

ი. იმნაიშვილი

სახელთა გრუნება
და
გრუნეთა ფუნქციები
ქველ ქართულში

1957

МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ СССР
ТБИЛИССКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени С Т А Л И Н А

Труды кафедры древнегрузинского языка. 4.

И. ИМНАЙШВИЛИ

СКЛОНЕНИЕ ИМЕН
И ФУНКЦИИ ПАДЕЖЕЙ
В ДРЕВНЕГРУЗИНСКОМ

Издательство Тбилисского государственного университета имени Сталина

Тбилиси — 1957

სსრკ ქაეზიკის უმაღლესი განათლების საშინისჯრო
სტალინის სახელოგის თბილისის სახელოფიფო უნივერსიტეტი

ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები. 4.

ი. იმნაიშვილი

სახედთა ბრუნება
და ბრუნვათა უუნეძიები
ძველ ქართულში

სტალინის სახელოგის თბილისის სახ. უნივერსიტეტის გამომცემლობა
თბილისი — 1957

რედაქტორი ა. შანიძე

შინაარსი

წინასიტყვაობა	33
შრომაში გამოყენებული წყაროები	012
შემოკლებანი და დათქმული ნიშნები	014
ლიტერატურის მიმოხილვა	023
	1

ნაწილი პირველი

სახელთა გრუნება (15—633)

თავი პირველი

არსებითი სახელები და საწყისები

უარსებითი სახელები	20
A. სახოგადო სახელები	20
I. თანხმონათესაო სახელები	21
1. ფუძეუკუშველი სახელები	21
2. ფუძეუკუშვადი სახელები	42
3. კუშვადი სახელების ნიშნები	50
II. ხმონათესაო სახელები	85
1. ფუძეუკუშველი სახელები	86
2. კუშვად-კუშვადი სახელები	112
3. ფუძეუკუშველი სახელები	115
4. უმარცხო უ-ზე გათავებული ფუძეები	122
5. უა-სა და უე-ზე გათავებული ფუძეები	127
III. გაუზრცოვანი ბრუნვის ნიშნები	132
მიტეხითი ბრუნვა	134
1. მიტეხითი რთულ ზმნებში	134
2. მიტეხითი ადგილის გარემოებად	143
3. მიტეხითი დროის გარემოებად	146
ნათესაობითი ბრუნვა	149
1. ნათესაობითი კომპოზიტებში	150
2. ნათესაობითი დროის გარემოებად	173
3. ნათესაობითი infinitiv-ის გადმოსაცემად	174
4. ნათესაობითი წრფელიზების მსახურებად	183
5. ნათესაობითი ზომა-წონის, ფასისა და ასაკის გამოხატვითი სიტყვებში	190
6. ნათესაობითი ზოგ თანდებულთან და სახელთან	193
7. ნათესაობითი ფუძეგარკვევით კომპოზიტებში	196

	83
მოქმედებითი ბრუნვა	198
1. მოქმედებითი ვითარების გარემოებად	199
2. მოქმედებითი გამოსვლითი ბრუნვის მნიშვნელობით	203
A. ით წიშნიანი	203
B. ით-ი წიშნიანი	215
3. მოქმედებითი დროის გარემოებად	219
A. ით წიშნიანი	219
B. ით-ი წიშნიანი	224
4. მოქმედებითი მიმართულებითი ბრუნვის მნიშვნელობით	226
5. მოქმედებითი პარაონომასიულ გამოთქმებში	234
6. მოქმედებითი ხოციერთი ზმნასთან	244
7. მოქმედებითი გარკვეული (სოციალური) მდგომარეობის გამომხატველ ფორმებში	250
8. მოქმედებითი კომპოზიტებში	252
9. მოქმედებითი ზომა-წონისა და სხვა სათვალავთა აღმნიშვნელ სიტყვებში	261
10. მოქმედებითი სახელის, ტომის, მოდგმისა და მისთ. აღმნიშვნელ სიტყვებში	264
11. მოქმედებითი კითხვებზე რაგთა? (რით?)	266
12. მოქმედებითი ზოგ სპეციფიკურ გამოთქმაში	267
13. მოქმედებითი ერთადობის (თანაობის) გამოსახატავად	268
IV. მრავლობითი რიცხვის წარმოებისათვის	268
1. ნარ-თანინი მრავლობითი	269
2. ებიანი მრავლობითი	292
3. ებიანი მრავლობითი ვერ ითანხმებს ზმნას მრ. რიცხვში	304
4. ებიანი მრავლობითი ითანხმებს ზმნას მრ. რიცხვში	305
5. ებიანი მრავლობითი ნაწილობრივ ითანხმებს ზმნას	308
6. მსახდრელ-სახდურულის ებიან მრავლობითში შეთანხმების საკითხი	309
7. ორმაგი მრავლობითი	313
8. კრებითი სახელების მიერ ზმნის რიცხვში შეთანხმების საკითხი	314
V. ნაწევრიანი სახელები	318
ზოგადი ცნობები ნაწევრის შესახებ	318
VI. თანდებულისა სახელები	320
1. წინ დასმული თანდებულები (წინდებულები)	321
2. თანდებულები, რომლებიც ორ ბრუნვას ითხოვენ	325
A. შიკვეითისა და ნათესაობითის თანდებულები	325
B. ნათესაობითისა და ვითარებითის თანდებულები	333
C. ნათესაობითისა და მოქმედებითის თანდებულები	343
D. მოქმედებითისა და ვითარებითის თანდებულები	345
E. წარმადობითისა და ნათესაობითის თანდებულები	347
3. თანდებულები, რომლებიც ერთ ბრუნვას ითხოვენ	350
4. რამდენიმე თანდებულისა სახელი ერთად	355
VII. ნაწილაკიანი სახელები	358

B. საკუთარი სახელები

I. ადამიანთა სახელები	365
1. წრფელობითი ბრუნვის საკითხი საკუთარ სახელებში	366
2. სახელთა რიგის გამოყენება ფორმათა გასარჩევად	368
3. მიდრეკილება გათანაბრებისადმი	369
4. ემუტაციური ა. მიცემითა და ნათესაობითში	373
5. მოქმედებითისა და ვითარებითის წარმოება	375
6. რა ფორმაა „დავითისა“?	379
7. ადამიანთა ზოგიერთი სახელის ბრუნვის შესახებ	381
8. რამდენიმე ადამიანის სახელი ერთად	382
9. მრავლობითი რიცხვის საკითხი ადამიანთა სახელებში	385

II. გეოგრაფიული სახელები

1. ბრუნვითა წარმოება გეოგრაფიულ სახელებში	391
წრფელობითი	392
სახელობითი	392
მოთხრობითი	393
მიცემითი	395
ნათესაობითი	396
მოქმედებითი	403
ვითარებითი	406
წოდებითი	408
2. კუმუა და კვეცა გეოგრაფიულ სახელებში	415
გ. ს ა წ უ ი ს ე ბ ი	421

თავი მეორე

ზედსართავი სახელები

1. ვითარებითი და მიმართებითი ზედსართავები	424
2. ზედსართავი არსებითად	424
3. ვითარებითი ზედსართავები	427
4. მიმართებითი ზედსართავები	429
5. მიმდებარე ზედსართავის როლი	437
6. ზედსართავი სახელის ხარისხები	441
7. უფრობითი ხარისხის ფორმები	441
8. უდნაობითი ხარისხის ფორმები	452
9. ზედსართავი სახელის ბრუნვა	457
10. „მნიად“ ტიპის ფორმები ზედსართავისა	462
11. დამოუკიდებლად აღებული ზედსართავის ბრუნვის ნიმუშები	464

თავი მესამე

რიცხვითი სახელები

1. მარტივი რაოდენობითი რიცხვითი სახელები	466
2. რთული რაოდენობითი რიცხვითი სახელები	467
3. რაოდენობითი რიცხვითი სახელების ფორმა	472
4. რიცხვითი სახელის არსებითთან მრავლობითში შეწყობის საკითხი	475
5. რიცხვების ასოებით გამოხატვა	478
6. რაოდენობითი რიცხვითთაგან ნაწარმოები სიტყვები	479
7. რიცხვითი რიცხვითი სახელები	480

8. რიგობითი სახელების გამოხატვა ასოების საშუალებით	83
9. წილობითი სახელები	483
10. რიცხვითი სახელების ბრუნება	484
	485

თავი მეთხუთმე

ნაცვალსახელები

1. პირის ნაცვალსახელები	487
2. ჩვენებითი ნაცვალსახელები	497
3. კითხვითი ნაცვალსახელები	504
4. კუთვნილებითი ნაცვალსახელები	515
5. კითხვით-კუთვნილებითი ნაცვალსახელები	519
6. მიმართებითი ნაცვალსახელები	520
7. ურთიერთობითი ნაცვალსახელები	524
8. განსახლდრებითი ნაცვალსახელები	526
9. განუსახლდრდრებითი ნაცვალსახელები	534
10. უარყოფითი ნაცვალსახელები	539

თავი მეთექვსმე

მსახლდრელ-მსახლდრულის ბრუნება

I. ატრიბუტული მსახლდრელი	544
1. ხედსართავი სახელი მსახლდრელად	545
2. გათიშული მსახლდრელი	551
3. ორი და მეტი მსახლდრელი ერთ სახლდრულთან	552
4. მიმდრება მსახლდრელად	553
5. რიცხვითი სახელი მსახლდრელად	554
6. ნაცვალსახელი მსახლდრელად	563
ჩვენებითი ნაცვალსახელი მსახლდრელად	563
კითხვითი ნაცვალსახელი მსახლდრელად	564
კუთვნილებითი ნაცვალსახელი მსახლდრელად	565
განსახლდრებითი ნაცვალსახელი მსახლდრელად	569
განუსახლდრდრებითი ნაცვალსახელი მსახლდრელად	572
უარყოფითი ნაცვალსახელი მსახლდრელად	574
7. არსებითი სახელი მსახლდრელად	575
II. მართული მსახლდრელი	580
1. მსახლდრელის ადგილი	580
A. მართული მსახლდრელი წინა	581
B. მართული მსახლდრელი ბოლოსა	585
2. ორმაგი ბრუნება	585
I შემთხვევა	587
II შემთხვევა	592
III შემთხვევა	593
IV შემთხვევა	597
3. რამდენიმე მსახლდრელი ერთ სახლდრულთან	615
4. განმარტებული მსახლდრელი	617

5. საკუთარი სახელი მსახლფრედად	619
ადამიანის სახელი მსახლფრედად	619
გეოგრაფიული სახელი მსახლფრედად	621
6. ებიანი მრავლობითი ორმაგ ბრუნებაში	622
7. სამმაგი ბრუნება	623
8. საკუთარი სახელი მსახლფრედის მსახლფრედად	631
9. დარღვევები სამმაგ ბრუნებაში	632

ნაწილი მეორე

გაუწიდა უწყობი (636—758)

თავი პირველი

წარუდგომითი გარუწის უწყობი

1. წარუდგომითი ქვემდებარედ	637
2. წარუდგომითი პირდაპირ დამატებად	639
3. წარუდგომითი შედგენილ შემასმენელში	642
4. წარუდგომითი დროის გარემოებად	649
5. წარუდგომითი ვითარების გარემოებად	653
6. წარუდგომითი რთულ ზმნებში	658
7. წარუდგომითი ბრუნვის ფორმა სხვა ბრუნვითა ფუნქციით	659
8. წარუდგომითი ბრუნვის ფორმა რიცხვითს სახელებში	660
9. წარუდგომითი განსახლფრებად	660

თავი მეორე

სახელმადგომითი გარუწის უწყობი

1. სახელმადგომითი ქვემდებარედ	662
ა) ქვემდებარე ერთპირიან (გარდაუვალ) ზმნებთან	663
ბ) ქვემდებარე ორპირიან გარდაუვალ ზმნებთან	664
გ) ქვემდებარე ე. წ. ინფინიტულ ზმნებთან	664
დ) ქვემდებარე გარდაუვალ ზმნებთან (1 სერ.)	666
2. სახელმადგომითი პირდაპირ დამატებად	666
ა) პირდაპირი დამატება II სერიის ფორმებთან	668
ბ) პირდაპირი დამატება III სერიის ფორმებთან	669
გ) პირდაპირი დამატება ვითარებითში დასმულ საწყისთან	671
3. სახელმადგომითი ბრუნვის ფორმა წოდებების ფუნქციით	673
4. სახელმადგომითი „ვითარება“-სთან ზოგიერთ გამოთქაში	674
5. სახელმადგომითი ვითარების გარემოებად	675
6. სახელმადგომითი დროის გარემოებად	679

თავი მესამე

მოთხრობითი გარუწის უწყობი 862

თავი მეოთხე

მიცემითი გარუწის უწყობი

1. მიცემითი ქვემდებარედ	685
2. მიცემითი პირდაპირ დამატებად	686

3. მიცემითი ირიბ დამატებად	687
ა) ირიბი დამატება ორპირიან გარდაუვალ ზმნებთან	688
ბ) ირიბი დამატება სამპირიან (გარდამავალ) ზმნებთან	688
გ) ირიბი დამატება ე. წ. ინვერსიულ ზმნებთან	689
4. მიცემითი უბრალო დამატებად	689
5. მიცემითი ადგილის გარემოებად	694
6. მიცემითი დროის გარემოებად	697
7. მიცემითი რთულ ზმნებში	700
8. მიცემითი უფროობითი ხარისხის ფორმებთან	700
9. მიცემითი „ვიდრე“-სთან	700

თავი მესამე

ნათესაობითი ბაუნების ფუნქციები

A. ნათესაობითი ი-ბა (ა-ბა) ნიშნით	704
1. ნათესაობითი განსაზღვრებად	704
2. ნათესაობითი უბრალო დამატებად	709
3. ნათესაობითი მიმართულებითი ბრუნვის ფუნქციით	711
4. ნათესაობითი გამოსვლითი ბრუნვის ფუნქციით	713
5. ნათესაობითი ზოგიერთ ზმნასთან	714
6. ნათესაობითი უფროობითი ხარისხის ფორმებთან	716
B. ნათესაობითი იხ (ახ) ნიშნით	717
7. ნათესაობითი კომპოზიტებში	717
8. ნათესაობითი დროის გარემოებად	718
9. ნათესაობითი infinitiv-ის მნიშვნელობით	718
10. ნათესაობითი წრფელბითის მსახვრელად	719
11. ნათესაობითი ასაკის, ფასისა და ზომა-წონის გამოხატვით სიტყვებში	719
12. ნათესაობითი ზოგ თანდებულთან და სახელთან	720
13. ნათესაობითი ფუძეგარკვევით კომპოზიტებში	720

თავი მესამე

მოკმედებითი ბაუნების ფუნქციები

A. მოკმედებითი ით-ა (ათ-ა) ნიშნით	721
1. მოკმედებითი უბრალო დამატებად	721
2. მოკმედებითი მიხეზის გარემოებად	723
B. მოკმედებითი ით (ათ) ნიშნით	723
3. მოკმედებითი ვითარების გარემოებად	723
4. მოკმედებითი გამოსვლითი ბრუნვის მნიშვნელობით	724
ა) ით ნიშნისანი მოკმედებითი	724
ბ) ით-თ ნიშნისანი მოკმედებითი	725
5. მოკმედებითი დროის გარემოებად	725
ა) ით ნიშნისანი მოკმედებითი	725
ბ) ით-თ ნიშნისანი მოკმედებითი	725

6. მოქმედებითი მიმართულებითი ბრუნვის მნიშვნელობით	33-
7. მოქმედებითი პარონომაზიულ გამოთქმებში	726
8. მოქმედებითი ზოგ ზმნასთან	727
9. მოქმედებითი გარკვეული (სოციალური) მდგომარეობის გამომხატველ ფორმებში	727
10. მოქმედებითი კომპოზიციებში	728
11. მოქმედებითი ზომა-წონისა და სხვა სათვალავთა აღმნიშვნელ სიტყვებში	728
12. მოქმედებითი სახელის, ტომის, მოდგმისა და მისთ. აღმნიშვნელ სიტყვაში	728
13. მოქმედებითი კითხვაზე რაგმა? (რით?)	729
14. მოქმედებითი ზოგ სპეციფიკურ გამოთქმაში	729
15. მოქმედებითი ერთადობის, თანაობის გამოსახატავად	729
16. მოქმედებითის ით ნიშანი ახალი ფუძეების საწარმოებლად	730

თავი მეშვიდე

ვითარებითი გრუნვის ფუნქციები

1. ვითარებითი უბრალო დამატებად	731
2. ვითარებითი ადგილის გარემოებად	735
3. ვითარებითი დროის გარემოებად	740
4. ვითარებითი ვითარების გარემოებად	742
5. ვითარებითი მიზნის გარემოებად	746
6. ვითარებითის ბრუნვაში დასმული საწყისის ბუნება	750
7. ვითარებითი რთულ ზმნებში	752
8. ვითარებითი კომპოზიციებში	754
9. ვითარებითის აღ(დ) ნიშანი ახალი ფუძეების საწარმოებლად	754

თავი მერვე

წოდებითი გრუნვის ფუნქცია

757

ს ა ძ ი ე ზ ლ ე ბ ი

ა) პირთა სახელებისა	759
ბ) გაანალიზებული და დამოწმებული ფორმებისა	761

წინასიტყვაობა

ქველი ქართული ენის სახელთა ბრუნების შესახებ ბევრი თქმულა და ზეგზი დაწერილა. შედარებით დაუმუშავებელ უბანს წარმოადგენს ბრუნვათა ფუნქციები. წინამდებარე შრომის მიზანია, ერთი მხრივ, თავი მოუყაროს იმას, რაც ამ დარგში გაკეთებულა, და, მეორე მხრივ, ახლად მოპოვებული მასალების ანალიზის საფუძველზე წარმოგვიდგინოს ქველი ქართული ენის სახელთა ბრუნების სრული სურათი, შედარებით ფართოდ დაგვიანათოს ბრუნვათა ძირითადი ფუნქციები.

შრომაში რიგი საკითხები ახლებურადაა გაშუქებული, საკითხთა მნიშვნელოვანი წყება კი პირველად აქაა დასმული და კვლევის საგნად ქცეული. ჩვენ ამ სახის საკითხებად მიგვაჩნია: 1. უ-ს რედუქციის დადასტურება უძველეს ძეგლებში; 2. სიტყვის ორმაგი კუმშვის შემთხვევა (ე. ი. ორი ხმოვნის ერთდროულად ამოღების შემთხვევები ბრუნების დროს); 3. ე-ზე ფუძეგათავებული სახელების ეზიან მრავლობითში უკვეცლობის მიზეზების ძიება და ახსნის ცდა; 4. ნაწევარი ძველ ქართულში და მასთან დაკავშირებული საკითხები; 5. თანდებულიანი სახელები; თანდებულთა მიერ, როგორც წესი, ორი ბრუნვის მართვის სისტემა; 6. თანდებულთა ნათესაობითი ბრუნვასთან; 6. მრავლობითი რიცხვის საკითხი ადამიანთა სახელებში; 7. ოდნობითი ხარისხის ფორმების ახსნის ცდა; 8. მოქმედებითი ბრუნვის ფორმის გამოყენება მიმართულებითი ბრუნვის ფუნქციით; 9. გეოგრაფიულ სახელთა ბრუნების თავისებურებანი; 10. ბრუნვათა ფუნქციები ქველ ქართულში და სხვა.

ყველა აქ აღნიშნული საკითხი ერთნაირი სისრულითა და სიღრმით არ არის განხილული და შესწავლილი (ეს შეუძლებელიც არის ამნაირ შრომაში). ზოგ მათგანზე ავტორს კიდევ მოუხდებია დამატებითი მასალების ძიება და დასაბუთების გაღრმავება. მაგრამ ამ ახალი საკითხების დასმა და მათზე გარკვეული პასუხის გაცემა კმნის საჭირო ნიადაგს, რომელზედაც შემდგომში ამ მიმართულებით კვლევა-ძიება უნდა წარიმართოს.

ეს შრომა დამყარებულია სანდოდ გამოცემული ტექსტებისა და ჩვენი საუკეთესო ხელნაწერების მასალებზე. ასეთმა მასალებმა ბლომად მოიყარა თავი. წიგნის საბოლოოდ გაფორმებისას აღნიშნულ მასალებს (საილუსტრაციო მატერიალს) ვერ ვივლოდით, მათი შემცირება გვენაებოდა და სიყვარულით ეტოვებდით წიგნში. თუმცა ხანდახან ჩვენც ვგრძნობდით მათ სიჭარბეს, მაგრამ დარწმუნებული ვიყავით, რომ საქმეს ის არ ავნებდა, თითოეულ მათგანს რაღაც ახალი ნუანსი შემოჰქონდა, საკითხს უფრო გასა-

გებს ხდიდა. თანაც ვფიქრობდით, რომ, როგორც იტყვიან, кашу маслом не испортишь.

შესაძლებელია აქა-იქ ამა თუ იმ დებულებისა თუ ცალკე მსჯელობის განმეორებაც მოგვიხდა, მაგრამ ასეთი ხასიათისა და ფართო მოცულობის შრომაში ამის საფასურით აცილება ადვილი საქმე არ აღმოჩნდა.

წიგნის წერისას ვცდილობდით, რომ ისედაც ვრცელი შრომა კიდევ მეტად არ დაგვეტვირთა სქოლიოებით, ამიტომ შეიძლება მითითება ყველა შემთხვევაში სასურველი სისრულით არ იყოს წარმოდგენილი, მაგრამ ყველა მთავარ შრომასა და საკითხზე კია მითითებული.

წიგნის ბოლოს არ დაგვირთავს დასკვნები და ლიტერატურის სია. პირველი იმიტომ, რომ ყოველი ცალკე აღებული საკითხის შესწავლის შემდეგ იქვეა მოცემული სათანადო დასკვნაც, და მისი განმეორება წიგნის ბოლოს საჭიროდ არ ვცანით. შრომაში გამოყენებული ლიტერატურის სია კი იმიტომ არ დავურთეთ, რომ ეს ლიტერატურა სათანადო ადგილას თვით წიგნშია სრულად მითითებული და განმეორებით დართვა წიგნის ბოლოში ზედმეტად მივიჩნიეთ.

დასასრულ, უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ შრომაზე მუშაობისას ყოველმხრივ მიწყობდნენ ხელს ძველი ქართული ენის კათედრის წევრები, განსაკუთრებით კი კათედრის გამგე პროფ. ა. შანიძე, პროფ. ილ. აბულაძე და დოც. ლ. კიკნაძე. ყველა მათ გულითად მადლობას მოვახსენებთ.

* * *

წინამდებარე წიგნისათვის საჭირო მასალებს დიდი ხნიდან ვაგროვებდით. წიგნის წერას 1954 წლის დასაწყისში შევუდევით და 1955 წლის ზაფხულში დავასრულეთ. ამის შემდეგ გამოქვეყნებული სამეცნიერო ლიტერატურისა და წყაროების სათანადოდ გამოყენება, სამწუხაროდ, ვერ მოვახერხეთ.

შრომადი გამოყენებული წყაროები

A. გამოცემული ძეგლები

1. ილ. აბულაძე, ქართული და სომხური ლიტერატურული ურთიერთობა IX—X სს-ში, თბილ. 1944. შემოკლებით: ლიტ. ურთ.
2. ამონიოს, ცხორებად წმიდათა და ნეტართა მამათად, რომელნი მოისრნეს შთასა სინასა და რაითს ბარბაროსთაგან, გამოსცა კ. კეკელიძემ (კიმენი, I, გვ. 28 — 44). აქედან გადმოზეჭდილი გვაქვს ეს ტექსტი ჩვენს ქრესტომათიაში. დამოწმებასაც ამ უკანასკნელის მიხედვით ვიძლევი. შემოკლ.: ამონ.
- ✚ 3. ანტიოქსტრატიკი, წარტყუნვად იერუსალშმისად, გამოსცა ნ. მარშა (TP, IX, 1909). შემოკლ.: წარტყ.
ანტიოქელი ნ. ტიმოთე ანტიოქელი.
- ✚ 4. ცხორებად და წამებად წმიდისა ანტონი რაევახისი, გამოსცა ი. ყიფშიძემ (Христианский Восток, т. II, вып. I, 1913). შემოკლ.: რაევახ.
- ✚ 5. არიმათიელი ნ. იოსებ არიმათიელი.
5. ბასილი ზარზმელი, ცხორებად და მოქალაქობად სერაპიონ ზარზმელისად, გამოსცა კ. კეკელიძემ (ადრინდელი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა, 1935, გვ. 147 — 182. აქედან ტექსტის ერთი ნაწილი ჩვენს ქრესტომათიაშიც არის დაბეჭდილი. ზოგჯერ ამ უკანასკნელი გამოცემიდანაც ვსარგებლობთ. ამ შემთხვევაში ქრესტომათიის გვერდებია მიითებული). შემოკლ.: ზარზმ.
ბალაძეარ ნ. სიბრძნე ბალაძეარისი.
- ✚ 6. ბასილი კესარიელი, მცეტათვს სახისა სიტყუად წიგნთაგან თქუელი წმიდისა ბასილი ეპისკოპოსისა კესარიელისად, გამოსცა ნ. მარშა (TP, VI, 1904. აქედან ნაწილი ჩვენს ქრესტომათიაშიც მოხვდა. ზოგჯერ ამ გამოცემითაც ვიმოწმებთ). შემოკლ.: სახისმეტ., სახისმეტყ.
7. ბიბლია, ნაწილი პირველი და მეორე, დაბეჭდილი თბილისში 1884 წ. ბოლნელი ნ. იოვანე ბოლნელი.
- ✚ 8. განჩინებად და განწესებად მოძღუართა მიერ მართლ-მორწმუნეთად, რომელსა ჰყოფენ იერუსალშს, გამოსცა კ. კეკელიძემ (Перусалимский канонарь VII века, грузинская версия, Тифлис, 1912). შემოკლ.: იერ. განჩ.

9. გიორგი შერჩულე, შრომა და მოღვაწეობა ღირსად ცხოვრებისა და წილისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა გრიგოლისა არქიმანდრიტისა, ხანძთისა და შატერდისა აღმაშენებლისა, და მის თანა კსენებად მრავალთა მამათა ნეტართა, გამოსცა ნ. მარშა (TP, VII, 1911). შემდეგ ნ. მარის ამ გამოცემიდან ტექსტი უცვლელად გადაბეჭდა თავისი ძველი ქართული ლიტერატურის კრესტომათიის I ტომში (1946) ს. ყუბა-ნგიშვილმა. ჩვენ ამ უკანასკნელ გამოცემას ვიმოწმებთ. ტექსტის ნაწილი ჩვენც შევიტანეთ ჩვენს კრესტომათიაში. ზოგჯერ აღვიღებთ ამ უკანასკნელის მიხედვითაა ნაჩვენები. შემოკლ.: ხანძთ.
10. გიორგი მთაწმიდელი, ცხოვრება იოანესი და ეფთჳმესი, გამო-საცემად დაამზადა ი. ჯანაშვილმა, დაბეჭდა სერიაში „ძველი ქართული ენის ძეგლები“, 3, 1946, ა. შანიძის რედაქტორობით. შემოკლ.: ცხოვ. იოვ. და ეფთ.
11. ეპიტანე კჳპრელისა თქმული... ათორმეტთა მათ თუალთათჳს, გამოსცა რ. ბლეიკმა: Studies and Documents, London. 1934. შე-მოკლ.: თუალთ. (ამ ძეგრფასი ძეგლის მ. ჯანაშვილისეული გამოცემა უამრავ შეტოვას შეიცავს და ენის საკითხების კვლევისათვის ამ გამო-ცემით სარგებლობას შეუძლებელს ხდის, თუმცა უნდა ითქვას, რომ არც ბლეიკისეული გამოცემა არის დაზღვეული სხვადასხვაგვარი შეცოთმი-საგან, მაგრამ ასეთები აქ გაცილებით ნაკლებია). ზარზმელი ნ. ბასილი ზარზმელი. ზმჯრნელი ნ. მიტროფანე ზმჯრნელი.
12. თომას სახარების აპოკრიფის ქართული ევრსიის ნაწყვეტები და მისი გაუგებარი ადგილები, გამოსცა ა. შანიძემ (თბილ. უნივ. შრო-მები, ტ. 18, 1941). ეგვე ძეგლი „სიყონშ უფლისაჲს სახელწოდებით უფრო ადრე კ. კეკელიძის მიერ იყო გამოცემული (კიმენი I, გვ. 115 — 117). ჩვენ სპთანადო შემთხვევებში ორივე გამოცემა გვაქვს დამოწმებუ-ლი. შემოკლ.: თომ. სახ. (კიმ. I).
13. თხრობაჲ კოსტანტინეპოლის გარემოცვისაჲ სკუთთაგან, გამოსცა მ. ჯანაშვილმა (Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа, ტ. 27, ტფ. 1900). შემოკლ.: თხრობ.
14. იაკობ ცურტაველი, მარტულობაჲ ჴუშანიკისი, გამოსცა ილ. აბულაძემ, 1938. ჩვენ ქვემოთ გვერდები ნაჩვენები გვაქვს ჩვენი კრეს-ტომათიის მიხედვით, რომელშიც ეს ტექსტი უცვლელად არის გადმო-ბეჭდილი ილ. აბულაძის აღნიშნული გამოცემიდან. შემკლ.: ჴუშ.
15. ცხოვრება და მოქალაქობაჲ წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა ილარიონ ქართველისაჲ (ტექსტი, ენობრივი მიმოხილვა და ლექ-სიკონი დაამზადა სტუდენტმა ვლადიმერ კუპატაძემ, შრომა ინა-ხება ქართული ენის კაბინეტში). შემოკლ.: ილარ. ქართვე.
16. იოვანე ბოლნელ ეპისკოპოსის ქადაგებანი, გამოსცა მ. ჯანა-შვილმა, 1911. შემოკლ.: ბოლნ.

17. თქუმული წმიდისა იოვანე ოქროპირისაჲ დაბადებულისათჳს და წინამთვე განჩინებულისა კაცსა ზედა ღმრთისა მიერ კეთილისა და ბოროტისა, გამოსცა ი. ჯავახიშვილმა (Xp. Восток, т. II, вып. 3, 1914, გვ. 275—280). შემოკლ.: იოვ. ოქროპ., იშვიათად: Xp. Вост. II.
18. იოვანე საბანისძე, წამება წმიდისა მოწამისა პაპოასი. არსებობს რამდენიმე გამოცემა. ჩვენ დამოწმებული გვაქვს ჩვენივე გამოცემა, რომელიც სიანურ მრავალთაგანში წარმოდგენილი ტექსტის მიხედვითაა მოცემული (ქართული ენის ისტორიული კრესტომათია, ტ. I, 1953, გვ. 176—202). შემოკლ.: აბო.
19. ცხორებაჲ და განგებაჲ წმიდისა იოვანე ურბაელისა კათალიკოსისაჲ, გამოსცა კ. კეკელიძემ (Xp. Восток, т. II, вып. 3, 1913). შემოკლ.: ურბ.
20. წინაწარმეტყუელებად იონაჲსი, გამოსცა ი. იმნაიშვილმა ლავრუკის ხელნაწერის მიხედვით (ისტ. კრესტ., გვ. 134—137). ვიმოწმებთ ასე: იონა.
- X 21. წიგნი, რომელი დაწერა იოსებ არიმათიელმან, მოწაფემან უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესმან, და თხოვრებაჲ აღშენებისათჳს ეკლესიისა, რომელი-იგი არს ლუდიას შინა, გამოსცა ნ. მარმა (TP, II, 1900). შემოკლ.: არიშ.
- X 22. ნეტარისა იპოლიტეს თქუმული თარგმანებაჲ ქებაჲ ქებათაჲ, გამოსცა ნ. მარმა (TP, III, 1901). შემოკლ.: იპოლ.
23. კ. კეკელიძე, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ტ. II, 1945; ტ. III, 1955. გამოკვლევებს ზოგჯერ თან ახლავს ტექსტები, რომლებსაც ქვემოთ ვიმოწმებთ, შემოკლ.: ეტ. II, ეტ. III.
24. ნ. მარი, Описание грузинских рукописей Синайского монастыря, Ленинград, 1940. შემოკლ.: Опис.
25. ნ. მარი, ძველი ქართული ტექსტები, გამოქვეყნებული Patrologia Orientalis-ში (Tome XIX.—Fascicule 5, 1926). აქ არის გამოცემული შემდეგი ტექსტები: 2. პოვნად ნაწილთაჲ წმიდისა სტეფანოსთა პირველ-დიაკონისა და პირველ-მოწამისაჲ, გვ. 657—670 (33—46)¹; 3. მიცვალებად ნაწილთა წმიდისა სტეფანოსთა პირველ-დიაკონისა და პირველ-მოწამისათაჲ, იერუსალიმით კონსტანტინეპოლის, გვ. 671—689 (47—65); 4. თქუმული გრიგოლი ხუცისა ანტიოქელისაჲ წმიდისა პირველ-მოწამისა სტეფანოსთჳს, გვ. 689—699 (65—75); 5. თქუმული წმიდისა გრიგოლ ხუცისაჲ: ქებაჲ პირველ-მოწამისა სტეფანოსი, გვ. 699—706 (75—82); 6. ქებაჲ წმიდისა სტეფანოსი პირველ-დიაკონისა და პირველ-მოწამისაჲ, გვ. 706—714 (82—90); 7. ჭსენებაჲ წმიდათა მოციქულთა პეტრესი და პავლესი ჰრომეს შინა უწინარს

¹ გვერდების ორგანიზაციიდან ერთი (დიდი) საერთოა, მეორე (მცირე) ნ. მარის აქ დაბეჭდილ შრომას (გამოკვლევისა და ტექსტების) ვალუბნის მიხედვით. ჩვენ გვერდებს ვუბეჭდებთ ნ. მარის შრომის მიხედვით.

- რვისა დღისა ვარდობისა, წამებაჲ პეტრსი, გვ. 715—725 (91—101);
8. წამებაჲ წმიდისა პავლს მოციქულისაჲ ჰრომს შინა, გვ. 725—733
(101—109); 9. წამებაჲ წმიდათა და ყოვლად ქებულთა მოციქულთაჲ
პეტრსი და პავლსი ჰრომს შინა ნერონის მიერ კეისრისა, გვ. 733—
741 (109—117). ყველა ეს ტექსტი დამოწმებული გვაქვს ასე: PO.
26. ნ. მარი, ძველი ქართული ტექსტები, გამოქვეყნებული ჟურნალში За-
писки Восточного Отделения Императорского Русского Археологического
Общества, т. 17, 1906, დამოწმებული გვაქვს ასე: Записки т. 17
(ნ. აქვე წყარო № 39).
27. ნ. მარი, Агиографические материалы по грузинским рукописям Иверы
(Записки Восточного Отд. Имп. Русск. Арх. Общ. т. XIII, 1901. შე-
მოკლ.: ჰაგ, შპს. (ჰაგიოგრაფიული მასალები...)).
(ნ. კიდეე ნ. მარის მიერ გამოცემული სხვა ტექსტები აქვე ანბანის
რიგზე №№ 3, 6, 9, 21, 22, 39).
28. მარტყოლა და მოთმინებაჲ წმიდისა ევსტათი მცხეთელისაჲ, ჩვენი გა-
მოცემა (ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, I, 1953, გვ. 160—
175). შემოკლ.: ევსტ.
29. მარტყოლა და თეკლაჲ, გამოსცა ილ. აბულაძემ (ენიკის მოამბე,
VIII, გვ. 91—124). შემოკლ.: თეკლ.
მერჩულე ნ. გიორგი მერჩულე.
მთაწმიდელი ნ. გიორგი მთაწმიდელი.
30. მიტროფანე ზმჯრნელი, თარგმანებაჲ ეკლესიისტისაჲ, გამოსცა, კ. კე-
კელიძემ, ტფ. 1920. შემოკლ.: ეკლეს.
31. მოქცევაჲ ქართლისაჲ, გამოსცა ე. თაყაიშვილმა (Сборник матери-
алов для описания местностей и племен Кавказа, вып. 41, 1910, გვ.
48—96; вып. 42, 1912, გვ. 1—49). ამ ძეგლის ერთი ნაწილი ჩვენს
გადმოცემებდეთ ჩვენს ქრესტომათიაში შატბერდის ცნობილი კრებული-
დან (ქართ. ენის ისტ. ქრესტომათია, 1953, გვ. 267—279). ზოგჯერ ამ
გამოცემის მიხედვითაც გვაქვს დამოწმებული სათანადო აღვლილები. შე-
მოკლ.: მოქც., მოქც., ქართლ.
32. მრავალთავი, გამოსცა ილ. აბულაძემ (ენიკის მოამბე, ტ. XIV,
1945, გვ. 255—316). შემოკლ.: მრავ.
33. ოთხთავი, ძირითად დასაყრდენ ტექსტად მიღებული გვაქვს ა. შანი-
ძის გამოცემა: ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია საშ. შატ-
ბერდული ხელნაწერის მიხედვით, თბილისი, 1945.

ოთხთავის ტექსტის მასალები გამოვიყენე აგრეთვე ვლ. ბენეშე-
ვიჩის გამოცემით: სახარებაჲ ოთხთავი ორთა ჯელთნაწერთაგან შიგ და შვე
წელთათა (მარკოზის თავში: წელთაჲსაჲ), ნაკვეთი ა: სახარებაჲ მათის
თავისაჲ, ს. პეტერბურგი, 1909 წ.; ნაკვეთი ბ: სახარებაჲ მარკოზის თავისაჲ,
ს. პეტერბურგი, 1911 წ. ვლ. ბენეშევიჩის გამოცემის საფუძველად მიღე-
ბული აქვს ტბეთის ხელნაწერი (995 წლისა, აღნიშნავს B ლიტერით).

02. ო. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება

- ვარიანტები ნაწევრები აქვს ოპიზის, ან, როგორც სხვანაირად ეძახიან, ათონის ხელნაწერის მიხედვით (გადაწერილია 913 წ., აღნიშნავს A ლიტერით). ტბეთის ოთხთავის შესამე ნაწილი, ლუკას თავი, გამოკვეთებული გვაქვს ჩვენ (ქართული ენის ისტ. კრესტომათია, 1953, გვ. 65—122).
- ჩვენვე გვეკუთვნის ქსნის ოთხთავის ტექსტის პუბლიკაცია: მარკოზის თავი დაიბეჭდა ჰუშკინის სახ. თბილ. სახელმწ. პედაგ. ინსტ. შრომებში (ტ. VI, 1949, გვ. 214—239); მათესა და იოვანეს თავები (ნაკლული) — იქვე (ტ. VIII, 1950, გვ. 299 — 342); ლუკას თავი — ჩვენს კრესტომათიაში (1949 წ. გვ. 60 — 83; 106 — 125).
- ნაწვერები ილავერდის ოთხთავიდან გამოკვეთულია ჩვენ მიერ (ქართ. ენის ისტ. კრესტ. 1949, გვ. 17—32; 1953, გვ. 26—40).
- ნაწვერები ოთხთავის ტექსტიდან შემონახულია ხანმეტსა და ჰიენეტ ძეგლებში, რომელთაც ქვემოთ ვუჩვენებთ.
- ბალეოგრაფიული აღბოში ნ. ქართული წერის ნიმუშები.
34. ეამის-წირვაა წმიდისა იაკობ მოციქულისა, ძმისა უფლისა, პირველ მთავარ-ეპისკოპოსისა იერუსალმელისაჲ, გამოსცა კ. ქეკელიძე (Дневне-грузинский Архиратикон, თბილ. 1912). შემოკლ. ეამის-წირ. რაგაზი ნ. ანტონი რაგაზი (№ 4).
 35. რიცხუთაჲ, ნაწვერები ძველი ქართული ბიბლიიდან, გამოსცა ილ. აბულაძე (ქართული ბიბლიის ძველი ხელნაწერის რანდენიმე ფურცელი; თბილ. უნივ. შრომები, ტ. 18, 1941, გვ. 153—157).
 - საბანისძე ნ. იოვანე საბანისძე.
 36. ცხოვრება საბა ასურისაჲ, გამოსცა ს. ჯანაშიამ (არილი, 1926, გვ. 4—21). შემოკლ.: საბა ას.
 37. საქმი მოციქულთაჲ, გამოსცა ილ. აბულაძე (ძველი ქართული ენის ძეგლები, 7, თბილისი, 1949).
 - სახარება ნ. ოთხთავი.
 38. სიბრძნე ბალაჰვარისი, გამოსცა ილ. აბულაძე (თბილისი, 1937, შემოკლ.: ბალაჰვ.
 39. წამება წმიდათა მოწიგეთაჲ სპევსიპტსი, ელასიპსი და მელასიპსი სოფელსა კაზადუკელთასა, გამოსცა ნ. მარშა (Записки Восточного Отделения Императорского Русского Археологического Общества, т. 17, 1906 г.). შემოკლ.: სპევს. (იშვიათად ასევე: Записки, ტ. 17).
 - სტრატიკი ნ. ანტიოქ სტრატიკი.
 - ურპაელი ნ. იოვანე ურპაელი.
 40. ტიმოთე ანტიოქელი, უცნობი სირიელი მოღვაწე VIII საუკუნისა, გამოსცა კ. ქეკელიძე (ენიკის მოამბე, ტ. VII, 1940). შემოკლ.: ანტიოქ.
 41. ფსალმუნი დავითისი. ორი ნაწვერები (108, 1—22; 118, 68—80) სხვადასხვა ხელნაწერის მიხედვით გამოსცა ა. შანიძე (ძველი ქართული კრესტომათია, 1935, გვ. 43—44). ნაწილი (50—51; 57—58)

- ჩვენ გამოვამყვანეთ ჩვენს კრესტომათიაში (გვ. 137—146) საქართველოს მუზეუმის მეთაურ საუკუნის ხელნაწერის (A 38) მიხედვით.
42. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, 1955. შემოკლ.; ქართლ. ცხოვრ.
43. ქართული ენის ისტორიული კრესტომათია, ტ. I, 1949 (პირველი გამოცემა), 1953 (მეორე გამოცემა), გამოსცა ი. იშნაიშვილმა. აქედან ამოღებულ ძეგლებს ვიზოვნებით ასე: ისტ. კრესტ.
44. ქართული წერის ნიმუშები (პალეოგრაფიული ალბომი), გამოსცა ილ. აბულაძემ, თბილ. 1949. შემოკლ.: პალ. ალბ.
45. ქართული პალეოგრაფიული ძეგლები, კიმენი, ტ. I, 1918; ტ. II, 1946, გამოსცა კ. კეკელიძემ. შემოკლ.: კიმ.
46. ძველი ქართული ლიტერატურის კრესტომათია, ტ. I, გამოსცა ს. ყუბანეიშვილმა, თბ., 1946. შემოკლ.: ლიტ. კრესტ.
47. ძველი ქართულის კრესტომათია, გამოსცა ი. შანიძემ, თბ., 1935. შემოკლ.: ძვ. ქართ. კრესტ.
48. ძველ-ქართული სასულიერო პოეზია, გამოსცა პ. ინგოროყვამ, თბილ. 1913. შემოკლ.: სპს. პოეზ.
49. წარწერები. ბოლნისის სიონის წარწერები, მცხეთის ჯვრის წარწერები, საპავლეხტის წარწერა, წყისის წარწერა, ატენის წარწერა დამოწმებულია ი. შანიძის გამოცემის მიხედვით (ძველი ქართულის კრესტომათია, 1935, გვ. 1—2, 25, 36); ჟუანგორის წარწერა — ლ. მუსხელიშვილის გამოცემის მიხედვით (არქეოლოგიური ექსკურსიები, 1941, გვ. 12—13; ერედვის წარწერა — რ. მეფისაშვილის გამოცემის მიხედვით (საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. V, № 10, 1944, გვ. 1043—1051). ყველა ეს წარწერა გადმოხედულია ჩვენს კრესტომათიაში (გვ. 1—3) და დაინტერესებულ პირთ აქაც შეუძლიათ ნახონ ისინი.
- ★ 50. წიგნი ძუელისა აღთქმისანი, ტ. I, ნაკვეთი 1 (დაბადებისაჲ, გამოსცა-თაჲ), 1947; ნაკვეთი 2 (ლევითელთაჲ, მსაჯულთაჲ, რუთისი, იობისი, ესაიასი), 1948. გამოსცა ი. შანიძემ.
51. ხანშეტი ტექსტები. აქ უნდა დავასახელოთ შემდეგი ძეგლები:
- ა) ხანშეტი ტექსტები, ამოწმებული და გამოცემული ი. ჯაფარიშვილის მიერ (ტფ. უნივე. მოამბე, ტ. II, 1922 — 23 წ., გვ. 371 — 391). მეორედ გამოიცა ახალი მასალების დამატებით იმავე ავტორის „ქართულ პალეოგრაფიაში“ (II გამოც., 1949 წ., გვ. 317 — 366).
- ბ) ხანშეტი მრავალთავი, გამოსცა ი. შანიძემ (ტფ. უნივე. მოამბე, ტ. VII, 1927, გვ. 125—152).
- ★ გ) ხანშეტი ლექსიონარი, გამოსცა ი. შანიძემ (ტფ. უნივე. მოამბე, ტ. IX, 1929, გვ. 329—342). იგივე ძეგლი ავტორმა ფოტოტიპირებად გამოსცა „ძველი ქართული ენის ძეგლების“ სერიაში (1) 1944 წელს. გამოცემას თან ახლავს ძეგლის მხედრული ტრანსლიტერაცია და სრული სიმფონია.

დ) ხანშეტი იერემიას კემბრიჯული ნაწყვეტები, გამოსცა ა. შანიძემ (ენიშკის მოამბე, ტ. II, 1937, გვ. 36—39).

ყველა ეს ტექსტი თითქმის უკლებლივ გადმოხედული გვაქვს ჩვენს ქრესტომათიაში (გვ. 3—25; 41—46).

52. ი. ჯავახიშვილი, სინის შთის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, თბილისი, 1947. აქედან ამოღებული ტექსტები დამოწმებული გვაქვს ასე: ი. ჯავ. აღწ.

52. ჰაემეტი ტექსტები, გამოსცა ა. შანიძემ (ტფ. უნივ. მოამბე, ტ. III, 1923, გვ. 363—388). ეს ტექსტები თითქმის შთლიანად არის გადმოხედული ჩვენს ქრესტომათიაში (გვ. 46—53).

ბ. ხელნაწერები

1. ბიბლია. ბიბლიური ტექსტები გამოყენებული გვაქვს 2 ხელნაწერის მიხედვით:

ა) ოშკის (ათონის) ბიბლიის მიხედვით, რომლის ფოტოპირები და იქიდან გამოსაცემად გადმოწერილი ტექსტი თავაზიანად დაგვიომო ა. შანიძემ.

ბ) ლავურკის ლექციონარის მიხედვით, რომელიც სვანეთიდანაა ჩამოტანილი და ამჟამად დაცულია კარლ მარქსის სახელობის თბილისის სახელმწიფო საჯარო ბიბლიოთეკაში. ამ ხელნაწერში კარგა ბლომად არის შესული საკითხავ მასალად აღვიღები ახალი აღთქმის წიგნებიდან, განსაკუთრებით სახარებიდან. ტექსტი დიდი სიძველის ნიშნებს ატარებს და ანოტომ ფართოდ ვიყენებთ მას. ხელნაწერს გამოსაცემად ამზადებს დოც. სტ. ჩხენკელი, რომელმაც თავაზიანად გადმოგვცა სარგებლობისათვის მის მიერ გადმოწერილი ტექსტი. ოშკის ბიბლიისაგან განსხვავებით, ამ წიგნის მიხედვით დამოწმებას მოსდევს „ლაგ.“, რაც ნიშნავს „ლავურკის ხელნაწერს“.

2. გამოცხადება წმიდისა შახარებელისა და ღმრთის-მეტყუელისა იოვანისი, რომელი გამოუცხადა მას ღმერთმან.

3. წმიდისა მამისა ჩუენისა ანდრიას მთავარეპისკოპოსისა კესარიისკაპადოკიელისაჲ თარგმანებაჲ გამოცხადებისაჲ წმიდისა იოვანე შახარებელისაჲ.

ორივე ეს ძეგლი — გამოცხადებაჲ იოვანისი (აპოკალიპსი) და თარგმანებაჲ იოვანის გამოცხადებისაჲ — თარგმნილია ქართულად ექვთიმე ათონელის მიერ 975 — 977 წლებში. ორივე ტექსტი გამოსაცემად დამზადებული გვაქვს რამდენიმე ხელნაწერის მიხედვით, რომელთა შორის უძველესია (X ს.) სამი: საქ. მღ. ხელნაწერები H 1346 და A 397 და სინის შთის ხელნაწერი (აღ. ცაგარლით № 90, ნ. შაჩით № 85), რომლის მიკროფილმიც ამ უკანასკნელ ხანებში იქნა მიღებული ვაშინგტონიდან. შემოკლ.: გამოცხ. (=გამოცხადებაჲ იოვანისი) და თარგმ. გამოცხ. (=თარგმანებაჲ იოვანის გამოცხადებისაჲ).

4. ეპისტოლეები.

ა) კათოლიკე ეპისტოლეების ტექსტი გამოყენებული გვაქვს დოკ. ჯ. ლორთქიფანიძის მიერ გამოსაცემად გამზადებული შრომის მიხედვით¹. აქ ტექსტის დასამზადებლად აღებულია შემდეგი ხელნაწერები: 1) საქ. მუზ. ხელნ. S 407, X საუკუნისა (T. რედაქცია); 2) ზემოთ აღნიშნული ლავურკის ლექციონარი (V. რედაქცია); 3) საქ. მუზ. ხელნ. A 584; 4) A 34 (V. რედაქცია); 5) A 137; A 677; K—12. ეს უკანასკნელი ხელნაწერი დაცულია სსრკ მეცნ. აკად. ლენინგრადის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტში. სამი უკანასკნელი ხელნაწერი V რედაქციას ქმნის.

ბ) პავლეს ეპისტოლეთა ტექსტით ვისარგებლეთ ქუთაისის ისტორიული მუზეუმის № 176 ხელნაწერის მიხედვით, რომლიდანაც ტექსტი გადმოწერა დოკ. პ. ჯაფარიძემ და სარგებლობისათვის ჩვენ დავგიჟთ.

5. მამიათა სწავლანი, ტექსტი გამოყენებული გვაქვს სამი ხელნაწერის მიხედვით: ესენია: ა) საქ. მუზ. ხელნ. S 1139 X საუკუნისა, გადაწერილია დავით შამელის სიკოცხლეში (გარდაიცვალა 942 წ.). ეს ხელნაწერი ძირითადად ბ) საქ. მუზ. ხელნ. H 1662, გადაწერილია 1040 წ. გ) საქ. მუზ. ხელნ. A 1142, პირი ოწყის „სამოთხისა“ (ეს უკანასკნელი გადაწ. 977 წ.). ჩვენ ზოგჯერ ვსარგებლობდით აღნიშნული პირით, ტექსტს სამივე ხელნაწერის მიხედვით ბეჭდავს ილ. აბულაძე. ჩვენ ვსარგებლობდით პარტიკულარ პროფესორის მიერ დასაბეჭდად დამზადებული ხელნაწერით, რომელიც მან თავიანთად დავგიჟთ. ტექსტის გვერდები უმთავრესად S 1139-ის მიხედვით გვაქვს დამოწმებული; როცა სათანადო აღვლილი ამ ხელნაწერში არ მოიპოვება და ის H 1662-ის მიხედვითაა გამართული, ფრჩხილებში ამ ხელნაწერის ფონდის სახელს ვუსვამთ (H); ისევე ვიქცევით, როცა A 1142 ხელნაწერით ვსარგებლობთ (A). შემოკლ.: მამ. სწავ. (S 1139 ხელნაწერისათვის), მამ. სწავ. (H) (H 1662 ხელნაწერისათვის), მამ. სწავ. (A) (A 1442 ხელნაწერისათვის). წიგნი ამჟამად გამოცემულია ბეჭდურად², ეს შრომა მანქანაზე გადაბეჭდილი იყო, როცა „მამიათა სწავლანი“ დაიბეჭდა, ამიტომ აქ ისევ ხელნაწერის გვერდებზეა მითითება].

6. პარხლის მრავალთავე, საქ. მუზ. ხელნ. 95 (XI ს.) შემოკლ.: პარხ. 900 გვერდიდან ზოგჯერ შეიძლება მითითება 10-ით ნაკლები იყოს ნაწევრები. ისეთ შემთხვევაში აქ მითითებულ რიცხვს 10 უნდა დაემატოს (მაგ., $978+10=988$).

7. სვანური მრავალთავე, საქ. მუზ. ხელნ. A 19 (X ს.) შემოკლ.: სვან.

8. სინას მრავალთავე 864 წლისა, ამ ხელნაწერის მიკროფილმის მიღებისას (1956 წ.), ჩვენი შრომა უკვე დამთავრებული იყო. ამიტომ მთელი სისტემით ძეგლის გამოყენება შეუძლებელი იყო; იმით ვისარგებლეთ მხოლოდ

¹ ამჟამად ეს შრომა გამოქვეყნებულია.

² ძველი ქართული ენის ძეგლები, 8. თბილისი, 1955.

- ნაწილობრივ [ნაწილობრივ ეს ძეგლი გამოყენებული გვაქვს ნ. მარის შრომაში (Описание грузинских рукописей Синайского монастыря, 1940) წარმოდგენილი ნაწყვეტებისა (გვ. 2—26; 93—97) და ხელნაწერში დაცული ერთი ძეგლის მიხედვით (ცხორებაჲ სინა-რაითის მამათაჲ), რომელიც გამოაქვეყნა კ. კეკელიძემ (კიმენი, I, 1918, გვ. 28—44); ეს ძეგლი ჩვენც დავბეჭდეთ ჩვენს „ქართული ენის ისტორიულ კრესტომათიაში“, 1953, გვ. 202 — 218). ამ უკანასკნელ შემთხვევაში იგი დამოწმებულია ასე: აშონ. (=ამონიოსი, ავტორი ძეგლისა)], შემოკლ.: სინ. მრავ.
9. ფსალმუნი დავითისი, საქ. მუზ. ხელნ. A 38 (X ს.). ტექსტს გამოსაცემად ამზადებს მზექალა შანიძე. მის მიერ გამოსაცემად დამზადებული ხელნაწერი მან თავაზიანად გადმოგვცა სარგებლობისათვის. შემოკლ.: ფსალმ.
 10. უდაბნოს მრავალთავი, საქ. მუზ. ხელნ. A 1109 (X ს.). შემოკლ.: უდაბნ.
 11. შატბერდის კრებული, საქ. მუზ. ხელნ. S 1141 (973—976 წწ.). შემოკლ.: შატბ.
 12. კილ-ეტრატის იადგარი, საქ. მუზ. ხელნ. H 2123 (IX—X საუკუნისა). შემოკლ.: კილ-ეტრ.

შეყოკლავანი და დათქმული ნიშნები

- ა** ხელნაწერის გვერდის პირველი სვეტი.
აბდია წინაწარმეტყუელებად აბდიაჲსი.
აბო წამებაჲ წმიდისა მოწამისა ჰაბოჲსი (ნ. წყაროები, A, 17).
ამბაკუმ წინაწარმეტყუელებად ამბაკუმისი.
ამონ. ამონიოს, ავტორი თხზულებისა: ცხორებაჲ წმიდათა და ნეტართა მამათაჲ, რომელნი მოისრნეს მთასა სინასა და რაითს ბარბაროსთაგან (ნ. წყაროები, A, 2).
ამოს წინაწარმეტყუელებად ამოსისი.
ანგია (ანგეა) წინაწარმეტყუელებად ანგიაჲსი.
ანტიოქ. ტიმოთე ანტიოქელი (ნ. წყაროები, A, 40).
არიმ. იოსებ არიმათიელი (ნ. წყაროები, A, 21).
- ბ** ხელნაწერის გვერდის მეორე სვეტი.
ბალაჰე. სიბრძნე ბალაჰვარისი (ნ. წყაროები, A, 38).
ბარუქ წინაწარმეტყუელებად ბარუქისი.
ბოლნ. იოვანე ბოლნელი (ნ. წყაროები, A, 15).
- გალატ. გალატელთა მიმართ ეპისტოლეჲ პავლსი.
გამოსლევ. წიგნი მეორეჲ მოსსი — გამოსლევითაჲ.
გამოცხ. გამოცხადებაჲ იოვანსი (ნ. წყაროები, B, 2).
გოდებ. გოდებაჲ იერემიაჲსი.
გრამ. საფუძვ. ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953.
Грам. Н. Марр, Грамматика древнелитературного грузинского языка, Ленинград, 1925 г.
- დაბ. წიგნი პირველი მოსსი — დაბადებისაჲ (ძველი აღთქმის პირველი წიგნი).
დანიელ წინაწარმეტყუელებად დანიელისი.
- ებრ. ებრაელთა მიმართ ეპისტოლეჲ პავლსი.
ეესტ. მარტულობაჲ და მოთმინებაჲ წმიდისა ეესტათი მცხეთელისაჲ (ნ. წყაროები, A, 28).
- ეზეკ. წინაწარმეტყუელებად ეზეკიელისი.
1 ეზრა წიგნი პირველი ეზრაჲსი.
2 ეზრა წიგნი მეორეჲ ეზრაჲსი.
3 ეზრა წიგნი მესამეჲ ეზრაჲსი.
ეკლეს. წიგნი ეკლესიასტე.

ეპისტოლმ ნ. კათოლიკე ეპისტოლმ.

ეპიტ. გრიგოლ ნაძიანძელი, სიტყუად ეპიტაფიად ღიღისა ბასილისთჳს.
ეფრემ მცირის თარგმანი. გამოსაცემად დაამზადა თ. ფაშალი-
შვილმა. ჩვენ ვისარგებლეთ მისი ხელნაწერით.

ესაია წინაწარმეტყუელებად ესაიასი.

ესთერ წიგნი ესთერისი.

ეტ. II, ეტ. III კ. კეკელიძე; ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის
ისტორიიდან, ტ. II, 1945; ტ. III, 1955.

ეფეს. ეფესელთა მიმართ ეპისტოლმ პავლსი.

v (verso) ხელნაწერის ფურცლის მეორე, უკანა გვერდი.

ზარზმ. ბასილი ზარზმელი, ცხორებად და მოქალაქობად სერაპიონ ზარზ-
მელისად (ნ. წყაროები, A, 5).

ზაქარ. წინაწარმეტყუელებად ზაქარიასი.

ზირაქ წიგნი სიბრძნისა ისუ ზირაქისი.

თარგმ. გამოცხ. თარგმანებად გამოცხადებისად წმიდისა იოვანე მახარე-
ბელისა და ღმრთის-მეტყუელისად (ნ. წყაროები, B, 3).

თარგმ. ეკლეს. თარგმანებად ეკლესიასტისად.

თეკლ. მარტულობად თეკლასი (ნ. წყაროები, A, 29).

თესალ. თესალონიკელთა მიმართ ეპისტოლმ პავლსი.

თომ. სახ. თომას სახარების აპოკრიფი (=სიყრმშ უფლისად. ნ. წყაროები,
A, 12).

თუალთ. ეპიფანე კვბრელისა თქუმული ათორმეტთა მათ თუალთათჳს (ნ.
წყაროები, A, 11).

თხრობ. თხრობად კოსტანტინეპოლის გარე-მოცვისად სკვთთაგან (ნ. წყა-
როები, A, 13).

ი. სახარებად იოვანს თავისად.

იაკ. ეპისტ. კათოლიკე ეპისტოლმ იაკობისი.

იბერ.-ქავკ. „იბერიულ-ქავკასიური ენათმეცნიერება“.

იგავ. იგავნი სოლომონისნი.

იერ. წინაწარმეტყუელებად იერემიასი.

იერ. განჩ. იერუსალშმის განჩინება (ნ. წყაროები, A, 8).

ივლით წიგნი ივლითისი.

იოზ წიგნი იოზისი.

იოვ. ოქროპ. თქუმული იოვანე ოქროპირისად (ნ. წყაროები, A, 16).

იოველ წინაწარმეტყუელებად იოველისი.

იონა წინაწარმეტყუელებად იონასი.

იპოლ. ნეტარისა იპოლიტს თქუმული თარგმანებად ქებად ქებათად (ნ.
წყაროები, A, 22).

ისტ. ქრესტ. ი. იმნაიშვილი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია.
ტ. I, 1953 (მეორე გამოცემა).

ისუ ნავ. წიგნი ისუ ნავსსი.

იუდ. კათოლიკე ეპისტოლშ იუდაასი.

კათ. ეპისტ. კათოლიკე ეპისტოლშ.

1 კათ. იოვ. პირველი კათოლიკე ეპისტოლშ იოვანსსი.

2 კათ. იოვ. მეორე კათოლიკე ეპისტოლშ იოვანსსი.

3 კათ. იოვ. მესამე კათოლიკე ეპისტოლშ იოვანსსი.

კიმ. კიმენი, ქართული ჰაგიოგრაფიული ძეგლები, ტ. I, 1918; ტ. II, 1946 (ნ. წყაროები, A, 45).

კოლას. კოლასელთა მიმართ ეპისტოლშ პავლსსი.

1 კორ. კორინთელთა მიმართ პირველი ეპისტოლშ პავლსსი.

2 კორ. კორინთელთა მიმართ მეორე ეპისტოლშ პავლსსი.

ლ. სახარებად ლუკას თავისაჲ.

ლაგ. ლავურკის ლექციონარი (ნ. წყაროები, B, 1).

ლევიტ. წიგნი მესამე მოსსსი — ლევიტელთაჲ.

ლიტ. ურთ. ილ. აბულაძე, ქართული და სომხური ლიტერატურული ურთიერთობა IX—X სს-ში (ნ. წყაროები, A, 1).

ლიტ. ქრესტ. ს. ყუბანეიშვილი, ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, ტ. I, 1946.

მ. სახარებად მათშ თავისაჲ.

1 მაკაბ. წიგნი პირველი მაკაბელთაჲ.

2 მაკაბ. წიგნი მეორე მაკაბელთაჲ.

3 მაკაბ. წიგნი მესამე მაკაბელთაჲ.

მალაქ. წინაწარმეტყულებად მალაქიასი.

მამ. სწავ. მამათა სწავლანი, საქ. მუზ. ხელნაწერთა ფონდის აღუნიშვნელად გულისხმობს S 1139 ხელნაწერს; H-ის დამატებით [მამ. სწავ. (H)] ივულისხმება H 1662 ხელნაწერი, ხოლო A-ს დამატებით [მამ. სწავ. (A)] — A 1142 ხელნაწერი.

1 მეფ. წიგნი პირველი მეფეთაჲ.

2 მეფ. წიგნი მეორე მეფეთაჲ.

3 მეფ. წიგნი მესამე მეფეთაჲ.

4 მეფ. წიგნი მეოთხე მეფეთაჲ.

მიქია (მიქეა) წინაწარმეტყულებად მიქიასი.

მოქტ. მოქტ. ქართლ. მოქცევაჲ ქართლისაჲ (ნ. წყაროები, A, 31).

მოტ. საქმშ მოციქულთაჲ (ნ. წყაროები, A, 37).

მრ. სახარებად მარკოზის თავისაჲ.

მრავ. მრავალთაჲ (ნ. წყაროები, A, 32).

მსაჯ. წიგნი მსაჯულთაჲ.

ნ. ნახე.

ნ. კ. ნახე კიდევ.

ნ ა ზ მ წინაწარმეტყუელებად ნაუზისი.

ნ ე ე მ ი ა წიგნი ნეშიახსი.

1 ნ ე შ ტ. წიგნი პირველი ნეშტთაჲ.

2 ნ ე შ ტ. წიგნი მეორე ნეშტთაჲ.

Опис. Н. Марр, Описание грузинских рукописей Синайского монастыря, Ленинград, 1940.

ო ს ე წინაწარმეტყუელებად ოსტისი.

О Т Н. Марр, Основные таблицы к грамматике древнегрузинского языка с предварительным сообщением о родстве грузинского языка с семитическими, С.-Петербург, 1908 г.

პ ა ლ. ა ლ ბ. ი ლ. ა ბ ლ ი ძ ე, ქართული წერის ნიმუშები (პალეოგრაფიული ალბომი), 1949.

პ ა რ ხ. პარხლის მრავალთავი (საქ. მუზ. ხელნ. A 95).

P O Patrologia Orientalis, რომელშიც გამოაქვეყნა ნ. მარმა ძველი ქართული ტექსტები (ნ. წყაროები, A, 25).

1 პ ე ტ. პირველი კათოლიკე ეპისტოლჲ პეტრესი.

2 პ ე ტ. მეორე კათოლიკე ეპისტოლჲ პეტრესი.

ჟ ა მ ი ს - წ ი რ. ჟამის-წირვად იაკობ მოციქულისაჲ (ნ. წყაროები, A, 34).

რ (recto) ხელნაწერის ფურცლის პირველი გვერდი.

რ ა ე ა ხ ცხოვრებაჲ და წამებაჲ წმიდისა ანტონი რაფაელისი (ნ. წყაროები, A, 4).

რ ი ც ხ. წიგნი მეოთხე მოსტისი—რიცხუთაჲ (ნ. წყაროები, A, 35).

რო მ. ნ. ჰრომ.

რ უ თ წიგნი რუთისი.

ს ა ბ ა ა ს. ცხოვრებაჲ საბა ასურისაჲ (ნ. წყაროები, A, 36).

ს ა ს. პ ო ე ზ. ძველ-ქართული სასულიერო პოეზია (ნ. წყაროები, A, 48).

ს ა ხ ი ს მ ე ტ., ს ა ხ ი ს მ ე ტ ე. ბასილი კესარიელი, მწეცთათჳს სახისა სიტყუაჲ (ნ. წყაროები, A, 6).

ს ა ხ. ფ უ ძ. ა. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი ავტენტულები ქართველურ ენებში, თბილისი, 1942.

ს ე ა ნ. სეანური მრავალთავი (საქ. მუზ. ხელნ. A 19).

ს ი ბ რ ძ., ს ი ბ რ ძ ნ. წიგნი სიბრძნისა სოლომონისი.

ს ი ნ. მ რ ა ე. სინას მრავალთავი 864 წლისა (ნ. წყაროები, B, 8).

ს ო ფ ო ნ ი ა წინაწარმეტყუელებად სოფონიასი.

ს პ ე ე ს. წამებაჲ წმიდათა მოწამეთაჲ სპევსიპოსი, ელასიპოსი და მელასიპოსი (ნ. წყაროები, A, 39).

1 ტ ი მ. ტიმოთეს მიმართ პირველი ეპისტოლჲ პავლესი.

2 ტ ი მ. ტიმოთეს მიმართ მეორე ეპისტოლჲ პავლესი.

ტიტ. ტიტუს მიმართ ეპისტოლუ პავლსი.

ტობია წიგნი ტობიასი.

უდაბნ. უდაბნოს მრავალთავე (საქ. მუზ. ხელნ. A 1109).

ურკ. ცხორება და განგება წმიდისა იოვანე ურპელისა კათალიკოსისა (ნ. წყაროები, A, 18).

ფილიმ. ფილიმონის მიმართ ეპისტოლუ პავლსი.

ფილიპ. ფილიპელთა მიმართ ეპისტოლუ პავლსი.

ფსალმ. ფსალმუნი დავითისი.

ქართული წერის ნიმუშები ნ. პალ. აღბ.

ქება, ქება წიგნი ქება ქებათა მეფისა სოლომონისი.

ქვ. ქვემოდა.

შატბ. შატბერდის კრებული (საქ. მუზ. ხელნ. S 1141).

შდრ. შედარე.

შედარ. ლექს. ა. ჩიქობავა, ჯანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბილ. 1938.

შუშ. მარტვლობა შუშანიკისი (ნ. წყაროები, A, 14).

2 შჯულ. წიგნი მესხეთს მოსსი — მეორე შჯული.

ცხორ. იოვ. და ეფთ. გ. მთაწმიდელი, ცხორება იოვანესი და ეფთუმესი (ნ. წყაროები, A, 10).

ძვ. ქართ. ენა ა. შანიძე, ძველი ქართული ენა (მოკლე მიმოხილვა): ა. შანიძე, აღ. ბარამიძე, ილ. აბულაძე, ძველი ქართული ენა და ლიტერატურა, ქრესტომათია საშუალო სკოლის IX კლასისათვის (მე-12 გამოც.), 1953.

ძვ. ქართ. ქრესტ. ა. შანიძე, ძველი ქართულის ქრესტომათია, 1935.

წარტყ. წარტყუნვა იერუსლმისა (ნ. წყაროები, A, 3).

წარწ. წარწერები (ნ. წყაროები, A, 49).

ჯან. გრამ. ა. ჩიქობავა, ჯანურის გრამატიკული ანალიზი, თბილ. 1936.

ქილ-ეტრ. ქილ-ეტრატის იადგარი (საქ. მუზ. ხელნ. H 2123).

ხანძთ. გიორგი შერჩულე, ცხორება გრიგოლ ხანძთელისა (ნ. წყაროები, A, 9).

Хр. В. Христианский Восток.

ი. ჯავ. აღწ. ი. ჯავახიშვილი, სინის მთის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, თბილ. 1947.

პაბო ნ. აბო.

პაგ. მას. ნ. მარი, Агиографические материалы по грузинским рукописям Ивры (Записки Вост. Отд. Имп. Русск. Арх. Общества, т. XIII, 1901).

პებრ. ნ. ებრ.

პრომ. პრომელთა მიმართ ეპისტოლუ პავლსი.

სახარების ტექსტის შემოკლებებთან (მ., მრ., ლ., ი.) მიწერილ ლათინურ ასოებს შემდეგი მნიშვნელობა აქვთ:

- A — ოპიზის (ათონის) ოთხთავი 913 წლისა (დაცულია ათონზე).
- B — ტბეთის ოთხთავი 995 წლისა (დაცულია ლენინგრადში სალტიკოვ-შჩედრინის სახელობის საჯარო ბიბლიოთეკაში).
- C — ადიშის ოთხთავი 897 წლისა (დაცულია მესტიის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში).
- D — ჯრუჭის ოთხთავი 936 წლისა (საქ. მუზ. ხელნ. H 1660).
- E — პარხლის ოთხთავი 973 წლისა (საქ. მუზ. ხელნ. A 1453).
- F — ე. წ. თევდორეს ოთხთავი X ს. (საქ. მუზ. ხელნ. A 98).
- G — გაბრიელ პატარიას X ს. (საქ. მუზ. ხელნ. S 4927).
- H — ე. წ. „ანბანდიდი“ X ს. (საქ. ცენტრ. არქ. № 107).
- I — ურბნისის ოთხთავი XI ს. (საქ. მუზ. ხელნ. A 28).
- K — ე. წ. პალესტინური ოთხთავი 1048 წლისა (საქ. მუზ. ხელნ. A 1741).
- L — ქსნის ოთხთავი X ს. (საქ. მუზ. ხელნ. A 509).
- M — მესტიის ოთხთავი 1033 წლისა (დაცულია მესტიის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში).
- N — ალავერდის ოთხთავი 1054 წლისა (საქ. მუზ. ხელნ. A 484).

ამას გარდა,

- X-ით აღინიშნება ტექსტი ხანმეტი ლექციონარისა (=ძველი ქართული ენის ძეგლები. 1) და ხანმეტი მრავალთავისა, რომელიც გამოცემულია ა. შანიძის მიერ.
- Y-ით — ხანმეტი ტექსტები, გამოცემული ი. ჯავახიშვილის მიერ (ქართული პალეოგრაფია, 1949, მეორე გამოცემა).
- Z-ით — პანმეტი ტექსტები, გამოცემული ა. შანიძის მიერ (ტფ. უნივერსიტეტი, ტ. III, 1923).

ლიტერატურის მიმოხილვა

სამეცნიერო ლიტერატურას ძველი ქართული ენის შესახებ გრძელად ისტორია აქვს. მაგრამ ის განსაკუთრებით გადიდდა და გაფართოვდა ამ უკანასკნელ დროს. აქ ჩვენ გვსურს ძალიან მოკლედ თვალი გადავავლოთ ამ ლიტერატურას.

ქართული ენის შესახებ (მათ შორის ძველი ქართული ენის შესახებაც) უწყრიათ და ზოგიერთი საკითხის გამო საინტერესო მოსაზრებები გამოუთქვამთ ისეთ გამოჩენილ ენათმეცნიერებს, როგორიცაა ფ. ბოპი, ა. ტრომბეტი და სხვები, ხოლო გ. დეეტერსსა და ფ. ცორელს სპეციალური წიგნებიც აქვთ მიძღვნილი ქართული ენის სხვადასხვა საკითხებისადმი. ჩვენ აქ უმთავრესად ისეთ შრომებზე მივუთითებთ, რომლებშიც ძველი ქართული ენის სახელთა ბრუნება და მასთან დაკავშირებული საკითხები აღძრული და განხილული.

ფ. ბოპი თავის ცნობილ შრომაში, სხვათა შორის, შეეხო ძველი ქართულის სახელთა იმ თავისებურებას, რომელსაც ქმნის ნათესაობითში დასმული პოსტპოზიციური მსაზღვრელის ბრუნება. ეს მოვლენა მან დაახასიათა როგორც eine merkwürdige syntaktische Erscheinung და ნათესაობითში დასმულ ამნაირ სახელს პირდაპირ adjectiv-ი უწოდა¹.

ძველი ქართულის ამავე მოვლენის შესახებ გამოთქმული აქვს აზრი ა. ტრომბეტისაც².

გ. დეეტერსს, როგორც აღვნიშნეთ, სპეციალური წიგნი აქვს მიძღვნილი ქართული ზმნისადმი³. შრომა მეტად საყურადღებოა და ავტორს მასში ძალიან საინტერესო დაკვირვებები აქვს მოცემული. მაგრამ ეს წიგნი მხოლოდ ზმნებს ეხება და ამჟამად ჩვენი მიზნებისათვის მასზე ყურადღების შეჩერება არ წარმოადგენს საჭიროებას. სამაგიეროდ იგივე ავტორი სხვა ადგილას ეხება (ძველი) ქართულის სახელთა ბრუნების საკითხებსაც და არა ერთსა და ორს საინტერესო მოსაზრებას აყენებს და თავისებურ ახსნასაც იძლევა⁴. ქვევით, თავის ადგილას, ამ საკითხებზე უფრო ვრცლად მოგვიხდება შეჩერება.

¹ F. Bopp, Die kaukasischen Glieder indoeuropäischen Sprachstamms, Berlin, 1847, გვ. 49.

² A. Trombetti, Elementi di glottologia, Bologna, 1923, p. 136.

³ Gerhard Deeters, Das kharthwelische Verbum, Leipzig, 1930.

⁴ G. Deeters, Armenisch und Südkaukasisch: Caucasica, Leipzig, 1926, № 3, 33. 37—52; 1927, № 4, გვ. 1—64.

(ქველი) ქართული ენის შესწავლის საქმეში გარკვეული წვლილი აქვს შეტანილი ცნობილ ენათმეცნიერს პ. შუხარტს (H. Schuchardt), რომელმაც ბევრ სხვა ენასთან ერთად კარგად იცოდა აგრეთვე ქართულიც. ქართული ენის შესახებ მას რამდენიმე საუბრადღებო შრომა აქვს გამოქვეყნებული, რომელთაგან აღსანიშნავია *Über das Georgische*, რომელიც 1895 წელს გამოვიდა. ამ შრომაში ბევრ საკითხთან ერთად საუბარია ქველი ქართული ენის მახვილის შესახებ, აღნიშნულია, რომ სუფიქსი *ფე*, რომელიც ხშირად გვხვდება ქველ ქართულში, მთელ რიგ შემთხვევებში მოქმედებითი ბრუნვის ფუნქციითაც იხმარებოდა.

პ. შუხარტის სახელთანაა დაკავშირებული ხანმეტი ლექციონარის გადართევა, მისი ხელმისაწვდომად გახდომა ქართველოლოგიისათვის და პირველი და ამასთან სწორი შენიშვნები ხანმეტის ფორმების შესახებ¹. ამ ხანმეტის ხელნაწერისა და მისი ენის თავისებურებათა შესახებ პ. შუხარტის შენიშვნები მოცემულია მის შრომაში *Mittheilungen aus georgischen Handschriften*, რომელიც ავტორის სიკვდილის შემდეგ დაიბეჭდა „თბილისის უნივერსიტეტის მოამბეში“².

ცალკე უნდა მოვიხსენიოთ პ. შუხარტის შრომა, რომელიც ამ უკანასკნელ ხანებში რუსულ ენაზედაც გადმოითარგმნა: *О пассивном характере переходного глагола в кавказских языках*³. ამ შრომაში, სხვათა შორის, ფართოდაა საუბარი ზვენი მოთხრობითი ბრუნვის შესახებ და, უნდა ითქვას, სწორადაც არის იგი შენიშნული და დაფასებული.

უცხოელთაგან კიდევ უნდა აღვნიშნოთ ცალკე ფ. ცორელი, რომელმაც ქართული ბიბლიური წიგნების თარგმანების ენას სპეციალური შრომა მიუძღვნა⁴. ავტორი ამ წიგნში ფართოდ ეხება სახელთა ბრუნებასაც (წიგნში, ამას გარდა, განხილულია ფონეტიკური საკითხები, ზმნათა უღლება, ზოგიერთი საკითხი სინტაქსიდან). განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის თავი, სადაც ავტორი ბრუნვათა ფუნქციებს მიმოიხილავს⁵. წიგნში ზოგი სხვა საკითხიც გვართიანდება გაშუქებული (მაგალითად, რიცხვითი სახელები, მწკრივთა ხმარების წესი და სხვა). მაგრამ ამ შრომას აქვს დიდი ნაკლიც: 1. ნ. შარის ცნობილ გამოცემებთან ერთად ავტორი დასაყრდენად იყენებს უკრიტიკოდ გამოცემულსა და მრავალი შეცდომით აღსავსე ტექსტებს, როგორიცაა: ქველი ალექსის თბილისური გამოცემა 1884 წ., ახალი ალექსის გამოცემები 1816 წ. (მოსკოვისა), 1879 წ. (თბილისისა), მოსკოვური წიგნი (თბილისი, 1900 წ.) და სხვ. ამ არასანდო საფუძველს არ შეეძლო სითანადო

¹ ა. შანიძე, ქართული ზღაპრები გრაკში: თბილ. უნივ. მოამბე, ტ. IX, 1929, გვ. 310 — 353.

² თბილ. უნივ. მოამბე, ტ. VIII, 1928, გვ. 347 — 376.

³ *Грамматическая конструкция предложения*, 1950, Москва, стр. 48 — 73.

⁴ F. Zorell, *Grammatik zur altgeorgischen Bibelübersetzung mit Textproben und Wörterverzeichnis*, Roma, 1930.

⁵ *Gebrauch der Kasus*, გვ. 19 — 25, გვ. 90 — 108.

დალი არ დაესვა ავტორის მსჯელობისა და დასკვნებისათვის. სწორედ ამ-
ნაირ ტექსტებზე დამყარებითაა, რომ ავტორი არ განარჩევს ჟ-სა და გ-ს და
ერთ საბრტყეზე აყენებს ასეთ ფორმებს: სიტყვა, თუკა, ზაბა, ლოკა
(22, 27), რომელთაგან ორი უკანასკნელი სრულიად უცხოა ძველი ქართუ-
ლისათვის. აქედანვე გამოყვანილი შემცთარი დასკვნა, რომ „ქუეყანაჲ“ ხან-
დახან იკუმშება და გვაქვს ფორმა „ქუეყნისა“-ო (22). იმ შერყენილ ტექს-
ტებში, რომლებსაც ავტორი ეყრდნობოდა, მსგავსი ფორმები ოღონდაც რომ
ზოგად იქნებოდა წარმოდგენილი. ამ ტიპის შეცთომები წიგნში ძალიან
ბევრია. 2. ავტორი ხშირად უკრიტიკოდ მიჰყვება ნ. მარის ძველი ქარ-
თული სალიტერატურო ენის გრამატიკას და მის შეცთომებს იმეორებს.
3. წიგნში სხვაც ბევრი შეუსაბამობა და შეცთომაა. მაგალითად: ბრუნვის
ნიშანთა ცხრილში მოქმედებითი ბრუნვისათვის (Instrumental) შეტანილია
ნიშნები

მხ. რიცხვი იხა	ნარ-თან. მრ. იხა (?)	ეზიანი მრ. ეზიიხა (გვ. 19),
-------------------	-------------------------	--------------------------------

რომელთაგან მეორე, რასაკვირველია, აზარსებული ფორმაა როგორც ძვე-
ლის, ისე ახალი ქართულისათვის; სახელთა ბრუნვის პარადიგმებში ნარ-
თიანი მრავლობითში სრულებით არაა შეტანილი მოქმედებითი ბრუნვის
ნიშნები (21), თუმცა, როგორც ვნახეთ, ბრუნვის ნიშანთა ცხრილში (19)
ამ ბრუნვის ნიშანიცაა წარმოდგენილი¹; ნათესაობითი ბრუნვის მაგალითე-
ბადია შიჩნეული და ერთადაა სათანადო აღგილას შეტანილი ისეთი ფორ-
მები, როგორიცაა: ა) აღამიანთა სახელები: იობ-ისა, იობ-ისსა, იობ-ის,
იობ-ისი; იონა-მსა, იონა-მსსა, იონა-მს, იონა-მსი; პეტრ(ს)ა, პეტრ(ს)სა,
პეტრ(ს), პეტრ(ს)ი (23); ბ) ნაცვალსახელები: ამის, ამისა, ამისი, მის, მი(ს)სა,
მისი; ამათ, ამათსა (36).

ამნაირი შეცთომები წიგნში საკმაოდ ბევრია. ამიტომ ფ. კორელის
ჩვენებულები გრამატიკა ძველი ქართული ენის სურათს სწორად ვერ წარმო-
გვიდგენს.

ძველი ქართული ენის შესწავლის საქმეში დიდი ზორობა აქვს გაწეული
ნ. მარს. უპირველესად ყოვლისა უნდა აღვნიშნოთ, რომ ნ. მარმა მაღალ მეც-
ნიერულ დონეზე კრიტიკულად დაადგინა და გამოსცა ძველი ქართული ენის
ტექსტები. ამ ტექსტებს თან ახლდა ფართო ფილოლოგიური ძიებანი და ძვე-
ლის ენის საფუძვლიანი ანალიზი. როგორც წესი, ტექსტი თარგმნილი იყო რუ-
სულსა და სხვა ევროპულ ენებზე. რის გამოც ეს ტექსტები, დაცული ქარ-
თულ ენაზე, ხელმისაწვდომი გახდა მთელი მსოფლიოს ამ საქმით დაინტე-
რესებულ მეცნიერთათვის. ნ. მარის ეს გამოცემები და გამოკვლევები იბეჭ-
დებოდა მის მიერვე დაარსებულ სერიაში Тексты и размышления по армян-
но-грузинскому языку. ამ სერიის II ტომში დაიბეჭდა „წიგნი, რომელი

¹ ეთარებითი ბრუნვის შესახებ (Terminal) ავტორი შენიშნავს, რომ ეს ფორმა
აქლია.

დაწერა იოსებ არიმათელმა¹ (1900), III-ში — ნეტარისა იპოლიტის თქმული „თარგმანებაჲ ქებაჲ ქებათა“ (1901), V-ში — „წამებაჲ ყრმათა წმინდათა, რიცხუთ ცხრათაჲ“ (1903), VI-ში — „მეტყთაჲს სახისა სიტყუაჲ“ (1904), VII-ში — გვირგვინი ნ. მარის გამოცემებისა — „ცხოვრებაჲ გრიგოლ ხანძთელისაჲ“ (1911), IX-ში — „წარტყუენებაჲ იერუსალიმისაჲ“ (1909).

ასეთივე მაღალი ღირსების იყო ნ. მარის გამოცემები, რომლებიც ქვეყნდებოდა ქურონალეზში: Христианский Восток, Записки Вост. Отд. II. Русского Арх. Общества და სხვა, რომლებზედაც აქ, ცხადია, ვერ შევწერდებით.

ნ. მარის გამოცემებს ჰქონდა ერთგვარი ნაკლი: ავტორი ტექსტებს აწწორებდა ერთი რაღაც საერთო ნორმის მიხედვით, რომელიც ამ სახით არც ერთ ხელნაწერში არ ყოფილა წარმოდგენილი; ამნაირად გასწორებულ ტექსტში ხშირად იკარგებოდა ამა თუ იმ ძეგლის თავისებურებანი, რაც ენის ისტორიის მთელი რიგი საკითხების კვლევისათვის გზას იმთავითვე ქრიდა, მაგრამ საერთოდ ნ. მარის გამოცემები სანდო და კრიტიკულ გამოცემებად ითვლება და მათი ავტორის ერთი დიდი დამსახურება სწორედ ამ საქმეში ჩანს.

ძველი ქართული ენის შესწავლისათვის მნიშვნელობა ჰქონდა ნ. მარისავე ცნობილ შრომებს „Основные таблицы к грамматике древнегрузинского языка с предварительным сообщением о родстве грузинского языка с семитическими“, 1908 წ. და „Грамматика древнелитературного грузинского языка“, 1925 წ. მაგრამ ნ. მარის ამ წიგნებს თავიდან დაჰყვა დიდი ნაკლი: პირველი მათგანი, როგორც სათაურიდან ჩანს, ეყრდნობოდა ნ. მარის მკითარ შეხედულებას ქართულისა და სემიტური ენების ნათესაობის შესახებ და ამის მიხედვით მიმოიხილაჲდა ძველი ქართული ენის სახელების ბრუნება და მისი წმინდა უღლებას. მამუშე პრინციპი ედო ნათუძელად აგრეთვე მის გრამატიკას, ოღონდ უფრო გაღრმავებული და, მაშასადამე, უფრო დაცოლებული სინამდვილესა და ნამდვილ მეცნიერულ საფუძვლებს. ქართული სიტყვების ძირთა სამთანმოვნიანობა, ძალად შეზომებული და უსაფუძვლოდ შეფარდებული სემიტური ენების მართა სამთანმოვნიანობასთან, მასში „ენის შესახებ ახალი მოძღვრების“ უალბი დებულებების შეტანა და სხვა ბევრი ამგვარი ცდა იყო ძირითადი მანკი ნ. მარის ამ შრომისა. ნ. მარის გრამატიკის ვრცელი და საფუძვლიანი რეცენზია მოგვცა ა. ნიკობაძემ ჯერ კიდევ 1926 წ.¹.

ნ. მარის „ენის შესახებ ახალი მოძღვრება“ ღრმად იქნა გაკრიტიკებული საბჭოთა ენათმეცნიერებაში განსაკუთრებით ამ უკანასკნელ ხანებში, როცა ნათლად იქნა მხილებული და დაჯდომილი მარის მკითარი შეხედულებანი მთელი რიგი ზოგადენათმეცნიერული საკითხების შესახებ. ნ. მარის ამ

¹ მიმოიხილეთ, საჭიროდ სისტორიო და საენოგრაფიო საზოგადოების ორგანო, I, 1926, გვ. 285 — 330.

შეზღუდვებში, როგორც აღნიშნეთ, გამოსახულება პოვეს მის ხსენებულ ჟანრში. ამიტომ ამ წიგნით სარგებლობისას დიდი სიფრთხილე უნდა იქნას.

ნაშდელი პოზიტიური ძეგლი ქართული ენისა ჩვენი უნივერსიტეტის დაარსებასთანაა დაკავშირებული. განსაკუთრებული ინტენსივობით გამოწვეულია მუშაობა საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ. ეს მუშაობა უმთავრესად ორი მიმართულებით წარიმართა: ა) აუცილებელი შეიქმნა სანდო ტექსტებისა და უძველესი ძეგლების მაღალ მეცნიერულ დონეზე გამოცემა, რომ მიღებული დასკვნები და განზოგადებანი მტკიცე საფუძველზე ყოფილიყო დაყრდნობილი; ბ) საჭირო იყო (ძველი) ქართულის უფრო ცალკე მნიშვნელოვან საკითხზე მონოგრაფიების დაწერა.

ამ მიმართულებებით უდიდესი შრომა ჩაატარა და ფასდაუდებელი შედეგები მოიპოვა ი. ჯავახიშვილმა. ქართულ პალეოგრაფიაზე მუშაობისას მან აღმოაჩინა, ამოწურა და გამოსცა ხანმეტის პალიმფსესტების ტექსტები. ეს მოხდა 1923 წ. ი. აღმოჩენა უდიდესი მოცულობის ქართულ-ლოგოგრაფიის. ხანგრძლივი და ნაყოფიერი მუშაობის შემდეგ 1937 წელს გამოვიდა იმავე ავტორის ფუნდამენტალური ნაშრომი „ქართული და ქავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და წარმოშობა“, რომელიც მიზნად ისახავდა გარკვევა ქართული ენის უძველესი აგებულება და მისი წარმოშობის მთის იბერიულ-კავკასიურ ენებთან. ამ ხაზს შემდეგ ქართველ ენათმეცნიერთა მთელი პლეადა გაჰყვა. ამჟამად ფართო მუშაობა წარმოებს ამ მიმართულებით. მას ა. ჩიქობავა მეთაურობს.

ძველი ქართული ენის შესწავლის საქმეში დიდი ღვაწლი მიუძღვის ა. შანიძეს. მან ორივე ზემოთ აღნიშნული მიმართულებით დიდი მუშაობა გასწია და მნიშვნელოვან წარმატებებსაც მიაღწია.

ი. ჯავახიშვილის მიერ ხანმეტის პალიმფსესტების აღმოჩენას იმავე (1923) წელს მოჰყვა ა. შანიძის მიერ პანმეტის პალიმფსესტების აღმოჩენა¹. ამ აღმოჩენებმა, როგორც იმ ხანებში ამბობდნენ, რევოლუცია მოახდინეს ჩვენს ენათმეცნიერებასა და ისტორიაში. მათი წყალობით შეიცვალა და დაზუსტდა ჩვენი შეხედულება ქართული ენის განვითარების უძველესი პერიოდების შესახებ, მტკიცე ნიადაგი შეიქმნა ძველი ქართული ენის სათავეების, ბუნებისა და თვისების საკვლედად². 1927 წ. ა. შანიძემ ხანმეტის ლიტერა-

¹ ი. ჯავახიშვილი, აზლად აღმოჩენილი უძველესი ქართული ხელნაწერები და მათი სწავნა მუცნიერებისათვის: თბილ. უნივ. მოამბე, ტ. II, 1923. მხმე შრომა დამატების სახით შევიდა იმავე ავტორის „ქართულ პალეოგრაფიაში“ (1949 წ., მეორე გამოცემა).

² ა. შანიძე, პანმეტის ტექსტები და მათი მნიშვნელობა ქართული ენის ისტორიისათვის: თბილ. უნივ. მოამბე, ტ. III, 1923.

³ მარტო ნ. მარი და მისი მიმდევრები არ ცნობდნენ ამ მნიშვნელოვან აღმოჩენებს. მათი ყოველმხრივ ცდილობდნენ დაემცირებინათ ამ აღმოჩენების მნიშვნელობა და ამისთვის სხვადასხვა არამეცნიერულ სტრატეგიას მიმართავდნენ. დამახასიათებელია ამ მხრივ ნ. მარის,

ლად ელის.
ძველი ქართული ენის შესახებ გამოკვლევათა დარგში პირველი სერიო-
ზული ნაშრომი არის ა. შანიძის ცნობილი მონოგრაფია „სუბიექტური პრე-
ფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ
ენაში“ (1920). შრომაში სანდოდ დადგენილი ტექსტების საფუძველზე
მიღებული იქნა სრულიად ახალი დასკვნები ქართული ზმნის ერთ-ერთი ძირ-
თავი კატეგორიის შესახებ. ეს დასკვნები დღესაც ძალაში რჩება. ავტორის
აღნიშნული შრომის მოჭყეა მთელი რიგი მონოგრაფიები და გამოკვლევები, რო-
გორც ძველისა და ახალი ქართულის სხვადასხვა საკვანძო საკითხებს ეხე-
ბოდა, როგორცაა, მაგალითად, გამოკვლევები ხანმეტისა და პირობითი ტექს-

[illegible][illegible]

1. ა. შანდუკაძე-ბანშელი შტამფათთაგან: თბილისი, უნივერსიტეტი, 1927.

[illegible]

* ა. შანიძე, ლიტერატურული ცნობა ახლად აღმოჩენილი უძველესი ქართული წიგნების შესახებ მეთერთმეტე საუკუნის მეფეებთან: თბილ., უნივ. ბოიბე, ტ. II, გვ. 399.

¹ ენციკლ. მითარმბე, ტ. II, 1937.

ტების აღმოჩენისა და მათი ენის შესახებ¹. ქართული ზმნის საქცევი², პირის ნიშანი ბრუნვიან სიტყვასთან ქართველურ ენებში³, უმლაუტი სვანურში⁴, რომელშიც გაშუქებულია ზოგი ქართული ბრუნვის წარმოშობის ისტორია, წელიწადის ეტიმოლოგიისათვის⁵, სადაც დადგენილია წესი ქართული ფონეტიკის ერთ-ერთი შეტად მნიშვნელოვანი საკითხის — კუმშვის — სფეროში, და ბევრი სხვა.

ა. შანიძეს ეკუთვნის სპეციალური შრომა ძველი ქართულის შესახებ „ძველი ქართული ენა“ (მოკლე მიმოხილვა), რომელიც პირველად 1934 წ. გამოვიდა და აღნიშნული იყო საშუალო სკოლის მოსწავლეობის დამხმარე სახელმძღვანელოდ⁶. ეს არის, ასე ვთქვათ, ძველი ქართული ენის მოკლე გრამატიკა, რომელიც მოკლედ და სხარტად გადმოგვცემს ძველი ქართულის ფონეტიკის, მორფოლოგიისა და სინტაქსის უმთავრეს მოვლენებს. ამ შრომაში იმეამად ჩვენთვის უფრო მეტად საყურადღებო სახელები შედარებით უფრო ვრცლად არის განხილული.

ძველ ქართულსა და მის აქეთა მიჯნას განეკუთვნება მე-11 საუკუნის ცნობილი საზოგადო მოღვაწის, ქართული კულტურის მრავალ უბანზე მომუშავეს გიორგი მთაწმიდლის ენა. გიორგი მთაწმიდლის ენის შესწავლის ეხება ა. შანიძის შრომა „გიორგი მთაწმიდლის ენა იოვანეს და ეფთვიანის ცხოვრების მიხედვით“ (ცხოვრება იოვანეს და ეფთვიანის; ძველი, ქართული ენის ძეგლები, 3, 1946).

ა. შანიძის ვრცელი ნაშრომი „ქართული გრამატიკის საფუძვლები“ (1953) შეგადავიც საკმაო რაოდენობით შეიცავს აგრეთვე ძველი ქართული ენის მთელი რიგი მოვლენების განხილვას, მაგალითად, მასში კარგა დაწვრილებითაა ლაპარაკი ნაწევრის შესახებ (გვ. 637—642) და სხვა.

ძველი ქართული ენის კვლევას დიდად შეუწყო ხელი ა. შანიძის მიერ მეცნიერულად დადგენილმა და გამოცემულმა ტექსტებმა. ასეთია, მაგალითად, მისი „ძველი ქართულის ქრესტომათია“, რომელიც 1935 წ. გამოვიდა, ხოლო „ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქციის“ გამოცემა, რომელიც 1945 წელს ეკუთვნის, დიდი მოვლენა იყო ძველი ქართული ენის კვლევის გზაზე. აღნიშნულ შრომას თან მოჰყვა ოშკის ბიბლიის კრიტიკულად დადგენილი ტექსტის გამტყვემაც, რომლის პირველი ნაკვეთიც 1947 წ. გამოვიდა, ხოლო მეორე ნაკვეთი — 1948 წ.⁷ ა. შანიძის რედაქციითვე

¹ თბილ. უნივ. მოამბე, ტ. II, III, IV, VII.

² თბილ. უნივ. მოამბე, ტ. VI, 1926.

³ თბილ. უნივ. შრომები, ტ. 1, 1936, გვ. 333 — 340.

⁴ არილი, 1926, გვ. 171 — 231.

⁵ წელიწადი, I—II, 1923 — 1924, გვ. 1 — 11.

⁶ ძველი ქართული ენა და ლიტერატურა, ქრესტომათია; I გამოცემა 1934 წ., XII გვ. მოც. 1953 წ.

⁷ წიგნი ძველისა აღოქუმისანი, ტ. I, ნაკვეთი 1, 1947 წ., ნაკვეთი 2, 1948 წ.

გამოსცა ილ. აბულაძემ მოციქულთა საქმის ტექსტები რამდენიმე ძველი ხელნაწერის მიხედვით¹.

ძველი ქართულის ტექსტები ფართო მასშტაბით გამოსცეს აგრეთვე პ. კეკელიძემ და ილ. აბულაძემ. ზემოთ, წყაროებზე საუბრისას, ეს გამოცემები გრძლად არის განხილული. ამიერიდან, მაშასადამე, ჩვენს ენათმეცნიერებას (და არა მარტო ენათმეცნიერებას) შეექმნა უხვი მასალები ნაყოფიერი კვლევისათვის.

ძველი ქართული ენის საფუძვლიანად შესწავლისათვის ტექსტების კრიტიკული გამოცემის გარდა აუცილებელია ძველი ქართულის მდიდარი ლექსიკური შემადგენლობის შესწავლა და გამოქვეყნება. ამ მხრივ აღსანიშნავია ის დიდი მუშაობა, რომელსაც ძველი ქართული ენის კათედრა ეწევა ა. შანიძის ხელმძღვანელობით. კათედრის წევრთა მიერ დამუშავებული და გამოცემულია ძველი ქართული ენისა და ლიტერატურის ცალკეულ ძეგლთა ლექსიკონები, როგორც მაგალითად:

1. ლექსიკონი გ. შთაწმიდლის შრომისა „ცხოვრება იოვანესი და ეფთჳმესი“, შეადგინა ა. შანიძემ (ძველი ქართული ენის ძეგლები, 3, 1946, გვ. 84 — 161).
2. ძველი ქართული ენა და ლიტერატურა, სახელმძღვანელო VIII (IX) კლასისათვის, ავტორებია: ა. შანიძე, ალ. ბარამიძე, ილ. აბულაძე. ლექსიკონი შეადგინა ილ. აბულაძემ (I გამოც. 1934 წ., XII — 1953 წ.).
3. ლექსიკონი წიგნისა „სიბრძნე ბალაჰვარისი“, შეადგინა ილ. აბულაძემ (1937 წ.).
4. შუშანიკის მარტვილობის ლექსიკონი, შეადგინა ილ. აბულაძემ (1938).
5. თეკლას მარტვილობის ლექსიკონი, შეადგინა ილ. აბულაძემ (ენიკის მოამბე, ტ. VIII, გვ. 227 — 236).
6. ილ. აბულაძე, ქართული და სომხური ლიტერატურული ურთიერთობა IX — X სს-ში, 1944 წ. წიგნს ახლავს ავტორის მიერ შედგენილი ქართულ-სომხური (გვ. 219 — 243) და სომხურ-ქართული (243 — 270) ლექსიკონები.
7. ი. იშნაიშვილი, ქართული ოთხთავის სიმფონია-ლექსიკონი, 1949.
8. ი. იშნაიშვილი, ქართული ენის ისტორიული ჰერცტომათია, ტ. I, პირველი გამოცემა 1949, ლექსიკონი, გვ. 355 — 489; მეორე გამოცემა 1953, ლექსიკონი, გვ. 409 — 550.

¹ საქმე მოციქულთა, ძველი ხელნაწერების მიხედვით გამოსცა ილ. აბულაძემ ა. შანიძის რედაქციით, თბილისი, 1949 წ.

ამავე მიზნით კათედრა ამზადებს ძველი ქართული ენის სასწავლო ლექსიკონს ორ ტომად, რომელიც მოიცავს ძველი ქართული ენის ლექსიკონის ძირითადს მარაგს (V — X სს). უკვე ამოწერილია სალექსიკონო მასალები ამ საუკუნეების მეცნიერულად გამოცემულ ძეგლთაგან, აგრეთვე ძირითადი ხელნაწერებიდან, და დაწყებულია განმარტება.

ორივე ამ მიმართულებით (ძველი ქართული ტექსტების გამოცემისა და ლექსიკონების შედგენის ხაზით) დღეს მიმდინარეობს ინტენსიური მუშაობა, რომელსაც ა. შანიძე მეთაურობს.

ძველი ქართული ენის შესწავლის საქმეში დიდი მუშაობა გასწია ა. ჩიქობავამ. ავტორი თანამიმდევრულად მიჰყვება იმ ხაზს, რომელიც ა. ჯავახიშვილმა წამოაყენა. ავტორის ძირითადი მიზანია, დაამტკიცოს ქართველური ენების ნათესაობა მთის კავკასიურ ენებთან. ის ამ მიზნით ეძიებს და არკვევს ქართველურ და კავკასიურ ენათა ტიპოლოგიურ აგებულებას, დაწვრილებით იკვლევს აღნიშნულ ენათა სტრუქტურას, სახელთა ბრუნებისა და ზმნათა უღლების მექანიზმს, შეისწავლის ამ მექანიზმის ძირებსა და სათავეებს და უფელგან ცდილობს იპოვოს ადამიანისა და ნივთის კლას-კატეგორიის ნიშნები. ავტორის აზრით, ადამიანისა და ნივთის კატეგორია მკაფიოდ ყოფილა გატარებული უძველეს ქართულსა და მის მონათესავე იბერიულ-კავკასიურ ენებში (აფხაზურში, ადიღეურში, ხუნძურში, ლაქურში, ანდიურსა და სხვებში).

ა. ჩიქობავას მრავალრიცხოვან და მეტად მნიშვნელოვან შრომათაგან აქ დავასახელებთ შემდეგთ, რომელნიც ძველი ქართულის სახელთა ბრუნებას ან მასთან დაკავშირებულ საკითხებს ეხებიან:

1. ქანურის გრამატიკული ანალიზი (1936), სადაც ქართულის შესახებაც ვრცლადაა ლაპარაკი.
2. მიმართულებითი ბრუნვის მნიშვნელობისა, წარმოებისა და ისტორიისათვის¹.
3. მოთხრობითი ბრუნვის გენეზისისათვის ქართველურ ენებში².
4. სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში (1942).
5. ისტორიულად განსხვავებული ორი მორფოლოგიური ტიპისათვის ქართულ ბრუნებათა შორის³.
6. სახელთა ბრუნვის ისტორიიდან ქართულში⁴.
7. მახვილის საკითხისათვის ძველ ქართულში⁵.

¹ ენიშვის მოამბე, ტ. I, 1937, გვ. 9—28.

² თბილ. უნივ. შრომები, ტ. 10, გვ. 167—179.

³ საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. III, № 6, 1942.

⁴ თბილ. უნივ. შრომები, ტ. 23, 1942.

⁵ საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. II, № 2, 3, 1942.

8. გრამატიკულ კლას-კატეგორიათა ნიშნების ეტიმოლოგიისათვის ქართველურ ენებში¹.

9. გრამატიკული კლას-კატეგორია და ბრუნვის ნიშანთა გენეზისის საკითხი ქართულში².

10. Картвельские языки, их исторический состав и древний лингвистический облик³.

11. მასდარისა და შიმღობის ისტორიული ურთიერთობისათვის ქართულში⁴.

12. მრავლობითობის სუფიქსთა გენეზისისათვის ქართულში⁵.

ა. ჩიქობავას აღნიშნულ შრომებში გარკვეულია ძველი ქართულის სახელთა ბრუნვის მრავალი საკითხი. მაგრამ ამ შრომათაგან ცალკე უნდა აღინიშნოს „სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში“. ხსენებულ შრომაში ავტორი განიხილავს (ძველი) ქართულისა და მისი მოძველებების — მეგრულ-პანურისა და სვანურის სახელთა ფუძის ოდინდელ შედგენილობას. ავტორი შლის ამ ფუძეებს და მათში ეძებს ძირს შენარცებულ პრეფიქსებსა და სუფიქსებს, რომელთაგან, ავტორის აზრით, ზოგი (პრეფიქსები) ოდესღაც, ძველისძველად ადამიანისა და ნივთის კლას-კატეგორიის ნიშანი იყო, ზოგი კი (სუფიქსები) ფუძის დეტერმინანტ ელემენტს წარმოადგენდა.

ადამიანის კლას-კატეგორიის მაჩვენებელია ერთადერთი პრეფიქსი მ., ნივთისა კი რამდენიმე ნიშანი (ყველა პრეფიქსი):

ხ-, ღ-, ლ-, ნ-, რ-, ზ-.

პირველი რიგის სახელებად არის მიჩნეული:

მე-გჰტელი, მე-გრელი, მ-ტბევარი, მ-წითური, მ-დაბური (=სოფელი, სოფელში მცხოვრები), მ-სოფლიო (=სოფელი, სოფელში მცხოვრები), მ-სახური, მ-დიდარი, მე-ზეური, მ-წიგნობარი და სხვა (გვ. 140 — 168).

მეორე რიგის ნიშნულებად არის დასახელებული:

ხ-: ხ-ძე, სე-შა → შეშა, ხა-ცხოვარი (შდრ. მხ-ცხოვარი), ხ-რბა, ხი-ელტოლა...

ღ-: ღი-ნ-ქე-ელ-ი → ჯი-ნ-ქე-ელ-ი, ღა-თ-ე-ი, თხ-ელ-ი (შდრ. სვან-ღ-თხ-ელ)...

ლ-: ლა-ში (შდრ. ჰან. ლე-შქი; მეგრ. ლე-ჩქვი)...

ნ-: ნი-კაპ-ი, ნე-რწყ, ნე-სტუ, ნე-კი, ნე-ზეი...

¹ საქ. მეცნ. აკად. შიგნით, ტ. V, № 4, 1944.

² საქ. მეცნ. აკად. შიგნით, ტ. VII, № 1—2, 1946.

³ იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. II, 1948.

⁴ იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. V, 1953.

⁵ იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. VI, 1954.

რ.: რო-კაპი → რუ-კაპი, სადაც იგივე „კაპ“ ძირი გვაქვსო, რაც „ნო-კაპ“-ში...

ბ.: ბა-ვ-შე-ი, ბა-ტკან-ი და სხვა (გვ. 169 — 179).

სახელის ფუძის დეტერმინანტად შეიძლება იყოს სუფიქსი, როგორიც შედგება ხმოვნისა და თანხმოვნისაგან, უმთავრესად ნარნარა თანხმოვნისაგან. ასეთებია: ალ, ან, არ,

ელ, ენ, ერ და სხვანი.

მაგალითად:

დედ-ალ-ი, მამ-ალ-ი, ძუ-ალ-ი, ძ-ალ-ი, ჯიმ-ალ (შდრ. ჯიმ-ალ-ეფ-ი)...

ბატკ-ან-ი, თიკ-ან-ი, ძმ-ან (შდრ. გურ. ძმ-ან-ებ-ი)...

წყ-არ-ი...

ულ-ელ-ი, ქს-ელ-ი, მარჯუ-ენ-ი და სხვა (გვ. 10 — 31 და სხვ.).

სუფიქსი შეიძლება გამარტივებული იყოს: მას აკლდეს ხმოვანი (იფქ-ლ-ი ← იფექალ, ვაშ-ლ-ი, სისხ-ლ-ი...), ან თანხმოვანი (ძმ-ა ← ძამ-ან, დედ-ა ← დედალ).

ასეთი პრეფიქსები და სუფიქსები გამოყოფილია აგრეთვე საწყისებსა და მიმდებარეობით:

ხ-რბ-ა, ხი-ვლტოლ-ა, მ-ფრინგ-ელ-ი, ხა-ხილ-ე-ელ-ი, ხილ-ულ-ი, ნა-შობ-ი და სხვა.

როგორც ვხედავთ, არსებითად რომ ვთქვათ, აქ არის მოცემული სახელთა ფუძეების ეტიმოლოგია; ის, რაც ჩვენ ფუძედ გვესმის, დაშლილია, მოცემულია ცდა, წარმოგვიდგინოს ამ ფუძეთა წარმოშობის გზები, მათი ასეთ ფუძედ შექმნის მიმდინარეობა, ამ ფუძედ ქცევის ისტორია და პირვანდელი მნიშვნელობა. ჩვენ, რასაკვირველია, სახელის ფუძეს ჩვეულებრივი ვაგებით ვხმარობთ და ამიტომ ზემოთ აღძრულ საკითხებზე არ გვიხდება ლაპარაკი, მათ მხოლოდ განსაკუთრებულ შემთხვევებში მივმართავთ.

ძველი ქართულის რიგ საკითხს არცვებს აგრეთვე ვ. თოფურაძის მის მთელ რიგ გამოკვლევებში. სახელთა ბრუნებისათვის განსაკუთრებით აღსანიშნავია ავტორის შემდეგი შრომები:

1. სახელთა დაბოლოების ისტორიისათვის სვანურში¹.
2. ზოგიერთი ბრუნვის გენეზისისათვის მეგრულ-ქანურში².
3. ვითარებითი ბრუნვის დაბოლოების საკითხისათვის ქართულში³.
4. ბრუნების სისტემისათვის სვანურში სხვა ქართველურ ენათა ბრუნებასთან შედარებით⁴.

¹ თბილ. უნივ. მოამბე, ტ. VII, 1927.

² ენისკის მოამბე, ტ. I, 1937, გვ. 179 — 183.

³ წავითხული იყო მოხსენებად ი. სტალინის სახელობის თბილისის სახ. უნივერსიტეტის საშეცნებო სესიაზე 1942 წლის 13 აპრილს (განთქმულია თეზისები, გვ. 88).

⁴ საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. V, № 3, 1944.

3. რელექციისათვის ქართველურ ენებში¹.

ასევე საუბრადღებია ავტორის მოსაზრებანი გამოთქმული მისივე წერილების სერიებში: „ფონეტიკური დაკვირვებანი ქართველურ ენებში“ და „ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებიდან“.

ცალკე უნდა აღინიშნოს სტ. ჩხენკელისა და ქ. ძოწენიძის შრომები, რომელნიც სპეციალურად ძველი ქართულის სახელთა ბრუნვებს მიეძღვნა. ამათგან პირველი მხოლოდ საკუთარ სახელებს ეხება გარკვეული ძეგლების მიხედვით², ხოლო მეორე საერთოდ სახელებს, მაგრამ გარკვეული წიგნების მიხედვით³.

ჩვენს თემისათვის მნიშვნელოვანია აგრეთვე შემდეგი გამოკვლევები: კ. დონდუასი — К вопросу о родительном emphaticком в древнелитературном грузинском⁴, მისივე: Об агглютинативном характере грузинского склонения⁵, მისივე: О двух суффиксах множественности в грузинском⁶, კ. კეკელიძისა — „წინაშე“, „თანა“ და „ზედა“ თანდებულთა სინტაქსური ფუნქციისათვის ძველ ქართულში⁷, გ. როგავასი — კუთვნილებითი აფიქსი ი ქართველურ ენათა ზმნისა და სახელის მორფოლოგიურ კატეგორიებში (ქცევასა და ბრუნვებში)⁸, თ. შარაძენიძისა — თა სუფიქსიანი მრავლობითი მოქმედებითა და ვითარებითს ბრუნვებში⁹, ა. მარტიროსიძისა — თანდებული ქართულში¹⁰, ქ. ძოწენიძისა — ჯან თანდებულთა მოქმედებითი ბრუნვის ფუნქციისათვის ძველ ქართულში¹¹, მისივე: ემფატიკური ხმოვანი ძველ ქართულში¹², ა. კიზირიძისა — ნანათესაობითარი მსაზღვრელის ურთიერთობისათვის საზღვრულთან ძველ ქართულში¹³, მისივე: აღდგისა და დროის გარემოება ძველ ქართულში¹⁴, ლ. კიკნაძისა — მართული მსაზღვრელის საზღვრულთან შეუთანხმებლობის შემთხვევები ძველ ქართულში¹⁵ და სხვა.

¹ იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. I, 1946, გვ. 63 — 90.

² ს. ჩხენკელი, საკუთარ სახელთა ბრუნება ოშკური ხელნაწერის მეშვეთა წიგნებში: თბილ. უნივ. შრომები, ტ. 29, 1943.

³ სახელთა ბრუნება ძველ ქართულში პავლეს ეპისტოლეთა წიგნების მიხედვით, 1950 (ხელნაწი); დაბეჭდილია ავტორეფერატი.

⁴ ИАН, 1930.

⁵ Доклады Академии Наук СССР, № 4B, 1931.

⁶ Язык и мышление, т. I.

⁷ საქ. მეცნ. აკად. შოამბე, ტ. III, № 2, 3, 1942.

⁸ საქ. მეცნ. აკად. შოამბე, ტ. III, № 2, 5, 1942.

⁹ თბილ. უნივ. შრომები, ტ. 24, 1945.

¹⁰ იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. I, 1946.

¹¹ იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. I, 1946.

¹² თბილ. უნივ. შრომები, ტ. 30 — 31B, 1947.

¹³ იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. I, 1946.

¹⁴ იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. V, 1951.

¹⁵ თბილ. უნივ. შრომები, ტ. 43, 1951.

ჰველა ეს შრომა ქვევით თავ-თავის ადგილას არის სათანადოდ გათ-
ვალისწინებული და გამოყენებული.

როგორც ვხედავთ, ძველი ქართულის სახელთა ბრუნების შესახებ საკ-
მაოდ მდიდარი ლიტერატურა მოიპოვება, როშელშიც განხილულია სახელთა
ბრუნებასთან დაკავშირებული მთელი რიგი საკითხები. განსაკუთრებით ფარ-
თოდაა გაშუქებული ბრუნების ნიშანთა შედგენილობისა და ეტიმოლოგიის
საკითხები, უფრო ნაკლებად — ბრუნვათა ფუნქციები.

მიუხედავად ამისა, შესაძლებელია ზოგი რამ ახალი ითქვას, და ამიტომ
აღნიშნულ საკითხზე ცალკე მონოგრაფიის დაწერა გამართლებულად უნდა
ჩაითვალოს.

ნაწილი პირველი

სახელთა გრუნება

წინასწარ შეიძლება რამდენიმე შენიშვნა გაეკეთოს.

1. ძველი ქართული ენის სახელთა ბრუნების შესწავლისას ჩვენ ძირითადად შემოფარგლული ვართ V — X საუკუნეებით. ზოგჯერ გამოვდივართ ამ საზღვრიდან და მიმოვიხილავთ XI საუკ. ძეგლების ენას, რადგან ამ საუკუნეში უკვე კარგად ჩანს ძველი ნორმების რღვევა და მის საფუძველზე ახლის ჩანასახები და ფორმები. V — X საუკუნეების ენა კი ერთგვარ მთლიანობას წარმოადგენს, რომელსაც ასე თუ ისე ერთნაირი სიმტკიცე და ერთი ძირითადი წესი ახასიათებს. ამ ნორმას მიჰყვება სახელთა ბრუნების მთელი სისტემა. მართალია, აქა-იქ ამ ფარგლების ენაშიც გვხვდება ნაირ-ნაირი ფორმები, იშვიათად აქაც არის შემოკრილი ახალი მოვლენების საწყისები, მაგრამ საერთოდ ამ საუკუნეების ენა ერთგვარი საერთო თვისებებით ხასიათდება, ამ თვისებებს საერთო კალაპოტი და ძირითადი ხაზები აქვთ. ამ ფარგლებიდან გამოსვლა და სხვა საუკუნეების ენის შესახებ მსჯელობა ჩვენ უმთავრესად მაშინ გვიხდება, როცა გვსურს მოვლენის განვითარება, მისი მიმართულება ვუჩვენოთ, როცა გვალდაკვალ მივსდევთ მოვლენის განვითარების გზას, მის გადასვლას ახალ თვისებრიობაში. ასეთ შემთხვევაში ხშირად გვიხდება აგრეთვე ძველი ქართული ენის ფორმების შედარება თანამედროვე ქართულისა და მისი დიალექტების სათანადო ფორმებთან.

2. გავრცელებულია შეხედულება, რომ სახელი ქართულში მაქსიმალურად მარტივია, ზმნა — უაღრესად რთული¹. ეს დებულება სწორია, რამდენადაც პირველი ნაწილის ამოსავლად ახალი ქართულია ნაგულისხმევი. მაგრამ დამდენადაც საჭმე ძველ ქართულს შეეხება, მასში არსებითი სახელი სრულებითაც არ არის მარტივი, მას ახალ ქართულთან შედარებით მთელი რიგი სირთულეები ახასიათებს. ამ სირთულეს იწვევს, პირველ ყოვლისა, ე. წ. ორმაგი და სამმაგი ბრუნება. — ძველი ქართული ენის სახელის თვისება, როცა მსაზღვრელად გამოყენებული ნათესაობითში დასწული სახელი მეორედ და მესამედ იბრუნვის და, ამრიგად, ასეთ შემთხვევაში ერთ სახელს შეიძლება ორი და სამი ბრუნვის ნიშანი ჰქონდეს ერთდროულად, მაგალითად:

¹ ა. ჩ. ი. ჯ. ო. ბ. ა. ვ. ა. რა თვისებებები ახასიათებს ქართული ენის აგებულებას: ახალ სკოლისათვის, № 4, 1929, გვ. 81; მისივე: ქართული ენის ზოგადი ენათმეცნიერული დახასიათება: ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I, 1950, გვ. 332.

უიარ იგი შევიდა სახლსა ღმრთ-ისა-სა და პურნი იგი შესაწირავ-ისა-ნ ი შევიდა, მ. 12,4; ზენ ხარ დანიელ, ძეთაგან ნატყუნე-ისა-თა-ა ჰურიასტან-ისა-თა-ა, დანიელ 5,13. ეს მოვლენა ახალ ქართულს არ ახასიათებს, ახალი ქართული ამ ფრაზებს გაცილებით მარტივად გადმოცემს.

შემდეგ, აღნიშნულ სიტყვას იწვევს ძველ ქართულში ზოგიერთი მოვლენის ნაირ-ნაირად წარმოება. ამასთან, თითოეულ ასეთ სახეს თავისი მოქმედების სფერო აქვს. მაგალითად რომ ავიღოთ ვითარებითი ბრუნვა, აქ მისი წარმოებისას ასეთ მრავალფეროვნებას წავაწყდებით: მოსე... უეარ-ყო სახელის დება-დ შეილ-ად ასულისა ფარაოასისა, ებრ. 11, 24; და ვითარცა გემო-იხილა მთავარმან მან წყალი იგი დუნო-დ გარდაქცეული, ... მიუგო სი-ძესა მას, ი. 2, 90; მოიქცეს და წარვიდეს გალილი-დ, ქალაქ-ად თხა — ნაზარეთ-ა, ლ. 2, 39; გარდავიდა კახეთ-ა, მოქც. 57, 5; მთავიდე შე ძისა ზემისა თანა გლოვით ჯოჯოხეთ ა, დაბ. 37, 35; საკურთხეველ-ა აღვიდოდის, დამის წირ. 7, 14; და რაემს მოვიდა იგი ქართლ-დ, აზო 185, 20; წარავლინა ბეთლემ-დ და პრქუა მათ, მ. 2, 8; მოვიდა იესუ სახ-ი-დ პეტრესა, მ. 8, 140; წარვიდ სახე-დ ზენდა, მ. 4, 6D; მოედით თქუნ თხსაგან ადგი-დ უდაბნოდ, მ. 6, 310; ვიდრემდე დაამძიმებდეს საკიცსა მაგრ-ი-ად, ამბაკუმ, 2, 6. ხაზგას-მული ფორმების ნაცვლად დღეს გვექნებოდა: ნაზარეთ-ად, კახეთ-ად... საკურთხევლ-ად... ქართლ-ად, ბეთლემ-ად... სახლ-ად, აღვილ-ად, მაგრ-ად. როგორც ვხედავთ, ვითარებითი ბრუნვის წარმოების ეს სიჭრელე ახალ ქარ-ულში გამარტივებულია და დაყვანილია ერთ-ორ შაბლონურ ყალიბამდე.

შემდეგ, უნდა აღვნიშნოთ კიდევ ძველი ქართულის თანდებულთა ხმა-რების შედარებითი სიტყვით: ძველ ქართულში ერთი თანდებული ორ (ან სამ) ბრუნვას ითხოვს, ახალში კი საკმარისად გამარტივებულია და, როგორც წესი, ერთი თანდებული ერთ ბრუნვას ახლავს. იშვიათ გამონაკლისს დღეს ვინ თანდებულ წარმოადგენს, რომელიც შეიძლება ნათესაობითსაც ახლდეს და მოქმედებითსაც, მაგრამ აქაც მას მოქმედებითთან იმდენად აქვს შეც-ვლილი თავისი სახე და ბრუნვის ნიშანი, რომ ძნელია მასში მისი პირვან-დელი სახეობა დაეინახოთ: ქალაქ-ით-გან → ქალაქ-იდ-გან → ქალაქ-იდ-ან; წყარო-თ-გან → წყარო-თ-გან → წყარო-დ-გან → წყარო-დ-ან. ასეთ თანდე-ბულიან ბრუნვას დღეს ცალკე ბრუნვად განიხილავენ, მას გამოსვლის უწოდებენ, ძველი თანდებული (ბრუნვის ნიშნის ნაშთთან ერთად) ახალი ბრუნვის ნიშნად არის აღიარებული: ქალაქ-იდ-ან, წყარო-დან¹.

ძველ ქართულში, გაცილებით უფრო მეტად, ვიდრე ახალ ქართულში, შეიძლება უფრო სიტყვა იბრუნოს. აქ, რასაკვირველია, სახელზე არაა ლაპარაკი (სახელი თავისთავად ბრუნებადი სიტყვაა), აქ მხედველობაში გვაქვს უფრო სიტყვები, როგორცია ნაწილაკები, ზმნიშედები, თანდებუ-ლები, კავშირები; აქ მხედველობაში გვაქვს აგრეთვე ზმნებიც; ზმნათა პირიანი ფორმებიც შესაძლებელია იბრუნოს, მას ბრუნვის ნიშნები გაუჩნდეს

¹ ა. შანიძე, გრამატ. საფუძვ. 74 — 75.

2. ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნვა

(ე. ი. ზმნის პირიანი ფორმა ფუძედ იქნეს გაგებული და ჩვეულებრივი წესით იბრუნოს); ბოლოს, აქ მხედველობაში გვაქვს ისეთი შემთხვევები, როცა ასეთ ფუძედ მთელი შესიტყვება ან წინადადება არის გაგებული და იგი იბრუნება. თქმა არ უნდა, ამ წესს ერთგვარი სიმძნელე შეაქვს ძველი ქართულის ბრუნების სისტემაში.

აქ ეუჩვენებთ ამ მოვლენის რამდენიმე სანიმუშო მაგალითს:

ჰე, არა: არამედ იყავნ სიტყუაჲ თქუენი: 30 ჰე და არაჲ არა, მ. 5, 370. აქ ამ ნაწილაკთა პირველი წყვილები სახელობითად მიდის, ამიტომ ერთვის მათ სახელობითი ბრუნვის ნიშანი (30=ჰე-ჲ, არა-ჲ), მეორე წყვილები შემასშენლისია და ამიტომ წრფელობითად ესმით და არ ურთავენ რაიმე ნიშანს.

სხვა შემთხვევაში ამ „ჰე“-ს ნაწევარიც ახლავს და, ცხადია, იგი სახელობითად ესმით:

არა იყო ჰე და არა, არამედ 30 იგი მას შინა იქმნა, 2 კორ. 1, 19.

ამენ: და ვითარცა მათ თქუეს ამენი, ამონ. 212, 13; რამეთუ ებრაელებრ ამენი გამოითარგმანების: იყავნ! თარგ- გამოცხ. 1, 7.

ალელუა: აღელუაჲ გალობაჲ არს საღმრთოჲ, ვითარმედ: „აქებდით უფალსო“. ხოლო ამენი — „იყავნო“, იქვე, 19, 4. აქ „აღელუაჲ“ ისეთსავე ფორმად არის მიჩნეული, როგორც „გალობაჲ“.

ვა: სიტყუათა-ლა საწყინებელთა ასმენნ მას და ეამსა მას ვაჲთ ჰხადინ, ზირაქ 29, 6; ამბავი ამბავსა ზედა იყოს და ვაჲ ვასა ზედა იყოს, ეზექ. 7, 26 (შდრ. ვაილამ ვუიში ჩაგვაგდო: ი. ქაექ. მხატვრ. ნაწერები, 1937, გვ. 507).

კჳრიელშსონ: კჳრიელშსონი ფრიად მრავალი თქჳან, ხანძთ. 144, 26.

გიხაროდენ: სადა ხარ აწ, რომელმან-იგი გიხაროდენი მარტუ მე, პარხ. 19a. ზმნის ბრძანებითის ფორმა აქ სახელობითშია დასმული და პირდაპირ დამატებადაა გაგებული. ეს სიტყვა გვხვდება მიკემითშიც: ანგელოზი მახარებელი, გიხაროდენსა მღალადებელი, სას. პოეზ. 263, 145.

შეგესემინ: ფსალმუნი, შეგესემინთა დისდებელი, კილ-ეტრ. 98.

ასეთივეა აგრეთვე ზმნათა ფორმების ბრუნება. ასე ხშირად რომ გვხვდება ძველი ქართულის საგალობლებში: უგლობდთსა (სას. პოეზ. 11), აკრთთსა (იქვე 8), აღბთსა (იქვე); აკბთსა (იქვე 9); ღლტჳსა (იქვე 7); მსლესა (12), გნძლორდსა (იქვე); კბრსსა (15) და მრავალი სხვა.

მამაო ჩუენო: სადაჲთ უკუე უწყით ესე, არამედ ლოცვისაგან, რომელ არს მამაო ჩუენოჲ, პარხ. 47b; ამისთვის დიიწერა პირისპირ ჩუენსა ლოცვაჲ იგი მამაო ჩუენოჲსაჲ, იქვე.

მრწამს: ხოლო წმიდა იგი ითხოვდა ბერისაგან, რადაც წარ-
თქმას მრწამსი და მამათ ჩუენო და ეგრეთ საიდუმლოსა მას ეზი-
აროს, პარხ. 1271.

წმიდაო ღმერთო: ხოლო უამის-წირვასა ყოველსა წმიდაო
ღმერთოსა წინა ქუერეკსი ზეცით გარდამოა და კვრიაკეთა უამის-
წირვასა წმიდაო ღმერთოა ექუსი, ხანძთ. 113, 8.

ნეტარ არიან¹: ნეტარ არიანნი და გალობანი წართქუნიან,
ხანძთ. 113, 24; წართქუნეს ნეტარ არიანნი აღსრულებისა მათი-
სათჳს, პარხ. 971 ს.

შეიძლება ზოგი სხვა გარემოებაც გაგვეთვალისწინებინა, მაგრამ
აღნიშნულიც საკმარისია დავასკვნათ, რომ ძველი ქართულის სახელის ბრუ-
ნება გაცილებით უფრო რთულია, ვიდრე ახალი ქართულისა, რომ სახელთა
ბრუნება ძველ ქართულში მაქსიმალურად მარტივი არაა.

წინამდებარე შრომაში ჩვენ განზრახული გვაქვს განვიხილოთ ყველა
სახელი: არსებითი, ზედსართავი, რიცხვითი, ნაცვალსახელი. მაგრამ, რასა-
კვირველია, ყველა ამათ ერთნაირი სისრულით ვერ შევისწავლით. მთავარი
ყურადღება, რა თქმა უნდა, მიქცეული ექნება არსებითს სახელებს, რომ-
ლებთანაც გაერთიანებული იქნება საწყისები; ამათი დაწვრილებითი ანალიზის
შემდეგ მოკლედ განვიხილოთ იქნება სხვებიც.

¹ „ნეტარ არიან“ (აქედანაა მიღებული „ნეტარარიანი“) დავითნის XVII კანონის
(ფსალმ. 118) დასაწყისი სიტყვებია და მთელ კანონსაც ეს სახელი ერქვა (ჟ. კეკელიძე,
ქულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობა უძველესი ქართული „დავითნის“ ტერმინოლოგიისა
და ტექსტუალური თავისებურებისა: ვტ. III, 1955, გვ. 120 — 126).

თავი პირველი

არსებითი სახელები და საწმინდო

სახელთა ბრუნების მექანიზმის გასაგებად ყველაზე მეტ მასალას არსებითი სახელები იძლევა. საწყისები ბევრი მხრივ არსებითს სახელებს მისდევს, ზოგ რამეში კი იჩენენ მცირე დამოუკიდებლობას. ამიტომ ჯერ არსებითებზე უნდა შევხედეთ ვრცლად, ხოლო შემდეგ მოკლედ საწყისებზე დავხამოვავდეთ ლაპარაკი. აქედანვე უნდა შევნიშნოთ, რომ შეიგადაშიგ და გზა-დაგზა საწყისების მაგალითები არსებითს სახელებთანაც იქნება მოყვანილი, რამდენადაც ამ ორი კატეგორიის სახელებს შორის უფსკრული არ არის და რამდენადაც, მეორე მხრივ, ისინი ერთ წინადადებაში ერთნაირ პირობებში გვევლინებიან.

II. არსებითი სახელები

ძველ ქართულში მკაცრი საზღვარია დადებული საზოგადო სახელსა და საკუთარს შორის. ისინი ბრუნების სულ სხვადასხვანაირ სახეს გვიჩვენებენ. საზოგადო სახელები მდიდარია ნაირ-ნაირი ფორმებით, მათ მოეპოვებათ შესაძლებლობა ყველა ბრუნვა და ორივე რიცხვი კარგად აწარმოონ. საკუთარი სახელები კი ამ თვისებებს მოკლებულია. ამიტომ ისინი ცალ-ცალკე უნდა განვიხილოთ.

A. საზოგადო სახელები

ფუძეთა მიხედვით სახელები, როგორც ახალ ქართულში, ორ ჯგუფად განიყოფება: ერთს ქანის ის სახელები, რომელთაც ფუძე თანხმოვანზე უთავდებათ, ე. წ. თანხმოვანფუძიანი სახელები (კაც-ი, სოფელ-ი), მეორეს — ისინი, რომელთა ფუძე ხმოვანზეა დაბოლოებული, ე. წ. ხმოვანფუძიანი სახელები (მამა-ა, ძე-ა, ოქრო-ა, ძუძუ-ა). იმის მიხედვით, თუ რა ცვლილებები მოუდის ფუძის ბრუნების პროცესში, ეს ჯგუფებიც, თავის მხრივ, ორ-ორ ქვეჯგუფად იყოფა: თანხმოვანფუძიანებში გვაქვს ფუძეუკუმწევი (კაც-ის-ა) და ფუძეუკუმწვადი (სოფელ-ის-ა) სახელები, ხოლო ხმოვანფუძიანებში — ფუძეკვეცილი (მამ-ის-ა, ძის-ა) და ფუძეუკვეცილი (ოქრო-ის-ა, ძუძუ-ის-ა) სახელები. ერთი სიტყვით, ფუძის თვალსაზრისით, ძველ ქართულშიც ისეთი სურათი გვაქვს, როგორც ახალში. ამ უკანასკნელში ამ ხაზით არაფერი არ შეცვლილა. ბუნებრივია, თუ ამ ჯგუფებს ცალ-ცალკე მიმოვიხილიათ.

1. თანხმოდანფუძიანი სახელები

ფუძის სიმარტივის თვალსაზრისით, უმჯობესია, რომ ჯერ ფუძეუქუშ-
შვილ სახელები განვიხილოთ, შემდეგ — ფუძეუქუშვადები.

1. ფუძეუქუშვადი სახელები

ფუძეუქუშვილი სახელები ქართულში (ძველსა და ახალში) ყველაზე
გავრცელებულია. ქართულ სახელთა უმეტესობა სწორედ აქ შემოდის. ყვე-
ლაზე მარტივი ბრუნებაც ამ ტიპის სახელებს აქვთ: არც მათს ფუძეს მოს-
დის რაიმე ცვლილება და არც ბრუნვის ნიშნებს. ერთი სიტყვით, ყველაზე
ნორმალური სახე ქართულ სახელთა ბრუნებისა ფუძეუქუშვილ სახელებშია
მოცემული. ასე იყო ეს ძველად, ასეა ახალ ქართულშიც. ამიტომ, რა თქმა
უნდა, შეთოდურად ამ სახელებით დაწყება სჯობია. ასეთი სახელებია: კაც-ი,
კოლ-ი, თავ-ი, გულ-ი და სხვა.

მაგრამ სანამ უშუალოდ გადავიდოდეთ ფუძეუქუშვილი სახელების ბრუ-
ნების განხილვაზე, საჭიროა მოკლედ მივხედოთ ძველი ქართულის
ბრუნებისა და მათს ნიშნებზე, აგრეთვე მრავლობითი რიცხვის გამონათქვამს
საშუალებებზე. უფრო გრძელად ამ საკითხებზე ქვევით გვექნება საუბარი.

ბრუნება ძველ ქართულში 3 არის, აქედან 7 დღესაც გვაქვს: ესენია:
სახელობითი, მოთხრობითი, მიცემითი, ნათესაობითი, მოქმედებითი, ვითარე-
ბითი და წოდებითი. ის მე-6 ბრუნვა, ახალ ქართულს რომ არ მოეპოვება,
წრფელობითია. მას ბრუნვის ნიშანი არ გააჩნია, სუფთა ფუძის სახით არის
წარმოდგენილი: კაც, ქალ, ყურ, თუალ, ფერკ, ველ და სხვა.

ტერმინი „წრფელობითი“ ნაწარმოებია სიტყვიდან „წრფელი“. სიტყვა
წრფელი ძველ ქართულში ძალიან ხშირად იხმარება და იმასვე აღნიშნავს,
რასაც გაშლილად ახალი ქართულის **ხწორი**, **პირდაპირი**, **მართალი**. მართა-
ლია, ძველ ქართულშიც გვხვდება სიტყვა **ხწორი**, მაგრამ ის იქ აღნიშნავს
„თანასწორს“, „ტოლს“, რასაც ეს მაგალითიც ამტკიცებს: და იტყოდეს,
ვითარემდ: უკუანაზსენელთა მათ ერთი ზოლო უამი დაუვეს და **ხწორ** ჩუენდა
ჩუენ იგინი, რომელთა ვიტკრთეთ სიმძიმე დღისაჲ და სიცხე, მ. 20, 12,
ე. ი. ჩუენ **გავითანახწორეთ**. რაც შეეხება **პირდაპირს**, ის ძველ ქართულში
ბრუნებით არ გვხვდება. გვრჩება, მაშასადამე, ძველ ქართულში სწორის,
პირდაპირის მნიშვნელობით **წრფელი**. ეს წრფელი ძველად ფართო მნიშვნე-
ლობით იხმარებოდა. აი ორიოდ ნიმუში: ერსა ქრისტესსა წარუძღუე გზასა
წრფელსა მართლ-მადიდებლობისასა, სას. პოეზ. 98, 6; „გზასა წრფელსა“, ე. ი.
ხწორ გზაზე; განმზადენით გზანი უფლისანი და წრფელ ყვენით აღაგნი
მისნი, მ. 1, 3. „წრფელ ყვენით“ ამას ნიშნავს: „გაასწორეთ“.

დღევანდელ ქართულში (ჩვეულებრივს სიტყვახმარებაში) ეს სიტყვა
დამოუკიდებლად აღარ იხმარება, მაგრამ ის გვხვდება კომპოზიტში „გულ-
წრფელი“, რომელიც მხოლოდ ადამიანის მიმართ იხმარება და ზნეობრივი
კატეგორიის აღმნიშვნელ ცნებათა რიგს განეკუთვნება (შდრ. გამოთქმები:
გულწრფელი კაცია, გულწრფელად აღიარა, გულწრფელი მუშაკია და სხვ.).

შეგნიშნავთ აქვე, რომ ამ სიტყვას ძველსავე ქართულში „ფიცხელი“¹ და „გულარძნელი“ უპირისპირდებოდა. უკანასკნელი კი აღნიშნავდა არასწორს, არაპირდაპირს, მრუდს (გზასთან მიმართებით ჯდროლოდოსაც). ეს დაპირისპირება კარგად ჩანს ამ მაგალითში: და იყოს გულარძნელი იგი მართლად და ფიცხელი იგი გზად წრფელად, ლ. 3, 5.

წრფელი ქართულში არა დგას განმარტებით, ქართულის მოძვე ნებში მას თავისი შესატყვისი მოეპოვება, ა.რ. ჩიქობავა ამას უკავშირებს მეგრულ კიფ-ე-სა და ჰანურ მ.ჰიფ-ე-ს. ძირად აქ ნაგულისხმევია ჰიფ, რასაც უდრის ქართული წრფ: ჰანურ-მეგრულის ა ქართულში რ თანხმოენითაა გადმოცემულიო. რაც შეეხება ჰანურ-მეგრულ „ე“-ს, ის დეტერმინანტ-სუფიქსის (-ელ) ნაშთია, ლისის დაკარგვის შემდეგ დარჩენილი. მართალია, მ-ჰიფ-ე (ჰან.) და ჰიფ-ე (მეგრ.) მნიშვნელობით ცოტა დაცილებულია ქართულ წრფ-ელ-ს (ჰიფ-ე-ჰიფ-ე=წვრილი, тонкий), მაგრამ „ერთის მნიშვნელობიდან მეორეზე გადასვლა არ არის ძნელი ასახსნელიო“. დასძენს იქვე ავტორი². აი ამ წრფელიდან მომდინარეობს ჩვენი ტერმინი „წრფელობითი“.

ამ სიტყვის პირველი გამოყენება ბრუნვის სახელწოდებად ვკუთვნის ზ. შანშოვანს. ქართულ ენაზე შედგენილი პირველი ქართული გრამატიკის ავტორს³. ზ. შანშოვანს ეს წიგნი ვახტანგ VI-ის ბრძანებით შეუდგენია და დაუმთავრებია იმ სახით, როგორც ის ჩვენამდეა მოღწეული, 1737 წ. 2 დეკემბერს. წიგნი ვაშოსა ალ. ცაგარელმა 1881 წ. პეტერბურგს. წიგნის სრული სახელწოდებაა: „მოკლე გრამატიკა ქართული ენისა, კმნული ზურაბ თანშოვანისაგან 1737 წელსა“⁴. ავტორი აღნიშნულ ბრუნვას აქ უწოდებს „საწრფელოს“⁵, რომლის ქვეშაც მას ესმის დღევანდელი სახელობითი. ამას ამტკიცებს ამ ბრუნვისათვის მოყვანილი მაგალითები: კაცი, ქუშყანი, წერო. წრფელობითის შესახებ ლაპარაკი იმ გაგებით, როგორც დღეს ჩვენ ვკვსმის, აქ არ შეიძლება: თანხმოვანფუძიანი სახელები ყველგან ინიშ არის წარმოდგენილი, ხოლო ხმოვანფუძიანებში არსად ჩანს ე. ასე რომ, ზ. შანშოვანის გრამატიკაში საწრფელო იგივე სახელობითია⁶.

¹ „ფიცხელი“ სხვა მნიშვნელობა აქ არ გვინტერესებს.

² ა. ჩიქობავა, ჰანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, 1938, გვ. 231.

³ ა. ჩიქობავა, რატომ არის აუცილებელი ბრუნვათა რიგის შეცვლა ქართულში: ჟურნ. ახალ სკოლისაკენ, 1928, № 3, გვ. 32.

⁴ დაწვრილებით ეს გრამატიკა გაშილდული აქვს ილ. აბულაძეს ნარკვევში „ქართული გრამატიკული ლიტერატურის ადრინდელი ძეგლები“: საქ. სახელ. მუზეუმის მოამბე, ტ. X—B, გვ. 141—159.

⁵ ხა-ო აფიქსებთაა ნაწარმოები აგრეთვე სხვა ბრუნვითა სახელწოდებით: სანათესაო, სამიქმედო, სამოქმედო, საწოდებო.

⁶ ზ. შანშოვანის გრამატიკის სომხურ წყაროში „საწრფელოს“ ადგილას არის იგივე *კახ*, რაც აგრეთვე ხელნათ თქმულს ჟურნ. მხარს (ნ. ილ. აბულაძის დასახელებული წიგნი, გვ. 151).

ანტონ კათალიკოზმა თავის ცნობილ გრამატიკაში¹ ეს ტერმინი „წმფე-ლომითის“ სახით იხმარა², როგორც ირკვევა, ამ ტერმინით აღნიშნულ პრუნეაში ანტონიც სახელობითს გულისხმობდა. მას ამ პრუნეს ნიშნულად დასახელებული ჰქონდა „ტაძარი, არსებანი, მზენი, ოქრონი, ქუნი, ტაძარნი“³. ანტონის გავლენა იმდენად დიდი იყო მომდევნო ხანის გრამატიკულ აზროვნებაზე, რომ მის მიმდევრებს დიდი ხნის განმავლობაში არ შეუძლიათ არა მარტო პრუნეათა სახელწოდებანი (მათ შორის წრფელობითიც) და მათში ჩადებული შინაარსი, არამედ ის მაგალითებიც კი, რომელთაც ანტონი მიმართავდა. ისე, მაგალითად, ამ ტერმინს იმავე მნიშვნელობით ხმარობენ გაიოზი (1789)⁴, პატონიშვილი დავითი (მისი გრამატიკა 1798 წლამდეა დაწერილი)⁵, საქ. არქივისკოპოსი ვარლამი (1802)⁶, იესე ჩუბინაშვილი (1816—17)⁷, გოდერძი ფირალოვი (1820)⁸, ქართველიშვილი იოანე (1825), სოლომონ დოდაშვილი (1830), მ. ბროსე (1834)⁹.

წრფელობითი პრუნეა იმ გავრცელებით, როგორც დღეს გვესმის ჩვენ, პირველად ნ. მარმა გამოსცა. ნ. მარმა მას გაუფორმებელი პრუნეა (неформированный предмет) უწოდა და პრუნეათა შორის მერვე ადგილზე მოაქცია. ამ სახით შეიტანა მან იგი თავის ცნობილ ტაბულეში¹⁰, ხოლო 1925 წ. გამოცემულ გრამატიკაში ამ პრუნეს ფუნქციის გარკვევას სპეციალური პარაგრაფიც კი უძღვნა¹¹. ფ. ცორელი ამ პრუნეს შემასწავლებლობით (Prädikativ) უწოდებს და ძირითად ფორმად (Grundform) თვლის. ავტორმა ამ პრუნეს ფუნქციის გარკვევას სპეციალური თავი მიუძღვნა (Gebrauch des

¹ ანტონის თავისი პირველი გრამატიკა 1751 წ. დაუწერია (ალ. ცაგარელი, II грамматической литературы грузинской языка, 1873, გვ. 1—35). თვით ზეზნაწერს სხვა ბე-ლით „1753 წ.“ აქვს მიწერილი, ეს წიგნი ზელნაწერის სახით არის ჩვენამდე მოღწეული (საქ. მთხ. ხელნ. A 783). მეორე გამოცემა, გადამუშავებული და გაფართოებული, 1767 წ. ვკუთვნის. იგი გამოქვეყნებულია კიდეც 1885 წ.

² ამავე პრინციპის მიხედვით აქვს მას ადებული დანარჩენი პრუნეების სახელწოდებანიც, რომელთაც დღესაც ვხმარობთ: ნათესაობითი, მიცემითი, შემასწავლებლობითი, დაწყებითი, მოთხრობითი, მოქმედებითი, წოდებითი (გვ. 17 და სხვა). ასე რომ, პრუნეათა დღეს შეღებულ სახელწოდებანი, ყოველ შემთხვევაში, პირველად ანტონის გრამატიკაში გვხვდება.

³ სახელწოდება „სახელობითი“ ანტონის გრამატიკაში არ გვხვდება; ის პირველად ჩვენს გრამატიკულ ლიტერატურაში პლ. იოსელიანს შემოაქვს (1840 წ.).

⁴ ა. ცაგარელი, II грамм. тит., გვ. 35—36.

⁵ იქვე, 36—38.

⁶ იქვე, 38—39.

⁷ იქვე, 39—40.

⁸ იქვე, 41—43. წიგნი დაწერილია რუსულ-ქართულად; ქართული ნაწილი წარმოადგენს რუსულის თარგმანს. ფირალოვის მაგალითებია წრფელობითისათვის: ერისთავი, ბიძა.

⁹ ქართული ენის თვითმასწავლებელი, პარიზი, 1834. ავტორი ამ პრუნეს სამი სახელწოდებით იხსენიებს: ესაა: წრფელობითი, შემასწავლებლობითი, სახელობითი (ნ. დასახელებული წიგნი, გვ. 44).

¹⁰ ნ. მარმა, OT, ტაბ. V, VII.

¹¹ ნ. მარმა, I' грамм. § 43, გვ. 29.

Prädikativs), სადაც დაწვრილებით არის განხილული წრფელობითი ბრუნვის ხმარების შემთხვევები ბიბლიურ წიგნებში¹.

წრფელობითი სრულიად კანონიერ ბრუნვად მიიჩნია ა. შანიძეშვიც, რომელმაც იგი ბრუნვათა შორის პირველ ადგილას მოათავსა. მასვე აქვს განხილული ამ ბრუნვის ფუნქციებიც ძველ ქართულში².

ა. ჩიქობავას უხერხულად მიაჩნია წრფელობითის ფორმას ბრუნვა ეწოდოს და მის მაგივრად გაუფორმებელ ფუძეს ხმარობს³.

წარმოადგენს თუ არა აქ ნაგულისხმევი ფორმა (კაც, ცოლ, ენა, მამა, დედა) ბრუნვას? ამ კითხვის ჩვენ დადებითად უნდა ვუპასუხოთ, რომ მას გარკვეული ნიშანი არა აქვს, ეს კიდევ არაფერს არ ლაპარაკობს მოცემული დებულების საწინააღმდეგოდ: სპეციალური ნიშანი არც რუსულ человек, сын, отец, გერმ. Mann, Tag-ს გააჩნია, ეს სახელებიც ოდენ ფუძით არის წარმოდგენილი, მაგრამ მაინც გარკვეული ბრუნვებია (именительный, Nominativ). სპეციალური ნიშანი არც დღევანდელი ქართულის დედა, მამა, დღე, წყარო, ძუძუ ფუძეებს აქვთ, მაგრამ ეს ოდენ ფუძით მოცემული სახელებიც გარკვეული (სახელობითი) ბრუნვაა. თუ აქ იმ გარემოებას გაეცხენებთ, რომ ამ სახელებს ერთ დროს ჰქონდათ ბრუნვის ნიშანი და მერმე დაეკარგათ, არც ეს გამოდგება საბუთად, რადგან იყო დრო (და არც თუ ისე უხსოვარ წარსულში), როცა სახელობითის ეს ნიშანი, რომელსაც ნაცვალსახელური წარმოშობის ისტორია აქვს, არ ერთოდა სახელს, ე. ი. სახელი პირდაპირს (წრფელობითს) ბრუნვაში უნიშნო იყო, სუფთა ფუძე იყო, იყო: კაც, ქალ, ყურ, თუალ, დედა, მამა, და არ იყო: კაც-ი, ქალ-ი, ყურ-ი, თუალ-ი, დედა-ი (თუ დედა-ა), მამა-ი (თუ მამა-ა). მაშინ ეს სახელები მიცემითისა (კაც-ს, მამა-ს) და ნათესაობითის (კაც-ის, მამ-ის) გვერდით გარკვეულ ბრუნვას წარმოადგენდა და ეს ბრუნვაა სწორედ წრფელობითი. თვით ძველ ქართულში ამ ფუძის სახით წარმოდგენილ ფორმებს გარკვეულ შემთხვევებში ვერ შეგვცვლით ევრაეითარი სხვა ფორმით, მათ შორის სახელობითით, და რაღა უნდა ეწოდოს მათ? ხომ არის ძველ ქართულში ამნაირი შემთხვევები: ხულგრძელ იქმენ (შ. 18, 29), ხოლო სამოსელი მისა სპეტაკ იყო, ვითარცა თოვლი (შ. 17, 2), კაც ეწოდა, რამეთუ თქუა წინაწარმეტყუელმან: კაცი არს და ვინ იქნოს იგი (აბო, 182, 33), შენ კაც ხარ (ი. 10, 33C), გიყოფიეს თავი შენი ღმერთი (იქვე DE)? რა ფორმაა ეს ხულგრძელ, სპეტაკ, კაც, ღმერთ? ფუძეა და ბრუნვა არა? თუ ბრუნვაა, რომელი ბრუნვაა ეს? ეს არის ბრუნვა, ის გვაქვს ენაში, ის იხმარება წინადადებაში, უმისოდ არ შეიძლება ვიხმაროთ წინადადება, იმას ვერ შეგვცვლით სხვა ფორმით (სხვა

¹ Franz Zorell, Grammatik zur altgeorgischen Bibelfübersetzung mit Textproben und Wörterverzeichnis, Roma, 1930, გვ. 19-20, 96-98.

² ა. შანიძე, ძვ. ქართ. ენა, გვ. 309 და სხვა.

³ ა. ჩიქობავა, მესამე პირის სუბიექტის უძველესი ნიშანი ქართველურ ენებში: ენიშკის ზოამბე, ტ. V-VI, 1940, გვ. 13, 36შ. 2. ავტორს ეს ახრი სხვაგანაც აქვს გამოთვლილი.

ბრუნვით), ის ისეთივე ერთეულია, როგორც კაცად, სულგაძელად, სპე-
ციალად. დიახ, ეს არის ბრუნვა და ამ ბრუნვას ჩვენ წრფელობითს ეუწო-
დებთ.

რაც შეეხება ტერმინებს, ამაზე უნდა ითქვას შემდეგი: ნ. მარის
მიერ შემოღებული გაუფორმებელი ბრუნვა უხერხულია ვიხმართ, რადგან
ეს გაუფორმებელი, როგორც ვნახეთ, საბაბს იძლევა ეკვი იქნეს შეტანილი
მის ბრუნვობაში. თანაც უნდა დავუმატოთ, რომ წრფელობითის ნიშანი
ასაა, რომ მას ხელშესახები ნიშანი არ გააჩნია; სწორედ ამით განსხვავდება
ას სხვა ბრუნვებისაგან: უნიშნობა სხვათაგან განმასხვავებელი ერთგვარი
ნიშანია. ძველად უნდა ითქვას აგრეთვე გაუფორმებელი ფუძის შესახებაც.

ფ. ცორელის შემასმენლობითი ბრუნვა (Prädikativ) ორი მხრივ არის
უხერხული: ჯერ-ერთი, შემასმენლობითად ქართულში ხშირად accusativ-ს
(მსმენლობით-ს) თარგმნიან და, მასასადამე, ეს ტერმინი უკვე არის დამ-
კვიდრებული სხვა ცნებისათვის; მეორე მხრივ, შემასმენლობითი გულის-
ხმობს, რომ ეს ბრუნვა მხოლოდ შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწი-
ლად არის გამოყენებული, მართალია, ამ ბრუნვის ხმარების ყველაზე გაერ-
ყელებული სახე სწორედ ესაა, მაგრამ არაიშვიათად სხვაგანაც იხმარება,
რასაც არავითარი კავშირი არა აქვს შემასმენელთან (Prädikat-თან); ამ შემ-
თხვევაში კი მისთვის შემასმენლობითის დარქმევა გაუმართლებელი იქნე-
ბოდა. რაც შეეხება წრფელობითს, ამ სახელს, როგორც ვნახეთ, ჩვენი
წინაპრები სახელობითის ნაცვლად ხმარობდნენ; და რადგანაც დღეს ამ
ფორმისათვის საბოლოოდ დამკვიდრდა სახელობითი, შემადგენისა კაც, ცოლ,
შვილ, მამა ფორმისათვის ისევ წრფელობითი იქნეს გამოყენებული, ახალი
ტერმინის სიმწიფესა და უხერხულობას თავი რომ დავანებოთ, ეს სახელწო-
დება (წრფელობითი) კარგადაც შეეფერება ზემოთ ნაჩვენებ ფორმებს, და
ჩვენც ტყუილად ასე მოვიქცევით. აღვნიშნავთ აქვე, რომ წრფელობითი ამ გაგე-
ბათ პირველად ა. შანიძემ იხმარა¹.

ახლა რომ დავუბრუნდეთ ზემოთ შეწყვეტილ საუბარს, ბრუნვის ნიშ-
ნებსა და რიცხვზე უნდა ვთქვათ შემდეგი: ბრუნვის ნიშნები ყველაზე კარ-
გად თანხმოვანფუძიან სახელებში არის დაცული. აი ეს ნიშნები, როგორც
იხილი გვხვდება ძველ ქართულში:

წრფ.	—	ნათ.	ის
სახ.	ი	ბოქმ.	ით
მოთხ.	მან	ვით.	ად
მიც.	ს	წოდ.	ო

¹ დაწვრილებით ამის შესახებ იხ. ჩვენი „წრფელობითი ბრუნვის საკითხისათვის ძველ
ქართულში“, 1941 (საკანდიდატო დისერტაცია, ბელნაწერი), შრომის ერთი თავი („წრფელო-
ბითი ბრუნვის საკითხი საქუთარ სახელებში“) არის გამოქვეყნებული ზუჭაძის სახელ. თბილ.
სამეცნიერო ინსტიტუტის შრომებში, № 3, 1943.

ზოგიერთი ბრუნვის ნიშნის ვარიანტების შესახებ ქვემოთ ცალკე გვამ-
ნება საუბარი. აქ კი უნდა აღვნიშნოთ შემდეგი: მიცემითისა, ნათესაობითისა
და მოქმედებითი ბრუნვების აქ წარმოდგენილი ნიშნები (სათანადოდ: ს, ის,
ით) უფრო ძველ ვითარებას ასახავს, ვიდრე ის მდგომარეობაა, რომელიც
ძველ ქართულშია დაცული; ძველ ქართულში მათ ჩვეულებრივ ემატე-
ბათ ბრუნვის ნიშნის საერცობი ა, ე. წ. ემფატიკური ა და ვლენტულობით
გაერცობილ ბრუნვის ნიშნებს: ს-ა, ის-ა, ით-ა. თითოეული ეს საბე ზუსტად
განსაზღვრულ შემთხვევებში იხმარება და მათს არევის საერთოდ აღგზილი
არა აქვს. ამ განსხვავებულ შემთხვევებზე ქვემოთ დამწერილებით მოგვიწევს
ლაპარაკი და აქ აღარ განვაგრძობთ სიტყვას. ამნაირად, ბრუნების უფრო
ძველი სახეა შემონახული უანო ფორმებში:

მიც. ს

ნათ. ის

მოქმ. ით

უფრო ახალი — ანიანებში:

მიც. ს-ა

ნათ. ის-ა

მოქმ. ით-ა

იგივე ემფატიკური ა გვაქვს მრავლობითის ფორმაშიც: კაც-თ-ა,
ხე-თ-ა.

ეს გამაერცობელი, ე. წ. ემფატიკური ა ქვევით დეჟისით გამოვყოთ
და ვივლით, რომ ის წარმოშობით ბრუნვის ნიშანში არ შედის, უფ-
რო მოგვიანო ხანებშია დამატებული და სხვა რიგის მოვლენებითაა გამო-
წვეული.

ამგვარად, ბრუნვის ნიშანთა ცხრილი თანხმომავანფუძიან სახელებში
საბოლოოდ შემდეგს სახეს მიიღებს:

წრფ.	—	ნათ.	ის-ა
სახ.	ი	მოქმ.	ით-ა
მოთხ.	მან	ვით.	ად
მიც.	ს-ა	წოდ.	ო

ძველ ქართულს მოეპოვება სახელთა მრავლობითი რიცხვის გამოხატვის
ორი საშუალება: ერთი მხრივ, სუფიქსები ნ და თ (ნ სახელობითისა და წოდ-
ებითისა, თ — სხვა ბრუნვებში წრფელობითის გამოკლებით: კაც-ნ-ი, კაც-ნ-ო,
კაც-თ-ა), მეორე მხრივ, სუფიქსი ებ. პირველს (ნარ-თანინანს) ძველს ეძახიან,
რადგანაც ძველ ქართულში უპირატესად ის იყო გაბატონებული, ახალ
ქართულში კი ძალიან შეკვეცილია მისი მოქმედების არე; მეორეს (ეზიანს)
ახალს უწოდებენ, რადგანაც ის ახალ ქართულშია გაბატონებული, ძველში
კი ნაკლებად გვხვდებოდა. წარმოების თვალსაზრისით მათ შორის დიდი
განსხვავებაა: ძველს ორი ნიშანი აქვს: ნ და თ, რაც მთავარია, თ უკვე
ძველ ქართულში მართო რიცხვს აღარ გამოხატავს, მასთან ამა თუ იმ

კონკრეტულ შემთხვევაში ესა თუ ის ბრუნვაა დაკავშირებული რომელიმე ბრუნვის ნიშანი არ იხმარება; ებ კი მარტო რიცხვს გამოხატავს, მას ემატება ცალკეულ შემთხვევაში ბრუნვის ნიშნები. ებ საერთო ქართველური სუფიქსია, რადგანაც ის ეფ-ის სახით გვაქვს აგრეთვე ქანურსა და მეგრულში (კოჩ-ეფ-ე, კოჩ-ეფ-ი), ნ და თ განცალკევებით დგას, არ გვხვდება მოძმე ენებში სახელთა მრავლობითის მაწარმოებლად, თუმცა ზმნაში კი აწარმოებს მრ. რიცხვს: წერო-ნ, ვ-წერ-თ, ს-წერ-თ.

ძველ ქართულში არსად ჩანს ორობითი რიცხვი. —

უფრო დაწვრილებით მრავლობითი რიცხვის წარმოების შესახებ ქვევით გვეჩვენება მსჯელობა. ახლა კი შეიძლება წარმოვადგინოთ ფუძემდებელ სახელთა ბრუნების პარადიგმები.

ჯერ მოვიყვანოთ მაგალითები (შენიშვნები — შემდეგ). სანიმუშოდ ავიღოთ კაც-ი, ცოლ-ი, თავ-ი, გულ-ი.

მ ნ ო ლ თ ბ ი თ ი რ ი ც ხ ვ ი

წრფ.	კაც	ცოლ	თავ	გულ
სახ.	კაცი	ცოლი	თავი	გული
მოთხ.	კაც-მან	ცოლ-მან	თავ-მან	გულ-მან
მიც.	კაც-სა	ცოლ-სა	თავ-სა	გულ-სა
ნათ.	კაც-ისა	ცოლ-ისა	თავ-ისა	გულ-ისა
მოქმ.	კაცი-თა	ცოლი-თა	თავ-ითა	გული-თა
ვით.	კაც-ად	ცოლ-ად	თავ-ად	გულ-ად
წოდ.	კაც-ო	ცოლ-ო	თავ-ო	გულ-ო

მ რ ა ვ ლ ბ ი თ ი რ ი ც ხ ვ ი
ნარ-თანინი

წრფ.	—	—	—	—
სახ.	კაც-ნი	ცოლ-ნი	თავ-ნი	გულ-ნი
მოთხ.	კაც-თა	ცოლ-თა	თავ-თა	გულ-თა
მიც.	"	"	"	"
ნათ.	"	"	"	"
მოქმ.	"	"	"	"
ვით.	"	"	"	"
წოდ.	კაც-ნო	ცოლ-ნო	თავ-ნო	გულ-ნო

ე ბ ი ა ნ ი

წრფ.	კაც-ებ	ცოლ-ებ	თავ-ებ	გულ-ებ
სახ.	კაც-ები	ცოლ-ები	თავ-ები	გულ-ები
მოთხ.	კაც-ებ-მან	ცოლ-ებ-მან	თავ-ებ-მან	გულ-ებ-მან
მიც.	კაც-ებ-სა	ცოლ-ებ-სა	თავ-ებ-სა	გულ-ებ-სა

ნათ. კაც-ებ-ის-ა	ცოლ-ებ-ის-ა	თავ-ებ-ის-ა	გულ-ებ-ის-ა
მოკმ. კაც-ებ-ით-ა	ცოლ-ებ-ით-ა	თავ-ებ-ით-ა	გულ-ებ-ით-ა
ვით. კაც-ებ-ად	ცოლ-ებ-ად	თავ-ებ-ად	გულ-ებ-ად
წოდ. კაც-ებ-ო	ცოლ-ებ-ო	თავ-ებ-ო	გულ-ებ-ო

შენიშვნები:

1. ასევე იბრუნვიან აგრეთვე შემდეგი სახელებიც: აერი, ავლი, ალა-
 ბასტრი, ალაგი, ალიზი, ამბოხი, არმური, ბაი, ბევი, ბიწი, ბიჭი, ბუნი,
 ბლუარი, გოლი, გრძღაბი, გრწყილი, გვრგვნი, გუადრუცი, გულაგი, გუამი,
 გუარი, გუელი, გუერდი, გუნდრუკი, გურიტი, ერი, ეშმაკი, ვაზი, ვანი, ვარ-
 სკულავი, ვაშლი, ვაცი, ვახში, ველი, ვეცხლი, ზარი, ზუარაკი, ზუერი,
 ზღურბლი, თაფლი, თაფლუკი, თესლი, თული, თხემი, თხიერი, თხრამლი,
 იფქლი, კარი, კარაული, კბილი, კერპი, კუართი, ლოდი, მადლი, მატლი,
 მახული, მხირი, მთხრებლი, მური, მუშაკი, მუკლი, მლილი, მძივი, მწირი,
 მწუხრი, ნადი, ნავი, ნათესავი, ნეშტი, ნიაფი, ნისლი, ნიში, ნიჭი, პერი,
 პირი, პური, სადგური, სარი, სახელი, საჭელი (=სახელო, ПУКЛ), სერი,
 სიავი, სირი, სისხლი, სული, ტარი, ტარიგი, ჟრნატი, უსხი, ფარი, ფასი,
 ფერი, ფერტი, ფრცხილი, ფქვილი, ქადაგი, ქალი, ქალაქი, ქარი, ქედი,
 ქორი, ქურივი, ქინელი, შვილი, შუბლი, შფოთი, შჯული, ჩხლი, ცელი,
 ცეცხლი, ცილი, ცომი, ცოფი, ცრემლი, ცხარი, ძალი, ძელი, წათი, წარბი,
 წარმართი, წესი, წილი, წინდი, წუელი, წუერი, წუთი, წული, წუნწები,
 ქალაკი, ჭირი, ჭური, ხარისხი, ხარკი, ხატი, ხერხი (ამოს 1, 3=ИИХ), ხორ-
 შაკი, ჯამლი, ჯევი, ჯელი, ჯერტი (ХИРЮТЫ), კორცი, ჭურელი, ჯეჯლი, ჯურ-
 ღბული, ჰასაკი და ბევრი სხვა.

გულდასმით რომ დავუკვირდეთ აქ ჩამოთვლილ და მსგავს სახელებს,
 ადვილად შევამჩნევთ, რომ

✓ ა) ესენი არიან უმეტესად ერთმარცვლიანი სახელები (ქალი, ცოლი,
 ველი, ვაცი, ვარი, ველი და სხვ.), რომლებშიც გასაგები მიზეზების გამო
 კუმშვა საერთოდ ნაკლებად ხდება.

ბ) ზოგი მათგანი ნაწარმოები სახელია და ეს გარემოება აკავებს
 ფუძის შეკუმშვას (შჯული ← სჯული ← საჯ-ული; სა-დგ-ური, უ-სხ-ი¹ და
 სხვ.);

გ) ბევრი მათგანის ფუძე უკვე შეკუმშულია სხედასხვაგვარი საწარმო-
 ებელი აფიქსების დართვის გამო და ამჟამად აღარაფერი შესაკუმშავი
 (იფქლი ← იფექალი²; ასეა თაფლი, ვაშლი, მატლი, ცრემლი, ნისხლი³ და
 სხვ.);

¹ ი. ქავთარაძე, რიცხვადი ხმები ძველ ქართულში: იბერ.-ქავ. 1, გვ. 147,
 მონ. 2.

² ა. ჩიქობავა, სახ. ფუძ. გვ. 109.

³ იქვე, გვ. 49, 50, 51 და სხვა.

(დ) ზოგი მათგანის ფუძისეული ხმოვანი (უმეტესად უ) უკვე რედუცირებულია და მეორე ხმოვნის შეკუმშვა ამითაა აცოცხლებული (კუროელი, წუელი, სუეტი¹ და სხვ.);

(ე) ბევრი მათგანის ფუძეში არის ხმოვანი ი და უ, რომელთა შეკუმშვა ქართულში ჩვეულებრივ არ ხდება (პირი, წილი, სული, გული, წული);

(ე) ხეშოთ ჩამოთვლილი სახელების დანარჩენ ნაწილში კუმშვა არ ხდება. იმ საერთო მიზეზების გამო, რაც აგრეთვე ვერ იწვევს ფუძის შეკუმშვას ისეთ გრძელ სიტყვებში, როგორიცაა: საწამებელად, სადიდებელად, ნელ-საცხებელისა და სხვა, ე. ი. ეს სიტყვები უძველესი ქართულის იმ დიალექტურ ფენებს განეკუთვნებიან, რომლებშიც არ იგაძნობოდა ძლიერი დინამიკური მახვილი, რაც ფუძეთა შეკუმშვის უშუალო მიზეზად არის მიჩნეული².

(შ) ძველ ქართულში უკუმშველია ისეთი ფუძეებიც, რომელთაც ახალ ქართულში ყოველთვის კუმშვა ახასიათებს. ამნაირ სახელებზე გრძელად შევჩერდებით ქვემოთ, როცა საუბარი გვექნება სათანადო კუმშვად ფუძეებზე, აქ კი მაინც დავასახელებთ რამდენიმე მათგანს, რომელთაც ერისი შეხედვით მარტივი ფუძეები იქნენ და ახალ ქართულში იმდენად გავრცელებულია მათი შეკუმშული ფორმები, რომ კაცს თვალში ეცემა 'მეუკუმშველი' სახით ხმარება. ასეთი სახელებია:

ა) მტერ-ი:

ამიერითგან მოიძულა და მტერად შეპრაცხა, იპოლ. 25, 108; აჰა ესერა მიგეც თქვენ ჯელწიფებამ დათრგუნვად ზედა გუელთა და ღრიაკალთა და ყოველსა ზედა ძალსა მტერისასა, ლ. 10, 19.

ბ) მტუერ-ი:

შეპრაცხე თავი შენი მსგავსად ჯინჯეელისა და ვითარცა მწერისა და მტუერისა და სარასირისა შეურაცხად, მამ. სწავ. (H) 249; უბრძანო ტყუენვად და ავრობად და დითრგუნვად ქალაქთად და დასხმად იგინი მტუერად გზასა, ესაია 10, 6.

გ) ძულ-ი:

ნაცარი იგი და მიწად კორცად და ძულად გამოსახა, სვან. 401a; ხუეტ-ლით გუერდთა მისთა ძულადმდე, პარს. 659b.

დ) შამშავ-ი:

ფრიადისა შამშავისა მისისათჳს ვეტრფილე მას, პარს. 1281; განესწავ-ლნე იგინი შამშავითა ქირისა მისისათჳს, ოსე 7, 12. ასე რომ, ამ სიტყვის შეკუმშვა და მასთან დაკავშირებული ფონეტიკური მოვლენა (ვინის დაკარგვა ა-ს შეკუმშვის შემდეგ ბავისმიერ ბ-სთან დამეზობლებისას) ძველმა ქართულმა არ იცის.

¹ გ. თოფთურიძე, რედუქციისათვის ქართველურ ენებში; იბერ.-კავკ. I, 1946, გვ. 78 — 79.

² ა. ჩიჭობავა, მახვილის საკითხისათვის ძველ ქართულში; საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. III, № 3, 1942; მისივე; საზ. ფუძ. გვ. 108 — 111.

გ) თუალ-ი:

ამ სიტყვას, როგორც ცნობილია, სხვადასხვა მნიშვნელობა აქვს. ახალ ქართულში მისი კუმშვა-არკუმშვა სწორედ ამ მნიშვნელობაზეა დამოკიდებული: სახელდობრ: როცა მას მხედველობის ორგანოს მნიშვნელობა აქვს (თქმა), არ იკუმშება (თვალისა, თვალითა, თვალად), ხოლო როცა ის ძვირ-თვის ქვასა და ჟრნის ბორბლებს აღნიშნავს, იკუმშება (ძვირფასი თვლისა, ჟრნის თვლები). ძველმა ქართულმა ასეთი დიფერენციაცია არ იცის, თუალ-ი ყველა შემთხვევაში იკუმშევიდა: ხოლო ჩემდა იქმნა ამის ყოველისა თნობად შეტყუებისათჳს თუალისა მის პატიოსნისა, თუალთ. 52, 15; რამეთუ ამას გჯუენებს ზრახვად თუალისა მის პატიოსნისაჲ, თუალთ. 47, 5; თთხითა რეცა ურმის-თუალითა, იპოლ. 8, 61. შდრ. ამას ახალ ქართულშიც ჩვეულებრივი უკუმშველი ფორმები: მაყადე, აღმოგილო წუელი თუალისაგან შენისა. 8, 7, 4; მაყადე და აღმოგილო წუელი იგე თუალით შენით, იქვე C: უმჯობეს არს შენდა ერთითა თუალითა შესლვად სასუფეველსა ღმრთისასა, მრ. 9, 47.

ე) საფუძველ-ი:

რომელმან აღაშენა სახლი ნიწასა ზედა თენიერ საფუძველისა, ლ. 5, 49 E. სოფლები იგი წარმართთაჲ დააქცია უფალმან და მოსპნა იგინი საფუძველადმდე ქუეყანისა, ზირაქ 10, 19.

ზ) ჯუარ-ი:

~~ხოლო~~ ზენდა ნუ ხიყოფინ სიქადულ, გარნა ჯუარითა უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესითა, გალ. 6, 14 (ისტ. კრესტ. 22); ესე ჯუარი ქრისტესი მე, კოსტანტი, ძემან სტეფანესმან და გუდასმან, აღჴმართე სახელსა მცხეთისა ჯუარისა ნახუიდესა ქუეყანასა ზედა, წყისის წარწ. (ისტ. კრესტ. 2); ყოველნი ასონი ჩუენნი ჯუარად გამოვიწერნეთ, ისტ. კრესტ. 42, 8.

შ) მღდელ-ი:

საშუალო ქართულში ამ სიტყვას წერდნენ ასე: „მღუდელი“, რომელიც ახალ ქართულში „მღვდელის“ სახით გადმოვიდა. ძველ ქართულში ამ სიტყვაში, ჯუარ-ერთი, ჟმარცვლო უ (თუ ვინა) არ იყო; მეორეც, იგი უკუმშევილი იყო: უკუთუ მე შენგან არა ნათელაგილო, არა ღირს-იჩინოს მეფემან მღდელისა გლახაკისაგან ნათლის-ღებად, სვან. 380b; არა წარწყმდის მჯული მღდელისაგან, იერ. 18, 18; მაშინ მოვიდა ყრმაჲ ერთი მღდელისა, 1 ნეთ. 2, 13.

1 ს. ჯაუხარიშვილის მოკემული აქვს ამ სიტყვის საინტერესო ეტიმოლოგია: მისი აზრით, იგი წარმოდგარია სიტყვიდან „ლაღად-ი“. „ლაღად“ ი ფუძეფარცვებული კომპოზიტია: ლად + ღად-ი (შდრ. პაწ-პაწა — პაწაწა, წიპ-წიპო — წიწიპო, ბერ-ბერი — ბებერი: ა. შანიძე, გრამატ. საფუძვ. გვ. 151). მარტივი ფუძეა ლად. აქედან მოქმედებითი გვარის მიმღობა იქნება: მ-ლაღ-ღელ-ი — მღდელი (ს. ჯაუხარიშვილი, ადიშის ხელნაწერის ბერძენიზმები: უნივერს. მოამბე, ტ. XIV, გვ. 95 შენ). ეს ეტიმოლოგია ძალიან ახლოს უნდა იყოს ქრმნარტებასთან რთვორც შინაარსის. ისე ფორმის მხრივ.

თ) ნიორ-ბ;

წინაპირობა თქვენ თავლითა და თქვენ ნიორისა მერალისა გული-გით-
ბრუნა. სვან. 155ა.

ი) განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია ე. წ. კუმშვად-კეცადი სახე-
ლები, როგორცაა ქუეყანა, ნოყურე, მწუხარე. ახალ ქართულში, როგორც
კნობილია¹, ამ სახელებს ფუძე ეკუმშებათ (კვეცა არ გვანტერესებს ამეა-
ნად: ქვეყნის საქმე, მოყვრის შეძენა, შეფოთვა მწუხრისა. ძველ ქართულში
ეს მათი კუმშვა არ ახასიათებდათ: ა) რომელი ქუეყანისა ამისვანი არს,
ქუეყანისაგან არს, ი. 3, 310; ხოლო ნავი იგი განშორებულ იყო ქუეყანი
მრავალ უბტვან და იგუემებოდა ლელუათაგან, მ. 14, 24; გამოვიდა სიმონ-
ქეტრი და გამოითრეცდა ბადესა მას ქუეყანად, ი. 21, 11; ბ) მწუხარითა
პირებითა გამოიწინდებოდა მათ, სიბრძ. 17, 4; გ) და მშჴ უგნებელად და
პატრიქსა მოყურად უცხოებასა მას შინა მათსა მოჰსცა მათ, სიბრძ. 18, 3.

შ) ზოგი ცალკე აღებული ერთმარცვლიანი სახელი არ იკუმშება, მაგ-
რამ თუ ასეთი სახელი შედის კომპოზიტში სხვა სიტყვასთან ერთად. ე. ი.
თუ ის იკუმშება თუ ან მერმარცვლიან სახელად. მაშინ ის იკუმშება. ასეთია,
მაგალითად, კარ-ი, რომლის სათანადო ბრუნებია: კარ-ის-ა, კარ-ით-ა,
კარ-ად, მაგრამ კომპოზიტში კი გვაქვს: ცისკრისა, ცისკრად; ვითარცა ნაწუ-
თი ცუარისა ცისკრისაჲ, რომელი გარდამოვალნ ქუეყანად, სიბრძ. 11, 23;
ცისკრად ალავერდს ილოცა, ერედგ. წარწ. (ისტ. ქრესტ. 3); ასეთია
აგრეთვე ფაშ-ი: უკუმშველია: ფაშ-ის-ა, ფაშ-ით-ა, ფაშ-ად, მაგრამ კუმშვადია:
ხამუშ-ის-ა: და ვითარცა იყო უამრ ხამუშისაჲ, ზარზ. (ისტ. ქრესტ. 229, 14).
ასეთია კიდევ თავ-ი; მისი უკუმშველი სახეა: თავ-ის-ა, თავ-ით-ა, თავ-ად
და აქედან წარმოშობადი ძველი ქართულისათვის კარგად ცნობილი სიტყვა
თავად-ი (= ის, თვითონ), ხოლო შეკუმშული ფორმა: ერისთვისა: და რა-
გამს მოვიდა იგი ქართლდ, ცხონდებოდა იგი ნერსე ერისთვისა თანა, აბო
185, 21; ესე მთავარებისკოპოსი ერისთვადცა იყო... ქართლს და ჰერეთს,
მოქც. 61, 15. „თავ“-ისგან არის ნაწარმოები თა(ვ)თა, მაგრამ კომპოზიტში
ისევ შეკუმშული ფორმა გვაქვს: ერის. ობა: ერისთვისასა სუმბატისსა, მისა
დავით მამფლისასა, ხანძთ. (ისტ. ქრესტ. 266, 32); ერისთავთა ერისთვისასა
სუმბატისსა. იქვე, 266, 30. ასევე: ცალკე აღებული ორმარცვლიანი ვითარ-ი
არასოდეს არ იკუმშება, მაგრამ, მოემატება თუ არა მას მარცვალი, იგი
იზრნს კუმშვის უნარს: ოთხმარცვლიანი ესევითარ-ი იკუმშება: ვითარ-მე შემ-
ალბებელ არს კაცი ცოდვილი ესევითარისა სასწაულისა ყოფად? ი. 9, 16 C
(ფთრმა მთლიანად სწერია, უქარაგმოდ). DE-ში ჩვეულებრივი შეუკუმშავი
ფორმა: ესევითარისა.

მიზეზი აქ განხილული შემთხვევებისა მახვილში უნდა ვეძიოთ: ერთ-
მარცვლიან სიტყვაში (კარ-ის-ა) მახვილი ფუძისეულ ა-ზე მოდიოდა და ეს ა
შენახულ იქნა, ხოლო ორმარცვლიან „ცისკრ-ის-ა“-ში მახვილი ფუძისეულ

¹ ა. შანიძე, გრამატ. საფუძვ. გვ. 97.

ა-ს (კარ) აღარ ხედებოდა და უმახვილო * ამოღებულ იქნა. საერთოდ შემჩნეულია, რომ ერთმარცვლიან სიტყვებში კუმშვა უფრო იშვიათია, ხოლო ორ და მრავალმარცვლიანებში — ხშირი. როგორც დავინახეთ, თვით ერთსა და იმავე სიტყვაში ფუძის შეკუმშვა არ ხდება, თუ ეს ერთმარცვლიანი სიტყვა ცალკე და მარტო დგას, და ხდება, თუ იგივე სიტყვა სხვა სიტყვასთან ერთად ერთ მთლიან რთულ სიტყვას, კომპოზიტს ქმნის¹.

შეუკუმშველი ფუძეების სხვა სახეებზე, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ქვევით გვექნება საუბარი.

4. წარმოდგენითი ბრუნვა. როგორც ვნახეთ, სუფთა ფუძის სახით არის წარმოდგენილი. რა და რა შემთხვევაში იხმარება ის? რა არის მისი ფუნქციები? ამაზე მსჯელობა გვექნება ქვევით წინამდებარე შრომის სათაბადო თავებში. ამიტომ აქ აღარას ვიტყვი.

5. სახელობითი ბრუნვა თანხმოვანფუძიან სახელებში მხოლოდ ერთი ნიშნით არის წარმოდგენილი, ეს ნიშანია ი: კაც-ი, ცოლ-ი, თავ-ი, თავისი-ი, წარმოშობით ეს ი უკავშირდება „იგი“ ნაცვალსახელს, რომელიც ენაში განსაზღვრულ ნაწევრად იქნა გამოყენებული: კაც იგი → კაც ი → კაცი², დამოუკიდებელი არსებობის უნარს მოკლებული „იგი“-ს ასეთი გაცვეთა და ი მღერე დახვლა არ არის ძნელი ასახსნელი. შდრ. „გოგია უიშვილის“ დასაწყისი, სადაც იკითხება: „— იი ეკუცია კიდევ ჩამოუყენებიათ სოფელში!“³ ცხადია, რომ იგი → იი, ხოლო აქედან შერწყმის გზით ი მიიღება. მესამე პირისათვის გურულში სხვა სიტყვა (ის) არ მოიპოვება. როცა დავიწყებულ იქნა ამ ახალწარმოშობილი ბრუნვის წარსული, განსაზღვრული ნაწევარი იგი მას კვლავ დაემატა და მივიღეთ, არსებითად რომ ვთქვათ, ორმაგი განსაზღვრა სახელისა: კაც-ი იგი, სადაც ამ იგი-ს ნაშთი ი-ს სახით სახელის ბრუნვის ნიშნადაა ქცეული, ხოლო მეორედ დართული იგი ნაწევრის ფუნქციას ატარებს. ამნაირად, სახელობითი ახლად წარმოშობილი ბრუნვა⁴, მასზე ახალგაზრდა მხოლოდ წოდებითი თუა. სახელობითი ბრუნვის ფუნქციებზე ქვევით იქნება ლაპარაკი.

6. მოთხრობითი ბრუნვის შესახებ იგივე უნდა ითქვას, რაც სახელობითის შესახებ ვთქვით, ესეც გვიან წარმოშობილი ბრუნვაა და, რაც მთავარია, ესეც იმავე იგი ნაცვალსახელიდან მომდინარეობს, მისი მოთხრობითი ბრუნვა⁵. თუ სახელობითი მიღებულია „კაც-ი იგი“-დან (რომლიდანაც შემდეგ მივიღეთ კაც-ი), მოთხრობითი მიღებულია „კაც-ი მან“-იდან,

¹ ა. შანიძე, გრამ. საფუძვ. გვ. 27—28; 54—55.

² ა. შანიძე, უმლაუტი სენერში: არილი, 1925, გვ. 218 — 219.

³ ე. ნინოშვილი, თხზულებათა სრული კრებული, 1954, გვ. 129.

⁴ ა. ჩიქოვანაძე, მოთხრობითი ბრუნვის გენეზისისათვის ჭარბფლურ ენებში: თბილ. უნივ. შრომები, ტ. 10, 1939, გვ. 173 და სხვა.

⁵ იქვე, გვ. 168.

რომლის სრული სახეც დატულია ძველ ქართულში, მას იქ არ განუცდია
 რაღაც ცვლილება: კაცმან, ცოლმან, თავმან. ასე რომ, ეს ორი ბრუნვა, სახე-
 ლობითი და მოთხრობითი, წარმოშობილია წრფელობითის დაშლის პრო-
 ცესში, წრფელობითის საფუძველზე, წრფელობითზე ნაწევრის დართვისას:

სახ. კაც იგი → კაც-ი.

მოთხ. კაც მან → კაც-მან¹.

შემდეგ მოთხრობითის ნიშანი გამარტივდა და ახალ ქართულში გვაქვს
 მხოლოდ ორი სახე: შა — თანხმოვანფუძიან სახელებში (კაც-შა, ქალ-შა), მართლ
 — ხმოვანფუძიანებში (დედა-შ, მამა-შ).

7. მიცემითში, ნათესაობითსა და მოკმედებითში ბრუნვის ნიშნები ორი
 სახითაა წარმოდგენილი: გაუვრცობელითა და გავრცობელით, ან, რაც იგი-
 ჯეა, ემფატიკური ანით:

გაუვრც.	გავრც.
ნიც. კაც-ს	კაც-ს-ა
ნათ. კაც-ის	კაც-ის-ა
მოკმ. კაც-ით	კაც-ით-ა

თითოეული ეს სახე გარკვეულ შემთხვევებში იხმარება. ჩვეულებრივ
 გავრცელებულია შეხედულება, რომ ძველი ქართული სახელების ბრუნება
 წარმოადგინონ გავრცობილი ბრუნვის ნიშნებით, ემფატიკური ანით. ამას-
 თან, არაფერს, ან სრულიად ცოტასა და არასაკმარის ლაპარაკობენ უანო
 ფორმებზე. ამავე დროს უნდა ითქვას, რომ სახელები მართლაც ბრუნვის
 ნიშნით არც თუ ისე იშვიათად გვხვდება, განსაკუთრებით ნათესაობითსა
 და მოკმედებითში, ამიტომ ამ საკითხზე ჩვენ უფრო ვრცლად უნდა შევ-
 ჯერდეთ. მაგრამ რადგანაც მართლაც და გავრცობილი ბრუნვის ნიშნები და-
 ნახსიათებელია ყველა ტიპის საზოგადო სახელებისათვის, ამიტომ უმჯობესია
 ამ შენიშვნის გაკეთება აღნიშნულ სახელებს ბრუნვის მიმოხილვის შემდეგ.
 ამით ჩვენ, ერთი მხრივ, თავს აფარდებთ განმეორებას და, მეორე მხრივ,
 აგვშორდება ზოგიერთი დაბრკოლება, რომელიც წინ დაგვხვდებოდა, გაუვრ-
 ცობელი ბრუნვის ნიშნებზე ცალ-ცალკე ჯგუფის სახელების მიხედვით
 რომ გვემსჯელო. ეს მით უმეტეს, რომ ჩვენ ამ საკითხზე ქვევით (ბრუნვითა
 ფუნქციების გარკვევისას) ერთხელ კიდევ მოგვიწევს შეჩერება.

მოკმედებითი ბრუნვის ნიშნის ფუნქციით იხმარება ძველ ქართულში
 აგრეთვე ზგ სუფიქსი. როგორც ჩანს, ზგ და ზთ სუფიქსიანი ბრუნვები ახლო
 იჯდნენ ერთმანეთთან ნიშნელობით, რადგანაც ეს ფორმები ხშირად ერთ-
 მანეთის მონაცვლელ გამოდიან, შდრ. ძლ-ით და ძლ-იგ (ს), ფრც-ით და
 ფრც-იგ (=ფეხით), ღმრთ-ით და ღმრთ-იგ, ცხოვლ-იგ და ცოცხლებ-ით და
 სხვა, ამ გადავარდნილი ბრუნვის ფორმები გაქვავებულიადაა შემორჩენილი
 ისეთ სიტყვებში, როგორიცაა: იბრტყივ (პარხ. 875ა), იგურდიგ, გასწვრიგ,
 უიტრიგ, ირგულიგ, შეუწერებლიგ, მუდმიგ, სხუაფრიგ, მკარ-ილდიგ, ხან-

¹ ა. შანიძე, გრამ. საფუძ. გვ. 640—641.

3. ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება

გრძლივ და სხვა¹. ამ გადავარდნილი ბრუნვის ეს თვისება შემჩნეული და აღნიშნული ჰქონდა პ. შუხარტის ჯერ კიდევ 1895 წელს². საკითხს სპეციალურად იკვლევდა დ. მაქავარიანი მის საკანდიდატო დისერტაციაში: Некоторые особенности употребления суффикса iv в древнегрузинском языке, 1955 (Диссертация).

8. ვითარებითს ბრუნვასთან დაკავშირებით რამდენიმე საკითხს უნდა შევხდეთ.

ა) ახალ ქართულში ვითარებითს ბრუნვაში ხშირად გვხვდება გავრცობილი ბრუნვის ნიშანი; განსაკუთრებით ითქმის ეს პოეზიის შესახებ. ლექსებში ერთობ ხშირია შემთხვევები, როცა სხვადასხვა მოსაზრებით (ხან მეტრის გამო, რომ ყოველ სტრიქონში მარცვალთა თანაბარი რაოდენობა მიიღონ, ხანაც რითმის საჭიროებით) ვითარებითში დასმულ სახელს სავრცობ ა-ს ურთავენ.

ორიოდე მაგალითი:

- ირემო, მთასა მყვირალო,
რამ ჩამოგადო ბარადა?
- მეუღლე ჩემი მომიაკლეს,
დავეხეტები ცალადა.

(ხალხური).

აღმობრწყინდა მზე დიდბულადა

(ი. ჭ. მხატვრული ნაწერები, 1937, გვ. 147).

მიდის ურემი და უეცრადა

ვილაცამ ტყილამ ასკუპა ცხენი

(იქვე, 174).

შეერთდით, ძმებო!.. შეერთდით!..

ხელი ხელს მივცთ ძმურადა

და მტერს დაუხვდით გარეშეს

თამამად... ვაუჯაცურადა!..

(ა. წერეთელი, რჩეული ნაწერები, 1935, გვ. 129).

მაგრამ რა მექნა, რით, როგორ?

ვამძარცვეს ერთიანათა:

რაც მე შინ შემოვიტანე.

წაიღეს ძალის ძალათა!

(ირ. ევლ. ლექსები, 1935, ტ. I, გვ. 230).

(ერთიანათა = ერთიანადა,

ძალათა = ძალადა).

¹ ა. შანიძე, წელიწადის ეტიმოლოგიასათვის: წელაწდეული, 1923 — 24, გვ. 6.

² Über das Georgische, გვ. 14.

ჩემი ღარდი რომ თქვენ გჰონდეთ, —
 რად ვკენესი სულ ერთავადა, —
 მერწმუნეთ, ნაცრისფერ ბუმბულს
 შეიღებავდით შავადა!

(ი. გრიშ, ლექსები, 1944, გვ. 47).

ამის მიხედვით კაცი იფიქრებდა, თუ ახალი ქართულის ვითარებითში
 ფიქტიური ა-ს ხმარება ასე ხშირია, ძველში უფრო ხშირი უნდა ყოფილი-
 ლო. ასეც აქვს წარმოდგენილი საქმის ვითარება ქართული ენის ზოგიერთ
 მკვლევარს. ასე, მაგალითად, ნ. მარს თავის ტაბულაში ვითარებითი
 ბრუნვის ნიშნად მოცემული აქვს შემდეგი აფიქსები:

უბრ.	ემფ.
მხ. რ. აღ (და)	ადა
მრ. რ. ებ-აღ	ებ-ადა
თ (თად)	თა (თადა) ¹

ამის შესაფერისადაა ქვევით წარმოდგენილი ხსენებულ ბრუნვაში სათა-
 ნადო სახელები:

კაც-აღ	ემფ.	კაც-ადა
უფლ-აღ	"	უფლ-ადა
სოფლ-აღ	"	სოფლ-ადა
მამა-ღ	"	მამა-და
იონა-ღ	"	იონა-და
მეფე-ღ	"	მეფე-და
პეტრე-ღ	"	პეტრე-და
კალო-ღ	"	კალო-და
რკუ-ღ	"	რკუ-და
მოგუ-აღ	"	მოგუ-ადა
გიორგ-აღ	"	გიორგ-ადა

ასევე მრავლობითშიც:

კაც-ებაღ	ემფ.	კაც-ებადა
უფლ-ებაღ	"	უფლ-ებადა
სოფლ-ებაღ	"	სოფლ-ებადა
მამ-ებაღ	"	მამ-ებადა
იონ-ებაღ	"	იონ-ებადა
მეფე-ებაღ	"	მეფე-ებადა
პეტრე-ებაღ	"	პეტრე-ებადა
კალო-ებაღ	"	კალო-ებადა

¹ ნ. მარს, OT, ტაბ. V.

რკუ-ებად	ემფ.	რკუ-ებადა
შოგუ-ებად	"	შოგუ-ებადა
გიორგ-ებად	"	გიორგ-ებადა ¹

III პირის ნაცვალსახელებიც ამ სახითაა მოცემული:

მ-ად	ემფ.	მ-ადა
ამ-ად	"	ამ-ადა
იმ-ად	"	იმ-ადა
მაგ-ად	"	მაგ-ადა ²

გრამატიკაში კი საქმე გამოსწორებულია, თუმცა ძველი შეცთობა სულ-დავიწყებული არ არის, რამდენადაც სიტყვები „უფლ-ად და სოფლ-ად“ ახსნილია, როგორც მეორეული, შემდგომ მიღებული, გამარტივებული ფორმები, რომლებიც მიღებულია სათანადოდ აქედან: უფლ-ადა, სოფლ-ადა³.

ნ. მარი აქ მარტო არ არის. მაგრამ საქმის ასე წარმოდგენა ღრმა შეცთობაა: საზოგადო სახელებში ვითარებითი ბრუნვის ნიშნად ძველ ქართულში არასოდეს არ გვქონია გავრცობილი ნიშანი ად-ა ან დ-ა; ფორმები „ტა-ადა, მამა-და“... სრულებით არ იცის ძველმა ქართულმა, ეს ფორმები უცხოა მისთვის. ამიტომ ნ. მარის ეს მოსაზრება შეიძლება მხოლოდ ახალი ქართულის გავლენით აიხსნას, მაგრამ ძველი ქართულისათვის იგი სრულ გაუგებრობად უნდა ჩაითვალოს.

ბ) როგორც ვნახეთ, ვითარებითი ბრუნვის ნიშანი თანამოგებუდნიან სახელებში არის ად (კაც-ად). მაგრამ რამდენიმე სახელში, რომელთა ფუძეც ილ-ზე ბოლოვდება, ბრუნვას ნიშნად მარტო დ გამოდის: ადგილ-დ. ეს დ ისეთივე დამოუკიდებელი (სრული) ბრუნვის ნიშანი უნდა იყოს, როგორიც გვაქვს საზოგადო ხმოვანფუძიანსა (დედა-დ, ძე-დ, წყარო-დ, ძუძუ-დ) და გეოგრაფიულ სახელებში (ქართლ-დ, ჩორ-დ). აქ ყველგან ერთი ხაზი გვაქვს, გეოგრაფიულ სახელებში (ქართლ-დ, ჩორ-დ). აქ ყველგან ერთი ხაზი გვაქვს, ყველგან ვითარებითის ნიშნად მხოლოდ დ გვევლინება. მაგრამ ილ-ზე დამო-ლოებული სახელებში ამ დ-ს დართვისას ფუძისეული ბოლოკიდური ლ ხშირად იკარგება ხოლმე და ვღებულობთ ფორმას ადგილ-დ. ამნაირად, ღასანის და უღასო ფორმები ორივე შესაძლებელია ძველი ქართულისათვის, გვხვდება ერთიცა და მეორეც. ამ ტიპის სახელები ძველ ქართულში ცოტაა, ამიტომ აქ საჭირო სისრულით წარმოვადგენთ სათანადო მაგალითებს.

1) ადგ-ილ-ი- რამეთუ განიზნინეთ თითოეულად ადგილად თქვა, ი. 16, 32 C; და იყვნენ სიყმილნი და სრვანი და ძრვანი ადგილად ადგილად მ. 24, 7. იგივე ადგილი მარკოზის თავში ასეა გადმოცემული: და იყვნენ ძრვანი ადგილად ადგილად, მრ. 13, 8; მოედით თქვენ თქსაგან ადგილად უდაბნოდ, მრ. 6, 31 C.

¹ ნ. მარი, OT. ტაბ. VII.

² იქვე, ტაბ. VIII.

³ ნ. მარი, Gram. გვ. 45.

მაგრამ შევხედებით აგრეთვე სხვა თანხმოდანფუძიან სახელთათვის დამა-
სახებელ ჩვეულებრივ ფორმებსაც, სადაც ვითარებითის ნიშანი აღ არის
და ამის გამო ლ-ც არ არის დაკარგული:

სუეტი იგი ჩამოვიდოდა ადგილად თუხა, მოქც. 25, 1; მიაქციე მახლი
ადგილადვე თუხა, მ. 26, 52 C.

იშვიათად გვხვდება ისეთი შემთხვევებიც, როცა დაკარგულია ვითარე-
ბითის ნიშანი (დ), სამაგიეროდ შენახულია ფუძისეული ლასი: იყენენ სიყ-
მანი და ძრვანი ადგილ-ადგილ, მ. 24, 7 ლავ. ამ უკანასკნელი მაგალითის
შესაბუთ შეიძლება იხეც გვეფიქრა, რომ აქ დონი არც ყოფილა და არც
დაკარგულა, რომ ადგილის გარემოებას აქ გადმოსცემს პირდაპირ ფუძე
(წრფელობითი ბრუნვა), და მოგვეგონებინა დღევანდელი ქართულის გამო-
ყენები: ალაგ-ალავ, მინდორ-მინდორ, ზღვა-ზღვა, მთა-მთა და სხვა. ამ ფუნ-
ქციის კისრება უცხო არ უნდა ყოფილიყო წრფელობითი ბრუნვისათვის.
მაინც ფაქტია, რომ ფდონი ფორმა მხოლოდ ფუძეგაორკეცებულ მაგალითში
გვხვს მოცემული და არა სხვაგან. ამ დაშვებისას ანგარიშგასაწევია ის
გარემოებაც, რომ ეს მაგალითი დამოწმებულია ძალიან ძველ და სხვა მხრი-
ვაც თვალსაჩინო არქაიზმების შემცველ ხელნაწერში (ლაგურკის ლექციო-
ნარში).

2) სიკუდ-ილ-ი:

მისცეს ძმამან ძმად სიკუდილდ, მ. 10, 21; მე შენ თანა მზა ვარ საპყ-
რობილედ და სიკუდილდ მისლვად, ლ. 22, 33; მწუხარე არს სული ჩემი
ვადრე სიკუდილმდე, მრ. 14, 34; სიკუდილცა არა გეწყალის თავი შენი, აბო
195, 16.

3) ქორწ-ილ-ი:

და წარავლინა მონანი თუხნი მოწოდებად ჩინებულთა მათ ქორწილ,
მ. 22, 3 C.

4) ყიე-ილ-ი:

ვიდრე ქათმის-ყოფილმდე სამ-გზის უვარ-მყო მე, მ. 26, 34 C. მაგრამ
ამის გვერდითაც არის აღ ნიშნიანი და ლასდაუკარგველი ფორმაც: ვიდრე
ქათმის-ყოფილამდე სამ-გზის უვარ-მყო მე, მ. 26, 75 C. უმეველია, რომ ეს
უკანასკნელი ფორმა უფრო ახალია და სხვა სახელებთან გათანაბრების მიზ-
ნითაა გამოწვეული.

5) ყურ-ილ-ი:

მეცმან მან... ყურიდ იწყის, რამეთუ გარინებაჲ ჰნებავენ... ისმინიან
ყურილი მონადირეთა მათ, მოვიდიან და მოკლიან იგი, სახისმეტ. (ისტ.
ტრესტ. 280, 15).

6) ტირ-ილ-ი:

და მოეგნენა პეტრეს სიტყუაჲ იგი... და იწყო ტირილ, მრ. 14, 72;
ქუარიანი იგი... მისდევდეს მას, ჰგონებდეს, ვითარმედ საფლავად მივალს
იგი ტირილ მისა, ი. 11, 31.

7) ხად-ილ-ი:

შოდრკა მეფე... და ეტყოდა ნინოს: აწ ღირს ვარა ხადოდ სახელსა ღმრთისა შენისასა და მესნელისა ჩემისასა, მოქც. (ისტ. ქრესტ. 275, 38).

8) შეტყუ(ვ)-ილ-ი:

ანუ არა უწყით უკეთურებაჲ იგი აბინერისი, ძისა მის ნერისი, რამეთუ შეტყუილდ შენდა შემოვიდა იგი და განცდად შესაფალ-გამოსავლისა მის შენისა და გულისხმის-ყოფად, რასა შენ იქმ, 2 მეფ. 3, 25.

9) სიცი-ილ-ი:

მერმე ჰრქუა: ღმერთი ეგე წარმართთაჲ, მეტყოდე მე, სიცილდ იწყეს ვაჲ ჩემდა, ცოდვილისა ამის, პარხ. 811 b.

ასეთივე ფორმით არის წარმოდგენილი ვითარებითში კიდევ ორი სახელი: ერთი მათგანია „ლუაწლი“, მეორე — „სახლი“, რომელთა ვითარებითის ფორმაა სათანადოდ: ღუაწი-დ, სახი-დ.

ფორმა სახი-დ კარგად არის ცნობილი ძველ ქართულში და აქ სათანადოდ მავალითებს აღარ დაეცა ხელებით. მოვიყვანო ნიმუშებს მხოლოდ „ლუაწილ“-ის დისამოწმებლად: ამა ეგერა მეფე წარგზავნის მას ღუაწოდ და მუნ მოკლდეს¹, პარხ. 699 b; წმიდა გულანდუხტ შემდგომად წარსლვისა კმრისა თჳსისა ღუაწოდ იხარებდა უფლისა მიმართ, იქვე 700 a; და დაწვე-ვეს, რაჲთა არღარა გამოვიდეს დაეით მათ თანა ღუაწოდ, 2 მეფ. 21, 17; რაჲთა გესმეს კმაჲ ძრვისაჲ აღგილსა მას გლოისასა, მაწინდა გამოუტდენ შენ მათ ღუაწოდ ბრძოლისა², იქვე, 5, 24; ეკლესიას განოცადა უკეთურ-თაგან, იცვალა ქურქულითი ქურქლად მზადობისაგან ღუაწოდ და ღუაწლი-საგან მზადობად ეგო, უდაბნ. 172 ra.

თვით ის ფაქტი, რომ ვითარებითში ეს სახელები -ი-დ სუფიქსებს გვიჩვენებს (ლუაწი-ი-დ, სახი-ი-დ), იმ დასკვნაზე უნდა მივიდეთ, რომ ამათ ფუძეშიაც ი უნდა ყოფილიყო: ღუაწი-ილ-ი, სახი-ილ-ი.

„ლუაწლი“-ში ლ დეტერმინანტ სუფიქსად არის მიჩნეული, ოღონდ დიკარგულ ხმოვანდ ნაცულისხმევია ა: ღუაწი-ალ → ღუაწი-ლ³. ჩვენ მიერ ნაპოვნი ფორმა „ლუაწილ“ მხარს უჭერს ლ-ს წინ ი ხმოვნის დაშვებას. მაშინ „ლუაწილი“ სრულიად კანონზომიერი ფორმა აქნებოდა, ძალდაუტანებლად ჩადგებოდა ზემოთ განხილული სახელების რიგში (აღგილი, ქორწილი...) და ბუნებრივად მოგვეცემდა ვითარებითში „ლუაწილ“-ს ისე, როგორც აღგი-ლი → აღგიდ, ქორწილი → ქორწიდ, ტირილი → ტირიდ და სხვა.

რაც შეეხება „სახლ“-ს, ცხადია, რომ ის შეგუებული ფორმა არის⁴, მაგრამ რა ხმოვანი უნდა ვიგულისხმეთ ამოღებულად? ე- თო ფუძისა

¹ შდრ. იქვე: მეფე წარგზავნის მას ბრძოლად, მაშასადამე, ღუაწოდ = ბრძოლად.

² შდრ. რამეთუ მაშინ გამოვიდეს უფალი წინაშე შენსა დაცემად უცხო-თესლთა მათ ღუაწლსა მას შინა, 2 მეფ. 5, 24. ღუაწიდ = ღუაწლსა, ე. ი. ბრძოლაში, ბრძოლად.

³ ა. ნ. ქ. ბ. ა. ე. ა. სახ. ფუძ. გვ. 109.

⁴ იქვე, გვ. 50, 51, 128; მისივე: შედარ. ლექს. გვ. 150.

აზრით, მეგრულ-ქართლის მიხედვით ქართულში სავარაუდებელია ა (სა-ხ-ილ) ს. მაგრამ ავტორი იქვე დასძენს, რომ მეგრ. ა-ს ეკვივალენტად ქართულში ე-ც არის (კუკორი-მ-წყერ-ი). მაშასადამე, სახელ უნდა ყოფილიყო¹.

ეს სახელ -ი „სახლის“ (дом) მნიშვნელობით ახლა უკვე დადასტურებულია უძველეს ძეგლებში. მოვიყვანთ სათანადო მასალებს აქაც: ლმერთ-მან დაამკდრნის ერთ-სახენი სახელსა, გამოიყვანის კრულნი სიმჯნითა ზღსითა, ფსალმ. 67, 6 (Нѣр однихъ внолитъ в дом); სახელისაგან ღმრთისა ზენისა მოვსპო კერპები და გამოდნობილნი, ნაუმ 1, 14 (Из дома бога тво-его); ჰ იერუსალმ, ვითარ-იგი დიდ არს სახელი ღმრთისა და გრძელ აღდგოი საყოფელისა მისისა, ბარუქ 3, 24 (Какъ великъ домъ божи); მოხა-ქუნდეს კებად სახელსა უფლისასა, იერ. 17, 26, ხანშ. (ისტ. ქრესტ. გვ. 3, რუკ. თარგმ.: В домъ господень) და სხვა². ეს არის ამ სიტყვის სრული ფორმა, სადაც უცვლელად არის დაცული ხა პრეფიქსიცა და ელ სუფიქ-საც. ამ სუფიქსის ხმოვანდაკარგული სახეა საყოფელთაოდ ცნობილი სა-ხ-ლი, ხოლო მისი თანხმოვანდაკარგული სახეობა არის სა-ხე, რომელიც აგრეთვე ნაპოვნია. აი ისიც: რასა შეძიებდით მე? არა უწყოდეთა, რამეთუ სახესა მამისა ჩემისა ჯერ-არს ჩემი ყოფამ, ლ. 2, 49L (სხვა ხელნაწერებში „სახესა“-ს ნაცვლად გვაქვს ჩვეულებრივი „სახლსა“)³. სწორედ ამ სახე-ლის ვითარებითა ბრუნვის ფორმაა ძველი ქართულის კარგად ცნობილი სახე-ლ: თუ მიცემითში გვაქვს სახე-სა, ცხადია, აქედან ვითარებითის ფორმა უნდა იყოს სახე-დ და არა სხვა რამ.

რაც შეეხება ძველი ქართულის მეორე გავრცელებულ ფორმას „სა-ხ-ილ“, იგი „აღგი-დ“, „ქორწი-დ“ ფორმათა ანალოგიით გვაგვირავებდა-ნებს, რომ მისი სრული, შეუკუმშავი სახე უნდა ყოფილიყო სა-ხ-ილ-ი, აქც ¹1

„სა-ხ-ელ“-ის დიალექტურ ვარიანტს უნდა წარმოადგენდეს. ამნაირად, ძველი ქართულის ცნობილი ფორმები სახე-დ, სახ-ილ, სახ-ლად პოულობს ახსნას: სახილ ვითარებითის ფორმაა ზემოთ ნაგვირავ-დები „სა-ხ-ილ“-ისა (შდრ. აღგ-ილ-ი → აღგიდ, სახ-ილ-ი → სახილ); სახედ

¹ გ. თ. თ. ურია, რედუქციისათვის ქართულურ ენებში: იბერ-კავკ. I, გვ. 83, შუშ. 4.

² იქვე, იგივე სახელ-ი აღდგენილი აქვს მას იმავე წერილის მეორე ადგილას და ვი-თარცა იყავა იესუ სახელსა სიმონ კეთ(?)როვანისასა და იმავეთ ჯედა იგი (იქვე, გვ. 86) და ვითარცა იყო იესუ სახლსა სიმონ კეთროვანისასა და იმავეთ-ჯედა იგი.

³ ნ. კ. იოზ 21, 28 ლავ.

⁴ ი. იმნაიშვილი, ქსნის ოთხთავის რედაქცია: ლიტერატურული ძიებანი, V, 1949, გვ. 314—315. აქ შეიძლება დავუმატოთ, რომ ზემოთ აღნიშნულ შემთხვევებში სახელ-ის ამ ფორმით გადარჩენისათვის შეეძლო ხელი შეეწყო იმ გარემოებას, რომ სათანადო კონტექ-სტები კარგად იგუბებდა აგრეთვე „სახელის“ (дом) ცნებასაც და გადამწერებს შეიძლება ანე-რაჟოდთ კიდევ ის. შდრ. „სახელსა უფლისასა“, „სახელისაგან ღმრთისა“ და სხვა, სადაც გა-დამწერთ შეეძლოთ ეს „სახელი“ (ნამდვილად დომ) „სახელადაც“ (дом) მიეჩნიათ. ქართულში ამ ორი სიტყვის დამთხვევა კი ფონეტიკურ ნიადაგზეა აბნეილი: სახელი (дом) — სახელი; სახეა — სახეა, სახელის დარქმევა: ა. ჩი ქო ბ ა ვ ა, სახ. ფუძ. 32.

ასევე კანონზომიერი ფორმა სიტყვისა სახე (სახე — სახედ). ფორმები სახელი და აქედან მიღებული სახლად დაეას არ იწვევს და აქ არ ვეხებით. აღსანიშნავია, რომ „სახიდ“, „სახედ“ მხოლოდ მაშინ იხმარება, როცა ისინი მიმართულების აღვლილად ნაგულისხმევი, ხოლო სხვა შემთხვევაში ისევ „სახლად“ არის გამოყენებული. შდრ. მაგალითად: წარვიდა დედაკაცი იგი სახიდ თუ სა, შრ. 7, 30; მიერ ეამითგან წარიყვანა იგი სახედ თუ სა, ი. 19, 27 C, მაგრამ: არა ესე არსა ბაბილონი დიდი, რომელი მე აღვაშენე სახლად სამეფოდ, დანიელ 4, 28; მან აღაშენოს ტაძარი სახლად ჩემდა, 2 მეფ. 7, 13 და სხვ. როგორც ქვევით ვნახავთ, ვითარებითი ბრუნვის უძველესი ფუნქცია იყო მიმართულების აღნიშვნა. ამ მის უძველეს ფუნქციას შეუბღალავად გადმოსცემს აღნიშნული ბრუნვის სწორედ უძველესი ფორმა. აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ „სახიდ“, „სახედ“ არასოდეს არ იხმარება, როცა მისთან დაკავშირებული ზმნით მიმართულება არაა გამოხატული, მაგრამ როცა ასეთი მიმართულება გამოხატულია, მაშინ კი „სახიდ“, „სახედ“ ფორმების გვერდით თავს იჩენს აგრეთვე „სახლად“. ეს გარემოება იმით უნდა აიხსნებოდეს, რომ ძველი „სახიდ“, „სახედ“, რომლებიც მოგვიანო ხანაში არც ისე ნათელი აგებულების ფორმებად ჩანდა. თანდათან დიფერენცია ეძლევა და მათ ადგილას მკვიდრდება ნათელი სახისა და ცნობილი შაბლონის მიხედვით მიღებული „სახლად“. აი ამის რამდენიმე ნიმუში: აბა, უფალნო, მოაქციეთ სახლად მონისა თქუენისა, დაბ. 19, 2 ლავ. (მოსალოდნელი იყო: სახიდ ან სახედ მონისა თქუენისა; მართლაც, ოშკის ბიბლიაში ეს ადგილი ასეცაა გადმოცემული: ...სახიდ მონისა თქუენისა); ამან ელიოზ მოილო კუართი იგი მაქხოვრისა იესუ ქრისტესი მცხეთად, სახლად ჩუენდა, მოქც. 9, 12; ვიავლინე სახლად მამისა ჩემისა, ლ. 16, 27 ლავ. (ხაზგასმული ფორმა DE-ში წარმოდგენილია ამ სახით: „სახლსა“, ხოლო C-ში ასე: „სახედ“, როგორც მოსალოდნელი იყო უძველესი ძეგლების ენისათვის); შეიტაცეს ლოთ მათდა შინაგან სახლად, დაბ. 19, 10 ლავ. (ოშკში: სახიდ); წარგუაღე და შთავედ სახლად მეფისა იუდასა, იერ. 22, 1; წარიყვანეს სახლად მათა, პარბ. 789 ა; წარმოგუაღეთ, ძმანო, სახლად ჩემდა, თეკლ. 98, 14 (ვარიანტი: სახედ) და სხვა.

(ბ) ზოგიერთ სახელს ვითარებითში ი-ად ლაბოლოება აქვს: ძნ-ი-ად, ფრ-ი-ად, მალ-ი-ად. ასეთი ფორმები უმთავრესად ზედსართავ სახელებში გვაქვს მოცემული. ამიტომ მსგავს მაგალითებს იქ, ზედსართავ სახელებში განვიხილავთ.

(გ) განთიადი, როგორც ცნობილია, ნაწარმოები სიტყვაა¹. მისი ლაბოლოება ად ტექსტების გადმოწერებს ჯერ კიდევ ესმით ვითარებითი ბრუნვის ნიშნად და ამიტომ ამ ბრუნვაში ნიშანს აღარ უწერენ; ეს ხდება უმთავრესად მაშინ, როცა ამ სახელს მდე თანდებული ერთვის, მაგალითად: დღე ყოველ იმარხავნ და ღამის-თევით დაადგრის განთიადმდე, აბო 192, 22; და

¹ ა. შანიძე, ნახელარი ზნები კართულში: თბილ. უნავ. მოამბე, ტ. I, 1920, გვ. 93—94; ა. ჩაქოვაძე, შედარ. ლექს. გვ. 200—201.

დაადგრა ნდგომარს ზედა ფერება თვისთა ვიდრე განთიადმდე, იქვე, 192, 36; ვიდრე განთიადმდე, მოქც. 33, 1.

არ შეიძლება ვიფიქროთ, თითქოს აქ ჩვენ გვქონდეს ვითარებითის დონის ჩვეულებრივი დაკარგვა, მდე თანდებულის დართვით გამოწვეული, რადგან, ჯერ-ერთი, ამ სიტყვაში ეს უნიშნობა თითქმის სისტემატურადაა გატარებული; ხოლო, მეორე მხრივ, რაც მთავარია აქ, თუ ნაწევნები მიზეზის გამო დღეივარგა, რაღა იქნა ა? რატომ არსად არა გვაქვს განთიად-მდე? დავსძენთ ბოლოს, რომ ამ სიტყვაში იშვიათად ბრუნვის ნიშანი ად-დაცულია, მაგალითად: უძილ იქნენ განთიადმდე, პარხ. 424 ხ; მაშინ დადგა იგი ღამესა მას ვიდრე განთიადმდე დაუჯდომელად ედრებასა შინა, იქვე, 934 ა.

ეს ქველ ქართულში არის რამდენიმე ტიპის სახელები, რომელთაც ვითარებითს ბრუნვაში მხოლოდ ა მოეპოვებათ (სადიდებელ-ა და სხვა). ზოგი მკვლევარი ფიქრობს, რომ ად დაბოლოების დ დაკარგულია და ამის შემდეგ მარტო ა არის დარჩენილი. მაგრამ დონის დაკარგვას აქ არავითარი ფონეტიკური საფუძველი არ გააჩნია, არა ჩანს, რას უნდა გამოეწვია ამ დონის დაკარგვა. ეს ერთი, მეორე: მსგავსი მაგალითები იმდენად ზნირია და ისე გარკვეული ტიპის სახელებში გვხვდება, რომ დონის შემთხვევითი თუ განონზომიერ დაკარგვაზე ხელს გვაღებინებს. ჩვენ ფიქრობთ, რომ ამ საკითხის უფრო სწორი ახსნა ა. ჩიქობავას აქვს მოცემული. მისი აზრით, ვითარებითი ბრუნვისათვის უძველეს ქართულს ჰქონდა ორი ნიშანი: ხმოვანი ა და თანხმოვანი დ. ეს ნიშნები სხვადასხვა დროისა და სხვადასხვა დიალექტური წრის კუთვნილებია. პირველის ნიმუშია სადიდებელ-ა, სალოც-ელ-ა, ჯოჯობელ-ა, მეორისა — მამა-დ, ძე-დ, წყარო-დ, ძუძუ-დ, ადგი-დ, ჩორ-დ, ქართლ-დ, ბეთლემ-დ. თანხმოვანფუძიან სახელებში გაერკელებული ნიშანი ად მიაღებულია ამ ორი ნიშნის შეერთებით. ეს უნდა მომხდარიყო გვიან, სწორედ მას შემდეგ, რაც ა ბრუნვის ნიშნად აღარ იგრძნობოდა და აუცილებელი ხდებოდა ამ დროს უფრო გაერკელებული დ-ს დართვა¹. ვითარებითი ბრუნვის ნიშანზე ქვევით კიდევ გვექნება საუბარი, აქ კი მხოლოდ სათანადო მაგალითების მოყვანით დავამაყოფილდებით: **ბა-კურთხეველა** ალვიდოდის, ეამის-წირ. 7, 14; **გვ-ყო მიუხეულა** კმითა მალ-ლითა, თევლ. 118, 19; **უფროსს განცხადებულა** გმა-ყო, სვან. 377 ხ; **ეგრეცა** სიბჭევრს სამოსლისა თვისაჲ არს და ეგრეცა **შემსგავსებულა** სიძისა მის ძისა მეუფისაჲსა შეიმოსოს სძალმან მან სამკაული სამოსლისა თვისაჲ, სვან. 473 ხ; **დავაწერიე** სულიერსა ძმასა ჩემსა ივანე საფარელსა **ხალოცველა** ხულისა ჩემისა (იოვანე ოქროპირის ცხოვრება, საქ. მუხ. ხელნ. H 2124, ანდერძი)²; **ამენი** ღმერთსა **სადიდებელა** ჩუენ მიერ (საქ. მუხ. ხელნ.

¹ ა. ჩიქობავა, მიმართულებითი ბრუნვის ნიშნულობისა, წარმოებისა და ისტორიისათვის: ტნიშკის შოაშტე, 1, 1937, გვ. 19—22.

² ამ ხელნაწერის აღწერილობაში აღწერილს ხაზგასმული სიტყვისათვის დ დაუმატებია: **სალოცველა** (დ) (ხელნაწერია აღწერილობა, ტ. V, გვ. 78), რაც არ იყო საჭირო.

№ 1138, ფ. 136); და ამისთვისა ვჰმადლობ ღმერთსა მოუკლელელა (იქვე, ფ. 136 ც)¹. რაც შეეხება ფორმებს, როგორცაა საბერძნეთ-ა, ნაზარეთ-ა, ჯოჯოხეთ-ა და სხვა, ისინი განხილული იქნება გეოგრაფიულ სახელებში.

ვიშვიათად ძველ ქართულშიც შეგვხვდებით ვითარებითის დონის და ყრუებას და თანად ქცევის, რაზედაც ქვევით გვექნება საუბარი.

9. წოდებითი ბრუნვის შესახებ ნ. ქვემოთ.

10. მრავლობითი რიცხვის შესახებ ლაპარაკი იქნება ქვემოთ, ყველა ტიპის სახელების განხილვის შემდეგ.

2. ფუძემდებელი სახელები

კუმშვა ძველ ქართულში ეხება ოთხ ხმოვანს; ესენია: ა, ე, ო, უ. ჯერ-
ჯერობით არ არის დადასტურებული ბრუნების პროცესში ი-ს დაკარგვა.
განვიხილოთ სათანადო სახელების ბრუნება ცალ-ცალკე.

ამოღებულია ა

მრავლობითი რიცხვი

წრფ.	ქმარ	ქათამ	ჯრმალ
სახ.	ქმარ-ი	ქათამ-ი	ჯრმალ-ი
მოთხ.	ქმარ-მან	ქათამ-მან	ჯრმალ-მან
მიც.	ქმარ-სა	ქათამ-სა	ჯრმალ-სა
ნათ.	ქმარ-ისა	ქათამ-ისა	ჯრმალ-ისა
მოქმ.	ქმარ-ითა	ქათამ-ითა	ჯრმალ-ითა
ვით.	ქმარ-ად	ქათამ-ად	ჯრმალ-ად
წოდ.	ქმარ-ო	ქათამ-ო	ჯრმალ-ო

მრავლობითი რიცხვი

ნარ-თანინი

წრფ.	—	—	—
სახ.	ქმარ-ნი	ქათამ-ნი	ჯრმალ-ნი
მოთხ.	ქმარ-თა	ქათამ-თა	ჯრმალ-თა
მიც.	"	"	"
ნათ.	"	"	"
მოქმ.	"	"	"
ვით.	"	"	"
წოდ.	ქმარ-ნო	ქათამ-ნო	ჯრმალ-ნო

¹ ორი უკანასკნელი მაგალითი მოყვანილი გვაქვს ა. ჩიქობავას ზემოთ დასახელებული შრომიდან, გვ. 17.

ე ბ ი ა ნ ი

წრფ.	ქმრ-ებ	ქათმ-ებ	ჯრწლ-ებ
სახ.	ქმრ-ებ-ი	ქათმ-ებ-ი	ჯრწლ-ებ-ი
მოთხ.	ქმრ-ებ-მან	ქათმ-ებ-მან	ჯრწლ-ებ-მან
მიც.	ქმრ-ებ-ს-ა	ქათმ-ებ-ს-ა	ჯრწლ-ებ-ს-ა
ნათ.	ქმრ-ებ-ის-ა	ქათმ-ებ-ის-ა	ჯრწლ-ებ-ის-ა
მოქმ.	ქმრ-ებ-ით-ა	ქათმ-ებ-ით-ა	ჯრწლ-ებ-ით-ა
ვით.	ქმრ-ებ-ად	ქათმ-ებ-ად	ჯრწლ-ებ-ად
წოდ.	ქმრ-ებ-ო	ქათმ-ებ-ო	ჯრწლ-ებ-ო

ამოღებულია ე

მ ბ ლ ზ ბ ი თ ი რ ი ც ხ ვ ი

წრფ.	მგელ	სოფელ	ღრუბელ
სახ.	მგელ-ი	სოფელ-ი	ღრუბელ-ი
მოთხ.	მგელ-მან	სოფელ-მან	ღრუბელ-მან
მიც.	მგელ-ს-ა	სოფელ-ს-ა	ღრუბელ-ს-ა
ნათ.	მგელ-ის-ა	სოფელ-ის-ა	ღრუბელ-ის-ა
მოქმ.	მგელ-ით-ა	სოფელ-ით-ა	ღრუბელ-ით-ა
ვით.	მგელ-ად	სოფელ-ად	ღრუბელ-ად
წოდ.	მგელ-ო	სოფელ-ო	ღრუბელ-ო

მ რ ა ვ ლ ზ ბ ი თ ი რ ი ც ხ ვ ი

ნარ-თანინი

წრფ.	—	—	—
სახ.	მგელ-ნ-ი	სოფელ-ნ-ი	ღრუბელ-ნ-ი
მოთხ.	მგელ-თ-ა	სოფელ-თ-ა	ღრუბელ-თ-ა
მიც.	"	"	"
ნათ.	"	"	"
მოქმ.	"	"	"
ვით.	"	"	"
წოდ.	მგელ-ნ-ო	სოფელ-ნ-ო	ღრუბელ-ნ-ო

ე ბ ი ა ნ ი

წრფ.	მგლ-ებ	სოფლ-ებ	ღრუბლ-ებ
სახ.	მგლ-ებ-ი	სოფლ-ებ-ი	ღრუბლ-ებ-ი
მოთხ.	მგლ-ებ-მან	სოფლ-ებ-მან	ღრუბლ-ებ-მან
მიც.	მგლ-ებ-ს-ა	სოფლ-ებ-ს-ა	ღრუბლ-ებ-ს-ა
ნათ.	მგლ-ებ-ის-ა	სოფლ-ებ-ის-ა	ღრუბლ-ებ-ის-ა
მოქმ.	მგლ-ებ-ით-ა	სოფლ-ებ-ით-ა	ღრუბლ-ებ-ით-ა
ვით.	მგლ-ებ-ად	სოფლ-ებ-ად	ღრუბლ-ებ-ად
წოდ.	მგლ-ებ-ო	სოფლ-ებ-ო	ღრუბლ-ებ-ო

იკარგება ო, მაგრამ კვალს ტოვებს უმარცვლო უ-ს სახით

მხოლოდითი რიცხვი

წრფ.	ნიგოზ	მინდორ
სახ.	ნიგოზ-ი	მინდორ-ი
მოთხ.	ნიგოზ-მან	მინდორ-მან
მიც.	ნიგოზ-ს-ა	მინდორ-ს-ა
ნათ.	ნიგუზ-ის-ა	მინდურ-ის-ა
მოქმ.	ნიგუზ-ით-ა	მინდურ-ით-ა
ვით.	ნიგუზ-ად	მინდურ-ად
წოდ.	ნიგოზ-ო	მინდორ-ო

მრავლობითი რიცხვი

ნარ-თანადი

წრფ.	—	—
სახ.	ნიგოზ-ნ-ი	მინდორ-ნ-ი
მოთხ.	ნიგოზ-თ-ა	მინდორ-თ-ა
მიც.	"	"
ნათ.	"	"
მოქმ.	"	"
ვით.	"	"
წოდ.	ნიგოზ-ნ-ო	მინდორ-ნ-ო

უბიანი

წრფ.	ნიგუზ-ებ	მინდურ-ებ
სახ.	ნიგუზ-ებ-ი	მინდურ-ებ-ი
მოთხ.	ნიგუზ-ებ-მან	მინდურ-ებ-მან
მიც.	ნიგუზ-ებ-ს-ა	მინდურ-ებ-ს-ა
ნათ.	ნიგუზ-ებ-ის-ა	მინდურ-ებ-ის-ა
მოქმ.	ნიგუზ-ებ-ით-ა	მინდურ-ებ-ით-ა
ვით.	ნიგუზ-ებ-ად	მინდურ-ებ-ად
წოდ.	ნიგუზ-ებ-ო	მინდურ-ებ-ო

იკარგება ო და მისგან დარჩენილი უმარცვლო უ-ც დაკარგულია ბაგის-
მიერი ბგერების გავლენით

მხოლოდითი რიცხვი

წრფ.	ობოლ	გოდორ	ჰოროლ
სახ.	ობოლ-ი	გოდორ-ი	ჰოროლ-ი
მოთხ.	ობოლ-მან	გოდორ-მან	ჰოროლ-მან
მიც.	ობოლ-ს-ა	გოდორ-ს-ა	ჰოროლ-ს-ა

ნათ. ობლ-ის-ა	გოდრ-ის-ა	ჰორლ-ის-ა
მოქმ. ობლ-ით-ა	გოდრ-ით-ა	ჰორლ-ით-ა
ვით. ობლ-ად	გოდრ-ად	ჰორლ-ად
წოდ. ობლ-ო	გოდრ-ო	ჰორლ-ო

მრავლობითი რიცხვი

ნარ-თანინი

წრფ.	—	—	—
სახ. ობლ-ნ-ი	გოდრ-ნ-ი	ჰორლ-ნ-ი	
მოთხ. ობლ-თ-ა	გოდრ-თ-ა	ჰორლ-თ-ა	
მიც.	"	"	"
ნათ.	"	"	"
მოქმ.	"	"	"
ვით.	"	"	"
წოდ. ობლ-ნ-ო	გოდრ-ნ-ო	ჰორლ-ნ-ო	

ეზინი

წრფ. ობლ-ებ	გოდრ-ებ	ჰორლ-ებ
სახ. ობლ-ებ-ი	გოდრ-ებ-ი	ჰორლ-ებ-ი
მოთხ. ობლ-ებ-მან	გოდრ-ებ-მან	ჰორლ-ებ-მან
მიც. ობლ-ებ-ს-ა	გოდრ-ებ-ს-ა	ჰორლ-ებ-ს-ა
ნათ. ობლ-ებ-ის-ა	გოდრ-ებ-ის-ა	ჰორლ-ებ-ის-ა
მოქმ. ობლ-ებ-ით-ა	გოდრ-ებ-ით-ა	ჰორლ-ებ-ით-ა
ვით. ობლ-ებ-ად	გოდრ-ებ-ად	ჰორლ-ებ-ად
წოდ. ობლ-ებ-ო	გოდრ-ებ-ო	ჰორლ-ებ-ო

ამოღებულია უ

მრავლობითი რიცხვი

მრავლობითი რიცხვი

ნარ-თანინი

ეზინი

წრფ. შერდულ	—	შერდულ-ებ
სახ. შერდულ-ი	შერდულ-ნ-ი	შერდულ-ებ-ი
მოთხ. შერდულ-მან	შერდულ-თ-ა	შერდულ-ებ-მან
მიც. შერდულ-ს-ა	"	შერდულ-ებ-ს-ა
ნათ. შერდულ-ის-ა	"	შერდულ-ებ-ის-ა
მოქმ. შერდულ-ით-ა	"	შერდულ-ებ-ით-ა
ვით. შერდულ-ად	"	შერდულ-ებ-ად
წოდ. შერდულ-ო	შერდულ-ნ-ო	შერდულ-ებ-ო

ამოღებულია ბ და მ ერთდროულად

მზალთბითი რიცხვი		მრავლობითი რიცხვი	
		ნარ-თანინი	ეზიანი
წრფ.	სავარძელ	—	სავარძელ-ებ
სახ.	სავარძელ-ი	სავარძელ-ნ-ი	სავარძელ-ებ-ი
მოთხ.	სავარძელ-მან	სავარძელ-თ-ა	სავარძელ-ებ-მან
წიკ.	სავარძელ-ს-ა	"	სავარძელ-ებ-ს-ა
ნათ.	სავარძელ-ის-ა	"	სავარძელ-ებ-ის-ა
მოკმ.	სავარძელ-ით-ა	"	სავარძელ-ებ-ით-ა
ვით.	სავარძელ-ად	"	სავარძელ-ებ-ად
წოდ.	სავარძელ-ო	სავარძელ-ნ-ო	სავარძელ-ებ-ო

შენიშვნები:

1. როგორც დაგინახეთ, ფუძეკუმშვადი სახელებიც ისევე იბრუნებიან, როგორც ფუძეკუმშვულუბი, ბრუნვის ნიშნების მიხედვით მათ შორის არავითარი სხვაობა არ არის. განსხვავებას კმნის მხოლოდ ფუძის შეკუმშვა — არშეკუმშვა კუმშვადები ფუძისეულ ხმოვანს კარგავენ მხ. რიცხვის სამ ბრუნვაში: ნათესაობითში, მოკმედებითსა და ვითარებითში (კმრ-ის-ა, კმრ-ით-ა, კმრ-ად). აგრეთვე ეზიანი მრავლობითის ყველა ბრუნვაში, სხვა მხრივ, თანხმოვანფუძიანების ეს ორი კლასი ერთადაა გაერთიანებული და ერთი სავართო ბრუნების ტიპს კმნის.

2. მაგრამ რა იწვევს ფუძის შეკუმშვას? ეს საკითხი დაწვრილებით აქვს ახსნილი და განმარტებული ა. შანიძეს, ერთ-ერთ მის მოცულობით მცირე, მაგრამ ღირი შნიშნელობის წერილში „წელიწადის ეტიმოლოგიისათვის“, რომელიც გამოქვეყნდა 1925 წ.¹ მოგვყავს ამ შრომაში წამოყენებული ძირითადი დებულებები ვ. თოფურიას გადმოცემით:

„ზოგანთა რედუქციის მეცნიერული აღწერა, მისი გავრცელების დადგენა და ამ მხრივ პარტველურ ენათა და მათ კილოთა ურთიერთობის გაშუქება ეკუთვნის ა. შანიძეს. მისი სხვა მხრივაც საყურადღებო გამოკვლევებია „წელიწადის ეტიმოლოგიისათვის“ შეიცავს შემდეგს დებულებებს:

1. რედუქცია შეეხება ფუძისეულ ხმოვნებს და გამოწვეულია იგი პრეფიქსებისა და სუფიქსების გავლენით;

2. თვით ფუძის შეკუმშვის გამომწვევი პრეფიქსისა და სუფიქსის ხმოვნებიც — პრეფიქსებისა და სუფიქსების გავლენა ფუძის ხმოვნებზე... განსაკუთრებით ძლიერი უნდა უოფილიყო ძველად, კამესური ენების² ერთობის ხანაში, ხოლო

¹ ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების წელიწადი, I—II, ტფილისი, 1923—24, გვ. 1—11.

² იგულისხმება ქართული, მგრული და სვანური ენები.

დაარსების შემდეგ, დაცალკევებისა და დაშორების პროცესში, კილონი თავისებურად განვითარებული ეს კანონი¹;

4. რედუქციის ძველებური ძალა დაცულია სვანურის სამს კილოში მალსკეპოურსა, ბალსკეპოურსა და ლაშხურში, საკმაოდ შენელებულია სვანურისავე ერთ კილოში — ლენტეხურში. და ქართულ ენაში, ხოლო მთრულ-ქანურში უკვე უძლურია;

5. ქართულში ფუძის შეკუმშვისას უკვალოდ ამოიღება ა და ე ხმოვნები, ხოლო ო კვალს ტოვებს ზ თანხმოვნის სახით და ისიც განსაზღვრულ შემთხვევებში;

6. რედუქციის გამოწვევა ძალუძოთ მხოლოდ სუფიქსებს;

7. ზოგი სიტყვა, ძველად რომ რედუქციის კანონს ემორჩილებოდა, ამჟამად გაურბის მას (მაგ., შერდი — მკრდისა);

8. ცოცხალი დიალექტებიდან რედუქცია უფრო მოქმედია აღმოსავლურ კილოებში, ვიდრე დასავლურში;

9. სვანურში, ქართულისგან განსხვავებით, პრეფიქსიც ისე მოქმედებს, როგორც სუფიქსი და,

10. ა და ე-ს გარდა, ამოიღება ი ხმოვანიც და კვალს ტოვებს ო-სთან ერთად უ-ც წყვილბაგისმიერი ფ-ს სახით².

აქ თქმულს კიდევ უნდა დაემატოს შემდეგიც. ა. შანიძე აღნიშნულ წე-კილოში სამართლიანად სვამს საკითხს ძველი ქართულის სხვადასხვა დიალექტური შედგენილობის შესახებ და სწორედ ამ ნიადაგზე ხსნის სალიტერატურო ენაში შემონახული შეკუმშული და შეუკუმშავი სახელების არსებობას. „დიალექტური განსხვავება, — ამბობს ავტორი, — ამ კანონის გამოცელების დროს, რა თქმა უნდა, ძველიდან უნდა ყოფილიყო და წელითი წლადიც მოწამეა ამისი, მისი პირველი ნაწილი გვიჩვენებს, რომ იგი მიღებული უნდა იყოს ისეთი კილოდან, რომელშიაც რედუქციის კანონი მოდუნებული ყოფილა და ამიტომ უნდა ვიფიქროთ, რომ მისი ხმოვანი ყველა პრეფიქსი უნდა შენახულიყო: წელისა, წელითა, წელად. მაშასადამე, ჩვენ ამ კილოზე უნდა გვქონოდა წელითი წლად და არა წელითი წლად, რომელიც უმწველია, მერნება განვითარებული“³.

შემდეგ, აქვეა დასმული საკითხი რედუქციის კანონის მოქმედებისა და მახვილის ურთიერთობის შესახებ; ეს საკითხი მომავალი კვლევის ობიექტად და დასახულია: „თუ რა წილი უდევს რედუქციის საქმეში მახვილს, ეს კიდევ საკვლევი“⁴.

მახვილის საკითხს შემდეგ ყურადღება მიაქცია და მას სპეციალური გამოკვლევები უძღვნა ა. ჩიქოვამ⁵. ავტორის ძიებანი მახვილის შესახებ

¹ ვ. თ. ფუფია, რედუქციისათვის ქართველურ ენებში: იბერ.-კავკ., I, 1946, გვ. 44—45.

² ა. შანიძე, დასახლებული ნაშრომი, გვ. 11.

³ იქვე, გვ. 7.

გამოქვეყნებულია მის ორ შრომაში, რომელთაგან პირველია მისი ცნობილი მონოგრაფია „სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში“ (1942)¹ და მეორე — „მახვილის საკითხისათვის ძველ ქართულში“².

ავტორის ძირითადი დებულებებია:

1. ძველ ქართულში მახვილი შეიძლება ყოფილიყო როგორც უკანასკნელ მარცვალზე, ისე თავ-მარცვალზე, იქნებოდა იგი მეორე მარცვალზე ბოლოდან, თუ მესამე.

2. მახვილი იყო ინტენსიური, დინამიკური.

3. მახვილი არ იყო ფიქსირებული, არამედ — მოძრავი.

4. მახვილთან შინაგან კავშირში იყო ხმოვნის დეჰარგვა (ფუძეში თუ აფიქსში)³.

შემდეგ ავტორი ყურადღებას აქცევს ხმოვნის დეჰარგვის შეტად ძლიერ ტენდენციას, რომელიც შედგენდება სიტყვაში ძლივ, ძლით, და ამას უპირისპირებს სიტყვებს, რომლებშიც სრულებით არა ჩანს ამნაირი ტენდენცია: ხადიდებელად, უგრძნობელად.

ამის გამო ავტორი დაასკვნის:

„ინტენსიური მახვილის მქონე ორი დიალექტობრივი (თუ ენობრივი) ფენა ძველ ქართულში ფაქტია: ერთი უპირატესად ბოლო მარცვალზე ფენა მახვილს (ძმმ), მეორე უპირატესად — თავ-მარცვალზე (თაფ-ლ, რაფ-ლ). ორივეში მახვილი ინტენსიურია, დინამიკურია, არაფიქსირებულია. ალბათ, ისეთი კილოებიც იყო, სადაც მახვილი არ იყო არც ინტენსიური და არც დინამიკური, არამედ — მუსიკალური: ფუძეუკუმშველობა ამ კილოს (თუ კილოების) შემონატანია ძველ ქართულში“⁴.

ეს დებულებები ამოსავლია ჩვენთვისაც.

განსაკუთრებით საყურადღებოა ავტორის მსჯელობა ქართველურ ენებზე და ძველი ქართულის დიალექტებში მახვილის სხვადასხვა სახით და სხვადასხვა ძალით გავრცელების შესახებ. ავტორი ამბობს: „რომ ქართველური ენები და ის ენობრივი (resp. დიალექტობრივი) ფენები, რომელთა კვალიც დარჩენილა ძველს ქართულში, მახვილის მხრავ განსხვავებული უნდა ყოფილიყო, ჩანს იმ რყევიდან, რომელსაც ხმოვანთა ამოღების მხრივ ძველს ქართულში ვხვდებით.“

ერთს ბუნებრივად მიიჩნდა ისეთი უკუმშავი წარმოება, როგორიცაა სადიდებელად, მეორე კი ბუნებრივად მიიჩნევდა ძალ ფუძის შეკუმშვას (ძლ-ი-ურ..., ძლ-ი-ე...)“⁵. ამ ნაირ-ნაირი წარმოების შეგალითებს ჩვენ ბოლომდე მოვიყვანთ ქვევით.

¹ გ. 45, 46, გვ. 104—111.

² საკ. მეცნ. აკად. შოამბე, ტ. III, № 2, 3, 1942.

³ იქვე, № 3, გვ. 398.

⁴ იქვე, გვ. 299.

⁵ საბ. ფუძ. გვ. 110.

კოტორ-ი და სხვ. გაონაკლისს შეადგენს ნიგოზი და მინდლარი, რომელთა მეორე მარცვალი არაა ო, არამედ ი არის, ამიტომ ეს ო შეკუმშვისას ტოვებს ავალს უბრაგუს სახით: ნიგუზ-ის-ა.

გაგრძელების მიხედვით ყველაზე მრავალრიცხოვანია ისეთი სახელები, რომელთაც შეკუმშვისას ~~ეკარგებათ~~ (ქმრ-ის-ა); ეს გასაგებია: ქართული სახელების ფუძეებში ყველაზე მეტი რაოდენობით გვხვდება არ, ალ, ან, ავ, ად¹ სუფიქსები, რომლებიც იკუმშება; მეორე ადგილი უჭირავს ისეთ სახელებს, სადაც ~~ეკარგება~~ (სოფლ-ის-ა); ძალიან მცირეა ისეთი ფუძეები, სადაც ~~ეკარგება~~ (გოდლ-ის-ა), ხოლო ჯერჯერობით ნაპოვნია ერთადერთი სახელი, რომელსაც ეკარგება ფუძისეული უ (შურდლ-ის-ა).

4. აქ დავასახელებთ და ტექსტებიდან დავიმოწმებთ პარადიგმებში წარმოდგენილი ჯგუფების შეკუმშულ ფუძეებს.

ამოღებულია ა

„არ“ მარცვლიანი

ავარ-ი: უკუეთუ ავრის-ყოფად მოხუალ შენ და წარლებად ნატყუენავისა, ეზეკ. 38, 13 (შდრ. არამედ საქურველსა მათსა წუვიდენ ცეცხლითა და წარმოტყუენენ წარმოტყუენელნი მათნი და წარიღონ ავარი მათი, ექვე, 39, 10).

ასარ-ი: ასარი დანგი ერთი არს, ასრის დანგი ერთი არს, Onuc. 214, 1 ქვ.

აფთარ-ი: რამ მშდობაა არს აფთრისაა ძაღლისა თანა, ზირაქ 13, 18.

დამშდვარ-ი, დამშთვარ-ი: განშორება კერპთ-მსახურებისაგან და სიძვისა და სისხლისა დამშდვრისა, მრავ. 292, 18; მიწერად მათა, რამთა განეყენენ იგინი კამად ნაზორევაგან კერპთაგან და სიძვისაგან, დამშთვრისა და სისხლისა, მოც. 15, 20.

დამწუარ-ი ნ. მწუარი.

ესევეთარ-ი: ვითარ-მე შემძლებელ არს კაცი ცოდვილი ეხევეთრისა სასწაულისა ყოფად, ი. 9, 16 C; ეხევეთრითა მით იგავებითა ეტყოდა მათ სიტყუასა, მრ. 4, 33 C. ორივე ფორმა ხელნაწერში მთლიანად არის დაწერილი (უქარავმოდ).

ზამთარ-ი: დაადგრა იგი ეგრეთვე შიშეული ვიდრე აღსრულებადმდე ზამთრისა ამის ფიცხელისა, კიმ. 1, 252, 22.

ზეწარ-ი: აღილუ ცეცხლი ეგი ზეწრითა შენითა, სვან. 302 ხ.

¹ ა. შანიძე, გრამ. საფუძვ. გვ. 125—126, 135, 137, 145—147, 590, 594—595 და სხვ.; ა. ჩიქობავა, სახ. ფუძ. გვ. 20—29; 70—73; 76—80; 88—90; 93—97.

² „დამშდვარი, მაგარი, მედგარი“ თუმცა ზედსართავი სახელებია, მაგრამ რადგანაც ეს უკანასკნელნი ქუმშვის თვალსაზრისით არაფრით არ განსხვავდებიან არსებით სახელთაგან, მათს კუმშვასაც აქვე გავიხილავთ.

- ¹ ხელნ.: თქნი.

² ဂမိကဌာန: ဤစံနမူနာတို့၊

- მტყუვარ-ი: და გამოჩნდეს იგი მტყუვრად, ძვ. ქართ. ქრესტ. 57, 16.
- მყინვარ-ი: მყერდი მათი არს მსგავსი ლომისა და კელნი მათნი არიან—
მყინვარისანი, ეტ. 11, 57, 7; კეთილ არს მსხუტერპლი და ახალშესაწო-
რავი არა ცეცხლითა, არამედ მყინვართა, პარხ. 439 a.
- მყუარ-ი: მიაღლინა მათა ძაღლის-მწერი, შეკამნა იგინი და მყუართა გან-
რუენი იგინი, ფსალმ. 77, 52.
- მჩუარ-ი: პირნი მათნი მჩუართა დაიბურნიან, პარხ. 1206.
- მძნობარ-ი: და მათ შეიწყნარეს იგი და ყოველი სოფლები მათი გვრგუნე-
ბითა და მძნობრებითა და ბობლნებითა, ივდიო 3, 7.
- მძლუარ-ი, მოძლუარ-ი, წინამძლუარ-ი: წარვიდეს ანგელოზი ჩემი
მძლურად შენდა, გამოსლვ. 23, 23; არა არს მოწაფე უფროსს მო-
ძლურისა თვისისა, მ. 10, 24; შიში და ძრწოლაა წარავლინო წინა-
მძლურად შენდა, გამოსლვ. 23, 27.
- მწიგნობარ-ი: ენაჲ ჩემი ეთარცა საწერელი მწიგნობრისა კელოვნისაჲ,
ფსალმ. 44, 2.
- მწუარ-ი, დამწუარ-ი, ნამწუარ-ი: ხოლო მათ მიუპყრეს მას თევზისა
მწურისა ნახევარი და თაფლისა გოლი, ლ. 24, 42; დედაკაცი ვინმე და-
ქუროდდა და მოვიდა იგი წმიდისა მის კრეონითა დამწურითა, კიმ.
1, 303, 23; მოკდა ქარი ფიცხელი და განაზნია ნაცარი ნამწურისა
მისისაჲ, პარხ. 755 ხ. ამ ფუძეებთან ა ყოველ ფორმაში იკარგება:
მწურისა, დამწურისა, ნამწურისა, შემწურისა და სხვა.
- მტარ-ი: ხოლო მან თუთ მტრითა თქსითა აღიღო და დადვა იგი ურემსა
მას ზედა, პარხ. 442 a; ბრძანა მოკრამ კელთა და მკლავთა მისთაჲ
ვიდრე მტრადმდე, პარხ. 1183.
- ნამწუარ-ი ნ. მწუარი.
- ნაცარ-ი: ნაცრითა და სკორითა აღიგსო თავი მისი, ესთერ 4, 17.
- საზღვარ-ი: ევდრებოდეს მას..., რამთა წარვიდეს საზღვრისაჲ მათისა,
ლ. 8, 37 E; და მერმე გამოვიდა საზღვრით ტვროსისაჲთ და სდო-
ნისაჲთ, მრ. 7, 31 C.
- საყდარ-ი: რომელსა ეწოდა ღირსად დიდი არსენი, ქართლისა კათალი-
კოზი და მცხეთისა საყდრისა გვრგვნი დაუქნობელი, ხანძთ. (ისტ.
ქრესტ. 254, 13).
- საცხოვარ-ი ნ. ცხოვარი.
- საძოვარ-ი: მ მწყემსნო, რომელნი განაზნევთ და წარსწყმედთ ცხოვართა
საძოვრისაჲ ჩემისა, იერ. 22, 31.
- საგედარ-ი: მოდრკა მეფე და ყოველი იგი ლაშქარი, მოვიდა და გარდა-
მოგარდა საგედრისაჲ და ეტყოდა ნინოს, მოტე. (ისტ. ქრესტ.
275, 37); რომელმან აღიმაღლა ნიაცვართა მით ცეცხლისაჲთა,
იტლითა მით, საგედრებითა ცეცხლისაჲთა, ზირაქ 48, 9.
- საკმარ-ი, უკმარ-ი: და არა დაიტემა მისგან ერთიცა საკმარად თავისა
თვისისა, კიმ. I, 203, 11; მე და იგი წარვიდოდეთ საკმარისათჳს, იქვე,
208, 23; და ყოველნი სწეულნი მოვიდოდეს და განიკურნებოდეს და

- ექმოდეს საქმესა მონასტრისასა **საჭმრითა** თხსითა, იქვე, 257, 16;
 ხოლო ცნეს რაჲ წმიდათა მათ, რამეთუ **უჭმრად** მდებარე არს ეკლეს-
 სიამ იგი, ზარხმ. (ისტ. ქრესტ. 230, 37); ყოველნი მცონარ და მი-
 გინებულ (ვართ) **უჭმრისა** სიტყუსათჳს, სვან. 479 ხ.
- საჭმარ**-ი: (ძმ კაცისად მოვიდა) მსახურებად და მიცემად სული თჳსი **საჭხ-**
რად მრავალთა, მ. 20, 28.
- საჭმარ**-ი: საღმრთოთა **სიჭმრითა**, თარგმ. გამოცხ. 1, 1.
- საჭმალარ**-ი: ისმინე ჩემი, კაბუკო, მოიქეც და ძედ ჩემდა იყო და მე
 მაჲად შენდა ვიყო და ყოველთა ზედა **სპასალრად** ვყო, კიმ. 1,
 169, 12.
- სტუმარ**-ი: კაცი ერთი მოუტოდა მდიდარსა მას **სტუმრად**, 2 მეფ. 12, 4;
 რამეთუ **სტუმრად** მომივაღს ძმამ ჩემი, ზირაქ 29, 30.
- სუდარ**-ი: გამოვიდა მკუდარი იგი, კრული ფერკით, კელით რეზითა, და
 პირი მისი დახუთულ იყო **სუდრითა**, ი. 11, 44 CM.
- ტალავარ**-ი: იქმენით თქუენ **ტალავრები** მსგავსად წერილისა მაგის, ნე-
 ემია მ, 15.
- ტაძარ**-ი: (წმიდაჲ შუშანიკ) ძლით წარიყვანეს **ტაძრად**, შუშ. 150, 12;
 შემძლებულ ვარ დარღუევად **ტაძრისა** მის ღმრთისაჲსა, მ. 26, 61 C;
 გამოვიდა იესუ **ტაძრით**, მ. 24, 1 C.
- უმგზარ**-ი ნ. მგზარი.
- უმგზარ**-ი ნ. საგზარი.
- ფიცარ**-ი: სახლი... **ფიცრით** დაწებული, 2 მეფ. 7, 7; და შენ განჰმზადე
ფიცრები მრავალი ამას ეამსა და იწყე წერად, 3 ეზრა 14, 24.
- ფუტკარ**-ი: მივედ **ფუტკრისა** და ისწავე, ვითარ იგი მოქმედ არს და
 ნაშრომი იგი მისი ვითარ კეთილად ქმნის, იგავ. 6, 8.
- ქმარ**-ი: ხოლო ხურსიპოს მიუთხრა იოვანეს ყოველი, რაედენი ესმა **ქმრისა**
 მისისაგან, სვან. 242 ხ.
- ცისკარ**-ი: ძილი მისი იყო შემდგომად **ცისკრისა** გალობისა, ამონ. 207, 11;
 დიდსა ორშაბათსა **ცისკრად**, ი. ჯავ. აღწ. 89, 13 კე.
- ცხედარ**-ი: განძლიერდა ფრიად, კადნიერ იქმნა და მივიდა **ცხედრად**,
 პარხ. 1153; არა წეს-იყო შენდა აღკიდებად **ცხედრისა** მაგის,
 ი. 5, 10 C; კაცთა მოაქუნდა **ცხედრითა** კაცი, ლ. 5, 18.
- ცხოვარ**-ი, **მაცხოვარი**-, **საცხოვარი**:-ი და დაუგო მას წინაშე ოლომ-
 ფორნესა ტყავი იგი **ცხოვრისაჲ**, იველით 12, 15; რაოდენ უმჯობეს არს
 კაცი **საცხოვრისა**, მ. 12, 12 E; მფრინველთაგან ცისათა **მისაცხოვ-**
რადმდე შესულბეს და წარწყმდეს, იერ. 9, 10; გამოხუდელ **მაცხოვ-**
რად ერისა შენისა, ამბაკუმ 3, 13; განიხარა სულმან ჩემმან ღმრთისა
 მიმართ, **მაცხოვრისა** ჩემისა, ლ. 1, 47.
- წინამძღუარ**-ი ნ. მძღუარი.

„ალ“ მარცვლიანი

ბარკალ-ი: ერთი მათგანი გუგუშულ იყო ფერგითა ბარკლითგან მისით და
კელოზდა იგი ფიცხლად, კიმ. I, 244, 30.

დამბალ-ი: ცერცესა დამბლისა, ილიარ. ქართუ. ცხ. 19.

დედალ-ი ნ. მამალი.

დედოფალ-ი: და იყო მთავარი იგი დედის-ძმად ნანაძსი, დედოფლისაჲ,
მოქც. (ისტ. ქრესტ. 274, 26).

ეპალ-ი: აპა ესერა მე ამისთჳს დაუჰსნე გზანი მისნი ეკლია, ოსე 2, 6;
დაადგეს მას შეთხზული ეკლისა გზგანი, მრ. 15, 17.

კობალ-ი: რომელთამე პირნი მათნი და კბილნი დაეჰსრნეს კობლითა,
პარხ. 882 a; რომელთამე მათგანთა აქუნდა კობლები და კუერთხები
და ამუდები, იქვე, 871 b; რომელნიმე დაჰლეწდეს წვეთა კუერთხე-
ბითა და რომელნიმე სცემდეს კობლებითა პირთა, იქვე, 873 a.

მამალ-ი, დედალ-ი: ხოლო დასაზამითგან დაბადებისაჲთ მამლად და
დედლად შექმნა იგინი ღმერთმან, მრ. 10, 6 C.

მამფალ-ი: ბრძანებდა ღმერთი პატრონისა მამფლისაჲ და უფლისა ჩემი-
საჲ მოვიღე, აბო 176, 31.

მანგალ-ი ნ. კრმალი.

მართალ-ი, სამართალ-ი: რომელმან შეიწყნაროს მართალი სახელად
მართლისა, სასყიდელი მართლისაჲ მიიღოს, მ. 10, 41; ჩუენ სამარ-
ილად ღირსი, რომელი ექმენით, მოგუეგების, ლ. 23, 41.

მალალ-ი: ძე მალლის ეწოდოს, ლ. 1, 32; რომელთა გუეჩუენა ჩუენ მზო
იგი აღმოგაფალი მალლით, ლ. 1, 78 E.

მდაბალ-ი: საჯა სამართალი მდაბლისაჲ და დაერდოშილისაჲ, იერ. 22, 16;
ვინანდეთ კეთილად მდაბლითა სულითა, უდაბნ. 37 v b.

მკალ-ი: აღაღლინენით მას ზედა ჰუნენი, ვითარცა სიმრავლე მკლისაჲ,
იერ. 51, 27; მძლავრთა კაცთა ქალაქისათა წინა-აღუდგების მკლის-
მკამელი იგი [და] თაფლისა ველურისაჲ, უდაბნ. 177 r a.

მრავალ-ი: იყო... კოლტი ღორებისა მრავლისა მძოვარი, მ. 8, 30 C; უნდა
მისი ხილვაჲ მრავლით ეამითგან, ლ. 23, 8.

მჩხრეკალ-ი: ლოცვა-ყავთ ამონა მჩხრეკლისათჳს ცოდვილისა ფრიად,
წმიდანო, (მჩხ. 24, 6; ქრისტე, შეიწყალე სული იოვანე უცბად
მჩხრეკლისაჲ, საწყალობელისაჲ და ცოდვილისაჲ, იქვე, 217, 1.

ზოგან გვხვდება აგრეთვე „მჩხრეკლი“ (იქვე, 168, 1 და სხვ.).
შეგუშვების ეს უკანასკნელიც ისეთ ფორმებს იძლევა, როგორსაც
„მჩხრეკალი“ (მჩხრეკლისა, მჩხრეკლითა, მჩხრეკლად). მაგრამ თუ ეს

1 მრავალი ეფუძნება თვალსაზრისით საგნებით ისე მდის, როგორც მკვეთლი და
სხვა ამ ტიპის არსებითი სახელები, აღონდ იმ განსხვავებით, რომ „მკვეთლი“ (და სხვები)
ჩანდაზან შეიძლება შეუფუძვლილ შეგებდეს (მკვეთლისა), „მრავალი“ კი შეუფუძვლილი არაა
დროს არ შეიძლება იყოს.

შეკუმშული (ზიარი) ფორმები ჩვენ მოყვანილი გვაქვს როგორც „მხარეკალი“-ის კუთვნილება, ეს მხოლოდ იმიტომ, რომ ძველ ტექსტებში „მხარეკალი“ უფრო გაერკელებულია, ვიდრე „მხარეკელი“, პრინციპულად კი, როგორც ვთქვით, ორივეს თანაბრად შეუძლია აღნიშნული შეკუმშული ფორმების მოცემა.

მცურვალ-ი (=ლეღი, ისლი, осола): ვითარცა მცურვლები ყოველსა წყალსა თანა და კიდეთა მდინარისათა აღმოსცენდის, ზირაქ 40, 16.

მხალ-ი: და იყოს ჩემდა მტილად მხლისა, 3 მეფე. 21, 2.

მკვერალ-ი: უფალმან კეთილად იზრუნოს მკვერლისა თვისსათჳს, ხანძთ. 138, 14.

ნაკურცხალ-ი: პრძანა წმიდამან ღმრთისამან, რადთა მოიღონ კაბიწი რკინისად საესო ნაკურცხლითა მგზებართთა, სვან. 302 a.

საგზალ-ი: თევზი იგი შეწუეს და შეკამეს და ნეშტი იგი დაჰმარხეს საგზალად, ტობია 6, 6.

სამართალ-ი ნ. მართალი.

სამშქვალ-ი: ვეცხლითა და ოქროდთა შემკულ არიან, კუერითა და სამშქულითა დამტკიცნენ იგინი, რადთა შეიძრნენ, იერ. 10, 4.

სძალ-ი: განვიდეს მიგებებად სიძისა და ზძლისა, მ. 25, 1.

უფალ-ი: მოუწოდა კაცად-კაცდსა, თანა-მდებსა უფლისა თვისისა, ლ. 16, 5; დავით სულითა წმიდითა ჰხადის მას უფლით, მ. 22, 43.

ფიქალ-ი: რამეთუ ყოველთა განსუენებისა ზრახვად და ფიქლით გარდართულ სიყუარული გამოჩნდეს, იპოლ. 27, 123.

ყურიმალ-ი: ნუშვა ვიხილაჲ მე გარგუნსა მას ეკლისისა, ნუკა მონისა მიერ ყურიმლის-ცემახა, პარხ. 407 a; მსახურთა მათ მოიყვანეს ყურიმლის-ცემად იგი, მრ. 14, 65.

ცოცხალ-ი: გულის-სიტყვათა ცოცხლითა დაუტევებთ ზიარებასა გუამისა მოკლებულისასა, პარხ. 1151.

ძალ-ი: ძლით წარიყვანეს ტაძრად, შუშ. 150, 12; ხოლო ძლით არა შეიპყრეს იგი, უდაბნ. 65 ra.

წამალ-ი: და დადევ ეგე კრძალულად, რამეთუ საქმარ არს ეგე წამლად, ტობია 6, 5; მაშინ ითხოვა ჰურიამან კიქად და შთაისხა მას შინა წამლისა მისგან, რომელ კმა-ეყო ერგასისსა ძალსა, ურპ. 334, 16.

წყალ-ი: მოვიდა დედაკაცი სამარიადთ ვსებად წყლისა, ი. 4, 7; აღმოცდა ზიერ წყლით, მ. 3, 16 C; მე ნათელ-გცემ თქვენ წყლითა, მ. 3, 11; წინაშე პირსა წყლისახა, ოსე 10, 7.

პაკუნტალ-ი: თუალსა მას... აქუს მსგავსება პაკუნტლისა, თუალთ 6, 28.

კრმალ-ი, მანგალ-ი: დაჰრენით საკნისნი თქვენნი კრმალად და მანგლები თქვენი — ლახურებად, იოველ 4, 10; რაჲმს იხილა პირები იგი მათი და კრმლები კდლები, ამონ. 212, 31.

ჯერკუალ-ი: და კიშტო ერთი სხუად ლეღუთა ჯერკულითა ფრიად, რომელი ვერ საქმელ იყო სიჯერკულითა თვისითა, იერ. 24, 2.

„ან“ მარცელიანი

- არგან-ი: რომელმან არგნითა შით, ჯუარითა თუსითა დაგვცუნეს ჩუენ, სვან. 464 ა.
- ახოვან-ი, სახელოვან-ი: ჯუარითა მოქაღულისა, ახოვნისა და სახელოვნად განთქმულისა ბრწყინვალედ შორის წმიდათა შენთა მარტულთა და მოწამეთა, ხანძთ. 109, 9.
- ბობლან-ი: შესხმითა, ნოვაგითა, და წინწილითა და ბობლნითა... შეკრბეს ყოველნივე, ნეემია 12, 16; და მათ შეიწყნარეს იგი და ყოველი სოფლები მათი გვრგვინებითა და მძნობრებითა და ბობლნებითა, ივლით 3, 7.
- ბოსტან-ი: რომელ-იგი არს მცველ ბოსტნისა სამეფოვასა, ნეემია 2, 8; გამოიყვანნეს იგინი გუემითა გარე ბოსტნად სამამასახლისოვასა, პარხ. 880 ხ; ნამყოფ იყვნეს ესენი წინაშე ბოსტნებსა ქალაქისასა, 0mm. 74, 6 ქვ.
- გარეგან-ი: ხოლო გარეგნით წერილი არიან საშჯელნი ღმრთისანი, თარგმ. გამოცხ. 5, 1.
- ებან-ი: რომელნი თანა-უტყუელავთ ვმასა ებნისასა, ამოს 6, 5; არა წინწილითა, არცა ებნითა შეიქმნის ვმად და არცა ტყუელვითა უდებყვნის სასმენელნი, პარხ. 687 ს.
- მახულოსან-ი, წათოსან-ი: მოიწია იუდა... და მის თანა ერი მახულოსნები და წათოსნები, მრ. 14, 43 C.
- მდელოვან-ი: მდელოვნად ველად, სიბრძ. 19, 7.
- მისან-ი: რანეთუ ყოველი მეფე დიდი და მთავარი სიტყუასა ესევეთარსა არა იკითხავნ ყოვლისაგან მისნისა და მოგვსა და ქალდეველისა, დანიელ 2, 10.
- მიწოვან-ი: რანეთუ ცოდავს ნივთისაგან მიწოვნისა აღვილად შესამუსრველი კურჰერი, სიბრძ. 15, 13.
- მტკივან-ი: მტკივნისა და ტკბილისა წამლისა დადებად, ანტიოქ. 79, 3.
- მტკოვან-ი: სწავლისათჳს უგუნურისა და ცოფისა და მტკოვნისა გარდასრულისა, ზირაქ 42, 8.
- ოხჰან-ი: ხილვად ესე დღეთა მათ ოხჰნისათჳდ, დანიელ, 10, 14.
- სახელოვან-ი ნ. ახოვანი.
- სტამან-ი: განრცხად სასუმელებისად და სტამნებისად და ქუაბებისად და ცხედრებისად, მრ. 7, 4.
- ტევან-ი: განმრავლად კუფხალი უფროვს ტევნისა, სვან. 468 ა.
- უბან-ი: ვითარცა თიჯად უბნისად დაფორგუნე იგინი, ფსალმ. 17, 48; არა უწდებოდის, არცა ლაღდებდეს, არცა ესმეს ვის უბნებსა ვმად მისი, მ. 12, 19 C.
- ოთან-ი: და ქმნა ათნი კოთნის სახენი ქუაბნი პილენძისანი, 2 მეფ. 7, 38.
- ყორან-ი: სახის-მეტყუელმან თქუა ყორნისად, ვითარმედ: ერთ ხოლო მამალი არს, სახისმეტ. (ისტ. ქრესტ. 287, 1).

შროშან-ი: ძმის-წული ჩემი შთავიდა მტილსა თჳსსა... დაკრებად **შროშ**.
ნახა, ქებ. 6, 1; ვიხარებდეთ, რამეთუ ვარდითა და **შროშნითა** და
სულნელითა ნელსაცხებელითა... ქრისტე ჩუენდა მოვიდა, პარხ.
948 ხ.

შათოსან-ი ნ. მახლოსანი.

წილკან-ი: ამან ბაჟურ დაიწყო **წილკნისა** ეკლესიასა, მოქც. 60, 20. გეო-
გრაფიული სახელებიც სრულიად კანონზომიერად ემორჩილება კუმ-
შვის წესს, განსაკუთრებით ქართული გეოგრაფიული სახელები. ამი-
ტომ ამნაირი სახელები აქაც არის შემოტანილი.

შელოვან-ი: ენაჲ ჩემი ვითარცა საწერელი მწიგნობრისა **ველოვნისაჲ**,
ფსალმ. 44, 2; ისმინე, ჰ მეფე, რამეთუ ღმერთი ესე შენი ვერ ვე-
ლოვნად გამოთალა ხურომან ეჩოფთა, პარხ. 1007 ა.

„ავ“ მარცვლიანი

ერისთავ-ი: და ესე მთავარებისკოპოსი **ერისთავადცა** იყო... ქართლს და
ჰერეთს, მოქც. 61, 15; რაჲმს მოვიდა იგი ქართლდ, ცხონდებოდა
იგი ნერსე **ერისთვისა** თანა, აბო 185, 21; ხოლო გურგენ... დაჯდა
ერისთავთა-**ერისთავად**, ხანძთ. 121, 46.

ქარავე-ი: **ქარვად** ცათა აქა იტყჳს, რომლისა მიმსგავსებულად უბრძანა
ღმერთმან მოსეს **ქარვისა** ქმნაჲ, თარგმ. გამოცხ. 15, 6.

მეძავე-ი: მოვედ და გიჩუენო შენ საშჯელი იგი **მეძვისა** მის დიდისაჲ,
გამოცხ. 17, 1; შესმენითა **მეძვისა** ქალისაჲთა... განიშორა... სარ-
წმუნოჲ ცოლი თჳსი, ხანძთ. 139, 2.

მჰარავე-ი: რამეთუ **მჰარვისა** სირცხულ არნ, ზირაქ 5, 17.

საკითხავე-ი: ჯდა და იკითხვიდა **საკითხავსა**... და ისმენდა სიტყუასა მის
საკითხვისაჲ, კიმ. 1, 218, 5.

სახილავე-ი: და არა უწყი, რაჲ ვთქუა ამის **სახილვისათჳს**, იქვე, 261, 18.

„ამ“ მარცვლიანი

ლერწამ-ი: ვითარცა გორაჲნ ურემი საესო **ლერწმითა**, ამოს 2, 13; ექმენ-
კუერთხ **ლერწმის** სახლსა ისრაელისასა, ეზეკ. 29, 6.

ქათამ-ი: ფიდრე **ქათმისა** ემობადმდე სამ-გზის უფარ-მყო მე, მ. 26, 34.

ა-ს აზოლების სხვა შემთხვევები

ვეშაპ-ი: შჯობს სახლულობაჲ ლომისაჲ და **ვეშპისაჲ**, ვიდრე-ლა არა
სახლულებიჲ დედაკაცისა თანა ბოროტისა, ზირაქ 25, 18; ცად
ამას ადგილსა ჰაერსა იტყჳს, ხოლო **ვეშაჲ** — ეშპასა, თარგმ.
გამოცხ. 12, 3.

ქაკაბ-ი: შენ შჳამ ჴოვბისასა და **ქაქბისასა** და **ლრლედისასა** და მრავალთა
სანოვაგეთა, და გლახაკი არა ჰჴოვებს ჴურსაცა **ქმელსა**, რომლითა-
მცა განიძლო მუცელი თჳსი, მამ. სწავ. 42.

მოყუას-ი: და თუ უბრძანის (მეფემან) ბრძოლად მოყუასსა მოყუხისა, ვერ
გარდაჰქდის ბრძანებასა მისსა, 2 ეზრა 4, 4; რომელი გამოჩნდა აწ
მოყუხად მისა, პარხ. 1129; წმიდაო არეთა, თანა მოყუხათურთ მეოზ
გუეყავ წინაშე ქრისტესა, ი. ჯავ. აღწ. 31, 9; განთიად ერთშაბათსა
მოვიდა მაგდანელი მარიამ მოყუხებითურთ, იქვე, 152, 1.

წელიწად-ი: და წელიწდისა ეამნი მუნ დაყვნა, სვან. 275 ა; რაჲთა გამო-
იზარდოს მუნ წელსა და წელთა და კერძოსა წელიწდისაჲსა პირისა-
გან გუელისა მის, გამოცხ. 12, 14.

ამოღებულია მ

„ელ“ მარცვლიანი

ბოსელ-ი: გამოგიყვანე შენ ბოსლისა მისგან, 2 მეფ. 7, 8; რომელი გამო-
იყვანა ბოსლისაგან ცხოვერთაჲსა, სვან. 341 ა.

✓ განკმელ-ი: რომელმან ბრძანა კუერთხისა მის აპრონისი განკმლისა გა-
ნედლებად, კიმ. 1, 26, 31.

თირკუმელ-ი: და ორნი თირკუმელნი და ცმელი იგი მათ ზედა, რომელ
არს ბარკალთაჲ და ღუძლის-ყურნი იგი თირკუმელითურთ მოჭადოს,
ლევიტ. 3, 10; 6, 34.

კედელ-ი: ამისთვის ლოდი კედლისაგან ღალადებდეს, ამბაკუმ 2, 10; და
დაშთა უბადრუკი იგი მდგომარჲ გძიდესა ზედა კედლისაჲსა, პარხ.
762 ხ.

მგალობელ-ი: რომელმან შეჰქმენ ყოველი დაბადებული მგალობლად
შენდა, კილ-ეტრ. 103 (სრულადაი დაწერილი, უქარაგმოდ).

✓ მგელ-ი: რაჲ-მე ზიარებაჲ არს მგლისაჲ და კრავისაჲ, ზირაქ 13, 17.

მკელობელ-ი: უმჯობეს არს შენდა მკელობლისაჲ შესლვად ცხოვრებასა,
ვიდრე ორითა ფერკითა შესლვად გეტენიასა, მრ. 9, 45; და მოუკდა
მას ერი მრავალი, რომელთა ჰყვანდა მათ თანა მკელობრები. ბრმე-
ბი, ყრუნი, მ. 15, 30.

მტკაველ-ი: რომელმან განზონა ცანი მტკავლითა თუსითა და ქუეყანაჲ
ბრჭალითა თუსითა, კიმ. 1, 182, 24.

მუცელ-ი: კამე ამიერითგან მუცლისა წილ გონებითა თქუენითა, სვან.
466 ხ.

მკედელ-ი: ძელი არს და ვეცხლი კედელი... კმნული ხუროჲსაჲ და კელთა
ოქროჲს-მკედლისაჲსა, იერ. 10, 9.

ნავდელ-ი: უკუანასკნელ უმწარჲს ნავდლისა ჰპოვო, იავ. 5, 4; განმადლო
მე სიმწარითა და დამათრო მე ნავდლითა, გოდ. იერ. 3, 14.

ნათელ-ი: ესე მოვიდა მოწამედ, რაჲთა წამოს ნათლისა მისთვის, ი. 1, 7;
ყოველი რომელი იქმნ ბოროტსა, სძულნ ნათელი და არა მოვიდინ
ნათლად, ი. 3, 20 C.

ნელსაცხებელ-ი ნ. საცხებელი.

- საბელ - ი: და აღმოჩენეს მას საბელითა მით და აღმოიყვანეს იგი მღვდისა მისგან, იერ. 38, 13; მოაქუნდა სავაქრომ... შეკრული საბელთათა, ებტ. 27, 24; ქმნა შოლტი საბლისა და გამოასხა ყოველი ტაძრი-საგან, ი. 2, 15 C.
- საგზებელ - ი: ხოლო ლიბანი ვერ კმა-არს საგზებელად, ესაია 40, 16 ლაგ.
- სათხეველ - ი: სიმონ... და ანდრია, ძმა მისი, ისათხევლებდეს სათხე-ლითა, რამეთუ მთხველარ იყვნეს, მ. 4, 18 C.
- საკურთხეველ - ი: და ოდესმე ესტყორცი ისარი სამოსელსა საკურთხე-ლისა და განეხი იგი, რაგა 81, 23; რომელი იყო პირისპირ საკურთხევისა, იქვე, 82, 9; მოიქცა საკურთხევლად აღმოსავალით კერძო, ამონ. 212, 4.
- სამოსელ - ი: რომელსა პური საქმლად არა აქუნდა და კორცთა საფარ-ველი საშოსლად არა ჰქონდა, ეგსტ. 164, 11; ანუ არა ხელი უფროს არს საზრდელისა და კორცნი საშოსლისა, მ. 6, 25.
- სანთელ - ი: ალაგზნეს ცეცხლი სანთლად და გარე-მოადგეს მათ, ივლით 13, 13; ხოლო იუდა წარიყვანა ერი... და მოვიდა მუნ სანთლებითა და ლამპრებითა და სატურველითა, ი. 18, 3.
- სარეცელ - ი: რაგამს მიხვდი სარეცლად შენდა, მოიქსენე ზრახვა იგი დლისა მის და შეინანე, პარხ. 447 b; თითოეულსა მათგანსა ეგო სარეცლად ქუეყანისა ზედა კილიკი ერთი მცირე, პარხ. 1230.
- სარკუმელ - ი: მთავრად გოდებას სარკუმლით თქუენით და შეგდა ქუე-ყანად თქუენდა, იერ. 9, 21; სახლებსა ზედა აღვიდენ და სარკუმლე-ბით შევიდენ, ვითარცა მპარაენი, იოველ 2, 9.
- სარტყელ - ი: შერთყმული სარტყლითა ოქროსადათა, თარგ. გამოცხ. 1, 3; და მისცა თხსთა ჯამლთა საბელი, რადათა სარტყლად შერთყას, ხანძთ. 138, 5; განვლო წყალსა მას ვიდრე სარტყლადმდე, ებტ. 47, 5.
- სასუმელ - ი: სასუმლად მისა (იუო) წყალი საწყაულთ, ამონ. 207, 7; რამეთუ განსწმედთ გარეშესა სასუმლისა და პარაუსიდისასა, მ. 23, 25 CE.
- სასუფეველ - ი: ვიდრემდის ვიდ ექმნა მათ წილისავალ სასუფევლად, სვან. 470 b.
- სასყიდელ - ი: ყოვლისაგან სასყიდლისა ვივაქრებდეთ, ამონ. 8, 6; ღარს არს მუშაკი სასყიდლისა თხსისა, მ. 10, 10.
ეგვიმ სიტყვა შეკუმშულად არის წარმოდგენილი ცნობალ კომ-პოზიტში: სასყიდლით - დადგინებულ ი: სასყიდლით დადგან-ებულ არს და არაჲდ სჭირს ცნობართა მათთჳს, ი. 10, 13 C.
- საჟოფელ - ი: და მივსკე იერუსალმში წარსაწყმედელად და საჟოფლად ვეშაბად, იერ. 9, 11; ახარა ძმათა თხსთა ხილვა წმიდისა მის ბერისა და ადგილისა მის კეთილისა საჟოფლისა ღმრთივ მოცე-მულისა, ხანძთ. 104, 34.

- საშუებელ - ი: და გამოავლინა იგი უფალმან ღმერთმან სამოთხისა მისგან **საშუებლისაჲსა**, დამ. 3, 23 ლავ; და კინიოთა მით **საშუებლითა** ღრიად იშუებდეს, ვითარცა დიდძალითა სანოვაგითა, ხანძთ. 104, 23.
- საცხებელ - ი, ნელსაცხებელ - ი: რომელსა ჰრწმენეს სულნელებითა **საცხებლისა** მისისაჲთა, განმხიარულდენ, იპოლ. 17, 41; უსწრო **ნელსაცხებლითა** ცხებად ჯორცთა ჩემთა, მრ. 14, 8; რამსათჳს იქმნა წარწყმედაჲ **ნელსაცხებლისაჲ** ამის, მრ. 14, 4.
- საწნებელ - ი: ეინად გოცნა შენ, კალომსაგან ანუ **საწნებლისაგან**, 4 მეფ. 6, 27; და იტყუდიან შენ ზედა შესხმით, ვითარცა მწნებარნი **საწნებლისანი**, იერ. 51, 14.
- საჰმელ - ი: მერმე მოიღო წმიდამან მან პური, აკურთხა, რადთა დაუდგან ეირსა მას **საჰმელად**; და ვითარ შეჰაბა პური იგი, მიერითგან იწყო **საჰმლისა** ჰაზად ჩუქულეზისაებრ, კიმ. I, 289, 36; ნუ გარდაიქცევი შენ პირად-პირადითა **საჰმლითა**, ზირაქ 37, 31.
- სახუველ - ი: საკრველთა ცოდვისათა განჰხეთქს დღეს მაცხოვარი, შეკრული **სახუველითა**, სას. პოეზ. 73, 110.
- სთუელ - ი: ჯამი იყო **სთულისაჲ**, ხანძთ. 150, 16; დღეთა მით **სთულისათა**, ზირაქ 24, 28.
- სოფელ - ი: ესე პირველი **სოფლისა** აღწერად იყო, ლ. 2, 2 E; რაგამს მოაკლდეთ თქუენ ამიერ **სოფლით**, ლ. 16, 9; მიწერე ყოველსა ქალაქსა და **სოფლებსა**, ესთერ 3, 12.
- სულელ - ი: და აწ შენ აღგჳმირე მონებისაგან მამისა შენისა ფიცხლისა და **სულისა** მისგან მძიმისა, 3 მეფ. 12, 4.
- ფიცხელ - ი: განკურნა ღმერთმან სენისა მისგან **ფიცხლისა**, მოქც. 15, 8; სიტყვათა **ფიცხლითა** ეტყოდა მათ, სგან. 227 h; სულითა უკეთურითა **ფიცხლად** იგუგუებოდა, მოქც. (ისტ. კრესტ. 274, 24).
- ქსელ - ი: და ზუნი ჰორლისა მისისაჲ იყო, ვითარცა ღვილი **ქსლისაჲ**, 2 მეფ. 21, 20.
- ღრუბელ - ი: მოწვეულ არს... დღს **ღრუბლისაჲ** და ნისლისაჲ, იოველ 2, 2; ჳმაჲ იყო **ღრუბლით** გამო. მ. 17, 5.
- ჟოველ - ი: დაიკვენით თავნი თქუენნი **ჟოვლისაგან** ანგაჰრებისა, ლ. 12, 15; მოვიდოდეს მისა **ჟოვლით** კერძო, მრ. 1, 45; და თანა-შემწე ექმნეს **ჟოვლითა** საჳმრითა და ჯორცთა საღუაწითა, ხანძთ. 106, 6; ცოდვასა შინა შობილ ხარ შენ **ჟოვლად**, რ. 9, 34.
- შესაკრებელ - ი: ესე მთავარი იყო **შესაკრებლისაჲ**, ლ. 8, 41; გამოვიდა მიერ **შესაკრებლით**, მრ. 1, 29.

* ჟუმშვის თავალსარისით ეს ნაცვალახელიც ისე მიდის, როგორც „საკურთხეველი“, „ჯინჭველი“, „სამოსელი“ და სხვა მისთანა, ოღონდ განსხვავება ისაა, რომ ეს უკანასკნელნი წიგნილბა შეუკუმშავდაც შეგვხვდეს (საკურთხეველისა, ჯინჭველისა, სამოსელისა -), „ჟოველი“ კი მუდამ ჯუმშობა, მისი შეუკუმშავი ფორმა ძველ ქართულში არ არსებობს.

შეშუელ - ი: რაფსატუს ესოდენ შეგუეშინა ამის კაცისაგან **შეშულისა**, პარხ. 804 ხ.

წელ - ი: იყო იგი ათორმეტის წლის ოდენ, მრ. 5, 42; იყო ვინმე დედაკაცი წყაროდთა სისხლისადათა ათორმეტით **წლითგან**, ლ. 8, 43; იყოს იგი მისა ვიდრე **წლადმდე** მიტეეებისა, ეზეკ. 46, 17.

ჯანქველ - ი: მიგუალე **ჯინქვლისა** და ჰბაძევედ, ჰ მედგარო, სახისმეტ. (ისტ. კრესტ. 282, 33); სახის-მეტყუელმან თქუა: სამი სახლ არს **ჯინქვლისაჲ**, იქვე, 282, 35.

„ენ“ მარცვლიანი

ბრძენ - ი: არა წარწყმდის შჯული მღდელისაგან და ზრახვად **ბრძნისაგან**, იერ. 18, 18; რაფამს იტყუნ, **ბრძნად** აღაღის პირი თუსი და წესი განუჩინის ენასა თუსსა, ხანძთ. 100, 41.

ყურძენ - ი: სძლ და თაფლი, სისხლი **ყურძნისაჲ**, ზირაქ. 39, 32.

ჩუკენ - ი: განძლიერდა ფრიად, კადნიერ იქმნა და მივიდა ცხედრად გულის-სიტყვა მტკიცითა და არა **ჩუკნითა**, პარხ. 1153.

ძლუენ - ი: ამისა **ძლუნის** შემწირველ ვართ და შობასა აღვიარებთ, სევან. 36 ხ; ნუ ესრე იტყუ, ვითარმედ მრავლითა **ძლუნითა** ჩემითა მომბედოს მე, ზირაქ. 7, 9; და მიიღო კელითა თუსითა პური და კუერები და სკიპი და ლავრითა თაფლი **ძლუნად** აჭაფსა, 3 მეფ. 14, 4.

„ერ“ მარცვლიანი

ოკერ - ი: დაუტევებთ თქუენ სახლთა თქუენთა **ოვრად**, მ. 23, 38.

უშუერ - ი: აჩუენებდა სიტყვა **უშურითა**, პარხ. 926 ხ.

„ემ“ მარცვლიანი

ირემ - ი: ხოლო მან აკურთხნა ივინი და ნაცვალად **ირმისა** მისცა სხუად სალუაწი კორცთაჲ, ხანძთ. 142, 1.

ურემ - ი: თავს-ვიდებთ ჩუენ **ურმის**-თუალისაგან მოკლვასა და ხუეტასა და განხერხვასა, პარხ. 436 ხ; და უბრძანეს მძლავრთა მათ მოთრევაჲ **ურმებისაჲ** და დასხნეს კორცნი იგი წმიდათანი მათ **ურმთა** მათ ზედა, იქვე, 431 ა.

„მ“-ს ამოღების სხვა შემთხვევები

ბეკედ - ი: მიწერე ყოველსა ქალაქსა და სოფლებსა და დაჰბეკდე **ბეკლითა** ამით სამეფოფოთა, ესთერ. 3, 12.

მეყ - ი: ნუჟუე მოვიდეს **მყის** და გპოვნეს თქუენ მძინარენი, მრ. 13, 36 ე; და **მყისა** შინა განგათივისუფლონ **შენ** ტკივილთა მათგან, პარხ. 943 ა.

აქედანვე ნაწარმოები მეცსეულად: მათ **მეცსეულად** დაუ-
ტევეს ბადე მათი და შეუდგეს მას, მ. 4, 20.

მიცემითში, რასაკვირველია, შეუკუმშავი ფორმა უნდა იყოს
და გვაქვს კიდევ: და **მეცს** მოიწია რისხვისა იგი ღრუბელი და
მოიღო სეტყუა ღირისა სწორი, მოქც. (ისტ. ქრესტ. 273, 8).

მკერდ - ი: არამედ კართა მათ მოწყალისათა უწყინოდ დგა და კმითა მით
მკრდისა ცემითა მოწყალებისა მას განაღძებდა, პარხ. 468 ხ; უდაბნ.
59 წ; ესე არს ცმელი **მკრდისა** და ღუძლის-ყური, ლევიტ. 7, 20;
რომელსავე მკრდისა ეხეტქნა და ორად განეპო ვიდრე **მკრდადმდე**,
ვიდრემდის ესრეთ მოწყდნეს წმიდანი იგი მამანი, კიმ. I, 39, 24¹;
ისტ. ქრესტ. 213, 38; რომელიმე თავითგან ვიდრე **მკრდადმდე**²
განპეზულ იყო, წარტყ. 61, 21; წუგრნი შთაეიდოდეს ვიდრე **მკრდად-**
მდე და ყოვლადვე სპეტაკ იყო, ხოლო წამწამნი თუალთა მისთანი
მოსცვეს ტირილითა მისითა, პაგ. მასალ. 31.

გამომცემელს (ნ. მარს) ამოღებული ე ხაზგასმულ სიტყვაში
აღდგენილი აქვს: **მკ(ე)რდადმდე**. მას, როგორც ჩანს, ეგონა, რომ
აქ ე შემთხვევით აკლია და ფორმას გასწორება ესაჭიროება. მაგ-
რამ, როგორც აღვნიშნეთ, ძველი ქართულისათვის სწორედ ასეთი
შეკუმშული ფორმებია დამახასიათებელი (**მკრდისა**, **მკრდითა**,
მკრდად). შეუკუმშავი ფორმები (**მკერდისა**, **მკერდითა**, **მკერდად**)
ახალმა ქართულმა დაამკვიდრა, უნდა ვიფიქროთ, გამოთქმის გასა-
ადვილებლად: სიტყვის დასაწყისში ოთხი ზედიზედ მოყრილი თან-
ხმოენის (**მკრდ**) გამოთქმა ძნელი იყო და რაკი ამის აცილების სა-
შუალება (არშეკუმშვა) არსებობდა, ენამ იგი გამოიყენა და კუმ-
შვასზე ხელი აიღო.

უღბ - ი: რამეთუ უმჯობე³ ექმნა მას... ილსარებაჲ ფუროს გრწნილისა
მის და **უღბად** სლვისა მრავალ-ჟამისა, პარხ. 469 მ; ვერ შემძლებელ
ხარ **უღბად** განტევიებასა მათსა უსწავლელად, მამ. სწავ. 163; ხოლო
იყო ეამსა რომელსავე მამამ მიქელ განშორებულად სენაკსა თჳსსა,
მდგომარე მალალსა კლდესა ზედა მცირედ რამე **უღბად** ხანძთ.
124, 43; რომელმან სრულ ჰყავ საქმს ესე ჯელითა ჩემ ცოდვილისა
და **უღბისა** ივანე საფარელისაჲთა (საქ. მუზ. H ფონდის ხელნაწ.
აღწერილობა, ტ. V, გვ. 78, = H 2124, ფ. 255 r).

¹ გამომცემელს ამოღებული ე ამ სიტყვაში აღდგენილი აქვს (**მკ[ე]რდადმდე**), ალბათ, ახალი ქართულის გაფლენით, აღდგენა არ იყო საჭირო.

² ვარიანტში „მკერდადმდე“ ყოფილა. გამომცემელს (ნ. მარს) უპირატესობა ამ უკანას-
კნელისათვის მიუძღო და ტექსტში ის დაუტოვებია. აჯობებდა შეკუმშული ფორმა: ძველი
ქართულისათვის სწორედ ესაა დამახასიათებელი.

³ ზელნ: უმჯობს.

ზელნინერის აღმწერს შეკუმშული „უდბისა“ გადამწერის შეცომა ჰგონებია და შიგნით ჩაუმატებია: უდ(ე)ბისა. გასწორება არ იყო საჭირო: უდბისა (როგორც მკრდისა) ჩვეულებრივი შეკუმშული ფორმაა და ძველი ქართულისათვის სწორედ ესაა დამახასიათებელი.

შ. ც. ც. - ი: მოხუდებით... ვითარ ბრძენი უდბისა. მამ. სწავ. 359; ქრისტე, შეიწყალე მოძღვარი ჩუენი დავით და მიქაელ უდბად მზრეკალი, ი. ჯავ. აღწ. 42, 7 ქვ.

შ. ც. რ. - ი: რომელმან გარდაქცია ზღუაჲ კმელად და მდინარესა წილქდა ფრჯით, ფსალმ. 65, 5.

ლ. მ. რ. - ი: ვერ ტელ-ეწიფების ღმრთისა მონებად და მამონაჲსა, მ. 6, 24; იყვენე ყოველნი ღმრთით სწავლულ, ი. 6, 45; თავისა თჳსსა ღმრთად გამოაჩინებ, ი. 10, 33 C.

ეს სიტყვა თითქმის ყოველთვის ქარაგმით არის დაწერილი, გახსნილად თითქმის არ გვხვდება. აქ წარმოდგენილი ფორმები საერთო თეორიულ მოსაზრებებსა და ორიოდ ქარაგმაგახსნილ შემთხვევას ეყრდნობა¹.

ბ. უ. ც. - ი: მოვიდა იგი ზუცისა მის ღამით, კიმ. I, 283, 27; მაშინ სარწმუნოებით და ცრემლით მოვიდა ეპისკოპოსი იგი ზუცითურთ ვედრებად მის წმიდისა, იქვე, 283, 32; პატრიარქსა ანტიოქიისასა დომინიოსს პნებაჲს, რაჲთა მაკურთხოს მე ზუცად, იქვე, 313, 33.

ამ სიტყვაში ე-ს ამოღებასთან ერთად დაკარგულია თანხმო-
ვანი ხ, რაც იმით აიხსნება, რომ ე-ს დაკარგვის შემდეგ ერთად მოხვედა ც-ს კომპლექსი, რაც ძნელი ასათანია ქართულისათვის².
სხვა ბრუნვებში, სადაც კუმშვა არ ხდება, არც ამ ხ-ს დაკარგვისათვის არის საფუძველი და ის დაცულია ყოველთვის³. მაგალითად: და მეცა, ზუცესი დედოფლისა შუშანიკისი, თანა ვაჟყვანი ეპისკოპოსსა მას, შუშ. 147, 29; ხოლო ზუცესმან მან ვითარ იხილნა იგინი შორით მომავალნი მისა, შეეშინა მას ფრიად, კიმ. I, 284, 2; და პოვა კურნებაჲ და უკუსკა ზუცესსა მას ყოველი, რომელი მოეღო მისგან, იქვე 283, 33; მიავლინნა მისა პეტრე პატრიარქმან ზუცესნი ეკლესიისანი, იქვე, 75, 33; მიუგეს ზუცესთა მათ და პრქუეს, იქვე, 76, 15.

¹ ქართული ოთხთავის, ორი ძველი რედაქცია, 1945, ა. შანიძის წინასიტყვაობა გვ. 045 — 046.

² თუმცა ერთ-ერთ უძველეს ბანშეტ წარწერაში ეს ც-ს კომპლექსი შენახულია: პეტრეს ზუცსობაჲ მე, თათვარაჲ, აღბუშართე ესე ჯუარი. ეს არის უკანტორის წარწერა: ლ. შუხბე-
ლაშვილი, არქეოლოგიური ექსკურსიები მაშვერის ზეობაში, 1941, გვ. 12.

³ ვ. თ. ფ. რ. ი., ქართული ენა, განაკვეთი III — IV, 1933, გვ. 16; ა. შანიძე, გრამ. საფუძვ. გვ. 96.

ამოღებულია მ

ა) კვალი რჩება უმარცვლო უ-ს სახით

ნიგოზ-ი: ხოლო იაკობ შილიო კუერთხი ბრაწისა და ნიგუზისა და ძელქვისა ნედლი, დაბ. 30, 37; არგანსა ნიგუზისასა ეხედავ მე; იერ. 1, 11 (შდრ. მტილსა ნიგუზოვანსა შთავედ მიხედვად ნაყოფთა წყაროთასა, ქებ. 6, 10).

ბ) კვალი არ რჩება: უმარცვლო უ დაკარგულია ბაგისნიერი ბგერების გავლენით

გოდოლ-ი: გოდლები მისი მოწუეს ცეცხლითა, 2 ეზრა 1, 55; ეგოს... ვიდრე გოდლადმდე ანამელისა, ზაქარ. 14, 10.

გოდორ-ი: განაშორნა ტურთსა ბეკნი¹ მისნი და გელნი მისნი გოდრითა მონებასა, ფსალმ. 80, 7; შთახეს თაფები შათი გოდრებსა, 4 მეფ. 10, 7.

კოტორ-ი: ამან კოტრისა პურისათჳს განსცეს კაცი, იგავ. 28, 21.

მკოდოვ-ი: (ლენოვან) მეფეთა და გლაბაკთა ერთ ყვის გონება, ეგრეცა უფლისა და მონისა და მდიდრისა და მკოდვისა, 2 ეზრა 3, 19.

ობოლ-ი: ბეტრე... განგუეშორა ჩუენგან და დამიტევნა ობლად, პარტ 561 b; არა უგულებელს-ყოს ლოცვა იგი ობლისა და არცა ქურივისა, ზირაქ 35, 14.

ტოტობ-ი: შენ შვამ ვოვზისასა და კაებისასა და ღრღელისასა და შრავალთა სანოვავეთა, მამ. სწავ. 42.

ჰოროლ-ი: ქელთა აქუნდა მეგვტელსა მას ჰოროლი; და ბუნი ჰორლისა მისისა იყო ვითარცა ღვრე ვიდისა და მით ჰორლითა გამოუქდა მას მეგვტელი იგი, 2 მეფ. 23, 20; და დამკრიდენ რემლებსა მათსა საენისად და ჰორლებსა მათსა — მანგლად, მიქტა 4, 3 ლაგ.

5 ცალკე აღნიშვნის ღირსია შემთხვევა, როცა ბრუნების დროს უ ამოიღება. ეს მოუდის „შურდულ“ სახელს. რამდენადაც ვიცით, ბრუნების პროცესში უ-ს ამოღება პირველად იქაა დადასტურებული, თუმცა ი-სა და უ-ს რედუქციის შემთხვევებზე არის ლაბარაკი ქართულსა და ქართველურ ენებში², მაგრამ ყველა ეს შემთხვევა ცნობილია ქართველური ენების შედარებითი მასალებიდან, ან (ქართულში) მხოლოდ სიტყვა-წარმოების სფეროს განეკუთვნება. იმ ტიპის შემთხვევებში კი, როგორცაა: ქმარი — ქმრისა, სოფელი — სოფლისა, ობოლი — ობლისა (ე. ი. წმინდად ბრუნების პროცესში), უ-ს ამოღება ჯერ არ არის სადმე აღნიშნული. მართალია, ამნაირი

¹ ხელნ.: ბეკნი.

² ა. ჩიქობავა, შედარ. ლექს. ზგ. 276 და სხვა; ვ. თოდურობა, რედუქციისათვის ქართველურ ენებში: იბერ.-კავკ. 1, 75—82.

მოვლენა ჯერ მხოლოდ ერთ სიტყვაშია დადასტურებული, მაგრამ მით უფრო დიდია მისი მნიშვნელობა. მაშასადამე, ახლა შეგვიძლია ვთქვათ: ქართულში სახელთა ბრუნებისას ამოიღება **ა, ე, ი** და **უ**.

აქ მოვიყვანო სათანადო მაგალიტებს:

მიაველინა **შურდლის-ქვანი**¹ და განაბნინა იგინი, 2 მეფ. 22, 15; და უფალი უოელისა მპერობელი შეეწიოს მას და განაველინეს იგინი, და დაჰფლენენ ქვითა **შურდლისაჲთა**² და გამოწოონ სისხლი მათი ვითარცა ღუნოჲ, ზაქარ. 9, 15; რომელი განეცხადა ქეშმარიტად გოლიათისათჳს ურჩულოჲსა, რომელი-იგი ქვითა **შურდლისაჲთა** დაემკჳა და ძლიერებითა მახულისავე თჳსისაჲთა მოეკუთნა თავი მისი, პარხ. 367 ა.

„შურდულ-ი“ შეკუმშულადაა წარმოდგენილი აგრეთვე მე—ე აფიქსებით წარმოქმნილ ფორმაშიც: და ყოველმან კაცმან **მეშურდულემან**³ დაიპყრეს აღსავალი მათი და ესროდეს ქვითა მათ ზედა, იელით 6, 12.

ხოც არ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ აღნიშნული შეკუმშული ფორმები-სათვის ამოსავალია არა „შურდული“, არამედ „შურდლი“ და, მაშასადამე, აქ უ-ს ამოღება არა გვაქვს? ეს დაშვება არ იქნებოდა სწორი, რადგანაც იმავე ძველ ტექსტებში შეუკუმშავ ფორმებად (სახ., მოთხ., მიც.) გვხვდება სწორედ „შურდულ“ და არა „შურდლ“, მაგალითად: ვითარცა-იგი ვინ შთადიგის ქვაჲ **შურდულსა**, ეგრევე მსგავს არს, რომელმან მიჰსციეს ღიდებოჲ უგუნურსა, ივან. 26, 8; განტყორცებასა მას მისსა გელთა მათგან თჳსთა ქვისა მის მკირისა **შურდულთაგან**, ზირაქ 47, 5. ამრიგად, ირკვევა, რომ „შურდლის“ არის შეკუმშული ფორმა „შურდულ“-ისა და, მაშასადამე, უ ქართულში (ბრუნების დროს) შეიძლება ამოღებულ იქნეს.

მაგრამ ამ სახელს ძველ ქართულში შეუკუმშველადაც ვხვდებით, მაგალითად: „და ვითარცა დავით ესროდეს სიტყვსა **შურდულთა** მწვალეებელთა“ (საქ. მუხ. ბელნ. 8 425, გვ. 113; იგივეა გადმობეჭდილი პ. ინგოროყვის ძველ-ქართულ სასულიერო პოეზიაში, გვ. 200, 13). ჩანს, რომ, როგორც ბევრი სხვა სახელი, ეს სიტყვაც მკაცრად და აუცილებლობით არ ექვემდებარებოდა კუმშვის წესს; ამის გამო ხან (ზოგიერთ ძეგლში) შეკუმშულად გვხვდებოდა (შურდლის-ქვანი, მეშურდლენი), ხანაც (ზოგიერთ ძეგლში) — შეუკუმშავად (შურდულითა). ახალ სალიტერატურო ქართულს შემკვიდრებოდ გადმოეცა შეუკუმშავი სახეობა და იგი დღეს ნორმას წარმოადგენს.

თუმცა უნდა შევნიშნოთ, რომ „შურდულში“ უ-ს დაკარგვა საესებით უცხო არ უნდა იყოს ახალი სალიტერატურო ქართულისათვისაც. აქა-იქ

¹ ბიბლიის თბილისურ გამოცემაში „შურდლის-ქვანი“-ს ნაცვლად იკითხება „ისარნი“ და აღარ წარმოადგენს ჩვეს ინტერესს.

² ბიბლიის თბილისურ გამოცემაში შეუკუმშავი ფორმაა მოცემული: „ქვითა ნიერ **შურდულსაჲთა**“.

³ გვხვდება შეუკუმშავი ფორმაიც: ყოველნივე ესე **მეშურდულენი**, რომელნი ესროდეს თჳსა და არა შესცუბოდეს, მსაჯ. 20, 16.

დღესაც შეიძლება შეგვხვდეს ამ სიტყვის შეკუმშული ფორმა. ამ ამის ერთი მაგალითი:

„თბილისელებისათვის კრივის უფრო მეტად მიმხიდველი და გრანდიოზული სახეობა იყო სარდასტი (ხის ხმლითა და შურდლით¹) ბრძოლა. რომელიც ზამთარში ეწყობოდა“ („ლელო“, № 3, 1955, 9/1, გვ. IV; წერილის სათაურია „სარდასტის კრივი“, ავტორია ა. ცაშვილი). მაგრამ იქვე იკითხება: „ბრძოლის წინ შემორები ჩოხის კალთებში ბლომად იძარაგებდნენ ქვებსა და ხელჩართული ბრძოლის დაწყებამდე მოწინააღმდეგეს შურდლით² ტყორცნიდნენ“ (იქვე).

ორივე ეს ფორმა წერილის ავტორისაა. ამათგან ერთი შეკუმშულია (შურდლით), მეორე — არა (შურდულით). ამავე წერილში ქვევით მოყვანილია ნაწყვეტი გაზ. „დროებიდან“, სადაც სარდასტის კრივია აღწერილი, ამ ნაწყვეტში ჩვენთვის საინტერესო სიტყვა ბევრგან გვხვდება ხან მარტივად, ხანაც ნაწარმოები სახით, მაგრამ არსად შეკუმშული არაა, მაგალითად:

„დავიწყე შურდულით¹ ქვის სროლა“, „მეშურდულეებისაგან² როგორც სეტყვა, ისე მოსცივოდა ქვები“, „რაკი რხმლებით გადავლენ, მაშინ შურდულის³ ხმარება სიმუხთლეს ნიშნავს“, „მეშურდულეებს⁴ ქვა არ მოახვედრებინოთ ჩემთვის“, „ამ დროს მეშურდულემ⁵ მოარტყა საათოს მარჯვენა თვალი“, „კრივის წესის დამრღვევი მეშურდულის⁶ დასჯა ბრძანა“ (იქვე). ყველა 8 შემთხვევიდან 7 შეკუმშულია, 1 — შეკუმშული, მაგრამ, ამის ნიუხედავად, არა გვგონია ეს შეკუმშული ფორმა (შურდლით) კორექტურული შეცომა იყოს: ავტორისათვის (ა. ცაშვილი) შურდლით და შურდულით ორივე თანაბრად შესაძლებელი ფორმაა. ამიტომ მან ერთხელ ერთი იხმარა, მეორეჯერ — მეორე. სხვა ექვსი ფორმა, როგორც ვთქვით, ავტორს არ ეკუთვნის, ის გაზ. „დროების“ წერილიდანაა ამოღებული. ასე რომ, „შურდული“ შეკუმშული სახით დღესაც გვევლინება სალიტერატურო ქართულში.

რაც შეეხება კილოებს, შეკუმშული ფორმა იმათთვისაც არ უნდა იყოს უცხო. სტ. მაყუალა მელითაურმა დამიდასტურა, რომ ქართლში მას ხშირად გაუგონია „შურდლის ქვები“.

ქართული ენის ზოგიერთ კილოში გვხვდება ჩვენ თითქოს ამნაირი ამოღება უხმოვნისა. ა. ცხადაძის საკანდიდატო დისერტაციაში ერთ ადგილას იკითხება:

„ფუფქვა 2. ბალნის, ძაგრის, ბუმბლის გაცლა დამღულერის შემდეგ დაკლული ცხოველის ან ფრინველის სხეულიდან“³.

¹ ნახი ჩემია.—ი. ი.

² ა. ცხადაძე, იმერული კილის მარგველი მერყეულეა (გრაფიკული მიმოხილვა და ლექსიკონი), 1953, გვ. 315 (ზელნ.).

„ბუმბლის“ ფორმაში უ, რასაკვირველია, ამოღებულია: ბუმბული — ბუმბლის, მაგრამ საქმე ისაა, რომ იმ კუთხეში, რომლის მაგალითსაც ეს სიტყვა წარმოადგენს (იმერ.), ხსენებული სიტყვის სახელობითი იქნება ბუმბლი (ბუმბლი, ბუმბლა, ბუმბლს). აქედან ჩანს, რომ უ თავიდანვე ამოღებული ყველა ბრუნვაში და ბრუნების პროცესში მის დაკარგვაზე ლაპარაკი არ შეიძლება. მაგრამ რატომღაც ეს სიტყვა ჩვეულებრივი სახით იკუმშება და ვეძებს: ბუმბული, ბუმბულმა, ბუმბულს, ბუმბლის, ბუმბლით, ბუმბლად.

ამნაირი შემთხვევაა, ა. ცხადადის დადასტურებით, უ-ს დაკარგვა ცნობილ გეარში „წულუკიძე“: სიქთარვაში ეს გეარი მოხუცების მეტყველებაში იგი გამოითქმის: წულუკიძე¹.

მ. კიდევ უფრო საინტერესოა მეორე შემთხვევა, როცა სახელში ბრუნების დროს ერთსა და იმავე დროს ხდება ამოღება ორი ხმოვნისა, ერთგვარი ორმაგი კუმშვა, თუ შეიძლება ასე ვთქვათ. ამნაირი შემთხვევაც პირველად აქ არის აღნიშნული. საქმე ეხება ა-სა და ე-ს ერთდროულ დაკარგვას სიტყვაში სავარძელ-ი. მოვიყვანოთ მაგალითები: და შაბათსა დღესა გარდამოვდეს ეპისკოპოსნი იგი სახლით მათით და სხდეს ბჭეთა ზედა წმიდისა ლულიანისთა სავარძლითა, პარხ. 1250. სავარძელ-ი — სავარძლ-ით-ა. აშკარაა, აქ ორი ხმოვანია ამოღებული: ა და ე. ეს მაგალითი ერთადერთი არაა, იგი გვხვდება კიდევ ადიშის ოთხთავში (მრ. 11, 15). სამწუხაროდ, ადგილი დაზიანებულია, გადამწერს შეცთომა მოხვლია, ტექსტი ამოუღებელია და შენდევ წერილი ასოებით ჩაუწერია შიგ ახალი ტექსტი, მაგრამ ჩვენთვის საინტერესო სიტყვა კი იკითხება ისეთი ფორმით, რომელიც აშკარას ხდის აღნიშნულ სიტყვაში ორი ხმოვნის ამოღებას. რადგანაც ადიშის ოთხთავის ტექსტი ამ ადგილას დაზიანებულია, მოვიყვანე ჯერ ჯრუჭ-პარხლის ოთხთავის ტექსტს: „მოვიდა იესო იერუსალმად და შევიდა ტაძარსა მას და იწყო გამოსხმად განმსყიდელთა და მომსყიდელთა მიერ ტაძრით; და ტაბლეთი იგი მეკერმეთად განუბნია და სასხდომელები იგი მსყიდელთად მათ ტრედისათად დაუშვა“. ადიშის ოთხთავში ამის შესატყვისად გადარჩენილია შემდეგი ნაწყვეტები:

...შევიდა სამღდელოსა (მას)
)სა შინა (და ტაბ)ლები იგი მე(

სა)ერძლები იგი ტრედის მოთარ-
დულთად დაამკუა (ტაბ. 89 ა 1).

ადიშის ოთხთავის ტექსტის ამ დაზიანებული ადგილის მთლიანად ამოკითხვის საქმეს თავი რომ დავანებოთ, ცხადია, რომ ჯრუჭ-პარხლის „სასხდომელები“ აქ გადმოცემულია „(სა)ერძლები“-თ; შეიძლება უკანასკნელი ასო

¹ იმავე პირის გადმოცემით, სიქთარვაში (და ოკრიბანშიც) „ცირეკიძე“-ს ასე გამოთქვა: მე: ცრეკიძე, სადაც ი-ც არის შეტყუებული.

ქარგად ჩანს. აქ ჩვენთვის ესეც საკმარისია: ...**ვარძლები** იკითხება, ხოლო ეს ...**ვარძლები** სხვა არაფერია, თუ არა **სავარძლები**, რომელშიც ავრთვე იგივე ორი ხმოვანი (ა და ე) ამოღებულია. ამნაირად, ჩვენ მოგვეპოვება ერთისა და იმავე სახელის ორი სხვადასხვა ფორმა, სადაც ორმაგ კუმშვას აქვს ადგილი, ერთსა და იმავე დროს ამოღებულია ა და ე: **სავარძელი** — **სავარძლითა** და **სავარძელი** — **სავარძლები**.

კი, მაგრამ ხომ არ შეიძლება ამ სიტყვის სახელობითის (მასასადამე, უკუმშველი) ფორმა იყოს არა **სავარძელი**, არამედ **სავარძელი** და, მასასადამე, ამოღებული იყოს არა ორი, არამედ ერთი ხმოვანი (ე)? არა, არ შეიძლება. ძველი ქართულის ტექსტებში ეს სიტყვა ჩვენ გვაქვს დადასტურებული სწორედ „სავარძელ“ და არა „სავარძელი“ ფუძით. ერთი ასეთი ძეგლია „წამებაჲ ფილექტიმონისი“, რომელიც, როგორც ცნობილია, დიდი არქაიზმის მატარებელი ნაწარმოებია. აქ ჩვენ ვკითხულობთ: „მას ჟამსა მეტყეი გიგანისხებული აღვიდა ზედა **სავარძლითა** თჳსთაგან და უპყრნა წუერნი გრიგორისნი, მამისა თჳსისანი და უწყალოდ დაჴფურთა მცეთა მისთა და სცემდა ყურბაღთა მისთა“, კიმ. I, 145, 13. გვხვდება ეს სიტყვა ამ სახით სხვაგანაც, მაგალითად: „ოცსა წელიწადსა არა დაწეა გუერდსა ზედა, არამედ **სავარძლხა**; სადა-იგი ზინ და იქმნ ქელთ-საქმარსა, მუნვე ზედა მიიძინს“, საქ. მთხ. ხელნ. A 1105, ფ. 122 r; ასე იკითხება იგი ოზგის პიბლიის ერთ-ერთ წიგნშიც: რაჟამს-იგი განვიდი ქალაქსა¹ მსთუღად, უბანთა ზედა დიდდგმოდეს **სავარძელი** ჩემნი, იობ 29, 7.

ასე რომ, ორი ხმოვნის ერთდროული ამოღება ბრუნების დროს ფაქტად უნდა ჩაითვალოს. მართალია, ჯერჯერობით ასეთი სიტყვა ერთადერთია ნაპოვნი. მაგრამ მას, ალბათ, სხვაც ამოუღებია გვერდში. ყოველ შემთხვევაში, მისი მნიშვნელობა დიდია.

ახალ ქართულში მსგავს შთაბეჭდილებას ტოვებს **ქალმეგობ** (ქალმები, ქალმებისა, ქალმებითა), მაგრამ ნაძღვრულად აქ ორი ხმოვნის ერთდროულ ამოღებასთან არა გვაქვს საქმე: ვინც „ქალმებს“ იტყვის, მისთვის მხოლოდ ერთი სახელობითი იქნება **ქალმანი**, მიცემითისა — **ქალმანს**. მასასადამე, ცხადია, რომ **ქალმან**-ში ერთი (პირველი) ა თავიდანვე ყოფილა ამოღებული და გამოსაყვალ ფორმად **ქალმან** უნდა ვიგულისხმოთ; ამ ფორმას შემდეგ ექვსგება მეორე ა, რომელსაც თანხმოვნების თავმოყრის გამო ნ-ც მიჰყვება². ამნაირად, **ქალმეგობ** ერთდროულად ორმაგი კუმშვის მაგალითად ვერ მიიჩნევა.

7. ჩვენ ზემოთ (გვ. 50—54) ფართოდ წარმოვადგინეთ მასალები ა, ე და ო ხმოვნების ამოღების შესახებ. მაგრამ სურათი სრული და ნაძღვრული აო იქნებოდა, თუ აქ არ დავუმატებდით, რომ ტექსტებში ხშირ შემთხვევაში სწორედ ბევრი იმ სახელთაგანი, რომლებიც ზემოთ მოყვანილი იყო, როგორც კუმშ-

¹ ხელნ. ქალაქით.

² ა. შანიძე, გრამ. საფუძვ. გვ. 95.

ნების ნიშნები, შეფუქმშავი გვხვდება. მაშასადამე, ყოველგვარი უხერხულო-
ბის გარეშე, ერთმანეთის გვერდითაა მოკემული საყოფლად და საყოფელად,
ცხოვრისა და ცხოვარისა, სასუმლისა და სასუმელისა, საჭმრად და საჭმარად, შე-
საჯრებისა და შესაჯრებელისა და პევირ სხვა. როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ
(გვ. 47—48), ასეთი სხვადასხვაგვარი, ერთმანეთის საწინააღმდეგო ფორმების
გვერდი-გვერდ არსებობა მახვილის მოკმედების სხვადასხვახირო დონისა და
სხვადასხვა დიალექტური ფენების შედეგი უნდა იყოს: „საყოფლად, შესაჯრებ-
ლისა, საჭმრად“ ისეთი დიალექტური ფენის კუთვნილებათა, რომელშიც ძლი-
ერი დინამიკური მახვილი მოკმედებდა, ხოლო „საყოფელად, შესაჯრებელისა,
საჭმარად“ იმ დიალექტებში უნდა ყოფილიყო, რომლებშიც მახვილის მოკ-
მედება სუსტი და მოდუნებული იყო. შემდეგ, როცა ამ მახვილის ძლი-
ერი მოკმედების პერიოდმა გაიარა, ძველ სალიტერატურო ქართულში
ფენებ-ფენებად შემოგვრჩა (დაილექა) როგორც ერთის, ისე მეორე სახის
ფორმები, როგორც ერთი დიალექტური წრისა, ისე სხვა დიალექტური
ფენების ფორმები, როგორც საყოფლად, ისე საყოფელად. შემდეგ და შემ-
დეგ, როცა მახვილის ეს ძლიერი მოკმედება შენელდა, ფუძის შეკუმშვა უკვე
ტრადიციის საკითხს წარმოადგენდა¹. კარგად ამბობს პ. შუხართი, რომ
მახვილის მიხედვით ახალი ქართული ჰგავს ზღვის ღელვის შემდეგ².

ახლა შეიძლება აქ თქმულის საილუსტრაციო მასალა მოვიყვანოთ. დავ-
ჯერდებით მხოლოდ ყველაზე მეტად დამახასიათებელ მაგალითებს.

ზრტენ-ი³: პირი ბრტენასაჲ შერაცხილ იყოს კრებულსა შორის, ზირაჲ
21, 20.

ვეშაჲ-ი⁴: ოდესმე ცრუ-წინაწარმეტყუელსა და ანტეს იტყჳს ვეშაჲ და
ეშაჲსა — ვეცად, და ოდესმე კუალად მათ — ვეცად და ეშაჲსა —
ვეშაჲად, თარგმ. გამოცხ. 20, 4.

ირტშ-ი⁵: სახის-მეტყუელმან თქუა ირეშისაჲ, ვითარმედ: ჯეკმა მტერ არს
გუელისა, სახისმეტ. (ისტ. კრესტ. 287, 17).

მაჲკლოსან-ი⁶: მიიშართა შუდასითა კაცითა მახჯლოხანითა მიწევნად მე-
ფესა მას ედომისასა და ვერ შეუძლო, 4 მეფ. 3, 25.

მდეგარ-ი⁷: პირისაგან მტერისა და მდეგარისა. ფსალმ. 43, 17.

მეცვალ-ი⁸: მისცა ლიას... ზელთა, მეცვალი თჳსი მისა მეცვალად, დამ.
29, 24 (ხელნ.).

¹ ა. ჩიქობავა, მახვილის საკითხისათვის ძველ ქართულში: საქ. მეცნ. აკად. მოამბე,
ტ. III, № 3, 1942, გვ. 300.

² H. Schuchardt, Über das Georgische, ვენა, 1893, გვ. 14.

³ აქ სიტყვის შეკუმშული ფორმები ზემოთ, გვ. 61.

⁴ „ „ „ „ „ „ 57.

⁵ „ „ „ „ „ „ 61.

⁶ „ „ „ „ „ „ 56.

⁷ „ „ „ „ „ „ 51.

⁸ „ „ „ „ „ „ 55.

ნაკურცხალ-ი¹: და აღივსო მკელი შენი ნაკურცხალითა ცეცხლისაჲთა, ეზექ. 10, 2.

საბელ-ი²: და შთაუტევს საბელითა ორმოსა მას, იერ. 38, 6.

საზღვარ-ი³: რომელმან დავდექ ქვად საზღვარად ზღუასა, იერ. 5, 22.

სამართალ-ი⁴: ხოლო მე ქრისტიანე ვარ ნებითა ღმრთისაჲთა, რჩულითა და სამართალითა ქეშმარიტისა ღმრთისაჲთა, კიმ. II, 46, 34; და ტაძარი სამართალითა მისითა აღეშენოს, იერ. 30, 18; და ესე სამართალები არს, რომელ წინა-დაუდგა მათ, გამოსლ. 21, 1.

საყოფელ-ი⁵: ვითარ-იგი დიდ არს სახელი ღმრთისაჲ და გრძელ—ადგილი საყოფელისა მისისაჲ, ბარუქ 3, 24; წარმოემართნეს საყოფელად თჳსა, ხანძთ. 111, 39.

სახელოვან-ი⁶: და დავსხნე იგინი სიქადულად და სახელოვანად წინაშე ყოველთა ერთა ქუეყანისაჲთა, სოფონია 3, 20 ლავ.

საჯედარ-ი⁷: ხოლო ამბა იოვანე გარდაჰქდა საჯედარისა თჳსისაგან, ურპ. 323, 19.

საქმარ-ი, უკმარ-ი⁸: მიაართე მას იფქლი იგი საქმარად გლახაკთა, კიმ. I, 240, 19; რამეთუ უძლურებასა უკმარად ემხილების, სიზრძ. 2, 11 ლავ.

სიზმარ-ი⁹: მე გამოგიცხადე შენ დღისა სიზმარისა ავსნაჲ სარგებელიდ მრავალთა, პარხ. 789 ა.

სძალ-ი¹⁰: უქადაგა ამბაკომ მთით ჩრდილოდთ მომავლად სძალისაგან უქორწინებელისა, ურპ. 344, 2.

უკმარ-ი ნ. საკმარი.

ფიცხელ-ი¹¹: ვნებულ იყო ყოველი გუამი მისი ტეხისაგან ფიცხელისა, კიმ. I, 259, 7; კუალად სხუჲ ვინმე კაცი გუემულ იყო ფიცხელად ეშმაკისაგან, იქვე, 251, 30; მოიყვანეს მისა ქალი ვინმე ფიცხელითა სენითა შეპყრობილი, იქვე, 267, 32.

ძღუენ-ი¹²: თებაელთა მათ მიაართეს (თუალი იგი) ძღუენად მეფესა, თუალთ. 7, 27.

¹ ნ. ამ სიტყვის შეკუმშული ფორმები ზემოთ, გვ. 55.

² „ „ „ „ „ „ „ 59.

³ „ „ „ „ „ „ „ 52.

⁴ „ „ „ „ „ „ „ 54.

⁵ „ „ „ „ „ „ „ 59.

⁶ „ „ „ „ „ „ „ 56.

⁷ „ „ „ „ „ „ „ 52.

⁸ „ „ „ „ „ „ „ 52.

⁹ „ „ „ „ „ „ „ 53.

¹⁰ „ „ „ „ „ „ „ 55.

¹¹ „ „ „ „ „ „ „ 60.

¹² „ „ „ „ „ „ „ 61.

რაოდენ უფროსს წეს-არს წმიდათა ქალწულთა დათმენაჲ ქირისაჲ, დაშრეტაჲ გულის-თქუმისაჲ სასოგბისათჳს **სახუფეველისა**, იქვე, 471 ა, 4; დაილწეოდეს ძულნი წმიდათანი მათ **შუინვაჩითა** და დარქუმითა მათ **შუინვაჩისაჲთა** კორცნი მათნი დაიპძარვოდეს, პარხ. 428 ხ; მაგრამ იქვე, ცხრაოდე გვერდის შემდეგ სწერია: მდინარენი, რომელნი მარადის დიოდეს, **შუინვრითა** მით შეიყვნეს დინებისა მისგან და ღვეს. იქვე, 437 ხ; ან: კეთილ არს მსხუერპლი და ახალშესაწირაჲი არა ცეცხლითა, არამედ **შუინვრითა**, იქვე, 439 ა. აღიშის ოთხთავის ერთ ადგილას იკითხება: არა აღმოგვიტხავს, რამეთუ რომელმან დაჰბადა დასაბამსა, **მამალად** და **დედალად** შექმნა იგინი, მ. 19, 4 C, ხოლო იგივე ნაწევრთი იმავე წიგნის მეორე ადგილას ასეა გადმოცემული: ხოლო დასაბამითგან დაბადებისაჲთ **მამალად** და **დედალად** შექმნა იგინი ღმერთმან, შრ. 10, 6 C¹.

გ) ზანდახან გადამწერი (რედაქტორი) უფრო შორს მიდის და ასეთ ნაირ-ნაირ ფორმებს ხმარობს ერთსა და იმავე გვერდზე, კიდევ მეტი: ერთსა და იმავე სტრიქონზე. დავიმოწმოთ აქაც რამდენიმე მაგალითი:

მჰანი იგი იესებდეს მისგან ყოელისა **საჲმრისა** მათისა, გინა საჲმედ პურისა გინა წუენისა, ანუ თუ **საჲმარად** ხუროთა, კიმ. I, 258, 37; და მათ დღეთა კაცი ვინმე ვაჰარი ანტიოქელი ეშმაკელ იქმნა გუემითა **ფიცხელითა** ეშმაკისაგან ფრიად **ფიცხლისა**, იქვე, 292, 28; **სახუმელისა** ჰიერ **სახუმლად** სიტკბოებასა ცოდვისასა გულისხმა-ფჰყოფთ, თარგმ. გამოცხ. 17, 4; რომელთა არა შეუგინებოეს **სამოსელეზი** მათი, გამოცხ. 5, 4 და: და ვილოდიან იგინი ჩემ თანა **სამოსლითა** სპეტაკითა, იქვე².

ერთსა და იმავე სტრიქონზე ერთისა და იმავე სიტყვის შეკუმშული და შეუკუმშავი ფორმა ერთად! ამაზე მეტი თავისუფლება და შეუზღუდველობა შეუძლებელია. აქედან ჩანს, რომ კუმშვის საკითხი თვით ძველ ქართულში ერთხელ მიღებული და დარჩენილი ტრადიციის საკითხია, ესაა ერთგვარი მოდა, გარკვეული შაბლონი, თავისუფალი და შეუზღუდავი, რომელსაც იყენებენ ისე, ვისაც როგორ სურს.

ბრუნვებს აქ, როგორც ჩანს, მნიშვნელობა არ უნდა ჰქონდეს: ვითარებიან ბრუნვაში ერთ შემთხვევაში შეუკუმშავი ფორმა მოცემული (საჲმარად), ნათესაობითში — შეკუმშული (საჲმრისა); მეორე შემთხვევაში კი, პირიქით: სწორედ ვითარებითშია შეკუმშული ფორმა (სახუმლად), ხოლო ნათესაობითში — შეუკუმშავი (სახუმელისა). ასევე ითქმის მოქმედებითის შესახებაც: აქ გვაქვს ფიცხელითა, მაგრამ: სამოსლითა, ისე რომ არ დისშის საკითხი, თუ რომელი ბრუნვა და რომელი ბრუნვის ნიშანი უფრო მოქმედებს და უფრო იწვევს რედუქციას. აქ ყველგან თანაბარი მდგომარეობაა.

¹ სხვა ხელნაწერებში, კერძოდ, DE-ში ნახვასწმული სიტყვების შესატყვისად — მამაკაცი და დედაკაცი აღებული (ი. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, აღიშის ოთხთავი რედუქციულად: თბილ, უნივერსიტეტი, ტ. 28, 1946, ტ. 30—31 B, 1947).

² ვ. თ. თ. უ. რ. ი. ა. რედუქციისათვის ქართულურ ენებში: იბერ. კავკ. I, გვ. 70—71.

მაგრამ აშკარად ჩანს მაინც რაღაც სხვადასხვა ტიპის სიტუაცია კუმ-
შეაში: თუ არ მარცვლიანი სიტუაციები უფრო ექვემდებარებიან კუმშვას, ელ
მარცვლიანები ასევე ნეტად გაუბრუნებელი მას. მეორე მხრივ, მნიშვნელობა აქვს
იმავეს. თუ რა არის მორფოლოგიურად ეს არ ან ელ: ყველაზე მეტად
კუმშვის უნარიანია მ—არ აფიქსებიანი მიმდებარე (და-მ-წუ-არ-ი—და-მ-წუ-
არ-ის-ა, მ-გბ-არ-ი—მ-გბ-არ-ის-ა, მ-კუდ-არ-ი—მ-კუდ-არ-ის-ა, და-მ-შდ-არ-ი—
და-მ-შდ-არ-ის-ა), ყველაზე ნაკლებად—მ—(ებ)-ელ, სა—(ებ)-ელ, უ—(ებ)-ელ
აფიქსიანები, ეს უკანასკნელნი მაინც, როგორც წესი, თითქმის ყოველთვის
უკუმშვებია, აქა-იქ თუ შეიძლება შეგვხვდეს უკუმშული ფორმები, ისიც
უფრო მერმინდელ ძეგლებში და ახალი ფორმების მოძალების შედეგად.

(ბ.) წოდებითი, როგორც ბრუნვის, შესახებ ჩვენს სამეცნიერო ლიტე-
რატურაში არსებობს დავა, ერთნი მას არ თვლიან ბრუნვად და უბრალოდ
წოდებითის ფორმას, მიმართვის ფორმას უწოდებენ. ამ შეხედულებას იცა-
ვენ ა. ჩიქობავა¹ და ე. თოფურია. ამ უკანასკნელს აღნიშნული
საკითხისადმი სპეციალური წერილი აქვს მიძღვნილი².

საწინააღმდეგო შეხედულებას იცავს ა. შანიძე, რომელსაც წოდებითი
გარკვეულ ბრუნვად მიაჩნია და მას ადგილს ბრუნვათა შორის უძებნის.
ა. შანიძესაც სპეციალური წერილი აქვს მიძღვნილი ამ საკითხისადმი³.

ჩვენ აქ არ შევალთ ამ დავაში. ჩვენ ა. შანიძესთან ერთად წოდებითს
ბრუნვად ვთვლით და საკმარისად მიგვაჩნია ის დასაბუთება, რომელიც
ავტორს მოჰყავს მის ბუნებულ წერილში. ამიტომ წოდებითის ფორმას
ჩვენ ქვევით ბრუნვათა შორის განვიხილავთ.

ჩვენ ზემოთ ვნახეთ, რომ თანხმობანუძიან სახელებში (როგორც კუმ-
შვებში, ისე უკუმშვებში) წოდებითის ნიშანი იყო ო: კაცო, ქმარო,
და სხვა.

მაგრამ ძველ ქართულში არის რამდენიმე თანხმობანუძიანი სახელი,
რომელთაც წოდებითი ბრუნვა ფუძის სახით აქვთ წარმოდგენილი. სხვანა-
ირად რომ ვთქვათ, ამ სახელებში წოდებითი ბრუნვა წრფილობითი ბრუნვის
ფორმას იყენებს. ეს სახელებია: ისრაელ, მაიხოვარ, მოძლუარ, სახიერ, ქვე-
ლის-მოქმედი, ზუცეს⁴.

¹ ა. ჩიქობავა, რატომ არის აუცილებელი ბრუნვათა რიგის შეცვლა ქართულში;
ახალ სკოლისათვის, № 3, 1928, 29 — 39. ავტორს წოდებითი ბრუნვათა რიგიდან ამოღებული
აქვს; მისივე: რა თვისებებზეა ახასიათებს ქართული ენის აგებულებას; ახალ სკოლისათვის,
№ 4, 1929, გვ. 81—82. წოდებითი არც აქ ჩანს ბრუნვათა რიგში. ასევე ამავე ავტორის სხვა
შრომებშიც.

² ე. თოფურია, წოდებითი ბრუნვისათვის: კომუნისტური აღზრდისათვის, № 1,
1935. (= სახელის ბრუნვის ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, 1956, გვ. 36—47)

³ ა. შანიძე, წოდებითის ფორმის ადგილისათვის გრამატიკაში: საქ. მეცნ. აკად. მო-
ამბე, ტ. III, № 5, 1942. (= სახელის ბრუნვის ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, 1956,
გვ. 48—55).

⁴ ასეთსივე თვისებას გვიჩვენებს ზმოვანუძიანი „კაცო-მოქმედი“ და „მოსწავლე“ („მრავ-
ელ-მოწავლე“, „დიდად მოწავლე“), რომელთაც ცალკე აღარ განვიხილავთ.

ამათგან უმეტესობა ატრიბუტივს წარმოადგენს და ღმერთს, ქრისტეს მიემართება. ზოგი ამათგანი მიმღებობური წარმოშობისაა: მო-ძღუ-არ. (ქვე-ლის-)მო-ქმ-ედ. (კაცთ-)მო-ყუ-არ-ე, მო-წყ-ალ-ე; ერთი უფროებითი ზარის-ხის ფორმას წარმოადგენს (ხ-უ-ც-ე-ს); ერთიც ჩვეულებრივი მიწათებითი ზედსართავია **ი-ერ** აფიქსებით (სახ-ი-ერ), ხოლო ერთადერთი მათგანი (ისრა¹ელ) არსებითი სახელია და ცნობილ ხალხს აღნიშნავს: ცხადია, იგი ვერ იქნება ატრიბუტივად გამოყენებული და, მაშასადამე, ვერც მიუძღვრება ქრისტესა და სხვას, იგი დამოუკიდებლად იხმარება. რაკი ამ სახელების უმეტესობა ქრისტეს (ე. ი. საკუთარი სახელის) ეპითეტს წარმოადგენს, შე-საძლებელია ვიფიქროთ, რომ სწორედ ამ გარემოებამ შეუწყო ამათ ხელი თავიანთი უძველესი ფორმა შეენარჩუნებინათ. ამ დაშვებას უფრო მეტად ამტკიცებს ის ნიშანდობლივი თავისებურება, რომ ამ ეპითეტებთან **უმეტეს შემთხვევაში** არა ჩანს თავით სახელწერი (ქრისტე), იგი მხოლოდ აგულისხმება, ე. ი. ამ საკუთარი სახელის შეგრძნობის (თუ გულისხმობის). მოვლი სიმძიმე აღნიშნულ ეპითეტებს აწვება კისრად. ამიტომ, ვიმეორებთ, ადგილი იყო ამათ ასეთ გარემოებაში თავიანთი უძველესი სახე შეენარჩუნებინათ.

მაგრამ მოვიყვანოთ ჯერ მაგალითები.

1. ისრა¹ელ: ისმინენ, **ისრა¹ელ**, სიტყუანი ესე, 3 ეზრა 17, 28; რასა ითხოვს ღმერთი შენგან, **ჟ ისრა¹ელ**. არამედ რამთა გეშინოდის შისა, ზანძთ. 101, 41¹.

ძალიან იშვიათად ეს სახელი შეიძლება შეგვხვდეს წოდებების **ი-ს** დართვითაც: **ჟ ისრა¹ელ**, სას. პოეტ. 77, 13.

ისრა¹ელ-ი ძველ ქართულში ჩვეულებრივი საზოგადო სახელია; ის ისე იბრუნვის, როგორც **ელ-ზე** დაბოლოებული სხვა ჩვეულებრივი არსებითი სახელი, მათ შორის არავითარი განსხვავება არაა. მაგალითად:

სახ.: რომელმან დამწყოსო ერი ჩემი **ისრა¹ელი**, მ. 2, 6; მოთხ.: ნუ-უკუე **ისრა¹ელმან** არა იცნაა, ჰრომ. 10 19; მიც.: რამეთუ სიბრძნე შეპყვებოდა **ისრა¹ელსა**, იქვე, 11, 26; ნათ.: ხოლო **ისრა¹ელიათჳს** ესრეთ იტყჳს, იქვე, 10, 21 და სხვა.

2. **მაცხოვარ**: ცოდელსა ამას მილხინე, **მაცხოვარ**, კილ-ეტრ. 90; რა-გამს დაეფალ, **მაცხოვარ**, გულსა ქუეყანისასა, ცანი იგლოედეს, სას. პოეტ. 19, 3; განსუენებაჲ მიჰმადლე, **მაცხოვარ**, სასუფეველსა შენსა, 0111. 80, 9 ქვ.

¹ თვით გ. შერჩულეს აღნიშნული ადგილი მოყვანილი აქვს 2 შეჯუდიდან (10, 12).
ბ. რუდენკოს მოყვას ეს ადგილი და შეცთომით ფიქრობს, რომ „ისრა¹ელ“ სახელობითი ბრუნვის ფორმა: В. Т. Руденко, Грамматика грузинского языка, 1940, გვ. 83.

ეს და მსგავსი ფორმები უმეტესად სასულიერო პოეზიაში გვხვდება. მაგრამ ამით გვერდით ღრამშვიათად ანიანი მაგალითებიც არის წარმოდგენილი: ამისთვის უღალიდებთ... კეთილის-მყოფელო ყოველთაო **მაცხოვარო** ჩუენო, დიდებაა შენდა, სას. პოეზ. 103, 39. აქ **მაცხოვარს** განსაზღვრებები ახლავს და შეიძლება ამას მიეწეროს ო-ს გაჩენა, მაგრამ იშვიათად შეიძლება ცალკე მდგარსაც ჰქონდეს წოდებითის ო: ლირს-მყვენ ჩუენ შენ მადიდებელსა, **მაცხოვარო**, წმიდათა მოწამეთა შენთასა, კილ-ეტრ. 108 და სხვა.

3. **მოძღუარ**: **მოძღუარ**, მიბრძანე პირველად მისლვად და დაფლვად მამისა ჩემისა, მ. 8, 21; **მოძღუარ**, გუნებაეს შენგან სასწაულისა ზილვაა მ. 12, 38; **მოძღუარ**, რომელი მცნებაა უფროეს არს შჯულსა შენა, მ. 22, 36; **მოძღუარ**, არას ჰბრუნავა, რამეთუ წარუწყმდებით, მრ. 4, 38; **მოძღუარ**, პური ქამე, ი. 4, 31 C.

იშვიათად ამ სახელს წოდებითში აღმოაჩნდება გვიანდელი ო-ც: თქუენ მზადით: **მოძღუარო** და უფალო, და კეთილად სთქუთ, რამეთუ მე ვარ, მ. 13, 13. შეიძლება აქ ეს ო იმიტომ იყოს წარმოდგენილი, რომ მას გვერდით მეორე სახელიცაა წოდებითში დამსული, რომელსაც ამ ბრუნვაში მუდამ ო ჰქონდა (უფალო), და ერთმანეთთან შეუძლებლად მიიჩნიეს სხვადასხვაანაირად გაფორმება ამ სახელებისა: **მოძღუარ** და უფალო(?) ალსანიშნავია, რომ აღიშის ოთხთავში ორივე სახელი ერთნაირი ფორმითაა მოკლებული, ოღონდ სხვა (მოკმ.) ბრუნვაში: თქუენ მზადით მე **მოძღუარი** და უფლით. ცხადი უნდა იყოს, რომ „**მოძღუარ**“-ისათვის ო-ს დამატება „უფალო“-ს ბრალია და მისგანია გამოწვეული.

ოთხთავში კიდევ არის სამი შემთხვევა, როცა ამ სახელს წოდებითში ო აქვს: **მოძღუარო** სახიერო, რამე კეთილი ექმნე, რაათა მაქუნდეს ცხოვრებაა სიუენოა, მ. 19, 16²; მრ. 10, 17; ლ. 18, 18. მაგრამ სამივე შემთხვევაში ერთი და იგივე ადგილია გადმოცემული და სამივე შემთხვევაში ამ სახელს ახლავს მსაზღვრელი „სახიერო“, რასაც უნდა მიეწერებოდეს

¹ გ. ტ ა ბ ი ძ ე ს ერთ-ერთ თავის ცნობილ ლექსში („შემოდგომა უმანკო ჩაბაბების მათა სავანეში“) ეს სიტყვა წოდებითს ბრუნვაში ნამძარი აქვს სწორედ ძველბერძნულ ფორმით, უბრალოდ:

დაპქრიან უდაბნო ქარები,
მტანჯავენ და ეციო: ჭახსოვარ;
სამოვკლოს ანგრევენ ხარები...
წმინდაო, წმინდაო **მაცხოვარ!**

(გ. ტ ა ბ ი ძ ე, ლექსები, 1927, გვ. 247)

სხვა საკითხია, არის ეს *licentia poetica* (რითმისათვის დასპირდა ავტორს), თუ ძველბერძნულ წყაროების კითხვისას პოეტის შესიერებაში დარჩენილი მომხიბლავი ფორმა. ფაქტია, რომ აქ ჩვენ საქმე გვაქვს საინტერესო დამთხვევასთან: რთვოც პოეტს აქვს გამოყენებული, სწორედ ასევე იმპარებოდა ის ძველად, თუ ეს სახელი წოდებითში იყო დასპული.

² ეს ადგილი ასევე წარმოდგენილი აგრეთვე ხანგრძლივად ნაწევრშიც: ი. ჯავახიშვილი, ქართული პალეოგრაფია, 1949, გვ. 340.

„მოძღუარო“-ს ო-ს გამოწვევა. მაგრამ ეს ონიანი ფორმა მაინც მერმინდელია, უფრო ძველი ვითარება შემონახული უნდა ჰქონდეს ადიშის ოთხთავს, სადაც ამ საში ადგილიდან ორი მართლაც ამ ო-ს გარეშეა წარმოდგენილი: **მოძღუარ ძველის-მოქმედ**, რამდენიმე კეთილი ვკმნე, რადგან მაქუნდეს ცხორებაჲ საუკუნოდ, მ. 19, 16 C; მრ. 10, 17 C. როგორც ვხედავთ, აქ ჯერ კიდევ არა აქვს წოდებითის ო არც საზღვრულს (მოძღუარ), არც მის მსაზღვრელს (ქველის-მოქმედ). ადიშის ოთხთავის შესამე ადგილი (ლ. 18, 18) კვლავ „მოძღუარო სახიერო“-ს იმეორებს, რადგან, როგორც ცნობილია, ამ წიგნის ეს ადგილი არ წარმოადგენს ე. წ. ადიშურ რედაქციას, ის სხვა რედაქციის ტექსტითაა შევსებული¹.

სხვა შემთხვევები ამ სახელთან ო-ს გამოყენებისა მერმინდელი მდგომარეობის გავლენით უნდა იგულისხმებოდეს, მაგალითად: **მოძღუარო**, ხანძთ. 129, 6; საღმრთოო **მოძღუარო**, იქვე, 140, 40; სტეფანე, **მოძღუარო** ღმრთის მსარებისაო, ისტ. ქრესტ. 291, 8; და ვთქუ: რამ არს, **მოძღუარო**, სიან. 255 ს.

როდესაც ეს სახელი (მოძღუარ) შედის კომპოზიტში „მოდელთ-მოძღუარი“, ე. ი. როცა მას სხვა მნიშვნელობა აქვს და თანაც ისევე მსაზღვრელი ახლავს, მაგრამ ამ შემთხვევაში წინ დასმული, იგი, როგორც ჩვეულებრივ უნდა სახის მსაზღვრელთან, ონ-დართული ფორმით გვევლინება: განერი ღელვათა უგუემელად, **მოდელთ-მოძღუარო** გრიგოლი, სას. პოეზ. 132, 121; ალევზენ შენ საცნაურითა საღმრთოჲსა მის შურისა ცეცხლითა, ღირსო **მოდელთ-მოძღუარო** გრიგოლი, იქვე, 132, 124; **მოდელთ-მოძღუარო** კლიმი და ალათანჯელოზ ღირსო, იქვე, 126, 155; და განშუენდი ქრისტეს ეკლესიასა, **მოდელთ-მოძღუარო** იოვანე, იქვე, 134, 10.

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ყველა აქ მოყვანილ შემთხვევაში ეს „მოდელთ-მოძღუარი“ წარმოადგენს მსაზღვრელს, მას მოსდევს თავისი საზღვრული (გრიგოლი, კლიმი, იოვანე). მაგრამ ეს აქ არ თამაშობს განსაკუთრებულ როლს, რადგან ჩვენ ვხვდებით ეს რთული სახელი გარკვეული საზღვრულის გარეშე. რასაკვირველია, ასეთ შემთხვევაშიც ამ ჩაეარდნილ საზღვრულად გარკვეული პიროვნება ადვილად იგულისხმება მაგალითები: მზის-თუალის სახედ გამოჰრწყინდი, წმიდაო **მოდელთ-მოძღუარო**, და განანათლენ ყოველნი კის-კიდნი, სას. პოეზ. 202, 36; შეილება სისხლითა მით შენითა, **მოდელთ-მოძღუარო**, საღმრთოდ იგი ტრაპეზი, იქვე, 127, 183. ამ მაგალითებიდან პირველ შემთხვევაში საზღვრულად ბასილი იგულისხმება, მეორეში — კლიმი.

4. **სახიერ**: ვერ თავს-იდეგ ხილვად, **სახიერ**, სამეფოჲსა ხატისა შენისა, ი. ჯავ. აღწ. 157, 23; პალ. ალბ. 98, 2; მშედობაჲ მიეც, **სახიერ**,

¹ ი. ი. მინაიშვილი, ადიშის ოთხთავი რედაქციად: თბილ. უნივ. შრომები, ტ. 28, 1946; ტ. 30—31, 1947.

საყუარელთა მათ წინთა მოწაფეთა, სას. პოეზ. 18, 37; გარდასცვა-
ლთ უკუდავებად, სახიერ, სას. პოეზ. 111, 253.

ყველა აქ მოყვანილ მაგალითში „სახიერ“ ცალკე შედიოდა როგორც
ერთადერთი თვალსაჩინო ფორმა მიმართვისა, რომელსაც თან არ ახლავს
სხვა მსახლერელი თუ საზღვრული. უფრო ნაკლებად, მაგრამ მაინც ასეთ
შემთხვევაშიც იხმარება ონ-დართული ფორმაც, რაც შემდეგდროინდელი
ამბებდით უნდა იყოს გამოწვეული: აჩუენე, სახიერო, თვთებაჲ ორთა ბუნე-
ბათა, სას. პოეზ. 217, 125; დიდებაჲ შენდა, სახიერო, *თხზ.* 1ბბ, 5; შემ-
ოსე მე, სახიერო, ... სამოსელი იგი უბრწყნელებისაჲ, სას. პოეზ. 229, 28.

უფრო ხშირად ეს მერმინდელი ო თავს მაშინ იჩენს, როდესაც აღნიშ-
ნული სახელი (სახიერო) თვით გვევლინება მსახლერელად: შეუწოდებელი
ლმერთო სახიერო, ... ესე ვიდრებაჲ შეიწირე, *თხზ.* 225, 7; მოვედ აწ, მონაო
სახიერო და სარწმუნო, მუშაჲო ქრისტეს ვენაჯისაო, სას. პოეზ. 119, 124.

მნიშვნელობა არა აქვს, რასაკვირველია, იმას, თუ რომელ ადგილზე
იხყოფება ეს მსახლერელი: საზღვრულის წინ, თუ მის შემდეგ. უკანასკნელის
მაგალითები ზემოთ იყო ნაჩვენები, პირველის ნიმუში იქნებოდა: კეთილ,
სახიერო მონაო, რამეთუ მცირესა ზედა სარწმუნო იქმენ, იყავ შენ კელ-
მწიფე ათთა ქალაქთა ზედა, *ლ.* 19, 17.

5. ქველის-მოკმედ: მოძღუარ ქველის-მოკმედ, რაჲ კეთილი ვქმნე,
რაჲთა მაქუნდეს ცხორებაჲ საუკუნოჲ, *მ.* 19, 160; *მრ.* 10, 170;
უფალო ქველის-მოკმედ, *ლიტ.* ურთ. 104, 14; წმიდა-ყავ შესავედ-
რებელი ესე ჩუენი..., ქველის მოკმედ და კაცთ მოყუარე, *ქილ-ეტრ.*
235; მხოლოო ქველის მოკმედ, აცხოვნენ სულნი ჩუენნი, *იქვე* 78;
ქველის-მოკმედ მაცხოვარ, დამიფარენ მარჯუენენ შენმან, *იქვე*,
121; გვედრებით, ქველის-მოკმედ, მაცხოვარო ჩუენო, *იქვე*, 118;
უხაროდა სასოებითა სასუფეველისა შენისათა, ქველის მოკმედ
ქრისტე, *ლმერთო ჩუენო, იქვე*, 105.

ამ ქველისძევი წარმოშობის ფორმებთან ერთად გვხვდება აგრეთვე
უფრო გვიანდელი, ონ-დართული სახეც ამ ბრუნვისა: მხოლოო ქველის-
მოკმედო და მოყუარეო, *თხზ.* 155, 6 ქვ.; უფალო კაცთ-მოყუარეო და
ქველის-მოკმედო, *იქვე*, 156, 6; შემწიქალე, ქველის-მოკმედო *ლმერთო*, და
მაცხოვრე მე, *ქილ-ეტრ.* 111.

ასეთი ახალი ფორმებისათვის გარდამავალ საფეხურს წარმოადგენს
ზემოთ მოყვანილი მაგალითები, რომლებშიც საზღვრული ონით არის მოცე-
მული, ქველის-მოკმედს კი ჯერ ეს ო არ შეუძენია: უფალო ქველის-მოკმედ,
ლიტ. ურთ. 104, 14. ასეთივეა აგრეთვე შემთხვევა, როცა წოდებითის ო
მსახლერელს აქვს, ქველის-მოკმედი კი საზღვრულადია წარმოდგენილი და
ესევე ფუძის სახით გვევლინება: მხოლოო ქველის-მოკმედ, *ქილ-ეტრ.* 78.

6. ხუცეს: მოხუშადე შესაწირავი, ხუცეს, ერსა და მოვიდეს, *ისტ.* ქრისტ.
25, 22; ხუცახ, და მეცა დიდსა ლუაწლსა განმზადებულ ვარ, *შუშ.*

147, 39; **ხუცეს**, მაგას ნუ იტყუ, იქვე, 151, 14; **ხუცეს** მიუძღუნოა სამქაული ესე მისი, იქვე, 151, 23; **ხუცეს**, რად მწუხარე ხარ, იქვე, 157, 3; ჩემდა მოიხილე, **ხუცეს**, ისტ. კრესტ. 297, 34; ნუ დამწერები, **ხუცეს**, თხრად ბორცუსა მას ოდენ, იქვე, 300, 22 და სხვა.

იშვიათად აქაც გვაქვს ონიანი ფორმები: და მრტუა პირველ-მოწამემან ატეფინე **ხუცესო**, და ვოქუ: იტყოდე, უფალო, პარხ. 124 ა; ესე და ესე ჩუენებით ბრძანებულ არს შენდა თქუმად, უფალო **ხუცესო**, იქვე, 127 ა; **ხუცესო**, ნუ გნებავს ბორცუსა თანა საქმედ, იქვე.

ეს უცანასკნელი ადგილი ამ ხელნაწერისა (A 95) უდრის ზემოთ მოყვანილ მოწმობას (ნუ დამწერები, **ხუცეს**, თხრად ბორცუსა მას ოდენ) მეორე ხელნაწერისას (A 19) და, როგორც ვხედავთ, სხვადასხვანაირად არის წარმოდგენილი ორსავე ხელნაწერში. ეხადია, უფრო ძველი ვითარება ამ შემთხვევაში სივანურ მრავალთავეს (A 19) აქვს დაცული, აქ, ამ მაგალითზე ჩვენ ავალნათლივ ვხედავთ, თუ როგორ თანდათანობით და გულმოდგინედ ეკლბიან შორეული წარსულის ფორმებს ახლით. ასეთი გზა უნდა ჰქონდეს განვლილი აქ მოყვანილ ყველა სხვა სახელს.

ორი დარჩენილი სახელი (კაცთ-მოყუარე, მოწყალები), როგორც ვთქვით, ხმოვანდუფიანია, თავისებურს არაფერს შეიცავს და აქ ცალკე აღარ შევხვებით.

ჩვენ ზემოთ ვუჩვენეთ, რომ ძველი „მოძლუარ“-ის გვერდით გვხვდება ხოლმე ახალი „მოძლუარო“. ეს თავისებურება მართლაც ამ „მოძლუარ“-ს არ ეხება, ზემოთ ჩვენ საქმაო სიცხადით დაედასტურეთ ერთმანეთის გვერდით არსებობა ისეთი საწინააღმდეგო. ძველი და ახალი ფორმებისა, როგორცაა ხუცეს და ხუცესო, მაცხოვარ და მაცხოვარო, სახიერ და სახიერო, ქველის-მოქმედ და ქველის-მოქმედო, ისრაჲლ და ისრაჲლო და სხვ. ეს გარემოება სრულებით არაა შემთხვევითი. პირიქით. ეს ენის განვითარების შინაგანი კანონების ერთ-ერთი გამოვლინებაა, როცა ერთდროულად გვაქვს ხოლმე ენაში ძველი, დრომოქმული და კედომის გზაზე დამდგარი ფორმები, ერთი მხრივ, და ახალი, თანდათან რომ იკავთავეს გზას და მტკიცდება და ძლიერდება, ფორმები, რომლებსაც მომავალი ეკუთვნის, მეორე მხრივ, აი ამ ძველის, თანდათანობით რომ კდება, აქა-იქ შემორჩენილი ნაშთია მოძლუარ, ხუცეს და მსგავსი ფორმები.

„ისრაჲლას“ მაგალითზე ჩვენ ზემოთ ვნახეთ, რომ ეს სახელი ყველა სხვა ბრუნვაში ჩვეულებრივად იბრუნება, ის მხოლოდ წოდებითში ამედაგნებს თავისებურებას. ასევე უნდა ითქვას ყველა სხვა ზემოთ განხილული სახელის შესახებაც: ყველა ისინი ჩვეულებრივად იბრუნებიან, სხვა ბრუნვები ყველა მათგანს ჩვეულებრივი წესით აქვთ ნაწარმოები, თავისებურებას ყველა ისინი მხოლოდ წოდებითში იჩენენ, აქ წრფივობითი ბრუნვის ფორმით გვევლინებიან.

რატომ ხდება ეს ასე?

როგორც არაერთხელ იყო ზემოთ აღნიშნული, სახიერ, მაცხოვარ და სხვა უფრო ძველია, პირველადია, ხოლო სახიერო, მაცხოვარო და სხვა —

წოდებით უფრო ახალი, მეორეული. თავდაპირველად ყველა სახელი წოდებული ბრუნვისათვის წარედგინათ ბრუნვის ფორმა (ანუ სუფთა ფუძის) სახელი. ამ მხრივ არ იყო განსხვავება საკუთარ და საზოგადო სახელთა შორის. საკუთარმა სახელებმა ასეთი მდგომარეობა დღემდისაც შემოინახეს, ხოლო საზოგადო სახელებმა ამის შემდეგ ორი საფეხური გამოიარეს: ჯერ ლ და ლა სახელობითი ბრუნვის წარმოქმნასთან ერთად მათ წოდებითის განსახატავად ამ ახლად ჩამოყალიბებული ბრუნვის ფორმა გამოიყენეს. ამ მდგომარეობის ასახვა უნდა გვექონდეს შემდეგს მაგალითებში:

1) და შენ, ბეთლემ, ქუეყანა იგე იუდახი, არასადა უმწმემეს ხარ მთავართა შორის იუდახსთა, მ. 2, 6 D. ქუეყანა იგე იუდახი წოდებითი ბრუნვის შინაარსს შეიცავს, რასაც ბერძნული შესატყვისი ადგილიც ამტკიცებს: αχ! οχ, βηθλεμ, γη Ιουδα.

ჩვენთვის საინტერესო სახელი ამ სახით ოთხთავის აღნიშნული ადგილიდან გადასულია სხვა ხელნაწერებშიც. მაგალითად: და შენ, ბეთლემ, ქუეყანა იგე იუდახი, არასადა? უმწმემეს ხარ მთავართა შორის იუდახსთა, კიბ. 1, 186, 29, ნ. კიდევ ი. ჯავ. ილწ. 84, 12, ქვ.; სას. პოეტ. 80, 131; მრავ. 285, 11.

უფრო მოგვიანო დროის ქართულით ეს ადგილი ასე იქნებოდა წარმოდგენილი: და შენ, ბეთლემ, ქუეყანა იუდახსო, რაც გვაქვს კიდევ მთელ რამდენიმე ხელნაწერში, მაგალითად: და შენ, ბეთლემ, ქუეყანა იუდახსო, არა? ნაკლულეგან ხარ მთავართა შორის იუდახსთა, სეან. 38 ა; მრავ. 268, 13; სას. პოეტ. 76, 8.

2) მიუგო იესუ და პეტეა მას: მათესავი ურწმუნოა და გულარძნილი. ვიდრემდის თქუენ თანა ვიყო, ვიდრემდის თავს-ვიღებდე თქუენსა, მ. 17, 17; მრ. 9, 19; ლ. 9, 41. რომ აქ ხაზგასმული სახელები წოდებითის შინაარსით არის ნახშირი, ამაში გვარწმუნებს: ა) ბერძნული შესატყვისი ადგილი, სადაც ჩვენთვის საინტერესო სახელები სწორედ წოდებითის ფორმით არის გადმოცემული. Ὁ γὰρ ἔσθ' ἀπιστος καὶ φιλάρητος და ბ) აღიშნის ოთხთავის შესატყვისი ადგილი, რომელშიც ახალი, ონიანი ფორმა არის მოცემული: მათესავი ურწმუნოა და გულარძნილი, მ. 17, 17 C. ასევე ონიით არის ეს სიტყვები გადმოცემული ამავე ძეგლის მეორე ადგილასაც (მრ. 9, 19 C), მაგრამ მესამეგან (ლ. 9, 41 C) ისევ ინიანი (სახელობითის) ფორმაა წარმოდგენილი. აიხსნება ეს იმით, რომ აღიშნის ოთხთავის ეს ადგილი არ ეკუთვნის ე. წ. აღიშნურ რედაქციას, ის აქ სხვა რედაქციის ტექსტიდანაა შემოტანილი.

3) რამეთუ ეტყოდა მას იესუ: სული ეგე არაწმიდაა, განვედ ქაყისა მაგისტგან, მრ. 5, 8. სული ეგე არაწმიდაა ნიშნავს შემდეგდროინდელ

¹ ეს ადგილი მსგავსი ფორმით (წოდ.) არის მოცემული სხვა ენებშიც.

² გამოც.: არაა სადა.

³ ხელნ.: არაა.

გამოთქმას: „სულო არაწმიდო“ და ამ აზრითაც არის ნახმარი: ეს მტკიცდება იმავე ორი საბუთით, ზემოთ რომ იყო მოყვანილი: ბერძნული შესატყვისითა და აღიშის ოთხთავის ჩვენებით: ბერძნულში წოდებითა გამოყენებული (ჲს πνεμα ᲃδ ἁγιασμα), წოდებითა აგრეთვე წარმოდგენილი აღიშის ოთხთავშიც: განვედ, **სულო არაწმიდო**. მაგის კაცისაგან!

4) გიციო შენ, ვინ ხარ, **წმიდა ეგე ღმრთისაჲ**, მრ. 1, 24 DE. აღიშის ოთხთავში ამ აღგილას წოდებითის ონიანი ფორმებია მოცემული: გიციო შენ, ვინ ხარ, **წმიდა ღმრთისაჲ** (იქვე C).

ასეთივე ხასიათისაა აგრეთვე ქვემოთ მოყვანილი სხვა მაგალითებიც, რომლებიც სხვადასხვა ხელნაწერებიდან არის ამოღებული:

5) სავედარი ეგე ჩემი ეტლთა შინა ფარაოჲსთა გამსგავსე შენ, **მახლო ზელი ეგე ჩემი**, იპოლ. 8, 107. ამ წინადადების „მახლობელი ეგე ჩემი“ წოდებითის შინაარსითაა ნახმარი. მართლაც, „მახლობელი“ ცოტა ქვემოთ წოდებითის ონით არის გადმოცემული: სავედარსა მას ჩემსა გამსგავსე შენ ეტლთა მათ ფარაოჲსთა, **მახლობელი** ჩემდა, იქვე, 8, 120 (მახლობელი ეგე ჩემი = მახლობელი ჩემდა).

6) და თუ არა საცნაურ იქმნე, **შუენიერი** დედათა შორის, რომელ-ეგე იქადოდე და იტყოდე, იქვე, 7, 10. რომ აქ **შუენიერი** წოდებითის შინაარსითაა გამოყენებული, აჲას ამტკიცებს ამავე სახელის გადმოცემა სწორედ წოდებითის ო ნიშნით მოყვანილი ტექსტის ცოტა ზემოთ: უკუთუ არა საცნაურ იყო შენ, **შუენიერი** დედათა შორის, იქვე, 7, 5.

7) იხარებდ, **ქუეჲანაჲ**, მკვდრითურთ, სას. პოეზ. 74, 131.

8 — 9) **ღმერთი ეგე წარმართთაჲ**, პეტყოდე მე, პარხ. 811b; **ღმერთი ეგე წარმართთანი**, პეტყოდეთ მე, რამეთუ რისხვით და გულისწყრომით მოსრულ ვარ თქვენ ზედა, პარხ. 812a.

10) და აწ განძლიერდი, ზორობაბელ, იტყუეს უფალი, და განძლიერდი, ისო იოსებდგისო, **მღდელი ეგე ღიღი**, ანგეა 2, 4.

11) მხიარულ იყავ, **ახული ეგე**, იერ. განგ. 68.

ჩვენ მიერ ზემოთ მოყვანილი 11 მაგალითიდან უმეტესობა (8) ისეთებია, რომლებშიც სახელები განსაზღვრულია. მათ ახლავთ განსაზღვრული ნაწევარი **ეგე**¹ (ქუეჲანაჲ ეგე, სული ეგე, წმიდაჲ ეგე, მახლობელი ეგე, ღმერთი ეგე, ღმერთი ეგე, მღდელი ეგე, ასული ეგე). კაცს შეუძლია, ამიტომ, იფიქროს, სწორედ ეს ნაწევარია მიზეზი, რომ წოდებითი არაა გამოყენებული, რომ წოდებითს ერიდება ენა, წოდებითში **ეგე** (და არც სხვა ნაწევარი) არ იხმარებო. ამაზე უნდა შეგნიშნოთ, რომ **ეგე** ნაწევარი შეშველია, აბრკოლებს წოდებითის გამოყენებას; მართლაც, განსაზღვრული სახელის გადატანა წოდებითში შეუძლებელია, მაგრამ ეს გარემოება რომ არ არის

¹ ზოგ მათგანს ამასთან ერთად სხვა განსაზღვრებაც ახლავს (მღდელი ეგე ღიღი).

ერთადერთი მიზეზი, იქიდანაც ჩანს, რომ ამ მ მიჯილითის გარდა კიდევ რჩება 3 შემთხვევა, სადაც ნაწევარი ეგე¹ არა ჩანს, მაგრამ სახელი მაინც სახელობითი ბრუნვის ფორმით გამოხატავს წოდებითის შინაარსს (ნათესავი, შუენიერი, ქუეყანა). აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ამ სამი სახელიდან ერთი (ქუეყანა) ორივე სახით გვხვდება: ნაწევრით და უნაწევროდ, მაგრამ ორივე შემთხვევაში სახელობითში დგას. აქედან ცხადია, რომ ნაწევარი ზღვს უწყობს სახელს სახელობითში იდგეს, ნამდვილად კი ამ მოვლენას განსაზღვრავს ის გარემოება, რომ ეს სახელობითი ძველი ვითარების ნაშთია, როცა სახელი წოდებითის შინაარსისათვის სახელობითს იყენებდა.

დასკვნა, რომელიც ზემოთ თქმულიდან უნდა გამოვიტანოთ, შემდეგია: მას შემდეგ, რაც ქართული ბრუნვის სისტემაში გაჩნდა სახელობითი და თანდათან გაქრობის გზას დაიდგა წოდებლობითი, ამ ახლად მოვლენილი ბრუნვის ფორმა გამოიყენეს მიმართვის სახელებში. მაგრამ ამ მდგომარეობაში ყოფნა მათ დიდხანს არ მოუხდით. მალე თვით მათ გაუჩნდათ ბრუნვის ნიშანი თ და ამით საბოლოოდ მოეღო ბოლო მათ მიერ საპირისფო ფორმითა სესხებას ხან ერთი (წრფ.), ხან მეორე (სახ.) ბრუნვისაგან. ამ საკუთარი ფორმის გაჩენა არც ისე შორეულ ხანას უნდა ეკუთვნოდეს, რადგანაც თვით ძველ ქართულში არაიშვიათად გვხვდება ჩვენ ამ (მიმართვითი) სახელების მიერ განვლილი ორივე საფეხურის აშვარა კვლი (ქ. წოდ. = წრფ.; II. წოდ. = სახ.; მოძღუარ, ქუეყანა ეგე).

სხვა საკითხია, თუ საიდან არის წარმოშობილი წოდებითი ბრუნვის ეს ნიშანი: არის ის ის ბგერა, რომელიც ძველსავე ქართულში წინ უძღოდა ამ ბრუნვაში დასმულ სახელს (აღდგე სწრაფით, ჰ დედაკაცო, და წარვედ სახილ შენდა², კიმ I, 217, 27), ფუ სულ სხვა წარმოშობისა³. ფაქტი ის არის, რომ ამიერიდან წოდებითის (საზოგადო სახელებისათვის) თავისი საკუთარი ნიშანი მოეპოვება და სხვაზე აღარაა დამოკიდებული. მაშასადამე, წოდებითმა ბრუნვამ დღემდე განვითარების სამი საფეხური გაჰყოლია: I. პირველად იგი თავისი შინაარსისათვის წოდებლობითს ბრუნვას იყენებდა (მოძღუარ, სახიერ). აღამიანთა სახელებში ეს ფორმა შეინა მისი დიდი ძალა, რადგანაც ეს სახელები წოდებითში დღესაც ფუძის სახით არის წარმოდგენილი (პლიტონი! დავით! თამარ! გიორგი!) II. სახელობითის ჩამოყალიბების შემდეგ იგი ამ ბრუნვას დაესესხა (ქუეყანა ეგე, წ ნათესავი) III. ბოლოს დაუმატა მის სპეციალური ნიშანი თ და საკუთარი სახე მიიღო (მოძღუარო

¹ სხვა ნაწევარი (ესე, იგი) აქ უადგილოა, რადგანაც წოდებობითი ფორმა მიმართვისათვის იშვიათად, ხოლო მიმართვა ეგება მხოლოდ შერეუ პირს. გასასაზღვრელ ნაწევრებში შეიძლება პირს შეფუთვით მოვლიდ ეგე (ესე პირველი პირისათვისაა განკუთვნილი, იგი — შესაშინებელი).

² დაწერილებით ამ საკითხის შესახებ ნ. ვ. თ. ფ. ფ. რ. ი., წოდებითი ბრუნვისათვის: ქართული ალბრდისათვის, № 1, 1935; ა. შანიძე, წოდებობითი ფორმის ადგილისათვის: საქ. მეც. აკად. მოამბე, ტ. III, № 5, 1942.

³ ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნვა.

სახელი, ქუეყანაო იუდაშო, ნათესაჲო ურწმუნოო). ამ განვითარების ამ საშაფეხურიანი სისტემის პირველი საფეხურის გადმონაშთები უნდა იყოს ჩვენ მიერ ზემოთ განხილული ფორმები წოდებითისა (მოძღუარ, ხუცეს, სახიერ და სხვ.).

საინტერესოა აქ აღინიშნოს შემდეგიც: წოდებითი ბრუნვის მიერ განვლილი საფეხური, რომელზედაც ჩვენ გვქონდა ლაპარაკი, პირველია. მაშასადამე, ყველაზე უძველესი. თვით ამ (გადმონაშთ) სახელთა იგებულება და შინაარსიც ამ სიძველეზე მიუთითებს. ამათგან „მოწყალე“-ს შესახებ კარგა ხანია მოგვეპოვება ი. ჭავჭავაძის ძვირფასი და გონებამახვილური დაკვირვება და დასკვნები, რომლებიც სინამდვილეს კარგად უნდა ასახავდნენ¹. ეს დასკვნები შემდეგ თავისებურად შეფასებული და გამოყენებული აქვს თავის შრომაში ი. ჯავახიშვილს². „ხუცეს“-ის სიძველე კარგად არის ცნობილი ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში³. იგი ყურადღებას იქცევს თავისი ძველი შინაარსითაც (=უფროსი; შდრ. სეან. ხოშა და მეგრ. უჩა-შა=უფროსი) და, უფრო მეტად, ფორმითაც: სხვა რომ არა იყოს რა. ეს არის ერთადერთი სახელი თურობითი ხარისხისა, რომელმაც შემოგვინახა უძველესი (სანერტი) წარმოება: ხ-უ-ც-ე-ს-ი.

აქ აღსანიშნავია აგრეთვე მიმლეობის წარმოების უძველესი სახეც:

მო-ძლუ-არ, ე. ი. ვინც უძღვის;

მო-ქმ-ედ, ე. ი. ვინც იქმს, ვინც აკეთებს;

მო-ყუ-არ-ე, ე. ი. ვინც სხვას იყვარებს, ვისაც სხვა უყვარს.

ასეთივე წარმოშობისაა აგრეთვე მო-წყ-ალ-ე-ც.

პირველი შეხედვით „მო-ცხოვ-არ“-იც მიმლეობის ფორმა ეგონება კაცს, მაგრამ ნამდვილად იგი უნდა მომდინარეობდეს სახელური ფუძიდან ცხოვ-არ: მო-ცხოვ-არ-ი და სა-ცხოვ-არ-ი საპირისპირო ფორმებია, რომლებშიც თავსართები (მა, სა) კლას-კატეგორიის ნიშნადაა მიჩნეული: მ აღდამიანთა კლასისა, ს ნავთის კლასისა, არ ყველგან დეტერმინანტი სუფიქსია⁴. შინა-არსით იგი ნიშნავს იმას, ვინც აცხოვრებს, ვინც აცოცხლებს, მერმე: ვინც იბსნის, ვინც გადაარჩენს, ე. ი. მხსნელს, *создатель*-ს („სა-ცხოვ-არ“-იც ის არის, რაც აცხოვრებს, შემდეგ საერთოდ საქონელი, შემდეგ, დავიწროებული მნიშვნელობით — ცხელი)⁵.

¹ ი. ჭავჭავაძე, თბულებათა კრებული, ტ. VI, 1927, გვ. 97.

² ი. ჯავახიშვილი, ი. ჭავჭავაძე და საქართველოს ისტორია, ენიშკის მოამბე, ტ. II, გვ. 12.

³ ნ. მარა, I'pam, გვ. 60—61, 69; ა. შანიძე, ლიტერატურული ცნობა ახლად აღმოჩენილი უძველესი ქართული ტექსტების შესახებ მეოთხთმეტე საუკუნის მწერლობაში; თბილ. უზაგ. მოამბე, ტ. II, 1922 — 23, გვ. 410; მისივე: პირის ნიშანი ბრუნვიან სიტყვასთან წართველურ ენებში; თბილ. უნივ. შრომები, ტ. I, 1936, გვ. 338; მისივე: გრამ. საფუძვ. გვ. 96, 145.

⁴ ა. ჩიქობავა, საზ. ფუძ. გვ. 160—161.

⁵ იქვე, გვ. 161—163.

აქ ნაჩვენებია სიტყვათა მიწარმოებელი აფიქსები (მო—არ, მა—არ, მო—ედ, მო—არ-ე) წარმოშობით ძალიან ძველია და სიტყვების გამო დიდი ხანია მკვლარია და ახალ სალიტერატურო ენაში სრულებით არაა გამოყენებული. უფროადრეობად არც ის გარემოება შეიძლება დავტოვოთ, რომ ყველა აქ აღნიშნულ სახელს პრეფიქსად სწორედ შინით შემდგარი ფორმანტი მოეპოვება (მა—ო, მ—ა), ეს შინი კი ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებაში დიდ სიძველეზე მიუთითებს¹. ყველა ამის გამო ჩვენ გვგონია, სრულებით არაა შემთხვევითი, რომ წოდებითი ბრუნვის განვითარების შემთხვევაში აღნიშნული პირველი, უძველესი სახელების ნაშთები სწორედ ამ უძველესი წარმოშობის სახელებში შემოგვინახა².

წოდებითი ბრუნვის წარმოებას ძველ ქართულში აქვს კიდევ სხვა თავისებურებანი.

(1) ერთი მათგანი იმაში მდგომარეობს, რომ ზოგიერთი უცხო ენიდან (უფრო მეტად ბერძნულიდან) შემოსული საზოგადო სახელი ამ ბრუნვაში უზიწროდა წარმოდგენილი მოციქვანთა ჯერ მაგალითები:

1. ეპისკოპოს: ამას კაცის ნამარხეად მიგითვალავ, **ეპისკოპოს**, მოწამებითა ღმრთისადათა, მამ. სწავ. 320; მომეც მე, **ეპისკოპოს**, ნა. მარხევი იგი ჩემი, რომელი მიგეც შენ მოწამებითა ღმრთისადათა, იქვე, 441; წმიდაო **ეპისკოპოს** სტეფანე, ლიტ. ურთ. 197, 5.
2. დიაკონ: მრქუა მე: ძმაო **დიაკონ**, ჩუენებაჲ ეიხილე და ფრიად შეძრწუნებულ ვარ. პარხ. 1244; მაშინ მრქუა მე ეპისკოპოსმან: უფალო **დიაკონ**, ეიხაროთ დღეს ანგელოზთა თანა, ღმრთისა თანა, იქვე, 1250; მრქუა მე: ძმაო **დიაკონ**, ოდეს მიხვდეს იერუსალმს, მოიძიე მონაზონი სატურისი, იქვე, 1254.
3. პატრიარქ: ირწმუნე ჩემი, **პატრიარქ**, რამეთუ არა არს შენდა შენდობა, პარხ. 921 ხ.
4. კეისარ: მრქუა მას კეისარმან: ცოცხალ ხარა? ზოლო მან მრქუა: ცოცხალ ვარ, უფალო **კეისარ**, PO. 103, 10; აწ უკუე იგი კეისარ-ყოფად არსა? პატროკლე მრქუა: პე, **კეისარ**, იქვე, 103, 15; კმა-არს, **კეისარ**, რამეთუ კაცნი ესე ჩუენნი არიან და ჰყოც პროშთა ერსა, იქვე, 105, 8.

ყველა ეს სახელი სხვა ბრუნვებში ჩვეულებრივი, საზოგადო სახელეპისათვის დამახასიათებელი ფორმით არის წარმოდგენილი, მაგალითად: კრისტე, დავით ეპისკოპოსი კრებულთურთ... შეიწყალებ, პოლნ. წარწ.

¹ ა. ჩიქობავა, დასან. ნაშრომი.

² 5. სენი „წოდებითი ბრუნვის საკითხისათვის ძველ ქართულში, 1941, საკანდ. დისერტაცია, გვ. 206 — 224 (ხელნაწერი); ჩვენთვის: წოდებითი ბრუნვის საკითხი საკუთარ სახელებში: ბლუმიანის სახ. თბ. სამსწ. ინსტიტუტის შრომები, ტ. III, 1943, გვ. 269 — 289; სტ. ჩიქობავა: საკუთარ სახელთა ბრუნება თქუარი ბელნაწერის მეფეთა წიგნებში: თბილ. ფილ. შრომები, ტ. 2, 1945, გვ. 162 — 165.

ვითარ ესმა ესე ეპისკოპოსსა მას, განრისხნა მის ზედა ფრიად, კიმ. I, 283, 19; და მასევე ჩუენებასა მრქუა მე ეპისკოპოსმან, ისტ. კრესტ. 299, 5; და ოდეს გმა-ყო დიაკონმან მან, პარხ. 1245; ხოლო პატროკლეს ეწინოდა შესლვად კეისრისა... პრქუა მას კეისარმან, PO, 103, 7; პრქუა ნერონ კეისარსა დილითა ჯმითა წმიდამან პავლე, იქვე, 108, 4.

გველა ეს მაგალითი გვიჩვენებს, რომ ამ სახელთა ბრუნებისას თავისებურების ადგილი აქვს მხოლოდ წოდებითში. რით უნდა იყოს გამოწვეული ეს გარემოება? რომ დაუფიქრდეთ აქ წარმოდგენილ სახელთა შინაარსს, ადვილად შევნიშნავთ, რომ ოთხივე სათვანი პიროვნებას წარმოადგენს და გარკვეულ სამონღოლო წოდებებზე ძიუთითებს, პირველი სამი—საეკლესიო ცხოვრების ხაზით, მეოთხე (კეისარი)—საერო ცხოვრებაში. ეს ტიტული მხოლოდ აღამიანების მიმართ იწმარება, ამიტომ ზომ არ არის ეს სახელები გაიგივებული საკუთარ სახელებთან? ზომ არ ესმით ისინი როგორც საკუთარი სახელები? (საკუთარ სახელებს კი, როგორც ცნობილია, და როგორც ქვევით ფართოდ გავცნობით, წოდებებითში არ ჰქონდათ და ამჟამადაც არა აქვთ ბრუნვის ნიშანი ო). ასეთი კითხვა მით უფრო განიხილება, რომ აღნიშნულ სახელებს ხშირად წინ უძღვის ხოლმე თავისი მსაზღვრელი: წმიდა, ძმა: წმიდაო ეპისკოპოს, ძმაო დიაკონ. აბა რატომ არის „ძმაო დიაკონ“-ში პირველი სახელი ო-თი წარმოდგენილი, მეორე — უნიშნოდ? რაც შეეხება კეისარს, იგი, როგორც საერო იერარქიის უმაღლესი წარმომადგენელი, როგორც ერთადერთი პირი, გადამწყობს შეგნებაში უფრო მეტად არის აღქმული, როგორც საკუთარი სახელი. ამიტომ ვერ ბედავს, წოდებითში მას საზოგადო სახელების ჩვეულებრივი ნიშანი ო დაუწეროს. ეს გარემოება მეტად მნიშვნელოვანია და არა მარტო უცხო წარმოშობის სახელებს შეეხება, ამათი ირი შეგნება და ამნაირი მოპყრობა ამ ტიტულისადმი ქართული „მეფის“ მიმართაც იჩენს თავს. ბევრ ხელნაწერში ეს სახელი წოდებითში სწორედ ასე უნიშნოდ, საკუთარ სახელსავეთ არის ხოლმე მოცემული¹. ყველაზე ხშირად ასეთი შემთხვევები ძველი აღთქმის წიგნებში (განსაკუთრებით, მეფეთა წიგნებში) გვხვდება, უფრო ნაკლებად — სხვა ხელნაწერებშიც.

დავიმოწოთ მაგალითები: იწყო სიტყვად შეფისა მიმაოთ და ოქუა: ისმინე, მეფე, კიმ. I, 133, 15; იქვე გვხვდება აგრეთვე შეზღვეო მაგალითები: წმიდამან ფილეკტიმონ თქუა: მეფე, მაცადე, ვიდრეზღე ვერჯოდი რასმე მას, 134, 13; პე, მეფე, ეგე სავონებულ არს, 134, 27; არამედ უწყოდე, რამეთუ შეკთოვილ ხარ იავათგან, მეფე, 134, 34; ნუ სტყები, მეფე, 134, 36; 148, 30; უწყებულმცა არს შენდა, უფალო ჩუენო მეფე²,

¹ ზომ არ ჰქონდა მნიშვნელობა აგრეთვე იმ ვას, რომელიდანაც ითარგმნებოდა ძველი? სომხურიდან თარგმნილებში, მაგალითად, უფრო ხშირია ასეთი ნიშნულები (სომხურს ეს წოდებითი არა აქვს და მის მაგივრად სახელობითს იყენებს). ასეთია ფილეკტიმონის წამება (კიმე-ნი, I, 133 — 160).

² ხელნ. მეფე.

ქ. ეზოა 6, 8; ქ. მენ, ზ. მეფე¹, რომელი სათნო არს წინაშე თუალოა შენთა, პარბ. 1156; ნუ ცუდად დაშურები, ზ. მეფე¹, იქვე, 1162; მიუგო ნეტარმან ნათო მეფესა და პრქუა: მეფე¹, შენ უკუნიამდე ცხოვნი სახელითა ქრისტესითა, მოქც. 13, 15; რაათა უწყებულ იყო შენ, მეფე¹, იქვე, 14, 6; ხოლო აწ, მეფე¹, ახლოს არს მიახლებად შენი ღმრთისა, იქვე, 15, 3 და ჰყარო სხვა. მაგრამ გაცილებით უფრო ხშირად ეს სახელი წოდებითის ჩვეულებრივი ნიშნით (ჟ-თი) არის წარმოდგენილი. და ეს ეხება არა ზგვა ხელწერებს, არამედ თვით იმათაც, რომლებშიც ეს მეფე ფუძის სახით, უნიშნოდ იყო მოცემული. მაგალითები სწორედ იმავე ძეგლებიდან: ჯერ-არს ჟაფე, მეფეო, რაათა ახარო მათ, პარბ. 1156. ეგვიპე აღგილი სწორედ ასეთი სახითაა წარმოდგენილი აგრეთვე ი. ჯაფ. აღწ. 172, 34; ხოლო მან პრქუა: ჟაფეთუ გრწმენს, ზ. მეფეო, მართლ-მადიდებელი სარწმუნოება და შეერთო ღმრთისა ეკლესიისა, ცხონდეს ძმ შენი, სვან. 284 ა და ბევრი სხვა.

2) წოდებითის ნიშანი, როგორც წესი, არის ჟ. ამასთან, არა აქვს მნიშვნელობა იმას, სახელი თანხმობავს თუ არა, თუ ხმოვანფუძიანი; ამ უკანასკნელ შემთხვევაში სულ ერთია, რამდენმარცვლიანია სახელი, ის ეფელგან და ყოველთვის ონითაა გამოხატული, ძველმა ქართულმა არ იცის ამ ონის რედუქცია, მისი გინად ქცევა და ამ გზით სულ დაკარგვა, მაგრამ ამაზე ქვემოთ.

3. წოდებითის ბრუნვაში დასმულ სახელს ხშირად წინ უძღვის ხოლმე მამართვის ხმოვანი ზ: ზ დედაკაცო, დიდ არს სარწმუნოებად ეგე შენი, ზ. 15, 28; გვედრები შენ, მამო ზ აბრაამ, ლ. 16, 27 C; ზ უცნობელნო, გულითა სარწმუნოებისათჳს ყოველსა ზედა, ლ. 24, 25.

აი ეს ზ თუ ჟ უნდა იყოს შესული სახელში და გადაქცეული წოდებითის ნიშნად. ეს შეხედულება ე. თოფუჩიას ეკუთვნის და იგი სწორედ უნდა იყოს².

II. ხმოვანფუძიანი სახელები

ხმოვანფუძიანი სახელებიც, როგორც აღნიშნული გვექონდა ზემოთ, თავის მხრივ ორ ჯგუფად იყოფა: ერთს შეადგენს კავთადო სახელები; ეს ის სახელებია, რომელთაც ფუძის ბოლოკიდურ ხმოვნებად აქვთ ა და ე და რომელნიც ამ ხმოვნებს იკვეცენ მხოლოდითი რიცხვის ნათესაობისა და მოქმედებითში (ა კლასს, ამას გარდა, ეს ა ეკვეცება აგრეთვე მთელ გზიან მრავლობითში); მეორე ჯგუფს ეკუთვნის უკვეთადო სახელები; ეს ის სახელებია, რომელთაც ფუძის ბოლოკიდურ ხმოვნებად აქვთ ო და უ და რომელნიც ამ ხმოვნებს არც ერთ ბრუნვასა და არც ერთ რიცხვში არ იკვეცენ.

¹ ზელნა მეფე.

² ე. თოფუჩია, წოდებითი ბრუნვისათვის: კომუნიკატივი აღბრდისათვის, № 1, 1935, გვ. 25.

ხმოვანფუძიანთა ეს ორი ჯგუფი განსხვავდება ერთიმეორისაგან როგორც ფუძის მიხედვით, ისე ბრუნვის ნიშნებითაც. ამიტომ ისინი უნდა განვიხილოთ ცალ-ცალკე.

ფუძის თვალსაზრისით უფრო მარტივი სახე აქვთ უკვეცელ სახელებს (როგორც თანხმოვანფუძიანებში უკუმშველებს ჰქონდათ), ბრუნვის ნიშანთა მიხედვით — კვეცილებს. ფუძის კვეცა შედარებით ადვილად დასაძლევია, უფრო რთულია ბრუნვის ნიშანთა ვარიაციები. ამიტომ მეთოდურად ჯობია კვეცილები ადრე განვიხილოთ, უკვეცელები — შემდეგ.

1. ფუძეკვეცილი სახელები

ჯერ წარმოვადგინოთ ბრუნვის ნიშნუშები, შენიშვნები შემდეგ გავაკეთოთ. ცალ-ცალკე განვიხილოთ აგრეთვე ა და ე ფუძიანები. მაგალითებად ავიღოთ პირველისათვის დედა, მამა, ძმა, მეორისათვის მოწამე, ძე, საუნჯე.

ი კ ვ ე ც ე ბ ა ა

მ ხ ო ლ ბ ი თ ი რ ი ც ნ ე ი

წრფ.	დედა	მამა	ძმა
სახ.	დედა-ა	მამა-ა	ძმა-ა
მოთხ.	დედა-მან	მამა-მან	ძმა-მან
მიც.	დედა-სა	მამა-სა	ძმა-სა
ნათ.	დედა-ისა	მამა-ისა	ძმა-ისა
მოკმ.	დედა-ითა	მამა-ითა	ძმა-ითა
ვით.	დედა-დ	მამა-დ	ძმა-დ
წოდ.	დედა-ო	მამა-ო	ძმა-ო

მ რ ა ე ლ ბ ი თ ი რ ი ც ნ ე ი

ნ არ - თ ა ნ ი ა ნ ი

წრფ.	—	—	—
სახ.	დედა-ნი	მამა-ნი	ძმა-ნი
მოთხ.	დედა-თა	მამა-თა	ძმა-თა
მიც.	„	„	„
ნათ.	„	„	„
მოკმ.	„	„	„
ვით.	„	„	„
წოდ.	დედა-ნო	მამა-ნო	ძმა-ნო

ეზიანი

წრფ.	დედ-ებ	მამ-ებ	ძმ-ებ
სახ.	დედ-ებ-ი	მამ-ებ-ი	ძმ-ებ-ი
მოთხ.	დედ-ებ-მან	მამ-ებ-მან	ძმ-ებ-მან
მიც.	დედ-ებ-ს-ა	მამ-ებ-ს-ა	ძმ-ებ-ს-ა
ნათ.	დედ-ებ-ის-ა	მამ-ებ-ის-ა	ძმ-ებ-ის-ა
მოქმ.	დედ-ებ-ით-ა	მამ-ებ-ით-ა	ძმ-ებ-ით-ა
ვით.	დედ-ებ-ად	მამ-ებ-ად	ძმ-ებ-ად
წოდ.	დედ-ებ-ო	მამ-ებ-ო	ძმ-ებ-ო

ამ ტიპის სახელებია კიდევ:

აგაზა, აკლამა, ბაგა, გზა, გულ-ფიცხელობა, გუდა, და (დეტრა),
დაბა, ელვა, ენა, ზროხა, თივა, თივა, თმა, თნა, კამარა, კონა,
ლაგრა, ლანკლა, მთა, მიწა, მონა, ნუსხა, რქა, სათნოება, სასა,
სასოება, სტოვა, ტაბლა, უშჯულოება, უცომოება, ქარტა, ქვა, ყანა,
ყრმა, ზემა, ცა, ძაძა, ძლიერება, ძნა, წმიდა, წემა, ჭია, ჭიჭა, ჭავა,
ჭმა, ჭუეზა, ჰურია და სხვა.

ასეთივეა აგრეთვე საწყისებიც:

ბრძოლა, დამარხვა, დაცვა, კითხვა, ლოცვა, სლვა, წერა, წნება,
კამა, ხილვა, ვოცა და სხვა.

იკვეციბა ე

მხოლოდითი რიცხვი

წრფ.	მოწამე	საუნჯე	ძე
სახ.	მოწამე (მოწამე-ე)	საუნჯე (საუნჯე-ე)	ძე (ძე-ე)
მოთხ.	მოწამე-მან	საუნჯე-მან	ძე-მან
მიც.	მოწამე-ს-ა	საუნჯე-ს-ა	ძე-ს-ა
ნათ.	მოწამე-ის-ა	საუნჯე-ის-ა	ძე-ის-ა
მოქმ.	მოწამე-ით-ა	საუნჯე-ით-ა	ძე-ით-ა
ვით.	მოწამე-დ	საუნჯე-დ	ძე-დ
წოდ.	მოწამე-ო	საუნჯე-ო	ძე-ო

მრავლობითი რიცხვი

ნარ-თანინი

წრფ.	—	—	—
სახ.	მოწამე-ნი	საუნჯე-ნი	ძე-ნი
მოთხ.	მოწამე-თ-ა	საუნჯე-თ-ა	ძე-თ-ა
მიც.	"	"	"

ნათ.	მოწამე-თ-ა	საუნჯე-თ-ა	ძე-თ-ა
მოქმ.	"	"	"
ვით.	"	"	"
წოდ.	მოწამე-ნ-ო	საუნჯე-ნ-ო	ძე-ნ-ო

გზიანი

წოდ.	მოწამე-ებ	საუნჯე-ებ	ძე-ებ
სახ.	მოწამე-ებ-ი	საუნჯე-ებ-ი	ძე-ებ-ი
მოთხ.	მოწამე-ებ-მან	საუნჯე-ებ-მან	ძე-ებ-მან
ბიც.	მოწამე-ებ-ს-ა	საუნჯე-ებ-ს-ა	ძე-ებ-ს-ა
ნათ.	მოწამე-ებ-ის-ა	საუნჯე-ებ-ის-ა	ძე-ებ-ის-ა
მოქმ.	მოწამე-ებ-ით-ა	საუნჯე-ებ-ით-ა	ძე-ებ-ით-ა
ვით.	მოწამე-ებ-ად	საუნჯე-ებ-ად	ძე-ებ-ად
წოდ.	მოწამე-ებ-ო	საუნჯე-ებ-ო	ძე-ებ-ო

ამ ტიპის სახელებია კიდევ:

ბადე, ბზე, ბჭე, დედა-მძუძე, ღირე, დღე, ეპისტოლე, ზღუდე, თბე, თორნე, კბოდე, კიბე, კიშტი, კლდე, კლიტე, მამა-მძუძე, მახე, მდი-ნარე, მეზურე, მეინავე, მეკარე, მეკერძე, მეკეცე, მეგრულზე, მეშ-ტილე, მერუვე, მესათხველე, მესტუმრე, მეუდაზნოე, მეუფე, მეფე, მეფსალმუნე, მეშფოთე, მეჭურჭლე, მეხარბე, მეჭომლე, მზე, მთო-ვარე, მნე, მონადირე, მორეწე, მორწმუნე, მოქალაქე, მოძმე, მო-წაფე, მოწესე, მოწყალი, მოხარკე, მოწელე, პურის-მტე, საბარკე, საფანე, საფენავე, საზეთე, საზეთრე, საინავე, საკარე, სალტე, სამარე, სამარტულე, სამოთხე, სანახე, სანოვავე, სასანთლე, საფისე, საქმე, საქუფთე, საქურჭლე, სახე, სეფე, სიბერე, სიბრმე, სიბრძნე, სიგრძე, სივრცე, სიზრქე, სიმართლე, სიმაღლე, სიმდაბლე, სიმდიდრე, სი-მრავლე, სიმტკიცე, სიმძიმე, სიმძლავრე, სიმკნე, სიპოხე, სიფიცხე, სიღრმე, სიყრმე, სიცოფე, სიცოცხლე, სიცრუვე, სიცხე, სიძე, სიწ-მიდე, სიჭაბუკე, სკორე, უპე, ფრთე, ღამე, ღელე, ყურე, ციხე, ხე, ჯელმწიფე, ჰუნე და სხვა.

შენიშვნები:

1. კუმშვა, როგორც ვნახეთ, სამ ბრუნვაში ხდებოდა (ნათესაობითსა, მოქმედებითსა და ვითარებითში), კვეცა კი მხოლოდ ორ ბრუნვაში ხდება; ეს ბრუნვებია: ნათესაობითი და მოქმედებითი. ვითარებითი ბრუნვა იქ გამოვლინებულია, რადგანაც ხმოვანთუძიან სახელებში ვითარებითი ბრუნვის ნიშნად შოდის დ (მამა-დ, ძე-დ), ე. ი. თანხმოვანი, ამიტომ, ბუნებრივია, ის ფუძის ბოლოკიდური ხმოვნის ამოღებას (შეკვეცას) ვერ გამოიწვევს. ა-ზე დაბოლოებული სახელები ამის საბუთად ვერ გამოდგებოდა; მამად შეიძლება გარეგნულად ისეც დაიშალოს: მამა-დ და მამის ვითარებითში კვეცის შეუძლებლობის საკითხი მოხსნილია. მაგრამ ამ დაშვების წინააღმდეგ

ლაპარაკობს ხმოვანფუძიანი სახელების ყველა სხვა ჯგუფი, სადაც ვითარებითში ბრუნვის ნიშნად მხოლოდ ღ გამოიყოფა: ძე-ღ, წყარო-ღ, ძუძუ-ღ. თუ ამითგან წყარო და ძუძუ უკვეცელია და ამას დავაბრალებთ დაშვებული ად-ის ა-ს დაკარგვას, მაშინ რად არ იკვეცება ძე და რად გვაქვს ძე-ღ და არა ძ-ად? მაშასადამე, გამოდის, რომ კვეცა მხოლოდ ორ ბრუნვაში ხდება და ამიტომ გვაქვს: მამ-ის-ა, მამ-ით-ა, ძ-ის-ა, ძ-ით-ა.

როცა ვლაპარაკობთ, კვეცა მხოლოდ ორ ბრუნვაში ხდებაო, ჩვენ მხედველობაში გვაქვს მხოლოდ ორი რიცხვი; მრავლობითი რიცხვის მიხედვით თუ ეიმსჯელებდით, მაშინ მივიღებდით, რომ წარ-თანთან მრავლობითში არსად არ ხდება კვეცა, რადგან ხმოვნით დაწყებული (ან მარტო ხმოვნით წარმოდგენილი) სუფიქსი აქ სახელს არსად არ დაერთვის, ეზიან მრავლობითში კი გარკვეულ სახელებში კვეცა ყველა ბრუნვაში ხდება, რადგან კვეცის გამომწვევი მიზეზი, მრავლობითობის ეზ სუფიქსი, აქ ყველა ბრუნვას ეოთვის.

თუმცა, მაშასადამე, მხოლოდ ორი რიცხვის მიხედვით მამა და ძე ერთნაირი სახელებია, ისინი ერთნაირად იკვეცებიან ნათესაობითსა და მოქმედებითში, მათ შორის მაინც დიდი განსხვავებაა სწორედ კვეცის თვალსაზრისით: ა-ზე ფუძეგადავებული სახელები ეზიან მრავლობითში იკვეცება ჩვეულებრივი წესის მიხედვით, ხოლო ე-ზე ფუძეგადავებული სახელები ამ მრავლობითში არ იკვეცება. ამიტომაც, რომ გვაქვს

ერთი მხრივ

წრფ. მამ-ებ
სახ. მამ-ებ-ი
მოთხ. მამ-ებ-მან
მიც. მამ-ებ-სა
ნათ. მამ-ებ-ის-ა
მოქმ. მამ-ებ-ით-ა
ვით. მამ-ებ-ად
წოდ. მამ-ებ-ო

მეორე მხრივ

ძე-ებ
ძე-ებ-ი
ძე-ებ-მან
ძე-ებ-სა
ძე-ებ-ის-ა
ძე-ებ-ით-ა
ძე-ებ-ად
ძე-ებ-ო

რატომ არის ეს ასე? რატომ კვეცს ი ე-ს (ძ-ის-ა, ძ-ით-ა) და რატომ ვერ კვეცს ე იმავე ე-ს (ძე-ებ)? ეგვე ე ხომ თავისუფლად კვეცს ა-ს (მამ-ებ-ი)? ამის ახსნა ძნელია. მაგრამ შეიძლება აქ უმნიშვნელო არ იყოს იმ გარემოების გახსენება, რომ სახელთა კვეცის ყველა შესაძლებლობიდან ეს არის ერთადერთი შემთხვევა, სადაც ერთმანეთს ხედება ორი ე, ერთი ფუძისა, მეორე მრავლობითის მაწარმოებელი ეზ სუფიქსისა, და მათი შეხვედრისას ელემენტობით ერთი გრძელ ე-ს, შერწყმულს ორი ე-საგან, საინტერესოა აღვნიშნოთ, რომ ძველ ტექსტებში ეს გრძელი ე ხან ორი ე-თი გამოიხატებოდა, ხან ერთით გადმოიცემოდა. ეს გასაგებია: ბუნებრივი გრძელი

ხმოვნები ქართულმა საერთოდ არ იცის¹; ამიტომ ეს შერწყმული ე. როგორც პოხიციურად გრძელი ხმოვნის შთაბეჭდილებას ტოვებს, ზოგს გრძელად ესმის, ზოგს ჩვეულებრივ. პირველნი მას ორი ე-თი გადმოსცემენ წერაში, მეორენი — ერთით. ძველ ხელნაწერთა ეს ხშირი რყევა ამ საკითხში სრულე-ბითაც არ უნდა იყოს შემთხვევითი, აქ არის არსებითად რყევა, თუ როგორ გადმოიცეს ის ერთი გრძელი ზგერა (ე), რომელიც ორი (მოკლე) ენისაგან არის მიღებული.

დაეხსახელებთ ამის მაგალითებს: „სამარე“ აღიშის ოთხთავში ებიან მრავლობითში ორჯერ არის ნახმარი, ერთგან ორი ე-თი, მეორეგან — ერთით: 1) რამეთუ მოვიდეს ეამი, რომელსა ყოველნი რომელნი ისხნენ სამარეებსა, ისმინონ ჳმისა მისისაჲ. (ი. 5, 28 C); 2) რამეთუ აშენებთ თქუენ საფლავებსა მას წინაწარმეტყუელთასა და განაშენებთ სამარებსა მას ჳართილთასა. (მ. 23, 29 C). მართალია, ამ უკანასკნელ შემთხვევაში „სამარე“ „ძველის“ შინაარსით არის ნახმარი, მაგრამ ამას არა აქვს მნიშვნელობა: სიტყვა მაინც ერთია, ფორმები ორივე მნიშვნელობისათვის ერთი და იგივეა. არ იქნება ინტერესმოკლებული ალგნიშნით, რომ პირველ შემთხვევაში, როცა ეს სიტყვა ორი ე-თია წარმოდგენილი, ხელნაწერში გადატანილია სწორედ ამ ე-თა საზღვარზე: სამარე | ებსა. ასეთ შემთხვევაში წინა სტრიქონის ბოლოს ასოს თუ ასოების ზედმეტად გადმოტანა მომდევნო სტრიქონზე სხეიგანიც ხშირად გვხვდება, მაგალითად: ქრო | როდეს ქირნი, მ. 7, 25 D (=ქროდეს; რა გადატანისას განმეორებულია); მო | ონანი, მ. 21, 36 C (=მონანი; რა გადატანისას განმეორებულია); მოიწ | იწა მკაჲ, მრ. 4, 29 D (=მოიწია მკაჲ; წ ზედმეტადაა გადატანილი) და სხვა. ჩანს, ამ სიტყვაში ორის ნაცვლად ერთი ე შემთხვევით არ უნდა იყოს მოცემული. სრულიად ამ სახით გვხვდება ეს სიტყვა აგრეთვე სხვა ხელნაწერებშიც, მაგალითად: რომელნი დაძინებულ არიან სამარებსა, პარხ. 890 ხ; ფსალმ. 67, 6; 87, 6; რომელნი დამკდრებულ იყვნენ სამარებსა, თვალთ. 74, 32; რომელნი დამარბულ იყვნენ სამარებსა, იქვე, 75, 3; 75, 5; მოღებად სცნა ძლალნი იგი სამარებისა მისგან, 4 მეფ. 23, 16; და არა უტეონ მძორებსა მათსა დადებად სამარებსა შინა, ვამოცხ. 11, 9 (A 397); სამარები მათი სახლებ მათდა იყო, ფსალმ. 48, 12.

ჩვენ მიერ ზემოთ წარმოდგენილი 10 მაგალითი ამოღებულია სხეიდა-სხვა ხელნაწერიდან და მეცნიერულად გამოცემული ტექსტებიდან. ამავე ხელნაწერებსა და ტექსტებში სამარე ორი ე-თი მხოლოდ ორჯერ შეგვხვდა: ერთი მათგანი ზემოთ იყო ნაჩვენები (ი. 5, 28 C), მეორეს აქვე მოვიღეთ: და ყოველნივე იგი მუნ აესენებიან და აღვილიცა იგი მათი და სამარეებო. ძვ. ქართ. კრესტ. 50, 15.

ამნაირად, სულ 12 მაგალითიდან ებიან მრავლობითში ორი ე-თი 2 შემთხვევა გვაქვს, ერთი ე-თი — 10.

¹ ა. ნ. კოზაძე, ნაშედი ხმოვნები წითელუბრაში თბილ. უნივ. მოამბე, ტ. IV, 1924.

ასეთი მდგომარეობა მართლაც ამ სიტყვაში როდი გვაქვს. სხვა ე. ფუძი-
ანი სახელებიც ხშირად გვხვდება ცალი ე.თი, ზართალი, არა ასეთი დიდი
შეფარდებით (10:2), მაგრამ მაინც, რადგანაც აქ აღმართული საკითხს პრინცი-
პული მნიშვნელობა აქვს ქართულში სახელთა კვეცის ბუნების დასადგენად,
სათანადო მაგალითებს სრულად წარმოვადგენთ:

ზე ყუაილ ველის, ვითარცა შროშანი **ღელეშსა**, იპოლ. 17, 13; ესრე
სახელდა საქმენი მართალთანი ბრწყინვენ და **ღელეშსა** ყუაიან, იქვე, 17, 25;
მას ეამსა შევიდა სახლსა მას წინაშე **მოწამებასა** მის და აღადგინა ქალი
იგი, იქვე, 27, 52; რასალა გვქმან **მოწამებ**, მრ. 14, 63 C. ეს აღვლილი მათეს
თავში აღიშის ძეგლში მხოლოდითი რიცხვით არის გადმოცემული: რაასალა-
გვქმან **მოწამე**, მ. 26, 65C; DE-ში მრავლობითია, მაგრამ ნაირიანი: რაასალა-
გვქმან **მოწამენი**, აღიშის ძეგლის ზემოთ ნაჩვენებ საინტერესო წყაროებს
(მოწამებ) ლაგურკის ხელნაწერი ებმურება: რაასალა-გვქმან **მოწამები**
(მ. 26, 65 ლაგ.). ეს მაგალითი აღიშურისაგან იმითაა განსხვავებული, რომ
აქ **მოწამები** სახელობითის ფორმითაა მოცემული, მაშინ როდესაც აღიშის
ხელნაწერში უფრო ძველი ფორმით, წრფელობითი არის წარმოდგენილი.
არის კიდევ მეორე, თავისთავად მნიშვნელოვანი განსხვავება: აქ ამ ებიან
მრავლობითის ზმნა არ ეთანხმება მრავლობითში (რაასალა **გუიშს** მოწამები),
აღიშის ძეგლში კი შეთანხმება გვაქვს (რაასალა **გვქმან** მოწამებ). მაგრამ
მთავარი აქ ეს არაა. მთავარი ისაა, რომ ორივე ძეგლში ეს სახელი ებიან
მრავლობითში ერთი ე.თი წარმოდგენილი. ჩვენთვის აქ ამას აქვს მნიშვნე-
ლობა. სხვა მაგალითები:

იყო მას შინა **მდინარები** და სარწყავნი უბუბით, მამ. სწავ. 270; და
აღაშონა დავით ქუეყანასა მას ილუმელთასა **კახები** და მოქმედები მოჰადა
და ძეგლები აჰმართა, 2 მეფ. მ. 14; უბანთაცა ზედა გამოაქუნდეს უძღურნი
და დასდგმოდეს ცხედრებითა და **საკაცებითა**, მოც. 5, 15 (ასევე ყველა რე-
დაქციაში და ყველა ხელნაწერში); აღმოქმენით ნალუარეცა მას **გუბები**¹,
4 მეფ. 3, 15; საქმესა მას წმიდათა მოციქულთასა კათოლიკითურთ და **ების-
ტოლებით** ჰავლე მოციქულთასათ წარკითხვად და აღწერად მიმრძენე, მოც.
გვ. 214, 20. ვარიანტში იკითხება „ეპისტოლებით“. აქ ბანის ნაცვლად
პარია მოცემული, მაგრამ, რაც მთავარია ახლა ჩვენთვის, ერთი ე. აქაცაა
დატოვებული.

...და ინავ-იდგეს **პუჩის-მტებმან** ას-ასმან და ერგასის-ერგასისმან,
მრ. 6, 40 C (=ბურის-მტებმან); პრულოდა მათ, რომელნი-იგი სხდეს **ჭუ-
ნებსა**, ფსალმ. 75, 7; და მოვიდა ნემან ეტლებითა და **ჭუნებითა** თჳსათა, 4 მეფ.
მ. 9; რომელი-იგი მოვიდა ეტლებითა და **ჭუნებითა** და სამოსელთა ბრწყინ-
ვალებითა და ფრიადითა აგაზმულობითა, ანტიოქ. 98, 15; ერი ძლიერო მოხუ-
ეულ იყო გარემო ქალაქსა მას და **ჭუნები** და ეტლები, 4 მეფ. 6, 15; ისწავეთ,

¹ ხელნაწერშია „გობები“. მაგრამ აქ „ო“-სა და „უ“-ს ჩვეულებრივი აღრევა გვაქვს.
ტაქტში, რასაკვირველია, „გობები“ იგულისხმება (რუხულ თარგანშია *gob*).

რომელსა-იგი ბრწყინვალეები ტაძრები აღუქმნიეს და ფართოები სახლები და მალღები ზღუდები, უღამნ. 99 რს; და საწმარ არს მახლები, ხაჯორცები და ხაქონდაქრები და ცეცხლი შესაწუველად გორცისა, ეპიტ. 139, 3 ქვ.; ეტლეები იგი მათი და ჰუნები ვითარ-იგი წარლუნა წყალმან მეწამელისა ზღუამან, 2 მჯულ. 11, 4 ლავ. (უნდა იყოს შებრუნებით: ეტლეები და ჰუნები); მჭედრები და ჰუნები შთასთხია ზღუასა, იერ. განწ. 91, 10; ეტლეები იგი მათი და ჰონები (=ჰუნები) დაიქსნა და სპარაზენებამ აღჭურვილთა მათთა დაინთქა, წარტყ. 11, 5. ეგვევ აღგილი H 341-ში ასეა გადმოცემული: ეტლეები მათი და ჰუნები მათი დაიქსნა და დაიმჭუა (გვ. 627). აქ გასწორებულია ბეგრად უ-ს გადმოცემის ორთოგრაფია, მაგრამ (ჩვენი მიზნისათვის) ძირითადი დატოვებულია: მრავლობითში გვაქვს მხოლოდ ერთი ე.

...ყოველსა, რომელსა არა არს ფართებ და ქეც წყალთა შინა, საძაგელ არს ესე თქუენდა, ლევიტ. 11, 12; რამეთუ აქუნდა მათ სახელებ... კჯკრის-სახებ, კიმ. 1, 117, 19; აღმოვიდა ბაბილოენით იერუსალმად ცოლით, შეილით მისით... ეტლეებითა შეშელებითა, ჰუნებითა, ტაიჭებითა, კიმ. 1, 166, 24; ვიშენე მე სახლებ... ვიქმენ მე შტილები და სამოთხები, ეკლეს. 2, 5 (ოშვი); რომელნი-იგი ერთვე არიან აღგილსა მას შეფასებისასა, 2 ეზრა 8, 45; არს მეცნიერება ჰეშპარიტ და სავსე არს იგი ხიმძლავრებითა და სიკრუფითა, ზირაქ 19, 21; კრეტსამბელი მისი და ხაქარები მისი, ეზეკ. 40, 38 (შდრ. სიფართომ ხაქარებთა მათ, იქვე, 40, 48); და აქუნ გელთა მათთა სახები კერპებისად და კლერთები, კიმ. 1, 105, 25 (ვარიანტი); მრავალსა კაცებსა მუნ მღვთმარებასა, თეკლ. 105, 19; თაენი მათნი შეეყენეს ქუაბთა შინა და გურელთა ქუეყანისათა, ანუ თუ სენაკებსა შინა მცირებსა, იამოც. 67, 2; და მოადგინო მას ბანაკები და მოაწყო მას ვარემო შეხსრები, ეზეკ. 4, 2; წარმოიღო ლახურები იგი ოქროსად და ხალტები, 3, მეფ. 14, 26; სიტყუსა მისებრ მძლავრისა განაშეშლნეს ივინი და დაჰიდნეს თავ-დამართ და გუემნეს გუემითა უწყალოდთა არგნებითა მძიმებითა, ლიტ. ქრესტ. 239, 6.

მსგავსად შემთხვევა უნდა გვქონდეს შატბერდის კრებულის ერთ ადგილას, სადაც იკითხება „ველმწიფეებითურთ“, „ველმწიფეებითურთ“ შეიძლება კაცმა გაიგოს ორგვარად: ა) მხოლოდითად, რომლის წრფელობითიც იქნება „ველმწიფეობა (ველმწიფეობა—ველმწიფეებითურთ); ბ) მრავლობითად, რომლის წრფელობითაც იქნება „ველმწიფე“ (ველმწიფე—ველმწიფეებითურთ). ჩვენ გვგონია, კონტექსტით ეს უკანასკნელი უნდა იგულისხმებოდეს. რადგანაც ფორმა სადავოა. ამიტომ ამ ადგილს შედარებით სრულად წარმოვადგენთ:

„შეითქუნეს მეფენი ქუეყანისანი და მთავარნი შეკრბეს ერთად უფლისათჳს და ცაებულისა მისისათჳს, ნანდვლვე შეკრბეს ძესა შენსა ზედა იესუს ჰეროდე და პონტიელი პილატე ერთურთ და ველმწიფეებითურთ, რადგენ ველმან შენმან და მარჯუენემან შენმან წინადაწარ განჰმზადა ყოფილ“ (შატბ. 313 ს).

გამოთქმა „შეკრბეს... ჰეროდე და პილატე ერთურთ და „ველმწიფე-ებითურთ“ გვაფიქრებინებს, რომ აქ მეორე ხაზგასმულ სიტყვაში მრავლობითი

რიცხვი იგულისხმება. ერი და ჰელმწიფე აქ თითქმის ხელშესახებად წარმოგვიდგენს საქმის ნამდვილ ვითარებას; ჰელმწიფე კი აქ, გვეგონია, არ იქნებოდა გამართლებული.

ჩვენი აზრით, შეიძლება ამავე მიზნისათვის გამოგვედგეს ცნობილი ტერმინი „სანახები“: წარვიდგე ყოველს მას სანახება და მოართუეს ყოველი ბოროტად ვნებული, მ. 14, 35; რამეთუ წარვიდგენ გარემო დიხნება და სანახება და იყიდონ თავისა მათისა, რამ-იგი გამოწ, მრ. 6, 36 და სხვა.

ამ საინტერესო სიტყვის მხოლოდობის ფორმა უნდა იყოს „სანახე“, რასაც მრავლობითში უნდა მოეცა „სანახებნი“ ან „სანახები“. ამათგან პირველი არსად არ გვხვდება, მეორე — ხშირად.

დავიმოწყოთ სათანადო მაგალითები. აქ ნიმუშებად გამოგვიდგება როგორც მხოლოდობითი რიცხვის, ისე თანაინი მრავლობითის ფორმები.

პირველის მაგალითებია:

გუასწავე საიდუმლოჲ შობისა შენისაჲ, ვითარ ანუ რომელთა ღონითა შეუძლო ცნობად შენდა, ანუ რომელსა უკუე სანახება მივიყვანო გონებაჲ ესე, რომელ შენ მომანიჭე, კიმ. 1, 175, 7; ეპიფანე რაჲ ნათესავით იყო ფინიელთაჲ, სანახისაგან ელევთერეპოდისა, ი. ჯაფ. აღწ. 18, 1.

მეორის მაგალითებია:

ვიღოდი ნათელსა, ვიდრეღა ნათელი თქუენ თანა არს, რამეთუ ნოგზაურ იქმნების ვითარცა ნაზარეველი სანახეთაგან გალილეელთაჲსა, სჟან. 389 ა; პარხ. 284 ა.

უბ რომ ფუძეში არ შედის, ამას ამტკიცებს ფორმა სანახეთი (სანახეთი-ი), რომელიც ლაგურკის ლექციონარში გვხვდება:

და მიხედა პირსა ზედა... ყოვლისა მის ქუეყანისა სანახეთიხასა, დაბ. 19, 28 ლაგ. ოშკის ხელნაწერში ამას ცვლის ჩვეულებრივი „ებ“-იანი ფორმა: ...პირსა ყოვლისა ქუეყანისა სანახეთიხასა.

ამნაირად, გამოდის, რომ სანახები ისეთივე ფორმაა მრავლობითისა, როგორც სამარები, მისი მხოლოდობითი სანახე, რაც დადასტურებულია ძველებით. მაშასადამე, „სანახები“, როგორც „სამარები“, მრავლობითის ერთი ენით წარმოგვიდგენს¹.

ამრიგად, ჩვენ აქ მოვიყვანეთ 48 მაგალითი. სადაც ე-ზე ფუძითაა შემოღებული სახელები ებიან მრავლობითში ნათლოდ ერთი ე-თი დაჯდული, ამ 48 მაგალითიდან ზოგი ფუძე მეორდება: სამარე 10-ჯერ, ჰუნე — 9-ჯერ, მოწაწე — 2-ჯერ, ღელე — 2-ჯერ, სახე — 2-ჯერ, სანახე — 3-ჯერ². მაშასადამე,

¹ ძველი პლტმის წიგნებში ხშირად გვხვდება „საფურები“ (მოიღო კაცმა მან საფურები ოქროსაჲ, დაბ. 24, 22), მაგრამ ის არ უნდა იყოს ჩვენი მაგალითების შესავალი მისი მხოლოდობითი პირის საფური-ი და არა საფურე; და შეესაბამება მას საფურნი და საფურნი ფილია, დაბ. 24, 47.

² ასეთი მაგალითები (სანახება) აღარცხვდება, მაგრამ ჩვენ აქ სამით დავიზარალებით.

სულ გამოდის 26 განსხვავებული ფუძე (ბრწყინვალე, გუმბე, ებისტოლე, მდგომარე, მდინარე, მერსოე, მეფასე, მოწამე, მცირე, მძიმე, ჰურის-მტე, საკარე, საკაცე, სალტე, სამარე, სამოთხე, სანახე, საქონდაქრე, სახე, საჯორ-ცე, სიმძლავრე, ფრთე, ღელე, ციხე, ჳელმწიფე, ჳუნე).

როგორღია მდგომარეობა საწინააღმდეგო მაგალითების მხრივ? იმავე ძეგლებში, საიდანაც ამოღებულია ჳემოთ მოყვანილი ნიმუშები, ორი ენით შეგუბდა სულ 49 მაგალითი, რომელთაგან დიდი ნაწილი (29) გეორღება. ვერღეებთ აქ ამ სახელებს უკონტექსტოდ, მხოლოდ აღღილების დამო-წმებით:

ბჳეებ, ჳირაქ 28, 29; ბჳეები, ნეგზია 6, 1; ეზეტ. 48, 31; ბჳეებსა, სო-ფონია 2, 14; ბჳეებითა, იობ 38, 8 ლაგ.; Оunce. 154, 1; ჳლუღეები, უდაბნ. 99 r b; კიბეები, კიმ. II, 198, 25; კლღეებსა, იერ. 4, 29; კლიტეებ, ჳირაქ 28, 29; მარჯუეები, კიმ. I, 166, 30; მდგომარეები ჳორები¹, უდაბნ. 32 v b; მოთხეებსა, კიმ. I, 166, 30; ლაქნები ოგი საესეები, თარგმ. გამოცხ. 15, 7; სალტეები, დაბ. 24, 30; სამარეები, ძე. ქართ. კრესტ. 50, 15; სამარეებსა, მ. 23, 29 C; სამოთხეებ, იერ. 29, 28; სამოთხეები, იერ. 29, 5; ეკლეს. 2, 5; საფასუები, 2 ეზრა, 2, 13; სახეები, კიმ. I, 105, 25; სიბრძნის-მოყუარეები, P(), 108, 3; ფრთეები, ჳაქარ. 5, 9; ფრთეებითა, კილ-ეტრ. 296 v, 7; ძეებ, დაბ. 22, 20; ეზეტ. 23, 4; იერ. 29, 5—6 (ორჯერ); ხანძთ. (ისტ. კრესტ. 274, 3); ჳამოსლე. 21, 4; 2 კორ. 6, 19; ძეებსა, 1 ეზრა 10, 44; ძეებით, 2 ეზრა 5, 1; ძეებითურთ, ოსე 4, 14; ხეები, ეზეტ. 47, 7; ხეებსა, მრ. 8, 24 C; ჳელმწიფეებსა, კიმ. I, 77, 16; ჳუნეები, ჳაქარ. 9, 10 ლაგ.; 4 მეფ. 6, 14; ჳამოსლე. 14, 9; 15 21 ლაგ.; ჳუნეებსა, იერ. 22, 4; 46, 9; ჳუნეებითა, 4 მეფ. 6, 17; ეზეტ. 38, 15; იერ. 6, 23; 2 ეზრა 2, 30.

ამ 49 მაგალითში ჳანუშეორღელი ფუძე არის 20.

ორივე ტიპის მაგალითებში გვხვდება 8 საერთო სიტყვა, ესენია: მდგო-მარე, სალტე, სამარე, სამოთხე, სახე, ფრთე, ჳელმწიფე, ჳუნე.

რა ჳამოირკვა? ე-ზე ფუძეგათაეებული სახელები ეზიან მრავლობითში ხან ორი ე-თია წარმოღგენილი (49 ჳემთხეევა, 20 ფუძე), ხანაც ერთით (48 ჳემთხეევა, 26 ფუძე), ე. ი. მდგომარეობა დიახლოებით თანაბარია. ეამბობთ „დიახლოებით“, რადღან თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ჳანმო-რღებულ ფორმებს, მაშინ სჳარბობს ისეთი მაგალითები, რომლებშიც მრავ-ლობითი ერთი ე-თია მოცემული (სამარები). ასეთი ცალკე ფუძეები 26-ია, ხოლო ისეთი ჳემთხეევები, როცა მრავლობითის ფორმები ორი ე-თია ჳამო-ხატული (სამარეები), ცალკე ფუძეების სახით მხოლოდ 20-ია. მაშასადამე, ასეთი დიახლოებით ერთნაირი მოჳყრობა ე-ს ჳეგეციისა თუ მისი არჳეგე-ციისადმი ისევ დი ისევ გვაფიქრებინებს, რომ „სამარების“ ტიპის მაგალი-თებში (ე-ს ჳემთხეევის დიკლებასთან არ უნდა გვჳონდეს საქმე². აქ ეს

¹ ბელნ.: ჳურები.

² ზოგან ჳართლაც ჳეიძლება ეს მოვლენა ჳადამწერის უბრალო ჳეცთომით იყოს ჳამო-წეული (ასეთი ჳემთხეევები ყველაზე ჳეტად A 38 ჳელნაწერში გვხვდება), ჳაგრამ ჳემოთ მო-

ორი ე შერწყმული უნდა იყოს პოზიციურად, ამიტომ იგი სხვა, ჩვეულებრივი ე-საგან განსხვავებით გრძლიად გამოითქმოდა. აი ეს პოზიციური სიგრძეა, რომ ზოგ ხელნაწერს ორი ე-თი აქვს გადმოცემული, ზოგსაც — ერთით. ეს იმის მიზეზით, ვინ როგორ აღიქვამდა მას: შედარებით გრძლიად, თუ ჩვეულებრივად (მოკლედ) ¹.

მრავლობითში ორის ნაცვლად ერთი ე გვხვდება შემდგომი ხანის სალიტერატურო ქართულში, პროზასა და პოეზიაში. ჩვენ აქ დავიმოწმებთ „ვეფხისტყაოსანის“ ორ ადგილს, სადაც, მართალია, სარიტმო სიტყვებში, მაგრამ მაინც ორი ე-ს ნაცვლად ერთი ე არის წარმოდგენილი. ეს ადგილებია:

ქვე დაუყრია მოუშები, ვინც უფრო გულოვინია (1241, 3)

ვერ იჭირვიდეს სარანგნი, მუნ იყო არ-სიწუნარები (1179, 2)

შესაძლებელია აქ ეს რითმისათვის იყოს ჩადენილი: საჭირო იყო რითმა შესწოზოდა სიტყვას: ზ-არები, რომელსაც ეხმაურება არ-სიწუნ-არები (ორი დანარჩენიც ასეთია: ნ-არები, მოიგვ-არები).

მსგავსი მაგალითები დ. გურამიშვილისათვისაც არ არის უცხო; ამასთან, ასეთი მაგალითები გვხვდება როგორც ლექსებში, ისე პროზაშიც.

აი ეს მაგალითებიც:

ცარიცინს იქით მოსკომდი

ეტლებ-უნებთ ხლდონაო (დავითიანი, 1955, გვ. 103, სტრ. 245, 4).

უნებით=ჰუნებით.

კიდევ:

გიმრავლოს ლორები, აქლემნი, ჯორები,

ეტლებ-უნები (იქვე, 231, 350, 4).

აქაც უნები=ჰუნები.

მაგრამ ასეთი შემთხვევა მართლაც ამ ერთ სიტყვაში არა გვაქვს, იგი გვხვდება სიტყვაში „ღამე“:

უვანოლი ყველა შემთხვევის აქამდე დაყვანა და ამ მიზეზით ახსნა გაგვდის იძულებულს, თითქმის ყველა ძველი გადამწერი (რედაქტორი) უვცადა გამოვაცხადოთ, რაც უხეში შეცთომა იქნებოდა.

¹ ზოგჯერ ორი ე გვხვდება „ეტლის“ მრავლობითის ფორმაში: ეტლები (2 შჯულ. 11, 4 ლაგ. 4 მეფ. 6, 14), ეტლებითა (ეხვ. 23, 25; 26, 7; 4 მეფ. 6, 17), რაც „ჰუნების“ ანალოგიურად უნდა აიხსნას: როგორც ვახეთ, ეს ორი სიტყვა ხშირად ერთადაა ზოლზე მოცემული. ანტიკომ „ჰუნების“ ორი ე ანალოგიით ეტლებდაც გადადის და ეტლებლობით „ეტლებს“. რაც შეიძლება ორ სხვა სახელს (გზები, 3 მეფ. 18, 6; ყრმებისა, მ. 15, 380), აქაც ორი ე-ს გაჩენა ე ფუძიანი სახელების მრავლობითის (მეები, ბჭები, ჰუნები) საერთო გავლენას უნდა მიეწეროს: „გზებ“-სა და „ყრმებ“-ში ისე კარგად არ ჩანს მრავლობითის მაწარმოებელი ე სუფიქსი. შდრ. „წილები“, რომელსაც დღეს ხშირად ნახავს კაცი მოწოდება რვეულებში (და არა მართლ იქ).

მით ესტირ, თვალთ ცრემლი მიბნელებს,
დღენი წინას მე ღამებადა (იქვე, 104, 554, 4).

რასაკვირველია, არ იქნებოდა სწორი, თუ ამ მოვლენას ლექსის საპირობებით იგზნინდით: პოეტს შეეძლო ამის აცილება სხვადასხვა გზით, მაგრამ ამის აუცილებლობა მისთვის არ არსებობდა. რომ ეს ასეა, ჩანს იქიდან, რომ იგივე სახელი (ღამე) სწორედ ამნაირი ფორმით (ერთი ე-თი) ნახმარი აქვს მას იმ არზაში, რომელიც მირიან ბატონიშვილს მიართვა პოეტმა:

იმათი გაევიგონე დიდროანს ღამეში შესაქცევლად ქართლურის წიგნების დამჭირნობა" (იქვე, 288).

გვხვდება ასეთი რამ ი. ჭავჭავაძის „კაკო ყაჩაღში“:

და ვამაჩემსა მოხუცსა, ძმაო,
წამოეჭიდნენ მისივ მოძმეი (ი. ჭავჭ. მხატვრული ნაწერები, 1937, გვ. 187).

შესაძლებელია ეს მაგალითიც მხოლოდ ლექსის საპირობით არ იყოს გამოწვეული და აქ ტრადიციას ერთგვარი წილი ედოს.

კილოებში ამნაირი შემთხვევები დღეს ბევრია. აქ, რასაკვირველია, არ შეგვიძლია ამ დებულების დასაბუთებას შევეცადოთ (აქ არცაა ეს საპირობ).

მეორე მხრივ, ე-ს შეუკვეცლად შენარჩუნებას ხელს უნდა უწყობდეს ამ ბგერის ბუნების თავისებურება, მისი ერთგვარი მიდრეკილება, კვეცას აირიდოს თავი. ე-ს ამნაირი ტენდენცია კარგად ჩანს როგორც ძველს, ისე ახალ ქართულშიც. აქ შეიძლება გავკრით აღვნიშნოთ რამდენიმე ფაქტი.

ძველ ქართულში:

✓ თავი რომ დავანებოთ ისეთ ფორმებს, როგორიცაა ეგრძეთ, ესრძეთ, რომელთა უკვეცილობა ცნობილია, უნდა დავასახელოთ შემდეგი:

გარეშე:

გარეშეთი ეჩათ მდებლად და შინაგანითა სულითა ვეძიებთ პატივსა და დიდებასა, მამ. სწავ. 385; ვითარმცა გარეშეთა ამით ხოლო სათნოვეყნით მას, უღაბნ. 58 რხ; შეწყნარებისათჳს გაგონებისა, მომავალისა გარეშეთ, შატბ. 28 ხ; არამედ შეუცავს ზას გუამი გარეშეთ, იქვე, 51 ხ.

✓ ზოგჯერ ამ სიტყვის ე დაშლით არის ხოლმე მოცემული, როგორც ძველი ქართულის ზოგიერთ სკოლაში იყო მიღებული: გარეშეთა განთხვეითა თმისაჲთა, 1 პეტ. 3, 3; და შემეშოსა საშოსელი და სახშ მვედართაჲ გარეშეთა ხატითა, ი. ჯავ. აღწ. 167, 12.

✓ ხანდახან შეიძლება ეს ა-ც დაიკარგოს და (ან ე-ს მაგივრად პირდაპირ) მივიღოთ ე: გარეშეთ გქონან შენ მაღლითა ღმრთისაჲთა მრავალნი ძლიერნი, მამ. სწავ. 96; გარეშეთ სწავლიედ და შინაგან ეწყალებედ, მამ. სწავ. (H) 158.

დასასრულ, მოვიყვან ერთ სანიტერის ფორმას. რომელშიც მ-სთან ერთად ა-ც არის წარმოდგენილი: ვითარმცა გარეშად ამით ხოლო სათნო. მ-სთან მას, პარბ. 468 გ. ამ უკანასკნელი მაგალითის მიხედვით კარგად ნანს, რომ გადამწერი მ-ს ე-დ გამოთქვამდა, სავანაირად შეუძლებელი იყო მ-სათვის ა-ს დამატება.

აქა-იქ შეუძვეცლად გვხვდება ზოგიერთი სხვა სახელიც. ასეთებია: ანტი, რე, ილვარე, იქედნე, სასიკუდინე, ყურე და სხვა.

ანტი: სიტყვა ბერძნულია და „ანტიქრისტეს“ ნიშნავს. ეს სახელი ზოგჯერ შეყვეცლად გვხვდება, ზოგჯერ შეუძვეცლად. იოვანეს გამოცხადების თარგმანებაში, რომელიც X საუკუნის სამოცდაათიან წლებში ქართულად უთარგმნია ექვთიმე მთაწმიდელს (H 1346), ერთგანეთის გვერდით ერთიც გვხვდება და მეორეც, მაგალითად: პირისაგან ანტისა (6, 16), მოსლესა ანტესა (7, 1).

რე: რაგამს გამოკრტოვიდ რტონი მათნი დღეთა არსითა და ყუაფილ-გარდაფენილ იქმნიან ნაყოფთა გამოლებად სიტკბობისათა, განზიარულდის ეკლესიამცა, სვან. 457 ხ (შდრ. იყენედ მათა დღენი ესე თჳსა მის არისად მეთორმეტესა დღესა მეთხუთმეტისა მის თჳსასა, ესთერ 10, 3).

ელვარე: და ბიუო განზრახვასა მას მათსა ამისთჳს, და აბა ორ კაც ზედა-მოზადგეს მათ სამოსლითა ელვარსთა, ლ. 24, 4 X (ხანმ. ლექც.). ეს ფორმა აქ შემთხვევით არ უნდა იყოს, იგივე ფორმა (ელვარსთა) დაცულია აგრეთვე მესტიის (M) ოთხთავშიც (სწორედ ამავე ადგილას).

იქედნე: ზ. შენდა, ნაშობო და ასულო ასპიტისა და იქედნეასო, რაგასა გამოითხოვ თავსა წინამორბედისასა, გილ-ეტრ. 225.

სასიკუდინე: დაღათუ შეგცოდნე შენ და მოვიწყალ წყლულებითა ხახა-აუდ-ნოა, არა მივივლტი მკურნალისა თჳნიერ შენსა, მამ. სწავ. 328. „სასიკუდინეთა“ აქ, რასაკვირველია, მხოლოდობის რიცხვშია დასმული; ის რომ მრავლობითად გავიგოთ (მოქმედებითისად, რაც მნელია და იშვიათად ხდება საერთოდ), მაშინ მრავლობითში უნდა იყოს აგრეთვე მისი საზღვრულიც „წყლულებითა“. მაგრამ ტექსტში ეს სიტყვა მხოლოდობითშია (წყლულება—წყლულებითა) და არა მრავლობითში (რა თქმა უნდა, სრულებით შეუსაბამო იქნებოდა გვეფიქრა, რომ „წყლულებითა“ „წყლულის“ ებიანი მრავლობითია და საზღვრული მას თანაინ მრავლობითში ეთანხმებაო; ასეთი არევა არსად არ ხდება). რომ აქ მხოლოდობის მოქმედებითი ბრუნვა გვაქვს, ამას ამტკიცებს აგრეთვე ვარიანტი, რომელიც მეორე (H) ხელნაწერშია მოცემული: წყლულებითა ხახიკუდინოთა, დამახასიათებელია, რომ ეს „სასიკუდინეთა“ სწორედ ასეთ პირობებში სხვაგანაც გვხვდება: თუალითა ხახიკუდინეთა გუხედელიან, პარბ. 856 ა (სასიკუდინეთა = სასიკუდინითა, სასიკუდინოთა).

7. ი. იმ ნ = ი შეი ლ. რ. სახელთა ბრუნება

ყურე: ხოლო ბავლს ილიესო სულითა წმიდითა და ჰრქუა მას წინაშე ყოვლისა ერისა: კეისარ, ჩუენ არა ხოლო თუ შენისა ურსხთა ერთი-საგან ერსა ვკრებთ, არამედ ყოვლისაგან სოფლისა. PO, 104, 14¹.

ახალ ქართულში:

ახალ ქართულშიც იჩენს ასეთ ბუნებას: როგ შემთხვევებში ის არ იკვეცება, თავი რომ დავანებოთ „ძე“-ზე დაბოლოებულ სახელებს, რომელთა შემუშავებლობაც საკუთარი სახელების ანალოგიით შეიძლება ავხსნათ. მაინც რჩება რამდენიმე შემთხვევა, როცა ამ ე-ს შეყვება ან სულ არ ხერხდება. ან მეტად კირს.

ხალხურ გამოთქმაში ხშირია და აქა-იქ ლიტერატურაშიც გვხვდება ზოგიერთი სახელი, რომლის ბოლოკიდური ე არ არის მოკვეცილი. ასეთია დონე, ოკიანე, მატანე და სხვა. ასეთია აგრეთვე მე-ე, მო-ე და სა-ე აფიქსებით ნაწარმოები სახელები (მეტყვე, მეტოვე; სასიმიდნე, საქალაღდე). ასეთ სახელებში ბოლოკიდური ე-ს შეყვებაზე უარის თქმა ერთგვარად გასაგებია: ე ნაწარმოებელია და მისი დაკარგვა საწყის სიტყვასთან დაბრუნების შთაბეჭდილებას ქმნის: სასიმიდნიდან || სიმიდნიდან, საქალაღდიდან || ქალაღდიდან, საფულიდან || ფულიდან და სხვა. ე-ს შენარჩუნება მათს მკაცრ საზღვარს ქმნის: სასიმიდნიდან — სიმიდნიდან, საფულიდან — ფულიდან და სხვა. სასიმიდნიდან — ის დამწერის ცნობიერებაში, უეჭველია, ერთგვარ ანალოგიას წარმოადგენს „ლურჯი“-სა და „ლურჯა“-ს, „ქერი“-სა და „ქერა“-ს ცნობილი ისტორია, მართალია, ამ ორი წყების მაგალითები განსხვავდება ერთმანეთისაგან: პირველში სუფიქსს გარდა პრეფიქსიც გვაქვს (სა-სიმიდ-ე — სიმიდნი), მეორეში მხოლოდ სუფიქსი თამაშობს განმასხვავებელ როლს. მაგრამ ენაში ისე ძლიერია ახლობელ ფორმათა შორის გრამატიკული დიფერენციაციისადმი მისწრაფება, რომ ზემოთ ნაჩვენები პრეფიქსული სხვაობა (სასიმიდნიდან — სიმიდნიდან) უძლური გამოდგა შეჯავის აღნიშნული მისწრაფება და მოკვეცის სუფიქსი ე. ერთი სიტყვით, აქ არის მოცემული ცდა, ახსნას, თუ, მეორე მხრივ, რატომ არ ხდება ე ბოლოკიდურიან სახელებში ამ ე-ს მოკვეცვა (ერთ მიზეზზე ზემოთ იყო საუბარი).

ჩვენ აქ დავიმოწმებთ ახალი ქართული ლიტერატურიდან მაგალითებს, სადაც არ ხდება ე-ს მოკვეცვა. მარტივად და ნაწარმოები სახელები ერთად იქნება მოყვანილი. ერთად იქნება აგრეთვე მოცემული ნათესაობითისა და მოკმედებითის მაგალითები.

„მაგრამ აიღეთ შეჯავის მდგომარეობა, რომელსაც ესაჭიროება დაითვალოს ერთ ჰექტარზე რამდენია „ფიჭვი“ (ი. პერელმანი, ცოცხალი მათემატიკა, ქართ. თარგმ. 1930, გვ. 70; = შეჯავის).

¹ აღსანიშნავია, რომ აქ გამოთვლილი უკვეცელი სიტყვების დიდ ნაწილს ე-ს წინ წარბარა რ, წ თანხმოვნები აქვს: ესრე, ეგრე, ელვარე, ყურე, არე, სასიყდინე, იქედნე (შავრან-ანტე, გარეშე).

„— აქეთ, ბავშვებო! მე მომყავთ! — დაიძახა სერიოზულ და შეშფოთებულად გაქანა“ (ეგგენი შვარცი, პირველკლასელი გოგონა, საბლიტვაში, 1951, გვ. 11; = შეშფოთება).

„ეს მცირე სირცხვილი როდია იმ მონადირესათვის, რომელსაც გაფრენილი ფრინველების მოკვლა შეუძლია“ (ჩარლზ დარვინი, ბუნებისმეტყველის მოგზაურობა დედაშიწის გარშემო გემ „ბიგლით“, ქართ. თარგმ. სებით იაშვილისა, 1951, გვ. 57; = მონადირისათვის).

„25 სამიზნედან მხოლოდ 22-ის დაზიანებას ახერხებს“ („ლელო“, № 57, 1954, გვ. III; = სამიზნიდან).

„20 მონაწილედან მხოლოდ გროსმაისტერებს აფერბახს, პეტროსიანსა და ტაიშანოვს არ წაუგიათ პარტია“ („კომუნისტი“, 29. I. 1954, გვ. IV; = მონაწილიდან).

„მორიგესათვის ეძლიათ ახსნა-განმარტება“ („ნიანგი“, № 9, 1954, გვ. III; = მორიგისათვის).

„სახარჩულეთი“ (გაზ. „გამარჯვება“, 1. VII. 1952, გვ. III; = სახარჩულით).

„ოკეანეს ქარები“ (ილია ერენბურგი, „შვიდი დღე ჩილში“, „ახ. კომ.“, 7. IX. 1954, გვ. IV; = ოკეანის).

„ძნელია ერთი მათგანის მეორესაგან გარჩევა“ (შ. რადიანი, ფიქტურები პოეზიაზე, ლიტ. გაზ. № 36, 1954, 3. IX, გვ. IV; = მეორისაგან).

„საქალაქიდან ამოიქვს გაზეთი... საქალაქიდან ამოიქვს ახალი გაზეთი“ (ალექსანდრე ბლინოვი, „უძილო ღამე“, „მნათობი“, № 8, 1954, გვ. 53; = საქალაქიდან).

„ლევან, ლევან! გავგიჟდი! მეტი არა ვარ! ეკატერინა იქ არის და მისმა საყურეს თამაში გადამრია“ (ნ. ბარათაშვილი, თხზულებანი, 1945, გვ. 96; = საყურის).

„აქიდა საჩქაროდ სასამინდოდან გამოზიდული ტომრებით სიმინდი და ლომი“ (ა. ფურცელაძე, რჩეული ნაწერები, 1951, გვ. 44; = სასამინდოდან).

„ის მეორე სართულის წვერიდან გაჰყურებდა ძირის სართულის სამკურბოებს კარებს“ (იქვე, 76; = სამკურბოების).

„მიუხედავად სხეულის სიდიდისა, იგი ძლიერ მალა ფრინავს და ხშირად ზღვის დონედან 7.000 მეტრ სიმაღლეზე ადის“ („ცხოველების ახალი დიდი ჯგუფი“, „ახ. კომ.“ № 2, 1955, გვ. IV; = დონიდან).

„დირექტორის ეპისტოლეს შესახებ ვიტყვით“ (გ. შუბიძე, „ცენტრალური ფიგურა“, „კომუნისტი“, № 25, 1955, გვ. III; = ეპისტოლის).

„ენერგია და შეუპოვრობა მოკრიგებისათვის კარგი თვისებაა“ (შ. გუგუშვილი, „მოსკოვისა და საქართველოს „სპარტაკის“ მოკრივეთა ამბანაგური შეხვედრა“, „ლელო“, № 44, 1955; = მოკრიგისათვის).

„ეს უფრო ერთი თემიდან მეორეზე გადახტომასა ჰგავს, ერთი საკითხის მეორეთი შეცვლას“ (გ. ციციშვილი, „უსახურობისა და ტრაფარეტულობის წინააღმდეგ“, „ლიტ. გაზ.“, № 12, 1955, გვ. III; = მეორით).

„მისი მოთხოვნა ცოცხალ სინამდვილედან ამოღებულ „ცხოვრებას ნაჭერი“ (იქვე: გვ. IV; — სინამდვილიდან).

„ყოველივე ეს მოითხოვდა მოჯირითესაგან დიდ გამოცდილებას“ (ბ. კანდელაკი, „მთაწმინდა“, 1955, გვ. 9; — მოჯირითისაგან).

აქ აღარ შევუდგები ადგილების დამოწმებას, დავასახელებ მხოლოდ შიშველ მაგალითებს, რომლებიც ჩვენში გამოსული წიგნებიდან და ჩვენი ქრონალ-გაზეთებიდან არის ამოღებული:

ექვსი მოკრივედან, მეშვიდედან მეხუთე ადგილზე გადაინაცვლა, მობე-
ვეს სასტენო შოლვაწეობა, მეზღვაურები ძვირ-ხშირად გამოდიოდნენ საცეც-
ხლედან, მოჩანდა იყენებს ლურჯი სიერცე, შუქით მოცამციმეთი, რუსულ
ხალხურ სიმღერაში საუბარია შვიდი მართვის დაბადება-გაზრდაზე, ვიბრანგ
მეექვსეს სიგელში ნათქვამია, სამკრობილეს დანგრევის შემდეგ, კბოდედან
დაბლა ჩაიხედა, ყოველი მათგანი ნიშან მძიმეთი უნდა იქნეს განცალკევ-
ებული, შეუთარდა ეს ამბავი თავისი საფულეს დაკარგვას, ვალდებული იყო
მეშაშულესათვის დაებრუნებინა ადგილ-მამული, საფრანგეთი კისრულობდა
ეგვიპტეს ევაკუაციას და ბევრი სხვა.

დასასრულ, აქ უნდა აღვნიშნოთ კიდევ ერთი გარემოება, როგორც
ცნობილია, უცხო ენიდან შემოსული სახელები ქართულში დედაენის წესების
ტოლობაზე გადაიხარშება და შესაბამ ქართულ სახელსავეთ იბრუნება სოლმე-
ასე, მაგალითად, გეომეტრია, რევოლუცია, ირიგაცია ისე იბრუნება, რო-
გორც ჩვენი ია, შვრია, სია (სია — სიის, სიით, გეომეტრია — გეომეტრიის,
გეომეტრიით). მაგრამ ამ წესს არ ემორჩილება უცხო ენიდან შემოსული
ზოგიერთი სახელი, რომლებიც ე-ზეა დაბოლოებული, ასეთია, მაგალითად,
ბე, ნათესაობითში ითქმის ბესი¹ (და აბა ბისა, როგორც იყო მოსალოდ-
ნელი); ამნაირია აგრეთვე ცნობილი სიტყვები: იუბილე, ტირე, კუბე, კანდე-
კომუნე, ატაშე² და სხვა, რომელნიც ნათესაობით-მოქმედებითში ჩვეულებ-
რივ არ იკვეცება და გვაქვს: ხუბილეს გასამართავად, ტირეს დაწერა, კაშ-
ნეს ფერი, კომუნეკს მიხედვით, კუშეს კარები, სამხედრო ატაშეს თანალო-
ბით და სხვ.³

ყველა ზემოთ თქმულის მიხედვით შეიძლება დავასკვნათ: ე-ზე ფუძე
გათავებული სახელები ებიან მრავლობითში არ იკვეცება იმიტომ, რომ

ა) აქ ადგილი აქვს ორი ე-ს შერწყმას, რომელიც შედგად გვაძლევს
ერთ, პოზიციურად გრძელ ე-ს, რომელსაც ძველად ხან ერთი ე-თი გადმოს-
უშვდნენ ხოლმე, ხან ორით. შემდგომში ქართულში ამ შემთხვევაში ორი ე-ს
წერა დააქანონა და ახალ ქართულში ის ერთადერთ ნორმად ითვლება.

ბ) ქართულ ე-ს თავიდანვე ჰქონდა მიდრეკილება კვეცისათვის აგრე-
დებინა თავი. შეიძლება ეს ჩვენი ე-ს განსაკუთრებული ფონეტიკური ბუნე-

¹ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I, 1950.

² ა, ჩიკობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება: ქართული ენის განმარტებითი
ლექსიკონი, ტ. I, 1950, გვ. 126; მ. შაჭავაძის მიხედვით, სახელთა ერთი კვადრის ბრტ-
ყის თანდებურებისათვის — თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში (თეზისები), თ. ს. უ.
სტრუფენტო X სამცხე, კომუნიკაცია, 1948, გვ. 69.

³ იშვიათად ჩვენს პრესაში კაცი შეგდება ამ სახელთა (განსაკუთრებით იუბილეს) ზეა-
ჯერად ფორმისად (ნ. „მალაზი“, 1946, № 12, გვ. 72).

მით იხსნებოდეს. ახალ ქართულში ე-ს აღნიშნული მიდრეკილება გრძელდება.

გ) ზოგიერთ შემთხვევაში (უფრო ახალ ქართულში) ე ფუძიან სახელთა შეუკვეცლობა შეიძლება გრამატიკული დიფერენციაციისადმი ძლიერი მისწრაფებით იხსნებოდეს („სასიმინდიდან“ ჰგავს საწყის სიტყვას „სიმინდიდან“, ამიტომ, რომ გაირჩეს, — სასიმინდედან. შდრ. ლურჯის და ლურჯასი).

დ) ძველ ქართულში არის ორიოდე ე ფუძიანი სახელი, რომლებიც შეკვეცილად არის წარმოდგენილი მესამე ბრუნვაშიც, ვითარებითში. შინაარსით ორივე სახელი „ჯოგს“, „ნახირს“, „ფარას“ აღნიშნავს, ერთი მათგანია არვე, მეორე მროწლე. ჩვენ შეგვხვდა თითო შემთხვევა, როცა ეს სახელები ვითარებითში იკვეცება, ეს შემთხვევებია:

1. მივედ არვად მამისა შენისა და მომგუარენ ორნი თიჯანნი ჩჩვლნი და პოხილნი, დაბ. 27, 9 ლავ. ოშკის ხელნაწერში „არვე“-ს სცვლის „ცხოვარი“: წარვედ ცხოვრად... სხვა ბრუნვებში, რასაკვირველია, ისევე „არვე“ გვაქვს: არვენი წარმართთანი ველურნი აღავსებენ ბაქსა მას მვეტო-შეუფალსა, PO, 87, 7. მაშასადამე: არვე — არვად.

2. და მროწლად მირბიოდა იგი და მოიბნა მიერ ორნი ზუარაგნი და ოთხი ვერძი, ტობია 7, 19.

საბას შითითებული აქვს ამ სახელისათვის დაბ. 26, 14. ოშკის ბიბლიაში სათანადო ადგილზე „სამწყსოა“ იკითხება, ხოლო ნაბეჭდ ბიბლიაში (თბ. გამოც.) არვე და მროწლეა, მაგალითად: და იყო მისსა პირუტყვი არვე ცხოვართა, და მროწლე ძროხათა.

ამავე მნიშვნელობით გვხვდება საბას მიერ დამოწმებული „მროწლე“-ც: და სამწყსოა და მროწლეა მისცა განსარცუნელად, იველით 2, 27; იველ და განმზადე თაფი შენი, რომეთუ შევამა მახვლმან მროწლეა შენი, იერ. 46, 14. აშკარაა, რომ მროწლე და მროწლეა ერთი ძირისაგან მიღებული სხვადასხვა ფუძეა: მროწლე და მროწლე-ი. ჩვენ მიერ მოყვანილი ფორმა (მროწლად), ცხადია, „მროწლე“-ს ვითარებითი ბრუნვაა, მაშასადამე: მროწლე — მროწლად. გამოდის, რომ ვითარებითში ე იკვეცება.

რა იწვევს ამ კვეცას? ლ. კიკნაძემ ქართული ენის კათედრის ერთ-ერთ სტოდმაზე წაკითხულ მოხსენებაში (1944 წ.) წამოაყენა ახალი შეხედულება. მისი აზრით, ვითარებითი ბრუნვის ნიშნად ყველგან და ყოველთვის გამოსავალი არის ად. სადაც ეს ად არა ჩანს, მიზეზი ფონეტიკაში უნდა ეძიოთ. მაშასადამე, ა და ე ფუძიანი სახელები, მისი აზრით, ვითარებითში ასე უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი: დედა+ად→დედად; ძე+ად→ძად. როგორც ვნახეთ, რომ დედად ასე დაიშალოს, ამას არ ახლავს პრაქტიკული დაბრკოლება, ხოლო ძად კი არა გვაქვს არც ძველსა და არც ახალ ქართულში, არც კილოებში, ამის მიუხედავად, ავტორი ნახულობს რამდენიმე ფორმას, რომელთა დახმარებითაც ცდილობს წამოყენებული შეხედულების გამართლებას, მისი არგუმენტებია:

ა) ვითარებითი ბრუნვის (ისევე, როგორც ყოველი სხვა ბრუნვის) ნიშანი ერთი სუფიქსი-უნდა ყოფილიყო (-ად);

ბ) ახალ ქართულში გვხვდება ფორმები „მოწმად“, „მტლად“:

— მე ჩემი მომეც, შენ შენი გეკონდეს
და შენს სახელსა მტლად დავედები (ი. ჯ. 186).

ნ. ბარათაშვილსაც აქვს ნახმარი „მეფად“:

ძმანო კახელნო, ნამდვილ ქართველნო, მოლხინე სულით,
თქვენში აღზრდილა პატარა კახი მეფად და გმირად
(ნ. ბარათაშვილი, თხზულებანი, 1945, გვ. 49).

სამივე შემთხვევაში ავტორი ე-ს შეკვეცის მიზეზად ვითარებითის „ად“ სუფიქსს თვლის. თუ ად სუფიქსმა არა, ამა რამ შეკვეცა ე-ო, კითხულობს ავტორი.

გ) ავტორს მოჰყავს იგივე „მოწმად“, ამას უმატებს ცნობილ კუმშვად-კვეცად სახელებს, როგორიცაა: ქვეყნად, ფანჯრად, ქარხნად და კითხულობს: უკანასკნელ ა-ს თავი რომ დავანებოთ, რომელიც ფორმალურად ფუძესაც შეიძლება მივაკუთვნოთ და ბრუნვის ნიშანსაც (ქვეყნად, ქვეყნად), მეორე ანის ამოგდება რაღას უნდა დავაბრალოთ? ამის გამო ავტორი ფიქრობს, ვითარებითი ბრუნვის ნიშანი აქაც ად იყო, ამ ად-ის გამოა შეკუმშული „ქვეყანა“ და მისი ტიპის სხვა სიტყვები, ამ ად-ის გამოა, რომ გვაქვს მტლად, მეფად, მოწმად; ძველად ყველა ე ფუძიანი სახელი ასე უნდა ყოფილიყო, ეს მაგალითები ძველი ვითარების ნაშთიაო. ჩვენ მიერ ზემოთ მოყვანილი ორი მაგალითი (არვად, მროწლად) ავტორს რომ ჰქონოდა, ამათაც იმ ძველი ვითარების ბედნიერ გადმონაშთად მიიჩნევდა.

ავტორის მოსაზრებები და მის მიერ დამოწმებული ორი-სამი მაგალითი საკმარისი არ არის ასეთი მნიშვნელოვანი დეტალების დასასაბუთებლად. ჯერ-ერთი, ყველა ეს მაგალითი, რომლებიც ავტორს მოჰყავს, ახალი ქართულისა და მისი დიალექტებისათვისაა დამახასიათებელი და საეჭვოა თავისი ხასიათით: მტლად ფორმის გვერდით გვაქვს აგრეთვე უფრო კანონიერი მტლედ. სამივე ეს სიტყვა (მტლად, მეფად, მოწმად) სხვა ა ფუძიანების ანალოგიით არის ნახმარი. რაც შეეხება შუა ხმოვნის კუმშვას, ის სულ ახალი მოვლენაა და სიძველის ნიშნად, რა თქმა უნდა, არ გავაზოგებთ, ის ძველ ქართულშიც არ გვქონია, ძველად ვითარებითში იყო: ქვეყანად, მოწმად და, მიზანსადავ, კუმშვად იქ შეუძლებელია ვილაპარაკოთ. ეს მოხდა, ვიმეორებთ, ახალ ქართულში სხვა კუმშვადი სახელების ტრადიციის გავლენით.

ჩვენი აზრით, არვად, მროწლად ფორმების ახსნა მარტივად შეიძლება: აქ ჩვენ კვეცა უნდა გვეკონდეს თანამოვანფუძიანისა და ე ფუძიანი სახელების უბრალო ანალოგიით. ამ ანალოგიის ჰქონდა საკმაო საფუძველი: თანამოვან-ფუძიანი სახელები (კუმშვადი და უკუმშველი), აგრეთვე ა ფუძიანი სახელები.

რომლებიც ვითარებითში ა-დ-ს იძლევა, ძალზე ბევრია. ეს სიჭარბე არის სწორედ ანალოგიის საფუძველი. გვაქვს:

კარავი — კარვად
მპარავი — მპარვად
ნერვი — ნერვად
რვა — რვად
ბარვა — ბარვად

მაშასადამე, უნდა გვეკონდესო:

არვე — არვად, ასევე:
მროწლე — მროწლად.

ანალოგიის მეორე საფუძველი კუმშვადი სახელებია: კუმშვა ხდება სამ ბრუნვაში, კვეცაც სამ ბრუნვაში უნდა მოხდესო:

კარავი — არვე
კარვისა — არვისა
კარვითა — არვითა
კარვად — არვად

ან:

წელი — მროწლე
წლისა — მროწლისა
წლითა — მროწლითა
წლად — მროწლად

რაც შეეხება ფორმას „ქვეყნად“, ისიც სხვა კუმშვადი სახელების ანალოგიით უნდა აიხსნას. მაგალითად: ერქვანი — ერქვნად, ქუეყანა — ქვეყნად:

ამნაირად, არვე — არვად, მროწლე — მროწლად უბრალო ანალოგიით უნდა აიხსნას.

ნ. აქ უნდა შევეხეთ ზოგი სახელის ფუძის შეუკვეცლობას. პირველ ფოკლისა, უნდა აღვნიშნოთ, რომ კითხვითი ნაცვალსაძელი რა ძეგლ ქართულში არ იკვეცება: უკუეთუ მე ბერზეხულითა განვასხამ ეშმაკთა, ძენი თქუენნი რაჟთა განასხმენ, მ. 12, 27; ლ. 11, 19. აქ რაჟთა = რით. ცნობილია კავშირი რაჟთა, რაც ძალიან ხშირად იხმარება ძველ ქართულში, უმეტესად ქარავნით: რა. ამ სიტყვის ნათესაობითის ფორმებს წარმოადგენს ძველი ქართულის კარვად ცნობილი სიტყვები: რაჟსა, რაჟსათჳს (= რატომ). ეს სიტყვები ყველასათვის ცნობილია და აქ არ მოვიყვან სათანადო მაგალითებს. დავასახელებ გან თანდებულთან ორ მაგალითს: მითხარ მე, რაჟსგან, ანუ ვინ გიბრძანებს წმიდათა მიმართ საქმესა ბრძოლად, პარხ. 620 ხ; და დაეყუდა მუნ და დაყო, რაჟთგან მივიდა სახლსა მამისა თჳსისასა, ათშუდმეტი წელი, კიმ. I, 163, 13.

უპყველად არის ერთგან მოცემული მანა: ხარისხები. იგი ბჭეთა მათ ეზოასიათა და მანაებად კარგისა და მანაებად ეზოასა მის გარემო საკურთხეველისა მის, გაშოსლე. 39, 9.

მეორეგან არ იკვეცება გუნდა: მოვედით მათა მათ კრებად გუნდა ანტიოქ. 115, 29 (მდრ. და ვილოდეს მას შინა და შეპკრებდეს გუნდასა, იქვ. 115, 6).

რუევა ეტყობა შეკვეცის მხრივ გუნდა-ს; ერთგან იგი შეუკვეცავად არის დაცული: მყოფი უამ პედვიდეს გუნდათა თულისაძთა, ვილრემდის ჰედმეზოდია შძლავრთა მათ, აზო 198, 3; მაგრამ: და ყოველსა თულისა ისარი უც ნაცვალად გუნდასა, პარხ. 764 ა.

არ არის ერთგან შეკვეცილი კუტალა: იოვანე გატუეთილმან კუტალათა ღვინო მომართა, პარხ. 1223. შეიძლება ამ სიტყვაში ბოლო ა მარმოვებელი იქოს და სახელი ამიტომ არ იკვეცებოდეს.

ასეთივე რუევა გმზნევა წინწილ-საც. ერთგან იგი შეუკვეცავად შეგვება: და: დავით და ყოველი იგი ერი ისრაელისა იმღერდეს... ბობნითა და პინითა და წინწილათა და პირად-პირადითა სილოდითა შემღერთათა, 2 მეფ. 6, 5. მაგრამ უფრო ხშირად გვხვს სახელი შეკვეცილია: რაგამს გესმეს კმა... ებნისა და წინწილისა... დავარდით და თაყუანის-ეცით ხატსა მას ოქროსასა, დანიელ 3, 15; არა წინწილითა, არცა ებნითა შეიქმნის კმა და არცა ტყუელვითა უდებ-ყენის სასმენელნი, პარხ. 787 ბ.

ხატანა საერთო სახელი არის გაგებული და ამიტომ, ბუნებრივია, ნათესაობითში (ავტენტუ-მოქმედებითში) არ იკვეცება: იყენენ სულნი თქუენნი ხატანას თანა, პარხ. 802 ა; და ესდო ყოველთა, რომელთა იყოსთა თუ რაამე შამისა შენისა ხატანასა, იქვე, 724 ბ.

დანა ერთგან გვხვდება ნათესაობითში საინტერესო ფორმით: პავლესთესკა ლოცვა-გავთ, დიად ამაშენა დანისა ლესვითა (საქ. მუზ. II ფონდის ხელნაწერთა აღწერილობა, ტ. V, 232 = II 2377, ანდერძი, 285 r). ამ ფორმის გამო არ შეიძლება ითქვას, რომ შეუკვეცავად არის მოცემულით: ასე რომ ყოფილიყო, არა დანისა გვექნებოდა, არამედ დანასა. ნამდვილად ამ ფორმაში „ა“ არის ჩავარდნილი და ამის გამო გამოწვეული ნმოვანთა (აი) უჩვეულო შეთანხმება: დანაკისა → დანისა. ძველ ქართულში ეს სახელი ყოველთვის „აქ“ სუფიქსით გვაქვს: არიან აქა ორ დანაკ, ლ. 22, 38. ჩვენი მაგალითი გადაამწერის ანდერძიდანაა დამოწმებული და გასაგებია, რომ კ მასში იქოს ჩავარდნილი: ენაში მოქმედი ფონეტიკურ-მორფოლოგიური და სხვა მოვლენები პირველად სასაუბრო (ვალზურ) მეტყველებაში იჩენს ხოლმე თავს და მერმედა იკათვება გზას ლიტერატურისაკენ.

უცხო ენიდან შემოსული ზოგი სახელი უკრ კიდევ ვერ არის გადადნობილი ქართული საბელების ბრუნების ყაიდაზე. მათ ახასიათებთ ძლიერი მერყეობა კვეცაში, ხან იკვეცებიან, ხან არა. ამასთან, უფრო ძველი ძველენი სათათის უპირატესად ფუძის შეუკვეცაობაა ნიშანდობლივი. დამახასიათებელია ან მარტივ ბერძნული ენიდან შემოსული ეკლესია, რომელიც უძველეს

უკვეცობაში შეუფერცილი ფორმითაა მოცემული. მაგალითად: შეწვევითა წმი-
დისა სამებისადაც ოც წლისა პეროზ შეფისა ზე ხიქმნა დაწყებამ ამის **ეკლე-
სიამა**, ბოლნ. წარწ.; რომელი გვსწავიეს კათოლიკე **ეკლესიამაგან**, კიმ. I, 14, 28; მაშინ განუკრდა **ეკლესიამა** მსახურსა მას და თქუა, იქვე, 162, 31;
თქუნ: აცხოვნე, უფალო, ერი შენი და ყონ ორმოცი **კურლა სონი** და კართა
ეკლესიამათა განუყონ ხილი და განუტეონ ერი, ბოლნ. 16, 11. ეს უკანას-
კნელი მაგალითი იმითაცაა საინტერესო, რომ ის წარმოდგენს არა ი. ბოლ-
ნელის ქადაგების ნაწილს, არამედ ქადაგების ბოლოს მიწერილი დარიგები-
დან ამოღებულ სიტყვას, მაშასადამე, თვით გადამწერისათვის დამახასიათე-
ბელ ფორმას. გვხვდება შეგვეცილი ფორმებიც: კაცი, რომელი დგას **ეკლე-
სიისა** საწუთესა ქუეშე, შემოიყვანეთ ეკლესიად, კიმ. I, 162, 30; და აღვას-
რულე დღესასწაული ნემსა **ეკლესიისა** წმიდისა ღმრთის-შმობელისა, იქვე,
24, 24 და სხვა.

ასევე ნაირნაირად გვხვდება **„გეჰენია“** (ე): ვითარ-მე განხერხეთ საშ-
ჯელსა **გეჰენიამასა**, მ. 23, 33 (ისტ. კრესტ. 11); ჰყვიო იგი ნაშობ **გეჰე-
ნიას** ორ წილ თქუნსა, მ. 23, 15 C. მაგრამ: ეგე არს სარკე **გეჰენიისა** მის
ცეცხლისა, კიმ. I, 144, 28; ვითარცა სეტყუა, მოიწიოს მით ზედა ცეცხლი
გეჰენიისა ძლევითა მით, თარგმ. გამოცე. 11, 19.

დავასახელებ კიდევ მაგალითებს, რომლებშიც უკვე წარმოშობის საბე-
ლები უკვეცლიდა მოცემული: ვერ ზელ-ეწიფებამ ღმრთისა შონებად და
მამონამა, მ. 2, 24; ისევენი თაგისა თქუნისა მეგობარნი **მამონამა** მიმართ
სიტყუვისა, ლ. 16, 9; პოვნასა **დრაქმამასა**, მრავ. 299, 24; დასდებულნი
მარტურიამანი, ი. ჯავ. აღწ. 108, 25; ნაცვალად **მანანამა** ნაელელი და
ძნარი ასუეს მას, მამ. სწავ. (H) 93; რომელსა შინა იყო ტაქუი ოქროსა(ა)
საესმ **მანანამა**, ებრ. 9, 4.

თავისებურად იბრუნვის **პაპა** || **პაპი**: ხან ხმოვანფუძიანად არის გაგე-
ბული და ამ შემთხვევაში თითქო არ იკვეცება: შე-რა-ვიდა ნეტარი მაქსიმე
წინაშე **პაპამა**, კიმ. I, 66, 17; უკუეთუ თავს-იდვამეი მედემან სავედრებე-
ლისა წიგნისა მიწერად **პაპამა**, იქვე, 82, 4. ხან თანმოვანფუძიანად ესმოთ
და ამიტომ გვაქვს: ისე რაჲ ესმა ღირსსა მას **პაპსა**, აღივსო საბარულითა,
იქვე, 126, 21; მოუწოდა ღირსმან მან **პაპმან** საეკლარსა თჳსა, იქვე, 129, 29.
რაც შეეხება ფორმებს **პაპისა**, იქვე, 67, 1, **პაპად**, იქვე, 66, 25, ესენი ორი
ვენარა გავებს შეცდოლ მოცეა. ბოლოს აღვნიშნავ, რომ ეს სიტყვა ზოგჯერ
აღამიანთა სახელსავეთ იქვეთ გააზრებული და ამიტომაც, რომ გვაქვს ასეთი
ფორმები: ბოლო **პაპა** (მოთხ.) მისცა საგანე მყუდრომ მახლობელად თჳსა
მონასა მის ღმრთისასა, იქვე, 66, 19; ნეტარსა **პაპს** ვჰკითხო და ვჰრქუა,
იქვე, 70, 11. მაგრამ ჩვეულებრივად ისე იბრუნება, როგორც საზოგა-
დო სახელი, და გვაქვს: **პაპმან**, იქვე, 69, 11, ან: **პაპმან**, იქვე, 129, 29
და სხვ.

შემოთ საუბარი იყო კვეცილი სახელების ფუძის შესახებ. ახლა ორი-
ოდენ სიტყვით უნდა შევეხოთ ხათს ბრუნვის ნიშნებს.

წრფელბითის ბრუნვაში აქაც, როგორც ყველგან, მხოლოდ სუფთა თუ-
ძეა მოცემული: დედა, მამა, ძმა.

სხვა ბრუნვებში აქაც ისეთივე დაბოლოებანი გვაქვს, როგორც თან-
მოვანთუქიან სახელებში გვქონდა: მოთხრობითში მან, მიცემითში ს-ა, ნათე-
რაობითში ის-ა, მოქმედებითში ით-ა, წოდებითში თ.

გაშინაკლის მხოლოდ ორი ბრუნვა შეადგენს: სახელობითი და ვითა-
რებითი. ვითარებითს ბრუნვაზე ქვევით გვექნება საუბარი (გვ. 111—112). აქ
შევხვებით სახელობითს.

სახელობითს ბრუნვაში თანხმოვანთუქიან სახელებში ბრუნვის ნიშნად
გვქონდა ზ. ნ. მარი ფიქრობდა, რომ ეს ზ ნაცვალსახელური წარმოშობისაა
და მომდინარეობს ჩვენებითი ნაცვალსახელისაგან ში (ქსამ. გვ. 18, 90). მაგ-
რამ რა იქნა ეს ში? რატომ არა გვაქვს მისი კვალი შემონახული სადმე
ენაში? ამაზე პასუხი არა ჩანს. ა. შანიძის აზრით, „ქართულში სახელ-
ბითის ნიშნად ზ გვაქვს, რომელიც „იგი“ ართრონის ნაშთი უნდა იყოს“¹.
ამავე შეხედულებას იზიარებენ სხვა ქართველი ენათმეცნიერებიც. ეს შეხე-
დულება იდეალად გვაგებინებს საქმის ისტორიას და კარგადაც ეგუება სინამ-
დვილეს.

რაც შეეხება ხმოვანთუქიან სახელებს, აქ სახელობითი ბრუნვის ნიშნად
ა გვაქვს: დედა-ა, მამა-ა, ძმა-ა.

ეს ა მომდინარეობს ი-საგან, ა ი-ს დასუსტებული სახეა. ა გვაქვს
ბრუნვის ნიშნად მთელ ძველ ქართულში; ქართული ენის წერილობითი
ძეგლების უძველეს სათავეებშიც მხოლოდ ა გვხვდება; არსად არა ჩანს ი:
დედაი, მამაი, ძმაი². ეს იმას ნიშნავს, რომ ი-ს დასუსტება ადრევე დაწყე-
ბულია, იგი წინ უსწრებს ჩვენი ენის წერილობითი ისტორიის დასაწყისს.

ქართული ენის დიალექტებში დღემდისაც არის დაცული ამ ძველი პე-
რიოდის გაშინაკროში. გურულში, ქართლურსა და სხვა დიალექტებში შე-
მონახული ფორმები, როგორცაა ძმაი, დამი, ტყეი, დღეი, მუშაობაი, კით-
ხვაი, სწავლაი, ძროხაი, ციხეი, მიწაი, ალოი და სხვა. იმ ძველი ხანის გად-
მონახვით უნდა ჩაითვალოს³. აქ მოყვანილ მაგალითებში, ავტორების გად-
მოცემით, სრული ი უფრო ისმის, ვიდრე დასუსტებული ა: ლექსებში ეს
ნიშანი მარცვალს შეადგენს, მაშასადამე, ის სრული ხმოვანია⁴. ამნაირად,
კოცხალმა კილოებმა შემოგვინახეს ქართული ენის განვითარების ის საფე-

¹ ა. შანიძე, უმლაუტი სვანურში: არილი, 1925, გვ. 219.

² იშვიათად შეხვედრილი ფორმები „დედაი“-ს ტიპისა ი-ს დასუსტების წინა პერიოდის ნიშნად ვერ მიიჩნევა, ის უბრალო შეცდომად უნდა ჩაითვალოს. ასეთია, მაგალითად: დედამ დინარეი იგი სისხლისა ათორმეტისა წლისაა. ი. ჯავ. აღწ. 198, 36 და სხვა. რაც შეეხება მაგალიტის: არა მომეხია მე დრკუი ვულითა (ფსალმ. 100, 4). უ-ს შემდეგ ვ უნდა იყოს და-კარგული (დრკუეა-დრკუი) და ამიტომ, ბუნებრივია, სრული ი უნდა გვქონდეს და გვაქვს კარგი.

³ ზ. თოდურობა, ქართლური: არილი, 1925, გვ. 137 — 138; ს. ტაღერტი, გურული: თაღი, 1936, გვ. 58.

⁴ ვ. თოდურობა, იქვე, გვ. 138.

ხური, რომელიც წინ უსწრებს V საუკუნის, ქართული ენის წერილობითი ძეგლების დასაწყის ხანას.

გ-ზე ფუძვითი სახელები სახელობითი ბრუნვის ნიშანი **გ** ერ-
წმის წინაშეა და ფუძვითი **გ**-ს და ვლდებულობა-**მ**-ს. მაგალითად: აწ **საში**
დღ არს, და მელიან მე, მ. 15, 32 E; ამირიოთიან იყოს **მ** ცაცისა მჯდო-
მარე მარჯუენით ძლიერებასა ღმრთისასა, ლ. 22, 69; ვითარცა **საფრც** მო-
უწდეს მსხდომარეთა ზედა პირსა ყოვლისა ქუეყანისასა, ლ. 21, 35; რომელ-
თა არა აქუს **საუნჯ**, ლ. 12, 24 C; ყავთ თავისა თქუენისა **საფახ**, რომ-
ელი არა დაძუელდეს, ლ. 12, 33; ესე არს იესუ ნაზარეტელი, **მეუფ** ჰერი-
ათა, მ. 27, 37 E.

ძველ ქართულ სალიტერატურო სკოლებში **მ**-ს წერა ზემოხსენებულ
შემთხვევაში მიღებული იყო როგორც ნორმა. ძველი ქართულის საუკეთესო
ხელნაწერებში ეს წესი ძირითადად განუზრუნავადაა დაცული. მაგრამ, რო-
გორც ჩანს, ზოგ სკოლაში და, უფრო მეტად, ზოგიერთი გადამწერის
ენაში თავს იჩენდა ამ წესის დარღვევა და **გ** და **ღ** შეურწყმელად იყო წარ-
მოდგენილი. ასეთი მოვლენა უფრო მეტად საბას ლაზრიდან გამოსულ
ხელნაწერებში გვხვდება, იშვიათად სხვებშიც, დამახასიათებელია ამ მხრე.
ე. წ. კილ-ეტრატის იადგარი, რომელიც სათანადო შემთხვევებს თითქმის
ყველგან დაშლილად წარმოგვიდგენს. დავიდოწმით რამდენიმე მაგალითი:
განახუნენ ბჳენი საუკუნენი და შევიდეს **მეფე** დიდებისა, კილ-ეტრ.
292 v, 2; არა თუ **საწმიდე** მოილო, იქვე, 25, 15; ეგე არს **ძე** ჩემი საუ-
არელი, იქვე, 25 v, 17; **საგანე** თქუენ თანა დაიდვა, იქვე, 59 v, 12; შეკრა
ისაქ **ძე** თჳსი, დაბ. 20, 9 ლაგ.; **მარჯუენე** შენი... დიდებულ არს, გა-
მოსლ. 15, 6 ლაგ.; **თორნე** ჯაჭუდი ემოსა მას, 1 მეფ. 17, 5 ლაგ.; მან
დაამტკიცა **სამალე** ქუეყანისა ზედა, ამოს 5, 7 ლაგ.; მოაღლინა **მ** თჳსი,
რადთა მოატყოს **ტყუე** ერისა თჳსისა, კიმ. I, 177, 11; ესე მეექუსმ
თთუე არს, ეინაძთან წესსა შინა არს მიდგომილებისასა, იქვე 180, 37;
ნ. კ. იქვე: **ლეუე**, 172, 35; **მეუფე**, 187, 9.

მსგავსი მაგალითები გვხვდება იშვიათად და აქა-იქ სხვა ხელნაწერებშიც.
შიც, მაგრამ, ვიმეორებ, ძველი ქართულის **გ** ფუძიანი სახელებისათვის ძირი-
თადი ნორმა მაინც „მეფე“-ის ტიპის შემთხვევებია. ეს ნორმა უფრო მწიგ-
ნობრივი ხასიათისა უნდა ყოფილიყო და, როგორც ჩანს, გამოთქმაში მას
მტკიცე საფუძველი აღარ ჰქონდა. ამას რომ ვლამარაყოფთ, ჩვენ მხედველო-
ბაში გვაქვს ისეთი შემთხვევები, როცა ეს **მ** გამარტივებულია და სახელო-
ბითის ფორმა **ე**-ს ანაბარაა წარმოდგენილი. აი ამის რამდენიმე მაგალითი:
გწადოდეს თქუენ ხილვად **დე** ერთი დღეთაგან მისა კაცისათა, ლ. 17, 22 C;
შე-ლათუ-წუხნა **მეფე** იგი, მ. 14, 9 D; ესე არს **ძე** ჩემი საყუარელი, ისმინეთ
მისი, მრ. 9, 7 C; რადთა არავის უთბრან **საქმე** იგი, ლ. 8, 56 CD; რომელსა
არა ემოსა სამოსელი **საქორწინე**, მ. 22, 11 D; გამოვიდა იგი და იხილა **მე-
ფე**, ლ. 5, 27 CD და ბევრი სხვა.

აქედან არ გამოდინარეობს, რასაკვირველია, რომ ამ დროს წიგნე-
ბითი და სახელობითი გათანაბრებულია და ისინი ერთმანეთში ერევათ.

ასე რომ ყოფილიყო. მაშინ ამნაირი არევა სხვა შემთხვევებშიც უნდა გვექნოდა, მაგრამ სხვაგან ვეღვან ეს ორი ბრუნვა მკაცრად არის ერთმანეთისაგან განსხვავებული: სახლ და სახლი, დედა და დედაჲ, წყარო და წყაროჲ, ცრუ და ცრუჲ ერთმანეთში არასდროს არ ერევათ, მათ თავ-თავის ადგილას ხმარობენ. ზემოთ მოყვანილი მაგალითები მხოლოდ იმის მაჩვენებელია, რომ ამ დროისათვის შ-ს გამოთქმა უკვე აღარ შეეფერებოდა მის ძველ ხასიათს, ის ახლა ისე გამოითქმოდა, როგორც მეხუთე ე-ს და თუ ზოგიერთ ხელნაწერში ის ბევრჯერ თავის ადგილზე დგას და ძველ ნორმებს იშვიათად ლათობს¹, ეს უფრო ძველი სალიტერატურო ქართულის ტრადიციის შენახვით აიხსნება. მეტად საკულისხმოა ისეთი შემთხვევები, როცა ზოგიერთი ხელნაწერი მეხუთესა და მეოთხე ე-ს ერთად წარმოგვიდგენს ნოლზე, მაგალითად: თესლი და მჟაჲ, ყინელი და ნიცხეშ, ხაფხული და ნაშთარი, დღეშ და ღამეშ არი დასცხრენ, დაბ. 8, 21 ლაგ.; და ესუას სარას ძეშ, იქვე, 18, 14; (სამას წყროი ჰყო სიგრძშ) კილოზნისაჲ მის და ერგასის წყროთა ხივრცეშ ქქნე და ოც და ათ წყროთა ხიშაღლეშ ჰყო, იქვე, 6, 15. ეს ასოები იხმარება სახელობითს გარდა სხვა სათანადო შემთხვევებშიც; და ყო ნოვე ვგრეშო, ვითარცა უბრძანა უფალმან ღმერთმან, იქვე, 6, 22; 7, 5; ორ-ორი შევიდა ნოვეშ თანა კილოზანსა მას, იქვე, 7, 9; ცხორებასა ნოვეშხა, იქვე, 7, 11; 8, 13; ძენი ნოვეშხნი, იქვე, 7, 13; 9, 18; ხორშად-ხორშად აღაშეშნო ქუეშე სახლებად და შოვა სახლებად აღაშეშნო, იქვე, 6, 15 და სხვ. ამის მსგავსი მაგალითები ბლომად მოიძებნება აღიშის ძეგლსა და სხვა ხელნაწერებშიც. რად არის აქ მოცემული ორი ე (მეხუთე და მეოთხე)? ცხადია, პირველი მიუიწოდებელ გამოთქმის შეფერება და ამიტომ არის ნახმარი, მეორე ძველ ლიტერატურულ ნორმებსა და ტრადიციის უხდის ხარკს. ძალიან საინტერესოა, რომ ამ ორი ე-ს რიგი მუდამ ერთი და იგივეა: ჟერ ე, შემდეგ შ. ესეც ადვილი ასახსნელია: თავის დროზე შ სახელებში ბოლოს იწერებოდა, მას ე არასოდეს არ მოჰყვებოდა ხოლმე, თუ ამ უკანასკნელად მოყვანილ მაგალითებს არ მივიღებთ მხედველობაში, სხვა შემთხვევები თითქმის ერთისა და იმავე სახისაა: სათანადო შემთხვევებში ძველი შ გამარტივებულია და ე-ს საბითაა წარმოდგენილი. მაგრამ მართლ ამის აღნიშვნა აქ არ ჭირა. ძველ ქართულში ჩვენ ვიცით მთელი რიგი ისეთი შემთხვევები, როცა ამ ასოების ხმარება ძალზე არეულია: ძალიან ხშირად ერთი მეორისა² და მეორე პირველის ადგილას იხმარება. არ არის, მაგალითად, შ წარმოდგენილი ზედსართავი სახელების უფროსობითს ხარისხში ისეთი ძველი ძეგლების

¹ სხვა ენაბილ ხელნაწერთა შორის ამ მხრივ ყველაზე იდეალური მდგომარეობა ტბეთას მთხოველი დაქულის აქ შ თითქმის ყველგან თავის ადგილას იხმარება; მეორე მხრივ, მას დავუბრუნოთ თითქმის ათა აქვს ადგილი. ამ საინტერესო ხელნაწერის მათესა და მარკოზის თავები გამოცემა ვლ. ბენეშევიჩმა 1909 და 1911 წლებში (იხ. წყაროებში), ხოლო დიუკას თავი ჩვენ გამოცემით (ქართ. ენის ისტ. კრესტ. 1953, გვ. 65 — 132). შ კიდევ უფრო შეუძლებელია არა დაქულის სიწას მრავალთავეში, მაგრამ ამაზე ცალკე.

² შ-ს ჰეგერად რომ ე იხმარება, ეს ზემოთ ვნახეთ.

ენაში. როგორც ხანშეტი პალიმფსესტებია: **ხუმჯობეს** არს შენდა მკელ-
ბელის შესვლად, მრ. 9, 45 (ისტ. კრესტ. გვ. 13; შდრ. იქვე: **ხუმჯობეს**
არს შენდა... მრ. 9, 47, გვ. 14); და ხიყო ძმ იგი მისი **უზუცესი** ველსა
გარე, ლ. 15, 25 (იქვე, 16). ამავე მოვლენაზე მიუთითებდა ა. შანიძე ერთ-
მის გამოკვლევაში: „ალსანიშნავია უფუოდ ის გარემოება, რომ **შ** არ მოიპო-
ვება ზედსართავი სახელთა შედარებით-ალმატებითი ხარისხის სუფიქსში: ხუ-
პიტონსენს 2a1, ხუმეტესსა 25a3, უზუცესსა 19a14 და არც „ესრეთ“-ში
2b15, 3a13, 5b1¹. გვხვდება, პირიქით, იქ, სადაც მას არა ესაქმება-რა:
საკუთარ (აღამიანთა) სახელთა წრფელობითს ბრუნვაში: **ჰაქშ** (ი. ჯავახი-
შვილი, პალეოგრაფია, 1949, გვ. 354), წოდებითში: **ჰაქშ**, იწრაფე და და-
შოტელ მაგირე (იქვე). თუ ასეა საქმე ამ უძველესი ძეგლების ენაში, რაღა
უნდა იყოს შემდეგ საუკუნეთა სწერლების (თუ გადაწერების) ენაში! აქ
მართლაც დიდ არე-დარეგას ვხვდებით ამ მხრივ, რომ არაფერი ვთქვათ
ადრის ოთხთავზე, რომელიც ძალიან კრელ სურათს გვიჩვენებს **შ**-ს წერას-
თან დაკავშირებით, უკვე მე-9—10 საუკ. სხვა ძეგლებშიც ძალზე შეტყუვლია
ამ ასოს ხმარების საკითხი. აქ შეგვიძლო მოგვეყვანა ორიოდ ნიმუში ჯრუ-
ჭისა და პარხლის ოთხთავთაგან. ამათგან პირველი სისტემატურად წერს **შ**-ს
ნაცვლად **ე**-ს, მაგალითად: ნათესავი ბოროტი და **მეშრუზე** სასწაულსა ეძი-
ებს, მ. 16, 4; იხილეს რაჲ მოუუასთა მისთა **საქმე** ესე, ფრიად შეწუხნეს,
მ. 18, 31; აჲ ესერა **მეოფე** შენი მოვალს შენდა მშვიდი, მ. 21, 5; რომელმან
დაასხა ეენავი და **ზღუდე** გარე-მოსდგა მას, მ. 21, 33 და მრავალი სხვა. ამავე
(ჯრუჭის) ოთხთავში **შ** იხმარება იქ, სადაც ის არაა მოსალოდნელი; ამას
ნიმუშები იქნებოდა: და იტყოდა: შემწყალებ მე, უფალო, **ძმო** დავითისო,
მ. 15, 22; 16, 17; 20, 30; ხოლო **ძმნი** იგი სასუფიველისანი განითხინენ
ბნელსა მას გარესენლსა, მ. 8, 12 და სხვ. დავსძენ იქვე, რომ ჯრუჭის ოთხ-
თავი საერთოდ იმ ხაზს ატარებს, რომ, რაც შეიძლება, ნაკლებად იხმარება
ეს ასო.

პარხლის ოთხთავი, პირიქით, ძალიან ხშირად იყენებს მას, მაგრამ,
როგორც მოსალოდნელია ასეთ შემთხვევაში, ატარებს ამ მხრივ და მას
ასევე ხშირად ხმარობს იქ, სადაც ის არაა საჭირო. ამის მაგალითები იქნე-
ბოდა: ვერ ტელ-ეწიფების **ხსა** კეთილსა ნაყოფისა ზენეშისა გამოლებად,
არცა **ხსა** ბენეშსა ნაყოფისა კეთილისა გამოლებად, მ. 7, 18; და მესამესა
დღსა აღდგეს, მ. 20, 19; და **ჴშ** ზის იგი ვირსა და კიკუსა, ნაშობსა კარა-
ულისასა, მ. 21, 5; და განიდა **გარშ** ქალაქით ბეთანიად, მ. 21, 17 და სხვა².

¹ ა. შანიძე, ხანშეტი მრავალთავი: თბილ. უნივ. მოამბე. ტ. VII, გვ. 110.

² ერთი კია აქ ალსანიშნავი: **შ** არ გვხვდება უძველეს პოზიციას **ე**-ს ნაცვლად, არამედ
მას მხოლოდ მაშინ ცვლის, როცა ეს უკანასკნელი სიტყვის საწყისი ფონემის ბოლოსაა მოქ-
ციული, შდრ. **ხსა** — **ხე**, **დღსა** — **დღე**, **ზე**, **გარე**. მაგრამ ამ ხელნაწერში არასდროს არ
ხვდება მან ისეთი ე შეცვალოს, რომელიც სიტყვის შიგნით გვხვდება, მაგალითად: **ხენეში**,
ბეთანიად და სხვ. ზანს, გადაწერის შედეგადში მაინც არის ხსოვნა, რომ ამ **შ**-ს სახელებში
სწორედ უკანასკნელ ხმოვანთან აქვს უშუალო კავშირი.

ბოლოს დაეუმატებო, რომ ამ ძეგლში *შ*-ს ასევე ხშირად გვხვდებით *ე-ზე* ფუძეგთავებულ საკუთარ სახელთა სახელობითსა და მოთხრობითში: მიუგო *პეტრე* და *პრქუა* მას, მ. 14, 28; და ეტყოდეს: მოძლუარ, *მოსე* ესრე თქუა, მ. 22, 24 და სხვ. და თუ ასე არეულად იხმარება ეს ასო ისეთ ძეგლში, რომლის გადამწერიც, განთქმული შატბერდელი მწერალი იოვანე-ბერა, კარგად არის ჩვენში ცნობილი, როგორც დიდიად განსწავლულ პიროვნება და ქართული ენის საუკეთესო მცოდნე, რაღა უნდა ითქვას სხვებზე, რომელთაგან ბევრი ბერას ვერც ქართული ენის ცოდნით შეედრებოდა და ვერც იმის სამწერლო ერუდიციის დაიჩემებდა.

აქ არ შემოიღია ერთი ამ უკანასკნელთაგანის ენას არ შეეცხო ჩვენთვის საინტერესო საკითხთან დაკავშირებით. მე მხედველობაში მაქვს საქართველოს ცენტრალური არქივის ხელნაწერი (ფონდი 233, № 107), რომელიც ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში „ანბანდიდის“ სახელითაა ცნობილი¹ და რომელიც მე-10 საუკუნის მიწურულში უნდა იყოს გადაწერილი². ამ ხელნაწერში ძალზე შერეულია *შ*-ს მართლწერის საკითხი: არც *ე-ზე* ფუძეგთავებული საზოგადო სახელების ბოლოს სახელობის ბრუნვაში, არც *ე* ფუძიან საკუთარ (ადამიანთა) სახელთა ნათესაობითში და არც ზედსართავი სახელების უფროსობის ხარისხში ის არ გვხვდება. ყველა ამ შემთხვევაში მის ნაცვლად მხოლოდ *ე* არის წარმოდგენილი: საფრგე, ლ. 21, 35³; მეთე, ი. 1, 40; კლდე, ი. 1, 43; მეუფე, ი. 1, 50; უმცირესი, ლ. 9, 48 და სხვ.

იშვიათად *შ*-ს ფუძეში თუ ამოყოფს ხოლმე თავს აქა-იქ: შმნებულ, ლ. 21, 5; მაშმნებელთა, ლ. 20, 17. მაგრამ უმეტესად აქაც არა ჩანს, რომ ამ ასოს ამ დროს (ყოველ შემთხვევაში, ამ ხელნაწერის რედაქტორისა თუ გადაწერისათვის მაინც) უკვე დაკარგული ჰქონდა თავისი ფონეტიკური შინაარსი, იქიდანაც ჩანს, რომ ერთსა და იმავე სიტყვაში ორი-სამი სტრიქონის მანძილზე ხან *შ* სწერია და ხან *ე*: რამეთუ ესე არს *ნებაჲ* მომავლინებელისა ჩემისა მამისაჲ, ი. 6, 39, მაგრამ: რამეთუ ესე არს *ნებაჲ* მამისა ჩემისაჲ, ი. 6, 40. *შ*-ს ფუძეში, როგორც ცნობილია, ძველთაგანვე იწერებოდა *შ*. ამის ბუნდოვანი მოგონება უნდა ჰქონოდა ჩვენს გადაწერს, რომ ამ ძირში იგი ხანდახან *შ*-ს ხმარობს. მაგრამ მას აქ *შ*-ს მოქმედების ასპარეზი ერთობ გაუფართოებია და სადაც კი „*შე*“ კრამლევსი შეხვედრია (სულ ერთია, რაა ეს *შე*, რისგან შედგება ის), ანალოგიით *შ* გაუტარებია თითქმის ყველგან. ამის გამოა, რომ გვაქვს ძველი ქართულიდან ასეთი მოულოდნელი ფორმები: *შ* (=*შ*), ლ. 9, 38; 12, 59; *შ* (=*შ*), ლ. 19, 44; ნუ იმრუშებ, ლ. 18, 20; შსურატე-ყვეს, ლ. 22, 54; შსსადლებელ არს, ი. 3, 9; შსიწყნარებს, ი. 4, 45; ნიშმბი, ი. 4, 48; შსსრულ იყო, ი. 13, 2; შსმიყუარა, ი. 15, 9; შსვიდა, ი. 18, 15; შსგიწყნარენ, ლ. 9, 5 და სხვ.

1. ა. ი. ნ. გ. ლ. ე. ვ. ა., ქართული მწერლობის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა: მნათობი, 1937, № 4, გვ. 128.

2. ი. ნ. გ. ლ. ე. ვ. ა. ი. გ. მე-10 საუკუნისაღ: შინაინა (იქვე).

3. ხელნაწერი შენახულია მხოლოდ ლეჭა (ნაწილობრივ) და იოვანე (სრულად).

ამავე მოვლენაზე ბზირად მიუთითებდა ნ. მარო, ავტორს მის ცნობილ გამოცემაში ბევრჯერ აქვს აღნიშნული, რომ *მ* და *ე* ძალზე ბზირად არის არეული. იპოლიტეს ქებათა ქების განმარტებაში ის წერს ამ საკითხზე: *неоформленным явится имя сущ. или прилагательное в качестве второго именительного*, например: *თუთ სიბრძნე (ა. ნე სიბრძნე)* იყო 1, 2, თავადი იგი მადლ (ა. ნე მადლი) იყო 1, 4. Но в этом собственном уже синтаксическом явлении замечается сильное колебание, и только два раза сделаны мною исправления (*მოწამე* в *მოწამე* 2, 43, *მოწადე* в *მოწადე* 2, 106), в прочих же случаях в издании сохранено рукописное предание¹. ასევე იყო იგი იძულებული ამ გარემოებაზე მიუთითებინა „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებისა“ და სხვა გამოცემების დროს². არა ერთხელ აღუნიშნავს ეს გარემოება ა. შანიძესაც³.

თ. ყაუხჩიშვილს ამ საინტერესო ასოსადმი სპეციალური მონოგრაფიაც კი აქვს მიძღვნილი⁴.

ყველა ამის შემდეგ ბუნებრივია, თუ *ე*-ზე ფუძევითავეული სახელების წრფელობითა და სახელობითს ეწვეთ მოვეყრობით, სულ ერთია, რა ექნება მას ბოლოში: *მ* თუ *ე*. ამ სადავო ბრუნვების ფორმათა გამოყენებას არ ევრიდებით მხოლოდ მაშინ, როცა მოცემულ სახელს მსაზღვრელად ახლავს თანამოვანფუძიანი (ან სხვა ხმოვანზე დაბოლოებული) სახელი, რომელთაც ამ ორი ბრუნვისათვის განსხვავებული ფორმები აქვთ, მაგ.: *კაცსა ვისმე ესხნეს ორ ძე*, ლ. 15, 11 DE. აქ, როგორც უნდა წავიკითხოთ ძე, ის მაინც წრფელობითია, მის წრფელობითობას განსაზღვრავს მსაზღვრელი *ორ*. სამაგიეროდ, ამ წინადადებაში „რაჟამს დაჯდეს ძე *კაცისა* საუღართა ზედა დიდებისა მისისათა (მ. 19, 28 C) ძე სახელობითია, რასაც უჩვენებს მისი სინტაქსური ძალა (გარდაუვალ ზნასთან სუბექტია) და მსაზღვრელის ფორმა: *კაცისა-ა* მხოლოდ ნათესაობით-სახელობითის ფორმია.

3. ვითარებითი ბრუნვის ნიშანი, როგორც აღვნიშნეთ ზემოთ, ძველ ქართულში ხაირ-ნაირი. თანხმოვანფუძიან სახელებში ჩვეულებრივ *ად* და *ბოლოება* გვაქვს (*კაც-ად*), იშვიათად, განსაზღვრული ტიპის სახელებში, — *დ* (*ადგი-დ*)⁵. რაც შეეხება ნმოვანფუძიან სახელებს, მათ ყველას ვითარებითში მხოლოდ *დ* აქვს: *დედა-დ*, *ძე-დ*, *მოწადე-დ*. ორიოდ გამოწკლისზე (*არე-ად*, *მოწალ-ად*) ზემოთ იყო საუბარი. იქ ჩვენ ვცადეთ, აგვეხსნა, თუ რატომ გვაქვს ეს გამოწკლისი.

¹ Н. Марр, ТР, III, стр. XLII.

² Н. Марр, ТР, VI, стр. XLIV—XLV; XLVIII—LI.

³ ა. შანიძე, თომას სამარტის აპოკრიფის ქართული ვერსია: თბილ. უნივ. შრომები, ტ. 18, გვ. 31.

⁴ თ. ყაუხჩიშვილი, მასალები მერვე ეპისტორიკათვის, 1945, სპანფიდატო დისერტაცია (ხელმ.).

⁵ დ-ს გამოყენების სხვა შემთხვევებს (ქართლ-დ) ქვევით შევხებით გეოგრაფიულ სახელებთან დაკავშირებით.

ამ ბრუნვებთან დაკავშირებით კიდევ გვსურს ერთი შენიშვნა გავაკეთოთ, ახალ ქართულ სალიტერატურო ენაში, განსაკუთრებით დიალექტებში, ვითარებითის დ, რომელიც სიტყვის აბსოლუტურ ბოლოსაა მოქცეული, ყრუედება ხოლმე და იქცევა ბგერად, რომელიც თ-საყენ უფროა გადახრილი¹; ამიტომ ხშირად მას წერაში თანით გამოხატავენ. დონის დაყრუება და თანად ქცევა, როგორც ჩანს, ახალი ამბავი არაა. მის კვალს იშვიათად, მაგრამ მაინც ჩვენ ვპოულობთ ძველ ქართულში. ერთი ამნაირი მაგალითი დადასტურებულია აღიშნის ოთხთავში: და აღვიდა იგი მთათ, მრ. 3, 13. სხვა მაგალითებს მოვიყვან აქვე: მოილო მარიამ ნელსაცხებელი და იწყო ცხებათ ფერტთა უფლისათა. ჰილ-ეტრ. 128 v, 19; რომელი მოვიდა ნეუსთა ვნებათ კორცითა და მეორედ მოსლვად არს გაშადა ცოცხალთა და მკუ-დართა, იქვე. 145 v, 1; ამაღლდი ზეცათ და დასჯედ მარჯუენით მამისა, იქვე. 270, 5² და სხვა.

8. ისეთი სახელების შესახებ, როგორიცაა ზღუა და ტაუა. ნ. ქვემოთ (გვ. 128—132).

2. ქუეყანად-კვეყადი სახელები

ის სახელები, რომლებიც ახალ ქართულში ფუძეს კიდევ იკუმშავენ და კიდევ იკვეცენ, ძველ ქართულში ან სრულიად არ გვხვდება (ფანჯარა, ქარ-ბინა...), ან გვხვდება, მაგრამ ფუძეს არ იკუმშავენ. ამ უკანასკნელი ტიპისაა: ქუეყანა, მოყუარე და სხვ. ესენი მხოლოდ იკვეცებიან, მაგრამ შიგნიით ხმო-ვანს არასდროს არ კარგავენ, არ იკუმშებიან, მაგალითად:

1) ქუეყანა:

რომელი ქუეყანისა ამისგანი არს, ქუეყანისაგან არს და ქუეყანისსა იტყჱს, ი. 3, 31 C; ნავი იგი განშორებულ იყო ქუეყანით მრავალ უტევან, მ. 14, 24; გამოვიდა სიმონ-ბეტრე და გამოითრეცდა ბადესა მას ქუეყანად, ი. 21, 11.

2) (კაცთ)-მოყუარე: ქანანელი იგი დედაქაცი შეუვრდა და ეტყოდა და ითხოვდა კაცთ-მოყუარისაგან, სენ. 368 a.

¹ გ. ახვლედიანი, ყრუ MEDIAE ქართულში: ჟურნ. „განათლება“, 1920, № 4 — 5, გვ. 3—10. ზოგიერთი შესწორებით დამატდა იმავე ავტორის ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლებში (1949, გვ. 353—357).

² ა. შატერაძის თქმით, კილ-ეტრატის იადგარის ორთოგრაფიული და ფონეტიკური თავისებურებანი, 1941, გვ. 52 (საკანდიდატო დისერტაცია, ზელნ.); ა. ჯიშიაშვილი, კილ-ეტრატის იადგარის მორფოლოგიურ-სინტაქსური თავისებურებანი, საკანდ. შრომის თეზისები, 1941, გვ. 2.

ჩვეულებრივ ქართულში ნამდვილი ქუჩა-კუჩა-კუჩა-კუჩა სახელებია: მოწაფე, მან-ქანა, პატარა.

ა) მოწაფე. ამ სიტყვაში ნათესაობისა და მოკმედებითში იკარგება ორი ნიშანი: შიგნითა ა (ქუჩა) და გარეთა ე (კუჩა). მაგალითები: კმა არს მოწაფისა მის, უკუთუ იყოს, ვითარცა მოძღუარი თუხი, მ. 10, 25 E; რომელმან ასუას ერთს ამას მცირე თავისა სასუმელი ერთი წყალი გრილი სახელად მოწაფისა, მ. 10, 42 DE; მაშინლი სრბით მივიდა სიმონ-პეტრესა და ერთისა მის მოწაფისა, რომელი უკუარდა იესუს, ი. 20, 2 C; და ბრძანა განყვანება წმიდისა მაცხიმესი და შეყვანება მოწაფისა მისისა, კამ. 1, 70, 36; მოწაფის-მოწაფისა, ლიტ. ურთ. 23, 9; მოწაფისა მისისა, იქვე, 69, 5; რამეთუ კმა არს მოწაფისა მის, იყოს თუ ვითარცა მოძღუარი თუხი, სვან. 455 ხ; ემი ჩემი ახლოს არს, შენ თანა გუო ენება ესე მოწაფით ჩემით, მ. 26, 18 CD. აქედან ნაწარმოები ფორმა, რასაკვირველია, შეკუმშულია; და მიერ ქალაქით-მოიღეს პეტროსანი იგი ვუამი მისი და დადევს იგი წმიდათა პატრიარქთა თანა სამოწაფისა, წმრტყ. 66, 24.

ბ) მანქანა. აღნაგობით ეს სიტყვა ჰგავს დღევანდელი ქართლის „ქარ-ხანა“-სა და „ფანჯარა“-ს, რომლებიც იკუმშებიან და იკუმშებიან ფორმად. მაგალითები: მერმე გეტყვ თქუენ: უადვილეს არს მანქანის სახელი განსლად ქურელსა ნემსისა, ვიდრე მდიდარი შესლად სასუფეველსა ცათისა, მ. 19, 24 D. E-ში შეუკუმშვი ფორმა (მანქანის), ხოლო C-ში სულ სხვა სიტყვა გვხვდება (ზომთ-საბელი); ეგვეთ აღგილი ოთხთაგში ვიდრე ორ ადგილას მგორდება: მარგოზის თავში ისევე შეკუმშულ-შეკვეცილი ფორმა, ამ შემთხვევაში ორივე ხელნაწერში (DE); აქ ამ ფორმას, წინანდელისაგან განსხვავებით, ემთავრება ა აქვს დართულია: უადვილეს არს მანქანისა სახელი ქურელსა ნემსისასა განსლად, მრ. 10, 25 DE. აღნიშნულ ძეგლში აქაც „ზომ-საბელისა“-ი ნახმარი (თანა აღარაა წარმოდგენილი). ეს შეკუმშულ-შეკვეცილი ფორმა ამ სახით (მანქანისა) საბარებიდან გადასულია ბევრ სხვა ხელნაწერში. ოთხთავის მესამე ადგილას (ლ. 18, 25) ყველა სამი ხელნაწერი შეუკუმშავ (მაგრამ შეკვეცილ) ფორმას იძლევა: მანქანის სახელი.

აღსანიშნავია, რომ იშვიათად ეს სახელი შეუკუმშავად და შეკუმშულად გვხვდება, მაგალითად: მტერისა მის მანქანასა მზაკუვარებათ, აბო 193, 21. მართალია, აქ მანქანა „მოხერხებას“, „ეშმაკობას“, „ეშმაკურ ხერხს“ აღნიშნავს, მაგრამ ფუძის ქუჩა-კუჩა-კუჩა-კუჩა ამას არა აქვს მნიშვნელობა: ფუძე მიიწეო ერთი. ბოლოს დაესძენ, რომ ამ ხელნაწერსა (A 19) და ამ ძეგლში (აბო წამება) ამის მსგავსი სხვა მაგალითიც გვხვდება: იქ „გუგა“ შეუკუმშულად არის მოცემული (გუგაძთა, 198, 3). როდესაც სხვაგან ეს სიტყვა ჩვეულებრივ, შეკვეცილი სახით გვხვდება.

შეკუმშულ-შეკვეცილი ფორმა გამოყენებული აბსტრაქტულ სახელში მანქანა (|| მანქანება), რომელიც „მოხერხებას“, „ეშმაკობას“ აღნიშნავს, ამის მაგალითია: გრძნებისა მანქანებითა განმერნეს გელთავან ჩემთა, სვან. 226 ა.

გ) პატარა. ეს ზედსართავი დღევანდელ ქართულში ჩვეულებრივ სხვა სახელის (არსებითის) მსაზღვრელად იხმარება და როგორც ნიშანდობიანი

მ. ი. იმედიანოვი, საბჭოთა ბრუნვა

მსაზღვრელი ფორმას არ იკვლის არც ბრუნვებში, არც რიცხვში (ეს ხდება მაშინ, როცა ის საზღვრულის წინ არის დასმული; ახალ ქართულში ის ჩვეულებრივ წინ გვხვდება): პატარა ბავშვი, პატარა ბავშვმა, პატარა ბავშვს, პატარა ბავშვის, პატარა ბავშვით, პატარა ბავშვად, პატარა ბავშვო, პატარა ბავშვები და სხვ. ამიტომ ჩვენ არა გვაქვს საშუალება ვაფიგოთ. იკუმშავს და იკვეცს ის ფუძეს, თუ არა. ეს სახელი ძველ ქართულში ძალიან იშვიათად იხმარებოდა. მას ცვლიდა სიტყვა მცირე, რომელსაც ზოგადი მნიშვნელობა ჰქონდა და ყოველგვარი საგნისა თუ მოვლენის სიმცირეს აღნიშნავდა. ასე, მაგალითად, ტვარის მიმართაც ძველ ხელნაწერებში ეს სიტყვა იხმარებოდა: რამეთუ უღელი ჩემი ტკბილ არს და ტვრთი ჩემი მცირე არს, მ. 11. 30C DE. შემდეგში უკვე, როცა ამ ზოგადი „მცირე“-ს დიფერენციაცია მოხდა, ზემოთ მოყვანილი ადგილის „მცირე“ შეცვალეს შესაფერისი ცნებით სუბუქი: ტვრთი ჩემი სუბუქი არს (ურბნული რედაქცია). შემდეგ გ. მთაწმიდლის რედაქციამ). მეორე მხრივ, ეგვე „მცირე“ იხმარებოდა ადამიანის ტანის (порт) სიმატარების გამოსახატავად, მაგალითად: (ზაქეს) უნდა ბილვა იესუმისი, ვინძი არს, და ვერ უძლო ბილვად ერისა მისჯან, რამეთუ პასაკით იყო იგი მცირე, ლ. 19, 3. მცირე აქ დაბალს ნიშნავს: პასაკით იყო მცირე, ე. ი. ტანად დაბალი იყო. მაშასადამე, ეს მცირე შემდეგ შესაფერისა ცნებამ — დაბალმა — შეცვალა. ასე რომ, ცოტაა ის შემთხვევები, რომ ამ „პატარა“-ს არ ცვლიდეს სიმატარების ზოგადი გამომხატველი მცირე. ჩვენ აქ კიდევ არა ყოველი პატარა გვანტერესებს, არამედ ისეთი, რომელიც აუშ. შვად ბრუნვებში იქნება დასმული (ნათ. — მოკმ. მხოლოდითი რიცხვისა და ებიანი მრ. ფეხა ბრუნვა). ერთი ამნაირი მაგალითი ჩვენ შეგვხვდა ოშკის ბიბლიის ერთ-ერთ ნაწყვეტში და ჩვენი სიტყვა იქ შეკუმშულ-შეკვეცილი აღმოჩნდა: და შეზაგინებდეს მე ერისა მიმართ ჩემისა მჭელისა ერთისათჳს ქრთილისა და პატარისა ერთისათჳს პურისა, ებეკ. 13, 19. თბილისურ გამოცემაში აქ მოყვანილი ხაზგასმული სიტყვა შეცვლილია ნატებისათჳს პურისა, რუსული თარგმანით: за маленьких хлебов.

ეჭვი არაა, ეს ნატები (дети) იმავე მნიშვნელობის სიტყვაა, რომლის ნათესაობითის ფორმაც არის ზემოთ მოყვანილი „პატარისა“.

მაგრამ რა ფორმია საგულისხმეხელი ამ სიტყვის ფუძედ? პატარ თუ პატარა თუ პირველი, — მაშინ კვეცა აღარ გვეხება. თუ მეორე, — მაშინ კვეცაც გვეხება (კუმშვა ხომ არის და არის). თუ მოვიგონებთ, რომ პარხის მრავალთავის (A 95) ანდერძში გადამწერად მოხსენებულია გაბრიელ პატარაი (გვ. 1222), აგრეთვე ეგვე გაბრიელ პატარაი არის დასახელებული ე. წ. პარხალური ოთხთავის (S 4927) გადამწერად (მოხსენებულია ოთგის: იოვანეს სახარების ბოლოს და ოთხთავის საკითხავების შანაარსის დისასრულს), შეიძლება დაეფუძეთ, რომ ფუძე ამ სიტყვისა არის პატარა, მაშასადამე, ეს სახელიც კუმშვად-კვეცადი ყოფილა¹.

¹ საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ებეკელის ახალ სოფურ თარგმანში (დასავლურ ეკლესიის) ეგვე სიტყვაა გამოყენებული: за малых детей (ნახე კონსტანტინეპოლის გამოცემა სოფური ბიბლიისა, 1830 წ.).

საფიქრებელია, რომ კუმშვად-კვეცადი უნდა იყოს აგრეთვე ძველი ქართლის „მოლუაწე“, მაგალითად: რომელთა დამოსდიოდეს ნაკადულნი ცრემლანი თულათგან მათთა განშოვრებისათჳს მოძღურისა **მოლუწისა** და სხვ. ულთა მკურნალისა გელოენისა, მოქც. 74, 4. მაგრამ საქმე ისაა, რომ ეს სახელი ზოგჯერ ფუძის ბოლოს თანხმოვანსაც უჩვენებს: გვხვდება ამ სახით: **მოლუაწი**: და ღვს იგი მეფისა წინაშე მსახურად და იყოს იგი მისა **მოლუაწ**, და განტყუბოდის მეფემ მარადის, 3 მეფ. 1, 12. ამ ტიპისაა მეორე მაგალითიც: რამეთუ კაცნი **მოლუაწნი** იყვნეს, იქვე, 9, 22. ახლა საკითხავია: რომელი ფორმის გაგრძელებაა ზემოთ აღნიშნული **მოლუწისა**: „მოლუაწე“-სი, თუ „მოლუაწი“-ისა? თუ პირველისა. — მაშინ კუმშვად-კვეცადი იქნებოდა, თუ მეორისა. მაშინ მხოლოდ კუმშვადი. საჭიროა აღვნიშნოთ, რომ იმავე 3 მეფ. წიგნში ეს სახელი გვხვდება ვითარებითს ბრუნვაში და აქ უკუმშველადია დაცული: და დაედგინნეს სოლომონს ათორმეტნი მბრძანებელნი ისრაჲლსა ზედა **მოლუაწად** და წინამძღურად, 4, 7. აქ ეს „**მოლუაწად**“, ცხადია, „მოლუაწ“-ის გაგრძელებაა, რადგანაც გადამწერი, როგორც ვნახეთ, იქვე ასეთ ფორმას ხმარობს (მოლუაწ, მოლუაწნი). მაშასადამე, მოლუაწი — მოლუაწად უკუმშველია. ამიტომ შეიძლება გვეფიქრა, ზემოთ მოყვანილი **მოლუწისა** კუმშვადი იყოს და კვეცადიცო (ეს მით უმეტეს, რომ „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ძეგლისათვის დამახასიათებელია „მოლუაწე“ და არა „მოლუაწი“...), თუმცა არც ის არის შეუძლებელი, **მოლუაწ** ერთ შემთხვევაში (ერთ ძეგლში) შეუკუმშვად იყოს მოცემული. ხოლო მეორეში — შეუკუმშულად. ამის გრავალი მაგალითი ჩვენ ენახეთ ზემოთ (სუდარითა — სუდრითა), თუ ჩვენ **მოლუწისა** უფრო შეკუმშულ-შეკვეცილი ფორმა გვეჩინა, ეს იმატომ, რომ უფრო გაგრძელებული საწყისი ფორმა სწორედ „**მოლუაწე**“-ა.

შესაძლებელია კუმშვად-კვეცადი სახელი კიდევ სხვაც იყოს, მაგრამ ჩვენ ახლა აღნიშნულთ დავამყოფილდეთ.

3. უკუმშვად-კვეცადი სახელები

უკუმშველ სახელებს ფუძე არც ერთ ბრუნვაში არ ეკვეცებოთ. ასეთია ყველა სახელი, რომელთა ფუძის მოლოკიდური ბგერაცაა **ო** და **უ**. — **უ**-ზე დამოლოცებული სახელები ორ ჯგუფად იყოფა: ერთ ჯგუფში შედის ის სახელები, რომელთა ფუძე სრულ (მარცვლიან) **უ**-ზე დამთავრებულია: **ბუჟუ**, **გრუ**, **ცრუ**; მეორეში შედის ის სახელები, რომელთა ფუძე უმარცვლო **უ**-ზე, ე. წ. უბრჯუზე მთავრდება: **ნაჟუ**, **რიცჟუ**, **ჯაჟუ**.

სახელები, რომელთა ფუძის მოლოკიდური ბგერებაცაა **ო** და **მარცვლიანი უ** — აბსოლუტურად ერთნაირად ბმრუნვის; ამათგან განსხვავდება უმარცვლო **უ**-ზე (უმრჯაუზე) დამოლოცებული სახელების ბრუნვა; ეს უკანასკნელნი საქმით თავისებურებებით ხასიათდებიან, თუმცა იმათი კვეცისა თუ უკვეცლობის შესახებ არ შეიძლება ვილაპარაკოთ, მაგრამ ისტორიული წარსულისა და გრაფიკული მხარის გათვალისწინების გამო მათ აქვე განვიხილავთ.

ო-ზე გათავებული ფუძეები

მხოლოდითი რიცხვი

წრფ.	წყარო	ხურო	ტილო
სახ.	წყარო-ე	ხურო-ე	ტილო-ე
მოთხ.	წყარო-მან	ხურო-მან	ტილო-მან
მიც.	წყარო-სა	ხურო-სა	ტილო-სა
ნათ.	წყარო-ესა	ხურო-ესა	ტილო-ესა
მოკმ.	წყარო-ათა	ხურო-ათა	ტილო-ათა
ვით.	წყარო-დ	ხურო-დ	ტილო-დ
წოდ.	წყარო-ო	ხურო-ო	ტილო-ო

მრავლობითი რიცხვი

ნარ-თანინი

წრფ.	—	—	—
სახ.	წყარო-ნი	ხურო-ნი	ტილო-ნი
მოთხ.	წყარო-თა	ხურო-თა	ტილო-თა
მიც.	"	"	"
ნათ.	"	"	"
მოკმ.	"	"	"
ვით.	"	"	"
წოდ.	წყარო-ნო	ხურო-ნო	ტილო-ნო

ებინი

წრფ.	წყარო-ებ	ხურო-ებ	ტილო-ებ
სახ.	წყარო-ებ-ი	ხურო-ებ-ი	ტილო-ებ-ი
მოთხ.	წყარო-ებ-მან	ხურო-ებ-მან	ტილო-ებ-მან
მიც.	წყარო-ებ-სა	ხურო-ებ-სა	ტილო-ებ-სა
ნათ.	წყარო-ებ-ისა	ხურო-ებ-ისა	ტილო-ებ-ისა
მოკმ.	წყარო-ებ-ითა	ხურო-ებ-ითა	ტილო-ებ-ითა
ვით.	წყარო-ებ-ად	ხურო-ებ-ად	ტილო-ებ-ად
წოდ.	წყარო-ებ-ო	ხურო-ებ-ო	ტილო-ებ-ო

(მარცვლიან) უ-ზე გათავებული ფუძეები

მხოლოდითი რიცხვი

წრფ.	ძუძუ	რუ	ბუ
სახ.	ძუძუ-ე	რუ-ე	ბუ-ე
მოთხ.	ძუძუ-მან	რუ-მან	ბუ-მან
მიც.	ძუძუ-სა	რუ-სა	ბუ-სა

ნათ.	ძუძუ-ას-ა	რუ-ას-ა	ბუ-ას-ა
მოკმ.	ძუძუ-ათ-ა	რუ-ათ-ა	ბუ-ათ-ა
ვით.	ძუძუ-დ	რუ-დ	ბუ-დ
წოდ.	ძუძუ-ო	რუ-ო	ბუ-ო

მ რ ა გ ლ ბ ი თ ი რ ი ც ხ ვ ი

ნარ-თანინი

წრფ.	—	—	—
სახ.	ძუძუ-ნ-ი	რუ-ნ-ი	ბუ-ნ-ი
მოთხ.	ძუძუ-თ-ა	რუ-თ-ა	ბუ-თ-ა
მიც.	"	"	"
ნათ.	"	"	"
მოკმ.	"	"	"
ვით.	"	"	"
წოდ.	ძუძუ-ნ-ო	რუ-ნ-ო	ბუ-ნ-ო

ეზინი

წრფ.	ძუძუ-ებ	რუ-ებ	ბუ-ებ
სახ.	ძუძუ-ებ-ი	რუ-ებ-ი	ბუ-ებ-ი
მოთხ.	ძუძუ-ებ-მან	რუ-ებ-მან	ბუ-ებ-მან
მიც.	ძუძუ-ებ-ს-ა	რუ-ებ-ს-ა	ბუ-ებ-ს-ა
ნათ.	ძუძუ-ებ-ის-ა	რუ-ებ-ის-ა	ბუ-ებ-ის-ა
მოკმ.	ძუძუ-ებ-ით-ა	რუ-ებ-ით-ა	ბუ-ებ-ით-ა
ვით.	ძუძუ-ებ-ად	რუ-ებ-ად	ბუ-ებ-ად
წოდ.	ძუძუ-ებ-ო	რუ-ებ-ო	ბუ-ებ-ო

უ მ ა რ ც ე ლ ო უ-ზე გათავებული ფუძეები

მ ხ ლ ბ ი თ ი რ ი ც ხ ვ ი

წრფ.	რიცხუ	ნაძუ	ჯაჭუ
სახ.	რიცხუ (რიცხუ-ი)	ნაძუ (ნაძუ-ი)	ჯაჭუ (ჯაჭუ-ი)
მოთხ.	რიცხუ-მან	ნაძუ-მან	ჯაჭუ-მან
მიც.	რიცხუ-ს-ა	ნაძუ-ს-ა	ჯაჭუ-ს-ა
ნათ.	რიცხუ-ის-ა	ნაძუ-ის-ა (ნაძუ-ის-ა)	ჯაჭუ-ის-ა (ჯაჭუ-ის-ა)
	(რიცხუ-ის-ა)		
მოკმ.	რიცხუ-თ-ა	ნაძუ-თ-ა (ნაძუ-ით-ა)	ჯაჭუ-თ-ა (ჯაჭუ-ით-ა)
	(რიცხუ-ით-ა)		
ვით.	რიცხუ-ად	ნაძუ-ად	ჯაჭუ-ად
წოდ.	რიცხ(უ)-ო	ნაძ(უ)-ო	ჯაჭ(უ)-ო

მრავლობითი რიცხვი

ნარ-თანხანი

წრფ.	—	—	—
სახ.	რიცხუ-ნი	ნაძუ-ნი	ჯაჭუ-ნი
მოთხ.	რიცხუ-თ-ა	ნაძუ-თ-ა	ჯაჭუ-თ-ა
მიც.	"	"	"
ნათ.	"	"	"
მოკმ.	"	"	"
ვით.	"	"	"
წოდ.	რიცხუ-ნ-ო	ნაძუ-ნ-ო	ჯაჭუ-ნ-ო
ებინა			
წრფ.	რიცხუ-ებ	ნაძუ-ებ	ჯაჭუ-ებ
სახ.	რიცხუ-ებ-ი	ნაძუ-ებ-ი	ჯაჭუ-ებ-ი
მოთხ.	რიცხუ-ებ-მან	ნაძუ-ებ-მან	ჯაჭუ-ებ-მან
მიც.	რიცხუ-ებ-ს-ა	ნაძუ-ებ-ს-ა	ჯაჭუ-ებ-ს-ა
ნათ.	რიცხუ-ებ-ის-ა	ნაძუ-ებ-ის-ა	ჯაჭუ-ებ-ის-ა
მოკმ.	რიცხუ-ებ-ით-ა	ნაძუ-ებ-ით-ა	ჯაჭუ-ებ-ით-ა
ვით.	რიცხუ-ებ-ად	ნაძუ-ებ-ად	ჯაჭუ-ებ-ად
წოდ.	რიცხუ-ებ-ო	ნაძუ-ებ-ო	ჯაჭუ-ებ-ო

შენიშვნები:

1. ა-ზე დაბოლოებული მარტივი (ძირეული) სახელები ქართულში ერთმანეთს იცვლება. დაგვასახელებთ ზოგ მათგანს: ოქრო, ეზო, გემო, კურო, კალო, ვბო, ერო, სარო, თეძო, სორო, ასო, ხარო, ხაჭო, აყირო, ურო, კილო, ალო || პალო, ერდო, რტო, ჩრდილო, ბაბილო და სხვა.

რაც შეეხება წარმოქმნილ სახელებს, ასეთი ძალზე ბევრია. წარმოქმნილ სახელებში უნდა გავარჩიოთ სამი ჯგუფი: ერთში-მწარმოებელია სა- აფიქსები; ამით იწარმოება ე. წ. დანიშნულების სახელები (სა-ძმ-ო); მეორეში მწარმოებელია უ- აფიქსები; ამით იწარმოება ე. წ. უარყოფითი სახელები (უ-ფერ-ო); მესამეში, რიცხვით ძალიან მცირეში, მწარმოებელია ხი- აფიქსები; ამით იწარმოება ე. წ. აბსტრაქტული სახელები (სიტყვო). ჩვეულებრივ ასეთ სახელებს აწარმოებს ხი- აფიქსები: სი-წმიდ-ე, ეს სახელები ზედსართავი წარმოშობისაა. მაგრამ ხშირად მათ უკვე მოპოვებული აქვთ არსებითი შენიშვნა. დაგვასახელებთ აქ რამდენიმე მათგანს: სავაჭრო (დუქანი), სამთავრო, სამეფო, სამწყსო, სამღვდლო (ტაძარი, ეკლესია), სასო, საბჭო (კიმ. I, 74, 4), სადილეგო (ციხე), სამარხეო || სამარხო, სამნო, სამყარო, სარწმუნო, საშო... უბიწო, უმანკო, უსასო, უშჯულო, უდაბნო, უცხო, უჯორკო (უსხეულო = ანგელოზი), უწყალო... სიჭმო (სიხშირე), სიჩხო (პატარაობა, ჩვილობის დრო, ბავშვობა), სიტყვო, სიჩრდო (ჩრდილი), სიწლო (სიწვრილე) და სხვა.

2. უ-ზე დაბოლოებული სახელები თითზე ჩამოსათვლილია: ესენია: დრკუ, ბლუ, ყრუ, კუ, ძუ, ცრუ... უფრო ძველად ამნაირი სახელები გაცი-

ლებით მეტი უნდა ყოფილიყო. მაგრამ ფუძის ბოლოს მოხვედრილი ხმო-
ვანი უ, რომელსაც მახვილი არ ხვდებოდა, კარგავდა მარცვლიანობას და
უმარცვლო უ-დ (უმრჯგუდ) იქცეოდა. შემდეგ ეს უმრჯგუდ თანდათან გა-
ვიდა ხმარებიდან და ახალ ქართულში იგი ყველგან ეინით იქნა შეცვლილი.
ასეთი წარმოშობისაა დღეს ისეთი სახელები, როგორიცაა: ნაძვ-ი, რიცხვ-ი,
ჯაჭვ-ი, თავვ-ი, ლეკვ-ი, ძარღვ-ი, ფიჭვ-ი, ლელვ-ი და მრავალი სხვა. მაშა-
სადავს, სულ ძველად ნაძუ ორმარცვლიანი სიტყვა იყო; შემდეგ მისი უ
უმარცვლოდ იქცა, რადგან მახვილი მას არ ხვდებოდა (იგი წინა მარცვალზე
იყო); ამ მდგომარეობას ასახავს სწორედ ძველი ქართული. როცა ამ ბოლო-
კიდურ უ-ს მარცვლიანობა დაკარგული აქვს, მაგრამ მას ძველებურად უ-თი
გადმოსცემენ. შემდეგ და შემდეგ იგი სავსებით დიფსგავსა ბგერა ვ-ს და
წერაშიც ამ ეინით გადმოიცემა დღეს.

აქ არ იქნება ურიგო მოფიგონოთ, რომ ძველ ქართულში გვაქვს
ისეთი შემთხვევები, როცა მახვილიანი უმრჯგუდ ალარაა უმრჯგუდ, არამედ
ის სრულ (მარცვლიანი) უ-დ გამოითქმის, ამის მაგალითებია ზმნის ფორმები:
ვ-თქუ, ს-თქუ, თქუ! თქუნ! ვ-სუ, პ-სუ, სუ! სუნ! მაგრამ როცა ამავე სიტ-
ყვებში თავს იჩენს რომელიმე სხვა ხმოვანი, ეს უმრჯგუდ წამსვე კარგავს
მარცვლიანობას და მას ამ მეორე ხმოვანს გადაულოცავს: თქუ-ა და თქუ-ეს
უკვე ერთმარცვლიანია.

ზემოთ თქმულიდან გამომდის, რომ სრული უ-ს გადაქცევა უმარცვლო
უ-დ მხოლოდ ორ- და მეტმარცვლიან სიტყვებში უნდა მომხდარიყო, მას
არ შეიძლებოდა ადგილი ჰქონოდა ერთმარცვლიან სიტყვებში, რადგან ამ
უკანასკნელებში მახვილი ამ ერთადერთ ხმოვანზე (უ-ზე) მოდიოდა. სწორედ
ამ მიზეზითაა გამოწვეული, რომ ფუძის ბოლოს გადაჩეხილი უ დღეს მხო-
ლოდ ერთმარცვლიან სახელებში გვაქვს შემონახული (კუ, რუ, ვრუ, ცრუ
და სხვ.). გამონაკლისს წარმოადგენს ერთადერთი სიტყვა ძუძუ. მაგრამ თუ
სწორია სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრება, რომ ეს
ძუძუ ფუძის გაორკეცებით არის მიღებული¹, მაშინ ალარც ეს ერთი გამო-
ნაკლისი იქნება. ჩანს, მისი წარმოშობის ხსოვნამ გადაარჩინა ბოლოკიდური
უ რედუქციას. უბრალო ხალხურ მეტყველებაში ანაირი ეტიმოლოგია
(ხალხური ეტიმოლოგია) საკმარისი იყო უ-ს შენახვისათვის.

ალსანიშნავია, რომ იმ რამდენიმე ერთმარცვლიან სახელს, რომლებიც
გადატრია უ-ს რედუქციას, ძველ ქართულში ზოგჯერ ფუძის ბოლოს გ-ემა-
ტრება და ამით ამოწლილია ხსოვნაც უ-ზე დამოლოებული სახელებისა, მაგა-
ლითად:

1) რუ-გ-ი: შემდგომად სამისა დღისა აღიესნენ ყოველნი ლაკუანი თქუ-
ენნი, წარყვდით, განმზადენით რუგნი, კიმ. II, 197, 5; ვიდრე განთიადმდე
აღიესნეს რუგნი და ჳეგნი ყოველთაგან მდინარეთა, იქვე, 198, 21 (მაგრამ

¹ ა. შანიძე, გრამ. საფუძვ. გვ. 150. შდრ. ა. ჩიქობავა, სახ. დუბ. გვ. 20, 170.

შდრ. ღა ბრძანა წმიდამან მან, რაჲთა მოჰმადინენ **რუნი** მათნი, კიმ. 1, 257, 32).

2) **ძუფი**-ი: ვხედავ ძალსა შენსა, ვითარცა ძალსა ლომისა **ძუფისასა**, მოქც. 82, 2; **ძუფი** ლომი, დანიელ 7, 4; ხოლო **ძუფნი** ლომნი ენიოთა ლომნი-დეს ფერკთა მათთა, კიმ. 11, 25, 7; ძალი ლომისაჲ და ჯმაჲ ლომისა **ძუფისაჲ**, ზახებაჲ ვეშაბთაჲ, იობ 4, 10.

3) **ზუფი**-ი: ვემსგავსე ვარსებასა მას უდაბნოდსა და ვიყავ მე ვითარცა **ზუფი** ნიჭიმილსა, ფსალმ.-101, 6; **ზუფისათჳს** თქუა (სახის-მეტყუელმან): დამის-მოყუარე არს ვიდრე დღისაჲ, სახისმეტყ. (ისტ. ქრესტ. 281, 13); და სერი და ჰაჰრი და მსგავსი მისი; და ქორი და მსგავსი მისი; **ზუფი** და ლამის ჰგომბარი და მიმინოჲ და ძენძერუკი, ლევიტ. 11, 16.

4) **კუფი**-ი: სახის-მეტყუელმან თქუა: არს მგეცი ზღუასა შინა, რომელი იწოდების ვაჰანაკრაჲ, **კუფი** ზღუსაჲ, სახისმეტყ. (ისტ. ქრესტ. 284, 19) და სხვ.

ამნაირ **ვ** დართულ სახელებს ენა ეპყრობა როგორც ჩვეულებრივს თან-ხმოვანფუძიან სახელებს და ამიტომაც, რომ სახელობითში, ნათესაობითსა და მოქმედებითში გვაქვს არა **ა**, არამედ სრული **ი** (**ძუფი-ი**, **ზუფისათჳს...**). როგორც ვხედავთ, **უ**-ს გაქრობა ფუძის ბოლოში ამ ზნითაც არის მიღწეული: **ზუფი**, **ძუფი**, **კუფი**, **რუფი** ამ სიტყვათა დამწერთათვის აღარაა უკვეცელი ხმოვანფუძიანი სახელები, არამედ ჩვეულებრივი ტიპის თანხმოვანფუძიანი სახელები და ბრუნების თვალსაზრისით არაფრით არ განსხვავდება, ეთქვათ, **კრაფი**, **კუფი**, **სხიფი** და მსგავს თანხმოვანფუძიან სახელთაგან.

5) როგორც არაერთხელ გვაქვს აღნიშნული, **თ**-სა და **უ**-ზე დაბოლოებული სახელები ფუძეუკვეცილი, მათ არც ერთ ბრუნვაში არ ეკვეცებათ ფუძე. ერთადერთ გამონაკლისს წარმოადგენს **ღუნი**, რომლის ბოლოკიდური ხმოვანიც იკვეცება მხოლოდითი რიცხვის ნათესაობითსა და მოქმედებითში. დავიმოწმოთ ორიოდ მაგალითი: **ღუნის**-მსუშელთა და მომ-თრვალებთათჳს, ისტ. ქრესტ. 302, 1; ნუ დაითრვები, **ღუნითა**, რომლისაგან არს სიბილწე, იქვე, 302, 5; მოკლებასა **ღუნისასა** ჰრქუა დედიმან იესუს, ი. 2, 3 C.

6) ბრუნვის ნიშნების თვალსაზრისით უკვეცელი სახელები თავისებურებას გვიჩვენებენ მხოლოდ ორ ბრუნვაში: ნათესაობითსა და მოქმედებითში: **აქ** **ინ-ა**-სა და **ით-ა**-ს მაგიერად გვაქვს **აჲ-ა** და **ით-ა**, სათანადოდ. აიხსენებ ეს იმით, რომ ფუძის ბოლოკიდური **ი** და **უ**, რაკი თვით ისინი არ იკვეცებიან, ბრუნვის ნიშნის **ი** ხმოვანს ასუსტებენ და **ა**-დ აქცევენ: წყარო-ის-ა → წყარო-აჲ-ა, წყარო-ით-ა → წყარო-ით-ა; ძუძუ-ის-ა → ძუძუ-აჲ-ა, ძუძუ-ით-ა → ძუძუ-ით-ა, ეს წესი იმდენად მკვიდრია, რომ ჩვენ თითქმის არ მოგვეძებნება შემთხვევა, რომ აღნიშნულ ბრუნვათა ნიშნებში სრული **ი** იყოს შემონახული: წყარო-ის-ა, წყარო-ით-ა; ძუძუ-ის-ა, ძუძუ-ით-ა და სხვა.

ზემოთ ჩვენ აღნიშნული გვექონდა, რომ უ-ზე დაბოლოებული სახელე-
ბიდან უმეტესობის (ერთმარცვლიანთ გარდა) ბოლოფიდური უ ძველ ქარ-
თულში უკვე უბრჯვულ არის ქცეული¹ და, ამრიგად, ორმარცვლიანი ფუძე-
ები გაერთმარცვლიანებულია (ნაძუ), სამმარცვლიანები გაორმარცვლიანებუ-
ლია (იდაჟუ) და სხვა. მარცვალთა რაოდენობის დაკლების გარდა, ამ მოვ-
ლენას შედეგად ის მოჰყვა, რომ ამ სახელთა ბრუნება საგრძნობლად შეი-
ცვალა, ფართო ასპარეზი გადაეწალა ფონეტიკურ წესებს. თუ თ-სა და (მარ-
ცვლიან) უ-ზე დაბოლოებული სახელები აბსოლუტურად ერთნაირად იბრუნ-
ვის, მარცვლიან და უმარცვლო უ-ზე დაბოლოებულთა შორის უფსკრულია
გათბრილი.

უმარცვლო უ-ზე დაბოლოებულ სახელებს ახასიათებს შემდეგი თავისე-
ბურებანი:

(ა) ნათი ფუძის ბოლოფიდური უ, როგორც ვთქვით, უმარცვლო უ-ა,
უბრჯვლა, ე. ი. არსებითად თანამოვანი. ამიტომ სახელობითს ბრუნებაში
ასეთ სახელებს აქვთ არა ა, როგორც ყველა ბზოვანფუძიანს, არამედ ი:
ნაძუ-ი, რიცხუ-ი, ჯაჭუ-ი, ლელუ-ი და სხვა.

(ბ) ხსენივი მდგომარეობაა აგრეთვე ნათესაობითსა და მოქმედებითში;
აქაც ბრუნვის ნიშნებად გვაქვს არა ას-ა და ათ-ა, როგორც უფეცელებშია,
არამედ ას-ა და ათ-ა; ნაძუ-ის-ა, რიცხუ-ის-ა... ნაძუ-ით-ა, რიცხუ-ით-ა.

(გ) ვითარებითშიც ად გვაქვს და არა დ: ნაძუ-ად, რიცხუ-ად.

(დ) წოდებითში ბრუნვის ნიშნის თ-ს წინ უბრჯვლ ხშირად იქარგება
ბოლმე და გვაქვს: მოგო, ნესტო.

(ე) სახელობითში, ნათესაობითსა და მოქმედებითში ერთმანეთს ხედება
უმარცვლო უ და მარცვლიანი ა, რომლებიც, როგორც ცნობილია, ერთმა-
ნეთს ერწყმიან და გლეხულობთ (ჟ-ს) ნაძუ, რიცხუ, ჯაჭუ, ნაძუსა, რიცხუსა,
ჯაჭუსა; ნაძუთა, რიცხუთა, ჯაჭუთა.

(ვ) ზემოთ პუნქტში აღნიშნული მომენტების გამო აღარ ხერხდება სახე-
ლის ფუძისა და ბრუნვის ნიშნის ცალკე ცალკე გამოყოფა: თუ ნაძ-ჯსა ასე
დავყავით: ნაძ-ჯსა, მაშინ ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი (სა) აღმოჩნდება
უკანონოდ შევიწროებული, რადგან ამ ბრუნვის ნიშნისეული ა შედის ჟ-ში,
რომელიც ფუძეს მიეკუთვნეთ; და თუ იგივე სიტყვა ასე დავყავით: ნაძ-ჯსა,
მაშინ დაზარალებული აღმოჩნდება ფუძე, რადგან ფუძისეული უმარცვლო უ
შედის ჟ-ში, რომელიც ამ შემთხვევაში ბრუნვის ნიშანში გადავიტანეთ. ამ-
ნაირად, სიტყვის სწორად დაშლა ფუძედ და ბრუნვის ნიშნად შეუძლებელია.
თუ მასში დაცულია ძველი ქართულის ორთოგრაფიული ნორმა და უ + ა
ჟ-ს სახით არის წარმოდგენილი. მაგრამ როცა ჟ დაშლილია, სიტყვის სწო-

¹ ამ უ || ვ-ს ა. ნიჭობავეა ნაძუ, რიცხუ და მკაცრ სახელებში ფუძის დეტერმინანტ
სუფიქსად თულის (ნ. მისი საბ. ფუძ. გვ. 87-88).

რად დაშლაც ჩვეულებრივი წესით ხერხდება: ნაძუ-ი, ნაძუ-ის-ა, ნაძუ-ით-ა, რიცხუ-ი, რიცხუ-ის-ა, რიცხუ-ით-ა.

უმარცვლო უ-სა და ი-ს შერწყმით, როგორც ზემოთ არის აღნიშნული, ძველ ქართულში ჯ-ს ვლევბულობა. ეს არის ნორმა, რომელსაც მტკიცედ იცავენ მთელი რიგი სკოლები და ხელნაწერები.

მაგრამ ამ ნორმის გვერდით გვხვდება მისგან გადახვევა, როცა ეს ჯ დაშლილად არის ბოლოზე წარმოდგენილი (უ+ი): ნაძუ-ი, ნაძუ-ის-ა, ნაძუ-ით-ა, მართალია, ეს წესი არაა ფართოდ გავრცელებული, იგი არაა ნორმა, მაგრამ ის მაინც არსებობს. მეტად საინტერესოა აღენიშნოთ, რომ ჯ-ს დაშლა მის შემადგენელ ნაწილებად გვხვდება უმთავრესად სწორედ იმ სკოლებსა და ხელნაწერებში, რომლებშიც დამახასიათებელი იყო მ-ს დაშლილად გამოხატვა „ეჲ“-ს სახით¹. ყველაზე მეტად ეს ახასიათებთ საბას ლაფრიდან გამოსულ გადაწერთ, ნაწილობრივ სხვებსაც. ხელნაწერთაგან ამ მხრივ დამახასიათებელია კილ-ეტრატის იადგარი (H 2123, სწორედ იქედანაა გამოსული), ლაგურკის ხელნაწერი (იერუსალიმის განჩინებისა)² და სხვა.

დავიმოწმებ აქ რამდენიმე მაგალითს:

განამტკიცეს ლუაწლისა მძლენი წმიდანი ორმოცნი არა³ თუ პორლითა და **ჯაქუითა**, არცა ფართია, არამედ სარწმუნოებითა, კილ-ეტრ. 281, და მოპტუარეს მას **კოტუ** ვირისაჲ. Опои. 95. 1 ქვ.; ზუეტლით გუერდთა მაგისტა **ფუტუბითა** რკინისათა და უსუეძდით მას ზედა მარლისა, ი. ჯავ აღწ. 174, 30; აღმოავლინა **თავუ** ქუეყანასა მათსა ყოველსა შორის ყანობირსა მათსა, 1 მეფ. 5, 6; სირაქლეში და **იხუი**, იოზ 39, 13 ლავ.; ვითარცა **პი რუტუი** შევირაცხე მე შენ წინაშე, ფსალმ. 72, 26; მართალი ვითარცა ფინიკი ყუაოდის და ვითარცა **ნაძუი** ღიბანისაჲ განმრავლდეს, ფსალმ. 91, 13; ვასა მას საშინელსა **ნესტუისასა**, კილ-ეტრ. 145 v. 7 და სხვა.

რადგანაც აღნიშნული ტიპის სახელებს მრავალი თავისებურება ახასიათებს და მათს ზეენებას გარკვეული მნიშვნელობა აქვს ზოგიერთი ფონეტიკური და მორფოლოგიური მოვლენის ისტორიისათვის, ამიტომ სათანადო მაგალითებს აქ შედარებით სრულად წარმოვადგენთ.

1. **არაგუ** (გეოგრაფიული სახელებიც სავსებით ემორჩილებიან ზემოთ აღნიშნულ წესს): ეგრევე **არაგუ** გარდამოვდა ციხესა ზემოთ, მოქც. 21, 6; უჩუენა მას ბორცვ ერთი **არაგუსა** წიაღცგძო, იქვე 39, 1; და მისა ზე აზნურთა სტეფანე-წმიდაჲ აღაშენეს **არაგუსა** ზედა, იქვე 61, 10.

¹ ნ. ზემოთ, გვ. 107.

² მაგრამ არა მთელი ხელნაწერი, არამედ მისი ის ნაწილი, რომელიც ჩამატებულია ითვლება, გვ. 123a—142b. ეს ნაწილი შესრულებულია შავი შეღწით, სხვები—ლუკი წითლად.

³ ხელნ.: არაჲ.

2. ბირთუ: და ჰქმნე სასანთლჳ ოქროსაგან წმიდისა... და რტონი და ტაყუნი და ბირთუნი და შროშანი მისგანვე იყვნენ, გამოსლვ. 25, 30; ბირთუ ქუეშე-კერძო რტოთა მათ ორთა მისგანვე და ბირთუ ქუეშე-კერძო ოთხთა მათ რტოთა მისგანვე, იქვე, 25, 34; ბირთუები იგი და რტონი მისგანვე იყვნენ, იქვე, 25, 36; არს რომელიმე, იძრვისი, რომელი იწოდებეს გრძლად, მომრგულად არს, ბირთუს-სახე ხატითა, სახისმეტყ. (ისტ. ქრესტ. 283, 22).
3. ბორცუ: ნუ მეტად დაშურები ძიებად ბორცუსა მის, ისტ. ქრესტ. 300, 30; აღვედ მე ბორცუსა ერთსა მკირესა, კიმ. I, 307, 14; ყოველნი მთანი და ბორცუნი დამდაბლდენ, ლ. 3, 5; მაშინ იწყონ სიტყუად... ბორცუთა: დამფარენით წუნ, ლ. 23, 30.
4. დათუ: რაჟამს მოვიდის ლომი და დათუ და განილის ცხოვარი, 1 მეფ. 17, 34 ლავ.; ლომსა და დათუსა ელვიდა მონაჲ შენი, იქვე, 17, 35; ღამესა ერთსა გარდამოცდეს მისა ორნი დათუნი ჯურულთაგან თჳსთა, კიმ. I, 156, 10.
5. ეშუ: გამოვიდა ეშუ ერთი ტყით, კიმ. I, 302, 9.
6. ვარხუ: და დედამთრვალი და ვარხუ და მღრინაფი, ლევიტ. 11, 18; სახის-მეტყუელმან თქუა ვარხუსა მფრინველისათჳს, ვითარმედ ჯდკა მართუს-მოყუარე არს, სახისმეტყ. (ისტ. ქრესტ. 281, 4).
7. ვერხუ: თხემთა ზედა მთათასა უზორვიდეს და ბორცუსთა ზედა უკლვიდეს მუხასა და ვერხუსა ქუეშე და ხეთა საგრილთა, რამეთუ კეთილ არს საფარველი, ოსე 4, 13. აქედანაა ვერხუნარი: ლიტ. ურთ. 180, 14.
8. თაგუ: აღმოავლინა თაგუი ქუეყანასა მათსა ყოველსა შორის ყანობირსა მათსა, 1 მეფ. 5, 6 ლავ.; რომელნი შჳამდეს ძაღლთა, თაგუსა, კაცსა და ყოველსა არაწმიდასა, ლიტ. ქრესტ. 81, 13.
9. თაგუ: არს ნადირი კოსპორიოს, თაგუ ჳმელისად, სახისმეტყ. (ისტ. ქრესტ. 285, 37); თაგუმან მოიკუთნის საურველნი იგი და მიუთბინის მონადირესა მის, იქვე, 286, 2; ესე არს ტბაჲ მრლვე ყოველად-ვე... და არს ამას შინა სიმრავლჳ თაგუთაჲ და სხუათა ნადირთაჲ, ჳარზმ. (ისტ. ქრესტ. 226, 36). აქედან არის წარმომდგარი დანიშნულების სახელი სათაგუე (იქვე).
10. იდაყუ: ვაჲ, რომელნი შეაკრგენ სასთაულსა ყოველსა ქუეშე იდაყუსა კელისასა, ეზეკ. 13, 18; უკუეთუ არა იდაყუთჳნ დიბანნიან კელნი, მრ. 7, 3; და იდაყუნი უქმნნა ვეცხლისანი სუეტთა მათ, გამოსლვ. 38, 20.
11. ინჩა: კაცო, უკუეთუმცა ცოდნილ იყაე და მე დაგეკალ, ჩემსა ინჩა-კუსა იღვა მარგალიტი სირაკლეშისა კუერცხისა ოდენი და იგიმცა შენ დიდი საფასჳ შეგეძინა, ბალაჳ. 32, 7.
12. იქუ: იქუსა შედგა, მრავ. 309, 35; ძმაჲ იგი იყო იქუსა შინა, კიმ. I, 280, 25; რაჲთა ჩუნ, თჳნიერ იქუსა, ვეზირნეთ საიდუმლოთა

- ლმრთისათა, იქვე, 284, 20; შეიწრებულ არნ იგი **იკუთა** თუსითა, სიბრძ. 17, 10.
13. **იხუ**: სირაქლემი და **იხუი**, იობ 39, 13 ლავ.
14. **კიცუ**: პოვა მან ვირისა **კიცუ**, რომელსა ზედა არაგინ დაჯდომილ იყო, კიმ. 1, 247, 28; რასა ჰზამთ და აღჰჳსნით **კიცუსა** მაგას, მრ. 11, 5; დაისხეს სამოსელი **კიცუსა** მას, ლ. 19, 35.
15. **ლანძუ**: **ლანძუ** ნაჟერცხალსა და შეშად ცეცხლსა და კაცი მაგინებელი შოთებად და ლალვად, იგავ. 26, 21; და ყოველივე შესაწირავი, რომელი იქმნეს თორნესა, და ყოველი, რომელი იქმნეს **ლანძუსა** გინა ტაპკასა, მლდელისა მის შემწირველისა იყოს იგი, ლევიტ. 6, 39.
16. **ლეკუ**: იაკობ რაემს აკურთხევდა იუდას, ჰრქუა ესრეთ: **ლეკუ** ლომის, იუდა, შორჩად აღმოცენებულ, შვილო ჩემო, სახისმეტყ. (ისტ. კრესტ. 279, 28); ბრძოლა-ყვავ ზლუისა შინა და ჳმელსა შეკრულმან ათთი მიმართ ლომის **ლეკუთა** მძუინვარეთა, ი. ჯავ. აღწ. 172, 13.
17. **ლეღუ**: ხუუჟუე შეკრიბიან ეკალთაგან ყურძენი ანუ კუროჯსთათაგან **ლეღუ**, მ. 7, 16; ვეძიებ ნაცოფსა **ლეღუსა** ამას შინა, ლ. 13, 7; **ლეღუ-საგან** ისწავეთ იგავი, მ. 24, 32; მრ. 13, 28.
18. **მარლუ**: შენ იგი ხარა, **მარლუ** ისრაელისაჲ, რომელი გარდააქცევ ისრაელსა, 3 მეფ. 18, 17.
- მარჯუ** ნ. უმარჯუ.
19. **მაჩუ**: და **მაჩუ**, რამეთუ აღმოიცოხნის და კლაკი მისი არა განპებულ არს, არაწმიდა არს ესე თქუენდა, ლევიტ. 11, 6.
20. **მლოგუ**: გაქუნდეს თუ სარწმუნოებაჲ **მლოგუ**-მარცუალ ოდენ, მ. 17, 20 C; ვითარცა-იგი **მლოგუსა** მარცუალი... უმცირეს არს იგი ყოველთა თესლთა, მრ. 4, 31; მარცუალ **მლოგუს** ეწოდა, რამეთუ დაიკნინებს თავსა თუსსა, აბო 183, 12.
21. **მოგუ**: პოვა **მოგუ** და უმჯობეს ყო იგი მოციქულთა, **მოგუ** 16, 8 ქვ.; მეციცხე მე, **მოგო**, წინაშე ჩემსა, პარხ. 92 a; **მოგუნი** აღმოსავალით მოვიდეს, მ. 2, 1.
22. **ნასკუ**: წჳმამან შენმან განჰჳსნა **ნასკუ** იგი უსამართლოებისაჲ, მამ. სწავ. 24. ნ. კ. **ნასკუ** 61, 6.
23. **ნაძუ**: მოვედით და გამოგჰჳეთოთ ქეები და მოგჰჳათოთ ლელუსულელი და **ნაძუ** და ეამშნოთ თავისა ჩუენისა გოდოლი, ესაია 9, 10; იყო მას შინა **ნაძუ** ერთი ფრიად მაღალი, კიმ. 1, 255, 9; ნ. კ. მაგალითები ფიქუ-თან („ნაძუ“-იდან არის ნაწარმოები **ნაძოვანი** (=ნაძენარი): გამოვიდა... წილ ჳევსა მას **ნაძოვანსა**, ი. 18, 1).
24. **ნეზუ**: და განარჩია მას დღესა შინა ვაკები კრელები და სპეტაკი და ყოველი თხაჲ **ნეზუ** კრელი და სპეტაკი, დაბ. 30, 35; ანუ თუ ზრო-ბათაგან შესწირვიდეს იგი, გინა თუ ვერძსა გინა თუ **ნეზუსა**, უბი-წოჲ მოიბან იგი წინაშე ლმრთისა, ლევიტ. 3, 1.

25. ნერწყუ: პნერწყუა ქუეყანასა და შექმნა თიკამ **ნერწყუხაგან**, ი. 9, 6.
26. ნესტუ: სადა არს **ნესტუ**, ანუ გმამ, ანუ ოხრამ მისი, კიმ. I, 134, 31; და ფერად-ფერადთა სახიობათა განცხრომად დაგებულ იყო **ნესტუხა** და სტურისაჲ, წინწილისა და ებნისაჲ, იქვე, 223, 32; საწერტელო და მამხილებელი მწვალებელთაო, **ნესტო** ეკლესიისაო, იქვე, 103, 14; და აღასრულა გუმეასა შინა რადენიჲმე ეამი, ვიდრემდის შთობისა მისგან დაიუენეს **ნესტუნი** საყნოსელთა მისთანი, იქვე, 292, 29. ეს უკანასკნელი სიტყვა „ნესტოებს“ ნიშნავს, მაგრამ ამ შინაარსებულ სხეობას აქ არა აქვს მნიშვნელობა: ფორმა ორივე მნიშვნელობით ერთი და იგივეა. „ნესტუ“-იდან (=საყვირი) არის წარმომდგარი მენესტუე (პაგ. მასალ. 66, 7 ქვ.).
27. ნეტუ: (გეოგრაფ. სახელი): და უწოდეს თეოდორის ვანსა **ნეტუ**, ხოლო ქრისტეფორისსა — კროიკე-წმიდაჲ, ხანძთ. 123, 29; და აღაშენებდა წმიდათა მათ მონასტერთა მათ მიერ **ნეტუხა** და კროიკე-წმიდისასა, იქვე, 123, 19.
28. პეშუ: აღიღო **პეშუთა** თჳსითა იფქლი და უწუენა იგი უფალსა, კიმ. I, 274, 13.
29. პირუტყუ: ამისათჳსცა ესერა **პირუტყუხაგან** ვემხილები, რაჲთა მიემსგავსნეთ ნამდღლევ საცხოვართა **პირუტყუთა**, კიმ. I, 143, 32. ნ. კ. უტყუ, უსიტყუ.
30. რიცხუ: იყო **რიცხუ** მათი ოც და ათხუთმეტი, კიმ. I, 271, 27; იყო იგი **რიცხუხაგან** ათორმეტამ, ლ. 22, 3; დასხდა კაცები იგი **რიცხუთ** ვითარ ხუთ ათას ოდენ, ი. 6, 10. ნ. კ. ურიცხუ.
31. უმარჯუ: და ვითარ ვერ შეუძლეს აღმართებად და **უმარჯუ** იქმნა საქმე იგი, წარვიდა მეფე და ყოველი ერი გულ-გდებული ურვისაგან, მოქც. (ისტ. ქრესტ. 276, 31); და ვითარ-იგი **უმარჯუ** იყო ტბად იგი დასაზამთრებელად, მრავალთა მათგანთა დაიდევს გულსა წარსლვად მიერ, მოც. 27, 12.
32. ურიცხუ: დღენი უფლისანი **ურიცხუ** არიან, ზირაქ 37, 27; იყო ვინმე კულად დედაკაცი ერთი მასვე ქალაქსა გარდამატებულად **ურიცხუთაგან** შეცოდებათა მისთა, ბოლნ. 10, 20. ნ. კ. რიცხუ.
33. უხატუ: ვინ არიან კაცნი იგი, რომელნი სახედ მკუდართა უკმო და **უხატუ** არიან, ზარზმ. (ისტ. ქრესტ. 229, 21). ნ. კ. პირუტყუ, უტყუ.
34. უტყუ: დედაკაცსა ვისმე ესუა ძე ეშმაკეული **უტყუ** და ყრუჲ, კიმ. I, 238, 5; პრქუა **უტყუხა** და ყრუსა ხულსა, მრ. 9, 25; ყოველსავე კეთილსა იქმს: ყრუთა ასმენს და **უტყუთა** ატყუებს, მრ. 7, 37. ნ. კ. პირუტყუ, უსიტყუ.
35. უხუ: თუალი შენა თუ უკეთურ არს, ხოლო მე **უხუ** ვარ, მ. 20, 15 C; მავასებელი იგი და **უხუად** მიმცემელი უფალი ღმერთი არს, ბოლნ. 13, 31.

36. ფესუ: მისკა მას ნეტარმან სუმიონ ფესუ ძაძისა თჳსისაჲ და განუტევა იგი, კიმ. I, 238, 19; შეახო ფესუსა სამოსლისა მისისასა, მ. 9, 20; ლ. 8, 44; ფესუთა სამოსლისა შენისაჲთა განიდევნოს ყოველი ვნებაჲ და საღმობაჲ, კიმ. I, 237, 21; გრძელ ყვიან ფესუნი სამოსლისა მათისაჲ, მ. 23, 5. აქ „ფესუ“ ტანისამოსის ქვედა ნაწილს ნიშნავს. იგივე სიტყვა იხმარება იმ გაგებითაც, როგორც დღეს გვეხმის ჩვენ: რაჲთამცა ნერგისაგანი ფესუ ერთი წარიღეს და დაჰნერგეს სამოთხესა შენა თჳსსა, სჳან. 24 ა. მაგრამ ფორმა ორივესი ერთი და იგივეა და ჩვენც აქ ერთად მოვეუყარეთ მათ თავი.
37. ფეტუ: და შერმე სთესის იფქლი და ქერი და ფეტუ და ასლი საზღვართა შენთა, ესაია 28, 25; აღუთქუა მიცემად სამი გრივი ფეტუ და ხუთნი თხანი, ხანძთ. 145, 6; ფეტუ-მარტული, თუალთ. 20, 21.
38. ფიჩუ: მან დაიგდო ფიჩუ თჳსი, მრ. 10, 50 C; ფიჩუ დაჰპურია პირსა მისსა, მრ. 14, 65 C; რომელსა უნდეს... კუართისა შენისა მიღებად, მიუტევე მას ფიჩუა შენი, მ. 5, 40 C.
39. ფიჭუ: და დიდებაჲ ლიბანისაჲ შენდა მოვიდეს საროჲთა და ფიჭუთა და ნაძუთა, ესაია, 60, 13 ლაგ.; და მოუძღუანა მას ძელი ნაძუთა და ფიჭუთა; 2 მეფ. 5, 11; ლაღადებდ ფიჭუნი, რამეთუ დაეცნეს ნაძუნი, ზაქარ. 11, 2.
40. ფუცხუ: პირველად რაჲცა მიემთხვის ფუცხუსა მას. იგიცა წარიღის მღღელისა მის, 1 მეფ. 2, 14; რაჲთა დამოჰკიდონ (xiv) წმიდანი იგი ძელსა და ხუტდენ გუერდთა მათთა ფუცხუთა რკინისაჲთა, კიმ. II, 24, 7; ამან კმნა ყოველივე იგი სანოეივე ჭურჭერი საკურთხეველისაჲ; ხარისხი მისი და საცეცხური მისი და ფიალები მისი და ფუცხუნი მისი რეაღისაჲ, გამოსლვ. 38, 23.
41. ღაწუ: გცეს თუ ვინმე მარჯუენესა ღაწუსა შენსა, მიუპყარ შენი ერთიცა, მ. 5, 39 C; ერთმან მსახურთაგანმან მუნ მდგომარემან მსცა ღაწუსა იესუს, ი. 18, 22 C; ჯელნი თჳსნი ღაწუთა თჳსთა შეიდგნა და სულთითქუმიდა ღმრთისა მიმართ, კიმ. I, 162, 7.
42. შაშუ: ბაბილოთა მწიფეთა... მრავალ-ჯჯის შაშუ კანდა, ხანძთ. 144, 9.
43. ცერცუ: ოდესმე კამის... ცერცუ დაშალი, კიმ. I, 221, 29; და ვითარ მოიწია აღესებაჲ, აღვიღე ცერცუ დაშალი მცირედ და ოსპნი და პური, მარხ. 1288; და შენ მოიღე თავისა შენისა იფქლი და ქრთილი და ცერცუ და ოსპნი, ეზეკ. 4, 10.
44. ციცხუ: და ჰქმნე პინაგები მისი და ფსიადები, ტაქუქები და ციცხუები, გამოსლვ. 25, 28.
45. ძარლუ: არა იყო მათ თანა კორცი ყოვლადვე. არამედ ძარლუ ხოლო და ტყავი ძუალთი მათთა ზედა შემწჳარ იყო, კიმ. I, 211, 20; და შეგრძლდა წყლული მისი და შეეერთა ძუალი ძუალსა და ძარლუ ძარლუსა და განიკურნა, კიმ. I, 246, 35.

46. ძეძუ: ადგილდ-ადგილდ ქუე ძეძუ დიეფინა, შუშ. 152, 16; ძეძუმან ლიბანიო მიუვლინა ფიჭუსა ლიბანისასა, 4 მეფ. 14, 9 (ნ. კ. ფსალმ., 57, 9).
47. წერაძუ: ცულითა და წერაქუთა დამეჭუნეს¹ იგინი, ფსალმ. 73, 8.
48. ჯაქუ: მაშინ უბრძანა დადებიდ ჯაქუ ჰედსა მისსა, შუშ. 152, 28; მრავალი ბორკილი და ჯაქუ, რომლითა შეკრიბან იგი, განეხეთქა და დაეხუტრა, მრ. 5, 4 C; ვერცა ჯაქუთა ვერღარაჲინ უძლის შეკრვად მისა, მრ. 5, 3 C.
49. კნარცუ: ვინ არს თქუენგანი კაცი, რომელსა ედგას ცხოვარი ერთი და შთავარდეს იგი შაფათსა შინა კნარცუსა, მ. 12, 11 C.
ასეთივე უნდა იყოს აგრეთვე ნესუ, ნესუ, ცაცხუ, ხახუ და სხვა.

4. უა-სა და უა-ზე გათავისუფლები ფუძეები

უმარცვლო უ-სთან დაკავშირებით აქ კიდევ უნდა შევხებით ერთ საკითხს. ძველ ქართულში თავისებური ბრუნება ახასიათებს ერთ მცირე ჯგუფს სახელებისას, რომელთაც ფუძის ბოლოს აქვთ კომპლექსი უა და უე (ზღუა, ტყუე). ესაა კვეცილი სახელები, რომელთაც ამ კვეცადი ა-სა და ე-ს წინ უმარცვლო უ აქვთ ხოლმე. ნათესაობითსა და მოქმედებითში, სადაც მათ ფუძის ბოლოკიდური ხმოვნები (ა და ე) ეკვეცებათ, ალა ფუძის ბოლოს დარჩენილ უმარცვლო უ-ს უშუალოდ ეკვრის ხოლმე ბრუნვის ნიშნისფერი ი და მათი შერწყმის შედეგად ვლდებულობით ჯ-ს: ზღუა: ზღუ-ის-ა → ზღუსა; ზღუ-ით-ა → ზღუთა; ტყუე: ტყუ-ის-ა → ტყუსა; ტყუ-ით-ა → ტყუთა.

წინა მუხლში განიხილულ („ნაძუ“-ის ტიპის) სახელებს ჯ სახელობითშიც ჰქონდათ, რადგანაც იქ უმარცვლო უ უშუალოდ სახელის ფუძის ბოლოს იყო მოქცეული (ნაძუ-ი → ნაძუ); აქ კი ეს ჯ შეუძლებელია სახელობითში გეჰქონდეს, რადგანაც ამ სახელებს უმარცვლო უ აქვთ არა ფუძის ბოლოკიდურად, არამედ ბოლოკიდური ა-სა და ე-ს წინ, ხოლო ა-სა და ე-ს კვეცა როგორც ვიციოთ, სახელობითში არ ხდება. მეორე მხრივ, სახელობითში ჩვენთვის საინტერესო სახელებს ბრუნვის ნიშნად აქვთ არა ი, არამედ აოცილიბელია უ-სთან შერწყმისას ჯ-ს მისაღებად, არამედ ა. ამნაირად, ამ ტიპის სახელებში ჯ მხოლოდ ორ ბრუნვაში (ნათესაობითსა და მოქმედებითში) ირუნა თავს და არა სამში (და არა სახელობითშიც). მაშასადამე, ამ სახელების თავისებურება ის ყოფილა, რომ, თუმცა ბოლოკიდურად მათ აქვთ კვეცადი ხმოვნები ა და ე და არა უ, მაგრამ ორ ბრუნვაში მაინც აქვს ადგილი უ-სა და ა-ს შეხვედრას და ამ ნიადაგზე ჯ-ს გაჩენას. მეორე მხრივ, ამავე ჯ-ს არსებობისათვის ალარ არის საფუძველი სახელობითში. ამიტომ უწოდებენ ამ სახელებს თავისებურ სახელებს. სხვა მხრივ ისინი ჩვეულებრივად იბრუნვიან.

¹ ზღუნა: დამეჭუნეს.

ამნაირი სახელები ძველ ქართულში ძალზე მცირე რაოდენობით გვხვდება. მათი რიცხვი სულ ცოტათი შეიძლება გაიზარდოს, თუ შესაძლებელი აღმოჩნდება, რომ უ-ზე დაბოლოებულ სახელს წარმოქმნისას დაერთოს ე სუფიქსი (იგულისხმება მე—ე, მო—ე, სა—ე, სი—ე აფიქსები), ვთქვათ ასე: თაჟუ—სა-თაჟუ-ე, ნესტუ—მე-ნესტუ-ე და სხვა.

ახლა აქ გუჩვენებთ ამნაირი სახელების ბრუნების პარადიგმებს, ხოლო შემდეგ დავიმოწმებთ ყველა შემთხვევას, რის მიგნებაც კი შევძელით.

ა) უა-ზე გათავებული ფუძეები

მხოლოდითი რიცხვი

წრფ.	ზლუა	სიტყუა
სახ.	ზლუა-ა	სიტყუა-ა
მოთხ.	ზლუა-მან	სიტყუა-მან
მიც.	ზლუა-სა	სიტყუა-სა
ნათ.	ზლუა-ის-ა	სიტყუა-ის-ა (სიტყუა-ის-ა)
მოკმ.	ზლუა-ით-ა	სიტყუა-ით-ა (სიტყუა-ით-ა)
ვით.	ზლუა-დ	სიტყუა-დ
წოდ.	ზლუა-ო	სიტყუა-ო

მრავლობითი რიცხვი

ნაწარმადი

წრფ.	—	—
სახ.	ზლუა-ნი	სიტყუა-ნი
მოთხ.	ზლუა-თა	სიტყუა-თა
მიც.	„	„
ნათ.	„	„
მოკმ.	„	„
ვით.	„	„
წოდ.	ზლუა-ნი-ო	სიტყუა-ნი-ო

უბრუნო

წრფ.	ზლუ-ებ	სიტყუ-ებ
სახ.	ზლუ-ები	სიტყუ-ები
მოთხ.	ზლუ-ებ-მან	სიტყუ-ებ-მან
მიც.	ზლუ-ებ-სა	სიტყუ-ებ-სა
ნათ.	ზლუ-ებ-ის-ა	სიტყუ-ებ-ის-ა
მოკმ.	ზლუ-ებ-ით-ა	სიტყუ-ებ-ით-ა
ვით.	ზლუ-ებ-ად	სიტყუ-ებ-ად
წოდ.	ზლუ-ებ-ო	სიტყუ-ებ-ო

ბ) უე-ზე დაბოლოებული ფუძეები

მხოლოდითი რიცხვი

წრფ.	ტყუე	თთუე
სახ.	ტყუე (ტყუე-ე)	თთუე (თთუე-ე)
მოთხ.	ტყუე-მან	თთუე-მან
მიც.	ტყუე-ს-ა	თთუე-ს-ა
ნათ.	ტყუ-ის-ა (ტყუ-ის-ა)	თთუ-ის-ა (თთუ-ის-ა)
მოქმ.	ტყუ-ით-ა (ტყუ-ით-ა)	თთუ-ით-ა (თთუ-ით-ა)
ვით.	ტყუე-დ	თთუე-დ
წოდ.	ტყუე-ო	თთუე-ო

მრავლობითი რიცხვი

ნარ-თანინი

წრფ.	—	—
სახ.	ტყუე-ნი	თთუე-ნი
მოთხ.	ტყუე-თ-ა	თთუე-თ-ა
მიც.	"	"
ნათ.	"	"
მოქმ.	"	"
ვით.	"	"
წოდ.	ტყუე-ნ-ო	თთუე-ნ-ო

უბინი

წრფ.	ტყუე-ებ	თთუე-ებ
სახ.	ტყუე-ები	თთუე-ები
მოთხ.	ტყუე-ებ-მან	თთუე-ებ-მან
მიც.	ტყუე-ებ-ს-ა	თთუე-ებ-ს-ა
ნათ.	ტყუე-ებ-ის-ა	თთუე-ებ-ის-ა
მოქმ.	ტყუე-ებ-ით-ა	თთუე-ებ-ით-ა
ვით.	ტყუე-ებ-ად	თთუე-ებ-ად
წოდ.	ტყუე-ებ-ო	თთუე-ებ-ო

სიტყვა და სიტყუითა-ს და მსგავსი ფორმების პარალელური ხმარების შესახებ აქ იგივე შეგვეძლო გვეთქვა, რაც ზემოთ ვთქვით ისეთი ფორმების შესახებ, როგორიცაა ჯაჭვთა და ჯაჭუთა, ნესტჳსა და ნესტუისა და სხვ. (გვ. 122). ამიტომ აქ აღარ ვაფიქსირებთ.

ახლა წარმოვადგინოთ მაგალითები.

ა) უა კომპლექსიანი

1. ბურკუა (?!): ვინ არს ესე, რომელი გამოვალს უდაბნოდთ, ვითარცა ბურ-კუად-ბურკუად კუამლისა აღსლვად, იბოლ. 26, 3 (აქედანაა ნაწარ-

9. ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება

- მოგები ახალი ფორმა ბურქუად-ბურქუადი: ვითარცა ბურ-
ქუად-ბურქუადი კუამლი აღმავალი საკუმეველთაჲ. იქვე, 26, 39).
2. ექუა: ხოლო ჩუენ ვიკითხვედით მიზეზსა, თუ რამათჳს სულ-თქუმიტ და
ექუთ მოიწინეს იგინი, ზარზმ. (ისტ. ქრესტ. 229, 20).
3. ეჩუა: დი იოსებკა დაადლო ეჩუაჲ მისი, ი. ჯავ. აღწ. 187, 28; სადა
უკუუ არს გონებაჲ ხუროთაჲ, რომელთა ეჩუთა ხისაგან გამოთალნეს,
პარხ. 1086 ა. აქ დაშლილად არის მოცემული ბგერათა კომპლექსი
„უა“. ზოგან ის შერწყმულია და მიღებულია **ო**, ამიტომ გვაქვს
„**ეჩოჲ**“ (პარხ. 1007 ა და სხვ.).
4. ზელუა: ზელუა იგი ქარისაგან დიდისა აღიძრვოდა, ი. 6, 18; შექარისნა
ქართა მათ და ზელუახა, მ. 8, 26; იყოს... შეკრებაჲ თესლეზისაჲ
განკრებითა ობრისაჲთა, ვითარცა ზელუაგან და ძრვისა, ლ. 21, 25.
5. თეკუა (გეოგრაფ.): და წარვიდეს იგინი სამხრით კერძო დაბასა თე-
კუახა და პოვეს მუნ ჯევი და წყალი, კიმ. II, 166, 27; მივედით და-
ბად თეკუად, იქვე, 219, 5; განძლიერდით ძენი ბენიამენისნი შოოის
იერუსალმსა და თეკუახა აღწყეთ ნესტუთა, იერ. 6, 1. ეს უკანას
ქნელი აღგილი ბიზლიის თბილისურ გამოცემაში ასე იკითხება: და
თეკუაჲთ გამოიანშნეთ საყვრითა. მოსალოდნელი კი იყო თეკუთ,
მაგრამ, როგორც ჩანს, უცხო გეოგრაფიული სახელი არ შეეცვას
(ამაზე ქვევით).
6. ლაკუა: ნაკლულევანებისათჳს წყლისა ქმნეს... ლაკუაჲ — შესაკრებელი
წყალთაჲ, კიმ. I, 258, 26; რომელმან-იგი მცირესა მას წყალსა ზე-
და ყო კურთხევაჲ თჳსი ვიდრე აღშენებალმდე ლაკუაჲ მის, იქვე,
258, 34; განალეთ კარი ლაკუაჲ და დაუტევეთ იგი ღებული, იქვე,
258, 33; არს იგი აღგილსა ლაკუახა და ორითავე გელითა ჩქლუფს
წყალსა მას ზე აღმართ, იქვე, 258, 31; გარდამოჭდა წყმაჲ სასტიკი
ქუეყანასა მას და აღაფსნა ყოველნი ლაკუანი ლავრისანი, პარხ. 902 ა.
7. მსთუა: რომელმან მოგუტა ჩუენ წყმაჲ მსთუაჲ და მცხუედი ჟამსა თჳსსა,
იერ. 5, 24; გაზაფხული მსთუაჲ, ლიტ. ქრესტ. 30, 30; მსთუაჲ
ღეღუ, ესაია 28, 4; ითხოვდით უფლისაგან წყმასა ჟამსა თჳსსა მსთუ-
ახა და მცხუედსა, ზაქარ. 10, 1; ერთსა მას შაბათსა, ცისყარსა
მსთუად მოვიდეს საფლავსა მას, ლ. 24, 1. ნ. კ. მრ. 1, 35 C; მრ.
16, 2 C; ლ. 24, 22 C. ამ სიტყვიდანაა ნაწარმოები ზმნის ფორმები:
აღვიმსთუე, აღიმსთუე, აღიმსთო; აქედან — მიმღეობა
აღმსთობილი და სხვა.
8. ნერწყუა (ნერწყვი, ფურთხი): მოიღო ნერწყუაჲ პირისაგან თჳსისა და
სცხო თითთა, მისითა და წარვიდა კაცი იგი მხედველ კეთილად,
კიმ. I, 286, 34; ვიდრემდე შთავთქნე ნერწყუანი ჩემნი საღმობით,
იოზ. 7, 19.
9. სეტყუა: აღადგინა... ქარი სასტიკი ზღუსა მისგან და ელვაჲ და სე-
ტყუაჲ ქლიერი, კიმ. I, 225, 36; ქუხილი იგი დასცხრა და სეტყუაჲ

- და წჭმად არღარა დასწუთა ქუეყანასა ზედა, გამოსლევ. 9, 33; და შეეს მოიწია რისხვისა იგი ღრუბელი და მოილო **სიტყუა** ლიტრისა სწორი, მოქც. (ისტ. ქრესტ. 273, 9).
10. სიტყუა: ესევეთართა დაუმტკიცებელ გიჟფიეს **სიტყუა** ღმრთისაჲ, მ. 15, 6; შემდგომად **სიტყუა** მის მისისა მათა მიმართ აღმაღლდა ზეცად, მრ. 16, 19; არა ხოლო თუ პურითა ცხონდების კაცი, არამედ ყოვლითა **სიტყუა**, მ. 4, 4.
11. ასევე იბრუნება აგრეთვე ნაცვალსახელი სხუა: **სხუა** იგავი ისმინეთ, მ. 21, 33; შენ ხარა მომავალი იგი, ანუ **სხუა** მოველოდით, მ. 11, 3; (იყო) **სხუა** ერისა სიმრავლელ, ლ. 6, 17; რადთა არა მიაქციონ ჰეროდესა, არამედ **სხუთ** გზით წარვიდენ სოფლად თჳსა, მ. 2, 12; გამოეცხადა **სხუთა** ხატითა, მრ. 16, 12.
12. ხაჭუა: და ათი ესე **ხაჭუა** დნობილი შეართუ ასის-თავსა, 1 მეფ. 17, 18 ლავ. (ბიბლიის თბილისურ გამოცემაში ამ სიტყვის ნაცვლად იკითხება „ხველი“); ვითარცა სძმ მომწუფელ მე და შემწურე მე მსგავსად **ხაჭუნსა**, იობ 10, 10 ლავ. ოშკის ბიბლიაში ამ ადგილას გვაქვს „ხაჭო“¹. ო ამ შემთხვევაშიც² დაშლილად არის წარმოდგენილი „ხა“-ს სახით. ასეთი ფორმა ამ სიტყვის უფრო ძველ ვითარებაზე უნდა მიგვიჩინებდეს, „ხაჭო“ უფრო გვიანდელი წარმონაქმი უნდა იყოს. ამნაირად: ხაჭუა → ხაჭო, ერუა → ერო და სხვა.

ბ) უე კომპლექსიანი

1. ამრლუე: ხოლო ძენი ისრაჲლისანი აღორძინდეს და განმრავლდეს და **ამრლუე** იქმნეს და განძლიერდებოდეს დიდად ფრიად, გამოსლევ. 1, 7.
2. თთუე: და დავეყ მის თანა ცხრაჲ **თთულ**, მოქც. (ისტ. ქრესტ. 273, 35); **თთუესა** შეექუსესა მოიგლინა გაბრიელ ანგელოზი ღმრთისა მიერ, ლ. 1, 26; დღეს იყო შეექუსე **თთუესა** მის, მოქც. (იქვე, 273, 21).
3. მართუე: (ვარხუ) ჯექმა **მართუხ-მოყუარე** არს. რაჲმს **მართუენი** გამოიგადნის და კნინ აღორძინდის, დათრგუნნიან და მოკლნიან **მართუენი** თჳსნი, სახისმეტ. (ისტ. ქრესტ. 281, 4 — 6). ნ. კ. მ. 23, 37; ლ. 2, 24; 13, 34.
4. მარჯუე: სადა ვის **მარჯუე** უჩნდა, მოქც. 38, 12; არა თუ შემწედ აქუნდეს იგი და არცა ერთი რადმე მიზეზი **მარჯუედ** და მძლედ აქუნდეს ცხოვრებისაჲ, კიმ. 1, 134, 12; და იქმოდა იგი მოთხეებსა და **მარჯუიებსა** მალაქებსა და მრავალსა გელთ-საქმარსა, იქვე, 166, 30. ნ. კ. სიმარჯუე.
5. მენესტუე:... **მენესტუა**, ჰავ. მასალ. 66, 7 ქვ.

¹ „ხაჭო“ იკითხება აგრეთვე სხვაგანაც (კიმ. 1, 297, 23).

² ნ. ზემოთ ერუა || ერო (გვ. 130).

6. **მორცხუე**: ამას ყოველსა ზედა იყავ **მორცხუმ** გეშმარიტებით და ჰყო-
ვო შენ მადლი ყოველთაგან კაცთა, ზირაქ 41, 29; ქუხილის წინა-
ისწრაფის ელვამან და **მორცხუესა** წინაუძღვნ მადლი, იქვე, 32, 11.
7. **სათაჯუე**: ესე არს ტბაჲ მრღვე ყოვლადვე. რომელსა ეწოდების **სათა-
ჯუე**, და არს მას შინა სიძრავლმ თაჯუთაჲ და სხუთა ნადირთაჲ,
ზარზმ. (ისტ. ქრესტ. 226, 36).
8. **სიმარჯუე**: ეჰა, საყუარელნო, რაჲ-მეშვე იყო ღადვილესი ამისსა წა-
მალი, ანუ უჰამოვნესი სალბუნე წყლულებისაჲ ამის, ანუ ესოდენი
სიმარჯუმ გზისაჲ ამის, ბოლნ. 20, 7 ნ. კ. მარჯუე.
9. **ტყუე**: **ტყუე** თუ ხარ, გამოგაყიდო, კიმ. I, 167, 10; **ტყუმ** ვიყავ სოფ-
ლისაჲ და აწ ქსნილ ვარ უფლისაჲ, იქვე, 167, 11; მომავლინა მე...
ქადაგებად, **ტყუთა** განტევებად, ლ. 4, 18.

III. გაუკაცობელი გავნის ნიშნები

ჩვენ ზემოთ ვამბობდით, რომ მიცემითს, ნათესაობითსა და მოქმედე-
ბითს ორგვარი დაბოლოება აქვთ: მარტივი და რთული, გავრცობელი და
გავრცობილი, ადაფრთველი და ადარბული. მეორე რიგის მაგალითები
სამეცნიერო ლიტერატურაში ემფატიკური დაბოლოების ან ნაართაულის სახე-
ლითაა ცნობილი¹. ბრუნების პარადიგმაში მაგალითები ყოველთვის ორივე
სახით გვაქვს მოყვანილი, ემფატიკური ა დეფისითაა გამოყოფილი: კაც-ს-ი,
კაც-ის-ა, კაც-ით-ა.

რაკი სახელთა ყველა ტიპის ბრუნება მიმოხილულია, ახლა უკვე დადგა
დრო განვიხილოთ ის შემთხვევები, როცა სახელს მხოლოდ მარტივი, გა-
ვრცობელი დაბოლოება აქვს. ამ მარტივი ბრუნვის ნიშნით ჩვენ გვაქვს
შემონახული ჩვენი ენის ისტორიის ძალიან ძველი ვითარება. ეს თანაბრად
იოქმის სამსავე ბრუნვაზე, განსაკუთრებით კი ნათესაობითსა და მოქმედე-
ბითზე. ამიტომ ამ საკითხს უფრო ვრცლად უნდა შევიხოთ.

მაგრამ სანამ სათანადო მაგალითების ანალიზზე გადავიდოდეთ, საჭი-
როა ჯერ ვიკითხოთ: მაინც რა არის ეს ემფატიკური ან ტოგორი წარმო-
შობისა იგი?

6. **მარტ**, რომელმაც შეარქვა მას ემფატიკურის სახელწოდება, ფიქ-
რობდა, რომ ეს ა ნაცვალსაბელური წარმოშობისაა, იგი მოდის ჩვენგანით
ნაცვალსაბელურიდან შავ-ბა-ი. 6. მარი ამის შესახებ წერდა: „Р. и иных его
разновидностях, именно в собственно Р. надеже (-ის) и функционально
возникшем Т. надеже (-ით) получают гласный придаток а для большей вы-
разительности или определенности: Р.-ისа и Т.-ითა. Этот вид названных
надежей называется emphaticким.“

¹ 6. შავ-ბა, OT, ტაბ. V, VII, VIII; Грам. გვ. 22; ა. შანიძე, გრამ. საფუძ. გვ. 48.

Гласный а есть пережиток указательного местоимения а (←ა) этого¹.

ეს აზრი მიღებული აქვს კ. დონდუას² და, როგორც ჩანს, მისი გაზიარება შესაძლებლად მიაჩნია ა. ჩიქობავასაც³, მაგრამ რა არის ეს აღდგენილი ნაცვალსახელი? სად არის ის შემონახული? ამაზე პასუხი არა ჩანს; მა ნაცვალსახელი ქართულში არა გვაქვს. ნ. მარის ამ შეხედულებაში მეორე მხარეც არის ჩრდილოვანი და მიუღებელი: ავტორი ემფატიკურ ა-ს ხედავს მხოლოდ ორ ბრუნვაში: ნათესაობითსა და მოქმედებითში. მიცემითი ბრუნვის სრულიად ამნაირი ა შას ბრუნვის ნამდვილ ნიშნად მიაჩნია. ამნაირად, მიცემითის ა-ს ავტორი თიშავს ნათესაობით-მოქმედებითის საერთო მწყობრი სისტემისაგან, სულ სხვა სფეროში გადააქვს იგი და სულ სხვა ფუნქციის აკისრებს. ამას ნ. მარი ჩადის იმის გამო, რომ, როგორც უნდა დაჯდეს, ამ ჩვენი ემფატიკური ა-სა და არაბული მიცემითი ბრუნვის ნიშნის ა-ს ბედი ერთმანეთს დაუკავშიროს, მათ საერთო გენეტური საფუძველი გამოუძებნოს. მაგრამ ნ. მარის ეს შეხედულება დიდი ხანია უარყოფილია და ამ შეხედულებაზე აღმოცენებული გადაჭრა სხვა საკითხისა ასევე მაუღებელი და უარსაყოფია.

მაგრამ ამ საკითხს შეიძლება სხვაგვარი, უფრო მისაღები აზრნა გამოუენახოთ.

თუ სახელობითი ბრუნვის ნიშნის ა-ს ასახსნელად მისაღები ჩანს იგი ნაცვალსახელის მოშეღიება (კაც იგი → კაცი-ი)⁴. მიცემითის, ნათესაობითისა და მოქმედებითის ფორმებზე დართული ა-ს ასახსნელია იმე ნაცვალსახელებს უნდა მიემატათ, ასეთი ნაცვალსახელი, რომელიც ირბ ბრუნვებში ა-ს მოგვეცემს, არის ერთდერთი ესე და ახლა ჩვენთვის საჭირო მისი ფორმები ამას, ამის, ამით, რომელთაც შეიძლოა სახელის ბრუნვის ფორმებში ა-ს შემატება: კაც-ს ამის → კაც-ს-ა, კაცის ამის → კაც-ის-ა, კაც-ით ამით → კაც-ით-ა.

რატომ მოხდა, რომ სახელობითი და მოთხრობითი ბრუნვები წარმოებენ იგი ნაცვალსახელის საშეღებით (კაც იგი → კაცი, კაც მან → კაცმან, მერმე: კაცმა), ხოლო მიცემითის, ნათესაობითისა და მოქმედებითი ბრუნვის ფორმებს ემფატიკური ა შეეხო? ესე ნაცვალსახელის ირბი ბრუნვებშია მაგან, ეს სხვა საკითხი. ეს არის ორი სულ სხვადასხვა დროისა და სხვადასხვა ხასიათის მოვლენა: მიცემითის, ნათესაობითისა და მოქმედებითის ფორმებზე ა-ს დართვა დიდი ხნით უხდა უსწრებდეს წინ სახელობითისა და მოთხრობითის, როგორც ბრუნვების, ჩამოყალიბებას. მეორე მხრივ, საჭიროა

* ნ. მარო. Грмм. გვ. 22.

² К. Дондуа, К вопросу о родителном инфинитивном и дривнолитературном грузинском языке: Известия АН СССР, Отд. гуманитар. наук, 1980.

³ ა. ჩიქობავა, ისტორიულად განსხვავებული ორი მორფოლოგიური ტიპისთვის ქართულ ბრუნვათა შორის: საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. III, № 6, 1942, გვ. 621.

⁴ ა. შანიძე, უმლაური სფეროში: არილი, 1928, გვ. 219.

ვიცოდეთ, რომ იგი ნაცვალსახელის დართვით ორი ახალი ბრუნვა ჩამო-
უადიბდა, ხოლო იხე ნაცვალსახელის ირიბი ბრუნვების ა-ს შემატებით ახა-
ლი ბრუნვები არ წარმოშობილა, მიცემითის, ნათესაობითისა და მოქმედ-
ებითი ბრუნვის ფორმებს ა დაერთო და, ამნიორად, ბრუნვის ნიშნებმა
სახე შეიცვალეს, მარტივიდან რთულად იქცნენ, გაუფრცოვლებიდან გავრცო-
ვნილად გარდაიქმნენ. შემდეგში ამ ორ სახეს ბრუნვის ნიშნებისას შემორჩა
თავ-თავისი დამახასიათებელი შინაარსი და ფუნქციები, მარტივნიშნიანებს
უფრო ძველი, რთულნიშნიანებს — შედარებით ახალი. აი, ამ მარტივი ბრუნ-
ვის ნიშნების ხმარების შემთხვევები უხდა მიმოვიხილოთ ახლა. ეს იქნება,
არსებითად, ამ ბრუნვათა უძველესი ფუნქციების გათვალისწინება.
დავიწყოთ რიგის მიხედვით მიცემითიდან.

მიცემითი ბრუნვა

1. მიცემითი რთულ ზანებაში

მიცემითი ბრუნვის მარტივი ნიშანი ხ ყველაზე გავრცელებული სახით
გვხვდება ე. წ. რთულ ზმნებში. ეს ისეთი რთული ზმნებია, რომელნიც შედ-
გებიან სახელადი და საკუთრივ ზმნური ნაწილისაგან. სახელადი ნაწილი,
რასაკვირველია, თავშია მოქცეული, ის დგას მიცემითში და, რაც აქ ყვე-
ლაზე მთავარია, ეს მიცემითი მუდამ მარტივი ნიშნით, ოდენ ხ-ითა წარმო-
დგენილი. არ შეიძლება ვთქვათ, რომ მიცემითს ასეთ შემთხვევაში გავრცო-
ბილი ნიშანი ხა აღმოაჩნდეს. ეს გარემოება თავისთავად მიუთითებს ამა-
რი რთული ზმნების სიძველეზე.

ყველა რთული ზმნა, რომელთა სახელადი ნაწილი მიცემითის ხ ნიშნი-
თაა წარმოდგენილი, ერთნაირი რაღაც თავისი წარმოშობით და აგებულე-
ბით. აქ ჩვენ გვაქვს ნაირ-ნაირი თავისებური წარსულისა და ნაირ-ნაირი
მორფოლოგიური აგებულების ზმნები. ზოგი მათგანის სახელადს ნაწილში
ეს ხ მტკიცედ დგას და ყველგან ჩანს, ზოგისში — მერყევია და ამიტომ
აქა-იქ ამოტეხილდება ხოლმე. სხვაგან კი არა ჩანს; ზოგი ასეთი სიტყვა
თავისუფლად იშლება შემადგენელ ელემენტებად და კიდევ უშევს ხოლმე
გადისმას (გულს ეტყოდა, ეტყოდეთ გულს), ზოგი მჭიდროდია შეკრული და
შეუძლებლად ხდის მის დაშლას ან, მით უმეტეს, გადისმას. ერთი სიტყვით,
აქ ჩვენს წინაშეა ერთობ კრელი სურათის მქონე მოვლენა, რომლის ერთ-
კალაპოტში ჩაყენება და ერთ ტრაფარეტზე დაყვანა ძნელია, იქნებ მოუხერ-
ხებელიც. მაგრამ ჩვენ ასეთი მიზანი არცა გვაქვს. ჩვენ არც ვცდილობთ
ისინი ჯოველმხრივ გაუთანაბროთ ერთმანეთს. აქ ჩვენთვის მთავარია ის სა-
ერთო თავისება, რომელიც ყველა მათგანს თანაბრად ახასიათებს და ერთ-
საერთო ასპექტში აერთიანებს. ესაა ის გარემოება, რომ მათ ყველას გამო-
უკლებლად ერთად და ერთნაირად სახელადი ნაწილის ბრუნვის ნიშნად აქვს
შნაოლოდ ხ და არა ხა. აი ეს მომენტი, რომ სხვადასხვა წარსულისა და
სხვადასხვა მორფოლოგიური აგებულების ამ რთულ ზმნებს აერთიანებს და

ჩვენც აქ სწორედ ეს გვინტერესებს. ჩვენ საერთოდ ვეძებთ შემთხვევებს, როცა სათანადო **სახელს** ბრუნვის ნიშნად მხოლოდ **ხ** აღმოჩნდება და არა **ხ-ი**, როგორც უფრო მოსალოდნელი იყო ძველი ქართულის საერთო ფონ-ზე. ამიტომ მკითხველი აქ, დაე, ნუ მოგვთხოვს თითოეული ტიპის ზმნათა წარმოშობისა და მათი შემდგომი ისტორიის დაწვრილებით ჩვენებას. ამ შემთხვევაში საკმარისი იქნება საჭირო ზმნები ჩამოვთვალოთ, ხაზი გავუსვათ მასში სახელის მიცემითი ბრუნვის მარტივ ნიშანს **ხ-ს** და აქა-იქ სხვადასხვა ხასიათის შენიშვნა გავაკეთოთ.

ასეთი ზმნებია:¹

1. თავს-ღებდა: ვიდრემდე ვიყო თქუენ თანა და თავს-ღებდე თქუენსა, ლ. 9, 41; არამედ ჩუენისა ცხოვრებისათჳს ამას ყოველსა თავს-ღებდეს, კიმ. I, 12, 18; საყუარელო ძმაო ია, შრომაჲ თავს-ღევდეს ღმრთისათჳს და მცირედ თანა-მოგზაურ შექმენ ჩუენ, ზარზმ. (ისტ. კრესტ. 226, 18); ძნაიდ თავს-ღეჲ შეტევებად ჩემი, შუშ. 153, 35; მონასა შენსა თავს-მიღებდეს ყრმაჲ ეგე მამისაჲან, დაბ. 44, 32.

ეს არის ჩვეულებრივი ორპირიანი გარდამავალი ზმნა თორმეულით: იგი—მას, მან—იგი. II სტრიაში მიცემითის ხმარება მხოლოდ იმით აიხსნება, რომ იგი ადგილის გარემოებას გამოხატავს: თავს-ღეჲ=თავზე ღიღო, თავის-თავზე მიიღო. როგორც ჩვეულებრივ გარდამავალი ზმნას, შეიძლება ობიექტად I და II პირიც აქონდეს (მაგალითად: რამეთუ მან თავადმან თავს-მიღვას მე და დამიყვას მე ყოველთაგან ბოროტთა გუემათა შენთა, ეტ. III, 192, 9; თავს-მიღვიეთ მე, 2 კორ. 11, 16) და ეს ობიექტი მრავლობითშიც იყოს. ამ შემთხვევაში ზმნური ფუძე შეიცვლება საერთო წესის მიხედვით (ღებდა—სხმა) და მასში გამოჩნდება პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის ნიშანი ენ→ნ, სახელის მიცემითის ფორმა კი სრულიად ბელუბლებელი რჩება: შენ, რომელმანცა თავს-ისხენ კრისტესთჳს ურიცხუნი ენებანი, სას. პოეტ. 124, 96; ცოდენი მათნი თავს-ისხნეს მან, ესაია 53, 11 ლავ.

ამ ზმნის გარდაუვალი ფორმაც მხოლოდ ხანს გვიჩვენებს: აქუს მასა მიმართ სიყუარული, რამეთუ მრავალი შრომაჲ თავს-უც მართლისა სარწმუნოებისათჳს, კიმ. I, 81, 22.

უნდა აღინიშნოს ის გარემოებაც, რომ მიცემითის ასეთი ფორმა სრულ-ლიად ამ სახითაა დაცული აგრეთვე საწყისსა და მიმღეობაში. მაგალითად: კრისტესა შეუდევრი, წმიდაო, და ენებათა თავს-ღებითა გმსგავსე მას, ნეტ-რელლო, სას. პოეტ. 153, 51; შეიღო, იქმენ სრულიად მორჩილ სიტყუათა ჩემ გლახაკისათა, და მე თავს-მღებ გექმენ კრისტეს მიმართ, ხანძო. (ისტ. კრესტ. 263, 21). იშვითად საწყისი მეორე ებ-ითაც გვხვდება: გულისხმა-უყავ და ვასწავე მათ მისლედ და წარმოღებად ჩემითა თავს-ღებებითა ჩემსა

¹ სემანტიკური ბასათისა და ზოგი სხვა მოსაზრებით, რომელთა მიხედვით საჭიროება ითხოვს ზოგი ზმნის ადრე განიღვას, რთულ ზმნათა განიღვას ანბანის რიგზე ვერ ვი-ღვიდით.

მის აგარაკსა. ისტ. კრესტ. 296, 10. „თავს-დებება“ შესაძლებელია „თავს-მდებებისაგან“ იყოს მიღებული (მ. დიკარვა).

ბოლოს აღენიშნავ კიდევ ერთ საგულისხმო მომენტს: რთული ზმნის სახელადსა და ზმნურ ნაწილს შორის შეიძლება რაიმე ნაწილაკი ან სიტყვა ჩაერთოს, მაგალითად: არს, რომელმან სიტყვლისათჳს თავს-რამე-იდვის მეგობრისაგან, ზირაქ 20, 23.

ამის მიხედვით არ შეიძლება ითქვას, რომ ეს არაა ერთი (თუნდაც რთული) ზმნა, რაკი შესაძლებელია მისი ნაწილების დაცილება და შეგ სხვა სიტყვის ჩართვით. ამნაირი მოვლენა ძალიან დამახასიათებელია ძველი ქართულისათვის მარტივ ზმნებშიც. იქ, როგორც ცნობილია, შესაძლებელია ზმნისწინი და ზმნა დაშორდეს ერთმანეთს და მათ შორის ნაწილაკი, სიტყვა, ან სიტყვებიც კი ჩაერთოს, მაგალითად: მო-ვინმე-ვიდა, შე-ხელო-ვიდეს¹, შე-ხოლო თუ-ვაზო ფესუსა სამოსლისა მისისასა, ვცხოვნდე (მ. 9, 21) და სხვა. მაშასადამე, თავს-დება (და ამის ტიპის ზმნები) გვერდში უდგას ჩვეულებრივს მარტივ ზმნებს და იმათს ბედს იზიარებს ამ მხრივ. აქ ისიცაა აღსანიშნავი, რომ რთული ზმნის სახელადი ნაწილი ზმნურ ნაწილთან ისეა შერწყმული და შეზოტებული, როგორც ჩვეულებრივი ზმნისწინი; ის აქ ერთგვარად ზმნისწინის როლს თამაშობს. სწორედ ამიტომაც, რომ ამნაირი რთულ ზმნებს არ შეიძლება რაიმე ზმნისწინი დაერთოს, ყველა ისინი ზმნისწინია. ეს, როგორც ვნახეთ, გასაგებია: თუ ჩვენს მაგალითში თავს ზმნისწინის როლს ასრულებს, რასაკვირველია, აღარაა საჭირო მას მეორე ზმნისწინი დაერთოს. მაგრამ ამ საკითხს ცალკე შესწავლა უნდა, აქ კი იმის აღნიშვნით დაუკმაყოფილდებით, რომ ჩვენ მიერ მოყვანილი და ყველა სხვა შესაძლებელი ფორმა ამ რთული ზმნისა სახელადს ნაწილს მუდამ მარტივი ნიშნით წარმოგვიდგენს, ს-ს სახით. ამიტომ ათასში ერთზელ შეხედვრით ადარებული ფორმა (როგორც, მაგალითად, ასეთი: რომელსა ძნიად შეუძლეთ თავს-დებად(?), კიმ. 1, 323, 5) ხელნაწერის ან გამოცემის შეცოთმა უფროა, ვიდრე ცოცხალი ენის სურათის ამსახველი მოვლენა.

გულის-დგინება: გულს-ვიდგინე ფრიალითა წადიერებითა ამის წმიდისა სამარებისა მოგებად, ი. ჯავ. აღწ. 104, 6 ქვ.: ამისი მიტაცებაჲ გულს-იდგინა ნეტარმან თამარ, იპოლ. 2, 167; რომელთა-იგი მისთჳს გულს-იდგინეს, თუალთ. 15, 10; რომელსა უყუარდეს შვილი თჳსი, გულს-იდგინოს გუემამ მისი, ზირაქ. 30, 1. ხ შენახულია აგრეთვე მიმღეობის ფორმაში: სული გულს-მიდგინე არს. ხოლო ჳორცნი უძლურ, მრ. 14, 38. აქედანაა ნაწარმოები განყენებული სახელი, რომელშიც ხ ბელუბლებელია: შეტკრებდეს სწრაფითა დიდითა და გულს-მოდგინებითა, წარტყ. 61, 16.

ს, უნდა ვიფიქროთ, გადაწყვეტა სიტყვას საწყისშიც. ამის საბუთს იძლევა სხვა, მსგავსი რთული ზმნის საწყისი, სადაც ხ დაცულია საწყისში: აუალს-დგინება (ნ. კვემოთ).

¹ ამნაირი ფორმები იმდენად გავრცელებულია, რომ აღვიღს ალარ უუჩვენებთ.

3 კუალს-დგინება: და მეცნიერებითა მით მწიგნობრებისა მათი-სამთა კუალს-ადგინებენ ერსა, ზირაჲ 44, 4; ეინ ცნა გონებად უფლისაჲ, ანუ ეინ თანა-მზრახველ ეყო მას, რამთამცა კუალს-ადგინა იგი, ესაჲ 40, 13 ლაგ.: ხოლო ბრძენთა კაცთა მცირედნიცა სიტყუანი შემძლებელ არიან კუალს-ადგინებად და მოქცევად, უდაბნ. 56 vs.

4 გულის-სიტყუა. ამ ზმნას მრავალი მნიშვნელობა აქვს, ერთ-ერთი მათგანია გულში თქმა, გულში თიქრი, სურვილი. ნატყრა, ჩვენთვის საინტერესო მიცემითს ბრუნვაში მდგარი გულს წარმოშობით ირიბი ობიექტია: გულს-ეტყვს, გულს-ეტყუდა და სხვ. სავა შემთხვევაში მნიშვნელობის ოდნავი გადაწევიტ გულს სუბიექტად გამოდის, ხოლო ირიბ ობიექტად პირიგნება იგულისხმება: მე, შენ, მას.

საჭირო მაგალითები ბევრი მოიპოვება, ჩვენ აქ რამდენიმეს დავჯერ-დებით:

რომელნი თანა-წარველიდ, მნატრიედ და გულს-ეტყუად მოღებად ზისა მისგან, სეან. 24 ა; და ზენონ გულს-ეტყუდა, რამთამცა მამული და დედული მონაგები ღასა თჳსსა დაუტევა, ხანძთ. 110, 40; რომელნი ჯეცხლსა გამოი-ქანდაკებდეს და გულს-ეტყუდეს, ბარუქ 3, 18; ეითარ-იგი ზიშით და ძწო-ლით ვდგეთ და გულს-ვიტყუადით და ღმართისა მიმართ ვილაქცოდეთ მისისა მის გულისა მოქცევისათჳს, ხანძ. მრავ. (ისტ. კრესტ. 41, 7).

იშვითად აქაც შეიძლება ამ რთული ზმნის სახელადი და ზმნური ნა-წილი გაიყოს და შეგ ნაწილაკი ან სიტყუა მოთავსდეს, მაგალითად: ნუჟაჲ გულს-რასმე-იტყვნ, 3 მეფ. 18, 27. მაგრამ ეს ჩვეულებრივი ტმების მოვლენა უნდა იყოს და განსაკუთრებულს არაფერს წარმოადგენს, მდრ. თავს-რამე-ადვის ღორომის შესახებ თქმული ზემოთ (გვ. 136).

უფრო დამაფიქრებელია მეორე გარემოება, როცა ამ რთული ზმნის შემადგენელ სიტყუათა რიგთ შეცვლილია: ზმნური ნაწილი წინაა მოქცე-ული, სახელადი-ბოლოსაა გადატანილი: ეტყუადე გულს, თჳლთ, 28, 16, თუმცა ირიბი ობიექტი მიცემითში მაინც ს-ს ამარაა წარმოდგენილი. ჩვენ-თვის აქ ამ უკანასკნელი მომენტის აღნიშნაე საკმარისია, თუმცა შეიძლე-ბოდა იმის გამოკრევეასაც გამოვდევნებოდით, თუ რატომ არის აქ ჩვეულებ-რივი რიგი დარღვეული, შეენიშნავთ, მაინც, რომ წინადადებას, რომელშიც ეს რთული ზმნა გვხვდება, ჩაბბი აკლია და მთლად გამართული არ არის.

დასასრულ, კიდევ დაეუმატებდით ერთ შემთხვევას, როცა ამ ზმნის სახელადს ნაწილს ბრუნვის ნიშნად აქვს არა მარტოვე ს, არამედ ვაერცო-ბილი ს-ა: გულს-ეტყუდა პირიბში იგი სიტყუათა მათოჳს, შუშ. 153, 18, ჩვენი აზრით, ეს ვაერცობილი ნიშანი მერმინდელია და პირფანდელ ტექსტში არ უნდა ყოფილიყო.

ჩვენ აქ, რასაც ვთვლით, არ გვპირდება ისეთი შემთხვევის განილვა, როცა გულს სუბიექტად არის წარმოდგენილი, ხოლო ირიბ ობიექტად (მა-შასადაჲ, მიცემითში) რომელიდაც პირი იგულისხმება: გულს-ეტყუდა მას, მით, მაგალითად: გულს-ეტყუდა განძლებად მუცლისა თჳსისა რგისა მისგან.

რომელსა-იგი ჰამედ ლორნი, და არაჲინ ჰსცის მას, ლ. 15, 16. ასეთ შემთხვევაში ზმნის მნიშვნელობაც ნაწილობრივ იცვლება: იგი აქ ამას ნიშნავს: ძალიან **სურდა**, **ენატრებოდა**. ამიტომაც. რომ აღიშის ძეგლში ამ რთულ ზმნას ცვლის მარტივი **ხწაღინ**, რომელიც ძალიან კარგად გამოხატავს ჩვენი ზმნის შინაარსს. მართალია, ამ წინადადებაში სრულებით არაა წარმოდგენილი ირიბი ობიექტი, მაგრამ იგი იგულისხმება, ესაა **უმარწმესი** ძმ (საქმეებზე უძლებ შვილს). კიდევ რომ ყოფილიყო ეს **უმარწმესი** ძმ წარმოდგენილი, ის ჩვენ არაფერს შეგვძენდა, რადგან მას ჩვეულებრივი ფორმა ექნებოდა: **უმარწმესა (მას) ძესა**. ხდება ეს იმიტომ, რომ ამ შემთხვევაში რთულ ზმნაში შემაჯავლი სახელი სახელობით ბრუნვითაა გამოხატული, რის გარკვევაც ამჟამად ჩვენს მიზანს არ შეადგენს.

3. **გულს-დგმა**: **გულს-მადგხ**, რამეთუ მათ გინინეს თქუენ და ჩუენ გამსახურებდეთ მათ და თქუენ გინარდის, სეან. 466 ხ; (იოან. 21, 2; პეტროსის **გულს-მადგა** მისი და უნდა მოკლვად მისი და ვერარაჲ კელ-იწიფა, მრ. 6, 19.

4. **გულს-დგმა**: მათ **გულს-უც** ჰამად, ივდით 11, 13; რომელსა **გულს-უცა** მიცემად მისი, ი. 12, 4; საბას მუნტუესვე **გულს-მადგა** დადგომაჲ, ხანძო. 112, 13; და შე შევიდეთ თავით ჩემით მამისა და გამოვკითხო, რაჲ **გულს-მადგას**, და გაუწყო შენ, 1 მეფ. 19, 3.

5. **გულის-გდება**: მოვიდეს გულის-სიტყუანი გულისა ჩემისანი და **გულს-მადგუდეს** ფრიად, 3 ეზრა 5, 21.

მიმღეობის ფორმაში მიცემითის ნიშანი **ს** უკვე დაკარგულია: და ვითარ რიგურაჲთ ოდენ იყო, აღდგომილ იყო მეფე **გულ-გდებული** ურჯთაგან, მოქც. (ისტ. ქრესტ. 278, 28). მეორეგან ამ **ს**-სთან ერთად **გ-ც** დაკარგულა: და ვითარ ვერ შეუძლეს აღმართებად და უმარჯუ იქმნა საქმე იგი, წარვიდა მეფე და ყოველი ერი **გულ-გდებული** ურჯისაგან და მწუხარე იქვნეს ამას ზედა, იქვე, 276, 32.

6. **გულის-წყება**: ნუ **გულს-იწყებთ** გზისა ზედა, დაბ. 45, 24.

7. **გუარს-ცუმა**: და იყო აღგილსა მას, რომელსა **გუარს-აცუენს**, მტილ. ი. 19, 41 C; **გუარს-აცუენს** მის თანა ორნი ავაზაკნი, მ. 27, 38. მიიყვანეთ ეგე და **გუარს-აცუთ**, ი. 19, 6; მეუფე თქუენი მე **გუარს-ვაცუაა**? ი. 19, 15; მახლობელ იყო ქალაქსა აღგილი იგი, სადა **გუარს-იცუა** იესუ, ი. 19, 20 C.

8. შენარჩუნებულია ამ რთული ზმნის საწყისსა და მიმღეობაში: არა უწყვი, რამეთუ ფლობა მაქუს **გუარს-ცუმა** შენი და კელ-მეწიფების განტეგებაჲ შენი, ი. 19, 10 C; ხოლო ჩემდა ნუ ხყოფინ სიქადულ, გარნა **გუა-**

1. ემავე მაგალითი აქვს მოყვანილი ნ. შარს თავის სინას მთის ზღუნაწერთა აღწერილობაში, ოღონდ **ს-ს** ა-ც ახლავს: იყო აღგილსა მას, სადა **გუარს-აცუენს** (გუა აცოეს) მტილო, (იოან. 178, 12. შესაძლებელია, ეს ა მომდევნო ანთს გაველენით არის დაწერილი, ყოველ შემთხვევაში, ეს ფორმა მოთხოვნილია ძველი ქართულისათვის.

რითა უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესითა, რომლისათჳს სოფელა ჩემდა **ჯუარს-ცუშულ** არს. ვალ. 6, 14 (ხანშეთი ლექციონარიდან).

ზგარამ ძველი ქართულის ძეგლებში უკვე დაწვებულია სანის დაქარგვა მიმღებობისა და საწყისის ფორმებში. ამის მაგალითებია: ჯერ-არს მისა კაცისა მცემად უფლთა კაცთა ცოდვილთასა **ჯუარ-ცუშად**, ლ. 24, 7; ავაზაკნი იგი, მის თანა **ჯუარ-ცუშულნი**. აუუედრებდეს მის, მ. 27, 44; მრ. 15, 32 და სხვ. შემდეგ და შემდეგ სანის ეს დაქარგვა საწყისსა და მიმღებობაში დაკანონდა (შდრ. გურიის ერთ-ერთი სოფლის ძველი სახელწოდება **ჯვარცხმა**, რომელშიც ხანთან ერთად დაქარგულია უმარცვლო უ-ც, ხოლო მეორე ასეთი ზგერა ვინადაა შეცვლილი).

ზემოთ წარმოდგენილ მაგალითებში სანის არსებობა სრულყოფილად და ნათელია: იგი იქ ან ირბი თბიქტს გადმოსცემს, ან ადგილის ვარგოვებას გამოხატავს. მაგრამ ამ ნათელი მაგალითების გვერდით ძველ ქართულში გვხვდება ისეთი რთული ზმნებიც, რომლებშიც სანის ახსნა ასე იოლად არ ხერხდება. ჩვენ მხედველობაში გვაქვს ისეთი მაგალითები, როგორიცაა, ერთი მხრივ: **ნათელს-იღებდეს, წამს-უყოფდა** და მისთანანი, ხოლო, მეორე მხრივ: **ნათელს-ეც, სახელს-სდებეს, ამბორს-უყო** და მისთანანი. შეიძლება ამ სანის ასახსნელად ორი მოსაზრება მოგვეყვანა:

(1) სანი I სერიის ფორმებთან თავიდანვე პქონდით ასეთ სახელებს (ნათელს-იღებს), ხოლო შემდეგ და შემდეგ, როცა სახელი და ზმნი მჭიდროდ შეერწყა ერთმანეთს და ერთ რთულ სიტყვად იქცა, ალარ იყო საჭირო სახელის ბრუნვა აღნიშნულიყო და ეს სანი დაიქარგა (ნათელ-იღებდეს). ეს ფორმა ამ სახით გავრცელდა ყველა სერიაში (სადაც კი იხმარებოდა); მეორე სერიის ფორმებში სანის გამოჩენა (ამბორს-უყო) I სერიის გავლენით აიხსნება და ასახავს გარდამავალ საფეხურს ორი სიტყვის კომპოზიტად ქცევის გზაზე: მაშასადამე, ამის მიხედვით გამოდის, რომ I სერიის ფორმებთან სანი იყო და დაიქარგა. II სერიის ფორმებში სანი არ იყო და გაჩნდა.

(2) შესაძლებელია დავუშვათ, რომ **ნათელ-იღო, პატავ-სცა, ჳმა-უყო, სახელ-სდვა** და მისთანა ფორმები წარმოშობით ძალიან ძველია და კნის განვითარების იმ საფეხურს ასახავს, როცა ჯერ კიდევ არ იყო ჩამოყალიბებული სახელობითი ბრუნვა, მის ნაცვლად წრფელობითი იხმარებოდა და **სახელ-სდვა** მერმინდელი ენით-ამჟნ ნიშნავდა: **სახელი დახდვა**, ე. ი. წოდებლობითი ბრუნვა აქ პირდაპირ თბიქტს გამოხატავდა. შემდეგ და შემდეგ ეს სიტყვები იქცნენ კომპოზიტად, მტკიცედ შეერწყნენ ერთმანეთს და პირველი სერიის მწკრივებშიც ასე შერწყმული სახით იხმარებოდნენ (ნათელ-იღებდეს, პატივ-სცემდეს, სახელ-სდებდეს, ჳმა-უყოფდეს და მისთ.). სანის საკითხი ასეთ შემთხვევაში (სახელს-სდებდეს) პირველი სერიის სხვა ჩვეულებრივი ზმნების ანალოგიით უნდა აიხსნას. მაშასადამე, ამის მიხედვით აქ სანი არ უოფილა და შერძე გაჩნდა. რაც შეეხება იმავე სანის საკითხს მეორე სერიის ზმნებთან, იგი აქაც ისე, როგორც პირველ შემთხვევაში, იმავე ანალოგიის შედეგი უნდა იყოს.

რომელი ამ ახსნათგანია სწორი, ეს სხვა საკითხია (ჩვენ პირადად მეორე მოსახრება უფრო გვეჩინა სწორი). მთავარია ის გარემოება, რომ ღორივე შემთხვევაში სახელს შიოლოდ ხანი აქვს ბრუნვის ნიშნად და არა ს.ა. ჩვენ აქ სწორედ ეს გვაინტერესებს.

დავასახელებთ ახლი ამის მაგალითებსაც:

10) სახელის-ღება: სახელს-გდებთ, ნეტარო, ძედ ქუხილისა, სას. პოეზ. 97, 197; სახელსა ზენსა, უფალო, მარადის სახელს-ვსდებთ და წყალო-ბასა ზენსა ეაქებთ, იქვე, 191, 61; აღიარე კადნიერად მძლავრთა წინაშე და სახელს-იდევ ქრისტეანედ, იქვე, 178, 25; სახელს-ხდევს, თუალო, 15, 18.

11) ნათლის-ცემა: მე ნათელს-ვცემ თქვენ წყლითა, ხოლო მან ნათელს-ვცევ თქვენ სულითა წმიდითა, მრ. 1, 8 C; ამა იგი ნათელს-სცემს, და ყოველნი მივლენან მისა, ი. 3, 26 C; ესე ბეთაბრას იყო, წილ იორდანესა, სადა-იგი იოვანე ნათელს-სცემდა, ი. 1, 28 C; ნათელს-იც უცოდველსა და აწ მისა მიმართ მეოხ გუფეაჲ, სას. პოეზ. 398, 35.

უფრო ხშირი და უფრო გავრცელებულია, რასაკვირველია, უსანო ფორმები როგორც I, ისე II სერიის ზმნებთან, მაგალითად: სადა ნათელს-სცემდა იოვანე პირველად, ი. 10, 40; რომელმან ნათელს-მსცეს სულითა წმიდითა, ი. 1, 33 და სხვ.

12) ნათლის-ღება: ნათელს-იდებდეს მისგან იორდანესა ზედა მდინარესა, მ. 3, 6; მრ. 1, 5 C; რომელსა მე ნათელს-ვიღებდუ, მ. 20, 22 C; მოიდრიკე უხრწნელი თავი დღეს და ნათელს-იდუ უცოდველმან, სას. პოეზ. 104, 55; ნათელს-ვილოთ მის თანა ჩუენცა წყლითა სიწმიდისაჲთა, იქვე, 109, 200; რომელთა ქრისტესს მიმართ ნათელს-ვუღებდით, იქვე, 238, 87 და სხვ.

მაგრამ საყვარისია ზმნას რომელიმე ზმნისწინი დაერთოს, რომ სახელი დაწინე მოსცილდეს მას და ჩვეულებრივი წესით დაერთოს ბრუნვის ნიშნები, მათ შორის მიცემითი ბრუნვის ნიშანი, სრულად, ემფატიკური ა-თი-გეაქვს: ნეტარმან პაბო... ნათელ-ილო (ისტ. ქრესტ. 186, 20), მაგრამ: სადამცა მოილო ნათელი ქრისტესი (იქვე, 185, 38), ან: ეგსტათი... ნათელი მოილო¹ (იქვე, 160, 23).

მიცემითის ს გადასული აგრეთვე მიმღებობაშიც: ზენგან ნათელს-დებულსა დღეს მოსწრაფედ შეუღვა პაბო და მისთჳს სიკუდილი დაითმინა, სას. პოეზ. 41, 11; ღმერთსა ნათელს-დებულსა სარწმუნოებით უგალობდეთ, იქვე, 216, 124.

რასაკვირველია, აქაც გაცილებით მეტია უსანო მაგალითები როგორც ჩათული ზმნას პირიან ფორმებში, ისე მიმღებობებშიც, მაგალითად: ნათელს-იდებდეს მისგან იორდანესა მდინარესა, მრ. 1, 5 C; ნათელ-იღეს ნათლის-ცემითა იოვანესითა, ლ. 7, 29; რომელნი ნათელ-დებულსა შეასხმენ, სას. პოეზ. 43, 19.

¹ ასეთ შემთხვევაში რიგიც კი თავისუფლდება: მოილო ნათელი, მაგრამ: ნათელი მოილო.

13. სიტყვს-გება: სიტუას-გიგებ, 2 კორ. 12, 19; სიტუას-უგებ, მარკ. 9, 20; სიტუას-უგება მათ გულითა მწუხარითა და პრეტა, ამონ. 212, 31; ვითარმცა სიტუას-უგებდეს აღვლილსათჳს, ბანძთ. 124, 10; გბე-დავ, რამეთუ მოკუდები და ესრეთ სიტუას-შიგებ და არა სწყალობ თავსა შენსა, პარხ. 1041a (ნ. აგრეთვე კიმ. 11; 12, 30).

ამათ გვერდითაჲს მთიბოგება უსანო ფორმები. დავასახელებ აქ რამდენიმეს: ტკივილთა ჩემთათჳს არა სიტუა-გიგებ შენ უძლურად, პარხ. 1159; და თუ ვინმე ეშჯინ, არა სიტუა-უგებ, მამ. სწავ. 335; უკუთუ ვინ სიტუა-უგის, აღშფოთნის, იქვე, 343; ბოლო მე არა ვიქმნე და არცა სიტუა-უგო, ესაიო 50, 5 ლავ.

შესაძლებელია ამ რთული ზმნის შემადგენელი ნაწილები დამორღეს ერთმანეთს და მათ შორის ნაწილაკი ჩაემატოს (ტმესი). ამის მაგალითი იქნებოდა: შენ სიტუა-ოდენ-გიგებ, ბოლო დედაკაცსა ამას მიეტყვნენ შტო-დებანი მიანი მრავალნი, ბოლნ. 15, 6.

როგორც ვნახეთ, ეს სახელადი ნაწილი რთული ზმნისა ზმნისწინის როლს ასრულებს. ამიტომ საკმარისია ზმნამ დაიროოს რომელიმე ზმნისწინი, და ეს სახელადი ნაწილი განზე გადგება, წყვეტს იმ მჭიდრო კავშირს ზმნასთან, რომელზედაც ზემოთ ვლაპარაკობდით, და სრული დამოუკიდებელი არსებობის ნიშნად იდენს ემფატიკურ ა-საც: არცაღა სიტუასა შეუგებ, რასა ესენი შეგწამებენ შენ, მ. 26, 621)¹; აქ ჩვენ სრულიად ისეთი სურათი გვაქვს, როგორც ზემოთ „ნათელ-ილო“-სა და „ნათელი მოილო“-ს ვანხილვისას ვნახეთ (გვ. 140).

14. ამბორის-ყოფა: ამბორს-გიყოფდა ენებადთა მათ ისოთა, სას. ჰოებ. 124, 119; ამბორს-უყოფდა ფერჯთა მისთა, ლ. 7, 38; ამბორს-უყოფას, მ. 26, 49; რომელსა მე ამბორს-უყო, იგი არს, შეიპყართ იგი, მ. 26, 48. იშვიათად გვხვდება ამათ გვერდით უსანო ფორმებიც: ამბოვრ-უყოფდა, ლ. 15, 20 B.

15. წამის-ყოფა: რომელი წამს-უყოფნ თუალითა, იგი შეუკრებნ კაცთა მწუხარებასა, იგავ. 10, 10; და იგი წამს-უყოფდა მათ და დაადგრა უტყუად, ლ. 1, 22; და წამს-უყოფდეს, რომელნი იყვნენ ერთსა მის ნავსა, რაჲთა მოვიდენ და შეპეწინენ მათ, ლ. 5, 7 (პაემ.) და სხვ. მაგრამ: წამ-უყანა მას სიმონ-პეტრე, ი. 13, 24.

16. პატივის-ცემა: შევიწყნარებ და პატივს-ვცემ წმიდითა კრებათა, კიმ. 1, 89, 36.

მაგრამ ანაირი (სანიანი) ფორმები იშვიათია. უფრო ხშირია უსანო ფორმები, მაგალითად: პატივ-ვცხცემ მამასა ჩემსა, ი. 8, 49; რომელმან

¹ ჩ-ში დატოვებულია სახელის ძველი, ოდენ სანიანი ფორმა, მაგრამ ზმნისაჲ აქვს მი-მატებული ზმნისწინი: არცაღა სიტუას-შიგებ. ესაა გარდამავალი ფორმა ძველიდან ახლი: ადგენ: სახელი ძველებურად, ზმნა ახლებურად, ხელნაწერით, ჩანს, ბოლოს უბნის ძველსაჲ და ახალსაჲ, ღმერთსაჲ და მამონასაჲ.

პატივ-მსცხვ ძესა, მინ პატივ-მსცხვ მამასა, ი- 5, 23; პატივ-მც მამასა შენსა და დედასა შენსა, მ. 15, 4.

17. უგულებელს-ყოფა: ვითარ-იგი უგულებელს-ყო მალაღმან სამწყვსო თჳსი, წარტყ. 3, 22; რამეთუ უგულებელს-ყავთ ჳირი სულისა მისისაჲ, დაბ. 42, 21; რად-მე, უფალო, დასდეგ შორს და უგულებელს-მყვენ ეამსა ოდენ ჳირისისა, ფსალმ. 9, 26; რამეთუ ჳრისტესა დაუტევებდით და უგულებელს-უყოფდით, წარტყ. 34, 22.

ყოფა: ჳმნასთან ჳევრ სხვა შემთხვევაშიც გვხვდება სახელი მიცემითს ბრუნვაში მარტივი ბრუნვის ნიშნით (საწინით). ამათგან ჳოგი სრულებითაც არ უნდა წარმოადგენდეს რთულ ჳმნას, მაგრამ ძველი ვითარების მაუწყებელი არ უნდა იყოს. აღსანიშნავია, რომ საწინი ფორმების გვერდით აქაც გვხვდება უსაწინო, ე. ი. მიცემითის ნაცვლად წრფელობითი ბრუნვა. ეს კანონზომიერი ცვლა ჳიცემითი და წრფელობითი ბრუნვებისა ჳემოთ ნათლად იყო ნაჩვენები და მაგალითებს აქ აღარ მოვიყვან. დავასახელებ უბრალოდ ჩვენთვის საინტერესო მაგალითებს: კეთილს უყოფდით მოძულეთა თქუენთა, ლ. 6, 27D; და იყო დღე მარჯუდა, ოდეს ჳეროდე შობისა თჳსისაჲსა ტაძრობას ჳყოფდა, მდიდართა თანა, მრ. 6, 21 C; მაშინ დასაბამს ჳყოფდა ნათლის-ღებასა ჳეშ-მარიტებისა ვამოცხნისა მსახურებისასა, სევან. 389 ხ; ნუჟჳე მიმცენ მე ჳელთა მათთა და ჳაგვს-მიუოფდენ მე, იერ. 38, 19 (= მეკიცხვდენ); ამა ესერა დღეს ევდრებიან მათ მსაჯულნი და მეფენი მეოცს-ყოფად მათა წინაშე მსაჯულისა მის მსაჯულთაჲსა, სევან. 456 ხ (შდრ. ამას: პიტიაზში... ჳედრ მიმოდასდენენ და მეოც-ყოფენ მათ ყოველთა, შუშ. 153, 13. ბრუნვების მიმოდასდენენ და მეოც-ყოფენ მათ ყოველთა, შუშ. 153, 13. ბრუნვების ცვლაში აქაც ისეთივე შეფარდებაა, როგორც ჳემოთ იყო ნაჩვენები: წრფელობითი — მიცემითი), აქვე უნდა დავასახელოთ გავრცელებული კომპოზიტი ცხოველს-ყოფელი (კიმ. 1, 54, 24) და სხვ.

აქამდე ჩვენ მიერ განხილულ მაგალითებში სახელი წარმოდგენილი იყო მიცემითს ბრუნვაში მხოლოდობითი რიცხვის ფორმით. იშვიათად იგი ჳეიძლება ასეთ შემთხვევაში მრავლობითის ფორმითაც შეგვხვდეს. სუფიქსად აქაც, რასაკვირველია, მარტივი თ იქნება წარმოდგენილი და არა გავრცობილი თ-ა: ა აქაც ისეთივე წარმოშობისაა, როგორც მხოლოდობითი, და ამიტომ აქ მას არა ესაქმება-რა. ასეთი კომპოზიტებია:

18. ჳელთ-გდება: ჳელთ-გვადებო ჩუენ და მოცემულ ხარ ჩუენდა, მამ. სწავ. 327.

თუ პირდაპირი ობიექტი ნარიან მრავლობითში დგას, ჳმნას ფუძე ვამოცვლება, ვაჩვენს ობიექტის მრავლობითის ნიშანს და ისე წარმოგვიდგება: ვინ უწყის, გამოვიდენ ჳალაქით და ჳელთ-ვისანეთ ცოცხალნი და ჳევიდეთ ჳალაქსა და გამოვიდით იგი, 4 მეფ. 7, 12.

19. ჳელთ-ღება: (ფიორგი შუარტყლელმან) ჳელთ-ღვა რაჲ განგებაჲ სამცხისაჲ, დააწყნარა ყოველი საბრძანებელი თჳსი, ჳარჳმ. (ისტ. ჳრესტ. 233, 20); უაუფოუ ჳეჳა დაშურის, ძნაიდ ჳელთ-ღვას ჳოგი ოდენ, ჳირაჳ 29, 7; უაუფოუ ჳერ ჳელთ-ღვის, მაშინ-ლა არნ, ვითარმცა სრულიად შიჳხუეჳა, იქვე, 29, 8.

(20) თუალ-ყოფა: თუალ-ყოფდეს სარჩელსა და ეტყოდეს. ჰვან. 34 ხ. მაგრამ „თუალი“ ზოგჯერ მხოლოდითშია: თუალს-ყოფდეს მამასა მისსა, რამე უნდეს სახელი რქუმაღ მას, ლ. 1, 62 C. ამას DE-ში ცვლის: თუალ-ყოფდეს. საიდან მოდის ეს „თუალ-ყოფდეს“? ხანიათ თუ თანიათ ფორმიდან (თუალს-ყოფდეს, თუალთ-ყოფდეს)? უფრო საფიქრებელია, არც ერთიდან: ეს უფრო ძველი ვითარების მაჩვენებელი უნდა იყოს, როცა მეორე სერიის ხმებთან ამ ტიპის სახელები წარფელობითი ბრუნვის ფორმით იხმარებოდა. შემდეგ კი ისინი შევიდნენ შერწყმულ ერთმანეთს და ამ სახით გადმოვიდნენ აგრეთვე პირველ სერიაში, მეორე სერიის ზმანასთან უნაშნო ფორმა დაეკლავა აღიშნის ოთხთავში: თუალ-ყოფნა მას სიმონ-მეტრე, ი. 13, 24 C.

(21) თუალ-ღება, თუალ-ხუმა: არა თუალ-ღებ პირსა კაცი-სასა, მ. 22, 16; მრ. 12, 14 C; ვიცით, რამეთუ მართალსა იტყუ და ასწავებ და არაიის თუალ-ღებ, არამედ კეშმარტად გზასა ღმრთისაჲს ასწავებ, ლ. 20, 21 CE.

(22) სულ-თქუმა. ამნაირივე ხასიათისა უნდა იყოს აგრეთვე ძველი ქართულის ცნობილი რთული ზმნა სულ-თქუმა: მაშინ ეტყოდეს და სულ-ვათქუმედ ღმრთისა მიმართ, მოქც. (ისტ. ქრესტ. 272, 15); სულ-ვათქუნე სიღრმითა გულისა ჩემისაჲთა, ბოლნ. 12, 15.

ზოგჯერ ეს თ-ც იკარგება ხოლმე: სულ-თქუნა სულითა თქსითა და თქუა, მრ. 8, 12.

2. მიცემითი ადგილის გარემოებად

მიცემითის მიერ ადგილის გარემოების გადმოცემა მისი ერთ-ერთი უძველესი ფუნქციათაგანია. განსაკუთრებით მაღალია ხანს ეს გეოგრაფიულ სანიღებში, რაზედაც ძველი გვეჩვენებს ლაპარაკი, მაგრამ ჩვეულებრივს საზოგადო სახელებშიც არაა ეს იშვიათი. ამ შემთხვევაში ეს საზოგადო სახელები გარკვეულ ადგილს, წინობას, დაწესებულებას და მისთ. მიუთითებს. ეტყობა, გეოგრაფიული სახელების ზოგი თვისება აქვს მიწერილი ამ სახელებს, რომ ასე თავისუფლად და დაუბრკოლებლად მიმართავენ ისინი მიცემითს, ყველა ამ შემთხვევაში, ბუნებრივია, სახელს მიცემითის ნიშნად მოილოდ ხ ნიშანი აქვს. ასეთ მიცემითს ადგილის მიცემითს უწოდებენ.

აქ პირველად უნდა დავასახელოთ ადგილის ზნაუდები, რომლებიც წარმომდგარია მიცემითისაგან (ს-ს დართვით). ასეთებია:

ანლოს: ახლოს არს ზაფხული, მრ. 13, 28; ეამი ჩემი ახლოს არს, მ. 26, 18; ახლოს არს სასუფეველი ღმრთისაჲ, ლ. 21, 31.

აქა-იქ შეხედრილ უსანო ფორმას, როგორცაა ახლო (ახლო არს არმ, მრ. 13, 28 C), ხანი ჩამოკვეცილი უნდა ჰქონდეს. ამ საბით (ახლო) იგი ძალიან გავრცელებულია ახალ სალიტერატურო ქართულსა და მის კილოებში.

შორს: აგრეთვე მისდევდა მას შორს, მ. 26, 58 C; რომელნი დადგეს შორს, ლ. 17, 12; გეზუერს იგი შორს დგა, ლ. 18, 13.

ეს „შორს“ ხანდახან თანდებულის როლშიც გამოდის: არა შორს ხარ შენ სასუფეველსა ღმრთისასა, მრ. 12, 34; არა შორს იყვნეს ქუეყანასა, არამედ ორას წყრთა ოდენ, ი. 21, 8.

„შორს“, ცხადია, მიეცემითა; ამის ნათესაობითია შორ-ის, მოქმედებითი — შორ-ით, ვითარებითი შორ-ად. ყველა ეს ფორმა აგრეთვე დიდ ხმარებაშია, ისინი ზმნიზებად არის გამოყენებული და ქვევით თავ-თავის ადგილას შევხვდებით. დაფუძნებით ბოლოს, რომ შორ ფუძე ზედსართავებშიც გვხვდება და იბრუნვის ზეუღებრივი წესით (კაცი ვინმე აზნაური წარვიდოდა შორსა სოფელსა, ლ. 19, 12); აი ამ ზედსართავის მიცემითი ფორმაა გამოყენებული ადგილის ზმნიზებად.

ახლა გუფენით მაგალითები, როცა ადგილის გარემოებად გამოყენებულია არსებითი სახელები მარტივი ს ნაშნით:

1) აბანოს: და არა აუფლის მას შესღეად აბანოს, სვან. 218 b.

2) ადგილობანს. ადგილობანს: თუალი იგი იაკინთს დაშთის მუნეე ადგილობანს მოათა მიძ ზედა, თუალთ. 18, 2; გამოვიდა სიკვლით და ადგილობანს ფერტი დაიბყრა საულ, 1. მეფ. 23, 14; დაწუნით ეგენი მანდავე ადგილობანს ცეცხლითა, 2 მეფ. 5, 21; და ყრმა იგი მელიტონ დაუტევეს მუნეე ადგილობანს, პარხ. 431 a.

აქ სხვა საკითხია რისგანაა გამოწვეული ფუძისეული ო-სა და უ-ს მონაცვლობა: ეს ჩვეულებრივი ტიპის შენაცვლებაა, ძველ ქართულში ასე ხშირად რომ გვხვდება (ორი — ური, ურნატი — ორნატი), თუ მას სხვა საფუძველი აქვს. ხომ არაა ეს კომპოზიტი „ადგილ“-ისა და „უბან“-ის შეერთებით მიღებული, ან იქნებ აქ ჩვენ ისეთი წარმოება გვაქვს, როგორც „სამარობან“-ში: სამარ-ობან (მ. 8, 28 C; მრ. 5, 2, 3, 5 C), ადგილ-ობან. ჩვენ უფრო ეს უკანასკნელი გვგონია. მაშინ „ადგილობანში“ უ-ს მონაცვლე იქნებოდა (იქნებ იმავე „უბან“-ის ყრუ გამოხმაურებით).

3) გზას: და უკუეთუ მაიძულებდეთ მე, გზას აღვესრულო, პარხ. 715 a; მზის დასლვითგან არიან ივინი გზას მომავალნი თქუენ ზედა, იქვე, 867 b; გუეზინოდა, ნუუჟუე გზას შეგუემთხუნენ და მოგუწყდნენ ჩუენ, იქვე; რაეაშს წარვალნ კაცი გზას, მ. 25, 14.

4) დასავალს: მაქსიმე იხილა სიზმარი, ვითარმედ ცათა შინა დგა დასი ანგელოშთა, ერთი აღმოსავალსა და ერთი დასავალს, კიმ. I, 69, 32.

5) ეკლესიას: შევიდა ეკლესიას ლოცვად, კიმ. I, 207, 29; შეკრბა სიმრაფელს ერისამ ეკლესიას, სვან. 278 a.

6) ზესკნელს: ანუ რავდენ არიან ალაგნი ზესკნელს სამყაროთანი, 3 ეზრა 4, 7; ალტა ზესკნელს ცათა, თუალთ. 32, 13; ზესკნელს მიგებდოა, ანუ-მე ყოველსა ადგილსა ხარ, კიმ. I, 175, 31.

7. ზეცას: მაშინ გამოჩნდეს ნიში იგი ძისა კაცისა **ზეცას**, მ. 24, 30 C; ქუეყანასა ზედა დიდებულ და **ზეცას** პატივცემულ, P(), 85, 13; ნუუქუე **ზეცასცა** ბრძოლად იყო ანგელოზთა შორის, მამ. სწავ. 70.

მსგავსი მაგალითები ძალიან ბევრია და აქ აღარ მოვიყვანთ. საინტერესოა აღვნიშნოთ, რომ თუ ასე ხშირია ამ სიტყვის გამოყენება ადგილის გარემოებად მხოლოდ ს. ნიშნით, სრულებით არ გვხვდება ამ როლში და ამ სახით მისი საპირისპირო ქუეყანა.

8. ზღუას: ერთი მთავანი ზეცას დამკვდრებულ არს და ერთი **ზღუას** და ერთი ჯოჯოხეთს, პარა. 1135.
9. კასტელს: არცა **კასტელს** და არცა ლავრასა სენაჟსა შინა უტევის ყოფად მათ, კიმ. II, 159, 20.
10. ლავრას: **ლავრას** დავა პირველ ათორმეტი წელი, კიმ. I, 27, 16.
11. მთას: რომელი-იგი გარე **მთას** იყვნეს, უდაბნ. 35 r b; და ეგრეთა ზუენი **მთას** გარე ყოფად, იქვე, 33 v b.
12. საეზისკობოზოს: და ბრძანა მეფემან, რადთა იყოფოდის **საეზისკობოზოს**, ძვ. ქართ. ქრესტ. 58, 19.
13. საეაჭროს: რადთა ზრახვიდეს მას კაცი იგი, რომელი-იგი **საეაჭროს** იქმნების, გინა ბჭესა მას თანა, მამ. სწავ. (H) 101.
14. სამამასახლისოს: მაშინ შეკრიბნეს მტერთა მათ ღმრთისათა მოსისხლეთა მამანი ყოველნი რომელნიმე ეკლესიას, რომელნიმე **სამამასახლისოს**, პარა. 879 b; მოვეს **სამამასახლისოს** ფრადი ლერწამი კონეულად დაკრული, იქვე, 882 b.
15. სამამოს: **სამამოს** მიიყვანის და უბრძანის განრთხმად, ცხოვ. იოვ. და ეფთ. 68, 6¹; და მათ თანა დაიურვის **სამამოს**, იქვე, 74, 2.
16. სამეფოს: და მიიწია რად თესალონიკედ, წარავლინა **სამეფოს** მოყვანებად კოლისა და შეილთა მისთა, კიმ. I, 95, 32.
17. სამხარეთლოს: ყოველი, რომელი **სამხარეთლოს** იყიდებოდის, გამეთ, 1 კორ. 10, 25.
18. სამოთხეს: დღეს ჩემ თანა იყო **სამოთხეს**, ლ. 23, 43 B I.; ოდეს-იგი აღამ შეიყვანა ღმერთმან **სამოთხეს** და მისცა მცნებად, კიმ. I, 91, 29.
19. საპურობილეს: **საპურობილეს** ჰყავ, და მოხუდით ჩემდა, მ. 25, 36 C; ბრძანა... **საპურობილეს** შესხმად მათი, ეესტ. 163, 18; იოჰანეს ესმა **საპურობილეს** შინა საქმენი იგი ქრისტესნი, მ. 11, 2 C და ბევრი სხვა.

რასაკვირველია, ამ ოდენ სანიანი ფორმების გვერდით ბევრია აგრეთვე დარბული სახეობა მიცემითისა (**საპურობილესა** ვიყავ, მ. 25, 36; მოჰკუთეს

¹ სამ. ზელნაფერში (BCD) იკითხება „სამამოსა“.

თავი იოვანეს საპყრობილესა შინა, მ. 14, 10), მაგრამ აქ ახლა ამ გარემოებას არ ვუყვებით ხაზს; უფროსია, ეს ანიანი ფორმები უფრო გვიანდელია და ენის განვითარების უფრო მოგვიანო საფეხურს ასახავს. ოდენ სანიანი მიცემით კი პირვანდელი ჩანს და ჩვენც მას ვაქცევთ განსაკუთრებულ ყურადღებას. ეს შენიშვნა მართლაც „საპყრობილეს“ როდი ეხება, იგი ასევე მართებულია ბევრი სხვა სახელისათვის და ამიტომ მას ყველგან არ ვიმეორებთ.

20. საქმროს: და ქალწულებასა ნუუკუე საგმოხელ იქმნეს და საქმროს-და იყოს, ნუუკუე სცოეს, ზირაქ 42, 10.
21. ტაძარს: ედემისა ბჭენი... განმიხუნა ჩუენ სახიერებით ღმრთისა სიტყუიმან ნაზარეთს ხარებითა და ბეთლემს შობითა, ტაძარს მიქუშითა, იორდანეს განბანითა, სას. პოეზ. 253, 161.
22. უდაბნოს: რომელმან უდაბნოს ჰქადაგე შემოქმედი, კილ-ეტრ. 228, 2; ეგრძევე ნეტარი იოვანე არა უდაბნოს დამკვდრებულ იყოა, მამ. სწავ. 46; იყო სიტყუად ღმრთისაჲ... უდაბნოს, ლ. 3, 2.
23. ქუესკნელს: იშუებდით თქუენ, პყრობილნო ქუესკნელს ჯოჯოხეთისანო, სას. პოეზ. 271, 384.
24. ჯოჯოხეთს: შთასლევითა შენითა ჯოჯოხეთს შეძრწუნდა მოავარი ზნელისაჲ. სას. პოეზ. 145, 76; რომელნი ხიყვნეს ჯოჯოხეთს, ხანძ. მრავ. (ისტ. ქრესტ. 24, 7); ჯოჯოხეთს შთაჰვედ და მტერი დაერთგუნე, ლიტ. ქრესტ. 19, 33.
ხშირად გვხვდება ეს სახელი ამ საბით „შინა“ თანდებულის დართვითაც:
„ჯოჯოხეთს შინა აღიბილნა თუალნი თჳსნი, ლ. 16, 23; ბოლნ. 71, 14; ორგულთა თანა დიხსაჯოს ჯოჯოხეთს შინა, მამ. სწავ. 28.

აქ არას ვიტყვით ისეთი სიტყვების შესახებ, როგორცაა მიცემითში დასმული და მართლაც ს ნიშნით წარმოდგენილი შუდ-წყაროს (კიმ. II, 156, 12), შდუა-შუდარს (იქვე, 165, 14), თომა-წმიდას (იქვე, 205, 30), სერგის-წმიდას (ამონ. 204, 4), ათქალაქს (მრ. 5, 20 C), რადგანაც აქ ეს სიტყვები უკვე საკუთარ (გეოგრაფიულ) სახელებად არის ქცეული; ხოლმე გეოგრაფიული სახელები, როგორც წესი, მიცემითში მხოლოდ სანითაა წარმოდგენილი. მაგრამ გეოგრაფიული სახელების შესახებ ქვემოთ.

3. მიცემითი ღროის გაჩემობა

ღროის გარემოების გამოხატვა მიცემითს თავიდანვე ჰქონდა დაკისრებული. ეს ფუნქცია მან დღემდისაც შეინარჩუნა. ძველ ქართულში ჩვენ გვაქვს მთელი რიგი ღროის წმინდებში და ღროის აღმნიშვნელი სხვა ლექსიკური ერთეულები, რომელნიც მიცემითი ბრუნვის ს ნიშნით არიან გაფორმებული, ასეთებია:

1. დღეს: წარვედ დღეს და იქმოდე ვენაქსა ჩემსა, მ. 21, 28; ვიბილეო უდიდესი დიდებად დღეს, ლ. 5, 26; დღეს სახლსა შინა შენსა ჯერ-
არს ჩემი ყოფად, ლ. 19, 5.

ისეთია აგრეთვე კომპოზიტი დღეს-დღე:

2. დღეს-დღე: და დაუშარხე მას წყალობად ესე დიდი მიცემად ძესა მისსა
დასუშად საყდართა მისთა ვითარცა-ესე დღეს-დღე¹, 3 მეფ. 3, 19;
და კელითა შენითა აღასრულე, ვითარცა-ესე დღეს-დღე, იქვე, 8, 22;
და დაცვად სამართალთა მისთა ვითარცა-ესე დღეს-დღე¹, იქვე,
8, 62.

3. შუვა-ლამეს: შუვა-ლამეს ოდენ ლაღიდებად იყო, მ. 25, 6 E; ვის თქუ-
ენგანსა ესუას მეგობარი და მივიდეს მისა შუვა-ლამეს და პრქუ-
ას მას, ლ. 11, 5; ჩუენებად იხილეს... შუვა-ლამეს ოდენ, ხანძო.
128, 30.

4. რახუამს, რახუამს, რახუამს: რახუამს ჰპოოთ, მითხართ მე, მ. 2, 8;
რახუამს გდევნიდენ თქუენ აშიერ ქალაქით, მიივლტოდეთ სხუად,
მ. 10, 23; რახუამს ყურთა გესმეს, ქადაგებდით მას ჭრდოებსა ზედა,
მ. 10, 27 C; რახუამს განჰმადენ ცანი სადგურად, ქილ-ეტრ. 220 F.

რახუამს ფორმის პირველი სათავე უნდა იყოს რახუამს, რაც არის კი-
დეც აქა-იქ დაცული: რახუამს დაასრულეს ბასრობად იგი მის ზედა, განჰძარ-
ცუეს მოწეული იგი და შეჰპოსეს მას სამოსელი თჳსი, მრ. 15, 20 C. რაც
შეეხება ფორმას რახუამს, იგი უნდა წარმოადგენდეს ს-ს დასუსტებისა და
გაქრობის გარდამავალ საფეხურს².

იქვე შეიძლება განვიხილოთ აგრეთვე ისეთი გამოთქმები, რომლებშიც
უამ შედის და დროის გარემოებას გამოხატავს, მაგალითად: აღდგა და ილო-
ცვიდა ცხრა-უამს, უდაბნ. 26 vგ. აქ ს-ს დასუსტებისა და გაქრობის პირვე-
ლი საფეხურია მოცემული. გვხვდება ისეთი მაგალითებიც, სადაც ამ პროცესის
მეორე, უკანასკნელი საფეხურია ასახული, ე. ი. ს სულ დაკარგულია: პეტრე
და იოვანე აღვიდოდეს ტაძარსა მას უამსა ოდენ ლოცვისასა, ცხრა-უამს,
მოც. 3, 1; 5. კ. იქვე, 10, 9. ეს სიტყვა იქვე ვარიანტში ა-ანი ფორმითაცაა
წარმოდგენილი: ცხრა-უამს. სამაგიეროდ, სხვა შემთხვევაში მსაზღვრელის
ფორმაც გამარტივებულად არის მოცემული: მოვიდა ხამ-უამს ოდენ, მ. 20,
3 C; ლიტ. ურთ. 123, 24.

5. მეცს: განრისხნა მეფე მეცს და მოუწოდა ქურუმთა მათ მისთა და პრქუა-
მათ. დანიელ 14, 7; და მეცს აღდგა მეფე იგი სიხარულით, მოქც.
37, 22; და მეცს მოიწია რისხვისა იგი ღრუბელი და მოილო სეტყუად
ლიტრისა სწორი, მოქც. (ისტ. ქრესტ. 273, 8).

¹ ბელნ.; დღეს-დღე.

² 3. ჩიქობავა, გარე-კახეთი დიალექტოლოგიურად, არილი 1929, გვ. 65-69.

V ხშირად იხმარება ამ მნიშვნელობით აგრეთვე ამ სიტყვის ნათესაობითის ფორმა მარტივითა და გაფრცობილიც (მყის, მყისა შინა), რომელთაც ქვე-
მოთ თავ-თავის ადგილას განვიხილავთ.

Ⓜ წუსწუთ: რამეთუ ფარისეველთა და ყოველთა ჰურიათა წუსწუთ თუ-
არა დაიბანნაინ გელნი, არა ჰამიან პური, მრ. 7, 3 C; რამეთუ წუს-
წუთ მოვიდინ მისა, უდაბნ. 25 va; არცა გამოვიდის (მონასტრით)
და არცა იხილის ვინ წუსწუთ, იქვე; ეტყენ მათ წუსწუთ, იქვე,
26 rb.

V წუსწუთ ფუძეგაორკეცებული სიტყვა უნდა იყოს და ამას უნდა უდრი-
დეს: წუთს-წუთს. შეზღუდვით წყვილი თს კომპლექსიდან პირველში თ დაიკარგა,
მეორეში -ს და მივიღეთ წუსწუთ. მისი მნიშვნელობაც ამას ამართლებს:
ყოველ წუთში, ძალიან ხშირად. გვაქვს ერთგვარად გამარტივებული
ფორმა: წუთ-წუთ: წუთ-წუთ გარე-უკმოხილის და იტყენ, წარტუ-
38, 20.

Ⓡ რიფურაჟუს: და აღდგეს რიფურაჟუს ოდენ განთიად და მიიწინეს
ბანაკსა მას ასურთასა, 4 მეფ. 7, 5; და განთიად რიფურაჟუს ოდენ
ნაიდ აღდგა და გამოვიდა მიერ, მრ. 1, 35; და განთიად რიფურა-
ჟუს ოდენ გამოვიდინ მისგან ორი ვარსკულავი, მოქც. 33, 2.

V ეს სიტყვაც ფუძეგაორკეცებული კომპოზიტია „ტიკ-ტაკ“-ის ტიპისა:
რიფურაჟუს. მიცემითის ნიშანი შენახული აქვს მთლიან კომპოზიტს. ყველა
მაგალითს, რომლებიც ჩვენ აქ მოვიყვანეთ, ახლავს ნაწილაკი ოდენ, რაც
იმაზე მიუთითებს, რომ რიფურაჟუს ძალიან ადრე დილას აღნიშნავს, ოდნავ
გათენებულს. ამიტომაც, რომ ერთ-ერთ მაგალითში ეს გარემოება სამი და-
ახლოებით ერთი მნიშვნელობის სიტყვითაა ხაზგასმული: განთიად, რიფურა-
ჟუს და ნაიდ. ამ სიტყვის შემკვიდრება დღევანდელი რიფრაჟი, რომელსაც
ორივე უმარცვლო უ დაუკარგავს.

Ⓢ შუა-სამხარს: და არნ ოდეს წარვიდის, ყოველი იგი ერი შუა-სამ-
ხარს, შთავიდის სუსანა და იმოთხაენ სამოთხესა მას ქმრისა თჳსი-
სასა, დანიელ 13, 7.

შუა-სამხარს „შუადღეს“ აღნიშნავს. აქ უფრო მოსალოდნელი იყო ამ
სიტყვის ნათესაობითის ფორმა სამხრის, რაც დამახასიათებელია ძველი
ქართულისათვის, დროის გარემოების გამოხატვა ნათესაობითი ბრუნვის
ერთ-ერთი ძველი ფუნქცია უნდა იყოს. ამაზე ქვემოთ.

Ⓣ ციხკარს: შეწირეს მას ზედა საკუთრთხი უფლისა ომრთისა თჳსისა,
ერთი ციხკარს და ერთი მწუხრი, 1 ეზრა, 3, 3; ხელისაგან ციხკარს
ოდენ შიიწია საულ, 1 მეფ. 11, 5; რომელმან პირველ ციხკარს გა-
კურთხა, სას. პოეზ. 46, 11; ხოლო ერთსა მას შაბათსა, ციხკარს
მსთუად მოვიდეს საფლავსა მას, ლ. 24, 1 BL.

Ⓤ ქათმის-ყივილს: არა უწყით, ოდეს უფალი იგი სახლისაჲ მის მო-
ვიდეს: მწუხრი, ანუ შუა-ღამეს, ანუ ქათმის-ყივილს, ანუ განთიად,
მრ. 13, 35 C.

დღე-საშუალოს; და ეძინა მას სასუნებელსა შინა თჳსსა სიცხისა
ჟამსა დღე-საშუალოს ოდენ, 2 მეფ. 4, 5.

ეს „დღე-საშუალოს“ იმავე ცნების აოსანიშნავად უნდა იხმარებოდეს,
რომლისთვისაც გამოყენებული იყო ზემოთ ნაჩვენები „შუა-სამზარს“ და
უფრო გავრცელებული „შუა-სამზარს“.

მოიძებნება კიდევ სხვა ცალკეული შემთხვევები, როცა მიცემითი ბრუნ-
ვა მხოლოდ **ს** დაბოლოებით იხმარება, მაგრამ აღნიშნულიც საკმარისია,
რომ აქედან შემდეგი დასკვნა გამოვიტანოთ: ა) არის ძველ ქართულში
ერთი ჯგუფის რთული ზმნები, რომელთა სახელადი ნაწილი მიცემითის ბრუნ-
ვანი დგას და ეს მიცემითი მუდამ მარტივი **ს** ნიშნითაა წარმოდგენილი;
ამნაირი ზმნები საკმაოდ ბევრია ძველ ქართულში, ამასთან ისინი ხშირ ხმა-
რებაშია: ბ) ადგილის გარემოების - გადმოსაცემად ძველი ქართული მიმარ-
თავს მიცემითის ბრუნვას; მიცემითშია დასმული ადგილის ზმნიშვლები და
საზოგადო არსებითი სახელები, რომლებიც ადგილს, შენობას, დაწესებულე-
ბას და მისთ. აღნიშნავენ; ყველა ამ შემთხვევაში მიცემითი მხოლოდ **ს** ნიშ-
ნითაა წარმოდგენილი; ამნაირი შემთხვევებიც ძალიან ხშირია ძველ ქარ-
თულში; გ) მიცემითის მარტივი **ს** ნიშნით გადმოიკვამა აგრეთვე დროის
გარემოება, იქნება იგი გამონათქვამი დროის ზმნიშვლით (დღეს, მეფს, რა-
ჯანს), თუ დროის აღნიშნული არსებითი სახელით (კისკარს). მაშასადამე,
მარტივნიშნის მიცემითის არე არც ისე შეზღუდულია ძველ ქართულში,
რომ მას სათანადო ყურადღება არ მივაქციოთ. ამიტომ ძველი ქართული
ენის ბრუნებისა და ბრუნვითა ნიშნების განხილვისას მას ჯეროვანი ადგილი
უნდა დაეთმოს.

ნათესაობითი გრუნვა

როგორც აღნიშნული გვექონდა, მარტივი ბრუნვის ნიშნით გაცილებით
უფრო ხშირად გვხვდება ნათესაობითი, ეს შეეხება როგორც სხვადასხვა
რიგის შემთხვევებს, ისე მაგალითების სიმრავლეს თითოეულ რიგში. აღნიშ-
ნული შემთხვევები იმდენად ხშირია ძველ ქართულში და ისინი ისე მრავ-
ალი ფუნქციით გვხვდება, რომ, მსჯელობდა რა ნათესაობითი ბრუნვის
ასეთ მარტივ **ის** დაბოლოებაზე, ფ. ცორელმა უკან არ დაიბია, **ის**
დაბოლოების ფორმა გამოყო ნათესაობითისაგან, იგი ცალკე ბრუნვად
გამოაცხადა და „ის ბრუნვა“ (Is Kasus) უწოდა¹. რა თქმა უნდა, აქ ნათე-
საობითისაგან განსხვავებულ სხვა ბრუნვაზე ლაპარაკი არ შეიძლება, მაგრამ
ფ. ცორელის აზრი მეტად დამახასიათებელია: **ის** ნიშნის შემთხვევები იმ-
დენად ხშირია, რომ, ჩანს, არის ცთუნება, რომ იგი განიხილონ როგორც

¹ F. Zorrell, Grammatik zur altgeorgischen Bibelübersetzung mit Textproben
und Wörterverzeichnis, Roma, 1930, გვ. 101.

სხვა, დამოუკიდებელი ბრუნვა. ამიტომ ჩვენ ქვემოთ ამ შემთხვევებს უფრო ფრცულად მიმოვიხილავთ.

1. ნათესაობითი კომპოზიციები

ყველაზე გავრცელებული შემთხვევა მარტივი (ის) ბრუნვის ნიშნის ხმა-
რებისა არის კომპოზიტებში. ეს ისეთი კომპოზიციებია, რომელთა პირველი
წევრი წარმოადგენს ნათესაობითში დასმულ არსებით სახელს: მეორე წევრი
შეიძლება იყოს ნაირ-ნაირი სიტყვა. ამ ნაირ-ნაირი სიტყვების მიხედვით
დავაჯგუფებთ ჩვენ ქვემოთ კომპოზიციების სხვადასხვა სახეს. მაგრამ ყველა
ამ შემთხვევაში ჩვენთვის მთავარია არა ეს სახეები, არამედ ის საერთო
თვისება, რაც მათ ერთნაირად ახასიათებთ. სახელდობრ ის გარემოება,
რომ პირველი წევრი ყველა ამათ ნათესაობითი ბრუნვის მარტივი ნიშნით
(ის) აქვთ წარმოდგენილი და რომ არ შეიძლება ამ „ის“-ის ნაცვლად ის-ა
ვიხმაროთ. ესეც იმის მაჩვენებელი უნდა იყოს, რომ ამგვარი კომპოზიციების
ჩამოყალიბება წინ უსწრებს ჩვენებითი ნაცვალსახელის ნაწევრად ქცევის
პროცესს, რომ ამ კომპოზიციების ფორმირებისას ენას ჯერ კიდევ არ მი-
აჩნდა საჭიროდ სახელის განსაზღვრის მიზნით ჩვენებითი ნაცვალსახელბი-
სათვის შეიშარათ. ამ მხრივ ხსენებული ტიპის კომპოზიციები ერთობ ძველი
ვიტარების მაჩვენებელია.

აქ აღსანიშნავია კიდევ ერთი გარემოება: ნათესაობითში დასმული
მსაზღვრელი ყოველთვის წინაა მოქცეული, ის შეიძროდაა დაკეფიერებული
მეორე (მომდევნო) სახელთან. მაგრამ თუ მან დატოვა ეს მისი პირველი
ადგილი და ბოლოს მოექცა, იგი კარგავენ ამ კაფშირს, დგება განზე, დამო-
უკიდებელ სიტყვად იქცევა და ბრუნვის ნიშანსაც გავრცობილად წარმო-
გვიდგენს; ერთი სიტყვით, მაშინ ის აღარ არის კომპოზიტი და აღარც ამ
ტიპის კომპოზიტისათვის დამახასიათებელი მარტივი ბრუნვის ნიშანი (ის)
გააჩნია.

კომპოზიტის მეორე წევრად, როგორც ვთქვით, შეიძლება იყოს ნაირ-
ნაირი სიტყვა. აქ ჩვენ პირველად განვიხილავთ ისეთ შემთხვევებს, როცა
ასეთ წევრად არსებითი სახელი გვევლინება. მაშასადამე, ამ ტიპის კომპო-
ზიტებში ორი არსებითი სახელი გვექნება, ამათგან პირველი, მსაზღვრელი
ნათესაობითს ბრუნვაში დასმული, რომელსაც ბრუნვის ნიშნად აქვს მარტივი
ის დაბოლოება, მაგალითად: ყურის-ძირი.

შინაარსის მიხედვით ყველა ამ ტიპის კომპოზიტი ერთნაირი არ არის.
ზოგ მათგანში თითოეულ შემადგენელ სახელს ჯერ კიდევ შენარჩუნებული
აქვს თავ-თავისი მნიშვნელობა (ქალღას-მწერი, ძის-წული, ყურის-ძირი).
ზოგში თითოეული მათგანის დამოუკიდებელი მნიშვნელობა მიშკრალი და
მილეულია და წინ არის წამოწეული ახალი მნიშვნელობა, რომელიც ორივე
შემადგენელი ნაწილის საერთო საფუძველზეა აღმოცენებული და დამყარე-
ბული (ზეთის-ხილი, ცის-კარი, თავის-უფალი). ზოგში კიდევ სრულებით
არა ჩანს პირვანდელი სიტყვების მნიშვნელობა და მხოლოდ ახალი შინა-

არსია ერთადერთი ხელშესახები სემანტიკური ოდენობა (დანაკის-კუდი, კუროდს-თავი). ამით უნდა აიხსნებოდეს, რომ ამნაირი კომპოზიტების მართლწერა ჯერ კიდევ არაა საბოლოოდ დადგენილი და ყველასათვის სა-
ვალდებულოდ ქცეული¹. ამ საკითხის დაწვრილებითს განხილვაში აქ ახლა ჩვენ ვერ შევალთ. ვიტყვით მხოლოდ, რომ ჩვენი მიზნისათვის ჩვენ უფრო მოხერხებულად გვეჩვენება ისინი პირობითი დეფინიციით წარმოვადგინოთ.

ბოლოს ერთსაც შევნიშნავთ: შესაძლებელია ბევრი აქ წარმოდგენილ მაგალითთაგანი საეჭვო იყოს და არ წარმოადგენდეს ნამდვილ კომპოზიტს. მაგრამ ამას არც ჩვენ დაეფინებო. აქ მთავარია ის გარემოება, რომ ეს სიტყვები კომპოზიტებისათვის არის აგებული, მსაზღვრელი სახელი წინაა მოქცეული და მას ყოველთვის მარტივი ნიშანი აქვს. აქ ჩვენთვის ესაა მთავარი.

ხსენებული ტიპის კომპოზიტები ჩვენს ენაში, ძველშიც და ახალშიც, ერთობ ბევრია. რასაკვირველია, ჩვენ აქ არა გვაქვს განზრახული მათი სრულ-
ლი სია წარმოვადგინოთ; ჩვენ მოვიყვანთ მხოლოდ ნაწილს უფრო გაერკუ-
ლებული და ძველი ქართულისათვის უფრო დამახასიათებელი მაგალითე-
ბისას.

ა) კომპოზიტის მეორე შემადგენელი ნაწილი
არსებითი სახელია.

1. ათასის-თავი: მაშინ განრისხნა სავლე და ალაზრზინა ათასის-თავიცა იგი, ისტ. ქრესტ. 292, 14; კრებულმან მან და ათასის-თავმან და მსახურთა ჰურიათამან შეიპყრეს იესუ. ი. 18, 12.
2. ალის-წუერი: ენაჲ მისი (ვეშაპისაჲ) იყო ვითარცა სისხლი, წამწაზნი თუალთა მისთანი—ვითარცა ალის-წუერი, მხრ. 125, 6.
3. ასის-თავი: მოუჭდა მას ასის-თავი ერთი, მ. 8, 5; მოივლინა ახის-თავმან მან მისა მეგობარნი, ლ. 7, 6; ჰრქუა იესუ ახის-თავსა მას, მ. 8, 13;
4. ახლის-პიროვანი, ახლის-პირით-გუემული: უფალო, შეიწყა-
ლე ძმ ჩენი, რამეთუ ახლის-პიროვან არს და ძრ-ძრად იგუემების. მ. 17, 15 C; და მოჰყურიდეს მას ყოველთა... ახლის-პირით გუე-
მულთა, და განკურნა იგინი, მ. 4, 24.
5. ბადის-პირი: აჲა შეგმა-მიყოფია მუჭლთა არა ვითარცა ბადის-პირი, ვითარმცა განწყდა, არამედ შეგმა-მიყოფია ფერჯთა ქრისტესთა, იბოლ. 25, 37.
6. ბეჭდის-თუალი: რომელი განოსწყერნ და გამოჰქანდაკებნ წერილთა მათ ბეჭდის-თუალებიხა ხატად, ზირაქ 38, 28.

¹ ეს ჩვენი განცხადება არანაგებულად ეხება აგრეთვე ახალი ქართულის ამ ტიპის კომპო-
ზიტებსაც. რომელთაც დროთა საქართო გუთადლება მიეძღვნა და მათი მართლწერის საჭმე მოგ-
ვარდეს.

7. დანაკის-კუდი: სადა-იგი არს ათორმეტი წყარო და სამეოც და ათი დანაკის-კუდი, ვითარცა წიგნი იტყვს, ხოლო დღეს დანაკის-კუდი მრავალ არს, ამონ. 205, 32; არაბას ზრუნვიდეს განსასუენე-ბელსა ამის სოფლისასა, არცა ღუნოსა და არცა ზეთსა, არცა პურსა, არამედ ზეირედ დანაკის-კუდსა და ხილსა განჴმელსა საჴმრად ჯორცთა, იქვე, 203, 30; მოიღეს რტოჲ დანაკის-კუდთაჲ, ი. 12, 13.
8. დედაზარდლის-ქსელი: და უმკვდრო იყვნენ სახლი მათნი, დედა-ზარდლის-ქსელ იყვნენ სახლი მათნი, იოზ 8, 14.
9. დედის-დედა: დედის-დედისა შენისა ლუდეს თანა, 2 ტიმ. 1, 5.
10. დედის-ძმა: და იყო მთავარი იგი დედის-ძმა ნანაისი, მოქც. (ისტ. ქრესტ. 274, 25); წარმოაგლინა ...სტეფანოზ, ძმ გურგენისი, დის-წული ნერსისი, ნაცვალად დედის-ძმისა თჳსისა ნერსისა, აზო 188, 14.
11. დის-წული, დის-წულაკი: და კუალად თევდორე, დის-წული მისი მწიგნობარი, დაბერდა საქმიტა კეთილითა, კიმ. 1, 16, 31; და მანცა დის-წული თჳსი მოკლა, ლიტ. ურთ. 181, 21; და აჰა მე განკეთე-ბულ, დის-წული ჩემო, იზოლ. 18, 5; ჭურჭერ დაკრძალულ ჩემდა, დის-წულაკი იგი ჩემი, იზოლ. 11, 5.
12. დოლის-ყანა (გეოგრ.): ხოლო დოლის-ყანაჲ მონასტრად უკუანაჲს იქმნა, ხანძთ. 120, 16.
13. ეგრის-წყალი (გეოგრ.): საზღვარი დაუდგა მას პერეთი და ეგრის-წყალი და სომხითი და მთაჲ ცროლისაჲ და წარვიდა, მოქც. (ისტ. ქრესტ. 268, 1).
14. ერგასის-თავი: და მიაგლინა ოქოზია ელიაჲსა ერგასის-თავი და ერგასისნი იგი კაცნი მის თანა, 3 მეფ. 1, 9.
15. ერის-თავი: და იქმნა იგი ერის-თავ სომხითისა ქუეყანასა, კიმ. 1, 16, 36; ცხონდებოდა იგი ნერსე ერის-თვისა თანა, აზო 185, 21; ჰრქუა იესუ მოსრულთა მათ მის ზედა მღდელთ-მოძღუართა და ერის-თავთა ტაძრისათა, ლ. 22, 52.
აქედანაა ნაწარმოები ერის-თვობა: ერის-თვობასა სუმბატის-სა, ძისა დავით ზამფლისასა, ხანძთ. (ისტ. ქრესტ. 268, 32).
16. ერის-კაცი: არცა მსოფლიონი ერის-კაცი ახლვიდეს ახლად შენე-ბისათჳს მათ ქუეყანათაჲსა, ხანძთ. (ისტ. ქრესტ. 242, 36); მეცა კაცი ვარ გელმწიფებასა ქუეშე განწიგებულ და მკონან ჩემ ქუეშე ერის-კაცი, ლ. 7, 8 ს. (ქსნის ოთხთ.); ემღერდეს მას ერის-კაციცა იგი, ლ. 23, 36 L.

ოთხთავის სხვა ხელნაწერებში (BCDE და სხვ.) ამ კომპოზიციის პირ-ველი ნაწილი გავრცობილი ბრუნვის ნიშნითაა მოცემული (ერისა კაცი), რაც, უმეფელი, მერმინდელი ამბავია, აქ დაუშვამტებ იმასაც, რომ „ერისა კაცი“ ოთხთავში მხოლოდ ერთი მნიშვნელობით იამარება, იგი „ჯარისკაცს“ აღნიშნავს.

17. **ერის-მთავარ-ი**: იყო ეპი, ოდეს **ერის-მთავარი** იგი ქართლისაჲ, სახელით ნერსე, ძმ. აღრნესე კურაპალატისა და **ერის-მთავრისაჲ**, მიწოდებულ იქნა ქუეყანად ბაბილოვნისა, აბო 184, 18.
18. **ეტლის-თული**: ამა ესერა **ეტლის-თული** ერთი ქუეყანასა მახლობელად ცხოვართა მათ ოთხთა; და ხილვად მათ **ეტლის-თულთაჲ** ვითარცა ხილვად თარშისაჲ, ეზეკ. 1, 15; და ქმნულენა მათი და ხილვად მათი სწორ, ვითარცა იყო **ეტლის-თული** **ეტლის-თულსა** შინა, იქვე, 1, 16; და შეუქრა **ეტლის-თულენი** იგი მათი, გამოსლ. 14, 25 ლავ.
19. **ველის-პირი**: წარვიდეს იგინი **ველის-პირადვე**, კიმ. 11, 168, 14; ორნი ძმანი ვინმე იყვნეს კორციელად **ველის-პირისანი**, დაბით ბურირელნი, იქვე, 208, 27; და მკვდრნი მათნი მოწყვდნეს მახვლითა და **ველის-პირთა** დასხნეს ავაზაკნი, რადთა განკუთვნიდნ გზათა შოგ-ზაურთასა, პარბ. 840 h.
20. **ველის-ყრდელი**: მინანად მოგცა თქუნ უდაბნოსა ზედა და თქუნ **ველის-ყრდელსა** გული-გითქმინდა გამად. PO, 62, 15; არღარა **ველის-ყრდელსა** ჭურიებრსა ეჭამთ, არამედ თაფლსა მადლისასა შთავსთჲმთ, პარბ. 84 h.
21. **ვეცხლის-ჭურჭელი**: მიეც სხუად რადმე, ანუ **ვეცხლის-ჭურჭელი**, ანუ საშოსელი, რადთა არა წარვიდეს გეც ცარიელი, კიმ. 1, 128, 25.
22. **ვაფხულის-პირი**: და იყო დღესა ერთსა **ვაფხულის-პირსა**, თუესა ივლისსა, მოქც. 16, 7; და კუალად მიემსგავსის ყუაველითა **ვაფხულის-პირისათა**, პარბ. 759 a.
23. **ზეთის-ხილი**: ხესა **ზეთის-ხილისასა**, ანგეა 2, 19; (ვინილენ) ორნი **ზეთის-ხილნი** მას ზედა, ზაქარ. 4, 3; მოვიდეს ...მთასა მას **ზეთის-ხილთასა**, 8, 21, 1.
24. **ზურგის-ძული**: დაიჭნინა მძიენი **ზურგის-ძულთა** მათთანი, მამ. სწავ. 147.
25. **ზღვს-კიდე**: დაჯდა იგი **ზღვს-კიდესა**, მ. 13, 1; სოლო იესუ მოწაფითურთ განეშორა მათგან და მივიდა **ზღვს-კიდედ**, მრ. 3, 7.
26. **ზღვს-პირი**: და დივადთ წარმოჰქელის **ზღვს-პირსა** და მოვალს პინდოეთად დიდად, ეტ. II, 128, 9; წყალი იგი როდკოჲსაჲ და **ზღვს-პირადმდე** სალინოჲსა, იქვე, 25, 4.
27. **ზღვს-ქალი**: ესთა წინაწარმეტყუელმან თქუა: მუნ **ზღვს-ქალნი** და დევნი როკვიდნ. სახის-მეტყუელმან თქუა **ზღვს-ქალთაჲ**, ვი, თარმედ სიკუდილისა შემამოხუეველ არიან კაცისა, სახისმეტ. (ისტ. ქრესტ. 283, 11).
28. **თავის-უფალი**: აწ უკუე **თავის-უფალ** სამე არიან შვილნი, მ. 17, 26; ქეშმარიტად **თავის-უფალნი** იყვნეთ, ი. 8, 36. აქედან: **თავის-უფლება**.
29. **თოვს-თაფი**: რამეთუ რეით დლით წინა **თოვს-თაფითგან** იანვარისადთ, თთუესა დეკენბერსა ოც და ხუთსა იშუა ქრისტე მართიამისგან ქალწულისა, მრავ. 305, 24.

30. ისრის-პირი: ისრის-პირნი მისნი თულთა ჩემთა განმწონა, იობ 16, 11; და იგინი იყენეს ვითარცა ისრის-პირნი, ფსალმ. 54, 26.
31. კალოხს-ჭური: აჰა ეგერა არიან წარნი ეგე მსხუერპლად... და ყოველივე კალოხს-ჭური შეშად მრგულიად-დასაწუველთა მათთჳს, 2 მეფ. 24, 22.
32. კეცის-ჭური: გამართუეს მას ...ათი კეცის-ჭური, 2 მეფ. 17, 28; გონებაჲ სულელისაჲ ვითარცა კეცის-ჭური შემუსრვილი, ზირაქ. 21, 37.
33. კეცის-ჭურჭელი: შეეცემან რაჲმს ქმნის კეცის-ჭურჭელი, მამ. სწავ. (A) 387.
34. კლდის-პირი: რომელსა ჰრქვან კლდის-პირ, თულთ. 64, 24; და-დავით დგა კლდის-პირსა მას თანა, 2 მეფ. 23, 14.
35. კუერცხის-გული: და ესე არს სახს მიწისაჲ მის ქუეყანისაჲ: მწუანე და მწიფე, ყოელი და კუერცხის-გული შავი და თეთრი და ცისფერი, ლიტ. ურთ. 58, 19.
36. კუროხს-თავი: ყოველი ეკალი და კუროხს-თავი და ყოველი ღუარძლი წვალეზისაჲ აღმოჰფხურან, კიმ. 1, 79, 8; ნუუკუე შეკრიბიან ეკალთაგან ყურძენი, ანუ კუროხს-თავთაგან ლელჳ, 8, 7, 16.
37. ლახურის-პირი: და ლახურის-პირსა მისსა ექუსას სიკლა რკინისაჲ, 1 მეფ. 17, 7.
38. ლელჳს-კუერი: იდეა მუნ ორას ჳეუზა ჳურის, გმირ ერთ სკიჳ, ორას ლელჳს-კუერი და მარ ერთ ღვნი, 2 მეფ. 16, 1; მოიღო... ორი ლელჳს-კუერი, 1 მეფ. 25, 17.
39. ლომის-ლეკჳ: ბრძოლა-ეყავ ჳლუასა შინა და ჳმელსა შეკრულმან-ათთა მიმართ ლომის-ლეკუთა მძუინვარეთა, ი. ჯავ. აღწ. 172, 13.
40. მამის-დედა: და იყო ლეონილაძეა, მამის-დედაჲ იგი მათი, სამკურნალთა ჳელოვანთაჲ სწავლულ და სიმიათ-მწერალ, მამიქრ. ტ. 17, 5, 1.
41. მამის-ძმა: იგი თავადი არს ნიკოდემოზ, მამის-ძმაჲ ჩემი, ისტ. ქრესტ. 296, 18; უკუეთუ არა ესხნეს მას ძმა, მისცეთ მამის-ძმასა... მისსა, რიცხ. 27, 10.
42. მანქნის-საბელი: უადვილეს არს მანქნის-საბელი გურელსა ნემსისასა განსლვად, ვიდრე მდიდარი შესლვად სასუფეველსა, იერ. განჩ. 316, (=მრ. 10, 25).
43. მდინარის-კიდე: გამოვედით ჩუენ გარეშე ქალაქსა მას, მდინარის-კიდეჲ, მოც. 16, 13; გამოვალს წყალთა მათ მდინარის-კიდეჲ, გა-მოსლვ. 8, 20 ლავ.
44. მდოგვს-მარცუალი: გაქუნდეს თუ სარწმუნოებაჲ მდოგვს-მარცუალ ოდენ, 8, 17, 20 C.
45. მზის-თული: ტრედი ერთი სპეტაკი გარდამოფრინვიდა და მოაქუნდა გვრგვნი ბრწყინვალე ვითარცა მზის-თული, ისტ. ქრესტ.

- 292, 30; რომელმანცა მისცა ქმნულსა თჳსსა, **მზის-თუალსა** ამას, ესე-
ვითარი ბრწყინვალეობაჲ, ხანძთ. 154, 44.
46. **მზის-ქალაქი**: მას ჟამსა მოიწია ჯელმწიფჳ აინმე ერთი ქალაქსა
ბალბაქს, რომელ არს **მზის-ქალაქი**, კიმ. 11, 8, 11; და მისცა მას ასე-
ნეტ, ასული პეტეფერისი, მღდელისა მის **მზის-ქალაქისაჲ**, მისა ცო-
ლად, დაბ. 41, 45.
47. **მკურის-კევი**: ნუჲჲჲ **მკურის-კევი** არა არს გალაღს, იერ. 8, 22;
აქლემნი მათნი საესე იყვნეს საკუმეველითა და შთახსითა და **მკუ-
რის-კევითა** და შთავიდოდეს ეგვტედ, დაბ. 37, 25.
48. **მოწათის-მოწათე**: ჰეშმარიტად თხრობილი მოწათეთაგან და **მო-
წათის-მოწათეთაგან**, ხანძთ. 99, 18.
49. **მუტლის-თავი**: მუნქუესეჲ სარცხელნი მისნი ვანუსიენეს და მიიწი-
ნეს ვიდრე **მუტლის-თავადმდე** მისა, კიმ. 1, 298, 7; წარჲვარდა **მუტ-
ლის-თავითგან** ფერტი, კიმ. 1, 149, 8.
50. **მშუღლის-საბელი**: და უბრძანა შეკრებაჲ მისი **მშუღლის-საბელითა** და
ტანჯებაჲ მისი ტაჯგანავითა, კიმ. 1, 167, 27.
51. **მტეცის-ბუნება**: რომელ არიან ხაზარნი, კაც გელურ, საშინელ პი-
რითა, **მტეცის-ბუნება**, სისხლის-მჟამელ, აბო 186, 13 (ნ. კ. მტეცთ-
ბუნება).
52. **ნავის-უფალი**: ხოლო ასის-თავი იგი **ნავის-უფალსა** და მენავით
მოძღუარსა ერჩდა, მოც. 27, 11.
53. **ნათლის-შამა**: და ყრმანი იგი ქრისტეანენი ექმნეს მათ **ნათლის-
შამა**, ლიტ. ურთ. 185, 16.
54. **პილენძის-გესლი**: მსგავს არს სიმწუანითა **პილენძის-გესლსა**, თუ-
ალთ. 41, 21.
55. **პილოჲს-ძუალი**, **პილოჲს-ძუალედი**: თუალი იგი არს... ყოვლიდ
გარემო სპეტაკ, ვითარცა **პილოჲს-ძუალი**, თუალთ. 19, 5; ქმნა მე-
ფემან სოლომონ საყდარი **პილოჲს-ძუალისაჲ** დიდი, 3 მეფ. 10, 18;
რომელთა სძინავს ცხედართა ზედა **პილოჲს-ძუალედთა**, ამოს 6, 4.
56. **პურის-მტე**: დასით კაცებში ევე **პურის-მტედ-პურის-მტედ** ერგა-
სისეული, ლ. 9; 14; და შენ **პურის-მტე** იყო ტაბლასა ჩემსა მარა-
ლის, 2 მეფ. 9, 7.
57. **რუჲს-თავი**: მოვიდა ბარბაროზი ვინმე ნათესავი ადგილთაგან **რუჲს-
თავისათა**, ლიტ. ქრესტ. 166, 4.
58. **სანთლის-პირი**: რომელნი შთაასმენ და აღმოჲყოფენ **სანთლის-
პირთა** მათ ოჭრომსათა, ზაქარ. 4, 12.
59. **სახლის-წული**: რამეთუ არა მეც თესლი, ამან **სახლის-წულმან** ჩემმან
დამიმკდროს მე, დაბ. 15, 3; ხოლო ძჳ მასეკისი, **სახლის-წულისა** ჩე-
მისაჲ, ესე დამასკელი ელიეზერ, დაბ. 15, 2.
60. **სეფის-კუერი**: აღვიხუენ ორნი **სეფის-კუერნი**, რაჲთა მიესცნე მას...
შემინდე მე, უფალო, და მიიხუენ ესე ორნი **სეფის-კუერნი** ევლო-
გაიდ შენ თანა, კიმ. 1, 209, 20.

61. სუეტის-თავი: სიმაღლეს **სუეტის-თავისა** მის ერთისაჲ ოთხ წყრთა, იერ. 52, 22; ზედა ორთა მათ **სუეტის-თავთა**, 3 მეფ. 7, 41.
62. ტბის-ყურძენი: და თუ ვინმე **ტბის-ყურძენი** ჰამოს და ცბინ სიმ-წარითა მისითა, ასჯან მკურნალთა ნალესავისა¹ მისგან და განიკურ-ნინიან. თუალთ. 8, 13.
63. უბნის-კარი: არა დავაგზრგუნეთ **უბნის-კარი** ჩუენნი, არა მიუ-პყრნეთ სასმენელნი ჩუენნი ფანდურთა განცხრომასა და სტურისა ჰმა-ტკბილობასა, მამ. სწავ. 295.
64. ურმის-თუალი: ცაჲ და ქუეყანაჲ ყოველი, ვითარცა წისკლი და ვითარცა **ურმის-თუალი** წინაშე თუალთა მისთა, ევრეთვე ექცევის, ისტ. ქრესტ. 303, 24.
65. უფლის-ციხე (გეოგრ.): რომელმან კასპი შეიპყრა და **უფლის-ციხე** განაგო, მოქტ. 49, 24; იხილნა ნათესავნი სასტიკნი ზუნთურქნი... და ციხენი მათნი: ციხეს დიდი სარკინისაჲ, **უფლის-ციხე**, კასპისა, უბნისისა და ოძრკისა, მოქტ. (ისტ. ქრესტ. 267, 18).
66. ფეტკს-მარცუალი: ვითარცა ვინ მიუპყრის მზის-თულისა მინის-ფერად, ვითარცა **ფეტკს-მარცუალი**, თუალთ. 20, 21.
67. კმრის-ცოლი: უკუეთუ დედაკაცსა, **კმრის-ცოლსა**, არა აქუს ჯელმწი-ფებაჲ ჯორკთა მისთა ზედა, არამედ კმარსა მისსა, მამ. სწავ. 94.
68. ღუნის-მნე: და ვიყავ მე **ღუნის-მნე** მეფისა მის, ნეემია 1, 10; შეს-ცოლა მთავარმან **ღუნის-მნემან** მეფესა, დაბ. 40, 1.
69. ღუძლის-ყური: ორნი თირკუმელნი და ცმელი იგი მათ ზედა, რომელ არს ბარკელთაჲ, და **ღუძლის-ყური** იგი თირკუმელითურთ მოჰქადოს, ლევიტ. 3, 10.
70. ყველის-ციხე (გეოგრ.): და რაჲმს გამოჰყვანდეს პურობილნი იგი, რომელ გამოიყვანნეს **ყველის-ციხით**², ლიტ. ქრესტ. 83, 36.
71. ყურის-ძირი: ვითარცა სახელ გამოსტაცის მწყემსმან პირისაგან ლო-მისა ორნი კირნი ანუ **ყურის-ძირი**, ევრე გამოიციენ ძენი ისრა-ელისანი, ამოს 3, 12; მოიღო მოსე სისხლისაგან მისისა და სცხო **ყურის-ძირსა** მარჯუენესა აპრთნისსა, ლევიტ. 8, 23.
72. ყურძნის-ჭრელოვა: ეეძიებდ მას ვითარცა ჟამსა **ყურძნის-ჭრელო-ვასა**, ზირაქ 51, 19.
73. შაბათის-გზა: რომელი არს მახლობელ იერუსალმსა **შაბათის-გზა** ოდენ, მოც. 1, 12.
74. შვილის-შვილი: სახიერმან კაცმან დაიმკდრნის **შვილის-შვილნი**, იგავ. 13, 23; ხოლო **შვილის-შვილნი**, რომელნი გესხნენ შენ შემ-დგომად მავათსა, იყენენ სახელითა ძმათა მათთაჲთა, დაბ. 48, 6.

¹ გამოც. ნალესავი.² გამოც. ყველის-ციხით.

75. შურდლის-ქვა: შიავლინა **შურდლის-ქვანი** და ჯანაზინა ივინი, 2 მეფ. 22, 15.
76. ცის-კარი: და ვითარცა **ცის-კარი** აღეღებოდა, მცირედ მიერულა და-თა მათ ჩემთა, მოქტ. (ისტ. კრესტ. 278, 10).
77. ცის-კიდე: ქრისტე არს მესნელი ყოველთა **ცის-კიდეთა**, კიმ. I, 144, 26; ჯანაზინა ყოველნი **ცის-კიდენი**, სას. პოეზ. 202, 37.
78. ცის-სარტყელი: და იყო თავსა მისსა ჯუარი თულთ-შეუდგამი გარემო მისა **ცის-სარტყელის** სახედ, ხანძთ. 145, 16.
79. ციხის-თავი: გიწესს შენ **ციხის-თავი**, ევსტ. 161, 8; მოუწოდა ნე-ტარმან მან **ციხის-თავსა** მას, კიმ. I, 94, 30.
80. ცოლის-და: და მისცა მას ცოლად **ცოლის-და** თჳსი, 3 მეფ. 11, 19.
81. ცხენის-ფაფარი: ბოლო საზრდელი კაცთა მათ არს: ზაფხულს ნა-ყოფი ხეთა და თაფლი ველური, რომელ არს **ცხენის-ფაფარ**, ეტ. II, 127, 21.
82. ძაღლის-თავი: უცხო-თესლთა ნათესავი და **ძაღლის-თავი** იყო იგი, პარხ. 801 ხ; კუალად მუნითგან არიან ქრისტიანენიცა და წარმართ-ნიცა და **ძაღლის-თავნი** და ერთ-თუალნი, ეტ. II, 128, 11.
83. ძაღლის-მწერი: აჰა ეგერა მე მოვაფლინო შენ ზედა... **ძაღლის-მწერი**, გამოსლგ. 8, 21; შიავლინა მათა **ძაღლის-მწერი**, ფსალმ. 77, 52.
84. ძის-ცოლი: განეფთას... დედამთილი **ძის-ცოლისაგან** თჳსისა და **ძის-ცოლი** დედამთილისაგან, ლ. 12, 53.
85. ძის-წული: წარვედ და ეტყოდე შენ ძეთა იონადიბისთა, **ძის-წულთა** რეკაბისთა, კიმ. I, 53, 12.
86. ძმის-ცოლი: არა ჯერ-არს შენდა, ვითარმცა ცოლად გესუა შენ. **ძმის-ცოლი** შენი, მრ. 6, 18; მერმე შიავლინა ჯოჯიკ, მამა თჳსი, და ცოლი ჯოჯიკისი, **ძმის-ცოლი** თჳსი, შუშ. 149, 9.
87. ძმის-წული: გრიგოლ... აღზრდილ იყო ჯელითა კეთილად მსაბურისა დედოფლისა ნერსეს ცოლისაჲთა, რომელსაცა ეწვილა, რამეთუ იყო-ცა **ძმის-წული** მისი, ხანძთ. (ისტ. კრესტ. 236, 23).
88. ძუძუხს-მტე: ბოლო ბიტიანშმან გამოარჩია **ძუძუხს-მტე** მისი საყუ-თარი, რაჲთა მოიყვანოს იგი ტაძრად, შუშ. 155, 24.
89. წიგნის-ტყავი: ფილონი, რომელ დაუტევე ტროადას კარპოსის თა-ნა, მო-რაჲ-ხუდოდი, მოიღე, და წიგნებიცა იგი, უფრომსლა **წიგნის-ტყავებისაჲ**, 2 ტიმ. 4, 13.
90. წყაროხს-თავი: არა კუალად იქცეს წყაროჲ **წყაროხს-თავადვე**, მამ. სწავ. 370.
„წყაროხს-თავი“ ცნობილი გეოგრაფიული სახელიცაა, რომელიც გი-ორგი მერჩულის თხზულებაში გვხვდება:
(მოიწინეს) მოწაფენი მისნი, ნეტარნი ილარიონ, მამა და მამუ-ნებელი **წყაროხს-თავისაჲ**... და მამა ზაქარია, ხანძთ. 120, 30.
91. წელის-კიდე: და ვითარცა ნაძუნი **წელის-კიდესა**, რიტ. 24, 6.

92. ხვალის-დღე: **ხვალის-დღე** აღევლით კიდესა მას ზედა, მოკც. 35, 14; ამა ესერა ვხედავ მე, რამეთუ კაცი ეინმე, მდაბიოჲ მოვალს **ხვალის-დღე**, კიმ. I, 301, 15.
93. ჯამლის-საბელთა: რომელსა-იგი ვერ ღირს ვარ განესნად **ჯამლის-საბელთა** მისთა, მოკ. 13, 25; სვან. 372 a; ვერ შემძლებელ ვართ **ჯამლის-საბელთა** მისთა აღკიდებად, სვან. 367 a.
94. ჰორლის-პირი: სასწორი **ჰორლის-პირისა** მისისაჲ ივო სამისის სიკლის პილენძის, 2 მეფ. 21, 16; თრთული ვითარცა მარილი დაიც-ვეის ქუეყანასა, და-ლა-პყინის და იქმნის იგი ვითარცა **ჰორლის-პირები**, ზირაქ 45, 11.

მაგალითები კმარა. როგორც უკვე აღნიშნული გვქონდა, აქ მოყვანილი კომპოზიციების პირველი შემადგენელი ნაწილი არსებითი სახელია. ორიოდ გავონაკლისს შეადგენს სიტყვები: **ახლის-პირით გუემული** (ან: ახლის-პი-როფანი), **ხვალის-დღე, ერგასის-თავი, ასის-თავი**, სადაც ეს წესი ირრევეა: **ახალი** ზედსართავი სახელია, **ხვალე** — ზმნიზედა, **ერგასი, ახი** — რიცხვითი სა-ხელები. მაგრამ ამათი ფორმებიც საესებით ისეთივეა, როგორც სხეებისა: ნათესაობითში დასმულ მსაზღვრელს მოსდევს საზღვრული, მსაზღვრელის ბრუნვის ნიშანი მარტივი **ის** არის.

ჩვენი კომპოზიციების მეორე შემადგენელი ნაწილიც ჩვეულებრივ არსე-ბითი სახელია. მაგრამ იშვიათად აქაცაა დაშვებული გადახვევა: ზოგჯერ ეს სახელი წარმოშობით ან ამჟამადაც სხვა შეტყველების ნაწილია. ასეთია, მაგალითად, **შვილის-შვილი**, სადაც **შვილი** წარმოშობით მიმღეობა¹, მუ-რის-მტე, ძუძუმს-მტე და სხვა.

კომპოზიციების დიდ ჯგუფს ქმნის ისეთი სახელები, რომელთა მეორე წევრიც არის **პირი** და **თავი**, მაგალითად: ბადის-პირი, ველის-პირი, ზაფხუ-ლის-პირი, ზღუს-პირი, ისრის-პირი, კლდის-პირი, ლაზურის-პირი, სანთლის-პირი, ჰორის-პირი... ასის-თავი, ერგასის-თავი, ერის-თავი, თთუს-თავი, კუროფის-თავი, მუღლის-თავი, რუფის-თავი (შემდეგ **რუფთავი**, აქედან: რუფთა-ველი — რუფთველი), სუეტის-თავი, ციხის-თავი, ძაღლის-თავი, წყაროფის-თავი (ტყეულია საკუთარ სახელადაც) და სხვა. ასეთია კიდევ **თუალი**: ბექ-ლის-თუალი, ეტლის-თუალი, მზის-თუალი, ღრმის-თუალი და სხვა.

აქ ერთხელ კიდევ უნდა გავიმეოროთ შენიშვნა, რომელიც ზემოთ გაქ-ვრით გავაკეთეთ: დღევანდელი ქართულის თვალსაზრისით შესაძლებელია გაჭირდეს ყველა აქ ჩამოთვლილი სახელის ნამდვილ კომპოზიტიად მიჩნევა. ამაში ზეენც არაფერი გვაქვს სადავო. ნათესაობით-ბრუნვითი კომპოზიციების საკითხი ჩვენს ენაში შეტად რთული საკითხია, ის ჯერ კიდევ სრულიად და-უმუშავებელ უბანს წარმოადგენს და აქ ჩვენ, რასაკვირველია, მის დაწვრი-

¹ ე.წ. შ-შეგ. შგ-ა პირიანი ფორმებია. შვილ-ი — შვილი მიმღეობა. ეს მიმღეობა გვხვდება შეფუძნავე საბითა: შვილი (მრ. 12, 19 D).

ლუბოთს განხილვაში ვერ შევიღოთ. ჩვენთვის აქ საკმარისია იმ გარემოებაზე მივუთითოთ, რომ ყველა აქ მოყვანილ ე. წ. კომპოზიტს პირველი სიტყვი ბრუნვის ნიშნად აქვს მხოლოდ და მხოლოდ მარტივი ის და არა რთული ისა. ესაა იმ კომპოზიტების ერთ-ერთი მთავარი დამახასიათებელი თვისება. ჩვენ აქ სწორედ ეს „ის“ ნიშანი გვანტერესებს და ამ ნიშნის მიხედვით განვიბილათ ამ კომპოზიტებსაც. შემდეგ, შეიძლება აღვნიშნოთ, რომ ეს კომპოზიტები გადასმული საბით არ გვხვდება (ან იშვიათად გვხვდება), და-სასრულ იმასაც ეუწევენებთ, რომ კომპოზიტის შემადგენელი სიტყვების და-ციალება და მათ შორის სხვა სიტყვის ჩართვა არ ხერხდება. ყველა ამიტომ ჩვენ ისინი პირობით კომპოზიტების სახელით გვაქვს მოსწენებული, თუმცა, გემორბობთ. ზოგი რამ აქ შეიძლება სადავო იყოს, აქ თქმული თანაბრად ეხება ქვემოთ განხილულ კომპოზიტებსაც და ამიტომ იქ ამ გარემოებაზე საგანგებოდ არ მივუთითებთ.

ზემოთ წარმოდგენილი ტიპის კომპოზიციების ერთობ დიდ ნაწილს შე-
ორე შემადგენელ ნაწილად მოუღდის სახელი ფერი. ისეთი სიტყვები, როგო-
რიცაა: იის-ფერი, შიშის-ფერი, ნაცრის-ფერი და სხვა, უძვე-
ლესი წარმოშობისაა. აღსანიშნავია, რომ ეს ფერი თვით „მწუანე“-საც
ემატება ხოლმე და გვიძღს „მწუანის-ფერი“, რაც დღევანდელი ქართული
სათვის უკვე შეგუბრია: დღეს საკმარისია მხოლოდ „მწუანე“, რომ გარკვეულ
ფერზე გვეტონდეს წარმოდგენა. დავუმატებთ აქვე, რომ ზოგჯერ ძველ ქარ-
თულშიც გვხვდება მხოლოდ „მწუანე“ და იგი აღარ საჭიროებს „ფერი“-ის
დართვას, მაგრამ ამნაირი შემთხვევები იშვიათია.

„მწუანის-ფერის“ მავალითიდან ჩანს, რომ ძველ ქართულში „ფერის“ დართვა გარკვეულ არსებობის სახელზე, რომლის ფერის აღნიშვნაც სურდათ, უფრო ხშირი იყო, ვიდრე დღეს გვაქვს. ეს გასაგებობაცაა: პირველ ხანებში ფერს (განყენებულ ცნებას) კონკრეტული საგნის მოხვედრებით აღნიშნავდნენ; შემდეგ და შემდეგ კი ეს კონკრეტული ცნებები თანდათან იცვლება აბსტრაქტული ცნებებით და სხვადასხვა ფერებისათვის სხვა, ცალკე, დამოუკიდებელ სიტყვებშია გამოყენებული. კონკრეტულიდან აბსტრაქტულისაკენ—ასეთია ჩვეულებრივი გზა გრამატიკული ფორმების განვითარებისა და ჩვენს მიერ აღნიშნული შემთხვევაც ამის ნათელ ილუსტრაციას წარმოადგენს.

გველადფერი ის, რაც ზემოთ ითქვა, მარტო „მწიანის-ფერის“ არ ეხება, ანუ ისევე დამახასიათებელია აგრეთვე სხვა ძირითადი ფერებისათვისაც. ძველი ქართულის ტექსტებში ხშირად გვხვდება „მწიანის-ფერის“ ყალიბით გაკეთებული სიტყვები, როგორიცაა სმერტავის-ფერი, ლურჯის-ფერი და სხვა.

ახლა შეიძლება ჩამოვთვალოთ აქ უმთავრესი ფერები:

1. ბნობის-ფერი: რომელსა ჰრქვენ თუალ საფირონ, ძოწეულის-ფერ
აბს, ვითარცა ძოწეული—**ბნობის-ფერ**, თუალთ. 13, 13 (შდრ. ხილ-

- ვამისი მწუანის-ფერ არს, ვითარცა ზმურისაჲ, ხოლო მცირედ
ოდენ **ზნობის-სახე**¹ არს, იქვე, 14, 9).
2. **გუნის-ფერი**: ეშმაკი მიწის-ფერი, **გუნის-ფერი**, ბნელი და ძალღის-
ფერი, პარხ, 763 ხ.
3. **ენდროას-ფერი**: და ყოველივე ჭურჭერი კარვისაჲ და ყოველი საქმ-
არი მისი, მასკები იგი ტყავებისა ვერძთაჲსაჲ **ენდროას-ფერი**, გა-
მოსღე, 39, 21.
4. **ზღუხ-ფერი**: თუალი ბიერილი... ნათლის-გამომცემელ არს, **ზღუხ-ფერ**
ხილვითა, იაგუნდის მსგავს, თუალთ, 66, 13; და სხუაჲ არს თუალი
მსგავსი ამისა **ზღუხ-ფერი**, იქვე, 16, 33.
5. **თაფლის-ფერი**: დე არს ხილვად ლეკვრიონისაჲ მის **თაფლის-ფერ**
და ძოწეულის-ფერ, თუალთ, 44, 25; ვაპოვებთ ფერსა მას იაგუნდსა
თუალსა შინა სიმეწამულესა და **თაფლის-ფერსა** და მკიის-ფერსა,
თუალთ, 16, 31.
6. **თევზის-ფერი**: ჯაგენ (ასეა) მას ორნი კარაულნი, სავსენი ნავშირითა;
ერთი მათგანი იყოს შავი და მეორე — **თევზის-ფერი**, კიმ, 1, 301, 16.
7. **იის-ფერი**: ხოლო წმიდაჲ ღმრთის-მშობელი შემოსილ იყო სამოსლითა
სამეუფოთაჲ პორფირითა, რომელ არს **იის-ფერი**, Χρυστ, Βοστ. III,
88, 11; სამოსელი **იის-ფერი**ვე ემოსა მას, ΡΟ, 112, 2.
8. **კაცის-ფერი**: მაშინ ეშმაკი იგი **კაცის-ფერ** იქმნა, პარხ, 816 ხ.
9. **კუამლის-ფერი**: ვიხილე მსგავსი სიძვისაჲ ეშმაკი, და მას აქუნდა
სამი ხატი და სამი ფერი: სისხლის-ფერი, პერულის-ფერი და **კუამ-
ლის-ფერი**, პარხ, 763 ხ.
10. **ლომის-ფერი**: **ლომის-ფერ** არს თუალი აკატი, თუალთ, 19, 14.
11. **ლურჯის-ფერი**: და ყოველი იგი ქუეყანაჲ ორი ფერი არს: მოწი-
თანე და **ლურჯის-ფერი**, ეტ, II, 55, 14.
12. **მეწამულის-ფერი**: **მეწამულის-ფერად** სისხლ ვიქმნებთ, თუალთ,
25, 33; ყრმასა მას **მეწამულის-ფერი** ნიში ედვა, იპოლ, 2, 172.
13. **მიწის-ფერი**: არა მეწამულ არს თუალი იგი, არცა **მწუანის-ფერ**,
არამედ **მიწის-ფერ**, მომწითურე², თუალთ, 57, 10.
14. **მწუანის-ფერი**: რომელსა ერქუმის ქართველთაჲნი **მწუანის-ფერ**,
თუალთ, 10, 10; მიერ გამოვალს თუალი აკატი, რომელ არს **მწუანის-
ფერი**, იქვე, 10, 9.
15. **მკიის-ფერი**: ვაპოვებთ ფერსა მას იაგუნდსა თუალსა შინაჲ სიმეწა-
მულესა და **თაფლის-ფერსა** და **მკიის-ფერსა**, თუალთ, 16, 32 (ზღრ.
ესე არს სახელ მიწისაჲ მის ქუეყანისაჲ: მწუანე და **მკიე**, ლიტ. ურთ.
58, 18. (**მკიე** მკიე, ნაცრის-ფერი: საბა).

¹ გამოც: ზნობის-სახე.

² გამოც: მომწითურე.

16. ნაკურცლის-ფერი: თული იგი შორით სადამე ნაკურცლის-ფერ არნ და სადამე — არშურის-სახედ, თულთ. 12, 7; თული იაკინთჲ ყოვლადე სისხლის-ფერ და ნაკურცლის-ფერ (არს), იქვე, 30, 24.
17. ნაცრის-ფერი: და შობდეს ცხოვარნი იგი სპეტაკსა და კრელსა და ნაცრის-ფერად სხურებულსა, დაბ. 30, 39.
18. ოქროს-ფერი: არს მას შინა ოქროს-ფერცა, იპოლ. 17, 33; რამეთუ ოქროს-ფერად მოაც. გარემო, ვითარცა სარტყელი ძარღუად, თულთ. 20, 3.
19. პერულის-ფერი: ვიხილე მსგავსი სიძვისად ეშმაკი, და მას აქუნდა სამი ხატი და სამი ფერი: სისხლის-ფერი და პერულის-ფერი და კუამლის-ფერი, პარხ. 763 b.
20. სისხლის-ფერი: თული იაკინთჲ ყოვლადე სისხლის-ფერ და ნაკურცლის-ფერ (არს), თულთ. 30, 24; რომელსა ესხნეს თულნი სისხლის-ფერნი, ლიტ. ქრესტ. 164, 11. აქედან გვაქვს სისხლის-ფერობა: და დაშეგებად იგი მზისად და სისხლის-ფერობად მთოვარისად განუნათლებლობასა მათსჲ მოასწავებს, თარგმ. გამოც. ნ. 13 (შდრ. მწუანის-ფერობა).
21. სპეტაკის-ფერი: რომელსა შინა არს გამოზრწყინებად სპეტაკის-ფერ, თულთ. 19, 18; ცეცხლის-ფერად ალატუდებინ ფერი მისი და სპეტაკის-ფერადცა ჰხილაენ, იქვე, 61, 6.
22. სძის-ფერი: არამედ სძის-ფერ არნ, სპეტაკ ნალესავი მისი, თულთ. 8, 2.
23. ღვინის-ფერი: (თული იგი არს) ... ვითარცა ღვინის-ფერ, თულთ. 14, 19.
24. ცეცხლის-ფერი: ეტყოდა დღეს ცეცხლის-ფერი პატიოსანთა დედითა, სას. პოეზ. 171, 73; ქრისტე მოვიდა ღრუბლითა ნათლისადათა და ცეცხლის-ფერითა, ეტ. II, 61, 24.
25. ცის-ფერი: ესე არს სახჲ მიწისად მის ქუეყანისად: მწუანე და მჭიე, ყვთელი და კურცხის-გული შავი და თეთრი და ცის-ფერი, ლიტ. ურთ. 58, 20.
26. ძაღლის-ფერი: ეშმაკი მიწის-ფერი, გვინის-ფერი, ბნელი და ძაღლის-ფერი, პარხ. 763 b.
27. ძოწეულის-ფერი: რომელსა ჰრქვან თულ საფირონ, ძოწეულის-ფერ არს, თულთ. 13, 12; თულიცა ძოწეულის-ფერი იპოვების მას შინა, იქვე, 9, 32.
28. წყლის-ფერი: სპეტაკის-ფერადცა ჰხილაენ მსგავსადცა ღვინისა, რომელ არს წყლის-ფერ, თულთ. 61, 7; და სხუად არს ვითარცა წყლის-ფერი, იქვე, 16, 35.
29. იმნაი შვიდო, სახელთა ბრუნება

✓ ფერის შეერთება სხვა საგნების სახელებთანაც შეიძლება შეგვხვდეს, მაგრამ აქ მოყვანილი მაგალითებიც საყმარისია, დავასკვნათ, რომ ამ ტიპის კომპოზიციები ძველ ქართულში ერთობ ბევრია.

✓ აქ საჭიროა აღინიშნოს კიდევ ერთი გარემოება: ფერის შეერთება რომელიმე საგნის სახელთან ჯერ კიდევ არ არის მყარად და მჭიდროდ, ეს სიტყვები ჯერ კიდევ არ ქცეულან ნამდვილ კომპოზიციებად და ნაწილობრივ გვერდი-გვერდ მდგომ ახლობელ სიტყვებად არის გაგებული. ამიტომაც, რომ ფერი ასეთ მრავალმარცვლიან კომპოზიციებში არ იკუმშება და გვაქვს: **ოქროს-ფერად, ნაცრის-ფერად** და სხვა: დღევანდელ ქართულში ეს სიტყვები ძალიან მჭიდროდაა ერთმანეთთან დაკავშირებული. ისინი ერთი ცნების აღმნიშვნელ ერთ სიტყვად მიგვაჩნია და ამიტომაცაა, რომ მათ ვკუთმავთ ჩვეულებრივი წესით: **ოქროსფერად, ნაცრისფერად, ვარდისფერად** და სხვა. მაგრამ ერთი საერთო ნიშანი ამათაც ახასიათებთ: წინ მდგარი მსაზღვრელი სახელი ნათესაობითის ნიშანს მხოლოდ მარტივი სახით წარმოგვიდგენს და გვაქვს ის და არასოდეს ის-ა. ჩვენ აქ სწორედ ეს გარემოება გვანტერესებს და სხვა თავისებურებათ არ ვეხებიან¹.

✓ აქამდე ჩვენ ვარჩევდით ისეთ კომპოზიციებს, რომელთა პირველი წევრიც **მხოლოდითი რიცხვის** ფორმით იყო მოცემული. მაგრამ ნათესაობითში დასამული სახელი (მსაზღვრელი) შეიძლება **მრავლობითის რიცხვშიც** იყოს. ამ შემთხვევაში ეს მრავლობითი მხოლოდ **თანინი** და არასოდეს არ გვხვდება **უბოთი**, მაგრამ აქ უნდა აღვნიშნოთ მეორე გარემოება, რასაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ჩვენი მსჯელობისათვის, ეს ისაა, რომ მრავლობითის ნიშანი ამ შემთხვევაში მხოლოდ მარტივი **თ** არის და არ შეიძლება მას ახლდეს გამეორებული (ემფატიკური) **თ**. შევხარად რომ ვთქვათ, ამ მხრივ მრავლობითშიც სრულიად ისეთივე ვითარება გვაქვს, როგორც მხოლოდითში: კომპოზიციებში ორივეგან გვაქვს მარტივი **ის**, **თ** ნიშნები და არა რთული **ის-ა**, **თ-ა**.

✓ აქ აღარ განვიგრძობთ ამის შესახებ საუბარს და დავასახელებთ სათანადო ნიმუშებს. ოღონდ ერთხელ კიდევ მოვაგონებთ მკითხველს, რომ კომპოზიციის მეორე შემადგენელ ნაწილად აქაც არსებითი სახელი იგულისხმება და არა სხვა შეტყვევების ნაწილი. ამ უკანასკნელთა შესახებ ქვემოთ უფრო ვრცლად მოგვიწევს მსჯელობა.

1. დედათ-დიაკონი: მუქქუესვე მოავლინა ჩემ თანა ღირსი პრო-მანა დედათ-დიაკონი... ძლით ილაღვინა იგი დედათ-დიაკონმან, პარხ. 1259; რომელი მოწაფე ყოფილ იყო პლატონიადოს დედათ-დიაკონისა, პარხ. 643 ა.

¹ ძალიან საინტერესოა, მაგალითად, რა საგნებს მიმართავენ ჩვენი ძველები, რომ ეს თუ ის ფერი აღვნიშნათ. ყველაზე ხშირად ესაა გარეშო ახლობელი ბუნების საგნები: ცეცხლი, ცა, მიწა, ზღვა, წყალი, ნაკვეთხალი, ნაცარი... ცხოველები და მცენარეები: ღოჭი, ძაღლი, თევზი... ენდრო, ია და სხვა.

2. მამათ-მავლობა: სხუთაცა ექმნებიან მიზეზ და უშჯულოვებით გან-
ხრწნიან, და მამათ-მავლობით და გულის-თქუმიტა პირუტყუებრითა
სულთა და ჳორცთა თჳსთა უშჯულოვებისა საქმიტა ბილწებით
განხრწნიან, ლიტ. ურთ. 153, 1.
3. მამათ-მამლობა: ვერ შემძლებელ ვარ თხოზად, რაედენნი მრუშე-
ბანი და მამათ-მამლობანი ვაქმნიენ კაცთა და თავსაცა ჩემსა, პარხ.
771 ხ.
4. მკეცთ-ბუნება: ხოლო ივენეს... კაცი უკეთურნი და ფრიად ბო-
როტნი და მკეცთ-ბუნებანი, პარხ. 1154; ი. ჯავ. აღწ. 171, 37
(ნ. კ. მკეცის-ბუნება).
5. ჳელთ-ბორკილი: მოგებაჲ ოქროსაჲ მძიმე არს და ჳელთ-ბორკილ
და საკრველ განუჳსნელ ექმნის იგი მომგებელთა მისთა, მამ. სწავ.
252; და ყოველნი ღიდებულნი მათნი შეიკრნენ ჳელთ-ბორკილითა,
ნაუმ 3, 9.
6. ნავთ-სადგური: განითრიეს იგი მთასა ზედა მის ქალაქისასა, რომელ
არს იმიერ ნავთ-სადგურსა მათსა, კიმ. I, 106, 11. ეს სიტყვა გადა-
ტანითი მნიშვნელობით ნახმარია „შუშანიკის მარტვილობაში“; მად-
ლობთ წარჩახვენიდეს ნავთ-სადგურისა მის მიმართ ჳრისტისსა,
შუშ. 158, 30.

აქ ცალკე უნდა გამოიყუთ ისეთი კომპოზიციები, რომელთა მეორე
წევრი არის „მთავარი“ და „მოდლოარი“. ამათგან პირველი (მ-თავ-არ-ი)
ჩვეულებრივ არსებითად იხმარება¹, მეორე (მო-დლო-არ-ი), რომელიც წარ-
მოშობით მიმღებობის ფორმაა, ძველ ქართულში ასევე არსებითად არის გა-
მოყენებული. აღსანიშნავია, რომ ეს სიტყვები ძალიან ხშირად ერთი-მეორის
სინონიმად გვევლინება და ერთმანეთს ხშირად ცვლის: მდღელთ-მოდლოა-
რი || მდღელთ-მთავარი, მესაპურობილეთ-მთავარი || მესაპურობილეთ-მოდლო-
არი და სხვა.

აქ ვუჩვენებთ მხოლოდ ადგილებს, სადაც ამ სიტყვებით შემდგარი კომ-
პოზიციები გვხვდება:

მთავარი:

- ავაზაკთ-მთავარი, მამ. სწავ. 320
ანგელოზთ-მთავარი, სას. პოეზ. 256, 250
ბრძენთ-მთავარი, აბო 177, 19; სას. პოეზ. 92, 43
ეშმაკთ-მთავარი, ი. ჯავ. აღწ. 26, 18 ქვ.
მამათ-მთავარი, კიმ. I, 10, 4; ამონ. 203, 1
მესაპურობილეთ-მთავარი, კიმ. I, 192, 6; დაბ. 40, 4
მეფასეთ-მთავარი, 2 ეზრა 2, 11

¹ ა. ჩიქთბაგა, საბ. ფუძ. გვ. 79, 148.

მზარაულთ-მთავარი, დაბ. 39, 1
 მოგუთ-მთავარი, ძვ. ქართ. ქრესტ. 83, 1; ლიტ. ურთ. 119, 34
 მლდელთ-მთავარი, სას. პოეზ. 93, 80
 შესაკრებელთ-მთავარი, მრ. 5, 22 C; 5, 35 C; 5, 38
 მწიგნობართ-მთავარი, კიმ. 1, 92, 32
 მწყემსთ-მთავარი, კიმ. 1, 129, 21

მოდლუარი

მენავეთ-მოდლუარი, კიმ. 1, 128, 9; მოც. 27, 11
 მეტურეთ-მოდლუარი, დაბ. 40, 1
 მესაპყრობილეთ-მოდლუარი, კიმ. 1, 190, 35; დაბ. 39, 21
 მზარაულთ-მოდლუარი, დაბ. 40, 3; 4 მეფ. 25, 8
 მლდელთ-მოდლუარი, მ. 27, 62; მრ. 14, 60 და სხვაგან.
 მწიგნობართ-მოდლუარი, 4 მეფ. 18, 37
 საკსენებელთ-მოდლუარი, 4 მეფ. 18, 37
 ქურუმთ-მოდლუარი, გამოსლვ. 3, 1 ლაგ.
 ხუროთ-მოდლუარი, ზარზმ. 167, 6
 გელოვანთ-მოდლუარი, უდაბნ. 56 v.b.

ბ) კომპოზიციის მეორე შემადგენელი ნაწილი მიმღეობა და ნაწილობრივი

გაცილებით უფრო ხშირი და გავრცელებულია ისეთი კომპოზიციები, რომლებშიც მეორე შემადგენელ ნაწილად შედის საწყისი და მიმღეობა, ან აქედან წარმომდგარი არსებითი სახელი, უფრო ხშირად განყენებული, აღნიშნული მიმღეობანი ჩვეულებრივ მოქმედებითი გვარისაა, უფრო ხშირად მ—ელ აფიქსებით ნაწარმოები (მ-ჟამ-ელ-ი), მაგრამ სხვა წარმოებაც ფართოდ და გამოყენებული. ვნებითი გვარისა უფრო მეტად სა—ელ და უ—ელ აფიქსებით გვხვდება, თუმცა თითო-ორიოლა მაგალითი სხვა ტიპებიდანაც გვაქვს. ამ კომპოზიციების შიგნით არსებობს მრავალი ქვე-ჯგუფი, რომელთაც ამათა ათებთ ესა თუ ის თავისებურება, მაგრამ ყველა მათგანის საერთო დამახასიათებელი თვისება ის არის, რომ მათი პირველი შემადგენელი წევრი, სულ ერთია, რა მეტყველების ნაწილით იქნება ის გამოხატული, ნათესაობითში დგას და ეს ნათესაობითი აქაც ყოველთვის —ის ნიშნით არის წარმოდგენილი. ჩვენ ეს უკანასკნელი გარემოება გვპირდება აქ და სხვა თავისებურებათ შეიძლება აღარ გამოვუდგეთ.

როგორც აღენიშნეთ, ამათი კომპოზიციები ძველ ქართულში ძალიან დიდი რაოდენობით გვხვდება, მათი სრული სიის მოცემა, აქ შეუძლებელია და არც წარმოადგენს აუცილებელ საჭიროებას. აქ მხოლოდ ზოგიერთი მათგანის აღნუსხვით დავკმაყოფილდებით.

საწყისიანი და მიმღეობიანი ფორმებიდან უფრო მრავალია და უფრო ნაშანდობლივია მიმღეობიანი კომპოზიციები, ამიტომ ჩვენც აქედან დავიწყებთ:

ა) კომპოზიტის მეორე შემადგენელი ნაწილი
მიმღეობაა

ყველაზე ხშირად ასეთ კომპოზიტებში შედის მიმღეობური ფორმები
მო-ყუარ-ე და მო-ქმ-ედ-ი.

ამიტომ მაგალითებს ჯერ ამით შესაბამის მოვიყვანო.

მოყუარე (მოყუარება):

1. გემოდს-მოყუარება: სხუად არს გემოდს-მოყუარება, სვან, 270 ს.
- 2 — 6. გინების-მოყუარე: და არს რომელიმე ქების-მოყუარე, და სხუად — შუების-მოყუარე; არს რომელიმე სასუმლის-მოყუარე; ... არს რომელიმე მოქადულ და მზასრობელ; რომელიმე გინების-მოყუარე არს და რომელიმე მიმცემელ არს; რომელიმე შფოთის-მოყუარე არს და სხუად მასმენელ არს მოყუსისა, მამ. სწავ. 408 — 409; ვთქუათ, ვითარმედ ქების-მოყუარენი ვართ, იქვე, 207.
7. ვეცხლის-მოყუარე: ვეცხლის-მოყუარე იყვნეს, ლ. 16, 14.
აქედანაა წარმოშობილი ვეცხლის-მოყუარება: მარხვად, რომელ-მან გარე-შიაქციის ვეცხლის-მოყუარებისაგან დაუცხრომელისა, კიმ. I, 57, 29. გვხვდება ეს კომპოზიტი სხვა სახითაც: რომელსა უყუარან გემონი, ვეცხლის-მოყუარულ არს, მამ. სწავ. 185. აქედანაა ნაწარმოები საწინააღმდეგო მნიშვნელობის კომპოზიტი, რომელშიც უარყოფითი მიმღეობა (უ—ურ—უ—ულ აფიქსებით) შედის: ვეცხლის-უყუარულ იყენით, ებრ. 13, 5. ასეთივე მდგომარეობაა ამ კომპოზიტის საწყისში, რომელსაც შემდეგ მოპოვებული აქვს განყენებული სახელის მნიშვნელობა: ვინგორები მე ... ვეცხლის-სიყუარულსა და გლახაკთა სიძულელსა, მამ. სწავ. 378.
8. თავის-მოყუარე: და იყვნენ კაცნი თავის-მოყუარე, ვეცხლის-მოყუარე, თავის-მოთნე, ამპარტავან, მგმობარ მამა-დედისა, ურჩ, 2 ტიმ. 3, 2.
9. მამის-მოყუარე: ვითარცა¹ შეჰგავს შვილთა მამის-მოყუარეთა, ზარზმ. 176, 6.
10. მართვის-მოყუარე: (ვარხვ) ჯექმა მართვის-მოყუარე არს, სახისმეტ. • (ისტ. კრესტ. 281, 5).
11. მარხვის-მოყუარება: მარხვის-მოყუარებით მოსე თუალთა ღირს იქმნა ხილვად პირსა ღმრთისა უხილავისასა, ი, ჯავ. აღწ. 150, 1.
12. მშჯდობის-მოყუარება: სიმშჯდე და მშჯდობის-მოყუარება, სიწ-მიდეგ გულისა და მოწყალებად... ყოველი აღასრულეთ, მამანო სანატრელნო, სას. პოეზ. 136, 16.
13. მცნების-მოყუარე: და დიდება მცნების-მოყუარეთა მისთა აღუ-მაღლა, ზირაქ 1, 17.

¹ გამოტ. ვითა.

14. პატრიკის-მოყუარება: მისა შემდგომად ზუროფსა პატრიკის-მოყუარებაჲს მოიყვანნა, სიბრძ. 14, 18.
15. სათნოების-მოყუარე: ნუ ხოლო სათნოების-მოყუარე ხარ, არამედ ძმათ-მოყუარე იყავ, მამ. სწავ. 143.
სასუამლის-მოყუარე ნ. გინების-მოყუარესთან.
16. საფასის-მოყუარე: დასცხერ, საფასის-მოყუარეო ბოროტო, და დაიღვე თავი შენი, კიმ. II, 183, 14.
17. სიბრძნის-მოყუარე: რომელთაჲ ეპიკურელთა და სტოვისა სიბრძნის-მოყუარეთა სიტყუა-ყვის, მოც. 17, 18.
18. სიგლახაკის-მოყუარე: ესე არს განწყედაჲ ყოვლისაჲს მწინკულისა: ...სული სიგლახაკის-მოყუარე ...და ძმათ-მოყუარებაჲ და თუ-ალთ-უხუობაჲ, მამ. სწავ. 420.
19. სისხლის-მოყუარე: მჯდომარჲ მჭეტსა ზედა მეწამულსა სისხლის-მოყუარესა, თარგმ. გამოცხ. 17, 3.
სიქადულის-მოყუარე ნ. გინების-მოყუარესთან.
20. სიწმიდის-მოყუარე: ბრძანებაჲ... მოვიღე გელითა სიწმიდის-მოყუარისა ხსართან მღდელისაჲთა, აბო 176, 32.
21. სმენის-მოყუარე: ვიტყუდიო ...სმენის-მოყუარისასიწმიდისა თქუენისა მოვსენებად, ზარზმ. 148, 36. ნ. კ. იქვე, 161, 30.
22. სოფლის-მოყუარე: და თუ რაჲმე შეგცოდნეთ, ვითარცა კაცი: თა საწუთროსათა და სოფლის-მოყუარეთა, მოგვტევენ, შუშ. 157, 35.
23. სტუმრის-მოყუარე: სტუმრის-მოყუარე იყვენით ურთიერთას, 1 პეტ. 4, 9. აქედან: სტუმრის-მოყუარება: სტუმრის-მოყუარებასა შეუდეგით, პრომ. 12, 13.
24. სწავლის-მოყუარე: იყო იგი სწავლის-მოყუარე, პარხ. 644 ხ.
25. უდაბნოჲს-მოყუარე: წინამძღუდად მადლისა მის გამოირჩია ღმერთ-მან უპოვარი¹ და უდაბნოჲს-მოყუარჲ, ხოლო არა. თუ კაცისა მოძულჲ, სვან. 384 ხ. აქედან: უდაბნოჲს-მოყუარება: შენ არა ინებე ჩუენ შორის ყოფაჲ და გამოირჩიე უდაბნოჲს-მოყუარებაჲ, ლიტ. ურთ. 63, 13.
26. უფლის-მოყუარე: ვითარცა მონამან უფლის-მოყუარემან მიწით და ძრწოლით აღიზალა ჯმაჲ თჳსი, სვან. 370 ჯ.
ქების-მოყუარე ნ. გინების-მოყუარესთან.
27. ღმრთის-მოყუარე: იყვენით უკუჲ ...გლახაკთ-მოწყალე და ღმრთის-მოყუარე, მამ. სწავ. 54.
28. შვილის-მოყუარე: მე უწყი, რამეთუ შვილის-მოყუარე იყვნეს მამა ზემი და დედაჲ ზემი, კიმ. I, 155, 35.

¹ ხელნ.: უპოვარი.

29. შრომის-მოყუარება: შრომის-მოყუარებით ეისმინოთ, ზარზმ. 149, 12. შუების-მოყუარე ნ. გინების-მოყუარესთან.
30. შოთის-მოყუარე: არნ იგი შოთის-მოყუარე და მოყუარისა განსუენებასა მოძულე, მამ. სწავ. 338. აქედან: შოთის-მოყუარება: და ნუ აქებ კულად შოთის-მოყუარებასა ღმერთთასა, პარხ. 1143.
31. შჯულის-მოყუარე: იყვინოთ უკუე შჯულის-მოყუარე¹ და უცხოთ-მოყუარე, მამ. სწავ. 54.
32. ძმის-მოყუარე: ეგრეცა ძმის-მოყუარე იყო თეოდოსია, და იგი ჩემი, კიმ. I. 155, 36.
33. წყალობის-მოყუარე: ღმერთნი წყალობის-მოყუარე² არიან და მეფე ღმობიერ არს და შთავარი სიმართლისა ბჟე არს, კიმ. II, 33, 38.
34. ხილვის-მოყუარე: არა ესრეთ ბრწყინვენ წინაშე თჳალებსა³ ხილვის-მოყუარეთასა, ზარზმ. 157, 25.
35. ხუასტავის-მოყუარე: და არცა დაშთებიან მდიდარნი და არცა ხუასტავის-მოყუარენი, მამ. სწავ. 327.

ჩვენ მიერ აქ მოყვანილი მაგალითები მარტო „მოყუარე“-სა და „მოყუარება“-სთან იყო დაკავშირებული. „მოყუარე“-სთან ბევრი სხვა სიტყვაც გვხვდება, მაგრამ მათი აქ ჩამოთვლა არ არის საჭირო. ამით ჩვენ გვსურდა გავგეხაზა ის სიმრავლე და სიმდიდრე ქართული კომპოზიტებისა, რომელიც ამ წესზეა აგებული. აქედან ცხადია, თუ რა ხშირად არის კომპოზიტებში გამოყენებული ნათესაობითი ბრუნვა მხოლოდ მარტივი ის ნიშნით და როგორ არ შეიძლება ვიხმაროთ ასეთ შემთხვევაში ამ ბრუნვის გავრცობილი ის-ა ნიშანი.

ახლა „მოქმედი“-იან მაგალითებს მივმართოთ:

1. აღიზის-მოქმედი: მოიყვანა იგინი მადიზადს, რომელ არს აღიზის-მოქმედთაჲ, 2 მეფ. 12, 31.
2. ამბოჯის-მოქმედი: შენ გეტყუ, ზ მძლავრო სებასტიანე, ...უგუნურო, უნაყოფოო, ამბოჯს-მოქმედო, არაწმიდაო, კიმ. I, 152, 33.
3. ბოროტის-მოქმედი: უკუეთუმცა არა იყო ბოროტის-მოქმედი, არამცა მიგეცით შენ იგე, ბ. 18, 30.
4. ვენაჯის-მოქმედი: ჰრქუა ვენაჯის-მოქმედსა მას, ლ. 13, 7. აქედან: ვენაჯის-მოქმედება: ესე არს, რომელი ითქუა იზაქარის ზედა ვენაჯის-მოქმედებისათჳს, თჳალთ. 61, 18.
5. ვეცხლის-მოქმედი: ოქროჯს-მჭედელთა და ვეცხლის-მოქმედთა ჰბაძავს, სიბრძ. 15, 9.

¹ ბელაწერში ასე იკითხება. გამოცემაში დასწორებულია ასე: წყალობის-მოყუარე(ნი), რაც არ იყო საჭირო.

² გამოც.: თჳალებსა.

6. თიჯის-მოქმედი: და მსაჯულ არს **თიჯის-მოქმედი** და ბოროტსა ზოდუნებს, სიბრძ. 15, 7, 6, კ. 2 მეფ. 20, 23.
7. კეთილის-მოქმედი: მთავარნი იგი არა არიან საშინელად **კეთილის-მოქმედთაჲს**, არამედ ბოროტის-მოქმედთაჲს, ჰრომ. 13, 3 ლავ.
8. მშვედობის-მოქმედი: ნეტარ იყენენ **მშვედობის-მოქმედნი**, რამეთუ იგინი ნაშობ ღმრთის იწოდნენ, მ. 5, 9.
9. ბილენძის-მოქმედი: თანა-მოგზაურად შეუდგეს დემა და ერმოგი-ნე, **ბილენძის-მოქმედნი** და მჭედელნი, თეკლ. 91, 4.
10. სახის-მოქმედი: სხელიქიოს **სახის-მოქმედმან** თქუა, კიმ. I, 151, 27.
11. სიბრძნის-მოქმედი: ხოლო ყოველი ესე ზღაპარ არს **სიბრძნის-მოქმედთაჲ**, კიმ. I, 45, 18.
12. სიტყვის-მოქმედი (=პოეტი, მწერალი): და პირველთა მათ ომე-როსისთა წარმოიღებდა სტრიქონთა, რომელ-იგი მათ ყოველთა მი-ერ **სიტყვს-მოქმედთა** განსაკრებელ იყო, *См.* 121, 7 ქვ.: მის მიერ ცხოველ ვართ და ეიქცევით და ვართ, ვითარცა-იგი ვინმე თქუენგანნი **სიტყვს-მოქმედნი** იტყვან: რომლისა-იგი ნათესავცა ვართ, მოც. 17, 28.
13. ტყავის-მოქმედი: სავლე... **ტყავის-მოქმედი** იყო, ძვ. ქართ. ქრესტ. 49, 17.
14. ქველის-მოქმედი: რაჟსა მეტყუ შე **ქველის-მოქმედით?** არაიენ არს **ქველის-მოქმედი**, გარნა მართლად ღმერთი, მრ. 10, 18 C. აქედან გვაქვს ქველის-მოქმედება: რასა მკითხავ შე **ქველის-მოქმედებისათჳს**, მ. 19, 17 C.
15. ქუეყანის-მოქმედი: მოვიდეს და მოსრნეს **ქუეყანის-მოქმედნი** იგი, მრ. 12, 9; **ქუეყანის-მოქმედთა** მათ ვითარცა იხილეს იგი მიმავალი, მრ. 12, 7. აქედან მოდის ქუეყანის-მოქმედება: რომელნი შრომით და **ქუეყანის-მოქმედებით** იხარდებოდეს, ზარხმ. (ისტ. ქრესტ. 218, 10).

ამ უკანასკნელი სიტყვის ნაცვლად ზოგიერთ ხელნაწერში იხმარება **ქუეყანის-მშრომელობა**, ე. ი. მიწის დამუშავება, მიწათმოქმედება, მაგალითად: და იქმნა **ქუეყანის-მოქმედ**. უკუეთუ იგრე არს, გამორჩნდა იზაქა-რისგან **ქუეყანის-მშრომელობაჲ**, თუალთ. 61, 1.

16. ძვრის-მოქმედი: არა თუმცა **ძვრის-მოქმედ** იყო კაცი იგი, არამცა მივეციოთ იგი შენ, ი. 18, 30 C.

„ძვრის-მოქმედი“ სინონიმი უნდა იყოს „ბოროტის-მოქმედისა“, მაგათ-ლაჲ, ოთხთავისა და სხვა ხელნაწერების პარალელურ ტექსტებში მათ მო-ნაცვლეობას ხშირად აქვს ადგილი: ბოროტის-მოქმედი || ძვრის-მოქმედი და ბოროტის-მოქმედება || ძვრის-მოქმედება (ნ. მაგალითები ზემოთ). ახალ ქართულში ბოროტმოქმედი და ბოროტმოქმედება დაჰყვიდრდა, ხოლო ძვი-რისმოქმედი და ძვირისმოქმედება იღარ იხმარება.

17. ჯაჭჯს-მოქმედი: და ყვეს მათგანი რომელნიმე ჯაჭჯს-მოქმედ და საჭურველის, 1 მეფ. 8, 12.

აქ დავასახელებთ კიდევ სხვა კომპოზიტებს, რომლებშიც მეორე წევრად სხვადასხვა ტიპის მიმდებარეობები შედის:

1. აჩრდილის-მწერალი: არცა მაცთუნა ჩუენ ...აჩრდილის-მწერალი შრომაში უნაყოფოვან, სიბრძ. 15, 4.

2. გოდლის-მშენებელი: განაზნა და განაქარვნი შეთქუმულებანი იგი გოდლის-მშენებელითანი, პარხ. 854 ს.

3. ეზოჯს-მოძღუარი: კაც ერთ იყო მდიდარ და ესუა მას ეზოჯს-მოძღუარ, ლ. 16, 1 C. თქუა ეზოჯს-მოძღუარმან მან გულსა თუსსა, ლ. 16, 3 C.

4. ვიცხლის-მჭედელი: ცუდად ჰედს ვიცხლის-მჭედელი ვიცხლსა, იერ. 6, 29; იყო ვენზე წმიდასა ქალაქსა ვიცხლის-მჭედელი, ნათესავით დამასკელი, კიმ. II, 208, 10.

5. მდელჯს-მძოვარი: ვბედავ სახესა თქუენსა ვითარცა კაცთასა და ხართ მდელჯს-მძოვარ, ვითარცა ვაენი, ლიტ. ურთ. 34, 14.

6. ოქროჯს-მჭედელი: და ჰრცხუენა ყოველსა ოქროჯს-მჭედელსა, იერ. 51, 17; მოუწოდა ოქროჯს-მჭედელსა, სვან. 277 ს.

7. პურის-მთხოველი: პურის-მთხოველ იქანედ და განჯდელ იგინი სამკარებელისაგან თუსისა, ფსალმ. 108, 9.

8. პურის-რთული: განჰკრთეს და აღდგეს ყოველნი, რომელნი პურის-რთულ იყვნეს ორნიას, 3 მეფ. 1, 49.

შდრ.: ბრძანებად მოედო მემფიზალს — მარადის პურის-რთვა მეფისაჲ, 2 მეფ. 9, 13; ხვალე დღესასწაული არს და ჩემდა ჯერ-არს პურის-რთვა მეფისაჲ, 1 მეფ. 20, 5, ე. ი. ლხინს უნდა დავესწროო, ლხინში მეფესთან უნდა ვიყოო, უნდა დავერთოო, შეუერთდეთ. მიმღეობაში თითქო მოსალოდნელი იყო მსაზღვრელი მიცემითში უოფილიყო, ე. ი. პურის-რთული, მაგრამ ჩვენს შემთხვევაში, უმჯეილია, უფრო ძველი ვითარების ნაშთია დაცული. ამას ამტკიცებს ამ პურის დასმა ნათესაობითში ზმნის პირიან ფორმასთანაც: ხვალისაგან შეუწოდა დავით და პურის-რთო იგი, ჰაბა და სუა წინაშე მეფისა, 2 მეფ. 11, 13. პურის-რთო, პურის-რთვა, პურის-რთული — სწორი, გამართული ფორმებია და გვიჩვენებს, რომ ზმნის პირიან ფორმებისათვის დამახასიათებელი ნიშანი — ამა თუ იმ ბრუნვის მოთხოვნა — უბირო ფორმებსაც (საწყისსა და მიმდებარეობას) თანაბრად ახასიათებდა. მაგრამ რატომ არის გაინაც აქ ნათესაობითი? რა უნდა მას პირიან ფორმასთან? შესაძლებელია აქ „პურის“ მსაზღვრელი იყო (ვთქვათ, პურის-ჰაბა), სათანადო საზღვრული დაიკარგა და ფორმის ძველი მნიშვნელობის ტარება ცალად დარჩენილ მსაზღვრელს („პურის“) დაეკისრა. მეორე მხრივ, ნათესაობითი (აქ პურის)

შესაძლებელია მიმართულებას უზენებდეს, მიმართულებითი ბრუნვის შინა-
არსით იყოს ნახშიარი. ნათესაობითისათვის ასეთი რამ შეუფერებელი არ
არის...

ეს მაგალითი იმითაც განსხვავდება სხვებისაგან, რომ აქ ჩვენ გვაქვს
ენებითი გვარის მიმღობა, მაშინ როდესაც სხვა შემთხვევებში მოქმედებითი
გვარისაა.

9. როკიკის-მიმცემელი: და დაედგინეს სოლომონს ათორმეტნი-
მბრძანებელი ისრაელსა ზედა... როკიკის-მიმცემელად საბლსა მას
სამეფოსა, 3 მეფ. 4, 7.
10. სამოსლის-მრცხელი: და აღდგა ერთი მათგანი, რომელი იყო
სამოსლის-მრცხელი, აღიღო ძელი იგი, რომლითა განართხიან სა-
მოსელი, და უხეტქნა თავსა მის მართლისასა, ისტ. ქრესტ. 289, 13.
11. საქმის-მაწუეველი: საქმის-მაწუეველი ერსა მას ზედა, რომელნი-
იქმოლეს საქმესა მას, 3 მეფ. 3, 2.
12. სისხლის-მჭამელი: რომელ არიან ხაზარნი, კაც ველურ, საშინელ
პირითა, მჭეცის-ბუნება, სისხლის-მჭამელ, აბო 186, 13; ორთა ძალ-
ლთა სისხლის-მჭამელთა ეპბრძოდი, ისტ. ქრესტ. 291, 29.
13. ქვის-მჭდელი: და იყვნეს სოლომონისნი სამეოც ათას მეტყრთქ დი-
ორმეოც ათას ქვის-მჭდელნი მათთა, 3. მეფ. 3, 2.
14. შჯულის-მასწავლელი: აღ-ვინმე-დგა შორის ზრახვასა მას შჯუ-
ლის-მასწავლელო ვინმე, ისტ. ქრესტ. 290, 15.
15. შჯულის-მდებელი: ჰკითხა ერთმან მან მათგანმან შჯულის-მდე-
ბელმან გამოცდით, მ. 22, 35 C.
16. შჯულის-მეცნიერი: შჯულის-მეცნიერი ვინმე აღდგა, გამოჰსტდი-
და მას და ეტყოდა, ლ. 10, 25.
17. შჯულის-მოძღუარი: სხდეს მუნ ფარისეველნი და შჯულის-მო-
ძღუარნი, ლ. 5, 17; მიუგო იესუ და პრქუა შჯულის-მოძღუართა და
ფარისეველთა, ლ. 14, 3.
18. ძუძუას-მწოვარი: მაშაჰაჰითგან მიდღეჲკაცადმდე ყრმაჲ ძუძუას-
მწოვარი... მოსრა ყოველი, 1 მეფ. 22, 19; ძუძუას-მწოვარნი ძუძუსა
დაეყენეს, უდაბნ. 62 va.
19. ძვრის-მოცსენე: დიდი საშჯელი აქუს კაცსა ძვრის-მოცსენება და-
დიდი მადლი აქუს კაცსა ძვრისა არა მოცსენება, სენა. 475 ხ;
ეგრეთვე გულ-მანკიერმან და ძვრის-მოცსენმან უეტელუ მისცეს ნე-
ბაჲ თჳსი ღმერთსა, შეიცვალოს კეთილად და საზიერად, მამ. სწავ. (A) 388.

ხაზგასმული სიტყვა (ძვრის-მოცსენე) ზემოთ ერთგან გავრცობილი ნიშ-
ნითაა მოცემული: „ძვრისა არა მოცსენესა“. აიხსნება ეს იმით, რომ ამ კომ-
პოზიტში შეიჭრა ნაწილაკი „არა“, რომელმაც დაარღვია კომპოზიტის მთლი-
ანობა და შესაძლებელი გახადა ა-ს დართვა. აღვნიშნავთ აქვე, რომ იგივე

სიტყვა პარზლის მრავალთავში მაინც მარტივი ის ნიშნით არის მოცემული: „ძჯრის არა მოჰსენესა“. ჩანს, აქ კიდევ კარგად ესმით ამ სიტყვის კომპოზიტური ბუნება და მიუხედავად ვამთიშველი „არა“ ნაწილაკის ჩართვისა მარტივი ნიშნის სმარებაზე ხელს არ იღებენ.

20. ძ ლ უ ნ ის - მ ი მ ჰ ყ რ ბ ე ლ ი : აღვემართე ღმრთისა სათნოთა წმიდითა ღოცვითა თქუენითა და მარადის ძ ლ უ ნ ის - მ ი მ ჰ ყ რ ბ ე ლ ის ა ღ მ რ თ ის ა მ რ ჯ უ ე ნ ის ა თ ქ უ ე ნ ის ა ჯ უ ა რ ის ა წ ე რ ი თ ა, აბო 177, 17.
21. ძ ლ უ ნ ის - შ ე მ წ ი რ ვ ე ლ ი : ამისა ძ ლ უ ნ ის - შ ე მ წ ი რ ვ ე ლ ვ არ თ და შობასა აღვიარებთ, სვან. 36 ხ.
22. კ ო რ ც ის - მ ჰ ა მ ე ლ ი : მიერ ეამითგან დაამორჩილნა მას ღმერთმან ყოველნი მკენი და ვ ო რ ც ის - მ ჰ ა მ ე ლ ნ ი ნაღირნი, კიმ. II, 148, 4; ცხოველნი იგი ვ ო რ ც ის - მ ჰ ა მ ე ლ ნ ი საკრძალავ არიან გულმწყარალობისა მათისათჳს, შატბ. 63 ხ.
23. ჯ უ ა რ ის - მ ც უ მ ე ლ ი : ჰგონებდეს ჯ უ ა რ ის - მ ც უ მ ე ლ ნ ი ი გ ი, ვითარმედ: დაეცნინეთ იგი ჯ უ ა რ ი თ ა მ ი თ, სვან. 45 ნ; მათ ნაწილი ჯ უ ა რ ის - მ ც უ მ ე ლ თ ა თ ა ნ ა მ ი ი ლ ე ს, ეგსტ. 163, 9.

ჩვენ აქ წარმოვადგინეთ მიმდებარე კომპოზიტების სხვა სახეები. ამათში მრავალითავე ძველ ქართულში ძალიან ბევრია და მათი ნიმუშების მოყვანა სათანადო კონტექსტებით შორს წაგვიყვანდა. ამიტომ აქ მხოლოდ ასეთი კომპოზიტების ჩამოთვლით დაგვამოყდილობთ:

აბჯრის-დამაბნეველი¹, ბაგინის-მძარცველი, ბეჭდის-საყოფელი, ბრძოლის-მეცნიერი, ვალობის-მეტყუელი, ვალობის-შემსხმელი, გუელის-მბრძოლი, გუელის-მოძულე, გულის-მოქუშელი, გულის-სათქუელი, გულის-საკლებელი, გულის-სარეველი, დიდების-მეტყუელი (აქედან: დიდების-მეტყუელები), ეკლის-გამომოცხადებელი, ვანის-მყოფი, ვანის-მცველი, ვეცხლის-მოფარდული, ვეცხლის-მსყიდველი, ზარის-ასაგდელი, თავის-მოთნი, თავის-საბრელი, თავის-სახუველი, თევზის-მჭამელი, თივის-მჭამელი, თითის-საჩუენებელი, ისრის-სატყორცებელი, კაცის-მკლველი, კაცის-მპყრობელი, კაცის-მჭამელი, კედლის-მხატვარი, კეთილის-მზრახველი, კეთილის-მზრახველი, კეთილის-მოძახელი, კეთილის-მოსაფი, კეთილის-მოძულე, კერმის-მწყველი, კუამლის-მომცემელი, ლოცვის-შემწირველი, მადლის-მიმცემელი, მადლის-მცემელი, მამის-მკლველი, მზის-აღმოსავალი, მზის-დასავალი, მზის-მომფენი, მიზეზის-მომცემელი, მკუდრის-მოსიელი, მკუდრის-მოღვაში, მრავლის-მეტყუელი (აქედან: მრავლის-მეტყუელები), მორის-მჭამელი, ნავის-მავლინებელი, ნავის-საცთომელი, ნათლის-გამომცემელი, ნათლის-მცემელი, ნაყოფის-გამომღებელი, ნაყოფის-განმრყენელი, ნაყოფის-მოშლელი, ნების-მყოფელი, ნელსაცხების-მგზოლველი, ნელსაცხების-მიმღებელი, ორის-მეტყუელი, პურის-მკრებელი, პურის-საჭმელი, ჟამის-მწირველი.

¹ ესა და ჯეროთ მოყვანილი მრავალითავე ტექსტებიდანაა ამოკრებილი, მაგრამ ადგილობრივ მრავალს მიხედვით მათ ვერ ვუთითებთ.

სამართლის-მყოფელი, სამართის-მძარცველი, სამგების-შეაღებელი, საპრო-
ბილის-მცველი, სარგებლის-მომატყუებელი, სარტყლის-შემრტყმელი, სასუი-
დლის-მიმღებელი, სასყიდლის-მომცემელი, საქმის-მოღვაძი, საყდრის-მოღვაძი,
საცხებულის-მგზაველი, საცხოვრის-მზრდელი, სამაგლის-შემძინელი, სიბ-
რძნის-მასწავლებელი, სიბრძნის-მეტყუელი (აქედან: სიბრძნის-მეტყუელება),
სიტყვას-თანა-მდები, სიტყვს-მგებელი, სიტყვს-მიმგებელი, სიტყვს-მიმ-
ცემელი, სიტყვს-მწერალი, სიწმიდის-მომპოვნელი, სოფლის-მპყრობელი,
სოფლის-მყოფი, სოფლის-სახილველი, სწავლის-მოღვაწე, ტაძრის-მკრეხე-
ლი, ტყის-მკათელი, უფარის-მყოფელი, ფასის-საცავი, ფასის-შესაწირავი,
ფერების-საცემელი, ქველის-მეტყუელი, ქვის-სატყორცელი, ღამის-მკმო-ბარი,
ღმრთის-მბრძოლი, ღმრთის-მგალობელი, ღმრთის-მგზობი, ღმრთის-მგზო-
ბელი, ღმრთის-მეტყუელი (აქედან: ღმრთის-მეტყუელება), ღმრთის-მკლვე-
ლი, ღმრთის-მოფარდული, ღმრთის-მოსავი, ღმრთის-მოძულე, ღმრთის-
შეაღებელი, ღმრთის-მშობელი, ღმრთის-მზილელი, ღმრთის-შემაწუხებელი,
ღმრთის-შემკადრებელი, ღმრთის-შემწყნარებელი, ღონის-მეძიებელი, ღონის-
მომპოვნებელი, ღვინის-მოფარდული, ღვინის-მსუმელი, ღვინის-მსყიდელი, ყე-
ლის-შესაბმელი, შუურაცხის-მყოფელი, შუების-მომცემელი, შურის-მეძიებელი,
შურის-საძიებელი, ჭუნების-მზილელი, ცილის-მეტყუელი, ცილის-შემწამე-
ბელი, ცის-ნატეხი, ცხორების-მომნიჭებელი, ცხორების-მომცემელი, ძლევის-
მყოფელი, ძმის-მკლველი, ძოწულის-მოფარდული, ძვრის-მეტყუელი (აქედან:
ძვრის-მეტყუელება), ძვრის-მზრახველი, ძვრის-უზრახველი, წამლის-მცემელი,
წიგნის-მკითხველი, წიგნის-მომღებელი, წიგნის-მწერალი, წიგნის-საწერელი,
წყლის-სავსებელი, წყლის-სასუმელი, ჭურჭრის-სასყიდელი, ჭურჭრის-საცავი,
ხარკის-მკრეხელი, ხარკის-მომცემელი, ხილის-მცველი, ხილის-საცავი, გელის-
ამპყრობელი, გელის-შესახმელი, ჯუარის-მპყრობელი, ჯუარის-მზინებელი,
პოპის-მკრებელი და ბევრი სხვა.

ბ) კომპოზიტის მეორე შემადგენელი
ნაწილი საწყისია

ამბორის-ყოფა, ავრის-ყოფა, არდაბავის-მცნება, ბოროტის-სიტყუა, ბო-
როტის-ყოფა, გემოის-ხილვა, გესლის-ყოფა, გოდლის-საქმე, გუერდის-თხრა,
გულის-ზრახვა, გულის-თქმა, გულის-კლება, გულის-სიტყუა, გულის-წყრომა,
გულისხმის-ყოფა, დავის-ცემა, ენის-ყოფა, ერის-კრება, ზარის-განვდა, თა-
ვის-კუთხა, თავის-მოდრეკა, თავის-ყოფა, თესლის-დათესვა, იავარის-ყოფა,
იფქლის-შეკა, იფქლის-ფრდა, კაცის-კლევა, კეთილის-ყოფა, ლაშქრის-მოღვაძი,
ლოცვის-ყოფა, ღვინის-ყოფა, მადლის-მიცემა, მხის-ტება, მშვდობის-ყოფა,
ნათლის-ღება, ნათლის-ცემა, პატივის-ცემა, პატივის-ღება, პირის-ცემა,
პირის-ქსნა, პურის-თხოვა, პურის-რთვა, პურის-ცემა, პურის-ჭამა, ემის-
რეკა, ემის-წირვა, სასყიდლის-გება, სასყიდლის-მოგება, სასყიდლის-მოღება,
სახელის-ღება, სახელის-ღიწება, სიტყვს-გება, სიტყვს-მიგება, სოფლის-დაბა-
დება, ტეფლის-საქმე, ქრთამის-მიცემა, ღამის-თევა, ღმრთის-გამოცხადება,

ღმრთის-კადრება, ღონის-ძიება, ყურბლის-ცემა, შურის-გება, შურის-ძიება, შჯულის-დება, ცეცხლის-დება, ცილის-სიტყვა, ცილის-წამება, ძრის-ზრახვა, ძრის-საქმე, ძრის-სიტყვა, ძრის-ცხენება, ძრის-ხილვა, წამის-ყოფა, წესის-დადება, წიგნის-კითხვა, წიგნის-წერა, წილის-განგდება, წილის-გდება, ხარჯის-მოკდა, ჯელის-აპყრობა, ჯელის-შეყოფა, ჯელის-შეყრა, ჯელის-შეხება, ჯელის-წერა, ჯნარცხ-თხრა, ჯუარის-გამოჩინება, ჯერკულის-ყოფა და მრავალი სხვა.

ზემოთ გვანილულ მაგალითებში (ორივე ტიპისაში) რთული სიტყვის პირველი წევრი მხოლოდ ერთი ნათესაობითში იყო დასმული, ახლა განვიხილოთ ისეთი შემთხვევები, როცა იგივე წევრი მრავლობითის ნათესაობითში იქნება წარმოდგენილი. მრავლობითის ნიშანი ასეთ შემთხვევაში, რასაც კირიელი ყოველთვის მარტივი თ არის და არ შეიძლება იგი ემფატიკური ა-თი იქნეს გაერკობილი

ზოგი ასეთი რთული სიტყვა არსებითი სახელის მნიშვნელობით იხმარება (მღელღელ-მოძღუარი), ზოგსაც კიდევ ზედსართავის გაგება აქვს და მსაზღვრელად არის გამოყენებული (კაცთ-მოყუარე), ზოგი კი საწყისია, ან საწყისის მნიშვნელობით იხმარება (ჯორკთ-შესხმა). ამნაირი სიტყვებიც ბევრია ძველ ქართულში. მათი სრული სახით აღნიშნვა და ზემოთ აღნიშნული ჯგუფების მიხედვით დალაგება აქ, რასაკვირველია, შეუძლებელია და არც არის საჭირო. ჩვენ აქ მოვიყვანთ ზოგ მათგანს შერჩევით და დაუმოწმებლად, თუმცა ყველა ისინი სათანადო ტექსტიდან არის ამოღებული.

ასეთებია:

ბაგინთ-მძარცველი, გემოთ-მოყუარე (აქედან: გემოთ-მოყუარება), გლა-ბაკთ-მოღუაწე, გულთ-გამომეძიებელი, გულთ-მეცნიერი, დედათ-მოყუარე, ეტლთ-მარბეველი, ეშმაკთ-საყუარელი, ვარსკულავთ-მრიცხველი (აქედან: ვარსკულავთ-მრიცხველობა), ვარსკულავთ-მოქცევა, თუალთ-მიდგმა, თუალთ-საღებელი, თუალთ-საჭდელი, თუალთ-უხუაი, თუალთ-ღება, თუალთ-შეუღ-გამი, თუალთ-ხუმა, კართ-საჭმელი, კაცთ-მოთნი (აქედან: კაცთ-მოთნიება), კაცთ-მოყუარე (აქედან: კაცთ-მოყუარება), კრთ-მოძულე, მამათ-მეფალი, მარტვლთ-მოყუარე, მესაპყრობილეთ-მცველი, მოწამეთ-მოყუარე, მუკლთ-მოძრეკა, მვეტთ-შეუვალი, ნავთ-საყუდელი, ნაწლეფთ-მჭამელი, საკრველთ-მოქმედი, სულთ-საზრუნელი, სტუმართ-მოყუარე (აქედან: სტუმართ-მოყუარება), უცხოთ-მოყუარე, ფერკთ-შესახმელი, ჭურჭეთ-მოყუარე, შვილთ-მო-სრველი, შვილთ-მოყუარე, ცხენთ-სარბიელი, ცხენთ-შესაპყრობელი, ძმათ-მკლველი, ძმათ-მოყუარე, ჯელთ-საბანიელი, ჯელთ-საქმარი, ჯელთ-შეუხებელი, ჯორკთ-შესხმა და ბევრი სხვა.

2. ნათესაობითი ღრთის გაკეთება

ნათესაობითი ბრუნვის ერთ-ერთი უძველესი ფუნქცია არის, აღნიშნოს ღრთის გარემოება. ძველ ქართულში ჩვენ გვაქვს შემთხვეული რიგი ფორმები, რომლებიც ამ ფუნქციით იხმარება. ამ შემთხვევაში ეს ფორმები

ყოველთვის მარტივი ის ნიშნით არის წარმოდგენილი, მათ არა აქვთ ემფატიკური ა. ეს იმას ნიშნავს, რომ ნათესაობითი ბრუნვის მიერ ამ ფუნქციის გამოხატვა ძალიან ძველი წარმოშობისაა, ის დიდი ხნით უსწრებს წინ ჩვენებითი ნაცვალსახელის ნაწევრად ქცევის პროცესს, ნაწევრის ჩამოყალიბებას ქართულში, როცა ორდინარული ნათესაობითი ნაწევრისეული ა-თი იქნა გავრცობილი და „ის-ა“-ს სახე მიიღო.

ზოგიერთი ასეთი სახელი ამ მნიშვნელობით ხშირი ხმარების გამო ზმნიზედად იქცა. ასეთია, მაგალითად, გზ-ის (გზა—გზ-ის) და მყ-ის (მყი—მყ-ის), რომლებიც წარმოშობით დროის ზმნიზედა უნდა იყოს, მაგრამ შემდეგ ვითარებისა (მყის) და ზომისა და ოდენობის (გზ-ის: ერთ-გზის, მრავალ-გზის) ზმნიზედებად იქცნენ¹; ასეთი უნდა იყვნენ აგრეთვე უკუანაზ და მწუხარო, რომელთაც ქვემოთ შევხებით.

ყველაზე ხშირად ამ მნიშვნელობით (genetivus temporis) ისეთი სიტყვები გვხვდება, რომელთა ლექსიკური მნიშვნელობაც დროზე მიუთითებს, ესაა, პირველ რიგში, წლის დროები—ზამთრის და ზაფხულის, შემდეგ შუადღის მნიშვნელო ცნობილი სიტყვა ხამხრის, კვირის დღის სახელი პარასკევის, საათის 1/60 ნაწილი — წუთის, ზმნიზედები ზვალის (ზეალ) და უკუანაზ (მოლოს).

მაგრამ რადგანაც ამ საკითხზე სხვაგან მოკლედ უკვე გვაქვს ლაპარაკი, ამიტომ ადგილის მოგების მიზნით აქ აღაზრდებს ვიტყვი და მკითხველს იმ წერილზე მივუთითებთ. დავსძენთ მხოლოდ, რომ ჩვენი შრომის ეს თავი დაწერილია 1954 წლის ივლისში და მასში აღძრული ერთი საკითხის (ხვედხის-ტყალის) „ზამთრის“ ფორმის შესახებ მსგავსი მოსაზრება ჩვენგან დამოუკიდებლად გამოთქვამს დოკ. ი. გიგინეიშვილს 1955 წლის 30 დეკემბერს წაკითხულ მოხსენებაში.

3. ნათესაობითი Infinitiv-ის გადმოხატვა

როგორც ცნობილია, ქართულ ზმნას სახელი სუბიექტად ან ობიექტად შეწყობა სამ ბრუნვაში: სახელობითში, მოთხრობითსა და მიცემითში. თუ ზმნა ერთპირიანია, მის სახელი შეწყობა მხოლოდ სახელობითში: კაცი წავალს, კაცი წარვიდა, კაცი წარსრულ არს; თუ ზმნა ორპირიანია, მნიშვნელობა აქვს ზმნის გარდამავლობას; გარდაუვალ ზმნას ორი სახელი ეწყობა, ამთვან ერთი (სუბიექტი) მედამ სახელობითშია, ხოლო მეორე (ორ. ობიექტი) — მედამ მიცემითში: ენალების თავჯ კატ ასა, დაემალა თავჯ კატ ასა, დამალვიეს თავჯ კატ ასა; მაგრამ თუ ზმნა გარდამავალია, მაშინ მას სუბიექტი და პირი, ობიექტი სხვადასხვანაირად ეწყობა: პირველ სერიაში სუბიექტი სახელობითში იქნება, პირდაპირი ობიექტი — მიცემითში; ჩეორე

¹ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, ნაწ. 1, 1949 წ. გვ. 215.

² ი. იმნაიშვილი, ძველ ქართულში დროის გარემოების გამოხატვის ზოგიერთი მიწოდებისა და „ვეფხისტყაოსნის“ ერთი ადგილის წაკითხვისათვის: ეურნ. „კომუნისტური აღზრდისათვის“, 1957, № 2, გვ. 73—80.

სერიაში სუბიექტი მოთხოვნილობით ვადავა, ხოლო პირდაპირი ობიექტი — სახელობითში, მაგალითად: წერს კაცო წერილსა, დანერა კაცმან წერი-
ლი, ბრუნვების მოთხოვნის თვალსაზრისით საქმის ეითარება არ იცვლება
სამპირიან ზმნასთან; რადგანაც სამპირიანი ზმნა ყველა გარდამავალია¹,
ამიტომ ზემოთ აღნიშნული წესი ძალაში რჩება, მაოლოდ შესაძრ პირად
ემატება ირიბი ობიექტი, რომელიც ყოველთვის მიცემითში დგას, მაგალი-
თად: დაუწერს მამა შვილსა წიგნსა, დაუწერა მამამან შვილსა
წიგნი. ერთი სიტყვით, ზმნასთან პირით შეწყობილი სახელი ქართულში
შეიძლება მხოლოდ სამ ბრუნვაში იყოს: სახელობითში, მოთხოვნილობითსა და მი-
ცემითში. მაშასადამე, ინდოევროპული ენების ერთადერთი ბრუნვის (ნომინა-
ტივის) მაგვირად ქართულში ზმნასთან პირით შეწყობილი სახელი სამ ბრუნ-
ვას გვიჩვენებს.

მაგრამ არის ძველ ქართულში შემთხვევები, როცა ერთი შეხედვით ეს
წესი ართვება: მოსალოდნელი სახელობითის ნაცვლად ნათესაობითი მოცუ-
მული, საქმე ეხება ორპირიან გარდაუვალ ხმებს. მაშასადამე, ისეთ ზმნებს,
რომლებთანაც მოდამ უნდა გვექონიეს სახელობითი (სუბიექტად) და მიცე-
მითი (ირიბ ობიექტად). ამის ნაცვლად იმ გვაქვს: ნათესაობითი (სუბიექ-
ტად) და მიცემითი (ირიბ ობიექტად), მაშასადამე, მთელი ცვლილება სახე-
ლობითის ნათესაობითით შეცვლაში გამოიხატება. ამის ჩვეულებრივი მაგა-
ლითი: რომელსა უნდეს სესხების შენგან, ნუ გარე-მიქცევ პირსა შენსა
მისგან. მ. 5, 42. ჩვენთვის აქ საინტერესოა ამ რთული წინადადების პირ-
ველი წევრი: რომელსა უნდეს სესხების შენგან, რომელშიც არა ჩანს სახე-
ლობითი, მის ნაცვლად ნაზმარია ნათესაობითი — სესხების. ახალ ქართულზე
ეს ასე გადმოვიდოდა: რომელსაც მოუნდება (დასჭირდება) შენგან სესხება.

რით არის გამოწვეული ეს გარემოება? სანამ ამ კითხვაზე პასუხს გავ-
ცემდე, წინასწარ უნდა აღვნიშნოთ ასეთი კონსტრუქციის გარკვეული შე-
ზღუდულობანი. ჯერ ერთი, ასეთი კონსტრუქცია გვაქვს ჩვენ მხოლოდ რამ-
დენიმე ზმნასთან, რომლებიც ერთი შინაარსიერი ბაზით არის გაერთიანე-
ბული (ასეთი ზმნა 7-8 თუ იქნება)². მეორე: ნათესაობითში წარმოდგენილია
არა ყოველი სახელი, არამედ ზუსტად განსაზღვრული მორფოლოგიური
ოდენობანი; შესამჩნევს კი ჩვენთვის ახლა ყველაზე საინტერესოა: ეს ნათე-
საობითი უველგან წარმოდგენილია მარტივი ის ნიშნით და არა რთული
ნიშნით. ზმნასთან პირით შეწყობილი სახელი სხვაგან ყველგან ემფატიკური
ა-თი წარმოდგენილი (ასეთი ბრუნვა ერთადერთია — მიცემითი), აქ კი ნა-
თესაობითი მუდამ მარტივი ნიშნით — იხ-ით არის გამოჩატული. ეს სამი
შეზღუდვა შემთხვევითი არ უნდა იყოს. მაგრამ სანამ ჩვენს მსჯელობას გან-
ვავრძობდეთ და შევეცდებოდეთ ზემოთ დასმულ კითხვას გავსცეთ პასუხი,
უპოვებია ჯერ მაგალითებს გავეცნოთ და ვნახოთ, რა ზმნებია ისინი, რომ-

¹ შედევლობაში არა გვაქვს თარიღი გამონაკლისი, რომლებიც ახალ ქართულში გვხვდებ-
და და შერჩევისდელი წარმოშობისა.

ლებთანაც აღნიშნული სახის კონსტრუქცია გვხვდება, და რა სახელეობია ისინი, რომლებიც ასე მოულოდნელად დგას ნათესაობითში. რადგანაც საკითხს თეორიული მნიშვნელობაც აქვს, ჩვენ მოვიყვანთ თითქმის ყველა მაგალითს, რომელიც კი ჩვენ ხელა გვაქვს. მაგრამ მოვიყვანთ მოკლედ (ადგილის სიმცირის გამო), მაგალითებს დაეალაგებთ ზმნების მიხედვით, ხოლო ბოლოს თავს მოვუყრით და დაუერთავთ სრულ სიას იმ სახელეობისას, რომლებიც ნათესაობითში გვხვდება.

ნ დ ო მ ა :

მინდა დადუმების, უდაბნ. 176 rb; არა მინდა კორწინების, PO 55, 2; რაგამს-იგი სიკაბუქესა მინდა მე კორწინების, კიმ. I, 200 25; სვან. 266 a.

ხოლო მათ არა უნდა მოკლვის, ეგსტ. 175, 19; უნდა ღმერთსა ნუგეშინის-ცემის, კიმ. I, 22, 7; რომელთა უნდა სმენის თვს-თავსა მას მუშდისა თვსასა, ნეეშია 8, 2; არა დაცვის უნდა, სიბრინ. 16, 21; არა უნდა ნუგეშინის-ცემის შვილთა თვსთა ზედა, რამეთუ არა არიან, იერ. 31, 15; არა უნდა კურთხევის და განეშორა მისვან, ფსალმ. 108, 17; დო უნდა წარსლვის ერსა მას, რაგამ 83, 21; მრავალთა წინაწარმეტყუელთა და მუფეთა უნდა ხილვის და სმენად, რომელი გესმის, და არა ესმა, ლ. 10, 24 C; და შევიდა სახიდ და არავისა უნდა გამოცხადების, და ვერ დაეფარა იგი, მრ. 7, 24 C; არა უნდა სუმის¹, მ. 27, 34; რაქელ სტიროდა შეილთა თვსთა და არა უნდა ნუგეშინის-ცემის, რამეთუ არა იყვნეს წინაზე მისსა, მ. 2, 18; და მას არა უნდა ქამის, 2 მეფ. 13, 9; ხოლო არა უნდა შეწუხების სულისა ამნონის, ძისა თვსისა, 2 მეფ. 13, 21; გულისკმაყო იესუ, რამეთუ უნდა კითხვის, და ჰრქუა მათ, ი. 16, 19; და მას არა უნდა ნუგეშინის-ცემის, დამ. 37, 35; ხოლო მას არა უნდა სხუასა ადგილსა შესლვის, არამედ გირით მოიყვანეს იგი, კიმ. I, 205, 19; რომელი (ვენაზე) ახალ-ნერგ იყო და ყუაეილსავე შინა ნაყოფის გამოცემის უნდა, იპოლ. 20, 28; არა უნდა განყენების, იპოლ. 25, 23; მეორესა ღამესა გამოვიდა ეშვ ერთი ტყით და უნდა შესლვის მტილსა, კიმ. I, 302, 9; განრისხნა და არა უნდა შესლვის, ლ. 15, 28 C (შესლვად DE). აქედან აქვს გადატანილი ი. ბოლნელს; განრისხნა და არა უნდა შინა შესლვის; ბოლნ. 41, 18; დალაკათუ განტეგების უნდა, ვერ ეგებოდა, კიმ. I, 170, 38; რომელთა-იგი წარპარვის უნდა და შეღებად და დაწუვად მათა, პარხ. 1067 b; ხოლო მას არა უნდა გამოხლვის, ბარხ. 1249.

და უკუეთუ გინდეს შენ მთავრობის, ილუაწე, უდაბნ. 85 ra; ხოლო თუ ჩემისა სახელისა და უღირსებისაა გინდეს ცნობის, ...ოქროპირი, იოვანე ანჩელისა დის-წული, რომელმან ესე წიგნი დაეხსრიკენ, Отац. 264, 7.

¹ უნდა და პნებაჲს ზმნებთან ეს თავისებურება შემჩნეული ჰქონდა ფ. ცოტელსაც (F. Zorell, Grammatik., გვ. 102).

რომელსა უნდეს თქუენ შორის თავი თჳსი დიდ ყოფის, იყავნ იგი ზრწემ თქუენ შორის, მამ. სწავ. 389 [ორ სხვა ხელნაწერში (H 1662, A 1142): დიდ ყოფაჲ]; და ვისაცა უნდეს ძესა გამოცხადების, გამოუცხადოს, ლ. 10, 22 C; რომლისაჲ უნდეს ძესა გამოცხადების, გამოუცხადოს, მ. 11, 27; რომელსა უნდეს სესხების შენგან, ნუ გარე-მიიქცევ პირსა შენსა მისგან, მ. 5, 42; უკუეთუ ვისმე ებისკოპოსობის უნდეს, 1 ტიმ. 3, 1; რომელსა უნდეს ცხორების, მათ. 245, 8; უკუეთუ უნდეს წამების, მოც. 26, 5; თუ ვისმე ცილობის უნდეს, მრავ. 293, 1; ხოლო თუ უნდეს სმენის, მათი ისმინონ, ბოლნ. 74, 2; უკუეთუ ვისმე არა უნდეს ხაქმის, ნუცალა ჰამნ, 2 თესალ. 3, 10; პალ. აღბ. 60 ა 3; დასაბამი და ძირი არს ბოროტთა გულის-თქუმათაჲ, რომელსა უნდეს მთავრობის, კიმ. II, 152, 11.

უკუეთუ გჳნდეს შუების, ვიშუებდეთ, მრავ. 295, 11; სვან. 60 ხ.

ნება:

უკუეთუ გინებს ქეშმარიტად სმენის, მე გითხრა თქუენ ყოველივე, კიმ. I, 53, 1; უკუეთუ გინებს ჩემ თანა ყოფის, მოვედით, კიმ. I, 56, 12; რომელთა გინებს ჩუენების, მრავ. 295, 21; სვან. 60 ხ.

რომელთა უყუარს ღმერთი და უნებნ ხინანულის, პარხ. 1246; არა გჳნებს ცნობის, სვან. 480 ა; უდაბნ. 37 ხ.

რომელთა უნებნ განმრავლების ცოდვათა, გარე-მიიქცინის თუალნი მისნი, ბირაქ 27, 1; ვიდრეცა-იგი უნებნ მიხულის, მათ. 18, 11 ქვ.; ვაცთუნებდ სულთა მათთა, რომელთა არა უნებნ ცოდვის, პარხ. 771 ხ.

ნებ(გ)ა:

მნებავს ხლვის ყოველთა დღეთა ცხორებისა ჩემისათა და მიხლვის, სადა ცაჲ დასრულდეს, ეტ. II, 50, 14; მნებავს ხწავლის მეცა, სვან. 246 ა.

უკუეთუ გნებავს ცხორების, წარუდ და იყოფოდე კნობსა, კიმ. I, 24, 27; და უკუეთუ გნებავს შენ ცნობის ძალი მცნებისაჲ ამის, მამ. სწავ. (H) 41 v; უკუეთუ არა გნებავს წარხლვის, ჩუენ უკუნგაქციოთ საყოფლაღვე შენდა, ლიტ. ქრესტ. 167, 43; და უკუეთუ გნებავს ნუგეშინისცემის, იგლოვდე, მამ. სწავ. (H) 9; უკუეთუ გნებავს ხწავლის, ისწავლე მწრაფლ, პარხ. 20 ა; და უკუეთუ გნებავს ცნობის სიდიდე მისი, მამ. სწავ. (H) 40; და უკუეთუ გნებავს ბრულების, შეუდეგ ღმერთსა, მამ. სწავ. 428; ხოლო უკუეთუ გნებავს ცნობის, ...ამით ნიშნითა უწყოდე, მამ. სწავ. 229; უკუეთუ გნებავს სრულ ყოფის, მრ. 10, 21 (ქ. კეკელიძე, იერ. განჩინება, გვ. 316); რომელი გნებავს ყოფის, ყავ, პარხ. 1125 ა; უკუეთუ გნებავს ქველის-შეტყუფლების, ესაია 36, 16; და უკუეთუ გნებავს შეწყნარების, იგი არს ელია, მ. 11, 14 D; ნუუკუე თქუენცა გნებავს წარხლვის, ი. 6, 67; უკუეთუ რაჲ გნებავს ბრძანების ყრმისა ამისთჳს,

პარხ. 1234 b; უკუეთუ გნებავეს აქა შინა უოფის, წიგნისა სწავლია გიგმს, იქვე, 1232; გნებავესა სწავლის, რადენ მარხვად სოფლისათჳს მცველ არს, პარხ. 444 b.

რომელსა ჰნებავეს თქუენგანსა წარსლვის, ვიდოდენ, ვიდრეცა უნებნ, კიმ. I, 272, 14; რომელსა ჰნებავეს განსუნების სენიკსა შინა, ი. ჯავ. აღწ. 81, 17; მამ. სწავ. 428.

ენება მათ წარსლვის, კიმ. I, 310, 1; რადენცა ენების დაფარვის, კიმ. I, 183, 11; რომელსა ენებოს სესხების შენგან, ნუ მიიქცევი მისგან, მამ. სწავ. (H) 247; ხოლო უკუეთუ კურთხევის ოდენ ენებოს უგვრჯნოდ, ი. ჯავ. აღწ. 113, 20.

გულება:

უფალო, რად არს, რამეთუ ჩუენდა გეგულების გამოცხადების და არა სოფელსა, ი. 14, 22 C; ამიერიტგან განუყოფელ ვართ შენგან და, სადაცა გეგულების მისლვის, მუნცა თანა-წარმოვალთ, ეტ. II, 50, 18.

ეგულებოდა რად წარსლვის, თხრობ. 48, 9; ეგულებოდა სწავლის, მრავ. 256, 19; პარხ. 14 a.

წად(ილი):

ხოლო შრავალთა წინაწარმეტყუელთა და მამათ-მთავართა სწადოდა ხილვის, რომელსა-ესე თქუენ ხედავთ, და არა იხილეს, ბოლნ. 58, 24; ნუ-უკუე აწ გუწადოდა მცა მარხვისა მის, უდაბნ. 52 va. ემფატიკური ა აქვს იმიტომ, რომ ნაწევარი ახლავს; ეს ნაწევარი რომ არა, უმჯეღლად იქნებოდა მარხვის, როგორც გვაქვს ამივე ზმნისთან აქვე ზემოთ: სწადოდა ხილვის.

ჩენა:

ნუ წუნობის გიქს თქუენ იგი, მამ. სწავ. 399; ცხადად შეძინების უჩნ, იქვე, 12.

უკუეთუ ვისმე უჩნდეს ცილობის, ჩუენ ეგევითარი ჩუელებად არა გუაქუს, 1 კორ. 11, 16; სვან. 57 a.

გულის-თქუმა:

შიწოვიდოდენ და გული-მითქუმიდა თევზისა და ჯორცისა, რომელი მაქუნდა ეგვტეს, პარხ. 1278.

ძლუენი ეკიდა და დრტყნიდეს, ოქროდ მიაქუნდა და არა გული-უთქუმიდა ჯორცის, სვან. 38 a; მრავ. 277, 13.

იზაქარს კეთილის გულმან-უთქუა, დაბ. 49, 13; გულმან-უთქუა ჰამადისა, იოლ. 25, 196.

ველ-წიფება:

ვის-ზე ველ-ეწიფების ცხორების, ლ. 18, 26 C.

ასეთია ის მაგალითები, რომლებიც ჩვენ ხელთ გვაქვს. ახლა შეიძლება შევჯავროთ ზოგიერთი შედეგი.

უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღვნიშნოთ, რომ მოვლენა, რომელზედაც საუბარია აქ, იშვიათად გვხვდება: ერთ შემთხვევაში რომ იჩენს თავს,

მეორე, სრულიად ისეთსავე შემთხვევაში ის არ გვხვდება, აქ მას ცვლის ძველი ქართულისათვის კარგად ცნობილი ფორმა: საწყისი ვითარებითში, მაგალითად: არა უნდა სუშის DE — არა უნდა სუშად C (მ. 27, 34), რამეთუ უნდა კითხვის DE — რამეთუ უნდა მისა კითხვად C (ი. 16, 19), სწადოდა ხილვის (ბოლნ. 58, 24) — სწადოდა ხილვად (ბოლნ. 78, 1), ვისაცა უნდეს ძესა გამოცხადების C — ... გამოცხადებად DE (ლ. 10, 22) და სხვა.

უფრო იშვიათად ამნაირ ნათესაობითს სახელობითი ენაცვლება: რომელსა უნდეს დიდ ყოფის (მამ. სწავ. 390) — ... დიდ ყოფაჲ (მამ. სწავ. H; მრ. 10, 43 DE) და სხვა.

ზანდახან ერთ ზმნასთან წარმოდგენილი ორი საწყისიდან ერთი ნათესაობითშია, მეორე ვითარებითში: უნდა ხილვის და სმენად (ლ. 10, 24 C) და სხვა.

ეს საშირისპირო ადგილები აღებულია სხვადასხვა ხელნაწერებიდან, რომლებშიც ერთი და იგივე ადგილია გადმოცემული. მაგრამ მსგავსი შემთხვევები ერთსა და იმავე ხელნაწერშიც გვხვდება, მაგალითად: არა უნდა განყენების (იპოლ. 25, 23), მაგრამ: არა უნდა განყენებაჲ (იპოლ. 25, 45)¹.

შემდეგ აღსანიშნავია, რომ ზმნები, რომლებთანაც ასეთი კონსტრუქცია გვხვდება, მეტად მკირერიცხოვანია. ეს ზმნებია:

1. ნ დ ლ მ ა: მინდა, უნდა, გინდეს, უნდეს, გვინდეს
2. ნ ე ბ ა: გინებს, უნებს, გვინებს, უნებს
3. ნ ე ბ (ვ) ა: მნებაეს, გნებაეს, მნებაეს, ენება, ენების, ენებოს
4. გ უ ლ ე ბ ა: გვგულების, გვგულებოდა
5. ჩ ე ნ ა: გიჩს, უჩნ, უჩნდეს
6. წ ა დ (ი ლ - ი): სწადოდა, გუწადოდამცა
7. გ უ ლ ი ს - თ უ შ მ ა: გული-მითქუმიდა, გული-უთქუმიდა, გულმან-უთქუა
8. პ ე ლ - წ ი ფ ე ბ ა: პელ-ეწიფების.

ადვილი მისახედრია, რომ აქ ჩამოთვლილი ზმნები, არსებითად რომ ეთქვათ, სურვილის გამოხატველი ზმნებია. მართლაც, ერთი ხელნაწერი რომ ერთ ამათგანს ხმარობს, მეორეში იგი მეორე ზმნითაა შეცვლილი: უნდა ხილვის (ლ. 10, 24 C) — სწადოდა ხილვის (ბოლნ. 58, 24). ამათგან ცოტა დაკლებულია პნიშვნელობით გულდება და ჩენა, მაგრამ მათი დაახლოება ძირითადად ჯგუფთან ძნელი არაა (გვგულებოდა — ამირებდა, სურდა და სხვ.). მაშასადამე, გამოდის, რომ ეს ჩვენი ნათესაობითი მეტად იშვია-

¹ ბევრჯერ ასეთი ნათესაობითის ხმარება აცილებულია მთელი დამოკიდებული წინადადების მოშველიებით, მაგალითად: რომელსა უნდეს დიდ ყოფის (მამ. სწავ. 390) — რომელსა უნდეს, რამათმცა იყო დიდ თქუენ შორის (მრ. 10, 43 C).

² უჩრევნებთ ყველა ფორმას, რომელიც თუ შეგვხვდა ჩვენთვის საინტერესო ნათესაობითის ფორმასთან.

თად, განსაზღვრულ შემთხვევებში იხმარება; ზმნები, რომლებთანაც ასეირნატესაობითი გვხვდება, მეტად შეიკრებიცხოვანია, ჩანს, რომ ამ ფორმების გამოყენება ხელოვნურ ხასიათს ატარებს, ხელოვნური მოსაზრებებითაა წარმოსმნილი და შეპირობებული.

აღნიშნული ფორმის შეზღუდულად ხმარების კიდევ ერთი გარემოება ამტკიცებს. ეს ისაა, რომ ნათესაობითში წარმოდგენილი სიტყვა თითქმის ყოველთვის საწყისია, აქ არ გვხვდება ჩვენ არც არსებითი სახელი და არც ზედსართავი¹, არც რიცხვითი და არც ნაცვალსახელი; არ გვხვდება არც მიმღობანი, ერთი სიტყვით, ეს არის სუფთად საწყისური (მასდარული) კონსტრუქცია. ჩვენ ნიერ ზემოთ წარმოდგენილი მასალები 100-ზე მეტი სიტყვის შეიცავს; ამათში 50 ნათესაობითში დასმული სიტყვაა (ზოგჯერ სახელები მეორდება), რომელთაგან 46 საწყისია.

აი ის საწყისებიც იმ სახით, როგორც ისინი ტექსტებში გვხვდება:

ბრძანების, გამოსვლის, გამოცემის, გამოცხადების (მეორდება 4-ჯერ), განმრავლების, განსუენების, განტეგების, განყენების, დადუმების, დაფარვის, დაცვის, ეპისკოპოსობის, კითხვის, კურთხევის (2), მარხვისა, მთავრობის, მისთვის (3), მოკლვის, ნუგეშინის-ცემის (5), საქმის (2), სესხების (2), სინანულის, სღვის, სმენის (3), სრულების, სუმის, სწავლის (5), ქველის-მეტყუელების, ქორწინების (3), ყოფის (5), შესვლის (4), შეძინების, შეწუხების, შეწყნარების, შუების (2), ჩუენების, ცილობის, ცნობის (6), ცოდვის, ცხორების (3), წამების, წარპარვის, წარსლის (6), წუნობის, ჰამის, ბილვის.

ლორიდე შემთხვევაში ნათესაობითში გვევლინება სახელიც (არსებითი და ზედსართავი), მაგალითად: გული-მითქუმიდა თევზისა და ჯორცისა, გული-უთქუმიდა ჯორცის, გულმან-უთქუა ჰამადისა, გულმან-უთქუა კეთილის და სხვ. (ნ. მაგალითები ზემოთ). მაგრამ ეს შემთხვევები საწყისთა ანალოგიით უნდა ავსხნათ. მაინც აღსანიშნავია, რომ ოთხივე შემთხვევა ერთსა და იმავე ზმნასთან გვხვდება. ისიც არაა უგულებელსაყოფი, რომ სამი ამ სახელთაგანი ნათესაობითის სრული ფორმით იხმარება (თევზისა, ჯორცისა, ჰამადისა), რაც საწყისებში არ გვხვდება. ეს რღვევის პროცესი პირველად მართლაც ანალოგიის მიერ გამოწვეულ მაგალითებში უნდა დაწყებულიყო. საწყისები კი დიდხანს ინახავდნენ ძველ ფორმებს.

საწყისების მოთხოვნის აუცილებლობამ მიიყვანა ენა იქამდე, რომ ისეთი ხელოვნური ფორმები შეექმნა (საწყისებად), როგორიცაა: ეპისკოპოსობის, მთავრობის, წუნობის და სხვა.

განსაკუთრებით აღნიშნავთ, როგორც უაღრესად დამახასიათებელ მოვლენას, რომ ყველა ამ საწყისს ნათესაობითის ნიშნად აქვს მარტივი მს. სუფიქსი და არა რთული მს-ა². ეს შემთხვევითი სრულებით არ უნდა იყოს:

¹ ერთ-ერთ გამოწვევას — კვეთი.

² ერთადერთი გამონაკლისის წარმოადგენს მარხვისა, რომელიც იმის გამო უნდა იყოს ასეთი უჩვეულო ფორმაში, რომ მას საწყისი ახლავს, ხოლო საწყისი ამ ემდოტისური ა-ს გარეშე არ შეიძლება იყოს.

ამ მარტივი ის ნიშნაინი ფორმით სურდათ ეს ნათესაობითი განესხვავებინათ ჩვეულებრივი ის-ა დაბოლოებანი ნათესაობითისაგან, რომელიც ენაში მიღებული ჩვეულებრივი წესების მიხედვით იზმარებოდა, მაგალითად: უნდა კითხვის, მაგრამ: შემდგომად კითხვისა, რომელსა არა უნდეს საქმის, მაგრამ: ჩვენდა ჯერ-არს საქმელ საქმისა (ი. 9, 40) და სხვა.

ბოლოს, ინტერესმოკლებული არ იქნება აღენიშნოთ, რომ ნაჩვენები კონსტრუქცია უმთავრესად (თუ არ ვიტყვით, თითქმის ყოველთვის) ნათარგმნ ტექსტებში გვხვდება, ორიგინალური ლიტერატურის ენაში კანტიკუნტად და მალე იშვიათად თუ შევხვდებით. ჩვენ მიერ მოყვანილი მაგალითებიდან (დაახლოებით 100 შემთხვევიდან) ორიგინალური ძეგლების ენაში 1—2 თუ არის (ერთი მათგანი — არა უნდა მოკლვის — ევსტათი მცხეთელის მარტილობაში გვხვდება)¹, სხვა ყველა ნათარგმნი ძეგლების ენაშია ნაპოვნი.

ყველა ზემოთ თქმულიდან ირკვევა, რომ ამ კონსტრუქციის სახით ჩვენ საქმე გვაქვს ენაში შექმნილ ზელოვნურ ფორმასთან, რომლის გავრცელების არეც შეტად ვიწრო და შეზღუდულია, იგი იზმარება იშვიათად, მხოლოდ ზოგიერთ წმინასთან და მარტო საწყისებში. ერთი სიტყვით, იგი შეზღუდულია ყოველმხრივ.

კითხვა ისმის: რით უნდა იყოს გამოწვეული ასეთი ნათესაობითის ხმარება? ხომ არ არის იგი რომელიმე უცხო ენის კონსტრუქციის პირდაპირი გადმოღება? ხომ არ შეიძლება დაეუშვათ, რომ ეს ზმნები ნათესაობითის ითხოვს რომელიმე უცხო ენაში, ეთქვას ბერძნულში, და ეს ნათესაობითი გადმოჰყვა მათ ქართულში?

ამაზე, ჯერ-ერთი, უნდა შევნიშნოთ, რომ ასე შექანოკურად ერთი ენიდან მეორეში არ გადადის გრამატიკული ფორმები. გრამატიკული ფორმები ენაში ჩნდება თავისი საკუთარი გრამატიკული წყობის ბაზაზე, ეს შეესაბამება ენის შინაგანი ბუნების კანონებს. ასეთი უხეში გადატანა გრამატიკული წესებისა ეწინააღმდეგება ენის თავისთავადი განვითარების, მისი შინაგანი ბუნების კანონებს.

მეორე მხრივ, კიდევ რომ დავუშვა ასეთი გავლენის შესაძლებლობა, ყველაზე ადრე ბერძნულის გავლენაზე უნდა ყოფილიყო ლაპარაკი, რადგან ძველი ქართულის მთელ სივრცეზე ჩვენი წინამორბე ყველაზე მეტად ბერძნული ენიდან თარგმნიდნენ სხვადასხვა ბასილიონ ძეგლებს. ძველ ბერძნულში კი ზემოთ აღნიშნულ ზმნებთან სწორედ რომ არ იზმარება ნათესაობითი. ს. ს. ონოლოვსკის სპეციალური პარაგრაფები აქვს მიძღვნილი ნათესაობითი ბრუნვის ფუნქციების გარკვევისადმი. აქ დაწვრილებითაა ლაპარაკი იმის შესახებ, თუ რომელ ზმნებთან იზმარებოდა ძველ ბერძნულში ნათესაო-

¹ არც ერთი მაგალითი არ გვხვდება შუშანიკის მარტილობაში, ამის წამებაში, გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში, სერაპიონ ბარბელის ცხოვრებაში.

სრულ ყოფა), რომელსაც ენა ძველადაც მიმართავდა. ეს ფორმა უფრო მე-საუფრო აღმოჩნდა ენაში შექმნილ სხვადასხვა მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფი-ლებლად, აგრეთვე უცხო ენათა Infinitiv-ის გადმოსაცემადაც. ეს სახელო-ბითში დასმული საწყისი მტკიცედ დამკვიდრდა ახალ ქართულში და მას სრული დატვირთვით იყენებს ენა მრავალნაირი საქმეებისათვის.

4. ნათესაობითი წრფელობითი მსაზღვრელად

მსაზღვრელად წარმოდგენილი ნათესაობითი ბრუნვა ძველ ქართულში, როგორც ცნობილია, ორგვარი ხასიათისაა:

ა) თუ ის საზღვრულს წინ უსწრებს, ჩვეულებრივ არ ეთანხმება მას არც ბრუნვაში, არც რიცხვში, იგი მხოლოდ იმართვის მისგან, მუდამ ნათე-საობითში დგას, მისი ბრუნვის ნიშანია რთული ის-ა, მაგალითად:

სახ.	სახლ-ისა	უფალ-ი
მოთხ.	სახლ-ისა	უფალ-მან
მიც.	სახლ-ისა	უფალ-ს-ა
ნათ.	სახლ-ისა	უფლ-ის-ა
მოკმ.	სახლ-ისა	უფლ-ით-ა
ვით.	სახლ-ისა	უფლ-ად
წოდ.	სახლ-ისა	უფალ-ო

ასევე უცვლელად იქნება მოცემული ეს „სახლისა“ აგრეთვე მაშინაც, როცა საზღვრული მრავლობითშია დასმული, მაგალითად:

სახ.	სახლ-ისა	უფალ-ნ-ი
მოთხ.	სახლ-ისა	უფალ-თ-ა
მიც.	"	"
ნათ.	"	"
მოკმ.	"	"
ვით.	"	"
წოდ.	სახლ-ისა	უფალ-ნ-ო

ბ) მაგრამ თუ მსაზღვრელი საზღვრულის შემდეგაა მოთავსებული, ის იმართვის ამ უკანასკნელის მიერ და ეთანხმება მას ბრუნვასა და რიცხვში, მაგალითად:

სახ.	უფალ-ი	სახლ-ისა-დ
მოთხ.	უფალ-მან	სახლ-ისა-მან
მიც.	უფალ-ს-ა	სახლ-ისა-ს-ა
ნათ.	უფლ-ის-ა	სახლ-ისა-დს-ა
მოკმ.	უფლ-ით-ა	სახლ-ისა-დთ-ა
ვით.	უფლ-ად	სახლ-ისა-(დ)
წოდ.	უფალ-ო	სახლ-ისა-ო

ასე იქნება მაშინაც, როცა ნათესაობითს რიცხვშია საზღვრული (უფალ-ნ-ი სახლ-ისა-ნ-ი) ან მსაზღვრელი (უფალ-ი სახლ-თა-მ). ასეთ თავისებურ ფორმას ორმაგი ბრუნვის ფორმა ეწოდება. მაშასადამე, (უფალი) სახლ-ისა-მ ორმაგი ბრუნვა ყოფილა: ნათესაობით-სახელობითი, (უფალ-ს-ა) სახლ-ისა-ს-ა — ნათესაობით-მიცემითი და სხვა¹.

ჩვენ აქ გუჩვენეთ 7 ბრუნვა. ეს მსჯელობა მხოლოდ ამ 7 ბრუნვის ვება. რაც შეეხება წრფელობითს, რომელსაც ნათესაობითში დასმული მსაზღვრელი-ახლავს, მისთვის ეს ორი სახე არ არსებობს. ის თავის მსაზღვრელიანად მუდამ ერთი სახითაა წარმოდგენილი: საზღვრული წრფელობითში, ოდენ ფუნის სახით, მსაზღვრელი ნათესაობითში, რომელსაც მხოლოდ მარტივი ის ნიშანი აქვს. მაგალითად: სახლ-ის უფალ, მაგრამ მაინც: უფალ სახლ-ის. და ეს გასაგებია: ის ემფატიკური ა, რომელიც ნათესაობითს ახლავს, როგორც ცნობილია, მსაზღვრელი ნაცვალსახელისაგან (ნაწევრისაგან) მომდინარეობს, ხოლო წრფელობითი სწორედ განუსაზღვრელი ბრუნვაა; ის, მაშასადამე, თავისი ბუნებით პრინციპულად გამოირჩევა ამ ემფატიკური ა-ს დართვის შესაძლებლობას. ამიტომაც, რომ ის (ნათესაობით-წრფელობითის ფორმა) მუდამ სუფთა ბრუნვის ნიშნით გვევლინება, სულ ერთია, როგორი იქნება რიგი: მსაზღვრელი გაუსწრებს წინ საზღვრულს, თუ, პირიქით: საზღვრული მოექცევა წინ.

ერთი კია მაინც აღსანიშნავი: გაცილებით უფრო ხშირია ის შემთხვევები, როცა საზღვრული წინაა და ნას მოსდევს მსაზღვრელი (უფალ სახლის). ეს ჩვეულებრივი ნორმიდან გამომდინარეობს, რომელიც შეფობს ძველ ქართულში და რომლის მიხედვითაც საზღვრული ჩვეულებრივ წინ დგას, მსაზღვრელი ჩვეულებრივ მოჰყვება ნას.

მართალია, აქა-იქ გვხვდება ისეთი შემთხვევები, როცა ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი ის ა-თი არის გაერკობილი (შვილ ღმრთ-ის-ა ყოფად), მაგრამ ამხაირი მაგალითები პირვანდელი არაა, შემდეგაა გაჩენილი და კარგადაც ასახავს წრფელობითის რღვევის პროცესს. სწორედ წრფელობითის ამ დაშლა-რღვევის სათავეები თვით ძველ ქართულშია მოცემული და ამ მაგონების ერთ-ერთი გამოხატულებაა, რომ ნათესაობით-წრფელობითში აქა-იქ თავს წამოაყდრს ხოლმე მისთვის უცხო ემფატიკური ა. თავდაპირველად კი, როგორც ვნახეთ, აქ ა არ შეიძლება ყოფილიყო და არც გვქონდა, აქ ყველგან მარტივი ის იყო.

აქ შეიძლება კიდევ შემდეგიც შევნიშნოთ: თუ ნათესაობით-წრფელობითის ფორმას თავის მხრივ ახლავს სხვა, ახალი მსაზღვრელი, ისიც მარტივი ის ნიშნით იქნება წარმოდგენილი (აღმასრულებელ საკმის დიდის).

ახლა ვნახოთ ზემოთ თქმულის მაგალითები.

¹ ამ საკითხზე უკვე კვებით გვეჩვენა საუბარი.

საქურველ მეცნიერების არიან ბაგენი ბრძენთანი, იგავ. 14, 7; რაათა იქმნე შვილ ღმრთის, სვან. 385a; ყუავილნი ჩემნი არიან ნაყოფ დიდების და სიმდიდრის, ზირაქ 24, 19; საღმობა გულის და გლოვა გონების — დედაკაცი. მაქილობელი, იქვე, 26, 7; უკუეთუ იპოვოს ხოლო თუ ვინმე მყოფელ სიმართლის და მეძებელ სარწმუნოების, ულხინო შას, იერ. 5, 1; და იყოს... სახლი იოსებისი ალ ცეცხლის, აბღია 1, 18; ვეკმნეთ ჩუენ მი- ზეზ კეთილის ყოველთა, მამ. სწავ. 15; ნაშობ ღმრთის ზეცას ვეპოვნეთ, შიტბ. 26b; რაათა იყოს მათა ჭურ ნუგეშანის-ცემის, უდაბნ. 57a; იყოს წუენდა... საიდუმლო მშჯდობის და ერთობა სიწმიდის, პარხ. 5b; ლამწარ ნათლის ელვარე ხარ, იქვე, 12a; და ლეკუ ღმრთის წოდებულ იყო, მრავ. 26d, 39; იქმნეს მოძღუარ უკეთურების და არა კეთილის, თუალთ. 42, 15; და იქმნა იგი ძეგლ მარილის, დაბ. 19, 26; მამ. სწავ. 268; ეწოდების შას შზე სიმართლის, თარგმ. გამოცხ. 19, 12; ძე შაღლის ეწოდოს, ლ. 1, 32; ამისთჳს ერქუა აგარაკსა შას აგარაკ სისხლის, მ. 27, 80; და იქმნა ლელე გლოვის... ნათ-სადგურ ცხოვრების, ხანძთ. 118, 45; ექმნა ყოველთა სახე კეთილის, იქვე, 127, 29; სულწელება საცხებლის, იპოლ. 2, 57; საცხებელ ხულწელების, იქვე, 2, 62, 64, 83; რომელიმე სახილავი მოძღუარ კეთილის ექმნის, ხანძთ. 111, 36; მარცუალ მღოგჯ ეწოდა, აბო 183, 12; მიზეზ სწავლის* ექმნებინ შას, აბო 185, 29; მე ყუავილ გეღის, იპოლ. 17, 3, 17; იქმნ... საუნჯე სათნოების, სას. პოგზ. 119, 115; ასონი... ვყვენ ასო შეძვის, 1 კორ. 6, 15; წყარო ცხოვრების გუეკმნა ჩუენ წმიდაჲ ქალწული, წყარო სიწმიდის და ნათლის, პარხ. 948a; და იოლარა იყვენენ მერმე... საწერტელ სიმწარის და ეკალ საღმობის, ენეკ. 28, 24; ექმენ კუერთხ ღერწმის სახ- ლსა ისრაელისასა. იქვე, 29, 6.

ჩვენ ზემოთ მოვიყვანეთ ნათესაობით-წრფელობითის მაგალითები, რომ- ლებიც პირდაპირი წყობის მიხედვით იყო წარმოდგენილი, ე. ი. საზღვრული წინ, მსაზღვრელი შემდეგ. ესაა ძველი ქართულისათვის ძირითადი, დამაბა- სიათებელი წყობა. მაგრამ, როგორც აღვნიშნეთ, ამის გვერდით გვაქვს შებრუნებული წყობაც, როცა მსაზღვრელი საზღვრულის წინაა მოჭკეული, მართალია, ასეთი წყობა ძველ ქართულში იშვიათია, რადგან ბევრი მათ- ვანი მკვიდრ კომპოზიტად არის ქცეული და ჩვეულებრივი სახის მსაზღ- რელ-საზღვრულზე აქ ზედმეტია ლაპარაკი (ჯუჯარის-მცუშელი, ხარკის-მომ- ვდელი), მაგრამ საერთოდ ასეთი წყობა მაინც გვაქვს. აქ დავასახელებთ ამის რამდენიმე ნიმუშს:

უკეთურმან შან უკეთურების ჭურველ გუქმნა, უდაბნ. 63v8; რაათა იყოს უბრალო, ერთის ცოდის ქმარ, ტიტ. 1, 6; იყოს... ერთის ცოდის ქმარ, ფრთხილ, წმიდა, 1 ტიმ. 3, 2; აწ სამნი ესე ერთობის წიგნ იქმნეს, იპოლ. 1, 35; ხოლო შენდა ეაჲ თავ გუვილის განკშელ და უუამოჲს ნაყოფ, კიმ. 1, 138, 12.

ნათესაობით-წრფელობითის ფორმასთან ერთად მოცემული ატრიბუტული მსაზღვრელიც წრფელობითის ფორმით იქნება წარმოდგენილი, მაგალითად:

184

სებასტიანე ჰრქუა: ქსელ დედაზარდლის **განხეთქილ** და **განღეულ** ცხოვრებისაგან, კიმ. 1, 140, 6.

როცა ნათესაობით-წრფელობითის ფორმას ახლავს კიდევ სხვა მსაზღვრელი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ისიც ნათესაობითის მარტივი ნიშნით იქნება წარმოდგენილი, მაგალითად:

რამეთუ გერქუას შენ... მშვდობა სიმართლის და დიდება **ღმრთის ხახოების**, ბარუქ 5, 4; (ეწოდა) ძე **მამის უკუდავის**, აბო 181, 22; მუნ ეწოდოს შვილ **ღმრთის ცხოველის**, პრომ. 9, 26.

მარტივი ის ნიშნით არის წარმოდგენილი სახელი **მამინაც**, როცა საზღვრული არა ჩანს (ჩაეარდნილია), მაგრამ კონტექსტის მიხედვით იგულისხმება, მაგალითად: არლარა ერქუას ადგილსა ამას ...დასაცემელ და საზაროვან და **სრვის**, იერ. 19, 6; და უწოდა მას **ფიცის**, დაბ. 26, 33. პირველ მაგალითში გამოტოვებულია სტილისტიკური მოსაზრებით, მაგრამ ადვილად იგულისხმება სიტყვა **ადგილ-ი** (არლარა ერქუას... ადგილ **სრვის**), ხოლო მეორეში გამოტოვებულია **ქალაქი**, რაც იქვეა ნახსენები: ამისთჳს უწოდა სახელი ქალაქსა მას **ფიცის** (იქვე).

როცა ერთ საზღვრულს ახლავს ორი ან მეტი მსაზღვრელი, რომელთაგან ზოგი წინ არის და ზოგი ბოლოს, წესი იგივე რჩება: მართული მსაზღვრელი მარტივი ის ნიშნით იქნება მოცემული, ატრიბუტული — წრფელობითის ფორმით (ორივესათვის სულ ერთია, წინ იქნება, თუ უკან), მაგალითად: იუოს ...ერთის **ცოლის** ქმარ, **ფრთხილ**, წმიდა, 1 ტიმ. 3, 2.

დასასრულ, აღვნიშნავ ისეთ შემთხვევებს, როცა ნათესაობით-წრფელობითის ფორმა ემფატიკური ა-თია წარმოდგენილი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ასეთი ანიანი ფოთლები გვიანდელი წარმოშობისაა და იმ მდგომარეობას ასახავს, როცა წრფელობითი თანდათან კრებოდა და მის ადგილს თანდათან იჭერდა სახელობითი (უმთავრესად). ან სხვა პრუნებები (მიცემითი, ვითარებითი). აი ამის რამდენიმე ნიმუში:

და მყენა ჩუენ საშეუთო მღდელ **ღმრთისა** და **მამისა** თჳსისა, გამოცხ. 1, 6. აქ, რასაცვირეელია, მოსალოდნელი იყო **ღმრთის** და **მამის**. აქ ემფატიკური ა-ს დართვისათვის ხელი უნდა შეეწყოს მსაზღვრელს (თჳსისა), რომელსაც სახელები **ღმრთის** და **მამის** ა-ს გარეშე ვერ მიიღებდა; ამის დამწერს ან მსაზღვრელ „თჳსისა“-ზე უნდა აეღო ხელი და მაშინ გვეჩვენებოდა: საშეუთო მღდელ **ღმრთის** და **მამის**, ანდა, თუ ამ მსაზღვრელს დატოვებდა, წინამავალი მსაზღვრელებისათვის ა დაერთო. ჩვენს ტექსტში მეორე გზაა არჩეული: აქ, მამასადამე, ა-ს დართვა, ასე ვთქვათ, ერთგვარად აუცილებლობით არის გამოწვეული. მაგრამ ყოველთვის ასე როდია, რღევია იმის რღევია, რომ ძველი ფორმის ახლით შეცვლა უნდა მოხდეს სხვა, ახალი შიზებებით, ამ შემთხვევაში გათანაბრების ძლიერი ტენდენციით, რომ სხვა პრუნებში არსებული ა გადავიდეს აგრეთვე წრფელობითშიც და მოხდეს ერთგვარი უნიფიკაცია.

აი ამის ნიმუშებიც:

რამათა იყენეთ შვილ ნათლისა, არიმ. 36, 23, 21 (შდრ. რამათა იყენეთ შვილ ღმრთის, ფილ. 2, 15); არამედ იქმნის იგი ჭურ დაჯნალობისა და ჭურჭერ მცონარობისა, მამ. სწავ. 331; ყვეს თანა-მდებ ზიკუდილისა, მრ. 14, 64 C; რამათა არა ვიყენეთ გულის-მთქუმელ ბოროტისა, 1 კორ. 10, 6; მადლი ნაშობ ღმრთისა წოდებისაჲ, სას. პოეტ. 272, 404 (შდრ. რამეთუ ივინი ნაშობ ღმრთის იწოდნენ, მ. 5, 9); ესე სიტყვული მეყაენ მე მიზეზ ცხოვრებისა ხალკუნოასა, პარს. 1001 ხ (თაღდაპირველად უნდა გვეჩინოდა: მიზეზ ცხოვრების საუკუნოას); და არლა იყენენ სასო ზაზლისა ისრაელისა, ეზეკ. 29, 16; მიმხუტეულ ანგაპრებისა არიან. სვან. 400 ხ (მაგრამ ვარიანტი: მიმხუტეულ ანგაპრების არიან, პარს.); იქმნების იგი სუეტ ქეშმარიტებისა, თარგმ. ვა-ნოცხ. 3, 12. ეს უკანასკნელი მაგალითი ამოღებულია ანთულოპიას თარგმანების ქართული ვერსიიდან, რომლის ქართული თარგმანიც ექვთიმე მთაწმიდელს ეკუთვნის¹. ექვთიმე მთაწმიდელი კი, როგორც ცნობილია, ძალიან ბევრ შემთხვევაში არღევს ძველი ქართულის ნორმებს და მათ ნაცვლად ახალი ფორმები შემოაქვს. ამიტომ გასაკვირი არ არის, რომ აქაც ახალი ფორმები იყოს მოცემული მის თარგმანში, შეენიშნავთ აქედ, რომ მსგავსი მაგალითები მისი ხელიდან გამოსულ სხვა თარგმანებშიც ხშირია.

ზემოთ ნაჩვენები წესის საფუძველზე უნდა აიხსნებოდეს აგრეთვე ძველი ქართულისათვის კარგად ცნობილი კომპოზიციის „თაყუანის-ცემის“ ეტიმოლოგია.

ეს სიტყვა სამი სახით იხმარება ძველ ქართულში:

ა) ყველაზე გავრცელებული (მაგრამ არა ყველაზე ძველი) სახეა „თაყუანის-ცემა“:

რამათა მეცა მივიდე და თაყუანის-ვსცე მას, მ. 2, 8; იხილეს იგი და თაყუანის სცეს მას, მ. 28, 17; მირბიოდა და თაყუანის-სცემდა მას, მრ. 5, 6; და ვითარცა მიიწია. მძლავრ შე-ხოლო-ვიდა და თაყუანის-სცა პატრონისა ჯუარსა, შუშ. 157, 16.

ბ) უძველესი წარწერებისა (და სხვა ძეგლების) ენაში ამ სიტყვაში უბრალოდ არსად ჩანს. სამაგიეროდ ვინი ჯერ კიდევ თავის აღგილას არის შევიდრად:

ქრისტე, დავით ებისკოპოსი კრებულთურთ და ამას ეკლესიასა შინა-შენდა მიმართ თაყუანის-მცემელნი შეიწყალენ, ბოლნ. წარწ.; მე, თემესტია, აღვაშენე საყოფელი ესე სატყენებელად სულისა ჩემისა, თაყუანისა ცემელად ღმერთსა, მცხეთის წარწ.; და ვითარ იქმნა თავადმან ერისა მისგან, აღვდა მად თაყუანის-ცემად, მრ. 6, 46 C.

გ) არსებობს გარდამავალი საფეხურის ფორმებიც, რომლებშიც ვ-ც არის დაკუთლი და უბრალოდ: უკუეთუ თაყუანის-მცე შენ ჩემ წინაშე, იყოს შენდა, ლ. 4, 7 E; უფალსა ღმერთსა შენსა თაყუანის-სცე და მას მხოლოსა.

¹ სატ. მეზ. ხელნ. H 1346.

მსახურებდნენ, ლ. 4, 8 E; წეროლ არს: სახლსა ჩემსა სახლ თავუანის-საც-
მელ ეწოდოს, მ. 21, 13 C; მრ. 11, 17 C.

ცხადია, ამ სამი ფორმიდან უმეტესია მხოლოდ გინიანი ფორმა: თავ-
უანის-ცემა, ხოლო „თავუანის-ცემა“-ში გინი გადასმულია ყარის შემდეგ
და უბრჯველ არის შეცვლილი. თავუანის-ცემა კი, როგორც ვთქვით, ამ
პროცესის გარდაშვალ საფეხურს ასახავს.

მაგრამ ამ კომპონენტში მთავარია არა გინისა და უბრჯველს საკითხი,
არამედ იმის ახსნა, თუ რატომ დგას ყანა ნათესაობითში ზმნის პირიან
ფორმებში: თავუანის-სცა მას? (საწყისსა და მიმდევრებში, რასაკვირველია,
მისი გამართლების საკითხი არც დაისმებოდა). ზოგს ჰგონია, რომ თავუ-
ანის-სცა ნიშნავს „სალმის მიცემას თავის მიწაზე დაკრით“, სიტყვასიტყვით:
„მიწაზე თავის ცემას“. ამ შეხედულების მიხედვით „სცა“ ჩვენს გამოთქმაში
ნახშირია „დარტყმის“, „ცემის“ მნიშვნელობით: თავი მიწაზე დაარტყაო.
მაგრამ ასეთი გაგების წინაშე აღმართულია ორი დიდი დაბრკოლება:

1) „სცა“ ზმნა სამირიანია და, მაშასადამე, ირიბ ობიექტს მიცემითში მო-
იხსოვს. აქ კი ეს სახელი ნათესაობითშია დასმული (ყანის); 2) რომ გი-
დელ დაგვეშვა, რომ თავი „ყანის“ სცა (ე. ი., როგორც ფიქრობენ, თავი
ყანას სცა, ე. ი. თავი მიწას დაარტყა) სწორი ფორმაა, მაშინ რაღა საჭირო
იყო ამ ზმნასთან მიცემითში დასმული სხვა სახელები (თავუანის-სცა ჯუ-
არსა, თავუანის-სცა მას)? „თავუანის-სცა მას“ ჩვეულებრივი ბუნებ-
რივი გამოთქმაა ძველი ქართულისათვის. აქ „მას“ აღცილებელია და მეორე
სახელის ნათესაობითი სხვაგვარად უნდა იხსნას.

ამ გამოთქმაში, ჩვენი აზრით, უნდა გვეკონდეს ჩვენ მიერ ზემოთ გარ-
ჩეული ორმაგი ბრუნების სწორედ ნათესაობით-წრფელობითის ფორმა: თავ-
უანის სწორედ ისე, როგორც ზემოთ განხილულ სხვა მაგალითებში: დელე
გლოვის, აგარაკ სისხლის, ძე ვაღლის, ლეკუ ლომის, წყარო ცხორების,
შხე სიმატლის და სხვ.¹ მაგრამ რატომ არის თავ წრფელობითის ბრუნ-
ვაში იმითომ, რომ „სცა“ ზმნა კომპოზიტებში ასე ითხოვს ყველგან. ზღრ.
ნათელ-სცა მან მას, მატე-სცა მან მას. ეს ძველი ვითარების გადმონაშთია.
ძველად, სახელობითის ჩამოყალიბებამდე, სახელობითის მაგივრობას წრფელო-
ბითი ეწეოდა. ეს ვითარება ძველ ქართულანდე მოიტანეს რთულმა ზმნებმა.
თუმცა ძველ ქართულში აქა-იქ იმის გვალიცაა დარჩენილი, როცა ამ ზმნას-
თან ნაშლელი პირდაპირი ობიექტიც წრფელობითშია დასმული ძველებუ-
რად, მაგალითად: რამეთუ აღდგენ ცრუ-წინაწარმეტყუელნი და სცენ სახწა-
ულებ დიდ და ნიშებ, მ. 24, 24 C; რამეთუ აღდგენ ცრუ-ქრისტენი და
ცრუ-წინაწარმეტყუელნი და მცენ სახწაულებ და ნიშებ საკთუნებელად,
მრ. 13, 22 C. მაშასადამე, ვამოდის, რომ სცა ზმნასთან (რთულ-ზმნებში
მაინც) ერთი სახელწრფელობითში უნდა იყოს. ესაა ჩვენს მაგალითში
თავ: სცა მან მას თავ. ყანის კი ამ თავის მსაზღვრელია და, როგორც

¹ 5. მაგალითები ზემოთ, გვ. 185.

ზემოთ ნაჩვენები წესი მოითხოვს, იგი მარტივი ის ნიშნით უნდა იყოს (და არის კიდევ) წარმოდგენილი: სკა მან მას თავ ყანის, ან: „თავ ყანის სკა“ მან მას. მაშასადამე, გამოდის, რომ „სკა“ ამ გამოთქმაში ნახმარია მისი ძირითადი მნიშვნელობით, „მიცემის“ აზრით. აქ ფორმალურად ყველაფერი რიგზეა, მაგრამ ერთი შეხედვით არაბუნებრივი ჩანს შინაარსეული მხარე: რას ნიშნავს „თავ ყანის სკა“ მან მას? რომ ეს მოჩვენებითი დაბრკოლება მოიხსნას, უნდა გიცოდეთ, რომ „თავი“ ძველ ქართულში, გარდა მისი ძირითადი მნიშვნელობისა (თუ მნიშვნელობათა), პატივისცემის, მოკითხვის, სალაშის (ПОКЛОН) მნიშვნელობითაც იხმარებოდა. ამის დაზუსტურებული მაგალითები: თავ-უყავ მამასა და დედასა, მ. 15, 4 C; 19, 19 C; მრ. 7, 10 C; 10, 19 C; რომელმან... არა თავ-ჰუყოს მამასა თუსსა, მ. 15, 6 C (სახარების ამ ადგილიდან ეს გამოთქმა გადასულია პავიოგრაფიულ ძეგლებში; მაგალითად, ევსტიითი მცხეთელის მარტილობაში იკითხება: თავ-უყავ მამასა ზენსა და დედასა ზენსა, ევსტ. 167, 12). ყველა ამ შემთხვევაში სხვა ხელნაწერებში იხმარება შესაბამისად: პატივ-ეც და პატივ-სცეს. თავი ამ ვაგებით მარტო ზმნის პირიან ფორმებში კი არ გვხვდება, არამედ საწყისშიც, მაგალითად: ვითარ ჯერ-არს ერთი-ერთისა მიმართ თავ-ყოფით ფერჯთა ბანაჲ, ზანშ. მრავ. (ისტ. ქრესტ. 44, 22); სარგებელ არს თავ-ყოფაჲ (თავის-ყოფაჲ, — პარხ.) მომისაჲ უფლისა თუსისაჲ და შეილთა მათთაჲ. სვან. 464 ხ.

ამგვარაა, „თავ“-თან აქ დაკავშირებულია ასეთი შინაარსი: პატივისცემა, მოკითხვა, სალაში. თუ ეს ასეა, მაშინ ადვილად გააზრდინდებოდა „თავ ყანის სკა“ მან მას: ეს იქნებოდა: ზღაბალი სილაში მისკა მას, მღაბლად მოკითხვა; და შემოიხ პოკლონ და წინადადებაჲ თავის კალამოტში ჩადგებოდა.

„თავყანის-ცემის“ შესახებ ბევრს აქვს გამოთქმული აზრი.

ა. მარსა-ყუანის“ („ყანის“) ხანი ვულგარიზმად მიიჩნდა და გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების გამოცემაში იგი ყველგან ამოავდო და სკადა მისი დასაბუთება¹.

ბ. შანიძის აზრით, „ყუანის“ ბოლოკიდური ხანი განვითარებულია „ნუგეშინის-სკა“-ს ანალოგიის წყალობით².

გ. ჩიქობავა ამ გამოთქმის „სკა“-ს დარტყმის, დაკვრის შინაარსით გულისხმობს და მთელ ფორმას ასე განმარტავს: „თავის მიწაზე დაკვრა“, „სალმის მიცემა თავის მიწაზე დაკვრით“³.

ამ სიტყვას სხვებიც შეხებიან, მაგრამ ახალი აზრთა არავის მოუცია.

„თავ-ყანის“ ფორმის ზემოთ მოცემული ვაგება (ე. ი. მასში მსახედვრელ-სახტვრელის ჩვეულებრივი შეთანხმების დანახვა) პირველად ჩვენ წარმოვადგინეთ ჩვენს საკანდიდატო დისერტაციაში („წრფელობითი ბრუნ-

¹ TP, VII, XLIII.

² ა. შანიძე, პრეფიქსები, გვ. 33, 35წ. 1.

³ ა. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, 1932, გვ. 230, ხახ. ფუძ. 27.

ვის საკითხისათვის ძველ ქართულში¹, 1941, გვ. 54 — 57, ხელნ.), შემდეგში ეს მოსაზრება სხვა საკითხთან დაკავშირებით გამოვამყვანეთ წერილში „ძველი ქართული ენის ლექსიკური შემადგენლობის შესწავლის ისტორიიდან“².

5. ნათესაობითი ზომა-წონის, ფასისა და ასაკის გამომხატველ სიტყვები

ძველ ქართულში მარტივნიშნის ნათესაობითის ფორმითაა გამოხატული ზომა-წონის, ფასისა და ასაკის გამომხატველი სიტყვები. ფასისა და ასაკის აღნიშვნის ეს თავისებურება შემჩნეული ჰქონდა ფ. ცორელსაც, ოღონდ ნათესაობითის ამ მარტივ ფორმას ის სხვა ბრუნვად გამოჰყოფდა და მას „*1.8 Kasu*“-ს უწოდებდა³. ნამდვილად აქ, რასაკვირველია, ნათესაობითი გვაქვს, მარტივნიშნის ნათესაობითი, რომელსაც არ სჭირდებოდა განსახლვება: გარკვეული რიცხვებით, ზომისა და წონის ერთეულების გამომხატველ სახელს, რა თქმა უნდა, არ სჭირდებოდა განსახლვრული ნაწევრის დართვა და ამიტომ არც მისი ნარჩენია შემონახული ასეთ გამოთქმებში. ეს გუნებრივიცაა. მაგრამ ამის გვერდით გვხვდება ა დართული ფორმები, რომლებიც, უეჭველია, მერმინდელი წარმოშობისაა და გამოწვეულია უნიფიკაციისადმი მძლავრი მიდრეკილებით: ყველგან ნათესაობითის ერთნაირი ფორმა დამკვიდრდეს. მაგრამ რაც უფრო ძველია ძველი, მით უფრო ხშირია მაგალითები, რომლებშიც აღნიშნული ტიპის სიტყვები სუფთა ნათესაობითის ფორმითაა წარმოდგენილი.

მაგალითები:

ა) ასაკის გამომხატველი სიტყვები

ოც და ერთის წლის იყო სედეკია, იერ. 52, 1; ასული მარტოა ესუა მას, რომელმ იყო ათორმეტის წლის, ლ. 8, 42; ესე იყო ქუროც ვითარ ოთხმეოც და ოთხის წლის, ლ. 2, 37; ერგახის წლის არა ხარ შენ, ი. 8, 57; ვითარ იქმნა იგი ათის წლის, ხანძთ. 133, 30; ესე იყო ყრმა, კიბუკ ვითარ ათრვაშეტის წლის, გინა უკნინოს — აჩუდშეტის წლის, აბო, 185, 3; და ვითარ იყო იგი ექუსის თჳს, ი. ჯავ. აღწ. 186, 13; და ვითარ იყო ყრმად იგი წელიწდის ერთის, იქვე, 186, 19; ვითარ იყო ყრმად იგი ორის წლის ოდენ, იქვე, 186, 37.

როგორც დავინახეთ, როცა „წელი“-ს მსახლვრელი რიცხვითი სახელი შედგენილობით რთულია, წელს ნათესაობითში ეთანხმება უკანასკნელი შემადგენელი ნაწილი, წინა რიცხვები ფუძის სახით არის წარმოდგენილი, მაგალითად. ოთხ-მეოც და ოთხის წლის და სხვა.

¹ უნიკ. შრომები, ტ. 59, 1955, გვ. 183—185.

² F. Zorell, Grammatik... 1930, გვ. 101—102.

ნაგრამ ამათ გვერდით არის შემთხვევები, როცა რიცხვითი სახელი მხოლოდ ფუძის სახით არის მოცემული და წელს არ ეთანხმება იგი, მაგალითად: ოდეს იქმნიან სამეოც და ათ წლის, კიმ. I, 53, 26, და დღითა ყრმა იყო იგი ვითარ ოც და ათ წლის, ევსტ. 160, 16; ასული მარტო ესეა მას, რომელი იყო ათ ორმეტ წლის, ლ. 8, 42 C.

რამელია ამ ორნაირი ფორმიდან პირვანდელი და რომელი — შემდგომ მიღებული? შეიძლება ორნაირი ახსნა მოგვეცა:

ა) პირვანდელია შეუთანხმებელი ფორმები (ათორმეტ წლის). საერთოდ, შეჩვენულია, რომ რიცხვითი სახელები უძველეს ძეგლებში ნაშროდ ფუძის სახით გვხვდება მაშინაც, როცა მისი საზღვრული გარკვეულ ბრუნვაში დგას (ეჭვს უძაღმდე, ნეემია 8, 3; ათ წყროასა, ზაქარ. 5, 2; ეჭვს ქსესტისაჲ, ეზეკ. 45, 24; ხუთ ეამისა, ამონ. 208, 12; და სხვ.). შესაძლებელია ასეთ მსაზღვრელებს სხვა, ჩვეულებრივი ფორმების ანალოგიით საზღვრულთან შესათანხმებლად მერმე დაერთო ნათესაობითის ნიშანი (ათორმეტ წლის → ათორმეტის წლის).

ბ) პირვანდელია სწორედ შეთანხმებული ფორმები (ათორმეტის წლის), რომელთაც შემდეგ ჩამოეკვეცა ის ნიშანი ანალოგიით, ასეთი შეკვეცა და გამარტივება ფორმებისა საერთოდ ნათელ ზოლად გახლავს ძველ ქართულს. იგი სხვა მოვლენების განვითარების პროცესშიც მკაფიოდ შეინიშნება. ამ დაშვების სასარგებლოდ ლაპარაკობს აგრეთვე ის გარემოებაც, რომ, როცა მოსალოდნელია დასმულ კითხვაზე მოკლე პასუხი გაიცეს მხოლოდ რიცხვის დასახელებით, ეს რიცხვი მუდამ ნათესაობითშია და არა წრფელობითში (ფუძის სახით), მაგალითად:

ნომერიანოს ჰრქუა დედასა მათსა: პირველი ძე შენი რავდენის წლის არს? მან მიუგო და ჰრქუა: — ათორმეტის¹; მეორე რავდენის წლის არს? მან ჰრქუა: — ცხრის; მესამე რავდენის წლის არს? მან ჰრქუა: — შუდის, კიმ. I, 47, 13 — 15. არაა ინტერესმოკლებული ალენიშნოთ, რომ თვით კითხვაც ყოველთვის ნათესაობითის ფორმითაა მოცემული: რავდენის წლის არს. ამ ორი შესაძლებლობიდან ჩვენ უფრო უკანასკნელისაგან ვიხრებით.

ზოლოს დავუმატებთ აქვე, რომ ზოგიერთ ძეგლში ასახულია ამ მოვლენის განვითარების შემდეგი საფეხურები: ხან საზღვრულს (სამ წლისა), ხან მსაზღვრელსა და საზღვრულს ერთად (ათორმეტისა წლისა) აქვს დამატებული ემფატიკური ა; კიდევ მეტი: საზღვრულს (წლისა) ამასთან ერთად, ალბათ ნაგულისხმევ სახელთან შესათანხმებლად (იგი იგულისხმება სახელობითში), ემატება სახელობითის ნიშანი ჯ (წლისაჲ). აი ამათი ორიოდ ნიმუში:

¹ გამოც. თორმეტის, აჲ დაკლება წინა სიტყვის ბოლოვიდური ა-ს მიერ უნდა იყოს გამოწვეული: „ჰრქუა თორმეტის“, სადაც ა ორივე სიტყვას ეკუთვნის.

ხოლო იყო რამ ნეტარი გრიგოლი ათორმეტისა წლისა, კიმ. I. 125, 6; მომგუარე მე დიაცულსი სამ წლისა და თხა სამ წლისა და ვერძი სამ წლისა, დაბ. 15, 9; ხოლო იგინი იყვნეს რომელიმე ცხრისა წლისა და რომელმე შვიდისა წლისა, ლიტ. ურთ. 186, 7.

ბ) ფასის გამომხატველი სიტყვები

ფასის გამომხატველ სიტყვებზე გვხვდება ყველაზე ხშირად დრაჰმანი, ვეცხლი, რომელიც ნათესაობითში დგანან და მარტივი ის ნიშნით არიან წარმოდგენილი, მაგალითად:

სამადანი იფქლი დრაჰმის და სამი სამათგანი ქერი დრაჰმის, გამოცხ. 6, 6 (დრაჰმის = დრაჰმად ღირებული); რომელი-იგი სასყიდლის ყვეს ძეთა ისრაჰლისათა, მ. 27, 9 C (= დაათასეს, შეათასეს); რამეთუ ღირდა განსყიდად დიდ-ძალის, მ. 26, 9 C (იგულისხმება „სასყიდლის“; დიდძალის სასყიდლის); მომეცით მე ქუაბი იგი მრჩობლი... ვეცხლის რამ ღირდეს, დაბ. 23, 9; ჰრქუა მას პეტრე: მითხარ მე, უკუეთუ ეხოდეგის განწყიდეთ დაბა იგი? ხოლო მან ჰრქუა: პე, ეხოდეგის, მოც. 5, 8.

უფრო ხშირად ფასის აღნიშვნელ სიტყვას წინ უძღვის რაოდენობითი რიცხვითი სახელი, რომელიც უჩვენებს აღნიშნული ფასის რაოდენობას. ეს რიცხვითი სახელიც, რასაკვირველია, ნათესაობითში დგას და ეთანხმება საზღვრულს ბრუნვაში. ამის ნიმუშებია:

ანუ არა ხუთი სირი განსყიდების ორის დანგის, ლ. 12, 6; ჯერ-იყო განსყიდად ნელსაცხებელი ესე სამასის დრაჰმის და მიცემად გლაბაკთა, მრ. 14, 5 C; ეტლი ერთი ახის სასწორის ვეცხლის და ცხენი ერთი ერგახის სასწორის, 3 მეფ. 10, 29; რამათჳს ნელსაცხებელი ესე არა განიყიდა სამასის დრაჰმის და მიეცა გლაბაკთა, ი. 12, 5; არა თუ სამასის დრაჰმის განყიდო, იპოლ. 2, 135; ესე საცხებელი მოიძულა იუდა და ოც და ათის დრაჰმის ქრისტე განყიდა, იპოლ. 2, 250.

აქაც გვხვდება შემთხვევები, როცა მსაზღვრელს (რიცხვითს სახელს) ჩამოცილებული აქვს ბრუნვის ნიშანი და მხოლოდ ფუძის საბითაა წარმოდგენილი, მაგალითად:

მასმიეს, ვითარმედ ოთხას სასწორის არს, დაბ. 23, 15; და წირვიდეს კაცნი იგი ვაჰარნი მადიამიტელნი... და მიჰყიდეს იოსებ ისმაიტელთი მათ ოც დრაჰმის, დაბ. 37, 28. ლავურკის ზელნაწერში ამ ადგილას რიცხვიც სხვაა მოცემული და ბრუნვაიც: ოც და ათ დრაჰმად. ეს დრაჰმად ახალ ქართულს ეხბაურება. აღნიშნულ ზელნაწერში ამგვარი, ახალ ქართულთან ახლოდელი ფორმები სხვაც ბევრია.

დასასრულ, აქაც აღენიშნავ, რომ ტექსტებში ზოგან გვხვდება ა დართული ფორმები, რომლებიც, როგორც დავრწმუნდით, გვიანდელი წარმოშობისაა და ნაჩვენებია წესის რღვევას გვიჩვენებს. მაგალითად, ზემოთ ერთგან მოყვანილი „ღირდა განსყიდად დიდ-ძალის (სასყიდლის)“,

რომელიც აღნიშნავს ძეგლში არის მოცემული, DE-ში ასეა შეცვლილი: შესაძლებელ იყო განსყიდად ესე დიდძალისა სასყიდლისა. შდრ. ამას: შესაძლებელ იყო ესე განსყიდად უფროსს სამისისა დრამისა (პრ. 14, 5), ნათესაობითის სრული ფორმები აქ გამოწვეულია „უფროს“-ის მიერ, რომელიც გავრცობილ ფორმებს ითხოვს. რომ ეს „უფროს“ არა, არც ემფატიკური ანები გვექნებოდა. შდრ. C-ს მაგალითი (ჯერ-იყო განსყიდად ნელსაცხებელი ესე სამისის დრამისა), რომელიც ზემოთ არის თავის ადგილას მოყვანილი (გვ. 192).

გ) ზომა-წონის გამომხატველი სიტყვები

ზომა შეიძლება იყოს სხვადასხვაგვარი: ზომა სიგრძისა, მანძილისა; დროის ერთეულების სათვალავი, ცალკეული საგნების ცალკე და სხვა. ასევე ითქმის წონის შესახებაც. ყველა ასეთი ერთეული ტექსტებში ნათესაობითის მარტივი ნიშნითაა მოცემული. აქ ჩვენ მოვიყვანთ ნაჩვენები შინაარსის მაგალითებს ერთად:

და ვითარ შევლეს დღის ერთის გზაჲ, ლ. 2, 44 C; და შევიდა იონა ქალაქსა მას ვითარ დღის ერთის ოდენ, იონა 3, 4 (მაგრამ: ხოლო წინევი იყო ქალაქი ღმრთისაჲ დიდი, ვითარ საფალი იყო იგი სამისა დღისა გზა, იონა 3, 3); და იყო ვითარ სამის ოდენ თამის დაყოვნება, მოც. 5, 7; და შთიგო მუნ ნაწილი იგი ეელისაჲ... ასის ტარიგის, დაბ. 33, 19; შორის რა-ითსა და შორის მთასა სინასა არს ორის დღის საფალი პირსა ზღვსა შეწა-ბულისასა, ამონ. 205, 30; საზომით ერთის ლერწმის, ეზეკ. 42, 12; სასყიდელი მერქისაჲ ვითარცა ერთის ჭუეზის მურის, იგავ. 6, 26; და სასწორი ჭორღის-პირისა მისისაჲ იყო სამისის სიკლის მიღენძის, 2 მეფ. 21, 16.

6. ნათესაობითი ზოგ თანდებულთან და სახელთან

მარტივნიშნითი ნათესაობითი ზოგჯერ იხმარება აგრეთვე ზოგ თანდებულსა და სახელთან, თანდებულთან უნდა დავასაბულოთ წინა, წითლ. აგრეთვე შემდგომად, რომელიც თანდებულის როლში გამოდის; სახელთანაჲ ვან ვუჩენებთ სახეს (სახელ), მსგავსს (მსგავსად) და იშვიტაჲ ხწორს, რომელიც, როგორც უკვე გვექონდა აღნიშნული (გვ. 21), „თანასწორს“, „ტოლს“, ე. ი. არსებითად მაინც მსგავსს აღნიშნავს. ასე რომ, სამივე ეს სახელი არსებითად ერთი მნიშვნელობით იხმარება.

ა) ნათესაობითი თანდებულებთან

წინა:

ჭუხილის წინა ისწრაფის ელვამან, ზირაქ 32, 11; იქმოდენი თქუენ ქველის-საქმესა თქუენსა თამის წინა და მან მოგვს თქუენ მოუკლებელი იგი სასყიდელი თამსა თქსსა, ზირაქ 51, 38; სიკუდილის შენის წინა იქმოდე სიმართლესა, ზირაქ 14, 15.

წინა მის აჲ თვისებას არ კარგავს მაშინაც, როცა მას ზედსართავის ფუნქციაც აქვს შესასრულებელი, მაგალითად: ვითარცა იყვნეს

დღეთა მათ რდუნის წინათა... ეგრე იყოს მოსლვაჲ იგი ძისა კაცისაჲ,
მ. 24, 38 C.

წილ: ერთი იგი დღე ორის წილ შეიქმნა, ზირაქ 46, 5.

შემდგომად: უკუეთუ დაეპყრას (პარვასა), შუდის წლის შემდგომად ზღოს, იგავ. 6, 31.

ჩვენ მიერ მოყვანილ მაგალითებში (სამსავე შემთხვევაში) თანდებული ბოლოს არის, სახელი უსწრებს მას წინ. ეს შემთხვევითი არაა. თუ ამ თანდებულმა (სადაც შესაძლებელია; ეს აქ უმთავრესად შეეხება „შემდგომად“-ს) პირველი ადგილი დაიჭირა და მას მოჰყვა სახელი, ეს უკანასკნელი მუდამ ნათესაობითის გავრცობილი ფორმით იქნება წარმოდგენილი: შემდგომად ექუსისა დღისა წარიყვანა იესუ პეტრე და იაკობ და იოვანე, მ. 17, 1; შემდგომად ჭირისა მის... მზე დაბნელდეს, მ. 24, 29 და სხვ. დაესძენთ ბოლოს, რომ ჩვენი მაგალითი (შუდის წლის შემდგომად) უფრო ძველი ვითარების მაჩვენებელია. ძველ ქართულში გავრცელებული „ამისა შემდგომად“ ორმაგი ბრუნების საფუძველზე უნდა აიხსნას.

ბ) ნათესაობითი სახელებთან

აქ ყველაზე ხშირად იხმარება სახე (სახელი, მერმე—მსგავსი (მსგავსად), საშეიბად—სწორი. ყველა ამ შემთხვევაში ამ სახელებთან წარმოდგენილი ნათესაობითი მარტივი ან ნიშნითაა მოცემული; ეს ეხება როგორც იმ შემთხვევებს, როცა სახე (მსგავსი) და მასთან წარმოდგენილი სახელი ცალკე, დამოუკიდებლად დგანან, ისე ისეთებსაც, როცა აღნიშნული წყვილი ფორმები ერთმანეთთან შინაარსეულად მჭიდროდ არის დაკავშირებული და კომპოზიტის ელფერი გადაჰყრავს. მაგალითები:

ა) სახე (სახელი):

დაარსად და დაინობდა მყინვრის-სახესა ადვილად დასადნობელსა თესლსა ზეცისა საზრდელსა, სიბრძ. 19, 20; და არცა მეციცის-სახე მან თევზმან... უდაბნ. 54 რხ; რომელი... დასწერდა ბრძლის-სახეთა ფიცართა ზედა, სპევს. 51, 3; აქუნდა ჯაჭუები ცეცხლისა და ვაკინთისა და წუმწუმის-სახენი, გამოცხ. 9, 17.

„სახენი“ აქ სხვა ორ სახელსაც ეკუთვნის, ესაა: ცეცხლისა და ვაკინთისა. მაგრამ აღსანიშნავია, რომ ნათესაობითის მარტივი ნიშანი მართო იმ სახელსა შერჩენია, რომელიც უშუალოდ უძღვის წინ „სახენ“-ს (წუმწუმის-სახენი), წიგნი, რომლიდანაც ეს ადგილი მოგვყავს, ქართულად ნათარგმნი X ს-ს სამოცდაათიან წლებში ექვთიმე მთაწმიდლის მიერ¹. ამ დროისათვის ისეთი მერყეობა გასაგებია. ეს შრომა (იოვანეს გამოცხადება და მისი თარგმანება) ექვთიმე მთაწმიდლის ამ თარგმანიდან (საქ. მუხ. ხელნ. H 1346) გადაუწერიათ და შეუტანიათ საქ. მუხ. A 397 ზელნაწერში, სადაც სამივე სახელი გავრცობილი ნიშნითაა მოცე-

¹ კ. ქეცელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია ტ. I, 1951, გვ. 170, 174.

მელი: ცეცხლისა და ვაკინთისა და წუმწუბისა სახენი, მეათე საუკუნის შემდეგი დროისათვის აშნაირი ფორმები გასავირო ირავ.

...შნათობი მისი მსგავს იყო ქვისა პატრონისა, ვითარცა ქვისა ისპ-ისა ბროლის-სახესა, გამოცხ. 21, 11; და ქმნა ათნი ქოთნის-სახენი ქუბნი პილენდისანი, 3 მეფ. 7, 38; გრძობი... მომრგული ირს, ბირჯს-სახე ნა-ტიოთა, სახისმეტყ. (ისტ. ქრესტ. 283, 22); ნიგუზის-სახე, სახისმეტყ. 22, 16; არა არიან უნიფთონი იგი ძალნი და ელვის-სახენი იგი ცეცხლებრ მოტყი-ნარენი, კიმ. 1, 177, 19.

განსაკუთრებით ხშირია შემთხვევები, როცა სახე ვითარებებში დგას. ასეთი გამოთქმები ძალზე გავრცელებულია ძველ ქართულში და ზუნებრი-ვადაც ირის გამოყენებული ვითარების გარემოების გადმოსაცემად. დავისახე-ლებ მხოლოდ ასეთ გამოთქმებს (უკონტექსტოდ): ცუარის სახედ, სპევს. 46, 1; პილენდის სახედ, თულთ. 14, 11; არმურის სახედ, იქვე, 12, 6; მროწლის სა-ხედ, 3 მეფ. 7, 42; ცეცხლის სახედ, მოქც. (ისტ. ქრესტ. 278, 13, 23); ჯუარის სახედ, აბო 195, 28; თეკლ. 105, 7; 114, 22; ოქროს სახედ, 01111. 122, 1; მლილის სახედ, იობ 4, 19; ელვის სახედ, სას. პოეზ. 264, 187; მგე-ჯის სახედ, ლიტ. ქრესტ. 82, 46; ძეგლის სახედ, მრავ. 309, 10; ნათლის სახედ, კიმ. 1, 282, 26; ყუაგილის სახედ, მრავ. 308, 15; ორუბლის სახედ, იქვე, 308, 22; ზღუდის სახედ უძრავისა, ხანძთ. 108, 44; 115, 28. საინ-ტერესოა ეს უკანასკნელი მაგალითი: ერთი მსაზღვრელი ის-ით არის წარ-მოდგენილი (ზღუდის), მეორე ის-ით (უძრავისა). ეს იმიტომ, რომ ერთი წინაა მოქცეული, მეორე — ბოლოს. მაშასადამე, რიგს ასეთ შემთხვევაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს. შდრ. მაგალითად: ტრედის სახედ (სას. პოეზ. 112, 274), მაგრამ: სახედ ტრედისა (იქვე, 223, 96). და ეს ასეა ირა მართო ჩვენს შემთხვევაში. რიგს ბევრ სხვა შემთხვევაშიც აქვს ასეთი გა-დამწყვეტი მნიშვნელობა (შდრ. მაგალითად: მათ შორის, მაგრამ: შორის მათსა, მის წინაა, მაგრამ: წინაა მისა), რის შესახებაც ქვემოთ გვექნება საუბარი.

ზემოთ აღნიშნული წესი დაცულია მრავლობითშიც: იქ მხოლოდ თ გვაქვს და არა თ-ა; ხარებად პირუტყუთ-სახეთა მათ კაცთა, მოქც. 37, 1.

მაგრამ გვხვდება ამ წესის დარღვევის შემთხვევები, როცა სახელი ნა-თესაობითის სრული ნიშნითაა მოცემული, მაგალითად: სანთლისა ბრწყინვა-ლისა სახედ, მრავ. 308, 38. ამ მაგალითში ა-ს დართვა უნდა იყოს გა-მოწვეული მსაზღვრელის გამო: სანთლისა რომ მართო ყოფილიყო და „ბრწყინვალისა“ არ დამატებოდა. მას ა-ც არ ეჭებოდა (სანთლის სახედ). მაგრამ ხანდახან ასეთი გამართლების გარეშეც გვევლინება ანაინი ფორმები, რაც გვიანდელი წარმოშობისაა და ენის უნიფიკაციისადმი ძლიერი მიდრე-კილებით უნდა აიხსნას.

ბ) მსგავსი (მსგავსად):

იპკინთისა ფერი მბრწყინვალე (ირს). ცეცხლის მსგავს, ფანაკის მსგავს სიმეწამულითა, თულთ. 11, 27; მცველთა მათ ჭეოზინთა ცეცხლის მსგავს-თა ფრ განგიკითხეს, აბო 200, 34; არს სხუად მვეცი ნილოს მდინარესა,

მწავის მსგავს არს, სახისმეტყ. (ისტ. კრესტ. 286, 12); რომელი-იგი ხატად მსუენის მსგავს არს, იქვე, 286, 13; იხილეს ცხელი იგი სამარის მსგავსად შემკული, 1 მეფ. 19, 16.

მაგრამ აქაც გვხვდება ამ წესის დარღვევის შემთხვევები: სახელს ემთა-ტრეპური ა იქვს: ელვისა მსგავსი, სას. პოეზ. 267, 261; ალიხა მსგავსი, იქვე, 268, 296.

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ როცა ეს მსგავსი შედგენილ შემსამე-ნელში შედის სახელადს ნაწილად, სახელს, როგორც წესი, მიცემითში მო-ითხოვს, იშვიათად ნათესაობითში (მაგრამ ორივე შემთხვევაში სრული ნიშ-ნით), მაგალითად:

მსგავს არს იგი კაცხა ცოფხა, მ. 7, 26; მსგავს არს სასუფეველი ცა-თაჲ კაცხა მთესეარსა კეთილისა თესლისა, მ. 13, 24 C; მსგავს არს სასუ-ფეველი ცათაჲ მარცუალსა მდოვსასა, მ. 13, 31; მსგავს არს იგი ცოშხა, ლ. 13, 21.

ზოგჯერ ერთსა და იმავე წინადადებაში ამ მსგავს-თან ერთი და იგივე სახელი ხან ნათესაობითშია მოცემული, ხან — მიცემითში: მნათობა მისი მსგავს იყო ქვისა პატიოსნისა, ვითარცა ქვასა იახსა ბროლის სახესა, გამოცხ. 21, 11. ხოლო როცა ის დამოუკიდებელ სახელადაა ნახმარი, მაშინ ნათესაობითს ითხოვს, მოსდევს ამ სახელს და, როგორც ვნახეთ, ნათესაო-ბითს მარტივი ნიშნით იძლევა.

(ე) სწორი:

და ყოველი ქუეყანაჲ გუგასა თუალისა მისისასა მცირესა მარგალიტის სწორსა შეყენის, მოქც. 82, 5. მაგრამ იქვეა ანიანი ფორმაც: მოილო სე-ტყუაჲ ლიტრისა სწორი, იქვე, 94, 17.

7. ნათესაობითი ფორმებისათვის კომპოზიტებში

აქ იგულისხმება ისეთი ფუძეგაორკეცებული კომპოზიტები, რომელთა პირველი ნაწილიც ნათესაობითში დგას. პირველი მათგანი მსაზღვრელიაჲა გამოყენებული, მეორე — საზღვრულად. ეს კომპოზიტებს ზვეულებრივ ერთ-ცნებიანია და ახალ ქართულზე თარგმნისას ერთი სიტყვით ვაღმოგვიჩვენს.

რიცხვი ასეთი სიტყვებისა მეტად მცირეა. შინაარსის მიხედვით ზოგი მათგანი არსებითის გავებას იძლევა (ზლუდის-ზლუდე, ციხის-ციხე), ზოგი — ზედსართავისას, ხოლო ზოგს ზმნიზედის მნიშვნელობა აქვს (ზედაჲს-ზედა) და არ იბრუნება.

მიუხედავად მათი შინაარსობლივი განსხვავებისა, ყველა მათ ის საფრ-თის თვისება აერთიანებს, რომ პირველი სიტყვის ნათესაობითი მხოლოდ მარტივი იხ ნიშნით აქვს წარმოდგენილი და არასოდეს არ შეიცვლება შეგ-ხედის აქ სრული ის-ა. ზეინ აქ მხოლოდ ეს გარემოება გვაინტერესებს და ამიტომ შეიძლება ამასთან დაკავშირებულ სხვა საკითხებს აღარ გამოვუდგეთ და მათგან მხოლოდ მოყვანილ დავამოკიდდეთ.

მაგალითებს დავაღვებთ ანბანის რიგზე.

1. გარის-გარე: რომელი იტყოდა ილუშალ მოყუისა თჳსისათჳს ძჳრსა, იგი გარის-გარე¹ ვდევნე, ფსალმ. 100, 5.
2. ზატიკის-ზატიკი: აღჰმართეს... ნიში ჯუარისაჲ... აღესებისა ზატიკის-ზატიკსა, მტკც. 39, 10; დააწესეს დღესასწაული... აღესებისა ზატიკის-ზატიკსა, იქვე, 39, 20.
3. ზედაჲს-ზედა: ხოლო მიერ დღითჳს იყო ანგელოზი იგი მარადის ნეტარისა გრიგოლის თანა და ზედაჲს-ზედა გამოეცხადებინ მას, კიმ. I, 130, 27; რაჲსათჳს მოწაფენი იოჲანესნი იმარბენ ზედაჲს-ზედა და ვედრებასა ჰყოფენ, ლ. 5, 33 (ზედაჲს-ზედა=ზედიზედ, მუდამ, გამუდმებით).
4. ზოგის-ზოგი: და ზოგის-ზოგიღა ჩუენი მოისრას. არაჲნი იყოს, რომელმანჲცა ნუგეშინის-მცა ჩუენ, 2 მეფ. 18, 3.
5. ზღუდის-ზღუდე: არა შემოვიდეს ქალაქსა, არცა სტყორცოს მან ისარი, არცა მოიღოს მას ზედა თარი, არცაღა მოადგას ზღუდის-ზღუდე, ესაია 37, 33; მოუქდეს მას ზედა მეფე დიდი და მოიცევს იგი (ქალაქი) და აღუშნოს მას გარემო ზღუდის-ზღუდე დიდი, ეკლეს. 9, 14 (ოშკი); მოვიდა ნაბუქოდონოსორ, მეფე ბაბილონისაჲ, და ყოველი ძალი მისი იერუსალმსა ზედა და ზღუდის-ზღუდე აღაქმნეს მას გარემო ქვითა თლილითა, იერ. 52, 4; მოაქმნა მას გარემო ზღუდის-ზღუდე და მოიცვა ქალაქი იგი, 4 მეფ. 25, 2.

ეს ზღუდის-ზღუდე უნდა იყოს ომის დროს ქალაქის (ან სხვა) დასაცავი (ასაღები) კედელი, სანგარი, შემოსანგრული სიმაგრე, დიდი გალავანი და მისთ.

6. კიდის-კიდე: პარხ. 567 ა.
7. შიგნის-შიგანი: და მოვთხარეთ შიგნის-შიგანსა ქუაბსა, რამეთუ იყო გარეშე მისი ქუაბსა ორი შესავალი, და მუნ დავდევით გუამი იგი პატიოსანი, პარხ. 1032 ს.
8. ციხის-ციხე: დაიპყრა ციხის-ციხე იგი სიონისაჲ, 2 მეფ. 5, 7; და თუთ აღიჭურა იგი, რაჲთა მბრძოლთა მათ მიერ ქუეყანით მანქანითა მით, რომელ შეექმნა ციხის-ციხე, ამის მიერ ზღუდე დაჰსცენ ქალაქისაჲ, თხრობ. 28, 31.
9. კიდის-კიდი: და შევედ სიმაღლესა ადგილთა მალნარისათა და დაედევ ჯადის-ჯადი და მოვაოტრენ წყალნი და ყოველი შესაქრებელი წყალთაჲ, ესაია 37, 24.

ასეთივეა საქმის ვითარება, როცა პირველი სიტყვა მრავლობითის რიცხ-
შია, მრავლობითის ნიშანი ასეთ შემთხვევაში არის მარტივი თ და არა

¹ იელნი: გრის გრე (გვ. 151 ყ).

რთული თ-ბ. მართალია, ასეთი სიტყვების მნიშვნელობა განსხვავდება ზემოთ-
 ნაჩვენებთაგან, აქ აშკარად იგრძნობა კომპოზიტის შემადგენელ ნაწილთა-
 დამოუკიდებელი მნიშვნელობა, ამასთან მსაზღვრელი სიტყვის აზრი უფრო-
 მკაფიოდ ჩანს, მაგრამ ფორმა, გარეგანი სახე მაინც ერთია და ამიტომ შე-
 მოგვაქვს აქ, ასეთი სიტყვები:

ერისთავთ-ერისთავი, რომლისგანაც არის ნაწარმოები ერისთავ-
 თა-ერისთავობა (ხანძო, 154, 18).

მეფეთ-მეფე: ამას ბრძანებს მეფე სპარსთაჲ ბუარა და მეფეთ-
 მეფე¹ ხუარან ხუარა, მოქც, (ისტ. ქრესტ. 277, 28).

მოქმედებითი გზავა

ემფატიკური ა-ს გარეშე ყველაზე ხშირად მოქმედებითი ბრუნვა გვხვდე-
 ბა, ით ნიშნის მოქმედებითს ძველ ქართულში მრავალი ფუნქცია აქვს და-
 კისრებული, გაცილებით უფრო მეტი, ვიდრე მიცემითსა და ნათესაობითს..
 მეორე მხრივ, თითოეული ეს შემთხვევა ძალზე გავრცელებულია და თით-
 ქმის ყოველ ფეხის ნაბიჯზე შეგვიხვდება. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მოქ-
 მედებითის მიერ შესრულებული ეს ფუნქციები ერთმანეთს დიდი მანძილით.
 არის დაცილებული, მათ შორის შინაარსობრივად დიდი განსხვავებაა. სწო-
 რედ ამით არის გამოწვეული, რომ მოქმედებითის ზოგ ამ ფუნქციათაგანს
 ცალკე გამოჰყოფენ და მას ცალკე ბრუნვის სახელით ნათლავენ. ასე იქცევა,
 მაგალითად, ფ. ცორელი, რომელიც ჩვეულებრივს ით-ბ ნიშნის მოქმედე-
 ბითს Instrumental-ს უწოდებს (ყან-ითი, ძ-ითი), ხოლო ით ნიშნის, მისი
 ერთ-ერთი ცნობილი ფუნქციის გამო, — Ablativ-ს (ყან-ით, ძ-ით) და ბრუნ-
 ვათა პარადიგმაში ისინი ცალკე ბრუნვებად შეაქვს¹, და ასე იქცევა არა-
 მარტო ერთი ცორელი. (მაზე ახ. 156 - სთ. ყოჩხოლოხოშ?)

მოქმედებითის ყველა ფუნქცია ჯერ კიდევ არ არის სათანადოდ აღნუ-
 სხული და შესწავლილი. მოქმედებითის ეს ფუნქციები დაწვრილებით რომ
 ყოფილიყო ცნობილი, უნდა გვეფიქრა, მათგან კიდევ სხვა, ახალ ბრუნ-
 ვებს „შექმნიდნენ“, რადგან, როგორც ჩანს, ბრუნვის დადგენისათვის მხო-
 ლოდ მისი ფუნქცია მიაჩნდათ საკმარისად და ანგარიში არ ეწეოდა ფორ-
 მას. ჩვენთვის, რასაკვირველია, გამოსავალია ბრუნვის ფორმა და არა მი-
 სი შინაარსი. ფუნქცია. ბრუნვის დადგენისათვის რომ შინაარსს გავ-
 ჰყუთ, მოქმედებითი ბრუნვის ერთი ფორმადან 15 — 16 ბრუნვის მივი-
 ლებით. სხვას რომ თავი დავანებოთ, ამ ბრუნვის ერთსა და იმავე ფორმას
 შეუძლია ერთმანეთის საწინააღმდეგო შინაარსი გადმოსცეს. ასე, მაგალითად,
 თარშით, აღმოსავალით სხვადასხვა კონტექსტში ნიშნავს, ერთი მხრივ, „თარ-
 შიდან“, „აღმოსავლეთიდან“ (=გამოსვლით ან დაწყებითი ბრუნვა, Ablativ),
 ხოლო, მეორე მხრივ, „თარშისაკენ“, „აღმოსავლეთისაკენ“ (=მიწვევითი ან
 მიმართულებითი ბრუნვა), მაგრამ ორივე ამ შემთხვევაში სახელის ფორმა-
 ერთი და იგივეა, მხოლოდ შინაარსია სხვადასხვანაირი. თუ ამ მხრივ განვიხი-

¹ F. Zorell, Grammatik... გვ. 19—24.

ლავთ მოქმედებითი ბრუნვის ხმარების აღნიშნულ სხვადასხვა შემთხვევებს, დავინახეთ, რომ მათ ყველგან ერთი ფორმა, ერთი ნიშანი აქვთ (ით), რომელსაც ზოგიერთ შემთხვევაში ემატება ემატიკური ა (ით-ა). ამდენად, ყველა ამ შემთხვევაში ჩვენ ერთ ბრუნვასთან გვაქვს საქმე, რომელსაც სხვადასხვა მიზეზის გამო მრავალი ფუნქცია აქვს დაკისრებული. ამ ბრუნვას ტრადიციად, მართებულად თუ უმართებულოდ, მოქმედებითს უწოდებდა და უწოდებს ახლაც. ჩვენც ამ ტრადიციას მივაყვებით და ამ სახელწოდებას ვტოვებთ.

მოქმედებითის ფუნქციებზე საერთოდ ქვევით გვქვია ცალკე საუბარი. აქ კი ჩვენ უნდა მიმოვიხილოთ, თუ რა და რა შემთხვევაში იხმარება მოქმედებითი, რომელსაც ბრუნვის ნიშნად აქვს მარტივი ით და არა რთული ით-ა. რამდენადაც ეს იქნება აგრეთვე ამ ბრუნვის ფუნქციათა შესწავლაც, მაგრამ სრულად ამ ფუნქციებს, როგორც უკვე ვთქვით, ქვევით შევეხებით (ნ. 11 ნაწილი).

1. მოქმედებითი ვითარების გარემოებად

ით ნიშნის მოქმედებითის ფუნქციათა შორის საზოგადო სახელებში ყველაზე გავრცელებულია მისი გამოყენება ვითარების გარემოების გამოსატყობად. ესაა მოქმედებითი ბრუნვის ერთ-ერთი უძველესი ფუნქციათაგანი. მართლაც, ძველი ქართლის ძეგლებში კითხვაზე როგორ? (ძველი ქართულით: ვითარ?) უპასუხებს მოქმედებითის ბრუნვაში დასმული სახელი, რომელსაც ბრუნვის ნიშნად აქვს ით სუფიქსი, მაგალითად:

და ვითარცა პოვა, სიხარულით აღიღო და დაიდგა მწართა თუსთა ზედა და კრკუნვით და ფუფუნებით მოაქუნდა სამწყსოსა მას არაწყმედულსა, პარხ, 487 ხ; წეს-არს, რადთა განიმზადოს ქალწულებად იგი მისი, რომლი-სათეს-იგი ტყუებული არს არა თუ ფუფუნებით. ნუკვრით და სამკაულით, არაბედ მარხვით და შრომით და ქველას-საქმით, სვან, 473 ხ; პური შენი ხალხობით ჰამე და წყალი 'ნენი ჰარით და ტანჯვით სუ, ეზტ, 12.18. ყველა აქ მოყვანილ მაგალითს დაესმის კითხვა როგორ? (ვითარ?). ყველა ისინი ვითარების გარემოებადია გამოყენებული და ამიტომ ყველა მათგანი მარტივი ით ნიშნითაა წარმოდგენილი. სწორედ ამით განსხვავდება ისინი მოქმედებითის სრული ნიშნის შქონე ფორმისაგან, რომელსაც ა-ს დართვისთან ერთად სულ სხვა შინაარსი ეძლევა.

რადარაიანი სახელი შეიძლება იქნეს გამოყენებული ამ ფუნქციით? ყველაზე მეტად აქ გვხვდება ყოველგვარი საწყისი: როგორც უზმნისწინო, ისე უზმნისწინიანი, რაგორც მარტივი, ისე რთული, მაგალითად: ჩისხვით, ლალვით, შრომით, ურვით, გლოვით და ტყვით, ტანჯვით, მარხვით, მოხუჩვით, გალობით, ზაჟუვით, გამოცდით, შეცთომით, შეწევით, თაყ-დადრეკით, სულ-თქუშვით, გულისხმის-ყოფით, პირ-დაქცევით, დღე-გამოღებით, გულის-წყრომით, მუქლ-დადგებით, კელ-ყოფით და სხვა მრავალი, რასაც ქვევით მაგალითებში ვნახავთ. ასეთ ფორმებს ბუნებრივად დაესმის კითხვა

როგორ? (ვითარ?) და ამით აიხსნება მსგავსი ფორმების ასე ხშირი ხმარება ძველი ქართულის ტექსტებში.

აქვე უნდა იქნეს დამატებული საწყისის ძველებური წარმოების ფორმები, როგორცაა: სიყუარულით, სიხატულით, სიძულით, სირცხულით, სიელტოლით, სიტყუთ (და საქმით), სიშლერით, სახარებით, სალმოებით, აღსაჩენით, სრბით, სლვით და სხვ. ეს სიტყვები წინადადებაში არსებითი სახელის მაგივრობას სწევნ, ხოლო მოქმედებითში დადგომისას ვითარების გარემოებადაა გამოყენებული.

სიხშირით ამათ მისდევს აბსტრაქტული არსებითი სახელები, რომელთაც აწარმოებს ადრესები: -ება, -ობა, ან ორმაგი სი-ც. მოქმედებითი ბრუნვის მარტივი ით ნიშნით გადმოცემისას ისინიც უმასუხებენ კითხვან რატომ? (ვითარ?) და ვითარების გარემოებას გამოხატავენ, ასეთებია, მაგალითად: სახიერებით, ძლიერებით, ნაკულგვანებით, გარყუნილებით, მყუდროებით, ამპარტავანებით, სარწმუნოებით (= რწმენით), ჭეშმარიტებით, მეცნიერებით (= ცოდნით), გელმწიფებით, კორცაღლებით, სიწრფოებით, უმეცრებით, უღებებით, მწუხარებით... კაცობით, მარუენებლობით, მცონარობით, ზღაპრობით, კეთილობით, მშველობით, მედგრობით, დღევრძელობით, დაუსნილობით... სიწმიდით, სიმართლით, სილაღით, სიმაღლით, სიმდაბლით, სიმშვიდით, სიდიდით, სიცრუვით, სიუცბით და სხვა.

იშვიათად გვხვდება ამ როლში მარტივი არსებითი სახელებიც, მაგალითად: გემოთ (უმაჯობის არს იცხოვრე პური გემოთ და მშველობით, ვიდრე საალი საესს ყოვლითა კეთილითა და სიცრუვისა საქლველითა ლალვით, იგავ. 17, 1-2); შურიით (შურიით მისცეს იგი, მ. 27, 18). ამ ფორმის ერთგვარი უაღრესობა ნაგრძლობა იდიშის ძეგლში და შეცვლილია ასეთი შემთხვევისათვის ფრიად დამახასიათებელი „ობა“ სუფიქსიანი ფორმით (შურობით მიეცა იგი C); ასეთია კიდევ ჭირით, რომელიც უფრო „გაპირვებით“-ს გულისხმობს და, მაშასადამე, თავისი მნიშვნელობით ისევ საწყისს უახლოვდება; ასეთია, ბოლოს, სახწორობით, რომელიც უფრო ამის ნიშნავს: „წონით“ და, მაშასადამე, ისიც მნიშვნელობით საწყისთან მიდის. ამის სხვა მაგალითებს კაცი ქვემოთ დამოწმებულ ადგილებში იპოვის.

გვაქვს, რასაკვირველია, სხვა წარმოების სახელებიც, როგორც, მაგალითად, სა-ულ ადრესიანი (საწყაულით) და სხვა, მაგრამ ასეთი სიტყვები მცირე რაოდენობით გვხვდება. ძირითადი ჯგუფები ზემოთ არის ნაჩვენები.

ახლა შეიძლება მაგალითები დავიმოწმოთ ტექსტებიდან. მაგალითებს მოვიყვანოთ ისე, როგორც ისინი გვხვდება ტექსტებში. მაგალითები არ იქნება დაჯგუფებული ზემოთ წარმოდგენილი სქემის მიხედვით.

არამედ ყოველი ზომით და რიცხვით და საწყაულით განაწესე, სიბრძ. 11, 21; ხოლო შენ უფლებ ძლიერებით და სახიერებით განაიკითავე და მრავლითა შენდობითა¹ განგვებ ჩუენ საცაორებელსა ჩუენსა, სიბრძ. 12, 18. ამ

¹ ბელნ.: მნიშობითა.

წინადადებაში მესამე მაგალითი ემფატიკური ა-თია მოცემული იმიტომ, რომ მას მსაზღვრელი ახლავს (მრავლითა) და სწორედ იმის ბრალია, რომ „შენ-დობითა“-ს ა გაუჩნდა.

მსაზღვრელის გამოა გაჩენილი ემფატიკური ა შემდეგს მაგალითებშიც: ერთბაშად დასწეს ერთსა სამარხასა დიდითა კრძალულებითა. კიმ. 1, რ. 160, 8. აქ განსაზღვრება (დიდითა) რომ არ ყოფილიყო „კრძალულებითა“-ს ა არ ექნებოდა, როგორც არა აქვს მას ეს ხმოვანი შემდეგს მაგალითში, რომელშიც ვითარების გარემოებას განსაზღვრება არ ახლავს:

ალაღეს შირიმსა ერთსა, რომელი დაბეჭდილ იყო კრძალულებით, კიმ. 160, 4.

მსგავსი მაგალითებია კიდევ:

ჰმსახურებდა იგი სიმდაბლით და გულის-ხიტყვათა კეთილითა, იქვე, 18, 1; ცრემლითა მწარითა იტყოდა, შუშ. 147, 12 (მაგრამ: ცრემლით გარე განვიდა, იქვე, 149, 25); დიდითა ტირილითა ვტიროდეთ, იქვე, 147, 32 (მაგრამ: ტირილით იტყოდა, იქვე, 148, 19); არამედ სწრაფითა დიდითა და სრბით ცხენთა მათთა ავლინებდეს, წარტყ. 43, 31; გლოცე თქუენ სიმშუდითა მით და სახიერებით, 2 კორ. 10, 1.

ამ მაგალითში „სიმშუდითა“-ს ნაწევრის გამო აქვს დართული ა (ნაწევარიც ერთგვარი განსაზღვრება).

მიემართოთ კიდევ მაგალითებს:

...და ჰამდენ პურსა ხასწორით და ნაკლულეჯანებით და წყალსა ხა-წაუღლით და განრუენილებით სუმიდენ, ეზეკ. 4, 17; ქრისტემან დაიცვიენ მიმფალი დავით დღეგრძელობით და სიმართლით, მამ. სწავ. 18 (ხელნაწერის მინაწერი მე-18 გვ.); ქუეყანასა ზედა ვიდოდა არა თუ სიმადლით და დიდებით, არამედ სიმდაბლითა და სიმშუდითა, იქვე, 32. ამ წინადადებაში 2 მაგალითი ით-ით არის მოცემული, ორი კი -ითა-თი. რატომ არის ეს ასე? აქაც ხომ მსაზღვრელის ბრალი არ არის? ასეთა ფორმები უმეტესად გვიანდელი წარმოშობისაა და გვიჩვენებს, რომ ით ნიშნისა მოქმედებითის იმარების წესი ირღვევა, ამ დროს გადაწყვერისათვის სულ ერთია, რომელს აირჩევს: ანთან თუ უნოს, ის ორივეს ერთმანეთის გვერდით სრულიად დუბრკოლებლად ხმარობს. მაგრამ ამნაირი გათანაბრების შემთხვევები შედარებით ნაკლებია. ძველი ქართულის ტექსტებში ბატონობს ძველი წესი: ვითარების გარემოებად გამოყენებული მოქმედებითი ჩვეულებრივ ით ნიშნითა გამოხატული.

...დათუ ...თავ-დადრტყით და მუუდროებით წარვიდა, ლიტ. ქრესტ. 159, 2; ერთი ხოლო მეელი დგა მიწიწებით, იქვე, 160, 39; მივხადე ჰენე-ბით ძეთა ხარკთა ჩემთისა, იობ 19, 17 ლავ.; ამა ესერა უფალი ძლიერებით მოვალს და მკლავი მისი უფლებით, ესაია 40, 10; მუტლ-დადგმით მის წინაშე ემუტრდეს მას, მ. 27, 29 ლავ.; რომელიმე იმარავენ დღე-გამოღებით და რომელიმე იმარავენ ყოველთა დღეთა, პრომ. 14, 5; და დაცეა პარ-დაკცევით ფერკთა მისთა თანა, მამ. სწავ. 443; დადაცათუ ლოცვაჲ ჩუენი წმიდა იყოს ზაკუვისაჲან და იყოს იგი უდებებით და დაჯანდობით და

მცონარობით, აუგენ არს იგი წინაშე ღმრთისა, იქვე, 202; და დაადგრა მის შინა მარხვით და ლოცვით. გლოვით და მწუხარებით, ურპ. 320, 3; რაბთა იესუ ზაკუთით შეიპურან, მ. 26, 4; მიმოიხილა მათა რიხვით, მრ. 3, 5; ტეშმარიტებით ასწიებ, მ. 22, 16 C; შეესუღლად სიხარულით მიიღის იგი, მ. 13, 20; და ასეთივეა სხვა მაგალითებიც.

მაგრამ ამაღ გვერდით არის ანიანი ფორმებიც:

განიხარეს სიხარულითა დიდითა ფრიად, მ. 2, 10; იგინი წარვიდეს... შიშითა და სიხარულითა დიდითა, მ. 28, 8; სიხარულითა მისოჯ წარვიდა, მ. 13, 44 E. ამ უკანასკნელ მაგალითში პირველად დაუწერიათ „სიხარულითა შიშით“, მაგრამ ეს „შიშით“ ამოუღებელია. „სიხარულითა“ კი შეესწორებული დარჩენილია. ახლა ვასაგებია, რატომაც არის აქ „სიხარულითა“ და არა „სიხარულით“. მთელს ოთხთავში არც ერთი მაგალითი არაა, რომ ამ სიტყვას მოქმედებითში აჰქონდეს და მას რაიმე განსაზღვრება არ ახლდეს. მაშასადამე, ამ ემფატიკურ ა-ს განსაზღვრება იწვევს. თუ რაიმე საბის განსაზღვრება არაა, არც ეს ემფატიკური ა არის. ეს ძველისძველი წესია და აქ იგი ზუსტად და დაცულია. არის ერთადერთი გამონაკლისი: ჰქრთებოდა სიხარულითა ყრმაჲ იგი მთელია ჩივსა (ლ. 1, 44 D). მაგრამ ეს ერთი შემთხვევა წესს ვერ დაარღვევს. აქ შეიძლება ისიც ვაეხსენოთ, რომ ჯრუჟის ხელნაწერს, რომელშიც მოიპოვება ეს მაგალითი, მელნის სიმკრალის გამო გასწორების ძლიერი კვალი ეტყობა და იქ ბევრი აღვჩივთ თავდაპირველი სახით. შეუბრალებად არ არის წარმოდგენილი. ამნაირი, ასე ვთქვათ, ერთგვარად გამართლებული ფორმები წარმოადგენენ გარდამავალ საფეხურს პირველი ტიპის მაგალითებიდან (მოეგებოდეს სიხარულით; მეორე ტიპის მაგალითებზე (ჰქრთებოდა სიხარულით), ე. ი. ესაა გარდამავალი სახეობა წესიდან მის რღვევაზე.

... ვითარცა ეილოდა შენ წინაშე ტეშმარიტებით და სიხარულით და სიწმინდებითა გულისაჲთა შენდამი, 3 მეფ. 3, 19. აქაც „სიწმინდებითა“-ს ა მომდევნო მსაზღვრელის („გულისაჲთა“) მიერაა გამოწვეული.

სხვა მაგალითები:

წარვიდა სივლტოლით, იონა 1, 3; სივლტოლად იწყო სწრაფით, შუშ. 152, 36; შიშით და ძწოლით ედგეთ, ხანმ. მრავ. (ისტ. ქრესტ. 41, 7); განკრძალვით მოხუცდეთ, იქვე, 42, 19; ყოველივე დაწუნარებით და შეუნიერებით ვაჩუენოთ, იქვე, 42, 27; თქუშით შემრისხნა, ისტ. ქრესტ. 298, 34 (= მუქარით, დამუქრებით); სივერაგით ებრძოდეს, ხანძთ. 140, 30; ევედრებით ქუედავრდომათ სახიერებასა შენსა, იქვე, 143, 14; საღმრთონი წიგნნი შეპირით მოიწუართნა, იქვე, 103, 36; ნუ თუალ-ხუშით შეჯით, იქვე, 121, 5; შრომით და რუდუნებით ღამე და დღე ვიქმთ, 2 თესალ. 3, 8; (მირბოდეს) მკელობელნი ხლდოშით, ვითარცა ირეშნი, ჯაბუკნი სრბით, ყრმანი ჭდოშით ურთიერთის, აბო 197, 17; გარდაგულარძნეს... რომელნიმე მძლავრებით, რომელნიმე შეტყუებით, რომელნიმე სიყრმესა შინა უმეტრებით, რომელნიმე მზაკუვარებით, აბო 179, 18; ურვით და ჭირით იყვნეს დღენი შინნი, ეფსტ.

164, 12; ნუ დღეს ტირილით და გლოვით, და ხეაღე სიცილით და განცხრო-
მით, ი. ჯავ. აღწ. 229, 39; ზედა-მიწეებით და გამოწულივით გეზრძანა,
მოც. 214, 21; უბიწოებით იქცეოდა და მსახურებდა ღმერთსა იგი სიწმიდით,
ოთხ. 123, 9 ქვ.; ჩაჯლი ყრმანი ქუეყანასა შეაწყვდნიან, და იგი (აი) უკმო-
ბედ მშობელთა მათთა წრტიალებითა დიდითა, და მშობელნი მათნი კრჩხი-
ალებით და გოდებით ეტყუებდ შვილთა თჳსთა და მათ თანავე მოისრევედ,
წარტყ. 17, 1—2. აქ „წრტიალებითა“-ს ახლავს განსაზღვრება „დიდითა“
და ამიტომ ერთეის მას ემფატიკური ა; მეორე სრულიად ასეთსავე სიტყვას
(„კრჩხიალებით“) არ ახლავს განსაზღვრება და ამიტომ არც ემფატიკური ა.
ერთეის.

მაგალითები კმარა, დასაჯნა, რომელიც ზემოთ მოყვანილი მაგალითების
მიხედვით გამომდინარეობს, შემდეგია: მოქმედებითს ბრუნვაში დასმული
სახელი, რომელიც უბასუბებდა კითხვაზე როგორ? (ვითარ?) და წინადადე-
ბაში ვითარების გარემოებად იყო გამოყენებული, ძველ ქართულში, რო-
გორც წესი, წარმოდგენილი იყო მოქმედებითი ბრუნვის მარტივი ან ნიშ-
ნით (ცრემლით ვარე ვანვიდა, შიშით და ძწოლით ედგეთ). მოქმედებითი
ბრუნვის ამ ფუნქციით გამოყენება ძალზე გავრცელებული მოვლენაა ძველ
ქართულში.

მაგრამ ძველ ქართულშივე გვხვდება შემთხვევები, როცა მოქმედებითს
ერთეის ემფატიკური ა. ასეთი შემთხვევები არაა ხშირი და მათ უმოაერე-
სად მაშინ აქვთ აღვლილი, როცა მოქმედებითს ახლავს რაიმე სახის განსა-
ზღვრება (განიხარეს სიბარულითა დიდითა).

მაგრამ პროცესი აქ არ შეგერბულა, შემდეგ და შემდეგ ა-ს ღართვა
ამ მიზეზის გარეშეც ხდება (ქუეყანასა ზედა ვილოდა... სიმდაბლითა და სიმ-
შვლითა). ამნაირი ფორმების მოხშირება იხსნება, ერთი მხრივ, ვითარების
გარემოების გამოყენების ძველი წესის მოშლით, ხოლო მეორე მხრივ, ენის
ძლიერი მიდრეკილებით ფორმათა უნიფიკაციისადმი, ერთგვარობისა და
ერთნაირი ფორმების დამკვიდრებისადმი.

2. მოქმედებითი გამოსვლითი ბრუნვის მნიშვნელობით

(—აღვლიის გარემოებას)

A. ით (ათ) ნიშნისა

მარტივნიშნისა მოქმედებითი ბრუნვის ერთ-ერთი უძველესი და ძა-
ლიან გავრცელებული ფუნქცია იყო აღნიშნა მოქმედების მიმართულება. ეს
მიმართულება ზოგჯერ საწყისი პუნქტიდან გამოსვლას აღნიშნავდა სივრცეში
და აბრუნებდა ფორმა გამოსვლითი (დაწყებითი) ბრუნვის როლს ასრულებდა,
სინტაქსურად, ცხადია, აღვლიის გარემოებას გამოხატავდა; ის მოგვიგება
კითხვაზე: საიდა? (გარდამოქდა მიერ მათით).

ზოგჯერ ასეთი მოქმედებითი ურენებდა მოქმედების დაწყებას გარკვეული დროიდან (მიერ დღითგან). ამ შემთხვევაში ის დროის გარემოებას გამოხატავდა.

ზოგჯერ იგი აღნიშნავდა გარკვეულ პუნქტამდე მიღწევას, ან პუნქტისა-კენ მიმართულების აღებას, ანდა ამ პუნქტში ყოფნას, ამდენად იგი მიმართუ-ლებითი (მიწვევითი) — ბრუნვის ფუნქციის ასრულებდა და სინტაქსურად ისევე ადგილის გარემოებას გამოხატავდა (ვიდოდე აღმოსავალით = წადი აღმოსავ-ლეითსაქენ).

სამსავე შემთხვევაში მოქმედებითი ბრუნვის ნიშანი იყო მარტივი ით და არას შემთხვევაში რთული ით-ა. ჩვენი მსჯელობა თანაბრად ეხება რო-გორც ამ შემთხვევებს, როცა ეს ბრუნვა უთანდებლოდ იყო წარმოდგე-ნილი (მით, დღით, აღმოსავალით), ისე ისეთებსაც, როცა სახელს რომე-ლიმე თანდებული ახლდა (მითგან, ცით გამო, დღითგან, აღმოსავალით კერძო).

მოქმედებითი ბრუნვის თანდებულებთან დაკავშირებით შეიძლება აქვე შევნიშნოთ, რომ ყველა მათგანი გამოუკლებლად ამ ბრუნვის მარტივ ით ნიშნიან უორმას ერთვის, აქ შეზღუდის აგრეთვე ისეთი შემთხვევებიც, როცა მოქმედებითი ბრუნვის შინაარსი სცილდება ზემოთ აღწერილ ფუნქციებს, იგი სხვა შინაშენლობით არის ნაშარი, მაგალითად, ურთ თანდებულებანი მოქმედებითი ერთადობას, თანაობას გამოხატავს და არა მიმართულებას, მაგრამ ბრუნვის ნიშანი მასთანაც მუდამ მარტივი ით არის (მოყუს-ით-ურთ). აქედან შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მოქმედებითი ბრუნვის ჩამოყალიბება მეტად შორეულ წარსულს უნდა ეკუთვნოდეს; ის თანდებულებს ირთავს მხოლოდ მარტივ ნიშანზე, მან ამ შემთხვევაში არ იცის ცმფატიკური ა-ს ხმარება. მიკვეთისა და ნათესაობითის შესახებ კი ამის თქმა არ შეიძლება. აქ ისიც შეიძლება მიეუთითოთ, რომ ამ ბრუნვის თანდებულები ასევე უძვე-ლეისი წარმოშობისაა. ასეთი მოქმედებითის მიერ გამოხატვა გამოსვლითი და მიწვევითი (მიმართულებითი) ბრუნვების შინაარსისა, აგრეთვე ერთადო-ბის, თანაობის აღნიშვნა და ზოგი სხვა თავისებურება ხაზს უსვამს იმ გარე-მოებას, რომ ამ ბრუნვას თავდაპირველად უფრო მეტად სიტყვაწარმოებითი ხასიათი უნდა ჰქონოდა¹. აღსანიშნავია, რომ ურთ თანდებულებიან ფორმას, რომელიც დღეს თანდათან გადის ხმარებიდან, ცვლის იან სუფიქსით ნა-წარმოები სახელის ვითარებითი ბრუნვა: ამხანაგებითურთ — ამხანაგები-ანად, საჭურველითურთ — საჭურველიანად, ცოლ-შვილითურთ — ცოლ-შვილი-ანად და სხვა.

მაგრამ დავუბრუნდეთ მოქმედებითის მიერ გამოსვლითი ბრუნვის ში-ნაარსის გამოხატვის აღწერას.

¹ ა. ჩიქო ბ ა ვ ა. გრამატიკული კლას-კატეგორია და ბრუნვის ნიშანთა გენეზისის საკითხი ქართულში: საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. VII, 1—2, 1945, გვ. 66—67. შტრ. ვ. თ. ო-ფ უ რ ი ა. ბრუნვის სისტემისათვის სვანურში სხვა ქართველურ ენათა ბრუნებასთან შედარებით: საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. V, № 3, 1944, გვ. 347.

ვეელაზე სწორად ამ ფუნქციით მოქმედებითი იხმარება ისეთ სახელებით, რომელთა ლექსიკური მნიშვნელობა მიუთითებს რაიმე ადგილზე (ადგილი, მთა, ხეუა, ჯალაქი, ბორცვ, გზა, ქალაქი, სოფელი, ტყე, საბოთზე, ჯოჯოხეთი, მკუდრეთი, უდაბნო, დაბა, ცა, ზეცა, ქუეყანა, სამარე, საფლავი, ეზო, სივანავე, ველი, აგარაკი, ბანაკი...), ან გარკვეულ დაწესებულებაზე თუ შენობაზე, ან მის ნაწილებზე, რომლებიც სათანადო ადგილად არის გაანზიანებული (სახლი, ციხე, საზურგოზილე, ეკლესია, ტაძარი, მონასტერი, კარი, ბეე, საკურთხეველი...), ან ქვეყნის ოთხ მხარეზე (აღმოსავალი, დასავალი, სამხარი || ბლუარი, ჩრდილოე), ან, ბოლოს, ცალკეულ საგნებზე (ადამიანის სხეულის ნაწილები და სხვა) და ამ საგნების შესავს აბსტრაქტულ სახელებზე, რომლებიც დამწერის ცნობიერებაში აგრეთვე გავრცელებული ადგილის სახითაა წარმოდგენილი (პირი, თავი, ფერტი, ზუკლი, მუცელი... ნივი, ძირი... ღრუბელი, ბნელი, ნათელი... სიწმიდე) და სხვა. ერთი სიტყვით, აქ არის საგანთა და სახელობათა ფართო წრე.

ყველა ამ შემთხვევაში სახელი მოქმედებითში შეიძლება იყოს წარმოდგენილი უთანდებულოდ და თანდებულოდ. პირველი უფრო სწორია და ძველ იდგომარეობას ასანავს (გარდამოკდა მითი). მეორე შედარებით ნაკლებად გვხვდება და უფრო ახალი ვითარების მანვერებული (მუცლითაგან... ბუნეს). ამ უკანასკნელი ტიპის მოძალება შემდგომ და შემდგომ იმდენად ძლიერი იყო, რომ ახალ სალიტერატურო ქართულში მხოლოდ ის გაბატონდა. მართალია, დღეს მას სახე საკმაოდ შეცვლილი აქვს (მუცლიდან), მაგრამ დღევანდელს ჩვენს სალიტერატურო ენაში გამოსვლითი ბრუნვის მნიშვნელობით ერთადერთ ფორმას ისლა წარმოადგენს. რაც შეეხება ძველ ქართულში ვიბატონებულ უთანდებულო ფორმებს (მითი, ქალაქით), ისინი მხოლოდ ზოგიერთ კილოს შემორჩნენ (ხეცურულს, ფშურს და ზოგ საეი მთის კილოს).

ა) უთანდებულო მოქმედებითი

განვიხილოთ ჯერ უთანდებულო ფორმები.

გამოსვლითის მნიშვნელობით ნაბმარი სახელი შეიძლება მართო იყოს მოცემული წინადადებაში და შეიძლება მას ასლდეს სხვადასხვაგვარი მსახლერელი (ერთი ან რამდენიმე).

ჯერ ვნახოთ მართო მდგარი (უმსაზღვრელი) მოქმედებითი გამოსვლითის მნიშვნელობით:

ივინი წარვიდეს ადრე მიერ საფლავით, მ. 28, 8 (დღევანდელი ქართულით საფლავით ნიშნავს „საფლავიდან“): წავიდნენ საიდან? — საფლავიდან; გარდამოკდა იგი მიერ მითი, მ. 8, 1 (= იმ მითიდან); კაცნი აღმწერნა ადგილობრით, ზირაქ 29, 21; რომელი აღმოვიღს უფსკრულით, გამოცხ. 11, 7; რაითა განვიდეს იგი ანთერ საფლავით, ი. 13, 1; მე ოდეს აღვმადლდე ქუეყანით, ი. 12, 32; მე ვარ, რომელი ზოვედ ბანაკით, 1 მეფ. 4, 16 ლავ; რომელი მოვიდოდა აგარაკით, ლ. 23, 26 C; განაჰეს იგი ქალაქით, ისტ. კრესტ. 296, 29; გამოადგეს იგი მიერ ზაფენავით, მრ. 12, 8; იესებნ იგი

წყალსა ჰევით, კიმ. 1, 18, 2; გამოვიდა ეშუ ერთი ტუთ, იქვე, 302, 9; ვარსკულაფნი გარდამოცვენ ზეცით, მ. 24, 29; რომელი გამოვიდას უდაბნოთ, იპოლ. 26, 2; რომელსა აღმოაქუნდა წყალი ზღვით, 3 მეფ. 18, 44; ესე შემოიდეს სხუთ სახლით გელესიად, რაფა 82, 19; გარდამოიყვანა იგი მიერ ქორით სახიდ, 3 მეფ. 17, 22; რომელი აღმოვიდოდის ტნარცით, იერ. 48, 44, პოვა იგი აბანოთ გამოსრულ, კიმ. 1, 324, 22; არღარა მიხილოთ ცოცხალი გამოსრული ციხით, შუშ. 153, 10; რომელსა გამოჰყვანდა იგი ტაშრით, შუშ. 152, 32; და გამოიყვანეს იგინი მიერ საპურობილით, ევსტ. 164, 3; განვიდა ნამად ჩუენი საბა ღავრით, კიმ. 1, 20, 14; გამოვიდეს იგინი მიერ კიღობნით, იქვე, 50, 36; განვიდის გარე მონახტრით, იქვე, 205, 31; ვითარ სარკუმლით შთაჰედეს, უდაბნ. 25 r.b.

აღმოსავალით, ბღუარით მოვიდენ წილად აბრაჰამისა, სას. პოეზ. 153, 46; ამან (ჯუარმან) შემოკრიბნა წარმართნი აღმოსავალით და დასავალით, ჩრდილოთ და ბღუარით, მამ. სწავ. 297; ღმერთი სამხრით მოვიდა, სას. პოეზ. 388, 14; მოვიდოდნან მზის-აღმოსავალით და მზის-დასავალით, ჩრდილოთ და სამხრით, ლ. 13, 29 C...

ესავე, ძმად მისი, მოვიდა ნადირობით, დაბ. 27, 30; ქრისტეანე არასადა შიიცვალეზის მთავრობით შეურაცხებად და სიმდიდრით სიგლახაკედ და არცა დიდებით დამცირებად, მამ. სწავ. 92; გარდამოვარდეს სიმადლით, იქვე, 265; აღდგა მიერ ლოცვით და მოვიდა მოწაფეთა თუსთა, ლ. 22, 45.

უკანასკნელი მაგალითის შესახებ უნდა შევნიშნოთ, რომ იგი შეიძლება სხვადასხვა მნიშვნელობით იხმარებოდეს: (ა) ლოცვიდან; (ბ) ისე, რომ ლოცულობდა. მეორე შემთხვევაში მას შეიძლება ემუქტიკური ა-ც ჰქონდეს დართული (ლოცვით-ა); (გ) თუ მას თანდებული (მაგ., „გან“) ერთვის, ის უკვე არა აღვიდის, არამედ დროის გარემოებას გამოხატავს და მასზე ქვევით ვგეჰნება მსჯელობა. აქ, რასაკვირველია, იგი პირველი მნიშვნელობით არის მოცემული და ნიშნავს „ლოცვიდან“.

ჩვენ მიერ ზემოთ წარმოდგენილი სახელები მოცემული იყო მარტივი სახით, შათ არ ახლდა თანდებულები და ნაწილაკები. თანდებულებიან ფორმებზე ცოტა ქვევით ვიტყვით, ხოლო ნაწილაკდართულია შესახებ აქვე მოგვრით მოკლედ. ნაწილაკდართული ფორმები არაფრით არ განსხვავდება ზემოთ მოყვანილთაგან, ესაა მხოლოდ, რომ ამათ ერთვის ნაწილაკები. მაგ., რამ ბრუნვის ნიშანი აქაც იგივე მარტივი ით არის და არა ით-ა. ჩვენ აქ სწორედ ეს გარემოება გვავინტერესებს: ნაწილაკების დართვისასაც მოქმედებითი ბრუნვის ნიშანი მხოლოდ და მხოლოდ ით არის.

ორიოდე ნიმუში:

გე ნაწილაკიანი:

რამეთუ ქალაქითვე ჩემით ეიცნოდე მოწაფენი მისნი, კიმ. 1, 25, 3.

ცა ნაწილაკიანი:

გზითცა და ციხითცა წერდა ებისტრლეთა, იქვე, 94, 24.

ლა ნაწილაკიანი:

და **სავაქროდოლა** შეეღუნელ, ვიდრე არა განიზანინა, არა კიმიან, მრ. 7, 4 C.

მე ნაწილაკიანი:

სადავთ-მე მოგელოდი: აღმოსავალით-მე ანუ დასავალით, ჩრდილოდ-მე ანუ სამხრით, ხანძთ. 111, 45.

ეზიან მრავლობითში დასმული სახელებიც სრულიად ისეა წარმოდგენილი, როგორც მხოლობითში დასმულნი, მაგალითად:

სახლებსა ზედა აღვიდენ და **სარკუმელებით** შევიდენ ვითარცა მზარენი, იოველ 2, 9; განუყოფდა... **მამებითგან** დედებადმდე კურსა ერთსა პურსა, 2 მეფ. 6, 19; ჰხედავთა ებრაელთა იმათ, ვითარ გამოვლენ **კურელებით** წათით, სადა-იგი დამალულ იყვნეს ჩუენგან, 1 მეფ. 14, 11. თუმცა თანდებულისა და მსაზღვრელთან სახელებზე საუბარი ზევნ კვემოთ ცალკე გვაქვს, მაგრამ ეს მაგალითები აქ აღძრული სიკითხისათვისაც გამოგვადგება. როგორც ვხედავთ, ეზიან მრავლობითში დასმული სახელიც სრულიად ისე იხმარება გამოსვლითის მნიშვნელობით, როგორც სათანადო მხოლობითის ფორმები; ორივეს ბრუნვის ნიშნად მარტივი **ით** სუფიქსი აქვს. ეს ასეც უნდა იყოს: ეზიანი მრავლობითისა და სათანადო მხოლობითის ფორმები ერთმანეთისაგან მხოლოდ ებ-ის დართვა-დაუერთვით განსხვავდება.

მსგავსი მდგომარეობა იშვიათად თანაინ მრავლობითშიც გვაქვს. თანაინი მრავლობითის ასეთი ფორმები **ჩვეულებრივ-ორმაგი ბრუნვის მართულ მსაზღვრელს წარმოადგენს, რაზედაც კვემოთ გვექნება ლაპარაკი, მაგრამ აქ ისეთ შემთხვევებზე მსჯელობა, როცა საზღვრული არა ჩანს და ამნაირი სახელი უშუალოდ ჰმნასთანაა დაკავშირებული. ასეთ მაგალითებში მრავლობითობის თ-ა სუფიქსს ერთვის მოქმედებითის მარტივი **ათ** ნიშანი, რომლის ხმოვნითი ნაწილიც, საერთო წესის მიხედვით, დასუსტებულია და იოტის სახით არის წარმოდგენილი. აი ამის ერთი მაგალითი:**

რამეთუ არასადავთ **ანგელთაათ** იწყო. არამედ ნათესავისაგან აბრაჰამისა იწყო, ებრ. 2, 16 ლავ.

გამოსვლითის მნიშვნელობით არის მოცემული **მამა** და **დედა** ამ მაგალითშიც:

უკუეთუ გვედრებოდის ძმა შენი **მამით**, გინა **დედით**, 2 მეფ. 13, 6. **მამით** და **დედით** აქ ნიშნავს: „მამიდან“ და „დედიდან“, ან: „მამის მხრით“ და „დედის მხრით“, ე. ი. ეს იქნება ძმა—შენი მამის შვილი, მაგრამ სხვა დედის შვილი, ან: ძმა—შენი დედის შვილი, მაგრამ სხვა მამის შვილი: ძმა ერთ-ერთი მშობლის მხრით.

დასასრულ, აღვნიშნავ იმასაც, რომ მოქმედებითი ბრუნვის მარტივი ნიშნით არის წარმოდგენილი აგრეთვე ადგილის ჰმნიშვნელები, რომელთაგან ზოგში ადვილად იგრძნობა, რომ **ით**, **ათ** დაბოლოება მოქმედებითი ბრუნვის ნიშანია, ზოგი კი ისე გაქცეულია სახით არის ჩვენამდე შემონახული, რომ

ამ ფორმანტა გამოყოფა რთული, შედარებითი ანალიზის გარეშე არ ხერხდება. აქ ვუჩვენებთ რამდენიმე მათგანს:

ს ა დ ა მ

ა) და **სადაძო** უკვე უწყით ესე, არამედ ლოცვისაგან, მამ. სწავ. (H)-47v; და იყოფოდეს შიშუელნი და შვიერნი, არაჲს **სადაძო** აქუნდა ნუგეში-ნის-ცემაჲ, კიმ. 1, 75, 3; მივალ მუნ, **სადაძო** არა მოვიქცე, იქვე, 328, 6; **სადაძო**-მე მოგელოდი: აღმოსავლით-მე ანუ დასავლით, ჩრდილოეთ-მე ანუ სამხრით, ხანძთ. 111, 45; და ლათუ იძიოს და პოოს გზად და შევიდეს **სადაძო**მე სული წმიდაჲ, ისტ. ქრესტ. 302, 11.

ბ) რაჲმს დამბერდე, აღვიპყრნენ ჯელნი და სხუანი შეგარტყმიდენ დი-მივიყვანებდენ, **სადაძო** შენ არა გინდეს, ი. 21, 18 C; და თოუესი მეთხესა წარვედ მათა ზედა ჯავახუთისათა, რამათა ეცნა, თუ **სადაძო** არს მცხეთად, მოქც. (ისტ. ქრესტ. 270, 37).

ორ უკანასკნელ მაგალითში (ბ პუნქტი) სადაძო = ს ა ი თ, ს ა ი თ კ ე ნ: ს ა ი თ (ა ც) შენ არ მოგინდება, ს ა ი თ არის მცხეთა, ამათგან პირველი მაგალითი აღნიშნავს ძველში გვხვდება. ჯრუჟ-პარხლისა და ბევრ სხვა ხელნაწერში ეს **სადაძო** შეცვლილია **ვიდრე**-თი. **ვიდრე** კი, როგორც ცნობილია, სწორედ ამ შინაარსით იხმარებოდა ძველად (ვიდრე ზუალ, უფალო).

ჯველა დანარჩენ მაგალითში (ა პუნქტი) სადაძო = ს ა ი დ ა ნ. ამ ერთი სიტყვის მაგალითზე კარგად ჩანს ცოქმედებითი ბრუნვის ორი ძირითადი ფუნქცია: მოქმედების მიმართულების აღნიშვნა გარკვეული პუნქტიდან (გამოსვლითი ბრ.) და გარკვეული პუნქტისაგან (მიწევნ. ბრ.). ასეა ეს გეზი გატარებული სხვა სახელებშიც, მაგრამ ამაზე ქვემოთ.

ვ ი ნ ა მ თ → ვ ი ნ ა მ

წინამსწარმეტყუელმან ამბაკომ გიწოდა მთით ჩრდილოეთ მაღნართაჲთ. სძალო წმიდაო, **ვინამთ** გამოვიდა ღმერთი განმანათლებელი სულთაჲ და აღმავსნა სიხარულითა, სას. პოეზ. 72, 89; მაშინ თქვს: მივიქცე სახიდ ჩემდა, **ვინამთცა-იგი** გამოვედ, მ. 12, 44 C. პირველი მაგალითის **ვინამთ** = ს ა ი დ ა ნ; **ვინამთცა-იგი** იქნება „საიდანაჲ“. მაგრამ უფრო ხშირად მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნისკენული თ დაკარგულია და დარჩენილ ფორმას (**ვინამ**) იგივე მნიშვნელობა აქვს შენარჩუნებული („საიდან“):

ვინამ აღმოსცენდა ლუარძლი, მ. 13, 27; **ვინამ** მიცი შე, ი. 1, 48; ვიცი, **ვინამ** მოსრულ ვარ და ვიდრე ვალ, ხოლო თქუენ არა იცით, **ვინამ** მოვედ და ვიდრე ვალ, ი. 8, 14; ჰურიანი... **ვინამ** მოვიდეს, ევსტ. 166, 14; აღუთქუა ცოდვისა მის განტევებაჲ და დედაკაცისა მის წარგზავნაჲ, **ვინამცა** მოეყვანა იგი, ხანძთ. (ისტ. ქრესტ. 262, 36).

„ვინაჲ“-ს პქონდა კიდევ სხვა, პირველთან დაახლოებული მნიშვნელობა; იგი ამ შემთხვევაში „სადაურს“ აღნიშნავდა და მრავლობითი რიცხვით მოეპოვებოდა, მაგალითად:

შენ ვინაჲ ხარ, ანუ რომელია რჩულითა სცხონდები, ევსტ. 165, 14. ამ მაგალითის „ვინაჲ ხარ“ კაცმა შეიძლება ასეც გაიგოს: „საიდან ხარ“. მაგრამ მეორე მსგავს მაგალითში ვინაჲ უკვე უშუალოდ „სადაურს“ აღნიშნავს: მან პრქუა მათ: ვინანი ხართ, ანუ რომელი რჩული გიპყრიეს, ევსტ. 162, 24. „ვინანი ხართ“, ე. ი. სადაურები ხართო.

ამ სიტყვის ეს მნიშვნელობა მეთრეულია; პირველი მნიშვნელობიდან მეორის მიღება ადვილად აიხსნება: „საიდან ხარ“ იგივეა, რაც „სადაური ხარ“.

ბოცა ამ სიტყვას თანდებული „ვან“ ერთოდა. იგი დროს გამოხატავდა: ვინაჲთვან = „საიდან“, „საიდანაც“ დროს თვალსაზრისით. ე. ი. „რა დროიდანაც“, „მას შემდეგ, რაც“. მაგრამ ამაზე ქვევით იქნება საუბარი.

ზეშოთ

არაგვ გარდამოვდა ციხესა ზეშოთ. და იქმნებოდეს საშინელნი გრგუნენი. მოქც. (ისტ. ქრესტ. 277, 3). ამ სიტყვის იოტის დაკარგვის ნიადაგზე მიღებულია დღევანდელი „ზეშოთ“.

წინაჲთ

და მის თანა წარიყვანა ბუცესნიცა საცეცხურ-საყუმეველებითა და წარავლინა წინაჲთ მკერცხლ-მავალნი, რამთა ჯანშაადებდენ გზათა, ზარზმ. (ისტ. ქრესტ. 222, 36). იქ „წინაჲთ“ იქნება წინ (ადგ. გარ.), მაგრამ ეს სიტყვა ძველ ქართულში აღნიშნავდა აგრეთვე დროსაც: „წინათ“, „უწინ“. ეს კარგად ჩანს შემდეგი მაგალითიდან: წინაჲთ სპარსთა რჩული იყო, ვითარცა შენ თუ იცი, ბოლო ღმერთსა სძაგდა რჩული იგი სპარსთაჲ და არა სთნდა, ევსტ. 166, 7.

ჩვენი დღევანდელი „წინათ“ მიღებულია ამ „წინაჲთ“-ისაგან მ-ს დაკარგვის საფუძველზე.

წინაჲთ, გარეჲთ (გარეთ)

მყის მოიწია ჩუენდა დიაკონი წინაჲთ და გუთბრა ჩუენ ესე ყოველი, შუშ. 147, 30; და მოჰკირო იგი წინაჲთ და გარეჲთ ნაფთითა და ფისითა, დაბ. 6, 14 ლავ. წინაჲთ ახალ ქართულში იქნება „წინიდან“ (პირველ მაგალითში) და „შეგნიდან“ (მეორეში). ბოლო გარეჲთ — „გარედან“, შემდეგ — „გარეთ“. ამ უკანასკნელში მ დაკარგულია, სხვაგვარი იგი იგივეა, რაც ძველად „გარეჲთ“.

უკანასკნელი მაგალითი იმ მხრივაც არის საინტერესო, რომ მასში 4 სიტყვა დგას მოქმედებითში. ამათგან ორს მარტივი ბრუნვის ნიშანი იქვს — ით → ათ და ადგილის გარემოებას გამოხატავს (წინა-თ და გარე-თ), ორს

კი ემფატიკური ა ერთვის და უბრალო დამატებადაა წარმოდგენილი (ნათ-
-ითა და ფის-ითა).

მანდათ

მო-ვინმე-ვიდა მანდათ კაცი, ხანძთ. 143, 3. მანდათ = მანდედან.

შორით

პეტრე მისდევდა მას შორით, მ. 26, 58; რომელნიმე მათგანნი შორით
მოსრულ არიან, მრ. 8, 3; და იხილა ლელუ შორით, რომელსა ესხა ფურცე-
ლი, მრ. 11, 13; დგეს ყოველნი მეტნიერნი მისნი შორით, ლ. 23, 49. ყველა
ამ მაგალითში შორით არის „შორიდან“, „შორს“.

მუნით

რომელმან ბრძანა და ჩავიდა პეტრეს შიგან, პეტრე მეფეა გააქცია და
მუნით მშუილობით იქცა (ერედვის წარწ.: ისტ. ქრესტ. 3). მუნით =
„იქიდან“.

აქათ

და წარიყვანა მან ძმანი აქათ, ხანძთ. 123, 38; ვიხილეთ ვაზსკულავი
იგი აქათ მომავალი, მოქც. 34, 14.

პირველ წინადადებაში აქათ ნიშნავს „აქედან“, ხოლო მეორეში —
„აქეთ“, „აქეთკენ“ (მელიშვირ რედაქციაში მართლაც „აქეთ“ იკითხება).
აქედანაც კარგად ჩანს, რომ ით → ათ ნიშნიანი მოქმედებითი გამოხატავს
საერთოდ მიმართულებას. ეს მიმართულება შეიძლება იყოს როგორც გარკვე-
ული პუნქტისაკენ, ისე გარკვეული პუნქტიდან. პირველ შემთხვევაში ფორმას
გამოსვლითი (დაწყებითი) ბრუნვის მნიშვნელობა ეძლევა, მეორეში — მიმარ-
თულებითისა (მიწვევითისა).

ნაწილაკის დართვა არ ცვლის საქმის შინაარსს: და იწყო ბრძანებით
შენებად იერუსალიმსა და მოდისტოს დასუა პატრეაქად და წარმოვიდა აქა-
ათვე მეშვდესა წელსა, მოქც. (ისტ. ქრესტ. 269, 27). აქათვე იქნება „აქ-
ეთვე“. „აქეთკენვე“.

„გან“ თანდებულიანი ფორმა, როგორც წესი, უჩვენებს მოქმედების
დასაწყისის დროში, მაგრამ ამაზე ქვევით.

მარჯუენით, მარცხენით

თქუ, ჩაათა დასბდენ ორნი ესე ძენი ჩემნი ერთი მარჯუენით შენსა
და ერთი მარცხენით შენსა სასუფეველსა შენსა, მ. 20, 21; დაჯდომად მარ-
ჯუენით ჩემსა და მარცხენით არა ჩემი არს მიცემად, მ. 20, 23; დაადგინნის
ცხოვარნი მარჯუენით მისა და თიკანნი — მარცხენით, მ. 25, 33; მაშინ
ჯუარს-აცუნეს მის თანა ორნი ავაზაკნი: ერთი მარჯუენით მისა და ერთი —
მარცხენით, მ. 27, 38.

ბ) თანდებულებიანი მოქმედებითი

ახლა განვიხილოთ ისეთი შემთხვევები, როცა იმ ნიშნთან მოქმედებით-
ში დასმულ სახელს ერთვის თანდებულები. შინაარსი აქაც იგივე იქნება, რაც
ზემოთ წარმოდგენილ მაგალითებში: მოქმედების საწყისი ბუნქტის აღნიშვნა
სივრცეში. თანდებულებიანი მოქმედებითი, რასაკვირველია, მეორეული მოვ-
ლენია, მის ფუნქციის ძველად უთანდებულო მოქმედებითიც ხინებულიად გა-
მონათავდა, ძველ ქართულში ისინი პარალელურად გვხვდები, მაგრამ უთან-
დებულო ფორმების ხვედრითი წონა გაცილებით დიდია, ვიდრე თანდებუ-
ლებიანი ფორმებისა. ზანდებულებად ამ შემთხვევაში გვხვდება ყველაზე ხში-
რად გან, შემდეგ გამო, გარდამო, კერძო, ბოლოს გამართ, გა-
მოშართ. ყველა თანდებულთან ბრუნვის ნიშანი (ით, ათ) უცვლელადაა
შენახული და ასიმბლიაციის რაიმე კვალი უცნობია ძველი ძეგლებისათვის.
დაუვალაგოთ მაგალითები თანდებულთა შიხედვით:

გან

მზის-ალმოსავალითგან ვიდრე დასავალადმდე დიდებულ არს სახელი
ნემი წარმართთა შორის, მალაქია 1, 12; და გამოვიდა ეშმაკი იგი უფლისა-
გან და დასდვა იობს წყალულებამ ბოროტი ფერტიოგან ვიდრე თავადმდე,
იობ 2, 7; (საულ) მჭრიოგან უმაღლეს იყო ყოველსა კაცსა, 1 მეფ. 9, 2;
და უმაღლეს იყო იგი (საულ) ყოველისა მის ერისა ბეჭიოგან აღმართ, 1 მეფ.
10, 22; განუყოფდა... მანებიოგან დედებამდე კუერსა ერთსა პურსა, 2 მეფ.
5, 19; მამაკაციოგან შიდედაკაცადმდე... მოსრა ყოველი, 1 მეფ. 22, 19;
უკუეთუ არა იდაუჯოგან დაიბანნიან ზელნი, არა გაშინ, მრ. 7, 3; მოუწოდე
მუშაკთა მათ და მიეც მათ სასყიდელი; იწყე უკუანაბსენელიოგან ვიდრე
პირველთა მათ, მ. 20, 8 (C. ში: ...ვიდრე პირველთამდე); რამეთუ არიან სა-
ჭურის, რომელნი დედის მუცლიოგან იშვნეს ეგრეთ, მ. 19, 12 C; რამეთუ
იყო ფერტი მისი მუტლიოგან დაქსნილი ვიდრე ქუსლადმდე მისა, კიშ. 1, 290,
29; და იბილა იგი ყოვლადვე თავიოგან ვიდრე ფერჯადმდე ვითარცა ცეცხლი
მოტყინარს, ამონ. 208, 4.

ამ მაგალითების განხილვის შემდეგ შეიძლება ასეთი კითხვა დაესვათ:
რთ განსხვავებაა მაინც „გან“ თანდებულებიან და უთანდებულო ფორმებს შო-
რის? თუ გავიხსენებდით ზენი მიერ ზემოთ აღნიშნულ სახელთა ჯგუფებს,
რომლებიც გამოსვლითის ფუნქციით გვხვდება, უნდა შევნიშნოთ, რომ „გან“
თანდებულებიან სახელებში თითქმის გამორჩეულია 1 ჯგუფი სახელებისა —
ადგილის აღმნიშვნელი სახელები (ქალაქი, სოფელი, მთა, ზღვა და მისთ.),
რამდენიმედ აგრეთვე „საზღვისა“ და „მონასტრის“ ტიპის სახელები. აქ რვენ
გვაქვს უმთავრესად ჩვეულებრივი საგნების აღმნიშვნელი სახელები, აღამი-
ნისა და მისი წაწილების აღმნიშვნელი სახელები, ნაწილობრივ განყენებული
სახელებიც, იშვიათად ზედსართავები და მისთ.

შეიძინება მეორე კანონზომიერება: გან თანდებული უმეტესად მაშინ
ახლავს სახელს, როცა მას იქვე მოსდევს მდე თანდებულებიანი სახელი (გან —

მდე: საიდან სადამდე) და ვლენულობთ ქართული ენისათვის კარგად ცნობილ ბუნებრივს გამოთქმებს: თავითგან ვიდრე ფერჯადმდე, მუჭლითგან ვიდრე ქუსლადმდე, მამებითგან დედებადმდე, მამაკაცითგან მდედაცაცადმდე და სხვა. როგორც ვხედავთ, ესაა საპირისპირო საგნის სახელები (მამებითგან დედებადმდე), ანდა ერთმანეთთან, მჭიდროდ დაკავშირებული წახლობელი ცნებები (მუჭლითგან ქუსლადმდე) და სხვ. ჩვენ მიერ ზემოთ მოყვანილი მაგალითებიდან უმეტესობა სწორედ ასეთია, ე. ი. ისეთი, სადაც გან თანდებული მდე-ც მოსდევს, სხვა შემთხვევაში — ხოლო გან თანდებული სახელი გვაქვს, ერთ შემთხვევაში კი ორივე სახეა მოცემული სხვადასხვა რედაქციის მიხედვით: უკუანახსენელითგან ვიდრე პირველთა მათ (მ. 20, მ DE) და... ვიდრე პირველთამდე (C), საინტერესოა ალინიზნოს, რომ ამ „მდე“-ს მანიშნებელი ვიდრე ორივე რედაქციაში გვაქვს, მაგრამ ჯერუჟ-პარზლის ხელნაწერთა გადამწერებს (თუ მთარგმნელ-რედაქტორებს) ვერ გაუხედავთ თა სუფიქსიანი მრავლობითისათვის მდე თანდებული დაერთოთ, ე. ი. თანიანი მრავლობითი ვითარებითშიც გამოეყენებინათ. ასეა თუ ისე, ერთი ცხადია, რომ გან თანდებულიანი ფორმები გაზოსვლითის ფუნქციით უმთავრესად მაშინ გვაქვს, როცა მას მოსდევს მდე თანდებულიც (საიდან სადამდე).

გ ა მ ო

და მელქულ, ასული იგი საულისი, იქუთირობდა სარკუმლით გამო, 2 მეფ. 6, 16; და დაჯდა და ასწავებდა ნავით გამო ერსა მას, ლ. 5, 3 C; და გმაჲ იყო ღრუბლით გამო და თქუა, მ. 17, 5; მოიწია ზეცით გმაჲ საკურთხეველით გამო, ამონ. 212, 13; უწოდა უფალმან მაყულოვანით გამო, გამოსლვ. 3, 4 ლავ.; აღიხედა ზეცად და ესმა მას გმაჲ ცით გამო იდუმალ სვმიონისგან, კიმ, I, 279, 21; და ცაცხლით გამო უკმობდა აზარიას, პარხ. 672 ს.

გ ა რ დ ა მ ო

გმაჲ იყო ზეცით გარდამო ~~და თქუა~~, მ. 3, 17; გმაჲ ცით გარდამო ესმა, მრ. 1, 11 C; ნათლის-ცემაჲ იოვანესი ცით გარდამო იყო, ანუ კაცთიგან, მრ. 11, 30 C; და მრავალთა განსაცდელთა ჰხედავენ მთით გარდამო, მამ. სწავ. 102.

გ ა მ ა რ თ

აჰა დის-წულაჲი ჩემი სარკუმლით გამართ ხედავს, იპოლ. 23, 2.

გ ა მ ო მ ა რ თ

ამიერ სარკუმლით გამომართ შეიდავს და მეტყვს მე, იპოლ. 23, 18.

გ ა რ დ ა მ ა რ თ

აჰა დის-წულაჲი ჩემი ჰხედავს გარდამართ სარკუმლით, იპოლ. 23, 10.

კერძო

რომელი არა შევალს კარით ეზოსა ცხოვართასა, არამედ **სხუთ** კერძო შევალს, იგი მპარავი არს და ავაჯიკი, ი. 10, 1; და მოვიდოდეს მისა ყოველით კერძო, მრ. 1, 45.

აქ ხაზგასმული სიტყვები ადიშის ძეგლში შეცვლილია უთანდებულო, მაგრამ **ეს** ნაწილაკიანი სიტყვით „გინადვე“, რომლის ზუსტი მნიშვნელობაც არის „ყოველი მხრიდან“, *собою, со всех сторон*.

ახლა განვიხილოთ ისეთი შემთხვევები, როცა ით ნიშნად მოქმედებითს ახლავს რაიმე მსაზღვრელი. ეს მსაზღვრელი შეიძლება იყოს ატრიბუტული და მართული. ეს უკანასკნელი, როგორც ვიცით, ძველ ქართულში ორმაგი (და სამმაგი) ბრუნების სისტემას ქანის. აქ შეიძლება მოკლედ მოვკრათ დოკუმენტით, რომ ყველა ეს მსაზღვრელი უთანხმდება ბრუნვაში საზღვრულს, ე. ი. მათაც მხოლოდ ით ნიშანი აქვთ. განვიხილოთ ჯერ ატრიბუტული მსაზღვრელები.

ყველაზე ხშირად ატრიბუტულ მსაზღვრელად აქ გვხვდება **თუხი**, შემდეგ **ჩემი, შენი, ჩუენი, თქუენი, მისი, მათი, ყოველი**, შემდეგ **სხვანიც**. ამასთან იხილ ალსანიშნავია, რომ ამნაირი (ატრიბუტული) მსაზღვრელები შეიძლება საზღვრულს წინაც უძღოდეს და ბოლოსაც მოსდევდეს. უფრო ხშირი კი ეს უკანასკნელი შემთხვევაა. გამოჩაგლის წარმოადგენს ნაცვალსახელი **სხუა** (მოქმ. — **სხუთ**), რომელიც ყოველთვის წინ უძღვის საზღვრულს. რამდენადმე ასეთივეა ყოველი და აგრეთვე რაოდენობითი რიცხვითი სახელები.

თუ ერთ საზღვრულს რამდენიმე ასეთი მსაზღვრელი ახლავს, ყველა უთანხმდება მას ბრუნვაში. დავასახელოთ რამდენიმე მაგალითი:

ქარმან გამოსცის (წმად) ადგილით **თუხით** და განელის ჯორჯი კაციასა, შატბ. 27 ხ; უმჯონეს არს კაციასა მისლვად **სახლით** **განსაცხრომელით** სახლიად გლოვისა, მამ. სწავ. 10; გან-უკუე-დევნენით გრძნულნი და მცბიერნი **ქალაქით** **თქუენით**, იქვე, 171; ხოლო იგი ვითარცა **უცხოთ** ადგილით მოვიდოდა თუსა ქალაქად, უდაზნ. 34 vხ; შეფშ... გარდაპოსრულ **საყდრით** **სამეუფოთ** ძაძასა შთაიკუმბიდა, იქვე, 54 vხ; განჯადე **სახლით** **შენით** შერი და მანკიერებაჲ, მამ. სწავ. 402; და ესე შემოიღეს **სხუთ** **სახლით** ეკლესიად, რაჲს 82, 19; მაშინ მოიწინეს **ყოველით** **სოფლით** კაცი, მოქც. მპ, 4; ევედრებოდეს მას, რაჲთამცა წარვიდა **საზღვრით** **მათით**, მ. მ, 34 C; ასდევ **საფლავით** **დაბეჭდულით**, სას. პოეზ. 308, 13; რაჲთა არა მიაქციონ მეროდესა, არამედ **სხუთ** **გზით** წარვიდენ სოფლად თუსა, მ. 2, 12; **სახლით** **თუხით** სიფლტოლად იქუმი, ზარზბ. 178, 34; დღეს განვიდევნები ადგილით **ჩემით** გუგუელი მათ მიერ, კიმ. I, 114, 1; არიან ეგენი მთით **საკურველით**, იქვე, 331, 21; მაშინ გამოიყვანა სომეხნი **მცარათ** **გვუტერით**, კიმ. II, 162, 24; **ფრჩხილებით** **მათით** გამოსდიოდა სისხლი, ლიტ. ქრესტ. 16, 27.

ასე იქნება თანდებულობიანი სახელებიც:

გოდლითგან საეგუროთ ვიდრე ქალაქთამდე მათ ძნელთა, 4 მეფ. 17, 9; ერთი მათგანი გუგუშულ იყო ფერვითა ბარკლითგან მისით და კელოზდა ფიცხლად, კიმ. I, 244, 30; უკუეთუ იხახოს ლომიან მალნარით გამო მისით, რომელსა ნადირი არა აქუნ; უკუეთუ მოსცეს ლეკუნან ლომისამან ჯმად თუხი ბუდით გამო თუხით, ამოს 3, 4; ღმერთი იტყოდა წმიდით გამო მისით, ფსალმ. 59, 6.

ახლა ვნახოთ ისეთი შემთხვევები, როცა ერთ საზღვრულს ახლავს ორი (ან მეტი) მსაზღვრელი:

მოიხილე მალლით წმიდით შენით, სას. პოეზ. 300, 280; მსგავსად მდინარისა აღმოადინებდა თავლ-მწითლფარითა მით ენითა სწავლათა საღმრთოთა და, ვითარცა მდინარე ედემისაჲ, აღმოუწყვაროდა ოქრო-ნაკადულით პირით მისით, ზარზმ. 156, 31 (6. კ. იქვე, 175, 28); აწცა გარდამოვლინე ქალაქსა ამას ზედა ზეცით წმიდით შენით ცნობაჲ ღმრთეებისა შენისაჲ, კიმ. I, 121, 16; წმიდა ჰყავ, სახიერო, წყლითა და საღმრთოთა სისხლითა, რომელი ცხოველს-მყოფელით გუერდით შენით გარდამოვცა, სას. პოეზ. 279, 193; მოიხილე, უფალო... წმიდით სამკადრებელით შენით, სვან. 277 ა.

დასასრულ, მოვიყვანოთ ორიოდ ნიმუში ისეთი შემთხვევებისა, როცა საზღვრულს მართული მსაზღვრელი ახლავს. ეს მსაზღვრელი, როგორც ცნობილია, ჩვეულებრივ ბოლოსაა მოქცეული.

უთან დებულა

განძო იგი (აღამ) სამოთხით ღმრთისაჲთ, მამ, სწავ. 310; რამეთუ მოვიდეს კიდეთ ქუეყანისაჲთ სმენად სიბრძნესა სოლომონისსა, მ. 12, 42; და გარდაყარა იგი სარკუმლით ქსენადუქისაჲთ ჯევაღ, კიმ. II, 172, 12; რამეთუ პარვით წარმოვიპარეს მე ქუეყანით ებრაელთაჲთ, დაბ. 40, 15; ვიწოდა მთით ჩრდილოთ მალნართაჲთ, სას. პოეზ. 72, 88.

თან დებულანი

ბრკალითგან ფერჯასაჲთ ვიდრე თავადმდე მისა არა იყო მის თანა ბიწ რაჲთურთით, 2 მეფ. 14, 25; რაჲთა მოიწიოს თქუენ ზედა ყოველი სისხლი მართალი, დათხეული ქუეყანისა ზედა, სისხლითგან აბელის მართლისაჲთ ვიდრე სისხლადმდე ზაქარიაჲსა, მ. 23, 35; და შეკრიბნეს რჩეულნი მისნი ოთხთაგან ქართა კიდეთგან ციხაჲთ ვიდრე კიდედმდე მისა, მ. 24, 31; საშო-აღვანევე დედისაჲთ შეწირულ იყო ღმრთისა დედისაგან თუხისა, ხანძთ. 100, 26; იწყო კითხვად თავითგან მის წივნისაჲთ ვიდრე აღსრულებადმდე, კიმ. I, 274—275.

ით ნიშნაჲ მოქმედების, რომელიც გამოსვლითის ფუნქციით იხმარება, ხშირად ენაცვლება გან თანდებულნი ნათესაობითი. ეს გარემოება ამ ორი ბრუნვის ახლობელ ნათესაობაზე მიუთითებს. ამ საგანზე ზევრი

უთქვანთ და დაუწყებიათ¹ და აქ სიტყვის აღარ გავაგრძელებთ. მოვიყვანოთ მხოლოდ რამდენიმე მაგალითი:

რამეთუ არასადაბო **ანგელოზთა** იწყო, არამედ **ნათესავისაგან** აბრა-
ჰამისა იწყო, ებრ. 2, 16, ლავ. აქ ერთსა და იმავე წინადადებაში ერთსა და
იმავე ზმნასთან ერთი სახელი რომ ნათესაობით-მოქმედებითშია (ანგელოზთა-
თ), მეორე ნათესაობითში დგას და მას **გან** თანდებული ერთვის (ნათესა-
ვისა-გან). ფუნქციით ესენი სრულიად ფარავენ ერთმანეთს. ასეთივე მაგა-
ლითებია:

ალადგინენ მკუდარნი **საფლავისაგან**, სპს. პოვზ. 370, 8, მაგრამ: **საფ-
ლავით** მკუდარნი ალადგინენ, იქვე, 371, 14; **ბნელით** ნათლად აღმოუწოდა,
იქვე, 320, 2, მაგრამ: აღმოიყვანე **ბნელისაგან** ნათლად, იქვე, 321, 5; იჯმნა
ს^რდ ქალაქით **კოსტანტინეთ** (მოქმ.) და ყოვლისაგან **საბერძნეთისა** (ნათ.), კიმ. 1,
65, 5; მეყსეულად ვმოზღეს და განვიდოდეს კაცთაგან **ყოველით ასოთ მა-
თით**, პელთაგან და ფერქთაგან და ყურთაგან და **ყოვლისაგან გუამისა მა-
თისა**, იქვე, 241, 1; ანუ ვითარ პრქუა ძმისა შენსა: მაქადე, აღმოვიდო
წუელი **თუალისაგან შენისა**, მ. 7, 4 DE, მაგრამ: ...მაქადე და აღმოვიდო
წუელი მამ **თუალით შენით**, იქვე C; გამოვალა ადამი **სამოთხით**, MHC,
40, 3 ქვ., მაგრამ: გამოვალა უფალმან **სამოთხისა** მისგან, ბოლნ. 62, 5;
აზარა განსლვი მისი ამიერ **სოფლით**, კიმ. 1, 94, 29, მაგრამ: შემდგომად
შედისა დღისა განვილ **სოფლისა** ამისგან, იქვე, 94, 31; არა თუ რომელი
შევალს **პირით**, შეაგინებს იგი კაცსა, არამედ რომელი გამოვალს **პირისაგან**,
იგი შეაგინებს კაცსა, მ. 15, 11 C. DE-ში ორივე შემთხვევაში მოქმედები-
თია მოცემული (პირით). ამ მხრივ მეტად საინტერესო აღვილი აქვს დი-
ცული ოშკის ბიბლიას. იობის წიგნში ერთგან იკითხება: მო-ვე შიშუელი-ველ
მუცლისაგან დედისა, **ჩემისაჲთ**, შიშუელიცა მივიტყე მუნვე ქუეყანად, 1, 21.
აქ, როგორც ვხედავთ, საზღვრული სახელი ნათესაობითში დგას (მუცლი-
საგან), ხოლო მსაზღვრელი — მოქმედებითში, უკეთ, ნათესაობით-მოქმედე-
ბითში (ჩემისაჲთ); ჩვეულებრივი წესით უნდა ყოფილიყო: მუცლით დედისა
ჩემისაჲთ, ან: მუცლისაგან დედისა ჩემისაჲსა (ან: ჩემისა). ეს ნახევრად
ნათესაობითი და ნახევრად მოქმედებითი ფორმა კარგად უჩვენებს ამ ბრუნ-
ვითა ფუნქციურ (და გენეტურ) ნათესაობას.

ბ. ით-ი ნიშნიანი

მოქმედებითის მიერ გამოსვლითი ბრუნვის მნიშვნელობის გამოსატყაზე
საუბარი სრული არ იქნება, თუ აქ არ შევეხებით ძველი ქართულისათვის
დამახასიათებელ ისეთ ფორმებს, როგორიცაა **ქალაქითი ქალაქად**, **ხენაკითი**

¹ უ. თ. თ. უ. რ. ი. ა., ბრუნვის სისტემისათვის სენურში სხვა ქართულურ ენათა ბრუნ-
ვებისთან შედარებით: საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. V, № 3, 1944, გვ. 340 — 341, 347;
ა. ჩ. ბ. ბ. ა. ე. ა., გრამატიკული კლას-კატეგორია და ბრუნვის ნიშანთა გერმანიის საკითხი
ქართულში: საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. VII, № 1—2, 1946, გვ. 66.

სენაკად, ბჭითი ბჭედ, დღითი-დღედ და სხვა. ჩვენ აქ, რა თქმა უნდა, ამ წყვილი ფორმიდან პირველი გვინტერესებს (ქალაქითი, სენაკითი, ბჭითი, დღითი), რადგან სწორედ მას აქვს უშუალო კავშირი მოქმედებითს ბრუნვისთან.

წინასწარ შეიძლება შევნიშნოთ, რომ ფორმები ქალაქითი, სენაკითი, ბჭითი, დღითი (კალკი და დამოუკიდებლად არ იხმარება, მათ ყოველთვის მოჰყვება ხოლმე ამავე სახელის ვითარებითი ბრუნვის ფორმები: ქალაქად, სენაკად, ბჭედ, დღედ და სხვა¹, ამრიგად, გვაქვს „ქალაქითი ქალაქად“ და ის ამას ნიშნავს: „ქალაქიდან ქალაქში“; სენაკითი სენაკად = სენაკიდან სენაკში, ნათესავითი ნათესავად = ხალხიდან ხალხამდე (ტომიდან ტომამდე, თათბიდან თათბამდე) და სხვა.

დროის აღმნიშვნელ სიტყვებსაც დაახლოებით ასეთივე მნიშვნელობა აქვთ, მაგალითად: დღითი დღედ = დღიდან დღემდე, დღედაღდე, ყოველდღიურად, წლითი წლად = წლიდან წლამდე, ე. ი. ყოველწლიურად და სხვა.

როგორც ვნახეთ, ამ წყვილი სიტყვებიდან პირველი ასეთა გაფორმებული: ფუძეს ემატება დაბოლოება ითი, რა არის ეს ითი მოქმედებითის ნიშანი, როცა ის გამოსვლითი ბრუნვის მნიშვნელობით იხმარება, არის ით, აქ კი გვაქვს ით + ი.

ნ. მარო ფიქრობდა, რომ ითი-ს წინამდებელი ი წარმოშობით სახელობითი ბრუნვის ნიშანია და ფუძესთანაა შეზრდილი: ქალაქ-ი → ქალაქი (ფუძედ არის ქცეული), ხოლო მოქმედებითი ბრუნვის ნიშანი ით გადასმულია: ით → თი, აქედან: ქალაქითი. სახელობითი ბრუნვის ნიშნის ფუძესთან შეზრდის ნიმუშად ნ. მარს განურჩევლობა მოჰყავს².

მაგრამ ნ. მარის ეს აზრი არაა სწორი, ჯერ ერთი, უნდა აღვნიშნოთ, რომ თუ სახელობითი ბრუნვის ნიშანი ფუძეს შეეზრდება, ის გაჰყვება მას სხვა ბრუნვებშიც, როგორც ეს გვაქვს განურსა და მეგრულში³; აქ კი ეს ი მხოლოდ ერთს, მოქმედებითს ბრუნვაში იჩენს თავს. მეორე: რად უნდა მომხდარიყო ით-ის გადასმა? ამას არავითარი გამართლება არ აქვს. მესამე: თუ ით-ის გადასმის შედეგად თი მივიღეთ, მაშინ რატომ არ არის გადასმული ით მთელ რიგ სხვა შემთხვევებში (ქალაქ-ით, სოფელ-ით, აღმოსავლ-ით, კაც-ით-ი, ქალ-ით-ა, გულ-ით-ა)? ამ კითხვებზე პასუხი არა ჩანს, არცაა მოსალოდნელი.

საკითხის ასახსნელად უფრო საინტერესო და საქმესთან ახლო მდგომი მოსაზრება აქვს გამოთქმული ა. შანიძეს. იგი ამ საკითხის შესახებ წერს:

¹ იშვიათად დამოუკიდებლადაც გვხვდება, უმთავრესად დროის აღმნიშვნელ ლექსიკონურ ფრაზებში (დილა, ჟამი), მაგრამ ამაზე ცოტა ქვემოთ.

² ნ. მარო, გრამ, გვ. 21—22.

³ ა. ჩიქობავა, განურის გრამატიკული ანალიზი, 1935, გვ. 44, 49—50.

ამ შემთხვევაში - ითი არ არის ჩვეულებრივი ბრუნვის მაწარმოებელი სუფიქსი. იგი საზოგადოდ და საყოველთაოდ რომელსაღე ბრუნვის არ იხი-სიითებს. მაგრამ უკეთეს ბოლოკიდურ ინს ანად შევუცვლით. მაშინ მივი-ლებთ - ითა სუფიქსს, რომელიც ჩვეულებრივ და საზოგადოდ მოქმედებითი ბრუნვის მაწარმოებელია. ამ - ითა სუფიქსს ეკვეცება ხოლმე ბოლოკიდური ანი და ძველს ქართულში ხშირად, ხოლო ახალს ქართულში უმთავრესად და უპირატესად - ით ჯგუფის სახით არის ხოლმე წარმოდგენილი. მაშასადამე, მოგ-ვეპოვება ორი სუფიქსი (-იბა და -იბი), რომლებიც ერთურობისაგან განსხვავ-დებიან როგორც ფორმით, ისე მნიშვნელობით: ერთია (-იბა) ინსტრუმენტა-ლისა და მეორეც (-იბი) აბლატივის მაწარმოებელი. მაგრამ რაკი ორთავე სუ-ფიქსს თავთავიანთ განხეთარების პროცესში ერთურობის განმასხვავებელი ბოლოკიდური ხმოვნები დაუკარგავთ, ამატომ ორთავე მოუცია - ით და წარ-მოშობით ორი სხვადასხვა სუფიქსი ფორმალურად ერთი მეორეს დაჰმსგავ-სებია და ერთ ბრუნვაში გაერთიანებულა, რომელსაც მნიშვნელობა ორივესი შეჰტანია: ინსტრუმენტალისა და აბლატივისა¹.

ჩვენი აზრით, საეჭვოა, რომ - ითი-საგან ი-ს დაკარგვით მომდინარე-ობდეს - ით, რომელიც ძველ ქართულში ჩვეულებრივია მოქმედებითი ბრუნ-ვის ნიშნად (გამოსვლ. მნიშვნ.). - ითი კი, როგორც ვნახეთ, მხოლოდ განსაზღ-ვრულ შემთხვევებში იხმარება, სიხელდობრ მაშინ, როცა მოქმედებითი (გა-მოსვლითი) მნიშვნელობით მოსდევს ხოლმე ვითარებითი: ქალაქი ითა ქალა-ქად და სხვა. მაშასადამე, უფრო სწორი იქნებოდა, თუ ვიფიქრებდით, რომ ამ განსაზღვრული შემთხვევებისათვის გამოყენებულ ითი-ს აქვს დამატებუ-ლი ი, სულ ერთია, რა ნასიითისა და წარმოშობის აღმოჩნდება ის. ამ მხრივ სიაინტერესოა თვით ი. მაინცის მიერ გამოთქმული შეორე მოსაზრება, რომ-ელიც ამ საკითხის ახსნას ცდილობს:

„შეიძლება ისიც ვიფიქროთ, რომ ინსტრუმენტალის ფორმები ქარ-თულში თავისთავად მატარებელნი არიან აბლატივის მნიშვნელობისა და რომ - ითი სუფიქსის ბოლოკიდური ანი ამ ერთისა, თუმცა ლა კი ორ-მნიშვნელობიანი ინსტრუმენტალი ბრუნვის ბოლო-მოკვეცილ (იბ) სუფიქს-თან ერთად შეხორცებული და ერთ დროს სრულიად დამოუკიდებელი ნა-წილაკი იყო, რომელიც პრეპოზიციულად იმპარტებოდა და რომელიც მომ-დევნო სიტყვის მიმართულებით ბრუნვაში ჰსვამდა, მაგალითად ასე: ქალა-ქი ი ქალაქად, თუ აგრე გავიგებდით, მაშინ ამ ინს სოხური ქ ამოუდგე-ბოდა გვერდში, რომელიც მიმართულების აღსანიშნავად აკუზატივს მოი-თხოვს (მაგალ., ქ *კაჟი*). ხოლო დამოუკიდებელი ნაწილაკის წინამდებელ სიტყვასთან შეხორცების პროცესის განსთვალისწინებლად ნაარსული იზა-ფეთის ინს დავიმოწმებდით, მაშინ - ითი სუფიქსის ბოლოკიდური ანი გვექ-ნებოდა იგივე ინი, რომელიც ნაშთია პრეპოზიციული წარმოებისა ქართულ-ში რამოდენსაღე მაგალითში, სადაც ოლანდ ამ პრეპოზიციულ ანი დაუკაო-

¹ ა. მაინც, შველიწავას ტრიმოლოგისათვის: შველიწაველი, 1923—24, გვ. 4—5.

გავს დამოუკიდებელი მნიშვნელობა და შეზღოვებულია მომდევნო სიტყვის ფორმას: **იმრგულოვ, იგურდივ, იბრტყევ**¹.

ავტორს უფრო დამაკმაყოფილებლად პირველი მოსაზრება შეაჩნია. ჩვენ უფრო მეორე გვეჩვენება სარწმუნოდ.

ა-ჩიქობავას გაყვრით აქვს გამოთქმული მოსაზრება, რომ **კოჩი-თე-(ნ)ისა** და მსგავს ფორმებში „ქანურის ბოლოკიდური -ე ძვ. ქართულის -ი-ზე გვაფიქრებინებს (ქალაქ-ით-ი ქალაქად...), მაგრამ გადაჭრით მათი იგივეობის მტკიცება ძნელია“².

შეიძლება, ბოლოს, გამოვევთქვა აზრი, რომ **ქალაქითი** ორმაგი მოქმედებითი **თ** მოკვეცილი ფორმაა: **ქალაქ-ით-ით → ქალაქ-ით-ი**, მართალია, ამ შემთხვევაში არა გვაქვს საზღვრული, რომლის გამოც უნდა ყოფილიყო გამოწვეული მეორე **ით**, მაგრამ ამნაირი უსაზღვრულო ორმაგი ფორმა სხვაგანაც გვხვდება³. თუ ეს დაშვება სწორი აღმოჩნდება, მაშინ ზღუდერი იქნებოდა **ით-ის** განმეორების ასაცილებლად **თ-ს** მოკვეცა: ორმაგი ნათესაობითის ფორმებში „ისაჲსა“ (← ისა-ისა) სუფიქსის ნაცვლად ერთი „ისა“-ლა დაგვრჩა: კარისა მისგან საფლავისა-ჲსა (ი. 20, 1 C) → კარისა მისგან საფლავ-ისა (მ. 28, 2 DE). **თ-ს** მოკვეცისათვის შეიძლება ხელი შეეწყო იმ გარემოებას, რომ ამგვარი კონსტრუქცია (ქალაქითი ქალაქად, დღითი დღედ, წლითი წლად) განსაკუთრებულ, თავისებურ შინაარსს შეიცავს და ერთგვარად არის დაცემული სუფთა გამოსვლის. შდრ. გამოვიდა მიერ **ქალაქით** და: ვიდოდა **ქალაქითი** ქალაქად; მიერ **დღითგან** იწყო სიტყუად და ქალაქებად და ასწავებდა **დღითი** დღედ.

ამ დაშვებას ერთგვარად აბრკოლებს ის გარემოება, რომ ორმაგი (და სამმაგი) ბრუნებისას პირველი ბრუნვა ნათესაობითია (სახლით მეფისაჲთ), აქ კი მოქმედებითი გვაქვს (**ქალაქ-ით-ით**). მაგრამ გადაულახავი არც ეს დაბრკოლებაა: ძველ ქართულში ამის მსგავსი წარმოებაც მოგვეპოვება: **გულ-ით-ად** (**გულითად** უწყოდა კაცი იგი მართლად და წმიდად, მრ. 6, 20 C); აწ გნატრი შენ **გულითად**, პარხ. 432 ა; შეინანე **გულითად**, იქვე, 447 ხ. და სხვ.

აქ მოყვანილი მოსაზრებები მაინც მოსაზრებებია და საკითხს სპეციალური შესწავლა ესაჭიროება.

დასასრულ, მოვიყვანთ სათანადო მაგალითებს ძველი ქართულის ტექსტებიდან:

და მათგანნი სტანჯნეთ შესაკრებელთა თქუენთა შორის და სდევნიდეთ **ქალაქითი ქალაქად**, მ. 23, 34; არცა იზარებდა სლვად **ქალაქითი ქალაქად**, და **ქუეყანითი ქუეყანად**, კიმ. I, 2, 9; როკაენ და იქცევი იგი **კარითი**

¹ ა. შანიძე, წელიწადის ციკლოლოგიისათვის: წელიწადი, 1923—24, გვ. 5—6.

² ა. ჩიქობავა, ქანურის გრამატიკული ანალიზი, 1936, გვ. 54.

³ და ვითარცა იბილა სწრაფად იგი მეფისაჲ, გამოვიდა მეფისაჲთ და მოვიდა თჳა ვანად, პარხ. 697 ხ. შდრ. გამოთქმები: **ანგელოზთა**სა იტყვნ და სხვა.

ქარად მიბჰემდე ქალაქისა, 1 მეფ. 21, 13; დამკვდრებად მათა ზღუთი ზღუად და მდინარიოგან ვიდრე კიდემდე ქუეყანისა, ზირაქ 44, 23. ეგევმ ადგილი ფსალმუნში ასეთი რედაქციითა მოცემული: უფლებდეს იგი ზღუთი ზღუადმდე და მდინარიოგან კიდემდე სოფლისა, ფსალმ. 71, 8. როგორც აქედან ჩანს. ამ პარალელურ წყვილებში ზღუთი = მდინარიოგან, ხოლო ზღუად (ზღუადმდე) = კიდემდე (ვიდრე კიდემდე). ე. ი. ამ სპეციფიკურ ფორმებს ჩვეულებრივი გამოსვლითი ბრუნვის მნიშვნელობა აქვს.

აქ მეორე გარემოებაა აღსანიშნავი: ჩვენთვის საინტერესო განსაკუთრებულ გამოთქმას მხოლოდ მაშინ აქვს ადგილი, როცა ერთი და იგივე ფუძე გვაქვს მოქმედებითსა და ვითარებითში (ზღუთი ზღუად), მაგრამ როცა სხვადასხვა ფუძეა აღებული ასეთივე შინაარსით, მოქმედებითში იქ არ გვხვდება (მდინარიოგან კიდემდე).

...არცა იცვალენ ადგილითი ადგილად და არცა მონასტრითი მონასტრად, მამ. სწავ. 345; რაქამს შეხუდოდი საუნჯითი საუნჯედ დამალვად, 3 მეფ. 22, 25; და შეიყვანო იგი სენაკითი სენაკად, 4 მეფ. 9, 2; (ყო) წვალობაჲ მისი ნათესავითი ნათესავად, ლ. 1, 50. ამავე შინაარსის გამოსახატვად აღიშნის ოთხთავში იხმარება თესლითი თესლად (იქვე). ასეთივე მაგალითია ესეც: რამეთუ განსდიდნე ღმრთისა თანა და მოიღო ნეტარებაჲ თესლითი თესლაჲდინ, კიმ. 1, 179, 35; შეიზნ კაცად-კაცადმან მანუღი წელთა თუსთა და განვლეთ და მოაქციეთ ბჭითი ბჭედ ბანაკისა ნაგისგან, გამოსლვ. 32, 27.

იშვიათად შესაძლებელია ამგვარ მოქმედებითს ახლდეს თავისი მსაზღვრელი. ამ უკანასკნელს აქვს მხოლოდ მარტივი ით → ათ ნიშანი, მაგალითად:

და გუერდითი გუერდთაჲთ ვიდრე გუერდადმდე სხუად, ებრა. 41, 6. რადგანაც ამ წყვილ ფორმას შორის პირველის მსაზღვრელი მოთავსდა. იუცილებელი შეიქნა მეორისათვის „ვიდრე“-ს მიერთვა, რაც სხვა შემთხვევაში არ იყო საჭირო.

წარმოების მიხედვით სრულიად მსგავს ფორმებს იძლევა ისეთი სატყეები, რომელთა ლექსიკური მნიშვნელობა დროზე მიუთითებს. ასეთებია: დლითი დდედ, ჟამითი ჟამად, წლითი წლად და სხვა. შესაძლებელი იყო ასეთი ფორმებიც აქვე განგეხილა, მაგრამ, რადგანაც ქვემოთ მოქმედებითის მიერ დროის გარემოების გამოხატვის საკითხზე ცალკე გვაქვს ლაპარაკი, უმჯობესად ვცანით აღნიშნული მაგალითების განვილვა იქ გადავვეტანა (გვ. 224—225).

3. მოქმედებითი დროის გარემოებად

A. ით ნიშნები

როგორც ზევით იყო აღნიშნული, ით ნიშნები მოქმედებითი გამოხატვად აგრეთვე დროის გარემოებას; ის მიუგებდა კითხვას: ხაიდა? (დრო-ში), ე. ი. რა დროიდან. არსებითად რომ ვთქვათ, ესეც გამოსვლითი

(დაწვებითი) ბრუნვის მნიშვნელობითაა ნახშირი, ოღონდ იგულისხმება მოქმედების დაწყება დროში.

ამ გაგებით მოქმედებითი ბრუნვა გვხვდება თანდებულთა და უთანდებულთა განხილვაშია ამ მხრივ ადგილისა და დროის გარემოებებს შორის მოქმედებითი ბრუნვა ადგილის გარემოების გამოხატვისას უთანდებულად უთანდებულოდ იხმარება. თანდებულებთან მისი გამოყენება შედარებით შეწუღულობა აქ კი, დროის გარემოების გადმოცემისას, საქმე პირობითაა: ჩვეულებრივია თანდებულებანი მოქმედებითი, ძალზე აშვიათია მისი უთანდებულოდ ხმარება, ასეთ შემთხვევაშიც უთანდებულო მოქმედებითი ყოველთვის კი არ უწევს მოქმედების საწყისს დროში, არამედ საერთოდ დროის მოწვევას, როცა აღნიშნული მოქმედება მიმდინარეობდა. ასე რომ, აქ სულთა გამოსვლითი (დროში) კი არა გვაქვს, არამედ დროის გარემოება საერთოდ ადგილის გარემოების გამოხატვის წესში უფრო ძველი ვითარებაა შემონახული, ვიდრე დროის გარემოების გამოხატვისაში. ეს ერთი ადგილის გარემოების გამოხატვისას მოქმედებითს ბრუნვას ერთვის მრავალი თანდებული (გან, გამო, გარდა, გამო, გამო, გერძო), დროის გარემოების გამოხატვის დროს კი — ერთადერთი თანდებული (გან). ეს მეორე მთავარი წინააღმდეგობა: დროის გარემოების გამოხატვისას მოქმედებითს ბრუნვაში გვხვდება მეტად მკირე წრე სახელებისა, ესაა უთანდებულად ისეთი არსებითი სახელები, რომელთა ლექსიკური მნიშვნელობაც დროზე მიუთითებს, მაგალითად, წელი, დღე, ღამე, თოფი, ჯამი, ცისკარი, განთიადი, სიუჟე, სიკაბე, სიჩხო (სიჩხობა), საუკუნე, დასაბამი, დასასრული, დღე, მწუხრი და სხვა. მეორე მხრივ, ამავე როლში გამოდის გან თანდებულებანი საწყისები (შობითგან, მოსლვითგან, აღესებითგან, აღმალვითგან და სხვ.). სახელთა ამ ორი ჯგუფით განისაზღვრება მოქმედებითი ბრუნვის გამოყენება დროის გარემოებად.

თუ გან თანდებულებანი მოქმედებითს ამ შემთხვევაშიც ახლავს რაიმე სახის განსაზღვრება, ისიც ყოველთვის უთანდებულად საზღვრულს ბრუნვაში და მხოლოდ იმ ბრუნვის ნიშანს გვიჩვენებს. მაშასადამე, აქაც სრულიად ისეთი ვითარება გვაქვს, როგორიც გვქონდა ზემოთ განიხილული ადგილის გარემოების შემთხვევაში. ამიტომ აქ სათანადო მაგალითებს აღარ დავაჯგუფებთ იმის მიხედვით, თუ რა და რა სახის მსაზღვრელი ახლავს სახელს, რამდენია ასეთი მსაზღვრელი და სად დგას იგი: საზღვრულის წინ, თუ წის შემდეგ. არას ვიტყვით აგრეთვე ნაწილაკიან სახელთა შესახებაც, რადგანაც მას აქ არავითარი თვისებებურება არ გააჩნია. ახლა დავვარჩენთ წარმოვადგინოთ სათანადო მაგალითები.

უთანდებულო

მოვა ნაბაკევი ოჯერი მრავლით უამით, უდაბნ. 25 რხ; და მოვა დედაკაცთან შინ ყოველი მოწვები მისი არა ხოლო მის დღისაჲ, არამედ როგორც იგი მრავლით წლით მიბარულ იყო მისგან, კიმ. I, 304, 37; რომ.

ლით დღით გამოსრულ იყო მეფე სახლით თჳსით მიმუნდღემდე, 2 მეფ. 19, 24.

ეს უკანასკნელი მაგალითი საინტერესოა იმითაც, რომ წინადადებაში გვაქვს მდე თანდებულისა სახელი (დღედმდე), მაგრამ არ არის გან თანდებულისა; ამ უკანასკნელის მაგივრობას ერთგვარი გაჭირვებით სწევს უთანდებულო მოქმედებითი (დღით). სხვა შემთხვევაში მსგავსი მაგალითი უკვე თანდებულისაა წარმოდგენილი (რომლით დღითგან გამოვიყვანე ერთი წერი ისრალი ქუეყანით ეგვბით, 3 მეფ. 8, 14; ვინაჲთ დღითგან სათნო-ვიყავ სახლი ისრაელისაჲ, ეზეკ. 20, 5; ვინაჲთ დღითგან დაებადე შენ ვიდრე დღედმდე, ოდეს იბოვა შენ თანა სიცრუეს, ეზეკ. 28, 15).

...და მით დღით უკუმოითუალვის და ჩას, ჩამეტუ ოც და ხუთსა არს ხარებაჲ მარიაშისი გაბრიელის მიერ, და მითვე დღით ჩას შობილგან იოვანისით... მრავ. 304, 15; კიმ. II, 69, 17; დილაჲთ ადრე აღდგეს ბრანჯნი იგი, მოქც. 77, 13.

მაგრამ ჩვეულებრივ ეს ფორმა თანდებულისა ხოლმე მოკუმული: შვიდეთ დღითგან საშჯელსა და განაგებდეთ, იერ. 21, 12.

...მოუწოდეთ მოწაფესა ჩემსა, რამეთუ აღებით არაარასა გემოჲ უხილავს, კიმ. 1, 166, 13.

ჩვეულებრივია ისეთი შემთხვევები, როცა მოქმედებითში დასმული სახელები, რომლებიც თავიანთი ლექსიკური მნიშვნელობით დროზე მოუთითებენ, დროის გარემოებას აღნიშნავენ, უბასუხებენ კითხვაზე: როდის? რა დროს? ზოგი ასეთ სიტყვათაგანი უკვე ზმნიზებადაა ქცეული. ვნახოთ რამდენიმე მაგალითი: და მოვიგოთ ლოცვაჲ და მარხვაჲ და მღვდარებაჲ ღამით, მამ. სწავ. 64; რამეთუ მიზდი ვედრებისა ჩუენისაჲ არა დაადგრების ღამით შენ თანა, იქვე, 25; დღითლა უკუმოიქცა იესუ ქალაქად, უდაბნ. 79 ra; დღით და ღამით არს ლაღდებაჲ ესე ჩემი შენდა მიმართ, ლიტ. ქრისტ. 6, 13.

თანდებულისა

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, აქ ჩვენ გვაქვს ერთადერთი თანდებულისა — გან, მაგრამ სამაგიეროდ შემთხვევები, როცა ეს თანდებულისა ერთის სახელს და დროის გარემოებას აღნიშნავს, ძალიან ბევრია. ვუჩვენოთ ჯერ ისეთი მაგალითები, როცა ეს გან დროის გამოშატეულ (არსებითს) სახელებს ერთის, შემდეგ ისეთი მაგალითები, რომლებშიც იგი საწყისებს ახლავს.

არსებითი სახელები

უნდა მისი ხილვაჲ მრავლით ჟამითგან, ლ. 23, 8; მიერ ჟამითგან წარიყვანა იგი სახედ თჳსა, ი. 19, 27 C; სხუანი არიან მუნ მრავლით ჟამითგან, ამონ. 206, 9.

უამი აქ მოყვანილ მაგალითებში „დროს“ აღნიშნავს საზოგადოდ. მაგრამ უამი ძველ ქართულში „საათის“ მნიშვნელობითაც იხმარება. აი ამის რამდენიმე ნიმუში:

ვანიკურნა ასული იგი მისი მიერ უამითგან, მ. 15, 28; ექუს უამითგან დაბნელდა ვოველსა ქუეყანასა, მ. 27, 45. ეს მაგალითი იმითაა საინტერესო, რომ საზღვრულს (უამითგან) ბრუნვაში არ უთანხმდება მსაზღვრელი („ექუს“ და არა „ექუსით“, როგორც ჩვეულებრივ გვაქვს სხვა შემთხვევებში). ეს გამოწვეულია იმით, რომ მსაზღვრელი რაოდენობითი რიცხვითი სახელია, ასეთი სახელები კი ხშირად არ ეთანხმება ბრუნვაში თავის საზღვრულს, და ეს არა მარტო ჩვენს შემთხვევაში (მოქმედებითს ბრუნვაში), არამედ საერთოდ.

...არცაღა იკადრა ვინ მიერ დლითგან კითხვად მისა არლარა, მ. 22, 46; მიერ დლითგან წარიყვანა იგი მოწაფემან მან თუსთა თანა, ი. 19, 27; და იყოს შერვით დლითგან და მიმართ შესწირვიდენ მლდელნი შრგულიად-დასაწუფელთა, ეზეკ. 43, 27.

იყო ვინმე დედაკაცი წყაროვითა სისხლისადათა ათორმეტით წლითგან, ლ. 8, 43; რომლისა თანა იყო სული უძლურებისაჲ ათრვაიმეტით წლითგან, ლ. 13, 11 E. პირველ მაგალითში C-ში მსაზღვრელი არ ეთანხმება საზღვრულს ბრუნვაში და გვაქვს: ათორმეტ წლითგან. მეორე მაგალითში კი ეს შეუთანხმებლობა ორ ბელნაწერს (CD) ახასიათებს. რომლებშიც იკითხება: ათრვაიმეტ წლითგან D, ათორმეტ წლითგან C. ამ უკანასკნელში, როგორც ვხედავთ, აღნიშნულს ვარდა, რიცხვიც არის შეცვლილი: „ათრვაიმეტ“-ის ნაცვლად „ათორმეტ“-ია მოცემული, თუმცა ცოტა ქვემოთ (ლ. 13, 16) ეს შეცოთმა გამოსწორებულია და იკითხება „ათურაიმეტი წელი“.

...და ესე დავრდომილ იყო რვით წლითგან, არიმ. 55, 64, 1; სხუად ვინმე დაჰსწილი სამით წლითგან და წყლით მანკიერი მოიყვანეს მისა, კიმ. I, 254, 24.

საუკუნითგან არასადა ვის ესმა, ვითარმცა აღ-ვინმე-უხილნა თუალნი შობითგან ბრმისანი, ი. 9, 32.

პირველითგან იყო სიტყუად, ი. 1, 1; უკითხვიდა მათ ცისკრითგან... ვიდრე ექუს უამიდმდე, ნეემია 8, 3; და იყო სიხარული დიდი ფრიად დლითგანვე ვიდრე მწუხრადმდე, კიმ. I, 161, 23; უკუეთუ იკოდინ, ვითარმედ კუროჲ იგი შრქენალი იყო ძულუანდითგან და გუშინდითგან, გამოსლე, 21, 36; რაოდენი უამი არს, ვინაჲთგან ყოფილ არს ეგე მაგის თანა? ზოლო მან თქუა: სიყრმითგან, მრ. 9, 21; ეგე ყოფელი დამიმარბავს სიყრმითგან, მ. 19, 20; გზა-ჰყევ წმიდითა ამათ და ხელე განთიადითგან ვიდრე მწუხრამდე რაოდენი შემოწერით შემოვლონ, მიმიცემიეს მათდა, ზარზმ. 158, 21; სინათლეთგანვე ღწნოჲ და გორცი არა შეკდა პირსა მისსა, ხანძთ. 100, 28; მწუხრითგან დილეულადმდე, კიმ. II, 163, 11; დასაბამითგან არა ეგრე იყო, მ. 19, 8 C; ცხორებულ იყო ქარისა თუსისა თანა შუღ წელ სიქალწულითგან თუსით, ლ. 2, 36; არცაღა მოვიდე მე აქა დახასრულითგან დიდისა ამის ზღუსაჲთ, კიმ. I, 328, 3; ესე ყოფელი მიყოფიეს სიქაბუჯით ზემითგან, მრ. 10, 20.

როგორც ამ მაგალითიდან ჩანს, როცა არსებითს სახელს განსაზღვრება ახლავს, უფრო მეტად კუთვნილებითი ნაცვალსახელები, თანდებული შეიძლება ამ უკანასკნელზე გადავიდეს. შდრ. კიდევ: სიყრმით ჩემითგან (მ. 19, 20), მაგრამ: სიყრმითგან თქუენით, ხანძთ. 141, 5.

ზემოთ განხილული მაგალითების ტიპისაა აგრეთვე დროის ზმნიებები და კავშირები, როგორიცაა: მიერთგან, ამიერთგან, ეინათგან და სხვა, მაგალითად:

მიერთგან ეძიებდა ტაშსა მარჯუესა, რაათაშცა მისცეს იგი მათ, მ. 26, 16; არღარა ვსუა მე ამიერთგან ნაყოფისაგან ამის ეენაჲისა, მ. 26, 29; სამი დღე არს, ვინათგან მელიან მე, მ. 15, 32 C.

საშივე ხაზგასმული სიტყვა დროს უჩვენებს: მიერთგან = იმ დროიდან, იმ ხნიდან, მას შემდეგ; ამიერთგან = ამ დროიდან, ამის შემდეგ. უფრო საინტერესოა მესამე სიტყვა — ვინათგან, ძველ ქართულში ის დროის კავშირი იყო და ამას ნიშნავდა: „რა დროიდანაც“, „მას შემდეგ, რაც“. გამოსვლითი ბრუნვის შინაარსი (დროში) მას კარგად აქვს დაცული. მიზეზის კავშირად კი ეს სიტყვა შემდეგში იქცა¹.

საწყისები

და იყო იგი უტყვ და ყრუდ შობითგან მისით, კიმ. I, 310, 11; ხოლო აღვსებითგან ვიდრე ახალ-კვრიაკემდე ჳირისა კანონი არა თქვან, ხანძთ. 113, 22; წელსა ოც და მეოთხესა დაყუდებითგან მისით, კიმ. I, 23, 9; შეჰვედრა სული თჳსი ჳელთა ღმრთისათა ქართლად მოხლვითგან მეათხუთმეტესა წელსა და ჳრისტეს აღმადლებითგან ტლმ წელსა, მოქც. 58, 7; ესე იყო ქართლის მოქცევითგან რო წელსა, იქვე (ისტ. ჳრესტ. 268, 20); არამედ გარდაცვალებითგან მისით დაიწერა ცხოვრება ესე მისი შემდგომად ოთხმეოც და ათისა წლისა, ხანძთ. 154, 14.

როცა საწყისს თავისი განსაზღვრება ახლავს (უფრო კუთვნილებითი ნაცვალსახელები), თანდებული ამ შემთხვევაში არ სცილდება მას ჩვეულებრივ და მსაზღვრელს არ ერთვის: გარდაცვალებითგან მისით, მაგრამ არა: გარდაცვალებით მისითგან, საწყისებთან ასეთი მდგომარეობა ბუნებრივია: საწყისი დროის გარემოებას მხოლოდ ამ თანდებულის დართვით გამოხატავს და ამიტომ ამ თანდებულის მოკიდება, ჳპირველეს ჳოვლისა, ტექსტის შინაარსს დაახინებდა.

თუ მოქმედებითში დგას ორი სახელი, თანდებული, როგორც წესი, ერთვის ერთ მათგანს, ჩვეულებრივ პირველს, მეორე კი უთანდებულოდაა წარმოდგენილი. ტექსტი ამ შემთხვევაში გულისამოშს, რომ ეს თანდებული ორივეს ეკუთვნის.

¹ ა. ჩიქობავა, ზოგი სიტყვის მნიშვნელობის განვითარებისათვის ქართულში (სიკეთა და დროის მოქმედება ურთიერთობის ასპექტში): ფსიქოლოგიკ. ტ. III, 1944, გვ. 485 — 492.

აი ამის ორი მაგალითი:

რამეთუ არასადა დამკვდრებულ ვარ მე საყოფელთი შინა დღითგან და
ჟამით, რომელსა გამოვიყვანენ ძენი ისრაელისანი ქუეყანისა მისგან მეგუ-
ტელთაჲსა, 2 მეფ. 7, 6; წელიწადსა ვნებითგან და ბეუდრებით აღდგო-
მით... შევისწავეთ მარტულობაჲ... ქაბოჲსი, აბო 189, 28.

B. ით-ი ნიშნიანი

დროის გარემოებას უჩვენებს აგრეთვე ით-ი ნიშნიანი მოკმედებითი იმ
შემთხვევაში, როცა სათანადო სახელის ფუძე დროის ლექსიკურ ვაგებას
შეიცავს. ასეთი სიტყვებია: დღე, ჟამი, წელი, დილა და სხვა. წარმოების
თვალსაზრისით აქ ჩვენ სრულიად ისეთი ვითარება გვაქვს, როგორიც გვექონ-
და ზემოთ გარჩეულ ადგილის გარემოების ფორმებთან: ქალაქითი ქალაქად,
სახლითი სახლად და სხვა. განსხვავება მხოლოდ შინაარსის, მნიშვნელო-
ბის მიხედვით გვაქვს: „ქალაქითი ქალაქად“ ადგილს უჩვენებს, „დღითი
დღედ“ — დროს. ამ განსხვავებას ქმნის არა ფორმათა წარმოება (რაც მათ
სავსებით ერთნაირი აქვთ), არამედ ფუძის მნიშვნელობა (რაც მათ განსხვა-
ვებული აქვთ). წარმოებაზე ზემოთ საკმაოდ ვრცლად იყო საუბარი და აქ
აღარ ვაეიმეორებთ. აქ უჩვენებთ მხოლოდ სათანადო მაგალითებს:

დღითი დღედ თქუენ თანა ტაძარსა შინა ვჯედ და გასწავებდ, მ. 26,
55. ზოგჯერ ვითარებითს ეკარგება დონი და გვაქვს: დღითი დღე: იყო
მუნ და ასწავებდა დღითი დღე ტაძარსა მას შინა, ლ. 19, 47 C.

...ოდეს მოვიდინა ყოველნი პირუტყუნი თაყუანის-ცემად აღამისა დღი-
თი დღედ და დღითი დღად, ლიტ. ქრესტ. 9, 16; და ყოველთა მათ დილა
მიიღიან საზრდელი მწუხრითი მწუხრად, პარზ. 644 ა. მწუხრითი მწუხ-
რად აქ ნიშნავს „სალამოობით“, „ყოველ სალამოს“.

...კრიაკითი კრიაკედ იმარხავნ და საქმლად შისა არს ორი უნკიჲ
ბური და ორი უნკიჲ წყალი სასუმლად, კიმ. I, 164, 1.

...უკეთესუ ჯერ-არს, რამთა ჟამითი ჟამად ვიხილვიდე სიღმრთოსა
პირსა თქუენსა, ხარზმ. (ისტ. ქრესტ. 231, 39); ვადრემდის იხილო თუალთ-
თა შენითა გუამი შენი მცირედ-მცირედ ჟამითი ჟამად დამდნარი სატან-
ჯველთაგან, პარზ. 1100 ა. ჟამითი ჟამად ჩვენს მაგალითებში ნიშ-
ნავს: დროდადრო, დროგამოშვებით, ხანდახან, თანდათანობით.

...წლითა წლად მოვიდის ადგილსა მას, პარზ. 995 ხ; და აღმოვიდინა
მამაჲ და დედაჲ მისი წლითა წლად იერუსალიმდ დღესასწაულსა მას პასე-
ქისასა, ლ. 2, 41. აღიშნეს ოთხთაჲში უკანასკნელი მაგალითი ასე იკითხება:
აღვიდინა მშობელნი მისნი წლად-წლად. წლითი წლად და წლად-წლად
ნიშნავს „ყოველწლობით“ (რუსულ თარგმანშიც ასეა: ежегодно). გაორ-
კეცებული ფუძე (წლად-წლად და მისთ.) ძველ ქართულში (და არა მარ-
ტო ძველში) ჩვეულებრივ იხმარება „მრავლის“, „მრავლობითობის“ აღსა-
ნიშნავად. ამ მხრივ საინტერესო ჩვენებას იძლევა ფილანტოს მრავალთაჲს ერ-
თი ადგილი, სადაც ერთმანეთის გვერდით არის მოცემული ჩვენთვის

საინტერესო კონსტრუქცია და გაორკეცებული ვითარებითი: დღითი დღედ და ჟამად-ჟამად ეაზენებ და ჟამად-ჟამად ვარლუე, უდაზნ. 38 rh.

ახლა ისევ „წელს“ რომ დავუბრუნდეთ, უნდა აღვნიშნოთ, რომ მსგავსი კონსტრუქცია გვხვდება აგრეთვე ამ „წლის“ სინონიმთანაც (წელიწადი): აღვიდოდინა წელიწადითი წელიწადად თაყუანის-ცემად გუუფისა უფლისა, ზაქარ. 14, 16. ეს საკმაოდ იშვიათი ფორმა უჩვენებს, რომ კარგა ხანია დავიწყებულია ამ სიტყვის წარმოშობის ისტორია და უზერაზულად არ მიანიათ ერთი და იგივე წარმოება ორჯერ გაიმეორონ: როგორც ცნობილია, თვით „წელიწადი“ მიღებულია „წელითი წლად“-ისაგან¹, ხოლო „წელიწადითი წელიწადად“ ამ უკანასკნელის (წელითი წლად) ხელახალი წარმოებაა.

ჩვენ ზემოთ დავინახეთ, რომ იჲ-ი წარმოება აუცილებლობით შეპირობებულია მომდევნო ვითარებითთან: ქალაქ-იჲ-ი ქალაქად, წლ-იჲ-ი წლად და სხვა. ასეა ეს საერთოდ, მაგრამ იშვიათად ასეთი (იჲ-ი) წარმოება გვხვდება დამოუკიდებლადაც, ვითარებითის გარეშეც. ხმით აღნიშნული ორი მნიშვნელობიდან (ადგილისა და დროის გარემოების თუნქცია) ქალაქად აღებული იჲ-ი წარმოება მხოლოდ დროს გამოხატავს და არა ადგილს ადგილის გარემოების გადმოცემისას ასეთი წარმოება არაა დადასტურებული. თვით დროის გარემოების გადმოცემისას ასეთი ფორმით სამოადე სიტყვა გვხვდება. ესენია: დღე, დღია, ჟამი, მაგალითები:

და მოავლინა მისა ღრმად დღითი და საშინელი, რაჟთა სცვიდეს მას დღითი და ღამით, კიმ. 1, 22, 8; და ვითარ მყოფარ ჟამ იხილა ღრმი იგი დღითი და ღამით..., ჰმადლობდა ღმერთსა, იქვე, 22, 10.

დღითი აქ იქნება „დღით“, „ყოველდღე“. რასაც ადასტურებს ორივე მაგალითში მის გვერდით მოცემული „ღამით“: დღითი და ღამით = დღით და ღამით.

...არა დაწინებს იგი (ღრმად) დღითი, არცა მწუხრი, იერ. 48, 33; ისმოდენ ვალეება დღითი და ღამადება საზხრის, იერ. 20, 16. აქ პირველ მაგალითში „დღითი“-ს საპირისპირო ცნებაა მწუხრი (=საღამოს), მეორეში — საზხრის (=შუადღისას). ამდენად, „დღითი“-ს მნიშვნელობა უნდა იყოს „დღით“, „დღი-დღობით“. რუსულ თარგმანში მეორე მაგალითის „დღით“ გადმოცემულია სიტყვით днем.

ასეთია აგრეთვე „ჟამითი“-ც ამ წინადადებაში: ქალაქე სიტყუაჲ, ზედა-ადეგ ჟამითი (და) უჟამოჲთ, აზნილე, შეპრისხენ და ნუგეშინის-გე ყოვლითა სულგრძელებითა და მოძღურებითა, 2 ტიმ. 4, 2. ამ წინადადებაში „ჟამითი“-ს საპირისპირო სიტყვად გამოყენებულია იმავე ფუძისაგან ნაწარმოები უარყოფითი სახელი უჟამოჲთ, რომელსაც მოჰმედებითი ზრუნვის მარტივი ნიშანი აქვს (ჲთ). ჟამითი და უჟამოჲთ ნიშნავს: „ღროზე და უდროოდ“. რუსულ თარგმანშიაც ასეა გადმოცემული: ни ждѣши и не ждѣши. ჯერა

¹ ა. შანიძე, წელიწადის გტიმოლოგიისათვის: წელიწადელი, 1923 — 24 წწ., გვ. 1 — 11.

15. ი. იშვიათი, სახელთა ბრუნება

ამ შემთხვევაში ყურადღების იქცევს ის საერთო გარემოება, რომ ამ ითხ-
სთან დაკავშირებულია განმეორებული მოქმედების გადმოცემა, სიხშირე,
მრავლობითობა. ასე: დილითი = დილა-დილობით, ყოველ დილით, დღითი =
ყოველდღე, ყოველ დღით და ასე შემდეგ. ბოლოს და ბოლოს ასევე დგას
მაგიტბი ორდინარული წარმოებისასაც: ქალაქითი ქალაქად = ერთი ქალაქი-
დან მეორეში, ე. ი. ყველა ქალაქში (ან: ბევრ ქალაქში). სახლითი სახლად =
ერთი სახლიდან მეორეში, ე. ი. ყველა სახლში (ან: ბევრ სახლში) და ა. შ.
ით-ი წარმოების ახსნისას ამ მომენტის დაფიქსება არ შეიძლება. შეიძლება
უადგილო არ იყოს ამასთან დაკავშირებით კვლავ მოვიგონოთ დამეება,
რომ ქალაქითი — ქალაქითით, სადაც ფორმანტის გაორკეცება იმავე მიზანს
ემსახურებს, რასაც ფუძეთა განმეორება: წლად-წლად, დღესასწაულად-დღე-
სასწაულად, დაბად-დაბად, გელესიად-გელესიად, ბანაკად-ბანაკად, ზენად-
ზენად, ნაწილად-ნაწილად, გუნდად-გუნდად, ტომად-ტომად, ნელიად-ნელიად,
ნათესავად-ნათესავად და სხვა, სადაც წლად-წლად = ყოველწლობით, დღე-
სასწაულად-დღესასწაულად = ყოველ დღესასწაულზე, დაბად-დაბად — სოფ-
ლებში, ყველა სოფელში და სხვა.

4. მოგვიდახითი მიმართულებითი გავშვობი მიმავალითი (— ადგილის გარემოებას)

ით ნიშნის მიმართებითი ძველ ქართულში, როგორც აღნიშნული
გვექონდა ზემოთ, იმპარება აგრეთვე მიწვევითი, უფრო ზუსტად, მიმართუ-
ლებითი ბრუნვის მიმდინელობით. ეს უპასუხებს კითხვას: საით? რა მი-
მართულებით? სადა? ამ უკანასკნელ შემთხვევაში მიმართულებებზე
არ შეიძლება ლაპარაკი, ის უფრო ადგილს, მდებარეობას გამოხატავს, მაგ-
რამ ასეთი შემთხვევა საერთოდ უფრო იშვიათია: ძირითადია ამ ფორმის
ბევრ გარკვეული პუნქტისაკენ მიმართული მოქმედების აღნიშვნა. ამი-
ტომ უფრო მართებული იქნება ასეთი შემთხვევებისათვის მიმართულე-
ბითი ბრუნვა ვიხმაროთ. მაშასადამე, გამოდის, რომ ერთი და იგივე
ბრუნვის ფორმა, ვთქვათ, აღმოსავალით, ორი, ერთმანეთის საწინააღმდეგო
მნიშვნელობის შემცველია: ა) იგი ნიშნავს აღმოსავლეთიდან და
გამოსვლითი ბრუნვის როლს ასრულებს, ბ) იგი ნიშნავს აღმოსავლეთ-
თისაკენ, აღმოსავლეთის მიმართულებით (ხან: აღმოსავლეთ-
ში) და პუნქტირივად, თუ მას მიმართულებითი ბრუნვის ფუნქცია აქვს. რა-
ვანაოთ ეს მაგალითებზე: ა) მოგუნი აღმოსავალით მოვიდეს, შ. 2, 1. აქ
„აღმოსავალით“ ნიშნავს „აღმოსავლეთიდან“ (მდრ. ბერძნ. *ἀπὸ βορρῆς*,
სომხ. *յարსիկէ*, რუს. *с севера*). ბ) ხოლო „შენ აღდეგ და ეიდოდე
აღმოსავალით, მოქცე. 87, 15. აქ კი ეს „აღმოსავალით“ ამას ნიშნავს:
აღმოსავლეთით, აღმოსავლეთისაკენ, აღმოსავლეთის მიმართულებით.
ასეთივე მნიშვნელობით არის ნახმარი ეს სიტყვა შემდეგს ადგილებ-
შიც: მოიხილე აღმოსავალით, იგრუსალში, და იხილე სიხარული მომავალ-
თაგან შენდა, ი. ჯავ. აღწ. 89, 13. უფრო საინტერესოა ერთი ადგილი

აბოს მარტილობიდან: დაიგზნეს ცეცხლი, ვადრეშდის დაწუნეს კორცნი იგი წმიდისა მოწამისანი... პირსა ზედა კლდისასა, რომელ არს კბოდმ, კლდემ მდინარისა მის დიდისაჲ, რომელი განჰვლის აღმოსავალით ქალაქსა, აბო 197, 1. აქ, უძველია, აღმოსავალით იქნება „აღმოსავლეთისაკენ“, „აღმოსავლეთის მიმართულებით“; მტკვარი ქალაქ თბილისს აღმოსავლეთის მიმართულებით გაივლის მხოლოდ.

ასეთი მნიშვნელობა არა მხოლოდ ამ ერთ სახელს აქვს. მსგავსი შინა-არსით გვხვდება ძველ ქართულში ბევრი სხვა სახელი, განსაკუთრებით, ადგილის აღმნიშვნელი სიტყვები, გეოგრაფიული სახელები და სხვ. თუმცა გეოგრაფიულ სახელებზე ქვემოთ ცალკე გვექნება ლაპარაკი, არ შეიძლება ერთი მოგანის ჩვენება აქაც არ გამოვიყენოთ. ესაა ქნობილი გეოგრაფიული სახელი თარში. იონას წინასწარმეტყველებაში იგი ოთხჯერ არის ნაბ-ზარი და ოთხჯერვე სწორედ აღნიშნული ფორმითა და მნიშვნელობით, მავალითად: და აღდგა იონა და წარვიდა სივლტოლით თარშით პირისაგან უფლისა და შთავიდა იოანედ და პოვა ნავი, მიმავალი თარშით. და მისცა სანაგე თჳსი და შევიდა მას წარსლვად მათ თანა თარშით პირისაგან უფლისა, იონა 1, 3 ლავ.; ამისთვის ვისწრაფე სივლტოლად თარშით, რამეთუ ვიცი, ვითარმედ შენ მოწყალე ხარ და შემწყალებელ, იქვე, 4, 2. თარშით ამ მავალითებში ნიშნავს „თარშისაკენ“, „თარშის მიმართულებით“, „თარში“ — ამ გაგებითაა ნახზარი ეს სიტყვა ბერძნულში: εξ ὀφθαλμοῦ, სომხურში ի Թար-շի, რუსულში в Тарши და სხვაგან. ჩვენი მავალითები ლავურკის ხელ-ნაწერიდანაა ამოღებული, ოშკის ბიბლიაში სამ ადგილას (1, 2, 4) ისევ თარშით ივითება, ერთ ადგილას კი (3) — თარშიდ; ნახველ ბიბლიაში ოთხ-სავე ადგილას გვაქვს თარშიდ. და ეს სრულებით არ უხდა იფოს შემთხვე-ვითი: მოქმედებითი ბრუნვის ეს ფუნქცია შემდეგში მთლიანად იტვირთა ვითარებითა. ჩვენი მავალითები კი უფრო ძველი ვითარების ასახვას წარ-მოადგენს, როცა მოქმედებითი ბრუნვის გამოყენება როგორც გამოსვლითის, ისე მიმართულებითის ფუნქციით ჩვეულებრივი მოვლენა იყო.

როგორ მოხდა მაინც, რომ ერთსა და იმავე ფორმას ორი, ერთმანე-თის საწინააღმდეგო ფუნქციის შესრულება დაეკისრა? ეს არ არის ძნელი ასახსნელი: მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნისეული თ, როგორც აღნიშნულია სამეცნიერო ლიტერატურაში, მომდინარეობს დონიდან, ის ამ უკანასკნელის დაყრუების გზით არის მიღებული. ამიტომ არაფერი გასაკვირი არაა, თუ ან დონიდან მიღებულმა თანმა (მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნად რომ იქცა) აღნიშნოს ისეთი მიმართულება, როგორსაც ვითარებითი ბრუნვა გამოხა-ტავს — მიმართულება გარკვეული პუნქტისაკენ. აქ განხილული და ქვე-

ს. გ. თ. თ. თ. ბრუნვის სის უმეცრის სფეროში სხვა ქართველურ ენათა ბრუ-ნებისაჲ შედარებით: სპ. მეტ. აკად. მოამბე, ტ. V, № 3, 1944, გვ. 339, 340, 341, 347; ა. ჩ. ი. ბ. ა. ზრამატიკელი კლასიკური და ბრუნვის ნიშნითა გენეზისის საკითხი გამოიკვლია: სპ. მეტ. აკად. მოამბე, ტ. VII, № 1-2, 1946, გვ. 67.

მოთ მოყვანილი მაგალითები მოქმედებითი ბრუნვის ამ ძველთაძველი ფუნ-
ქციის მაჩვენებელია. ეს სრულიად კანონზომიერი მოვლენაა. როგორც ჩანს,
ძველი ზამ მართო ქართულს არ უნდა ახასიათებდეს. მოძველებიდან
შეგავსი მოვლენა შემჩნეულია ქანურში, კერძოდ არქაბულსა და ათინურში.
აქ ა. წიქობაძე დადსტურებული აქვს, რომ ახორიშე, ქარმატეშე ორ
რამეს აღნიშნავს: ა) სახლისაკენ და ბ) სახლიდან: ა) წისკვილისაკენ და
ბ) წისკვილიდან, ე. ი. ეს არის ნიშნის მიმართულებითი (= ვით.) და დამო-
რებითი (= მოქმ.) დაწყ. || დამოვლ.) ბრუნვებისა. ა. წიქობაძე ამის შე-
სახებ შენიშნავს: არქაბულსა და ათინურში ამგვარი ფაქტების არსებობა
უფრო იშვს მაჩვენებელი უნდა იყოს, რომ ქანურის წიაღში ჯერ კიდევ არ
არის დამთავრებული ამ ორი ბრუნვის დიფერენციალი, ვინემ იმისა, რომ
ეს ორი ბრუნვა, უკვე ნამოყალიბებული, ერთმანეთში ირევა¹.

მოქმედებითსა და ვითარებითს ბევრი რამ ანათესავებს ერთმანეთთან:
ორივე ბრუნვა ძალიან ძველი წარმოშობისაა (ესაა აიოველი ნათესაობითი
და ნიცემითი²), ორივე ბრუნვაში წის წამოწყებულია უფრო სიტყვაწარმო-
ებითი მომენტი, ორივეს უჭირს თანხიანი მრავლობითის წარმოება, ორივე
ბრუნვაში ამგვარად გვევლინება აღნიშნული სახელები, რომლებიც ამ დანა-
ლისს სხვა საშუალებებით ინახალებდნენ, როგორც ვნახეთ, ორივეს ერთი
და იგივე მატერიალური ელემენტი აქვს გამოყენებული ბრუნვის ნიშნებად
(ერთ. დ. → მოქმ. (ი)თ.). ამიტომ გასაკვირი არაა, რომ ისინი ბშირად
ერთსა და იმავე წინადადებაში ერთმანეთის გვერდით გვხვდები ერთი და
იმავე ფუნქციით. ამის კარგ მაგალითს წარმოადგენს ერთი ადგილი შუშა-
ნიკის მარტილობიდან. გარსქენმა შუშანიკი აწამა და ციხეში ჩაადლო. სამი
კვირის გასვლის შემდეგ დაიბარა ციხის ერთ-ერთი მკველი და ჭკობიან:
აქამომდე ცოცხალია არსა საწყალობელი იგი? ხოლო მან პრქუა: უფალო,
სიკუდილდ კერძო უფრო საგონებელ არს ვიდრე სიცოცხლით, რამეთუ შინ-
შილითა უფროდს ხოლო მოკულების, რამეთუ არარას მიიღებს საზრდელსა,
შუშ. 153, 29—32. ხაზგასმულ სიტყვათაგან ერთი ვითარებითში დგას (სიკუ-
დილდ), ხოლო მეორე — მოქმედებითში (სიცოცხლით), მაგრამ ენის უზერუ-
ლად სრულებით არ მიიჩნია ეს და ორივეს ერთი მეორის გვერდით ხმარობს.
აღნიშნავთ იმასაც, რომ ორივე სიტყვას ერთი საერთო თანდებული ახლავს
(კერძო). არც ის არის ინტერესმოკლებული აქვე ითქვას, რომ ეს თანდე-
ბული ჩვეულებრივ ამ ორ ბრუნვასთან იმბარება და ძველი ქართულისათვის
გავრცელებული და ბუნებრივი გამოთქმებია: მთით კერძო და მთად კერძო,
ზოგთ კერძო და ზღუად კერძო და სხვ.

არსებითად ასეთივე ხასიათისაა აგრეთვე შემდეგი მაგალითიც: გა-
ნაგლინებით კაცნი მთათა ზედა მალალთა აღმოსავლად ვიდრე კახე-

¹ ა. წიქობაძე, ქანურის გრამატიკული ანალიზი, 1936, გვ. 61.

² ა. წიქობაძე, გრამატიკული კლასიკატეგორია და ბრუნვის ნიშანთა გენეზისის
საკითხი ქართულში: საქ. მეცნ. აკად. მოამზე, ტ. VII, № 1—2, 1946, გვ. 67.

თისა მთადმდე და დასავალით ვიდრე მიაწევდეს სამეფოა შენი, მოქც. 33, 12¹.

ორივე ხაზგასმული სიტყვა აღნიშნავს მიმართულებას გარკვეული პუნქტისაკენ, მაგრამ ერთი ამ სიტყვათაგანი ვითარებაში დგას (აღმოსავალიად), მეორე კი — მოქმედებითში (დასავალით). ენას, როგორც ჩანს, ეს ნაირ-ნაირი არჩევანი ბრუნვისა არ ეხმარება. ეს იმიტომ, რომ ადვილად შეიძლება ვითარებითი მოქმედებითმა შეცვალოს, ან მოქმედებითს ვითარებითმა გაუწიოს დახმარება.

დავასახელებ კიდევ ერთნაირ გარემოებაში ამ ბრუნვათა შენაცვლების შემთხვევებს: და მომიყვანა მე იერუსალმად ხილვითა ღმრთეებისათა წინაშე ბჭეთა ეზოასა მის, რომელი ჰხედავს ჩრდილოეთ კერძო, ექვ. 8, 3, მაგრამ: და შემიყვანა მე წინაშესა მას ბჭესა სახლისა უფლისასა, რომელი ჰხედავს ჩრდილოდ, იქვე, 8, 14; განიბოს... ზოგი იგი მთისად მის ჩრდილოეთ კერძო და ზოგი მისი სამხრად კერძო, ზაქარ. 14, 4; ცხოველ არს უფალი და ცხოველ არს სული შენი, უფალო ჩემო მეფე, რამეთუ, რომელსაცა ადგილსა უფალი ჩემი მეფე მივიდეს, გინა თუ სიკუდილით, გინა თუ ცხოვრებად, მუნ მივიდეს მონაცა შენი, 2 მეფ. 15, 21. „სიკუდილით“ და „ცხოვრებად“ აქ უჩვენებს ერთნაირ მიმართულებას: მივიდეს ცხოვრებად, მაშასადამე: მივიდეს სიკუდილით (=სიკვდილში). რომ აქ „სიკუდილით“ და „ცხოვრებად“ სავსებით ერთნაირი წვერებია წინადადებისა, ეს ჩანს ბიბლიის თბილისური გამოცემიდან, სადაც ამ სიტყვებს ერთნაირი ფორმაც აქვთ: „ცხოველ არს უფალი და ცხოველ არს უფალი ჩემი მეფე, რამეთუ ადგილსა, სადაცა იყოს უფალი ჩემი მეფე, ანუ სიკუდილსა შინა, ანუ სიცოცხლესა შინა, მუნცა იყოს მონაცა შენი“. აქ ბევრი რამ სრულებით ახალია: ჯერ-ერთი ძველი ქართლის ცხოვრება შეცვლილია ახალი სიკიცხლით, მერმე მიმართულების აღმნიშვნელი ზმნა შეცვლილია მყოფობის აღმნიშვნელი ზმნით იყოს და ამით არის გამოწვეული ჩვენთვის საინტერესო სახელებისათვის ბრუნვების შეცვლა (სიკუდილით, ცხოვრებად = სიკუდილსა შინა, სიცოცხლესა შინა). ერთი სიტყვით, აქ ნასახივ არაა დარჩენილი იმ ვითარებისა, რომელშიც შესაძლებელი იქნებოდა ვითარებითისა და მოქმედებითის მონაცვლეობა. მაგრამ მთავარი აქ ისაა, რომ ეს თარგმანი ორივე სახელს ერთნაირად უყურებს და ერთნაირად ებყრობა: ორივეს მიცემითში სვამს, ორივეს შინა თანდებულს ურთავს. ასევე ერთნაირი ფორმებია წარმოდგენილი სხვა ენების თარგმანებშიც, მაგ. რუსულში: и живиши ты, и живиши ты. ამიტომ ბუნებრივია, თუ ჰყენც მოცემულ ფორმებს წინადადების ერთნაირ წვერებად ვცნობთ და მოქმედებითი ბრუნვის მიერ მიმართულებითი (ვით.) ბრუნვის

¹ ტბლიშურ რედაქციაში ეს ადგილი სულ სხვანაირად არის გდმოცემული: „განაქლინენ... აღმოსავლეთით(?) ვიდრე დასავალიდმდე“. აქ, რასაჯერბულო, ძველი ვითარების დაცვაზე ზედმეტია ლაპარაკი.

² ზელნ, მეფე.

შინაარსის გამოხატვაზე ჩამოყვანით საუბარს, მოვიყვანო კიდევ ორ ამნა-
ირ მაგალითს: და მივედით სამხრით კერძო ჭურბასტანად და ქელობით და
ხეკელად და მოვწუთ სეკელად ცეცხლითა, 1 მეფ. 30, 14. ნართალია, ქე-
ლობით და სეკელად გეოგრაფიული სახელებია, მაგრამ ჩვენი მიზნისათვის
აქ ამას არა აქვს მნიშვნელობა: „მივედით“ ზმნასთან ერთი მოქმედებითაა.
მეორე — ვითარებითაა. ამ მოქმედებითს, ცხადია, აქ მიმართულებითის ფუნ-
ქცია აქვს ნაკისრები. ერთი ამნაირი მაგალითი კიდევ: წარაგლინა დომენტინე
ეპისკოპოსი ... აღმოსავლად შედისა სპარსთაჲსა. რამეთუ ზრახოს მშუდო-
ბად. ვითარცა მიიწია იგი აღმოსავლით კერძო, ეფუყა მას წმიდისა მისთვის
მარტელისა, პარხ. 713 ა.

მოქმედებითი და ვითარებითი ერთმანეთის მონაცვლეობას ეწვეიან არა-
მარტო აქ ჩვენ მიერ მოყვანილ მაგალითებში, არამედ ბევრ სხვა შემთხვე-
ვაშიც. 2 მაგალითს აქაც ვუჩვენებ.

ა) რომელსა-იგი იუვნეს ცხენნი შავნი, განვიდოდეს ქუეყანად ჩრდი-
ლოდ, და სპეტაკნი იგი განვიდოდეს შემდგომად შათსა და ფესანგნი იგი
განვიდოდეს ქუეყანად სამხრით, ზეჟარ. 6, 6. თუ არის „განვიდოდეს ქუე-
ყანად ჩრდილოდ“, ცხადია, უნდა იყოს „განვიდოდეს ქუეყანად სამხრად“;
მაგრამ რაკი შესაძლებელი ყოფილა ამის ნაცვლიად ეთქვათ თუ დაეწერათ
„განვიდოდეს ქუეყანად სამხრით“ (1), ნათელია, რომ ეს უკანასკნელი ამას
ნიშნავს: „სამხრეთის მხარისაკენ“. საზღვრული ვითარებითში, მსაზღვრელი
მოქმედებითში! მეტად საინტერესო მაგალითია ამ ბრუნვათა წარსულის
ისტორიისათვის. რომ ამ სიტყვებს (ჩრდილოდ, სამხრით) ერთნაირი მნიშვნე-
ლობა აქვთ წინადადებაში და რომ მისი დანიშნულებაა, უჩვენოს მიმართუ-
ლება, ამას კარგად უჩერს მხარს ამ ადგილის თარგმნები სხვა ენებზე. ჩვენ
აქ მოვიყვანო რუსულ თარგმანს: *Воронные кони там выходят в стране север-
ной, и белые идут за ними, а пегие в стране полуденной.*

ბ) ვიდრემდის. მოგუთო, ქმნულთა თაყუანის-სცემდეთ და ცასა ღმრთად
ჰხადით, სვან. 37 ხ, მაგრამ: ამა ესერა ცად, რომლისათჳს სცთებით და
ჰხადით ღმრთით, რამეთუ უცხოდათა სლვითა ჩემდა მოჰყავთ, იქვე. მაშასა-
დამე, ჰხადით ღმრთად და ჰხადით ღმრთით. ესეც ძალიან კარგი მაგალითია
ვითარებითისა და მოქმედებითის ურთიერთობის გარკვევისათვის.

ამის შემდეგ შეიძლება მოკლედ დავასკვნათ: იმ ნიშნის მიმოქმედებითი
რომლის ერთ-ერთი ძირითადი ფუნქციაა იყო გამოსვლითი ბრუნვის მიხე-
დის გამოხატვა, მიმართულებითი ბრუნვის მოვალეობასაც ასრულებდა, ის
გამოხატავდა ისეთ მოქმედებას, რომელსაც ჩვეულებრივ ვითარებითი გად-
მოსცემდა. ის სწორედ ვითარებითს ენაცვლებოდა. და ეს იმიტომ იყო შე-
საძლებელი, რომ ამ ორ ბრუნვას ერთნაირი წარმოშობა აქვს, მათი ბრუნ-
ვის ნიშნებიც ერთნაირი მატერიალური მასალისაგან შედგება (დ || თ ◀ დ).

ახლა შეიძლება მოვიყვანოთ მაგალითები, რადგანაც საკითხს თეორი-
ული ინტერესიც ახლავს და მასზე სპეციალური მსჯელობა აქამდე არავის
აქონია, მასალაზე შედარებით ვრცლად წარმოვადგენთ.

როგორც ზემოთ მოყვანილი რამდენიმე მაგალითიდან ჩანდა, ით წინა-
ნიანი მოქმედებითი, რომელიც მიმართულებითი ბრუნვის შინაარსით იხმა-
რება, შეიძლება უთანდებულოდ იყოს მოცემული და შეიძლება თანდებუ-
ლითაც. აქ ერთადერთი თანდებულები გვხვდება, ესაა *კერძო*. შინაარსით ორ-
სავე შემთხვევაში სავსებით ერთნაირია და ამიტომ მაგალითებს ამის მიხედ-
ვით არ დავაჯგუფებთ.

სათანადო მაგალითებში ყველაზე მეტი რაოდენობით გვხვდება ქვეყნის
მხარეები: აღმოსავალი, დასავალი, სამხარი || ბლუარი, ჩრდილოა; ამითში კი
უფრო მეტად პირველი ორი. შემდეგ, როგორც მოსალოდნელი იყო, ხში-
რად გვხვდება ამ შინაარსითა და ფორმით გეოგრაფიული სახელები. თუმცა
გეოგრაფიულ სახელებზე ქვემოთ ცალკე გვექნება საუბარი, ზოგიერთ მათ-
განს ჩვენ აქაც განვიხილავთ, რადგანაც მათს ჩვენებებს აქ განსაჯუთრებული
მნიშვნელობა აქვს.

მეფრადით კერძო მივალ მე ბრძოლად, 2 ეზრა, 1, 27; და ყოველთა
მეფრადელთა **ახურახტანით** კერძო მიწერა მათა წიგნი, იქვე, 4, 48. აქ
„ასურახტანით კერძო“ ნიშნავს „ასურეთში“, ე. ი. უჩვენებს ადგილს, ად-
გილმდებარეობას. ასეთი მაგალითები ხშირია. მათ ასეთი მნიშვნელობა
აქვთ როგორც *კერძო* თანდებულის დართვის შემთხვევაში, ისე უთანდებუ-
ლოდ ამარებისასაც. ასეთივე ხასიათისაა კიდევ ეს მაგალითიც: რომელნი
შვიდენ **ახურახტანით** კერძო და **ფინიკიამთ**, იქვე, 8, 23. ხაზგასმული სიტყ-
ვები დღეს ასეთი შინაარსისა იქნებოდა: „ასურეთისა და ფინიკიამში“. აქ
იხსიაც აღვნიშნავთ დამატებით, რომ თანდებულები *კერძო* ახლავს ერთ (პირ-
ველ) სახელს, ხოლო მეორეს — არა. ამის მიუხედავად იგი ეკუთვნის ორადგან.
ასეთივეა შემდეგი მაგალითიც: რომელნი დამკვდრებულ იყვნენ **ხამარამთ**
კერძო და **ახურახტანით** და **ქანანით**, იქვე, 2, 25.

...წარავლინებდა **თარშით**, და შეიმუსრა ნავები შენი და ვერ უძღეს
წარსლვად **თარშით**, 3 მეფ. 22, 48; და წარავლინა მათგანნი რომელნიმე
კახეთით და რომელნიმე **კუხეთით** და სხუანი **ზენა-სოფლით**, ხოლო ნეტარი
დავით — გარესჯისა უდაბნოსა, და სხუანი — გარემო ქალაქსა ჩუენსა, ლიტ.
ქრესტ. 158, 16 — 18. რომ აქ **კახეთით** და **კუხეთით** ნიშნავს „კახეთისაგან
და კუხეთისაგან“, ან „კახეთში და კუხეთში“, ეს მტკიცდება აქვე მოცემული
სხვა სახელების ჩვენებით, რომლებიც მიცემითში დგანან: დავით წარავლინა
გარესჯისა უდაბნოსა, და სხუანი — გარემო ქალაქსა ჩუენსაო. ასევე ითქმის
„ზენა-სოფლით“ — ის შესაბამისად.

...და წარვიდეს დიაკეულნი იგი გზასა მას **ბეთხამით** კერძო, 1 მეფ.
6, 12. **ბეთხამით** კერძო აქ ისეთივე მნიშვნელობით არის ნაზმარი, რო-
გორც ზემოთ განხილული **თარშით**. ამას მხარს უჭერს ბიბლიის თბილისური
გამოცემა, სადაც სწორია: და წარუშარტნეს ზრობათა გზასა ზედა სწორად,
გზასა **ბერსახედ**. ასეა რუსულ თარგმანშიც: и пошли корою своимъ на до-
рогу к Вифсамну.

...მოჰყუდეს თავი მისი და წარიდეს გზასა მას **დასავალით** კერძო
ლაშე ყოველ, 2 მეფ. 4, 7 | შდრ. რაათა არა წარვიდეს იგი **დასავალად**

კერძო, იქვე, 17, 16; დასავალით კერძო=დასავალად კერძო); კაცი ერთი იწრაფლ შორბის საწყობელით კერძო, იქვე, 18, 25 (=რაზმისაგენ); და მოვიდოდა საულ ნავეთ ჰრამასასა, 1 მეფ. 19, 23. ნავეთ¹ აქ მიმართულებითი ბრუნვის შნიშვნელობით არის ნაშვარი. მაგრამ იგივე ნავეთ¹ ამ წინადადებაში: წარმოვიდა დავით ნავეთ ჰრამასასით (იქვე 20, 1) გამოსვლითის შინაარსით არის გამოყენებული. შდრ. რუს. თარგმანი:

И пошёл он туда и Нанафа и Раге

და: Давид ушёл из Нанафа и Раге.

...სხუანი ივლტოდეს მითი კერძო, აშონ. 210, 32 (=მთისკენ); მოიქცა საკურთხეველად აღმოსავალით კერძო, იქვე, 212, 4; ზღუთ კერძო მიიყარნეს, იქვე, 215, 27; მაშინ მოიქცა იგი აღმოსავალით კერძო, წარტყ. 36, 13 (затем, обратившись на восток, в. მარის თარგმანი); მერმე მოიქცა სიონით კერძო, იქვე, 36, 15 (поворнувшись затем в сторону Сиона); წარვიდეს და იხილოთ. ვითარ-ძი ვიდოდის: უკუეთუ ბეტსამუნით წარვიდეს, უწყოდეთ, რამეთუ მან მიყო ჩუენ ბოროტი ესე დიდი; და უკუეთუ სხუთ წარვიდეს, უწყოდეთ რამეთუ ველი მისი არა შეიებულა ჩუენდა, 1 მეფ. 6, 9 ლაგ. ამ საინტერესო ადგილის „ბეტსამუნით“ ბიბლიის თბილისურ გამოცემაში ასეა მოცემული: ბეტსამუნდ და ამით ხაზი აქვს გასმული, რომ იგი მიმართულებას გადმოცემს. მეორე სიტყვა — სხუთ — იქ არ იკითხება, რუსული თარგმანიც ამას უტერს მაზრს: ...если он пойдёт к пределам своим к Вифсаиису, то он великое сие зло сделал нам. „სხუთ“ აქაც ირ იკითხება.

...წარმოვიდა ლოტ აღმოსავალით, დაბ. 13, 11 (=к востоку); რომლისა კარნი ჰიართებდეს ქალაქით კერძო, თეკლ. 105, 27 (=ქალაქისაკენ); ვიდრედდე მოვიწიე აქა, ვინაჲ-იგი წყალმან აღმოსავალით იწყო დინებად, მოქც. (ისტ. ქრესტ. 271, 4), აქ, უეჭველია, რომ აღმოსავალით ნიშნავს „აღმოსავლეთისაკენ“. აქ ქართლზეა ლაპარაკი, ხოლო ქართლში წყლები, და კერძოდ მტკვარი, მიედინება შოლოდ აღმოსავლეთისაკენ, მანამდეო, ამბობს წმიდა ნინო, სანამ ქართლს მოვალწევდიო, იყო დინებაჲ მისი (წელისაჲ) დასავალით კერძო, იქვე, 171, 1. აქაც ცხადია, რომ დასავალით კერძო ნიშნავს „დასავლეთისაკენ“.

...ბირი სამხრით ვიქციეთ, ხარზმ. (ისტ. ქრესტ. 225, 34). ეს ნიშნავს: ბირი სამხრეთისაკენ ვიბრუნეთ; სხვანაირად მისი გაგება შეუძლებელია.

...და შევიდა ნავსა და მიიწია მამფილიაჲთ კერძო, კიმ. 1, 333, 11; მიბედა აღმოსავალით მხესა ეამსა აღმოსლვისა მისისასა, კიმ. 1, 242, 12; წარგუივლინნა ჩუენ ბერმან საჲმრისათჳს ჰრამაჲთ კერძო, იქვე, 23, 35; ხოლო იგი ვითარცა ებატეჲმან და უგუნტრმან შეურაცხ-ყავა ზრახებაჲ მისი და წარკვდ იორდანით კერძო, იქვე, 24, 29; იორდანით ვიდოდე და კე-

¹ თ ამ სახელში ფუძისეული უმდა იგოს, მაგრამ ქართული მთარგმნელის (გადამწერის) მიერ იგი ბრუნვის ნიშნად არის გაგებული.

თელი ჰპოო და განსუენებად, პარბ. 1277; და მომიყვანა მე სამხრით კერძო, ეზეკ. 40, 24 (შდრ. აშას; და მომიყვანა მე ჩრდილოდ კერძო ეზოსა მას შინაგანსა, იქვე, 40, 20); რომელი ჰხედავს ჩრდილოდ, იქვე, 40, 40 (შდრ. რომელი ჰხედვიდა სამხრად, იქვე, 40, 24; რომელი ჰხედავს მზის-ალმოსავალად; იქვე, 40, 22; რომელი ჰხედვიდა პირისპირ ჩრდილოდ, იქვე, 40, 23); და ზინ იგი სარკუმელსა ზედა და იხედაუნ აღმოსავალით კერძო, პარბ. 716 g (= აღმოსავლეთისაკენ გაჰყურებდა); კიხრით ასხენ ოთხნი თუალნი, იქვე, 763 b (= კისრისკენ, კისრის მიმართულებით, ან კისერზე აქვს ოთხი თვალი); რომელ-იგი წარვიდა და მივიდა პირველ არაბიათ კერძო და ქადაგებდა მუნ სამ წელ ოდენ, თუალთ, 58, 27; იპოვების თუილი ესე აკატი სკუთიათ კერძო, იქვე, 19, 6; ჯოჯოხეთით აღიხილნა თუალნი თჳსნი, ლ. 16, 23 C. ჯოჯოხეთით აქ ნიშნავს „ჯოჯოხეთს“, „ჯოჯოხეთში“. სწორედ ასეა ის მოცემული ჯრუჭ-პარსლის რედაქციაში: ჯოჯოხეთს შინა აღიხილნა თუალნი თჳსნი.

...ერთი იგი გუნდი მიეტივებოდა გოფორით კერძო გზასა მას წყაროვანსა სოგალიმით, 1 მეფ. 13, 17 (= один направился по дороге к источнику (წყაროს); იხილეთ თქვენ პიროლი იგი და გოზაკი მეფისაჲ, რომელი იყო სოგალით კერძო მისა, 1 მეფ. 26, 16; და იხილნა ორნი ანგელოზნი ჰაეტაკითა მოსილნი, მსხდომარენი ერთი თავით და ერთი ფერკით, სადა-იგი იღუა გუამი უფლისა იესუჲსი, ი. 20, 12 (= თავისკენ, ფერკისკენ, ან: თავთან, ფერკთან); წარუეშართენით აღმოსავალით კერძო, ზარბმ. 160, 15 (= აღმოსავალად, შდრ. რომელი იხილე აღმოსავალად, იერუსალმს, მარტქ 4, 35).

არის თუ არა მოქმედებითი ბრუნვა დღეს სადმე ასეთი მნიშვნელობით შემონახული? სალიტერატურო ქართულში იგი საერთოდ არ არის. თუ მე-დედულობაში არ მივიღებთ ქვეყნის მხარეებს, რომლებიც დღესაც ძველებური ფორმით და შინაარსით იმზარება; დღეს ჩვეულებრივია: აღმოსავლეთით, დასავლეთით, სამხრეთით, ჩრდილოეთით. არ არის დღეს ბლუარი, იგი კარგა ხანია გასულია ხმარებიდან. მართალია, ხანდახან ამათ გვერდით და ასეთივე მნიშვნელობით დღეს გვხვდება: აღმოსავლეთისაკენ, დასავლეთისაკენ, სამხრეთისაკენ, ჩრდილოეთისაკენ (ან აღმოსავლეთის მხარეს და ა. შ.), მაგრამ ეს აღმოსავლეთისაკენ ბოლოს და ბოლოს იგივე არის, რაც აღმოსავალით კერძო; თანდებული კენ, როგორც ფაქტობენ¹, სწორედ „კერძო“-დან მოდის: აღმოსავლის კერძო (ძველი მოქმედებითის ნაცვლად ახალ ქართულში ნათესაობითი იმზარება აქ თანდებულიან) → აღმოსავლეთისკერძო → აღმოსავლეთისკერ → აღმოსავლეთისკენ, სხვა სიტუაციაში მოქმედებითი ბრუნვა მიმართულებითის მნიშვნელობით დღევანდელ სალიტერატურო ქართულში არ იმზარება.

რაც შეეხება კილოებს, საინტერესო ჩვენებას იძლევა ამ მხრივ ხევსურული. ხევსურულში სათანადო სახელს (ყოველ სახელს) ჯერ ემატება თან-

¹ ა. შანიძე, გრამ. საფუძვ. 622; ა. მარტიოშვიტი, თანდებული ქართულში: იბერ.-ქვე. 1, გვ. 225—226.

დებულის ში, ხოლო შემდეგ დაირთავს მოქმედებითი ბრუნვის ნიშანს. მაგრამ ასეთ სახელს აქვს გამოსვლითი ბრუნვის მნიშვნელობა, მაგალითად: „მამინ ეს მასპინძელი წაღლაღას ერთს კაცს თავის სოფელშით მაწევრად“¹. „სოფელშით“ აქ ნიშნავს „სოფლიდან“. მეორე მაგალითი: „ზოგ სახლშით კი ორი-სამიკ გამახყვება ქალს“ (იქვე, 131, 23). ამ უკანასკნელ მაგალითს ახლავს რედაქტორის ა. შანიძის შენიშვნა: „წინად იყო „სახლიდან“. როგორც ჩანს, ეს მეორე შემთხვევაკ გამოსვლითი ბრუნვის მნიშვნელობით არის ნახმარი. მაშასადამე, „სოფელშით“, „სახლშით“ სავსებით ფარავს მნიშვნელობით ძველი ქართულის ფორმებს: „სოფლით, სახლით“, როცა მათ იქ (ძვ. ქართ.) გამოსვლითი ბრუნვის ფუნქცია აქვთ. მაგრამ ასეთი ფორმები მიმართულებითი ბრუნვის მნიშვნელობით ხევისრულში არ დასტურდება. ასეთი რამ არც სხვა კილოებშია შენიშნული.

5. პარონომაზიული გამოთქმები

პარონომაზიულ გამოთქმებში ჩვეულებრივ გვაქვს წყვილი ფორმა ზმნისა, რომელთაგან ერთი საწყისია, მეორე — ზმნის პირიანი ფორმა, მაგალითად: ხედვით მხედვადენ, მისლვით მივლდეს, სმენით ხმმა, მოსრვით მოსარ და სხვა. ეს ფორმები ზოგჯერ ერთგვარ რიტორიკულ ხერხს წარმოადგენს, რომელიც განსაკუთრებული ენერგიული ტონითა და კატეგორიული კილოთი ხასიათდება. სხვა შემთხვევაში ის გამოხატავს მოქმედების აუცილებლობას, კატეგორიულობას, ინტენსიობას, ბრძანებას და სხვა².

ჩვენ ამჟამად ყველაზე მეტად გვაინტერესებს პარონომაზიის ერთი მხარე, სახელდობრ ის, რომ ზმნის ერთი წევრი (ჩვეულებრივ პირველი) საწყისია და ყოველთვის დგას მოქმედებით ბრუნვაში, რომელსაც ბრუნვის ნიშნად აქვს მარჯვნივ -ით და არა რთული -ით-ა. ამ საკითხის ეს მხარე იწვევს ჩვენს ინტერესს. რა ხასიათისაა უნდა იყოს პარონომაზიული წყვილის მეორე წევრი (იქნება ის მხოლოდ პირიანი ზმნა, შედგენილი შემასმენელი, თუ უპირთ ფორმა), სულ ერთია, პირველი წევრი (საწყისი) მუდამ მოქმედებითში დგას და ეს მოქმედებითი ყოველთვის -ით ნიშნით არის გამოხატული. ეს წესი ურყევია.

პარონომაზიული ფორმები ძველ ქართულში ძალიან გავრცელებული მოეჩვენა. ამდენად ძალიან ბშირია მოქმედებითის ით ნიშნით ბმარების შემთხვევები. ამიტომ შეიძლება ამ მოვლენის ზოგიერთი თავისებურება აქვე აღვნიშნოთ.

პარონომაზიული წყვილის ორივე ცალი ჩვეულებრივ ერთიასა და იმავე ძირის ფორმებია, მაგალითად: წარწყმედით წარწყმდენ (ივლით ბ, 4), განკა-

¹ ბ. გაბუღი, ხევისრული მასალები, ა. შანიძის რედაქციით: წელიწადული 1923—24, გვ. 128, 4.

² კ. წერეთელი, პარონომაზია ძველ ქართულში; საჭ. მეცნ. აკად. ენათმეცნიერების ინსტიტუტის IV სესია, 1947, მოხსენებათა თეზისები.

ფით განკაფნეს (ზირაქ 28, 1), სიტყვით იტყოდე (3 ეზრა, 6, 38) და სხვა. ესაა მეტად გავრცელებული და ჩვეულებრივი სახე აღნიშნული გამოთქმისა. მაგრამ ამის გვერდით არის შემთხვევები, როდესაც პარონმაზიული წყვილის თითოეული ცალი სხვადასხვა ძირის ფორმაა, რომელთაც ერთი შინაარსი, ან დაახლოებით ერთი შინაარსი აქვთ. ესაა ე. წ. სინონიმური წყვილები, რომლებიც ერთმეორის გვერდით სხვა შემთხვევებშიც ხშირად იხმარება. ეუჩენოთ ამის რამდენიმე ნიმუში: რამეთუ განთხევით განმარტენ ჩუენ, გოდ. იერ. 5, 22; და განგხაველო შენ განკითხვით და უბრალოებით უბრალო გყო შენ, იერ. 46, 28; და მოწყუდოს ერისა მისგან შენისაჲ მოხრვითა დიდითა, 2 მეფ. 17, 9; გულის-სიტყვით გული-მითქუმიდა პასქასა ამას ჰამად თქუენ თანა ვიდრე ვნებადმდე ჩემდა, ლ. 22, 15; აღმოცენებით აღმოშვედ ძირთავან იესესთა სიწმიდით, სას. პოეზ. 44, 25; და შემდგომად მისა განხიხრებენ ეგე გელით და ფერკით ქუეყანასა ზედა განრთხით საბლითა, პარხ. 1123.

აქ მოყვანილი მაგალითების წყვილი ფორმები — განთხევა (მრავალზე ითქმის) და განშორება, მოწყუედა და მოხრვა, აღმოცენება და აღმოცდომა, გულის-თქუმი და გულის-სიტყუი კარგად ცნობილი სინონიმებია და ხშირადაც იხმარება ძველ ქართულში ერთმეორის გვერდით არა პარტო პარონმაზიულ წყვილებად, არამედ სხვა შემთხვევებშიც და სხვადასხვანაირი ფორმებით.

აქ შეიძლება დაგვესახელებინა ისეთი გამოთქმაც, როგორიცაა „თქუმიტ ეტყოდა“, მაგრამ ეს მხოლოდ ფორმალურად თუ გამართლებოდა. ნამდვილად „თქუმას“ აქ სულ სხვა მნიშვნელობა აქვს, ის „მუქარას“ აღნიშნავს და „თქუმიტ ეტყოდა“ ნიშნავს „მუქარით ეუბნებოდა“. ამის მაგალითებია:

(მეფ.) განრისხნა და განმწარებული თქუმიტ ეტყოდა დასა მას თჳსსა, კიმ. I, 140, 36; და ეგრევე სახედ თქუმიტ ეტყოდა მეფე იგი დასა მას თჳსსა, იქვე, 152, 21.

ამ მაგალითებში თქუმიტ, ცხადია, ნიშნავს „მუქარით“. ცალკე აღებული (უზმნისწინა) თქუმა სასხვისო ქცევის ფორმით ძველ ქართულში საერთოდ აღნიშნავს „მუქარას“, „ივის დაპირებას“, „ივის აღთქმას“, მაგალითად: აჰა ესერა ძმად შენი გიოქუამს შენ მოკლელ, დაბ. 27, 42 (=გემუქარება; შდრ. რუსული თარგმანი: *Бот, неа, брат твой, рожай сына твоего*); ვიდრემდე მითქუმიდე მე და არა აღასრულებ საქმით ბრძანებასა შენსა, ი. ჯავ. აღწ. 179, 27; ხოლო კაბუკი იგი აცენებდა მათ და რისხვით უოქუმიდა, ზარზმ. 159, 20; მე უოქუმიდ ეშმაკსა მას მთავარსა, რადთა განვეშორო მისგან, პარხ. 762 a (=ვემუქარებოდი); და ესე ფრიად უოქუმიდეს წმიდასა ქალაქსა იერუსალიმსა მოოტრებად, იქვე, 851 a (=ემუქრებოდნენ); არა შეშინის მე თქუმათავან შენთა, იქვე, 731 b (=მე არ შეშინია შენი მუქარებისა). აი ამიტომ არ შეიძლება „თქუმიტ ეტყოდა“ ჩვეულებრივ პარონმაზიულ გამოთქმად ჩათვალოს. მაშ რატომ აქვს „თქუმიტ“ ფორმის მარტივი თ ნიშანი? იმიტომ, რომ ის ეითარების გარემოებას გამოხატავს

და ასეთ ფორმებს, როგორც ზემოთ გვქონდა აღნიშნული, სწორედ ით წინა იქეთ და არა ით-ა.

თუმცა ზოგჯერ ეს წყვილები წარმოშობით ერთ ძირზეა აღმოცენებული, მაგრამ სხვადასხვა ფორმება აქვს და ამიტომ სხვადასხვაობა ფუძის სახით არის წარმოდგენილი, მაგალითად: ესე ცხორებით არა ცხონდეს, ეზეკ. 18, 13; და ჭაბუკნი თქუენნი ხილვით პხედვიდენ, იოველ, 2, 28; აღდგომით აღდგინო შენ მიერ დაბადებული, 3 ესრ. 5, 56; და უკუეთუ დადგომითა დამიდგეს გული შენი, ანუ თუ დამითმონ კელთა შენთა მათ დღეთა შინა, ეზეკ. 22, 14; გითხრა, თუ არა სიუდილით მომაკუდინო მე, იერ. 38, 15; ზედა-გარდახლვით ზედა-გარდაახლდიან, 1 მეფ. 5, 5 ლავ. და სხვა.

პარონომაზიული წყვილის პირველ წევრად ძველ ქართულში გვაქვს საწყისი. მაგრამ ორიადი შემთხვევაში შეგვხვდა აბსტრაქტული არსებითი სახელი, რომელიც თავისა შინაარსით ახლო დგას საწყისთან. ეს სახელებია ნიშნაბთე და წადიერება, მაგალითად: ნიშნაბლით დაიშნაბლე სული შენი, პაშ. სწავ. (II) 8; წადიერებით სწადოდა ცხებად, იპოლ. 2, 233. ამათგან პირველი ზედსართავი სახელისაგანაა ნაწარმოები სი-ე აფიქსებით; საწარმოებელი ფუძე მდაბალი, თავისთავად, ნაწარმოები სახელია: მ-დაბ-ალ-ი. რომელიც ზმნასაც აქვს გამოყენებული თავის ფუძედ: და-მდაბლ-ება, დაა-მდაბლა და სხვ. მეორე სახელიც ნაწარმოებია: წადიერ-ება, რომლის წად ნაწილი ზმნებშიც იხმარება: ს-წად-ი-ს, ს-წად-ოდ-ა. ამიტომ არაა უჩვეულო, რომ ეს აბსტრაქტული სახელები პარონომაზიული წყვილის პირველ წევრებად მოგვევლინოს და საწყისის მაგიერობა გასწიოს.

რაც შეეხება პარონომაზიული წყვილის მეორე წევრს, იგი ჩვეულებრივ ერთი სიტყვითაა გადმოცემული და ეს სიტყვა ზმნის პირიანი ფორმაა (დაცემით დაცვა). შეწყნარებით შეიწყნარა, ცნობით იცნე, ნებით ვინებო და სხვ.). მაგრამ ზოგჯერ ორი სიტყვით არის გამოხატული; ეს ორი სიტყვა შედგენილ შემსმენელს წარმოადგენს, რომელთაგან ერთი შედგენილი შემსმენლის სახელადი ნაწილი (შემასმენლისი) იქნება, ფუძის სახით წარმოდგენილი, და მეორე — მეშველი ზმნა. რა ტიპის სახელია წარმოდგენილი ამ მეორე წევრის სახელად ნაწილად? იმავე ტიპის სახელი, რაც გვხვდება საერთოდ შედგენილი შემსმენლის სახელად ნაწილად; ესაა უმთავრესად: არსებითი სახელი, ზედსართავი სახელი, მიმღეობა, საწყისი, მაგალითად:

არს. სახ.: მწირბით მწირ იყვნეს მამანი ჩუენნი ეგუპტეს შინა, 3 ეზრა 14, 29.

ზედს. სახ.: უბრალოებით არა უბრალო გუო შენ, იერ. 46, 28; უბადრუებით უბადრუკ ვიქმენით, მიქეა 2, 4.

მიმღ.: კდომით მკდომ ვიქმნე სოლომონს ყოველთა დღეთა ცხორებისა მისისათა, 3 მეფ. 11, 35; უწყებულ იყავნ უწყებით, რამეთუ მოკუდნ, იქვე, 3, 4; დიდებით დიდებულ არს, გამოსლვ. 15, 1 ლავ.; სას. პოეტ. 37, 27; 44, 24; შეჩუენებით შეჩუენებულ ვყვენით, მოც. 23, 14.

საწყ.: რამეთუ დღეს სიკუდილით მოხიკუდილ არს, 3 მეფ. 2, 24; აბრაჰამი უფოთ უფად არს ნათესავად დიდად და მრავლად, დაბ. 18, 18 ლავ, როგორც გუბადეთ, ამ უკანასკნელ შემთხვევაში საწყისი ვითარებების ბრუნვაში დგას.

ბოლოს, შეიძლება შეგვხვდეს ისეთი შემთხვევა, როცა პარონომასიული წყვილის ორივე წევრი საწყისია და მეორე წევრად შედგენილი შემასმენილი ალარ გვაქვს, ე. ი. ორივე წევრი ზმნის უპირობოდ დაგვითმის და უბრძანა შეკრვად მათი და თრევით მითრევად საპყრობილედ, პარხ. 425. ამგვარი შემთხვევა ძალზე იშვიათია.

პარონომასიული წყვილის ორივე წევრს ჩვეულებრივ ერთნაირი ფორმა აქვს (ზმნისწინაინი, უზმნისწინაინი), მაგრამ ზოგჯერ ეს წესი ზარღვევა. ეს ხდება ტექსტის გადამწერის სურვილით, რომ ზმნის პირიან ფორმაში მეტი კონკრეტულობა შეიტანოს, ამიტომ მას ურთავს ამა თუ იმ კონკრეტული შემთხვევისათვის საჭირო ზმნისწინს, ხოლო მოქმედებითი დასმული საწყისი რჩება უზმნისწინოდ, მაგალითად: უთმინოსა ბავითა ბრკუმიო შეუბრკუმეს, აგავ. 10, 8; ნადირობით მომნადირეს მე, ვითარცა სარი, მტერთა ჩემთა ცუდად, გოდ. იერ. 3, 52 (ნ. კ. ი. ჯავ. აღწ. 96, 3; სას. პოეზ. 274, 25; 312, 120; ამ მაგალითებში არის ნადირებით...); რჩეულნი ფქვით დაიფქვნეს, იქვე, 5, 13; თხრებით მიუთხრნეთ მეფესა ყოველნი სიტყუანი ესე, იერ. 36, 16; 8 უფალო, ანუ ბუფადიო შე-მე-იბუფე ვერი ესე და იერუსალსში, იქვე, 4, 10 (შდრ. ბუფადიო ბუფადის, იქვე, 9, 4); თმენით დაუთმე უფალსა, მამ. სწავ. 337; პარხ. 1004 b; მოვიპარეს შენ რეცა თუ პარვით ძმათა მაგათ შენთა, 2 მეფ. 19, 41; უკუეთუ შევარდეს იგი ერთსა ქალაქთაგანსა, წილით ვანიწილონ იგი, 2 მეფ. 17, 13; სწავლით განმსწავლა მე უფალმან, კიმ. 1, 156, 17; უკუეთუშეცა ვინმე წონით აღწონა რასხვანი ჩემნი, იობ 6, 2; ყოველი მთად კნვით მოივნას, ესაია 7, 25; და მოუძღურდენ უძღურებით ეთიოპელთა მიმართ, იქვე, 20, 5; წყალობით შეგაწყალო შენ კმისაებრ ღიადებნისა შენისა, იქვე, 30, 19; ვრწნით განივრწნე შენ უთმინოებითა, გამოსლვ. 18, 18; პარვით წარმოთმარეს მე, დაბ. 40, 15; სიხარულსა ყოვლისა ქუეყანისასა მოგაოვრო შენ ივრებით, ეზეკ. 35, 15; კსენებით მოვიკსენენ ესენი, გოდ. იერ. 3, 20; არა დადვის თერტი ზღურბლთა ზედა, არამედ ბიჯებით გარდაბიჯიან ვიდრე მოაქაჟამადმდე, 1 მეფ. 5, 5; აღდეგ და მოცედ... უკუეთუ არა, თრევით მოვითრავ, შუმ. 149, 11; ეგრეთ წმიდამ შეუშანიე თრევით მოითრია თიკათა შიჯან და ეცალთა ზედა, შუმ. 152, 14; თრევით მოითრავს, თეკლ. 102, 31.

ზმნისწინების დართვა სწორედ პირიანი ფორმებისათვის ზუნებრივიც არის: სწორედ ესენია, რომ ამა თუ იმ მოქმედების კონკრეტულ მიმართულებასა თუ ხასიათს გამოხატავენ. საწყისი ასეთ შემთხვევაში, როგორც ვიცით, უძღურია.

არის ისეთი შემთხვევები, როცა საწყისი პარტიკლა, პირიანი ფორმა რთული ზმნაა, რომლის პირველ (უპირობ) ნაწილსაც საერთო ფუძე (ძირი) აქვს

საწყისთან, მაგალითად: შეურაცხებით შეურაცხ-მყოფი მე სახლმან ისრა(ელი)სა-
მან, იერ. 5, 11 (ნ. კ. ქებაჲ, 8, 7; ფსალ. 34, 19); მოხედვით მოხედვა-ყოფის
თქვენ ზედა უფალმან, დაბ. 50, 24; გამოსლ. 13, 19; კაცმან უკეთესი ცოდოს
და უგულეობით უგულეებელს-ყვანეს მცნებანი უფლისანი, ლევიტ. 6, 2. შე-
საძლებელი იყო პირველი ნიშნში ასეც ყოფილიყო მოცემული: შეურაცხ-
ყოფით შეურაცხ-მყოფი, როგორც ეს არის კიდევ წარმოდგენილი ცოტა სხვა
ტიპის მაგალითებში: ნუუკუე ბოროტის-ყოფით რაიმე ბოროტი გჯუო ჩუენ
სამიე, ძემან ბედადისმან უფროჲს აბესალომისა, 2 მეფ. 20, 6. ისეთივე მაგა-
ლითია კიდევ: გულის-თქუმით გულმან-გიათქუა, დაბ. 31, 30.

რიცხვში ფუძემდებელი ზმნა ღება || ბუმა ორჯერ შეგვხვდა პარონო-
მაზიულ გამოთქმაში, აღსანიშნავია, რომ ორივეჯერ საწყისი მხოლოდობის
ფუძით არის მოცემული, ხოლო პირიანი ფორმები — მრავლობითის ფუძით:
და აღებით აღიბუნიან ივანი, რამეთუ ვერ ვლენედ, იერ. 10, 5; განღებით
განებუნენ ბებნი ქუეყანისა მის შენისანი, ნაუმ 3, 13. ჩვეულებრივ მოსა-
ლოდნელი იყო: აღბუმით აღიბუნიან და განბუმით განებუნენ.

როგორია რიგი პარონომაზიული წყვილისა? ჩვეულებრივი რიგი ასე-
თია: პირველად არის საწყისი, მას მოსდევს ზმნის პირიანი ფორმა: მოღე-
ბით მოვიდო მშუღლი ჩემი, ნაუმ, 3, 9. ესაა წესი, ძირითადი სახე, ნორმა.
მაგრამ ზოგჯერ გვხვდება შებრუნებული რიგიც, როცა პირველად ზმნის
პირიანი ფორმაა წარმოდგენილი და მას მოჰყვება საწყისი: უკეთესი უწყა
უწყებით, იერ. 40, 14.

ხოლო არ შეიკავს განსხვავებული რიგი განსხვავებულ შინაარსს? რო-
გორც მაგალითებზე დაკვირვება გვიჩვენებს, სხვადასხვა წყობისას სხვადასხვა
შინაარსი არ უნდა იყოს გადმოცემული, ე.ი. რიგი თავისუფალია, მაგრამ
თავისუფალია ნაწილობრივ: შემთხვევათა აბსოლუტურ უმრავლესობაში პირ-
ველ აღგიაზე საწყისია, მეორეზე ზმნის პირიანი ფორმა. ამის მიუხედავად,
შგვექლო გვეთქვა: პირიანი ფორმა თავში უმეტეს შემთხვევაში მაშინ დგას,
როცა ბრძანებითი ან კავშირებითი კილოა გადმოსაცემი. ეს, რა თქმა უნდა,
იმას არ ნიშნავს, რომ სხვა შემთხვევებში წინ არ იდგეს პირიანი ფორმა, ან
კიდევ: ბრძანებითისა და კავშირებითის გადმოცემისას ყოველთვის და აუცი-
ლებლად წინ იყოს იგი. აქ ლაპარაკია მხოლოდ უფრო გავრცელებულ შემ-
თხვევებზე.

აქ ზოგჯერ ისიც შეიძლება ზნიშნელოვანი იყოს, რომ მთარგმნელი
ორი ზედითელ მაყოლებული პარონომაზიული წყვილის გადმოცემისას სტი-
ლისტიკური ერთფეროვნების თავიდან ასაცილებლად ცვლის რიგს ერთ
შემთხვევაში, მაილა ჩვეულებრივს რიგს ტოვებს მეორეში, მაგალითად: და
განგწავლო შენ განკითხვით (შებრ. წყ.) და უბრალოებით არავე უბრალო
გყო შენ (ჩვეულ. წყ.), იერ. 46, 28; მო-ნუ-იქცისა მოქცევით (შებრ. წყ.)
მერზე მისავე და შეგინებით შეგინის დედაკაცი იგი (ჩვე. წყ.), იქვე, 3, 1.

დავასახელოთ სხვა მაგალითები:

და შკამდეთ კამით და განსმდეთ, იოველ 2, 26; უწყებულ იყავნ უწყე-
ბით, რამეთუ მოჰყუდენ, 3 მეფ. 3, 4; არს თუ რაიმე ჩემ თანა უკეთურება,

შომაკუდინე მე სიკუდილით, 2 მეფ. 14, 32; და არა თავს-იდგა დედოფლობა მის, რადთაჲცა განაყუნილ იქმნა განაყუნიით, იპოლ. 2, 179; რამისა შეცე მიცემით დიდი იგი ღმერთი აპოლონი ფილეტიმონს, კიმ. 1, 136, 11; და შოქდღურდენ უძღურებით ეთიოპელთა შიმართ, ესაია 20, 5; განიკრწნენით განკრწნით, იდეგნებოდით თჳნიერ მღვწელისა, მიქეა 2, 11; მოიქცეით მოქცევით გზისაჲთ თქუენისა, ეზეკ. 33, 11; და დაჴფლეს იგი ქუაბსა მას შრჩობლსა, რომელ-იგი მოიგო აბრაჰამ მოგებით, დაბ. 50, 13 (ამ წინადადებაში ბუნებრივია, დამოკიდებულ წინადადებას იწყებდეს სწორედ პირიანი ზმნა და არა საწყისი); და ესაა ერსა მას სიტყუაჲ ესე ბოროტი და ივლოვდეს გლოვით, გამოსლვ. 33, 4; შეჰაჰა შეცმით ვეცხლი ჩუენი, დაბ. 31, 15; არა მოვკლათ იგი მოკლვით, დაბ. 37, 21.

პარონომასიული წყვილები ერთ ცნებას შეიცავენ. შინაარსით ერთი ერთეულია, ამიტომ ბუნებრივია, თუ ისინი ერთად გვხვდებიან ერთმანეთის მიყოლებით, სულ ერთია, რომელი უსწრებს რამელს, მაგალითად: შჰამდეი ჰამით, სივლტოლით ივლტოდეს, ტირილით ტირიდა და სხვ. მაგრამ ზოგჯერ გვხვდება გათიშული წყვილები, როცა მათ ზორის სიტყვა ან სიტყვებია მოთავსებული. ყველაზე ხშირად ასეთ შემთხვევაში გვხვდებით ნაწილაკებს, კავშირებს, ან ნაცვალსაზღვრებს, უფრო ნაკლებ სხვებსაც. ვურვენებთ აქ ასეთ ნიშნუშებსაც:

შეეუენოს ასული შეეუნებით, მიქეა 5, 1; დღისი აჰოციით ალიზისა-ებრ აჰოცოს შენ მას დღესა შინა, იქვე, 7, 11 ლავ.; ფლვით ვირებრ დაი-ფლას, იერ. 22, 19; მოკლვით ნუ მოკლა ეზეკია მეფემან და ყოველმან იუდამან, იქვე, 26, 19; ჴსნით ვერ იჴსნეს ივინი ეამთა მათ ქირისა მათისათა, იქვე 11, 12; ყოფით თუ ჰყოთ სამართალი, იქვე, 9, 4; შემოზუევით რამე შეგუენიზა ჩუენ სენი ესე, 1 მეფ. 6, 9; მოგპარეს შენ რეცა თუ პარვით ძმათა მაგათ შენთა, 2 მეფ. 19, 41; და მოწყუდეს ერისა მაგისგან შენისაჲ მოსრვითა დიდითა, იქვე, 17, 9; მი-თუ-მაქციოს მე უფალმან მაქცევით იერუსალიმად, იქვე 15, 8; და შენ განმართლებით არავე განმართლდე, იერ. 49, 12; მიგებით ღათუ სიტყუაჲ მიუგო მე მათ, ეზეკ. 14, 3; მცნებით რამე გამცენით თქუენ, მოც. 5, 28; და რაჲჲს განვიტევნეს, ყოვლითურთ განგახნეს თქუენ განხნით, გამოსლვ. 11, 1; ჰამით არა იჰამოს, ლევიტ. 7, 14; ხოლო სიკუდილით მაშინ მოვკუდეო საუკუნოდ, უკუეთუ ვყოთ... ნებამ იგი მეფეთა თქუენთაჲ, პარხ. 1074 ა; და შემდგომად იისა განისხიარჰენ ეგე ტელით და ფერტით ტუეყანასა ჴედა განრთხმით საბლითა, იქვე, 1123.

ზემოთ განხილული შემთხვევები წარმოადგენდა ისეთსა თუ ისეთ გადახრას ძირითადი სახიდან. ძირითადი სახე კი, როგორც აღნიშნული გეჰონდა ჴემოთ, ისეთი სახეა, როცა პარონომასიულ წყვილში პირველ ადგილას საწყისია წარმოდგენილი, მეორეზე — ჴმნის პირიანი ფორმა. ამასთან, პირველი და მეორე წყვილი ერთი ფუძითაა მოცემული და ისინი უშუალოდ მისდევნენ ერთმანეთს, არაა გათიშული რაიმე სიტყვით.

ახლა შეიძლება ამ ძირითადი ტიპის ნიმუშებიც მოვიყვანოთ:

აღსრულებითი აღასრულენე, ვითარცა გიბრძანე 'შენ, ივლით 2, 13; **წარწყმედით წარწყმედენ**, იქვე, 6, 4; **სიძულილით მთიძულე** ერი 'შენი, „სამი“ 2, 30; **ძრვით იძრას** ადგილი ეგე, რობელსა 'შენ სდგა, იქვე, 6, 14; რამეთუ **ხმენით ისმა** ჳმად 'შენი წინაშე მალისა, იქვე, 6, 32; **განკითხვით გან-რაფ-ვითხნეთ** და მოველოდით წყალობასა, სიბრძ. 12, 22; **ზავას ზედა სიკუდილით მოკუდე**, 4 მეფ. 1, 4; **მოსრვით მოგხრნე** ივინი, იქვე, 6, 21; **ჯსნით გჯსნეს** ჩუენ უფალმან, იქვე, 18, 30; **ცნობით ცან** წინა-დაგებული 'შენი, ივ. 23, 2; **შეწყნარებით შეიწყნარა** ივი, იქვე, 24, 22; **დამტკიცებით დამტკიცნენ** სიტყუანი ჩემნი, იერ. 44, 29; **საყლტოლით ივლტოდეს** და არა მოიქცეს 'შეცუენი გარემოას, იქვე, 46, 5; **დაცხრომით დაცხრეს**, იქვე, 48, 2; ეცით სასწაული მოაბსა, რამეთუ **დატევებით დაიტევა**, იქვე, 48, 9; **შიცემით მიცეს** ქალაქი ეხე ჳელთა ქალდეველთასა, იერ. 32, 28; **წარსლვით წარგადენ** ჳლენგან ქალდეველნი ივი, იერ. 37, 8; უკუეთუ **დასხდომით დასხდეთ** ქუეყანასა ამას, იქვე, 42, 10; აწ **უწყებით უწყოდეთ**, რამეთუ 'შეგწამებ თქუენ დღეს, იქვე, 42, 19; **ყოფით ვყოთ** ყოველი სიტყუად, იქვე, 44, 17; ესრე თქუა უფალმან ძალთამან: **სუმით მსუათ**, იქვე, 25, 28; **განმარადებით განგამრავლო** 'შენ, იქვე, 30, 11; **ხმენით მესმა** ეფრემის გოდებაჲ, იქვე, 31, 18; **მწყსით გმწყხიდეს** თქუენ ნეცხიერებით, იერ. 3, 15; უკუეთუ **განმარტებით განმმარტნეთ** გზანი თქუენნი და სლყანი თქუენნი, იქვე, 7, 5; და **წამებით უწამე** მამათა თქუენთა მიმართ, იქვე, 11, 7; **შეკრებით შეკრბეს** იაკობი ყოველთურთ, **მოლოდებით მოელოდენ** ნეშტთა მათ ისრაელი-სათა ერთბამად, მიქეა 2, 12; **განყრით განყარნეს** ივინი და მონაგებნი მათი განრყუნეს (მათ), ნაუმ 2, 2; **მოკლებით მოაკლდინ** კაცი და პირუტყვ, სოფონია 1, 3; **გამორჩევით გამოირჩია** ივი ყოველისა მისგან ცხორებისა, ზი-რაქ 45, 20; ხოლო სხუათა მათ ყოველთა **შეცოდებით შეცოდეს**, იქვე, 49, 5; **სიძვით ისიძვადეს** ქუეყანად უკუანაგან უფლისა, ოსე 1, 2; არამედ **წინააღდგომით წინააღუდეგ** მათ, იქვე, 1, 6; **გამოძიებით გამოიძია** ივი და განაგდო ივი, იოველ 1, 7; **ოხრით ოხრიდეს** ღელესა მას საზუელისასა, იქვე, 4, 14; უკუეთუ **დამარბვით დამარბნეთ** მცნებანი უფლისა ღმრთისა თქუენისანი, შატბ. 262 ხ; **შეცთომით შეიცთუნა** ერი ივი, ელდბნ. 77 რხ; **ფიცით აფუცა** მამამან 'შენმან ერი ივი, 1 მეფ. 14, 28; **განცხადებით განგიცხადე** სახლსა მას მამისა 'შენისასა, იქვე, 2, 27; **განხეთქით განგხეთქო** შეფობად 'შენი ჳელთაგან 'შენთა, 3 მეფ. 11, 11; **განტევებით განმითმე** შე, იქვე, 11, 22; ალექდ და მოცემით **მოხცეს** უფალმან ჳელთა ჳეფისათა, იქვე, 22, 6; პოვნით **ვპოვო** შე მადლი წინაშე უფლისა, 2 მეფ. 15, 25; გული ერისა მა-გის 'შენისაჲ **განტვით განტყდეს** და **დაქსნით დაქსნდეს**, იქვე, 17, 10; რაჲმს **შეშკრებით შემოგოკრბეს** 'შენ ყოველი ივი სახლი ისრაელისაჲ, იქვე, 17, 11; **განრისხებით განარისხე** უფალი ღმერთი 'შენი, იქვე, 12, 14; **მეფობით მმეფობდე** 'შენ, 1 მეფ. 24, 21; **განდუებით განადუმა** კუმილნი ივი, მსაჯ. 7, 19 ლავ.; **თხრობით უთხრა** მისთვის ('შენ), 2 შჯულ. 13, 9 ლავ.; არამედ **თავს-დებით თავს-იდევით** ეგე, რულ 2, 16; იერუსალმში **ტირილით**

ტირდა, ესაი 30, 19; დაწოლით დაწვეს საწოლსა ზედა, გამოსლვ. 21, 18; დარღუევილ დაარღუნე და შეზუსტვით შეზმუხარნე ძეგლნი იგი მათნი, იქვე, 23, 24; და ვაცსა მას ცოდვისასა ძიებით ეძიებდა მოსე, ლუციტ. 10, 16; უკუეთუ ჰამით ჰამოს დღესა მას მესამესა ჯორცისა მისგან, არა შეიწირა იგი, იქვე, 7, 8; წამებით მიწამებდა ჩუენ კაცი იგი, დაბ. 43, 3; კითხვით მკითხვიდა ჩუენ კაცი იგი, იქვე, 43, 7; ანუ არა ესე არსა, რომლითა სუამნ უფალი ჩემი და იგი ზმნით იზმნინ მაგით, იქვე, 44, 5; ვად განცდით განცადოს იგი, იქვე, 49, 19; არა ნებით ვინებო სიკუდილი, ბოლნ. 57, 16; ყოველნი მეფენი მათნი განკრთობით განჰკრთეს შენ ზედა, ეზგ. 27, 35; წარმოღებით წარმოვიღო და წარმოვიყვანო ტყუჲ მათი, იქვე, 38, 12; და ბურვით დაიბურვადიან თავთა მათთა, იქვე, 44, 20; კურთხევით გაკურთხევ შენ, უფალო, პარხ. 1157; რამეთუ ესრე ჰკონებდეს, ვითარმედ აღფხუროთ აღფხურნენ იგინი, სვან. 452 ს; ხოლო მოწამენი ნეტარნი აღმალდებით აღმალდეს, იქვე, 456 ა; წუევით ვაწუევთ, რადთა მსგავსად სიმდიდრისა მის გულს-იდგინოს კრძალულებად, იქვე, 473 ა; შეწევნით შემწევი მონასა შენსა, პარხ. 804 ა.

ყველაფერი ის, რაც ზემოთ ითქვა, ჩვენ იმისთვის დავუჭირდა, რომ გვეჩვენებინა: პარონომასიულ გამოთქმაში ერთ-ერთი (ჩვეულებრივ პირველი) წევრი—საწყისი—მოქმედებითში ღვას ყოველთვის და ეს მოქმედებითი ასევე ყოველთვის მარტივი ით ნიშნით არის წარმოდგენილი. ესაა აქ ჩვენთვის მთავარი. აღნიშნული წესი იმდენად მკაცდრია, რომ ასევე მაგალითებში მხოლოდ ხუთიოდე შემთხვევაა, როცა მოქმედებითი ემფატიკური ა-ც ახლავს. მაგრამ ხუთივე შემთხვევა ინსება უბრალოდ: ყველა მათგანს მოსდევს განსაზღვრება („ლიდი“ 5-დან 4 შემთხვევაში, „ზეცისადთა“ ერთში), ხოლო ეს განსაზღვრება სხვანაირად არ შეიძლება დაუკავშირდეს საზღვრულს, თუ არა ამ ემფატიკური ა-ს მეშვეობით. ამ საკითხზე ჩვენ ზემოთ ბევრჯერ გვქონდა საუბარი და ახლა აღარ ვავიშვებთ. აი ეს ხუთი მაგალითი: 1) მტყუბდეს მას ტყუბითა დიდითა, დაბ. 50, 10; 2) ტირიდეს ტირილითა დიდითა, მსაჯ. 21, 2; 3) და მოწუჯდოს ერისა მაგისგან შენისად მოხრავითა დიდითა, 2 პეტ. 17, 9; 4) დაეცნეს დაცემითა დიდითა წინაშე ეტერთა მათთა, ივლით 8, 19; 5) გაკურთხოხ შენ კურთხევითა ზეცისადთა ზეგარდამო, დაბ. 49, 25.

ასე რომ, ეს „გამონაკლისიც“ გარკვეულ წესს ემორჩილება და საერთოდ დებულების დარღვევაზე ამის მიხედვით შეუძლებელია ლაპარაკი.

ბოლოს შეიძლება დავსვათ კითხვა: რამდენად ჭარბულია ეს მოცენა (პარონომასია)? რამდენად დამახასიათებელია ის ქართული ენისათვის? ძეგლის სხვა ენიდან თარგმანისას ხომ არ არის ის გადმოყოლილი? სხვა ენიდან მექანიკურად გადმოტანზე, რასაკვირველია, არ შეიძლება აქ სერიოზულად ვილაპარაკოთ: შეუძლებელია ესა თუ ის მოვლენა ახე ღვართოდ დამკვიდრდეს ენაში, თუ მას ამ ენაში არა აქვს გარკვეული მშობლიური საფუძველი. არაფერს არ ამბობს ის გარემოება, რომ ზოგ ნათარგმნ ძეგლში (მაგალითად,

ბიბლიაში) ის უფრო ხშირად გვხვდება, ზოგში — ნაკლებად. ბიბლიას რაც შეეხება, აქ ამ საკითხზე სპეციალურად მუშაობდა კ. წერეთელი. მას ასეთი საგულისხმო დასკვნა აქვს მიღებული: „ქართულ პარონომასიას ზოგჯერ ებრაულ ტექსტში შეესატყვისება ზმნის მხოლოდ ერთი ფორმა. აღსანიშნავია, რომ უკანასკნელ შემთხვევაში სხვა ბიბლიები (სომხური, სირიული, ბერ-ანული) ჩვეულებრივ ებრაულ ტექსტს მისდევენ“¹. მაშასადამე, ზოგჯერ არც ებრაულ, არც ბერძნულ, არც სომხურ, არც სირიულ ტექსტში არაა პარონომასია, ქართულში კი არის! ეს იმას ნიშნავს, რომ ქართული პარონომასია ყოველთვის არაა დამოკიდებული მხვი ენაზე, ეს მისი თვისებაა. ჩვენი აზრით, სრულიად ზედმეტი კ. წერეთლის აღნიშნული შრომის მე-7 თხზისი იმას გასაძირობლად, რომ ჩვენ მიერ ზემოთ მოყვანილი შემთხვევა ისევ და ისევ ებრაული ენის გავლენით ავსნათ. აქ ავტორი წერს: „ისეთ შემთხვევაში, როდესაც პარონომასია მხოლოდ ქართულ ტექსტშია, იგი ისეთი გამოთქმების განმეორებას წარმოადგენს, რომლებსაც ებრაულში მოეპოვება შესატყვისები“ (იქვე). აქ წამოყენებული დებულების აზრი არ უნდა იყოს სწორი: თუ პარონომასია თვით ებრაულ ტექსტში არაა, ხოლო ქართულში კი გვხვდება, რა მნიშვნელობა აქვს იმას, რომ „იგი (პარონომასია. — ი. ი.) ისეთი გამოთქმების განმეორებას წარმოადგენს, რომლებსაც ებრაულში მოეპოვება შესატყვისები“?

რომ ეს მოვლენა ქართულისათვისაც იყო დამახასიათებელი, ეს იქიდანაც ჩანს, რომ მას ადგილი აქვს ორიგინალურ ძეგლებშიც. შდრ., მაგალითად, შუშანიკის მარტილობის „თრევით მოკითხით“, „თრევით მოითრია“, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ „სმენით გუესმინა“, ი. ბოლნეღის „არა ნებით ვინებო სიკუდილი“ და სხვ.

პარონომასია ახალი ქართულისათვისაც არაა უცხო მოვლენა. აღსანიშნავია, რომ დღესაც მას ის ძირითადი წინაარსი აქვს, რაც ძველად ქონდა: **აუცილებლობა, დაბეჯითებითი ტონი**. ოღონდ ესაა, რომ აუცილებლობას დღეს ახლავს ერთგვარი პირობითობა, ერთგვარი დამატება, ერთგვარი გამორიცხვა, რასაც გარეგნულად გვიჩვენებს იქვე მიყოლებული მაგრაჲ. დღეს ჩვეულებრივია, მაგალითად, ასეთი გამოთქმები: **მოსვლით მოვიდა**, მაგრამ წიგნი არ მოუტანია, **დაწერით დაწერა**, მაგრამ კარგი ხელით არაა ნაწერი, **ჰამით ჰამა**, მაგრამ უკემურად, **შეპირებით კი შეშპარდა**, მაგრამ აფსრულეს კი? წაკითხვით წაკითხა, მაგრამ არ ახსოვს, **სმით სვა**, მაგრამ მაგრად დაითრო, **ჩჩევით კი ურჩია**, მაგრამ არ დაუჯერა და სხვ. ამნაირი გამოთქმები დღეს სავსეა როგორც ცოცხალ კალთებში, ისე სალიტერატურო ქართულშიც. ჩვენს კლასიკოსებს საკმაო რაოდენობით მოეპოვებათ იგი. მოვიყვან აქ რამდენიმე მაგალითს ჯერ ლიტერატურიდან, შემდეგ ზოგიერთი დიალექტიდან.

¹ თხზულები, გვ. 14.

ლიტერატურადან

შოცა შენა! მოკვლით არ მოკლავ, რადგან შე სიკვდილით დასჯის წინააღმდეგი ვარ, ცემას კი არაფერი უშავს, წარმოსთქვა მაშალმა (ვაჟა-ფშაველას, მოთხრ. ტ. VI, გვ. 204); **კამით** ისინი ვერა **სკამენ**, **ხმით** ისინი ვერა **ხმენ**, რა კაცები არიან (ი. ჯავახიშვილი, მხატვრული ნაწერები, 1937, გვ. 391); არა, **შეძლებით** კი **შეიძლება**, მაგრამ თავს ვინ გამოიმეტებს (იქვე, 436); ძალიან თავის გამომეტება კი უნდა, თორემ **შეძლებით** რა არ **შეიძლება** (იქვე); მაგრამ, ჩემი არ იყოს, **გაკვირვებით** არა **გაშკივრებულია** რა (ა. წერეთელი, ჩემი თავგადასავალი: რჩეული ნაწერები, 1935 წ. გვ. 407) და სხვ.

მსგავსი გამოთქმები ხშირია ჟურნალ-გაზეთებისა და სამეცნიერო ლიტერატურის ენაშიც, მაგალითად: და თუ მაინც წიგნში სადმე თავს იჩენს რაიმე ნაკლი, **დაბრალდებით დაშბრალდეს**, მაგრამ აღდგენილი გამოცემის შეფასებისას მოიგონონ... სულხან-საბა ორბელიანის... სიტყვები: „ერთისა და ორის კლებისათვის ნუ აძაგებთ, სრული ძნელია“ („ვეფხისტყაოსანი“, 1712, პირველი გამოცემა, აღდგენილი ა. შანიძის მიერ, 1937, გვ. 349).

დიალექტებიდან

გურული დიალექტი:

ამ კაცმა ამეილო ხმალი და უნდოდა სიკვტილი (გველისა), მარა ხიკვტილით ვერ მოკლა, მხოლოთ კუდი წაიწყვიტა¹.

იმერული დიალექტი:

ეს რომ ვუთხარი და, არ იამა, ვიღეშა; თქმით არაფერი უთქვამს, მარა ძალიან შეწუხდა²; **ხირცხვლით** იმას არაფრის **ცხვენია** და **შიშით** არაფრის **ეშინია** (იქვე, აშლაპი, 19); **ბუყნა** — უხეიროთ თოხნა, ძალას ხარჯავს, თოხნა რომ არ ემარჯვება კაცს, **გამოსვლით** არაფერი **გამოულის** (იქვე, 45); შე მგონია, დაგხვდება ის შენ ახლა სახში, მარა თუ ვინცობაა, არ იქნეს, **დაბარებით** მაინც **დოუბარე**, რაც ვითხარი (ვინცობაა, 113); ლაქლაქზე იმას არაფერი ტკივა, **ლაქლაქით** **ალაქლაქე**, რამდენი გინდა (ლაქლაქი, 168); **თხოვით** კი ის ბიჭი მაგას არ **ითხოვს** (ნასახი, 214); ძალიან იელვა, ძაან იგრუხუნა, მარა **გაავდრებით** როდი **გაავდარდა** მაინც (როდი, 247); ტყულა დავფარცუხობ ვენახსა და გარემოში, თვარა კეთებით კი არაფერს ვაკეთებ (ფარცუხი, 304); **გალახვით** აღარ **გამილახავს**, მარა **შეჯანჯვლებით** კი **შევაჯანჯვალე** ერთი, მოუხთა (შეჯანჯვლება, 372); **დაბალღმებით** არ **დამიბალღმებია**, წბოლავს ხოლოთ (წბოლვა, 418); **გამოთხნით**, იჯდა და ჯდომია **თოხნიდა** (ჯორჯმანი, 472) და სხვ.

¹ ს. ჟღენტო, გურული კილო, 1936, გვ. 121.

² ა. ცხადაძე, იმერული დიალექტის მარვეული მეტყველება, გამოკვლევა და ლექსიკონი, 1933, „ალეშა“, 18 (ხელნ.).

ამგვარი მოვლენა სხვა დიალექტებშიც გვხვდება, მაგრამ აქ მათ უადგილობრის გამო ვერ გამოვეყენებოდით. ჩვენ ამით მხოლოდ იმის თქმა გვინდოდა, რომ პარონომასიული გამოთქმები ახალი ქართულისათვისაც არ არის უცხო. და თუ ძველად ასე გავრცელებული იყო ეს მოვლენა, ამის ფესვები არ უნდა ვეძიოთ მხოლოდ უცხო ენის (მაგ., ებრაულის) გავლენაში. ცხადია, ძველ ქართულშიც მას ადგილობრივი ნიადაგიც კვებავდა¹.

6. მოკმედებითი ზოგადი ზმნათა

არის ზოგიერთი ზმნა, რომლებთანაც მოქმედებითი იხმარება. ეს ბრუნვა, რასაკვირველია, შეინახოს არის დავაშვრებული ამ ზმნებთან. ასეთია ზმნა, მაგალითად, ხადა (ხადილი), რომლის პირიანი ფორმებია: ვხადი, ჰხადი, ჰხადის; უწყევ.: ვხადოდე, ჰხადოდე, ჰხადოდა; წყევ.: ვხადე, ჰხადე, ჰხადა... ზმნა სამპირიანია წარმოშობით; ძველ ქართულში მას შეატანილი აქვს ორი მათგანი: სუბიექტი და ირიბი ობიექტი: ჰხადის იგი მას, ჰხადა მან მას. პირდაპირი ობიექტი ჩვეულებრივ არ არის წარმოდგენილი. აი ამ ცხარეილი ადგილის ამოსაფხვად იხმარება მასთან მოქმედებითი ბრუნვის ფორმა: ჰხადის იგი მას მაჰით.

ძველ ქართულში ამ ზმნას ორი მნიშვნელობა აქვს: 1) მოხმობა, მოპატიება, მოწოდება, დაძახება; 2) წოდება, სახელის დარქმევა, ძახება. აღსანიშნავია, რომ ზემოთ აღნიშნული თვისება, რომ ერთ-ერთი სახელი მოქმედებითში მოითხოვოს, ამ ზმნას ორივე მნიშვნელობისას აქვს. მაგრამ ყველაზე მთავარი ჩვენთვის მაინც ის გარემოებაა, რომ მოქმედებითი ბრუნვა ამ შემთხვევაში წარმოდგენილია ყოველთვის მარტივი ით ნიშნით და არა რთული ით-ა-თი.

ხადა ზმნას სიძველის სხვა ნიშნებიც აქვს. აქ შეიძლება მივუთითოთ იმ გარემოებაზე, რომ მას აწმყოსა და მეორე ხოლმეობითის მწკრივები შორეულოგიურად საესებით ერთნაირი აქვს, მაგალითად:

აწმყო

მე ვ-ჰ-ხად-ი
შენ ჰ-ხად-ი
იგი ჰ-ხად-ი-ს
ჩვენ ვ-ჰ-ხად-ი-თ
თქვენ ჰ-ხად-ი-თ
იგინი ჰ-ხად-ი-ან

მეორე ხოლმეობითი

მე ვ-ჰ-ხად-ი
შენ ჰ-ხად-ი
მან ჰ-ხად-ი-ს
ჩვენ ვ-ჰ-ხად-ი-თ
თქვენ ჰ-ხად-ი-თ
მათ ჰ-ხად-ი-ან

¹ ეს ჩვენი შრომა უკვე დაწერილი იყო, როცა დაიბეჭდა კ. წერეთლის ცრელი გამოცემა ან საგანზე პარონომასია ქართულში: იბეროგ. VI, 1934, გვ. 461—502. ამიტომ, სამწუხაროდ, ამ შრომით სათანადოდ ვერ ვისარგებლეთ.

აქ ნათლად ჩანს ის გზა, რომლითაც უნდა იყოს აწმყო წარმოქმნილი მეორე ხოლმეობითისაგან¹. ამ ორი მწკრივის გარჩევა, როგორც ვხედავთ, მორფოლოგიურად შეუძლებელი იყო, გარჩევა მხოლოდ სინტაქსური საშუალებებით შეიძლებოდა, ისიც მხოლოდ შესაძვე პირში: აწმყოს მწკრივის სუბიექტილ ექნებოდა იგი, იგი. ნა. მეორე ხოლმეობითისას — მან, მათ, სხვა კრიტერიუმში (პირდაპირი ობიექტის, ბრუნვა), სამწუხაროდ, არ არსებობდა ამ ზმნისათვის; პირდაპირი ობიექტი დაკარგული ჰქონდა. თუ წინადადებებში სუბიექტი არ იყო წარმოდგენილი, მაშინ გარჩევის ის ერთი საშუალებააც აღარ არსებობდა. ალბათ ამიტომაც, რომ ძველი ქართულის ზოგიერთი ძველი ცდილობს ამ მსგავს ფორმებს შორის მორფოლოგიური განსხვავებაც დაამყაროს და ერთ-ერთი მათგანის ფუძე შეკუმშოს. მაგრამ რომელი მწკრივის ფუძე შეიკუმშოს? თუ მხედველობაში მივიღებთ ამ ბედის მქონე ზოგი სხვა ზმნის მიერ არჩეულ გზას ამ მხრივ, მაშინ ფუძის შეკუმშვა აწმყოს უნდა ეკისრა. შდრ., მაგალითად:

აწმყო	მეორე ხოლმ.
ვ-ზრდ-ი	ვ-ზარდ-ი
ვ-თლ-ი	ვ-თალ-ი
ვ-შლ-ი	ვ-შალ-ი
ვ-თხრ-ი	ვ-თხარ-ი და სხვ.

ამიტომ, ბუნებრივია, ხადა ზმნისათვისაც შეკუმშული ფუძეები აწმყოში უნდა გამოეყენებინათ, ასეც მოხდა. ჩვენ გვაქვს აღწერილი ზმნის აწმყოსა და I სერის სხვა მწკრივებში შეკუმშვის რამდენიმე მაგალითი, ამ ერთი მათგანი: და მორჩილებად ყოველთავე მოხდიდა, სინ. მრავ. 112².

გვაქვს ოდ და დ საერცობის შენაცვლების შემთხვევაც: რაჟთა უვარ-ყონ სარწმუნოებაჲ ქრისტესი და ალიარნენ კერპნი და უვონ ეშმაკთა, რომელთა-იგი ღმრთად შხადდეს, კიმ. I, 109, 26, საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ხაზგასმული ფორმა მეორე ხელნაწერში ოდ-ით არის წარმოდგენილი: ხადოდეს (იქვე, ვარიანტი სქოლიოში).

ეს მაგალითი კიდევ სხვა მხრივ იქცევა ჩვენს ყურადღებას: ნაცვლად მოქმედებითი ბრუნვისა აქ მოცემულია ვითარებითი: ღმრთად (და არა: ღმრთით) ჰხადდეს, მოქმედებითისა და ვითარებითის ეს ურთიერთშენაცვლება საერთოდ ცნობილი ფაქტია. ამ ზმნაში კი ეს შენაცვლება ხშირად ხდება, ამის ერთი მაგალითი ზემოთ (გვ. 230) უკვე ვუჩვენეთ, ქვემოთ კი სხვებსაც მოვიყვანთ.

¹ ა. ჩაქობავა, ერგათული კონსტრუქციის პრობლემა აბერულ-კავკასიურ ენებში, 1948, გვ. 73—76.

² შეკუმშული ფუძე მოგვაოვება საწყისშიც; რაჟამს-იგი ენების კმობად და პნებაჲ ხდი ვმაჲ თჳსი, შატბ. 27ხ.

დასასრულ, აღვნიშნავთ, რომ ეს ზმნა ძველ ქართულში ოდიან ზმნათა რიგში იდგა და ულუბაში მათ ბედს იხიარებდა. ეს იყო ერთი იმ ოთხი-ოდე ზმნათაგანი, რომელნიც, მიუხედავად გვარისა და გარდამავლობისა, ულუბაში მაინც ენებიტებს ეკედლებოდნენ და ოდიანი ზმნების სისტემაში იყვნენ მოქცეული (იქმ-თა-ა, იც-თა-ა, უწყ-თა-ა, ჰ-ბად-თა-ა).

ახლა შეიძლება სათანადო მაგალითები დავიმოწმოთ ტექსტებიდან. მაგალითებს წარმოვადგენთ ისე, როგორც ხელში მოგვხვდა.

სიტყუათაღა საწყინელთა ასმენნ მას და ემსა მას ვაჟთ ჰხადინ, ზირაქ 29, 6; რასა იტყოდა ჩემთვის სუმეონ: არა უფლით მხადოდაა მე, პარხ. 411 ა; უდაბნ. 50 რხ; უფალსა მას კაცად იტყოდეს და მომაქცეველსა მას შეცთომილთასა მაცთურიოთ ჰხადოდეს, თუალი, 82, 24; აჰა ესერა ცაჲ, რომლისათჳს სცთებით და ჰხადით ღმრთით, სვან. 37 ხ (ზღრ.: ცასა ღმრთად ჰხადით, იქვე); ვითარ უკუე დავით სულითა წმიდითა ჰხადის მას უფლით და იტყჳს, მ. 22, 43; ხოლო თქუენ ნუვის ჰხადით მოძღუ-რით, მ. 23, 8; და მამით ნუვის ჰხადით თქუენ ქუეყანასა ზედა, მ. 23, 9 (ზღრ. მამად თქუენდა ნუვის ხადით, იქვე C); უკუეთუ სახლისა უფალსა ბერზებულით ჰხადოდეს, რაოდენ უფროჲს სახლეულთა მისთა, მ. 10, 25. აჰ მაგალითის ჩვენთვის საინტერესო ფორმა ასეა წარმოდგენილი ხანშეტ ტექსტშიც: სადა მამასახლისსა ბერძეზულით ხხადოდეს, რაოდენ ხუფროს სახლეულთა მისთა, ისტ. ქრესტ. 8.

...თქუენ მხადით მე მოძღუროთ და უფლით და კეთილად სოქუთ, რამეთუ ვარვე ეგრე, ი. 13, 13 C. DE-ში ეს იდგილი პირდაპირი სიტყვის წესითაა მოყვანილი და ამიტომ ხაზგასმული სიტყვები წოდებითშია წარმო-დგენილი: თქუენ მხადით მე: მოძღუარო და უფალო.

...ოდესმე ჰხადინ მამობით და ოდესმე უწყსნ უღმრთოებით, პარხ. 945 ა; ჩუენ გუქონან ღმერთნი მრავალნი შემწედ და განმგებელად ჩუენდა, და შენ მაცთურიოთ ხადია, იქვე, 590 ხ (მაგრამ: ნუ მხადი მე ამიერიტვან შვილად შენდა, იქვე, 718 ხ; რამსა მე ასულად შენდა მხადი, იქვე, 722 ა); და ჰხადოდეს ბარნაბას დია კერპით და პაულეს — ერმწო, მოც. 14, 12.

ასეთივე ხასიათისაა ის ზმნებიც, რომლებსაც ზადა-ს მსგავსი შინაარსი აქვთ, ან ასეთი მნიშვნელობით არიან გამოყენებული: მათაც მოქმედებითი ბრუნვა ეწყობა და ეს მოქმედებითი მუდამ ით ნიშანს გვიჩვენებს. ეს ზმნე-ბია: წოდება, წესა, ჯმოზა, სიტყუა, თქუმა, სახელის-დება და სხვა.

მაგალითები:

წოდება

და უწოდეს მას სახელით, პარხ. 1136 (=სახელი დაუძახეს); ხოლო დედაკაცსა მას დაუკრდა, რაჟამს სახელით უწოდა მას, სვან. 304 ა; მი-

უწოდა მე სახელით სამ-გზის, ისტ. კრესტ. 295, 18 (=სახელი დამიძახა); ამა ესერა მიწოდებიეს სახელით ბესელს. გამოსლვ. 31, 2; და უწოდს მხოლოდ-შობილად და ძედ ღმრთისად და ჭეშმარიტებით და სიმდაბლით და სიმაართლით და მეუფებით და უფლებით, ლიტ. ურთ. 172, 2—5. ეს მშვენიერი მაგალითი ამას ნიშნავს დღეს: უწოდებს მხოლოდ-შობილს, ღმრთის შვილს, ჭეშმარიტებას, სიმდაბლეს, სიმაართლეს, მეუფებასა და უფლებას. ასეა ეს მოკლეული სომხურადუ (ნ. იქვე, 172, 31—33), ამრიგად, ეს სიტყვები აქ სულ იმნაირივე მნიშვნელობით არის ნაშპარი, როგორც ზემოთ ნაჩვენები „უფლით მხადის“ და „სახელით მიწოდა“.

მაგრამ ამავე მაგალითში მეორე გარემოებაც იქცევა ჩვენს ყურადღებას: „უწოდება“ ზმნასთან აქ მოქმედებითის გვერდით ვითარებითიც არის მოკლეული: უწოდს ჭეშმარიტებით, სიმდაბლით, სიმაართლით, უფლებით, მეუფებით, მაგრამ აგრეთვე: უწოდს მხოლოდ-შობილად, ძედ ღმრთისად. ეს ვითარებითი აქ შემთხვევითი სრულებით არ არის, ეს მოქმედებითის ჩვეულებრივი მონაცვლეა არა მარტო აქ და ასეთ პირობებში, არამედ ზღერსხვა შემთხვევაშიც. „უწოდება“ ზმნასთან მაინც ეს შენაცვლება ყველაზე ხშირია.

მაგრამ აქ კითხვა ისმის: უწოდს მხოლოდ-შობილად და ძედ ღმრთისად, ერთი მხრივ, და უწოდს ჭეშმარიტებით (სიმდაბლით...), მეორე მხრივ, ზომ არ არის სხვადასხვა სინტაქსური ოდენობა? სიუნიირად რომ ვთქვათ, ჭეშმარიტებით უწოდს ზომ არ არის ვითარების გარემოება და ზომ არ ნიშნავს „ჭეშმარიტად“ უწოდებს და არა „ჭეშმარიტს“ უწოდებს? ასე არ უნდა იყოს რადგან „უწოდებს...მეუფებით და უფლებით“ ამას გამორიცხავს; მეორე მხრივ, ასეთი გაგების ნებას არ იძლევა სომხური, საიდანაც ნათარგმნია იგი; მესამე მხრივ, „უწოდებას“ თან, როგორც ვნახეთ, მოქმედებითი ბრუნვა ჩვეულებრივია იმ სახელის გადმოცემისათვის, რასაც უწოდებენ მას (ზღრ. უწოდა სახელით).

ვნებითანაც ასევე გვჩვენება მოქმედებითი:

მრავალნი იწოდნეს სახელით და ვერ იპოვნეს მსგავსად სახელისა მათისა, მამ. სწავ. (II) 108 v.

წესა

...და თვსთა ცხოვართა უწესს სახელით და გამოიყვანის იგინი, ი. 30, 3 CE; ოდესმე ჰხადინ მამობით და ოდესმე უწესს უღმართობით¹, პარხ. 945 a. აქ მეტად საინტერესოა ის გარემოება, რომ უწესს და მხადინ ერთ სიბრტყეზე ძეგს და ერთი მნიშვნელობის მქონეა, ანტიტომაცია, რომ მათ ერთნაირი სინტაქსური ძალა აქვთ: ორივე მოქმედებითს ითხოვს; ჰხადინ მამობით და უწესს უღმართობით.

¹ ხელნ. უღმართობით.

სახელის-დგბა

მაშინ იწყოს სიტყვს-გებად მათა გიორგი მთავარმან ხატთათჳს წმიდათა და კერპით სახელ-სდებდა მათ. და რომელნი აღიდგებდენ — მათ კერპთ-
-მსახურად, პარხ. 926 ა. აქაც ვგაქვს მოქმედებითისა და ვითარებითის ჩვეულებრივი მონაცვლება: სახელ-სდებდა კერპით და კერპთ-მსახურად.

კმობა, ტმის-ყოფა

კმა-ყო ტმითა დიდითა სახელით და თქუა. კიმ. I, 281, 9; კმა-ყო მას სახელით და არავერად მოუგო, იქვე, 281, 11; და უკმო ციხის-თავმან კალადთ ტფილისისადთ მეფესა პერაკლეს ვაც-ზოტობით, მოქც. (ისტ. კრესტ. 269, 14); მიემართა დღელდ კერპო, დასავალად სოფელსა მას, რომელსა ჰრქან დივრი, რომელსა უკმო ბენ კაცნი დევობით, ლიტ. ურთ. 180, 35.

სიტყუა

არცა სხუათა მწვალებელთა იტყოდა სადამე მიუყარობით, უდაბნ. 28 რხ; რაჲსა მეტყვ მე ხახიერით (ქველის-მოქმედით C)? არაეინ არს სა-ხიერ, გარნა მილოდ ღმერთი, მრ. 10, 18; ლ. 18, 19; თავადი დავით ეტყვს მას უფლით, და ვითარ ძუ მისი არს, მრ. 12, 37 C. DE-ში ამ ეტყვს ფორმას ცელის ჩვენთვის უკვე კარგად ცნობილი ჰხადის. მაშასადამე, ჰხადის და ეტყვს აქ ერთი მნიშვნელობითა ნახმარი (=უწოდებს, ეძახის) და ამიტომ სრულიად ბუნებრივია, თუ ორივე მოქმედებითში მოითხოვდეს იმ სახელს, რასაც დავითი უწოდებს ქრისტეს (ამ შემთხვევაში უფლით, = უფალს).

თქუმა

რომლისათჳს ვერას ჰმოეხდა იოსებ და არა იცოდა, რაჲმცა უწოდა ქალწულსა მას. მრუშებითმცა თქუა, ვერ იკადრებდა, მრავ. 287, 24.
✓ მრუშებითმცა თქუა. ნიშნავს: „მრუშში ეწოდებინა“.

მოქმედებითს მოითხოვს კიდევ ზმნა შეკრვა უპირო ფორმებითურთ (შეკრვა, შეკრული), ხანდაჲან ივრეთვე შებოროტდება და განჯსნაც, მაგალითად:

უბრძანოს მეუფემან მან და შეკრან იგი ჯელით და ფერჯით და გარ-დაიდონ იგი ვარდასკნელსა, ი. ჯავ. აღწ. 232, 28. შეკრან იგი ჯელით და ფერჯით ნიშნავს: „შეუკრან მას ხელ-ფეხი“, „შეუკრან მას ხელი და ფეხი“, „შეკრან მისი ხელი და ფეხი“. თუ წინადადებაში საჭიროა იმის ჩვენე-ბაც, თუ რით უნდა შეკრან ხელი და ფეხი, ეს სიტყვა ამ შემთხვევაში ემფატიკური ჰ-თი იქნება წარმოდგენილი და ფორმალურიდაც იქნება გან-სხვავებული „ხელისა“ და „ფეხისაგან“, მაგალითად: და გამოვიდა მკუდარი იგი, კრული ფერჯით, ჯელით რგხითა, ი. 11, 44 C. DE-ში სამსავე სახელს აქვს დართული ემფატიკური ჰ და კაცს ისინი ერთნაირი ფუნქციის მქონე სიტყვებად მოქმედებდა: გამოვიდა მკუდარი იგი, წეკრული ჯელითა და ფერ-ჯითა და სახლელალოთა, ნამდვილად მათ შორის დიდი განსხვავებაა: იმ

მგვდარს **ხელ-ფეხი** ჰქონდა შეკრული სახვევებით. უმჯველია, DE-ს წა-
კითხვა უფრო გვიანდელია და მას მოქმედებითის ამ ორი ფუნქციის გამო-
ხატვაში გათანაბრების აშკარა დანიშნულება აქვს. აღნიშნული ძველსავე არის გან-
სხვავებულიად გამოხატული მოქმედებითის ეს ორი სხვადასხვა ფუნქცია პარ-
ხლის შრავალთავეში, სადაც იკითხება: დაყვეს საპრობილესა მის შეყენებულ-
თა ოთხი დღე უზნათა, შეკრულია **ჰელით** და **ფერტით** ღუედითა ფიც-
ხელითა, პარხ: 1162; კიმ. II, 57, 5; და შემდგომად მისი განისხიბენ
[მა **ჰელით** და **ფერტით** ქუეყანასა ზედა განრთხმით საბლითა, პარხ. 1123;
და ბოინა შებორკილებად წმიდათა მათ **ჰელით** და **ფერტით** ჯაჭვთა
მძიმითა და შეყენებად მათი საპრობილესა, იქვე, 969 ხ; მაშინ უბრძანა
ჰელით და **ფერტით** შეკრავდ მისი ბორკილითა რკინისაჲთა, აბო
191, 23. რა ჰქონდა შეკრული? — ხელ-ფეხი ან ხელი და ფეხი (ძველი ქარ-
თულით: კრულ იყო **ჰელით** და **ფერტით**); რით იყო შეკრული? — ღვედით,
საბლით, ჯაჭვით, ბორკილით (ძვ. ქართულით: ღვედითა, საბლითა, ჯაჭვთა,
ბორკილითა). ასეთია ორი სხვადასხვა მნიშვნელობის სხვადასხვა საშუალე-
ბით გამოხატვის ძველი წესი. მაშასადამე, თუ სადმე გვხვდება (აქ ან სხვა-
გან) მოქმედებითის მარტივი ით წმინის მაგიერად რთული ით-ა, ეს ძველი
წესის თანდათანობითი გაქრობისა და ახლის თანდათანობითი დამკვიდრების
შედეგია. სხვა მაგალითები კიდევ:

და უბრძანოს შეკრავდ მისი **ჰელით** და **ფერტით** და შთავდებად იგი
გუჩენისა მას ცეცხლისასა, მამ. სწავ. 331; განჯსნეს იგი **ჰელით** და **ფერტით**
საყრველთა მათგან რკინისათა, აბო 195, 22; წარიყვანეს წმიდა იგი კრუ-
ლი **ჰელით** და **ფერტით** და ზედა ედვა მას ჯაჭვი იგი მოციქულისა პავლე-
ასი, ი. ჯავ. აღწ. 172, 1; პარხ. 1165; შებორკილეს იგი **ჰელით** და **ფერ-
ტით**, კიმ. I, 121, 33; უბრძანა... შეკრავდ ნეტარისა მარინასი **ჰელით** და
ფერტით, პარხ. 623 ა; ხედიდა მას ჟოკელი იგი დედები აღბორკილებულსა
ჰელით და **ფერტით**, იქვე, 722 ხ; ეტ. III, 167, 27; შებორკილეს იგი **ჰელით**
და **ფერტით** და შეყენეს იგი საპრობილესა, პარხ. 841 ხ; უკუთუტყია არა
შებორკილებულ იყო იგი **ჰელით** და **ფერტით**, იქვე, 217 ა; ბრძანა შებორკი-
ლებად მათი **ჰელით** და შეყენებად საპრობილესა მას შეზღუდვასა, იქვე,
1071 ა.

დავასაბლევ კიდევ ორიოდ ამგვარ ზმნას. ერთი ამათგანია **ყუენა**
(= გაპარება, გაქრება): სხდინ კუართ-ლებულნი, თავით, **ყუენით** ყუენილ-
ნი, იერ. 3, 23(?) ; ხოლო მსახურთა მით აღასრულეს ბრძანებად მარზაპნისაჲ
მის და დაყენეს იგინი თმითა და **ყუენითა**, ეკსტ. 163, 19. ამ მაგალითში
სახელი მოქმედებითში კი არის წარმოდგენილი, მაგრამ მოსალოდნელი
ით-ის წინააღმდეგ ბრუნვის ნიშანი ემფატიკური ა-თი გაერკობილი. ეს
მოგვს, უმჯველია, უფრო გვიანდელია. ცხადია, რომ ევსტათი მცხეთელის
მართვითობის ხელნაწერში, რომელიც ერთადერთი ცალის სახითაა ჩვენამდე
მოღწეული და განეკუთვნება მე-11 საუკუნეს, ამ ადგილს მოგვიანო ხანის
ნორმებს მიხედვით ასწორებს. ეს კიდევ არაფერი. სხვა ორ ადგილას ეს
მოქმედებითი სიტყვებით ამოგდებულია და მის ადგილას წარმოდგენილია

სხვა ინალოგიურ შემთხვევაში ახალი ქართულსათვის დამახასიათებელი ბრუნვები — სახელწოდებით და ნათესაობითი, მაგალითად: და ბრძანა თავისა და წუერი დაყენაჲ, იქვე, 163, 17; და უბრძანა: დაჰყენელ მაგათ თავი და წუერი, იქვე, 162, 36. სხვათა შორის, დავსძენთ აქვე, რომ ამგვარი მოპყრობა ბრუნვების არჩევისადმი სხვა ხელნაწერებშიც შეგვხვდება, მაგალითად: რამეთუ ერის-კაცთა ჩუქლებად აქუნდა, რათა წუერები მათი ძირითურთ დაიყვნონ. პარზ. 927 ხ.

ასეთივე უნდა იყოს კიდევ შემდეგი მაგალითებიც:

და უჩნდეს სიტყუანი მისნი ბასრობით წინაშე სიძეთა შისტა, დაბ. 19, 14 ლავ. დღეს ვიტყოდით „დაცინვად“ მიაჩნდიო, ძველად კი. აღნიშნულის გარდა, შესაძლებელი იყო წრფელობითის არჩევაც. შდრ., მაგალითად: რომელსა-იგი სარცხნელ უჩნდე მე, მ. 8, 38; რათა არა უჩნდე კაცთა მმარხველ, მ. 6, 18 ც; რომელსა სარცხელ უჩნდეს ჩემდა მომართ, ლ. 9, 26.

ვიდრეოდის არა დასცხრებით ცელთით ორთავე ფერტთა ზედა. იპოლ. 23, 26 [=სანამ არ შესწყვეტთ (არ გაათავებთ, თავს არ დაანებებთ) ორივე ფეხით (ფეხზე) კოქლობას]. აქ მოსალოდნელი იყო ცელთად, როგორც ამ ზმნისთან გვხვდება ჩვეულებრივ, მაგალითად: ვითარცა დასცხრა სიტყუად, ლ. 5, 4 (=როცა შესწყვიტა ლაპარაკი, როცა გაათავა ლაპარაკი). თუ ზოგჯერ მოქმედებითი ემუხტიკური ა-თაა მოცემული, ამას აქვს ახსნი, მაგალითად: არა დაჰსცხრების ამბორის-ყოფითა ფერტთა ჩემთაჲთა, ლ. 7, 45. აქ ემუხტიკური ა-ს დართვა გამოწვეულია მომდევნო მსაზღვრელის მიერ: (ამბორის-ყოფითა) ფერტთა ჩემთაჲთა. თუ ეს მსაზღვრელი არა, არც ემუხტიკური ა გვიქნებოდა და საჭირო სიტყვა ასე იქნებოდა წარმოდგენილი: არა დაჰსცხრების ამბორის-ყოფით. ერთი მაგალითი კიდევ: არა დავსცხრები მე ლოცვითა(?), ცრემლით და ვედრებით თქუენთჳს უფლისა მიმართ, კიპ. I, 275, 23. თუ „ლოცვითა“-ში ა „და“-ს ჩავადრდის შემდეგ არ არის დარჩენილი (ლოცვით(და) ა ცრემლით და ვედრებით) და შემდეგ წინამავალ სიტყვას მიკედლებული, მაშინ ეს მაგალითი ით და ით-ა წარმოების უბრალო გათანაბრების მაჩვენებელი იქნებოდა. მაშასადამე, ამ მაგალითებშიც გვაქვს მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვების იგივე შენაცვლება, რაზედაც ზემოთ არაერთხელ იყო საუბარი.

7. მოქმედებითი გაკვეთილი (სოციალური?) მდგომარეობის გამომავალ ფორმები

ძველ ქართულში გვაქვს მოქმედებითში დასმულ სახელთა ისეთი ფორმა, რომელიც პიროვნების გარკვეულ (სოციალურ თუ თანამდებობრივ) მდგომარეობაში ყოფნაზე მიუთითებს. ესაა ნაწარმოები სახელები, უმათვრესად აბსტრაქტულობის ებ-ა და ობ-ა სუფიქსებით. ამის ნათელსაყოფად დავიმოწმოთ ერთი ადგილი ამოს წამებითან. საქმე ეხება ამირა ჭუმის მიერ-ნერსე ერისთავის განთავისუფლებასა და სამშობლოში გამოშვებ-

ბის. აქ ეკითხულობთ: ხოლო ქველის-მოკმედმან ღმერთმან არწმუნა გულსა მავლი ამირა მუშნისასა განტეგება ნერსსი. და გამოიყვანა იგი მწარისა მისგან საპყრობილისა და განტეგა იგი 'კუალად **ერისმთავრობით** აქა, ქუეყანადვე თჳსა, აბო 184, 30. ეს ნიშნავს, რომ ნერსე ისე გამოუშვა, რომ **ისვე ერისმთავარი**¹ იყო, მას ისევ **ერისმთავრის**¹ თანამდებობა ეჭირა, ან: თანამდებობრივად იმავე **მდგომარეობაში** იყო, როგორც უწინ. ერთი სიტყვით, **ერისმთავრობით** განტეგება ნიშნავს **ერისმთავრად, ერისმთავრის**¹ **მდგომარეობაში** (თუ თანამდებობაზე) გაშვებას. ამნაირი მაგალითები უძველეს ძეგლებში ბლომად მოიპოვება. დავასახელებ კიდევ რამდენიმეს: აბოს ეუბნებიან: ქუეყანად იგი ქართლისაჲ სარკინოზთა უპყრებს, და შენ ხარ ზუნებით სარკინოზ, და არა ვიტყვო **ქრისტეანებით** მათ შორის, აბო 188, 25. ე. ი. არ გაგიშვებენ შენ ქრისტიანად. ისე, რომ ქრისტიანი იყო. **ქრისტეანის მდგომარეობაში**, ქრისტიანობის სარწმუნოებით. ეგვეუ საიტვე ასეთსავე კონტექსტში გვხვდება აგრეთვე ევსტათი მცხეთელის მარტვილობაში, მაგალითად: და უბრძანა განტეგება მათი, და გამოიყვანნეს იგინი მიერ საპყრობილით, და მოვიდეს იგინი ვანად თჳსა **ქრისტეანებით**, ევსტ. 164, 4. იქვეა ასეთი იდგილიც: უფალო, ...უკუეთუ ღირს მყო შე საკუდილსა სახელისა შენისათჳს **ქრისტეანებით**, ჯორცთა ჩემთაჲ ნუ ჯერ-გინს განგდება გარე, იქვე, 164, 37.

ასეთი მაგალითები სხვა ძეგლებშიც გვაქვს. განსაკუთრებით IX — X ს-თა ძეგლებში, მოვიყვანოთ კიდევ რამდენიმე:

და ესხნეს მას ორნი ძენი. პირშოსა მას ეწოდა ორთან და ცხონდებოდა იგი **ერისკაცებით**, ხოლო უკუანადსკნელ პატივი მღვდლობისაჲ მიიღო, ლიტ. ურთ. 62, 9. აქ დაპირისპირებულია **ერისკაცება** და **მღვდლობა**, როგორც საერო და სასულიერო მდგომარეობის ამსახველი სიტყვები. ტექსტის აზრი ასეთია: პირშო შვილი **ერისკაცი** იყო (ცხოვრობდა ერისკაცად, ისე, რომ ერისკაცი იყო), **მღვდლობა** კი ბოლოს მიიღო.

კიდევ: და პოვეს... არისტაკე უდაბნოსა **მარტოდმყოფებით** თჳსსა მონასტრისა, იქვე, 63, 4: გამოირჩია მივრდომაჲ სახლსა ღმრთისასა ვიდრეღა **ერისკაცობით** ცხოვრებასა, კიმ. II, 142, 6: ხოლო ნეტარმან ავაბი დაყო ხუთი წელი ნეა-ლაერას კეთილად განგებასა **მამასახლისობით** და აღესრულა, იქვე, 168, 15 (= ისე, რომ მამასახლისი იყო, მამასახლისის თანამდებობაზე); ხოლო წმიდამან მან აღასრულნა ყოველნი დღენი **უპოვარებით** და არა მოიგო მან ოქროჲ, კიმ. I, 256, 11. **უპოვარებით** (= უპოვარებით) ყოფნა ნიშნავს სიღარიბეში, ღარიბად ყოფნას.

არც ერთ ამ მაგალითში ხაზგასმულ სახელს არ დაესმის კითხვა: ვითარ? (რომ ამნაირი სიტყვები ვითარების გარემოებად მიგვეჩნიო), არც

¹ ერისმთავრობით და სხვა აბა და ება სლუიქსიანი სახელები ასეთ შემთხვევებში მარტვი უფროთ ითარგმნება დღეს: ერისკაცებით — ერისკაცად, ქრისტეანებით — ქრისტიანად და სხვა.

რაათა? (რომ უბრალო დანატებად ჩაგვეთვალა) და სხვა. ამიტომ ამნაირი ფორმები ცალკე უნდა იქნეს გამოყოფილი და სხვა ფუნქციისად მიჩნეული.

8. მოქმედებითი კომპოზიციები

ჩვენ აქ ისეთი კომპოზიციები გვინტერესებს, რომელთა პირველი შემადგენელი ნაწილი მოქმედებითში იქნება დასმული. ამგვარი კომპოზიციები კი, როგორც ცნობილია, ქართულში ერთობ მცირეა. საქმის მთელი სიძნელე იმაში მდგომარეობს, რომ ძალიან ჭირს განვსაზღვროთ, მოქმედებითში დასმული სახელი კომპოზიციის წევრია, თუ ის ჩვეულებრივი ვითარების გარემოებაა, რომელიც შეიძლება სახელსაც ერთოდეს (ან კიდევ: თუ ის წინადადების სხვა წევრია, რომელიც ცალკე დგას და ცალკე უნდა შეფასდეს). ამ საკითხის დაწვრილებითს განხილვას აქ ვერ ვიკისრებთ, აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ როცა ჩვენ მოქმედებითს ბრუნვაში დასმული ესა თუ ის სახელი კომპოზიციის წევრად მიგვაჩნია, ჩვენ ანგარიშს ვუწევთ შემდეგ მომენტებს: 1. ორივე სიტყვა ერთ ცნებას გამოხატავს, უკვე დავიწყებულია (ან სრულეებით, ან ნაწილობრივ) ცალკე შემადგენელ სიტყვათა ცალ-ცალკე გააზრება, ორივე ერთად იძლევა ახალ მნიშვნელობას; 2. ორივე სიტყვა მჭიდროდაა ერთმანეთთან დაკავშირებული, მათი დაცილება და გაყოფა შეუძლებელია, თუ ჩვენ გვსურს მათი შეერთებით მიღებული მნიშვნელობა არ დაიარღვეს; 3. მათი რიგი მტკიცეა: წინ მოქმედებითში დასმული სახელი დგას, მას მოსდევს მეორე სახელი; ამ რიგის დარღვევა და მათთვის ადგილის შეცვლა შეუძლებელია; 4. ამ ორი სიტყვიდან იბრუნება მხოლოდ უკანასკნელი სახელი; 5. შემდეგ და შემდეგ ამ სიტყვებში ხდება ფონეტიკური ცვლილებები (ჩვეულებრივ იკარგება ბგერა ან ბგერები), რომელთა გამომწვევი მიზეზები მრავალია.

ყველა აქ ჩამოთვლილი ნიშანი პირობითია და ამიტომ კომპოზიციებსაც ჩვენ მხოლოდ პირობით ვუწოდებთ.

ჩვენთვის აქ მაინც მთავარი ის კი არ არის, ნამდვილად არის თუ არა ესა თუ ის ორი სიტყვა კომპოზიტი, არამედ ის, რომ პირველი მათგანი, მოქმედებითს ბრუნვაში მდგარი, ვთვითთვის ით ნიშნით არის წარმოდგენილი, მას არ შეიძლება ჰქონდეს ემფატიკური ა. ამ თვალსაზრისით კი ყველა მასალა, რომელიც ქვემოთ მოგვყავს, ერთ საერთო ხაზს მისდევს, ყველა მათგანში მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნად მხოლოდ ით გვაქვს. ჩვენ აქ ჯერ-ჯერობით ამით ვკმაყოფილდებით, რადგან ჩვენი საკითხისათვის ამის აღნიშვნაც საკმარისია.

ყველაზე ხშირად ამგვარ კომპოზიციებში, მოქმედებითში დასმულ სახელად ბილი გვევლინება, ამიტომ განვიხილოთ ჯერ ასეთი მაგალითები.

ბელით-წერილი

მიიღე ბელით-წერილი შენი და დაჯედ¹ ადრე და დაწერე ერგასისი, ლ. 16, 6 — 7; და მივსნა ჩუენ მონებისაჲს ძტერისა და ბელით-წერილი იგი ცოდვისაჲ შესჭეულია ჯუარსა, იხმ. 66, 6 ქვ.; აღწერეთ ესრეთ ბელით-წერილი და მისცენით შეილნი თქუენნი შესაწირავად გეშაჲსა მას, ლიტ. კრესტ. 321, 6.

ბელით-წერილი* ამ მაგალითებში ნიშნავს დღევანდელ „ხელწერილს“. როგორც ვხედავთ, პირველ სიტყვას ბრუნვის ნიშანი სრულიად დაჰკარგვია, სხვა მხრივ იგი ისეა დაცული, როგორც ძველად იყო². ძველ ქართულში გარდა ამისა, აღნიშნულია ამ სიტყვის სხვა მნიშვნელობაც, სახელდობრ იგი „მიწერილობის“ მნიშვნელობითაც იხმარებოდა³.

ბელით-ქმნული, ბელით-უქმნელი

რამეთუ ჩუენ გუესმა მაგისი სიტყუაჲ, ვითარმედ: დაჯარღო ტაძარი ესე ბელით-ქმნული და მესამესა დღესა სხუაჲ აღვაშენო ბელით-უქმნელი, მრ. 14, 58; ხოლო ქრისტე მოვიდა... უფროასითა და უსრულესითა კარვითა ბელით-უქმნელითა, ესე იგი არს. არა ამის დაბადებულისაჲთა, ებზ. 9, 11; იკანთ. უღმრთონო, ღმერთი მაღალი და ბელით-ქმნულთა ღმრთადნუ ესავთ თქუენ. ი. ჯავ. აღწ. 148, 5; გულს-მოღვივნებისა თქუენისათჳს განუზადებდეს თქუენთჳს კარავი ბელით-უქმნელი ცათა შინა, კიმ. I. 275, 19.

ძველსავე ტექსტებში ზოგჯერ ძველი ქართულის „ქმნული“ შეცვლილა⁴ ახალი ქართულისათვის დამახასიათებელი ფორმით „ქმნილი“, მაგალითად: რომელმან ჯერ-იჩინა ჩუენთჳს ბელით-ქმნილთა ტაძართა შინა დამკდრებაჲ, კიმ. I, 89, 30. ასეა ტექსტში, მაგრამ ეარიანტში ისევ ძველებური „ბელით-ქმნულთა“ იკითხება (იქვე, სქოლიოში).

ზოგჯერ ეს ფორმა გამარტივებული სახითაც გვხვდება: სრულიად და-კარგულია პირველი სიტყვის ბრუნვის ნიშანი (ით) და იგი ფუძის სახითაა წარმოდგენილი: და მსახურობდა იგი კერპთა ბელქმნულთა, კიმ. II, 55, 28.

ახალი ქართულის „ხელთუქმნელი“ ბრუნვის ნიშნისეული ბ-ს დაკარგვის ნიადაგზეა წარმოდგარი; თ-ს გადარჩენისათვის ხელი უნდა შეეწყო იმ გარემოებას, რომ იგი მრავლობითი რიცხვის ნიშნად იქნა გააზრებული, როგორც ეს გვაქვს კომპოზიტში „კაცთმოყუარება“ და სხვ.

ბელით-საქმარი

რამეთუ კუამლი შისი და ორთქლი მისი არს მათა, ვითარცა ბელით-საქმარი, სელი და მატყლი, პარხ. 766a; ქააუკი ვინჟე მონაზონი ჰგავს

¹ ა. შანიძე, გრამატ. საფუძვ. გვ. 157.

² სიბრძნე ბალაქარისი, ილ. აბულაძის გამოცემა, 1937, ლექსიკონი.

ბრძენსა გონიერსა და ჰყიდის **ველით-საქმარსა** შეუნიერსა (კიმ. I, 167, 3). მოყვანილ მაგალითებში, რომელთაგან უკანასკნელი ლექსს წარმოადგენს¹, ჩვენთვის საინტერესო ფორმა პირვანდელი სახით არის დაცული, ბრუნვის ნიშანი იმ მოთიინად შენარჩუნებულია. ჩვეულებრივ გვხვდება ამ სიტყვის გამართიებული სახე, სადაც ბრუნვის ნიშნისეული ი დაკარგულია, დარჩენილია მხოლოდ თ. თ-ს შერჩენისათვის აქაც იმავე გარემოებას უნდა შეეწყოს ხელი, რომელიც ზემოთ ვახსენეთ: თ მრავლობითის ნიშნად იქნა გაგებული, ასე მივიღეთ „ველით-საქმარი“. მაგალითები ტექსტებიდან: და მოვიდა იგი ჩუეულებისაებრ ქუიბად, რაათა იქნოდის **ველით-საქმარსა** თუსსა, პარხ. 843 ხ: (წმიდად გრიგოლ) ისწავებნ... რომელთაგანმე უპოვარებასა და ქუეყანასა ზედა წოლასა, გინა თუ ზეჯდომით ძილსა, რომელთაგანმე უჭრულებასა და **ველით-საქმარსა**, ხანძთ, (ისტ. ქრესტ. 240, 16); და იყვნეს კაცნი მის ქუეყანისანი, რომელნი მოართუმიდეს მათ იფქლსა ეგვპტით და წარიღებდეს **ველით-საქმარსა** მათსა ნაცვალად მისა, ამონ. 209, 26.

დასასრულ, კიდევ მოვიყვანთ მიქაელის წამებიდან ერთ ადგილს:

და იქმოდა იგი შოთხეებსა
და მარჯუეებსა
მაღაკებსა
და მრავილსა **ველით-საქმარსა**,
კეთილად ნაქმარსა,
და მოიყიდდა საცმარსა
და მოართუმიდი მოძლუარსა (კიმ. I, 166, 31—32).

ველით-საძიებელი

პრეტუა უფალნან მოსეს: განირთხ ველი შენი ცად და იყავნ ბნელი ქუეყანასა მას ეგვპტისასა, **ველით-საძიებელი** ბნელი, გამოსლვ. 10, 21. „ველით-საძიებელი ბნელი“ აქ ნიშნავს *φωτίζων τὰ ὕλη*, *освещающа тьма*, ე. ი. ხელშესახები (ხელით საცეცებელი, ხელით მოსასინჯავი).

ველით-მსახური, თუალით-მხილველი

შენ **თუალით-მხილველთა** და **ველით-მსახურთა** წმიდათა მოციქულთა ქრისტესთა... ნეტარებად მოიგე, აბო 199, 27; მართალთა სწადოდა, რაათა-მცა **თუალით-მხილველ** იქმნეს ამისთჳს, რომელცა-ესე აღესრულა დღეს, მრავ. 265, 26; **თუალით-მხილველ** ვართ ჯორციელად, იქვე, 266, 8; რომელნი

¹ პ. ინგოროშვი, ქართული მწერლობის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა: მნათობი, № 9, 1939, გვ. 118.

დასაბამით თუალით-მხილველ და მსახურ ექმნნეს სიტყუასა მას. ლ. 1, 2 D. DE-ში ამის მაგივრად არის „თუთ-მხილველი“. აი სწორედ ამ თუთ-მხილველს ნიშნავს ძველი „თუალით-მხილველი“.

პ ა რ ი თ - მ ე მ ლ ე რ ი

ვითარ მოვიდოდა და მოეხლა სახლსა მას, ესმა ვმად სახიობისად და პარით-მემლერთა, ლ. 15, 25 C; წინაშე მათსა (იყვნენ) პარით-მემლერნი, 1 მეფ. 10, 5. „პარით-მემლერი“ აქ „მოცეკვავის“ ნიშნავს. მღერა ძველ ქართულში თამაშს აღნიშნავს, მემლერი „მოთამაშე“ იქნება; „პარით-მემლერი“ სიტყვა-სიტყვით „ცეკვით მოთამაშე“ იქნება, მოცეკვავე. პირველი მაგალითის ჩვენთვის საინტერესო სიტყვა სომხურ ოთხთავეში მსგავსი ფუძით არის წარმოდგენილი: լուսա գծախ երգիցն և պարիւց. պար კი განმარტებულია, როგორც նამ, ცնխան, танцы, пляска და სხვ. ეს ქართულ-სომხური საერთო ზმარების ფუძე ქართულში სხვაგანაც გვაქვს დაცული, სახელდობრ, შუშპარ-ში¹, რომელიც ერთ-ერთი სახის ცეკვაა, სხვანაირად მას ხამაიას უწოდებენ.

ეს პარი ზოგჯერ ცალკეც გვხვდება სწორედ იმავე ცეკვის მნიშვნელობით, მაგალითად: და დავით როცადა წინაშე კიდობნისა მის პარით შორის მსტკრთა მათ მბობღნართა, 2 მეფ. 6, 14.

ქ ვ ი თ - კ ი რ ი, კ ი რ ი თ - ხ უ რ ო ჲ

ხოლო გაბრიელ; დიდებულმან აზნაურმან, ფრიადითა კეთილითა წარმოგზავნა მანამ გრიგოლ და მოსცნა კირით-ხურონი და ნიეთი უოველი ქვით-კირისა ეკლესიისა საშინებელად, ხანძთ. 108, 35. კირით-ხურო დღევანდელ ქართულზე „კალატოზია“. ქვით-კირ ში ასიმილაცია მოხდა: მკვეთრმა კ-მ თ გაამკვეთრა და ქვიტკირი მივიღეთ².

რაკი გვაქვს კირით-ხურო, უნდა იყოს და გვაქვს კიდევ ქვით-ხურო, ძელით-ხურო (და ძელით-ხუროებამ); არის ბელოსნობისმცოდნეობის ზოგადი ტერმინიც ხუროებით-მეცნიერებამ. აი თითო-ოროლა მოწმობა ამათ შესახებაც:

ქ ვ ი თ - ხ უ რ ო ჲ

იყო ჯაცი ვინმე ქვით-ხურო ქალაქისა ხუროთაგან, და ავახაცი და-ესხნეს მას და მიუღეს ათორმეტი ღრავკანი შრომით მოგებული, კიმ. 1, 304, 1; და იესებნ იგი წყალსა ქვეით და წუენსა უქმნ ქვით-ხუროთა მათ და კუალად მისცენ ქვისა და ყოველსა შესაწევენელსა მათსა, იქვე, 18, 2. ხანდახან პირველ სიტყვას ემფატაქური ა-ც რომ ერთვის, ეს შემდეგდრო-

¹ Н. Марр, *Θοολεον* ერგ, спорный термин древнеармянского языка: ЗВО, т. XI, 1899, стр. 300 — 302.

² ა. შანიძე, გრამატ. საფუძვ. გვ. 157.

ინდელი დანამატია და იმის მანიშნებელია, რომ ჯერ კრება -ით და-ით-ა სუფიქსებს შორის განსხვავების შეგნება (თანდათან და ნელნელა იწყება მათი გათანაბრება ამ სუფიქსების გამოყენების შთელ არზე). ასეთ მაგალითს იძლევა სვერონ მესუეტის ცხოვრებიდან აღებული ეს ადგილი: მახლობელად ანტიოქია ქალაქსა იყო დაბადებული, რომელსა ერქვა აბახი, და იყო მუნ ქელბაქი კვითა-ხუროთაჲ და იყოფოდეს მუნ შინა ხურონი იგი. კიმ. I, 308, 2.

ძელით-ხუროებაჲ

სამსახურებელსა და საქმესა მას ძელით-ხუროებისაჲ, საქმედ ყოვლი-სავე საქმისაებრ, გამოსლვ. 31, 5.

ხუროებით-მეცნიერებაჲ

იყო იმად ესე ბრძენ სიტყუთა, არანედ არა აქუნდა მას ხუროებით-მეცნიერებაჲ მის საქმისად პირველად, კიმ. 265, 3.

სასყიდლით-დადგინება; სასყიდლით-დადგინებული.

სასყიდლით-მოდგინე

მსგავს არს სასუფეველი ცათაჲ კაცსა სახლისა უფალსა, რომელი განვიდა განთიად სასყიდლით-დადგინებად მუშაკთა ვენაჲსა თუსსა, მ. 20, 1 ხანმ. (ისტ. ქრესტ. 10); ტომსა და მამულსა ეძიებ. ანუ სასყიდლით-მოდგინება, ტომია 5, 12; რამეთუ სასყიდლით-დადგინებულ არს და არარაჲ სჭირნ ცხოვართა მათთჳს, ი. 10, 13 C; ხოლო სასყიდლით-დადგინებული იგი, რომელი არა არს მწყემს, რომლისანი არა თჳსნი არიედ ცხოვარნი, იხილის რად მგელი მომავალი, დაუტევნის ცხოვარნი და იელტინ, ი. 10, 12; რაოდენთა სასყიდლით-დადგინებულთა მამისა ჩემისათა ჰპატს პური, და მე აქა სიყმილითა წარვწყმდები, ლ. 15, 17; მეშინის მე, ნუუქუე სასყიდლით-დადგინებულთა მათ თანა ვიპოვნეთ, რომელთა დაუტევნეს ცხოვარნი მოსლესა მას მგლისასა, კიმ. I, 275, 26.

სასყიდლით-დადგინება აქ (მუშის) დაქირავებას ნიშნავს. მოჯამაგირას დაყენებას; „სასყიდლით-მოდგინე“ და „სასყიდლით-დადგინებული“ ერთი მნიშვნელობის სიტყვებია, ისინი აღნიშნავენ „დაქირავებულს“ (მუშას), „მოჯამაგირას“. გვხვდება ამ მნიშვნელობით მარტივი სიტყვა — „სასყიდლით“; იგი აღიშნის ძველში არის ნახმარი (ი. 10, 12 C). როგორც ჩანს, მისი ხმარება წაგარანებულია სურვილით, რომ ერთობ გრძელი ორსიტყვიანი „სასყიდლით-დადგინებული“ შეიცვალოს უფრო მოკლე და მარჯვე ტერმინით. საამისოდ გამოყენებულია ქართული გნისათვის კარგად ცნობილი ხერხი: მარტივ ით ნიშნიან მოკმელებითში დასმული სახელის აღება ახალ ფუძედ და მისი კვლავ ბრუნება: სასყიდელი — სასყიდლით — სასყიდლით-ი, სასყიდლით-მან და სხვა. შდრ. დღევანდელი ბრძანებითი, კითხვითი,

თბრობითი... სახელობითი, მიცემითი, მოქმედებითი, წოდებითი, ნათესაობითი... რიგითი (рядовой); ქვეითი და სხვ. „სასყიდლით-დადგინებული“ სხვა მხრივაც იქცევს ყურადღებას, მაგრამ აქ ამას ვერ გამოვუდგებით.

ღმრთით-შენებული

აღმოსავალით იყო კონქი, **ღმრთით-შენებული**; ჩრდილოეთ კერძო პოეზია სახლი დიდი, კიმ. II, 151, 30.

ღმრთით-ქმნილი

მაშინ **ღმრთით-ქმნილი**ა მას ეკლესიასა, რომელი თქუზულ არს, საკურთხეველი არა დადგა, რამეთუ არა უნდა მას, რამათაჲცა იქმნა იგი ხუცეს, და არცაღა ინება, იქვე. 152, 8.

ღმრთით-შემოსილი

მას უამსა მო-ვინმე-ვიდა ლავრად კაცი **ღმრთით-შემოსილი** და ზეგარდამოცხებული და მადლითა შეჭურვილი, ნათესავით სოფელი, სახელით იერე. შია, იქვე, 153, 29.

ეს „შემოსილი“ და „მოსილი“ კომპოზიტის მეორე წევრად სხვა სიტყვებშიც გვაქვს, მაგალითად:

ოქროდ-მოსილი, ვეცხლით-მოსილი

არცა მპარავთაგან, არცა ავაზაკთაგან განერნიან **ღმერთნი ძელისანი ვეცხლით-მოსილნი** და **ოქროდ-მოსილნი**, იერ. 5, 23(?); უკუეთუ გემინოს შენ შორის ნაწილებსა, ფრთენი ტრედისანი **ვეცხლით-მოსილნი** და ბეჭეშუალი მისი ფერითა **ოქროდსა**თა, ფსალმ. 67, 13.

ლუაწლით-შემოსილი

თქუეს... მორჩილებად წამებად, რომელი-ესე **ლუაწლით-შემოსილთა** მოწამეთა თანა დაუთხეველად სისხლთა გზგვროსან ჰყოფს კაცსა, ზარზმ. 175, 26; ჭენებად **ლუაწლით-შემოსილისა** უძლეველისა მოწამისა ჰაბო ისმაიტელ ყოფილისა ქართველისაჲ, სას. პოეზ. 177, 4; და შეიყუარა სარწმუნოვებაჲ ქადაგებული მოციქულთაჲ **ლუაწლით-შემოსილმან** ჰაბო, იქვე, 183, 53.

ძლევეთ-შემოსილი

მხიარულებით რაჲ მოითმინა მრავალფერნი სატანჯველნი და **ძლევეთ-შემოსილი** იდიდი ცათა შინა და ქუეყანასა ზედა, ხანძთ. 109, 14.

ნათლით - შემოსილი

რადთამცა წარმოვიღე... წინაშე სუეტსა ნათლით-შემოსილსა, მოქც. 47, 9; სადა-იგი იქმნა ჟანახლება ჩუენი მარჯუენისაგან მალისა და ნათლით-შემოსილისა და ცხორების-მომცემელისა საფლავისა და წმიდისა სიონისა, ლიტ. ქრესტ. 75, 24.

ნათლით - შემკული

დავანთქა სიღრმესა ბნელისასა და მე ღირს მყო დაჯდომად საყდარსა ნათლით-შემკულსა ბრწყინვალესა, სას. პოეზ. 276, 97.

აქვე უნდა განვიხილოთ კომპოზიციები, რომელთა მეორე წევრი არის „კერძო“ (=მხარე), ხოლო პირველ წევრებად ჩვეულებრივ გვხვდება ნოქმედებითში დასმული მარჯუენე და მარცხენე, აგრეთვე ქვეყნის მხარეები, მაგალითად:

მარჯუენით - კერძო

მაშინ პრეტუს მეუფემან მან მარჯუენით-კერძოთა მათ მისთა, მ. 25, 34 C.

მარცხენით - კერძო

მაშინ პრეტუს მარცხენით-კერძოთა მათ, მ. 25, 41 C.

„მარჯუენით-კერძონი“ და „მარცხენით-კერძონი“ აქ მოყვანილ მაგალითებში ნიშნავს „მარჯვენა მხარეს მყოფთ“ და „მარცხენა მხარეს მყოფთ“. ამ საკმაოდ გრძელი სიტყვების მაგივრადაც ენაში გამონახულია უფრო მოკლე და მარჯვე ტერმინები — მარჯუენითი და მარცხენითი (იქვე, DE), რომლებიც იმავე წესის მიხედვითაა აგებული, როგორც ზემოთ განხილული სასყიდლითი. როგორც ვხედავთ, ძველი მთარგმნელები უნარიანად და საქმის კარგი ცოდნით იყენებდნენ ქართული ენის მდიდარ რესურსებს ახალი სიტყვების საწარმოებლად.

აღმოსავალით - კერძო, სამხრით - კერძო,

ჩრდილოეთ - კერძო

მე მომცა აღმოსავალით-კერძო და ჩრდილოეთ, დედასა შენსა ევას მისცა სამხრით-კერძო და დასავალით, ლიტ. ქრესტ. 7, 40, 41; და მოვალს იგი სამხრად კერძო ბჭისა მის სამხრით-კერძოთა, ეზეკ. 40, 44; საყდარნი ესე სამხრით-კერძონი და საყდარნი ესე ჩრდილოეთ-კერძონი... ესენი არიან სასხლომელნი სიწმიდისანი, იქვე, 42, 13.

წყლით - რღუნა

და გერ ცნეს, ვიდრემდე მოიწია წყლით-რღუნა იგი და წარიღო ყოველი, მ. 24, 39; ლ. 17, 27; მარხვამან და ღმრთის მსახურებამან და სიმარ-

თლისა საქმემან ნოვე წელით-რლუნისაგან აცხოვნა, კიმ. I, 58, 11; მე ესრე მგონიეს, ვითარმედ ესე წელით-რლუნისა მის წინა ნოვესა ყოფილ არს, იქვე, 117, 27; მერმელა შუდ დღე მოვჰადო მე წელით-რლუნაჲ ქუეყანასა ზედა, დაბ. 7, 4 ლავ.

„წელით-რლუნაჲ“ დღევანდელ ქართულზე არის წარღვნა (← წყალთ რღვნა), ნოთი. ამ კომპოზიტის ნაცვლად ადიშის ოთხთავში გვაქვს მარტივი რლუნაჲ.

„წყალთან“ დაკავშირებით კიდევ უნდა დავასახელო ორი კომპოზიტი: „წყლით-მანკიერი“ და „წყლით-მაკე“.

წყლით-მანკიერი

სხუაჲ ვინმე დავსნილი სამით წლითგან და წელით-მანკიერი მოიყვანეს მისა, კიმ. I, 254, 24.

წყლით-მაკე

გულის-კლებითა და ურვითა წუერნი მოიკუეცნა და თავადად განეშოვრა იგი კათოლიკისა ზიარებასა და წელით-მაკე იქმნა კოსტანტინეპოლისს შინა და ესრეთ აღესრულა უზიარებელი, კიმ. II, 213, 36.

ამ უკანასკნელი ფორმიდან (წყლით-მაკე) კარგად ჩანს, თუ როგორაა მიღებული ძველი „წყლით-მანკიერი“ და დღევანდელი წყალმანკი და წყალმანკიანი. ეს ყოფილა, როგორც ჩანს, წყლით დამძიმებული, წყლით საესე, ანუ წყლით მაკე. წყალმანკს ასეთი ახსნა ძალიან უდგება.

ვეცხლით-სყიდუღლი, ვეცხლით-ფრდილი

და ყოველმან მონამან ვისმანე და ვეცხლით-სყიდუღლმან წინადაიკუთოს და ვერე ჰამოს მისგანი, ვამოსლვ. 12, 44; ვეცხლით-სყიდუღლმან (წინადაიკუთოს), დაბ. 17, 12; წინა-დაცუეთით წინა-დაიკუთოს სახლის წულმან სახლისა შენისამან და ვეცხლით-ფრდილმან, იქვე, 17, 13.

მუცლით-მეზლაპრე, ქუეყანით-მგმობელი

რადთა არა გრძნებით ეცხონდებოდით, და არცა კუალად, თუ ვინმე იყოს, მათ შეუნდოთ ცხორებად, და არცა მისანთა და არცა მუცლით-მეზლაპრეთა, ი. ჯავ. აღწ. 176, 11; პარხ. 1172; და შეძრწუნდეს სული ეგვტელთაჲ მათ შოვრის და ზრახვანი მათნი განეჰარენე, და ჰკითხვიდენ ღმერთთა მათთა და ძეგლებსა მათსა და ქუეყანით-მგმობელთა და მუცლით-მეზლაპრეთა, ესაია 19, 3; და უკუეთუ გრჰუან თქუენ: ეძიებდით მუცლით-მეზლაპრეთა და ქუეყანით-მგმობელთა..., რომელნი მუცლით გმობენ, ესაია 8, 19; არამედ შეცა-იყვანეს მეფისა დედაიკი ვინმე მუცლით-მეზლაპრე, რადთა აუწყოს მათ საღმობაჲ იგი მეფისაჲ, კიმ. I, 316, 6.

„ქუეყანით-მგმობელის“ ნაცვლად ერთ ადგილას იხმარება „ქუეყანით-მეტყუელი“: შენ თუთ უწყი, რაჲ ყო საულ, რამეთუ მოსრნა მან ყოველნი მცენიერნი და მისანნი და ულუკნი და ქუეყანით-მეტყუელნი, 1 მეფ. 28, 9.

ყველა ბაზგასმული სიტყვა მისნის, გეოხივის, გრძნებისმოქმედის სინონიმი და დახლოებით ამგვარი მნიშვნელობა აქვს, თუმცა თითოეული მათგანი ამის გამოხატვას სხვადასხვა გზით ახერხებს.

იშვიათად გვხვდება სამი სიტყვისაგან შემდგარი კომპოზიტიც. ეს მესამე სიტყვა ამ შემთხვევაში მოქმედებითში მდგარი სახელის მართული მსახლერელია და წინ უსწრებს მას. ესაა **ახლის-პირით-გუემული**. მაგალითად: და მოპგურიდეს მას ყოველთა მათ ბოროტად სნეულთა თითო-სახეთაგან სენთა და გუემითა შეპყრობილთა და ეშმაკულთა და ცისად-ცისად-გუემულთა და გარლუელთა და **ახლის-პირით-გუემულთა**, და განურნა იგინი, მ. 4, 24 D. აქ ჩამოთვლილია სხვადასხვა ავადმყოფობანი. „ახლის-პირით-გუემული“, უმპველია, „მთვარეულია“ (МѹНАТНІ) და უჩვენებს სენს, ახალ მთვარეზე რომ შეეყრება. ზოგ ხელნაწერში ამას უდრის მოკლე „ახლის-პირთგანი“ (მ. 17, 15 C), მეორეგან „ცისად-ცისად-გუემული“. ჩვენს მაგალითში ერთისა და იმავე ავადმყოფობისათვის ორი სახელწოდებაა ნახმარი: „ცისად-ცისად-გუემული“ და „ახლის-პირით-გუემული“, რაც, უნდა ვიფიქროთ, იმით არის გამოწვეული, რომ ერთი მათგანის მნიშვნელობა ამ ხელნაწერის გადაწერის დროს (X ს.), შეიძლება უფრო ადრეც, კარგად აღარ ესმოდათ და გლოსის სახით დაუმტეს მერე, უფრო ვასიგები სიტყვა. არც აღნიშნულ ძეგლში, არც ჯრუჭისა და არც პარხლის ხელნაწერებში მეორე ადგილას (მ. 17, 15) ასეთი ორმაგი დასახელება აღარ გვაქვს: პირველში (C) **ცისად-ცისად-გუემული** (მ. 4, 24) და **ახლის-პირთგანი** იკითხება, ორ სხვაში — **ცისად-ცისად-გუემული** (მ. 4, 24 D) და „ცისად-ცისად ბოროტად იგუემების“ (მ. 17, 15 DE; პარხლის ოთხთავს პირველი ადგილი აკლია).

დასასრულ, აქ უნდა განვიხილოთ ისეთი შემთავებებიც, როცა მოქმედებითში დასმულ სახელთან ზმნის პირიანი და უბირო ფორმები (საწყისი და მიმდევარი) გვხვდნენ, ამითგან შედგება კომპოზიტი (რთული ზმნა). ასეთია ძველ ქართულში კარგად ცნობილი სიტყვები „ინაჯით-ზის“, „ინაჯით-მსხდომარე“ და მისთ. დავიმოწმოთ სათანადო ადგილებზე:

ვინ არს უფროდს: რომელი **ინაჯით-ზის**, ანუ რომელი ჰმსახურებს? ანუ არა რომელი-იგი **ინაჯით-ზის**, ლ. 22, 27; ინაჯით-ჯდა იგი, მრ. 14, 3.

გვხვდება ეს რთული სიტყვა შეზრუნებული რიგითაც: წინ პირიანი ზმნაა, მას მოსდევს „ინაჯით“: იესუ მოსრულ არს ქალაქსა მას და **ზის ინაჯით** სახლსა მის თარისთეფელისასა, ბოლნ. 10, 22.

ხანდახან ეს ორი სიტყვა გათიშულია და მათ შორის სიტყვებია მოთავსებული. ასეთ შემთხვევაში ზმნის პირიანი ფორმა **აუცილებლად** წინ იქნება მოქცეული, ხოლო **ინაჯით** მეორე ადგილას იქნება წარმოდგენილი, მაგალითად: და იყო **ჯდა** რამ იგი **ინაჯით** სახლსა ზინა, და მრავალნი მეზურენი და ცოდვილნი **სხდეს** იესუს თანა **ინაჯით**, მ. 9, 10.

ინაჯით არის ნოცემული აგრეთვე ზმნის გარდაშეცდომის შემთხვევაშიც:

და **ინაჯით-დაისუა** იგი ტაბლასა, მამ. სწავ. 18. ასევე იქნება მრავლობითშიც; და ბრძანა შეყვანება მათი და **ინაჯით-დაისხნა** იგინი და უქადებდა მათ საფასესა დიდსა, ევსტ. 163, 14.

უფრო ფართოდ არის გავრცელებული ისეთი შემთხვევები, როცა ამ რთული სიტყვის ერთ-ერთ წევრად ზმნის უპირა ფორმა გვევლინება. ასეთ პირობებში ზენთვის საინტერესო სიტყვა **ინაჯით** ყოველთვის პირველ ადგილას არის წარმოდგენილი; რომელთა პნებაფს... პირველ **ინაჯით-ჯდომა** პურის-ჭამასა, მრ. 12, 39; და იყო **ინაჯით-ჯდომა** მას მისსა მათ თანა, მოიღო პური, ლ. 24, 30; უბრძანა მათ **ინაჯით-დასხდომა**... მწუხანველსა ზედა, მრ. 6, 39 C; მოუტდა მას დედაცა, რომელსა აქუნდა ალაბასტრი ნელსაცხებელისა, მრავლისა სასყიდლისა, და დაისხა თავსა მისსა **ინაჯით-მჯდომარესა**, მ. 26, 7; ესე არავენ ცნა **ინაჯით-მჯდომარეთაგან** იესუს თანა, ი. 13, 28; რომელნი იყვნეს მათ თანა **ინაჯით-მსხდომარენი**, ლ. 5, 29.

ეს სიტყვა დიდი ხანია გავიდა ხმარებიდან. მაგრამ იშვიათად ახალ ქართულშიც შეიძლება შეგვხვდეს. განსაკუთრებით პოეზიაში. ეს უმთავრესად მაშინ ხდება, როცა აღსაწერ მოვლენას სურთ არქაული ელფერი და ძველი სურნელება შეუნარჩუნონ. ასე, მაგალითად, იგი გვხვდება აღ. აბა-შელ ის ერთ ლექსში, რომელშიც აღწერილია შორეული წარსული:

სულ დავველუბა სამკაული, რაც შევინახეთ.
დროთა ცვლისაგან ვერაფერი გადავიარჩინეთ.
წუთით-ლა მახსოვს მზის ქორწილში **ჯდომა ინახით**,
შეგვჩნა ბოლომდის მგზავრის პარკი და ყავარჯენი.

(„ტანჯვის ბარძიმი“, კრებულში „გაბაშარული სარკე“, 1929, გვ. 60).

9. მოქმედებითი ზომა-წონისა და სხვა სათვალავთა აღმნიშვნელ სიტყვათაში

პარტიკი **იჲ** ნიშნით არის წარმოდგენილი ზომის, წონისა და სხვა სათვალავ ერთეულთა გამომხატველი სახელები. ესაა ყველაზე ხშირად მანძილის (სიგრძის, სივანის, სისქის, სიმაღლის), წონის, სხვა ზომის, დროის სათვალავის გამომხატველი და სხვა მსგავსი სიტყვები, რომლებთანაც ბუნებრივად იმართება ამ ზომით აღმრიცხველი რიცხვითი სახელები. აქვე შემოდის ფუძეგაორკეცებული რიცხვითი სახელები, როგორცია: ორ-ორი, სამ-სამი, ხუთ-ხუთი, ექუს-ექუსი და სხვ. რაოდენობითი რიცხვითი სახელების ადგილს ზოგჯერ იკებს განუსაზღვრელი რიცხვითი სახელი **მრავალი**, ან კითხვითი სახელი **რაოდენი**, რომელნიც აგრეთვე თავიანთი ფუძით რაოდენობას, რიცხვს, მართალია, გაურკვეველ, მაგრამ მაინც რიცხვს გამოხატავენ.

დროის აღმნიშვნელ სიტყვებთან უფრო ხშირად წინა იმართება, რომელიც ამნაირ სიტყვებს ხან წინ უძღვის, ხან ბოლოს მოსდევს. ზმნიზედები

თუ თანდებულები ზოგჯერ სხვა ჯგუფის სიტყვებთანაც გვხვდება. როცა ამ რიცხვით სახელებს არსებითი სახელი ახლავს, წყობა ასეთ შემთხვევაში სხვანაირია, ვიდრე ეს ცნობილია არსებითისა და ზედსართავის მაგალითის მიხედვით, სახელდობრ: რიცხვითი სახელი, როგორც წესი, წინ უძღვის არსებითს. ეს თანაბრად ეხება აგრეთვე კითხვითსა („რაოდენი“) და განუსაზღვრელ რიცხვითს სახელს („მრავალი“).

ზემოთ აღნიშნული სხვადასხვა ჯგუფები სხვადასხვი ნიუანსს შეიცავს, მაგრამ ყველასათვის საერთოა ის თვისება, რომელიც ჩვენ აქ ყველაზე მეტად ვვინტერესებს: ყველას მოქმედებითში აქვს მარტივი ით ნიშანი და არა რთული ით-ა. ამ სახელებსაც დაცული უნდა ჰქონდეთ ძველი ვითარება: მსაზღვრელი რიცხვითი სახელი რომ წინ უსწრებს საზღვრულ არსებითს, ესეც უფრო ძველი მდგომარეობის მაჩვენებელი უნდა იყოს, ვიდრე ის სახეობაა, რომელიც ზედსართავ სახელს არსებითის შემდეგ წარმოგვიდგენს დამატატონებულ წყობად ითვლება ძველ ქართულში. უძველესი წყობის შემონახვას (მსაზღვრელი წინ, საზღვრული შემდეგ) უძველესი ფორმის დაცვა მოჰყვა შედეგად (სამით დღით და არა სამითა დღითა, ან დღითა სამითა).

აქ ჩვენ გვაქვს სრულიად ისეთი ვითარება, როგორიც გვქონდა ნათესაობითში დასმულ ზომა-წონისა და ფასის გამოხატეულ სიტყვებში: **ორიხ დანგის, სამახის დრაჰნის** და სხვ. ნათესაობითისა და მოქმედებითის მიერ ამ ერთნაირი ფუნქციების გისრება ადვილი ასახსნელია: ნათესაობითი ძველი მოქმედების შთამომავალია, მისი უმცროსი მეგვიდრე მოქმედებითისა და ნათესაობითის ასეთი ნათესაობა და ერთმანეთის შენაცვლება არა ერთგან იჩენს თავს, რომელთაგან ზოგი ზემოთ ვახვეწეთ, ხოლო ზოგსაც ქვემოთ ვნახავთ.

ახლა გუჩვენებთ სათანადო მაგალითებს ისე, როგორც ისინი მოგვხვდა ხელში, და არ დავაჯგუფებთ მათ იმის მიხედვით, რის ერთეულებიცაა ისინი, რის საზომდაც იხმარება:

და სიმაღლე ერთისაა მის ქუთორაჟსაჲ **სამით წყრითი**, 4 მეფ. 25, 17. ეს ნიშნავს: სიმაღლე მისი **სამი წერთა** იყო. ბიბლიის თბილისურ გამოცემაში სწორედ ასეა: და სიმაღლე თავისა **სამი წერთა**. რუსულ თარგმანშიც ასეა: а вышины венца три локтя. ასე რომ, აქ ჩვენ გვაქვს ჩვეულებრივი რიცხობრივი გამოხატვა სიმაღლისა და ის ძველი ქართულის უძველეს ძეგლებში ხან მოქმედებითი ბრუნვით გადმოიცემოდა, ხან წრფელობითით. შემდეგ და შემდეგ ეს წესი შეიცვალა და მათ (წრფელობითისა და მოქმედებითის) მაგივრად წრფელობითის მეგვიდრე სახელობითი განმტკიცდა.

მაგრამ მოქმედებითში დასმული მსგავსი სახელი ყოველთვის ასეთი გაგებისა არაა, ე. ი. ახალ ქართულში მას ყოველთვის სახელობითი არცვლის. არის შემთხვევები, როცა ახალ ქართულშიც მოქმედებითია, მაგრამ მაინც აქ ვიხილავთ მას. ამას მხოლოდ იმიტომ ვწერებთ, რომ ძველ ქართულში მას მხოლოდ ით ნიშანი აქვს, ამის საილუსტრაციოა შემდეგი მაგალითი: ხოლო ორნი იგი (კისტენი) დამოეკიდნეს აღყენებულად ქუეყანისაგან

ვითარ სამით წყრთით ოდენ, ისტ. ქრესტ. 298, 15. ამის წინაარსი იქნება: ის ორი (ქალაქი) ჩამოეკიდა მიწისგან ხაში წყრთის მოშორებით (აკილბით).

სხვა მაგალითები:

და იყო სისტე მისი ოთხით გარემოვს, იერ. 52, 21 [=ოთხი (თითის) სისტე]; და აქმნე მას კიდენი ოქროსანი თხზვით გარემო და აქმნე მას გვრგვნი ცილით ერთით გარემო, გამოსლვ. 25, 23 (=ერთი ცილა, მ. შ. შ. შ.); და ყოველნი განვიდეს დიდითა წადიერებითა შემოხუცად მისა ექუსით მილიონით გარეშე ქალაქსა, ძვ. ქართ. ქრესტ. 58, 18 (აქ მანძილია გამოხატული, მილიონი=1000 ნაბიჯს); და მივიდა იგი გრადორისა, მამის ძმისა თჳსისა, რომელი ეშოვრა დაბასა მისსა სამით მილიონით, კიმ. II, 141, 23; და მიიღებდა საზრდელსა მას ორ-ორით, გინა სამ-სამით და ოდესმე ხუთ-ხუთით, ხოლო ღვინისა და თევზისა და ხილისა და სხუათა ყოველთა სანო-აგეთავან უცხო ყო თავი თჳსი, კიმ. I, 64, 4; და გამოქდა სისხლი საწინებელისა მისგან ვიდრე აღურთამდის ცხენთა ათას-ექუსხით უცხვანით შორს. გამთცხ. 14, 20; და შემდგომად დღეთა მათ იქმნა მზისა დასაყალით ტალა-ვარი, ოდეს მიდგომილ იყო ხამით თუთ და მუცელსა ედგა კენ, ლიტ. ქრესტ. 5, 44 (აღნიშნავს გარკვეულ დროს); და აბა უფალი საბაოთისა აჭდა ქერობინთა ქართა ზედა და ანგელოზნი შჯდით ცით წინა-უძლოდეს მას, იქვე, 12, 25; და ვიდრე აღსრულებადმდე მათა განჩინებულისა მის აღთქუმისა ორით გინა ხამით დღით სხუანი მოვიდინ, რომელთა ჰყავნ უძლურები, კიმ. I, 257, 11; რავედენით ადგილით მათან წყალნი სოფელსა, სვან. 313 II.

აღესრულა წმიდა მოციქული და მოწაფე ქრისტესი ტიპოთე ხამით დღით შემდგომად დღესასწაულისა მის. კიმ. I, 106, 20; და რგით დღით წინა თთჳს-თავითგან აპრილისათ თთუესა მარტსა ოც და ხუთსა ეხარა მარიამს გაბრიელის მიერ, კიმ. II, 70, 24; ნათლის-ღებისა წინა ათორმეტით დღით იშვა, იქვე, 70, 35; ხოლო იესუ წინა ექუსით დღით ზატეკისა მის მოვიდა ბეთანიად, ი. 12, 1 C. იგვევ ადგილი მოყვანილი აქვს ი. ბოლნელს, ოდონდ აქ „წინა“ ბოლოს არის გადატანილი: ბოლო იესუ ექუსით დღით წინა ზატეკისა მის მოვიდა ბეთანიად, ბოლნ. 78, 12. აღსანიშნავია, რომ DE-ში მოქმედებითის მაგივრად ნათესაობითია მოცემული: უწინარეს ექუსისა დღისა მის ვენებისა... უმეველია, „ექუსით დღით წინა“-ს სახით ჩვენ უფრო ძველ ვითარებასთან გვაქვს საქმე, ვიდრე DE-ში წარმოდგენილი კონსტრუქცია (ნათესაობითი, ისიც ემფატიკური ა-თი, ბარემ აქვე შევნიშნავთ, რომ ეს ა აქ გამოწვეულია „უწინარეს“-ის გამო, რომელიც მოცემულ შემთხვევაში თანდებულად არის გამოყენებული).

დასასრულ, შეიძლება აღვნიშნოთ ის გარემოებაც, რომ თვით ზომა-წონისა და რიცხვის გამოხატველი ზოგადი ცნებები, რთგორიცაა სიგრძე, სიერცე, რიცხვ და სხვა, გარკვეული ერთეულის აღნიშვნისას მოქმედებითში დგას, მაგალითად:

და ვლეთ ზღვით მილიონი ერთი, კიმ. I, 211, 5; ვხედავ მე ცელ-
სა მფრინველსა, სიგრძით ოც წურთასა და სიგრძით (=სიგანით) ათ
წურთასა, ზაქარ. 5, 2; წყალნი მიუწოდებელ არიან და შეუცავ... სიღრმით,
სიმაღლით, სიგრძით, სიგრძით ყოვლით კერძოვე სწორად, სიგან. 313 a.

და იყვნენ იგინი რიცხვით ორმოც და სამ, ამონ. 209, 29; რომელნი-
იგი გამოიჩინა ღმერთმან მარტულად თჳსა, რიცხვით ვითარ ას ოც და ათ-
ცამეტ, ლიტ. კრესტ. 83, 37; დასხდა კაცები იგი რიცხვით ვითარ ხუთ ათას
ოცდენ, ი. 6, 10.

10. მოქმედებითი სახელის, ტომის, მოღვაწისა და მისთ.

აღწენიშნულ სიტყვაში

მარტივი ით ნიშანი აქვს მოქმედებითის აგრეთვე მაშინაც, როდესაც
მიუთითებენ ამა თუ იმ პიროვნების სახელზე. ტომზე, მოღვაწეზე, შთამომავ-
ლობაზე, ერზე და სხვ. ამ ნიშნეულობათა შემცველია შემდეგი ოთხი სიტყვა:
სახელი, ნათესავი, ტომი, ბუნება. ამათგან პირველი ჩვეულებრივ
დღესაც იხმარება, ოღონდ დღეს ვითარებითში გვხვთ მას (სახელად სიმონ);
ძველებურად იხმარება დღეს შინაარსითაც და ფორმითაც ტომი: ტომით
არაბი, ტომით ქართველი და სხვ. დღეს აღარაა ძველებური გავებით ნა-
თესავი, რომელიც ძველად შთამომავლობას, მოღვაწეს, ტომს,
ეროვნებას აღნიშნავდა. ნაწილობრივ ძველი შინაარსით გვხვდება დღე-
საც ბუნებით.

აღნიშნული შინაარსის გადმოსაცემად ძველ ქართულში ყველა ეს სი-
ტყვა მოქმედებითში იხმარება. მაგრამ მთავარი მაინც ისაა, რომ ეს მოქმე-
დებითი აქაც, როგორც წინა შემთხვევებში, მხოლოდ ერთ ნიშნითაა გადმო-
ცემული და არასდროს ემფატიკური ა-თი არაა გავრცობილი.

მოვიყვანოთ რამდენიმე მოწმობაც.

სახელით

პოეგს კაცი კვრინელი, სახელით სიმონ, მ. 27, 32; მოვიდა კაცი მდი-
დარი..., სახელით იოსებ, მ. 27, 57; მოვიდა მისი ერთი შესაკრებლის-
მთავარი, სახელით იაროს, მრ. 5, 22; იხილა მეზურგა, სახელით ლევი, ლ.
5, 27; გლახაკი ვინმე იყო, სახელით ლახარე, ლ. 16, 20.

მაგრამ როდესაც ეს სახელი ჩვეულებრივი სახით იხმარება, ე. ი. უპასუ-
ხებს კითხვაზე: რით? (რატომ?), იგი, რასაკვირველია, გავრცობილი ბრუნვის
ნიშნითაა წარმოდგენილი, მაგალითად: უფალო, არა სახელითა შენითა ვწინა-
წარმეტყულებდით და სახელითა შენითა ეშმაკთა განევასხმდით და სახე-
ლითა შენითა ძალთა მრავალთა ეიჭმოდეთ, მ. 7, 22. ამ შემთხვევაში სა-
ხელს თავისი განსაზღვრებაც ახლავს (შენითა), რაც ჩვენს მაგალითებში
შეუძლებელია.

ნათესავით, ტომით

ხოლო დედაგაცი იგი იყო წარმართი, ნათესავით ასტური ზღუსკიდელი, მრ. 7, 26 (რუსული თარგმანით: ...родом Сиротинкинской); ხოლო იყო ნეტარი ესე (პანსოფი) ნათესავით ალექსანდრიელი, რომლისა მამასა ნილო ეწოდებოდა, კიმ. I, 48, 7; ესე ბრწყინვალე მამად იოვანე იყო ნათესავით ნიკოპოლელი, სომხითისა ქუეყანისაჲ, იქვე, 15, 10; ჩუენ ნათესავით ამის ქუეყანისანი ვართ, ხოლო სარწმუნოებითა და შჯულობითა ქრისტეანენი ვართ, კიმ. II, 21, 40; რაჲ არს, რომელი-ესე მესმის ზენთს, რამეთუ ხარ ზენ ნათესავით და ტომით სარკინოზ და დავიტევებიც მამული შჯული და ქრისტიანეთა თანა შეცთობილ ხარ, აბო 190, 35.

ბუნებით

ნუ განხუალ ზენ ამიერ ქუეყანით, რამეთუ ქუეყანაჲ იგი ქართლისაჲ სარკინოზთა უპყრიეს და ზენ ხარ ბუნებით სარკინოზ და არა გიტეონ ზენ ქრისტეანებით თათ ჴორის, აბო 188, 24; არს ქალაქსა ამას შინა ჴაბუკი ერთი, რომელი იყო ბუნებით სარკინოზ, იქვე, 190, 17.

ამას ეუბნება და აფრთხილებს აბოს აფხაზეთის შთაფარი (პირველ მოწმობაში), ასე ასმენენ თბილისის ამირასთან არაბი დამბეზლებლები (მეორეში), თვით მსაჯული, ამირა, როგორც ჴეშოთ ვნახეთ, აბოს ასე მიმართავს: ხარ ზენ ნათესავით და ტომით სარკინოზ (190, 35). აქედან ვამოდის, რომ მოყვანილ ადგილებში „ბუნებით“ იმავე მნიშვნელობითაა ნახმარი, როგორც ნათესავით და ტომით. ამას უფრო ემკვიდრებოდნენ ამტკიცებს თვით აბოს პასუხი მსაჯულის კითხვაზე: ეგე კეთილად სთქუ, რამეთუ ვარ მე ბუნებით სარკინოზ, მომიტე მას შინა მამულად და დიდულად, იქვე, 191, 2. რავი აბომ დაუდასტურა ამირას, რომ „შენ კარვად სთქვი, რომ მე ბუნებით სარკინოზი (არაბი) ვარო“, ხოლო ამირამ, როგორც ენახეთ, მას უთხრა: „შენ სარკინოზი ხარ ნათესავით და ტომით“-ო, ცხადია, აქ „ნათესავით“, „ტომით“ და „ბუნებით“ ერთი მნიშვნელობით არის ნახმარი, ისინი „წარმოშობას“, „ჩამომავლობას“, „ტომს“ გამოხატავენ. მაგრამ რადგანაც მსაჯულს ვარდა სხვები განსაკუთრებითი დეინებით იმეორებენ „ბუნებით“-ს და აბოც ამავე სიტყვას ირჩევს, შესაძლებელია აქ იგი უფრო წარმოშობას, მშობლიურ ძირს თუ სარწმუნოებას აღნიშნავდეს.

რამდენადმე სხვა მნიშვნელობა აქვს ამ სიტყვას შემდეგს ადგილებში: ბერი ესე, რომელ იბილე, რომელმან-იგი პირველად გაქურთხა, მამასახლისი არს ამათ ყოველთაჲ და მოძღუარი, რომელმან-იგი ჴული დავდეა თავსა. ხოლო არს იგი ბუნებით დედაგაცი და არა საჭურისი მამაკაცი, კიმ. I, 212, 31; არავინ არს ჩუენ ჴორის, რომელსაჲცა არა აქუნდა გულის-თქუმაჲ ენებათაჲ, რამეთუ ესე ბუნებით არს ჩუენ ჴორის დანერგული, იქვე, 226, 27; ძემან ღმრთისამან ბუნებით შიად გჴწოდა ჩუენ მალლით, რაგამს-იგი ბუნებაჲ ჩუენი მიიღო, სას. პოეზ. 42, 16.

ძ ი რ ი თ

და მან ჰრქუა: რომლისა რჩულისაჲ ხარ? ხოლო იოვანე ჰრქუა: ჰუ-
რიაჲ ძირით, ქრისტიანს მადლითა და ზლუასა შინა გუემული, სენ. 215 ხ.

11. მოქმედებითი კითხვაჲმ კადთაჲ (არიტუ)

კითხვაჲზე რადთაჲ (არიტუ) ჩვეულებრივ უპასუხებს მოქმედებითი, რომელ-
საც გავრცობილი ბრუნვის ნიშანი აქვს (ალიგსო სიხარულითა). მოქმედებ-
თის ასეთი გაგებისა და ფორმის შემცველ სახეობას საპურვლობითს უწო-
დებენ. მაგრამ არის შემთხვევები, როცა მოქმედებითს სწორედ ასეთი შინა-
არსი აქვს, მაგრამ ფორმა კი არა: მას არა აქვს ემფატიკური ა, ბრუნვის
ნიშანი-მარტივი ით სუფიქსით არის წარმოდგენილი. ამნაირი მოვლენა ძვე-
ლი მდგომარეობის გადმონაშთად უნდა ვცნოთ, როცა სახელებს საერთოდ
ჯერ კიდევ არ გააჩნდა ეს ემფატიკური ა. ამის ნიმუშებია:

შველით აღებასა კვრიაკესა სამხრად ფსალმუნი, კილ-ეტრ. 75 v. 3;
თუალი იგი ძოწეული... სამკურნალოდ არს სტამაქით სალმობიერთა და
მუცლით სალმობიერთა, თუალი. 65, 24; გოლიად (იყო) აზნაურად ჭურვი-
ლი ჯაჭუთ ჩაბალახითურთ, 1 მეფ. 17, 5. ჯაჭუთ აქ იმიტომ არის, რომ მას
უშუალოდ მოსდევს ურთ თანდებულობის სახელი ჩაბალახითურთ და ეს თან-
დებული მასაც ეკუთვნის. ურთ თანდებულთან კი ყველა სახელი მარტივ
ბრუნვის ნიშანს გვიჩვენებს. მაგრამ ასეთი გაგებისას ჩვეულებრივ მოსალოდ-
ნელი იყო გვეტონოდა: ჯაჭუთურთ და ჩაბალახით. ამიტომ მოვიყვანეთ ეს მა-
გალითი აქ და არა ურთ თანდებულობითან.

სხვა მაგალითები:

სისხლით იბანენით, შვილნო, და ნუ გეშინინ, სპევს. 76, 5; მომეც ვე-
ნატი შენი სასყიდლით ვეცხლადა, 3 მეფ. 21, 6; და ფრინვიდეს ღრუბელნი,
ვითარცა ფრთით მფრინველნი, ზირაქ 43, 15; დიდსა და კნინსა თუალით
ნუ განჰზომ, იქვე, 29, 26; მაშინ აბღალ მელიქ-ამირ-მუმლი

აღმოვიდა ბაბილოენით

იერუსალმდ ცოლით, შვილით მისით,

ერიოთა მრავლითა,

მხედრებითა რჩეულებითა,

ეტლებითა სამკაულებითა,

ქუნებითა, ტაიჭებითა,

მილოებითა და აქლემებითა,

მრავალფერიოთა საუცრებითა...

(კიმ. 1, 166, 22).

აქ მოყვანილ მაგალითში „ცოლით, შვილით მისით“ შეიძლება იმი-
ტომაჲ წარმოდგენილი ემფატიკური ა-ს გარეშე, რომ იგი ერიოთება-სი-
ტყვას ბაბილოენით, ხოლო ეს უკანასკნელი, როგორც გამოსვლითი
ბრუნვის ფორმა, აუცილებლად ით სუფიქსით უნდა იყოს მოცემული. მაშა-

სადაშე: „ცოლით, შვილით მისით“ აქ ერთგვარი პოეტური ლიცენციით იქნება გამოწვეული. მეორე მხრივ, შესაძლებელია აქ იყო ურთი თანდებული (ცოლით, შვილით მისითურთ) და შემდეგ, გადაწერისას, თუ სხვა რაიმე-მი-ზეზით, გამოტოვეს, ხოლო ფორმა ისეთივე დატოვა. როგორცაც მოითხოვდა თანდებულის. მე უფრო პირველი დაშვება მგონია სწორი.

საერთოდ ამ ძეგლში ძველი ქართული ენის რღვევისა და ახლის ჩანა-სახი თვალნათლივ შეინიშნება. ეს არც არის გასაკვირი: ნაწარმოებში, რო-მელიც ლექსად არის დაწერილი და თავს ძალიან არ იზღუდავს ჰაგიოგრაფი-ული ძეგლის მკაცრი მოთხოვნებით, ახალი ენის სიის ქროლა, რასაკვირველია უფრო საგრძნობი უნდა ყოფილიყო და არის კიდევ. მაგრამ ამ ნაწარმო-ებზე და მის ენაზე ჩვენ ცალკე გვაქვს მსჯელობა და აქ ალბა განვიგობოთ-სიტყვას.

12. მოკვადებითი ზოგ საეტიმოლოგიური გამოთქმები

პარტივი ით ნიშანი წარმოდგენილია აგრეთვე ზოგ საეტიმოლოგიურ გამო-თქმაში. ყველაზე ხშირად აქ გვხვდება სახელი თავი. მას ამ შემთხვევაში ნაცვალსახელის მნიშვნელობა აქვს და ბუნებრივია, თუ ეტიმოლოგიური ა არ ექნეს. ასეთი გამოთქმებია: „თავით ჩემით“, „თავით შენით“, „თავით ჩუე-ნით“, „თავით თქუენით“ და ყველაზე ხშირად „თავით თუხით“. ამათი მნიშ-ვნელობაა თვითონ, თავად. იმ.

მოვიყვანოთ რამდენიმე მაგალითი: შენით თავით იტყვ მაგას, ანუ სხუა-თა ვით გრძელს შენ ჩემთს, ი. 18, 34 C. ამ მაგალითში მსახურელი შე-ნით წინაა მოცემული, რაც აშკარად. ჩვეულებრივია მისი ბოლოს გადა-ტანა, მაგალითად: არამედ მომიტყენ მე თავით შენით, რაგან კეთილი გუ-ყოს შენ, დაბ. 40, 14; ჭეშმარიტად ვესმა ჳმა მისი, ანუ შენ თავით შენით წარმიკითხავ მხედობასა, კიმ. 178, 8.

არა ჭელ-მეწიფების მე თავით ჩემით არარად, ი. 5, 30 C; თავით ჩემით არას ვიტყოდე, ი. 12, 4 C; ანუ რამსა თავით თუხით არა შუით მართალსა, ლ. 12, 57; ვერ ჭელ-მეწიფების კაცსა მოღებად თავით თუხით არცა ერთი რად, ი. 3, 27; ისწრაფდით დამარხვად გულს-მოდგინებასა თავით თქუენით, უდაბნ. 35 v b; თავით ჩუენით მომკლავს ჩუენ შტერი, რამე-თუ ნებაა ჩუენი საკრეელ გუეკმნა, მამ. სწავ. 407. იშვიათად ეს თავით პარტიული-პარტიო იხმარება. მას არ ახლავს ზემოთ ნაჩვენები რომელიმე მსა-ზღვრელი, მაგალითად: ვიდრე ყრმა იყავ, თავით შეირტყი სარტყელი და მიხვდი, ვიდრეცა გნებაჲ, ი. 21, 18 C. ეს „თავით“ იგივეა, რაც ჩვეულებ-რივი და გავრცელებული „თავით თუხით“, რაც გვაქვს კიდევ ამავე დღი-ლის DE-ში. რუსულ თარგმანში, როგორც მოხილვნილი იყო, არის იმ.

თავის გარდა ასეთ გამოთქმებში „გულიც“ გვხვდება. მისი შინაარსი ყველა მაგალითში საცხებით ერთნაირი არ არის. მაგალითები:

რომელი კმნა გულით თუხით, 3 მეფ. 12, 33 (რუს. თარგმ.: произно-си); და აწ შენ გულით შენით ჰყავ ესე ყოველი დიდებულებად, 2 მეფ. 7, 20 (по сердцу своему) და სხვ.

13. მოქმედებითი მართლმადიდებლობის (თანაობის) გამოსახატავად

ურთ თანდებულის ფუნქციაა, აღნიშნოს თანაობა, ერთადობა¹, ე. ი. ამა თუ იმ პირთან თუ საგანთან ერთად ყოფნა: დედითურთ = დედასთან ერთად, დედაიანად, ძმითურთ = ძმასთან ერთად, ძმონად და სხვ. ურთ თანდებულთან (და, დავსძენთ, მოქმედებითი ბრუნვის ყველა თანდებულთან) მოქმედებითი ბრუნვის ფორმა იხმარება მხოლოდ და მხოლოდ მარტივი სახით, ი. ბრუნვის ნიშნით, მაგალითად: დამალა იგი დედითურთ მისით შონათა თესთა თანა, ეტ. II, 26, 2; მოვიდა... სიბა, ყრმა იგი სახლისა მის საულისისაჲ, ათხუთმეტით ძითურთ და ცოლით და შონით და მკვდლით, 2 მეფ. 19, 17; და მიიღო იგი დავით მეფემან და წინაუყო უფალსა ოქროთ, ვეცხლითურთ და ყოვლით ქურჭლითურთ, იქვე, 8, 11; მოუწოდა დავით მეფემან... სიბას, შონასა მას საულისსა, და ჰრქუა: ...იქმოდე შენ ქუეყანასა ძითურთ შენით და შონითურთ, იქვე, 9, 10. აქ ძითურთ და შონითურთ ფორმებში მრავლობითი რიცხვის შინაარსია ჩაქსოვილი, რადგანაც ქვემოთ ამავე ტექსტიდან ვტყობილობთ, რომ სიბას ესაბა ათხუთმეტ ძე და ოც შონა (იქვე, 9, 10); ეს გარემოება შემთხვევითი არაა, ამაზე ქვემოთ გვექნება მსჯელობა.

ძალიან ხშირად ურთ თანდებული ებიან მრავლობითთან გვხვდება, მაგალითად:

და ყოველი, რაჲცა გენებოს ძმებითურთ შენით, იგი ყავ, 2 ეზრა 8, 16; და შთაჲდენ ივანი ვითარცა კრავნი კლვად და ვერძნი თიკნებითურთ, იერ. 51, 40; რომელმან მოსეს მიერ დაანთქა ფარაო მკედრებითურთ, სას. მოგზ. 278, 158; განთიად ერთშაბათსა მოვიდა მაგდანელი მარიამ მოყუსებითურთ, ი. ჯავ. აღწ. 152, 1 და სხვა მრავალი. არც ეს გარემოებაა შემთხვევითი, ასე დაეინებით რომ გვხვდება ურთ თანდებული ებიან მრავლობითში. ყველა ამაზე ქვემოთ სპეციალურად გვექნება საუბარი და ამიტომ აქ აღიარას ვიტყვი.

მარტივი ბრუნვის ნიშნებზე მსჯელობა შეიძლება ამით დავამთავროთ და გადავიდეთ მორიგე საკითხზე.

IV. მრავლობითი რიგების ნაშრობისათვის

ქველ ქართულში სახელებს მხოლოდ ორი რიცხვი მოეპოვებათ: მხოლობითი და მრავლობითი. იქ არსად ჩანს წყვილობითი (ორობითი) რიცხვი, რომლის არსებობის შესახებაც თანამედროვე ქართულის ზოგიერთ დიალექტში კარგი ხანია არის ერთგვარი გუშანი².

¹ ა. შანიძე, ქრამ. საფუძვ. გვ. 622.

² ა. შანიძე, ქართული კილოები მთაში; კერძოვლი¹ ივ. ჯავახიშვილის რედაქტორობით, 1918, გვ. 194—195 (= თხზულებანი, ტ. I, გვ. 13—14); მისივე ხევათური მასალების გამო: წელიწადური. 1923—24, გვ. 335—336.

სახელთა მრავლობითს რიცხვში ბრუნების მაგალითები მოყვანილია ზემოთ, სათანადო სახელების ბრუნების გარჩევისას (გვ. 27—28; 42—46; 86—88; 116—118; 128—129). აქ საუბარი გვექნება მრავლობითი რიცხვის წარმოების ზოგიერთ მხარეზე.

მრავლობითი რიცხვი ძველ ქართულში ორგვარად იწარმოება: ერთი 6 და თ(ა) სუფიქსებით და ამიტომ მას ნარ-თანანი მრავლობითს ეძახიან; მეორე ებ სუფიქსით, ამის გამო მას ებიან მრავლობითს უწოდებენ. ამ ორი სახის მრავლობითიდან ძველ ქართულში გაბატონებულია ნარ-თანანი სახეობა, ებიანი ფორმები იქ უფრო იშვიათია. დღევანდელ სალიტერატურო ქართულში კი საკმე სწორედ რომ შებრუნებულად არის: დღეს გაბატონებულია ებიანი მრავლობითი, ნარ-თანანი ფორმები კი უფრო ნაკლებად გვხვდება. ამის გამოა, რომ ნარ-თანანი მრავლობითს ძველს ეძახიან, ებიანს კი — ახალს¹.

ნარ-თანანი და ებიანი მრავლობითი არსებითად განსხვავდება ერთმანეთისაგან:

(ა) მაშინ, როდესაც ებიან მრავლობითში მხოლოდ ერთი ებ სუფიქსი გვაქვს ყველა ბრუნვაში (კაც-ებ, კაც-ებ-ი, კაც-ებ-მან, კაც-ებ-სა, კაც-ებ-ის-ა, კაც-ებ-ით-ა, კაც-ებ-ად, კაც-ებ-ო), ნარ-თანინში ორი გვაქვს: 6 და თ. ამიტომ პირველი მხოლოდ ორ ბრუნვაში გვხვდება: ესენია: სახელობითი და წოდებითი (კაც-6-ი, კაც-6-ო), ხოლო მეორე — დანარჩენ ხუთში; ეს ხუთი ბრუნვა: მრთხრობითი, მიცემითი, ნათესაობითი, მოქმედებითი და ვითარებითი (კაც-თ-ა)².

(ბ) ებ სუფიქსს მხოლოდ ერთი ფუნქცია აქვს, იგი მხოლოდ რიცხვს გამოხატავს; რაც შეეხება ბრუნვის ნიშნებს, ისინი ცალკე ერთვას ებ სუფიქსთან სახელს და ამა თუ იმ ბრუნვას მიუთითებს: კაც-ებ-ი (სახ.), კაც-ებ-მან (მოთხ.), კაც-ებ-სა (მიც.), და სხვა. ასეა აგრეთვე ნარ-თანნი ფორმები: კაც-6-ი (სახ.), კაც-6-ო (წოდ.). რაც შეეხება თანად მრავლობითს, აქ საკმე სულ სხვანაირად არის წარმოდგენილი: თანი გამოხატავს მრავლობითს და ერთდროულად მიუთითებს აგრეთვე ერთ-ერთ ამ ხუთ ბრუნვათაგანზე (კაც-თ-ა). თ(-ა) სუფიქსის მიერ ამ ორი ფუნქციის (რიცხვისა და ბრუნვის) ერთდროული აღნიშვნა, როგორც ვიცით, ძველქართულ მოვლენაა, თავიდანვე ისიც მხოლოდ ერთ რამეს აღნიშნავდა: მრავლობითს რიცხვს გამოხატავდა.

არის კიდევ ამ ორგვარ მრავლობითს შორის სხვა განსხვავებაც, მაგრამ ამაზე ქვევით გვექნება ლაპარაკი, როცა მრავლობითის ფორმებს ცალ-ცალკე გავარჩევთ.

1. ნარ-თანანი მრავლობითი

ნარი, როგორც აღნიშნეთ, მხოლოდ ორ ბრუნვაში გვაქვს: სახელობითისა და წოდებითში. იგი მხოლოდ რიცხვს გამოხატავს: კაც-6-ი, დედა-6-ი,

¹ ა. შანიძე, ჟრმარ, საფუძვ. გვ. 47—48.

² ნარ-თანანი მრავლობითი, როგორც ცნობილია, წარსულში არა აქვს.

წყარო-ნ-ი, მოწამე-ნ-ი, ღრუბელ-ნ-ი... კაც-ნ-ო, დედა-ნ-ო, წყარო-ნ-ო, მოწამე-ნ-ო, ღრუბელ-ნ-ო. რაც შეეხება ბრუნვას, იგი აქ *o* (სახელობ.) და *u* (წოდებ.) სუფიქსებითაა გამოხატული. ამნიირად, ნარიანი მრავლობითის შემთხვევაში შეუბღალავად არის დაცული იგლუტინაციური პრინციპი სახელის რიცხვს ერთი ფორმანტი გამოხატავს (ნ), სახელის ბრუნვას — სხვა (ი, *u*).

სახელის მრავლობითობის აღმნიშვნელ ამ ნ-ს უშუალო კავშირი აქვს ზმნებში სუბიექტისა და პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის გამომხატველ ენ, ან, ნ სუფიქსებთან (წერ-ენ, რბი-ან, შეიპყრა-ნ... მოვკლ-ენ, მოკლ-ენ, მოკლ-ნ-ა)¹. ასე რომ, ნ (*← ენ || ან*) მრავლობითობის მაწარმოებელი საერთო სუფიქსია სახელებსა და ზმნებში. დავიმოწმოთ ორიოდ მაგალითი:

ხოლო ძენი იგი სასუფეველისანი ვანიოხინენ ზნელსა მას გარესკნელსა, მ. 8, 12; შეენთხუნეს მას ორნი კაცნი, მ. 8, 28; რომელთა-იგი ჰამეს, იყვნეს მამანი ხოლო ხუთ ათას, მ. 14, 21; მრავალნი დედანი... მოსრულ იყვნეს იერუსალმად, მრ. 15, 41 C; რომელი მოვალს ჩემდა და არა მოძულოს მამად თქსი და დედაჲ თქსი და ცოლი და შეილნი და ძმანი და დანი..., ვერ ჰელ-ეწიფების მოწაფე ყოფად ჩემდა, ლ. 14, 26; განმზადენით გჳანი უფლისანი და წრფელ ყვენით ალაგნი მისნი, მ. 3, 3; ვამ თქუენდა, მწიგნობარნო და ფარისევენო ორგულნო, მ. 23, 15; ცოფნო და ბრმანო, რომელი უფროჲს არს: შესაწირაჲი იგი ანუ საკურთხეველი, რომელი განსწმედს შესაწირავსა, მ. 23, 19.

როცა სახელის ბოლოკიდური ბგერა ნარია, იგი ზოგიერთი ხელნაწერის გადამწერის მიერ ზოგჯერ აღქმულია მრავლობითის ნიშნად, ამიტომ იგი (გადამწ.) მეორე ნარს აღარ უწერს სახელს, ზმნას კი მაინც მრავლობითის რიცხვში უთანხმებს, მაგალითად: ხოლო წიგნი პავლსი ყოველთა დღეთა და ჟამთა სულდერითა მით სასუმლითა მოჰრწყვენ და განაძლებენ ეკლესიასა ღმრთისასა, თუალთ, 80, 21. აქ ისიც არის აღსანიშნავი, რომ აღნიშნული ნარი არა ჩანს აგრეთვე მსაზღვრელშიც. მიუხედავად იმისა, რომ მის ფუძეში ნარი არ მოიპოვება (პავლსი). მეორე შემთხვევაში ასეთ მსაზღვრელს უკვე აქვს ნარი, „წიგნს“ კი ისევ აკლია, მაგალითად: ხოლო რომელნი-მე ჰგონებდეს ესრეთ, რომელთა არა გულისხმის-ყოფით წარიკითხნეს საღმრთონი წიგნი, იქვე, 89, 20. მაგრამ იქვე გვხვდება იგივე სიტყვა კანონიერი ორი ნარით: ვითარ იტყვან საღმრთონი წიგნნი, იქვე, 24, 27.

მაგასი მოვლენაა მაშინაც, თუ მსაზღვრელის ფუძეა ნ-ზე დაბოლოებული: და ცხოველნოკა შენი მკუიდრ არიან მას შინა, ფსალმ. 67, 10; რამეთა იტსნე მოყუარენი შენი, იქვე, 59, 5. ეს უკანასკნელი მაგალითი იმითაც

¹ ა. მ. კ. ბ. ა. ვ. ა., რით არის წარმოდგენილი მრავლობითის სახელობითში დასმული მრავლობითობის რამდენად რველს ქართულში: თბილ. უნივ. მოამბე, ტ. IX, 1929; მისივე: მრავლობითობის სუფიქსთა გვებმისათვის ქართულში: იმერ.-კავკ. VI, 1954, გვ. 73.

იქცეეს ყურადღებას, რომ იქ ნარი არ არის წარმოდგენილი აგრეთვე ზმნაში, რომლის ფუძეშიც გვხვდება ნარი: იქსნე (უნდა ყოფილიყო: იქსნე)¹. ორივე ეს ფორმა (იქსნე, შენი=იქსნე, შენნი) ერთი და იმავე მოვლენის შედეგია: ორი ერთად მოხვედრილი ერთნაირი ბგერიდან ერთ-ერთი იკარგება. ეს თანაბრად ეხება როგორც ნარს, ისე სხვა ბგერებსაც (მისა=მისსა და სხვ.). ეს თავისებურება, როგორც ვთქვით, ზოგიერთ ხელნაწერს ახასიათებს. ყველაზე მკვეთრად იგი ჩანს ქართული ფსალმუნის შემცველ უძველეს ხელნაწერში (საქ. მუზ. ხელნ. A 38), რომლის გადაწერის თარიღად 904 წელს სდებენ².

გარკვეულ ბრუნებში თანიც გვხვდება (კაც-თ-ა). ეს თანიც ისეთივე წარმოშობისა უნდა იყოს, როგორც ზმნების პირველი და მეორე სუბიექტური პირის მრავლობითობის ნიშანი (გარ-თ, ხარ-თ), ანდა მესამე სუბიექტური პირის მრავლობითობის ნიშანი (ჭამ-ედ, არი-ედ; დ-→ თ)³.

თანი მრავლობითობის ნიშნად ხუთ ბრუნვაში გვხვდება (მოთბ., მიც., ნათ., მოქმ., ვით.); ამათგან პირველ სამში — ჩვეულებრივად და ხშირად, ორ უკანასკნელში — იშვიათად, უფრო მეტად სათანადო თანდებულებთან. თითოეულ კონკრეტულ შემთხვევაში ეს თ მრავლობითის რიცხვსაც გამოხატავს და ერთ-ერთ ამ ბრუნვასაც მიუთითებს. თუ რომელ ბრუნვას გამოხატავს იგი ამა თუ იმ კონკრეტულ შემთხვევაში, ეს შეგვიძლია გავიგოთ კონტექსტით. უკეთ რომ ვთქვათ, ზმნის დახმარებით. მაგალითად, ავიღოთ ეს წინადადება: იცნეს იგი კაცთა მის აღგილისათა, მრ. ბ, 54. კაცთა ამ წინადადებაში სუბიექტად არის წარმოდგენილი, მასთან შეწყობილია გარდამავალი ზმნა, რომელიც დგას II სერიაში (წყვეტილში). ასეთ შემთხვევაში სუბიექტი მოთხრობითში უნდა იდგეს და დგას კიდევ. ამავე შედეგს მივიღებთ ე. წ. შენაცვლების ხერხით: თანიანი მრავლობითის ნაცვლად ავიღებთ ებიან მრავლობითს, რომელთანაც ამავე დროს ამა თუ იმ ბრუნვის ნიშანიც არის მოცემული, მაგალითად: იცნეს იგი კაცებმა (ძველი ქართულით ჩვეულებრივ ზმნა არ შეეწყობა რიცხვში და გვექნება: იცნა იგი კაცებმა მის აღგილისათა).⁴

იმავე ხერხით გავიგებთ, რომ კაცთა ქვემოთ მოყვანილ წინადადებაში მიცემითში დგას: ყოველი ცოდვა და გმობა მიეტევოს კაცთა, ხოლო სულისა წმიდისა გმობა არა მიეტევოს კაცთა, მ. 12, 31. მიეტევოს ორიპირიანი გარდაუვალი ზმნაა, რომელშიაც კაცთა ირიბი ობიექტად არის წარმოდგენილი; ირიბი ობიექტი კი ამ შემთხვევაში და საერთოდ მხოლოდ მიცე-

¹ ზმნებში ასეთ შემთხვევაში ნარის დაკარგვა აღნიშნული და აღნიშნული აქვს ა. ჩიქო-ბავას წერილში: ჩიტი არის წარმოდგენილი მრავლობითის სახელობითში დასმულ მარ-ფოლოგიური ობიექტი ძველს ქართულში: თბილ. უზიე. მოამბ. ტ. IX, 1929, გვ. 114—115.

² კ. კუჭელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. I, 1951, გვ. 389; მასი-ფი: მტ. II, გვ. 339—341.

³ ა. ჩიქო ბავა, მრავლობითობის სუფიქსი გვხვასიანთა ქართულში: იბერ. ჟღვ. VI, 1954, გვ. 73.

იხ
ნარ-თანინი
მრავლობითი
ნიშანი
3-სერიანი
1992

მითხ ბრუნვაში ღვას. ამჟღე შედგეს იძლევა შენაცვლების ხერხიც: ცოდვამ მიეტევოს კაცებსა.

სამაგიეროდ ნათესაობითში იგულისხმება კაცთა ამ წინადადებაში; ორთა კაცთა წამებაჲ ჰეშმარიტ არს, ი. მ. 17 C. კაცთა აქ წინ დასმული მართული მსაზღვრელია და იგი ნათესაობითშია ყოველთვის. ამასვე მივიღებთ შენაცვლების ხერხითაც: ორი კაცის მოწმობა ჰეშმარიტია. უფრო ხშირად ნათესაობითშია სახელი გარკვეულ თანდებულებთან (გან, თჳს, მიერ და სხვ.), მაგალითად: კაცთაგან ესე შეუძლებელ არს, მ. 19, 26; არლარა საქმარ არნ მიერთგან, არამედ... დათრგუნგად კაცთა მიერ, მ. 5, 13.

თანინ მრავლობითში, როგორც ეთქვით, იშვიათად გვხვდება მოქმედებითი და ვითარებითი. მაგრამ საერთოდ მაინც გვხვდება. უფრო შეტად ასეთ შემთხვევებს მაშინ აქვს ადგილი, როცა სათანადო სახელს გან, მდე თანდებულები ახლავს. იშვიათად ამ თანდებულების გარეშეც, რადგანაც ამ საკითხზე არსებობს თ. შარაძენიძის სპეციალური გამოკვლევა¹, აქ საკითხს მოკლედ მოგვჩიოთ.

მოქმედებითი ბრუნვა

გვხვდება უთანდებულოდ და თანდებულთ.

უთანდებულოდ

ნელსაცხებელთა და ღვნითა და საკუმეველთა იშუებნ გული, ხოლო დაეცემის შემთხვევათაგან სული, იგავ. 27, 9. ხაზგასმული სახელები აქ მოქმედებითში უნდა იღვგეს: იშუებს რაითა? — ნელსაცხებლებითა. ამას ამტკიცებს აგრეთვე ბიბლიის თბილისური გამოცემა: სულნელითა და ღვნითა და საკუმეველთა განუშნდების გული, ხოლო განიბების შეჭირვებისაგან სული. აქ, როგორც ვხედავთ, მრავლობითი მხოლობითით შეუცვლიათ, რადგან მოქმედებისა და ვითარებითში თანიანი მრავლობითის ხმარება ენას ერთობ უჭირდა. ამ გასაჭირის ასაცილებლად რიცხვის შეცვლასაც არ დაჰრიდებიან.

...იხილეთ ...არა ამით თუალითა ხილული, არცა სასმენელთა ამათ სმენილი, სვან. 263 ა. რაჲ ერთ შემთხვევაში გვაქვს მოქმედებითი (ამით თუალითა), მეორეშიც უნდა გვქონდეს იგი. ამიტომ აქ „სასმენელთა ამათ“ ნიშნავს: „ამ ყურებით“.

...კლდესა შეარსა ზედა დაეწესე იგი, არა დაეთხიე იგი ქუეყანასა დაფარვად მიწათა, ებეკ. 24, 7. „მიწათა“ = მიწებითა (ე. ი. მტვერითა თუ მტერითა). შდრ. რუს. თარგმ.: ...Где она могла бы укрыться пылью. დაფარვად მიწათა = ПОКРЫТЬСЯ ПЫЛЬЮ, ოღონდ ჩვენი მიწათა მრავლობითშია, ПЫЛЬЮ კი — მხოლობითში.

¹ თ. შარაძენიძე, თა-სუფიქსიანი მრავლობითი მოქმედებითა და ვითარებითის ბრუნვებში: თბილ. უნავ. ზოგები, ტ. 24, 1945, გვ. 129—144.

...და ეგრეთ განმარტნეს აღაგნი ქუეყანისანი და **სათნოებათა** განის-
წავლნეს კაცნი და სიბრძნითა ცხოვდეს, სიბრძ. 9, 19. სათნოებათა=
სათნოებებით, რადგან იქვეა პარალელური „სიბრძნითა“: თუა სიბრძნითა
ცხოვდეს, უნდა იყოს აგრეთვე **სათნოებებითა** განისწავლნეს.

...ხოლო ბრძენთა მათ მიიღეს ზეთი **ჭურჭერთა მათთა**, მ. 25, 4M (მეს-
ტიის ოთხთავი). რომ აქ „ჭურჭერთა მათთა“ მოქმედებითშია, ჩანს შინაარ-
სით: რაათა მიიღეს ზეთი?—ჭურჭლითა. მართლაც, ასუა მოცემული ეს სიტყვე-
ბი მხოლობითის ფორმით სხვა ხელნაწერებში, მაგალითად: **საზეთითა** მათი-
თა C; **ჭურჭრითა** მათითა D, **ჭურჭლითა** მათითა E.

...მაშინ იხილონ ძე კაცისაჲ მომავალი **ღრუბელთა** ძალითა და დიდე-
ბითა მრავლითა, ლ. 21, 27 C. სხვა ხელნაწერებში აქ მხოლობითი გვაქვს
და სწორედ **ღრუბლითა** ივითხება (DE და სხვ.).

...შეგრაგნეს იგი **მჩუართა** საკუმეველითურთ, ი. 19, 40 C. „შეგრაგნეს“
უბრალო დამატებას მოქმედებითში ითხოვს: შეგრაგნეს (=შეხვედეს) რაათა?
მჩურებითა. რომ აქ მოქმედებითი იგულისხმება და არა მაცუმიით (შეგრაგნეს
მჩერებში), ჩანს იქიდანაც, რომ იქვე მეორე სახელს ახლავს **ურთ** თანდუ-
ბული: საკუმეველითურთ; ამასვე ადასტურებს სხვა ხელნაწერების ჩვენებაც,
რომელთაც თანიანი მრავლობითის ნაცვლად ებიანი მრავლობითი აურჩევით
და, მაშასადამე, ნათელია, რომელი ბრუნვაა ეს „მჩუართა“: შეგრაგნეს იგი
ტილოებითა და **არდაგებითა**, DE და სხვ.

...რომელნიმე **სატანჯველითა** და **გუემითა** განიცადნეს, იერემია
და მიქია მერმე კუალად **ბორკილებითა** და **საპყრობილეთა**, ებრ. 11,
36. საპყრობილეთა=საპყრობილეებითა. ამას ამტკიცებს სათანადო მხოლო-
ბითისა და ებიანი მრავლობითის ფორმები: **სატანჯველითა**, **გუემითა**, **ბორ-
კილებითა**.

მოქმედებითი ზოგჯერ მრავლობითშია წარმოდგენილი იმ შემთხვევა-
შიც, როცა მას გამოსვლითის მნიშვნელობა აქვს. თუ მხოლობითში ასეთ
პირობებში ბრუნვის ნიშნად მარტივი ით გვაქვს ყოველთვის და არა ემფა-
ტიკურ ანიანი ით-ა, მრავლობითში მხოლოდ ანიანი ფორმა გვხვდება (თ-ა).
ამის გამოა, რომ მოქმედებითის სხვადასხვა ფუნქციებს შორის მრავლო-
ბითში ფორმალური ზღვარი წაშლილია და ყველა ისინი ერთადერთი სახე-
თაა წარმოდგენილი: მრავლობითის მოქმედებითში მარტივი ა არსად გვხვდე-
ბა, მაგალითი:

ერთარ აღადგინნეს მკუდარნი მიწით და **უფსკრულთა** მათ ჯოჯოხე-
თისათა სიტყუთა მალისაჲთა, ზირაქ 48, 5. „უფსკრულთა“, ე. ი. უფსკრუ-
ლებიდან.

თანდებულობით

უფრო ხშირად ზემოთ განხილული შემთხვევა (მოქმედებითი გამოს-
ვლითის მნიშვნელობით) გვხვდება თანდებულობით. ეს თანდებულობა **გან**, მაგა-
ლითები:

18. ი. ი. შ. ა. შ. ვ. დ. ო., სახელთა ბრუნება

და იწყეს კაცთა მათგან მოხუცებულთა, ეზეკ. 9, 6. „იწყეს“ (იწყეს) ძველ ქართულში სახელს მოითხოვს მოქმედებითში, რომელსაც გამოსვლითის მნიშვნელობა აქვს, მაგალითად: იწყეთ იერუსალმით, ლ. 24, 47; უწყეთ ეს გალაღობით, ლ. 23, 5 და სხვ. მაშასადამე, „იწყეს კაცთა მათგან მოხუცებულთა“ ნიშნავს: „დაიწყეს იმ მოხუცებული კაცებიდან“. ასეთივეა აგრეთვე ეს წინადადება: „იწყეთ უკუანახსენებლთაგან ვიდრე პირველთამდე, მ. 20, 8 C. „იწყეთ უკუანახსენებლთაგან“, რასაკვირველია, ნიშნავს „დაიწყეთ უკანასკნელნიდან“, ე. ი. იგი მოქმედებითშია. ამას, სხვათა შორის, ისიც ამტკიცებს, რომ აქ ჩვენ გვაქვს ფორმული: საიდან ხანამდე. ამ ფორმულის პირველი წევრი ყოველთვის მოქმედებითშია, მეორე — ვითარებითში. ამასვე ადასტურებს ის გარემოებაც, რომ DE-ში ეს სიტყვა მხოლოდითშია დასმული და, მაშასადამე, აღიღილი გასაგებია, თუ რომელ ბრუნვასთან გვაქვს აქ საქმე. იქ იკითხება: იწყეთ უკუანახსენებლთაგან; მაშასადამე, აქ გვექონია მოქმედებითი, მოქმედებითს გულისხმობს „უკუანახსენებლთაგან“-იც. ასეთია აგრეთვე ეს მაგალითიც: იწყო მოსესითგან და ყოველთა წინაწარმეტყუელთა, ლ. 24, 27. ოღონდ აქ თანდებული გან ახლავს არა უშუალოდ მრავლობის რიცხვში დასმულ სახელს, არამედ მის წინ მდგარ საკუთარ სახელს (მოსესითგან). რაც შეეხება ბრუნვას, იგი ორივეგან ერთია: მოქმედებითი (დაიწყო მოსედან და ყველა წინაწარმეტყუელნიდან).

...და საზღვართაგან გადისთა მზის-აღმოსავალით ვიდრე ბლუარად მიმართ, ეზეკ. 48, 28. რომ საზღვართაგან მოქმედებითშია, ჩანს შემდეგიდანაც: ეგვემ სიტყვა აქვე მსგავსს გამოთქმებში მხოლოდითშია დასმული და ყოველთვის მოქმედებითში გვხვდება, მაგალითად: საზღვრითგან დაიანსით, იქვე, 48, 2; საზღვრითგან ასერისით, იქვე, 48, 3; საზღვრითგან მანასისით, იქვე, 48, 5 და სხვ. ცხადია, საზღვრითგან და საზღვართაგან ერთიმეორის მიმართ მხოლოდით-მრავლობითის ფორმებია. ბრუნვა კი ორივეგან მოქმედებითია გამოსვლითის მნიშვნელობით. ასეთივე გავებით არის ნახშარი ეგვემ სიტყვა შემდეგს შესიტყვებებშიც: საზღვართაგან სუვეონისთა, იქვე, 48, 25; საზღვართაგან იზაქარისთა, იქვე, 48, 26; საზღვართაგან ზაბულონისთა, 48, 27.

...და მოვიდენ ერთბამად ჩრდილოეთ და ყოველთაგან სოფელთა ქუეყანად, რომელი დაუწყებდა მამათა მათთა, იერ. 3, 18 (აქველა ქვეყნიდან); გარდა-რად-ვირდა სარკუმელთაგან, მოც. 216, 24; დღეთა მათგან იოანეს ნათლის-მცემელისათა მოაქამდე, მ. 11, 12 C. აქაც იგივე ფორმულა გვაქვს: საიდან ხანამდე? ამიტომ ბუნებრივია, რომ დღეთა მათგან მოქმედებითია. ეს მტკიცდება კიდევ იმითაც, რომ DE-ში იგივე სიტყვა მხოლოდითშია წარმოდგენილი და აშკარად ჩანს, რომ მოქმედებითია: დღეთაგან იოანე ნათლის-მცემელისათა ვიდრე აქამომდე.

...გამოთყვანეს სენანი იგი ძმანი ციხეთა მათგან, კიმ. I, 94, 10 (—ციხეებიდან).

გან თანდებულნი მოქმედებითი ხმარება მხოლოდ ამ მნიშვნელობით (ე. ი. გამოსვლითი ბრუნვის შინაარსით) არ ამოიწურება. იგი გვხვდება ჩვეულებრივი ვიგებითაც, ე. ი. როცა მას საჭურვლობითი შინაარსი აქვს. ასეთია შემდეგი მაგალითები:

გვიხლე ტარივი იგი კრისტსი შეუნიერად, ვითარცა სძალი შემკული **საკრველთა მათგან**, შუშ. 153, 38. **შეკრული რით? — ზოგადებით.**

...რამეთუ ალიესო ქუეყანაჲ **სიცრუეთა** მათგან, დაბ. 6, 9 ლავ. აღ-
ვსებაჲ ზმნა უბრალო დამატებას მოითხოვს მოქმედებითში. ასეთი თვისები-
საა ეს ზმნა ორსავე გვარში, მაგრამ განსაკუთრებით კარგად ჩანს ეს ამ
ზმნის ვნებითში, მაგალითად: ალიესო ქორწილი იგი **მეინაჟითა**, მ. 22, 10;
ალიესო ელისაბედ **სულითა წმიდითა**, ლ. 1, 41; საბლი იგი ყოველი ალიესო
სულნელებითა მის ნელსაცხებლისადთა, ი. 12, 3 და სხვა. მაშასადამე, ალი-
ესო ქუეყანაჲ **სიცრუეთა მათგან** ნიშნავს: ქვეყანა მათი **სიცრუით** აიესო.
ოშკის ხელნაწერში ეს ადგილი არ შენახულა, თბილისურ გამოცემაში კი მო-
ცემულია მოსალოდნელი **უსამართლეებითა**.

ჩვენ ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ მოქმედებითი (მათ უფრო ვითარებითი) ხმარება თანინი მრავლობითში ძველ ქართულ ძეგლებში ქირსო, ამის ერთ-ერთი მიზეზი, ალბათ, ისიცაა, რომ **თ-ა-ს** აქ ორი ფუნქცია აქვს დაკისრებული: უჩვენოს მრავლობითი რიცხვი და ერთ-ერთი ბრუნვა (ხუთიდან). აქ ირლვევ **აგლუტინაციის პრინციპი**, ქართული ენისათვის ამ უჩვეულო დაბრკოლების გადალახვის მოტივებით უნდა იყოს გამოთქმული, რომ ზოგჯერ **თ-ა-ს** მხოლოდ მრავლობითი რიცხვის აღნიშვნის ფუნქციას უტოვებენ, ხოლო ბრუნვის აღნიშვნისათვის კალკე ნიშანს ურთავენ, ვთქვათ, ისე, როგორც ენა იქცევა ებიანი მრავლობითის გამოყენებისას: **ქაბუკ-ებ-ით** | **ქაბუკ-თა-მთ**. აი ამის რამდენიმე ნიმუში:

საფუძველით და **ხარისხთაგან** ილუწიდა კაცი იგი, ზარზმ. 180, 11 (**ხარისხ-თა-მთ-გან** = **ხარისხ-ებ-ით-გან**); თრევიასა მას შინა შეიწირნეს ყოველნივე მამები და დედები ყრმებითურთ და **ქაბუკთაჲთ**, პარზ. 1220; კიმ. II, 107, 6. თანდებულ ურთ ამ წინადადებაში ორივე სახელს ეკუთვნის, მაშასადამე, ყრმებითურთ და **ქაბუკთაჲთ** (ურთ) ერთი და იგივე ოდენობებია, პირველი სიტყვის მრავლობითობის გზ ნიშანს შეესაბამება მეორე სიტყვის მრავლობითობის ნიშანი **თ-ა**. ეჭვი არაა, **თ-ა-ს** აქ მხოლოდ მრავლობითობის წარმოება აქვს დაკისრებული.

სხვა მაგალითები:

ბოლო ივინი ლაღადებდეს წინაშე ღმრთისა და წამებდეს თავთა თჳსთა კრისტანედ ყოველთა **წარჩინებულთაჲთურთ** და ყოველადე არა თავს-იდევს მსახურებაჲ ყრბთაჲ, პარზ. 1221; კიმ. II, 107, 9; რამეთუ შემუსრვილ იყვნეს წჳნი მისნი და ჯელნი **მკართაჲთგან**, და ყოველნი ასონი მისნი დაბძარულ, მოიც. 210, 8; და იყო ევშაბი ფრიად დიდი, მორტყმულ გარემო მისსა, **ფერტაჲთგან** ვიდრე ქედამდე ახუიულ იყო შიშაჲ, ეტ. II, 53, 26; ბოლო აქვს ქერობინთა **ფერტაჲთგან** ვიდრე წელთამდე წესი კაცისაჲ, იქვე, 157, 6;

და წმიდა გრიგორი წმიდით შვილით მისითურთ და ყოველთა სანიშნოთა შემწეთა მისთაჲთა, დამოწაფებულთა მისთაჲთურთ იტყუოდა (ყოველთა ადგილთა), ლიტ. ურთ. 64, 3; მაშინ წმიდამან ატომ ნეტართა მათ კრებულთა მისთაჲთურთ ფსილმუნებდეს და იტყოდეს, იქვე, 108, 5; ყოველი ესე სისილი არა შვამით ყოველსავე სამკურნებელსა თქუენსა მტრინველთაჲთაჲ ვიდრე საცხოვარობდმდე, ლევიტ. 7, 16; რამეთუ მოსეს პირველთა ნათესავთაჲთაჲნ ქალაქად-ქალაქად ქადაგნი იგი მისნი დაედგინეს, მოც. 15, 21 (ქალაქად-ქალაქად).

თუ ზემორე განხილული ტიპის სახელს მსაზღვრელი ახლავს, შეიძლება ათ ბრუნვის ნიშანი მან დაირთოს, მაგალითად: რომელმან მოაწვლინა სიტყუად წმიდად მისი ცათა მადალთაჲთ, მოქც. 55, 8.

ვითარებითი ბრუნვა

ვითარებითი ბრუნვა თანაინ მრავლობითში კიდევ უფრო ნაკლებად გვხვდება ვიდრე მოქმედებითი, მაგრამ საერთოდ ესეც შეიძლება შეგვხედეს. ძალიან იშვიათია ვითარებითი უთანდებულოდ, შედარებით ზნირთა მისი გა-მოყენება თანდებულთა. ამ შემთხვევაში მოგვებოვება ერთადერთი თანდებული მდე.

განვიხილოთ ეს შემთხვევები ცალ-ცალკე.

უთანდებულოდ

და მისსა შემდგომად კუალად-იტყეს ჩუეულებათაჲ თჳსთა ბოროტთა, მამ. სწავ. 178. კუალად-იტყეა (უკან დაბრუნება, დაბრუნება) ჩუეულებრივ ვითარებითს ბრუნვას ითხოვს, მაგალითად: საქმენი შენნი სირცხულეულნი კუალად-იტყულ არიან შენდაჲ, იქვე, 242; რადთა არა კუალად-იტყეთ სოფლადაჲ, იქვე, 269; არა კუალად-იტყეს წყაროჲ წყაროჲს-თავადჲ და არცა მზე კუალად-იტყეს სამხრით აღმოსავლადაჲ, იქვე, 370. იშვიათად სახელს მიცემითშიც ითხოვს: და არა კუალად-იტყეს მახვე, რომელი დაეტევა, იქვე, 434. მაგრამ უკანასკნელი ტიპის შემთხვევები ამ ხელნაწერში (და საერთოდაც), ვიმეორებ, იშვიათია; ძირითადი და დამახასიათებელი ვითარებითი ბრუნვა და სწორედ ამიტომ გვაქვს საფუძველი ვთქვათ, რომ ამ წინადადებაში „კუალად-იტყეს ჩუეულებათაჲ თჳსთა“ საზგასმული სახელი ვითარებითშია. ასეთივე ხასიათისაა ივრეთვე შემდეგი მაგალითიც: რომელთა დაგიტეგებიეს ზრუნვაჲ ამის სოფლისა წარმავალისაჲ და საქმეთა მისთა დაცუდებადთაჲ, იხილეთ და ნუ კუალად-იტყევით პირველთაჲ მათ სოფლისა უცალოებათა, მამ. სწავ. 54.

შეიძლება ვითარებითი იყოს სიმადლეთა შემდეგს წინადადებაში: აქდა მოთვე სიმადლეთა მაშისა თანა, მოქც. 56, 6. აღქდომაჲც ვითარებითს მოითხოვს, მაგალითად: აღქდა შთად, მ. 5, 10; არავინ აღქდა ზგად, ი. 3, 13. მაგრამ არანაკლებ (თუ უფრო ზნირად არა) მოითხოვს მიცე-

მითსაც: აუდა იგი ნახსა, მ. მ, 23 C; აღწდა ღედუსუღელსა, ლ. 19, 4 და სხვა. ამიტომ ზემოთ მოყვანილი მაგალითი საიდგოა.

სხვა მაგალითი:

ერთი, რომელი შეიყუარა სულმან ჩემმან, ვპოვე და არა განუტევო, ეიდრემდის შივაწო სახიდ დედისა ჩემისა და საუნჯეთა, რომელმან მუცლად-მიღო მე, იპოლ. 24, 9. რაკი „მივაწო“ ზმნასთან გვაქვს სახიდ (ვით.) და მის გვერდით საუნჯეთა, ცხადია, ეს უკანასკნელიც ვითარებითში უნდა ეიგულისხმოს. მაგრამ იგივე სიტყვა ქვემოთ მოყვანილ წინადადებაში უკვე მიცემითშია, რადგანაც მიცემითშია აგრეთვე მხოლობითში დასმული სახლსა: „არა დაუტევო, ეიდრემდის არა შევიყუარო სახლსა დედისა ჩემისა და საუნჯეთა, იქვე. 25, 20.

თანდებულობით

როგორც ვთქვით, აქ გვაქვს ერთადერთი თანდებულობითი მდე || მდის. ამ ორი სახეობიდან აბსოლუტურად უმრავლეს შემთხვევებში გვხვდება მდე, იშვიათად მდის¹. ორივე სახეობა ითხოვს ჩვეულებრივ ვითარებითს გრუნ-ვას. მაშასადამე, როცა ეს მდე || მდის მრავლობითის თანთან ფორმას ერთგის, ესეც ჩვეულებრივ ვითარებითი უნდა იყოს. ვნახოთ მაგალითები:

და გამოვღა სისხლი საწნებელისა მისგან ეიდრე აღურთამდის ცხენთა ათას ექუსასით უტევანით შორს, თარგმ. გამოცხ. 14, 20 (თარგმანებაში მოყვანილი ტექსტი. ძირითადად ტექსტში იკითხება: აღურადმდე); ხოლო სისხლი მათი ეიდრე აღურთამდე ცხენთა მიიწიოსო, იქვე; და იყო გელმწიფე ვოველთა გელმწიფეთა და მეფეთა ზედა მდინარიოვან ეიდრე უცხო-თებლ-თამდე და ეიდრე საზღვრადმდე ეგვტისა, 3 მეფ. 10, 27. აქ რომ ვითარებითია, ამას, გარდა მდე თანდებულისა, უჩვენებს ისიც, რომ მას წინ უძღვის ვადრე, ხოლო ეს უკანასკნელი სწორედ ვითარებითს მოითხოვს (თვითონაც წარმოშობით ვითარებითია ვი ფუძიდან: ვი-დ-რე); არის კიდევ ერთი გარემოება, რომელიც ამასვე ადასტურებს: ეს არის ზემოთ მითითებული ფორმული: საიდან სანამდე, რომელიც აქაც გვაქვს: მდინარიოვან ეიდრე უცხო-თესლთამდე; ამ ფორმულის მეორე წევრი, როგორც ვთქვით, ყოველთვის ვითარებითში დგას, ბოლოს, ამასვე უჩვენებს იქვე მდგარი სახელის ვითარებითის ფორმა: საზღვრადმდე.

...არა უფლისა, ღმრთისა თჳსისათჳს დაეშენნეს მალაღნი ყოველთა მათ ქალაქთა თჳსთა გოდლითგან საიბგუროდთ ეიდრე ქალაქთამდე მათ ძნელთა, 4 მეფ. 17, 9; რამეთუ მიიწია ცად საშჯელი მისი და აღმალდა ცათამდე განკიბხვად მისი და აღიწია მიმასკულავედმდე, იერ. 51, 9; არიელითგან ეიდრე ზემო რქათამდე წყრითთა ერთ, ეზეკ. 43, 15; და დაემონნეს მათ და შეილთა მათთა ეიდრე მეფეთამდე სპარსთასა, 2 ეზრა 1, 57. აქ „მეფეთამდე“, რა თქმა უნდა, ვითარებითია. შდრ. ბიბლიის თბილისური გამო-

¹ ამ თანდებულის შესახებ იხ. ა. შანაძის გამოკვლევა: მდე თანდებულის გენეზისი-კათვის; საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. III, № 4, 1942.

ცემა: ვიდრე **სამეტყუამდე** სპარსეთისა, რუს. თარგმ.: до взятия в плен Перс. მაგრამ აქ შთავარი ისაა, რომ ამ შრავლობითის ვითარებითში დასმულ საზღვრულს ერთვის აგრეთვე შრავლობითში დასმული მართული მსაზღვრელი (მსაზღვრელ-საზღვრულის ბრუნების შეოთხე შემთხვევა), რომელსაც მიცემითის ფორმა აქვს: მეფეთამდე სპარსთასა [და არა სპარსთა(დ)], მაგრამ ამაზე ქვევით.

...და სდევდეს უცხო-თესლთა მათ ვიდრე შესლვამდე გეთისა და ბჰეთამდე ასკალონისათა, 1 მეფ. 17, 52 ლავ.; იმხილებდეს ერსა ვიდრე ყოველთამდე. მიქია 4, 3 ლავ.; ვიხილე უღმრთოდ აღმალეზული ნაძუთამდე ლიბანისათა და თანი-წარგაქედ და არა იპოვა ადგილი მისი, ზარზმ. 159, 22 (=ფსალმ. 36, 35—6); და ვითარცა აღეშენა შტოდთურთ ვიდრე **სარკუმელთამდის**, დაილია ოქროს იგი, ზარზმ. 180, 12; ვიდრე **მცენარეთამდე**, იპოლ. 5, 101; და მოავლინა სამეოც და ათი საღმობაჲ ჩუენ ზედა თჳალთა და ყურთაჲ და ვიდრე **ფერჯთამდე** გუემაჲ, ლიტ. ქრესტ. 8, 1; გიხაროდენ, ყოველთა უზეშთავსო, ვიდრე **საყდართამდე** ცისათა აღმატებულთ, იქვე, 15, 10; ხოლო აქუს ქერობინთა ფერჯთაჲთგან ვიდრე **წელთამდე** წესი კაცისაჲ, ეტ. II, 57, 6; იწყე უკუანამსკნელთაგან ვიდრე **პირველთამდე**, მ. 20, 8 ც; აღი ვითარცა საკუმბისაჲ აღვიდოდა ვიდრე **ღრუბელთამდე**, წარტყ. 27, 22; ვიდრე **საცხოვართამდე**, თავი თჳსი აუწყე და ჰქადაგე, კიმ. I, 200, 12; მსახურთა მათ წარიყვანეს და ეგოდენ ხუეტდეს გუერდთა მისთა ვიდრე **ძუალთამდე**, პარხ. 659 ხ; თმაჲ თავისა მისისაჲ გარდაეცეილ არს ვიდრე **ბექთამდე**, იქვე, 803 ა.

თუ ზემოთ განხილული ტიპის სახელებს თან ახლავს რაიმე სახის განსაზღვრება ან ნაწევარი, თანდებული ზეულებრივ ამ უკანასკნელად ერთვის, იშვიათად კი თვით საზღვრულ სახელთან რჩება, მაგალითად:

და მან დასცნა უცხო-თესლნი იგი ...გოდლითგან საებგუროდთ ვიდრე **ქალაქთა მათმდე** ძნელთა, 4 მეფ. 18, 8; დაიპყრა (=ალაშშნა) ნეემია... ვიდრე მტილადმდე დავითისად, **გარდამოსაქანელთა მათმდე** განგებულთა, ნეემია 3, 15; და მისსა ნათესავსა **მიდლეთა მათმდე** ცისათა მსახურებად, ზირაქ 45, 19. აქ მოყვანილ მაგალითებში საზღვრულს ახლავს ორორი განსაზღვრება, თანდებული კი ერთვის იმ განსაზღვრებას, რომელიც უშუალოდ მოსდევს საზღვრულს.

თანდებული საზღვრულს ახლავს და არა მსაზღვრელს შემდეგს შემთხვევებში: ხოლო აკვლინეს აქუნდა მასცა ქუეყანაჲ ფრიადი და ერი დიდი და ქალაქნი ძლიერნი მისვე ზღუს-პირისაგან სალინოჲსა ვიდრე **მთათამდე** ზერხოვანთა და ქალაქადმდე ტარანტოჲსა, ეტ. II, 25, 6; მოიწია მათ **ანგელოზთამდე**, წარტყ. 12, 23.

ამ უკანასკნელ მაგალითში ნაწევარი წინ უსწრებს სახელს, ამიტომ ასეთ შემთხვევაში შეუძლებელიც იყო თანდებული ნაწევარს დართოდა. თანდებულის გადატანა ნაწევარზე მხოლოდ მაშინ იქნებოდა დასაშვები, თუ ეს ნაწევარი სახელის ბოლოს იქნებოდა მოტეხული, მაგალითად: მოიწია ანგე-

ლოზთა მათმდე, სწორედ ისე, როგორც გვექონდა ზემოთ: მიდღეთა მათმდე (ზირაქ 45, 19).

როდესაც წინადადებაში ორი სახელია წარმოდგენილი და ორივეს ესა-
ჭიროება თანდებულია, იგი ჩვეულებრივ ერთვის ერთ მათგანს, უმეტესად
პირველს. ამიტომ ქვემოთ მოყვანილ წინადადებაში ჩვენთვის საინტერესო
სახელი არსებითად თანდებულიანია და არა უთანდებულო (ამიტომ მოგვეყვას
აქ და არა ზემოთ): მოუწოდოს ყოველსა ქუეყანასა მის წინაშე აღმოსავალით-
გან მზისათ ვიდრე დასავალამდე და ყოველთა კიდეთა, მამ, სწავ. (II) 19 v.
აქ კავშირი „ვიდრე“ და თანდებული „მდე“ ეკუთვნის ორივე ხაზგასმულ
სიტყვას (...ვიდრე ყოველთა კიდეთამდე, ან: ...ვიდრე ყოველთამდე კი-
დეთა).

დასასრულ, აღნიშნავთ ისეთ მაგალითებს, რომლებშიც თ-ა სუფიქსი
გაიგივებულია ებ სუფიქსთან, ე. ი. იგი მხოლოდ მრავლობითობის ნიშნად
არის მიჩნეული და ბრუნვის ნიშანი დაერთვის, როგორც ებიან ფორმებს.
ზემოთ, მოქმედებითთან დიკავშირებით, მსგავს მოვლენაზე იყო საუბარი და
აქ აღარ გავიმეორებთ. მოვიყვანოთ რამდენიმე მაგალითი:

და მოვიდა ვიდრე იუდასიამდე და მიეახლა ვიდრე ბქეთამდე ერისა
ჩემისათა და ვიდრე იერუსალსმდე, შიქვა 1, 9 (ბქე-თა-დ-მდე = ბქე-ებ-ად-
-მდე. შდრ. ვიდრე... ბქეთამდე ისკალონისათა, 1 მეფ. 17, 52 ლავ.); ...მისზე
ზღუს-პირისიგან სალინოხსა ვიდრე მთათამდე ხერხოვანთა და ქალაქამდე
ტარანტოხსა, ეტ. 11, 25, 6; ყოველი ესე სისხლი არა შვამით ყოველსავე
სამკადრებელსა თქუენსა მფრინველთაათგან ვიდრე საცხოვართამდე, ლე-
ვიტ. 7, 16 (შდრ. ვიდრე საცხოვართამდე, კიმ. I, 200, 12); რომელნი-იგი
მოსრნა ღმერთმან პირისიგან მამათა ჩუენთაჲსა ვიდრე დღეთამდე დავი-
თისთა, მოც. 7, 45 (ღ რედაქცია; შდრ. იქვე ვარიანტი: ვიდრე დღეთამდე);
და სცხო მას ჯუჲარისა ცხოველისა ზეთი თავითგან ფერკეთამდე მისა, კიმ.
II, 195, 7; და ვიდრე ყოველთა დაბადებულთამდე განკდა სიმუნე იგი ნე-
ტართამ მათ, სვან. 440 ხ.

მოქმედებითისა და ვითარებითის ისეთი ფორმები, როგორიცაა ფერკ-
თა-ათ-გან და ფერკ-თა-დ-მდე, ჩვენი აზრით, უბრალო ანალოგიით არ უნდა
აიხსნებოდეს. აქ არის ენის ძლიერი მისწრაფება, უფრო გასაგები გახადოს
ესა თუ ის ფორმა, ქართული ენის ბუნებას დაუქვემდებაროს გრამატიკული
ნორმები, სახელდობრ: ყოველ გრამატიკულ კატეგორიას ჰქონდეს თავისი
საკუთარი აფიქსი, ყოველ აფიქსს მხოლოდ ერთი ფუნქციის შესრულება
ევალდებოდეს, როგორც ჩვენ გვაქვს ჩვენი ენის შთელ ფორმებზე. ზემოთ მო-
ყვანილი მაგალითების დამწერისათვის, უძველესია, ხაზგასმულ სიტყვებში
თ-ა მხოლოდ მრავლობითობის ნიშანი იყო და მასთან არ იყო დიკავშირე-
ბული იმა თუ იმ ბრუნვაზე მითითება; ბრუნვებს იმის შეგნებაში ათ და დ
სუფიქსები გამოხატავდა; ან, უკეთ რომ ვთქვათ, ბრუნვების გამოსახატავად
მან ათ და დ სუფიქსები დაურთო. სხვა საკითხია, თუ რატომ მაინცდამაინც
მოქმედებითსა და ვითარებითში ხდება ასეთი ამბები და არა სხვა ბრუნვებ-
ში, ხოლო არა აქვს ამ საქმეში რაიმე წილი თანდებულებს? (ეს ცალკე კვლევის

მოითხოვს, ფაქტი კი ისაა, რომ დაწყებულია ამხედრება თ-ა სუფიქსის განუყოფელი ბატონობის წინააღმდეგ, უპირატესობას აძლევენ ებიანი მრავლობითის სისტემას. შემდეგ და შემდეგ ბრძოლა ამ ორ სისტემას შორის თანდათან ებიანი ფორმების უპირატესობით წარიმართა და მისივე გამარჯვებით დასრულდა. ახალ ქართულში, როგორც ვიცით, თითქმის მთელი პოზიციები ებიან მრავლობის უჭირავს, თანაინი მრავლობითი აქა-იქ არის შემონახული, ისიც ან ძველი ქართულიდან ნაშთის სახით დარჩენილსა და ან საერთოდ უპერსპექტივო ფორმებში¹. იყო კიდევ სხვა გარემოებანი, რომელთაც ხელი შეუწევს ებიანი ფორმების გაბატონებასა და თანაინი ფორმების თანდათან გაძევებას სალიტერატურო ენიდან, ამ გარემოებებზე ჩვენ გვექნება საუბარი.

აქ ჩვენ კიდევ უნდა შევხვთ ორ საკითხს:

✓ 1) როგორ განთავსდებოდა წრფელობითი ბრუნვა მრავლობის რიცხვში? და

✓ 2) როგორ, რა საშუალებებით ახერხებდა ენა მოქმედებითში (და ვითარებითში) მრავლობითობის გამოხატვას. თუ ჩვეულებრივ თანაინი მრავლობითით მისი გადმოცემა ვაჭირვებით ხდებოდა?

უუპასუხოთ მოკლედ ამ კითხვებს.

✓ 1) როგორც აღნიშნული გვქონდა, წრფელობითი ერთ-ერთი უძველესი ბრუნვითაა. საბუთობითი ბრუნვა, რომელმაც შეცვალა შემდეგ წრფელობითი, კარგა მოგვიანებით წარმოიქმნა წრფელობითიდან. სახელობითის ჩამოყალიბებამდე წრფელობითი ასრულებდა იმ ფუნქციებს, რომლებიც შემდეგ სახელობითს დაეკისრა. და მაინც ამ წრფელობითის (გრამატიკული) რიცხვი არ უნდა პქონოდა, მას არ გააჩნდა ფორმა, რომელიც სიმრავლეს გამოხატავდა. მრავლობითი რიცხვის აღმნიშვნელი ფორმანტი ნ (←ენ), რომელიც ძველ ქართულში გვხვდება სახელობითთან, შედარებით გვიანდელი წარმოშობისაა და თავისი ხნოვანობით სახელობითს უტოლდება, სახელობითი და ეს ნ (ენ) ორგანულ კავშირშია ერთმანეთთან. ამიტომ ამაო იყო ნ. მარის ცდა სახელობითი და ეს ნ (ენ) ერთმანეთისაგან გაეთიშა: „Показатель множественности н сам по себе не связан органически с именительным падежом“². ნ. მარს ასეთი განცხადება დასჭირდა იმისათვის, რომ მას პირის ნაცვალსახელებში ჩუენ, თქუენ სიმრავლის აღმნიშვნელი ეს ნიშანი დაენახა: ჩუ-ენ, თქუ-ენ: „С предшествующим глаголом в форме окончаний-ен он в личных местоимениях выражает не только Им., но и Р., D и П“:

✓ 1 ა. ნიჭობაძე, მარტივი წინადადების ევოლუციის ძირითადი ტენდენციები ქართულში. საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. II, № 1—2, 1941, გვ. 100.

² ნ. მარსი, 1941, გვ. 37.

ჩუ-ენ მმ, ნაც, ნამ
თქუ-ენ მმ, ნაც, ნამ¹

მაგრამ რომ ეს დებულება სწორი არ არის. ჩანს იქიდან, რომ ასეთი „სიმრავლის აღმნიშვნელი“ ენ. შეიძლება ნაცვალსახელთა მხოლოდითი რიცხვის (!) ფორმებშიც გამოიყოს: მ-ენ², შ-ენ. ამათი გამოცხადება მრავლობითად კი შეუძლებელია. გარდა ამისა, არსებობს ამ სიტყვების დაშლის სხვა, სწორი კდა: „დიალექტებში შენახული მენა სრული ანალოგონია შენა-სი და მრავლობითის ჩვენა და თქვენა-სთან ერთად საბუთს იძლევა ყველგან გამოიყოს სადეტერმინაციო -ნა- ელემენტი: უაქვეფეროდ გვექნებოდა: მე-, შე-, ჩვე-, თქვე-. ამათგან გარკვეულს პირობებში იხმარება შე-, თქვე- („შე კაი კაცო!“ „თქვე დილოცვილებო!“). მე- სალიტერატურო ქართულში მხოლოდ უ-ნ-ოდ იხმარება, ჩვე- სრულებით არ გვხვდება“³. მაშასადამე, თუ ნ. მარის ეს დებულება სინამდვილეს არ შეესაბამება. რაღა ერთადერთი შესაძლებლობა: მრავლობითობის ნ (ენ) ნიშანი მხოლოდ სახელობითის დავუკავშიროთ⁴. გამოდის, რომ მანამ, სანამ სახელობითი წარმოიქმნებოდა, არც გვექნია ნ (ენ), როგორც ნიშანი სახელების მრავლობითობის გამოხატვისა.

მაგრამ მაშინაც ხომ იყო საჭიროება სახელების (სუბიექტის, ობიექტის) მრავლობითობის გამოხატვისა? როგორ ახერხებდა ამას ენა?

გამოთქმულია მოსაზრება, რომ სახელობითის ჩამოყალიბებამდე, ე. ი. სანამ ნ სუფიქსი დამკვიდრდებოდა სახელების მრავლობითობის გამოსახატავად, ამ ფუნქციას ი ასრულებდა ეს მოსაზრება ეყრდნობა იმ დებულებას, რომ ზმნებში მრავლობითობის საწარმოებლად გვაქვს იგივე ი სუფიქსი არა მარტო იმ შემთხვევებში, როცა მასთან შეწყობილი სახელი მოთხრობითში იგულისხმება (ჩვენ ვიცი-თ, თქვენ იცი-თ, ჩვენ ეყავ-თ, თქვენ ჰყავ-თ), არამედ მაშინაც, როცა ასეთი სახელი სახელობითში (ძველ წრფელობითში) არის მოსალოდნელი: ჩვენ ვარ-თ, თქვენ ხარ-თ. ამის მიხედვით ჩანს, რომ თ-ს ფუნქციები სახელებში შეიზღუდა, ზმნებში კი ისევ ძველებურად დარჩა. მაშასადამე, თავდაპირველად ასეთ შემთხვევებში სახელის მრავლობითობა წრფელობითსა და მოთხრობითში თ-ს უნდა გამოეხატა, ვთქვათ ასე: კაც-თ ვარ-თ, კაც-თ ხარ-თ⁵.

¹ იქვე. სხვა ნაშრომში (მცოდნეობითი ინფორმაციის ძიებათა 8 წიგნი) ნ. მარს სიმრავლის აღმნიშვნელი ეს ე (ენ) და, მასთან ერთად, ებ-იც სხვა ენებიდან ნახსენებ ფორმანტებად წიხნდა, ზოლო მრავლობითობის მკვიდრ ქართულ ნიშანს ს (ს)-ში და იქიდან გამოშვანარებ ბგერებში (თ...) ხედავდა (НАИ, 1915, გვ. 769).

² რომელში მომცენ მენ, ი. 17, 11 D (არის დიალექტებშიც).

³ ა. ჩიკობავა, ჯანუხის გრამატიკული ანალიზი, 1936, გვ. 72.

⁴ ნ წოდებითში (კაც-ნ-ო) ძალზე გვიანდელი მოელენაა და შესულია სახელობითიდან, თვითონ სახელობითი ერთ დროს წოდებითის ფუნქციასაც ასრულებდა. ნ, ამაზე ხემათ, გვ. 79—80.

⁵ ა. ჩიკობავა, მრავლობითობის სუფიქსთა გენეზისისათვის ქართულში; იბერ-კავკ. VI, 1954, გვ. 74.

მაგრამ ეს მოსაზრება მაინც მოსაზრებაა, რომელსაც სხვა ფაქტებითაც უსაბუთოება შემავრება. თვით ზემოთ აღნიშნული მაგალითის (კაც-თ ვარ-თ) მსგავსი რამ კი ნაშთის სახითაც არაა ცნობილი არც ძველსა და არც, მით უმეტეს, ახალ ქართულში.

ასეთია საგარაუდებელი ვითარება უძველეს ქართულში, რა მდგომარეობაა ძველ ქართულში? აქ წრფელობითში მდგარი სახელის მრავლობითობაზე წარმოდგენას გვიძლევდა

ა) რიცხვითი სახელები (რაოდენობითი და განუსაზღვრელი) და

ბ) თვით ზმნა.

ა) პირველ შემთხვევაში რიცხვითი სახელი დაერთოდა არსებითს სახელს წინ და ის უჩვენებდა სიმრავლეს (გარკვეულს, კონკრეტულს) და ორივე მათგანი წრფელობითს ბრუნვაში იღვია: ორ კაც, სამ ყრმა, შუდ ძმა, ათორმეტ წელ, ოთხ ათას მამაკაც და სხვა. ამ შემთხვევაში არა არსებითი სახელის ფორმა, არამედ რიცხვითი სახელის ფუძე, მისი შინაარსი იძლეოდა. გარკვეულ სიმრავლეზე წარმოდგენას; ზმნა რიცხვითი სახელისა და ამ უკანასკნელის მიერ განსაზღვრული არსებითის შინაარსს აქცევდა უფროაღებებს და ამის მიხედვით უთანხმდებოდა მას მრავლობითს რიცხვში. ამიტომაც, რომ გვაქვს ასეთი ფორმები: იწ იყვნეს ჩუენ თანა შუდ ძმა, მ. 22, 25. აქ „იყვნეს“ იმიტომ გვაქვს, რომ „შუდის“ შინაარსი იძლევა ამის საფუძველს. მსგავსი მაგალითებია: ორ კაც გამოწინდეს, ლ. 24, 4 C. სხვა ხელნაწერებში ამის ნაცვლად გვაქვს: ორ კაც ზედა მოადგეს (DEF და სხვა); არიან სამ ყრმა, კიმ. I, 46, 32; არიან ორ დანაკ, ლ. 22, 38 და სხვა¹.

¹ რიცხვითი სახელებიდან ცალკე უნდა გამოიყოს „ერთი“, რომელიც განუსაზღვრელ ნაწილად ითვლებოდა და მასთან მდგომარეობაში სახელიც მუდამ მხოლოდობითს რიცხვზე იყო წარმოდგენილი. ეს „ერთი“ მხოლოდობითისათვის იყო განკუთვნილი, ყველა დანარჩენი რაოდენობითი რიცხვითი სახელი—მრავლობითისათვის, ამ „ერთ“-თან დავამოწმებთ უნდა ითქვას, რომ ამ მხრივ ჩვენ სრული მსგავსება გვაქვს იმ ენებთან, სადაც ასეთი ნაწილები არსებობს. შდრ. მაგალითად, გერმ. ein (= ერთი) და ein Mann, სადაც (უკანასკნელი) „ein“ ისეთივე განუსაზღვრელი ნაწილარია, როგორც ჩვენი „ერთი“ (იყო კაც ერთ მდიდარი, მოვალს დედაკაც ერთ), ასეთივეა აგრეთვე ინგლ. a, an, რომელიც one-დან (= ერთი) მომდინარეობს.

არ იქნება ინტერესიკული აღინიშნოს, რომ „ერთ“-ს მნიშვნელობით უფროს აგრეთვე „ოდენ“, რომელთანაც ასევე ძალზე დამახასიათებელია წრფელობითი ბრუნვის ხმაურება. მაგალითად: და იყო ვითარ ექუს ეამ ოდენ, ლ. 23, 44 C; ათხუთმეტ ოდენ უტევან, ი. 11, 18; ორას წყრთა ოდენ, ი. 21, 8; იყვნეს ფარანგლნი იგი ორას ოდენ კაც, ისტ. ქრესტ. 210, 16 და სხვა.

ეს „ერთი“ და „ოდენ“, მასადავს, განუსაზღვრელობას, მხოლოდობას ანიჭებს სახელს და, ცხადია, განსაზღვრული სახელი და მრავლობითი რიცხვი არ შეიძლება ვიზნაოთ მათთან. ამ მხრივაც კარგად უდგება ის სხვა ასეთი ნაწილები მკითხველს. შდრ., მაგალითად, გერმ. es war einmal ein Mensch, მაგრამ: waren Menschen; ინგლ. there was a man, მაგრამ: there were men.

როდესაც საჭირო იყო ამა თუ იმ სახელის არა კონკრეტული რაოდენობის წარმოდგენა, არამედ საერთოდ სიმრავლის გამოხატვა, რაოდენობითი რიცხვითი სახელების ნაცვლად განუსაზღვრელი რიცხვითი სახელები **მრავალ**, **ბევრ** (დღევანდელი ვაგებით) იხმარებოდა: გვხვან **ბევრ** მზარდულ, არამედ არა **მრავალ** მამა, 1 კორ. 4, 15, სწორედ ამიტომაც, რომ რიცხვითს სახელებთან არსებითი სახელები უძველეს ტექსტებში წრფელობით ბრუნვაში დგას. აღსანიშნავია ისიც, რომ რიცხვითი სახელები ჩვეულებრივ (იშვიათი გამონაკლისით) წინ დგას, არსებითი შემდეგ (პირველადი რიგი).

რიცხვითი სახელების არსებითთან ასეთი დამოკიდებულება ჩვენ უფრო პირვანდელ სახელ მიგვაჩნია: პირვანდელია როგორც რიგი (ორ კაც), ისე ფორმა (წრფელობითშია ორივე).

იქ დავეუბრებთ კიდევ საჭირო მოწმობებს ძველი ტექსტებიდან: რომელი შორავს იერუსალმშია ას საბოც ასპარეზ, ლ. 24, 13 C; შთაისხის თითოეულმან მათგანმან ორ ანუ თუ სამ საწყაულ, ი. 2, 6 C; რამეთუ ხუთქმარ ცვალებულ არს შენდა, ი. 4, 18 C; პოვნეს ათას კაც, ძვ. ქართ. ქრესტ. 47, 20; ხუთ სტოვა იყო, ი. 5, 2; მრავალ სადგურ არს, ი. 14, 2 C; საენგ მრავალ არიან, იქვე, DE; მრავალ სხუცა სასწყაულ ეო, ი. 20, 30 C; ეშმაკეულებ მრავალ, მ. 8, 16 C; გარე-მომადგეს მე ძალებ მრავალ, კიმ. I. 122 24 და სხვ.

იქ წარმოდგენილი მასალიდან დიდი ნაწილი ისეთია, რომელიც რაიმე ზომას, ერთეულს თუ საწყაულს გამოხატავს. წრფელობითი ბრუნვის ხმარება ასეთ შემთხვევებში ძველ ქართულში ძალზე გავრცელებული მოვლენაა. თუ დამოკიდებული წინადადების ის სახელი (ქვემდებარე, დამატება), რომლის რაოდენობაც (თუ ზომა) უნდა გადმოსცენ, ნაცვლსახელით არის გამოხატული, ილნიშნული რიგი ირლევია: გამოვიდა სიმონ-პეტრე და გამოითრეცდა ზადესა მას ქუეყანად, სავსესა დიდ-დიდითა თევზითა, რომელი იყო ას ერგასის და სამ, ი. 21, 11. ეს მოხდა იმისთვის, რომ „თევზის“ განმეორება თავიდან აეცთინათ.

ახლა ასეთი საკითხი: როგორ უთანხმდება ზმნა ასეთ სახელს რიცხვში? არჩევანი თავისუფალია: შეიძლება მხოლოდობითში, შეიძლება მრავლობითში, პირველის ნიმუში იქნებოდა: „ხუთ ქმარ ცვალებულ არს შენდა“, „მრავალ სადგურ არს“; მეორე სახეობისათვის გამოდგებოდა: „საენგ მრავალ არიან“, „პოვნეს ათას კაც“.

თავდაპირველად მხოლოდ პირველი სახეობა უნდა გვქონოდა და, მაშასადამე, მეორე სახეობა მეორეული, შემდეგ განვითარებული მოვლენაა.

მეორე შემთხვევაში არსებითს სახელს, რომლის სიმრავლაც უნდა ილნიშნულიყო, არ ახლდა რიცხვითი სახელი, მაგრამ ზნა მის შინაარსს, აზრს უწყევდა ანგარიშს და ასეთი სახელის მრავლობითობას საკუთარი ფორმით ილნიშნავდა. ეს უძველესი მდგომარეობა ძველ ქართულში ისეთი სახელების სახით შემოგვრჩია, რომელნიც თავიანთი ფუძით, ე. ი. კვლავ შინაარსით, ბუნებრივად, თავისთავად სიმრავლეს (ერთზე მეტ რაოდენობას, ჩვეულებრივად ორს) შეიცავს. ასეთია, პირველ ყოვლისა **თუალ** და **ყურ**.

ამის მაგალითები: თუილ გასხენ, მრ. 8, 18; თუილ უგინ, თეკლ. 95, 31; თუალ-უახუნე კაცთა, იპოლ. 7, 20; თუალ-უყვნი, ი. 13, 24 C; ყურ გაღვანი, მრ. 8, 18 C და სხვა. ყველა ამ შემთხვევაში **ორი** (ე. ი. მაინც სიმრავლე) **შინაგანად**, სახელის **ფუძის** მიხედვით იგულისხმებოდა. მაშასადამე, აქაც არსებითად **აზრის** მიხედვით ხდებოდა სახელის მრავლობითობის გამოხატვა ზმნის ფორმაში.

მაგრამ ზევნ დარჩენილი გვაქვს ასეთი უძველესი მდგომარეობის კვალი, სადაც არც ეს **შინაგანი**, თავისთავადი სიმრავლე იგულისხმებოდა, მაგრამ ზმნა მაინც აღნიშნავდა სახელის მრავლობითობას. ამის გადმონაშთებია: **არიან საჭურის**, რომელნი დედის მუცლითგან იშვნეს ეგრეთ. და **არიან საჭურის**, რომელნი კაცთაგან გამოისაჭურისნეს, და **არიან საჭურის**, რომელთა **საჭურის** იქმნეს თავნი თჳსნი სასუფეველისათჳს ცათამსა, მ. 19, 12 C. „საჭურის არიან“ უძველესი დროის გადმონაშთია, როცა არ იყო სახელობითი, მაშასადამე, - **ნ (ნენ)** მრავლობითობის ნიშანიც, და სიმრავლეს ასეთ შემთხვევებში ზმნა აღნიშნავდა. ნარიანი ფორმები, რომლებიც ამ წინადადებაში გვხვდება (რომელნი, თავნი, თჳსნი), რასაც ვირთვითა, მერმინდელია და არა უძველესი. საჭირთა აღნიშნოს, რომ ოთხთავის ყველა სხვა ფერსი-აში, ძველსა თუ ახალში, ეს ადგილი ასეა გადმოცემული: „არიან საჭურისნი“, რაც, ცხადია, უფრო გვიანდელი ნორმების მიხედვითაა გაკეთებული: სახელობითის გადმოქრელი გავლენა აქ კარგად ჩანს. უფრო ძველი მდგომარეობის ძვირდასი გადმონაშთი მხოლოდ ადრეის ოთხთავება შემოგვინახა.

მაგრამ ამ უძველესი მოვლენის კვალი მარტო ამ ერთ მაგალითში როდი გვაქვს შემონახული. ასეთივე ხასიათისაა ეს მაგალითიც: და სხუაცა **ცხოვარ არიან**, ი. 10, 16 C, რომელიც სხვა რედაქციებში ასეა გადმოცემული: და სხუანცა **ცხოვარი მიდგან** (DE და სხვ.).

თუ არ ამნაირი შინაარსის ჩაღებით, სხვა მხრივ შეუძლებელია აიხსნას ზმნისა და სახელის რიცხვში დამოკიდებულება ამ მაგალითშიც: რომელთა **ესხნენ ცოლ**, 1 კორ. 7, 29; როგორ შეიძლება ითქვას **ესხნენ ცოლ**? ძველი ქართული ნორმა ზომ ასეთია: ესხნენ ცოლნი, ესუას ცოლი? ძველი ქართულის ნორმა ასეთია, მაგრამ ჩვენთვის საინტერესო ფორმა (**ესხნენ ცოლ**) უძველესი ქართულის გადმონაშთია და არა ძველი ქართულის გამოხატულება: აქ ჩვენ შემონახული გვაქვს, თუ შეიძლება ასეთი თქვას, წრფელობითი-განუყოფელი ბატონობის ხანის ნორმა. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ამ ზმნამ („ესხნეს“) კიდევ დიდხანს შემოინახა იმ უძველესი ხანის ეს დამახასიათებელი თვისება მხოლოდითშიც:

ა) აღამიწათათვის — **ვ || სუ**: არა მივის მე ქმარ, ი. 4, 17 C; არა ესუა მას **შვილ**, მ. 22, 25 C.

ბ) სხვათათვის — **დგ**: რომელთა **სულ** არა უდგს, მთც. 114, 15. შდრ. **სა-ცხოვარ** თუ **გედგნენ**, ჰლუწოდე მათ, ზირაქ 7, 24. „საცხოვარ“ მხოლოდითშია, მაგრამ ზმნა მასთან შეთანხმებულია მრავლობითში, ეს არა მარტო იმიტომ, რომ „საცხოვარ“ კრებითი სახელია, არამედ უმთავრესად იმიტომ, რომ „ედგა“-სთან წრფელობითი იხმარება ჩვეულებრივ და მას (წრფ.) აზრის,

შინაარსის მიხედვით ერთნაზები ზმნა მრავლობითის რიცხვში. ასეთი მაგალითებია კიდეც:

შვილ თუ **გესხნენ**, განისწავლენ იგინი და მოდრიკე სიყრნითგანვე ქედი მათი, ზირაქ 7, 25; **ისხენთ** ლათუ **შვილ**, ნაშობნი იგი თქუენნი ნავლუღეზანვე იყენენ, იქვე, 41, 12; და **გესხნეს** შენ **მწყემს** მრავალ, იფრ. 3, 3; **შვილ** აბა **გესხნესა** თქუენ, ძე, ქართ. ტრესტ. 87, 11; **შვილ ვისხენ**, იქვე, 47, 29; რამეთუ სულსა, **კორც** და **ძუალ** არა **ასხენ**, ლ. 24, 39; **შვილ უსხნა**, Onoc. 106, 23.

ასეთივე ხასიათისაა აგრეთვე ამ ფუძის შემცველი რთული ზმნები, რომლებშიც თავიდანვე წარფელობითში წარმოდგენილი სახელი პირდაპირი ობიექტი იყო. მაგალითად: **აღვრ-ასხნა**, კიმ. 1, 58, 21; სას. პოეზ. 164, 8; **თუალ-უყვნა**, ი. 13, 24 C; **წამ-უყვნა**, ი. 13, 24 და სხვა.

აქ მოყვანილ მაგალითებში წარფელობითი ბრუნვა გარდაუვალ ზმნებთან ქვემდებარეს გამობატავს (შვილ გესხნესა), ხოლო გარდამავლებში — პირდაპირ დამატებას (შვილ ვისხენ).

დიდ ინტერესს წარმოადგენს ის გარემოება, თუ რატომ არ შეიძლება მრავლობითში იდგეს არსებითის სახელთან წარმოდგენილი ნაწევარი, რატომ გვაქვს „კაც-ნი იგი“ და არა „კაც-ნი იგი-ნი“. ჩვენ აქაც მრავლობითი რიცხვის წარმოების ძველი სახე გვეჩვენება: ნაცვალსახელებსა ძველი მღვთმართობა უფრო დიღხანს შეინარჩუნეს.

დასასრულ, უნდა შევნიშნოთ შემდეგიც:

აქ წარმოდგენილი იყო ისეთი მაგალითები, როცა წარფელობითი ბრუნვა ქვემდებარეს ან პირდაპირ დამატებას გამობატავდა, სხვა შემთხვევებზე, როცა წარფელობითი ბრუნვა შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილად არის გამოყენებული, აღარ გავაგრძელებთ საუბარს, რადგან აქ მას შიშ უმეტეს არ გააჩნია მრავლობითი რიცხვი. მაგალითად: რამეთუ **ერთ-ზრახვა**, **ერთ-სულ** და **ერთ-ნება** იყენეს იგინი, ხანძთ. 118, 3; რომელნი იყენეს კეთილად **ღმრთის-მსახურ**, წმიდათა ეკლესიათა **აღმაშენებელ**, ბაბბაროზთა ბანაკსა **დამარღუვებელ**, კემნარიტთა ქრისტეანეთა **სიქადულ** და მოწყნეთა **სიხარულ**, იქვე, 146, 38.

აქვს თუ არა წარფელობითის ებიანი მრავლობითი? ებიანი მრავლობითზე ქვემოთ ცალკე გვექნება ლამაზი და ფრულად შევარდნით ამ და ებიან ფორმებთან დაკავშირებულ სხვა საკითხებზე. აქ აღვნიშნავთ მოკლედ, რომ წარფელობითის ებიანი მრავლობითი აქვს და იგი ძალიან გავრცელებულია ძველ ქართულში, მაგალითად: გარე-მომადგეს, მე ძალღებ მრავალ, კიმ. 1, 122, 24; ვიქმნეთ მტუერ და ძუალღებ ვანჯელ, იქვე, 300, 22; მრავალ ასლებ აქუს, 1 კორ. 12, 12; თქუენ იყენეთ ჩემდა ძეგბ და ასულღებ, 2 კორ.

¹ „ასხენ“ აქ, რა თქმა უნდა, იმიტომ კი არა გვაქვს, რომ ქვემდებარედ ობი სახელია წარმოდგენილი: „კორც“ და „ძუალ“, არამედ იმიტომ, რომ თითოეულ მათგანში ამის დამწყობი ერთზე მეტს გვლენს: „კორც“ და „ძუალ“ წარმოადგენს (შეფრ. შვილ არა გესხნეს).

ნ, 19; იყვნით თავებისა თქუენისა მეგობრებ, ლ. 16. 9 C; რასალა გუჟან მოწამებ, მრ. 14, 63 C და სხვ.

რომ წრფელობითს მოეპოვება ეზიანი მრავლობითი, პირველად ეს 1. ნ. მარს აქვს აღნიშნული თავის ტიპულეზსა¹ და გრამატიკაში²; შემდეგ ეს და-
დასტურებული აქვს „ძველ ქართულ ენაში“ ა. შანიძესა³, რომელსაც, გარ-
და ამისა, გარკვეული აქვს, თუ რა შემთხვევაში გვხვდება ასეთი ფორმები⁴.

მაგრამ ნ. მარს აღნიშნული აქვს ისიც, რომ წრფელობითს ბრუნვას
ნაირიანი მრავლობითიც მოეპოვებაო. მართალია, მას სათანადო მაგალითები
მხოლოდ თანხმოვანფუძიანი სახელებიდან მოჰყავს და იმასაც ფრჩხილებში
სვამს (კაც-ნ, უფალ-ნ, სოფელ-ნ)⁵. მაგრამ მაინც შეუძლებელია ამ დებულე-
ბის გაზიარება: მსგავსი მაგალითები ძველ ქართულში არ მოიპოვება⁶.

ა. შანიძეს ეს ფორმა, რასაცვირველია, არ შეუტანია თავის შრო-
მაში. ის ამის შესებზე შემდეგს უარყოფითს დასკვნას იძლევა: „ძველის-ძველ
ტექსტებში ეზიანი მრავლობითი უფრო ხშირად წრფელობითში გვხვდება
(ძებ, ისულებ, სენაკებ, სოფლებ და მისთ.), რადგანაც ეს ფორმა ნაირიან
მრავლობითს არ გააჩნდა“⁷.

ხეცსურულ კილოში ბლომად გვხვდება მსგავსი ფორმები: რო თავზე
ფლანს დაგზურნეს (137, 10)⁸; მენადირენ ერთად წივიდეს (197, 12); ბეერ
სამ-სამს გაწყდეს ძმანია (222, 32). მაგრამ ამ ფორმებში ინი შემდეგაა და-
კარგული, როგორც ეს გვაქვს მხოლოდობითის ფორმებში, და ფორმა არსები-
თად სახელობითისაა. ისე კი უნდა ითქვას, რომ როცა ნ. მარი „კაც-ნ“,
„სოფელ-ნ“ ფორმებზე მსჯელობდა, ხეცსურულის ეს (თუ სხვა მსგავსი) მა-
სალები არ ჰქონია მხედველობაში; მას ეს მაგალითები უფრო თეორიულად
აღდგენილ ფორმებად მიაჩნდა. მაგრამ, როგორც ვნახეთ, ასეთი დაშვება თე-
ორიულადაც შეუძლებელია.

(2) ახლა მოკლედ უნდა ვუპასუხოთ მეორე კითხვას, თუ როგორ, რა
საშუალებებით ახერხებდა ენა მოქმედებითსა (და ვითარებითში) მრავლობი-
თობის გამოხატვას, რაკი ვიცით, რომ თანიანი მრავლობითით მისი გადმო-
ცემა გაჭირვებით ხდებოდა. აქ გამოყენებული იყო სამი საშუალება:

¹ OT, ტაბ. VII.

² Ipa. გვ. 36, 40, 49, 51, 52, 53.

³ ძვ. ქართული ენა, 287, 368. 2.

⁴ ნ. VII ტაბულა. ბოლო თავის გრამატიკაში წრფელობითის ეს ფორმა (კაც-ნ) ფრჩხილ-
ლებს გარეთაც აქვს გამოტანილი (Ipa. გვ. 37, 40).

⁵ ერთადერთი შემთხვევა, სადაც მსგავსი ფორმა წარმოდგენილი, ზენ შეგვხვდა პარ-
ხლის ოობთაჟში, სადაც სწერია: ბოლო რომელთა ქამეს, იყვნეს ოთხ ათას მაჰან ბოლო თაბი-
ერ ყრწებისა და დედებისა, მ. 13, 38 E. მაჰან კიდევ რომ არ იყოს *laḥṣa elakim*, მაინც
სწელია მხოლოდ ერთეულ შემთხვევაზე დაყრდნობით ასეთი დიდი დებულების წამოყენება.

⁶ ძვ. ქართ. ენა, გვ. 287, 368. 2.

⁷ ბ. გაბუღური, ქვესურული მასალები, ა. შანიძის რედაქციით: წელიწადი 1923 — 24.

1) ტერტი თვით თანადი მრავლობითი იყო. ავად, თუ კარგად ენა იშვი-
ათად, მაგრამ მაინც მიმართავდა ამ საშუალებას. ძალზე იშვიათად ეს უთან-
დებულო ფორმებით იყო გადმოცემული, შედარებით მეტად — თანდებულ-
ით (ვან). ამის მაგალითები ზემოთ იყო მოყვანილი¹ (ტურქურთა მათთან —
ტურქურებითა მათითა, უკუანაასკნელთაგან = უკუანაასკნელნითგან) და აქ
ალარ გაეიშვორებო.

2) მეორე გზა იყო პირდაპირ მხოლოდითი რიცხვის გამოყენება. რაკი
ენას ჩვეულებრივ არ შეეძლო მოკმედებითისათვის (და ვითარებითისათვის)
თანადი ფორმის აღება, იგი სახელის რიცხვის ფორმით გამოხატვაზე ბელს
იღებდა და მარტივად მხოლოდითს რიცხვს მიმართავდა, რომელშიც მრავ-
ლობითის შინაარსს ღებდა, რაც შემდეგ კონტექსტით შელავნდებოდა. ამის
მაგალითებით სავსეა ძველი ქართული. გაიხედავთ, და თქვენ წინაშეა მხო-
ლოდითი რიცხვის ფორმა, მაგრამ იქვე ტყობილობთ, რომ მასში მრავლობი-
თის შინაარსია ჩადებული, რაც იქვე ირკვევა კონტექსტით, ან, თუ არსე-
ბობს, ამ ადგილის სხვა ენებზე თარგმანით. ეს გზა არ იყო უცხო ქართული
ენისათვის, არსებითად ასეთივე იყო ის მაგალითები, რომელთაც ჩვენ ზემოთ
წოდებლობითის მრავლობითზე საუბრისას ვიხილავდით (შდრ. შეილ თუ გესხ-
ნენ, საცხოვარ თუ გედვანენ, რომელთა ესხნენ ცოლ და სხვ.). მაშასადამე,
აქაც იშინაირადვე დვას საკითხი: სახელის ფორმა ვერ გამოხატავს მრავლო-
ბითს, ეს მრავლობითი შინაარსით იგულისხმება და კონტექსტში ჩანს. ყვე-
ლაზე ხშირად ასეთი ფორმები ურთ თანდებულისანი სახელების გამოყენები-
სას გვხვდება. ამის კარგი ნიმუშია სანარების სიტყვა მოწაფე, რომელიც
იესუს 12 მოწაფეს გულისხმობს და ამიტომ მრავლობითში უნდა იყოს წარ-
მოდგენილი. სხვა ბრუნვებში მართლაც ასეთა: მოწაფენი, მოწაფეთა (მოთბ.
მიც., ნათ.), მოწაფეთა თანა, წინაშე მოწაფეთა, მაგრამ გახდება თუ არა
საკირო მოკმედებითი, ენა ერთბაშად ცვლის გვს და მხოლოდითის ფორ-
მით კმაყოფილდება. მაგალითად: ხოლო იესუ მოწაფითურთ განეშორა მათ-
გან და მივიდა ზღუხ-კიდედ, მრ. 3, 7. აქ „მოწაფითურთ“, რასაკვირველია,
ნიშნავს „მოწაფეებით“, რასაც ამტკიცებს იქვე ნათქვამი: ჰრქუა იესუ მოწა-
ფეთა თჳსთა. (მრ. 3, 9). რაკი მოწაფეებს უთხრა, ცხადია, ამ მოწაფეებით
განეშორა ის ფარისევლებს. ზემოთ თქმულს ადასტურებს აგრეთვე ამ ადგი-
ლის თარგმანი სხვა ენებზე, მაგალითად: ბერძნ. ματθ τῶν μαθητῶν ἑαυτῶν,
სომხ. առաքելութեան խումբ, რუს. с учениками своими, გერმ. mit seinen
Jüngern და სხვ. ეს ოთხთავემ ერთადერთი მაგალითი სრულებით არ აჩინს,
ასეთივე შინაარსისაა მოწაფითურთ კიდევ შემდეგს მაგალითებშიც: აღწდა
ნავსა მოწაფითურთ თჳსით, მრ. 8, 10 C; მოუწოდა ერსა მას მოწაფითურთ
თჳსით, მრ. 8, 34 C; ვითარ გამწოდოდა იერიქოდთ მოწაფითურთ თჳსით,
მრ. 10, 46 C; მრავალ-გზის მისრულ იყო მუნ იესუ მოწაფითურთ თჳსით,
ი. 18, 2 C; შენ თანა ვყო ვნებაჲ ესე მოწაფითურთ ჩემით, მ. 26, 18 CD. ყვე-

ლა ამ მაგალითში მრავალი (ჩვეულებრივ 12) მოწიფე იგულისხმება, თუმცა სახელის ფორმა ყველგან მხოლოდობითია.

ახეთი მდგომარეობა მარტო ამ სიტყვაში როდია. საჭირო შემთხვევაში ასეთსავე პირობებში შეიძლება აღმოჩნდეს ყველა სახელი, აქ ვუჩვენებთ კიდევ რამდენიმეს: მოვიდა დედა ძეთა ზებედესთან **ძითურთ** თვსით, მ. 20, 20 C. რომ ამ სიტყვასაც მრავლობითის შინაარსი აქვს, ეს ჩანს D.E.-ს ჩვენებით: მაშინ მოუტდა, იესუს დედა იგი **ძეთა** ზებედესთან **ძეთა** თანა თვსთა. **ძეთა** მრავლობითია, მაშასადამე, **ძითურთ** თვსით აგრეთვე მრავლობითს გულისხმობს. ქვევით C-შიც ლაპარაკია „ძეთა“ შესახებ: რამთა დასახდენ **ორნი ძენი ჩემნი**, ერთი მარჯუენით შენსა და ერთი მარცხენით შენსა, მ. 20, 21 C. ეს ორი შვილი იყო, როგორც სხვა ადგილიდან ჩანს, იოვანე და იაკობ. მრავლობითშია ეს სიტყვა სხვა ენებზე არსებულ თარგმანებშიც, მაგალითად: в синовиимъ своихъ და სხვ.

...იქმოდე შენ ქუეყანასა **ძითურთ** შენით და **მონითურთ**, 2 მეფ. 9, 10. ხაზგასმული სიტყვები აქაც მრავლობითში იგულისხმება, რადგანაც ქვემოთ ტექსტიდან ვტყობილობთ, რომ „სიბას ესა ითხუთმეტ ძე და ოც შონა“ (იქვე).

...ზედა-მიუტდეს მას მღდელთ-მოძღუარნი იგი და მწიგნობარნი **მოხუცებულითურთ**, ლ. 20, 1. ზღრ. იი старейшими და სხვ. ეს სახელი ამ შინაარსითაა ნახმარი აგრეთვე თეკლას მარტილობაშიც: აღიმსთო განთიად და მივიდა სახედ ონესიფორსა **მოხუცებულითურთ** და სხვათაც მრავლითა კაცებითა, თეკლ. 99, 18.

...და წარვიდა დავით **კაციითურთ**, რომელნი იყვნეს მის თანა, სიკელად, 1 მეფ. 23, 5. რაკი სწერია „რომელნი იყვნეს“ო, ჩანს, ბევრი ყოფილა. მაშასადამე, **კაციითურთ** მრავლობითის შინაარსით არის ნამმარი.

...(ცოლნი) რომელ ვიხსენით ჟუხო-თესლთაგან **შვილითურთ** მათით, 2 ეზრა 8, 89; აკურთხენ მშობელნი **შვილითურთ** და **შვილნი** მშობელთა თანა, ხანძთ. 108, 6; და ესე წარადგინა **შვილითურთ** წინაშე მეფისა მის, პარხ. 1007a (ტექსტიდან ჩანს, რომ 7 შვილი წარადგინა); წარმგზავნიდეს ჩუენ სახლელეუბითურთ და **შვილით** ვიდრე გარეშე ქალაქსა მას, მოც. 21, 5 (რუს. თარგ.: с детьми и детьми); შეკრბეს ფარისეველნი **სადუაჯველითურთ**, ძვ. ქართ. კრესტ. 49, 11; დრტუნვად იწვეს მღდელთ-მოძღუართა და მწიგნობართა და ფარისეველთა და მოხუცებულთა **სადუაჯველითურთ**, ბოლნ. 10, 6, „სადუაჯველითურთ“ ოთხთავის სათანადო ადგილებიდან არის აღებული და მრავლობითში იგულისხმება, ოთხთავში ყველგან მრავლობითშია ნამმარი. გარდა ამისა, აქ ის მრავლობითების გარემოცვაშია მოქცეული და ბუნებრივია, თუ მასში ბევრი იგულისხმებოდეს.

...(განვიდეთ) **კახუკითურთ** და **მოხუცებულთ**, ძით და ახუდით, **ცხთვრით** და **ზროხით** ჩუენით, გამოსლვ. 10, 9 ლავ. ყველა ხაზგასმული სახელი მრავლობითში იგულისხმება, მაგრამ ყველის მხოლოდობითის ფორმა

აქვს, შდრ. რუს. თარგმანი: *пойдем с малолетними нашими и стариками нашими, с сыновьями нашими и дочерьми нашими, и с овцами нашими и с волами нашими пойдем*. ოშკის ბიბლიის მთარგმნელს მოუხერხებია ამ სიტყვებიდან მხოლოდ ორი დაესვა ებიან მრავლობითში, სხვები ისევ მხოლოდობითია დატოვებული, მაგალითად: ბრქუა მას მოსვ: *ქაზუკით* ჩუენითურთ და *მოხუცებულით* გინვიდეთ, ძეებითურთ და ასულებით, *ცხოვრიო* და *ზროხით*. ცხადია, ამ ტექსტების მთარგმნელთა და გადამწერთათვის ერთნაირი შინაარსის სიტყვებია „ძით და ასულით“ და „ძეებითურთ და ასულებით“, თორემ ერთისა და იმავე ბერძნული სიტყვების გადმოსაცემად იმათ არ იხმარდნენ. ბერძნულში კი სათანადო სახელები მრავლობითშია დასმული: ძჰჲ *αὐτῶν* *καὶ* *τῶν* *θυγατέρων* *αὐτῶν* ...და სხვა.

...არა შეამოთ მისგან¹ უგბოლეელი, არცა მგბარი წულითა, არამედ მწუარი ცეცხლითა თავი ფერჯითურთ და ნაწლეით, გამოსლ. 12, 9. შდრ. რუს. თარგმ.: ...но емате испеченное на огне, голыу с ногами и внутренностями.

...და იუოს ქუეყანაჲ განსარყუნელად *დამკადრებულთურთ* მისით ნაცოდთათჳს საქმეთა მათთაჲსა, მიქია 7, 13. თბილისურ გამოცემაში ეს სახელი მრავლობითშია წარმოდგენილი: *დამკადრებულთა* თანა მისთა. სხვა ენების თარგმანები, რასაკვირველია, მრავლობითს უზენებს: *an punu imtelei en*.

...და ეგრეთ მოვიდა იგი წმიდისა სჳმონისა *მოყუხითურთ*, რომელთა დიდითა შრომითა მოიღეს იგი მუნ და შეიღეს და დაღვეს მის წინაშე, კიმ. I, 298, 10. რომ ეს „მოყუხითურთ“ მრავლობითს გულისხმობს, ეს ჩანს იქიდანაც, რომ იქვეა ნათქვამი: *რომელთა* დიდითა შრომითა *მოიღეს* იგიო².

...ხელის-დღე მოვიდა კაცო იგი *კარაულითურთ*, კიმ. I, 301, 17. ხაზგასმული სიტყვა აქაც მრავლობითს გულისხმობს, რადგანაც იქვე ქვემოთ ეს ცხოველი სხვა ბრუნვაში მრავლობითშია დასმული: ფერაიკა იგი *ვართაჲ* იბოვა ეგრეთ.

მსგავსი მაგალითები ძველ ქართულში ძალიან ბევრია. აქ მოყვანილიც საკმარისია, რომ დაესაჯნათ: მოკმედებითს ბრუნვაში დასმული სახელის მრავლობითობა ხშირ შემთხვევაში არ გადმოიცემოდა. ენა ამ შემთხვევაში მხოლოდობითის ფორმას სჯერდებოდა, რომელშიც შინაარსი მრავლობითისა იყო ჩადებული. მისი მრავლობითობა ბუნებრივად იგრძნობოდა კონტექსტით და, რა წამსაც კი მიეცემოდა მთარგმნელს საშუალება ეს სახელი სხვა ბრუნვაში დაესვა, ის მაშინვე მრავლობითის ფორმით გვევლინებოდა (მოვიდა *მოწყაფითურთ*, მაგრამ: მოუწოდა *მოწყაფეთა*). მაშასადამე, *ჟორმა* მხოლოდობისა, *შინაარსი* მრავლობითისა, — ასეთია ზემოთ აღწერილი მოვლენის თავისებურება ძველ ქართულში³.

¹ მრავლობითის გამოხატვის ეს თავისებურება შემწნული ჰქონდა ბროსეს L'Art Libéral ou Grammaire Géorgienne, პარიზი, 1834, გვ 57—58; კ. დონდუაძე O шух субстантивных множественности в грузинском языке и ее значение, I, 1923, გვ 54.

² ი. ი. მ. ნ. ი. შ. დ. ლ. ი. სახელთა ბრუნვა

2) შესანიშნავად შეთხვევაში ენა მოკმედებითი ბრუნვის მრავლობითობის აღსანიშნავად ებიან ფორმებს მიმართავდა. აქ გვხვდება როგორც უთანდებულო, ისე ურთ თანდებულობის ფორმები, პირველი — ნაკლებად, მეორე — უფრო ხშირად, მაგალითები:

და შეესაბამებოდა დაეცნეს იგინი პირთა მათთა ზედა და შეიმუსრნეს მკედრებითურთ მათით, კიმ. I, 245, 3; დაცემა და დარლუვამ ქალაქთაჲ ყოფად არს სოფლებითურთ, იქვე, 263, 7; დამკუეს სერი იგი ტახლებითურთ, იქვე, 309, 24; უბრძანა მიცემა მათი მოყუხებითურთ საპყრობილესა, კიმ. II, 55, 13; შეკრბეს... თესლებითურთ, მოც. 4, 27; შეითქუნეს პურიანი იგი და წარმართნი მთავრებით მათითურთ, მოც. 14, 5; შევიდეს განსაკითხავსა მას ათასის-თავებითურთ, მოც. 25, 23; და პავლე წარყვანა თეკლა კაცებითურთ, თეკლ. 108, 1; წარავლინა იგინი ქუეყანასა სომხითისისა აღჭურვილნი ხპარაზენებითურთ, ლიტ. ურთ. 33, 15; საკუერთხი ტუინიანი შეეწირო შენდა ვერძებითურთ და საკუმეველით, ფსალმ. 65, 14; ვითარცა თუთ მოსე იტყვს შეკრბასა კელმწიფეთასა ნათესავებითურთ ისრაელისაჲთ, შატბ. 263 ა.

აქ მოყვანილი მაგალითები ყველა ურთ თანდებულობითა და თანაობას, ერთადობას გამოხატავს. გვხვდება, რა თქმა უნდა, უთანდებულო ფორმებიც. რომელთაც სხვადასხვაგვარი მნიშვნელობა აქვთ. უფრო ხშირად ისინი საკუთრელობითის გაგებით იხმარება, მაგალითად: ირცალა ჯაჭუებითა ვის კელეწიფა შებორკილებად იგი, მრ. 5, 3; იწვეს მოღებად ცხედრებითა ყოველთა სნეულთა, მრ. 6, 55; იქცეოდეს ხალენებითა და თხისა ტყავებითა, ებრ. 11, 37; განამტკიცნა... სასწაულებითა და ნიშებითა, ებრ. 2, 4; სცემდეს რომელნიმე მათგანნი კუერთხებითა, პარხ. 1041 ხ; რომელნიმე მოჰშკრიდეს ფერჭთა მისთა წათებითა და რომელნიმე კელთა მისთა ტახარძენებითა, იქვე, 1042 ა; (გუნდი) მოვილს მუნ დამპრებითა და სანთლებითა და მახულებითა, ი. 18, 3 C; შთამოვიდა მსაჯული იგი კელაპტარებითა, პარხ. 1082 ხ; მაშინ შეკრბა სიმრავლე ქალწულთაჲ კერიონებითა და ჯუარებითა, იქვე, 126 ნ; სამოსელსა მათსა განაბმიდეს საბლუბითა, ამოს 2, 8; და მათ შეიწყნარეს იგი და ყოველი სოფლები მათი გვრგვანებითა და მწიობრებითა და მოზღნებითა, ივდი 3, 7; პუნეებითა და ეტლებითა განგეწყენენ, ვითარცა ცეცბლნი, ბრძოლად შენ ზედა, იერ. 6, 23; შეგკრიბო შენ და ყოველი ძალი შენი ფარებითა და ჩაფხუებითა და მახულებითა, ეზეკ. 38, 4; რომელნიმე დაილეწდეს წვეთი კუერთხებითა და რომელნიმე სცემდეს კობლებითა პირთა, პარხ. 873 ა; ვითარცა მოვლენ კურელებით მათით, 1 მეფ. 14, 11; რომელნი აღაგზნეს მრავლითა საკლდელებითა თითო-ჟერითა საცხოვართაჲთა, სპეტს. 7, 4; და საესე იყო მდინარე იგი ხუთქებითა, უდაბნ. 26 v ხ; დავჰვამ ზღუდ მტეებითა, იობ 38, 8; ლავ; ვიდრემდის აღცა-იკიდებდეს სნეულებსა ხარცლებითა, არიმ. 55, 63, 3; მოვიწვე-ვიდა კაცი... მრავლებითა მოყუხებითა, ისტ. ქრესტ. 293, 21; გუემეს ნეტარი იგი ყურიმლის-ცემითა და მჯილებითა და ქუსლებითა, კიმ. I, 84, 5.

მსგავსი მაგალითები ბევრი მოიპოვება ძველ ქართულში. ებიანი მრავლობითის ასეთ სიბზირეს მოქმედებითში აქვს თავისი გამართლება: მოქმედებითი ჩვეულებრივ არა აქვს თანაირ მრავლობითის და აქ ებიანი მრავლობითი ეშველება მას.

ასეთ პირობებში მოქმედებითის გვერდით გვხვდება ვითარებითიც. მაგრამ აქ, რასაკვირველია, მისი მოქმედების არე გაცილებით უფრო შეზღუდულია. ყოველ შემთხვევაში, ვითარებითს ბრუნვაში მრავლობითობის გამოსატყვის თითქმის ერთადერთი საშუალება ეს არის, სხვა საშუალებები უფრო შეკვეცილი და შეტად ღარიბია. აქ დავასაბუღებ ორიოდ მაგალითს.

ხოლო ვარსკვლავნი ცისანი დასხმულ არიან **სახწაულებად** და **ეამეზად**, პარხ. 1176; ი. ჯავ. აღწ. 178, 35 (შდრ. მთოვარე — ჯიმებად, ვარსკვლავნი — სასწაულებად, სვან. 315 b); დაქრებით საჯნისნი თქუენნი **გრმლად** და **მანგლები** თქუენი — **ლახურებად**, იოველ 3, 10¹. ეს მაგალითი იმითაც არის საინტერესო, რომ მხოლობითის ფორმით წარმოდგენილი **გრმლად** შინაარსით მრავლობითს გულისხმობს, როგორც ამას უხვენებს საერთო აზრი კონტექსტისა (**საჯნისნი** — **გრმლ(ებ)ად** და **მანგლები** — **ლახურებად**) და სხვა ენების თარგმანები: *перекресте глаза ваши на мочи и верши ваших на конях*. ძალიან საინტერესოა, რომ იგივე მაგალითი სხვა წინასწარმეტყველ-თანაც გვხვდება, მაგრამ აქ საქმის ვითარება შებრუნებულია: ხმლებს საბნისებად ჭრიან, **ლახურებს** — **ნამვლებად**. ამას გარდა, ებიანი მრავლობითის ვითარებითში აქ სახნისია მოცემული, აი ეს მაგალითიც:

და შეკრიდენ **გრმლებსა** მათსა **საჯნისებად** და **ლახურებსა** მათსა — **მანგლად**, შიჭეა 4, 3. მაგრამ ამ ტიპის (და, საერთოდ, ვითარებითის სხვა) მაგალითები ძალზე მცირეა.

...და შექმნა იგი **სირებად** თორმეტად, კიმ. I, 115, 7; ათას შუდას სა-მეოც და ათხუთმეტ სიკლად ქმნეს **იდაყუებად** სუეტებისა მის, გამოსლევ. 39, 6; ხარისხები იგი ბჭეთა მათ ეზოდასათად და **მანაებად** ქარვისა და **მანაებად** ეზოდასა მის, გამოსლევ. 39, 9; და ნათესავი მაგისი იყოს მრავლად **თეხლებად**, დაბ. 48, 19; და იყოს ბაბილონი... **ზორცუებად** სასტყუელად, იერ. 51, 37; მიგითხოვნეს შეილნი თქუენნი და იყვნეს **მჯედრებად** და **რომელნიმე** მეეტლედ, 1 მეფ. 8, 11 (მეეტლედ = მეეტლეებად).

ზემოთ წარმოდგენილ მაგალითებში ვითარებითი იხმარება მისი ჩვეულებრივი მნიშვნელობით — უბრალო დამატებად; ის უპასუხებს კითხვაზე რად? შექმნა **სირებად**, ე. ი. **ჩიტებად** შექმნა, **ჩიტებად** გადააქცია და სხვა.

მაგრამ ზოგჯერ ვითარებითი ასეთ შემთხვევაშიც (ებიან მრავლობითში) მიმართულებითი (მიწევნითი) ბრუნვის ფუნქციითაც არის ნაბმარი, მაგალითად:

¹ ეს ადგილი ასე იკითხება ლავურკის ზელნაწერში: დაქრით საჯნისები თქუენი, რგმლად (ასეა) და მანგლები — ლახურებად.

გიყოფოდით დაბნეხსა და აღვიმსოთ ვენაგებად. ქებაჲ, 7, 11 — 12; იაკობ წარმოვიდა კარგებად, დაბ. 33, 17; და მერმე მოიპართეს წყაროებად. ამონ. 210, 25; მიიქცეს წყაროებადვე, იქვე, 215, 12.

2. ებიანი მრავლობითი

ებიანი მრავლობითი, როგორც ცნობილია, ძველ ქართულში შედარებით ნაკლებად იხმარებოდა. ამავე დროს მას აბასიათებდა ზოგი ისეთი თვისება, რაც დღევანდელი თვალსაზრისით შეუთავსებელია მრავლობითობის მაწარმოებელი ფორმანტისათვის. ეს ისაა, რომ დღე ჩვეულებრივ ჰმნას ეერ ითანხმებდა მრავლობითს რიცხვში ვერც მაშინ, როცა ეს ებიანი სახელი სუბიექტად იყო წარმოდგენილი (შეგზოხა მათ ქალები), და ვერც მაშინ, როცა ის პირდაპირ ობიექტს გამოსატყვევდა (მოიღო ტყავენი); ხშირად მას არც მსაზღვრელი სახელის შეთანხმება შეეძლო (შეღები მცირე). ებიანი მრავლობითის ამ თვისებების გამო, აგრეთვე იმიტომ, რომ მის გვერდით ენაში არსებობდა თავიდან-ფეხამდე აღჭურვილი ნარ-თანხიანი მრავლობითი, ფრ. კორტელი არ მოუჩიდა და ებიანი ფორმები ისეთ კრებით სახელებად ჩათვალა, რომელსაც მხოლობითის ფორმა აქვს: „Die zweite (Pl.) auf ihm ist mehr ein Kollektivnomen in Singularform... Beispiel: შვილი Kind, შვილები Kinder, შვილები etwa = eine Kinderschar“¹.

ებიანი მრავლობითი ძველი ქართულისათვის უცხოლ შიამნდა აგრეთვე გ. დეიტერსსაც, რომელიც ასეთი ფორმების არსებობას ძველი ქართულის ხელნაწერებში მხოლოდ იმით ხსნიდა, რომ ამ ხელნაწერებში წარმოდგენილი ძეგლები თითქმის მხოლოდ ასლები და ებიანი ფორმების შეტანა მათში მხოლოდ გადამწერების საქმეაო².

ნ. მარც თავის სხვადასხვა შრომაში ებიან მრავლობითს „ხალხურ“, „ველგარულ“ ფორმებად თვლიდა³. დაესკენ აქვე, რომ ეს ტერმინები („ხალხური“, „ველგარული“) მისთვის სინონიმები იყო. ასეთი შეხედულებანი, რასაკვირველია, არ შეეფერება სინამდვილეს.

მიუხედავად ებიანი მრავლობითის ზემოთ აღნიშნული თვისებებისა, მაინც უნდა ვთქვათ, რომ ეს არის ჩვეულებრივი ფორმა მრავლობითობისა. ის საესებით ნათლად და სრულად გამოხატავს სახელთა მრავლობითობას. ზოგ შემთხვევაში ის არის თითქმის ერთიდერთი საშუალება სახელთა მრავლობითობის აღნიშვნისა (ესხნეს ძეგბ და ასულეგ, ჯაჭუებითა, მოყუსებითურთ და სხვ.)⁴. ჩვენ გადაჭარბებულად გვეჩვენება გავრცელებული შეხედულება, თითქოს ეს ძველ ქართულში ძალზე იშვიათად იხმარებოდა. ასეთი შეხედულების არსებობა იმიტთა გამოწვეული, რომ ძველი ქართული ენისა

¹ Fr. Zorell. Grammatik, 1930, გვ. 19.

² G. Deeters. Armenisch und Südkaukasisch: Caucasica, 4, გვ. 48.

³ TP, III, გვ. XLIII; OT, რამა V; PBM, გვ. 36.

⁴ ნ. აქვე ზეოი, გვ. 290 — 291 და სხვ.

და ლიტერატურის ბევრი ძველი ჯერ გამოცემული არაა; რაც გამოცემულია, ამ თვალსაზრისით არაა შესწავლილი და არაა გამოვლენილი, თუ რა ადგილი უჭირავს მათში ეზიანი მრავლობითის ფორმებს, რა შემთხვევებში იხმარება, რა თავისებურება ახასიათებს მათ და სხვა.

ეზიანი მრავლობითი, როგორც აღვნიშნეთ, ძველ ქართულში ჩვეულებრივი ფორმებია. ენა მას ისევე მიმართავს, როგორც ნარ-თანთან მრავლობითს; ამიტომ სრულიად ბუნებრივია, თუ სხვა ენებიდან თარგმნისას ერთ რედაქციაში ერთნაირი (ვთქვათ, ნარ-თანთან) ფორმები გვაქვს; მეორეში — მეორენაირი (ეზიანი). ამის კარგ მაგალითს იძლევა ოთხთავის ორი რედაქციის შედარება ამ თვალსაზრისით. შდრ. მაგალითად:

DE	C
მ. 8, 30 კოლტი ღო რ თ ა ა მძოვარი	კოლტი ღო რ ე ბ ს ა მრავლისა მძოვარი
მ. 10, 27 ქადაგეთ ერ დო თ ა ზედა	...ერ დო ე ბ ს ა ზედა
მ. 11, 16 უ ბ ა ნ თ ა ზედა	ზორის უ ბ ნ ე ბ ს ა
მ. 13, 53 დაასრულნა იესუ იგაგნი ესე	დაასრულა იესუ იგაგნები ესე
მ. 23, 29 ალაშენებთ საფ- ლა ვ თ ა	აშენებთ თქვენ საფლავეებსა
მრ. 11, 8 რ ტო თ ა მოჰაფდეს	რ ტო ე ბ ს ა მოჰაფდეს
ლ. 16, 9 ისხენით... მე გო- ბარნი	იყვენით ...მე გო ბ რ ე ბ
ლ. 23, 27 სიმრავლმ... დედა- თ ა ა	სიმრავლე ...დედეებისა
ი. 4, 28 უთხრა კაცთა მათ	ჰრქუა კაცებსა მას და სხვა ² .

ჩვენთვის უეჭველია, რომ ძველი ქართველი მწერალი და მკითხველი ერთნაირად აღიქვამდნენ ხაზგასმულ ფორმებს: კოლტი ღო რ თ ა ა და კოლტი ღო რ ე ბ ს ა, მოჰაფდეს რ ტო თ ა და მოჰაფდეს რ ტო ე ბ ს ა. ეს ასე რომ არ ყოფილიყო, აღნიშნული ფორმები არც შეცვლიდნენ ერთმანეთს.

შემთხვევით ხომ არ ცვლიან ეს ფორმები აქ ერთმანეთს? არა, რასაკვირველია. ასეთი შენაცვლება გვხვდება თითქმის ყველგან. მაგალითად, ერთი ადგილი იოველის წინასწარმეტყველებიდან ასე იკითხება ოშკის ბიბლიის მიხედვით:

² ი. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, აღნიშნული ოთხთავი რედაქციულად: თბილ. უნივ. შრომები, ტ. 30 — 31 B, 1947, გვ. 187.

ჰყიდავან მრავალ-ფერი საჭურველი: **ვრმლები** და **შორლები**, **ფარები** და **მწულ-კაბარები** შემზადებულები. იქვე (H) 170; იყო მას შინა **მდინარები** და **სარწყავნი** უხუბებით, მამ. სწავ. 270; საფლაფნი მუფეთანი საე-სენი **ჭუალებითა** არი სწორ არიან სახლსა საგლახაკოსა. იქვე, 271; მას ეამსა **გუამები** გამოვიდოდის საფლაფთაგან, იქვე, 298; რამეთუ **ცულები** აქუნდა და დაპლწდეს კერპთა ამათ ყოფელთა, სპეც. 52, 3; უკუეთუ ნანდვლე ძემან იმსმან მოგცეს თქუენ **დაბნები** და **აგარაკები**, გინა **ზუარები** ვენაქთაჲ, 1 მეფ. 22, 7; იხარებდით მთანი და **პორცუნი**, **ლეენი** და **ტეენი**, **ზღუანი** და **მდინარენი**, და **წყაროები**, სენ. 373 მ.

ახლა ენახოთ ისეთი მაგალითები, სადაც ერთი და იგივე სახელი ერთ-სა და იმავე დროს ორივენაირი ფორმითაა წარმოდგენილი: ნარ-თანთანს მოსდევს ეზიანი, ან ეზიანს — ნარ-თანთან:

და იქმენით თქუენ **ტალავრები** მსგავსად წერილისა მაგის, ნეგშია მ, 15; და იქმნეს კაცად-კაცადმან **ტალავრები** ერდოებსა თესსა ზედა, იქვე, მ, 16; და იქმნეს **ტალავრები**... და დასხდეს **ტალავართა** მათ შინა, იქვე, მ, 17. **ტალავრები** — **ტალავართა**, — ამათ ენა სრულებით არ ასხვავებს, ერთიმეორის გვერდით ხმარობს მათ. კიდევ უკეთესია მეორე მაგალითი, სადაც ერთი და იგივე სახელი თვით ერთსა და იმავე ბრუნვაში (სან.) ერთიმეორის გვერ-დით ჯერ ეზიანი ფორმითაა წარმოდგენილი, შემდეგ — ნარიანით:

და შეკრბა მთავრები იგი და **ერის-თავეები** სოფლისაჲ და ვარზაანები და ძლიერნი იგი **ერის-თავენი**, დანიელ 3, 24. **ერისთავეები** — **ერისთავენი**, — ორივე უფლებამოსილი მრავლობითია. მათი ერთმანეთთან ხმარება ნიშნავს, რომ არჩევიანი თავისუფალია, მწერალი იხმარს იმას, რომელსაც ის საჭიროდ დაინახავს, ან, უკეთ: რომელიც მას ურჩევნია. გარკვეულ შემთხვევებში შე-იძლება თითოეულ ნათვანს აღმოაჩნდეს ზოგიერთი უპირატესობა და ამის მიხედვით მოჰყიდოს მას ხელი მწერალმა თუ მთარგმნელმა. საერთოდ კი მათი ასეთი პარალელური ხმარება ძალიან ხშირია. აი კიდევ ორიოდ მა-გალითი:

სული იყო **ფრთეთა** მათთა და **ფრთეები** მათი იყო ვითარცა ორბისაჲ, ზაქარ. 5, 9; და ესე იყო საფსე **ჭუალებითა** კაცთაჲთა, ეზეკ. 37, 1; და მრქუა მე...: უკუეთუ ცხონდეს **ჭუალები** ესე, იქვე, 37, 3; წინაწარმეტყუე-ლებდ **ჭუალებსა** მაგას ზედა, იქვე, 37, 4; იაგრამ იქვე იკითხება: არქუ მათ, **ჭუალთა** მაგათ განწმელთა.

შემოთ თქმულიდან შეიძლება გაეკეთოთ დასკვნა: ეზიანი მრავლობი-თი სრულიად ჩვეულებრივი, სიკოცხლისუნარიანი და საკმაოდ გავრცელე-ბული ფორმაა ძველ ქართულში. მას ენა არც ისე იშვიათად მიმართავს სანულთა მრავლობითობის გამოხატაჲდ და იყენებს ნარ-თანთან მრავლო-ბითანს გვერდით. განსაკუთრებით ხშირია მისი გამოყენება, როცა ნარ-თანთან მრავლობითი ჩვეულებრივ უძლურია ნათლად გამოხატოს სახელთა მრავლობითობა წრფელობითში, მოქმედებითსა და ვითარებითში.

როცა ებიან მრავლობითზე ვლამარაკობთ, არ შეიძლება დავივიწყოთ, რომ ზოგ ძეგლში იგი შედარებით ნაკლებად იხმარება, ზოგში — უფრო მეტად. ჩვენ შენიშნული გვაქვს, მაგალითად, რომ ძველი ალთქმის წიგნებში იგი უფრო ფართო მასშტაბით არის გამოყენებული. გიდრე ახალი-ალთქმის ქართულ თარგმანებში, ამასთან, თვით ძველი ალთქმის ყველა წიგნში იგი ერთნაირი სიხშირით არ გვხვდება. ხშირია იგი, მაგალითად, გეფეთა ოთხ-სავე წიგნში, აგრეთვე მოსეს I და II წიგნში (დაბ., გამოსლვ.) და სხვაგან, მაგრამ ნაკლებია იგავთა წიგნში (სულ 4 მაგალითი).

არის შემთხვევები, როცა ზემოთ დასახელებულ წიგნებში ებიანი მრავლობითი მთელ წინადადებაში ერთადერთი ფორმა და მის გვერდით არსად ჩანს, ანდა იშვიათად გამოერევა ნარ-თანინი მაგალითები. ეს უკვე აღარ არის დასაწყისი ებიანი მრავლობითის ძლევაშოსილი ბრძოლისა, რომელიც ახალ ქართულში მისი საბოლოო გამარჯვებით დასრულდა. ესაა ამ ბრძოლის ის საფეხური, როცა იგი (ებ. მრ.) საგრძნობ პეტოქეობას უწყევდა ნარ-თანინ ფორმებს და ზოგ შემთხვევაში ავიწროებდა და აძევებდა კიდევ მათ. აი ამის რამდენიმე ნიმუშიც:

სადა იყოს მაშინ ტაძრები იგი და ეზოები შეუნიეროდ შეგკობილი! სადა იყოს მაშინ ჯამლები იგი შეუნიეროდ განგლეხილები, მამ. სწავ. 59; მრავალი ერი დგა წინაშე მის კეისრისა: ხიბრძნის-მოყუარებები იგი და ახის-თავეები და მეგობრები. PO. 108, 3; რამეთუ მოაქუნდა ოქროს თარშით ნავებითა სირაქლმსა და ქიანებსა, და სხუასაცა თუალებსა პატიონებსა და თუალებსა, რომლისაჲ არნ ფერი მსგავს ოქროსა, თუალთ. 63, 4—9; მოივო თავისა თჳსისა ეტლებ და საგედრებ და წინა-მცორვალებ ერგასის ოდენ, 3 მეფ. 1, 5; მოჰრიდეს და დაემალნეს ქუაზებსა და ნაპრალებსა კლდეთასა, ორმოებსა და ჯურღმულებსა წყლისასა, 1 მეფ. 13, 6; და წირთლები იგი და სამშულები და ტახტები და პინაკები... და კარჭეები იგი სახლისა მის წინაგანისა... და კარები იგი ტაძრისაჲ მის, 3 მეფ. 7, 49—50; რადთა არა კმნეს მისგანი სახლსა მას უფლისასა კარი ვეცხლისაჲ და სამშულები და ტახტები და ნესტუები, 4 მეფ. 12, 13; მოასხა აქლემები და ჯორები და ვირები, იედით 2, 17; და დაიმკდრნეს სახლნი, ყოელითა კეთილითა საესენი, ჯურღმულები აღმოკუეთილები და ვენატები განგებულები და ზეთისხილოვანები, ნეემია 9, 25; და მისცა მას ყოველთაგან მოწაგებთა მისთა ზოგი: მონები და მცევლები, ზროხაჲ და ცხოვარი, ვირები და აქლემები, ტობია 10, 10; მისცა ოსია ერსა მას კრავები... და ტბოები, 2 ესრა 1, 7.

ხოც არ არის წინაარსის მიხედვით რაიმე განსხვავება ებიანსა და ნარ-თანინ ფორმებს შორის? გამოთქმულია მოსაზრება, რომ აღნიშნულ ფორმებს შორის არის განსხვავება. ეს ფორმები არისო გამოხატულება ენაში ოდესღაც არსებული სხვადასხვა გრამატიკული კლასებისა. ეს მოსაზრება გუთუნის ტ. დონდუას, რომელსაც ამ საკითხისადმი სპეციალური წერილი

აქვს მიძღვნილი¹. კ. დონდუას აზრით, ნარ-თანიაინი მრავლობითი გონიერთა კლასს გამოხატავდა, ხოლო ეზიანი ფორმები გამოყენებული იყო ნივთთა კლასის, საზოგადოებრივად პასიური არსებითა კლასის, აგრეთვე განყენებული ცნებებისა და კრებითა სახელების გამოხატავდა. ავტორი წერს: „В древне-грузинском языке обрывает на себя внимание та особенность Р¹, что там, где данная форма вообще налича, она почти всегда используется для строго-определённого круга понятий: слова с Р¹ выражают по преимуществу класс вещей, класс социально-пассивных существ и отвлечённые понятия². მეორეგან ავტორი კვლავ იმეორებს ამ დებულებას: „Форма Р¹ в древнелитературном грузинском приурочена, в основном, к определённому кругу понятий; она, повидимому, выражала класс вещей, класс пассивных одушевлённых и, вообще, общественно-пассивных существ, равно отвлечённые понятия, не исключая понятия собирательности или коллективности³. დასასრულ, ავტორი დასკვნის სახით ამბობს: „Именно, позволительно, повидимому, говорить вообще о следах категории грамматического класса⁴ в грузинском, представленной двумя суффиксами множественного числа, из коих суффикс — ი был приурочен к классу пассивных существ, в широком смысле этого слова⁵“.

კ. დონდუას ძირითადი დებულება, რომ ძველ ქართულში გვაქვს შე-
მოწახული კვალი გრამატიკული კლასების არსებობისა, შეიძლება თავის-
თავად სწორი იყოს, მაგრამ ამ კლასების გამოხატულების ადრე მრავ-
ლობითი რიცხვის ნ-თ და ებ სუფიქსებში სინამდვილეს არ შეეფე-
რება. ძველი ქართულის მაგალითები სრულებით არ ამართლებს იმ დე-
ბულებას, რომ ნ-თ სუფიქსებით გონიერთა კლასის სახელების მრავლო-
ბითობა ვადმოიცემოდა, ებ-ით კი — ნივთის აღმნიშვნელი სახელებისა,
ე. წ., როგორც კ. დონდუა ამბობს, პასიური საგნის სახელებისა, საზოგა-
დოებრივად პასიური საგნის სახელებისა. ამ ორი სახის სუფიქსებს შორის
ფუნქციების ასეთი განაწილება არ იცის ძველმა ქართულმა: ნ-თ, სადაც კი
იხმარება, ყველა ტიპის სახელს ერთვის; ასევე ყველა ტიპის სახელს აწარ-
მოებს აგრეთვე ებ სუფიქსიც, მათ შორის გონიერთა კლასის სახელებსაც.
ამას თვით კ. დონდუაც გრძნობს და ცდილობს ახსნას ეს გარეგნულად სხვა-
დასხვა მოსაზრებით, მაგრამ ეს ახსნა დამაჯერებელი არაა. ამა როგორ
უნდა შემოველოს იმ ვადაუღახავ დაბრკოლებას, რომელიც ამ გზაზე ხედება
მკვლევარს და რომელიც იმაში მდგომარეობს, რომ ძველ ქართულში სავესე
იმის მაგალითები, როცა სწორედ გონიერთა კლასის სახელებს ერთვის ებ
სუფიქსი და მათ მრავლობითობას გამოხატავს. თუ ებ ნივთთა კლასის

¹ К. Д. Дондуа, О двух суффиксах множественности в грузинском: *Визант и мышление*, I, 1933, გვ. 43-44.

² იქვე, გვ. 46.

³ იქვე, გვ. 64.

⁴ ბ.ზი ავტორისაა.

⁵ იქვე, გვ. 64.

მრავლობითობის მაწარმოებელია, რა უნდა მას ისეთ სახელებში, როგორიცაა კაცი, ქალი, ყრმაჲ, მამაჲ, დედაჲ, ძე, ასული, ცოლი, შვილი, ქაბუკი, მეგობარი, ასისთავი, ერისთავი, მთავარი, მოყუსი, მსაჯული, ქურდი და თვით კელმწიფს? განა ეს სახელები ნივთთა კლასს განეკუთვნება? ამითან კი ეზიანი ფორმები გვხვდება ჩვეულებრივად, მეტი რომ არა ვთქვათ. ჩვენი მსჯელობა მშრალი რომ არ იყოს, დავიმოწმოთ აქ ზემოთ ნათქვამის დამადასტურებელი მაგალითები:

ვიდრე მიისწრაფის **მამები** ესე, პარხ. 1272; რამეთუ შევიდა **მამები** და და **დედები** მათი, იერ. 40, 7; და მივიდოდა წმიდისა მის თანა ამბობი მრავალი **დედებისა** და **მამებისაჲ**, შუშ. 153, 3; წარტყუნენს **ურმები** და **დედები**, ამონ. 210, 33; და ესმა საულს, ვითარმედ დავით გამოჩნდა და **კაცებიცა** იგი, 1 მეფ. 22, 6; **ქალებსა** განჰყიდდეს ღწოდ და სჟამიდეს, იოეელ 3, 3; ბამეთ ნაყოფი მათი, ისეთ **ცოლებ** და ისხთ **შვილებ**, **ძეებ** და **ასულებ**, და უსხენთ ძეთა თქუენთა **ცოლებ** და ასულნი თქუენნი მისცენით ქმართა და შეენ **ძეებ** და **ასულებ**, იერ. 29, 5 — 6; გამოაჩინეს... აღსლვად იერუსალმად **ცოლებით** და **ასულებით** და **ძეებით** და **მონებით** და ყოვლით კურკლით და საგებელითურთ, 2 ეზრა 5, 1; მოვიგე **მონები** და **მეცვლები**, ეკლეს. 2, 7; რაჲთა იყვნენ ივინი თქუენდა **მონებ** და **მეცვლებ**, იერ. 34, 15; გარე-მოადვა მას **ქურდები** იგი ყოველი, მოც. 9, 39; და ამისა შემდგომად მოსცა მათ **მსაჯულებ**, მოც. 13, 20; რამეთუ მძიმე-გზნდა თხოვად მეფისა მისგან **მკარცებისა** და **მეცდრებისა**, 2 ეზრა 8, 51 (= ქვეითები და ცხენოსნები); რომელმან მოსეს მიერ დაანთქა **ფარაო მეცდრებითურთ**, სას. პოეტ. 278, 158; განთიად ერთზაბათსა მოვიდა მაგ-დანელი მარიამ **მოყუსებითურთ**, ი. ჯავ. აღწ. 152, 1; იწრაფა და მიმოგანსცა **დიასპანებითა**, ესთერ 3, 13; და შეკრბა **მთავრები** იგი და **ერისთავები** სოფლისაჲ და **ვარზაპანები** და ძლიერნი იგი ერისთავნი, დანიელ 3, 94; შეიზრახნეს... მთავარნი, **მარზაპანები** და **ნახპეტები** დამტკიცებად სიმტკიცს საშეუფოჲ, იქვე, 6, 7; და ვითარცა შევიდეს განსაკითხავსა მას **ათასისთავებითურთ** და **კაცები** იგი, **მთავრები** ქალაქისაჲ, მოც. 25, 23; მოუწოდა ყოველთა მთავართა სპარსეთისათა და **უფლებსა** და **სპაიპეტებსა** და სოფლის-მპყრობელთა და მფლობელთა, 2 ეზრა 3, 14; დაადგინა მათ ზედა **ერისთავები** და **ათასისთავები** და **ახისთავები**, 2 მეფ. 18, 1; მრავალი ერი დგა წინაშე მის კეისრისა: **სიბრძნის-მოყუარებები** იგი და **ახისთავები** და **მეგობრები**, PO, 108, 3; იყვნით თავებისა თქუენისა **მეგობრებ**, ლ. 16, 9 C; გამოასბა ყოველი მოფარდული და **მომსყიდვლები** ტაშარსა მას წინა, მ. 21, 12 C; მოიწია იუდა... და მის თანა ერი **მახჯლოსნები** და **წათოსნები**, მრ. 14, 43 C; და წარავლინა მოსე **ქაბუკები** იგი ძეთა ისრაელისათაჲ, გამოსლგ. 24, 5; რასაღა გვქმან **მოწამებ**, მრ. 14, 63 C და ბევრი სხვა.

შეიძლება თუ არა ითქვას, რომ ზემოთ წარმოდგენილ მაგალითებში ბაზგასმული სახელები საზოგადოებრივად პასიური საგნების სახელებია? ამის თქმა, რისაკვირყელიც, შეუძლებელია. აქაი მოცემული გონიერთა კლასის

ყველა სახელი. თუ რამე აქლია აქ, იმის შავალითებიც მოიპოვება ძველ ქართულ ტექსტებში.

რაც შეეხება ისეთ მაგალითებს, როცა ნარ-თანიანი მრავლობითი გამოყენებულია ნივთთა კლასის სახელების მრავლობითობის აღსანიშნავად (ხენი, რტოთა, განგებულბანი, გონებანი, საბლნი, გზათა, თაფთა, გულნი, მფორინველნი, ჰეცთა და სხვ.), ეს იმდენად გაყრცელებული და საყოველთაოდ ცნობილი მოვლენაა, რომ მასზე შეჩერება აქ არც ღირს.

ასე რომ, კ. დონდუას აღნიშნული მოსაზრება არ მართლდება ფაქტებით და იგი უკუაღებულ დანა-იქნეს.

მრავლობითობის სუფიქსთა წარმოშობის საკითხს ეხება ა. ჩიქობავას ამ ბოლო დროს გამოქვეყნებული შრომა „მრავლობითობის სუფიქსთა გენეზისისათვის ქართულში“¹. ამ შრომაში ავტორი სახელთა მრავლობითობის აღმნიშვნელ სამივე სუფიქსს (თ, ნ, ებ) ნივთთა კლასის მანკენებელ ფიქსებად მიიჩნევს, რომლებიც ამ კატეგორიის მოშლის შემდეგ ენამ მრავლობითობის გამოსახატავად გამოიყენა; თუმცა ეს სუფიქსები თავიდანვე ნივთთა კლასის სახელებზე მიუთითებდა, მაგრამ მას შემდეგ, რაც ეს კატეგორია მოიშალა ენაში, ხოლო ამ სუფიქსებს მრავლობითობის აღნიშვნა დაეკისრა, მათი ფუნქციები განზოგადდა და ისინი იქცნენ მრავლობითობის ნიშნებად ორივე კლასის სახელებში (როგორც ნივთთა კლასის, ისე აღამიანთა კლასის სახელებში). თუ რამე განსხვავებაა ამ სუფიქსებში, ეს უპირველეს ყოვლისა, დროული განსხვავებაა: ყველაზე ხნიერი მათ შორის თანია, შემდეგ მოდის ნარი, რომელიც სახელობითი ბრუნვის კბილაა, ხოლო სულ ბოლოს ჩნდება ებ.

თუ ეს ასეა, მაშინ შეუძლებელია ზოგ მათგანში გონიერთა კლასის სახელების მრავლობითობის აღმნიშვნელი სუფიქსი დაეინახათ (ნ, თ), ზოგში — ნივთთა კლასისა (ებ), როგორც ამას კ. დონდუა ფიქრობს. ა. ჩიქობავა ბოლოს დაასკვნის:

„ქართული მრავლობითის -ნ- და -ებ- ორი განსხვავებული კლასის (ნ — აღამიანისა, ებ — ნივთის მრავლობითის) საწარმოებელი არ შეიძლება იყოს.

ორი განსხვავებული კატეგორიის ნიშანი აქ არ უნდა გვექონდეს, თუმცა კლას-კატეგორიის ნიშანი რომ უნდა გვექონდეს, ეს ჩვენთვისაც უდაოა“².

ებ → ეფ სუფიქსი მრავლობითობის აღსანიშნავად მართო ქართულ-ქართველურ ენებში (ქართულსა და ჭანურ-მეგრულში) არა გვაქვს. ის ამ მნიშვნელობით ფართოდაა გამოყენებული იბერიულ-კავკასიური ენების სხვადასხვა ჯგუფში. ხმოვნითი ელემენტი, რომელსაც სხვა წარმოშობა უნდა ჰქონდეს, სხვადასხვა ენაში სხვადასხვაა, მაგრამ ყველგან უცვლელად მეორდება თან-ხმოვნითი ელემენტი ზ.

¹ იბერ.-კავკ. VI, 1954, გვ. 67-77. ✓

² იქვე, გვ. 69.

ასე, მაგალითად, დარგულში სახელთა მრავლობითობის ერთ-ერთი გავრცელებული აფიქსია **ბი** || **ბე**:

ბულ „თითი“, **ბულ-ბი** „თითები“
შინ „წყალი“, **შინ-ბი** „წყლები“.
ნეთ „წარბი“, **ნეთ-ბე** „წარბები“
ქუბი „თათი“, **ქუბ-ბე** „თათები“¹.

წარმოშობით აქ ერთი სუფიქსი უნდა გვქონდეს — **ბი**. **ბე** ← **ბი** ფონეტიკურ ნიადაგზე².

ლაკურში სახელთა მრავლობითობის ერთ-ერთი მაწარმოებელია სუფიქსი **ბუ** (|| ***ბი**)³.

ბი, **ბე** აფიქსები გვაქვს აგრეთვე წახურულსა და რუთულურში⁴.

კაპუტურ-ჰუნზურ ენაში ზმნებისა და სახელების მრავლობითის საწარმოებლად გვაქვს სუფიქსი **ბა** || **ვა**:

ჟალამ „ფანქარი“, **ჟალამ-ბა** „ფანქრები“
წინიკ „ცელი“, **წინიკ-ბა** „ცელები“
ქიდ „გოგონა“, **ქიდ-ბა** „გოგონები“
სუკუ „კაცი“, **სუკა-ბა** „კაცები“
ჩუხტო „მანდილი“, **ჩუხტო-ვა** „მანდილები“
ჟორო „სკამი“, **ჟორო-ვა** „სკამები“⁵

ავტორის აზრით, **ბა** || **ვა** სუფიქსი წარმოშობით რთული შედგენილობისაა:

ბა ← **ბალ** ← **ბ** + **ალ**

ვა ← **ვალ** ← **ვ** + **ალ**

მადაც **ბ**, **ვ** ნივთის კატეგორიის ნიშანია, ხოლო მომდევნო **ალ** — მრავლობითობის ნიშანი. როდესაც ენაში კლასის კატეგორია მოიშალა, მისი სუფიქსები (**ბ**, **ვ**) მრავლობითობის ნიშანს შეუერთდა:

ბ + **ალ** → **ბალ** → **ბა**

ვ + **ალ** → **ვალ** → **ვა**⁶.

¹ შ. გაფრინდაშვილი, სახელთა მრავლობითი რიცხვის ფორმების წარმოება დარგულსა და ლაკურში: იბერ.-კავკ. V, 1953, გვ. 235.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 257.

⁴ ე. ჯეიჩანაშვილი, გრამატიკული კლასები წახურულსა და რუთულურში: იბერ.-კავკ. V, 1953, გვ. 457—59.

⁵ ე. ლომთაძე, მრავლობითობის წარმოება კაპუტურ-ჰუნზურ ენის ზმნაში: იბერ.-კავკ. V, 1953, გვ. 440.

⁶ იქვე, გვ. 442.

ბ. ცალკე ან რომელიმე ხმოვანთან ერთად, გვაქვს სხვა კავკასიურ ენებშიც.

როგორია მათი ურთიერთობა ქართულთან? აქ ბ საერთო კუთვნილებაა, თუ აღვნიშნავთ სხვაობას რომელიმე ამოთვანიდან? ზოგი ამ ენათაგანის შესახებ პასუხს გვაძლევს ა. ჩიქობავა:

„დიდლოურში და ანდიის ხეობის ზოგ სხვა ენაში -ბ სახელთა მრავლობითშიც შეინიშნება: ეს ფორმანტი ქართულიდან შესულს უფრო აგავს, ვინც საკუთარი ფონდის ბ კლასის ექსპონენტის გამოყენებას მრავლობითში, რაც თავისთავად კანონზომიერი იქნებოდა. ანდიურ-დიდლოური ჯგუფის ენა-კილოებში ამ ფორმანტის ვითარება შესასწავლია“¹.

მრავლობითობის ებ სუფიქსის ფონეტიკურ სახესხვაობას უნდა წარმოადგენდეს იმავე მნიშვნელობის მქონე ებ სუფიქსი, რომელიც ქართულ ტომიზმებში გვხვდება. მაგალითად: ვაშლ-ევ-ი, ძეგლ-ევ-ი, მოსლ-ევ-ი, (მ)ღუფ-ევ-ი, ფელ-ევ-ი, ვაკ-ევ-ი, იფნ-ევ-ი და სხვა. მაგრამ მას ადრევე დაუკარგავს თავისი მნიშვნელობა და გეოგრაფიულ სახელებში შემორჩენილა².

მაგრამ დავუბრუნდეთ ისევ ჩვენს ებ სუფიქსს.

როგორც დავინახეთ, ეზიანი მრავლობითი გვხვდება ყველა ტიპის სახელთან, განურჩევლად იმისა, თუ რას აღნიშნავს ეს სახელი, რა შინაარსი აქვს მას. მაგრამ საკითხავია: რა ბრუნვებში გვხვდება იგი მაინც უფრო ხშირად, რა ბრუნვებში — უფრო ნაკლებად და რატომ?

ეზიანი მრავლობითის ფორმები გვხვდება ყველა ბრუნვაში. ყველაზე ხშირად ამ ფორმით პირდაპირი ობიექტია გადმოცემული, ამიტომ ბუნებრივია, თუ ის ხშირად მიცემითსა და სახელობითში გვხვდება. მაგალითად:

შეცემითი:

და შეისხმიდა **საყურებსა** მათსა და **მელევანდებსა** მათსა, ოსე 2, 13; **სახლებსა** **თლილებსა** იშინებდით, ამოს 5, 11; ნუ **საკლველებსა** და **მსხუერპლებსა** შემოსწირედიო ჩემდა, ამოს 5, 25; შეიპყრნა სამნი **მელნი**... და ყოელისა მის კუდებსა გამოაბშიდა **მუფუზებსა** და ყოელსა მას **ყანობიძისა** და **ვენაჯოვანსა** დასწუვიდა, იპოლ. 20, 39; იფარვიდეს **გუამებსა** მას მათსა, ეზეკ. 1, 23; მსახურნი კერპთანი აღჰმართებენ **ტაძრებსა** კერპთასა, თუნიერძელისა **ტაძრებსა** აღაშინებენ, პარხ. 85 ა და სხვ.

შეცემითშია აგრეთვე წარმოდგენილი ეზიანი მრავლობითის ფორმები ირიბი დამატების, გარემოებათა და უბრალო დამატებათა გადმოცემად, მაგალითად:

რამეთუ მიგცენ თქვენ **კრებულებსა**, მ. 10, 17 C; აღჰკიდა **ჯორებსა** თქნსა და აღაგო იგი **ურმებსა** თქნსა, ივლით 15, 11; მოუწოდა... **უფლებსა**

¹ ა. ჩიქობავა, მრავლობითობის სუფიქსთა გენეზისისათვის ქართულში: იბერ.-კავკ. VI, 1954, გვ. 70.

² ა. შანიძე, ებ კილოს ძალი საქართველოს გეოგრაფიულ სახელებში: საქ. მეცნ. აკად. მოამზე, ტ. II, № 8, 1941, გვ. 761—768.

და ხპაიშეტებსა, 2 ეზრა 3, 14; რომელი ჰში მტილებსა შინა, ქებაჲ 8, 13; და ჰვეცნი ღალადებდენ ვენებსა მათსა და ყორანნი — ბვეებსა მათსა, სოფონია 2, 14; შეძურეს ქუაბებსა... და კლდეებსა ზედა აღვიდეს, იერ. 4, 29; ჰელი უფლისად იყოს საცხოვართა შენთა ზედა, რომელ არს ველსა გარე, ცხენებსა, კაპრაულებსა და აქლემებსა, გამოსლვ. 9, 3 ლავ.; და დაუგო კაცებსა მას ჰამად, 4 მეფ. 4, 40; და ჰრწმენა კაცებსა მას ღმერთი, პარხ. 730 ა და სხვ.

სახელობითი:

მოკლედ მას ეშმაკეულები მრავალი, მ. 8, 16; შეიწყნარა ჰდინარე-
შან მან ძუალები იგი წმიდაჲ, პარხ. 987 ხ; იშშნა ბაგინები, ოსე 8, 14; გა-
ნაშრაელა ძეგლები, ოსე 10, 1; და შეწირეს... ზუარაკები ის, ვაცები ორას
და კრავები ოთხას, 2 ეზრა 7, 7; დაჰჰან კარები უბნებსა ზედა, ეკლეს.
12, 4; და წარიღო ბორვალეები იგიცა და წილები იგი ოქროსაჲ, 4 მეფ.
25, 15; მიჰყარა ჩუენ მელები მცირე განმრუენელი გენაქთიჲ, ქებაჲ 2, 15;
და შეკრიბა მუნ ყოველი ტომები ისრაელისაჲ, 3 მეფ. 12, 24 და ბევრი
სხვა.

სახელობითშივე დგას სუბიექტი:

კარანები იგი სოფლებისაჲ სხდა წინაშე პირსა მისსა, ესთერ 1, 3; და
მუნ ოდენ ბვეები არა განგებულ იყო, ნეეშია 6, 1; და შეკრბა მთავრები
იგი და ერის-თავები სოფლისაჲ და ვარჰაპანები და ძლიერნი იგი ერის-
თავნი, დანიელ 3, 94; ფრთეები მათი იყო ვითარცა ორბისაჲ, ზაქარ. 5, 9;
აჰა ესერა გუნდები მოვალს ქუეყანიჲ შორით, იერ. 4, 16; და მოვიდეს
შენდა რემაკები აქლემთაჲ, ესაია 60, 6; ვერძები ნაბაოთისაჲ მოგადგეს შენ,
იქვე, 60, 7 და სხვა.

შემდეგ, ებიანი მრავლობითის ფორმები ხშირად იხმარება წრფელო-
ბითში (ესხნეს ძეგბ და ასულეგბ), მოქმედებითსა (მოყუსებითურთ, ჯაჭუები-
თა) და ვითარებითში (კრმლგბად, ლახურგბად). ეს სიხშირე იმითაჲ გამო-
წვეული, რომ სათანადო ბრუნვები ნარ-თანინ მრავლობითს ან სრულებით
არა აქვს, როგორც, მაგალითად, წრფელობითი, ან საერთოდ აქვს, მაგრამ
მათი წარმოება ჩვეულებრივ ძალზე უჭირს და მათ ათასში ერთხელ მიმარ-
თავს (მოქმ., ვითარ.). ამ საკითხზე შემოთ გვექონდა საუბარი და სათანადო
მაგალითებიც იქ იყო მოყვანილი (გვ. 290 — 291), ამიტომ აქ მეტს აღიარა
ვიტყვი.

ბოლოს, ებიანი მრავლობითი ხშირად იხმარება ნათესაობითშიც, ეს
აღვილი ასახსნელია: ნათესაობითი, როგორც ცნობილია, განსაზღვრებისა-
თვის არის გამოყენებული. შემდეგ, ნათესაობითს ეყრდნობა ორმაგი ბრუნების
სისტემა, ნათესაობითი იხმარება ზოგი სხვა მიზნითაც, რამდენიმე თანდე-
ბულთან და სხვა. ასეთ შემთხვევებში ენა ებიან მრავლობითს ხშირად მი-
მართავს ბოლმე, მაგალითად:

შეგაცვენეს ჩუენ მახვლითა კრმლებსაჲთა და წარგუტყუენნეს, 2 ეზრა
8, 74; რამეთუ მძიმე-გჰნდა თხოვაჲ მეფისა მისგან მკარცხებისა და მვედ-
რებისა, იქვე, 8, 51; რომელნი-იგი ერთვე არიან აღვილსა მას მეფახებისა,

იქვე, 8, 45; და წარავლინა შეტრებად მარჯაპანებისა, დანიელ, 3, 2; მოღებად სცნა ძულნი იგი სამარებისა მისგან, 4 შეფ. 23, 16; პოვეს ნაფი ნავე-ბისაგან ჰაღლელთაგანა, ამონ. 209, 35; მისდევდეს მას მკარცელ ქალაქები-საგან, მ. 14, 13; თვნიერ ყრმებისა და დედებისა, მ. 14, 21; და აღვიდეს მრავალნი იერუსალმად სოფლებისაგან, ი. 11, 55; შეცვალე ერი იგი, რომელი-იგი დაეცა შიგან და ცხენები ცხენებისა მისებრ და ეტლები ეძლებისა მისებრ, 3 შეფ. 20, 25; და უბრძანეს მძღვერთა მათ მოთრევიან ურმებისაჲ, პარხ. 431 ა და სხვ.

ეზიანი მრავლობითი შედარებით ნაკლებად გვხვდება მოთხრობითში, ძალზე იშვიათად — წოდებითში. აი ნიმუშები:

მოთხრობითი:

დავფაროს შენ აქლემებთან მადიამისამან, ესაია 60, 6; და ცნას ყოველმან თესვებთან, ეზეკ. 39, 23; და კარვებთან მათთან და სავანეთა მათთა დაიბანაკეს ერიოთა მრავლითა, ივლით 7, 18; ცხენებთან მათთან დაფარნა ბორცუნი, იქვე, 16, 3; ჰრქუა ყრმებთან მან პავლეს, თეფ. 105, 29; და ყოველმან დაბნებთან მათთან გრქუან შენ, ეზეკ. 38, 13; და დედებთან თქუა: ჩუენ უკუშევდით დედოფალსა ცისასა, იერ. 44, 19; ინაჟ-იდგა კაცებთან მან ი. 6, 10 C.

წოდებითში შეგვხვდა ერთადერთი მაგალითი, ისიც ღრმადი მრავლობითის ფორმით:

განწმედილნო ნაპრაღებნო, აქედით ანგელოზსა ქუეყანისასა და კაცსა ზეცისასა¹ და მკურვალესა, სას. პოეტ. 361, 5.

როგორია ეზიანი მრავლობითის შეთანხმების ძალა? — ერთობ სუსტი. სწორედ აქედან უნდა იყოს წარმომდგარი ის არასწორი შეხედულებანი და გაუგებრობანი ეზიანი მრავლობითის შესახებ საერთოდ, რომელსაც ზემოთ გავეცანით. ფრ. ცორელი, როგორც ვნახეთ, იქამდისაც კი მივიდა, რომ განაცხადა, ეს მხოლოდითის ფორმაა. სახელს რომ არ შეუძლია ზმნის მრ. რიცხვში შეთანხმება, ეს კიდევ არ ნიშნავს, რომ მას არა აქვს მრავლობითის ფორმა. ზმნის მრავლობითის რიცხვში შეთანხმება ზოგიერთ შემთხვევაში დღესაც არ შეუძლია არც ნარინასა და არც ეზიან მრავლობითს („მდინარეები დაშრა“, „წინააღმდეგობანი არის“), მაგრამ ამის გამო მათს მრავლობითობაში ეჭვი არ შეგვდის. დიახ, ეზიან მრავლობითს ძველ ქართულში ძალიან ნაკლებად შესწევდა უნარი მრ. რიცხვში შეთანხმებინა ზმნა (და სახელი). საკმევს ეხება სახელობითსა და მოთხრობითში დასმულ სახელებს. რაც შეეხება მიცემითში დასმული სახელის მრავლობითობის აღნიშვნას, ამას ვერც თანადი მრავლობითი ახერხებდა, და ეზიანზე ზედმეტია ლაპარაკი.

¹ გამოც.: ზეცისა.

3. ებიანი მრავლობითი ვერ ითანხმებს ზმნას მრ. რიცხვში

გუზენოთ რანდენიშე მაგალითი, როცა ებიანი მრავლობითი ვერ ითანხმებს ზმნას რიცხვში ვერც მაშინ, როცა ასეთი სახელი წინადადებაში სუბიექტად არის წარმოდგენილი, და ვერც მაშინ, როცა იგი პირდაპირი ობიექტია.

ა) ებიანი მრავლობითი სუბიექტია

ა) სახელი სახელობითშია:

მოვიდოდა ხარჭებიცა იგი მეფისა აგრძელებს წმიდისა პეტრსა, *პო.* 91, 6; სადა იუოს მაშინ ტაძრები იგი და ეზოები შეუნიერად შემკობილი სადა იუოს მაშინ გამლევი იგი შეუნიერად განგლესილები, *მამ. სწავ.* 59; წუაროები დავმა, *კიმ.* 1, 319, 13; სახელები თქუენი დაიწერა ცათა შინა, *ლ.* 10, 20; განვიდა სულები იგი არაწმიდაჲ, *მრ.* 5, 13; დაეცეს ცხენები და მჭედრები, *ანგია* 2, 22; აჰა ესერა გუნდები მოვალს ქუეყანით შორით, *იერ.* 4, 16; მოწამეთა იგი მსხუერპლები ზეცისა საკურთხეველსა აღვიდა, *თარგმ.* *გამოცხ.* 6, 4; მშუღლები ძლიერთაჲ მოუძღურდა, 1 *მეფ.* 2, 4; აღივსო ხარწყულები მათი და ყანობირი მათი და უბანნი მათნი თავკთა, 1 *მეფ.* 5, 6; ვიდრე შიისწრაფის მამები ესე, *პარხ.* 1272; შეგმოხუა მათ ქალები, 1 *მეფ.* 9, 11; ყრმები მცირე გამოვიდა ქალაქით, 4 *მეფ.* 2, 23; გვრგვინები ბრწყინვალეშ შემკული ედგა თავთა მათთა, *პარხ.* 565 ხ.

რომელთაჲ ცულები აქუნდა, *სპევს.* 52, 3; სრბით მიაქუნდა სულნელები, *აბო* 197, 20; და აქუს კუდები, მსგავსი ღრიაკილთაჲ, *გამოცხ.* 9, 10 და ბევრი სხვა.

ბ) სახელი მოთხრობითშია:

ინაჲ-იდგა კაცებმან მან, *ი.* 6, 10 C; მრქუა ყრმებმან მან შეიღეს, *თეკლ.* 105, 29; დედებმან თქუა, *იერ.* 44, 19.

ბ) ებიანი მრავლობითი პირდაპირი ობიექტია

დავსცე ებლები და მჭედრები, *ანგია* 2, 22; აღანთეს ლამპრები, *კიმ.* 1, 242, 37; მოვეს წყაროები, *იქვე.* 319, 17; თავები მოიდრიკეს, *იქვე.* 73, 9; 81, 2; მოუწერონ წაგნები, *იქვე.* 81, 16; უშვეს ძეგბ, *გინა* ასულებ, *გამოსლე.* 21, 4; დავლა საკლდელები, *ლიტ. ურთ.* 138, 11; ვისუთ ცოლები, *თმც.* 185, 14 ქე; შეუტრა ცბლის-თუალები იგი მათი, *გამოსლე.* 14, 25 ლავ; ვეშაპისა თავები... შემუხრა, *აბო* 193, 11; აღიდეს ქვები, *ი.* 8, 59; დავდგი... ლავგნები სავსე ღვნითა და სასუმელები, *იერ.* 35, 5; წარმოიდეთ ზორლები და შთაიკუთ ჯაჭუები თქუენი, *იერ.* 46, 4; განვაბნიო შენგან ცბლები და მუდომელები მათ ზედა, *იერ.* 51, 21; კაცთა მბრძოლთა დარები და ჩაუბუტები დაჰკიდეს ზორის შენსა ეზეკ, 27, 10; აღიდო ძეგლები იგი ქუეყანით, 3 *მეფ.* 15, 12; წარმოიდო ლახურები იგი ოქრომსაჲ და ხალცები, *იქვე.* 14, 26 და ბევრი სხვა.

ამნაირი მაგალითები სივსეა ძველ ქართულში. აქ ჩვენ რომ გვქონოდა ნარ-თანაინი მრავლობითი, ყველგან გვექნებოდა შეთანხმება: ინაჯ-იდგეს კაც-თა შოთ, მოვიდოდეს ხარკნიცა იგი, რომელთამე ცუღნი აქუნდეს და სხვა. ასევე შეთანხმებას ექნებოდა ადგილი ნარ-იან პირდაპირ ობიექტსა და ზმნას შორისაც: დავხცნე ეტლნი, აღანთნეს ლამპარნი, ვეშაბისა თავნი შემუსრნა და სხვა¹. ზემოთ მოყვანილ ზოგ მაგალითში ამასთან ერთად ზმნის ფუძეც გამოიკვლებოდა: აღიზუნა ძეგლნი, წარმოიზუნა ლაზუარნი იგი ოქროსანი და ხალტენი და სხვა. მაგრამ, ვიმეორებ, ძველ ქართულში ასეთ შემთხვევებში ჩვეულებრივ ებიანი მრავლობითი ვერ ითანხმებს ზმნას, მაგრამ ნიშნავს თუ არა ეს იმას, რომ ებიანი მრავლობითი საერთოდ ვერ ითანხმებს ზმნას ფუძე შაშინ, როცა ის სუბიექტად არის წარმოდგენილი, და ვერც შაშინ, როცა ის პირდაპირ ობიექტად გვევლინება? არა, არ ნიშნავს. ასე რომ ყოფილიყო, მაშინ გაუგებარი იქნებოდა, თუ როგორ მოახერხა ებიანმა მრავლობითმა ახალ ქართულში შეთანხმების ძალის მოპოვება. ახალი ქართულის ფორმები, რომელზედაც აქ არის საუბარი, ჩირვვიდან გამომჩარბ არ არის, რომ მათ ერთბაშად შეეძინათ ზმნების მრ. რიცხვში შეთანხმების ასეთი ძალა. ებიან სახელებს ასეთი ძალა და უნარი ძველადაც ჰქონდათ. მაგრამ იგი ფართოდ განვითარებული და გაშლილი არ იყო. ის აქაოქ ირენდა თავს, მაგრამ შას შემდეგ, რაც ნარ-თანაინი (უფრო თანაინი) მრავლობითის ნაკლოვანი მხარეები თანდათან ნათელი გახდა, ებიანმა მრავლობითმა იწყო ნელა, მაგრამ ბუკიყედ მომაგრება და გაფართოება. მას ამ საქმეში შეელოდა და ზურგს უმაგრებდა ის გარემოება, რომ ებიანი მრავლობითის ფორმები ნათელი და ადვილიდ გასაგები იყო, მას არ ახლდა ის ზუნდოვანება და ობჟექტობა, რომლებიც თანაინი მრავლობითისათვის იყო იმთავითვე დამახასიათებელი; აშას გარდა, ებიან მრავლობითს ყველი ბრუნვის ფორმის წარმოება ადვილად და გასაგებად შეეძლო; დასასრულ, ებიანი მრავლობითის ფორმები კარგად ევუებოდა ჩვენი ენის აგებულების საერთო სისტემას — ავლუტინაციის პრინციპს. ყველა ამან განსაზღვრა ებიანი მრავლობითის გამარჯვება, რასაც მან ახალ ქართულში მიაღწია.

4. ებიანი მრავლობითი ითანხმება ზმნას მრ. რიცხვში

ჩვენ ზემოთ ვთქვეთ, რომ თვით ძველ ქართულშიც ჰქონდა ადგილი ებიანი მრავლობითის მიერ ზმნების რიცხვში შეთანხმებას. ეს ზღებოდა მაშინაც, როცა ასეთი სახელი სუბიექტად გამოდიოდა, და მაშინაც, როცა იგი პირდაპირ ობიექტს წარმოადგენდა. რადგანაც ზოგიერთი მეცნიერი² სრულებით უარყოფს ძველ ქართულში ამ ფაქტს, ამიტომ სათანადო მაგალითებს აქ უფრო ფართოდ წარმოვადგენთ.

¹ ა. ჩიქობავა, რით არის წარმოდგენილი მრავლობითის სახელობითში დასმული მორფოლოგიური ობიექტი ძველ ქართულში: თბილ. უნივ. შოაშბე, ტ. IX, 1929, გვ. 107—119.

² ფ. ცოტხელი, ა. დონდუა და ა. ჩიქობავა და სხვანი, ეს უკანასკნელი ერთგან შენიშნავს ებიან სახელობითს ძველ ქართულში ზმნა არასოდეს ითანხმებოდა (ა. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების ევლუციის ძირითადი ტენდენციები ქართულში: საქ. მეცნ. აკად. შოაშბე, ტ. II, № 1—2, 1941, გვ. 200).

ა) ებიანი მრავლობითი სუბიექტია

ა) სუბიექტი სახელობითშია

ყოველი თესლები გულისხმის-ყოფითა ქრისტეს აღდგომასა აქებენ, სას. პოეტ. 313, 170. აქ, რასაკვირველია, შეთანხმება იმითომ კი არ არის, რომ „თესლებს“ წინ იხლავს განსაზღვრებად „ყოველი“ (ასე რომ ყოფილიყო, ყველა სახელს, რომელსაც „ყოველი“ ერთვის, ზმნა უნდა შეეთანხმებინა მრ. რიცხვში, რაც არ არის სინამდვილეში), არამედ იმის გამო, რომ ეს სუფიქსიანი სახელი ითხოვს ამას.

...და შეკრებს მარჯაპანები და ერის-თავები, დანიელ 3, 3; და შეიპყრნენ სახლები მათი უცხოთაგან, იერ. 6, 12. „შეიპყრნენ“ ენებითის ფორმია, იმითომ სახლები აქ სუბიექტს წარმოადგენს.

გარე-შიქცეთდეს ისრები იგი მათი, და მოისრნეს მამები და დედები მრავალი და იყო სისხლისა დინებაჲ ფრიადი, მთხ. 127, 14 ქვ.; ვიდრემდე აღივსნეს წყლის სასუმელები იგი, გამოსლვ. 2, 16¹; ფრიგიასა მას შინა შეიწირნეს ყოველნივე (!) მამები და დედები ყრმებითურთ და ქაბუკთაჲთ, პარხ. 1220; კიმ. II, 107, 5; სულეები იგი არაწმიდაჲ ჰხედვიდეს მას, მრ. 3, 11; რასაღა გუჟან მოწამებ, მრ. 14, 63 C; მნატრიდენ მე ყოველი თესლები ქუეყანისანი (!), ლ. 1, 48 C; აზუნა შამისა მიმართ ძალიცა ეამსა მას, რომელსა დაღადებდეს ყრმები იგი, უდაბნ. 77 რს; და ესხნესველა დავითს ძეგბ და ასულეებ იერუსალმს, 2 მეფ. 5, 13; კაცები იგი, რომელ მის თანა იყო, თითოეულად სახლულებითურთ მივიდეს და დაემკადრნეს ქებრონს შინა, 2 მეფ. 2, 3. აქ სახელი და ზმნა შორი-შორს არის, მათ შორის ერთი დამოკიდებული წინადადება (რომელ მის თანა იყო), ერთი კიდევ სხვა სახელია ებიან მრავლობითში ურთ თანდებულით, თანაც ამ სახელის მნიშვნელობა თავისთავად ბევრს გულისხმობს, იგი კრებითია. შეიძლება ყველა იმითომ აქ შეთანხმებას უფრო აზრის მიხედვით ჰქონდეს ადგილი. მაგრამ რადგანაც არც პირველი შესაძლებლობაი გამორიცხული (რომ უშუალოდ კაცები ითანხმებდეს ზმნას მრ. რიცხვში), იმითომ ამ მაგალითის აქ მოყვანა შესაძლებლად ვცანით.

...მოჰყვანდეს სნეულეები ცხედრებითა და რომელნიმე საგედრებითა, პარხ. 667 ა; გარე-მომაღვეს მე ზუარაკებ მრავალ, ფსალმ. 21, 12; გარე-მომაღვეს მე ძალებ მრავალ, ფსალმ. 21, 16; ყოველი თესლები, რავდენი ჰქნენ, მოვიდენ, თაყუანის-გცენ შენ წინაშე, უფალო, და აღიდებდენ სახელსა შენსა, უფალო, ფსალმ. 85, 9.

ბ) სუბიექტი მოთხოპითშია

პრქუეს ყრმებმან მან პავლეს, თეკლ. 105, 29 (ვარიანტი: პრქუა); და ყოველმან დაბნებმან მათმან გრქუან შენ, ეზეკ. 38, 13; ხოლო ხელისაგან ზრახვა-ყვეს ყოველმან თესლებმან ერისამან და განიყვანეს იგი გარეშე

¹ ახლავს გამომცემლის შენიშვნა: „ასეა A (გაუმართავია სინტაქსურად)“.

ქალაქსა დაშავად, PO, 71, 17; პარხ. 112 b; პურიათა ყრმებთან ვითარცა ისმინეს წინაწარმეტყულებად წინაწარმეტყულისაჲ, პარხ. 93 ა.

ბ) ეტიმოლოგიური პირდაპირი ობიექტია

განახნა სულები იგი უკეთური სიტყვაა, მ. 8, 16 CD; დაკლნიან ყოფ-
ლაღ-დასაწყველები იგი, ლევიტ- 6, 32; და განიშორნეს ცოლები იგი თუნი
და შვილი თუნი, 2 ეზრა 9, 36; და გამოწოონ სისხლი მათი ვითარცა
ლუნოჲ და აღაგხნენ ფილები ვითარცა საკურთხეველნი, ზაქარ. 9, 15 (ფი-
ლები=ფილები; შდრ. ფილნი წინაშე საკურთხეველსა, იქვე, 14, 20); და
უკეთუჲ კუილად არა აკურთხნის წმიდამან მან კურთხევი იგი, არღარა
აქუნ მათ წალი კურნებისაჲ, კიმ. I, 241, 4; მაშინ დაჰფლუნეს ქრისტიანეთა
იდუმალ გუამები იგი მომწყდართა მათ, კიმ. II, 25, 26; ხოლო უღმრთოთა
მათ წარტყუნნეს ყრმები და დედები მათ თანა, ამონ. 210, 33; გარდავი-
ხილენით გუამები იგი მოწყაეთაჲ, იქვე, 216, 12; და პრქუა მათ აპრონი:
გამოჰკადენით საყურები ოქროსაჲ ყურთაჲთა ცოლთა თქუენთაჲსა და
ასულთა თქუენთაჲსა, გამოსლგ. 32, 2¹; და დაარღუნეს სახლები ისრაელი-
საჲ განსაძნელებელად ზღუდეთა ქალაქისათა, ესაია 22, 10; და შთანთქნა
კურთხმან აპრონისმან კურთხევი იგი მათი, გამოსლგ. 7, 12²; და შემზად-
ნეს ნაგები, მთხ. 179, 21; და დადგეს კიდობანი იგი ურგმა მას ზედა,
ხაგურკველები იგი ოქროსაჲ და აგუები დაუხხნეს გუერდით კერძო კი-
დობანსა, 1 მეფ. 6, 11; უხხნით ძეთა თქუენთა ცოლებ, იერ. 29, 6; და
შენეს მათ ძეგბ და ასულეგბ, ეზეკ. 23, 4; ამისთჳს რამეთუ ოქმნეს თავისა
მათისა სერტუები განრისხებად უფლისა, 3 მეფ. 14, 15 („ოქმნეს“ სათაფისო
ქცევის ფორმაჲ, მაშასადამე, აქ პირდაპირი ობიექტის მრავლობითთან გვაქვს
საქმე. შდრ. რუს. თარგმ.: они сдѣлали у себя идолов); და წარავლინა მეფე-
მან ასურასტანისაჲსაჲსა ჰუნეები და ეტლები³ და ერი ძლიერი, 4 მეფ. 6, 14;
აყვენით თავებისა თქუენისა მეგობრებ დასისაგან სიცრუეისა, ლ. 16, 9 C; და-
სამტკიცებელად სიტყჳსა მათისა უჩუენნეს მათ წუერები გრძელები და სა-
მოსელი სამონაზნოჲ, პარხ. 927 ა; დასცნეს მძორები მონათა შენთაჲ საჭ-
მლიდ მფრინველთა ცისათა, იქვე, 562 ა (=ფსალმ. 78, 3). თვით ფსალმუნის
უძველეს ქართულ ხელნაწერში (საქ. მუხ. ხელნ. № A 38) ეს ადგილი პირვე-
ლიად ასე დაუწერიათ: „დასხნეს მძორები მონათა შენთანი საჭმელად მფრინ-
ველთა ცისათა“, მაგრამ შემდეგ ზმნაში „ნ“ ამოუფუგკიათ (დასხნეს—დასხეს),
ხოლო მსაზღვრელი სახელებისათვის ზელი არ უბლიათ (მონათა შენთანი).
საკითხის არსებითი მხარისათვის არა აქვს მნიშვნელობა იმას, თუ ვინ ამო-
ფუგკია ეს „ნ“; თვით ვადამწერმა ნაწერის გადათვალთვრების შემდეგ, თუ

¹ ახლავს გამომცემლის პრთვ. ა. შ ა ნ ი ძ ი ს შენიშვნა სტოლიოში: „ასეა (დარღვეულია სინტაქსური წესი)“.

² ახლავს გამომცემლს შენიშვნა სტოლიოში: „ასეა (გაუმართავია სინტაქსურად)“.

³ ხელნ. ეტლები.

სხვა დროს სხვა ვინმემ. თორევე შემთხვევაში ფაქტია, რომ ენაში მიმდინარეობს ღრმა და შინაარსიანი პროცესი ებიანი ფორმების მიერ ზმნათა რიცხვში შეთანხმებისა. პირველ ხანებში, რასაკვირველია, ის გზას ადვილად ვერ გაიკაფავდა, მას წინააღმდეგობას უწყევდა ლიტერატურაში დაკანონებული და საუკუნეების ტრადიციებით ზურგგამაგრებული ფორმები წარ-თანხიანი მრავლობითისა. მაგრამ ცოცხალ სალაპარაკო ენაში არსებული ეს ფორმები თანდათან პოულობენ ლიტერატურაში ადგილს და თანდათან ავიწროებენ კონკურენტ ფორმებს.

5. ებიანი მრავლობითი ნაწილობრივ ითანხმავს ზმნას

ჩვენ ზემოთ მოვიყვანეთ ორი ტიპის მაგალითები. ერთი იმათგანი ისეთი ხასიათისა იყო, რომ ებიანი მრავლობითი ზმნებს მრ. რიცხვში ვერ ითანხმებდა სრულებით (შევიდა მამები, მიპყრო მელები, აღიღეს ქვეები). მეორეში უკვე გვეტონდა შეთანხმება (თესლები აქებენ, მრქუეს ყრმებთან, შემზადნეს ნაგები), მაგრამ ამათ გვერდით გვაქვს ისეთი შემთხვევები, როცა ებიანი მრავლობითი ზმნას, ღუ შეიძლება ასე ითქვას. ნაწილობრივ ითანხმებს. ჩვენ აქ მხედველობაში გვაქვს რიცხვში ფუძემოთნაცვლუ ზმნები. ზოგჯერ ებიანი მრავლობითის ფორმებთან ასეთი ზმნები ფუძეს იცვლიან, მრავლობითის ფუძეს იყენებს, მაგრამ მხოლობითის ფორმა აქვს. ასეა თუ ისე, მაინც ცხადია, რომ რაკი ზმნამ მრავლობითის ფუძე აიღო, მან მაინც სცადა შეთანხმება, რუმცა ბოლომდე იგი მიუყვანილი არაა: მას არა აქვს სათანადო წიშები მრავლობითისა. ასეთი მაგალითები შეიძლება ზემოთ წარმოადგენილ ორ ტიპს შორის გარდამავალ საფეხურაზე ჩავთვალოთ. ყველაზე ხშირად მრავლობითის ფუძედ გამოყენებულია სხ (სხმა, სხლომა). თხევა, ერთ შემთხვევაში ცვხ. არ შეგვხვედრია ლ-ს მრავლობითის ვარიანტი (აღლება — აღლუმა). ენახოთ ეს მაგალითებზე:

სხმა

განახმა სულეზი იგი უკეთური. მ. 8, 16 E; მოახმა აქდემები და ჯორები და ვირები, ივლით 2, 17; გაშოახმა კაცები იგი, ევსტ. 170, 27; წარმოახმა ცხენები და ეთლები, 3 მეფ. 20, 21; შოახხეს თაგვები მათი გოდრებსა, 4 მეფ. 10, 7; დასხით კაცები ეგე, ლ. 9, 14; ი. 6, 10; ახხა შვილებ, ძეგბ და ასულეზ, იერ. 29, 6. ამ მაგალითის შეუთანხმებელი სახეობა იქნებოდა ისეთ ცოლებ (იქვე), ბოლო სრული შეთანხმება ამ მაგალითშია მოცემული: უხხენო ძეთა თქუენთა ცოლებ (იქვე). ამნაირად, შეთანხმება ასე ვითარდება: ისეთ ცოლებ (1), ისხთ შვილებ (2) და უხხენთ ცოლებ (3). სიმივე სახეობა ერთ ადგილასაა დიდისტურებული (იერ. 29, 6).

იმევე ზმნის ვნებითის ფორმებია:

ესე ყოველნი იყვნეს, რომელთა ესხა ცოლები უცხო-თესლთაგან და შობდეს მითგან ძეგბსა და ასულეზსა, 1 ეზრა 10, 44.

სხდომა

ქარანები იგი სოფლებისაჲ სხდა წინაშე პირსა მისსა, ესთერ 1, 3; დახხ-
და კაცები იგი, თ. 6, 10.

თხევა

ცხენები და მჭედრები შთასთხია ზღუასა, გამოსლუ. 15, 1 ლაგ; ცხენე-
ბი და მუნეები შთასთხია ზღუასა, იქვე, 15, 21.

ცვე

რომელთა-იგი ძუალები დასცვეა უდიანოსა ზღა, ებრ. 3, 17. „დას-
ცვეა“ წყვეტილის ფორმა (= დასცვიედა), სრული შეთანხმება ასე გვექნებო-
და: ძუალები დასცვეს.

6. მსაზღვრელ-საზღვრულის ებიან მრავლობითში შეთანხმების საკითხი

ჩვენ ამდენ ხანს ლაპარაკი გვქონდა ებიანი მრავლობითისა და ზმნის
რიცხვში შეთანხმებაზე. როგორღა დგას საკითხი ებიანი მრავლობითისა და
მისი მსაზღვრელი სახელის შეთანხმებისა? როგორ უთანხმდება ებიან მრავ-
ლობითში დასმულ საზღვრულს ატრიბუტული მსაზღვრელი?

აქ საერთოდ უნდა შევნიშნოთ, რომ ებიან მრავლობითთან ნაკლებად
არის წარმოდგენილი ატრიბუტული მსაზღვრელი. იმის მიხედვით კი, რაც
გვაქვს, აქ სულ სხვანაირი სურათი გვეჩვენება, ვიდრე ამაირი სახელების
მიერ ზმნების შეთანხმებისას ენაზე: შემთხვევათა დიდ ნაწილში სახელთა
წორის გვაქვს შეთანხმება: საზღვრულსაცა და მსაზღვრელსაც ერთვის მრავ-
ლობითობის ებ სუფიქსი (ვაც-ებ-ი ჭრელ-ებ-ი). ზოგჯერ კი (უფრო ნაკლე-
ბად) არა გვაქვს შეთანხმება: საზღვრულს აქვს ებ სუფიქსი, მსაზღვრელს კი
იგი არ მოეპოვება (ტბ-ებ-ი კეთილ-ი). აქედან შეიძლება ასეთი დასკვნა გა-
ვაკეთოთ: ებიანი მრავლობითის შეთანხმების ძალას პირველად და უფრო
ფართოდ სახელებში უჩენია თავი, შემდეგ ის ზმნებზედაც გავრცელდება.

მაგრამ აქ საგანგებოდ უნდა აღვნიშნოთ ის გარემოება, რომ საზღვრუ-
ლისა და მსაზღვრელის შეთანხმება ებიან მრავლობითში ორივენაირ წყობაში
გვხვდება: მას ადგილი აქვს მაშინაც, როცა საზღვრულს მოსდევს მსაზღვრე-
ლი (პოსტპოზიციული წყობა: ვაც-ებ-ი ჭრელ-ებ-ი), და მაშინაც, როცა მსა-
ზღვრელი წინ უსწრებს საზღვრულს (პრეპოზიციული წყობა: მდგომარე-ებ-ი
ჯორ-ებ-ი). ერთი კია: I შემთხვევა უფრო ხშირია, მეორე შედარებით ნაკ-
ლებად გვხვდება. ასე, მაგალითად, 34 მაგალითიდან, რომლებშიც შეთანხმება
გვაქვს, 24 1 სახისაა, 10¹ მეორისა. მათი შეფარდება დაახლოებით ასეთია:
3:1, ე. ი. დაახლოებით მეოთხედი პრეპოზიციულ წყობაზე მოდის.

ყველაფერი ეს, რაც აქ ითქვა, უკვე ცელის მიღებულ შეხედულებას,
ერთი მხრივ, ებიანი მრავლობითის შეთანხმების ძალაზე საერთოდ და,
მეორე მხრივ, მსაზღვრელისა და საზღვრულის ადგილის შესახებ ძველ ქარ-
თულში.

აქ მოვიყვანოთ ჯერ ისეთი მაგალითები, რომლებშიც არა გვაქვს შეთანხმება:

სულები იგი უკეთური, მ. 8, 16; სუეტები ლესული ოქროვთა, ესთერ 1, 6; ზელები მცირს, ქებაჲ 2, 15; ტბები კეთილი, მოც. 27, 8; მრავლად თესლელად, დაბ. 48, 19; ძარღუები გამოხატული, თუალთ. 15, 26; ყრმები მცირს, 4 მეფ. 2, 23; გვრგვნი ბრწყინვალს, პარხ. 565 ხ; სულები იგი არაწმიდაჲ, მრ. 5, 13; თულები პატიოსანი, 3 მეფ. 10, 2.

ახლა ვუჩვენოთ ისეთებიც, სადაც შეთანხმება არის.

A. მსახდერელი მოსდევს სახდერულს
(პოსტპოზიციური წყობა)

1. წიგნები სამეუფოები: მას უამსა ბრძანეს, რაჟთა დაიწეროს წიგნები სამეუფოები უზჯულოვთა ამით ბრძანებითა, პარხ. 1102 ხ.
2. ანთრაკები პატიოსნები: ვითარცა ჭურჭელი ჭედილი ოქროვსა მყარისაჲ, აღმკული და შთასხმული ანთრაკები იგი პატიოსნები, ზირაქ 50, 10.
3. ჯურღმულები აღმოკუთილები,
4. ვენაჲები განგებულები: და დაიმკვდრნეს სახლნი, ყოვლითა კეთილითა სავსენი, ჯურღმულები აღმოკუთილები და ვენაჲები განგებულები და ზეთისხილოვანები, ნეემია 9, 25.
5. საკუთრებები დიდ-დრდები: და შეწირეს მას დღესა შინა საკუთრებები დიდ-დრდები, ნეემია 12, 27.
6. სახლებსა თლილებსა: სახლებსა თლილებსა იშმნებდით და არა დაიმკვდრით მას შინა, ამოს 5, 11.
7. ქორები ფართოები: იშმნე თავისა თვისა სახლი, შეუდგინე ქორები ფართოები განწესებული სარკუმლებითა, იერ. 22, 14.
8. მჯედრებითა რჩეულებითა,
9. ეტლებითა შემკულებითა: მაშინ აბდალ-მელიქ ამირ-მუმლი აღმოვიდა... ბაბილოვნით იერუსალმად ცოლით, შვილით მისით, ერითა მრავლითა, მჯედრებითა რჩეულებითა, ეტლებითა შემკულებითა, ჰუნებითა, ტაიჭებითა, პილოებითა და აქლემებითა, მრავალფერითა საუცრებითა, მრავალსახითა სახიობითა, წარმავალითა და დაეწეებადითა, კიმ. I, 166, 23.
10. ტაძრები მადლები: და მთანი ძრწოდეს, და კლდენი განსოტდებოდეს. ტაძრები იგი მადლები დაეცემოდა, და საშინელი ჯმაჲ მწუხარებისაჲ ისმოდა, ლიტ. ურთ. 139, 23.

11. ვაცები კრელები და განარჩია მას დღესა შინა ვაცები კრელები და სპეტაკი (!) და ყოველი თხაჲ ნეზჲ კრელი და სპეტაკი, დაბ. 30, 35.
 12. ზუარაკებითა სპეტაკებითა: და აღასრულებდა დღესასწაულსა წლითი წლიად ზუარაკებითა სპეტაკებითა და ვაცებითა, ლიტ. ურთ. 60, 5.
 13. სენაკებსა მცირებსა: (რომე)ლთა უდაბნოთა ჯუარს-აცუნეს¹ თაფნი მათნი, შეეყენეს ქუაბთა შინა და ჯურელთა ქუეყანისათა ანუ თუ სენაკებსა შინა მცირებსა და წარვლეს ცხოვრებაჲ ესე შიმშილითა და წყურილითა, Ошшс. 67, 2.
 14. კრმლები ჯდილები და კადნიერ იყო მათ ზედა და არა შეეშინა, რაემს იხილა პირები იგი მათი და კრმლები ჯდილები, ამონ. 212, 31.
 15. სულელები არაწმიდები: და გამოვდა სულელები იგი არაწმიდები და შევდა ლორებსა მას, მრ. 5, 13 C.
 16. ტაძრები დიდ-დიდები: ყოველი ტაძრები დიდ-დიდები მოწუა ცეცხლითა, იერ. 52, 13.
 17. ჩაფები ახლები: და განყუნა სამასნი იგი კაცნი სამად და ჯელთა მისცა ნესტუები რქისად და ჩაფები ახლები და ლამპრები შიდა ჩაფებსა მას, მსაჯ. 7, 16 ლავ.
 18. ჯამლები განგლეხილები: სადა იყოს მაშინ ტაძრები იგი და ეზოები შეუნიერად შემკობილი! სადა იყოს მაშინ ჯამლები იგი შეუნიერად განგლეხილები, მამ. სწავ. 59.
- თუმცა აქ საზღვრული და მსაზღვრელი გათიშულია სიტყვით „შუენიერად“, მაგრამ შეთანხმებისათვის ამას არა აქვს მნიშვნელობა: აქი იმავე წინადადებაში წარმოდგენილი საზღვრული და მსაზღვრელი—ეზოები შეუნიერად შემკობილი — გათიშულია, და გათიშულია სწორედ იმავე სიტყვით „შუენიერად“, მაგრამ მათ შორის შეთანხმებას მაინც არა აქვს აღგილი. აქ შეთანხმების საკითხი თავისუფალია და ამ თავისუფლებით სარგებლობს ამის მთარგმნელი (რედაქტორი თუ გადამწერი): ყოველმხრივ ერთნაირ სინტაქსურ წყვილებს ერთ შემთხვევაში უთანხმებს ერთნაირ რიცხვში (ჯამლები იგი შეუნიერად განგლეხილები), ხოლო მეორე შემთხვევაში შეუთანხმებლად ტოვებს (ეზოები შეუნიერად შემკობილი).
19. მშუღდ-კაბარქები შემზადებულები: რამეთუ ვითარცა-იგი მკედართა მბრძოლთა სახლებსა ჰკიდავენ მრავალ-ფერი საქურველი: კრმლები და ჰორლები, ფარები და მშუღდ-კაბარქები შემზადებულები, მამ. სწავ. (II) 170.
 20. თუალებსა პატიოსნებსა: მოაქუნდა ოქროჲ თარწით ნაფებითა... სირაქლენსა და ქიაებსა, და სხუასაცა თუალებსა პატიოსნებსა

¹ გამოც. ჯუარს-აცუნეს.

და თუალბსა, რომლისაჲ არნ ფერი მსგავს ოქროსსა; თუალთ.
63, 4 — 9.

- 21 — 22. **სამოსლები სპეტაკები** (ორჯერ): მიეცა მათ სამოსლები სპეტაკები, გამოცხ. 6, 11; რომელთა ჰმოსიეს სამოსლები სპეტაკები, იქვე, 7, 13.
23. **ლაკნები ხავსეები**: ოთხთა მათ ცხოველთაგან მიიღესო ანგელოზთა მათ ლაკნები იგი საცსეები, თარგმ. გამოცხ. 15, 7..
24. **წუერები გრძელები**: დასამტკიცებელად სიტუჟსა მათისა ურუენეს მათ წუერები გრძელები და სამოსელი სამონაზნოჲ, პარზ. 927 a.

B. მსახლგრელი უსწრებს საზღვრულს
(პრეპოზიციული წყობა)

1. **მიმოდანარძღუნებულეები წიგნები**: რაჲთა უკმოიღო მიმოდანარძღუნებულეები იგი წიგნები ჰამანისი, ესთერ 8, 1.
2. **საკრველებსა ნიშებსა**: და ჰაედვიდეს საკრველებსა ნიშებსა, სიბრძ. 19, 8.
3. **მარჯულებსა მალაკებსა**: და იქმოდა იგი მოთხეებსა და მარჯულებსა მალაკებსა, კიმ. 1, 166, 30.
4. **სხუებიცა კაცები**: განვიდა მიერ, და სხუებიცა კაცები მრავალი მის თანა სავეს გულის-წყრომითა წარვიდეს, თეკლ. 102, 24.
5. **მრავლებითა მოყუხებითა**: და მო-ვინმე-ვიდა კაცი მორწმუნჲ ქრისტესი, რომელსა სახელი ერქუა გამალიელ, მრავლებითა მოყუხებითა და ლამე წარიღო იგი, ისტ. ქრესტ. 293, 21.
6. **მდგომარეები ჯორები**: ვიხილე ტაბლიჲ საუფლოჲ და მახლობელად მისა მდგომარეები ჯორები¹ გარემოჲს ყოვლად და მეწინარნი შემართ, უდაბნ. 32 v b.
7. **დაწერილები წიგნები**: ამან ყოველთა ქალაქთა და სოფელთა წარსცა დაწერილები წიგნები, პარზ. 596 a.
- 8 — 10. **ბრწყინვალეები ტაძრები, ფართოები სახლები, მადლები ზღუდეები**:

}	ისწავეთ, რომელსა-იგი ბრწყინვალეები ტაძრები აღუქმნიეს და ფართოები სახლები და მადლები ზღუდეები, უდაბნ. 99 r b.
---	--

აქ უნდა აღვნიშნოთ, რომ იშვიათად ისეთი შემთხვევაც გვხვდება, როცა მსახლგრელს აქვს ებ სუფიქსი, საზღვრული კი მაოლობითის ფორმითაა მოცემული. ორი ასეთი შემთხვევიდან ერთში საზღვრული უსწრებს წინ, მეორეში — მსახლგრელი. აი ეს მაგალითებიც:

ა) ვიხილე... შემოსილნი სამოსლითა სპეტაკებითა და ჯელთა მათთა ფინიკები, გამოცხ. 7, 9.

¹ ხელნ.: ჯურები.

ბ) ვითარცა იხილეს შეკრულები იგი ვეცხლი მათ და მაშინათვე შათმაჲ. შეშინდეს, დაბ. 42, 35.

ორივე ამ შემთხვევაში საზღვრული მრავლობითში ივლისსებმა, მაგრამ პირველ შემთხვევაში მისი დასწია მრავლობითში აცოლებული იყო, რადგან ამ სახელს მრავლობითში ჩვეულებრივ არ სვამენ; ხოლო მეორე შემთხვევის საზღვრული ისეთი სახელია, რომელსაც საერთოდ ნაკლებად იქვს მრავლობითი (ნივთიერების სახელია), ამიტომ ამ სახელების მრავლობითობაზე იქ მათი მსაზღვრელები მიუთითებენ (სამოსლითა სპეტაკებითა, შეკრულები იგი ვეცხლი).

უკანასკნელ, მკითხველის ყურადღებას მივაქცევთ იმ გარემოებას, რომ ზოგჯერ ებიანი მრავლობითის მსაზღვრელი თავის საზღვრულს წარით უთანხმდება. ამათად: საზღვრული ებიანი, მსაზღვრელი წარიანი. — ისეთი მეტად საინტერესო სურათი, რომელსაც ეს შემთხვევები ძლევს. მაგალითები:

და დასხდეს პავლე და თეკლა და ყოველი იგი კაცები, რომელი იყვნეს მის თანა, თელ. 121, 29 (შდრ. და აღდგა პავლე და წარიყვანა იგი და ყოველი იგი კაცები, იქვე, 121, 26); ფრიგიასა მას შინა შეიწირნეს ყოველივე მამები და დედები ყრმებითურთ და ქაბუკთაჲთ, პარხ. 1220; კიშ. II, 107, 5.

ასეთ შეთანხმებას იშვიათად აღვილი აქვს მაშინაც, როდესაც მსაზღვრელად მართული სახელია გამოყენებული, მაგალითად: ამიერიდან შნატრიდენ მე ყოველი თესლები ქუეყანისანი, ლ. 1, 48 C.

მსგავსი ნიმუშების არსებობა ძველ ქართულში არაფერს მოულოდნელსა და შეუძლებელს არ წარმოადგენს მას შემდეგ, რაც ჩვენთვის მრავალი მაგალითის ჩვენების საფუძველზე ნათელი გახდა, რომ პირდაპირ ობიექტად გამოყენებული ებიანი მრავლობითი ზმნას ითანამებდა რიცხვში, ზმნაში მრავლობითობის ნიშანს აჩენდა (შენზად-ნ-ეს ნავ-ებ-ი, წარავლინ-ნ-ა ჰუნე-ებ-ი). რა მიზეზითაც ზმნაშია გაჩენილი (ენ→) ნ, იმავე მიზეზით ზნდება სახელში იგივე ნიშანი:

წარავლინ-ნ-ა	ჰუნე-ებ-ი
ყოველ-ნ-ი	კაც-ებ-ი.

ოღონდ ესაა, რომ სახელებში ამათი მაგალითები ძალიან ცოტაა, ზმნებში კი — შეუღარებლად მეტი.

7. ორმაგი მრავლობითი

ებიანი მრავლობითის შეთანხმების ნაკლები ძალით უნდა იხსნებოდეს ის გარემოება, რომ იშვიათად ძველ ქართულშიც მოიპოვება მაგალითები ორმაგი მრავლობითის ხმარებისა. რიგი მრავლობითობის ნიშნებისა აქაც უკვლევან ისეთი, როგორც აღნიშნულია სამეცნიერო ლიტერატურაში: ჯერ

1 ა. ჩიქობავა, სახ. ჟღ. გვ. მ.

ებ, შემდეგ 6 ან თ, სულ ჩვენ შეგვხვდა 7 მაგალითი. ამოთვან ერთს ზემოთ უკვე გავყვანიით სხვა საკითხთან დაკავშირებით, შეიძლება აქაც გავიმეოროთ. ამ 7-დან ებ + თ-(ა) გვაქვს ხუთში, ხოლო ებ + ნ — ორში. აი ეს მაგალითებიც:

ებ + ნ

ვინაცა ხოფლებნიცა მისცნა კაცჲან მან ღმრთისამან გიორგი, ზარზმ. 167, 34; განწმედლინო ნაპრალეზნო.... აქედლით ანგელოზსა ქუეყანისასა და კაცსა ზეცისასა მურვალესა, სას, პოეზ. 361, 5.

ებ + თ-(ა)

რომელნი იქსნა ჯელთავან მტერთაჲსა და ყოველთავან ხოფლებთა შეკრიბნა იგინი, ფსალმ. 106, 2; ვითარცა-იგი იდიდა მიყოფად ჯელთა მისთა ზედა ქალაქებთა მათ, ზირაქ 46, 3; რაჲეთუ შთაგიჟდა გოდებაჲ სარკუმლით თქუენით და შეგდა ქუეყანად თქუენდა მოსპოლვად ჩჩულთა გარემოჲს და ჭაბუკთა უბნებთავან სიკუდილისათა, იერ. 9, 21; ეკიდა აქლემებთა მათ საკუმეველი და თქროჲ დიდად ფრიად და თუალები აატიოსანი, 3 მეფ. 10, 2; და მათ იდგილთავან და დაბნებთა გამოაჩინნა ნათელნი იგი სოფლისანი, რომელ არიან ესე წმიდანი მოციქულნი, თუალთ. 41, 12. ასეთივე მაგალითია კიდევ ლიტერატურაში უკვე აღნიშნული ქვენებნი და ქვენებთა¹.

შემდეგ და შემდეგ ორნაგი მრავლობითის მაგალითები უფრო ხშირად გვხვდება. აქა-იქ მას ახალ ქართულშიც წაგაწუდებით ხოლმე (ამხანაგებთა, იმ პირებთა, რომლებთაც და სხვ.), მაგრამ ამას ახლა აქ ვერ გამოვუდგებთ. ჩვენთვის საინტერესო იყო ასეთი ფაქტი ძველ ქართულში დაგვედასტურობინა და ჩვენი მაგალითებიც ამისთვის სრულიად საკმარისია.

8. კრებითი სახელების მიერ ზმნის რიცხვის

შეთანხმების საკითხი

რაკი სიტყვამ მოიტანა და სახელისა (ებიანი მრავლობითისა) და ზმნის რიცხვში შეთანხმებაზე ჩამოვარდა ლაპარაკი, სჯობს აქვე განვიხილოთ კრებითი სახელების ერთი თავისებურება ანუ ქართულში. ჩვენ აქ მხედველობაში გვაქვს კრებითი სახელების მიერ ზმნების შეთანხმება მრავლობითის რიცხვში. ამ სინტაქსური მოვლენის საფუძველი იმაში მდგომარეობს, რომ შეთანხმება ხდება აზრის შინაარსის მიხედვით, კრებითი სახელები შინაარსით ყოველთვის მრავალს გამოხატავს, თუმცა ფორმა მხოლოდობითისა აქვს.

¹ მ. ჯანაძე, ექუსთა დღეობა, გვ. 649. ავტორს იგი სამნაგი მრავლობითის ნიშნად მიიჩნია, რაც არ არის სწორი: ქვე-ნ-ებნი, ქვე-ა-ებთა ფორმებში ნახვასმული წარი დუფის ეკლესიის (ზღარ. დაბნება, უდაბნო).

ამ ორი საწყისიდან ძველი ქართული უშთავრესად აზრის, შინაარსის მომენტს წამოსწევს წინ და ამის გამო ხდება ასეთ სახელებთან ზმნის მრავლობითის რიცხვში დასმა.

ყოველთვის ითანხმებს კრებითი სახელი ზმნას მრავლობითის რიცხვში? არა, ყოველთვის არ ითანხმებს, როდესაც კრებითი სახელი და ზმნა უშუალოდ ერთმანეთთან არის წარმოდგენილი, შეთანხმებას ხან აქვს ადგილი, ხან არა. შეთანხმება უფრო მეტად მაშინ ხდება, როცა კრებითი სახელს ერთვის განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი ყოველი, რომელიც თავისი ბუნების მიხედვით ჰქონის წარმოდგენის ბეგრზე, სიმრავლეზე, ასეთსავე შედეგს იძლევა აგრეთვე კრებითი სახელთან რაოდენობითი რიცხვითი სახელის დართვა (რაც იშვიათად ხდება). უფრო მეტად შეთანხმებას აძლიერებს აგრეთვე კრებითი სახელისათვის ეროვნებათა სახელების დართვა განსაზღვრებად (სარკინოზთა ერი, ებრაელთა ერი და სხვა). შემდეგ: შეთანხმებას უწყობს ხელს აგრეთვე კრებითი სახელისა და ზმნის დაშორება: რამდენადაც ეს ორი სიტყვა ერთმანეთისაგან შორს მდებარეობს, შეთანხმება იმდენად უფრო მეტად ხდება და, რამდენადაც ახლოსაა ერთმანეთთან, — იმდენად ნაკლებად. ეს გასაგებია: მის შემდეგ, რაც მწერალმა კრებითი სახელი დაწერა და მას რამდენიმე სიტყვა მიჰყვა, მის თავში რჩება წარმოდგენა სათანადო სახელის მრავლობაზე, იმაზე, რომ მის მიერ დაწერილი სახელი ერთს არ გულისხმობს, ბევრი, მრავალია და ამიტომ ზმნას ასეთ შემთხვევაში უმეტესად მრავლობითის რიცხვში სვამს.

რა და რა კრებითი სახელები გვხვდება ძველ ქართულში? ძველზე ხშირად გვხვდება ერი, შემდეგ სიმრავლს, მერმე — კრებული, გუნდი, დასა, ძალი, საცხოვარი (=საქონელი), სამწყხო და სხვა. კრებითი სახელის გაგებითვე იხმარება ძველი ქართულის ცნობილი სიტყვა კაცად-კაცადი. ბოლოს, ასეთივე მნიშვნელობით გვხვდება აგრეთვე ქვეყნების, მთარეებისა და ხალხების სახელები, როგორიცაა: თვით ქუეყანაჲ, ქართლი, ისრაელი და სხვა. მოვიყვანოთ მაგალითები, როცა კრებითი სახელები ითანხმებს ზმნას მრ. რიცხვში:

ე რ ი

ზედაცა დაესხოდეს მას ერი იგი, რამთა შეოდენ-ებნენ, მრ. 3, 10; სასტიკად ჰბრძოდეს მას სარკინოზთა ერი, აბო 18ბ, 5; ყოველი იგი ერი წაიღდეს და მეფე ნაღუარესა მას კედრონისასა, 2 მეფ. 15, 23; შეკრბეს (წყვ. = შეიკრიბნენ) ერი მრავალი, არიშ. 69, 91, 1; იხილეს რაჲ ესე ერმან მან, მ. 9, 8; ნუუკუე ქვაჲ დაჰკრიბონ მათ ერმან მან, უდაბნ. 76 va; იუიღ-ლეს და აღიზახეს ერმან მან ისრაელისამან და მივიდეს და დადგეს თითოვეულად ადგილსა თჳსსა განმზადებულნი ბრძოლად, 1 მეფ. 17, 20; და მოიყვანეს ერმან მან მის ქუეყანისამან იოაქაზ, ძმ. იოსიადის, და დაადგინეს იგი ზეჲდ მათ ზედა, 4 მეფ. 23, 30; და სხუამან მან ერმან მასცეს (წყვ. = დაჰყვანეს) ორი ბევრი დრაჰკანი, ნეეშია 7, 69; ესე მოსაგებელი მოაგეს უფალსა აბან ერმან ცოფმან და არა ბრძენმან, ბოლნ. 77, 5 ქვ.; ხოლო ერმან მან დიდი დღესასწაული აღასრულეს შჯდთა ზათ დღეთა, სიან, 282 ხ; ვითარცა

აგრძნეს ერმან მოაწმუნეთამან, უმჯირდეს და ეძიებდეს ჟამსა მარჯუენსა, რადთამცა წარიპარნეს იგინი, პარხ. 799 ხ...

ყოველმან ერმან იხილეს იგი, მრ. 9, 15; და ცნან ყოველმან ამან ერმან, რამეთუ შენ ხარ მხოლოდ უფალი ღმერთი ისრაელისაჲ, 3 მეფ. 18, 37.

კ რ ე ბ უ ლ ი

მაშინ კრებულმან მან უღმრთოთამან ვითარცა იხილეს სარწმუნოებაჲ მისი უცვალელები, თანა-შეირთეს მოძღუარი იგი მათი ეშმაკი, პარხ. 842 ა; ყოველი იგი კრებული წარმართთაჲ მოვიდოდეს მათ თანავე, იქვე, 817 ა; გარე-მომადგეს მე ძაღლებ მრავალ და კრებულმან უკეთურთამან მომიცვებს მე, ფსალმ. 21, 16 (მო მი ც ვ ე ს წ ვ ე ტ ი ლ ი ა).

ს ი მ რ ა ვ ლ ო

ევადრებოდეს მას ყოველი იგი სიმრავლჲ გარემოჲს სოფლებსაჲ მის გერგესველთაჲ, ლ. 8, 37; იხილეს ყოველმან სიმრავლემან ქალაქისამან, მოქც. 32, 15; დღეს სიმრავლემან ურჩულოთამან ზრახვაჲ ბოროტი იზრახეს უფლისათჲს და ცხებულისა მისისათჲს, შეიპყრეს და მიიყვანეს იგი ტაძრად კაიაფასა, სცემდეს, ჰგუნიდეს და ეტყოდეს, კილ-ეტრ. 150, 9; მოგველოდეს თქუენ სიმრავლჲ ანგელოზთაჲ, პარხ. 1055 ა.

ძ ა ლ ი (=ძაღები, ლაშქარი, რაზმი, გუნდი)

და დევნა-უყვებს ძალმან ქალღველთამან უკუანა მათსა, იერ. 39, 5; და დევნა-უყვებს ძალმან ქალღველთამან უკუანა მეფესა სედეკიას და ეწინეს მას წიალ იერიქოჲსა უდაბნოსა, იერ. 52, 8.

გ უ ნ დ ი

და ყოველი იგი გუნდი მბრძოლთაჲ მათ კაცთაჲ მარჯულ და მარცხლ ვადოდეს მეფისა, 2 მეფ. 16, 6.

კ ა ც ა დ - კ ა ც ა დ ი

იარცა მთაკლეს კაცად-კაცადმან შრომისაგან თჳსისა, ზირაქ 16, 27; ვინ უწყის, ისმინონ ხოლო თუ და მოჰყენ კაცად-კაცადი გზისაგან თჳსისა ბოროტისა, იერ. 26, 3.

ს ა ც ხ ო ვ ა რ ი

საცხოვარ თუ გედგნენ, ჰლუწოდენ მათ; იყვნენ თუ შენდა საგმარ, დაიდგრინენ იგინი, ზირაქ 7, 24.

ქ უ ე ყ ა ნ ა

და ყოველი იგი ქუეყანაჲ გმითა მალღითა აკურთხევდეს და ტიროდეს, 2 მეფ. 15, 23.

ქ ა რ თ ლ ი

დაწესებ დღესასწაული ძლევით-შენოსილისა ჯუარისად აღესგებასა ზატიკის-ზატიკსა დღესა კურიკესა ყოველმან **ქართლმან** ვიდრე დღენდელად დღედმდე და ვიდრე უკუნისამდე, მოქც. 39, 20.

ი ს რ ა მ ლ ი

რაემს **აგრძნეს** ყოველმან **იხრაშლმან**, ვითარმედ განძლიერდა მამად შენი შენ ზედა, 2 მეფ. 17, 10.

ზემოთ წარმოდგენილ მასალებში კრებითს სახელთან ზმნის მრავლობითს რიცხვში შეთანხმებაში სიტყვა **ყოველის** როლი ცხადია, ის ძალიან უწყობს ხელს ამ შეთანხმებას. ხან ხდება ისეც, რომ მართლ **ყოველის** დარღვევა ჩვეულებრივი, არა კრებითი სახელისათვისაც საკმარისია, რომ მას ზმნა მრავლობითში შეეწყოს. ამის მაგალითი იქნებოდა:

ყოველმან **კაცმან** მეშურდღემან **დაიპყრეს** აღსავალი მათი და **გზროდეს** ქვეითა მათ ზედა, ივლით 6, 12.

ასეთსავე ძალას ამტკიცებს სიტყვა **ყოველი** ზმნაში პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის აღნიშვნისათვის, მაგალითად:

რადთა არა **წარდღუნეს** წყლით-რუნამან მან **ყოველი** **ჯორციელა**, ზირაქ 44, 18. **ყოველს** ასეთ როლში ხანდახან რაოდენობითი რიცხვითი სახელი ცვლის, მაგალითად:

შერბე განრისხნა და ბრძანა ლოდისა შემოგორვებაჲ, რომელი **ოც და ათმან** **კაცმან** ძნიად **შეშაგორვეს**, პარხ. 818a. მაგრამ როგორც უნდა იყოს შეთანხმებისათვის ხელის შეწყობაში ამ **ყოველის** როლი, ერთი მაინც ცხადია: **შეთანხმება გვაქვს უმისოდაც** (ერმან აღასრულეს, ძალმან დღენა-უყვეს, ქუეყანაჲ აკურთხევდეს, სიმრავლემან იზრახეს). მაშასადამე, აქ შეიძლება ლაპარაკი იყოს **ყოველის** მიერ შეთანხმებისათვის ხელის შეწყობაზე მხოლოდ და არა იმაზე, რომ შეთანხმებას ის იწყებს.

როდესაც კრებითი სახელი გვხვდება შემასმენლების მიხედვით შერწყმულ წინადადებაში, ან კიდევ ზოგიერთი ტიპის რთულ წინადადებაში, პირველი ამ შემასმენელთაგანი კრებითს სახელს ხან ეწყობა მრავლობითს რიცხვში, ხან არა (6. აქვე ზემოთ). მაგრამ მეორე და შემდგომი შემასმენლები უსათუოდ მრავლობითში უთანხმდება მას, მაგალითად:

პხედვიდა ყოველი **ერი** და შიშით და ძრწოლით **მაღლენედ** თავყუანის-ცემად გულს-მოღვინედ პატიოსანსა ჯუარსა და სიხარულით **აღიდებედ** ღმერთსა, მოქც. 40, 17; ერმან მან **აგრძნა** და **მასდევდეს** მას, ლ. 9, 11; და შეყსეულად ყოველმან მან **ერმან** **იხილა**, **შეტბუნდეს** და **მირბოდეს** და **შოიკითხიდეს** მას, მრ. 9, 15C; და დაცუვა (წყვეტ.=დაცვიდა) **ერი** და **თაყუანის-სცეს** ღმერთსა და **ლაღადებდეს** და თქუეს, ივლით 6, 18; ღალად-ყო ყოველმან **ერმან** და **თქუეს**, 3 მეფ. 12, 24; დაჯრვებულ იყო **ერი** იგი და **იტყოდეს**, მ. 9, 33C; ვითარ **იხილა** **ერმან** მან, რამეთუ იესუ არა მუნ შინა არს და არცა მოწაფენი მისნი, **მიიქციეს** ნავი იგი და

შივიდებს კაპარნაუმდ მოძიებად იესუჲსა, ი. 6, 24 C; მაშინ უბრძანეს ერსა მას, რამეთუ დატყუენ შვიოთისა მისგან. და ვითარცა დადუმნეს, პრქუა სელინოს ლუსიმაზოსს, პარხ. 656 a.

არსებითად რომ ვთქვათ, ასე ვიქცევით ჩვენ დღესაც. შეთანხმების ამნაირ ნიმუშებს იძლევიან ჩვენი კლასიკოსები, მაგალითად:

ხალხი მისცვივდა, **ახწიეს** მუშა და ციმციმით წაიღეს (ი. კავ-ქავადე. გლახის ნამბობი: ქხატერული ნაწერები, 1937, გვ. 341); აგერ, ამ თქუენის ქუჩის ბოლოს, ერთი ღარიბი **სახლი**ა არის, პურის შოვნის ილაჯი არა აქვთ, შე და შენ კი ყოველთვის მძღორები ვართ (იქვე, გვ. 320); მოედანზედ **ხალხი** ირეოდა, როგორც ყოველთვის, გვერვან ჯგუფ-ჯგუფად **იფანენ** და ძღრიაშული **გაჭიონდათ** (სარჩობელაზედ: იქვე, გვ. 500); შეკრბა წისქვილთან **ხალხი**, დაუწყეს სინჯვა (ვაჟა-ფშაველ-ლა, მოთხრობები, ტ. V, გვ. 114); **ხალხმა** მოიყარა თავი-თავს და მიუჭ-დენ გიგოლას ქოსის კარებთან (იქვე, გვ. 122) და სხვა.

V. ნაწევარი სახელები

1. ზოგადი ცნობები ნაწევრის შესახებ

ნაწევარი დამასასიოებელია მთელი რიგი ენებისათვის. იგი გვხვდება ამ ენებში სხვადასხვანაირი ფორმითა და მნიშვნელობით. ზოგიერთი სპეციალისტის აზრით ნაწევრის ჩამოყალიბება მოცემული ენის განვითარების უძველეს საფეხურებზე უნდა ვივარაუდოთ.

ბევრ ენაში ნაწევარი გამოხატულია ფორმატუცული სიტყვისა თუ ნაწილაკის საშუალებით. ასეთია, მაგალითად, ინგლისური ენა, სადაც განსაზღვრული, ნაწევარი *this* და განუსაზღვრელი ნაწევარი *an* უკვე ფორმატუცულ სიტყვებად ქცეულან. უფრო ხშირად ნაწევარი ფორმატუცულად სიტყვას წარმოადგენს; იგი იქცეება ბრუნვისა, რიცხვისა და სქესის მიხედვით (თუ, რასაცვირველია, ეს უკანასკნელი კატეგორია მოეპოვება ენას). ამ ტიპის ენებია, მაგალითად, ძველი ბერძნული, სადაც *ὁ, ἡ, τό* (მ. რ.) და *ἐν, ἐν, ἐν* (მ. რ.) მაშრობითი, მდებრობითი და საშუალო სქესის განსაზღვრული ნაწევარია შესაბამისად, გერმანული (*der, die, das*), ფრანგული (*le, la*) და სხვ.

ბევრათმედგენილობის მიხედვით ნაწევარი ჩვეულებრივ ერთმარცვლიან სიტყვას წარმოადგენს. იგი შეიძლება შედგებოდეს მხოლოდ ერთი ბგერისაგან. ეს უკანასკნელი შეიძლება იყოს ხმოვანიც (აფხაზური და უბიხური ა, იტალ. *i*, პორტ. *o, a*, ინგლ. *a* და სხვ.) და თანხმოვანიც (იტალ. *l*, ფრანგ. *l*, რუმინ. *l*, ბულგ. *т, н, о, р, в* და სხვ.). ხშირია *ორ-* და სამბგეროვანი ნაწევარიც. უფრო იშვიათია *ორმარცვლიანი* ნაწევარი (იტალ. *noni, nona*, პორტ. *nono, nona*, რუმინ. *noni, nona*, ქართ. *ესე, ეგე*, იგი, ერთი და სხვ.).

მდებარეობის მიხედვით ნაწევარი *ორგვარი*ა: *პრეპოზიციული* და *პოსტ-პლზიციური*. პირველ შემთხვევაში ნაწევარი წინ უსწრებს არსებითს სახელს

(ძველი ბერძნული, გერმანული, ინგლისური, აფხაზური, უბიხური და სხვ.), მეორეში — მოსდევს მას (შვედური, ბულგარული, ნორვეგიული, დანიური და სხვ.). ზოგ ენაში ორივე სახეობა გვაქვს ერთსა და იმავე დროს, ასეთია, მაგალითად, რუმინული, ქართული. ამ უკანასკნელისათვის ჩვეულებრივია პოსტპოზიციური წყობა, პრეპოზიციული წყობა მხოლოდ მკაცრად განსაზღვრულ შემთხვევებში იხმარება, რასაც სხვაგან ვხვებით დაწვრილებით: ნაწევარი ძველ ქართულში: თბილ. უნავ. ზომები, ტ. 61, 1955, (გვ. 260 — 265).

შინაარსის მიხედვით არჩევენ განსაზღვრულსა და განუსაზღვრელ ნაწევარს, რომლებიც ჩვეულებრივ ერთიმეორის გვერდით იხმარებიან ერთსა და იმავე ენაში. ასეთია, მაგალითად, ფრანგული, გერმანული, იტალიური, ქართული და სხვა ენები. იშვიათია ისეთი შემთხვევა, როცა ამა თუ იმ ენაში მხოლოდ განსაზღვრული ნაწევარი მოგვეპოვება. ასეთია, მაგალითად, ძველი ირლანდიური და ზოგი სხვა ენა.

ზოგ ენაში აღაშინათა საკუთარ სახელებს თავისი, განსაკუთრებული ნაწევარი აქვთ, ნივთის სახელებს — თავისი (ინდონეზიის ენებში). ამ გარემოებას იმით ხსნიან, რომ აღნიშნული ნაწევრები წარმოშობით კლას-კატეგორიის ნიშნებია და მათი ამ ფუნქციის მოშლის შემდეგლა იქცნენ ისინი ნაწევრებად.

ბევრ ენაში ნაწევარი სახელთა სქესის გამომხატველად გვევლინება (მაგალითად, ძველ ბერძნულში, გერმანულში, ფრანგულსა და სხვებში), მაგრამ ამ მოვლენის მიჩნევა ნაწევრის ძირითად ფუნქციად არ შეიძლება, რადგანაც ნაწევარი ისეთ ენებშიც გვხვდება, რომელთაც არ აქვთ სახელთა დაყოფა სქესების მიხედვით (ასეთია, მაგალითად, ინგლისური, ქართული და სხვ.).

ზოგჯერ, როცა თვით არსებითს სახელს არ მოეპოვება ბრუნვისა და რიცხვის გამომხატველი ნიშნები, ნაწევარი არის ერთადერთი საშუალება არსებით სახელთა ამ კატეგორიების გასარჩევად (შდრ., მაგალითად, გერმ. *der Arbeiter* „მუშა“ და *die Arbeiter* „მუშები“).

ზოგ შემთხვევაში ნაწევარი სუბსტანტივაციის მაჩვენებლად გვევლინება, მაგრამ ნამდვილად ამ სუბსტანტივაციის ქმნის არა ნაწევარი, არამედ გარკვეული კონტექსტი, რომელიც ამა თუ იმ სიტყვას აძლევს არსებითი სახელის მნიშვნელობას. ამ მოსაზრებას ამტკიცებს ორი გარემოება: ა) სუბსტანტივაციის ადგილი აქვს მაშინაც, როცა სათანადო სახელთან ნაწევარი სრულებით არ არის წარმოდგენილი, მაგალითად: *Arbeiten* და *Kämpfen, Lieben* და *Hassen*. ბ) მას ადგილი აქვს ისეთ ენებშიც, სადაც ნაწევარი სულ არ არსებობს. შდრ., მაგალითად, რუსული: „И далекое невозможное вдруг стало близким, возможным и неизбежным“ (Л. Толстой, „Война и мир“); „Большой встал с постели“ и „Что для него большой шоярос“; „Рабочий пошел на завод“ и „Рабочий день длится восемь часов“.

საკუთვლათოდ ცნობილია, რომ განსაზღვრული ნაწევარი მთელ რიგ ენებში ჩვენებითი ნაცვალსახელისაგან მომდინარეობს, ხოლო განუსაზღვრელი — რიცხვითი სახელისაგან (ერთი). ეს დებულება იმდენად მშაბრია, რომ

მის შესახებ არავინ არ დაობს, ამიტომ ჩვენც არაფერს ვიტყვით აქ და ამ ზოგად მიმოხილვას ამით დავამთავრებთ¹.

ძველი ქართული ენის ნაწერის შესახებ ჩვენ გვაქვს გამოკვეთილი გამოკვლევა „ნაწერი ძველ ქართულში“. იქ არის განხილული ნაწერთან დაკავშირებული შემდეგი საკითხები: 1. განსაზღვრული ნაწერი, 2. განუსაზღვრელი ნაწერი, 3. ნაწერი „ისი“, 4. ნაწერი საკუთარ სახელთან, 5. ნაწერის აღვლი, 6. გათიშული ნაწერი, 7. ერთი ნაწერი ორ ან მეტ სახელთან, 8. ნაწერი ჩავარდნილ სახელთან, 9. ორი ნაწერი ერთ სახელთან, 10. ნაწერი თანდებულის სახელთან, 11. ნაწერის სახელის ბრუნვა, 12. ნაწერის გადმოწევა ახალ ქართულში.

რადგანაც ეს შრომა უკვე დაბეჭდილია, აღარას ვანბობთ ამ საკითხებზე და მკითხველს მივუთითებთ აღნიშნულ გამოკვლევაზე (თბილ. უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 61, 1955, გვ. 249 — 276).

VI. თანდებულის სახელები

ქართულ თანდებულების შესახებ ლიტერატურა საკმაოდ მოიპოვება. უმეტესი ნატიანი ესება ძველი ქართული ენის თანდებულებს. აქ პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ კ. კეკელიძის ნაშრომი: „წინაშე“, „თანა“ და „ზედა“ თანდებულთა სინტაქსური ფუნქციისათვის ძველ ქართულში², ა. შანიძის „ძველ თანდებულის გენეზისისათვის“³, ა. შარტიშოსოვის „მონოგრაფიული სახის გამოკვლევა თანდებულ ქართულში“⁴, რომელშიც საკმაოდ აღვლილი აქვს დათმობილი ძველი ქართული ენის თანდებულების შესახებ მსჯელობასაც. ყველა ამიტომ ჩვენი შრომა შემსუბუქებულია და ბევრ საკითხს, რომლებიც აღნიშნულ შრომებშია განხილული და გადაწყვეტილი, აქ გვერდს ავუვლით და აღარ შევხებით.

ახალი ქართულისა და ძველი ქართული ენის თანდებულები ერთმანეთისაგან მკვეთრად განსხვავდება. ეს სხვაობა თავს იჩენს ორი მიხედვით:

1. ახალი ქართული ენის თანდებულები სახელს ბოლოს ერთვის მხოლოდ, ბოლოსდებულებია (სახელ-ზე, კაცთა შორის). ძველ ქართულში კი გვქონდა შემთხვევები, როცა ზოგი თანდებული სახელს თავშიც ერთოდებოდა,

¹ ა. შანიძე, ქართული ზნეობის საფუძვლები, 1953, §§ 655—660, გვ. 637—642; М. Я. Памиров, Из истории словообразовательного процесса, глава IV: „Артикль в языках мира“. Ученые записки Северо-Восточного Государственного Педагогического Института имени К. Я. Хетагурова, т. III (XVI), Орджоникидзе, 1912, стр. 74—76; მისივე: ნაწერი მთელ კავასებზე ინტეგრირება აკადემიის მთავრად, ტ. VII, № 6, 1946, გვ. 377 — 382; О. И. Москальская, К вопросу о генезисе категории артикля: Труды Военного Института иностранных языков, I, Москва, 1915; მისივე: Употребление артикля в древне-верхне-немецком: Ученые записки Московского государственного Педагогического Института иностранных языков, т. II, Москва, 1940.

² საქ. მეცნ. აკად. შრომები, ტ. III, 1942, № 2, 3.

³ იქვე, № 4.

⁴ იბრ.-გვ. I, 1946, გვ. 203—246.

წინდებული იყო (ზედა ზღუისა, შორის ზემსა და თქუნესა, შორის ყოვლისა ცხოველისა და შორის ყოვლისა ჯორციელისა, მიმოტყუადმდე, მოსიკუდიდცა, მოაქაბადმდე).

ეს ერთი თანდებული ახალ ქართულში ერთ ბრუნვას ითხოვს, ორი (და სამი) ბრუნვის მართვა მას არ შეუძლია, ასე, მაგალითად, ში მხოლოდ მიცემითს ითხოვს (სახლ-ში ← სახლს-ში ← სახლსა შინა), ზე — აგრეთვე მხოლოდ მიცემითს (სახურავ-ზე), კენ — მხოლოდ ნათესაობითს (სახლისა-კენ), მდე — მხოლოდ ვითარებითს (სოფლა-მდე, ქალაქა-მდე) და სხვა. ერთადერთ გამონაკლისს წარმოადგენს გან თანდებული¹, რომელიც ძველ ტრადიციის იკავს ჯერჯერობით და ორ ბრუნვას მოითხოვს: კითხვაზე ვინგან, რისგან მართავს ნათესაობითს (ძმისა-გან, ხისა-გან), ხოლო კითხვაზე ხაიდან (რა დროიდან) იწყობს მოქმედებითს (ქალაქიდან, მე-12 საუკუნიდან). ამ უკანასკნელ შემთხვევაში იგი ფონეტიკური მიზეზების გამო თვითონაც იცვლება და სახეს უცვლის სახელის ბრუნვის ნიშანსაც: ქალაქ-ით-გან → ქალაქ-იდ-გან (ასიმილაცია) → ქალაქიდან (ზვერის დაკარგვა). ქალაქით და აქედან თანდებულის დართვით მიღებული ქალაქიდან ისე დაშორებულია ერთმანეთს, რომ ლიტერატურაში მათ ორი სხვადასხვა ბრუნვის ფორმებად მიიჩნევენ².

ძველ ქართულში კი თანდებულების დიდი ნაწილი ორ-ორ ბრუნვას ითხოვდა. ასე, მაგალითად, მიცემითსა და ნათესაობითს ითხოვდა თანდებულები ზედა, თანა, წინაშე, შინა, შორის; ნათესაობითსა და ვითარებითს მართავდა მდე, მიმართ; მოქმედებითსა და ვითარებითს მართავდა კერძო; მოქმედებითსა და ნათესაობითს — გან, გამო; წრფელობითსა და ნათესაობითს — ებრ და სხვა.

ახალი ქართული ენის თანდებულების ორივე ძირითადი დამახასიათებელი თვისება (რომ სახელს ბოლოს ერთვის და მხოლოდ ერთ ბრუნვას ითხოვს), რომლითაც ის განსხვავდება რუსულისა და რიგი სხვა ენების თანდებულებისაგან, მეორეული მოვლენა ყოფილა და თავიდანვე არ იყო აუცილებელი ძველი ქართული ენის თანდებულებისათვის.

შევვხვით აქ აღძრულ საკითხებს უფრო დაწვრილებით.

1. წინ დამშუღი თანდებულები (წინდებულები)

ისეთი ორმარცვლიანი თანდებულები, როგორიცაა ზედა, შორის, ძველ ქართულში სახელს ბოლოშიც ერთოდა და თავშიც. ამ თანდებულების ბოლოს დართვის ნიმუშებია:

ავახასა ზედა, მ. 26, 55; გზასა ზედა, მ. 5, 25; გოდოლსა ზედა, მ. 4, 5 C; ზღუისა ზედა, მ. 8, 24; კმელსა ზედა, მ. 23, 15; ლოდსა მას ზედა, მ. 21, 44; მთისა ზედა, 5, 14; სარეცელსა ზედა, ლ. 11, 7; ერსა აშას

¹ გით ზევს თავლწინ არის ქვეული თანდებულად და ამიტომ მასზე არ ვმსჯელობთ.
² ა. შანიძე, გრამატიკა, საფუძვ. გვ. 75.

ზედა, ი. 18, 14 C; ვენაჰსა ზედა, ი. 15, 4; მამა-დედათა მათთა ზედა, მ. 10, 21; გეუფებასა ზედა, მ. 24, 7; ნათესავთა ზედა, ლ. 21, 10.

ნათესავსა შორის, ლ. 16, 8; კაცთა შორის, ლ. 1, 25; კრებულსა შორის, მრ. 12, 39; ჰურიითა შორის, მ. 28, 15 და სხვა.

ეს რიგი თანდებულისა და სახელისა კარგად არის ცნობილი და აქ მეტს არაფერს ვიტყვით მის შესახებ. მაგრამ ეგევე თანდებულები, როგორც ეოქვით, წინაც ერთვის სახელებს, ამის ნიშნულებია:

ზედა

ზედა გუელთა და ღრიაკალთა, ლ. 10, 19; ზედა ნათესავსა მას, ი. 11, 51 C; ზედა საცხოვართა მათ, ი. 10, 15 C; გოდებდა ზედა უზჯულოებათა მათთა, 2 ეზრა 9, 2; ზედა ყოველსა ერსა, გილ-ეტრ. 129, 2; გამონდა ზედა გოლგოთას, იქვე, 186 v. 12; ზედა თუალსა მას სარდიონსა, თუალთ. 22, 9; განერცნა პირი ჩემი ზედა მტერთა ჩემთა, 1 მეფ. 2, 1; ზედა ერდოსა მას, 2 მეფ. 11, 2; ზედა კლართსა ჩემსა წილ-ივდეს, ი. 19, 24 C; შეწირე იგი მუნ ზედა მათთაგანსა ერთსა, დამ. 20, 2 ლავ.; რომელი იყო ზედა თავსა ჩემსა, დამ. 40, 17 ლავ.; ბნელი იყო ზედა უფსკრულთა და სული ღმრთისა იქცეოდა ზედა წყალთა, დამ. 2, 1 ლავ.; რომელი იყო ზედა სამყაროსა მას, დამ. 1, 7 ლავ. და სხვა.

შორის

„შორის“ თანდებულის ერთ-ერთი მნიშვნელობაა შე (=შინა). ეს განსაკუთრებით მაშინ ჩანს კარგად, როცა ის ერთ სახელს ახლავს: შორის ეზოსა (ლ. 22, 55), რაც იქნება ეზოში. მაგრამ ამ სიტყვას აქვს კიდევ შე-ორე მნიშვნელობა, რაც უფროს დღევანდელ „შუა“-ს, „შორის“-ს, ამ შემთხვევაში ის ორ სახელს ახლავს, ან, თუ ერთია სახელი, ის ჩვეულებრივ მრავლობითშია, ან კრებითია. ასეა, თუ ისე, ორივე შემთხვევაში თანდებუ-ლი სახელს შეიძლება წინ დაერთოს. ესაა აქ მთავარი. ამ თანდებულზე ქვე-ვით კიდევ მოგვიწევს საუბრის გაგრძელება სხვა საკითხთან დაკავშირებით, აქ კი მაგალითების მოყვანით დავკმაყოფილდებით:

შორის ეკალთა, ლ. 8, 7 (მაგრამ: ეკალთა შორის, მ. 13, 7); შორის იფქლსა მას, მ. 13, 25; შორის თქუენსა, ლ. 17, 21; შორის მისა, ლ. 21, 21; შორის მათსა, მ. 14, 6; შორის მგელთა, მ. 10, 16; შორის მოძღუართა ლ. 2, 46; შორის საზღვართა ქალაქისათა, მრ. 7, 31; შორის სახლსა მას, ლ. 2, 46; შორის შენსა, ლ. 19, 44; შორის შესაკრებელთა და შორის უბნებსა, მ. 6, 2 C; შორის ჩუენსა და შენსა, ლ. 16, 26...

შორის ერისა მის, დანიელ 13, 34; შორის უფლისა და შორის მეფისა და შორის ერისა, 4 მეფ. 11, 17; შორის ღმრთისა და თქუენსა, ივდიო 18, 11; შორის კრებულისა მის, იქვე, 14, 6; შორის მამისა ჩემისა და მამისა შენისა, 3 მეფ. 15, 19; შორის ასურთა და შორის ისრაელისა, იქვე, 22, 1; შორის კაცისა და მოყუსისა მისისა, ეზეკ. 18, 8; შორის ცხოვრისა და

მწყემსისა და შორის ვერძისა და ვაცისა, იქვე, 37, 17; შორის ქალაქისა მის, იქვე, 11, 23 და სხვა.

ასევე წინაც და ბოლოსაც შეიძლება შეგვხვდეს აგრეთვე თვნიერ და ზოგი სხვაც, რომელთაგან მი-სა და მო-ს აქვე ქვემოთ შევხებით.

როგორც ჩანს, რიგი თანდებულისა და სახელისა ამ შემთხვევებში თავისუფალია: თანდებული ხან უსწრებს სახელს, ხან მოსდევს მას. ნოჲ არ არის რაიმე კანონზომიერება ამ ორნაირი რიგის არჩევისას? სხვანაირად რომ ვთქვათ, ხომ არ იხმარება ეს თანდებულები სახელის წინ გარკვეულ შემთხვევებში და სახელის შემდეგ — ასევე გარკვეულ შემთხვევებში? ამაზე უარყოფითად უნდა ვუპასუხოთ. რაკი რიგი თავისუფალია, კანონზომიერების დადგენაზე არ შეიძლება ლაპარაკი. ამის მიუხედავად აქ უნდა აღვნიშნოთ ორი გარემოება, რომელთა გათვალისწინებაც სასარგებლოა დასმული საკითხის გარკვევისათვის:

როდესაც თანდებულისა სახელს ერთვის წინ დასმული განსაზღვრება, თანდებული ასეთ შემთხვევაში ჩვეულებრივ წინ გადმოდის, იგი ემცემა მსაზღვრელსა და საზღვრულს შორის, მაგალითად: ყოველთა მათ ზედა დიდებულებათა, ლ. 13, 17. აქ რომ მსაზღვრელი „ყოველთა“ არ ყოფილიყო, ჩვეულებრივ გვექნებოდა: დიდებულებათა მათ ზედა. აუცილებლად ასეთივე წყობა იქნებოდა მაშინაც, ეს „ყოველთა“ არსებითის ბოლოს რომ ყოფილიყო მოქცეული: დიდებულებათა მათ ზედა ყოველთა. მაგრამ „ყოველი“ ჩვეულებრივ სახელს წინ უძღვის. ასეთივე მაგალითებია კიდევ: ყოველსა ზედა მონაგებზეა თვსა, მ. 24, 47; ყოველთა ზედა გარემო მკუდართა მისთა, ლ. 1, 65; ყოველსა ზედა ჰორციელსა, ი. 17, 20 და სხვა. ეს დებულება ზოგადი ხასიათისაა და არა მარტო ამ თანდებულს და, საერთოდ, არა მარტო თანდებულს ეხება, მას თანაბრად ემორჩილება ყველა სხვა თანდებული და ნაწევარიც კი, რომლის ჩვეულებრივი ადგილი სახელის ბოლოსაა, მაგრამ საქმარისა სახელს წინ დასმული განსაზღვრება დაერთოს, რომ ეს ნაწევარიც (და თანდებულიც) წინ გადმოვიდეს. შდრ. მაგალითად, ასეთი წყობა:

ვეცხლმან მან შენმან (ლ. 19, 18) და

შენმან მან ვეცხლმან (ლ. 19, 16)

და ამას იწვევს წინ გადმოტანილი განსაზღვრება (შენმან)¹. თანდებულების (ზოგიერთი თანდ. მაინც) წინ გადმოტანასაც იწვევს, თუ ზღვს უწყობს სწორედ წინ დასმული განსაზღვრება. ამის კარგ მაგალითს წარმოადგენს თანდებული მიმართ, რომელიც, როგორც წესი, სახელს მხოლოდ ბოლოს ერთვის, მაგრამ მოხვდება თუ არა ზემოთ აღწერილ გარემოებაში, ისიც კი იძულებულია დატოვოს თავისი ჩვეულებრივი ადგილი და წინ გადმოვიდეს, მაგალითად:

¹ ნ. ჩეენი: ნაწევარი ძველ ქართულში. უნივ. შრომები, ტ. 61, 1956, გვ. 261.

ერთად დამტკიცებულ ხარ დამუსრვილისა მის მიმართ აპოლონიისა (კიმ. I. 136, 32). ეს გაუგონია ითქვას „მიმართ აპოლონიისა“? მაგრამ ასეთ შესაძლებლობას აქ იძლევა წინ გადმოსული განსაზღვრება „დამუსრვილისა“, რომელიც საესეზიტო ასატანს ხდის ამნაირ გამოთქმას; დამუსრვილისა მის მიმართ აპოლონიისა. გარეგნულად ისეთი შთაბეჭდილება რჩება, თითქოს თანდებული წინამდებელი სახელს ახლდეს (დამუსრვილისა მიმართ), რომ აქ ჩვენ ერთმარცვლიანი თანდებული გვქონოდა. იგი პირდაპირ ამ განსაზღვრებას შეუერთდებოდა, როგორც ეს გვაქვს ჩვენ შემდეგს მაგალითებში: მრავლისათვის სიტყვა, ლ. 11, 53 C (და არა: მრავლისა სიტყვათა); ერთისათვის ცოდვილისა, ლ. 15, 7 (და არა: ერთისა ცოდვილისათვის); ყოველთაგან თევზთა, მ. 13, 47; ბოროტისაგან საუნჯისა, კეთილისაგან საუნჯისა, მ. 12, 35 (და არა: ყოველთა თევზთაგან, ბოროტისა საუნჯისაგან) და სხვა მრავალი. ერთი სიტყვით, აქ მსაზღვრელის როლი ერთობ დიდია და თანდებულია წინ გადმოტანაში მას, უმჯეელი, ერთგვარი წილი უძევს.

ბ) მეტად მხრივ, ცხადი უნდა იყოს, რომ ზოგიერთი სკოლა და ზოგიერთი ხელნაწერი განსაკუთრებული სიყვარულით მიმართავენ თანდებულითა წინ დასმას, ასეთი ტენდენცია ემჩნევა, მაგალითოდ, ძველი ალექსანდრიის წიგნებს (ოშკის ხელნაწერისა და სხვებს), ლავურკის ხელნაწერს და ზოგ სხვას, რომელთა შესახებაც აქ საუბრის გაგრძელება სცილდება ამ შრომის ფარგლებს.

გარდა ზედა და შორის თანდებულებისა, სახელის წინაც და პოლოსაც გვხვდება აგრეთვე მი და მო თანდებულებიც. მი თანდებული დღეს იშვიათად გვხვდება ასეთ გამოთქმებში: შენდამი, თქვენდამი, მეგობრისდამი, ამხანაგისდამი და სხვა, ხოლო მო თანდებული დღეს აღარ იხმარება. ძველად, როგორც ეს აღნიშნულია სათანადო სამეცნიერო ლიტერატურაში¹, ორივე ეს თანდებული სახელს თავშიც დაერთოდა და პოლოშიც.

ა) პოლოში ერთვის

რომელთა შენდამი პრწამს, სიბრძ. 16, 26; ზოლო მართალნი საუკეთნოდში ცხოვდენ, სიბრძ. 5, 15; ზემო-კერძოდში, ეზეკ. 41, 7; წყრთადში, ეზეკ. 43, 13; ყოველნი სისხლადში ზჟიან, მიქია 7, 2; წყაროდში, საბის-მეტყ. (ისტ. ქრესტ. 281, 17). მი გვხვდება საკუთარ სახელთანაც: სიონდში, ზაქარ. 2, 7.

ჩემდამო, მ. 10, 32 E; ლ. 1, 49 C; 12, 8 C; ი. 7, 38 C; მოქც. (ისტ. ქრესტ. 274, 8); პარხ. 113 ხ; ჩუენდამო, ლ. 16, 26.

ბ) თავში ერთვის

მი-მუნ-დემდე, მ. 24, 38 C; 26, 29 C; მი-დემდის, ლ. 1, 20 C; მიმეშ-დემდე, მ. 22, 26 C; მიმკამდის, მ. 13, 30 C; მიცხრა ეამამდე, მ. 27, 45 C;

¹ ა. შანდიძე, მდე თანდებულის გენეზისისათვის: საჭ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. III, № 4, 1942, გვ. 362-363.

მისისხლამდე, მ. 23, 35 C; მისიკულიდამდე, მ. 26, 38 C; მიქუნამდე, მ. 27, 51 C. როგორც ვხედავთ, ოთხთავებიდან ეს ძველი ვითარების გადმონაშთი აღნიშნის ძეგლს აქვს მხოლოდ დაცული. მაგრამ იგი საკმაოდ ხშირად გვხვდება სხვა ხელნაწერებშიც, მაგალითად:

მიმეფისამდეცა, ზირაქ 8, 3; მიმასკულაფადმდე, იერ. 51, 9; მიალ-სასრულამდე, იერ. 1, 3; მისაცხოვრადმდე, იერ. 9, 10; მიბორცულამდე, იერ. 31, 39; მიშორადმდე, ზირაქ 24, 34; მივლახისამდე, იქვე, 40, 3; მი-ვამლამდე, იქვე, 46, 22; მიშთადმდე, სას. პოეზ. 263, 149; მიპირუტყუა-დმდე, დაბ. 7, 23 ლავ.; მისრულიდამდე, 1 მეფ. 15, 18; მიბქედმდე, იქვე, 21, 13; მამაკაცითან მიდღეცაცადმდე, იქვე, 22, 19; მიუკუნისამდე, ირემ. 36, 24, 7; მისაზღვრადმდე ქილდიაჰსა, აბო 187, 18; მიმეტებრამდე და იორდინედ, მსაჯ. 7, 24 ლავ.; მიდღეთამდე, მოც. 13, 20; არაფინ არს მიერთადმდე, ფსალმ. 13, 5; მიმცოვანებადმდე¹ და მიმეტებრამდე, ფსალმ. 70, 23.

მიადგილსა მას, ი. 5, 13 C; მოაქამდე, მ. 11, 12 C; 24, 21 C; მრ. 13, 19 C; ლ. 23, 5 C; ი. 2, 10 C; 5, 17 E; მოაქამომდე, ი. 5, 17 D; მოაქაჰად-მდე, ი. 5, 17 C; მოდღენდელად დღემდის, მ. 27, 8 C; მისიკულიდ, ი. 11, 51; 12, 33 C; 18, 32; მისიკულიდმდე, ი. 4, 49; მისიკულიდცა განმზადებულ-ვარ, მოც. 21, 13; მისიკურთხეველად კერძო, ეზეკ. 47, 1; მოაქადღებდმდე, ბარუქ 1, 19 და სხვა.

2. თანდებულება, რომლებიც ორ გარუხვას ითხოვს

როგორც აღვნიშნეთ, ძველ ქართულში გვაქვს მთელი რაღი თანდებუ-ლები, რომლებიც ორ გარუხვას ითხოვენ. აქ, პირველ რიგში, უნდა გან-ვიხილოთ ისეთი თანდებულები, რომლებიც მიცემითსა და ნათესაობითს ითხოვენ.

A. მიცემითისა და ნათესაობითის თანდებულები

1 — 3. წინაშე, თანა, ზედა

მიცემითსა და ნათესაობითს მოითხოვს, როგორც აღვნიშნეთ, ზედა, თანა, წინაშე, შორის, შინა. ამათგან პირველი სამის შესახებ უკვე მოგვეპო-ვება გ: ქვეყნიძის საუკეთესო გამოკვლევა². ამ გამოკვლევის ძირითადი დებულებები ასეთია:

1) თუ წინაშე დარჩული სახელი „სულიერა“ საგნის აღმნიშვნელია, ის უმეტესად ნათესაობითს ბრუნვაშია, ხოლო თუ „უსსულოსი“ — მიცემითში (წინაშე კაცისა, მაგრამ: წინაშე კარსა);

¹ ხემათ მოყვანილ მაგალითებში გვაქვს მეორე თანდებულები: მი-მცოვანებად-მდე და სხვა.

² „წინაშე“, „თანა“ და „ზედა“ თანდებულთა სინტაქსური ფუნქციისათვის ძველ ქარ-თულში: საქ. მეც. აკად. მოამბე, ტომი 111, 19-2, № 2, გვ. 177-182; № 3, გვ. 283-287.

2) თუ „თანა“ დართული სახელი „ცოცხალი“, „სულიერი“ საგნის აღნიშვნელია, ის ნათესაობითს ბრუნვაშია, ხოლო თუ „უსულოსი“ მიცემითში (მაშისა თანა, მაგრამ: სახლსა თანა);

3) ზედა თანდებული ნათესაობითს მაშინ მოითხოვს, როცა იგი ერთ-ჯის ადამიანთა კლასის სახელენს, ე. ი. ვინ ჯგუფის სახელენს; ხოლო მიცემითს მოითხოვს ყველა სხვა შემთხვევაში, ე. ი. ნივთის კლასის სახელენს, ე. წ. რა ჯგუფის სახელენს დართვისას.

ეს დებულებები სწორად ასახავს საქმის ნამდვილ ვითარებას. შეიძლება ზოდა დაგვეტოვოთ, რომ განსხვავება წინაშე-სა და თანა-ს, ერთი მხრე, და ზედა-ს შორის, მეორე მხრე, მეთრეული მოვლენა უნდა იყოს; თავდაპირველად ყველა მათგანი ერთი პრინციპის მიხედვით უნდა ყოფილიყო სახელებთან შეწყობილი, სახელდობრ: ადამიანის კლასის სახელებთან — ნათესაობითში, სხვებთან — მიცემითში.

შემდეგ: არ არის საჭირო აღნიშნული დებულებების დარღვევის შემთხვევები ძველ ქართულში (არც თუ მცირე რაოდენობისა) შეცდომად გამოცხადოთ და გადაწყვიტოს დიფერალთ, შეცდომა, რასაც ვხედავთ, ეს არ არის, აქ ჩვენ გვაქვს ასახული ისეთი მდგომარეობა, როცა ამ თანდებულთა გამოყენების ძველი წესი მოშლილი იყო, რადგან ენა ამ დროს საერთოდ უკვე აღარ განასხვავებდა ადამიანისა და ნივთის კატეგორიას; ხდებოდა ერთგვარი უნიფიკაცია და ერთ წესამდე დასვლა. ეს ხანგრძლივი პროცესი ახალ ქართულში იმით დასრულდა, რომ ზედა და თანა თანდებულები მიცემითთან დაშვიდრდა, ხოლო წინაშე ნათესაობითს შერჩა. ძველი ქართული სწორედ გარდამავალ საფეხურს ასახავს და ბუნებრივია, თუ იქ ძველი წესის საწინააღმდეგო მაგალითებიც გვხვდებოდეს. ეს უკვე ახალი ქართულის ახალნერგი ნიშნუეებია.

აქ უნდა აღინიშნოს აგრეთვე შემდეგიც: ავტორი საესებით სამართლიანად შენიშნავს, რომ „მის“ ნაცვალსახელთან დაკავშირებით ყურადღებას იპყრობს — რომელ ადგილზეა თანდებული წინაშე; თუ მეორე ადგილზეა, გვაქვს „მის წინაშე“, ხოლო თუ პირველ ადგილზეა — „წინაშე მისა“¹. მაგრამ, ჩვენი აზრით, ავტორი არა სწორად ზღუდავს ამ წესს ნაცვალსახელებით და მას არსებითს სახელებს არ უქვემდებარებს, როცა დაისკვნის: „არსებით სახელთან დაკავშირებით თანდებულის ადგილმდებარეობას მნიშვნელობა არა აქვს“². არსებითი სახელებიც (მაგალითად, ადამიანთა სახელები) ამ წესს ემორჩილებიან. მაშასადამე, წინაშე (და ზოგი სხვა) თანდებულის ადგილმდებარეობას აქვს მნიშვნელობა, თუ როგორი სახით იქნება მოცემული არსებითი სახელის ნათესაობითის ფორმა. ეს კარგად ჩანს ადამიანთა სახელების მაგალითზე.

შდრ. მოიყვანეს იგი საულის წინაშე, 1 მეფ. 17, 31 და: წარიყვანეს იგი წინაშე საულისა, 1 მეფ. 17, 57.

¹ დასახ. ნაშრომში, № 2, გვ. 283, წმ. 2.

² იქვე.

აქ მის და საულის ერთ სიბრტყეზე უნდა დაეყენოთ, ხოლო მისხა (მისა) და საულისა — მეორეზე.

4. შორის (შოვრის)

ზემოთ თქმულის მსგავსად უნდა ყოფილიყო ძველად გამოყენებული აგრეთვე შორის თანდებულები: ნათესაობითიდან იხმარებოდა შაშინ, როცა აღამიანთა კლასის სახელებს ერთოდა, მიცემითიდან — სხვა შემთხვევებში (ე. ი. ნიეთთა კლასის სახელებთან).

აქ ჩვენ გამოგვადგება ისეთი სახელები, რომელთა მიცემითი ბრუნვა აშკარად ჩანს და გარეგნულად არ ემთხვევა ნათესაობითს. ამიტომ ჩვენ აქ ვერ მოვიყვანთ არსებით სახელთა თანთან მრავლობითს (დედათა შორის, ქალაქთა შორის), ვერც I და II პირის ნაცვალსახელებს (ჩუენ შორის, თქუენ შორის), რადგანაც ამ ფორმებში მიცემითი და ნათესაობითი გარჩეული არ არის. საჭირო და აქ გამოსადეგი მაგალითები მაინც საკმაო რაოდენობით მოიპოვება:

შორის თანდებული მიცემითიდან

შორის ეზოხა (=ეზოში); ლ. 22, 55; შორის იფქლხა მას, მ. 13, 25; შორის სახლხა მას, ლ. 1, 69; შორის საჯუშილხა მას, მ. 13, 42; შორის უბნეხა, მ. 11, 16 C; შესაკრებელხა შორის, მ. 4, 23; შორის სამარიახა და გალილეხა, ლ. 17, 11¹.

შორის თანდებული ნათესაობითიდან

უფალი უწამებდა შორის შენსა და შორის ცოლისა სიჭაბუკისა შენისა, ზაქარ. 2, 14; მოიქცეთ და იხილოთ შორის მართლისა მის და უშჯულოდხა, ზაქარ. 3, 18; რადგენ არს წყალობა შორის კაცთა და შორის ღმრთისა, მამ. სწავ. (H) 9 v; რად ძეს შენ შორის და მის შორის, მამ. სწავ. 270; რომელ-იგი ფიცებად იყო დავითის შორის და იონათანის, 2 მეფ. 21, 7; მოწამე არს უფალი შორის შენსა და ჩემსა და შორის ნათესავისა ჩემისა და შორის ნათესავისა შენისა, 1 მეფ. 20, 42, იყო შორის კათალიკოზისა და ეპისკოპოსთა, ხანძთ. 132, 26; რომელი აღუთქუ შორის ჩემსა და შოვრის ყოვლისა კორციელისა, დაბ. 9, 17 ლავ.; და მტერობა დავდე შორის შენსა და შორის დედაკაცისა მავის, შორის ნათესავისა შენისა და შორის ნათესავისა მისისა, დაბ. 3, 15 ლავ.; მომეცნენოს აღუთქუმა ჩემი, რომელ არს შორის ჩემსა და თქუენსა და შორის ყოვლისა ცხოველისა და შოვრის ყოვლისა კორციელისა, დაბ. 9, 15 ლავ.; და იქმნა ნწუხარება დიდი მეფიხა და დედოფლისა შორის მას ჟამსა ეპრაქსიასთჳს, პარხ. 1228; დაემკვდრა

¹ შორის თანდებულის მიცემითიდან იხმარების შემთხვევები ისიც ცნობილია და სხვა მაგალითებს აქ აღარ მოვიყვანთ.

ქალწულისა შორის და იშვა მისგან. ეტ. III, 176, 8; ვიცი, რაბამ არს შორის მონისა და შორის შემოქმედისა, სვან. 372 a; და განსწავლებენ შორის ხაღისა და კმრისა და დაწინდებულისა. პარხ. 691 b; და აღთქუმა-ყო იუდა მღდელმან შორის უფლისა და შორის მეფისა და შორის ერისა ყოფად ვრად უფლისა, 4 მეფ. 11, 17; აღდგეს ორნი იგი მოხუცებულნი შორის ერისა მის და დაასხნეს ჯელნი თავსა ზედა მისსა, დანიელ 13, 34.

ჩვენ მიერ ზემოთ მოყვანილი მაგალითების პირველ ჯგუფში შორის თანდებული მიცემითს ახლავს, რადგან ეს სახელები ნივთთა კლასს განეკუთვნებიან (ენოსა, იფქლსა, უზნებსა, საჭუმბოსა, შესაქრებელსა), მეორე ჯგუფში კი — ნათესაობითს, რადგან ეს სახელები აღნიშნავენ კლასს აღნიშნავენ (ცოლისა, დავითის, დედაციკისა, კმრისა, სძლისა, ერისა, მეფისა, დედოფლისა). ამიტომ არ არის სწორი ა. მარტიროსოვის დებულება, რომ შორის თანდებული „მართვის მხრით ყველა სახელს მიცემით ბრუნვაში მოითხოვდა, III პ. ნაცვალსახელს კი — ნათესაობით შიო¹. ავტორს, როგორც ჩანს, გაუზრუნვია ისეთი მაგალითები, როგორცაა ჩვენ მიერ ზემოთ მოყვანილი შორის ცოლისა და კმრისა, შორის ერისა, შორის მეფისა და შორის დედოფლისა, შორის მონისა და შორის შემოქმედისა და სხვა, რომელთა მსგავსი საგნა ძველ ქართულში. ეს ერთი. მეორე მხრივ, არ არის მართებული თანდებულის მიერ ბრუნვის მართვისას დაეცემა III პირის ნაცვალსახელები I და II პირებისას. მართლია, მესამე პირში უფრო ნათლად ჩანს ბრუნვის ფორმა, მაგრამ არსებითად საქმის ვითარება I და II პირებთანაც ისეთივეა, არსებითად რომ ვთქვათ, ამ ნაწყვეტში „შორის შენსა და შორის ჩემსა და შორის ნათესავისა ჩემისა და შორის ნათესავისა შენისა“, რომელიც ზემოთ იყო მოყვანილი „ნათესავისა“-ს საბოლოო სტრუქტურა, ნათესაობითშია აგრეთვე შენსა და ჩემსა, რადგან ისინი გვერდში უდვან ფორმას ნათესავისა, რომელიც ნათესაობითშია. მაგრამ თუ შენსა-ს და ჩემსა-ს არა აქვს ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი, ეს აიხსნება ამ სიტყვათა განსაკუთრებული წარმოშობის ისტორიით: ეს ფორმით კუთვნილებითი ნაცვალსახელებია, რომელნიც აქ პირის ნაცვალსახელთა ფუნქციას ასრულებენ. კუთვნილებითი ნაცვალსახელები კი, როგორც ცნობილია, პირის ნაცვალსახელთა სწორედ ნათესაობითი ბრუნვისაგან მომდინარეობენ². ეს მათი წარმოშობა კარგად არის ცნობილი ძველი ქართველი მწერლებისათვის და ამიტომაც, რომ ნათესაობითის ნიშანს, ახალ ნიშანს არ უწყობენ ამ ნაცვალსახელებს, ასეა, თუ ისე, ერთი ცხადია, რომ (შორის) ჩემსა და (შორის) შენსა არსებითად ნათესაობითის ან. სხვანაირად, ნათესაობით-მიცემითის ფორმებია.

ხანდახან ეს წესი ძველი ქართულის ზოგიერთ ძეგლში დავიწყებულია და მაშინ კი ამათაც უხმდებათ ნათესაობითის ნიშანი, მაგალითად:

¹ ა. მარტიროსოვი, თანდებული ქართულში (იბერ.-კავკ. I, 1946, გვ. 238).

² ა. შანიძე, ვრამ. საფუძვ. გვ. 100.

და იყოს სასწაულად აღთქმისა შორის **ჩემისა** და შორის **თქუენისა**, დაბ. 9, 13 ლავ. აქ, რასაკვირველია, **ჩემისა** და **თქუენისა** არ არის „აღთქმისა“-ს განსაზღვრება (ასე რომ ყოფილიყო, სხვას რომ თავი დავანებოთ, ყოფილად შეუძლებელი იქნებოდა მეორე „შორის“-ის დამატება), არამედ ისინი ნიშნავს „ჩემსა და თქვენს შორისა“. შდრ. რუსული თარგმანი: *УТОМ ОУМН НМММ МНМММММ (МММММ) ММММ МММММ ММММ МММММ* (რუსულ თარგმანში „თქვენ შორის“ არ არის; იგი არ არის აგრეთვე თბილისურ გამოცემაშიც). ამის მსგავსი მაგალითი კიდევ გვაქვს:

შომეცნენოს აღთქმად საუკუნოდ, რომელ არს შორის **ჩემისა** და შორის ყოვლისა სულისა ცხოველისა და ყოვლისა ჯორციელისა, დაბ. 9, 16 ლავ. აქაც **ჩემისა** შორის ნაცვალსახელის ნაცვლად არის ნაზნარი და ამას ნიშნავს: ჩემს შორის და... მაგრამ რომ ეს საჩიბით ფორმად, კარგად ჩანს ხელნაწერის მერყეობიდან, რადგან იქვე საწინააღმდეგო ფორმაცაა მოცემული, მაგალითად:

შომეცნენოს აღთქმად ჩემი, რომელ არს შორის **ჩემსა** და **თქუენსა** და შორის ყოვლისა ცხოველისა და შორის ყოვლისა ჯორციელისა, დაბ. 9, 15 ლავ.

მაგრამ, ეიმეორებ, ამნაირი შემთხვევები ძალიან მცირეა.

ზემოთ წარმოდგენილი ორი ტიპის მაგალითებში (შორის იფქლსა, ქალწულისა შორის) ჩანს კიდევ ერთი კანონზომიერება: როცა თანდებული **შორის** მიცემითან არის მოცემული, აქ თითქმის ყოველთვის **ერთი** სახელი გვაქვს („შორის“ **ერთ** სახელს ერთვის), მისი მნიშვნელობაც უფრო **შე** არის. მაგრამ როცა იგივე **შორის** თანდებული ნათესაობითს ერთვის, თითქმის ყოველთვის **ორი** სახელია („შორის“ **ორ** სახელს ერთვის), მისი მნიშვნელობაც აქ ცოტა განსხვავებულია. „შე“ ან ისევ „შორის“ არის. მაგრამ ასეთ **უმეტესად**, უფრო **შშირად**. ისე კი **შორის** მიცემითანაც ახლავს **ორ** სახელს (შორის სამარისა და გალილუასა, ლ. 17, 11) და ნათესაობითთანაც დგას მხოლოდ **ერთ** სახელთან (ქალწულისა შორის, ეტ. III, 176, 8; შორის ერისა მის, დანიელ, 13, 34).

ზემოთ მოყვანილი მაგალითები კარგად ეტყება ნაჩვენებ წესში. მაგრამ საქმე ასე მარტივად არ არის. ძველ ქართულში ჩვენ გვაქვს ორივე შემთხვევის საწინააღმდეგო მაგალითები: ერთად მხრივ, მიუხედავად აღმთნითი კლასის სახელები და, მეორე მხრივ, ნათესაობითშია ნიშნათა კლასის სახელები, პირველის ნიმუშები იქნებოდა: **ერსა** მას შორის, ლ. 9, 38; 11, 27; **ნათესავსა** შორის, ლ. 16, 8 და სხვა.

მეორის მაგალითები იქნებოდა:

შორის **ტაძრისა** და **საკურთხევედისა**, მ. 23, 35; შორის **საკუდილისა** და **ცხოვრებისა**, ხანძთ. 118, 15; რომელი იქცევის შორის **კეთილისა** და **ბოროტისა**, შატბ. 24 ს; კრავბ იგი, რომელი არს შორის **საყდრისა**, ჰმწყსის შათ, გამოცხ. 7, 17; და ეიბილე ანგელოზი მფრინვალ შორის **ციხა** და **ჭუუყანისა**, იქვე, 14, 6; და დასდვა იგი შორის **შენსა** და შორის **ქალაქისა** შის, იქვე, 4, 3; დამოკიდა ტყვანი იგი ცხოვრებისა **ზესკნედისა**

შორის, სენ. 471 ხ; გაზოიყვანა ლოთ შორის დაქცევისა მის, დაბ. 19, 29 ლაგ. და სხვა.

თუ სანამდე მიდიოდა პერყეობა ამ ორი პრუნეის არჩევაში, ჩანს იქიდან, რომ ოშკის ხელნაწერში ერთი და იგივე სიტყვა (ერი) ერთსა და იმავე წინადადებაში შორის თანდებულთან ერთადვე მიცემითშია დასმული, შეორევერ, იქვე გვერდით — ნათესაობითში:

და ვსცე განჩინებაჲ შოვრის ერსა ჩემსა და შოვრის ერისა შენისა, გამოსლგ. 8, 23. ლაგურკის ხელნაწერში თანამიმდევრობაა დაცული და ხაზგასმული სიტყვა ორივე შემთხვევაში მიცემითშია წარმოდგენილი.

საღ უნდა ვეძიოთ ამ აღრევის მიზეზი? რომელია სწორი და რომელია შემცთარი? ორივე ფორმა სწორია, შემცთარი არც ერთი არაა. საქმე ისაა, რომ ძველ ქართულში, როგორც ცნობილია, დიდი ხანია მოშლილი იყო აღამიანისა და ნივთის კატეგორია, მისი შეგნება კარგა ხნის დავიწყებული იყო. ამიტომ ენა ცდილობდა ეს ნაირ-ნაირი ფორმები გაეთანაბრებინა, ერთ სახემდე დაეყვანა. უფრო მეტი პერსპექტივები მიცემითს ჰქონდა, რადგან მას ითხოვდა შორის თანდებული ნივთის კატეგორიის სახელებთან. ხოლო როცა ეს კატეგორია იშლება და ქრება, განზოგადებული ფორმისათვის საფუძვლად ჩვეულებრივ ნივთის კატეგორიის ფორმანტიბა აღებული, შდრ., მაგალითად, პრუნეის ნიშნები: ს-ა, (მიც.), ი-ს (ნათ.), ი-თ (მოკმ.), ღ (ვით); შრავლობითობის ნიშნები ე-ბ, ნ, თ და სხვები, რომლებსაც წარმოშობით ნივთის კატეგორიის აფექსებად მიიჩნევენ¹.

აი ამ დუღილისა და ძიების ანარეკლია ზემოთ ნაჩვენები ტრელი ფორმები. უნდა ვთქვათ, რომ ამ პროცესმა ახალ ქართულამდეც მოაღწია და დღესაც კი არაა იშვიათი ამ თანდებულთან ხან მიცემითისა და ხან ნათესაობითის განუყოფელი ხმარება. მეტსაც ვიტყვით: აქა-იქ ზემოთ მითითებული „შოვრის ერსა ჩემსა და შოვრის ერისა შენისა“-ს ტიპის მაგალითებიც კი მოიპოვება. ამიტომ, რა თქმა უნდა, სრულებით არ არის გასაყვირი, თუ ძველ ქართულში გვაქვს ამის სათავე და, მაშასადამე, იქ შემცთარსა და სწორ ფორმებზე ლაპარაკი სრულიად ზედმეტია.

ხოლოს ერთი კითხვაც: სულ თავდაპირველად შორის თანდებულისათვის რომელია ამ ორ პრუნეთაგანი უნდა ყოფილიყო ამოსავალი? თუ მიედევლობაში ნივთებზე ამ თანდებულის ფორმას, ამოსავლად უნდა დავსაზოთ ნათესაობითი; თვით თანდებულის ფორმაც ნათესაობითია: შორ-ის. გვაქვს ამ ფუძის სხვა ფორმებიც: შორ-ს (ნიც.), შორ-ით (მოკმ.), შორ-ად (ვით.), რომლებიც გამოყენებულია ზნინებდებად. ამ ფუძიდან მიღებული ზედსართა-

¹ ა. ჩიქობავა, გრაზტიკული კლასიკატეგორია და პრუნეს ნიშანთა გენეზისის საკითხი ქართულში: საქ. მეც. აკად. მოამბე, ტ. VII, კმ 1—2, 1946, გვ. 67 და სხვ.; მისივე შრავლობითობის სლუჟიკთა გენეზისისათვის ქართულში: იბერ.-კავკ. VI, 1954, გვ. 72 — 73.

ული ფორმები ხომ გაერცელებულია და კარგადაა ცნობილი: შორ-ი, შორ-
-მან, შორ-სა (წარედლოდო შორსა სოფელსა, ლ. 19, 12) და სხვა.

შორის ზმნიზებადაც არის გამოყენებული (= შუაში): განიბო კრეტსაზ-
მელი იგი ტაძრისაჲ შის შორის, ლ. 23, 45.

5. შინა

თანდებული შინაც, საფიქრებელია, ორ ბრუნვას ითხოვდა: მიცემითისა
და ნათესაობითის. მიცემითის მაგალითები საყოველთაოდ ცნობილია და აქ
ორიოდე მათგანის დასახელებით დავკმაყოფილებთ მხოლოდ:

ავარაქსა შინა, მ. 24, 40 C; საპრობილესა შინა, მ. 11, 2; სახლსა ში-
ნა, მ. 8, 6; ყანასა შინა, მ. 13, 44; ზაფათსა შინა, მ. 12, 11 C; შესაკრე-
ბელსა მის შინა, მრ. 1, 23 E; შჯულსა შინა, მ. 22, 36 და სხვა.

მაგრამ ძველ ქართულში არის კვლი ამ თანდებულის ნათესაობითის
ბრუნვასთან ხმარებისა. ეს უნდა ჩანდეს ისეთ გამოთქმაში, როგორიცაა
„მყისა შინა“. მყისა, ეჭვი არაა, ნათესაობითი ბრუნვის ფორმაა. მისი სახე-
ლობითია მყე, მიცემითი — მყესა, მყეს. ორივე ეს ფორმა გვხვდება ძველ
ქართულში დროის ზმნიზების მნიშვნელობით და განხილულია ზემოთ, სა-
დაც მიცემითი ბრუნვის მარტივიშინიანი ფორმების შეახება საუბარი (გვ.
147—148). სხვა ბრუნვის ფორმები ჯერჯერობით არ შეგვხვდარი. „მყისა
შინა“ ძველ ტექსტებში იმავე მნიშვნელობით იხმარება, როგორც „მყესა ში-
ნა“, ან პირდაპირ უთანდებულო მიცემითი „მყეს“.

დავასახელოთ მაგალითები:

ზარგანდელ იქმნა და განკრთა ბილწი იგი და შევინებული ეშმაკი,
რომელსა დაებუნაჲ ადგილსა მის და მყისა შინა ძლეული ჯაგებით იტყოდა-
ვითა დიდითა, პარხ. 834 ხ; კიმ. I, 113, 34; ეშინოდა, ნუქუე უგრძნულად
მყისა შინა მოიწიოს მათ ზედა კრებული იგი ავაზაკთაჲ, პარხ. 850 ხ; მო-
ისრნეს ივინი მესეულად საღმობითა და სიყმილითა და შრავალ-ფერითა
განსაცდელითა და მწარითა და ბოროტითა სიკუდილითა მყისა შინა ზედა-
აჲს-ზედა, იქვე, 912 ა; მყისა შინა შეიმუსრნეს, იქვე; ჭსალმ. 72, 20; და
განძლიერდა და აღდგა და დადგა მყისა შინა ფერკთა თქსთა ზედა, საბა
ას. 18, 38; ვიდრემდის მეფემან ყოველი ნებაჲ და თხოვად მისი მყისა შინა
სიხარულთ აღუსრულის, მარხ. 126, 3 და სხვა.

იშვიათად გვხვდება ნათესაობითის მარტივი ფორმა:

მყის შინა, არიმ. 54, 60, 4; მყისვე შინა თქუა კაცმან მან, კიმ. I,
194, 13.

აქ წარმოდგენილი სურათი ნათელი და გასაგებია: მყე-ი, მყე-ხა (მყეს-),
მყ-ისა სახელობით-მიცემით-ნათესაობითის ფორმებია. მაგრამ ზოგჯერ ეს
სიტყვა ზემოთ ნაჩვენები მნიშვნელობით ორი სახით არის წარმოდგენილი:

მყისსა შინა იქმნა იგი საწყინო და საძაგელ მხილველთა მისთა, ანტი-
ოქ. 126, 27; თუ ვითარ მყისსა შინა განილჷა, იქვე, 80, 25; და შეეს ერთსა
შინა ჟამსა მყისსა შინა, უდაბნ. 82 რხ; ვითარ უკუე აქამოდდ ბრიენ და

გონიერ იყავ და აწ მყისსა შინა ცოფ და უგუნურ იქმენ, ი. ჯაფ, აღწ. 167, 20; მყისსა შინა მოსლვამ, თარგმ. გამოცხ. 22, 7; რომელმანცა მოსცა მათ მყისსა შინა მოსაგებელი ლუწლისა მათისაჲ საუკუნოდ, კიმ. 1, 111, 7. გამოძეული ვარინტში უჩვენებს ფორმას: მეუსა შინა, რაც საესებით კანონიერი შესატყვისია. აქ კიდევ დავასახელებ იმ ადგილს, რომელიც ზემოთ ჩი წყაროს მიხედვითაა მოცვანილი, ოღონდ ერთი სანიო: ...რომელსა დაეზუნაჲ ადვილსა მას და მყისსა შინა ძლეული ვაებით იტყოდა, მინდ. 113, 22.

როგორ უნდა შევხედოთ ამ ორმაგსანიან ფორმებს? სხვაგან გვაქვს დამარგული ერთი ხანი (მყისსა → მყისა), თუ აქ არის დამატებული (მყისა → მყისსა)? ჩვენ უფრო სწორი მეორე დაშვება გვგონია. პართლაც, რად უნდა იყოს „მყისსა“ ში ორი ხანი? ის გულისხმობს, რომ სახელობითში არის მყისი. მთავრობითში — მყისმან და ა. შ., რაც არსად არ დასტურდება ენაში. როგორც ზემოთ ვამბობდით, ენაში გვაქვს მეყი, მეყმან, მეყსა || მეყს, მყისა || მყის. ამიტომ უნდა დავუშვათ, რომ „მყისსა“ ში ერთი სანი დამატებულია, ასე ვთქვათ, მეტაანალიზის შედეგად: რადგანაც ნათესაობითთან შინა თანდებულის ხმარება სხვაგან არ გვხვდება, არამედ იგი ყველგან მიცემითს მოითხოვს, ვერ შეჭრივებიან. რომ შინა მიცემითს არ ახლავს, და ამიტომ მყისა გაუმიცემითებიათ, თუ შეიძლება ასეთი ფორმა ვიხმაროთ. საამისოდ მათ შილით ერთგვარი მოჩვენებითი საფუძველი: გავრცელებული ზმნაზედა მყის (ნათ. ბრ.) სანზე ბოლოვდებოდა და დახისა, ფახისა და მსგავსი სიტყვების ანალოგიით ამასაც ერთი სანი დაუმატეს და „შინა“-სთან ბუნებრივი შეხამება მიიღეს: მყისსა შინა. შდრ. დასსა შინა, ფახსა შინა და სხვა.

შევედლო აქ დავემოწმებინა ანალოგიური შემთხვევა, როცა ხანი ემატება ნიკვალსახელურ ფორმას: იგი მოვიდა ჩემდა, შენდა, ჩუენდა, თქუენდა, მისა, მათა. შდრ. მივიდა კაც-ის-ა, მამ-ის-ა, დედ-ის-ა და სხვა. მაგრამ ხშირად გვაქვს აგრეთვე: მივიდა მისსა: შეკრბეს მისსა ფარისეველნი, მრ. 7, 1 D; უნდა... დადგამა წინაშე მისსა, ლ. 5, 18 C; მისსა გარეშე არარად იქმნა, ი. 1, 3 C და სხვა.

თუ სწორია ჩვენი მოსაზრება, რომ მყისა → მყისსა, მაშინ აქ ჩვენ გვექნება ერთი მაგალითი, როცა „შინა“ თანდებული ნათესაობითს ახლავს, გაუგებარი და მოულოდნელი აქ არაფერია: თუ მიცემითსა და ნათესაობითს მოიხილავს წინაშე, თანა, ზედა, შორის და სხვანი (წიად, თქნიერ...), რად უნდა იყოს შეუძლებელი, რომ ასევე ორი ბრუნვა პართოს შინა თანდებულმა? საწინააღმდეგოდ არ გამოდგება, რასაკვირველია, იმ გარემოების აღნიშვნა, რომ ამის სხვა მაგალითები არა ჩანს. „არა ჩანს“ კიდევ არ ნიშნავს, რომ არ არსებობს. მსგავსი მაგალითები შეიძლება მოიხილოს. ეს ერთი, ასლა მეორე: შორეული წარსულის გადმოწამებები ენაში თითო-ორგლია მაგალითის სახით არსებული და ამის მიხედვით გარკვეული დასკვნები ვაუკეთებიათ. შდრ. და მეორე ეს დასკვნები გამართლებული საქმეებელი ფორმებისა და სხვა მასალების აღმოჩენის შედეგად. ამის ნათელ მაგალითად

შეიძლება დაფასავდეს ა. შანიძის მიერ გამოქმული მოსაზრება ხანშეთი კილოს არსებობის შესახებ, მოსაზრება, რომელიც ორი ზმნის ჩვენების საფუძველზე იყო წამოყენებული¹, და რომელიც შემდეგ სავსებით დადასტურა ხანშეთი და ჭეშეთი ძეგლების აღმოჩენებმა.

შინა თანდებულის მიერ ნათესაობითი ბრუნვის მართვა შემზნეული ჰქონდათ ს. ჯანაშიას², ა. შარტიოსოვის³, ოლონდ ამ უკანასკნელის აზრით, იგი (შინა) ერთვის მუის ზმნიზდას. მუის ზმნიზდა არის მისთვის ამოსავალი აგრეთვე „მუისსა შინა“-ს ახსნას, რომლის შესახებაც ის შენიშნავს: „ზოგჯერ შინა თანდებულის დართვისას მუის ზმნისათი მიცემით ბრუნვაში მოექცევაო⁴. თუ როგორ შეიძლება ზმნისათი მიცემითში (ან სხვა ბრუნვაში) მოექცეს, ამაზე აქ, სამწუხაროდ, არაფერია თქმული.

ბ. ნათესაობითისა და ვითარებითის თანდებულები

აღნიშნულ ბრუნვებს ითხოვს ორი თანდებული: ესენია: მდე და ში-მართ. შევხვით მათ ცალ-ცალკე.

მდე

რომ მდე თანდებული ერთვის ვითარებითს ბრუნვას, ეს კარგად არის ცნობილი და აღნიშნულიც არის სამეცნიერო ლიტერატურაში⁵. დადგენილია აგრეთვე, რომ ვითარებითზე ამ თანდებულის დართვისას ბრუნვის ნიშნისეული დ შეიძლება დაიკარგოს. მოძებნილია ამის მიზეზიც. ესაა ორი დონის ერთმანეთის მახლობლად თავმოყრა (კადმდე → ცამდე)⁶. ამიტომ სათანადო მაგალითებს აქ მცირე რაოდენობით წარმოვადგენთ:

ჭამდეს და სუმიდეს, იქორწინებოდეს და განჰქორწინებდეს მუნ დღედ-მდე, ვიდრემდე შევიდა ნოვე კილოზნად, მ. 24, 38; და ამა ისერა ძრვა იყო დიდ ზღუასა მის ზედა ვიდრე ნავისა დაფარვადმდე ღელვათაგან, მ. 8, 24; ზოლო პეტრე მისდევდა მას შორით ვიდრე ეზოდმდე მღდელთ-მოძღურისა, მ. 26, 58; მოიყვანეს იგი ვიდრე წუერადმდე მთისა მის, ლ. 4, 29; რაჟთა არა დაადგრეს გუაში მისი ჯუარსა ზედა შაბათდმდე, ი. 19, 31; და ვიდრე შერთვადმდე მათა იპოვა იგი მიდგომილ სულისაგან წმიდისა, მ. 1, 18.

ვითარებითი ბრუნვის ნიშანი დ დაკარგულია შემდეგს მაგალითებში: ვიდრე ქათმის ყივილამდე სამ-გზის უვარ-ჰყო მე, მ. 26, 75 C; უკრდა, რამეთუ პირველად არა იბანა ვიდრე სადილობამდე, ლ. 11, 38 C; ელვადა... ბრწყინავენ დასავალამდე, მ. 24, 27 C; შეკრიბნეს რჩეულნი იგი

¹ სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ჯართელ ზმნებში, 1920, გვ. 130.

² არილი, 1925, გვ. 23.

³ ა. შარტიოსოვი, თანდებული ქართულში: იბერ-კავკ. I, 1946, გვ. 218.

⁴ იქვე.

⁵ ა. შანიძე, მდე თანდებულის გენეზისისათვის: საჭ. მეცნ. აკად. შიამბე, ტ. III, 1942, № 4; ა. შარტიოსოვი, თანდებული ქართულში: იბერ-კავკ. I, 1946, გვ. 235.

⁶ პ. კვიცარიძე, ქართული სწორმეტყველება, გვ. 154; ა. შანიძე, გრამატ. საფუძვ. გვ. 368.

ოთხთა ქართაგან კილითგან ქუთუანისაჲთ კიდეშდე ცისად, მრ. 13, 27 C; შე
თქუენ თანა ვარ ყოველთა დღეთა და ვიდრე აღსასრულამდე სოფლისა,
მ. 28, 20 CD და სხვა.

მაგრამ შდე თანდებული მოითხოვს აგრეთვე ნათესაობითს ბრუნვისაჲც,
რაც მიწვევად აქ არის დასაბუთებული¹.

შდე შდის თანდებული ეტიმოლოგიის გამოჩვენებამ ცხადი გახალა,
რომ ამ თანდებულს საფუძვლად უდევს სახელი „დღე“, რომელსაც წინ ერ-
თოდ შა თანდებული: ში-დღედ → შდე², რაც შეეხება ამ თანდებულის მეო-
რე სახეობას — შდის, ამის შესახებ ა. შანიძე წერს: „შდის მიღებულია შე-
დის, ე. ი. ში-დღის-აგან, ე. ი. დღე სიტყვის ნათესაობითი ბრუნვის ფორ-
მისაგან, რომელსაც წინ ში აქვს დართული. ეს ნიშნავს, რომ შა შეიძლება
ვითარებითსაჲც დაპართოდა და ნათესაობითსაჲც“³.

გამოდის, რომ შდის თანდებული წარმოშობით დღე სიტყვის ნათესაო-
ბითი ბრუნვის ფორმაა, რომელსაც ერთოდა საკუთრივ შა თანდებული. შემ-
დეში შდე და შდის სახეობა ერთმანეთს ევლიდა და ერთიკა და მეორეც
იზარებოდა ვითარებითთანაჲც და ნათესაობითთანაჲც. მაშასადამე, თუ შე-
საძლებელი იყო წარმოშობით ნათესაობითი ბრუნვისაგან მომდინარე შდის
თანდებულის დართვა ვითარებითს ბრუნვაზე (ქალაქადმდის), ასევე შესაძლე-
ბელი იყო წარმოშობით ეითარებითი ბრუნვისაგან მომდინარე შდე თანდე-
ბული ნათესაობითს დაპართოდა (უკუნისამდე). ძველმა ქართულმა ჩვენ შემო-
გვინახა ერთიკა და მეორეც. პირველის შესახებ ზემოთ იყო საუბარი, აქ
შევეხებით მეორეს.

ყველაზე ხშირად შდე თანდებული ნათესაობითთან გვხვდება ცნობილ
სახელში უკუნისამდე. მაგრამ სამწუხაროდ ძეგლებში ეს სიტყვა თითქმის
ყოველთვის ქარაგმით არის წარმოდგენილი ასე: ოკ^ე, ოკ^შ, უკ^ე, უკ^შ,
უკ^ლ (ი. 13, 8 B). ამიტომ ეს მაგალითები არ გვაძლევს საშუალებას
სწორად გავხსნათ ქარაგმა. ძეგლების მეცნიერულ გამოცემებში ეს სიტყვა
ორნაირად არის წარმოდგენილი: ქარაგმა გახსნილია ან ასე: უკუნისამდე,
ან ასე: უკუნისამდე. როგორც ვხედავთ, აქ შთელი განსხვავება დონის
დართვა-დაუბრუნებლობაზეა დამყარებული. რომ სწორად გავხსნათ ქარაგმა,
ამისთვის აუცილებელია როგორმე მოვინახოთ თვით ძეგლებში ისეთი
შემთხვევები, როცა ქარაგმა გახსნილია. ეს მოგვეცემს საშუალებას ამის

¹ ს. დოდაშვილსა და ა. ქუთათელაძეს აღნიშნული აქვთ, რომ შდე თანდე-
ბული მოითხოვს ნათესაობითს, მაგრამ ამის მაგალითებად ს. დოდაშვილს მოყვანილი აქვს
კიდეშდე, აღმოსავლეთაშდე (ს. დოდაშვილი, შემოკლებული ქართული ღრამმატიკა,
გვ. 64), რაც, რასაკვირველია, ვითარებითია და არა ნათესაობითი, ხოლო ა. ქუთათელაძეს
მოჰყავს ერთადერთი, მაგრამ სავსებით სწორი მაგალითი — უკუნისამდე („ქებულ არს უფალი
უკუნისამდე“), დასაბუთება კი არაა მოცემული (ა. ქუთათელაძე, პირველ-დაწყებითი
ქართული ღრამმატიკა, მესამე შეესწავლილი გამოცემა, 1894, გვ. 126).

(² ა. შანიძე, შდე თანდებულის გვრებისათვის: საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. III, 1942,
24, 4, გვ. 270).

³ იქვე, გვ. 371.

მიხედვით სწორად დავადგინოთ ამ საინტერესო სიტყვის მართლწერა. ჩვენ ამ მიზნით შევამოწმეთ ოთხთაგის რამდენიმე ხელნაწერი და აღმოჩნდა, რომ ყველა შემთხვევიდან ეს სიტყვა 7-ჯერ გახსნილად არის წარმოდგენილი, უქარაგმოდ და ყველა შეიღისავე შემთხვევაში გვაქვს უღონო ფორმა, ე. ი. უკუნისამდე. ამ 7 შემთხვევიდან 5 აღიშმა წარმოდგენილი (მ. 6, 13; მრ. 3, 29; ი. 6, 51; ი. 6, 58; ი. 8, 51), ერთი ე. წ. თვედორეს ოთხთაგში¹ (ი. 8, 35, პირველი მაგალითი) [ამ მუხლში ეს სიტყვა ორ-ჯერ გვხვდება]; ერთი ურბნისის ოთხთაგში (ი. 14, 16). ყველა სხვა შემთხვევაში ხელნაწერებში ეს სიტყვა ქარაგმით არის მოცემული. სურათის სისრულისათვის აქვე ვუერთავთ ამ შემოწმების ცხრილს.

ოთხთაგები	ოპიზ.	ტბეთ.	ადიშ.	ჯრუბ.	პარზ.	თვედ.	ურბ.	ქსნისა
ნომრები		(ლენინგრ.) 212		H 1650	A 1453	A 98	A 28	A 509
ლიტერები	A	B	C	D	E	F	I	L
მრ. 11,14	უკე	ოკე		ოკე	უკე		უკე	უკე
ი. 4,14		უკე	ოკე	ოკე	ოკე	ოკე	უკე	უკე
ი. 6,51		უკე	უკუნისამდე	ოკე	ოკე	ოკე	უკე	უკე
ი. 6,58		უკე	უკუნისამდე	ოკე	ოკე	ოკე	უკე	უკე
ი. 8,35 ¹	უკე	ოკე	ოკე	ოკე	ოკე	უკუნისამდე	უკე	უკე
ი. 8,35 ¹	* უკე	ოკე	ოკე	ოკე	ოკე	ოკე	უკე	უკე
ი. 8,51	უკე	უკუნისამდე	ოკე	ოკე	ოკე	ოკე	უკე	უკე
ი. 8,52	უკე	ოკე	ოკე	ოკე	ოკე	ოკე	უკე	უკე
ი. 10,28	უკე	ოკე	ოკე	ოკე	ოკე	ოკე	უკე	უკე
ი. 11,26	უკე	ოკე	ოკე	ოკე	ოკე	უკე	უკე	უკე
ი. 12,34	უკე	ოკე	ოკე	ოკე	ოკე	ოკე	უკე	უკე
ი. 13,8	უკე	ოკე	ოკე	ოკე	ოკე	ოკე	ოკე	უკე
ი. 14,16	უკე	ოკე	ოკე	ოკე	ოკე	ოკე	უკუნისამდე	
მ. 6,13			უკუნისამდე				უკე	
მ. 21,19			ოკე					
მრ. 3,29			უკუნისამდე					
ქ. 1,33			ოკე					
ქ. 1,55			ოკე					უკე

* სპ. მუხ. ხელნ. A 98.

გამოდის, რომ, ოთხთავის მიხედვით, სადაც გახსნილია ქარაგმა, ჟუჟუნისა უდონო ფორმაა, ე. ი. ერთადერთი სწორი ფორმა არის უკუნისა მდე.

ამის შემდეგ ჩვენ ვცადეთ მოგვეჩვენა ამ სიტყვის გახსნილი სახეობა სხვა ხელნაწერებშიც. აქ კიდევ უნდა მოვაგონოთ მკითხველს, რომ ეს სიტყვა სხვა ხელნაწერებშიც თითქმის ყველგან ქარაგმით სწერია. მაგრამ 5 შემთხვევა მაინც აღმოჩნდა, სადაც ქარაგმა გახსნილია, სიტყვა მთლიანად არის დაწერილი და დაწერილია სწორედ ისე, როგორც ზემოთ აღნიშნულ შემთხვევებში—უდონოდ: უკუნისა მდე, ეს ადგილებია:

1) აღთქუმად, რომელ აღთქუა აბრაჰამსა და ნათესავსა მისსა ვიდრე მიუკუნისა მდე, სინ. მრავ. 12 v;

2) აწ და გარდის და უკუნითი უკუნისა მდე, აშენ, სინ. მრავ. 170 v;

3) მისი არს დიდებად უკუნითი უკუნისა მდე, აშენ, სინ. მრავ. 220;

4) და იტანჯებოდი ზენ მას შინა უკუნისა მდე, ულაზნ. 83 ra, 21;

5) ეს სიტყვა ასე იკითხება მიქაელის წაშებაში. ეს ძეგლი, როგორც ცნობილია¹, მოიპოვება ათონის ივერიის მონასტრის № 57 ხელნაწერში, რომლიდანაც გადაღებული ფოტოპირები ინახება ლენინგრადში, სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ქართულ ხელნაწერთა კოლექციაში. ჩვენ ესარგებლობთ აქედან გადაძოღებული ფოტოპირებით, ამ ძეგლში ეს სიტყვა 4-ჯერ გვხვდება. აქედან ქარაგმა გახსნილია ერთჯერ, სახელდობრ ასე: უკუნისა მდე (ხელნ. 228 va, 14 = გამოც. 170, 6); სამჯერ კი ქარაგმითაა წარმოდგენილი: ოქე (ხელნ. 230 va, 26 = გამოც. 172, 23; ხელნ. 230 vb, 22 = გამოც. 172, 32; ხელნ. 231 rb, 30 = გამოც. 173, 21).

ქარაგმიანი „უკუ“-ს გახსნისას საგონებელში იყო ჩაფარდნილი ნ. მარო, მაგრამ მან მაინც სწორი გზა გამოჩინა. იერუსალიმის წარტყვევნის გამოცემაში ის წერდა: „მიუკუნისა მდე (стр. ლ, 12) проитано из мѣстѣ (13), что можно бы прочитати и миуკуниса мდე, разнымъ образомъ укрѣ (13) проитано укрѣ (стр. ლ, 24, ლა. 2, ლზ. 19, მშ. 9, ხ. 28, ნვ. 23, ა. 29, აღ. 28 — 29), когда можно бы прочитати и укрѣ (стр. ლ, 24 и 1 на стр. მთ, 16)“.

ამნაირად, ჯერჯერობით ნაპოვნია 14 შემთხვევიდან (12 ჩვენი, 2 ნ. მაროსა), სადაც ოქე (უკუ და სხვ.) გახსნილია, თითმხეტივე უდონოდია მოცემული (უკუნისა მდე) და არც ერთი ძაგალითი არაა, რომ ღონიანი ფორმა გვქონდეს (უკუნისა მდე). ეს, როგორც ჩანს, არცაა მოსალოდნელი.

ამრიგად, გვჩნება ერთადერთი სწორი წყაროთაგან უკუნისა მდე-ქეს არის ნათესაობითა—ფორმა, რომელსაც ერთვის მდე თანდებული: უკუნისა მდე.

¹ კ. კეკელიძე, ქართული პატივთმართული ძეგლები, ნაწილი პირველი, კიშენი, ტ. I, 1915, XLIV.

² ნ. მარო, ТР, IX, 1909, გვ. 73.

მოვიყვანოთ ჯერ ეს მაგალითები:

22. ი. თმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება

- 5—6. დღისამდე: ჰამადი მისი, ჰამადი მიმდემადი მიტეგმოდა მას მეფისა მიერ ბაბილონისა დღისაგან დღისამდე ვიდრე დღისამდე, რომელსა მოკუდა, ყოველთა დღეთა სიცოცხლისა მისისათა, იერ. 52, 34 (თბ. გამოც.).

ეს ფორმა წარმოადგენს იმის სრულ ანალოგიას, ზემოთ რომ ვნახეთ ოშკის ხელნაწერსა (ქუეყანისამდე) და ბიბლიის თბილისურ გამოცემაში (ჯოვლისამდე ქუეყანისა). ამიტომ ის სრული ნდობის ღირსია. აქ, გარდა ამისა, შემონახული გვაქვს ძვირფასი გადმოწამითი იმ ცნობილი ფორმის პარალელისა, რომელიც მოქმედებით-ვითარებითი გამოყენებითაა შედგენილი: დღითგან დღემდე. ამას ახლა უჩინდება პარალელი, სადაც ფორმულის ორივე წევრი ნათესაობითაა დასმული სწორედ იმავე თანდებულებით: დღისაგან დღისამდე! სწორედ ასეც იყო მოსალოდნელი, რაკი აღმოჩნდა, რომ მდე თანდებული შეიძლება დაერთოს ნათესაობითს, ამნაირად, სრულიად დასაშვებია და კანონიერი პარალელური გამოთქმებია: მეფითგან მეფემდე და მეფისაგან მეფისამდე, დღითგან დღემდე და დღისაგან დღისამდე, ან: საზღვრითგან ქუეყანამდე და საზღვრისაგან ქუეყანისამდე, არის შესაძლებლობაც: უკუნიით უკუნისამდე (ე. ი. მოკმ., ნათ.). ნათესაობითიანი ფორმულა ნაკლებად იხმარებოდა ძველ ქართულში და, ეტყობა, იგი ძველი ვითარების იშვიათი, მაგრამ მეტად საინტერესო გადმოწამითაა. აქედან ჩანს, რომ ბიბლიის თბილისური გამოცემის ენა ძალიან ძველი ვითარების ამსახველია, იგი ძვირფას ფორმებს გვაწვდის ძველი ქართულის შორეული წარსულიდან. ოღონდ საჭიროა ტექსტის სარგებლობისას სიფრთხილე და გამოცემის ზოგიერთი დაუდევრობისა და კორექტურული შეცდომების გასწორება.

7. მიგლახაკისამდე: ზრახვანი იგი იქვსა მის მათისანი დღემდე აღსასრულისა მათისა დიდებულითგან, რომელი-იგი ზის საყდართა მათ უფლებისათა, მიგლახაკისამდე, რომელი-იგი გორავნ მიწისა და ნიკარსა ზედა, ზირაქ 40, 3.
- 8—9. მეფისამდე: და იციან, რამეთუ ვიდრე ნეტარისა კოსტანტინე მეფისამდე კრისტეანენი დაწუნებულ იყვნეს და დევნულ ყოველთა მიერ მეფეთა, სვან. 5ნგ; ამისა შემდგომად მიიწია ვიდრე მეფისამდე ანტონისი სიტყუაჲ, უდაბნ. 32 rb.
10. სიტყვასამდე: ისმენდეს მისსა ვიდრე ამის სიტყვასამდე, აღიღეს გმობ მათი და თქუეს, მოც. 22, 22.

ასე იკითხება ეს სიტყვა მოციქულთა საქმის X, 4, 7, რედაქციების ყველა ნუსხაში, X რედაქციის ერთ-ერთ ხელნაწერში კი (K)¹ მის ცვლის

(სტ. ნ. ნუნკელი, საკუთარ სახელთა ბრუნება ოშკური ხელნაწერის შედგენაში: თბილ. უნივ. შრომებ, ტ. 25, 1943, გვ. 175), მაგრამ, როგორც აღვნიშნეთ, აქ დოხა არც ადრესტ ყოფილა და, მაშასადამე, არც დაკარგულა.

¹ საქ. მეზ. ხელნ. A 34.

მაისი კანონმდებელი შესატყვისი — სიტყუაღმდე, რუსული თარგმანიც სრულ შესატყვისის იძლევა: до этого слова слышавши его. მაშასადამე, ვიდრე ამის სიტყვამდე = ვიდრე სიტყუაღმდე = до этого слова, ნათელია, რომ მდე თანდებულბიანი ნათესაობითი და ვითარებითი კანონმდებლად ცვლიან ერთმანეთს.

11. პასაკისამდე: სიჭაბუკეობიდან ვიდრე თჳსისა **ჰასაკისამდე** ერთბამად დაიშარბა გულს-მოღვინედ მარხვად, უღაბნ. 36 r. უმკვდარი, აქაც „პასაკისამდე“ ნიშნავს მის ფუნქციურად შესატყვისს „პასაკამდე“. მდე თანდებულად ნათესაობითს ფორმულას (საიდან სადამდე) პირველ წევრად აქ აქვს მოქმედებითი გამოსვლითის ფუნქციით: სიჭაბუკეობიდან ვიდრე თჳსისა პასაკისამდე. თამამად შეიძლება (და უფრო გავრცელებულიც არის) უკანასკნელი სიტყვა ვითარებითი შეცვლილიყო: ...ვიდრე თჳსისა პასაკამდე.
- 12 — 13. ცხოველს-მყოფელისამდე: რომლისა-იგი წინადაწარ თქუა ლებრთან გამოქსნად გელისა მიერ ჯუარისა **ცხოველს-მყოფელისამდე**, სვან. 393 a. ...**ცხოველს-მყოფელისამდე**, პარხ. 288 a. აქაც მდე თანდებული მსახლერელს ახლავს, მაგრამ უნდა შევნიშნოთ, რომ მას იქვე გვერდში უდგას (წინ უსწრებს) სახლერულიც (ჯუარისა). ცალკე მსახლერელი თანდებულით არასოდეს არა გვაქვს.
- 14 — 17. ხეალისამდე: განიზრახეს მუნ დაიდგამად ვიდრე **ხეალისამდე**, ხანთ. 150, 21; მაშინ კმა-ვეეს საგლე და მდღელთ-მოძღუროთა დაცვად სტეფანე **ხეალისამდე**, პარხ. 112 a; მაშინ განრისხნა ჴრანანოს და ბრძანა შეეყვანებად მისი საპყრობილედ **ხეალისამდე** და თავისა მოკლეთად, იქვე, 726 b; ეტ. III, 190, 16. აქ **ხეალისამდე** მნიშვნელობით არის „ხეალემდე“, არც მეტი, არც ნაკლები.
18. და აღასრულოს ვიდრე თავისა **თხისამდე**, სინ. პრაგ. 14. მდე თანდებული აქ ერთიან მსახლერელს (თჳსისა), მაგრამ იქვეა მოცემული სახლერულიც (თავისა).

ჩვენ მიერ ზემოთ მოყვანილი ყველა (18) მაგალითი სუფთა ნათესაობითს ვეჩვენებს: ფუძეს ემატება სრული ბრუნვის ნიშანი და ამის შემდეგ ირთავენ თანდებულს: მეფ-ისა-მდე, დღ-ისა-მდე, ქუეყან-ისა-მდე.

მაგრამ არის 2 ისეთი შემთხვევა, როცა ნათესაობითის მიზანს მოს-
დევენ და ღა შემდეგლა ერთვის თანდებოლი:

19. სამკვდრე ბელისადმდე: ამისთვის მოსცენს განვლინებული ვიდრე
სამკვდრე ბელისადმდე ბეთელთასა, მიჭია 1, 14.
20. ზეალისადმდე: და დაწვა იგი ვიდრე განთიადმდე და დაიძინა ფერ-
ჯთა თანა მისთა ზეალისადმდე, რუთ 3, 14.

რის მაქნისია ამ სიტყვებში ღ? ეჭვი არაა, აქ ეს ანალოგიით არის გაჩენილი. ანალოგიას კი აქ დიდია საფუძველი აქვს. თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ჩვენ მიერ ზემოთ მოყვანილ ფორმებს (მეფისამდე, დღისამდე...),

მდე თანდებული ჩვეულებრივ ვითარების ეროვნისა და მას წინ თითქმის ყოველთვის უძღვის **დ**: **კარა-დ-მდე**, **სოფლა-დ-მდე**, **ქუეყანა-დ-მდე**, **ეხო-დ-მდე**, **ქალაქა-დ-მდე**, **წყარო-დ-მდე**, **იერუსალიმ-დ-მდე**, **ბეთლემ-დ-მდე**, **ქართლ-დ-მდე** და სხვა. ქართველი გადაწერის ხელი და ყური შეჩვეულია ასეთ გამოთქმებს, რომლებიც ენაში წარამარა გუხვდება. ამიტომ ბუნებრივია, როცა მას ესმის **მდე** თანდებულიანი იშვიათი ფორმა სამკვლრებელისამდე, იგი **მდე** თანდებულის წინ ანალოგიით აქაც წერს **დ-ს**: სამკვლრებელისამდე. ამიტომ დს გაჩენა ასეთ შემთხვევაში გასაკვირი სრულებით არაა. გასაკვირი ისაა, რომ 20 მაგალითიდან **დ-ს** თავი უჩენია მხოლოდ ორში და 18 ძველებური ფორმით შემონახულა.

ბოლოს, კანონიერია დავსვათ კითხვა: ხომ არ განსხვავდება ერთმანეთისაგან რაიმე მხრივ **მდე** დართული ფორმები ნათესაობითისა და ვითარებითისა? სათანადო მასალების სიმცირის გამო აქ გადაჭრით რაიმეს თქმა ძნელია. რაღაც ოციოდე მაგალითის ჩვენება არ იძლევა საკმაო საფუძველს ამ მნიშვნელოვან კითხვაზე ამომწურავი პასუხის გასაცემად. მაგრამ თავიდანვე აღნიშნულ ფორმებს შორის განსხვავება იქნებოდა. ეს ცხადია თუნდაც მართა იმ გარემოების მიხედვით, რომ ასეთი ფორმები პარალელურად არსებობს ენაში. „მეფისამდე“-ს ტიპის მაგალითები ძველისძველად, უეჭველია, უფრო მეტი იქნებოდა, ვიდრე ძველ ქართულში პოგვეპოვება. იველი ქართულის მასალებიც ჯერ კიდევ სათანადოდ არ არის გადასინჯული. გამომვლავნებული და გამოყენებული. ამიტომ სანამ სათანადო მასალები საკმაოდ არ იქნება მოპოვებული, ნაადრევი დასკვნის გაკეთებისაგან თავის შეკავება სჯობია.

მდის თანდებული იშვიათად დღესაც შეიძლება ნათესაობითის დაერთოს. მაგრამ ამ შემთხვევაში ის უეჭველად დართული იქნება ორმაგი ბრუნების მსაზღვრელზე. რომლის საზღვრულიც იქვეა წარმოდგენილი, ან ტექსტის მიხედვით უსათუოდ იგულისხმება. აი ამის ერთი მაგალითი:

„მთელ ქალაქში აღარ დარჩენილა იმისთანა სამზარეულო, კამერაჰერის სამზარეულოდან დაწყებული უბრალო ხარაზისამდის, რომ მეფის ქალს და ფრელინებს არ შეეცოთ, სად რა საკმელი იხარშებოდა“¹. **ხარაზისამდის** აქ, უეჭველია, ნიშნავს „ხარაზის სამზარეულომდე“. თანდებული დაერთო ნათესაობითში დასმულ მსაზღვრელს იმიტომ, რომ არ გაშეორებულიყო ისედაც ორჯერ უკვე ნახსენები „სამზარეულო“, მაშასადამე, აქ ეს უცნაური შეხედრა გამოწვეულია მხოლოდ სტილის მოსაზრებით. ტავტოლოგიის ასაცილებლად. ეს მომენტი თვით ა. დირსაც აქვს შენიშნული, როცა ამ საინტერესო ფორმას ასეთ შენიშვნას უერთავს: „ხარაზისამდის doppelte Fallendung am selben Wort bis zu (მდის) (der Küche) Schusters“². ოღონდ უნდა შევნიშნოთ, რომ აქ ორმაგი ბრუნვის ნიშანი

¹ A. Dirr, Grammatik der modernen georgischen (grusinischen) Sprache. 82. 139.

² იქვე.

კი არა გვაქვს, როგორც ავტორს ჰგონია, არამედ ნათესაობითის ფორმას ერთვის თანდებული: ხარახ-ისა-მდის, სადაც ის-ა ბრუნვის ნიშანია, მდის კი — თანდებული.

მიმართ

ნათესაობითისა და ვითარებითის ითხოვს აგრეთვე თანდებული მიმართ.

მიმართ თანდებული ვითარებითთან

ცალ მიმართ, ლ. 15, 18; ზეცად მიმართ, ლიტ. ქრესტ. 162, 5; საკურთხეველად მიმართ, 3 მეფ. 13, 2; ზღუად მიმართ, ეხტ. 41, 12; ჩრდილოდ მიმართ, იქვე, 42, 2; ზღუარად მიმართ, იქვე, 48, 28; ქუეყანად მიმართ, იქვე, 16, 29; ქუაბებად მიმართ, ამბაკუმ 2, 15; საშოთხელ მიმართ, ზირაქ 24, 31; წყაროდ მიმართ, მამ. სწავ. (H) 27 v; გზად მიმართ, 1 მეფ. 4, 13; საშორად მიმართ, თუალთ. 34, 19 და სხვა.

მიმართ თანდებული ნათესაობითთან

ერისა მის მიმართ, ლ. 7, 24; მამისა შენისა მიმართ, მ. 6, 6; სახელისა მიმართ, ი. 3, 18; უფლისა მიმართ, ლ. 1, 16 C; ღმრთისა მიმართ, ლ. 1, 47; შუულისა მისისა მიმართ, ლ. 2, 27; მეფისა მის მიმართ, შუშ. 146, 22; ქართლისა კათალიკოზისა მიმართ, ხანძთ. 145, 34; ცისა მიმართ, იქვე, 108, 3 და სხვა.

ჩვენ ზემოთ განგებ შევარჩიეთ ისეთი მაგალითები, რომლებშიც აშკარად ჩანს ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი. მაშასადამე, ექვი არაა, მიმართ თანდებული ძველ ქართულში მოითხოვს ნათესაობითსაც. მაგრამ აქ შეიძლება გვიხსრან:

— მეფისა მიმართ, ღმრთისა მიმართ და მისთანანი ნათესაობითარი ვითარებითია, ე. ი. ნათესაობით-ვითარებითის ფორმაა. სადაც ვითარებითი ბრუნვის ნიშანი დ დაკარგულია (ღმრთისად მიმართ → ღმრთისა მიმართ). ამაზე უნდა ვუპასუხოთ: წარმოშობით ეს შეიძლება ასეც იყოს, რომ ეს ფორმები წარმოშობით სუფთა ნათესაობითი არ არის, ეს იქიდანაც ჩანს, რომ შესამე პირის ნაცვალსახელებთან გვაქვს მისა მიმართ (მ. 13, 57), მათა მიმართ (მ. 7, 29) და არა მის მიმართ, მათ მიმართ, ამ ნაცვალსახელებში გამოვლენილი ა სხვა არაფერია, თუ არა ვითარებითი ბრუნვის ნიშნისეული ელემენტი: მისდა მიმართ → მისა მიმართ, მათდა მიმართ → მათა მიმართ. მისდა, მათდა გვაქვს კიდევ შემონახული არც თუ იშვიათად (ზღრ. მათდა მიმართ, მრ. 4, 15 D). ამასვე ამტკიცებს აგრეთვე აღნიშნული ას გამოვლენა აღმშინთა სახელებშიც, მაგალითად: იოვანესა მიმართ (ლ. 3, 2), საულისა მიმართ (1 მეფ. 10, 25), აბრაჰამისა მიმართ (დაბ. 8, 33 ლავ.), ელიაჰისა მიმართ (3 მეფ. 172), იერემიასა მიმართ (იერ. 27, 1), ოსესა მიმართ (ოსე 1, 1), ესაა და ეს. საზოგადო სახელებში არსად არა ჩანს ვითარებითის კვალი, აქ არსად არ გვხვდება, თუნდაც იშვიათად და ნაშთის

სახით, „ღმრთისად მიმართ“, „მეფისად მიმართ“ და სხვა. საზოგადო სახე-
ლებში მიმართ თანდებული მხოლოდ სუფთა ნათესაობითს ერთვის. სუფთა
ნათესაობითს ერთვის მიმართ თანდებული აგრეთვე აღამიანთი სახელებს-
უმეტეს ნაწილში. მაგალითად: ლუაწლსა მის აზაელის მიმართ, მეფისა მის
ასურთაჲსა (4 მეფ. 9, 16), ფარაოჲს მიმართ (ებრა. 29, 2; ფარაო ძველ
ქართულში ისე იბრუნება, როგორც ყველა სხვა საკუთარი სახელი); იერე-
მიაჲს მიმართ (იერ. 29, 30), სოლომონის მიმართ (იბოლ. 4, 74), დავითის
მიმართ (1 მეფ. 20, 17), იუდაჲს მიმართ (იბოლ. 2, 169), მიქელის მიმართ,
(ზარზმ. 150, 28), ქრისტეს მიმართ (ხანძთ. 138, 2) და სხვა. ამგვარი მა-
გალითები უფრო მეტად გვხვდება ძველ ქართულში, ვიდრე „აბრაჰამისა
მიმართ“ ტიპისა, თვით ერთსა და იმავე ძველში ერთმანეთის გვერდით არ-
სებობა ისეთი პარალელური ფორმებისა, როგორიცაა „იერემიას მიმართ“
და „იერემიასა მიმართ“, „აზაელის მიმართ“ და „აზაელისა“ (=აზაელისა)
მიმართ, იმის მაჩვენებელი უნდა იყოს, რომ მიმართ თანდებულის ადგილი
საკუთარ სახელებში ჯერ კიდევ საბოლოოდ არ არის დადგენილი. შემთხვე-
ვითა უმეტეს ნაწილში იგი სუფთა ნათესაობითის ფორმასთან გვხვდება
(სოლომონის მიმართ), უფრო ნაკლებად — ნათესაობით-ვითარებითის ფორ-
მასთან (საულისა მიმართ). საზოგადო სახელებში, როგორც ვნახეთ, იგი ხან
ვითარებითს ითხოვს (ყად მიმართ), ხანაც ნათესაობითს (მამისა მიმართ).

რა შემთხვევაში ითხოვს ის ნათესაობითს და რა შემთხვევაში ვითარე-
ბითს? თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ორიოდგე გამოწავლის (რაც შემ-
დედგროინდელი. მაშასადამე, მეორეული მოვლენა შეიძლება იყოს), ასეთი
კანონზომიერებაა შენიშნული:

აღამიანთი კლასის სახელებთან მიმართ ნათესაობითს მოითხოვს, ნივ-
თის სახელებთან — ვითარებითს. ამიტომაც სწორედ, რომ გვაქვს, ერთი
მხრით: მამისა მიმართ, მეფისა მიმართ, უფლისა მიმართ, ღმრთისა მიმართ,
დავითის მიმართ, სოლომონის მიმართ და სხვა, მეორე მხრე კი: ზღუად
მიმართ, სამხრად მიმართ, ქუეყანად მიმართ, საკურთხეველად მიმართ და
სხვა.

✓ ცალკე განხილვას მოითხოვს მიმართ თანდებულის ხმარება პირის ნაკ-
ვალსახელებთან, როგორიცაა: შენდა მიმართ, თქვენდა მიმართ და სხვა,
რომელთა ნათესაობითამდე დაყვანაც არ უნდა იყოს შეუძლებელი.

როგორია მიმართ თანდებულის ადგილი? საკითხის ასე დასმა აქ
არც მოგვიხდებოდა, რომ გამოთქმული არ იყოს მოსაზრება, რომ მიმართ
ძველ ქართულში სახელის წინაც იხმარებოდა¹. ნაწილობრივ ამ საკითხზე
უკვე გვქონდა მსჯელობა (გვ. 323 — 324). აქ აღვნიშნავ დამატებით, რომ
ცალკე აღებული სახელი და მიმართ თანდებული ყოველთვის ერთსა და
იმავე რიგს გვიჩვენებს: წინ დგას სახელი, მის მოჰყვება თანდებული: ზღუად
მიმართ, მამისა მიმართ, ძალზე იშვიათად შესაძლებელია ეს თანდებულიც

¹ პ. მარტიროსოვი, თანდებული ქართულში: იმერ.-კავკ. ლ. I, 1946, გვ. 213.

წინ იქნეს გადმოტანილი ერთადერთ და მკაცრად განსაზღვრულ შემთხვევაში როცა თანდებულის სახელს ახლავს რაიმე განსაზღვრება და ის სახელის წინაა მოქცეული. ასეთ შემთხვევაში (და მხოლოდ ასეთ შემთხვევაში) შესაძლებელია ეს თანდებულები წინ გადმოვიდეს და მსაზღვრელსა და საზღვრულს შორის მოთავსდეს. შთაბეჭდილება ისეთი რჩება, თითქოს ეს თანდებულები მსაზღვრელს ახლავს და მას მოჰყვება და არა საზღვრულს უძღვის წინ. ასეთია ა. მარტიროსოვის მიერ მოყვანილი ორივე მაგალითი: ვითარ დამტკიცებულ ხარ დამუსრვილისა მის მიმართ აპოლონისა, კიმ. I, 136, 32; შენგან შობილისა მიმართ ღმრთისა, *Псал.* 29, 4. ამ მაგალითებში მიმართ იმითმ გადმოვიდა წინ, რომ წინ არის აგრეთვე მოქცეული განსაზღვრებები: პირველში — „დამუსრვილისა“, მეორეში — (შენგან) „შობილისა“. თუ ესენი არა, მიმართ არსებითს სახელს უშუალოდ ბოლოს ექნებოდა დართული. აქ მეორე გარემოება უნდა აღვნიშნოთ: მოყვანილ მაგალითებში მიმართ-ის ნაცვლად ერთმარცველიანი თანდებულები რომ გვქონდა, ვთქვათ თუხ, იგი წინა სიტყვას (განსაზღვრებას, ნაწევარს) მიეკვრებოდა და გვეჩვენებოდა: დამუსრვილისათუხ აპოლონისა, ან: დამუსრვილისა მიხთუხ აპოლონისა, შენგან შობილისათუხ ღმრთისა და სხვა. თუ ეს გარემოება არ იქნება გათვალისწინებული, ისე ავტორის მიერ მოყვანილი მაგალითები „მიმართ აპოლონისა“, „მიმართ ღმრთისა“ აბსოლუტურად შეუძლებელია ძველ ქართულში.

როგორც უხედავთ, თანდებულთა ადგილის განსაზღვრის დროსაც გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს განსაზღვრების-ადგილს, რომლის გათვალისწინების გარეშეც შეცოთმებს ვერ დავაღწევთ თავს.

(I). ნათესაობითისა და მოქმედებითის თანდებულები

ნათესაობითისა და მოქმედებითის ითხოვს გან და გამო თანდებულები.

გან თანდებული ნათესაობითთან

კითხვაზე ვახან? რახან? გან თანდებული მოითხოვს ნათესაობითს. იგი ამ შემთხვევაში უნდა იქნეს პიროვნებას ან საგანს, რომელსაც ზნის მიერ გამოხატული მოქმედების ჩამდენია, მასალას, რახანაც არის გაკეთებული ესა თუ ის ნივთი, მოქმედების მიზეზს და სხვას. მაგალითები:

და ცნა გორცთაგან, რამეთუ განიკურნა გუფმულებიზაგან, მრ. 5, 29; მოვედ განყოფად კაცი მამისაგან თუხისა და ასულა დედისაგან თუხისა და ძის-ცოლი დედამთილისაგან თუხისა, მ. 10, 35; ხოლო ლელჯაგან ისწავეთ იგავი, მ. 24, 32; ნაყოფისაგან ხს იგი საცნაურ არს, მ. 12, 33; მოვიდა იესუ ნაზარეთით გალილიაჲსაჲთ და ნათელ-ილო იოვანესგან იორდანესა, მრ. 1, 9 და სხვა მრავალი.

ხანდახან გან თანდებული მოქმედების დასაწყის ბუნებას გამოხატავს. ამ შემთხვევაში გან თანდებულიანი ნათესაობითი უნაცვლება მოქმედებითს.

რომელსაც გამოსვლითი ბრუნვის მნიშვნელობა აქვს, იგი მოგვიგებს კითხვაზე საიდან? მაგალითები:

მაცადე, აღმოვიღო წუელი თუალისაგან შენისა, მ. 7, 4 (შდრ.: მაცადე და აღმოვიღო წუელი ეგე თუალით შენით, იქვე C); რაბამს აღმოვიღოდა წულისა მისგან, მ. 3, 16 D (შდრ.: აღმოვდა მიერ წუელი C); განვიდა ტაძრისა მისგან, ი. 8, 59 C (შდრ.: განვიდა ტაძრით, DE); იყო ...დაბისაგან მარიამისა, ი. 11, 1 DE (შდრ.: დაბით მარიამისით C); კრებულისაგან განგასხნენ თქუნ, ი. 16, 2 DE (შდრ.: კრებულისით მათით განგვადნენ თქუნ C) და სხვა.

ხანდაზან ერთსა და იმავე წინადადებაში ერთმანეთის გვერდით გვაქვს ორივე სახეობა.

ამ ორი ბრუნვის ასე ხშირი მონაცვლეობა და გამოყენება ერთისა და იმავე ფუნქციის შესასრულებლად მათ გენეტურ კავშირზე მიუთითებს. ეს კავშირი მარტო ამ ერთი შემთხვევით არა ჩანს; იგი სხვაგანაც ხშირად იჩენს თავს.

გ ა ნ თ ა ნ დ ე ბ უ ლ ი მოკმედებითაჲ

კითხვაზე საიდან? გან თანდებული ერთის მოკმედებითს და აღნიშნავს მოკმედების საწყის პუნქტს დროსა და სივრცეში. ბრუნვის ნიშანი ასეთ შემთხვევაში ყოველთვის მარტივი სახით არის წარმოდგენილი (იხ). გან თანდებულიანი მოკმედებითის აღნიშნული ფუნქციების შესახებ ზემოთ ვრცლად გვაქვს საუბარი (გვ. 211 — 215; 221 — 224) და აქ მხოლოდ ორი-ოდე მაგალითის მოყვანით დავეყაროთ ილდებით.

გ ა ნ თ ა ნ დ ე ბ უ ლ ი ა ნ ი მოკმედებითი

უჩვენებს ადგილს

მზის-აღმოსავალითგან ვიდრე დასავალადმდე დიდებულ არს სახელი ჩემი წარმართთა შორის, მალაქია 1, 12; იხილეს ლელუ იგი ვანკმელი ძირითგან, მრ. 11, 20; და უმაღლეს იყო იგი (საულ) ყოვლისა მის ერისა ბეჭითგან აღმართ, 1 მეფ. 10, 22; ვიდრე სრულიად მოაუძღურეს თავითგან ფერტ-თამდის, კიმ. I, 84, 6 და სხვა.

გ ა ნ თ ა ნ დ ე ბ უ ლ ი ა ნ ი მოკმედებითი

უჩვენებს დროს

უნდა მისი ხილვად მრავლით ჟამითგან, ლ. 23, 8; არცაღა იკადრა ვინ მიერ დღითგან კითხვად მისა არღარა, მ. 22, 46; სხუად ვინმე დაჰსნილი სამით წლითგან და წელით-მანკიერი მოიყვანეს მისა, კიმ. I, 254, 24; ეგე ყოველი დამიმარხავს სიყრმით ჩემითგან, მ. 19, 20; ხოლო იყო იგი ხიჩ-ოჩათგანვე საესე შიშითა და სიყუარულითა ღმრთისაჲთა, კიმ. I, 60, 24 და სხვა.

გამო

გამო თანდებული ნათესაობითზე დართვისას მიუთითებდა მოქმედების ჩამდენზე ან მიზეზზე. მისი კითხვა იყო: ვის გამო? ან რის გამო? ხოლო როცა იგბე თანდებული მოქმედებითს ახლდა, ადგილის საწყის პუნქტს უჩვენებდა. მისი კითხვი იყო: ხაიდან? მაგალითები:

გამო თანდებული ნათესაობითთან

ამის გამო, ი. 6, 66; 19, 12; ერისა მის განო, მრ. 2, 4 C (DE-ში ამას ცვლის: ერისა მისგან); მის გამო, მრ. 6, 14 C (DE: მისთვის); ი. 3, 17 C (DE: მის მიერ!); მათ გამო, ი. 5, 39 C; ჩემ გამო, ი. 6, 57 C; ი. 10, 9 C; ი. 14, 6 C (DE: ჩემ მიერ—სამივე უკანასკნელ მაგალითში).

როგორც ვხედავთ, პარალელურ ტექსტებში გამო-ს ცვლის თანდებულები: გან, მიერ, ე. ი. მოქმედების ჩამდენისა და მიზეზის გამომხატველი თანდებულები.

გამო თანდებული მოქმედებითთან

დაჯდა და ასწიებდა ნავით გამო, ლ. 5, 3 (=ნაიდან); ვიდრემდე შეიშოსოთ ძალი მალლით გამო, ლ. 24, 49; ვმად იყო ღრუბლით გამო და თქუა, მ. 17, 5; მრ. 9, 7; ლ. 9, 35; ეჩუენა მას ანგელოზი... მაყულონით გამო, გამოსლვ. 3, 2; მე აღუადგინო ძარი შენ ზედა შინაგან სახლით შენით გამო, 2 მეფ. 12, 11; და ისმინა ჩემი მუცლით გამო, იონა 2, 3; ეტყოდა მას უფალი კარვით გამო სიწიმებელისაჲთ, ლევიტ. 1, 1; ცით გამო, მოც. 9, 3 და სხვა.

დღევანდელ ქართულზე ეს მაგალითები უნდა გადმოვიტანოთ ისევ მოქმედებითით, ოღონდ მას უნდა დავართოს არა გამო თანდებული, არამედ გან. ამ დართვისას ფონეტიკურ ცვლილებებს აქვს ადგილი როგორც ბრუნვის ნიშანში, ისე თვით თანდებულში: ით + გან → იდგან → იდან: კარვი - დან (← კარვითგან). ციდან, მუცლიდან¹.

D) მოქმედებითისა და ვითარებითის თანდებულები

თანდებული კერძო ითხოვს მოქმედებითისა და ვითარებითის. როცა ის ვითარებითს ერთვის, მას მხოლოდ ერთი ფუნქცია აქვს — უჩვენოს მიმართულება გარკვეული პუნქტისაკენ. ასეთ შემთხვევაში ვითარებითი მიმართულებითი ბრუნვის შინაარსს გამოხატავს: ზღუად კერძო = ზღვისაკენ, ზღვის მიმართულებით. დღევანდელ ენაში იგი გადმოიციმა კენ დართული ნათესაობითით: ზღვისაკენ, მთისაკენ და სხვა. აღსანიშნავია, რომ თუნცა ახალ სალიტერატურო ქართულში „მთად კერძო“-ს შინაარსის გადმოსაცემად ბრუნვა

¹ ა. მარტიროსოვი გამო თანდებულის შესაბამის წერს: „გამო თანდებული ძველ ქართულში იმპარებოდა მოქმედებითსა, ნათესაობითსა და ვითარებით ბრუნვებთან“ (თანდებული ქართულში: იბერ.-კავკ. I, 1946, გვ. 206). მაგრამ გამო ვითარებითთან არსად არ არის დადასტურებული. აღსანიშნავია, რომ ქვევით, გამო თანდებულზე კონკრეტულად მსგავსი ანალოგიური ვითარებითს არსად არ ასახელებს (გვ. 237 — 238).

შეცვლილია (გვერდი ვითარებით, ახლა ვიყენებთ ნათესაობითს), მაგრამ თანდებული კი იგივე დარჩა: ახალი კენ თანდებული იგივეა, რაც ძველი კერძო, ოღონდ ფონეტიკურად გამარტივებული: კერძო → კერძ → კერ → კენ¹. როცა კერძო თანდებული მოქმედებითს ერთვის, მას ორი მნიშვნელობა აქვს:

ა) იგი უწევნებს მიმართულების საწყის პუნქტს, საიდანაც იწყება მოქმედება, და მოგვიგებს კითხვაზე: საიდან? ასეთ შემთხვევაში ამ ბრუნვას გამოსვლითი (დაწყებითი) ბრუნვის შინაარსი აქვს: ზურგიტ კერძო = ზურგიდან.

ბ) იგი უწევნებს მიმართულებას გარკვეული პუნქტისაკენ. მოვდივები კითხვებზე: საით? სად? ამ შემთხვევაში მას ისეთივე მნიშვნელობა აქვს, რაც გორც კერძო თანდებულიან ვითარებითს: აღმოსავალიტ კერძო = აღმოსავლად კერძო (= აღმოსავლეთისაკენ, აღმოსავლეთის მიმართულებით, აღმოსავლეთში). მაშასადამე, კერძო თანდებულიანი მოქმედებითიც ზოგჯერ მიმართულებითი ბრუნვის შინაარსს შეიცავს.

ორივე ამ სახის ფორმებზე ზემოთ, მოქმედებითი ბრუნვის ით წინა-თან დაკავშირებით, დაწვრილებით იყო საუბარი (გვ. 213; 228 — 233) და აქ აღარ გავიმეორებთ. ქვემოთ მოვიყვანთ მხოლოდ მცირე ნიმუშებს.

ა) კერძო თანდებული მოქმედებითთან

ა) კერძო თანდებულიანი მოქმედებითი გამოსვლითი ბრუნვის მნიშვნელობით

მოუვლა იგი ზურგიტ კერძო, მ. 9, 20; იყო ქარი იგი პირით კერძო, მ. 14, 24; რომელი არა შევალს კარით ეზოსა ცხოვართასა, არამედ სხვტ კერძო შევალს, იგი მპარავი არს და ავაჯავი, ი. 10, 1 (= სხვა მპრიდან); მოვიდოდეს მისა ყოვლიტ კერძო, მრ. 1, 45 (= ყოველი მპრიდან).

ბ) კერძო თანდებულიანი მოქმედებითი მიმართულ-ებითი ბრუნვის მნიშვნელობით

და მიმართა ჩრდილოთ კერძო, ლიტ. ქრესტ. 161, 16 (= გაემართა ჩრდილოეთისაკენ, ან ჩრდილოეთში); მოჰყუეტეს თავი მისი და წარიღეს ზნისა მას დასავალიტ კერძო ლამე ყოველ, 2 მეფ. 4, 7; კაცი ერთი მწრაფლ მორბის ხაწუბელიტ კერძო, იქვე, 18, 25 (= რაზმისაკენ); იელტოდა იგი მით კერძო, ამონ. 215, 17 (= მთისკენ, მთაზე); წარმოივლტოდა ჩრდილოთ კერძო, ქუეყანად ტაეოჲსა, ლიტ. ურთ. 179, 31; რომლისა კარნი მპართებდეს ქალაქით კერძო, თეკლ. 105, 26 (= ქალაქისაკენ იყო მიმართული); წარფმართენით აღმოსავალიტ კერძო, ზარზმ. 160, 15 (= აღმოსავლეთისაკენ); ევფრატით კერძო მივალ მე ბრძოლიდ, 2 ეზრა 1, 27 და სხვა.

¹ ი. შანშიძე, გრამატ. საფუძვ. გვ. 622; ა. მარტიოშოვი, თანდებული ქართულში: იბერ. გვ. I, 1946, გვ. 226.

ბ) კერძო თანდებული ვითარებითან

ივლტოდედ მთად კერძო, ლ. 21, 21 C; წარვედ ამიერ აღმოსავლად კერძო, 3 მეფ. 17, 8; ხოლო იესუ მოწაფითურთ თხსით წარვიდა ზღუად კერძო, მრ. 3, 7 C; რომელი ჰხედვიდა ჩრდილოდ კერძო ეზოსა მას შინაგანსა, ეზეკ. 40, 20; წარვიდეს დასავლად კერძო ღამე ყოველ, 2 მეფ. 2, 29; წარემართა ხანძად კერძო, ხანძთ. 149, 5 და სხვა.

ამრიგად, ნათელია, რომ კერძო თანდებული ორ ბრუნვას ითხოვს: ვითარებითსა და მოქმედებითს (იმ უკანასკნელს აღნიშნულ შემთხვევაში ორი მნიშვნელობა აქვს: გამოსვლითი და მიმართულებითი).

იშვიათად კერძო თანდებულს ნათესაობითთანაც ვნახავთ. მაგალითად: ვითარცა წარემართა წმიდად იოვანე მის კერძო, მიჰხედნა ჯაბუქმან მან, მამ. სწავ. 443; რომელნი მის კერძო და მისთა საქმეთა ზიარ ხარო, შუშ. 149, 19. შევნიშნავთ აქვე, რომ ამნაირი მაგალითები ძალზე მცირეა.

ამრიგად, ირკვევა, რომ კერძო სამ ბრუნვას ითხოვს: ნათესაობითს, მოქმედებითსა და ვითარებამას.

E. წრფელობითისა და ნათესაობითის თანდებული

თანდებული ეზრ მსგავსებას გამოხატავს, ის მნიშვნელობით იქნება „ვიტ“, „როგორც“: ცეცხლებრ = ცეცხლივით, როგორც ცეცხლი, ელვებრ = ელვასავით, როგორც ელვა და სხვა¹.

თანდებული ეზრ ორ ბრუნვას ერთდგის: ერთი მათგანია წრფელობითი (სახელთა სუფთა ფუძე) და მეორე — ნათესაობითი. პირველის მაგალითი იქნება მეცეზრ (სას. პოეზ. 184, 104), მეორისა — წესისაებრ (ლიტ. ღრთ. 71, 11; 115, 28).

რა შემთხვევაში ითხოვს ეზრ ერთ ფორმას, რა შემთხვევაში — მეორეს, ამას არა აქვს ზუსტი წესი — თუბით მიხედვით ბრუნვების მოთხოვნა არაა შეპირობებული: თანხმოვანფუძიან სახელებში წრფელობითსაც ითხოვს და ნათესაობითსაც, როგორც ამას ზემოთ მოყვანილი მაგალითები ადასტურებენ (ცეცხლებრ, წესისაებრ); უფრო მეტიც: თვით ერთი და იგივე თანხმოვანფუძიანი სახელი ერთ შემთხვევაში რომ წრფელობითს ერთდგის (მოციქულებრ, სას. პოეზ. 95, 140), მეორეში ნათესაობითს ითხოვს (მოციქული-საებრ, ზარზმ. 175, 3). ასეთივე ხასიათისაა ხმოვანფუძიანი სახელებიც, რომლებიც ხან ერთ ბრუნვასთან გვხვდება, ხან მეორესთან, მაგალითად:

ერმებრ (შუშ. 157, 25), ელვებრ (კიმ. I. 339, 8); ხხუებრცა (თარგმ. გამოცხ. ხხუაჲ, 1); მზეებრ (სას. პოეზ. 183, 69); წყაროებრ (ხანძთ. 137, 6), მაგრამ:

¹ ა. შანიძე, გრამატ. საფუძვ. გვ. 622; ა. მარტიროსოვი, თანდებული ქართულში: იბერ.-კავკ. ტ. I, 1946, გვ. 227.

სივრცისაებრ (გამოსლვ. 38, 4); სიმდიდრისაებრ (ეფეს. 1, 7; 3, 16); სიმართლისაებრ (დაბ. 21, 23); გზისაებრ (ებრ. 18, 29 ლავ.); ჳმისაებრ (ესაია 30, 19).

ბრუნებათა არჩევა არც იმაზე უნდა იყოს დამოკიდებული, თუ როგორია სახელის შინაარსი, ვთქვათ, ადამიანს აღნიშნავს იგი, თუ ნივთს, რადგან აქაც არეულია მოთხოვნის წესი: ერთი მხრით, გვაქვს: მოციქულებრ, ურმებრ, წინადაწარმეტყუელებრ (ხანძრ. 140, 42), ე. ი. ადამიანთა კლასის სახელები, და, მეორე მხრით: ვირებრ (იერ. 22, 19), საწნებლებრ (გოდ. იერ. 1, 15), პირუტყუებრ (შატბ. 263a), ჳლაპრებრ (უდაბნ. 31 v), მძორებრ (სვან. 467b), ე. ი. ნივთის კლასის სახელები. ასევე არეულად არის წარმოდგენილი სახელები ნათესაობის ბრუნვაშიც, მაგალითად, ერთი მხრივ:

მოციქულისაებრ (ზარზმ. 175, 3), ღმრთისაებრ (1 მეფ. 2, 2), მთავრისა მისებრ (ეფეს. 2, 2), ენუქისებრ (ზირაქ 49, 16), იოსებისებრ (ზირაქ 49, 17) და სხვა. მაგრამ, მეორე მხრივ:

მოდღურებისაებრ (მრ. 7, 5), ბრძანებისაებრ (დაბ. 45, 21), კურთხევისაებრ (დაბ. 49, 28), ნებისაებრ (ებრ. 2, 4), საზომისაებრ ნიჭისა (ეფეს. 4, 7) და სხვა.

მიუხედავად ამისა, შეიძლება ზოგიერთი კანონზომიერება მაინც დაეადგინოთ. სახელდობრ:

1) როცა ებრ თანდებული ადამიანთა საკუთარ სახელს ერთვის, ეს უკანასკნელი უჩველად ნათესაობით ბრუნვაში დგას და არასდროს — წრფელობითში, მაგალითად: ენუქისებრ, იოსებისებრ (ნ. ჳემოთ), იობისებრ (ჳილერ. 101, 8; ჳამ. სწავ. 238), იოვანშისებრ (მრავ. 305, 11; კიმ. II, 70, 10), იონაძისებრ (სას. პოეზ. 231, 93), იუდაძისებრ (იპოლ 2, 137), სამოელისებრ (სას. პოეზ. 92, 53) და სხვა. შეიძლება ამ მაგალითებში შემონახული იყოს უძველესი მდგომარეობის ნაშთები, როცა ნათესაობითი მხოლოდ ადამიანთა სახელებისათვის იყო განკუთვნილი, და არეუდარევა და წესის დარღვევა შემდეგ მოხდა, როცა სათანადო კატეგორია მოიშალა.

2) ნათესაობითი წარმოდგენილი მაშინაც, როცა ებრ თანდებულიან სახელს ახლავს ნაწევარი ვნ სხვა რაიმე განსაზღვრება, ენახოთ ეს მაგალითებზე.

სახელს ახლავს ნაწევარი

ახუთ შემთხვევაში თანდებული, როგორც წესი, ერთგვან ნაწევარს იშვავათ სახელს. მაგალითად:

შჯულისა მისებრ, ძალისა მისებრ, ებრ. 7, 16; მთავრისა მისებრ, ეფეს. 2, 2; ნიჭისა მისებრ, იქვე, 3, 7; პირველისა მისებრ სლვისა, იქვე, 4, 22; სიტყვისა მისებრ, დაბ. 44, 6; სიტყვისა მაგისებრ, დაბ. 44, 7 (მაგრამ: სიტყვისაებრ მაგის, დაბ. 44, 17) და სხვა.

ნაწევრიან სახელს ებრ თანდებული რომ ნათესაობითში ითხოვს, ეს გასაგებია: როგორც ცნობილია, წრფელობითს ბრუნვაში არა გვაქვს ნაწევარი და ამიტომ იგი ამ შემთხვევაში გამოირიცხება.

სახელს ერთვის განსაზღვრება

გულისაებრ მათისა, დაბ. 50, 21; საზომისაებრ ნიჟისა, ეფეს. 4, 7; სახელისაებრ წოდებულისა, სას. პოეტ. 121, 29; გონებისაებრ ქალწულებისა თვისისა, დაბ. 34, 3; პირველისაებრ მთავრობისა შენისა, დაბ. 40, 13; სიზარტლისაებრ ჩემისა, დაბ. 21, 23; წესისაებრ სპარსთაჲსა, ლიტ. ურთ. 115, 28; რიცხვისაებრ დღეთა წელიწადისათა, იქვე, 54, 7; გზისაებრ თვისისა გასაღწე თქუენ, ეზეკ. 18, 29; კმისაებრ ღალატებისა შენისა, ესაია 30, 19; სიმდიდრისაებრ მადლისა მისისა, ეფეს. 1, 7 და სხვა.

მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ სადაც ნათესაობითია მოცემული, სახელს უშუალოდ უნდა ახლდეს ნაწევარი ან სხვა რაიმე განსაზღვრება. გვაქვს მართო ნათესაობითიც: წერილისაებრ, სას. პოეტ. 44, 25; ალიზისაებრ, მიქია 7, 11 ლავ. და სხვა.

3. როცა ებრ თანდებული ერთვის საწყისს, ეს უკანასკნელი ყოველთვის ნათესაობითშია, მაგალითად:

ბრძანებისაებრ მეფისა, დაბ. 45, 21; კურთხევისაებრ, იქვე, 49, 28; გულის-თქუმისაებრ, ეფეს. 4, 22; თხოვისაებრ მათისა, ლ. 23, 24; ჩინებისაებრ მისისა, 2 ტიმ. 2, 26; აღთქუმისაებრ ქრისტეს უფლისა, სას. პოეტ. 136, 8; ზრახვისაებრ ნებისა მისისა, ეფეს. 1, 11; სიტყვისაებრ მის ანგელოზისა, ლიტ. ურთ. 59, 14 და სხვა.

თითქმის ყველა აქ ჩამოთვლილ საწყისს თავისი განსაზღვრებაც ახლავს თან და ამიტომ ერთი შეხედვით შეიძლება ამ მაგალითების წინა პუნქტის მაგალითებთან გაერთიანება (წესისაებრ სპარსთაჲსა, კმისაებრ ღალატებისა, შენისა და სხვა). მაგრამ არსებითს სახელებს სხვა შემთხვევაში შეიძლება ებრ ფუძეზე დაერთოს, რაც საწყისებში აბსოლუტურად გამოირიცხება.

4. როცა ებრ წარმოქმნის აფიქსად არის გამოყენებული, იგი ჩვეულებრივ წრფელობითს ბრუნვას ერთვის და არა ნათესაობითს. ასე ხდება მაშინაც, როცა ამ ებრს ივ სუფიქსი ემატება (ებრ + ივ), მაგალითად:

მაბერბი, დედებრი (და არა: მამისაებრი, დედისაებრი), სპევს. 46, 1; ძნებრივითა სიყუარულითა, მოც. 213, 2; მეცებრივ, ზარზმ. 153, 12; ანგელოზებრი, კიმ. II, 114, 8; ავაზაკებრი, იქვე, 185, 19; ხილვითა ცეცხლებრითა, Ошх. 92, 4 ქვ.; ასურებრისა კმისა თარგმანებასა, Ошх. 121, 20 ქვ.; ებრაელებრსა, ლიტ. ურთ. 149, 6; კორციელებრი, იქვე, 162, 4; ენითა სომეხებრითა, იქვე, 178, 22; წინამსწარმეტყუელებრთა მათ მსახურებათა, იქვე, 170, 15; სხუაებრსა ხილვასა, პარხ. 619 ხ და სხვა.

ებრ შეიძლება სახელს დაერთოს მრავლობითშიც. აქ ყოველთვის გვაქვს ნათესაობითი და არასოდეს წრფელობითი. ეს ნათესაობითი ჩვეულებრივ: თანინია, იშვიითად ეზიანიც შეიძლება იყოს. მაგალითები:

გზათაებრ მისთა და სლვათაებრ მისთა მიავოს მათ, ოსე 12, 2; ბორცთაებრ ჩუენთა, მამ. სწავ. 24; წინაწარმეტყუელთაებრ, მოც. 13, 27; საქმეთა მათთაებრ, მ. 16, 27; ყრმათა მათებრ, სას. პოეზ. 299, 276; თქუენ ჳორცთაებრ მჯით, ი. 8, 15; მწვალებელთაებრ, ხანძთ. 145, 44; სიტყუათაებრ, იქვე, 102, 39; საცხოვართაებრ, ი. ჯავ. აღწ. 160, 14 და სხვა.

როგორც თავში ვთქვიდ ებრ მსგავსებას აღნიშნავს. მაგრამ ზოგჯერ მნიშვნელობის გასაძლიერებლად ებრ დართულ ფორმას კიდევ მიუძღვის წინ ასეთივე მნიშვნელობის მქონე „მსგავსად“. „მსგავსად — ებრ“ თითქოს ტავტოლოგიაა, მაგრამ ამნიირი წყვილ-წყვილი პარალელები არც თუ იშვიათად გვხვდება ძველ ტექსტებში. აი რამდენიმე მაგალითი:

მსგავსად გზათა წარმართთაებრ ნუ ისწავებთ, იერ. 10, 2; არავინ დაებადა ქუეყანასა ზედა მსგავსად ენუქისებრ, ზირაქ 49, 16; მსგავსად საქმეთა შენთაებრ, მამ. სწავ. 23; 69; მსგავსად თჳსისაებრ ჩუენებისა ვიბილეთ, დაბ. 41, 11; მსგავსად ასოთა მათებრ იქმნების, ლიტ. ურთ. 162, 5 და სხვა.

რადგანაც თანდებული ებრ ხმოვნით იწყება, წრფელობითს ბრუნვაზე დართვისას იგი იწვევს სათანადო სახელების კუმშვასა და კვეცის, მაგალითად:

იკუმშება:

საწინებლებრ, ზღაპრებრ და სხვა.

იკვეცება:

ყრმებრ, ელვებრ, სხუებრცა (მაგრამ: სხუებრსა, პარხ. 619 ხ), ძმებრი-ვითა და სხვა.

ებრ თანდებულის დართვისას არ იკვეცება ჳური: მეტყოდე მონათა შენთა ასურებრ და ნუ მეტყჳ ჳურიებრ, 4 მეფ. 18, 26. სხვა შემთხვევაში ეს სახელი, როგორც ვნახეთ (გვ. 87), იკვეცება.

არ იკვეცება აგრეთვე მზე და გვაქვს მზეებრ და არა მზეებრ. მაგრამ აქ ჩვეულებრივი წესია დაცული: მზე და ჴ-ზე ფუძეგათავებული სახელები ჩვეულებრივ არ იკვეცება ებიან მრავლობითში: დღეები, ძეგბი, სახეები და სხვა. აქაც იგივე ფონეტიკური პირობა გვაქვს: ე-ს ერთვის ე: მზე-ებრ (შდრ. ძე-ებ-ი)¹.

3. თანდებული, რომელიც ერთ ბრუნვას ითხოვს

იმ თანდებულთაგან, რომლებიც მხოლოდ თითო ბრუნვას ითხოვენ, სხვადასხვა თვალსაზრისით ჩვენს ყურადღებას იქცევს თჳნიერ, ურთ, გარე. შევხებით მათ მოკლედ.

თჳნიერ

ეს თანდებული ახალ ქართულში ათარ იხმარება, ძველ ქართულში კი ფართოდ იყო გამოყენებული. იგი ერთოდა ნათესაობითს ბრუნვას და მნიშ-

¹ ნ. ანის შესახებ ზემოთ, გვ. 89—101.

უნელობით გამობატავდა ამათ: „გარდა“, „გარეშე“, „უ-ოდ“ (თქნიერ სიტყვა = უსიტყვოდ). მაგალითები:

თქნიერ მამისა თქუენისა, მ. 10, 29; თქნიერ ივავისა, მ. 13, 34 (= ივავის გარეშე, უივავოდ); თქნიერ ყრბებისა და დედებისა, მ. 14, 21 (= ბავშვებისა და ქალების გარდა); თქნიერ საფუძველისა, ლ. 6, 49; თქნიერ ერისა, ლ. 22, 6; თქნიერ სარწმუნოებისა, ებრ. 11, 6 ლავ.; თქნიერ რომლისამე ბრალისა, უდაბნ. 39 va და სხვა.

როდესაც თქნიერ პირის ნაცვალსახელს ახლავს, ამ უკანასკნელის ნათესაობითის ფუძეს სა ერთვის, მაგალითად: თქნიერ ჩემსა, ი. 15, 5; თქნიერ შენსა, სვან. 372 ხ.

როდესაც თანდებული თქნიერ ერთვის მრავლობითში დასმულ სახელს, ამ უკანასკნელს ორმაგი ბრუნვის ფორმა აქვს: უმეტეს შემთხვევაში ნათესაობით-მიცემითისა, უფრო ნაკლებად — ორმაგი ნათესაობითისა (ნათესაობით-ნათესაობითისა). მაგალითები:

სარწმუნოებად თქნიერ საქმეთასა მკუდარ არს, პარხ. 1093 ა; აწ უკუე თქნიერ სატანჯველთასა არა უგება, პარხ. 1003 ხ; ჭამიან იგი და სჯან დედათა თქნიერ ურმათასა, პარხ. 250 ხ; თქნიერ მათ ორთასა ვერ ეგების სრულებად, სვან. 383 ა; თქნიერ ბოლო სიტყვა და წინაწარმეტყუელთასა, უდაბნ. 79 ყხ.

და კედელსა თქნიერ ბერთასა არაივს მიეყრდნებოდა, ხანძთ. 112, 38; და ვიხილე მუნ თევად აღმოცენებული თქნიერ ძირთასა, პარხ. 756 ხ.

მიუხედავად იმისა, რომ უკანასკნელი ტიპის მაგალითები ძველ ქართულში უფრო ნაკლებ გვხვდება, ვიდრე პირველისა (თქნიერ საქმეთასა), უნდა დავასკვნათ, რომ პირველადი და ამოსავალი მაინც ორმაგი ნათესაობითია (თქნიერ ბერთასა). ამ თანდებულთან ნათესაობით-მიცემითი ბრუნვის გამოყენება მრავლობითს რიცხვში მხოლოდ ერთ შემთხვევაშია.

როგორია ამ თანდებულის ადგილი? შემთხვევათა დიდ ნაწილში ის მიერთების სახელს წინ (თქნიერ სიტყვად), მაგრამ გვხვდება სახელის შემდეგაც. მაგალითები:

მოივსენე, რაბეთუ მათ ძლით იშვე შენ და მათსა თქნიერმცა ვერ იყავ, ზირაქ 7, 30; რომელი შენ განგივლიეს და რომლისა თქნიერ ვერ უძლარ ყოფად და ვერცა მომიგო მე მისთვის, 1 ეზრა 4, 9; და ლათუ ვინმე იყოს სრულ ძეთა შორის კაცთადასა ზიბრძნისა შენისა თქნიერ, არა შერაცხილ არს, სიბრძ. 9, 6; და მათ თქნიერ ვერ იშწნის ქალაქი, ზირაქ 38, 38; შეფიხა თქნიერ, პარხ. 1227².

იშვიათად თქნიერ გვხვდება გათარებულის ფორმითაც: თქნიერად სიტყვა სიძვისა, მ. 5, 32; თქნიერად სიძვისა, მ. 19, 9; თქნიერად ივავისა, მრ. 4, 34 D.

² შდრ. ა. მარტირთსოვი, თანდებული ქართულში: იბერ.-კავკ. I. 1946, გვ. 239.

მაგრამ სიტყვა **თჳნიერ** ხანდახან კავშირის როლში გამოდის და ამითუ იმ ბრუნვის მართვაზე მაშინ შეუძლებელია ლამაზაქი. ეს გარემოება არ ჰქონდა გათვალისწინებული ნ. მარს. რომელმაც კავშირი **თჳნიერ** (=თუ არ) თანდებულად გაიგო და ტექსტში მასთან წარმოდგენილი სახელობითის ფორმა ნათესაობითად გადაიკეთა და წინადიდების ფორმა და აზრი დამახინჯა. ეს გარემოება სწორად ჰქონდა შენიშნული და სწორედ ამის გამო სამართლიანად უსაყვედურებდა ნ. მარს ი. უიფშიძე: „*После предложения тѳниеръ есть случай постановки имъ надежа въ родъ. არა არს სხუად შჯული თჳნიერъ შჯული ქრისტეანეთად, 86, 19. Такой случай проф. Н. Марр. Жизнь св. Григория Хандзтѳийского, стр. LIII, считает опиской и рукописное чтение: глახაკთა არად აქუს თჳნიერ ღმრთისა სახიერისა მოწყალებად исправляет. გლახაკთა... თჳნიერ... მოწყალებისად. Къда ли есть надобность в таком исправлении*“¹.

თჳნიერ კავშირია და არა თანდებული შემდეგს მაგალითებში: ბოლო ცოდვილი და ბოროტის-მოქმედი არავის ეწყალიტ **თჳნიერ** (=თუ არ) დიდად მოწყალესა ვისზე, მან. სწავ. 14. აქ შემდგომი სახელის ბრუნვა მთლიანად ზმნაზეა დამოკიდებული: ეწყალის... მოწყალესა მას. ასეთია კიდევ: რამეთუ გიჩუენო თქუენ გზად ცხოვრებისად, რომლისა **თჳნიერ** არა არს ცხოვრებად. **თჳნიერ** მსახურებითა ღმერთთა ჩუენთა უკუდავთადთა, პარხ. 1073 ა. აქ მოყვანილ მაგალითში ორჯერ გვხვდება **თჳნიერ**: ამათგან პირველად იგი თანდებულია და, როგორც წესი, ნათესაობითს მართავს: **რომლისა თჳნიერ**; მეორედ იგი კავშირია და „თუ არ“-ს ნიშნავს: არ არის ხსნა, თუ არ **მსახურებითა**. მასთან სახელის ყველა ბრუნვა შეიძლება იყოს, როგორც ამას **აზრი** მოითხოვს. ერთი მაგალითი კიდევ: რამეთუ არა შევიდეს კაცი სასუფეველსა ღმრთისასა, ვითარცა-იგი ღმრთისა ჳმად იტყუს, **თჳნიერ წულითა** და **ხულითა**, პარხ. 207 ბ.

უ რ თ

ურთ ძველ ქართულში ძალიან გავრცელებული თანდებული იყო. იგი დაერთოდა მოქმედებითს (ემფატიკური ა-ს გარეშე) და აღნიშნავდა თანაობას, **ერთად ყოფნას, ერთადღობას**²: **შვილითურთ**=**შვილთან ერთად**, **შვილიანად**, **ცოლითურთ**=**ცოლთან ერთად**, **ცოლიანად** და სხვა. მაგალითები:

დავით **გუნდითურთ** მოვიდოდა ანჭუშის თანა, 1 მეფ. 29, 2; ჳამეს ჳორცი **ხიხზითურთ**, იქვე, 14, 33; ესე ვითარ ესმა იოსებს, **ქალწულითურთ** დაემკდრა ბეთლემს, სევან. 36 ა; გამოჩნდა ჳელი კაციისად **თითითურთ**, დანიელ 5, 5; იხილეს ლელჳ იგი გაწმეღი **ძირითურთ**, მრ. 11,

¹ Хрест. Восток, т. II, вып. I, стр. 79.

² ა. შანაძე, გრაზატ. საფუძვ. გვ. 622; ა. მარტიროსოვი, თანდებული ქართულში: იბერ.-კავკ. I, 1946, გვ. 232 — 233.

20 ც; ხმ იგი ...**რტოჯთურთ** და ფურცლით შემოაქუნდა ქალიქად, მოქც (ისტ. კრესტ. 279, 7) და სხვა.

ურთ თანდებული ძალიან ხშირად გვხვდება ებიანი მრავლობითის ფორმასთან. როგორც ვნახეთ (გვ. 290 — 291), ეს მოვლენა იმითაა გამოწვეული, რომ თანაინ მრავლობითს ჩვეულებრივ არა აქვს მოქმედებითი ბრუნვა და ამ დანაკლისს ებიანი ფორმების სესხებით ინაზღაურებს. ამის მაგალითებია:

და ყოველი, რადცა გენებოს **ძმებითურთ** შენით, იგი კავ. 2 ეზრა 8, 16; და შთაქდენ იგინი ვითარცა კრაენი კლვად და ვითარცა ვერანი **თიკნებითურთ**, იერ. 51, 40; და ვითარ შეითქუნეს ჰერბიანი იგი და წარმართნი **შთავრებით მათითურთ**, მოც. 14, 5; და ვითარცა შევიდეს განსაკითხავსა მას **ათასის-თავებითურთ** და კაცები იგი, მოც. 25, 23; ბავლე წარიყვანა თეკლა **კაცებითურთ**, თეკლ. 108, 1 და სხვა.

ურთ ხშირად იხმარება სახელის მხოლოდითი რიცხვის ფორმასთან, მაგრამ ამ სახელს მრავლობითის შინაარსი აქვს. ესეც იმავე მიზეზით ხდება: თანაინ მრავლობითს ჩვეულებრივ არ შეუძლია მოქმედებითი (და ვითარებითი) გამოხატოს, ენა ებიანი ფორმების ხმარებასაც კრიდება. ასეთ შემთხვევაში რჩება ერთი საშუალება: ისევე მხოლოდითი რიცხვის ფორმა იქნეს აღებული, ოღონდ მასში მრავლობითის შინაარსი იგულისხმებოდეს, რაც იქვე კონტექსტით გამოჩნდება. ამ საკითხებზედაც იყო უკვე ზემოთ საუბარი (გვ. 287 — 289) და აქ აღარ გავიმეორებთ. დამატებით მოვიყვანო მცირე საილუსტრაციო მასალას:

და კაცი იგი იქმნა განცოცხლებულ **ძითურთ** და ყოვლით სახლით მისით, კიმ. 1, 240, 28 (ზემოთ ნათქვამი იყო, რომ ამ კაცს ჰყავდა ძენი, ასხურა ძეთა თვსთა და სხვა); მოვიდა კაცი იგი **კარაულითურთ**, იქვე, 301, 17 (ზემოთ ნათქვამია, რომ ამ კაცს ჰყავდაო „ორნი კარაულნი“); და წარვიდა დავით **კაციითურთ**, რომელნი იყვნეს მის თანა, სიკელად, 1 ზეფ. 23, 5 (**კაციითურთ—რომელნი...** მრავლობითია. შდრ. რუს. თარგმ.: с людьми сродными) და სხვა.

ძალიან იშვიათად ურთ შეიძლება დაერთოს თანაინი მრავლობითის ფორმასაც, მაგრამ ამ შემთხვევაში მრავლობითობის თა სუფიქსს მოჰყვება ხოლმე მოქმედებითი ბრუნვის ნიშანი **ათ**, თა აქ გაგებულია მხოლოდ მრავლობითობის ნიშნად, როგორც იგი (ყოველ შემთხვევაში თ) მართლაც უნდა ყოფილიყო პირველიდანვე. ამის ნიმუშები ზემოთ იყო ნაჩვენები (გვ. 272 — 276) და აქაც მოვიყვანთ:

ხოლო იგინი ღალადებდეს წინაშე ღმრთისა და წამებდეს თავთა თვსთა კრისტეანედ ყოველთა **წარჩინებულთაათურთ**, პარხ. 1221; ხოლო ახოვან-მან მან და მავრიად-მოისარმან ვარდან არა მცირედდ ბრძოლა-ყო **მისთანათაათურთ** ზედა წმიდათა ეკლესიათა ძალითა კრისტისითა, ლიტ. ურთ. 86, 11.

ხოლო ისეთი ფორმები, როგორიცაა: კრებულთა **მისთაათურთ** (ლიტ. ურთ. 108, 5), მოყუახთა **მისთაათურთ** (იქვე, 112, 7) და სხვა, შედარებით

ზშირია. ასეთი ფორმები განსაკუთრებით მეტად სომხურიდან ნათარგმნ ძეგლებში გვხვდება.

როგორც ცნობილია (და ქვევით დაწვრილებით იქნება ნაჩვენები), ადამიანთა სახელები მოქმედებითში იშვიათად მოიპოვება. ის მცირეოდენი მაგალითები, სადაც ადამიანთა სახელები მოქმედებითში გვხვდება, უმთავრესად ურთ თანდებულიანია. ცნადია, რომ ეს თანდებული ადამიანთა სახელების დასმას მოქმედებითში აადვილებს და სხვა შემთხვევებში თითქმის შეუძლებელს შესაძლებლად ხდის. აი ამის ორიოდ ნიმუში:

და მოვიდეს სახელ სიმონისა და ანდრიაჲსა იაკობითურთ და იოჰანეთურთ, მრ. 1, 29 C; და ერუენა შას ელია მოხშითურთ, დგეს და ეტყოდეს იესუს, მრ. 9, 4 C; რაჲთა მოიყვანნენ ყოველნი იგი პყრობილნი ელიანოსითურთ წინაშე მისსა, კიმ. II, 33, 18 და სხვა.

დასასრულ, აღვნიშნავ, რომ თვით ძველი ქართულის ძეგლებშიც არის შემთხვევები, როცა მოქმედებითი ბრუნვის ით სუფიქსის ბოლოციდური თ-ს გავლენით თანდებულად „თურთ“-ს თვლიან და, აქედან, სახელისა და თანდებულის საზღვარზე ორ თანს წერენ, მაგალითად:

ვცოდეთ, უფალო, მაშით ჩუენითურთ და ურწულო ვიქმნენით, კილ-ეტრ. 91 v; დედაჲ შენი მგლოვარეჲ დგა თანა მოწაფითთურთ (მწფთ-თრთ), იქვე, 169; ეტლებითთურთ, იქვე, 272 და სხვა.

ეს მოვლენა „იერუსალმის წარტყუნებაში“ შემჩნეული ჰქონდა ნ. მარს, რომელიც ამის შესახებ წერდა: „В твор. падлеже последог урთ в I получает против всякого основания вид турт, так: софлелбит-турт, ყოვლით-турт, ერითთურთ, ქალითთურთ, წმიდითთურთ“¹.

კილ-ეტრატის იადგარში სათანადო მაგალითები დადასტურებული აქვთ ამ ძეგლის შემსწავლელთ და გამოსაცემად დამამზადებელთ ა. ჯიშია-შვილსა² და ა. მარტიროსოვს³. ამ უკანასკნელს სხვა შრომაში განხილული აქვს აგრეთვე სხვადასხვა გრამატიკოსთა აზრი და მოპყრობა ამ თანდებულისადმი⁴.

ურთ თანდებული ახალ ქართულში თითქმის სრულ გადავარდნამდეა მისული, ის ძალიან იშვიათად იხმარება. ურთ თანდებულიან ფორმას დღეს ცვლის იან სუფიქსიანი სახელი, რომელიც ვითარებითში დგას: ცოლითურთ = ცოლიანად, ძმითურთ = ძმანად (ძმასთან ერთად), ოჯახითურთ = ოჯახიანად, ამხანაგებითურთ = ამხანაგებიანად (ამხანაგებთან ერთად) და სხვა.

¹ TP, IX, გვ. 72.

² ა. ჯიშიაშვილი, კილ-ეტრატის იადგარის მთარგმნელობითი-სინტაქსური თავი-სებურება, თბილისი, 1941, გვ. 2.

³ ა. მარტიროსოვი, კილ-ეტრატის იადგარის ორთოგრაფიული და ფონეტიკური თავიშებურება, საკანდ. დისერტაცია (ხელნ.), 1941, გვ. 75.

⁴ ა. მარტიროსოვი, თანდებული ქართულში: იბერ.-კავკ. I, 1946, გვ. 233.

გ ა რ ე

„გარე“ სიტყვას, როცა ის თანდებულების როლში გამოდის, აქვს ასეთი მნიშვნელობა: „შინა“, „ზედა“, „თანა“. ის მოცულობის პრინციპს მოითხოვს ისევე, როგორც ის თანდებულები, რომლებსაც ეს „გარე“ ცვლის. რა განსხვავებები მაინც ამ „გარე“-სა და „შინა“-ს (და „ზედა“-ს) შორის? „ზედა“ და „შინა“ ყოველგვარი საგნის სახელს ერთვის, „გარე“ კი მხოლოდ ისეთი საგნების სახელებს, რომლებიც დიდი და მოქმედისაგან შორს იმყოფება ასეთი, მაგალითად, მთა, ველი, უდაბნო და სხვა. ყველა ამ შემთხვევაში თავისთავად ნაგულისხმეობა, რომ მოქმედი იქვე არ არის. როცა გარე მთას ერთვის, იგულისხმება, რომ მოქმედი მთაზე არ არის, პარში; როცა ველზეა ლაპარაკი, იგულისხმება, რომ იგი მოქმედისაგან კარგა დიდი მანძილითაა მოშორებული, და სხვა. არ შეიძლება გარე ხეს, სახლს, თავს, გულს, თვალს და შისთ. საგნების სახელებს დაერთოს, რადგანაც ესენი იქვე იგულისხმება, სადაც მოლაპარაკია. აი ამის ნიმუშები:

რომელი ველსა გარე იყოს, ნუ უკუნიტყევენ, მ. 24, 18; მრ. 13, 16; ლ. 17, 31; ორნი იყვნენ ველსა გარე, მ. 24, 40; იყო ძმ იგი მისი უხუცესი ველსა გარე, ლ. 15, 25. ყველა ამ მაგალითში რუსულ თარგმანში გვაქვს на поле, გერმ. auf dem Felde.

...რამეთუ მარადის ღამე და დღე საფლავებსა და მთათა გარე იქცდნენ და ღალადებნ, მრ. 5, 5 (в ropax, auf den Bergen); იყო მუნ კოლტი ღორთაჲ .. მთასა გარე მოვარი, მრ. 5, 11; ლ. 8, 32 C (при rope, an dem Berge); და რომელნი პოვნეს მთასა გარე მონაზონნი სენაკებსა შინა, მოწყდნენ, და რომელნი კოშკსა მის შინა იყვნეს..., იელტოდეს, ამონ. 203, 35 (შდრ.: მთასა გარე, მაგრამ: კოშკსა შინა!); გალობისა, რომელ მთათა გარე და ქუაბთა შინა იტყუდ, სვან. 484 ხ (შდრ. აქაც: მთათა გარე, მაგრამ: ქუაბთა შინა!); იოვანე მკალსა ქამდა უდაბნოსა გარე, უდაბნ. 39 ვა; სვან. 484 ხ; იყო ნეტარი ესე ეფრემ უდაბნოს გარე, სვან. 297 ხ; რამეთუ ქმარი მისი მომკუდარი იყო ზანაცსა გარე, პარს. 701 ხ (=ზანაკში); რომელი არს ხანწყისა გარე, 1 მეფ. 16, 19=სამწყსოში, ე. ი. ჯოგში, ფარაში. თბილისურ გამოცემაში გარე-ს ცვლის თანა: სამწყსოსა შენისა თანა, რუსულ თარგმანში იკითხება: при сшаде.

4. რამდენიმე თანდებულებანი სახელი მართად

როცა ერთადეა წარმოდგენილი რამდენიმე სახელი (2, 3, 4, 5...), რომელთაც ერთი და იგივე თანდებულება უნდა დაერთოს, თანდებულები ამ სახელებს სხვადასხვანაირად ერთვის. აქ მნიშვნელობა აქვს იმ გარემოებას, თუ რომელი თანდებული გვაქვს მხედველობაში, ერთი მხრით, და რამდენია სახელი, მეორე მხრით. სხვადასხვა თანდებულს სხვადასხვა დამახასიათებელი თვისება აქვს, მაგრამ ყველა მათგანს აქვს საერთო თვისება, ყველასათვის დამახასიათებელი. აქ ასეთ თვისებებზე იქნება ლაპარაკი.

როდესაც ერთი და იგივე თანდებული უნდა დაერთოს ორ სახელს, შემადგებელია 3 შემთხვევა:

- ა) თანდებული ერთვის მხოლოდ პირველ სახელს,
- ბ) თანდებული ერთვის მხოლოდ მეორე სახელს,
- გ) თანდებული ერთვის ორივე სახელს.

ამ 3 შემთხვევიდან ყველაზე ხშირი და დამახასიათებელი ძველი ქართული სათქმელის არის პირველი. ვნახოთ მაგალითები.

პირველი შემთხვევა

პატრონებისათვის მისისა და სიწმიდისა, თარგმ. გამოც. 1, 13; აღვაშენე ზემოე ეკლესიამ თავისა **ჩემისათვის** ქვითა და ერისა სიმრავლისა (თვს), მოქც. 45, 14. თანდებული **თვს** მეორე სახელს გამომცემლის მიერ აქვს დამატებული, ტექსტში ის არ არის და არც უნდა.

...**სიხარულისა მისგან** და საკრველებისა, ლ. 24, 41; **სწეულებიგან** მათისა და საღმრთაბა, ლ. 7, 21; **სულთაგან** უკეთურთა და უძლურებათა, ლ. 8, 2; **წყლისაგან** და სულისა, ი. 3, 5; **დღისა მისთვის** და ეამისა, მ. 24, 36; **უმაღლოთათვის** და უკეთურთა, ლ. 6, 35; ...არამედ ესე ხოლო კმაიყავნ ნინოას **მოწაფეთათვის** და ქრისტეს მორწმუნეთა, მოქც. 10, 8; რამეთუ მზმ მისი აღმოაღლინის **ბოროტთა** ზედა და კეთილთა და წყმად მისი — **მართალთა** ზედა და ცოდვილთა, მ. 5, 45; განვიდ აღრე **გზათა** ზედა და ფოლოცთა, ლ. 14, 23.

მეორე შემთხვევა

განვეშორნეთ მაუცართა და **გრძნულთაგან**, რადთა არა რისხვასა თანა შევეხილნეთ, მამ. სწავ. 169; მწირობდა ისაკის და **იაკობის** თანა, ებრ. 11, 9 ლავ; ...მართავს და **მარიაშის** ზედა, იპოლ. 24, 17.

მესამე შემთხვევა

ღრტჯნვიდა ერი იგი **მოსესთვის** და **ამრონისთვის**, შატბ. 265ა; დამალნეს თავნი მათნი **ქუაბთა შინა** და **კლდეთა შინა** მთათისა, გამოც. 6, 15; **სიშორისაგან** და **რუდუნებისაგან**, ლიტ. ურთ. 197, 8; და კუალად ვიტყოდივე, საყუარელნი, **სინანულისათვის** და შერმისა **განკითხვისათვის** მომავლისა, მამ. სწავ. 293; წარვედით ცეცხლსა მას საუკუნესა, რომელი განმზადებულ არს **ეშმაკისათვის** და მსახურთა **მისათვის**, მამ. სწავ. 308. შდრ. ამას: ...**ეშმაკისათვის** და მსახურთა მისთა, მ. 25, 41 DE, რომელიც პირველ შემთხვევას განეკუთვნება. C-ში არც ამ ერთ სახელს აქვს თანდებული.

დაახლოებით ასეთივე მდგომარეობაა მაშინაც, როცა ერთი და იგივე თანდებული უნდა დაერთოს სამს ან მეტ სახელს: თანდებული უფრო ხშირად ერთს ახლავს (ჩვეულებრივ პირველს), სხვები უთანდებულოდაა წარმოდგენილი. შეიძლება, უფრო ნაკლებად, თანდებული რამდენიმეს ახლდეს, უფრო იშვიათად — ყველას. ამის კარგი ნიმუშია ოთხთავის ქვემოთ მოყვად-

ნილი აღდგომის წაქითხეა სხედასხეა ხელნაწერისა: მოვიდეს იგი და ამხილოს.

ცოდვიათუხ და სიმართლისა და საზჯელისა ABDEM დო სხვ.

ცოდვიათუხ და სიმართლისა და საზჯელისათუხ ლავ.

ცოდვიათუხ და სიმართლისათუხ და საზჯელისათუხ C (ი. 16, მ).

როგორც ვხედავთ, ხელნაწერთი უმრავლესობა პირველ ვარიანტს უკერს მხარს, ეს ვარიანტი სწორედ ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელი. სამი სახელიდან მხოლოდ ორს (პირველსა და უკანასკნელს) ახლავს იგი ლავურკის ხელნაწერში. ყველას — აღიშინაში. ეს ორი უკანასკნელი შემთხვევა შესაძლებელია, გვხვდება კიდევ არც ისე იშვიათად, მაგრამ პირველსავე დამახასიათებელი არაა.

კიდევ მეტი სახელია მოცემული შემდეგს მაგალითში: (განვიდეთ) **ბა-ბუკითურთ** და მოხუცებულთ, ძით და ასულთ, ცხოვრით და ზროხით ჩუენით, ვამოსლე, 10, 9 ლავ. აქ შინაარსით ყველას სჭირდება **ურთ**, მაგრამ ერთვის მხოლოდ ერთს (პირველს). ოშკის ხელნაწერში **ურთ** ემატება აგრეთვე მეორესაც (ძეებითურთ). მსგავსი შემთხვევები ბევრია ძველ ქართულში.

რომელმან მეფენი ვანაკურენის ფერისა და **სურნელებისა მისისაგან** და ბრწყინვალედ შეუნიერებისა, მამ. სწავ. 258. აქ პირველ ორთაგან თანდებული ახლავს მეორეს. უკეთ რომ ვთქვათ, მსაზღვრელს, რომელიც მეორეს მოსდევს; ხოლო მესამე, თავისი ამხსნელი სიტყვითურთ, ცალკე დგას, უთანდებულად. სამაგიეროდ ძირითადი ტიპისაა ეს მაგალითი: და იქმნა იგი უცხო **მშობელთაგან** და ნაშობთა და ნათესავთა, **მონაგებთაგან** და მოყვარეთა და მახლობელთა, მამ. სწავ. (H) 259. ეს გრძელი რიგი ორ სამსახელიან ნაწილად იყოფა, რომელთაგან თანდებული ერთვის მხოლოდ თითოეულის პირველ წევრს, სხვები უთანდებულოდაა წარმოდგენილი. ასეთივეა აგრეთვე ეს მაგალითიც: ჯერ-არს... ვნებაჲ **მღდელთ-მოძღუართაგან** და მოხუცებულთა ერისათა და მწიგნობართა, მ. 16, 21 DE. აღიშნის ხელნაწერი აქ თავისი თავის ერთგული რჩება და ზემოთ განხილულ მაგალითსავე (ცოდვიათუხ და სიმართლისათუხ და საზჯელისათუხ) ყველა სახელს ურთავს თანდებულს: ვნებად იყო **მღდელთ-მოძღუართაგან** და **მოხუცებულთაგან** და **მწიგნობართაგან**.

აქ ჩვენ გვაქვს I და III ტიპი. სამაგიეროდ II ტიპის ნიმუში მოცემულია ან წინადადებაში: სადა-იგი წყარონი წყალთანი გამოვლენ **მთათაგან** და ჭევთა და **ველთაგან** მისთა, 2 შჯ. 8, 7 ლავ. სინტაქსისაა აღინიშნოს, რომ ეს მაგალითიც იმავე ლავურკის ხელნაწერიდანაა აღებული. ასე რომ, სამი სახელიდან პირველსა და მესამეზე დართვა თანდებულისა აღნიშნულ ხელნაწერს ახასიათებს (მეტ-ნაკლებად იგი სხვაგანაც გვხვდება). სამსაფე-ზე — აღიშინას, მხოლოდ პირველზე — ძველ ხელნაწერთა უკეტესობის.

მაგრამ შეცთობა იქნებოდა გვეფიქრა, რომ ამ (და სხვა) ხელნაწერებში ყოველთვის ასეთი, ერთი და იმავე ყალიბის ერთი და იგივე სახეობა გვაქვს.

ნაირ-ნაირ სახეობებს აღვლილ იქვს ყველა ძეგლში. ზემოთ ლაბარაკი იყო მხოლოდ უფრო დამახასიათებელ მიდრეკილებათ. აი სხვა ტიპის მაგალითი ლაგურკის ხელნაწერიდან: მთავრობით თევზთა ზედა ზღვასათა და მდინარეთა ცისათა და ყოველთა საცხოვართა და ყოველსა ქუეყანასა და ყოველთა ქუეყარმავათთა, რომელნი ელენან ქუეყანასა ზედა, დაბ. 1, 28 ლაგ. აქ მხოლოდ პირველ სახელს ერთვის თანდებული, სხვები ყველა უთანდებულოდაა წარმოდგენილი. ესაა, როგორც აღვნიშნეთ, ძირითადი სახეობა.

გვხვდება აგრეთვე სხენაირი წყობა და სხვა ვარიანტები, მაგრამ უმთავრეს მათგანს უკვე გავეცანით, ხოლო ყველასათვის გამოვდევნება შორს წავგიყვანდა. ამიტომ თანდებულიან სახელებზე საუბარი შეიძლება ამით დაემათავროთ.

VII. ნაწილაკიანი სახელები

ნაწილაკიანი სახელების ბრუნება ძველ ქართულში არაფერს განსაკუთრებულს არ შეიცავს. ნაწილაკები ერთვის სახელის მზამზარეულ ფორმას: გვაქვს სახელის თუძე, მას მოჰყვება ბრუნვის ნიშანი. ბოლოს შოდის ნაწილაკი. მაშასადამე, ნაწილაკები აქ ყველგან შეუხორცებელია. სანიმუშოდ ვნახოთ მოკლედ ზოგიერთი მათგანი.

(30)

ვე ნაწილაკი ერთვის ყველა სახელს: არსებითს, ზედსართავს, რიცხვითს, ნაცვალსახელს. მაგრამ ყველაზე მეტად ის მაინც ნაცვალსახელებთან გვხვდება. მაგალითები:

მაჰქციე მახული ეგე აღვილსავე თუსა, მ. 26, 52; ...აღვილადვე თუსა; მოიქცეს იგინი ღერუხალმდე, ლ. 2, 45.

ასევე: ორნივე, მ. 9, 17; ათნივე, ლ. 17, 17; შუდთავე, მრ. 12, 23; იგივე, მ. 5, 47; ამასვე, მ. 5, 46; მითვე, მრ. 4, 24 C; თქუენვე, მ. 23, 31 C; თქუენდავე, მ. 10, 13 და სხვა.

ყველაზე ხშირად ვე ნაწილაკი სიტყვა ყოველს ერთვის, მაგალითად: ყოველივე, მ. 5, 18; ყოველმანვე, ლ. 14, 33; ყოველსავე, მრ. 7, 37; ყოველსავეთჱს საქმისა, მ. 18, 19. ეს უკანასკნელი სიტყვა იმით არის საინტერესო, რომ სახელის ბრუნვის ფორმას ჯერ ნაწილაკი ემატება და შემდეგ — თანდებული. სხვა შემთხვევაში შესაძლებელია ამითი რიგი შებრუნებით იყოს მოცემული: ჯერ თანდებული, შემდეგ ნაწილაკი: რომლისათჱსვე, მრ. 12, 14 C.

ვე ნაწილაკი გვაქვს მრავლობითშიც: ყოველნივე, ლ. 13, 5; ყოველთავე, მ. 22, 28 და სხვა.

ამ სიტყვის ვითარებითი ბრუნვის ფორმა ყოველად (უფრო ნაკლებად) და ვე ნაწილაკიანი ყოველადვე (ყოველთვის) მუდამ ერთ მნიშვნელობას ატარებს, ეს არის მთლად, სრულებით, სრულად. და ეს მაშინ, როცა უნაწილაკო ყოველი ნიშნავს ა) „ყოველს“, „თითოეულს“, ბ) „მთელს“. მაგალითი

ვე ნაწილაკიანი ვითარებებისა: ყოვლადვე განვაცოცხლე კაცი შაბათსა, ი. 7, 23; ცოდვისა შინა, შობილ ხარ შენ ყოვლადვე, ი. 9, 34 C და სხვა.

ვე ნაწილაკი ძველ ქართულში ერთვის ვინ კითხვის ნაცვალსახელსაც: ვინვე, ლ. 16, 16; ვისთხვე, მრ. 12, 14 და სხვა.

როცა ვე ნაწილაკი უნდა დაერთოს ნაწევრიან სახელს, იგი, როგორც წესი, ნაწევრს ერთვის, მაგალითად: მასვე სიტყუასა, მ. 26, 44; მასვე სოფელსა, ლ. 2, 8; მითვე სოფელსა, ლ. 6, 38; მავსვე სიტყსათს, მრ. 10, 10 და სხვა. როგორც ვხედავთ, ყველა ამ შემთხვევაში ნაწილაკიანი ნაწევარი სახელის წინაა მოქცეული.

(ა)

უფრო ხშირად იხმარება ცა ნაწილაკი. ისიც ერთვის ყველა სახელს (მეტყველების ყველა ნაწილს, თვით ნაწილაკსაც: ვერცა, არცა, ნუცა), სახელის ყველა ბრუნვისა და რიცხვის ფორმის. მაგალითად: ადგილიცა, ი. 11, 48; თავისცა თმანი, მ. 10, 30 D; თითიცა, მ. 23, 4; იგავსაცა, ლ. 5, 36; იგავითცა, იქვე C; უკეთურადცა, მ. 21, 41 C; უფადცა, მრ. 2, 28 D.

როდესაც ცა ნაწილაკი თანდებულიან სახელს ერთვის, რიგი ყოველთვის ასეთია: ჯერ თანდებული, შემდეგ ნაწილაკი: უმაღლესათვცა, ლ. 6, 35; რომლისათვცა, მ. 26, 30.

ცა ჩვეულებრივია ნაცვალსახელებთანაც:

ესეცა, მ. 26, 71; აშანცა, მ. 26, 13 C; ამასცა, ი. 16, 4 C; ამისთვისცა, მ. 12, 27 D; იგიცა, მ. 25, 24; ივინიცა, მრ. 1, 19; მანცა, მ. 5, 32; მასცა, მრ. 12, 4; მითცა, მ. 7, 2; რომელცა, მ. 27, 15 C; რომელმანცა, მ. 10, 4; რომელსაცა, მ. 26, 48 C; რომელიცა, ლ. 6, 13 და სხვა.

როდესაც საჭიროა ცა ნაწილაკი ორ სახელს დაერთოს, ის ახლავს მხოლოდ ერთს (პირველს), მაგალითად: უმაღლესათვცა და უკეთურთა, ლ. 6, 35; დიდებანაცა და ქებასა, მამ. სწავ. (H) 1v.

თუ ცა ნაწილაკი ნაწევრიან სახელს ერთვის, იგი შეიძლება ნაწევრისაც ახლდეს (უფრო ხშირად) და სახელსაც, იშვიათად არც ერთს ახლავს და არც მეორეს, არამედ ამ სახელთან წარმოდგენილ განსაზღვრების. მაგალითები:

ესეცა წერილი, ი. 19, 30; მდიდარი იგიცა, ლ. 16, 22 C; ნათესავსა ამასცა, მ. 12, 45... წერილიცა ესე, მრ. 12, 10 C; წინაწარმეტყუელნიცა იგი, ი. 8, 52 C; ნათესავსაცა ამას, მ. 12, 45 C; მდიდარიცა იგი, ლ. 16, 22... მის თანა მოხრულნიცა იგი ჭურიანი, ი. 11, 33 და სხვა.

(ბ)

ღაც ყველა სახელს ერთვის, თუმცა ისე ფართოდ არაა გავრცელებული, როგორც ცა. ისიც სახელის ბრუნვის ფორმის შემდეგ დგას. მაგალითები:

გზასალა, მ. 5, 25 C; იესუასალა, ი. 19, 33 E; კაცმანლა, მრ. 4, 26 C; ვიდრე ცოცხალა იყო, მ. 27, 63... ამასლა, ი. 16, 6; ესელა, ი. 3, 12 C; რაასალა გვჴმან მოწამენი, მ. 26, 65... ერთლა გაკლს ჴენ, მრ. 10, 21 C; ოთხლა ოთულ არიან, ი. 4, 35 და სხვა.

ლა ნაწილაკი ხშირად ერთვის ფორმალურ სიტყვებს (ზმნიხედებს, კავშირებს, თანდებულებს), მაგალითად: მაშინლა, მ. 20, 2 C; აწლა, ი. 11, 8; ვიდრელა, მ. 18, 9 C; შორსლა, ლ. 14, 32; ფრიადლა, ი. 16, 12; ზოლოლა, ლ. 22, 37; ვიდრე სიძე იგი მათ თანალა არს, მრ. 2, 19 C და სხვა.

ხშირად ერთვის ის ჴმნებსაც, მაგრამ განსაკუთრებით თავისებურს არაფერს შეიცავს და ჩვენც აქ თქმულით დავკმაყოფილდებით.

ესე, ეგე, იგი

როგორც ცნობილია¹, ჩვენებითი ნაცვალსახელები ესე, ეგე, იგი გარკვეულ შემთხვევებში ნაწილაკადაც არის ქცეული. ეს მაშინ ხდება, როცა ისინი კითხვითს სიტყვებს ერთვიან და მათ კითხვითობას უკარგავენ: რომელი-იგი = რომელიც, ვითარ-იგი = როგორც, ოდეს-იგი = როდესაც და სხვა. როგორც ვხედავთ, ამ ნაწილაკების მნიშვნელობა ცა-ს უდრის: რომელმან-იგი და რომელმანცა ერთი და იმავე მნიშვნელობის სიტყვებია, მაშასადამე, იგი ნაწილაკი აქ შინაარსით უდრის ცა ნაწილაკს.

ესე, ეგე, იგი სიტყვების ნაწილაკური ხასიათი კარგად ჩანს მაშინ, როდესაც ისინი ერთვიან ბრუნვაცილებად სიტყვებს, უმთავრესად, კითხვითს ნაცვალსახელებს. ამ შემთხვევაში ესე, ეგე, იგი აღარ იბრუნვის და მზამზარეული ბრუნვის ფორმებს ერთვის სულ ბოლოს: რომელ-იგი, რომელი-იგი, რომელმან-იგი, რომელსა-იგი, რომლისა-იგი, რომლითა-იგი. თავისთავად ცხადია, რომ ასევე უცვლელად დაემატებიან ისინი მრავლობითის ფორმებსაც: რომელნი-იგი, რომელთა-იგი და სხვა.

ამ მხრივ ეს ნაწილაკები არსებითად განსხვავდებიან ნაწევრისაგან, რომელიც არსებითს სახელს ერთვის და მასთან ერთად იბრუნება:

კაცი იგი, კაცმან მას, კაცსა მას, კაცისა მის, კაცითა მით და ასევე მრავლობითშიც: კაცთა მათ².

ჩვენ ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ ესე, ეგე, იგი ნაწილაკები შინაარსით ცა ნაწილაკს უდრისო. ძველ ქართულში გვხვდება ისეთი შემთხვევები, როცა ეს ორი ოდენობა ერთდროულად ერთვის სათანადო სიტყვებს: ვითარცა-იგი, რომლისათჴცა-იგი, რომელმანცა-იგი, ოდესცა-იგი და სხვა. რიგი ასეთ შემთხვევაში მუდამ ერთი და იგივეა: წინ არის ცა, მას მოჴყვება იგი (ესე,

¹ ა. შანიძე, ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია, 1945 წ., წინასიტყვაობა, გვ. 651; მასვე: ჭიორები მთაწმიდლის ეზა იოვანეს და ეფთვიმეს ცხოვრების მიხედვით: ცხოვრება იოვანესა და ეფთვიმეს, 1946, გვ. 79.

² ერთადერთი განომაკლის წარმოადგენს მრავლობითის სახელობითი, სადაც ნაწევარი არ უღმნდება სახელს რიცხვში, მაგრამ აშას თავისებური წარმოშობა აქვს და სხვა მიზეზებით არის გამოწვეული.

უგე- ეს იმას ნიშნავს, რომ **ცა** ასეთ სიტყვებში (ვითარცა და სხვ.) უკვე აღარ უნით ნაწილაკად. მას დაკარგული აქვს ნაწილაკური მნიშვნელობა და მთელი სიტყვა ისეა აღქმული, როგორც მსგავსი სხვა ჩვეულებრივი სიტყვა. მეორე მხრივ, გამოირჩეული არ უნდა იყოს, რომ მეორედ დართულ ნაწილაკებს (ესე, ეგე, იგი) აკისრიათ სიტყვის ახალი მნიშვნელობის (რომ კითხვითი სიტყვა აღარაა) გაძლიერება. განსაკუთრებით ითქმის ეს **რომელმან**-**ცა-იგი** და მსგავსი ფორმების შესახებ.

ესე, ეგე, იგი ნაწილაკები სათანადო სიტყვისაგან დეფისით გამოიყოფა ხოლმე.

როგორც აღვნიშნეთ, **ესე, ეგე, იგი** ნაწილაკები სათანადო ნაცვალსახელებზე დართვისას არ იბრუნება, ისინი უცვლელად არის სიტყვის ბოლოს დატული (ნაწილაკიც ამიტომ ჰქვიათ მათ). მაგრამ თავიდანვე ასე არ უნდა ყოფილიყო. პირველი, ამ სიტყვების ნაწილაკებად ქცევის პროცესში, ალბათ ისინიც იბრუნებოდნენ. როგორც, მაგალითად, ძველ ქართულში ნაწილაკი იბრუნება, და შემდეგ და შემდეგ ისე გაიყინნენ და გაქვავდნენ კითხვითი სიტყვებთან, რომ სრულიად დაკარგეს ბრუნების უნარი და ნაწილაკებად აქცნენ. ამ დღეის მდგომარეობის კვალი იშვიათად ძველ ქართულშიც გვხვდება გადმონაშთის სახით, მაგალითად:

კეთილსი წამებასა გუზენებენ, რომელნი-იგი მოციქულ მოციქულთა იქმნებოდეს მოვლინებულ ქრისტეს მიერ, **რომელთა-მათ** პირველ ანგელოზნი იგი ეტყოდეს, იბოლ. 25, 89. ხაზგასმული სიტყვა ჩვეულებრივი სახით ასე უნდა ყოფილიყო მოცემული: **რომელთა-იგი**. ასევე ესმის ეს ადგილი ნ. მარსაძე, როგორც ეს ჩანს მისი თარგმანიდან, რომელიც ტექსტის გამოცემას ახლავს თან: *Доброе свидетельство являют нам те, которые стали ангелами для апостолов, посланные Христом, которым впервые указали ангелы.* მაშასადამე, რომელთა-მათ ეტყოდეს = *которым указали* (რომლებსაც უთხრეს).

დასასრულ, აღვნიშნავ **იგი** ნაწილაკის ხმარების განსაკუთრებულ ადგილსა და მნიშვნელობას. სვანური მრავალთაგან ერთ ადგილას იკითხება:

ყოველივე მცურვალი ზღუათაჲ და მდინარეთაჲ ვეშაპთა მათ ვერ სახილველთა თუ შეკრბეს, ვერ ესწოროს სიმდიდრითა ერთსა ტყავსა ბოლოჲსა მისისასა; ერთ ტყავად ბოლოჲსად **იგი** თქუა ერთი ქეცი უმცირესისა ასოჲსა მისისაჲ, სვან. 313 ხ. ეს **იგი** აქ, რასაც ვერ ველოდით, არაა ნაწილაკი (ვითარებითში არა გვაქვს ნაწილაკი, მით უმეტეს **იგი** ვითარებითის ფორმა არ შეიძლება იყოს), ეს **იგი** არც სუფთად იმ ტიპის ნაწილაკია, როგორც ზემოთ ნაჩვენები (რომელი)-**იგი** და სხვა: ის აქ არ ერთვის კითხვითს სიტყვას. მაგრამ რომ **იგი** აქ ნაწილაკია, ეს უძველესი. მაშასადამე, გამოდის, რომ ძველად ნაწილაკი **იგი** (ესე, ეგე) არა მარტო კითხვითს სიტყვებს ერთობდა და არა მარტო **ცა**-ს მნიშვნელობა ჰქონდა. თუ კარგად დაეუყვირდებოდა მოყვანილი წინადადების აზრს, **იგი** აქ დღევანდელ **კი-ს** უნდა უდრიდეს;... ვერ ესწორება მისი ბოლოს ერთ ტყავსო; ბოლოს ტყავად **კი** თქუა

მისი უმცირესი ასოს ერთი ქვეციო. კი (იგი) აქ ბუნებრივად გამოიყურება. ეს შინაარსით. ფონეტიკურადაც ირია შეუძლებელი კი იგი-დან მომდინარეობდეს: იგი → გი → კი.

კითხვითი ნაწილაკები - მე

კითხვითი ნაწილაკი აჩვენებს ზმნის ფორმებს ერთვის ბოლოს, მაგრამ იშვიათად შეიძლება ის სახელსაც დაერთოს. ამ შემთხვევაში ის ემატება სახელს ბრუნვის ნიშნის შემდეგ. მაგალითად: გინა თუ კუერცხის სობოვდეს, ნუ ღრიაკალი მისცეს მასა? ლ. 11, 12 C; ჰრქუა მათ იესუ: ყრმა-ნო, საქმელ გაქუს რაა? ი. 21, 5.

ეს ა შეიძლება დაერთოს აგრეთვე უბრუნველ ნაცვალსახელებსა და ზმნაწოდებს: ესე დაგაბრკოლებს თქუნა? ი. 6, 61; უფალო, რაოდენ გზის შემოცოლს მე ძმამან ჩემმან, და მიუტეო მას? შუდ გზისა? მ. 18, 21 C.

მე ნაწილაკი უფრო მეტად ნაწილაკებსა და კითხვითს სიტყვებს ერთვის. კითხვითს ნაცვალსახელებს ის ერთვის ბრუნვის ნიშნის შემდეგ; თუ სიტყვის თანდებულებს უნდა დაემატოს, ეს მე სულ ბოლოს დაიჭერს ზღვილს. რომ კითხვითი ნაწილაკი მე არ იქნეს არეული განუსაზღვრელობის ასეთსავე ნაწილაკში. შილებულია, რომ იგი სიტყვისაგან დეფინიციით გამოიყოს. ამნაირად: ვინმე-ში განუსაზღვრელობის ნაწილაკი გვაქვს, ხოლო ვინ-მე-ში კი — კითხვითისა. დაფიქსირებული ორიოდ მაგალითი: ვინ-მე არს ესე, რამეთუ ქარნიცა და ზღუაჲცა ერჩიან მას, მრ. 4, 41. ახალ ქართულზე ეს ნიშნავს: ვინ არის ეს, რომ ქარებიცა და ზღვაც ემორჩილებიან. (უჯერებენ) მას? ეს მე ნაწილაკი გვაქვს ამ სიტყვის სხვა ბრუნვის ფორმებთანაც: ვის-მე თქვენგანსა ესუას მონაჲ მწველი გინა მწყემსი, ლ. 17, 7; ვის-თჳს მე იტყვს, ი. 13, 22 C.

არსებითად ამ სიტყვის ვითარებითისა და მოქმედებითი ბრუნვის ფორმებია აგრეთვე ვი-დ-რე და ვი-თ-არ (← ვი-ით-არ), რომელთაც ერთვის კითხვითი მე: ვიდრე-მე ეგულებს ამას წარსულად, ი. 7, 35, =სად(ღა) აპირებს იგი წასვლას? ვითარ-მე შემოხუდ აქა, მ. 22, 12, =როგორ(ღა) შემოხვედი აქ? როგორც ვხედავთ, მე ნაწილაკს აქ წინ უსწრებს რე ნაწილაკი, რომელიც სხვა სიტყვებთანაც ხშირად გვხვდება, მაგალითად: მცირედ-რე, უმორესად-რე, ხუაშიად-რე, წარ-რე-ვიდა, შე-რე-დგინებად და სხვა.

არანაკლებ ხშირად აბლაღს ეს მე მეორე კითხვითს ნაცვალსახელსაც, მაგალითად: რაა-მე უკუე უყოს უფალმან მის ვენაქისამან, მრ. 12, 9 C (= რას უზამს ვენახის პატრონი?); რაა-მე ვამსგავსო ნათესავი ესე, მ. 11, 16 C; უკუეთუ მარილი იგი განქარდეს, რაათა-მე დაიშარილოს, მ. 5, 13 (= რითღა დამარილდება?); რომელმან-მე ორთაგანმან ყო ნებაჲ მამისაჲ, მ. 21, 31 C.

როცა ამ მე ნაწილაკთან ერთად კიდევ არის სიტყვაში და ნაწილაკიც, მე ჩვეულებრივ ბოლო ადგილს იკავებს, მაგალითად: უკუეთუ ნათელი იგი შენ შორის ბნელ არს, ბნელი იგი რადდენ-და-მე? მ. 6, 23 (მაგრამ: რადდენ-მე-ღა? უდაბნ. 83 r1).

ძ ი

ძი ნაწილაკი ძველ ქართულში ნაკლებად იხმარება. უმოთვარესად ახლავს კითხვითს ნაცვალსახელებს. ესაა ვინ და რა. უფრო ნაკლებად ერთვის სხვა სიტყვებსაც. მაგალითები:

განიგდებდეს მას ზედა წილსა, ვინ-ძი რაჲ აღიღოს, მრ. 15, 24; შევიდა მათა გულის-სიტყუაჲცა; ვინ-ძი იყოს უდიდეს ზორის მათსა, ლ. 9, 46; და უნდა ხილვად იესუმასი, ვინ-ძი არს, ლ. 19, 3; და თუალ-უყოფდეს მამასა მისსა, რაჲ-ძი უნდეს სახელის-დებად მისა, ლ. 1, 62. ეს უკანასკნელი მაგალითი აღიშნის ძველში მე კითხვითი ნაწილაკითაა მოცემული: რაჲ-მე უნდეს სახელი რქუმად მას. აქედან კარვად ჩანს, რომ ძი და მე არსებითად ერთნაირი მნიშვნელობის ნაწილაკებია. ძი ნაწილაკის მნიშვნელობა დადგენილი აქვს ვ. თოფურიას. ავტორის აზრით, იგი უდრის თუ-ს¹.

ზემოთ მოყვანილ მაგალითებში ძი ნაწილაკი ერთვის კითხვითს ნაცვალსახელებს. მაგრამ იგი შეიძლება დაერთოს არსებითს სახელსაც. მისი ადგილი სახელის ბოლოსაა, ბრუნვის ნიშნის შემდეგ. მაგალითი:

ჯინჰველი... აღჴდის თავსა ქუევილისასა დამუსრვად მარცულისა; ვიდრე აღსლვადმდე მის თავისა ისუნებნ: იფქლისაჲ-ძი არს, ანუ ქრთილისაჲ, სახისმეტ. (ისტ. კრესტ. 283, 8), ე. ი. მარცვალი ხორბლისაი თუ ქერისი.

ძი ნაწილაკი გვხვდება „ვეფხისტყაოსანშიც“:

რადგან დამთმე, მეცა დავთმობ, ვინძი უფრო დაზიანდეს (526, 4)

მერმე გამოჩნდეს მოედანს, ვისძი უთხრობდენ ქებასა (68, 4).

დასასრულ, აღვნიშნავთ, რომ ძი ნაწილაკი იშვიათად ზმნებთანაც იხმარებოდა (იკადეთ, ვიხილოთ, მო-ძი-ვიდეს ელია განრიეზად მაგისა, ლ. 27, 49 C; მრ. 15, 36 C), მაგრამ ასეთი ფორმები ჩვენ აქ არ გვინტერესებს.

მ ც ა

ძველ ქართულში მცა ნაწილაკიც ერთვის სახელებს. იგი შეიძლება ყველანაირ სახელს დაერთოს. მისი ადგილიც სახელის ბრუნვის ფორმის შემდეგაა ყოველთვის. მაგალითები:

ლხინებამცა არს შენდა, მ. 16, 22 C; მსახურნამცა ჩემნი ილუწიდეს ჩემთჳს, ი. 18, 36; სანდალნამცა ვასხენ, მრ. 6, 9 C; ხაქმესამცა აბრაჰამისსა იქმოდეთ, ი. 8, 39; სოფელამცა თჳსთა ჰუუარობდა, ი. 15, 19; უბრალომცა ვარ მე, მ. 27, 24; ცოდვამცა არა გაქუნდა, ი. 9, 41; ესემცა იცით, მ. 24, 43; და წილ-იგდეს მას ზედა, ვისმცა რაჲ ზუდა, მრ. 15, 24 C; ყოველივე,

¹ ვ. თოფურია, ძი ნაწილაკი ქართულში: ვნიშნის მოაზრე, ტ. XIV, გვ. 171—177.

რამცა გნებავს, რამცა გიყვებს თქვენ კაცთა, ეგრეცა თქვენ ჰყოფდით მათ-
და მიმართ. 2. 7, 12 C; რომელიმცა არა განცხადნა, მრ. 4, 22 C; რომელ-
მანცა შეაგინა იგი, მრ. 7, 15; შენმცა პსთხოვე მას, ი. 4, 10 და სხვა.

ალსანშინაგია, რომ როდესაც სახელს ახლავს სხვა ნაწილაკი; მცა-ს
ყოველთვის ბოლო ადგილი უჭირავს. არ შეიძლება მას ბოლოში სხვა ნაწი-
ლაკი დაემატოს. ეს წესი მკვიდრია ძველ ქართულში და მან გამონაკლისი
არ იცის. მაგალითები: პირველ-ვე-მცა ძაძითა ნაცართა ზედა მსხდომარეთა
შეინანეს, ლ. 10, 13; უკუეთუმცა მე მიცოდეთ, მამა-ცა-მცა ჩემი იცოდეთ,
ი. 8, 19; ი. 14, 7. პირველ მაგალითში მცა ნაწილაკს წინ უსწრებს ვე ნაწი-
ლაკი, მეორეში — ცა.

თუ მცა ნაწილაკთან სახელს ახლავს ნაწევარი, მცა ნაწილაკი შეიძლე-
ბა ამ უკანასკნელს დაერთოს, მაგალითად: მსახურნი იგიმცა ჩემნი ჰბრძო-
დეს, რამთამცა არა მივეცი ჰურიათა, ი. 18, 36 C. DE-ში მცა არსებითს
სახელს ერთვის (მსახურნიმცა), რადგანაც მას ნაწევარი არ ახლავს.

მცა ნაწილაკი ძველ ქართულში ახლავს ზმნასაც (გიყუარდიმცა, ვიხა-
როდიმცა), ყველაზე ხშირად კი კავშირებს (რამთამცა, უკუეთუმცა, თუ-
მცა...), მაგრამ ესენი აქ არ გვაინტერესებს და აღარაფერს ვიტყვით მათ
შესახებ. არაფერს ვამბობთ აგრეთვე ამ ნაწილაკის ფუნქციის შესახებ, რად-
გან იგი კარგა ხანია, რაც გამორკვეულია ა. შანიძის მიერ¹.

როგორია ნაწილაკთა რიგი, როცა ერთ სახელს რამდენიმე ნაწილაკი
ერთვის? ჩვეულებრივ რიგი თავისუფალია: გვაქვს როგორც რამ-ლა-მე (ლ.
23, 31 E), ისე რამ-მე-ლა (იქვე C); გვხვდება როგორც რადენ-ლა-მე (მ. 6,
23), ისე რადენ-მე-ლა (2 მეფ. 19, 34) და სხვა. მაგრამ არის ზოგიერთი
შეზღუდვა: მცა ნაწილაკი ყოველთვის მოსდევს სხვა ნაწილაკს, მას არას-
დროს არ მოჰყვება სხვა ნაწილაკი. გვაქვს მამა-ცა-მცა (ი. 8, 19; ი. 14, 7),
მაგრამ არ შეიძლება: მამა-მცა-ცა; გვაქვს არ-ცა-მცა (მ. 12, 7 C), მაგრამ
არა გვაქვს. არ-მცა-ცა და სხვა. ეგევე ითქმის აგრეთვე ესე, ეგე, იგი ნაწი-
ლაკების შესახებ: ამ ნაწილაკებს სახელში სულ ბოლო ადგილი აქვთ დაჭე-
რილი, მათ არ შეიძლება მოჰყვებოდეს სხვა ნაწილაკი.

როგორღაა საქმე მაშინ, როცა სახელს ნაწილაკთან ერთად თანდებუ-
ლიც-ერთივე ჩვეულებრივ რიგი აქვს თავისუფალია: შეიძლება თანდებულის
უსწრებდეს ნაწილაკს, შეიძლება იგი მოსდევდეს მას. პირველის მაგალითები
იქნება: რომელთა-თუხ-მე (თუალთ. 85, 30), თხოვად-მდე-ვე (მ. 6, 8 C),
რომლისა-თუხ-ვე (მრ. 12, 14 C), რომელთა-გან-მე მათგანთა (პარხ. 853 ხ),
ქება-გან-ცა (იბოლ. 7, 16), ვის-თუხ-ვე (მრ. 12, 14), დავითის-გან-ცა-მცა
(იბოლ. 2, 215) და სხვა. მეორე შემთხვევის მაგალითები იქნება: უფლისა-
ვე-თუხ (თუალთ. 83, 5), ყოვლისა-ვე-თუხ საქმისა (მ. 18, 19), რამსა-მე-თუხ

¹ იხ. მისი მცა ნაწილაკი ძველ ქართულში: პროგრესი, 1918, № 1, გვ. 78—80; მისი იველი
ქველი ქართული ენა, გვ. 311 — 312.

(პარხ. 1179) და სხვა. თუმცა აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ ამ საკითხს სპეციალური შესწავლა უნდა: საჭიროა თითოეული ნაწილაკი ცალ-ცალკე იქნეს შესწავლილი მრავალი მაგალითის საფუძველზე. მაშინ შეიძლება ზოგი რამ ახალი გამოვლინდეს და აქ თქმულში კორექტივის შეტანაც დარჩეს საჭირო. აქ მხოლოდ ზოგადი მოსაზრებაა გამოთქმულს, ისიც ძალიან მცირე მასალის ანალიზის საფუძველზე. ჩვენთვის აქ მთავარი იყო მიგვეთითებინა, სახელის რა ნაწილს ეერთოდა ნაწილაკი, რა ადგილი ეჭირა მას ბრუნვის ფორმის სიტყვაში. ამ მიზნით აქ მოხსენებულიც საკმარისად გვეჩვენება და ამიტომ სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ.

В. საკუთარი სახელები

საკუთარ სახელებად მიჩნეულია ადამიანთა სახელები (და გვარები). აგრეთვე გეოგრაფიული სახელები: ქვეყნების, ქალაქების, მთების, ზღვების, ტბებისა და მისთანათა აღმნიშვნელი სახელები.

ამ ტიპის სახელების ბრუნება ძველ ქართულში საგრძნობლად განსხვავდება საზოგადო სახელთა ბრუნებისაგან. საკუთარი სახელების ბრუნება ძველ ქართულში ასახავს სახელთა ბრუნების განვითარების უძველეს ეტაპებს, იმ საფეხურებს, რომლებიც წინ უსწრებდა საზოგადო სახელთა ბრუნების კარგად ჩამოქნულ და მტკიცედ ჩამოყალიბებულ სისტემას. ამიტომ ავით საზოგადო სახელთა ბრუნების ისტორიის შესწავლისათვის დაუფასებელ ჩვენებებს მოგვცემს საკუთარ სახელთა ბრუნების გათვალისწინება.

მაგრამ ყველა ტიპის საკუთარი სახელი როდია ერთი სახისა: თვით მათ შორისაც მეტად მნიშვნელოვანი განსხვავებაა. აქ განსაკუთრებულ დიდ თავისებურებებს გვიჩვენებს ადამიანთა სახელების ბრუნება. რაც შეეხება გეოგრაფიულ სახელებს, ისინი რამდენადმე სცილდებიან ადამიანთა სახელებს და უფრო საზოგადო სახელებს უახლოვდებიან. მაგრამ გეოგრაფიულ სახელებს მაინც აქვთ დაცული ძველი ვითარების მარეგულირებელი ზოგი ისეთი თავისებურება, რომლის გათვალისწინებასაც გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ქართული სახელების ბრუნების ისტორიისათვის. ეს თავისებურებები არც ადამიანთა სახელებში გვხვდება და არც საზოგადო სახელებში. ამიტომ საკუთარ სახელთა ამ ორი ტიპის განხილვა ცალ-ცალკე სჯობს და ჩვენც ასე მოვიქცევით.

აქ წინასწარ უნდა აღვნიშნოთ, რომ საკუთარ სახელთა ბრუნების თავისებურება ძველ ქართულში საკმაოდ სისრულით აქვს განხილული ა. შანიძეს თავის ნაკვლევაში „ძველი ქართული ენა“¹, ხოლო სტ. ჩხეიძეს სპეციალური შრომა აქვს მიძღვნილი ოშკის ბიბლიის მეფეთა წიგნებში

¹ ა. შანიძე, ა. ბარამიძე, ილ. აბულაძე, ძველი ქართული ენა და ლიტერატურა, 1934 (1 გამოცემა), 1953 (მე-12 გამოც.), გვ. 275—313.

საკუთარ სახელთა ბრუნებისათვის¹. ქვემოთ ამ შრომების მიღწევები სათანადოდ არის გათვალისწინებული და გამოყენებული.

I. აღამიანთა სახელები

აღამიანთა სახელების ფუძეები შეიძლება იყოს გათავებული თანხმოვანზე (იოსებ, თამარ) და ხმოვანზე (მართა, პავლე, ნინო, იესუ, ბასილი). ამ მხრივ საზოგადო სახელთა და ამათ შორის სრული მსგავსებაა. განსხვავება მხოლოდ ის არის, რომ აღამიანთა სახელებში ბლომად მოიპოვება ი-ზე დაბოლოებული ფუძეები (ბასილი, გრიგოლი, ანტონი, პანსოფი, გიორგი და სხვა), მაშინ როდესაც საზოგადო სახელებში ასეთი ფუძეები ალარ გვხვდება, ესინი დიდი ხანია თანხმოვანფუძიანებში იქნენ გადარიცხული, რადგანაც იმათი ბოლოკიდური ფუძისეული ი სახელობითის ნიშნად იქნა გაცემული და სხვა ბრუნებში ჩამოსცილდა². ი ფუძიანი სახელების გადაგვარების ამ პროცესს გადაურჩა მხოლოდ ერთი სახელი — ვი-ნ. ამ სახელის ფუძეში ი-ს გადარჩენას ხელი შეუწყო იმ გარემოებამ, რომ სახელს ბოლოს შეუბოძდა მოთხრობითი ბრუნვის ნიშანი ნ და, მაშასადამე, ფორმა არსებითად თანხმოვანფუძიანად იყო აღქმული: ვინ...

ქვემოთ წარმოვადგენთ ყველა აქ აღნიშნული ტიპის სახელთა ბრუნების მაგალითებს. საჭირო განმარტებებსა და შენიშვნებს ბოლოს დავუბოძებთ.

თანხმოვან ფუძიანები

წრფ.	იოსებ	თამარ
სახ.	იოსებ	თამარ
მოთხ.	იოსებ	თამარ
მიც.	იოსებ-ს	თამარ-ს
ნათ.	იოსებ-ის	თამარ-ის
მოკმ.	იოსებ-ით	თამარ-ით
ვით.	იოსებ-ად	თამარ-ად
წოდ.	იოსებ	თამარ

ამათ მსგავსად იბრუნვიან აგრეთვე: მარიამ, დავით, სამოელ, საულ, სალათიელ, იეზაბელ, ნათანაელ, ბაგრატ, გუარამ, აშოტ, ჯოჯიკ, შუშანიკ, არჩილ, ეფრემ, საპაკ, თარგუჯ, ვახტანგ, ვართან, თორნიკ, აბრაჰამ, ისააკ, იაკობ, სოლომონ, ფარეზ, აზარუხტ, ვარსკენ, სადუკ, ელეაზარ, ზორობაბელ, რაქელ, მიქაელ, გაბრიელ და სხვანი.

¹ სტ. ნატეკელი, საკუთარ სახელთა ბრუნება. ომეორი ბელნაწერის მეფეთა წიგნებში: თბილ. უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 25, 1943, გვ. 153—208.

² ა. შანიძე, გრამატ. საფუძვ. გვ. 67, 102, 103; ა. ჩიქობავა, სახ. ფუძ. გვ. 3—5.

ხ მ ო ვ ა ნ ფ უ ძ ი ა ნ ე ბ ი

ა ფუძიანები

წრფ.	მართა	ანა
სახ.	მართა	ანა
მოთხ.	მართა	ანა
მიც.	მართა-ს	ანა-ს
ნათ.	მართა-მს	ანა-მს
მოქმ.	მართა-მთ	ანა-მთ
ვით.	მართა-დ	ანა-დ
წოდ.	მართა	ანა

ამათ მსგავსად იბრუნვიან აგრეთვე: ეზეკია, ანგია, იუდა, ლუკა, საბა, კახა, თემესტია, ფებრონია, ოზია, იექონია, ზაქარია, ესაია, თომა, ლეონი-ლა და სხვანი.

ე ფუძიანები

წრფ.	პავლე	იოვანე
სახ.	პავლე	იოვანე
მოთხ.	პავლე	იოვანე
მიც.	პავლე-ს	იოვანე-ს
ნათ.	პავლშ (პავლე-მს) ¹	იოვანშ (იოვანე-მს) ¹
მოქმ.	პავლშთ (პავლე-მთ) ²	იოვანშთ (იოვანე-მთ) ²
ვით.	პავლე-დ	იოვანე-დ
წოდ.	პავლე	იოვანე

ამათ მსგავსად იბრუნვიან აგრეთვე: პეტრე, ჰელენე, მანასე, ადრნერსე, მოსე, ქრისტეფორე, დემეტრე, ნერსე, ეპიფანე, იესე, პილატე, ჰეროდე, ფილიპე, ლაზარე, მაქსიმე, კოსტანტინე, თევდორე, ნიკიფორე, მაქსიმე, დამიანე, ალექსანდრე, დემეტრე და სხვანი.

ო ფუძიანები

წრფ.	ნინო	აბო
სახ.	ნინო	აბო
მოთხ.	ნინო	აბო
მიც.	ნინო-ს	აბო-ს
ნათ.	ნინო-მს	აბო-მს
მოქმ.	ნინო-მთ	აბო-მთ
ვით.	ნინო-დ	აბო-დ
წოდ.	ნინო	აბო

ამათ მსგავსად იბრუნვიან აგრეთვე: ხუასრო, აზო, ნილო, ფარაო³ და სხვანი.

¹ იშვიათად: პავლე-ს, იოვანე-ს...

² იშვიათად: პავლე-თ, იოვანე-თ...

³ „ფარაო“. ძველ ქართულში საკუთარ სახელად არის მიჩნეული.

უ ფუძიანები

წრფ.	იესუ	<u>იუ</u>
სახ.	იესუ	<u>იუ</u>
მოთხ.	იესუ	<u>იუ</u>
მიც.	იესუ-ს	<u>იუ-ს</u>
ნათ.	იესუ-დს ¹	<u>იუ-დს¹</u>
მოკმ.	იესუ-ათ	<u>იუ-ათ</u>
ვით.	იესუ-დ	<u>იუ-დ</u>
წოდ.	იესუ	<u>იუ</u>

ამ ტიპის სახელები ერთობ ცოტა გვხვდება.

ი ფუძიანები

წრფ.	ბასილი	ანტონი
სახ.	ბასილი	ანტონი
მოთხ.	ბასილი	ანტონი
მიც.	ბასილი-ს	ანტონი-ს
ნათ.	ბასილი-ს	ანტონი-ს
მოკმ.	ბასილი-თ	ანტონი-თ
ვით.	ბასილი-დ	ანტონი-დ
წოდ.	ბასილი	ანტონი

ამათ მსგავსად იბრუნვიან აგრეთვე: არსენი, პანსოფი, გიორგი, გრი-გოლი, მატოი, მაკარი, ნიკონორი, ალექსი, აკაკი, ევსები და სხვანი.

ბრუნების პარადიგმების წარმოდგენის შემდეგ შეიძლება რამდენიმე საკითხს მივაქციოთ განსაკუთრებული ყურადღება. ამათგან პირველ რიგში უნდა განვიხილოთ

1. წარწერითი ბრუნვის საკითხი საკუთარ სახელეზოში

წრფელობითი ბრუნვა ძველ ქართულში ჰქონდა აგრეთვე საკუთარ (ადამიანთა) სახელებსაც. ამნაირად, ერთი და იგივე ფორმა (ფუძე) ოთხი ბრუნვისათვის იყო გამოყენებული:

წრფ.	მარიამ (დელასა მისსა ჰრქვან მარიამ: მ. 13, 55)
სახ.	მარიამ (აღდგა მარიამ: ლ. 1, 39)
მოთხ.	მარიამ (მარიამ მოიღო ლიტრაჲ ერთი ნელსაცხებელი: ი. 12, 3)
წოდ.	მარიამ (ნუ გეშინინ, მარიამ: ლ. 1, 30).

რადგანაც ამ საკითხზე ჩვენ უკვე გვაქვს გამოქვეყნებული გამოკვლევა, ადგილის მოგების მიზნით აქ არაფერს ვიტყვით და მკითხველს მივუთითებთ აღნიშნულ წრომზე: წრფელობითი ბრუნვის საკითხი საკუთარ სახელებში: პუშკინის სახელ. თბილ. სახ. სამასწ. ინსტიტუტის წრომები,

¹ იშვიათად: იესუ-ს, იუ-ს...

ტ. III, 1943, გვ. 269 — 289, შრომა გადმობეჭდილია პროფ. ვ. თოფურის რედაქტორობით გამოსულ კრებულში „სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში“, წიგნი I, 1956, გვ. 59 — 75.

2. სახელთა ჩივის გამოყენება ფორმათა გასაჩივად

როგორც ვნახეთ, სახელობითი და მოთხრობითი (აგრეთვე, ამასთან ერთად, წრფელობითი და წოდებითი) ერთნაირი ფორმით არის წარმოდგენილი. მოთხრობითი გარდამავალი ზმნების II სერიის მწკრივებში სუბიექტისათვის არის განკუთვნილი, სახელობითი, ასეთსავე პირობებში, — პირდაპირი ობიექტისათვის. მაშასადამე, გარდამავალ ზმნებთან II სერიის მწკრივებში შესაძლებელია მოცემული იყოს ერთდროულად 2 საკუთარი (ადამიანთა) სახელი: ერთი მოთხრობითში, მეორე სახელობითში, როგორც უნდა გავარჩიოთ ისინი? როგორც უნდა მივხედეთ, თუ რომელი მათგანია მოთხრობითში, რომელი იგულისხმება სახელობითში? ასეთ შემთხვევაში გადაიწყვეტი მნიშვნელობა ეძლევა რიგს: ჩვეულებრივად I ადგილზე სუბიექტი გვხვდება, მეორე — ობიექტი. მაშასადამე, გამოდის, რომ ორი საკუთარი სახელიდან პირველი მოთხრობითშია, მეორე — სახელობითში. პართლაც, წინადადებაში „ქაენ მოკლა აბელ“ (მამ. სწავ. 375) პირველი სახელი ქაენ სუბიექტია, ის არის სწორედ მკვლელი, აბელ კი ობიექტია, ის არის მოკლული. ეს ასეც არის ცნობილი ბიბლიური გადმოცემის მიხედვით. გარდა ამისა, ამასვე ადასტურებს აბელზე დართული განსაზღვრება *ჰმაა თჳსი* (ქაენ მოკლა აბელ, *ჰმაა თჳსი*), რომელიც სახელობითში დგას, მაშასადამე, ობიექტია. ასეთივე ხასიათისაა შემდეგი მაგალითებიც:

პეროდე მაშინ შეიპყრა იოვანე (მ. 14, 3). აქ პეროდე სუბიექტია (მოთხრობითშია), იოვანე — ობიექტი (სახელობითშია); აკურთხა ელი ელკანა და ცოლი მისი, 1 მეფ. 2, 20; ვითარცა იხილა აბგეა დავით, გარდაჰდა მსწრაფლ კაპრაულსა მას თჳსსა, იქვე, 25, 22; და ვითარცა იხილა ნეშან გეზი, 4 მეფ. 5, 20; სამართლად მოხე ლევი აკურთხა, შატბ. 269 ჯ და სხვა. ბოლოს, დავსძენთ, რომ ამაირი ხასიათისაა აგრეთვე მათეს საბარების ცნობილი დასაწყისი: დაკობ შვა იუდა, იუდა შვა ფარშ და ზარა თამარისგან. ფარშ შვა ესრომ, ესრომ შვა არამ, არამ შვა ამინადაზ, ამინადაზ შვა ნასონ, ნასონ შვა სალმონ, სალმონ შვა ბოოზ რეჰაბისგან, ბოოზ შვა იობედ რუთისგან, იობედ შვა იესე (მ. 1, 2 — 5). აქ პირველი სახელები ყველგან სუბიექტია (მოთხრობითშია), მეორე — ობიექტი (სახელობითშია).

3. მიდრეკილება გათანაბრებისადმი

მაგრამ არის შემთხვევები, როცა ეს საერთოდ მიღებული რიგი დარღვეულია: პირველ ადგილზე დგას სწორედ ობიექტი და არა სუბიექტი. ამის მაგალითებია:

მას ჟამსა მიიყვანა იესუ პილატე და გუემა იგი, ი. 19, 10. როგორც ცნობილია გადმოცემით, იესუმ კი არ მიიყვანა პილატე, არამედ პილატემ

მიიყვანა იესუ და გვემა იგი. ეს ასეც არის გადმოცემული მეორე რედაქცი-
აში: მაშინ მიიყვანა **პილატე იესუ** და ტანჯა იგი, იქვე DE. ასეთივე ბასია-
თისაა აგრეთვე ეს წინადადება: და წარიყვანა **საულ სამოელ** და ყრწა
იგი, რომელი იყო მის თანა. I მეფ. 9, 22. ის ბავშვი, რომელზედაც არის
აქ ლაპარაკი, ახლად **საულს**, მაშასადამე, წაყვანილია **საულ** და არა სამო-
ელ, როგორც საერთო წესის მიხედვით შეგვეძლო გვეფიქრა. ბოლოს, ასე-
თივეა აგრეთვე შემდეგი წინადადება: **ამესია...** შეიპყრა **იოახ**, 4 მეფ. 14,
13. მაგრამ ამ უკანასკნელ მაგალითში მიღებული ოიგის დარღვევას არ მოს-
დევს სამწუხარო შედეგი: თითოეულ აქ წარმოდგენილ სახელს ახლავს თავ-
თავისი განსაზღვრება, რომლებიც გვაგებინებს, თუ ვინ არის დამკერი და
ვინ არის დაპერილი. აი იგივე წინადადება განსაზღვრებითურთ: და **ამე-
სია**, მეფე იუდაჲსი, შეიპყრა **იოახ**, მეფე მან ასრაელისა მან. რაკი
აქ ამესიაზეა ნათქვამი: **მეფე იუდაჲსი**, ცხადია, ის არის სწორედ დაპერი-
ლი; ასევე **იოახ** გამოდის დამკერად, რადგანაც მის შესახებ ნათქვამია, **მე-
ფემან ისრაელისა მანო**. თუ ეს განსაზღვრებები არა, ისე ჩვენ ვერ გავიგებ-
დით ნამდვილად, რომელი ამ პირთაგანია დაპერილი და რომელი — დამკე-
რი. ეს გარემოება უნდა ყოფილიყო ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი იმ ძლიერი
ტენდენციისა, რომელიც თავი უძველეს ძეგლებშიც იჩენს თავს და იმაში
მდგომარეობს, რომ ადამიანთა სახელებს აღნიშნულ ბრუნვებში (სახელობითსა
და მოთხოვნიდით) უჩნდებათ სათანადო ბრუნვის ნიშნები: ი, ა (სახ.) და
მან (მოთხ.).

პირველ ხანებში ამათი ერთდროული გაჩენა აუცილებელი არ იყო: თუ
ერთ-ერთ მათგანს გაუჩნდებოდა ნიშანი, მაშინ მეორის სინტაქსური რაობაც
გარკვეული იქნებოდა. ასე, მაგალითად: „კაენ მოკლა **აბელს**“ და „**კაენმან**
მოკლა აბელ“ ერთნაირი სიტყვით გვირკვევს საქმის ნამდვილ ვითარებას:
მოკლულია **აბელ**, მკვლელია **კაენ**. მაგრამ ეს ტენდენცია იმდენად ბუნებრი-
ვი და აუცილებელი იყო ენაში, რომ საქმე აქ არ შეჩერდა და ბრუნვის
ნიშნის გაჩენა ზოგჯერ ორივე ბრუნვას ერთდროულად ემჩნევა. შდრ., მაგა-
ლითად: **ისაკმან** შეა **იაკობი**, მ. 1, 21; **სამოელმან** იხილა **დავითი**, უდიშნ.
28 რ. თუმცა ეს ასეა, მაგრამ აღნიშნულ გათანაბრება საზოგადო სახელებ-
თან უფრო ადრე და უფრო მეტად სახელობითს დაეტყო ვიდრე მოთხო-
ვითს. ეს ვასაგებობია: ამ დროს უკვე დაფიქრებულია, რომ სახელობითი
ბრუნვის ნიშანი ი → ა (წარმოშობით) იგი ნაცვალსაბელოდან მომდინარეობს,
იგი ნაცვალსაბელსა და ი (ა) აფიქსს შორის უკვე აღარ იგრძნობა გენე-
ტუქსა კავშირი. მოთხოვნიდითი ბრუნვის ნიშანი მან კი სათანადო ნაცვალ-
საბელის მზამხარეულ ფორმას წარმოადგენს, ხოლო ამ ნაცვალსაბელის (ნა-
წყერის) დართვა ადამიანის სახელზე გარკვეულ დამრკოლებებს აწუხებს.
ამიტომაც, რომ საზოგადო სახელებთან გათანაბრება მოთხოვნიდითში გვიან
იჭაფვის გზას და ნელა მიმდინარეობს, ამიტომ ვასაგებობია არაა, რომ ისეთი
მწერლის ენაშიც კი, როგორიცაა სულბან-საბა ორბელიანი, რომელიც ასალი
ქართულის ფორმებს ფართოდ უღებდა კარებს, ხშირად ვხვდებით მოთხო-
ვითის ძველებურად სმარების მაგალითებს: თქვა რუქა არაკი, თქვა ხედრაქ

არაკი, თქვა **ჯუმბერ** არაკი, თქვა **ლევონ** არაკი და სხვა. მოთხრობითის ასეთმა (უნიშნოდ, ფუძის სახით) ხმარებამ დიდხანს შეინახა თავი და აქა-იქ ახალ ქართულშიც გვხვდება ხოლმე. მე მხედველობაში მაქვს ისეთი ნალხური ლექსები, როგორიცაა:

ავთანდილ გადინადირა

ქელი მაღალი ტყიანი

(ხალხური პოეზია¹, 1934, გვ. 99).

ან: **როსტომ** სთქვა: ერთი არა სჯობს

ამ ჩემსა მოგონებასა,

ერთხელ სჯობია სიკვდილი

სულ მუდამ დაღონებასა.

ან, კიდევ: **როსტომ** სთქვა: მიწა გრილია,

მტერსა არ უნდა რბილობა,

კარგია ვაჟკაცისათვის

ომშია გამოცდილობა (იქვე, გვ. 205 — 206).

მაგრამ ჩანასახი სახელობითისა და მოთხრობითის საზოგადო სახელებთან გათანაბრებისა, როგორც ვთქვით, ძველ ქართულში გვაქვს. თვით უძველეს ძეგლებში გვხვდება ჩვენ ისეთი მაგალითები, როცა ადამიანის სახელი სახელობითის ბრუნვაში ირთივს ი, ა, ხოლო მოთხრობითში მან ბოლოსართებს.

ჩვენ ზემოთ ამ მოვლენის დაწყების ერთ-ერთ მიზეზად ისეთი შემთხვევების არსებობა ჩავთვალეთ, როცა ერთ წინადადებაში ორი საკუთარი სახელი გვხვდება და არც ერთ მათგანს არა აქვს ბრუნვის ნიშანი (**შეროდე** შეიპყრა **იოვანე**), რიგი კი ყოველთვის ვერ გვხველის სუბიექტისა და პირდაპირი ობიექტის ამოცნობაში (მიიყვანა იესუ პილატე, სადაც მიმყვანა პილატე, მიყვანილი — იესუ).

მაგრამ, გარდა ამისა, ენაში იყო ძლიერი ტენდენცია საერთოდ საზოგადო სახელებისა და საკუთარი სახელების ბრუნვის გათანაბრებისა, ორივე ტიპის სახელთა ბრუნვის ერთ საერთო ყალიბამდე დაყვანისა. ასეთი მიდრეკილება, უნიფიკაციისადმი მისწრაფება ყველა ენაში ერთობ ძლიერია და ჩვენს მაგალითშიც ეს მოვლენა გადამწყვეტ როლს თამაშობდა. ვუჩვენოთ აქ ამ გათანაბრების ნიმუშები.

სახელობითი ბრუნვა

თანხმოვან ფუძიანი სახელები

ხოლო **იოსებ**ი მეფედ დადგრომილ იყო ეგპტეს, თუალთ. 72, 3; უმრწენმა ივო **ბენიამინ**ი; იქვე. 78, 11; და დასცეს ასურთა მათ **იოზა**ში, 4 შეფ.

¹ გამოცემა ვაჟა-ფშაველას.

8, 22; ამით გამოვე შეიპოვე **დანიელი** მღვმელსა მას ლომთასა, უდაბნ. 54 v b; მამათ-მთავარმან იაკობ დიწყევა **რუბენი**, თუალთ. 22, 29; რაქამს. იბილოთ **აბრაჰამი**, **იხაკი** და **იაკობი**, ლ. 13, 28; ხოლო **მარიამი** ჯდა მუნეე სახლსა შინა, ი. 11, 20 C; ვბოვე კაცი დავითი, იბოლ. 2, 208; მოცილობა **ელისაბედა**, ლ. 1, 40 C; და ერმაჲ იგი **სამუელი** იყო მსახურ წინაშე უფლისა, 1 მეფ. 3, 1 ლიგ.; იდამს ესუა **ხეთი**, იბოლ. 27, 135; კაინანს (ესუა) **მალელი**, **მალელს** — **იარედ**, **იარედს** — **ენუქი**, **ენუქს** — **მათუსალა**, **მათუსალის** — **ლამექი**, **ლამექს** — **ნოვე**, **ნოვეს** — **ხემი**, **ხემს** — **არფაქსადი**... **ებერს** — **ფალეგი**, **ფალეგს** — **რაგავი**... **მანასეს** — **ამოსი**, **ამოსს** — **იოსია**, **იბოლ. 27, 137—159**; ელიაჲ (შვი) **აზარი**, **აზორ** — **სადუკი**, **სადუკ** — **ჰაქინი**, **ჰაქინ** — **ელიოდ**, **(ელიოდ)** — **ელეაზარი**, **ელეაზარ** — **მატანი**, **მატან** — **იაკობი**, **იაკობ** — **იოსები**, **იქვე**, 27, 167 — 171; მამაჲ ზუენი **ადაში** ვიდრე შეშუელ იყო, სახისმეტ. 14, 42; **სოლომონი** იტყუს იგავსა, **იქვე**, 15, 1; ილოცვიდა რაჲ წმიდაჲ **მარკოზი**, **კიმ**, 196, 18; და მას განეზარდა სარწმუნოებასა ზედა **ესთერი**, **ესთერ** 2, 7.

ხმოვან ფუძიან სახელები

ხმოვანფუძიან სახელებში ძალიან ცოტაა აღნიშნული სახელების საზოგადო სახელებთან გათანაბრების მაგალითები. მაგრამ გათანაბრება საერთოდ აქაც გვაქვს. ჩვენ ხელთ არსებული თითქმის ყველა მაგალითი ისეთია, რომ **ა** ემატება **ა**-ზე ფუძეგათავებულ სახელებს, თორიოდე შემთხვევაში ის **ა**-ზე ფუძეგათავებულთაც ერთვის. ეს გარემოება ადვილი ახსენილია: **ფ**-ზე ფუძეგათავებულ სახელები ძალიან ცოტაა ენაში (იესუ, ისუ, იუ), **ა**-ზე ფუძეგათავებულებს არც შეიძლება **ა** დაერთოს, რჩება **ე**-ზე ფუძეგათავებულები. ასეთი სახელები კი, როგორც ცნობილია, არ იძლევა ამ საკითხის გადაწყვეტის შესაძლებლობას: სახელი **ე**-ზე იქნება დიბოლოებული, თუ **მ**-ზე, სულ ერთია, ის ვერ გაგვირკვევს, სახელობითთან გვაქვს საქმე, თუ წრფელობითთან. როცა ჩვენ ტექსტებში გვხვდება **მავლმ**, ის არ შეგვიძლია მივიღოთ სახელობითად: **მ** და **ე** არფულა ერთმანეთშია და იმიტომ (ნ. ამის შესახებ ზემოთ, გვ. 107 — 111). ვუჩვენოთ აქ სათანადო მაგალითები:

მგევალი იგი ქრისტესი **ლეონიდა** ზეგარდამო წოდებულ იყო ღმრთის მსახურებითა, სპევს. 14, 1; აქუროთხა ელი ელკანა და ცოლი მისი **ანაჲ**, 1 მეფ. 2, 20; ზბრაქ შეიპყრა **კაზა** და ძმ მისი თარჯუჯი, ატენის წარწ. (ისტ. კრესტ. 3); შეიწყნარე **ევა**, იბოლ. 25, 62; ამის ეტყოდეს **მართა** და მარიამ, **იქვე**, 25, 30; სადაცა მიეგებვოდა მას **მართა**, ი. 11, 30; მაშინ მიუტევა მათ **ბარაბა**, მ. 27, 26 CDE; და იყო **ბარაბა** ესე ავახაკი, ი. 18, 40 CDE¹; ვითარცა განაწესა დაეით მეფემან ასაფი და **ჰაქარიჲ** და ელდი-

¹ ოთხთავიდან დამოწმებული **მართა** და **ბარაბა** იკითხება ხელნაწერებში, გამოცემაში **ა** ამოცხდებლია და მოცუვლია ფუძეები **მართა** და **ბარაბა** (ეს უკანასკნელი **ა**-თ არის დანტვილი ვრთ ადგილას; მ. 27, 26 DE).

ნოს, 2 ეზრა 1, 15; და თანა ჰყვანდა ალექსანდრეს მეფესა **აზოა**, ძმ ართან ქართლისა მეფისაჲ. მოქც. (ისტ. ქრესტ. 267, 35); მათ თანავე იყო სანატრელი ესე მონაჲ ქრისტესი **ჰაბოა**¹, აბო, 186, 9.

მოთხრობითი ბრუნვა

იაკობმან იხილა ლაბან ბოროტისა ზრახვად, უდაბნ. 28 რგ; და **ხოლომონმანცა**... ვერ შეუძლო შემოსად სამოსელი, მამ. სწავ. 257; მოთმინებაჲ ისწავა **იოსებმან**, იოლ. 2, 181; ვითარცა იხილა ადამ **ეგამან**, ლიტ. ქრესტ. 6, 11; და მაღალი იგი შეიწყნარე, ვითარცა **აბრაჰამმან**, სას. პოეზ. 122, 45; **ისაკმან** აკურთხა იაკობი, ებრ. 11, 20; **სალათიელმან** შვა ზორობაბელ, მ. 1, 12 (ს; სარწმუნოებით უმრავლესი მსხუერპლი შეწირა **აბელმან** კენისა, ებრ. 11, 4 ლავ; ვითარცა იხილა **კაენმან** სისხლი იგი, ლიტ. ქრესტ. 7, 11; **ადამმან** მისცეს საზრდელი ყოველთა პირუტყუთა, იქვე, 9, 14; კეთილად თქუა **დავითმან**, საბისმეტყ. 7, 1; მკნეღისა მისთჳს თქუა **ჰავლემან**, იქვე, 8, 16; ვითარცა **იობმან** თქუა, იქვე, 15, 50; ესე ჰრქუა **თევდოსმან**, კიმ. 1, 85, 35; გუთხრა წმიდამან **სჯომონმან**, იქვე, 297, 17 და სხვა.

4. ემფატიკური ა მიცემითა და ნათესაობითი

ერთ-ერთი განმასხვავებელი ნიშანი ადამიანთა და საზოგადო სახელების ბრუნებისა, როგორც პარადიგმებიდანაც ჩანს, არის ის გარემოება, რომ საზოგადო სახელებს მიცემითა, ნათესაობითა და მოკმედებითში ბრუნვის ნიშნებზე ერთგვარად ე. წ. ემფატიკური ა და გლუბულობით ამ ბრუნვათა გავრცობილ ნიშნებს: **ს-ა**, **ის-ა**, **ით-ა**. ეს ემფატიკური ა, ფიქრობენ, ნაცვალსახელური წარმოშობისაა, რომელიც (ნაცვალსახელი) ნაწევრად იყო გამოყენებული (კაც-ს ამას, კაც-ის ამის, კაც-ით ამით) და რომლის თავიკიდური ა დროთა ვითარებაში სახელის ბრუნვის ფორმას შეეზარდა. ადამიანთა სახელებს არ სჭირდებოდა ნაწევარი და არც მისგან მომდინარე ა ჯაიჩნით მათ, ადამიანთა სახელები მიცემითა და ნათესაობითში² სუფთა ბრუნვის ნიშანს გვიჩვენებს, მათ არ შეიძლება ჰქონდეთ და არცა აქვთ ემფატიკური ა. ამიტომ გვაქვს: იოსებ-ს, იოსებ-ის, მართა-ს, მართა-მს და სხვა (და არა: იოსებ-ს-ა, იოსებ-ის-ა და სხვ.).

მაგრამ, რაკი ძველსავე ქართულში დაიწყო ადამიანთა სახელების (სახელობისა და მოთხრობითი ბრუნვის ფორმათა) საზოგადო სახელებთან გათანაბრება, ეს პროცესი ემფატიკურზომონიან ბრუნვებსაც შეეხო, პირველ

¹ უნდა შევიწყნოთ, რომ ეს ა ამ სახელს გადაყოლილა აქვს მოთხრობითა და მიცემით: ჰრქუა მას **ჰაბოა**, აბო, 191, 19; უთხრეს ნეტარსა **ჰაბოას**, იქვე, 190, 26 და სხვა, რაც ამაზე მიუთითებს, რომ მ-ს ამ დროს ალბათ არ გამოთქვამდნენ, სხვანაირად მისი გადაცემა მოთხრობითა და მიცემითში შეუძლებელია.

² მოკმედებითზე ქვევით ცალკე გვექნება საუბარი.

რიგში მიცემითს, და აღამიანთა სახელებს აქაც გაუჩნდათ ეს ემფატიკური ა. პირველ ხანებში ეს გათანაბრება სპორადულად იჩენდა თავს ზოგიერთ სახელში და წელს მიმდინარეობდა, მაგრამ შემდეგ სხვა სახელებსაც მოედო და სწრაფად იწყო გავრცელება. ახალ ქართულში, როგორც ცნობილია, ეს პროცესი დასრულებულია და ამ მხრივ აღამიანთა და საზოგადო სახელებს შორის განსხვავება აღარ არსებობს.

აქ დავიმოწმებთ სათანადო მასალებს ძველი ძეგლებიდან.

მიცემითი ბრუნვა

რომელი-იგი მრავლით გაშითვან ექმნა დავითსა, უდაბნ. 61 v8; იგი არს, რომელმან აბრაჰამსა ჰრქუა, PO, 80, 10; რომელმან ცისკარი აღმოუბრწყინე იაკობსა, კილ-ეტრ. 79, 10; გული უკეთური შეთეცუა პირველად ადაშსა, 3 ეზრა. 3, 21; იოსებსა მითხოვილ მარიამ ქალწული, იპოლ. 27, 171.

ფილექტიმონის წამებაში ხშირად გვხვდება აპოლონსა, მაგალითად: დიემორჩილე თავყუანის ცემაღ დიდსა მას ღმერთსა აპოლონსა, კიმ. I, 163, 13; უწყალოდთა ტანჯვითა აღვასრულო შენ, თუ არა ჰმსახურო აპოლონსა, იქვე, 141, 1; დიდი წარსაწყმედელი ელის ჩემგან აპოლონსა, იქვე, 141, 8; უზორე აპოლონსა, იქვე, 153, 25 და სხვა. მაგრამ აპოლონ აქ კერპის სახელიად არის გამოყენებული და ბუნებრივიც არის, რომ მას ემფატიკური ა. ჰქონდეს: მოაწუხნის თვალში იგი ჩვეულებრივი საზოგადო სახელია და არა აღამიანისა და, მით უმეტეს, ღმერთისა. თუმცა ისიც უნდა შევნიშნათ, რომ ზოგან აქვე აღამიანის სახელისათვის დამახასიათებელი ნორმაც გვხვდება, მაგალითად: (მე), ფილექტიმონ, აპოლონს გიწეს, იქვე, 154, 13. ერთადგილას ეს სახელი ხმოვანფუძიანად არის გაგებული და მიცემითში ასე იკითხება: და ვითარცა შევიდა ყრმად იგი ხატისა წის, ჰრქუა აპოლონის, იქვე, 154, 19. როგორც ჩანს, ამ სახელის ვადმოცემაში ერთგვარი მერყეობაა. ორი უკანასკნელი მაგალითი გვაფიქრებინებს მაინც, რომ ანიანი ფორმები შეიძლება გათანაბრების ნიშნუებადაც იქნეს გაგებული.

ნათესაობითი ბრუნვა

გათანაბრებას ადგილი აქვს ნათესაობითშიც. აქ ივულისხმება როგორც მარტივი ნათესაობითი (ჩვეულებრივ თანდებულობი), ისე ორმაგი ბრუნების ნათესაობითი. პირველის მაგალითი იქნებოდა: აბრაჰამისა მიმართ¹, გალატ. 3, 16 და სხვა. მეორე შემთხვევის ნიშნად გამოდგებოდა ორმაგი ბრუნების შემდეგი ფორმები: კეთილ არს ზრახვად ესე ქუშისა, 2 მეფ. 17, 14 (= ქუშისი; შდრ. სიტყუად იწყო ქუში, იქვე, 17, 15); ეკლესიად... მარადის ქალწულისა მარიამისა, კიმ. I, 15, 24; ქმარმან დისა მისისა მარიამისა მან,

¹ „მიმართ“ თანდებულთან დაკავშირებით ნ. ზემოთ, გვ. 341—343.

იქვე, 16, 36 და სხვა, მაინც უნდა ითქვას, რომ საკუთარი სახელების საზოგადო სახელებთან გათანაბრების შემთხვევები ნათესაობითს ბრუნვაში ყველაზე ნაკლებადაა დადასტურებული.

ჩვენ აქ, რასაკვირველია, არის ვიტყვით გათანაბრებაზე ისეთი მაგალითების მიხედვით, როგორიცაა: ვითარცა **დანიელსა** წერილ არს, უდაბნ. 32:48; რაჟამს **დავითსა** იტყვედ, ხანძთ. (ისტ. ქრესტ. 252, 20); მსწრაფლ ხოლო დაისწავლა **დავითი**, იქვე 236, 33; იწუთრთ დესალმუნთა ყოველსა ჟამსა **დავითისათა**, მამ. სწავ. 437 და სხვა. ამ მაგალითებში **დანიელი**, **დავითი** არა თავისი პირდაპირი მნიშვნელობით არის ნახმარი, არამედ ისინი წიგნის სახელებს წარმოადგენენ: **დანიელი** ნიშნავს დანიელ წინასწარმეტყველის წიგნს, მის წინასწარმეტყველებას, **დავითი** — დავით მეფის ცნობილ საგალობლებს, ფსალმუნს. ამიტომ ასეთ შემთხვევებში გათანაბრებაზე შეუძლებელია ლაპარაკი: აქ ჩვენ გვაქვს ადამიანთა სახელის გამოყენება საზოგადო სახელის მნიშვნელობით, საკუთარი სახელის განზოგადება.

იგივე უნდა ითქვას აგრეთვე იმ შემთხვევების შესახებაც, როცა ადამიანის სახელი ნახმარია ამა თუ იმ ხალხის, მოდგმის, ტომისა, თუ ქვეყნის მნიშვნელობით. ასეთ შემთხვევებშიც ეს სახელები საზოგადო და გეოგრაფიულ სახელებსავე იბრუნებიან, მაგალითად: იუდაი, იუდაშანი, იუდასა და სხვა.

5. მოქმედებითისა და ვითარებითის წარმოება

საკუთარ (ადამიანთა) და საზოგადო სახელთა შორის განსხვავება კარგად ჩანს აგრეთვე მოქმედებითისა და ვითარებითში. ამის შესახებ სიტყვა დავუთმოთ ა. შანიძეს, რომელსაც საკუთარ სახელთა ეს თავისებურება მოკლედ და ზუსტად აქვს ჩამოყალიბებული:

„პირის სახელებს და რამდენადმე გეოგრაფიულ პუნქტთა სახელებს ზოგიერთი თავისებურება აქვთ:

ა) ყველა ბრუნვის წარმოება უჭირთ. პირის სახელებს ჩვეულებრივ მოეპოვებათ სამი ფორმა, რომელთაგანაც ერთი საზოგადო სახელთა სახელობით-მოთხრობით-წოდებითის ბადალია (ეს ბრუნვები გარჩეული არაა და არც რაიმე ბრუნვის ნიშანი მოუღისთ), მეორე მიცემითისაა და მესამე — ნათესაობითისა.

ბ) ნათ.-სა და მიც.-ში, საზოგადო სახელთაგან განსხვავებით, არ დაერთვის ბოლოში ა.

გ) მრავლობითი რიცხვი არ გაიჩნიათ¹.

ზემოთ წარმოდგენილი დანახვების პირველ პუნქტში რომ არის ნათქვამი „ყველა ბრუნვის წარმოება უჭირთ“, აქ ნაგულისხმევია წრფელობითი, მოქმედებითი და ვითარებითი, წრფელობითზე ზემოთ გვეკონდა საუბარი. აქ ჩვენ უნდა შევცხოთ მოქმედებითისა და ვითარებითის.

¹ ა. შანიძე, ძვ. ქართ. ენა, გვ. 290.

ადამიანთა სახელებს იშვიათად თუ შევხვდებით მოქმედებითში, ხოლო ვითარებითში ეს სახელები თითქმის სრულებით არ გვხვდება.

მაგრამ კითხვა ისმის: ხომ იყო საჭირო ამ სახელების დასმა აღნიშნულ ბრუნვებში? რით ინაზღურებდა ამ დანაკლისს ადამიანთა სახელები? ადამიანთა სახელების დასმა მოქმედებით-ვითარებითში, რასაკვირველია, ძველადაც სჭირდებოდათ, გარკვეულ შემთხვევებში ის აუცილებელი იყო. მაგრამ ასეთ შემთხვევაში მიმართავდნენ ორმაგ ბრუნვას: საჭირო სახელს დასვამდნენ ნათესაობითში, ნათესაობითის მთელ ფორმას (ფუძესა და ბრუნვის ნიშანს) აიღებდნენ ახალ ფუძედ და ისე აბრუნებდნენ. მოკლედ: ადამიანთა სახელებს მოქმედებითსა და ვითარებითში ორმაგი ბრუნვის ფორმით იყენებდნენ. მაგალითად, ნათესაობითის ფორმა „დავითის“ ასე იბრუნებოდა:

წრფ. დავით-ის
სახ. დავით-ის-ი
მოთ. დავით-ის-მან
მიც. დავით-ის-სა
ნათ. დავით-ის-ის-ა

მოქმ. დავით-ის-ით (გამოსვლ.), დავით-ის-ით-ა (საჭურვ.)

ვით. დავით-ის-ა(დ), დავით-ის-ა(დ)მდე

[წოლ. დავით-ის-ო].

ადამიანთა სახელის ასეთი მოქმედებითი უმთავრესად გამოსვლითის მნიშვნელობით გვხვდება. „დავითისით“ ასეთ შემთხვევაში ნიშნავს ახალი ქართლის ფორმას „დავითიდან“, ხოლო „დავითისა(დ)მდე“ — „დავითამდე“. ამ შემთხვევაში მსგავს სახელებს დაკარგული აქვთ ორმაგი ბრუნვის შინაარსი, რადგან გარკვეული საზღვრული მათთან ხელშესახებად არ იგულისხმება, ის შეიძლება მხოლოდ თეორიულად აღვადგინოთ: (დლითგან, ან, ჟამითგან) დავითისით, (დლედმდე, ან ჟამდმდე) დავითისა. პრაქტიკულად კი „დავითისით“, „დავითისამდე“ „დავით“-ის ნაქვლი ფორმების შევსებას წარმოადგენს. დავითოწმით რამდენიმე მაგალითი:

მოქმედებითი ბრუნვა

მღდელთასა ვიტყვ და ფარისეველთასა ჰეროდესითურთ სიბრმითა მათითა, პარხ. 82 ა; სისხლითგან აბელით, ლ. 11, 51; იწყო პირველად აბელითგან და მოიწია ვიდრე ნოესამდე, პარხ. 898 ა; უკუეთუ მიბრძანო შე, ვიწყო პლატონისითგან, იქვე, 1142; ხოლო კათალიკოზნი, რომელ ევნონისითგან მომართ იყვნეს, მოქც. 67, 7; ნოესითგან და ეზერისითგან და აბრაამისითგან, იქვე, 3, 16; იწყო მოხშითგან, ლ. 24, 27 C; მოიყვანეს იესუ კაიაფასით ტაძრად, ი. 18, 28; ადამისითგან მოხშამდე, ჰრომ. 5, 14; იაკობისით, გალატ. 2, 12; დავითისითგან, მ. 1, 17 C; სასოებად მაქუს ქრის-

ტესტის დათხევად სისხლისა მსახურით უფლისადთ **ზოსიმესითურთ**, ეტ. III. 175, 31.

ვითარებითი ბრუნვა

იწყობ პირველად აბელისითგან და მოიწია ვიდრე **ნოესამდე** და **აბრა-
ჰამისა, ისაკისა და იაკობისა და მოსესა და იესუასა, დავითისა და სამო-
ელისა, ელიაჰსა და ელისშსა და იოვანსა**, პარხ. 898 ა; ადამითგან ვიდრე
ქრისტესამდე, იბოლ. 27, 92; ...ვიდრე **ქრისტესამდე**, მ. 1, 17 C; ადა-
მისითგან **მოსესამდე**, პრომ. 5, 14; თუალთ. 52, 18; ყოველი ნათესავი აბრა-
ჰამისითგან ვიდრე **დავითისამდე** ნათესავი ათოთმეტ, მ. 1, 17 AB; ყოველნი
წინაწარმეტყუელნი და მჯუღნი ვიდრე **იოვანესამდე** წინაწარმეტყუელებდეს,
მ. 11, 13.

მაგრამ ამ ორმაგი ბრუნვის ფორმების გვერდით ვვაქვს ნამდვილი მო-
ქმედებითი (უფრო ხშირად) და ნამდვილი ვითარებითი (ძალზე იშვიათად).
ასეთ შემთხვევაში ჩვენ ვვაქვს ადამიანთა სახელებისათვის დამახასიათებელი
ჩვეულებრივი ფორმები მარტივი ბრუნვის ნიშნით. შემთხვევათა აბსოლუ-
ტურ უპრავლესობაში აღნიშნული ფორმები მოქმედებითში თანდებულით
არის წარმოდგენილი (ურთ, გან), ძალზე იშვიათად — უთანდებულოდ. **ურთ**
თანდებულთან სახელი თანაობას, ერთადობას აღნიშნავს (მარიამითურთ =
მარიამთან ერთად), **გან** თანდებულთან — მოქმედების საწყის პუნქტს დროში
(ადამითგან = ადამიდან, ადამის დროიდან). ვითარებითში სამიოდე სახელია
დადასტურებული. ამათგან ორი უთანდებულოდ არის მოცემული, **ერთი** —
თანდებულით. აქაც დავიმოწმოთ სათანადო მაგალითები.

მოქმედებითი ბრუნვა

თანხმოვან ფუძიანი სახელები

ურთ თანდებულებანი

კმა-ეყოფიან მსახურებად მისა ქალწული **იოსებითურთ**, კიმ. I, 185, 36;
აღვიდა იოსეფსა გალილეად... პურიასტანდ... **მარიამითურთ**, ლ. 2, 5 C.
ეს ფორმა სახარების ამ ადგილიდან ასეთი სახით გადავიდა ჩვენი ძველი
მწერლობის ბევრ ძეგლში. მაგალითად: აღვიდა იოსებსა... აღწერად **მარი-
ამითურთ**, კიმ. I, 186, 17; მრავ. 267, 29; სვან. 25 ხ.

...მუნ იყო პეტრე **იაკობითურთ**, ქილ-ეტრ. 211 ა; და მოვიდეს სახედ
სიმონისა და ანდრიასსა **იაკობითურთ** და იოჰანეთურთ, მრ. 1, 29 C; ხოლო
დიდი ანდრეა **სიმონითურთ** შევიდეს ქუეყანასა ოქსეთისასა, ლიტ. ქრესტ.
28, 5; და მოიღო იგი საულ და შეჰამა **სამოელითურთ** მას დღესა შინა,
1 მეფ. 9, 24; მოითხოვა იოსებ ცხოველს-მყოფელი გუამი იესუსი დღეს
პილატესგან **ნიკოდემოსითურთ**, სპს. პოეზ. 288, 67; მიწერა მათა წიგნი,
რადგა გარდამოიღონ ნაძვსა ძელი ლიბანით და აღაშენონ **ზორაბედიით**
ურთ ქალაქი იგი, დანიელ 4, 48.

გ ა ნ თ ა ნ დ ე ბ უ ლ ი ა ნ ი

ადამიან ვიდრე ქრისტესამდე, იბოლ. 27, 92; სამეოცნი მამანი არი-
ან ადამიან ვიდრე ქრისტესამდე აღსრულებულ, იქვე, 27, 114; ყოველი
ნათესავი ანთაანთი ვიდრე დავითისამდე ნათესავი ათოთხმეტ, მ. 1, 17 C.
ეგვედ აღვლი ამ სახით გაღასულია შატბერდის კრებულში დაცულ ძეგლში
(„თულთაჲ“), რომელიც რ. ბლეიკის მიერ არის გამოცემული: ანთა-
ანთ ვიდრე დავითისამდე ნათესავი ათოთხმეტ, თულთ. 68, 32. ერთ-
შემთხვევაში მოქმედებითი გვხვდება უთანდებულოდაც. აი ეს შემთხვევა:

ამას სამკვდრებელსა მახლობელ არს ნახარეთი გალილეასად, რომელსა
შინა შობასა და მიღვთილესა მარიამისსა მიეხარა გაბრიელითა, თულთ.
63, 23. ეს მაგალითი სამი მხრით იქცეეს ჩვენს ყურადღებას: ა) ადამი-
ანის სახელს აქვს მოქმედებითი ბრუნვა; ბ) ეს მოქმედებითი უთანდებუ-
ლოა, რაც იშვიათია საერთოდ; გ) მას აქვს ეშვადიკური ა. აქედან გა-
მოვინარეობს, რომ მას აქვს არა გამოსვლითის შინაარსი, არამედ ჩვეუ-
ლებრივი, ახალი ქართულიდან კარგად რომ არის ცნობილი: გაბრიელითა —
გაბრიელის მიერ. გაბრიელისაგან. მაშასადამე, მოქმედებითშიც გვაქვს ადა-
მიანის სახელების საზოგადო სახელებთან გათანაბრების შემთხვევები.

ზ მ ო ვ ა ნ ფ უ ძ ი ა ნ ი სა ხ ე ლ ე ბ ი

მივიდა (პეტრე) მუნ მაკრინათურთ, ცოლისა მისისაჲთ, სვან. 301 n;
ბრძანა გარდამოქსნაჲ მისი მიერ და წარყვანებაჲ გურიანთურთ, პარხ.
1082 h; მოვიდეს სახელ სიმონისა და ანდრიაჲსა იაკობითურთ და იოჲანე-
თურთ, მრ. 1, 29 C; მიჰვდა მას პეტრე იოვანათურთ და პეტქა, მოც. 3, 4;
ხტეფანეთურთ და ყოვლით კრებულთ მათთ, თეკლ. 124, 19; და ერუენა
მას ელია მოსეთურთ, მრ. 9, 4 C; რაეაჲს საყუარელი იგი ძმ ღმრთისაჲ ზე-
ციით დიდებით მოსეთურთ გამოჩნდეს, წატბ. 263 n.

ბოლოს, აღვნიშნავთ, რომ სახელი „ქრისტე“ მოქმედებითში ისე
გვხვდება, როგორც ყოველი სხვა საკუთარი (ადამიანის) სახელი, მაგა-
ლითად:

რამეთუ მოჰყუდდთ და ცხოვრებაჲ თქუენი დაფარულ არს ქრისტე-
თურთ ღმრთისა თანა, კოლას. 3, 3.

ვ ი თ ა რ ე ბ ი თ ი ბ რ უ ნ ვ ა

აქ, როგორც აღვნიშნეთ, გვაქვს სამი სახელი; ესენია: იეზაბელ, ქრისტე
და დიოკლიტიანე. ერთი ამოთვანი თანხმოვანფუძიანია (იეზაბელ), ორი —
ხმოვანფუძიანი (ქრისტე, დიოკლიტიანე). პირველს ვითარებითის ნიშნად ად-
ბოლოსართი აქვს, როგორც მოსალოდნელი იყო; მეორეს დ აქვს, მესამე კი
თანდებულთ არის ნახმარი და მდე-ს წინ ბრუნვის ნიშანი დ დაკარგულია.
პირველი და შესაწევრებელ შეგვხვდა ვითარებითში, მეორე — სამჯერ. ასე
რომ, საერთოდ შეიძლება ვთქვათ, რომ ადამიანის სახელი ძველ ქართულში
გვხვდება ვითარებითშიცო, აი ეს მაგალითები:

რამეთუ ნიკოლაელთა წვალეზასა, რომელსა სახელ-სდგა იეზაბელად, უტევეთ კადნიერ ყოფად ცთუნებად მონათა ჩემთა, თარგმ. გამოცხ. 2, 20; იტყოდა თავსა თვსსა ქრისტედ, ლ. 23, 2; აღ-თუ ვინმე - იაროს იგი ქრისტედ, კრებულისაგან განგადონ იგი, ი. 9, 22; თავსა თვსსა იტყვს ქრისტედ მაცთური იგი, უწყებაჲ 1 იოვ. კათ. ეპისტ.; რამეთუ ჰრომს შინა ვიდრე დიოკლიტიანემდე დათხეულნი სისხლნი მოწამეთანი ვინ აღრაცხნეს, თარგმ. გამოცხ. 17, 6.

მ. რა ფორმაა „დავითისა“?

ადამიანთა სახელებში ხშირად გვხვდება ისეთი ფორმები, როგორიცაა: იესუასა, დავითისა, იაკობისა, მართაასა, მარიამისა, პეტრესა და სხვა. რა ფორმებია ესენი? რა ბრუნება? ზემოთ წარმოდგენილ პარადიგმებში ასეთ ფორმებს არ ვხვდებით. მაშასადამე, ჩსინი არცაა რომელიმე მარტივი ბრუნვის ფორმა. საქმის ვითარების გარკვევას ხელს შეუწყობს, ვიცოდეთ, თუ რა შემთხვევაში იხმარება ისინი.

იესუასა, დავითისა და მსგავსი ფორმები იხმარება მიმართულების აღმნიშვნელ ზმნებთან, მიმართულების ჩვენებისას, მაგალითად:

შემოკრბეს მოციქულნი **იესუასა**, მრ. 6, 30; მრავალნი ჰეროდაგანნი მოსრულ რყუნეს **მართაასა** და **მარიამისა**, ი. 11, 19; მოვიდა იესუ ვალილუ-აჲთ იორდანედ **იოვანესა**, მ. 3, 13; ესე მოვიდა **პილატესა**, მ. 27, 58 და სხვა.

შემდეგ, ასეთი ფორმები იხმარება ვითარებითს ბრუნებაში მდგარი სახელის მსახლერელად, მაგალითად:

მოვიდა იესუ სახილ **პეტრესა**, მ. 8, 14 C; რომელ საგონებელ იყოს ძედ **იესუასა**, ლ. 3, 29. ასეთ კონტექსტშია ნახმარი აგრეთვე ფორმები: იოსებისა, იუდაასა, ნერისა, სალათიელისა, სუმეონისა, დავითისა, ისააკისა, იაკობისა, თარაასა, რაგავისა, ფალეგისა, მათუსილაასა, ენუქისა, ადამისა და ბეერი სხვა (ლ. 3, 24 — 38). ძნელი არ არის მიხედვრად რომ აქ ჩვენ საქმე გვაქვს **თრმაგ ბრუნვასთან** და „ძედ იოსებისა“-ში **იოსებისა** ნათესაობით-ვითარებითის ფორმაა. თლონდ დ დაკარგულია (აბო უოველთვის), ასეთივე ფორმაა აგრეთვე „იესუასა“ წინადადებაში „მოვიდა იესუასა“, სადაც საზღვრული დროთა ვითარებაში დაკარგულა და მხოლოდ მსახლერელი შეგვჩენია — ასეთ საზღვრულად იგულისხმებოდა ალბათ სახილ, ან ადგილ, ან მისი მსგავსი სხვა სიტყვა. ამგვარად, „მოვიდა იესუასა“ ნიშნავს: „მოვიდა სახილ (ან ადგილ) იესუასა“. თუ ეს ისეა, „იესუასა“-ში ვითარებითი ბრუნვის ნიშანი დ დაკარგული უნდა იყოს. უოველ შემთხვევაში, **იესუასა** სხვა ბრუნვის ფორმა ვერ იქნება. გამოდის, რომ **იესუასა, დავითისა** არ არის მარტივი (კალმაგი) ბრუნვის ფორმა და მას არც შეიძლება ადგილი ჰქონდეს პირის სახელთა ბრუნების ჩვეულებრივს პარადიგმებში: მისი ადგილი ორმაგი ბრუნების სისტემაში უნდა ვეძიოთ.

არაფერს არ ამბობს ის გარემოება, რომ **იესუასა, დავითისა** წინადადებაში ცალკე გვხვდება და მათთან არაა მოკლებული და არც ხელშესახებად იგულისხმება გარკვეული საზღვრული: „მოვიდა დავითისა“, „მოვიდა იესუასა“, „მოვიდა პეტრისა“ სრულიად ბუნებრივი და ჩვეულებრივი გამოთქმებია. ეს, მართალია, ასეა, მაგრამ ასევე ბუნებრივი და სრულიად ნორმალური და ჩვეულებრივი გამოთქმებია აგრეთვე **აბრაჰამისიგან** ვიდრე **დავითისამდე** და მსგავსი მაგალითები, რომელთაც ენაში ასე ხშირად ვხვდებით. მაგრამ არც **აბრაჰამისიგან** არის მარტივი მოქმედებითი და არც **დავითისამდე** — მარტივი ვითარებითი. აქ, როგორც ვნახეთ, აშკარად გვაქვს ორმაგი ბრუნვის ნიშნუბი: **აბრაჰამისიგან** არის ნათესაობით-მოქმედებითის ფორმა (გამოსვლითის მნიშვნელობით), ხოლო **დავითისამდე** — ნათესაობით-ვითარებითისა. ამას ამტკიცებს მათი ფორმაც: **აბრაჰამ-ის-ით-გან**, **დავით-ის-ა-მდე**, სადაც პირველ სიტყვაში ის ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანია, **ით** — მოქმედებითისა; მეორეშიც ის ნათესაობითის ნიშანია, ხოლო **ა** ვითარებითი ბრუნვის ნიშნის ხმოვნითი ნაწილია. რომელსაც თანხმდებიან **დ** და **კარგვია**: **დავით-ის-ად-მდე** → **დავით-ის-ა-მდე**. *საზოგადო სახელებში ასეთი ფორმა მთლიანად ემთხვევა ნათესაობითის ფორმას და იქ ამ ფორმის ცალკე გამოყოფა არ ხერხდება. ყოველ შემთხვევაში, ფორმალურად ასეთი მნიშვნელობის ფორმები იქ არ გამოიყოფა.

მაგრამ ნაცვალსახელებში, როგორც პირის სახელებში, აშკარად ჩანს იგი: აქ ჩვეულებრივი ნათესაობითი და ის ფორმები, რომლებზედაც საუბარია, აშკარადაა ერთმანეთისაგან გარჩეული, განსხვავებას კმნის ნაცვალსახელებზე ბოლოს დართული **ა**, რომელიც პირის ნაცვალსახელთა ვითარებითი ბრუნვის ნიშნის ნაწილია. უნდა იყოს: **მ-ის-და** → **მ-ის-ა**. ამის ნიშნუბი: მოვიდეს **მისა**, მრ. 2, 3; მრავალი ერთ მოვალს **მისა**, ი. ნ. 5; გამოვიდა პილატე **მათა**, ი. 18, 29; რადთა **მათა** შევიდეთ, მრ. 5, 12. მსგავსი ფორმები წარმოდგენილი მაშინაც, როცა ეს ნაცვალსახელი ვითარებითში მდგარი სახელის მსაზღვრელადაა აღებული (როგორც ეს პირის სახელებთან ვნახეთ), მაგალითად: არლარაგინ იკადრა კითხვად **მისა**, მრ. 12, 34; რადთა შევიდეს სახილ **მისა**, ლ. 8, 41; იწყეს შეხმუნად **მისა**, ლ. 23, 2; ვიდრე კიდევდმდე **მათა**, მ. 24, 31 D; იყო მოძღვრებად **მათა**, მრ. 1, 22 C. ხაზგასმულ ნაცვალსახელებში **ა**, როგორც აღვნიშნეთ, მიღებულია **და-საგან**, რაც არაღმეფიანად დაცულიც არის: მოვიდა **მათა** იესუ, მ. 14, 25 C; შევიდა **მათა** გულის-სიტყვაჲცა, ლ. 9, 46 C; უნდა თანა-წარსლვად **მათა**, მრ. 6, 48 C და სხვა¹.

ასე რომ, „იესუასა“, „დავითისა“ და მსგავსი ფორმები არ წარმოადგენს ამა თუ იმ მარტივ ბრუნვას, ისინი რთული — ნათესაობით-ვითარებითი — ბრუნვებია და ამიტომ ორმაგი ბრუნვის სისტემაში უნდა იქნეს გადარიცხული.

¹ შედრ. * მხვენკელი, საკუთარ სახელთა ბრუნება იმეორი ხელნაწერის მეფეთა წიგნებში: თბლ. წიგ. შრომები, ტ. 25, 1943, გვ. 170—178 და სხვ.

7. ადამიანთა ზოგიერთი სახელის ბრუნების შესახებ

პირის სახელი „ქრისტე“ ძველ ქართულში თავისებურად იბრუნვის: ზოგ ბრუნვაში ის საზოგადო სახელებს მისდევს. ზოგში კი ისე იბრუნვის, როგორც ადამიანის სახელი. ასე, მაგალითად, ნაზოგადო სახელსავე იბრუნვის ის მიცემითში, მოთხრობითსა და ვითარებითში, ადამიანთა სახელსავე — ნათესაობითში, მოქმედებითსა და წოდებითში. წრფელობითი და სახელობითი, როგორც ვიცით, ე-სა და მ-ს გარჩევაზეა დამყარებული. მასო კი ძველ ქართულში, როგორც აღნიშნული გვაქვს ზემოთ (გვ. 107 — 111), ხშირად ე ასოს ადგილას იხმარება და ამიტომ მისი ჩვენება კრიტიკიულად არ გამოგვადგება.

რაში მდგომარეობს ამ სახელის ბრუნების მსგავსება საზოგადო სახელების ბრუნებასთან? მიცემითში მას აქვს საზოგადო სახელებისათვის დამახასიათებელი ხ-ა სუფიქსი (და არა ხ), მოთხრობითში — მან, ხოლო ვითარებითში ჩვეულებრივ იხმარება და დაირთავს დ სუფიქსს. მაგალითები:

მიცემითი: თავისა თქისა ვერ ძალ-უც ცხოვნებად ქრისტესა, პრ. 15, 31; ვითარ უკუ იტყუან თქუნებანი ვინმე ქრისტესა ძელ დავითასა, ლ. 20, 41; ვაკურთხევედეთ და აღვაშალეხდეთ ქრისტესა ღმერთსა, სას. პოეზ. 74, 132; ქრისტესა მხედველი წინაშეწარ მარჯუენით შენსა, იქვე, 117, 62.

მოთხრობითი: მრავალნი კურნებანი ყვნა ქრისტემან მათ შორის, ევსტ. 169, 2; ხოლო ქრისტემან მიპრიდა მათ, იქვე, 169, 6; აკურთხა წყალი იგი ქრისტემან, იქვე 169, 24; ხოლო ქრისტემან პრეტა მოწაფეთა, იქვე, 169, 34; აღიღო ქრისტემან შოლტი და გამოასხა კაცები იგი, იქვე, 170, 27; ქრისტემან წიგნსა მას ცხოველთასა დაწერენ ივინი, ხანძთ. (ისტ. ჭრესტ. 267, 4) და სხვა.

მაგრამ იშვიათად შესაძლებელია ამ სახელშიც ისეთივე მდგომარეობა გვქონდეს, როგორც სხვა ადამიანთა სახელებში, ე. ი. მოთხრობითი ბრუნვა ფუძის სახით იყოს წარმოდგენილი, მაგალითად: აწ უკუ რა გნებას ყოფილ, ყავ და იხილო, ვინ-ძი სძლოს: შენ ანუ ქრისტე, პარზ. 1184 ხ (=ქრისტემან); ჟ ენიას, გასგურნოს შენ უფალმან იესუ ქრისტე, არიმ. 57, 69, 4.

ვითარებითი: იტყოდა თავსა თქსსა ქრისტედ, ლ. 23, 2; აღ-თუ-ვინმე-იაროს იგი ქრისტედ, კრებულისაგან განჯადონ იგი, ი. 9, 22.

ეს სახელი პირის სახელებს იმით ჰგავს, რომ ნათესაობითსა და მოქმედებითში არ იკვეცება და არც ემფატიკურ ა-ს ირთავს, ხოლო წოდებითში ფუძის სახით არის მოცემული, მაგალითად:

ნათესაობითი: ვითარ ჰგონებთ თქვენ ქრისტესოვს, მ. 22, 42; მაღლი და ჭეშმარიტებია იესუ ქრისტეს მიერ იქმნა, ი. 1, 17; იესუ ქრისტეს შობაჲ ესრეთ იყო, მ. 1, 18 და სხვა.

მოქმედებითი: ცხოვრებაჲ თქუენი დაფარულ არს ქრისტითურთ ღმრთისა თანა, კოლას. 3, 3 და სხვა.

წოდებით: გუჩინაწარმეტყულებდ ჩუენ, ქრისტე, ვინ არს, რომელ-
მან გცა შენ. მ. 26, 68; მრ. 14, 65 და სხვა.

8. ჩამდენიშ ალაშიანის სახელი ერთად

აღდენ ხანს ჩვენ საუბარი გვქონდა ისეთ შემთხვევებზე, როცა წინადა-
დებებში მოცემული იყო ერთსა და იმავე ბრუნვაში და ერთისა და იმავე
ფუნქციით მხოლოდ ერთი სახელი. ახლა უნდა განვიხილოთ ისეთი შემთხვე-
ვები, როცა მსგავს გარემოებაში წარმოდგენილი იქნება ორი ან მეტი სა-
ხელი. აქ, როგორც ჩანს, საქმე ეხება შერწყმული წინადადების ერთგვარ წევ-
რებს, რომლებიც შეიძლება წარმოდგენილი იყოს ქვემდებარედ, დამატებად,
განსაზღვრებად. ამ შემთხვევაში ძველი ქართული ენის მთელ რიგ ძეგლებს
ემჩნევა ერთი საინტერესო თავისებურება: ორი ან მეტი სახელიდან ამა თუ იმ
ბრუნვაში ბრუნვის ფორმას გვიჩვენებს მხოლოდ ერთი სახელი. ჩვეულებრივ
(თუ ყოველთვის არა) უკანასკნელი, სხვები კი ფუძის სახით არის წარმოდგენი-
ლი. არის ამ ხანის განვითარების უკიდურესი მწვერვალი: აღნიშნულ საკუთარ
სახელთაგან არც ერთს არა აქვს ბრუნვის ფორმა. ყველა მათგანი ფუძის
სახით არის, მოცემული, ბრუნვის რაობას კი არკვევს მათთან მსაზღვრელად
წარმოდგენილი საზოგადო სახელი, რომელიც გვაცნობს და გვაგებინებს, თუ
რომელი ბრუნვის შინაარსით უნდა გავიგოთ ისინი.

აქ აღარ დავაჯგუფებთ სათანადო მაგალითებს იმის მიხედვით, თუ
რამდენი ასეთი სახელია ერთად წარმოდგენილი, რა სინტაქსური ფუნქცია
ავსრია მათ და რომელ ბრუნვაში იგულისხმება ფუძის სახით მოცემული
სახელი. ამის გაგება აქ წარმოდგენილი მაგალითებიდანაც ადვილად შე-
იძლება. ნიმუშებს წარმოვადგენთ ისე, როგორც ამოწერილი გვაქვს ისინი
სხვადასხვა ძეგლებიდან. აი ეს ნიმუშები:

შენი არს განსუენებაჲ წიალთა აბრამამისთა, იხაჲ და იაკობისთა, პარს.
617 წ. აქ სამი სახელიდან გაფორმებულია ორი: პირველი და უკანასკნელი,
ფუძის სახითაა წარმოდგენილი მეორე. ჩვეულებრივ ასეთ შემთხვევაში პირ-
ველი სახელიც გაუფორმებლად არის ხოლმე მოცემული.

...მიერ დლითგან მალღითა წმიდათა მოწამეთა კაროს და იოვანესითა
განქარდა საცთური იგი და უცნებაჲ მიერ აღგილით, პარს. მშპ, 1; უფალო
ღმერთო წმიდათა მოწამეთაო ზალოვანე და ლუკა და მაქსიმეანო, შემეწიე
შეცა, მონასა ამას შენსა, იქვე, მ41 ა.

ყველა აქ დასახელებულ მაგალითს წინ უძღვის ზოგადი განსაზღვრება.
რომელიც გვიჩვენებს, თუ ვინ არიან ეს პირები. რომლებზედაც საუბარია.
ეს განსაზღვრება თითქმის გვეზარება მომდევნო უბრუნველ სახელთა ფორმის
გაგებაში. ასეთი განსაზღვრებებია „წმიდათა“, „მოწამეთა“ და სხვა.

...განიტყიე პირი შენი გოგის ზედა ქუეყანასა მაგოგისსა, მთავრისა მის
როსს, მხოჲ და თიბელისსა, ენეკ. მშ, 2. აქ „როსს“, რასაცვირველია, არაა
გაფორმებული სწორად: თუ გაფორმდებოდა სათანადოდ, უნდა გვქონოდა

ნათესაობით-მიეცემითის ფორმა „როსისსა“, როგორც არის იქვე წარმოდგენილი უკანასკნელი სახელი „თობელისსა“, აქ „როსს“ უფრო ფუძედ არის ნაგულისხმევი. პართლაც, იქვე იგი სუფთა ფუძის სახითაც არის მოცემული: ამა ესერა მე შენ ზედა გოგ, მთავრისა **როს**, მოსოქ და თობელისა, იქვე, 38, 3; 39, 1. ორი ხანი პირველ შემთხვევაში (როსს) ალბათ იმით არის გამოწვეული, რომ ფუძე ხანზე ბოლოვდება (როს) და მარტივ მიცემითში სხვა შემთხვევაში საჭიროა ორი ხანი (როს-ს).

...წამებად წმიდათა და კეთილად მძლეთა მოწამეთა **გურია, ხამონა, აბი-ზახეთი**, პარხ. 1058 ხ; რომელნი მიეშვავსნეს მამის ძნის-წულთა შენთა, ყრმათა მათ ბაბილონისათა **ანანია, აზარია და მისაელს**, იქვე, 1016 ხ; რამეთუ მიშინცა იქმნას გარდაქცევა წყალთა სისხლად **ენუქ და ელიაჲს** მიერ, ვითარცა პირველ მოსეს ზე, თარგმ. გამოცხ. 16, 5; წმიდისა **კოზმან** და **დამიანცხი** ყოველი ჰყო ოქტონებრსა იუზ, იერ. განგ. 54; და ენამან რომელმან თქუას სიტყუად გმობისაჲ **ლმრთისათჳს სედრაქ, მისაქ და აბედნაგოასა**, იგი წარსაწყმედელსა მიეცეს, დანიელ 3, 96 ლავ. ეგვემ აღვილი ოშკის ხელნაწერში ასეა მოცემული: ყოველმან ერმან, ტომმან და ენამან რომელმან თქუას გმობაჲ **ლმრთისათჳს სედრაქ, მისაქ და აბედნაგოასა**, წარსაწყმედელად მიეცენ. აქ არც თანდებულები ერთვის გაფორმებულ სახელს **აბედნაგოასა**, ნაგულისხმევა, რომ ზოგადი სადელისათვის დართული თჳს თანდებული (ლმრთისათჳს) ამასაც ეკუთვნის. სამაგიეროდ ამ სახელს ჩვეულებრივი წესით ბოლოს ა ემატება (ლმრთისათჳს ...აბედნაგოასა).

...და იყვნენ მართალნი წმიდათა თანა მოწამეთა... მამათ-მთავართა **აბრაჰამ, ისაკ და იაკობის** ზანა, მამ. სწავ. 307; არაჲნ ეპოვა ნათ ყოველთაჲნი მსგავსი და სწორი **დანიელისი, ანანია, აზარია და მისაელისი**, დანიელ 1, 19. ამ მაგალითში 4 სახელია ერთად წარმოდგენილი, რომელთაგან გაფორმებული ორია: პირველი და უკანასკნელი; დანარჩენი ორი კი ფუძის სახით არის მოცემული, ჩვეულებრივ ასეთ შემთხვევაში პირველი სახელიც არაა ხოლმე გაფორმებული.

...რაჲმს იხილა მტერმან კეთილად აღორძინებამ **დავით და ტარიჲანისი**, ლიტ. ჯრთ. 200, 18; თქმული მამათ-მთავართა საბარებრისაჲნ სულისა წმიდისა მიერ **მათე და ლუკასჲს** საკითხავი, ლიტ. ქრესტ. 13, 30.

ახლა მოვიყვანოთ ისეთი მაგალითები, სადაც არც ერთ სახელს არა აქვს ბრუნვის ნიშანი და ამ სახელთა ბრუნვას ვარკვევთ მათთან წარმოდგენილი განსაზღვრებების ფორმით, მაგალითად:

წამებად კეთილად მძლეთა წმიდათა მოწამეთა **პავლე, ბილოს, თეონ, იოანე და მოყუასთა** მათთაჲ, პარხ. 943 ხ; კიმ. II, 20 (სათაურში). აქ სახე-
ლები ნათესაობით-სახელობითის ფორმით უნდა იყოს წარმოდგენილი, რასაც არკვევს საზღვრული წამება და აღნიშნულ პირის სახელთა ფუნქციით ნაბაჩი „მოყუასთა მათთაჲ“. ცალკე იქნებოდა: წამებად **პავლესი, წამებად ბილოსი, წამებად თეონისი, წამებად იოანისი**. ასეთი მაგალითი კიდევ: და შევიდა დანიელ სახლსა თჳსსა **ანანია, აზარია და მისაელ**, მოყუასით მი-
სითურთ, დანიელ 2, 17. „დანიელ“ აქ, რა თქმა უნდა, სახელობითშია,

ყველა დანარჩენი — მოქმედებითში იგულისხმება. რასაც ამტკიცებს ბოლოს დართული საზოგადო სახელი „ხოყუსით მისითურთ“. აქ ამ სახელთა ფუძის სახით წარმოდგენას სხვა საფუძველიც აქვს: მათი დასმა მოქმედებითში ჩვეულებრივ არ ხერხდება. მოქმედებითში კირს აგრეთვე საზოგადო სახელის გამოხატვა მრავლობითის ფორმით, რის გამოც აქ გვაქვს „მოყუსით“, თუმცა „მოყუასნი“ საშინ იყვნენ.

ხანდახან ერთად წარმოდგენილ ორ სახელს შორის კავშირი „და“ კავშირით აღიქმება და ეს ორი სახელი თითქმის კომპოზიტის სახეს ატარებს: საყოფელსა წმიდათა კოზმან-დამიანეთასა, მოც გვ. 021, 1. ასეთ შემთხვევაში ბუნებრივია, თუ გაფორმებული აღმოჩნდეს უკანასკნელი სახელი, ხოლო ფუძის სახით იყოს პირველი. ასეთია აგრეთვე გვინება პეტრე-პავლე-თაჲ, კილ-ეტრ. 224 v.

ხოც არ იგულისხმება ზემოთ წარმოდგენილ სხვა შემთხვევებშიც ასეთი მიდგომა და ასეთი შინაარსი? ე. ი. ხოც არა ჰქონდათ წარმოდგენილი „ანარი, აზარი და მისიელ“, „სედრაქ, მისაქ და აბედნავო“ და სხვ. რაღაც ერთ მთლიან, მართალია, რთულ, მაგრამ მაინც ერთ ერთეულად? თითქმის ჰო, დამახასიათებელია, რომ ასეთი თვისების მქონეა არა ყოველნაირი საკუთარი სახელი, არა სხვადასხვა ნაწარმოებიდან ამოღებული საკუთარი სახელი, არამედ ისეთები, რომლებიც მუდამ ერთად იგულისხმებიან, სულ ერთად იხსენებიან, სულ ერთიმეორის გვერდით არიან. ესაა ერთი რომელიმე ნაწარმოების გმირები, ერთი ახრით გამსჭვალული, ერთი შეხედულების მქონე, ერთად მებრძოლი, ერთად მოღვაწე, ერთად წამებული. ისინი თითქმის ერთ განუყოფელ ერთეულს წარმოადგენენ, თითქმის ერთი გმირია, ერთი რთული პერსონაჟი. ასეთებია ანანი, აზარი და მისაელ, პეტრე და პავლე, კოზმან და დამიანე, დავით და ტირიჭან და სხვანი. მათი ერთად ხშირი ხმარება, ერთად ყოფნა, ერთმანეთის გვერდით არსებობა ქმნის შესაძლებლობას ერთ ერთეულად აღიქვან იგი, ერთად გააფორმონ, ან, უკეთ, ამ რთული ერთეულის ბოლო სიტყვა გააფორმონ. ამიტომაც, რომ ბრუნვის ფორმა ამათგან ჩვეულებრივ ბოლო სახელს აღმოაჩნდება.

შეიძლება რაღაც ამის მსგავსი იყოს მოცემული იმ თავისებურებაში, რომელსაც დღეს ვამჩნევთ ორ ახლობელ (ერთნაირი მნიშვნელობისა თუ საპირისპირო) სახელს, რომლებიც „და“ კავშირითაა შეერთებული. ასეთი სახელები ისე იბრუნებიან, როგორც ძველი „კოზმან და დამიანე“, „დავით და ტირიჭან“, „პეტრე და პავლე“ და სხვა, ე. ი. იბრუნვის მხოლოდ უკანასკნელი, პირველი კი ყველა ბრუნვაში უცვლელია, ფუძის სახით არის წარმოდგენილი. ასეთია, მაგალითად, გამოთქმები „მთა და ბარი“, „ცა და მიწა“, „მზე და მთიარე“ და სხვანი. სხვა ბრუნვებში ხშირად გვაქვს დღეს: მთა და ბარმა, მთა და ბარზე, მთა და ბარის და სხვა. ასეთი გამოთქმები ძალზე დამახასიათებელია თანამედროვე ქართულის კილოებისათვის, კილოებიდან კი ისინი სალიტერატურო ენაშიც არის ხოლმე შემოსული.

დღეს ასეთი გამოთქმები უმთავრესად მაშინ გვაქვს, როცა პირველი სიტყვა ერთმარცვლიანია და ადვილად ხერხდება მისი შინაარსობრივად და

ფორმალურად შერწყმა მომდევნო სიტყვასთან (მთა და ბარი, ცა და მიწა), მაგრამ მსგავსი მოვლენა ზოგჯერ ორმარცვლიან სახელებშიც გვხვდება.

აქ შეიძლება ვუჩვენოთ ორიოდ ნიმუში ასეთი გამოთქმებისა:

ვოქრო და ვერცხლით ხო გაესებული ქონდა ზანტუკები¹; მოგვარჩინე ამ წვა და დაგვასა²; ლალადისი ისმის მთა და ველად³; ქვა და გუნდას მოგვარის (ვაეა).

9. მრავლობითი რიცხვის საკითხი ადამიანთა სახელგანთი

აქვს, თუ არა ადამიანთა სახელებს მრავლობითი რიცხვი, მრავლობითი რიცხვის ფორმა? ამ საკითხზე ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში უარყოფითი პასუხია გაცემული. ადამიანთა სახელების ერთ-ერთ თავისებურებად ა. შანიძე, როგორც ზემოთ ვნახეთ, სწორედ იმ გარემოებას თვლის, რომ მათ მრავლობითი რიცხვი არ გააჩნიათ⁴. ამასვე იმეორებს აგრეთვე სტ. ჩხენკელი, რომელსაც, როგორც აღვნიშნეთ, საკუთარი სახელების სათვის სპეციალური გამოკვლევა აქვს მიძღვნილი⁵.

თუ მხედველობაში გვქნება რიცხვის ისეთი გაგება, როგორიცაა საზოგადო სახელების მრავლობითს რიცხვს განვიხილავთ, რა თქმა უნდა, ასეთი მრავლობითი ადამიანთა სახელებს არ შეიძლება ჰქონდეთ. რადგან შეუძლებელია, ვთქვათ, პავლეს ან დანიელის მრავლობითად წარმოდგენა: პავლე პავლეა და დანიელი დანიელია; ისინი ოთხთა პიროვნებაა და, თუ მათ მრავლობითად წარმოვიდგენთ, მაშინ ეს იქნება მრავლობითი არა ცალკე აღებული პავლესი და დანიელისა, არამედ ერთად აღებული პავლესი, დანიელისა და შეიძლება კიდევ სხვათა. ასე გაგებული მრავლობითი, ე. წ. კოლექტივის მრავლობითი ადამიანთა სახელებს შეიძლება ჰქონდეთ და აქვთ კიდევ, ეს არის, მაშასადამე, მრავლობითი რიცხვი, სულ მცირე, ორი ადამიანისა, რომელნიც სხვადასხვა მიზეზის გამო სულ ერთად იმყოფებიან, ერთად იბრძვიან, ერთად მოქმედებენ, ერთად იგულისხმებიან, ერთად იხსენიებიან. ასეთი მრავლობითი რიცხვი, როგორც ვხედავთ, ერთ კონტექსტში მოხსენებული სხვადასხვა პირის სამრავლეზე მიუთითებს. ამ მრავლობითს შეიძლება კოლექტიური მრავლობითი ვუწოდოთ.

საინტერესოა ილინიშნოს, რომ მრავლობითს რიცხვს ასეთ შემთხვევაში გამოხატავენ ერთადერთი სუფიქსი ეთ, რომლის სიძველე და დიდი ხნის წარსული ქარვიადა ცნობილი ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში. ამ სუფიქსით საზოგადო სახელებში ერთადერთი სიტყვა იწარმოება, ესაა კითხ-

¹ ა. ლ. ო. ნ. ტ. ი, ვერცხლი ფოთლოვანი, 1937, გვ. 177.

² ნ. ლ. ო. ნ. ტ. ი, მთხრობები, 1951, გვ. 56.

³ ვმელიან ქუჩაძე, „სამეცნიერო“ გაზ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1947,

პ. 12.

⁴ ა. შანიძე, გვ. ქართ. ენა, გვ. 290.

⁵ სტ. ჩხენკელი, საკუთარ სახელთა ბრუნება თქუთი ხელნაწერის მეფეთა წიგნებში: თბილ. უნივ. შრომები, ტ. 25, 1943, გვ. 153.

25. მ. მ. შანიძე, სახელთა ბრუნება

ვეთი ნაცვალსახელი ვინ, რომლის მრავლობითიც იქნება ვი-ეთ. ჩვენ აქ არას ვამბობთ გეოგრაფიულ სახელებზე, რომელთაც ეს სუფიქსი ძალიან ხშირად აქვთ გამოყენებული. ასეთია: კახ-ეთ-ი, ჭან-ეთ-ი, იმერ-ეთ-ი, სპარს-ეთ-ი, სა-ფრანგ-ეთ-ი და სხვა, სადაც ეს ეთ სწორედ მრავლობითობის გამომხატველი სუფიქსია¹.

აღამიანთა სახელების მრავლობითობის აღსანიშნავად ეთ სუფიქსის გამოყენება თავისთავად მიუთითებს ამ მოვლენის სიაგლეზე. აქ ჩვენ უნდა გვექონდეს ასახული სახელებში რიცხვის კატეგორიის ჩამოყალიბების ის საფეხური, როცა გვექონდა ეთ სუფიქსი და არ გაგვაჩნდა წ; ამ ეთ-ს დაკისრებული ჰქონდა ის ფუნქციები, რაც, ვთქვათ, აღეს ებ-ს აქვს მიჩენილი: იგი გამოხატავდა სახელთა მრავლობითობას ყველა მრუნვაში, მათ შორის სახელობითის წინაპარშიც². ამ ამ უძველესი ვითარების გადმოწამით უნდა იყოს აღამიანის სახელთა ის მცირეოდენი მაგალითები, რომლებშიც მოგვეპოვება მრავლობითობის ნიშანი ეთ. რამდენადაც მცირეა ასეთი მაგალითები, იმდენად დიდია მათი მნიშვნელობა. ამიტომ ჩვენ ხელთ არსებულ მასალებს აქ შედარებით უხვად წარმოვადგენთ.

ოთხთავში ერთ ადგილას გადმოცემულია ზღაპრული ამბავი, თითქოს იესუმ საფლავიდან აღადგინა 4 დღის მკვდარი ლაზარე. ეს საოცარი ამბავი თითქოს მთელ მხარეს ზოედოო. გაკვირვებული ებრაელები ჯგუფ-ჯგუფად ზოდოდნენ ყოველი მხრიდან მკვდრეთით ამდგარი ლაზარეს დებთან — მარიამთან და მართასთან და, რა ნახეს ეს, ირწმუნეს ქრისტეო. ამ კონტექსტშია მოცემული აღიშის ოთხთავის ერთი ფორმა, რომელიც ახლა იპყრობს ჩვენს ყურადღებას. იქ სწერია: და მრავალნი ჰტრიათა მათგანნი, რომელნი მოსრულ იყვნენ მარიაშეთა, ვითარცა იხილეს, რაჲ-იგი იქმნა, ჰრწმუნა მისი (ი. 11, 45 C).

რაი აქ ეს „მარიამეთა“³ ეჭვი არაა, ეს მრავლობითის ფორმაა, მაგრამ განა რამდენი მარიამი იყო იქ? მარიამი ერთი იყო, მაგრამ ეს მარიაშეთა მრავალ მარიამს კი არ გულისხმობს (ეს უაზრობაა); არამედ მარიამსა და მის დას მართას. ეს ასეც არის გადმოცემული DE-ში: რომელნი მოსრულ იყვნენ მარიაშთა და მართაჲსა. და აი ამ მარიამისა და მართას მრავლობითობაა გადმოცემული ეთ სუფიქსით. საინტერესოა, რომ ამ შემთხვევაში მართა არც იხსენიება; ეს ასეც უნდა იყოს: აქი მისი იქ ყოფნა სათანადო სუფიქსით არის გამოხატული.

ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ ეთ მრავლობითობის ნიშანს უშუალოდ მოსდევს მრუნვის ნიშნისეული ა (ა-ად), რომელიც ნათესაობით-ვითარებითზე მიუთითებს. ეს მხოლოდ აქ და ამ მაგალითში რაღაც ეჭვებს, იგი სხვა შემთხვევებშიც შეორდება. მოყიჯვანოთ სხვა მაგალითებიც:

¹ ა. წაწიძე, გრამატ. საფუძვ. გვ. 140; ვ. თოფჩიძე, გეოგრაფიულ სახელებზე, თბილისში ჩვენი შეცნობები, № 11—12, 1924.

² ა. წიქოძე, მრავლობითობის სუფიქსთა გენეზისისათვის ქართულში იბერ., კავკ. VI, 1924, გვ. 74.

წამებაა წმინდა და კეთილად მძლეთა მოწამეთა გურობა, სამონა, აბი-
ზოხეთი, რომელნი იწამნეს ქალაქსა ედესას, პარხ, 1068 ხ, ამ მაგალითში
სამი პირის სახელებია წარმოდგენილი, მრავლობითობისა და ბრუნვის ნიშანი
ამათგან უკანასკნელს აქვს. ეს მტკიცე წესია საერთოდ. აბიზოხეთი ასე უნ-
და დაეწოდებოდა: აბიზოხ-ეთი, სადაც აბიზოხ ფუძე იქნება, ეთ — მრავლობი-
თობის ნიშანი, რომელიც ამ შემთხვევაში სამი პირის (ერთგვარი კოლექტი-
ვის) მრავლობითობას აღნიშნავს; ი სახელობითი ბრუნვის ნიშანია, რომ-
ლითაც ეს ფორმა მის საზღვრულს უთანხმდება: წამება-მ... აბიზოხ-ეთი.

ეთ მრავლობითობის ნიშანია, ვთქვით ჩვენ. მაგრამ მართა ამის
აღნიშვნა არ კმარა. ის ნათესაობითს ბრუნვასაც გამოხატავს: წამება-მ...
აბიზოხ-ეთი. აბიზოხეთი-ს ნაცვლად საზოგადო სახელი რომ გვექონოდა,
მაშინ შევქნებოდა: წამება (ვთქვათ) მოწამე-თა-მ. აქ საჭიროა აღინიშნოს,
რომ მრავლობითობის ეთ ნიშანს არსად არ ახლავს ემფატიკური ა. მაშა-
სადაც, ის წინ უსწრებს ნაწევრის ჩამოყალიბებას. მდრ. წამება-მ...
აბიზოხ-ეთი, მაგრამ: წამება-მ... მოწამე-თა-მ.

ბოლოს, იმასაც დავუმატებთ, რომ მაგალითში სამივე სახელი სახეზეა,
რომელთა მრავლობითობაც უნდა აღინიშნოს (გურობა, სამონა, აბიზოხ). ამ
მხრივ ეს მაგალითი განსხვავდება პირველი მაგალითისაგან (პურბანი... მო-
ვიდეს მარამეთა), სადაც ორი სახელიდან მხოლოდ ერთია წარმოდგენილი,
მეორე კი იგულისხმება. ორივე ეს ხერხი დასაშვებია, ორივე გვხვდება
ტექსტებში. კერძოდ, პირველი სახისაა შემდეგი მაგალითი:

წარ-რამ-ვიდეს პანფილ პავლეფონი, მივიდეს ივინი პერგელ პანფილი-
აქსასა, მოც. 13, 13¹.

რამ არის აქ „პავლეფონი“? რის თარგმანია ის? ბერძნულში ამის ადგი-
ლას იკითხება *ὁ Πάυλος ὁ Πανφύλιος*, რაც ნიშნავს: პავლე და მისი მსლებლები,
თანამგზავრები, ანაღა (სხვა შემთხვევაში *ὁ Πάυλος* შეიძლება იგულისხმე-
ბოდეს: თვითონ და მისი ზეგობრები, მოწამეები, მოაზრებები, მიმდევრები,
ჯარისკაცები და სხვა). ასევე მრავლობითის ფორმით არის ის წარმოდგე-
ნილი სომხურშიც (*Պաւլոսնայ*), რუსულში (*Павел и бывшие при нем*),
გერმანულში (*Paulus und seine Gefährten*) და სხვა. სწორედ ასე გაუგია
ეს ადგილი მოციქულთა საქმის მეორე ჯარიანტის (I და II რედაქციების)
ავტორს და „პავლეფონი“-ს ნაცვლად მოუცია „პავლე და მისთანანი ივი“,
ზუსტი თარგმანია! „პავლეფონი“, მაშასადამე, არის თვით პავლე და მისი
თანამგზავრები, ან: მისი მსლებლები, ან: ვინც მასთან არის, მისი ანაღა.

წინათ განილულ მაგალითთაგან პავლეფონი იმათ განსხვავდება, რომ
აქ მრავლობითობის ძველ ნიშანთან ერთად (ეთ) გვაქვს კიდევ ანაღი ნი-
შანი ნ: პავლე-ფონი. აქ ჩვენ გვაქვს სრული ანაღოვია ცნობილი ფორმისა
ფი-ფონი, ორივეგან წარი მერპინდელი დანაშაულია. ის შეიძლება მხო-

¹ გ. დონდუა, „თიპოგრაფიკა“-ისა და „ნეოლოგიური ფორმის გერმანულენოვანი
სრულად რუსულად წყაროებში: თბილ, უნივ. შრომები, ტ. 33 B. 19:8, გვ. 142—143.

ლოდ მას შემდეგ გაჩენილიყო, როცა საკმაოდ დაბნელებული იყო ეთ-ის ფუნქცია და მის გვერდით წარის არსებობა უხერხულობას აღარ იწვევდა. ზოგ შემთხვევაში აუცილებელიც იყო.

„პავლეეთნი“ მოციქულთა საქმის ძველ რედაქციებში გვაქვს მოცემული (C და F რედაქციებში). ამავე წიგნის მერმინდელ რედაქციებში (L და R რედ.), როგორც ვნახეთ, იგი უკუგდებულია. ეტყობა, ამ დროს მსგავსი ფორმები უკვე აღარ იყო ხმარებაში და გაუგებარიც ყოფილა. ამიტომაცაა, რომ იგი აქ შეცვლილია აღწერითი ფორმით — პავლე და მისთანანი იგი, რომელიც უფრო გასაგებიც იყო და უფრო მეტად აკმაყოფილებდა იმდროინდელი სალიტერატურო ქართულის მოთხოვნილებას.

...და ვითარცა აღვიდოდეს აბბა კონონეთნი კოსტანტინეპოლისა, თითო-სახენი ტირნი შეაჩუენნა მათ ასკიდა, კიმ. II, 217, 32. „კონონეთნი“ ცხატულიად ისეთივე ფორმაა, როგორც „პავლეეთნი“. მაშასადამე, ის ნიშნავს: კონონ და მისთანანი (ე. ი. მისი მხლებლები, მისი თანამგზავრები, მისი მომხრეები, მისი მოახრეები, მისი მოწაფეები, მისი ამაღა). ეს „მისთანანი“ ტექსტში მართლაც არის მოცემული: ხოლო ნეტარმან კონონ და მისთანათა ვითარცა პოვეს ესევითარი ჟამი, შევიდეს შეფისა და უთბრეს ესე უოველი, იქვე, 218, 4. სწორედ ეს „კონონ და მისთანანი“ არის ჩვენთვის საინტერესო ფორმა კონონეთნი. ოღონდ უნდა შევნიშნოთ, რომ კონონეთნი დამოუკიდებლად აღებული სახელია და არა მსახდგრელი, როგორც ეს ჰგონია ვ. დონდუას¹.

...მაშინ ნონოსეთ წიგნი მიუწერეს მთავარებისკოპოსსა პეტრეს სიტყვთა თეოდორსითა, იქვე, 214, 14. ნონოსეთ სუფთა მოთხრობითი ბრუნვაა: ნონოს-ეთ; ის ნიშნავს: ნონოსმა და მისიანებმა, მისმა ამხანაგებმა².

და პრქუა დანიელ ამელსადას, რომელი-იგი დაედგინა საჭურისთ-მოვარსა მას დანიელეთ ზედა, ანანია, აზარია და მიხაელეთ ზედა, დანიელ 1, 11.

დანიელეთ და მიხაელეთ სუფთა ნათესაობითის ფორმებია, რომელთაც თანდებული ზედა ახლავს. „დანიელეთ ზედა“ ნიშნავს: „დანიელსა და მისიანებზე“. „მისაელეთ ზედა“ უფრო კონკრეტული შინაარსისაა და ზმავში, მისაელის გარდა, იგულისხმებთან ანანია და აზარია, ამ ორ მაგალითში მრავლობითობის ზემოთ აღნიშნული ორი სახის ასახვა გვაქვს: პირველში (დანიელეთ ზედა) მარტო დანიელ არის წარმოდგენილი და სხვები (მისი მიმდევრები და მისიანები) იგულისხმებთან; მეორეში (ანანია, აზარია და მისაელეთ ზედა) სამივე პირი წარმოდგენილი, მაგრამ მრავლობითობის ნიშანი ეს მხოლოდ ერთს — უკანასკნელს აქვს.

უნდა აღვნიშნოთ, რომ ოშკის ხელნაწერის მიერ აღმნიშნო სახელების მრავლობითში წარმოდგენა ამ შემთხვევაში ბერძნულით არ არის გამოწვეული:

¹ ვ. დონდუა, დასაზ. ნაშრომი, გვ. 142.

² იქვე.

ბერძნულში აქ აღარ გვაქვს იმ *παρ τὸν Δαυιδ*-ს, ბერძნულში მხოლოდითი რიცხვითი ორივე შემთხვევაში: *ἐπὶ Δαυιδ* *καὶ Ἀνανίαν*, *καὶ Μισαήλ*, *καὶ Ἀζαρῆν*. მრავლობითის ფორმები არც ბიბლიის თბილისურ გამოცემაშია მოცემული, იქაც მხოლოდითი რიცხვით ორივე შემთხვევაში: „დანიალის ზედა, ანანია, მისაელ და აზარიასა“. როგორც ჩანს, ოშკის ბიბლიის მთარგმნელისათვის „დანელეთ“, „მისაელეთ“ და მსგავსი ფორმები იმდენად ჩვეულებრივი და გასაგები ყოფილა, რომ აზრის უფრო ნათლად გადმოსაცემად მათ მაშინაც კი მიმართავდა, როცა ბერძნულში შესატყვისი ფორმები მხოლოდითით იყო გადმოცემული.

აქ მოყვანილი მეორე მაგალითი იმ მხრივაცაა საყურადღებო, რომ სამი სახელიდან პირველი ორი მხოლოდ ფუძის საბით არის წარმოდგენილი (ანანია, აზარია და მისაელეთ ზედა), რიცხვისა და ბრუნვის ნიშანი მხოლოდ უკანასკნელს აქვს. მაგრამ ამ მოვლენაზე ზემოთ გვქონდა ლაპარაკი და აქ აღარ გავიმეორებთ, დავუმატებთ მხოლოდ, რომ ეს სუფიქსი ამ მაგალითში (და, საერთოდ) შეიძლება მართლაც ამ სამი პირის მრავლობითობას კი არ აღნიშნავდეს, არამედ სხვებისასაც—მათი თანამოაზრეებისა და მიმდევრებისას...

...ხოლო ანგელოზი იგი უფლისაჲ გარდამოვდა შორის **აზარიაეთსა** და მიმოდაყარა ალი იგი საკუთლისა მისგან ცეცხლისაჲსა, დანიელ 3, 49.

აზარიაეთსა, ცხადია, მრავლობითია და აზარიასთან ერთად გულისხმობს ანანიასა და მისაელს, რომელნიც კონკრეტულად აქ არ არიან მოხსენებული (შდრ. რუს.: с Азариею и бывшими с ним). ეს-ს მოსდევს მიცემითის ნიშანი *ს-ა* იმიტომ, რომ **შორის** თანდებული წინ არის მოქცეული: **შორის აზარიაეთსა** (შდრ. შორის მათსა). თანდებული რომ სახელის შემდეგ ყოფილიყო, გვექნებოდა: **აზარიაეთ შორის** (შდრ. მათ შორის), როგორც გვქონდა კიდევ „დანელეთ ზედა“, „მისაელეთ ზედა“. დავსძენთ ბოლოს, რომ ნაბეჭდ ბიბლიაშიც ამნაირი ფორმაა მოცემული.

ამავე პირთა შესახებ თხრობისას სხვა ძეგლში ეს სუფიქსი უკვე მეორე სახელს — ანანიას — აქვს დართული: აწ უკუე ვითარმცა უწყოდეთ, ვითარმედ ერეოდეს **ანანიაეთნი** აღსა მას ცეცხლისასა, უდაბნ. 114 v. აქ „ანანიაეთნი“, ცხადია, გულისხმობს თვით ანანიასა და მის ორ ამხანაგს — აზარიასა და მისაელს. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ამ მაგალითშიც სამი პირის მრავლობითობა ისეა აღნიშნული ანანიაზე დართული ეს სუფიქსით, რომ ორი დანარჩენი პირი არც არის მოხსენებული, ეს გასაგებია: ერთ მათგანზე დართული მრავლობითობის ეს სუფიქსი სწორედ იმ ორ დანარჩენსაც გულისხმობს.

...შეძრწუნდა იგი ამას ზედა და უბრძანა უოველთა მათ პყრობილთა განკსნაჲ და განტევებაჲ პატროკლში და **ბარსაბაეთი** მოყუსებითურთ მათით, PO, 108, 11.

ეს მაგალითი სხვებისაგან იმით განსხვავდება, რომ პირველი სახელი მხოლოდითის ფორმითაა მოცემული (განტევებაჲ **პატროკლში**), ხოლო მეორე—მრავლობითით (განტევებაჲ... **ბარსაბაეთი**). ამ **ბარსაბაეთი**-ში, უეჭველია, იგულისხმებიან ბარსაბას ამხანაგები, რაც იქვეა აღნიშნული გამოთქმით

„მოყუსებითურთ მათით“, სწორედ ეს (და აგრეთვე სხვა) „მოყუსებია“, რომ იგულისხმება ფორმაში ბარსაბაეთი. სხვა მხრივ ბარსაბაეთი სრულიად ისეთივე ფორმაა, როგორც აზარიეთი, პავლეეთი, და ცალკე შეზერების არ საჭიროებს.

დასასრულ, მოვიყვან ისეთ მაგალითებს, რომლებშიც ორი სახელი ერთმანეთთან არის დაკავშირებული „და“ კავშირის გარეშე, ისინი თითქოს კომპოზიტს წარმოადგენენ:

თქა ეთ პეტრე-პავლეაჲ საქსენებელი, კილ-ეტრ. 224 v; დიიწერა წმიდასა მთასა ოლინბოასასა, საყოფელსა წმიდათა კოჴმან-დამიანეთასა. პალ. აღბ. 301, 10; მოც. 021, 1.

პეტრე-პავლეაჲ, ცხადია, ნიშნავს: პეტრესა და პავლეს (სახსენებელს), ასევე კოჴმან-დამიანეთასა — კოჴმანისა და დამიანეს (საყოფელს). მაგრამ აქ ყურადღებას იქცევს ორი გარემოება, რითაც ეს მაგალითები განსხვავდება წინა მაგალითებისაგან: ა) ჯერ-ერთი, ორივე შემთხვევაში ორი უ-დგან ერთი-ლა გვაქვს შემოტრიალებილი. მოსალოდნელი იყო პეტრე-პავლეეთი, კოჴმან-დამიანეთი. როგორც გვქონდა პავლეეთი; ბ) მეორე მხრივ, ამ მაგალითებში გვაქვს ემფატიკური ა (პეტრე-პავლე-თ-ა-ჲ, კოჴმან-დამიანე-თ-ა-ჲ), რაც მათს შედარების სიახლეზე მიუთითებს¹.

ეთ სუფიქსიან ფორმებს სპეციალურად ეხება ვ. დონდუა ზემოთ დასახელებულ შრომაში: „ლიბარიტეთ“-ისა და ანალოგიური ფორმის გვარსახელებისათვის ქართულ ისტორიულ წყაროებში². ავტორს აქ აინტერესებს ისეთი ფორმების გარკვევა, როგორიცაა ლიბარიტეთი, ენტანგეთი, შარვანშეთი, დურძუკეთი, სუქმანეთი, გაგიკეთი, შამირამეთი და მსგავსი სახელები, რომლებიც ჩვენს საისტორიო მწერლობაში გვხვდება. აქვე აქვს ავტორს დასახელებული და განხილული ჩვენს მიერ ზემოთ მოყვანილი პავლეეთი, კონონეთი და ნონოსეთი.

ავტორს საკითხი ძირითადად სწორად აქვს გადაწყვეტილი. ოღონდ უნდა შევნიშნოთ, რომ ეს სუფიქსი მკვეთრად არ არის დასაბუთებული. როგორც მრავლობითობის ნიშანი. შემდეგ: ავტორს სურს ყველა ასეთ ფორმაში უგუველად დაინახოს მსაზღვრელი და ძალად ცდილობს გამოიწილოს ტექსტში არარსებული საზღვრული (მაგალი) კონონეთი, (მაგალთა) კონონეთთა და სხვა. მსგავსი სახელთა შინაარსის დადგენაშიც შეიძლება ზოგი რამ სადავო იყოს: პავლეეთი, კონონეთი, ნონოსეთი და მსგავსი ფორმები გვიჩვენებს, რომ მათი თავდაპირველი მნიშვნელობა იყო: პავლე და მისთანანი, კონონ და მისთანანი, ნონოს და მისთანანი, ე. ი. თვითონ და მასთან ზყოფნი, მისი მხლებლები, მისი მიმდევრები, მისი მოაზრებები (ამხანაგები, მეგობრები, ჯარისკაცები, ამაღა და სხვ.). საერთოდ ეს წერილი მართებულად გადმოსცემს საქმის ვითარებას და სწორ დასკვნებს იწვევს.

¹ შეუძლებელია დავუშვათ, რომ აქ მრავლობითობის სუფიქსი უ-ა სუფიქსი გაქრანდეს ასეთი ფორმები გვხვდება ე ფუძიან სახელებში და, ცხადია, თ ორი ე-ს შერწყმის შემდეგ ცალკე დარჩენილი. ასეთ შემთხვევაში კი მას ემფატიკური ა ადვილად დაემატებოდა.

² თბილ. უნივე. შრომები, ტ. 33 B, 1943, გვ. 133—136.

ამავე საკითხს ეხება ქ. კეკელიძის ახლანდელი გამოქვეყნებული შრომა: „ეთ. სუფიქსიანი კრებითი სახელები ქართულში“¹. ავტორს შეაქვს ე. დონდუის აღნიშნულ შრომაში ზოგიერთი შეხსოვნა (შამიარამეთის შესახებ), იძლევა თავის საინტერესო დაცვას ზოგი ამ ფორმის შესახებ და, ბოლოს, უმატებს ამ რიგის სახელებს (მინა-ერმოვინეთი, ანდრონიკეთი, კლეოპაეთი, აკინდინეთი და სხვა)². საერთოდ კი ე. დონდუას წერილის ძირითადს აზრს ქ. კეკელიძე იზიარებს.

ბოლოს, შეიძლება ორიოდ სიტყვით დავსძინოთ, რომ ძველ ქართულში ადამიანთა სახელებში ეხვდებით მრავლობითობის მაგარ წარმოებას, რომელიც დაკავშირებულია ეან-იან სუფიქსთან. მისი შინაარსიც არ უდრის ზემოთ განხილული მაგალითების ეთ სუფიქსიან ფორმათა შინაარსს.

ჩვენ მხედველობაში გვაქვს ისეთი ფორმები, როგორიცაა აზალ-ეან-ი, იოსედეკ-ეან-ი (იოსედეკ-იან-ი), ბარაქ-ეან-ი, სალათილ-ეან-ი, შიქელ-ეან-ი და სხვა. ამ ფორმების შედარება სათანადო ბერძნულ, სომხურ და ბიზნის სხვა თარგმანებთან გვიჩვენებს, რომ ისინი ყოფილ შამიარამეთის აღნიშნულ შთამომავლობას (შამიარამეთს) და შემკვიდრებულ მითითებებს. ვიდრე გარკვეული პირობების მრავლობითობაზე. ამის კარგი მაჩვენებელია იოვანე „საბანისძისა“ და იოვანე „საბანეან“-ის პარალელური ხმარება: წამება წმიდისა აბოგისი, იანეარსა³ „აღწერილი იოვანე საბანეანისა“ (ი. ჯავ. აღწ. 29, 20). ასეთივე შინაარსისა უნდა იყოს აგრეთვე ზემოთ მოყვანილი მაგალითებიც: ზორობაზელ სალათილ-ეანი (2 ეზრა 6, 2) უდრის Зоробавель, сын Салафиил, ისო იოსედეკ-ეანი (2 ეზრა 5, 47) — сын Иоседака, იონათან აზალ-ეანი და ეხვია თოკ-ეანი (2 ეზრა 9, 14) — Иовиан, сын Асаи, и Езекия, сын Феоханы და სხვა. ამიტომ ასეთ ფორმებიან სახელები ეან || იან სუფიქსების შემდეგ ლეზულობს ბრუნვის ნიშნებს და იბრუნება ჩვეულებრივად: რომელნი გამოვიდეს ზორობაზელის თანა სალათილ-ეანისა და ისუას იოსედეკ-იანისა (1 ეზრა 12, 1); ისო იოსედეკ-ეანს (2 ეზრა 6, 2) და სხვა. აქ აღნიშნული წარმოება მოგვაგონებს დღევანდელი ქართულის ფორმებს, როგორიცაა ოთარაანი, თათარაანი, პეტრუანი, კოშმან-ანი და სხვა⁴. მაგრამ ამ საკითხებს სპეციალური შესწავლა ესაჭიროება, ხოლო აქ ამას ვერ გამოვუდგებით.

II. გეოგრაფიული სახელები

გეოგრაფიულ სახელებად მიიჩნევენ ქვეყნების, მხარეების, ქალაქების, სოფლების, ზღვების, ტბების, მდინარეების, მთებისა და მსგავს სახელებს. აქვე

¹ ქ. კეკელიძე, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ტ. III, 1955, გვ. 116-119.

² იქვე, გვ. 118.

³ ა. შანიძე, გრამატ. საფუძვ. გვ. 124; ს. ჯანაშია, თუბალ-თაბალი, ტიბარენი, ანტონი: ერიკის მომბე, ტ. I, 1937, გვ. 210-219 და სხვ.

იგულისხმება სხვადასხვა ხასიათისა და სხვადასხვა სიდიდის დასახლებული პუნქტების სახელები და სხვა. ყველა ასეთი სახელი ქვემოთ სიმოკლისათვის „გეოგრაფიულ სახელად“ იქნება მოხსენებული.

1. გეოგრაფიულ სახელებზე გეოგრაფიულ სახელებში

გეოგრაფიულ სახელთა ბრუნება საგრძნობლად განსხვავდება ადამიანთა სახელების ბრუნებისაგან და თითქმის მთლიანად უთანაბრდება საზოგადო სახელებისას. გეოგრაფიული სახელები დაუბრკოლებლად აწარმოებს ყველა ბრუნვას, მათ მოგზაურობათ ისეთივე ბრუნვის ნიშნები, როგორც საზოგადო სახელებს; მათი ფუძეებიც ისევე ექვემდებარება კლმშვისა და კვეცის კანონებს, როგორც საზოგადო სახელთა ფუძეები. ერთი სიტყვით, გეოგრაფიულ სახელთა სახით ჩვენ წინაშეა, არსებითად რომ ვთქვათ, საკუთარ სახელთა ერთი ჯგუფი, რომელსაც ზოგი რამ ასხვავებს საზოგადოთაგან. ესაა უმთავრესად ის გარემოება, რომ გეოგრაფიულ სახელებს მრავლობითი რიცხვის ფორმები არა აქვთ და მათარებით თითქმის ყოველთვის დონის საშუალებით აწარმოებენ (ქართლ-დ). მაგრამ ამითგან რიცხვი არც ყველა საზოგადო სახელს გააჩნია (გულწრფელობა, სიბერე, ნავთი...), ხოლო ვითარებითი ბრუნვის ნიშანი დ(ა) და არა ად ნაცვალსახელებშიც გვაქვს (ჩემ-დ-ა) და ზოგი ტიპის არსებითათვისაც არ არის უცხო (იღვი-დ, სახ-ი-დ). რაც შეეხება მიცემითში მარტო ხანის გამოყენებას, ასეთი შემთხვევები საზოგადო სახელებშიც გვაქვს, როცა ეს უკანასკნელი იდგილის გარემოებად არის გამოყენებული (უდაბნო-ს, სამამო-ს, საეკრო-ს, საპყრობილეს...), ხოლო, როცა ამ ფუნქციით არაა ნაშარი, თვით გეოგრაფიული სახელიც მიცემითში ჩვეულებრივი ხ-ა სუფიქსით გვევლინება (მოსრვიდა იდუმიახ-ა). ასე რომ, გეოგრაფიული სახელები ძველ ქართულში არსებითად საზოგადო სახელებსავე იმართვის, საზოგადო სახელებისაგან განსხვავებით მათ ზოგიერთი მცირე თავისებურება ახასიათებს.

გეოგრაფიულ სახელთა ბრუნების პარადიგმებს ქვემოთ წარმოვადგენთ. აქ კი წინასწარ ცალკეულ ბრუნვებზე უნდა შევჩერდეთ.

წრფელობითი

წრფელობითი ბრუნვა გეოგრაფიულ სახელებსაც აქვთ. ის სრულიად ისეთსავე პირობებში იხმარება, როგორც ეს საზოგადო სახელებთან დაკავშირებით ვნახეთ. აქ ყველაზე ხშირად ეს ეხება იმ შემთხვევებს, როცა ეს სახელები „რქუმა“ და „წოდება“ ზმნებთან არის წარმოდგენილი. გეოგრაფიულ სახელებს ამ შემთხვევაში კარგად აქვთ დაცული წრფელობითის „ფორმა“, ე. ი. სუფთა ფუძის სახით არის მოცემული. ვნახოთ ამის მაგალითები:

და მოქმნა ზღუდე წყლით კერძო, და პრქან არმაზ, მოქც, (ისტ. ქრესტ. 268, 10); დაბასა შინა, რომელსა ბაზატუნ ეწოდების, კაცი ვინმე იყო მდიდარი, ანტიოქ. 80, 36; და კუალად რომელსა შინა არს მეფობაჲ სპარს-

თაჲ, **ბაბილონი** და მეძვე ეწოდების. და სხუთა ყოველსავე ქალაქსა, ბოროტთა ზედა მოხარულსა, **ბაბილონი** ეწოდების, თარგმ. გამოცხ. 17, 6. ეს მაგალითი იმითაც არის საინტერესო, რომ გეოგრაფიული სახელის გვერდით არის მოცემული საზოგადო სახელი, და ზმნა „ეწოდების“ ორივესაგან ერთნაირ ფორმას — წრფელობითს — მოითხოვს: **ბაბილონი** და **მეძვე** ეწოდების; მივიდა და დაეშენა ქუეყანასა, რომელსა ჰრქვან **ნაზარეთ**, მ. 2, 23; აღმოვიდა იოსებცა გალილეაჲთ, ქალაქით **ნაზარეთით**, ჰურიისტიანად, ქალაქად დავითისა, რომელსა ჰრქვან **ბეთლემ**, ლ. 2, 4; განეშორა თჳსაგან ადგილსა ქალაქისასა, რომელსა ჰრქვან **ბეთზაიდა**, ლ. 9, 10; არს იერუსალმის ცხოვართა საბანელსა მას ტბაჲ, რომელსა ჰრქვან **ებრაელები ბეთეზდა** (ბეთესდა C), ი. 5, 2; მოვიდეს ადგილსა მას, რომელსა ჰრქვან **გოლგოთა**, მ. 27, 33; წარვიდა მიერ... ქალაქსა, რომელსა ჰრქვან **ეფრემ** (რომელსა ერქუა **ეფრაიმ** C), ი. 11, 54; წარვიდოდა იესუ ქალაქად, რომელსა ჰრქვან **ნაიფ** (ნაიდ C), ლ. 7, 11; დაჯდა იგი საყდართა ზედა, ადგილსა მას, რომელსა ჰრქვან **ქეფენილ**, ხოლო **ებრაელები კაპპათა**, ი. 19, 13. ამ მაგალითშიც გეოგრაფიულ (ებრაულ) სახელთან ერთად წარმოდგენილია საზოგადო სახელი და ისიც წრფელობითშია დასმული: **ქეფენილ**. აქედან: **კაპპათა**-ც, **ცხადია**, წრფელობითია.

ასე რომ, შეიძლება დავასკვნათ: გეოგრაფიულ სახელებს წრფელობითი ბრუნვა აქვთ სწორედ ისევე, როგორც საზოგადო სახელებს. ბრუნვა აქაც ფუძის სახით არის წარმოდგენილი. ყველა აქ დამოწმებულ და სხვა მსგავს სახელს სახელობითში ექნება ბრუნვის ნიშანი: **არმაზ-ი**, **ბეთლემ-ი**, **ნაზარეთ-ი**, **ბაბილონი-ი**, **ბეთანია-ჲ** და სხვა.

ს ა ხ ე ლ ო ბ ი თ ი

გეოგრაფიულ სახელებს სახელობითი ბრუნვაც ჩვეულებრივი სახით აქვთ წარმოდგენილი: თუ სახელი თანხმოვანფუძიანია, მას ბრუნვის ნიშნად ა აქვს (**იმხან-ი**, **არმაზ-ი**, **ტფილის-ი**), ხოლო, თუ ხმოვანფუძიანია, მისი ბრუნვის ნიშანი ჯ იქნება (**ოპიზა-ჲ**, **ხანძთა-ჲ**, **მიძნაძორო-ჲ**). ამ მხრივ, როგორც ეხედავით, არავითარი განსხვავება არ არის გეოგრაფიულ სახელებსა და საზოგადო სახელებს შორის. ამ წესს ექვემდებარება აგრეთვე უცხოური წარმოშობის სახელებიც (იერუსალმ-ი, **ბეთლემ-ი**, **ბეთანია-ჲ**, **ურბა-ჲ**). ამ გარემოებას აქ განსაკუთრებით ვუსვამთ ხაზს, რადგანაც ზოგ სხვა შემთხვევაში უცხოური წარმოშობის გეოგრაფიული სახელები იჭენენ ერთგვარ თავისებურებას, საგსებით არ მისდევენ ქართულ სახელებს. ამაზე ქვევით, აქ კი მოვიყვანოთ სათანადო მაგალითები.

თ ა ნ ხ მ ო ვ ა ნ ფ უ ძ ი ა ნ ი ს ა ხ ე ლ ე ბ ი

და საზღვარი დაუდგა მას **მერეთი** და **ეგრის-წყალი** და **ხონი** და მთაჲ **ცროლისაჲ** და წარვიდა, მოქც. (ისტ. ჰერესტ. 268, 1); ამაჲ აღმართა კერპი დიდი **ცხრისა** ზედა და დასდგა სახელი მისი **არმაზი**, იქვე, 268, 9;

მცხეთაჲ ათხელდებოდა და ტფილისი ეშენებოდა. იქვე. 269, 2; უკეთურმან მან ცქირმან... მძლავრებით დაიპყრა ანჱი, ხანძთ. 144, 38; შატერდი... სხუათა მათ უდაბნოთა მცირედ შორავს. იქვე. 151, 38; და ესრეთ წარემართა ოშხანი კეთილად. იქვე. 120, 1; მოილოცეს... წყაროჲს-თავი. იქვე. 121, 20; ზეტლეში ქალაქი არს ჰურიასტანისაჲ. სვან. 26 ხ; მაშინ განვიდოდა მისა იერუსალმში ყოველი და ყოველი ჰურიასტანი. მ. 3, 5; დაუტევა ნაზარეთი და მოვიდა და დიემკდრა კაფარნაუმს. მ. 4, 13; სოფლში ფრიად დიდი იყო და სეგორი ფრიად მცირე იყო. მამ. სწავ. 270; და ვითარცა მოიყვანეს ზაბილონდ. რომელ არს ბაღდადი, პარხ. 935 ა; ვითარცა დაიქცა სოფლმეთი და გომორეთი და მოსაზღვრენი მისნი, იერ. 49, 18; აფრიკეთი სარკინოზთა შიეც, კიმ. 1, 69, 8; და მდინარე მესამე ტეროხი, დაბ. 2, 14 ლავ; შროში დღესასწაულობს მათოჲს, პარხ. 564 ა. ეს უკანასკნელი სიტყვა სხვაგან ბოლოკიდურად ხმოვნით არის წარმოდგენილი: შროში (ნ. აქვე ქვემოთ).

ხმოვან ფუძიანი სახელები

მაშინ შეიძინეს ორნი ესე ქალაქნი: მცხეთაჲ და უყარმაჲ, მოქც. 58, 10; ხანძთაჲ სულიერად მშობელი არს ჩუენ ყოველთაჲ. ხანძთ. 123, 41; რომელ არიან ოშიზაჲ და ფრთენი მისნი — ბერთაჲ და მახლობელნი მისნი — მიძნაძორთაჲ და წყაროჲს-თავი. იქვე. 151, 36; აწ უმეტესად განიხარებს და განსცხრების ქალაქი ურმაჲ, ურპ. 348, 16; დავიპყარ აბაზიაჲ და დამახტმ და სამარიაჲ. ესაია 30, 9; დაიდვა პავლე გულსა თჳსსა, მო-რად-ეგლო მაკედონიაჲ და აქაიაჲ. მისლფიდ იერუსალმში. მოქც. 19, 21; გზაჲ ზღუსაჲ წიალ-იორდანესა, გალილეაჲ წარნართთაჲ. მ. 4, 15; ხოლო იყო ბეთანიაჲ მახლობელ იერუსალმსა ვითარ ათხუთმეტ ოდენ უტევან. ი. 11, 18¹; ჯერ-არს ჩემდა შროშმცა² ხილვად, მოქც. 19, 21; რამეთუ შენ მხოლომან ეგვტმ და აღევქანდრიაჲ და ხუთქალაქი და ტრიპოლმ და აფრიკეთი სარკინოზთა შიეც, კიმ. 1, 69, 7.

ზემოთ წარმოდგენილ ე ფუძიან სახელებში (დამასკმ, შროშმ, ეგვტმ, ტრიპოლმ) ფუძისეული ე და სახელობითის ნიშანი ა შერწყმულია და იძლევა მ-ს. ეს სულ ისე ხდება, როგორც სათანადო საზოგადო სახელებში (ძე + მ = ძმ). მაგრამ აქ უნდა დავუმატოთ, რომ ეს მ ზოგიერთ ზელნაწერში დამოუღიდად არის წარმოდგენილი, ასეთი დამლა (და არა მართლ მ-სი, არამედ აგრეთვე ჯ-სი, რომელიც „უ-ი“-ს მოგვეცემს), სხვათა შორის, უფრო მეტად ჭილ-ეტრატის იადვარისათვის არის დამახასიათებელი, ასეთი შემთხვევები გვხვდება აგრეთვე ლავურკის ზელნაწერის ერთ ნაწილში (ფ. 123 ა — 142 ხ), რომელიც შემდეგ უნდა იყოს დამატებული, არის სხვა ზელ-

¹ გამოცემაში ამ სახელს ა მოვეცილი აქვს, თუმცა სამივე ზელნაწერში (CDE) არის ის დაცული, ა სხვა ზელნაწერებშიც მოიპოვება ამ სიტყვაში. ა, ა სახელობითის ბრუნვაში გეოგრაფიულ სახელებს საერთოდ აქვთ ქველგან.

² ეს სიტყვა ბოლოკიდურად ზოგჯერ თანხმოვანს გვიჩვენებს: შროში-ი (ნ. აქვე ზემოთ).

ნაწერებშიც. ამ ერთი მაგალითი: რომლისათვის იორდანეა ქუალად ქცეული იხილვებოდა, ჭილ-ეტრ. 28 v, 15.

ამაშიადა, ირკვევა, რომ გეოგრაფიული სახელები სახელობით ბრუნ-ვაშიც მთლიანად უდგას გვერდში საზოგადო სახელებს, მათი ფორმა ამ შემთხვევაში მთლიანად ემთხვევა საზოგადო სახელებისას.

მოთხრობითი

მოთხრობითი ბრუნეა არ წარმოადგენს გამონაკლისს: ყველგან, სადაც საჭიროა მოთხრობითი ბრუნვის ხმარება, იგი მან სუფიქსით არის წოდებული და არც ერთხელ ფუძის სახით, როგორც ეს ადამიანთა სახელებში-სათვის არის დამახასიათებელი. ამ მხრივ მოთხრობითი სახეებით და მთლიანად უკერძო მხარს საზოგადო სახელებს, ემეორებთ, აქ რაიმე რყევას არა აქვს ადგილი. არც ფუძე ახდენს რაიმე გავლენას ფორმაზე: მან მაშინაც გვაქვს, როცა სახელის ფუძე თანხმოვნით ბოლოვდება (ბაბილონიანი), და მაშინაც, როცა ის ხმოვნითაა დაბოლოებული (ეგვტეზანი). ამიტომ უძველეს ტექსტებში შესხედრილი აქაიამან (პრომ. 15, 26, ხანშ. ლექც.) ახლა, როცა მსგავსი მაგალითები ბლომად დაგროვდა, აღარ წარმოადგენს რაიმე თავისებურსა და საერთო წესიდან გადახვევას¹.

რაც შეეხება მაგალითების სიმცირეს ამ ბრუნვაში, ეს აიხსნება არა იმით, რომ ამ ბრუნვის წარმოება უჭირთ გეოგრაფიულ სახელებს (ასე რომ ყოფილიყო, მაშინ მოთხრობითი ბრუნვის გადმოსაცემად სხვა საშუალება უნდა გვექონოდა, რაც არ არსებობს), არამედ იმით, რომ გეოგრაფიული სახელები მოთხრობით ბრუნვაში საერთოდ ნაკლებადაა მოსალოდნელი, საერთოდ ნაკლებად გვხვდება. როცა კი ასეთი საჭიროება დადგება, ძველი ქართული ენის ტექსტები უწყობანოდ მიმართავენ მან სუფიქსს. სწორედ ამიტომაც, რომ ამ შემთხვევაში აღნიშნულმა წესმა გამონაკლისი არ იცის.

ახლა წარმოვიდგინოთ სათანადო მასალები შესაძლებელი სისრულით:

ალაშტინა გუჩოსმან ზღუდენი თუსნი და დაიუნჯა ვეცხლი, ზაქარ. 9, 3; იხილოს ასკადონმან და შეეწინოს, იქვე, 9, 5; განახუნ² ლიბანემან კარნი შენნი და შეკამენინ ნაბუნი შენნი, იქვე, 11, 1; ანუ ღმჯობს რად ქმნა ბა-ბილონმან სიონისა, 3 ეზრა 3, 31; ვითარ იხილა სუხიამან ქალაქმან, ესთერ 8, 15; განადლო სამარიამან მეფე თუსი ვითარცა ქარქუტეი წინაშე პირსა წყლისასა, ოსე 10, 7; და ასურეთმან ალავსო ქუეყანი, 3 მეფ. 20, 27; ესე პირველი ჭური რჩეული შეიწყნარა აღეკსანდრიამან, კიმ. 1, 197, 19; მო-ბასა ჩემსა სახელი პელეგია მიწოდეს მშობელთა ჩემთა, ხოლო ქალაქმან ანტოქიამან მარგალიტ დამდევს მე, პარხ. 1260; ისმინეთ სიტყუაჲ ესე

¹ მდრ. ხანშეტი ლექციონარი: ძველი ქართული ენის ძეგლები, I, 1944, გვ. 620.

² მოსალოდნელი იყო განახუნ² (მან იგინი), მდრ. აქვე: შეკამენინ, მაგრამ ამნაირი ფორმები (ინ-ის ზამოცლებით) სხვაგანაც გვხვდება, მაგალითად: ქრისტეზან წიგნსა შას ცხოველთსა დაწერენ იგინი, ხანშო. (ისტ. კრესტ. 267, 4).

ყოველმან პურიახანმან, იერ. 7, 2; იერუსალმმან ჯუარსაცუა ქრისტე
შეიქმნა და პარმან მოსრნა მოციქულნი მისნი, პარხ. 564 a; ეგე არცა ზუ-
ღსია, არცა მონაზონი, არამედ ერის-კაცად მროველად იციან ეგე პარმან
და ატრეკეოშან, კიმ. 1, 73, 19; ეგვტეშან მისცა ტელი ასურსა განძლიერებად
შაი, გოდ. 5, 6; უკუთუ ყოს სოდომშან ეგრეთ, ეზეკ. 16, 48; ღმრთად
იქნა ქრისტე იორდანეშან, სას. პოეტ. 183, 60; აგრძნა ესე ყოველმან იოზე-
შან, მოც. 9, 42; რამეთუ მიუღდა და შეა ხიონშან ყრმა თჳსი, ესაია 8, 8;
რამეთუ ჯერ-იჩინა მკეტონიან¹ და აქაიან ზიარება რაჲსმე ყოფად
გლახატა მათთჳს წმიდათა, პრომ. 15, 26 (ხანმ. ლეტკ.).

ამნაირად, გამოდის, რომ გეოგრაფიულ სახელებს ძველ ქართულში მო-
თხრობითი ბრუნეაც სწორედ ისე აქვთ ნაწარმოები, როგორც საზოგადო სა-
ხელებს: ყველგან შან სუფიქსი გვაქვს, გამონაკლისი არც ამ წესმა იცის.

მიცემითი

მიცემით ბრუნვაში გეოგრაფიულ სახელებს ორგვარი დაბოლოება
აქვთ: ს და რთული ს-ა. ეს ა აქაც ემთაბიურთა არის. რა შემთხვევაშია
ერთი, რა შემთხვევაში — მეორე, ამის დადგენა ზუსტად შეუძლებელია:

ა) როცა სახელი ადგილის გარემოებათა გამოყენებული, მაშინ ის ჩვე-
ულებრივ დაბოლოებითაა წარმოდგენილი (მიიყვანა შატბერდს). მაგრამ
ადგილის გარემოება სხვადასხვა სახისაა: ერთი მამართლებს უწევნებს,
როგორც ზემოთ მოყვანილ მაგალითში (მიიყვანა შატბერდს, მოიწია ოპი-
ხას), მეორე — ადგილმდებარეობას (იყო ხაშტხეს). აქედან პირველ შემთხვე-
ვაში სახელები მიცემითში მუდამ ხანით არის წარმოდგენილი, მეორეში
ჩვეულებრივ აგრეთვე ხანით, იშვიათად ს-ა სუფიქსით, ესეც უმთავრესად
მაშინ, როცა სახელს თანდებული (შინა, ზედა) ახლავს (იშხანსა ზედა, ოპი-
ხასა ზედა).

ბ) მაგრამ, როცა მიცემითში დასმული გეოგრაფიული სახელი წინადა-
დებაში გამოყენებულია პირდაპირ (პირველი სერიის ზმნებითან) ან ირიბ და-
მატებად, ის უეჭველად ს-ა სუფიქსით იქნება წარმოდგენილი (მოსრვიდა
იღუშიახა, არა განეშორა ხანძთახა).

გ) ს-ა სუფიქსით არის წარმოდგენილი აგრეთვე ისეთი სახელი, რომე-
ლიც წინადადებაში უბრალოდ დამატებად ან ადგილის გარემოებათა არის გა-
მოყენებული და ახლავს რომე განსაზღვრება (განბნინა ერი რგი ყოველსა
მას ეგვტეხა, გამოსლგ. 5, 12 ლავ.).

ამნაირად, იმის ახსნისათვის, თუ სახელს როდის აქვს ს სუფიქსი და
როდის ს-ა, იმას კი არა აქვს მნიშვნელობა, თუ რა სახელია ის (ეთქვათ,
საზოგადო თუ გეოგრაფიული), არამედ იმას, თუ რა ფუნქციით იმართება

¹ ეს სიტყვა ზღონაწერში სტრიქონის ბოლოსაა მოთავსებული. ზღონაწერის დახიანების
ჯამში შან არ იკითხება, მაგრამ სტრიქონის ბოლოს თავისუფალი არის სწორედ იმდენი (და-
ხიანებული) ადგილი, რომელზედაც ეს შან დაეტეოდა. შევნიშნავთ აქვე, რომ წინა სტრიქონის
ბოლო სიტყვა (წმინდა[ჲ]) არ არის სრულად წარმოდგენილი, მას დ აკლია. გეოგრაფიული
სახელი მოთხრობითში შან-ის გარეშე საერთო წესის მიხედვით არცაა მოსალოდნელი ძველ
ქართულში.

იგი მოცემულ წინადადებაში: თუ ეს სახელი (გეოგრ.) ადგილის გარემოებად არის ნაზნაირი და მიმართულებას უჩვენებს, მას მიცემითში **ს** ექნება, თუ პირდაპირ ან ირიბ დამატებად — **სა**, ამ შემთხვევაში ერთი და იგივე სახელი, ვთქვათ, იერუსალში, ორნაირი ფორმით შეიძლება შეგვხვდეს: „იერუსალში“ და „იერუსალშისა“ და ორივე გამართლებული იყოს: პირველი ადგილის გარემოება იქნება, მეორე — პირდაპირი ან ირიბი დამატება. ეს სახელი სინამდვილეშიც გვხვდება აღნიშნული ორი სახით, მაგალითად:

ა) რომელი ეგულებოდა აღსრულებად იერუსალშის. ლ. 9, 31 (=ადგ. *ი-ი-ქ-ლ-ქ* გარემ.).

ბ) მივიდოდეს... დაბასა, რომელი შორავს იერუსალშისა ას სამეოც უტევან, ლ. 24, 13, CE (=ირ. დამ.). ეს მაგალითი ასეა წარმოდგენილი აგრეთვე ხანშეტა ლექციონარში¹. რაც ითქვა იერუსალშის შესახებ, იგივე შეიძლება განმეორდეს აგრეთვე ყოველი სხვა გეოგრაფიული სახელის შესახებაც, მაგალითად: და შევიდა **საშარიას**, 3 მეფ. 22, 1 (=ადგ. გარ.), მაგრამ: ვითარცა დასდვა (ხარკი) მამამან ჩემმან **საშარიასა**, იქვე. 20, 30 (=ირ. დამ.), და სხვა.

თქმა არ უნდა, ამ ორი სახიდან (იერუსალშის, იერუსალშისა) უფრო ძველი და ამოსავალი პირველია, მაგრამ ძველ ქართულში ზემოთ ნაჩვენები წესი შედარებით მკვიდრად დატულია: გარკვეულ პერიოდში ა-ს დართვამ შინაარსიანი დიფერენციაციაც გამოიწვია.

რაც შეეხება განსაზღვრების გამო ა-ს დართვას, უნდა შევნიშნოთ, რომ განსაზღვრების ძველ ქართულში ბევრ სხვა შემთხვევაშიც შეიქმნა საგრძნობი ცვლილება. ამიტომ აქაც არაა გასაკვირი, რომ მისი დართვა გეოგრაფიულ სახელებზე ამ სახელის მიცემითის სრულ დაბოლოებას იწვევდეს.

ახლა მოვიყვანოთ ზემოთ თქმულის საილუსტრაციო მაასლები და საჭიროების შემთხვევაში შენიშვნები გზადაგზა ვაეკეთოთ. მასალა დავალაგოთ ზემოთ მოყვანილი სტემის მიხედვით.

ა) გეოგრაფიული სახელი ადგილის გარემოებად

როგორც ვთქვით, აქ ორნაირი შემთხვევა გვაქვს:

1) როცა ადგილის გარემოება უჩვენებს მიმართულებას და

ბ) როცა ის ადგილმდებარეობას აღნიშნავს.

პირველ შემთხვევაში გეოგრაფიული სახელი ყოველთვის მიცემითის მარტივი **ს** ნიშნით არის წარმოდგენილი, უთანდებულოდ. ვაუცნოთ ჯერ პირველ შემთხვევას.

ა) ადგილის გარემოება უჩვენებს მიმართულებას

მიეგებოდეს ქინძარს და ლარსს, მოქც. 18, 1; და წყალი... ესრეთ მიიყვანა... წილკანს, ლიტ. ქრესტ. 162, 17; და მსწრაფლ სრულიად განძლიერდა

¹ ხანშეტა ლექციონარი: ძველი ქართული ენის ძველები, I, 1946, გამოცემა ა, 74-75-76.

და თვსითა ფერვითა მიიწია ბერთას. ხანძთ. 128, 24; და ყოველნი შემოკრბეს ჯავახელს. იქვე. 130, 2; ვითარ მიიწია ფერსათს. იქვე. 139, 24; თანა-წარიყვანა ანან. იქვე. 144, 29; მიიყვანა შატბერდს. იქვე. 120, 9; კუალად მიიწინეს ნეძუბ. იქვე. 124, 14; მოიყვანა იგინი ქართლით ოპიზას. იქვე. 103, 1; ვითარცა მოიწინეს ტაოს. იქვე. 111, 40; საბა განუტევა აშხანს. იქვე. 112, 21; ფარულად წარვიდეს აფხაზეთს. იქვე. 114, 1; და ვითარ მოი-წინეს ხამცხეს. იქვე. 114, 3; წარვიდეს შავშეთს. იქვე. 110, 43; წარვედით გალილევს. იქვე. 171, 31; მწუხრი ბრეძას გადაჰტა (ერედვის წარწ.). ტფი-ლისს და მცხეთას და უფარშას განავლინა ქადაგნი, მოქც. (ისტ. ქრესტ. 269, 29); გამოავდო იგი ასკალონს. კიმ. I; 22, 30; წარემართა ბეთ-ლემს. იქვე. 23, 29; და წარავლინა ექსორიობად სამეგრელოს წმინდანი იგი აღმსარებელნი და მოწამენი. იქვე. 93, 33; წარვიდა აფრიკეთს. იქვე. 66, 26 და სხვა.

როგორც დავინახეთ, გეოგრაფიულ სახელს. როცა ის მიმართულებას გამოხატავს, მიცემითში არა აქვს ემფატიკური ა. ასეთ შემთხვევაში მიცე-მითს თავისუფლად ცვლის ვითარებითი, რამდენადაც ამ უკანასკნელისათვის მიმართულების აღნიშვნა იურიდადი ფუნქციას. ამ მიზრე მიცემითისა და ვითარებითის ფუნქციურ კავშირი აშკარა და ხელშესახებია.

ჩვენს ძველ ხელნაწერებში ხშირია შემთხვევა, რომ სრულიად ერთსა და იმავე გარემოებაში ერთი ხელნაწერი რომ მიცემითს ხმარობს, მეორე ვითარებითს მიმართავს. ასეც ხდება ხოლმე: თვით ერთი და იგივე ხელნა-წერი, ერთ შემთხვევაში რომ მიცემითს იღებს, მეორეში ვითარებითს ირჩევს. ეს ხშირია მონაცვლეობა მიცემითისა და ვითარებითისა ძალიან დამახასია-თებელია ძველი ქართულიდან და იგი ბევრჯერ ყოფილა სპეციალისტთა ყურადღების საგანი¹.

აქ მოვიყვანთ ამის ორიოდ მაგალითს:

წარვიდეს ძმანი მისნი მწყსად... ხაქუმს, დაბ. 37, 12 (ლაგ.) და: წარ-ვიდეს ძმანი მისნი მწყსად... ხაქუმდ, იქვე (ოშკი); წარვიდეთ დოთაიშს, დაბ. 37, 17 (ლაგ.) და: წარვიდეთ დოთაიშდ, იქვე (ოშკი); წარვიდეს გალილევს. 3, 28, 16 C და: წარვიდეს გალილევად, იქვე DE; შთავიდა კაფარნაუმს, ლ. 4, 31 D და: შთავიდა კაფარნაუმდ, იქვე CE; წარიგზავნებოდა იერუსა-ლემს, ლ. 13, 22 D და: წარიგზავნებოდა იერუსალემდ, CD; მივიდა... კანას გალილეისასა, ი. 4, 46 C და: მოვიდა... კანად გალილეისასა, D.

ხოგჯერ თვით ერთსა და იმავე ხელნაწერში ხან მიცემითია, ხან ვითარ-ებითი, მაგალითად:

¹ თ. ჟ. ჟ. რ. ბრუნების ასტრენისათვის სენტირში სხვა ქართულურ ენათა ბრუ-ნებათაშ წყაროებით: საქ. მეცნ. აკად. შიამბე, ტ. V, № 3, 1944, გვ. 329.

მოსუდ **იორდანეს**, სას. პოეზ. 209, 131 და: მოსუდ **იორდანედ**, იქვე, 207, 89; მოსუდა მას **რუბას**, კიმ. I, 20, 32 და: წარვიდა მისა **რუბად**, იქვე, 22, 17 და სხვა.

მსგავსი შემთხვევები საზოგადო სახელებში, ცხადია, უფრო მეტია და მრავალფეროვანი. ისინი ჩვენ სათანადო აღვილას გვაქვს გარჩეული.

ს) ადგილის გარემოება უჩვენებს ადგილმდებარეობას

ამ შემთხვევაში მიცემითში დასმული გეოგრაფიული სახელი, ზოგორც ვთქვით, უმეტესად მიცემითის მარტივი ნიშნით (ს) არის წარმოდგენილი, უთანდებულოდ ან თანდებულოდ, იშვიათად კი ხ-ა სუფიქსით, აგრეთვე უთანდებულოდ ან თანდებულოდ.

მიცემითის ნიშანია ს

უთანდებულო

ყოველნი ძმანი ჩუენნი და შშობელნი ჩუენნი შეაწუხნა **ჰურიასტანს** და **ხაზარას** და **პალესტინეს** მარტომან, PO, 109, 15; სხუათა ალაშენ-ნეს კახეთს მონასტერნი, ლიტ. ქრესტ. 163, 25; ედემისა ბჰენი... განმი-ხუნა ჩუენ სახიერებით ღმრთისა სიტყუამან **ნაზარეთს** ხარებითა და **ბეთ-ლემს** შობითა, ტაძარს მიქუშითა, **იორდანეს** განბანითა, სას. პოეზ. 253, 160; იყვენს ვინმე **ბერთას**, ხანძთ. 128, 13; იქმნა ეპისკოპოს... **სამცხეს**, იქვე, 129, 34; სხუანიცა იყვენს... **ანჩს**, იქვე, 144, 19; **მიძნაძორის** მონაზონ იქმნა, იქვე, 125, 18; ხოლო იყვენს **ოპიზას** ძმანი მცირედნი, იქვე, 103, 2; რამეთუ **კლარჯეთს** და ტაოთა შინა და **შავშეთს**... მცირედნი იპოვებოდეს დაშენებულ ტყეთა შინა ადგილ-ადგილ, იქვე, 106, 8; უმრავლესთა დღეთა **შატერდს** იყოფინ, იქვე, 147, 25; იყო ვინმე კაცი მდბდარი **ანჰკორას**, იქვე, 155, 11; და დასბდეს ივინი **ზანავს**, მოქტ. (ისტ. ქრესტ. 267, 26); სპარსნი უფლებდეს **ქართლს** და **სომხეთს** და **სივნიეთს** და **გუანპურაგანს**, იქვე, 269, 3; პირველად დედა შენი ალაღვინე, რომელი **ურდს** დაშარბულ არს, შუშ. 155, 31; ცისკრიად **ალავერდს** ილოცა (ერედვის წარწ.); **პრომს** დამკვდრებულ იყვენს, კიმ. I, 65, 27; რომელი **პარზალს** არა ეწერა, იშვნით მოვილე და მით გაგვასრულე; პარზ. 1223 და სხვა.

თანდებულონი

წამებაჲ წმიდისა პეტრე მოციქულისაჲ **პრომეს** შინა, ძე. ქართ. ქრესტ. 39, 14; შეეშინა დამკვდრებად **ბეგორს** შინა, დაბ. 19, 30 ლავ.; წამებაჲ წმი-დისა პავლე მოციქულისაჲ **პრომს** შინა, PO, 101, 13; ანტიპა საბელით მო-წამე იყო **პეტრლას** შინა, თარგმ. გამოცხ. 2, 13; **ვატანეთს** შინა მიდთა მე-ფობაჲ... **სუხეს** შინა სპარსთა მეფობაჲ, იქვე, 17, 9; რომელნი არიან **მაკე-დონიას** შინა და **აქაიას**, 1 თესალ. 1, 7; მოსარეს ყოველივე მამაკაცი იდუ-შიას შინა, 3 მათ. 11, 16; ჩუენებაჲ იხილეს **მეტრეს** შინა, ხანძთ. 128, 28;

მიხედუ ზერთაზ ზედა, იქვე, 128, 39; ქართლს შინა კათალიკოზობასა სამო-
ელისსა, აზო 189, 32; პირველად ვიხილნეთ ძმანი ჩუენნი ხანძთაზ შინა-
მყოფნი, ხანძთ. 112, 14; განგაშდიდრო და გყო მკვდრ მცხეთაზ შინა მსახუ-
რად არმაზისა, მოქც. (ისტ. ქრესტ. 275, 6) და სხვა.

მეტეშეთის ნიშანია ს-ა

თანდებულთ და უთანდებულთ

გამოჩნდა... იორდანესა, სას. პოეზ. 226, 41; ტყავისა სამოსელსა გა-
ნიძარცუავს დღეს ადამ იორდანესა შინა, იქვე, 222, 77; უფალმან აწუმა ხო-
დომასა და გომორასა ზედა წუმწუმი და ცეცხლი, დაბ. 19, 24 ლავ. (ოშკში:
ხოდომს ზედა და გომორას); და გარეშე შრომსა საუნჯე დაიპყრა, PO, 101,
15; და მეფობდა ჰურიასტანსა და იერუსალშმსა ზედა სამ თუფ, 2 ეზრა,
1, 35; თავადი განვიდოდა შორის სამარიასა და გალილეასა, ლ. 17, 11;
რომელი არს წიად-იორდანესა და გალილეასა, ლ. 8, 26 C; აჰა ესერა იდუ-
მიასა ზედა გარდამოვდეს და ერსა მას ზედა, ესაია 34, 5; საბა ებისკოპოს
იყო იშხანსა ზედა, ხანძთ. 123, 38; არა განვაგებ ოპიზასა ზედა, არცა წი-
ნამძღუარსა მისსა ზედა, იქვე, 126, 6; განიხარეს ხანძთასა თანი შახლობელ-
თა მათ უდაბნოთა, იქვე, 150, 1.

მაგრამ ამნაირი შემთხვევები საერთოდ მცირეა და, როგორც ჩანს, მო-
გვიანო ხანის ფორმათა ანალოგიით უნდა იყოს გამოწვეული. თავიდანვე კი
ადგილის გარემოებად გამოყენებული ყოველგვარი გეოგრაფიული სახელი
მხოლოდ ს სუფიქსით უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი. ძველ ქართულში,
როგორც ენახეთ, ასეთი წესი ძირითადად მკვიდრად არის დაცული, ხოლო
აქა-იქ ს-ა სუფიქსით იშვიათად შეხვედრილი ფორმები (უფრო ხშირად თან-
დებულებით) შემდეგდროინდელი შენაძენია და საზოგადო სახელების ანალო-
გიით აიხსნება.

ბ) გეოგრაფიული სახელი პირდაპირ ან ირიბ დაბატებად

ასეთ შემთხვევაში, როგორც ვთქვით, გეოგრაფიული სახელი მუდამ
ს-ა სუფიქსით არის მოცემული, როგორც ყოველი საზოგადო სახელი. გე-
ოგრაფიული სახელების ეს თვისება სამეცნიერო ლიტერატურაში ნაკლება-
დაა ცნობილი და ამიტომ სათანადო მაგალითებს შედარებით ერცულად წარ-
მოვადგენთ:

მას ეპსა პრტუას იერუსალშმსა, სოფონია 3, 16 (=ირ. დამატ.); ქა-
ლაქად დიდად იერუსალშმსა გულისხმა-ვაყოფთ, თარგმ. გამოცხ. 16, 19
(=პირდ. დამატ.); განვიდა მეფე ასურასტანისა და ეწყო გეთსა და გა-
მოიღო იგი, 4 მეფ. 12, 17; და მივიდის სამოელ წლითი წლად და გარე-
მოადგის ზეთელსა და ვაღვალასა და მახეფლასა, 1 მეფ. 7, 14; და ძუელსა
შრომსა პეტრეს მიერ მოციქულისა შაბილონ ეწოდა, თარგმ. გამოცხ. 17, 6;
ამისთესცა ძუელსა შაბილონსა ეწოდების წერილთა შინა მეფავ, იქვე; და

მოპვლდა იესუ ყოველსა მას გალილესა, მ. 4, 23 D. ამ მაგალითში გალილესა პირდაპირი დამატებაა და ამიტომ არის საჭირო მას მიცემითის ნიშნად ხ-ა ჰქონდეს. მაშასადამე, ამ სახელის ეს ფუნქცია (და აქედან გამომდინარე ხ-ა სუფიქსი) აქ შეპირობებულია ზმნის მიერ. მაგრამ, რომ ამ სახელს აქ ზმნა პირის საშუალებით არ უკავშირდებოდეს და იგი (სახელი) უბრალოდ დამატებად ან ადგილის გარემოებად იყოს მოცემული, მას სუფიქსი ს-ა მიიწევს ექნებოდა ახლა უკვე მეორე წესის მიხედვით: მას ახლავს განსაზღვრება („ყოველსა“) და იმიტომ. შდრ. ქადაგებდა შესაყრებელთა მათთა და ყოველსა გალილესა, მრ. 1, 39. მაგრამ ამ ტიპის მაგალითებზე შემდგომს პუნქტში. ზემოთ მოყვანილი მაგალითი, მაშასადამე, ორმაგად არის ვალდებული „გალილესა“ მიცემითში ხ-ა სუფიქსით წარმოადგინოს.

...იორდანესა ...მატებელ ვექმნეთ. სას. პოეზ. 186, 144; რაეამს მოსრვიდა დავით იდუმისა, 3 მეფ. 11, 15 (პირდ. დამატ.); ამცნო ყოველსა იუდასა, იქვე, 15, 22 (ორმაგად არის საჭირო ხ-ა სუფიქსი); გარე-მოადგა თერასა, იქვე, 15, 18; ვითარცა დასდეს (ხარკი) მამამან ჩემმან ხამარისა, იქვე, 20, 34; ამით ურქენდე ასურეთსა, ეიდრემდე მოასრულნე. იქვე, 22, 11; დასაბამი ხიონსა მივსცე, ესაია 41, 27; რომელ აქამდე წესი აქუნდა ხანძისა, ხანძთ. 113, 4; და ნაწილნი მისნი წმიდანი მიეცნეს ნათლად ხამცხესა, იქვე, 114, 18; მაშინ უბრძანა ადგილნი მარჯუენი ავარაკად შატბერდსა, იქვე, 119, 8; აღაშფოთებეს ერსა და ასწაიერეს ყოველსა შურისტანსა, ლ. 23, 5; განპვლიდა ასურეთსა და კილიკიასა და განამტკიცებდა ეკლესიითა, მოც. 15, 41; ეთიებდა ეამსა მარჯუენსა, რადთა ბრძოლა უფოს პრომსა, კიმ. 1, 96, 1; რომელი ახს ქალაქსა ემეწასა ათორმეტით მილიონით, პარხ. 1044 ხ.

აქვე უნდა განვიხილოთ ისეთი შემთხვევები, როცა გეოგრაფიული სახელი წარმოდგენილია სიტყვებთან „მახლობელ“, „მახლობელად“.

მახლობელი და მისი ტიპის სხვა სახელები ძველ ქართულში დამატებას მიცემითში ითხოვენ, როგორც მათი სათანადო პირიანი ფორმები: ასწავლის კეთილსა საქმესა — მასწავლელი კეთილსა საქმესა, მოიდებს საზრდელსა — მომდებელი საზრდელსა, აღზრდის იგი შვილსა — მზარდული (ან აღმზრდელი) შვილსა და სხვა. ასეთია ჩვენი „მახლობელი“, „მახლობელად“-იც, ისინიც სათანადო სახელს მიცემითში მოითხოვენ და არა ნათესაობითში (როგორც დღეს), მაგალითად:

მახლობელად დაბნებსა და ქალაქებსა, მრ. 1, 38; მახლობელად უდაბნოდსა ქალაქსა, ი. 11, 54; მახლობელ იყო ადგილი იგი ქალაქსა, ი. 19, 20 და სხვა. ამიტომ, ცხადია, გეოგრაფიული სახელიც ისეთ შემთხვევაში მიცემითში იქნება. ეს მიცემითიც მუდამ სრული დაზოლოებით არის წარმოდგენილი. ჩვენთვის ამჟამად ამის აღნიშვნაა მთავარი. ორიოდ მაგალითი:

იყო იოვანესა და ნათელ-მსცემდა ენოსს, მახლობელად ხალიშსა, ი. 3, 23; ზოლო იყო ბეთანია მახლობელ იერუსალიმსა ვითარ ათხუთმეტ ოდენ უტყვიან, ი. 11, 18; და ემთხვნეს იგინი მახლობელად წმიდისა ბეთლემსა, პარხ.

854 მ; ხოლო იყო მატონი ოდესმე თჳსსა მას საყოფელსა მახლობელად მერგსა. ხანძთ. 127, 40 და სხვა.

ბოლოს, აქვე უნდა მოვიხსენიოთ ისეთი შემთხვევები, როცა ვითარების ბრუნვაში დასმულ საწყისს ახლავს (პირდაპირი თუ უბმლო) დამატება. ასეთი დამატება ძველ ქართულში ჩვეულებრივ დგას მიცემითში ან სახელობითში (შემდეგ და შემდეგ კი — ნათესაობითში). მაგრამ აღსანიშნავია, რომ ისეთი მიცემითიც მუდამ ს-ა სუფიქსით არის წარმოდგენილი, მაგალითად:

ნულარი იკადრებთ დარღუევად დიდებულსა ხანძთასა, ხანძთ. 146, 22. მართალია, ხანძთა აქ ტაძარს (ხანძთის დიდებულ ტაძარს) გულისხმობს, მაგრამ ეს არ ცვლის საქმის ვითარებას: ტაძარს ეს სახელი ზერქმეული აქვს ადგილის გამო და, მაშასადამე, აქ არსებითად მაინც ადგილის სახელია მხედველობაში. სხვათა შორის, შევნიშნავთ, რომ ეს სახელი აქ სხვა მიზეზითაც უნდა ყოფილიყო სრული ფორმით მოცემული: მას ახლავს განსაზღვრება („დიდებულსა“), რომელთანაც გეოგრაფიული სახელებიც აგრეთვე სრული ფორმითაა წარმოდგენილი (ნ. აქვე ქვემოთ).

გ) გეოგრაფიულ სახელს განსაზღვრება ახლავს

თუ გეოგრაფიულ სახელს ახლავს რაიმე სახის განსაზღვრება, იგი, როგორც აღვნიშნეთ, სრული ბრუნვის ნიშნითაა წარმოდგენილი. მაგალითები:

და განიხილოთ იგი ყოველსა მას ეგჳტესა შეკრებად წყელისა ბზედ, გამოსღე. 5, 12 ლავ. აქ აღნიშნულ გეოგრაფიულ სახელს განსაზღვრება რომ არ ზღებოდა, რასაკვირველია, მას არც სრული ფორმა ექნებოდა, არამედ მარტივი ს სუფიქსით იქნებოდა წარმოდგენილი: განიხილოთ იგი ეგჳტეს. ასეთია აგრეთვე შემდეგი მაგალითიც: განითქუა ჰამბავი მისი ყოველსა მას ასურეთსა, მ. 4, 24. აქაც გეოგრაფიული სახელის სრული ფორმა განსაზღვრების მიერაა გამოწვეული. სხვაგან ეს სახელი გვხვდება განსაზღვრების გარეშე და სწორედ მარტივი ბრუნვის ნიშნით: ესე აღწერაჲ პირველ იყო მთავრობასა ასურეთს კჳრინსსა, ლ. 2, 2. აღსანიშნავია, რომ გეოგრაფიულ სახელებს ყველაზე ხშირად აქვთ განსაზღვრებად სიტყვა ყოველი, რომელიც დღევანდელ ქართულზე მთელს ნიშნავს (მთელს ეგვიპტეში, მთელს ასურეთში).

...რომელნი არიან ყოველსა აქაიასა, 2 კორ. 1, 1; წარვიდეს... მთასა თაბორსა. ეესტ. 171, 33; რომელნი იყვნეს რაითს დი მთასა სინასა, ამონ. 217, 21. ეს უკანასკნელი მაგალითი იმით არის საინტერესო, რომ მასში ორი გეოგრაფიული სახელია ერთად წარმოდგენილი: რაითი და სინა. პირველ მათგანს არ ახლავს განსაზღვრება და ამიტომ მიცემითში ს-ს ანაბარაა მოცემული (რაით-ს), მეორეს კი ახლავს განსაზღვრება „მთასა“ და სწორედ ამიტომ მას მიცემითის სრული (გავრცობილი) ნიშანი აქვს: სინა-სა. აქედან კარგად ჩანს, თუ რაოდენ დიდია ძველ ქართულში განსაზღვრების როლი

გეოგრაფიული სახელის (და, საერთოდ, სახელის) მარტივი თუ რთული ბრუნვის ნიშნით წარმოდგენის საქმეში.

...შემოკერბით ვიდრე ჩუენდამდე დიდსა ამას ქალაქსა შინა აღექსანდრიახა, პარხ. 585 g; განითქუა ყოველსა ქართლსა საქმშ. მისი, შუშ. 154, 18; რომელი-იგი იყო პირველი ეპისკოპოსი ქალაქსა ზედა დიდსა ეფესოსა, კიმ. I, 103, 28; ქალაქსა მას შინა ემეწახა ინება დაუნჯებად საფასშ. ესე მიუწდომელი უკუნისამდე, იქვე, 124, 13; ხოლო ყოფასა მისსა წმიდასა ქალაქსა იერუსალშსა იყო ვინმე ტიბერიელი მონაზონი საბა-წმიდას, იქვე, 166, 28. აქაც ორი გეოგრაფიული სახელია: იერუსალშსა და საბაწმიდას, პირველს მიცემითში ხ-ა აქვს, რადგან მას ახლავს განსაზღვრება (წმიდასა) ქალაქსა, მეორეს მხოლოდ მარტივი ხ აქვს, რადგან მას არ ახლავს რაიმე განსაზღვრება. სხვათა შორის, ვიტყვით იქვე, რომ ეს განსაზღვრება ისეთი ძალისა არის, რომ უცხო წარმოშობის გეოგრაფიულ სახელებს წოდებითშიც კი უჩენს ბრუნვის ნიშანს თ-ს, რომელიც სხვა შემთხვევაში ასეთ სახელებს ჩვეულებრივ არა აქვთ. ამის მაგალითია: ბეთლემი(!) დიდებულა (წარტყ. 60, 24).

მაგალითები კმარა. შეიძლება დიფერენციით გეოგრაფიულ სახელებს მიცემითი ბრუნვა ორი სახით აქვთ წარმოდგენილი: ა) თუ სახელი ადგილის გარემოებად არის აღებული (აღნიშნავს მიმართულებას) მას მარტივი ხ ნიშანი აქვს (მოვიდა ქართლ-ს); ბ) მაგრამ თუ იგივე გეოგრაფიული სახელი პირდაპირ ან ირიბ დამატებად არის გამოყენებული, ან სხვა შემთხვევაში მას რაიმე განსაზღვრება ახლავს, ის მიცემითის სრული დაბოლოებით გვევლინება (გარე-მოადგის ბეთლესა, განითქუა ყოველსა ქართლსა საქმშ. მისი). თუ მოვიგონებთ ამ შრომის სათანადო ადგილას (გვ. 143—146) ნათქვამს მიცემითის ბრუნვაში დასმული საზოგადო სახელების შესახებ, რომ ისინი ზოგჯერ ადგილის გარემოებას გამოხატავენ და ოდენ ხ სუფიქსით გვევლინებიან (უდაბნოს, სამამოს, საეპისკოპოსოს, ადგილობანს). ძნელი არ იქნება ასეთი დასკვნა გამოვიტანოთ: გეოგრაფიული სახელები ამ ბრუნვაშიც (შიც:) საზოგადო სახელებს მისდევნენ და ადამიანთა სახელებს არსებითად შორდებიან. სხვა რომ არა იყოს რა, ადამიანთა სახელებს მიცემითში ბრუნვის სრული ნიშანი არისოდეს¹ არა აქვთ (იოსებსა), გეოგრაფიულ სახელებში კი ასეთი ფორმა ბევრ შემთხვევაში ჩვეულებრივი და დამახასიათებელია.

ნათესაობითი

ნათესაობითი ბრუნვა გეოგრაფიულ სახელებს თითქმის სრულებით ისე აქვთ ნაწარმოები, როგორც საზოგადო სახელებს; ბრუნვის ნიშნად აქ გვევლინება თხ-ა. (ახ-ა) ეს გასაგებია: ნათესაობითი ბრუნვა გეოგრაფიულ სახელებში გამოყენებულია ჩვეულებრივ განსაზღვრებად და-თხელ შემთხვევაში იგი თითქმის არაფრით. არ განსხვავდება საზოგადო სახელობიდან: „მდინარისა წყა-

¹ აქ შედეგობაში არაა მიღებული გათანაბრების შემთხვევები.

ლი“ და „იორდანისა წყალი“ საესებით ერთნაირად არის წარმოდგენილი ნათესაობითში და ერთნაირად იცვლება სხვა ბრუნვებშიც (ამაზე ქვემოთ).

გეოგრაფიული სახელების ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა ჩვენ შემთხვევაში ორ შემთხვევაში განვიხილოთ: ა) როცა გეოგრაფიული სახელი განსაზღვრების წარმოდგენს და წინ უძღვის საზღვრულს (იორდანისა წყალთა საცთური) და ბ) როცა ის განსაზღვრებადაა გამოყენებული და მოსდევს საზღვრულს (კიხის არტანუჯისა). ამ უკანასკნელ შემთხვევაში ჩვენ საქმე გვაქვს ორმაგ ბრუნებასთან, რომელსაც ქვემოთ ვრცლად ვეხებით. აქ აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ ხელმოვრდ ბრუნებისას გამოყენებული ფუძე გეოგრაფიული სახელისა თითქმის მუდამ ემფატურიკური ა-თია გავრცობილი¹. ასეთ ფუძეს, როგორც ცნობილია, ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა წარმოდგენს (არტანუჯისა). მაშასადამე, ეს ფუძე სრულებით ემთხვევა თავიდან საბრუნებელი სახელის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას (არტანუჯის-ა).

როგორც ვხედავთ, გეოგრაფიულ სახელებს ორივე შემთხვევაში ნათესაობითში ამ ბრუნვის სრული დაბოლოება აქვთ. ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის თვალსაზრისით არაერთი მნიშვნელობა არა აქვს იმ გარემოებას, გეოგრაფიული სახელი ქართულია (აღვლიობრივია), თუ უცხო წარმოშობისა: ბრუნვის ნიშანი ორივე შემთხვევაში ერთი და იგივეა: ის-ა და მს-ა (← ის-ა). მს-ა გვაქვს უკვეცელ ფუძეებთან, მაგრამ ამაზე ქვემოთ, მოვიყვანოთ მაგალითები:

ა) ნათესაობითი ბრუნვა წარმოდგენს წინ
დასმულ განსაზღვრებას
(მარტივი ნათესაობითი)

და არა გაუწყა შენ ბილვისა მისთჳ მთისა ხინისა, ანტიოქ. 95, 15; იორდანისა წყალთა საცთური პირველი განიღვენა კაცთაგან, სას. პოეზ. 204, 8; და ოდესმე მკალი ურიცხჳ მოვიდა მახლობელად ანჩისა საზღვარსა, ხანძთ. 144, 12; შატბერდისა ხუედრნი წარეგზავნნეს პირველვე შატბერდსა, იქვე, 124, 4; თემესტია, მტრისა დეკანოზმან, თქუა, იქვე, 127, 33; და მწრათლ ბოლო მივიდეს ამა გიორგისა, ოპიზისა წინამძღუდრისა, იქვე, 104, 35; იწყო მან ხანძთისა შინებაჲ, იქვე, 105, 35; შავშეთისა ღილთა წყალთა შეკრებისა გარემოსლვაჲ გარე-მოადგს ზღუდის სახედ უძრავისა, იქვე, 115, 27; ვითარცა თქუა პირველად იერემია წინაჲსწარმეტყუელმან ბეთლემისა ურმათათჳს, სას. პოეზ. 67, 61; ოდეს დაჰვიდოდის ხვალე მშჳ, მას ჟამსა კუხარიისაჲ მშჳ დაჰქდეს, სეან. 295 II.

¹ ძალზე იშვიათად შეიძლება მარტივი ნიშნითაც შეგვხვდეს, რაც ანალოგიით ენდა აინშანს, რადგან ის არ ედგება გეოგრაფიულ სახელთა საერთო ბუნებასა და ბრუნვის თავისებურებას.

ბ) ნათესაობითი ბრუნვა წარმოადგენს ორმაგი
ბრუნების საყრდენ ფუძეს

(ნათესაობით-სახელობითი, ნათესაობით-მოთხრობითი...)

გიორგი... მესამე მამა იყო **ოპიზიხა**, ხანძთ. 103, 4; მოახილვა ყოველი სანიხები **ხანძიხა**, იქვე, 104, 30; ხუცესი **მერხა** ხანძით არნ, იქვე, 109, 29; აშოტ კურაპალატმან... აღაშენა ციხე **არტანუჯიხა** საცხოვრებლად დედუფლისა, იქვე, 137, 19.

...და ესე გამოიდა წმიდამან კრებამან **ნიკეაძეხან**, მრავ. 292, 8; მიუწერა მრავალთა ეპისკოპოსთა... წმიდამან ბაბილა, მამათ-მოთვარმან **ანტიოქიძეხან** საპყრობილით ებისტოლს, კიმ. I, 9, 12.

აქ იშვიათად გვხვდება ნათესაობითისათვის მარტივი ის ნიშანიც, რომელზედაც დაყრდნობილია მეორედ საბრუნებელი ფუძე: ღირსმან აღათონ, ბაბმან **პრომისმან**, მოუწოდა მონაზონთა მონასტრისათა, კიმ. I, 126, 18. მაგრამ აშნაირი მაგალითები ძალზე იშვიათია და, თუ შემთხვევითი ხასიათისა არ არის (თუ უბრალო შეცდომა არაა გადმოწერისას თუ გამოცემისას), აღაშნა სახელების ანალოგიით უნდა აიხსნას.

...ბრწყინვიდა ვეცხა მას **მიძნაძროძეხა** დიდი იაკობ, ხანძთ. 135, 20; ვიყავ რა უდაბნოსა **ოპიზიხა**, ზარზმ. 168, 14; იქცეოდა რაჲ იესუ ზღვსკიდესა მას **გალილეაძეხა**, მ. 4, 18.

...მოვიდა იესუ ნახარეთით **გალილეაძეხათ**, მრ. 1, 9; უკმო ციხის-თაემან კალიათ **ტფილისიხათ** მეფესა ჭერაკლეს ვაც-ბოტობით, მოქც. 64, 14; კესარიით **პალესტინიხათ** ვარ მე, სიან. 226 ა და სხვა.

...შეწირნა ადგილნი კეთილნი და შატბერდისა ადგილი აგარაკად **ხანძიხა**, ხანძთ. 110, 24; ეგულებოდა სენაკაპანსა მას წმიდაჲ იგი აღყვანებად სამეფოდ ქალაქად **კოსტანტინეპოლისა**, პარხ. 715 ა.

ასევე იქნება ნათესაობითი წარმოდგენილი მაშინაც, როცა მისი საზღვრული მრავლობითს რიცხვშია:

ქართთა სასტიკითა შემუსრნეს ნაენი **თარშიხანი**, ფსალმ. 47, 7; გიკითხვენ თქუენ ეკლესიანი **ახიაძეხანი**, 1 კორ. 16, 19; სიყუარული ესე ჩემი არა დაეცენოს ჩემდა მომართ ადგილთა **აქაიაძეთა**, 2 კორ. 11, 10 და სხვა.

ამ მაგალითების განხილვის შემდეგ შეიძლება მოკლედ დავასკვნათ, რომ გეოგრაფიული სახელები ნათესაობითს ბრუნვაში არსებითად ისე იბრუნვის, როგორც საზოგადო სახელები. თრი-სამი მაგალითი, როცა ორმაგი ბრუნების ნათესაობითის ფორმა მარტივი ის ნიშნით არის წარმოდგენილი (პრომისმან...) ამ დებულებას ვერ დაარღვევს. პირიქით, ასეთი იშვიათად შეხვედრილი შემთხვევები უნდა აიხსნას სხვა მიზეზებით (აღაშნა სახელების გავლენით და სხვ.). ნათესაობითში სხვა ბრუნვებზე ნაკლებად არის შესაძლებლობა, გარჩეული იყოს გეოგრაფიულ სახელთა ფორმები საზოგადო

სახელთა ფორმებისაგან. ეს დიშვება მართლდება კიდევ გეოგრაფიული სახელების ამ ბრუნვაში წარმოდგენილი მაგალითებით.

მოქმედებითი

მოქმედებითში გეოგრაფიული სახელები მხოლოდ ერთი ფუნქციით იხმარება: ნათქვამი ლოკალური მნიშვნელობა აქვთ, ჩვენ აქ არ გვხვდება შემთხვევა, რომ გეოგრაფიული სახელი საჭურვლობითის ან სხვა მსგავსი გავებით იხმარებოდეს. მაგრამ ლოკალური შინაარსით მოქმედებითში საზოგადო სახელებიც გვხვდება (ქალაქით, სოფლით, ქუთაისით, აღმოსავლით, დასავალით, ბლუარით...), როგორც თავის ადგილას ვნახეთ, მათ ასეთ შემთხვევაში ყოველთვის მხოლოდ მოქმედებითის მარტივი ნიშანი აქვთ ხოლმე. ამიტომ ბუნებრივია, თუ გეოგრაფიულ სახელებსაც, რომლებიც, როგორც ვთქვით, მხოლოდ აღნიშნული შინაარსით იხმარება, მუდამ და ყოველთვის მარტივით ნიშანი ჰქონდეთ.

მაგრამ გეოგრაფიულ სახელთა მიერ ადგილის ან მიმართულების აღნიშვნა ორგვარი ხასიათისაა:

ა) მოქმედებითში დასმული გეოგრაფიული სახელი აღნიშნავს მიმართულებას გარკვეული პუნქტიდან. ამ შემთხვევაში მოქმედებითი გამოსვლითი (დაწყებითი) ბრუნვის შინაარსს ღებულობს (ხანძითი წარემართა = ხანძითიდან წავიდა);

ბ) მოქმედებითში დასმული გეოგრაფიული სახელი აღნიშნავს მიმართულებას გარკვეული პუნქტისაკენ (ხან: გარკვეულ პუნქტში). ამ შემთხვევაში მას მიმართულებითი (მიწვენიითი) ბრუნვის მნიშვნელობა ეძლევა (ივლტოდა თარშით — თარშისაკენ ან თარშში გაიქცა) —

სრულიად ასეთივე ფუნქციებია დადასტურებული საზოგადო სახელებთანაც. ამიტომ ამ ბრუნვაში გეოგრაფიულ სახელებსა და საზოგადო სახელებს შორის (ყოველ შემთხვევაში, ამ უკანასკნელთა გარკვეულ ჯგუფს შორის) არავითარი არსებითი განსხვავება არ არის; ბრუნების თვალსაზრისით ისინი საგსებით ერთნაირია.

საზოგადო სახელების ასეთი ფუნქცია ჩვენ ზემოთ ვრცელად განვიხილეთ (გვ. 203—215; 226—234); იქვე იყო მოყვანილი ზოგი მაგალითი გეოგრაფიული სახელებიდანაც, განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, როცა მათ მიმართულებითი ბრუნვის ფუნქცია ჰქონდათ. ამიტომ აქ ამ ტიპის მაგალითთა ნაწილის ჩვენებით დაემაყოფილებით მხოლოდ.

გამოსვლითი ბრუნვის მნიშვნელობით

და შევიდეს იგი აბენეზერიტ აზოტდ, 1 მეფ. 5, 1 ლავ.; რამათა განვიდეს ჰრომით (=რომიდან), ძვ. ქართ. კრესტ, 40, 12. ამ სახელის ფუძე ორი სახით გვხვდება ტექსტებში: ჰრომ და ჰრომე. პირველი გვაძლევს მოქმედებითში ფორმას ჰრომით, როგორც ზემოთ მოყვანილ მაგალითში, მეორე — ჰრომეთ.

(პრომეთ), მაგალითად: რამათა განვიდეს იგი **პრომეთ**, PO, 93, 9. ძველი იგივეა, რაც წინა მაგალითისა („წამებაჲ წმიდისა პეტრე მოციქულისაჲ პრომეს შინა“), ოლონდ სხვა ხელნაწერშია დაცული. ზოგჯერ **მ-ს** ნაცვლად **ე** გვხვდება: მიიწერა **პრომეთ** ტუქიკეს მიერ, ეფეს. ბ, 24 (ბოლოს). მაგრამ საერთოდ **მ** აქ ჩვეულებრივია: ბავლე მოციქულისა წიგნი გალატელთა მიმართ, მიიწერა **პრომეთ**, მთხ. 98, 4, 6. კიდევ იქვე: 98, 10; 98, 12; 99, 1 და სხვა.

...აღვიდა ლოტ **სეგორით**, დაბ. 19, 30; არღარა მივიდა იგი **აფრიკით** კერძოთა იტალიისათა, PO, 111, 8. აქ ამოსავალი ფორმაა (ფუძე) **აფრიკე**, სხვაგან ეს სახელი გეოგრაფიულ სახელთა დამახასიათებელი ეთ სუფიქსითაა წარმოდგენილი: **აფრიკ-ეთ-ი** (კიმ. 1, 68, 2). ამ ტიპისაა აგრეთვე **კოსტანტინით**, რომელიც წარმოშობით პირის სახელია და ქალაქის სახელად მერმე გამოყენებული: ვითარ გულისხმა-ყვეს მიზეზი იგი მოსლვისა მათისაჲ **კოსტანტინით**, ძე. ქართ. კრესტ. 56, 14. მაგრამ სხვაგან ამ ქალაქს **კოსტანტინე-პო(ვ)ლისი** და **კოსტანტინეთლე** ჰქვია.

...და მრავალი ერი (შეუდგა მას) **გალილიაჲთ** და **ჰურიასტანით** და **იერუსალემით** და **წიად-იორდანი**, მრ. 3, 7—8; ვითარ გამოვიდოდეს იგინი **ბეთანიაჲთ**, მრ. 11, 12; მოსრულ იყვნეს **ნეძუთ**, ხანძთ. 134, 29; დღესა ერთ-სა **შატბერდით** წარვიდა, იქვე, 137, 31; **მიძნაძოროჲთ** ხანძთად მოვიდა, იქვე, 124, 32; მოიყვანა იგინი **ქართლით** ოპიზას, იქვე, 103, 1; **ფებრონია** მოიწია **სამცხით** და დაემკდრა **მერეს შინა**, იქვე, 109, 25; ხუცესი **მერისაჲ** **ხანძით** არნ, იქვე, 109, 29; წარემათნეს იგინი **ქუეყანით** **აფნაზეთით**, აბო 188, 21; წარვილი წიგნები **სპარსეთით** **საბერძენით** და კუალად **საბერძენით** — სპარსეთად, კიმ. 1, 208, 18; რუჲ გამოიღო **ქსნი**, მოქც. 48, 22; გამოიყვანა იგი **ეგუპტით**, კიმ. 1, 51, 36; რომელი პარხალს არა ეწერა, **იშხნი**თ მოვიდეს და მით გადასრულეს, პარხ. 1223 და სხვა.

იშვიათად შეიძლება გეოგრაფიულ სახელს ახლდეს თანდებული. ასეთ შემთხვევაში მხოლოდ **გან** თანდებულის დართვაა შესაძლებელი. მაგალითი და მოიღეს ქალაქები... **ასკალონი**თგან ვიდრე **გეთადმდე**, 1 მეფ. 7, 14.

მოქმედებითი შემართულებითი ბრუნვის მნაშენელობით

თარშით (ნ. ზემოთ, გვ. 227; 231); ქეღობით (230), ეფფრატით კერძო (231), ასურასტანით კერძო (231), ფინიკიაჲთ (231), ქინაჲნი (231), ხაშარიაჲთ კერძო (231), კახეთით, კუხეთით (231), ბეთსამით კერძო (231), ნავეთ (232), ბეტსამუნით (232), პაშფილიაჲთ კერძო (232), მრამათ კერძო (232), იორდანი, იორდანი კერძო (232), არაბიაჲთ კერძო (233), სკუთიაჲთ კერძო (233), გოფფრით კერძო (233), სოვალინი (233).

ჟველა ამ სიტყვაზე ზემოთ სათანადო აღვილას არის მსჯელობა. უმჯველია, რომ მოქმედებითი დისმული ეს გეოგრაფიული სახელები მიმართულებითი (მიწვენი.) ბრუნვის მნიშვნელობით არის ნახმარი. როგორც ვნახეთ, მოქმედებითი ბრუნვა ამ შემთხვევაში შეიძლება წარმოდგენილი იყოს უთანდებულოდ (თანაშით, კახეთით, კუხეთით) და თანდებულოდ. ამ უკანასკნელ შემთხვევაში გვხვდება მხოლოდ **კერძო** თანდებულო (რომლისაგანაც მიღებულია დღევანდელი **კენ**: **კერძო** → **კერძ** → **კერ** → **კენ**¹). ასეთი შემთხვევები ტექსტებში უფრო ხშირია (ჭურიასტანით **კერძო**, ეფერატით **კერძო**).

ახლი შეიძლება მოკლედ დავასკვნათ: გეოგრაფიული სახელები მოქმედებითი ბრუნვაშიც არსებითად საზოგადო სახელებს მისდევნენ. სანელდობრ, საზოგადო სახელების იმ ჯგუფს, რომელსაც დაკისრებული აქვს აღნიშნოს მოქმედების საწყისი და მისაღწევი პუნქტები, ე. ი. როცა ეს სახელები გამოსვლითი და მიმართულებითი (მიწვენი.) ბრუნვების მნიშვნელობით იხმარება (მთით — მთიდან, აღმოსავალით — აღმოსავლეთისაკენ). ამ შემთხვევაში აღნიშნული ორი ტიპის სახელებს ფორმაცა და შინაარსიც ერთი და იგივე აქვთ. განსხვავება მხოლოდ ისაა, რომ გეოგრაფიული სახელები მოქმედებითი **მხოლოდ** ასეთი ფუნქციებით იხმარება, საზოგადო სახელთათვის კი ასეთი ფუნქცია **ერთ-ერთია** და **არაძირითადი**. მაგრამ მთავარი მაინც ისაა, რომ საზოგადო სახელები ასეთი დანიშნულებით გვხვდება და რომ ეს მათი ფუნქცია **ძველია**. ასე რომ, პრინციპში აქ სხვაობა არა გვაქვს.

ვითარებითი

ნამდვილი თავისებურება გეოგრაფიულ სახელებს სწორედ ვითარებითი ბრუნვაში ახასიათებს. აქ არის სწორედ შემონახული უფრო ადრინდელი ვითარების გადმონაშთები სხვადასხვა თავისებურების სახით. სწორედ აქაა, რომ ვითარებითი ბრუნვის ნიშნად ნაირ-ნაირი სუფიქსები გვაქვს: ა) ან მარტო ა (საბერძნეთ-ა), ბ) ან მარტო დ (ქართლ-დ) და გ) ან ორივე ერთად ად (ჭურიასტანად). ამათგან **პირველი ორი** (საბერძნეთ-ა, ქართლ-დ) უფრო ძველ ვითარებას ასახავს და იმ ეპოქებზე მიუთითებს, როცა ა და დ ცალ-ცალკე და დამოუკიდებლად აწარმოებდა ამ ბრუნვის და აღბათ სხვადასხვა დიალექტური წარმოშობისა იყო, ხოლო მესამე შედარებით ახალი წარმონაქმნია და მას შემდეგ უნდა გაჩენილიყო, როცა ა-ს ფუნქცია მოიშალა, ცალკე აღებული ა-გელარ აწარმოებდა ამ ბრუნვის და საჭირო ხდებოდა მეორე სუფიქსის დართვა (ჭურიასტან-ა-დ²). სამივე ეს სახეობა კარგად არის დაცული გეოგრაფიულ სახელებში. განვიხილოთ ისინი ცალ-ცალკე.

¹ ა. შანიძე, გრამატიკა, საფუძვე. გვ. 622.

² ა. ზაქარაძე, მიმართულებითი ბრუნვის მნიშვნელობისა, წარმოშობისა და ისტორიისათვის უნიშნის მოამბე, ტ. I, 1937, გვ. 21.

სუფიქსი ა

ა-ს სამოქმედო ასპარეზი გეოგრაფიულ სახელებში ერთობ შეზღუდულია, ის გვხვდება მხოლოდ ისეთ სახელებში, რომელთა ფუძის მაწარმოებელია სუფიქსები ეთ. ით (საბერძნ-ეთ-ა, სომხ-ით-ა). ამის გამო კაცს შეეძლო ეფიქრა, რომ ვითარებითის ნიშნად აქაც უნდა გვექონოდა ად. მაგრამ წინამავალი თ-ს გამო ბრუნვის ნიშნისეული დ დიკარგადა: საბერძნეთად → საბერძნეთა, მაგრამ ასეთი მოსაზრება არ იქნებოდა სწორი, რადგან ვითარებითის ნიშნად ა (უდონოდ) ჩვენ გვაქვს სხვა შემთხვევებშიც, სადაც აღნიშნული საბაბი არ არსებობს: სადიდებელ-ა, საწამებელ-ა, სალოცველ-ა... მეორე მხრივ, ჩვენ მოგვეპოვება მთელი რიგი ზმნიშედლები, რომლებიც ვითარებითში დგანან. მაგრამ დ არ გააჩნიათ, მხოლოდ ა-ს ამაზა არიან წარმოდგენილი: ჩქარ-ა, ნელ-ა, დაბლ-ა, მაღლ-ა და სხვა. ამ სიტყვებში დონი არც ოდესმე ყოფილა და არც დაკარგულა. შესაშვ მხრივ, ჩვენ გვაქვს ისეთი შემთხვევები, როცა ვითარებითს მართლ დონი აწარმოებს: ქართლ-დ, ჩორ-დ, ბეთლემ-დ. მაშასადამე, დ ცალკე სუფიქსია და იგი არ შეიძლება იყოს სხვა სუფიქსის ნაწილი. ამიტომ „საბერძნეთ-ა“-ში დონის დაკარგვაზე არ შეიძლება ლაპარაკი. კიდევ გავიმეორებთ: საბერძნეთა-სა და მსგავს მაგალითებში ჩვენ გვაქვს შემონახული ძველი დროების გადმონაშთი, როცა ვითარებითს ბრუნვის, გარკვეულ დიალექტებში მინც, მხოლოდ ა სუფიქსი აწარმოებდა. შემდეგ და შემდეგ, როცა მართლ ა-ს დართვა აღარ იყო საკმარისი და ბრუნვის დ-ც დაერთო, ა თანდათან გადავიარდა და გავიდა ხმარებიდან. ძველ ქართულში ა ნაშთის სახით შემოგვრჩა მხოლოდ და მხოლოდ ეიწროდ შემოფარგლულ შემთხვევებში, სახელდობრ, იქ, სადაც ძველბერძნული ფორმა ფონეტიკურად უფრო ადვილი ასატანი იყო. ვიდრე ახალი (საბერძნეთად). ერთი სიტყვით, ძველი მდგომარეობა დარჩა მხოლოდ გარკვეულ შემთხვევებში, ეთ. ით სუფიქსების შემდეგ.

სუფიქსი ა განუჩნევლად გვხვდება როგორც ქართულ ტოპონიმიაში, ისე უცხო წარმოშობის სახელებშიც. ეს ასეც უნდა იყოს: ფუძის საწარმოებელი ეთ (ით) ორივეს ქართული აქვს: საბერძნ-ეთ-ი, კახ-ეთ-ი. ვნახოთ ახლა მაგალითები:

საბერძნ-ეთ-ა: წარუყვანეთ ეგე და წარვედით საბერძნეთა, პარხ. 708 ხ; და სივლტოლით მოვიდეს საბერძნეთა, იქვე, 713 ხ; მოწვეწულ იყო საბერძნეთა, მოქც. 51, 8 და სხვა.

სპარს-ეთ-ა: რომელი წარატყენა-ხუასტო მეფისაგან სპარსეთა და მუნ აღესრულა, ი. ჯავ. აღწ. 201, 34; მას ჟამსა შინა ივლიანე განდგომილი მეფე წარემართა სპარსეთა, სვან. 279 ხ.

ასურ-ეთ-ა: წარვემართნეთ ასურეთა, სადა-იგი არს ხერთვისი, კიმ. I, 162, 2; და ძმთაგან იჯმნა და გაშოვიდა ნავითა ასურეთა, მოც. 18, 18 D; ეგულებოდა აღსლვამ ასურეთა, მოც. 20, 3 D და სხვა.

სივნი-ეთ-ა: და მისა ზევე სპარსთა მეფისა მარხაპარნი შემოვიდეს სივნიეთა, მოქც. 60, 10.

საბერძნეთი
სპარსეთი
ასურეთი
სივნიეთი

თოშ-ეთ-ა: ესმა ესე და გარდაკრებს **თოშეთა**, იქვე, 57, 2.

კხო-ეთ-ა: და ნინო შთავიდა **კხოეთა** და დადგა კაწარეთს, იქვე, 57, 4.

კახ-ეთ-ა: გარდავიდა **კახეთა**, იქვე, 57, 5.

ულოპორ-ეთ-ა: ხოლო მე წარმოვედ და მოვედ **ულოპრეთა**, იქვე, 88, 1.

პინდო-ეთ-ა: მივიდის **პინდოეთა** და მოიღის ანთრაკი იგი, სახისმეტ-
(ისტ. ქრესტ. 285, 12).

სომხ-ით-ა: ნეტარი იგი... მოიწია ქუეყანად **სომხითა**, სოფელსა არარატი-
სასა, ლიტ. ურთ. 124, 25; და იგინი მეოტად წარვიდეს **სომხითა**,
ესაია 37, 38.

ძველ ქართულ ძეგლებში ფუძის საწარმოებელ სუფიქსად არის აღქმუ-
ლი ცნობილი პალესტინის ქალაქის **ნაზარეთ**-ის ბოლო მარცვლი **ეთ** (შდრ.
ბერძნ. Ναζαρέτ, სომხ. *Naqareṭ*). ამიტომ ვითარებითში ამ სახელსაც ისე
ეპყრობიან, როგორც ზემოთ აღწერილთ. ე. ი. მხოლოდ ა-ს ურთივენ, მაგა-
ლითად:

წარვიდეს გალილეად, ქალაქად თჳსა — **ნაზარეთა**, ლ. 2, 39; მოვიდა
ნაზარეთა, ლ. 2, 51; იოსებ და მარიამ იყვნეს ბეთლემელნი და მიიღვილნეს
იგინი **ნაზარეთა** და მუნ ცხოვნიდნოდეს, სეან. 27ა და სხვა.

ამნაირი ხასიათისაა აგრეთვე **გენესარეთა** (შდრ. ბერძნ. Γενεαρέτ,
სომხ. *Genesaret*), რომელსაც ვითარებითში აგრეთვე მხოლოდ ანით
წარმოადგენენ: წილტდეს და მოვიდეს ქუეყანად **გენესარეთა**, მრ. 6, 53 E.

ზემოთ აღნიშნულ სახელთა მსგავსად არის გაგებული და სრულიად მათ-
სავეით არის წარმოდგენილი ვითარებითში აგრეთვე **ჯოჯოხეთი**, აქ გვაქვს:
ჯოჯოხეთა. ეს სიტყვა ყველაზე ხშირად იხმარება ძველ ტექსტებში, ამი-
ტომ მისი მაგალითებიც ბევრია, ჩვენ კი მცირე მათგანს დავიმოწმებთ:

შთავიდე მე ძისა ჩემისა თანა გლოვით **ჯოჯოხეთა**, დაბ. 37, 35; და
შთავლინოთ სიბერე ჩემი მწუხარებით **ჯოჯოხეთა**, დაბ. 42, 38; რომელნი
შეყენებულ იყვნეს ჯოჯოხეთს შთასლევითა მისითა **ჯოჯოხეთა**, თუალთ. 76,
18. ეს მაგალითი იმითაც არის საინტერესო, რომ მასში ეს სახელი გვხვდება
მიცემითშიც, მაგრამ სხვა ფუნქციით: ადგილმდებარეობისათვის მიცემითია
გამოყენებული (შეყენებულ იყვნეს **ჯოჯოხეთს**), ხოლო მიმართულებისათ-
ვის — ვითარებითი (შთასლევითა მისითა **ჯოჯოხეთა**), **ნაზარეთა**, **ჯოჯოხეთა**
და მსგავსი ფორმები სწორედ მიმართულებითი ბრუნვის შინაარსისაა.

არის შემთხვევები, როცა აღნიშნული ტიპის სახელებს ბოლოს ერთვის
კიდევ **დ** და ელემენტობთ **ა-დ** სუფიქსს: წარვილი წიგნები სპარსეთით **საბერ-
ძნეთად** და კუალად საბერძნეთით — **სპარსეთად**, კიმ. I, 208, 18; გამოვიდა
ნავითა **ასურეთად**, მოც. 18, 18 (ვარ.); ეგულებოდა აღსლვად **ასურეთად**,
მოც. 20, 3 (ვარ.); შთავდენ იგინი **ჯოჯოხეთად**, ფსალმ. 54, 17 და სხვა.

როგორ უნდა შევხედოთ ამ გარემოებას? არის ეს უფრო ძველი ვითა-
რების ამსახველი, თუ ანალოგიით განვითარებული ახალი მოვლენაა, ჩვენ

უკანასკნელი გვეგონია მართალი, ძველსა და სანდო ძეგლებში ჩვენ ყოველთვის მართლ ა ვაჟებს: დ-დართული ფორმები უფრო მოგვიანო ხანის ძეგლებში გვხვდება. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ მათ ხშირად ვხვდებით ექვთიმე მთაწმიდლის ეპოქაში, მაგრამ ახლისა და ძველი აღთქმის წიგნები კი მართლ ა-ს სჯერდება და დ-ს არ ურთავს. ეჭვი არაა, დ-ს დართვა აქ ყველა სხვა ტიპის გეოგრაფიული სახელების ანალოგიით არის გამოწვეული, როგორცია ქართლ-დ, ბეთლემ-დ, იერუსალმ-დ, სპანია-დ, ოპიზა-დ, ხანძთა-დ და სხვა. ცხადია, რომ მოგვიანო ხანებში უკვე დავიწყებულა „საბერძნეთა“-ს ტიპის წარმოება და უფრო ახალი ვითარების მიხედვით ხდება ამ ბრუნვის ხელახალი წარმოება. შეიძლება აღვნიშნოთ, რომ ამნაირი გზა უნდა ჰქონდეს გავლილი თანხმოდანდუდიან საზოგადო სახელებს, რომელთაც ამ ბრუნვაში რთული (ორმაგი) ა-დ სუფიქსი აქვთ. როცა პირველის ქმედითი ძალა უკვე აღარ იგრძნობოდა, საჭირო გახდა მეორის, უფრო გასაგებისა და გაურცელებულის, დართვა. ეს პროცესი გეოგრაფიული სახელების გარკვეულ ტიპში ჩვენ თავაწინ მიმდინარეობს; ჩვენ მოწმე ვართ, თუ როგორ თანდათან იზრდილება ძველი ჯოჯოხეთა, ასურეთა და მგავსი ფორმები და როგორ თანდათან ვლბებულობთ დ-ს დართვით ახალ, ორმაგი წარმოების ფორმებს. როგორცია: ჯოჯოხეთად, ასურეთად და სხვა.

ჩვენ ზემოთ ვთქვით, რომ ა სუფიქსი ეფ. და ით სუფიქსიან ფუძეებში გვაქვსო (საბერძნეთა, სომხეთა). ეჭვი იყო აღნიშნული, რომ ეს არის გადმონაშთი ძველი ვითარებისა, უფრო ძველად ასეთი მდგომარეობა სხვა სახელებშიც უნდა გვექონოდა. აქა-იქ ძველ ქართულშიც გვხვდება ამნაირი გადმონაშთები. ასეთია, მაგალითად, ტფილისა, რომელიც ევსტათი მცხეთელის მარტვილობაში გვხვდება: და წარვიდეს სპარსნი მცხეთით, ზემასმენელნი ნეტარისა ევსტათისნი, ტფილისა, და წარდგეს წინაშე ვეფან ჰუშმორ მარხაპნისა, ევსტ. 164, 15. ტფილისა სრულიად ისეა ნაწარმოები, როგორც საბერძნეთა და უდრის გვიანდელ ფორმას ტფილისად.

სუფიქსი დ

გეოგრაფიულ სახელებში უფრო გაურცელებულია დ სუფიქსი. იგი მოუდის, რასაკვირველია, ყველა ხმოვანფუძიან სახელს (ოპიზა-დ, ეგვბტე-დ, იერიქო-დ), აგრეთვე, რაც აქ მთავარია, დანხმოდანდუდიანთა (ქართლ-დ, ზორ-დ, ბეთლემ-დ...). აი ამ გარემოებითაც განსხვავდება გეოგრაფიული სახელები საზოგადოთაგან; ამ უკანასკნელთ მხოლოდ დ იშვიათად აქვთ (მდრ. აღვიდ, ქლოწი-დ და პირის ნაცვალსახელები ჩემ-დ-ა, შენ-დ-ა...); მათთვის ჩვეულებრივია რთული ა-დ სუფიქსი: კაც-ა-დ, ქალაქ-ა-დ და სხვა.

დ-ს ხმარების არც არ არის შეზღუდული რაიმე პირობებით: ყველგან, სადაც კი მხოლოდ ა არ იხმარება (საბერძნეთა და მისთ.), დონია გაბატონებული. ის იხმარება ქართულ ტომიწმინდაში (ქართლ-დ, არმაზ-დ) და უცხო წარმოშობის სახელებში (ბეთლემ-დ, იერუსალმ-დ). ის იხმარება, როგორც ვთქვით, ხმოვანფუძიანსა და თანხმოდანდუდიან სახელებში (ოპიზა-დ.

პრომ-დ), გვჭდება უთანდებულოდ და თანდებულოდ (ბეთლემ-დ, ბეთლემ-დ-მდე). ერთი სიტყვით, ყველგან და ყოველთვის დონი გვაქვს. ეს დონი მაშინაც უცვლელად არის დაცული, როცა მისი დართვით ფონეტიკურად ძნელად გამოსატყმელ კომბლექსს ვღებულობთ, როგორცაა, მაგალითად: გეთ-დ, ნავათ-დ, რამაოთ-დ, ნისიბნ-დ და სხვა.

თვით ისეთ სახელებშიც, რომელთა ფუძე დონით არის დაბოლოებული, ვითარებითის სუფიქსი დონი ადვილად იწახება და ორ დონს ვღებულობთ: გალაად-დ (იერ. 46, 11), თებაიდ-დ (თულთ. 11, 14), ფუდ-დ, ლუდ-დ (ესაია 66, 19) და სხვა.

მდე თანდებულის დართვაც კი არ იწვევს დონზე ხელის აღებას: სიღონ-დ-მდე (დაბ. 49, 15), დანდ-დ-მდე (2 მეფ. 24, 6) და სხვა. ერთი სიტყვით, დ-ს სახით ჩვენ წინაშეა ვითარებითი ბრუნვის ზოგადი ნიშანი, რომელიც კმედითი ფორმატობადველ ქართულში, იგი ძალაშია მთელი ძველი ქართულნი სიტყვები და შესწევს უნარი დაუბრკოლებლად დაერთოს გეოგრაფიულ სახელებს და ადვილად უჩვენოს გარკვეული მიმართულება. ამიტომ ბუნებრივია, თუ ასეთი ფორმები მიმართულებითი ბრუნვის შინაარსს ვადმოგვცემს; ქართლ-დ, ბეთლემ-დ და მისთ. არსებითად მიმართულებითი ბრუნვის ფორმებია.

აქ მოვიყვანთ რამდენიმე სანიშნო მაგალითს.

უ თ ა ნ დ ე ბ უ ლ ო

თანმოვანფუძიანი სახელები

შევიდეს იგი აბინეზერიტ აზოტდ, 1 მეფ. 5, 1 ლაგ.; და შევიდა სჯემდ, დაბ. 37, 14; წარვიდეთ დოთაიმდ, დაბ. 37, 17 (შდრ. პოვნა იგინი დოთაიმს, იქვე: აქ აღვიღმდებარეობაა გამოხატული და ამიტომ, ცხადია, მიცემითი უნდა); ხოლო მე შეუსწრვე ციხედ არმაზდ, მოქც. 91, 16; ხოლო პიტიახში ჩორდ წარემართა, შუშ. 154, 5; რაემს მოვიდა იგი ქართლდ, აბო 185, 20; და აღვიდის კაცი იგი... სელომდ, 1 მეფ. 1, 3; და შეკრბეს მას ზედა გუნდნი იერუსალმდ და მიივლტოდა ლაქისდ, 4 მეფ. 14, 19; წარვიდა დავით სივლტოლით გეთდ, 1 მეფ. 27, 4; წარვედით გალილეას თაბორდ, ევსტ. 171, 31; ვითარცა მიიწინეს ასკალონდ, კიმ. II, 57, 21; აღდეგით და აღვიდეთ ბეთელდ, დაბ. 35, 3; ბრძანა... მოყვანებაა შეკრულისაჲ ქალაქად ნახიზნდ, პარხ. 581 a (შდრ. ხოლო ნეტარმან დაყო ნახიზნს შინა დღმ სამეოც და ათი, იქვე, 581 b); წარიყვანა იგინი მის თანა ტჯროხდ ქალაქად, იქვე, 838 b; რაჲთა მიხვდუ ჰრომდ... არცალა მისრულ ვართ ჰრომდ, სვან. 26 a.

ხმოვანფუძიანი სახელები

მოვიდეს ბეთბაგედ და ბეთანიად, მ. 21, 1; განეშორა და წარვიდა გალილეად, მ. 4, 12; ივლტოდუ ეგვბტედ, მ. 2, 13; მოვიდეს იერიქოდ, მრ. 10, 46; მოვიდა იესუ გალილეადთ იორდანედ იოვანესა, მ. 3, 13; რაემს მოვიქცე

აღსანიშნავი, თანა-წარგიყვანო შენ ხანძთად, ხანძთ, 114, 20; მოვიდა იგი ქალაქად მცხეთად, ევსტ. 160, 18; და წარვიდა მამად მაკარი ოპიზად, ხანძთ. 151, 28; და მოვიდეს კესარიად, წარტყ. 6, 22; და მოიწინეს პალესტინედ და სანახებსა მისსა, იქვე, 6, 21 და სხვა.

თანდებულებანი

და შეუდგეს კუალსა მისსა ლაქისდმდე და მოკლეს იგი მუნ, 4 მეფ. 14, 19 (შდრ. იქვე: ლაქისდ); მოიწინეს გალაიდ... და მოვიდეს დანდმდე, 2 მეფ. 24, 6; განვიდეთ ჩუენ ვიდრე ბეთლემდმდე, ლ. 2, 15; მიიწინოს ვიდრე სიდონდმდე, დაბ. 49, 15; და დაეშინა ევილათითგან ვიდრე ხურდმდე, იქვე, 25, 18 და სხვა.

ზოგჯერ თანდებული ახლავს არა გეოგრაფიულს, არამედ საზოგადო სახელს, რომელიც მას საზღვრავს რაიმე მხრივ, ხოლო თვით გეოგრაფიული სახელი მარტოოდენ დ ბრუნვის ნიშნით არის წარმოდგენილი, მაგალითად: დაიპყრა... ვიდრე გოდლადმდე თანურიმდ, ნეემია, 3, 10 და სხვა.

ამათ გვერდით გვაქვს ისეთი შემთხვევები, როცა გეოგრაფიულ სახელს ვითარებითში ორივე სუფიქსი (ა და დ) ერთად აქვს წარმოდგენილი და ზემოთ განხილული ფორმების პარალელურ წარმოებებს შეიცავს, მაგალითად: ლოთ შევიდა სეგორად, დაბ. 19, 23 ლავ., მაგრამ: ლოტ შევიდა სეგორდ (იქვე, ოშკი); დღეს სიონად მოხუდ, ქილ-ეტრ. 64 v, 15, მაგრამ: მუნვე მოაქციე სიონდ, P(), 89, 5; მოიწინეს მოგუნი ბეთლემად, სას. პოეზ. 71, 61, მაგრამ: ილტებდით გონიერად და სიხარულით ბეთლემდ მიზიოდეთ, იქვე, 74, 147; რაქამს ქართლად შემოვედით, ევსტ. 162, 27, მაგრამ: და გამოვიდა იგი ნერსს თანა ქუეყანად ქართლდ, აბო 189, 9 და სხვა.

ორმაგ სუფიქსს უფრო მაშინ აქვს ადგილი, როცა მას თანდებული ერთვის მაგალითად: არა შეუტყეებდა მთხრობთა გეთდ. 1 მეფ. 27, 11, მაგრამ: და მოიღეს ქალაქები... ასკალონითგან ვიდრე გეთადმდე, 1 მეფ. 7, 14; რაქათა მიხუდე ჰარომდ, სეან. 26 ა, მაგრამ: კურნებანი სენთან კმნა უფალმან აფრიკეთს და ვიდრე ჰარომადმდე, კიმ. I, 68, 3.

ეს პარალელური ფორმები თითქმის ჩვენს თვალწინ არის განვითარებული. არავის ექვი არ ეპარება, რომ ძველი ბეთლემდ და ახალი ბეთლემად, უკანასკნელში ა მერმეა დამატებული. აქ, ანალოგიის გარდა, ფონეტიკურ მხარესაც უნდა ეთამაშა ერთგვარი როლი; ამას ამტკიცებს თანდებულიან ფორმებში ა-ს ჩართვის სიხშირე: გეთდ, მაგრამ გეთადმდე; თანხმოვნების თიფმოყრა ხელს უწყობდა ფორმებში ა-ს შეტანას, რასაც მშობრივი ანალოგიური მაზა ჰქონდა. მაშასადამე, ცხადი უნდა იყოს ჩვენთვის, რომ აღნიშნული წყვილი ფორმიდან (გეთდ—გეთად) პირველი უფრო ძველი ვითარების ამსახველია, მეორე შედარებით ახალია. ეს დებულება მტკიცედ არის დამკვიდრებული ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში. რაკი ეს ასეა, უნდა

დავასკვნათ, რომ წინა პუნქტში განხილული წყვილი ფორმებიდან (ჯოჯო-ბეთა — ჯოჯოხეთად, საბერძნეთა — საბერძნეთად, ასურეთა — ასურეთად) პირველი ძირითადი, ამოსავალი ფორმებია, რომლებიც ქართული ბრუნების წინაგანი კანონებიდან გამომდინარეობს, ხოლო მეორენი გვიანდელი. მერმე განვითარებული ნიშნუებია და, როგორც „გეთად“ შეეფარდება „გეთად“-ს, ისე „საბერძნეთად“ შეეფარდება „საბერძნეთა“-ს. გეთად და საბერძნეთა ერთ სიბრტყეზე ძვეს, ერთნაირი აგებულების ფორმებია, გეთად და საბერძნეთად სხვა სიბრტყეზე უნდა მოთავსდეს და ისინი ერთნაირად უნდა შეფასდეს: ორივეში ა და დ მერმეა შეჭრილი, თავიდანვე ისინი იქ არ ყოფილან.

აი ეს გახლავთ გეოგრაფიული სახელების დამახასიათებელი თავისებურება ვითარებითს ბრუნვაში. როგორც ვხედავთ, ეს თავისებურება იმითაა შემპირობებული, რომ აქ სახელი არსებითად მხოლოდ ერთი ფუნქციით გვევლინება: იგი აღნიშნავს მიმართულებას, ამ მიმართულებითი ბრუნვის წინაარსის გამოსახატავად არის, რომ სახელს ხან მართლ ა ერთეის (საბერძნეთა), ხან მართლ დ (ქართლ-დ).

მაგრამ იშვიათად არის ისეთი შემთხვევები, როცა გეოგრაფიული სახელი ვითარებითში აღებულია არა აღგზის გარემოებად, არამედ უბრალოდ დამატებად, ამ შემთხვევაში, რა თქმა უნდა, მას სრულიად ისეთი ნიშანი აქვს, რაც სათანადო საზოგადო სახელებს, რომელთაც ენა უბრალოდ დამატებად იყენებს. ეს ნიშანი იქნება ა-დ (თანხმოვანფუძიანობის), ამ დებულების მშვენიერ ილუსტრაციას წარმოადგენს სიტყვა „ბაბილონის“ ორნაირი ფორმა ვითარებითში: ბაბილონდ და ბაბილონად, მაგალითად:

რატომს მიიწია ბაბილონდ მთავარი ქართლისად, სას. პოეტ. 182, 33, მაგრამ: ბაბილონად სახელ-სდებს შუოთთა მათ სოფლისათა და აღძრვათა, თარგმ. გამოცხ. 14, 8; ბაბილონად მას ქალაქსა იტყვს, რომელი მოსლვასა ანტესსა სამეფო იყოს, იქვე, 17, 10. პირველ შემთხვევაში ბაბილონი აღგზის გარემოებადაა აღებული და ამიტომ ბუნებრივად, მას ვითარებითში მხოლოდ დ მჭონდეს და აქვს კიდევ (ბაბილონ-დ); მეორე შემთხვევაში (ორივე მაგალითში) იგი უბრალოდ დამატებად არის გამოყენებული და ასევე ბუნებრივია, თუ ბრუნვის ნიშნად ა-დ აქვს (ბაბილონ-ა-დ). მაშასადამე, იქ განსხვავებულ ფუნქციას განსხვავებული ფორმა შეესაბამება, განსხვავებული ფორმა განსხვავებული ფუნქციისათვის არის განკუთვნილი. ენამ ვითარებითი ბრუნვის ფუნქციასა სადიფერენციაციოდ ამ ბრუნვის ნიშნითა სხვადასხვაგვარი ვარიანტები გამოიყენა.

ასევე უნდა ითქვას სხვა შემთხვევების შესახებაც, როცა სახელს სხვა ფუნქცია აქვს. შეგვიძლია კიდევ დავასახელოთ სახელი „ქართლი“, რომელიც ორნაირი ფორმითა და ორნაირი მნიშვნელობით გვხვდება, მაგალითად:

წარმოავლინა... სტეფანოზ... ერის-მოავრად ქუეყანასა ამას ქართლდ, აბო 188, 15; და გამოვიდა იგი ნერსის თანა ქუეყანად ქართლდ და შემოვიდა ქალაქსა ტფილისს, იქვე, 189, 9.

მეორე მხრივ, უნდა გავიხსენოთ გ. შერჩულის ცნობილი სიტყვები: არამედ **ქართლად** ფრიადი ქუეყანად აღიარებების, რომელსა შინა ქართულთა ენითა ჯამი შეიწირვის და ლოცვად ყოველი იღესრულების, ხანძთ. 132, 37. პირველ შემთხვევაში **ქართლად** ადგილის გაიგებებადაა გამოყენებული და ამიტომაც, რომ მას მხოლოდ **დ** სუფიქსი აქვს; მეორეში იგი უბრალო დამატებას წარმოადგენს და, როგორც ასეთს, **ა-დ** უნდა ქმნიდეს და აქვს 'ჯიღიც' (**ქართლ-ა-დ**).

წოდებოდა

წოდებითში გეოგრაფიული სახელები საერთოდ ნაკლებად გვხვდება, მაგრამ მაინც შეიძლება ამ ბრუნვის წარმოებაში თბილისი მთავარი ხაზი მკაფიოდ გაგარჩიოთ; სახელთა უდიდესი ნაწილი ჯერ ისევ ფუძის სახითაა წარმოდგენილი: წოდებითი ძველებურად იყენებს თავისი საჭიროებისათვის წარცხლობითი ბრუნვის ფორმას. აქ არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს რა თქმა უნდა, ფუძეს: თანხმობაზედმანი და ხმობაზედმანი სახელები თანაბრად არის წარმოდგენილი ოდენ ფუძის სახით. ამ მხრივ გეოგრაფიული სახელები მკვეთრად სცილდება საზოგადო სახელებს და ადამიანთა სახელების ფერხვლში ებმება. ამის ნიმუშებია:

და გეგინენ ზენ და შეგიპყრან. **ბაბილონ**, და ვერ სცნა. იერ. 50, 24; და აღლადინენ შვილნი შენნი, **სიონ**, შვილთა ზედა სიონთასა. **ზაქარ.** 9, 13; და მერმე თქუნესა ჩემდავე, **ტაროს** და **სიდონ**, ნუ მოსაგებულსა რის მომავებთ მე, იოველ 3, 4; ცხოველ არს ღმერთი შენი, **დან**, და ცხოველ არს ღმერთი შენი, **ბერსაბე**¹, ამოს 8, 13; განილუიდე და აღლევ, **სიონ**, და შეიპოსი დიდებამა შენი, **იერუსალიმ**, ქალაქო წმიდაო, ესაია 52, 1. ეს ქარგო მშაღლითია ამ მხრითაც, რომ გეოგრაფიული სახელის გვერდით და მის მსახურელად მოციქულია საზოგადო სახელი, რომელსაც წოდებუთის ნიშანი **ო** აქვს: ქალაქო წმიდაო. ეტყობა, გეოგრაფიულ სახელებს უფრო კიდევ ვერ აქვთ განვითარებული ამ ახალი ბრუნვის წარმოება.

...**იერუსალიმ, იერუსალიმ**, რომელმან მოსწყვეტ წინაშარმეტყველნი და ქვაბ დაჰკიბთ მოვლინებულთა შენ ზედა, მ. 23, 37; და შენ, **ბეთლემ**, სახლო იუდაიასო, იხარებდი, სსს. პოეზ. 63, 43; ვაჲ შენდა, **ქორაზანი**, და ვაჲ შენდა, **ბეთსაიდა**, მ. 11, 21; ლ. 10, 13; ხოლო შენ, **კაფარნაუმი**, ნუ ცადმტუ აჰმოლოდები, მ. 11, 23; ლ. 10, 15.

მაგრამ თვით ძველსავე ქართულში იწყება პროცესი გეოგრაფიული სა-
ხელების მიერ წოდებითი ბრუნვის ფორმის შექმნის ეს პროცესი ნელა,
მაგრამ მტკიცედ და თანდათან ვითარდება და ახალ ქართულში უკვე დასა-
რულებულია. დღეს ფორმები: თბილისი, გორი, მესტიე, ქართლი, სიო-
ნო, შარტყარი, ბეთლემი და მათ. ერთადერთი ნორმალა ქვეყნის და სხვა

* உருளன்: பித்திரசாபீ.

ფორმები ამით გვერდით არა გვაქვს. ამ პროცესის ხანგრძლივი განვითარების დასაწყისი, როგორც ვთქვით, ძველ ქართულში გვაქვს. აი ამის ნიშნუბიც:

კეთილად აღობრძნი, **შატბერდო**, და შეიმკვე მადლითა და განძლიერდი ძალითა ღმრთისაჲთა, ხანძთ. 149, 21; განემზადე აწ, **იორდანეო**, განბანად უბიწოთა კორცთა მისთა, სას. პოეზ. 181, 5; იხარებდ, ქალაქო **სიონო**, იქვე, 67, III, 3; **ბეთლემო**, განემზადე, იქვე; გიხაროდენ, **ბეთლემო**, იქვე, 70, 38; მშუდობაჲ შენდა, **ბეთლემო**, დიდებულო და საბელოენო ქალაქო, წარტყ. 60, 24.

2. კუმშვა და კვეცა გეოგრაფიულ სახელებში

როგორ დგას კუმშვისა და კვეცის საკითხი გეოგრაფიულ სახელებში? ეს ორი მოვლენა ცალ-ცალკე უნდა განვიხილოთ.

კუმშვა

კუმშვა ხდება ჩვეულებრივი წესით, გეოგრაფიული სახელი სათანადო პირობებში იკუმშება. მაგალითად:

რუჲ გაშოილო **ქსნიო**, მოქც. 48, 22; აშან შაკურ იწყო **წილკნიხა** ეკლე-სიასა, მოქც. 60, 2; რომელი პარხალს არა ეწყრა, **იშხნიო** მოვიდუ და შით გაეისრულე, პარხ. 1223; მრავალ-გზის განელის ჩუენ ზედა ლაშქარმან **ბა-ლაკნიო** და არაზიადო და სხუთ აღგილით, პარხ. 855 ხ. მაგრამ აქაც შეიძლება შევნიშნოთ, რომ ქართული გეოგრაფიული სახელები ამ წესს უფრო ექვემდებარება, უცხო წარმოშობის სახელები ნაკლებად. ასე, მაგალითად, „აბინეზერ“ ქართული ფუძე რომ ყოფილიყო, საფიქრებელია, მოქმედებითში გვექნებოდა „აბინეზრით“, გვაქვს კი „აბინეზერით“ (1 მეფ. 51, 1 ლავ.). საერთოდ უნდა ითქვას, რომ უცხო წარმოშობის სახელებში ნაკლებად გვხვდება კუმშვა.

ჭურიასტანი ზოგი ხელნაწერის მიხედვით იკუმშება, ზოგისაც — არა, მაგალითად: აღმოვიდა იოსებცა გალილეადო, ქალაქით ნაზარეთით, **ჭურიასტნად**, ქალაქად დავითისა, ლ. 2, 4 B. ამ სახელს ასევე კუმშავს პარხლის ხელნაწერი სხვაგანაც (ი. 7, 1; ი. 7, 3; ი. 11, 7). ჯრუჭის ხელნაწერში შეუკუმშავი ფორმაა მოცემული: **ჭურიასტანად**. ორივე ხელნაწერში ვითარებითი ბრუნვის ნიშნად გამოყენებულია ორბაგი ა-დ სუფიქსი. ადიშის ძეგლში, როგორც მოსალოდნელი იყო, მხოლოდ **დ** არის წარმოდგენილი (**ჭურიასტანდ**) და, მაშასადამე, კუმშვაზე არც შეიძლება ვილაპარაკოთ.

კვეცა

რაც შეეხება კვეცას, აქ ქართული და უცხო წარმოშობის გეოგრაფიული სახელები მკვეთრად უპირისპირდება ერთმანეთს: მაშინ როდესაც ქართული გეოგრაფიული სახელები სისტემატურად იკვეცება, უცხო-წარმოშობის მსგავსი სახელები ჩვეულებრივ არ იკვეცება, ნათესაობითსა და მოქმედებითში მათ ფუძე უცვლელად აქვთ დაცული. ენა, როგორც ეხედავთ,

არჩევს თავისას და სხვისას, ადგილობრივსა და უცხო და მათ სხვადასხვანაირად ემყრობა: თავისას, ქართულს, ისე ექცევა, როგორც სახელებს საერთოდ: ა-სა და ე-ზე დამოლოებული კვეცს, სხვებს უცვლელად ტოვებს; ხოლო უცხო სახელებს ჩვეულებრივ უცვლელად ტოვებს, ვერ კვეცს. ჩანს, ეს უკანასკნელნი ჯერ კიდევ არ არის ორგანულად ათვისებული, ენა მათ ჯერ კიდევ, როგორც უცხო, როგორც ხელუხლებელს, როგორც უცვლელს, ისე უფერებს.

აგიღოთ ქართული სახელები **ხანძთა**, **ოპიზა**, **სამცხე**, **მერე**. ესენი ყოველთვის იკვეცებიან, მაგალითად:

იწყო მან **ხანძთისა** შონება, ხანძთ. 105, 35; ხუცესი **მერისა** ხანძთით არნ, იქვე, 109, 29; თებრონია მოიწია **სამცხით**, იქვე, 109, 25; და მსწრაფლ ხოლო მივიდეს აშბა გიორგისა, **ოპიზისა** წინამძღურისა, იქვე, 104, 35 და სხვა.

მაგრამ სულ სხვა სურათი გვაქვს უცხო წარმოშობის გეოგრაფიულ სახელებში: აქ, როგორც ვთქვით, სახელი ჩვეულებრივ არ იკვეცება, მაგალითად:

ა-ზე გათავებული ფუძეები

გამოვიდეს იგინი **ბეთანია**თ, მრ. 11, 12 (და არა: ბეთანიით, როგორც გვაქვს დღეს); იყო თილიზე **ბეთსაიდა**თ, ი. 1, 44; რომელნი მოსდევდეს **გალილეა**თ, ლ. 23, 49; მრავალი ერი შეუდგა მას... **იდუმია**თ, მრ. 3, 8 C; რომელი იყო **კანა**თ **გალილეა**სა, ი. 21, 2; აღვიდა იესუ ნავსა და მოვიდა საზღვართა **მაგდალა**სა, მ. 15, 39; განსლვად იყო იგი **სამარია**თ, ი. 4, 4; მოვიდეს სხუანიცა ნაენი **ტიბერია**თ, ი. 6, 23; მგელნი **არაბი**აზანი, სოფონია 3, 3; და გამოიყვანა იგინი გზასა **ხანა**სა, ივლით 5, 14; პირველსა საენესა **ალექსანდრია**სა... განვიდა ბალაკიოს, უდაბნ. 34 ra; ეკლესიათა **გალატია**სა, 1 კორ. 16, 1; ადგილთა **აქაია**სა, 2 კორ. 11, 10; ეკლესიანი **ახია**სანი, 1 კორ. 16, 19; **მაკედონია**თ განვიდე, 1 კორ. 16, 5; მიწერილი **ათენა**თ, 1 თესალ. 5, 28 (ბოლოს); რომელნი-იგი არიან **იტალია**თ, ებრ. 13, 25; ესე გამოიძია წმიდამან კრებაჲმან **ნიკეა**სამან, მრავ. 292, 8; რაათა დაჟდეს საყდარსა **ანტიოქია**სა, **ოთხ.** 120, 7; მოვიდეს ვინმე კაცნი **კაზადუქია**თ, კიმ. 309, 35 და სხვა.

ე-ზე გათავებული ფუძეები

რათა განვიდეს იგი **ჰრომ**თ, **PO**, 93, 9; ესე არს წყალი ცილობისაჲ **კადშა**ჲ, რიცხ. 27, 14; არლარა მივიდა იგი **აფრიკ**თ კერძოთა იტალიისათა, **PO**, 111, 8; მი(ი)წერა ლაოდიათ... **კატინ**თ კერძო, 1 ტიმ. 6, 22 (ბოლოს) და სხვა.

მაგრამ ამ ფორმათა გვერდით გვხვდება იმავე ან სხვა სახელთა შეკვეცილი ფორმები. ჩანს, უკვე დაწყებულია უცხო სახელთა მოხმარება საკუთარი ენის კანონების მიხედვით, უცხო სახელთა გამოყენება საკუთარ კანონთა

27. ი. იშნაიშვილი, სახელთა ბრუნვა

მიხედვით. მართალია, ასეთი ტენდენცია ჯერ კიდევ გაუბედავი და მკრთალია და იგი მხოლოდ ზოგიერთი სახელით არის შემოფარგლული. მაგრამ ეს პროცესი თანდათან ვითარდება და ძლიერდება; შედარებით მოგვიანო ხანის ძეგლებში ის უფრო და უფრო მეტი სისტემატურობით იკაფავს გზას. ახალ ქართულში კი, როგორც ცნობილია, ისეთი გეოგრაფიული სახელები, როგორცაა ბეთანია, ალექსანდრია, მაკედონია და სხვები, უკვე საგუბრო გათანაბრებულია საზოგადო სახელებთან და ჩვეულებრივი წესით იკვეცება; მაკედონიის, ალექსანდრიის, ბეთანიის და სხვა. როგორც ჩანს, ეს პროცესი დიდხანს მიმდინარეობდა ჩვენს ენაში და მისი სათავე ძველ ქართულში ძვეს. აი ამის რამდენიმე ნიმუში:

და ხლდებოდინ, ვითარცა ვეფხნი, ცხენნი მისნი და უმრავლეს უფროდს მჭეტოა არაბიისათა, ამბაკუმ 1, 8; არლარა მივიდა იგი აფრასთ კერძოთა იტალიისათა, PO. 111, 8; კესარიით პალესტინისათა ვარ მე, სვან. 226a; ოდეს დაჰვიდოდის ხელე მშშ, მას გამსა კესარიისათა მშშ დაჰტდეს, სვან. 295a; მთანი სინისანი, გუერდნი ჩრდილოდსანი, ფსალმ. 47, 3; არა გაუწყა შენ ხილვისა მისთჳს მთისა სინისა, ანტიოქ. 95, 15.

ზოგიერთ ხელნაწერში ასეთი შეკვეცა ამა თუ იმ სახელისა ნორმადია ქცეული. ასე, მაგალითად, ტიმოთე ანტიოქელის ცხოვრებაში „ანტიოქია“ მუდამ იკვეცება: ამითვე უკუე სურვილითა შეპყრობილ იქმნა პატრიარქიკა ანტიოქიისაჲ თეოდორიტე, ანტიოქ. 98, 9; რომელნი წარემართნეს ანტიოქიით წარსლვად დაბასა რომელსამე, იქვე, 111, 12.

უცხო სახელთაგან ძალიან გავრცელებულია ჩვენში და ამის გამო მისტემატურად იკვეცება ეგუპტუ და იორდანე. ესენი ქართული ბრუნების საერთო კალაპორტშია ჩამდგარი და არასდროს არ გვხვდება შეუკვეცილი სახით. ორიოდ ნიმუში:

გამოიყვანა იგი ეგუპტით, კიმ. I, 51, 36; ეგუპტით უწოდო ძესა ჩემსა, მ. 2, 15; იორდანისა წყალთა საცთური პირველი განიდევნა კაცთაგან, სას. პოეზ. 204, 8; მისდევდა მას ერთი მრავალი... იერუსალმით და წიალ-იორდანით, მ. 4, 25.

მაგრამ ასე გარკვევით და მტკიცედ არ ღვება ქართული ბრუნების ცალიში ყველა უცხო გეოგრაფიული სახელი. პარალელურად არსებობა ისეთი წყვილი ფორმებისა, როგორიცაა არაბიისათა და არაბიასანი, იტალიისათა და იტალიათ, სინისა და სინაასა, ასახავს გარდამავალ საფეხურს, როცა ძველებური დამოკიდებულება უცხო გეოგრაფიული სახელების კვეცისადმი შერყეულია, დაწყებულია მკრთალი და გაუბედავი ცდები ამ სახელთა შეკვეცისა. მაგრამ ეს პროცესი ჯერ კიდევ არ არის ბოლომდე მისული. ამიტომაც, რომ ერთმანეთის გვერდით ხშირად გვხვდება შეუკვეცილი და შეკვეცილი ფორმები. შემდეგ და შემდეგ, როგორც ვთქვით, სათანადო სახელის კვეცა გაბდა სივალდებულო და ახალ ქართულში ეს წესი უკვე მტკიცედა და მჭიდრებული.

რაც შეეხება გეოგრაფიულ სახელთა მრავლობის რიცხვს, ის, როგორც აღვნიშნეთ, ამ სახელებს არ გააჩნიათ.

ახლა შეიძლება გეოგრაფიულ სახელთა ბრუნების პარადიგმებიც მოვი-
ყვანოთ.

A. თანხმოდანფუძიანი გეოგრაფიული სახელები

უკუმშველი

წრფ.	შატბერდ	კახეთ	ბეთლემ
სახ.	შატბერდ-ი	კახეთ-ი	ბეთლემ-ი
მოთხ.	შატბერდ-მან	კახეთ-მან	ბეთლემ-მან
მიც.	შატბერდ-ს	კახეთ-ს	ბეთლემ-ს
	შატბერდ-ს-ა	კახეთ-ს-ა	ბეთლემ-ს-ა
ნათ.	შატბერდ-ის-ა	კახეთ-ის-ა	ბეთლემ-ის-ა
მოკმ.	შატბერდ-ით	კახეთ-ით	ბეთლემ-ით
ვით.	შატბერდ-დ	კახეთ-ა	ბეთლემ-დ
	შატბერდ-აღ	კახეთ-აღ	ბეთლემ-აღ
წოდ.	შატბერდ-ო	კახეთ-ო	ბეთლემ-ო
			ბეთლემ-ო

კუმშვადი

წრფ.	იშხან	წილკან	ქსან
სახ.	იშხან-ი	წილკან-ი	ქსან-ი
მოთხ.	იშხან-მან	წილკან-მან	ქსან-მან
მიც.	იშხან-ს	წილკან-ს	ქსან-ს
	იშხან-ს-ა	წილკან-ს-ა	ქსან-ს-ა
ნათ.	იშხან-ის-ა	წილკან-ის-ა	ქსან-ის-ა
მოკმ.	იშხან-ით	წილკან-ით	ქსან-ით
ვით.	იშხან-დ	წილკან-დ	ქსან-დ
	იშხან-აღ	წილკან-აღ	ქსან-აღ
წოდ.	იშხან-ო	წილკან-ო	ქსან-ო

B. ხმოდანფუძიანი გეოგრაფიული სახელები

კვეცილი

ა-ზე გათავებული ფუძეები

წრფ.	ოპიზა	ხანძთა	კესარია
სახ.	ოპიზა-დ	ხანძთა-დ	კესარია-დ
მოთხ.	ოპიზა-მან	ხანძთა-მან	კესარია-მან
მიც.	ოპიზა-ს	ხანძთა-ს	კესარია-ს
	ოპიზა-ს-ა	ხანძთა-ს-ა	კესარია-ს-ა
ნათ.	ოპიზა-ის-ა	ხანძთა-ის-ა	კესარია-ის-ა
მოკმ.	ოპიზა-ით	ხანძთა-ით	კესარია-ით
ვით.	ოპიზა-დ	ხანძთა-დ	კესარია-დ
წოდ.	ოპიზა-ო	ხანძთა-ო	კესარია-ო
			კესარია-ო

ე-ზე გათავებული ფუძეები

წრფ.	მერე	სამცხე	ეგვბტე
სახ.	მერე	სამცხე	ეგვბტე
	(მერე-ე)	(სამცხე-ე)	(ეგვბტე-ე)
მოთხ.	მერე-მან	სამცხე-მან	ეგვბტე-მან
მიც.	მერე-ს	სამცხე-ს	ეგვბტე-ს
	მერე-ს-ა	სამცხე-ს-ა	ეგვბტე-ს-ა
ნათ.	მერე-ის-ა	სამცხე-ის-ა	ეგვბტე-ის-ა
მოკმ.	მერე-ით	სამცხე-ით	ეგვბტე-ით
ვით.	მერე-დ	სამცხე-დ	ეგვბტე-დ
წოდ.	მერე-ო	სამცხე-ო	ეგვბტე-ო
			ეგვბტე-ო

შკმცელი

ა-ზე გათავებული ფუძეები

წრფ.	კალა	გალილეა	სამარია
სახ.	კალა-ე	გალილეა-ე	სამარია-ე
მოთხ.	კალა-მან	გალილეა-მან	სამარია-მან
მიც.	კალა-ს	გალილეა-ს	სამარია-ს
	კალა-ს-ა	გალილეა-ს-ა	სამარია-ს-ა
ნათ.	კალა-ის-ა	გალილეა-ის-ა	სამარია-ის-ა
მოკმ.	კალა-ით	გალილეა-ით	სამარია-ით
ვით.	კალა-დ	გალილეა-დ	სამარია-დ
წოდ.	კალა-ო	გალილეა-ო	სამარია-ო
		გალილეა-ო	სამარია-ო

ე-ზე გათავებული ფუძეები

წრფ.	ტვრე	პრომე	აფრიკე
სახ.	ტვრე	პრომე	აფრიკე
	(ტვრე-ე)	(პრომე-ე)	(აფრიკე-ე)
მოთხ.	ტვრე-მან	პრომე-მან	აფრიკე-მან
მიც.	ტვრე-ს	პრომე-ს	აფრიკე-ს
	ტვრე-ს-ა	პრომე-ს-ა	აფრიკე-ს-ა
ნათ.	ტვრე-ის-ა	პრომე-ის-ა	აფრიკე-ის-ა
	(ტვრე-ის-ა)	(პრომე-ის-ა)	(აფრიკე-ის-ა)
მოკმ.	ტვრე-ით	პრომე-ით	აფრიკე-ით
	(ტვრე-ით)	(პრომე-ით)	(აფრიკე-ით)
ვით.	ტვრე-დ	პრომე-დ	აფრიკე-დ
წოდ.	ტვრე-ო	პრომე-ო	აფრიკე-ო
			აფრიკე-ო

ო-ზე გათავებული ფუძეები

წრფ.	მიძნადორო	იერიქო
სახ.	მიძნადორო-ჲ	იერიქო-ჲ
მოთხ.	მიძნადორო-მან	იერიქო-მან
მიც.	მიძნადორო-ს	იერიქო-ს
	მიძნადორო-ს-ა	იერიქო-ს-ა
ნათ.	მიძნადორო-ჲს-ა	იერიქო-ჲს-ა
მოკმ.	მიძნადორო-ჲთ	იერიქო-ჲთ
ვით.	მიძნადორო-დ	იერიქო-დ
წოდ.	მიძნადორო-ო	იერიქო-ო
		იერიქო-ო

ჟ. საწყისები

საწყისი ზმნური წარმოშობის სახელია. ამიტომაც, რომ მას ზიარი აქვს ზოგიერთი კატეგორია ზმნასთანაც და სახელთანაც. საწყისის ზმნური ნიშნებია:

გეზი: სლვა (მიუმართ.) და შესლვა (მიმართ.).

ორიენტაცია: შესლვა (მაშორებ.) და შემოსლვა (მაახლოებ.).

ასპექტი: სლვა (უსრ.) და მისლვა (სრული)¹.

ჩამოთვლილი ნიშნები საერთოა ძველისა და ახალი ქართულისათვის.

ახალ ქართულში, გარდა ამისა, საწყისში კარგად არის გამოხატული აგრეთვე კონტაქტი: დაწერა და დაწერინება, ალება და ალებინება, მოკვლა და მოკვლევენება და სხვა, მაგრამ ძველ ქართულში ამგვარი ფორმები ჩვეულებრივ არა გვაქვს.

იშვიათად საწყისში გვხვდება იქნეს გამოხატული. ახალი ქართულიდან ამის ნიმუშებია:

მოკმ.	ვნებ.
ტება	ტყდომა
წყვეტა	წყდომა
ხეთქა	სკდომა ² ✓

ახ. ლექსი
გაქანა მოკვლევით
იბ. 188. 194

ძველ ქართულში საამისოდ შეგვეძლო დავგვსახელებინა განრიდება (მოკმ.) და განრომა (ვნებ.) და სხვა.

ძველ ქართულში საწყისს შერჩენილი აქვს პირიანი ზმნის თვისება, რომ სახელი (დამატ.) მოითხოვს მიცემითსა და სახელობითს ბრუნებში. ამის მაგალითია ძველ ქართულში კარგად ცნობილი გამოთქმები: იწყო კითხვად

¹ ა. შანიძე, გრამატ. საფუძვ. გვ. 576—577.

² იქვე, გვ. 577.

წიგნსა (|| წიგნი), იწყო თესვად თესლსა (|| თესლი), აღსრულებად საქმესა (|| საქმე), დაეკებად ქუეყანასა (|| ქუეყანად) და სხვა. აქ საწყისი გითარებითს ბრუნებაში წარმოდგენილი და მხოლოდ ასეთ საწყისს აქვს უნარი სათანადო დაბრუნება მიცემითსა და სახელობითში მოახსენივს.

მაგრამ არის შემთხვევები, როცა სახელობითში დასმული საწყისიც (ხვეულებრივი საწყისი) დამატებისაგან მიცემითს ბრუნვას ითხოვს. ეს თვითნება ზმნის ბირიანი ფორმისაგან მომდინარეობს. შდრ. პრიდებსა იგი მას და: რიდებად გემოთა და ნებასა კორკთასა და ბუფილსა და ძრის-გუნებასა და ბორღის-ყოფასა მოყუსისასა, მამ. სწავ. 174. ასეთია აგრეთვე: აქსენებს სახელსა და: ქსენებად სახელსა ღმრთისასა გადღვრულ ეშმაკთა არს, იქვე, 293. ბოლოს, ასეთივე ფორმა აქვს აგრეთვე ამ ზმნასაც: ჰრეკს კარსა და: რეკად კარსა მას ქრისტესსა, იქვე, 304; მარადის რეკად კარსა მას ღმრთისასა, იქვე, 421.

როგორც ვხედავთ, საწყისს ძველ ქართულში უფრო მეტი აქვს საერთო ზმნასთან, ვიდრე ახალ ქართულში.

მაგრამ საწყისს გაცილებით უფრო მეტი აქვს საერთო სახელთან. სხვას ყველაფერს თავი რომ დაეანებოთ, საქმარისია აღვნიშნოთ, რომ საწყისი **ბრუნება** და იგი ბრუნვის სწორედ ისე, როგორც არსებითი სახელი. იგი სავსებით ემორჩილება იმ წესებს, რომლებიც არსებით სახელთა ბრუნებას განაგებენ. ერთი სიტყვით, ბრუნების თვალსაზრისით საწყისი არსებითისაგან არ განსხვავდება. ახლა ენახოთ, რა ფუნქციებს ასრულებს საწყისი წინადადებაში. აქ იგი დგას არსებითი სახელის გვირგვინით და ყველა იმ ფუნქციის ასრულებს, რასაც არსებითი სახელი, ე. ი. საწყისი გვევლინება ხუროთმოძღვრად, თბიერად (პირდაპირად და-ორბად), გათრთოვად, მსაზღვრელ-საზღვრულის ბრუნებისას საწყისი შეიძლება იყოს საზღვრულიც, მსაზღვრელიც. ერთი სიტყვით, **ბრუნებისა და ფუნქციების** მიხედვით საწყისი არაფრით არ განსხვავდება არსებითი სახელისაგან, საწყისის სახით ჩვენ წინაშე არსებით სახელთა ერთი ფრთა, ერთი ჯგუფი, რომელსაც ზოგი ნიშანი ზმნისა აქვს, მაგრამ მთავარი და გადამწყვეტი — ბრუნება და ფუნქციები — სახელთან აერთებს.

არ შეიძლება ითქვას, რომ საწყისს მრავლობითი რიცხვი არა აქვს. ძველი ქართულის ისეთი ფორმები, როგორიცაა: კაცის-კლეანი, მრუშებანი, სიძვანი, ბარვანი, ცილის-წამებანი, გმობანი (მ. 15, 19; მრ. 7, 21), ზაქუვანი (მრ. 7, 22), ლოცვანი (ლ. 1, 130), ვედრებანი, წამებანი, (მრ. 14, 59) და ბევრი სხვა, აშკარას ხდის, რომ საწყისს გარკვეულ შემთხვევებში მრავლობითი რიცხვის წარმოება შეუძლია და აქვს კიდევ.

აქ შეიძლება თქვან, რომ საწყისი მრავლობითს რიცხვს მაშინ აწარმოებს, როცა ის უკვე არსებით სახელადაა ქცეული, ე. ი. არსებითად საწყისი აღარ არისო, აქ, ჯერ-ერთი, უნდა შევნიშნოთ, რომ თვით ფაქტი, რომ საწყისი არსებით სახელად იქცევა და არა სხვა რამედ, თავისთავად ხაზს უსვამს აქ წამოყენებულ დებულებას: ჩანს, სახელი და საწყისი ისე ახლოა ერთმანეთთან (ან, უკეთ: საწყისი ისე ახლოა არსებითთან), რომ მათ შორის საზღვრის დადება ჭირს, საწყისი თანდათანობით იქცევა არსებით სახელად.

(შდრ., წერა, ხატვა, ხაზვა, როგორც გარკვეული საგნები სკოლაში). მეორე მხრივ, არ შეიძლება ზემოთ დასახელებული ფორმები უკვე არსებითად ქცეულ მაგალითებად მივიჩნიოთ: პარვა, სიძვა, გმობა ტიპური საწყისებია.

აქ სიტყვა რომ არ გაფარდებოთ, უნდა დავასკვნათ, რომ საწყისები **ბრუნებისა და ფუნქციების** მიხედვით არსებითს სახელებს უდგას გვერდში, და მათთან ერთად უნდა იქნეს განხილული.

ჩვენც ასე მოვიქცეთ. როცა ზემოთ არსებითს სახელებზე გვქონდა საუბარი, იქ მაგალითები საწყისებიდანაც მოგვყავდა, ამიტომ მათ ცალკე აქ აღარ განვიხილავთ.

არსებითს სახელებსა და საწყისებზე ჩვენ კიდევ მოგვიწევს საუბარი, როცა მსაზღვრელ-საზღვრულის ერთად ბრუნვაზე გვექნება მსჯელობა (ე. წ. ორმაგი და სამმაგი ბრუნების გაცნობისას). მანამდე კი საჭიროა სხვა სახელებსაც გავეცნოთ. აქ, პირველ რიგში, ზედსართავ სახელებზე შევჩერდებით, შემდეგ — რიცხვითს სახელებზე, ბოლოს — ნაცვალსახელებზე. მაგრამ, რადგანაც არსებითმა სახელმა დიდი დრო და ადგილი წაგვართვა, აქ ამით, რაც შეიძლება, მოკლედ უნდა შევეხოთ.

თავი მეორე

ზედსართავი სახელები

1. ვითარებითი და მიმართებითი ზედსართავები

ზედსართავი სახელი ძველ ქართულშიც ორი სახისა გვაქვს: ვითარებითი და მიმართებითი. პირველ ჯგუფს პირველადი ზედსართავები ზეადგენს, მეორეს — წარმოები. პირველის მაგალითები იქნება: დიდი, მცირე, ახალი, ძველი, მაღალი, მდაბალი, თეთრი, შავი, მწუანს, ღრმა, იწრო, ვრცელი, ფართო, უხვ, საესე, მაგარი, ღბილი, ტკბილი, მწარს, ბოროტი, კეთილი და სხვა. აქვე შემოდის ძველისძველი წარმოების ფორმები, რომლებშიც ახლა უკვე დაფიქსურებულია მათი წარმოშობის გზები. ასეთი ზედსართავებია, მაგალითად: ძლიერი (მომდინარეობს „ძალ“-იდან იერ სუფიქსის დამატებით), მდიდარი (მომდინარეობს „დიდ“-იდან მ — არ იფიქსების დართვით) და სხვა. თუმცა უნდა შევნიშნოთ, რომ ზემოთ დასახელებულ ვითარებით ზედსართავთაგან ბევრი თავისთავად სხვადასხვაგვარად წარმოები სახელია. ასეთია, მაგალითად, მ-ალ-ილ-ი, მ-დაბ-ალ-ი, ტკბ-ილ-ი, ვრც-ელ-ი, კეთ-ილ-ი, ღბ-ილ-ი ი. ი. დამბალი, რაც დააღბეს; წარმოშობით ეს მიმღებია) და სხვა. მაგრამ ახლა უკვე აღარ იგარანობა ამგვარი წარმოება და ასეთი სახელები ვითარებითს ზედსართავებშია გადარიცხული.

მეორე ჯგუფის ნიმუშებია: საქებური, სამკურნალო, საეშმაკო, უფერო, უგელო, უმჯულო, ურწმუნო, უმაღლო, უგუნური, უკეთური, უკუთნადაცნელი, უპატიო, უნაყოფო, ურწყული, უსასო, უსასყიდლო, უშვილო, უძლური, სარწმუნო, საწყუთო, სახარკო, საქორწინს, სამკრს და სხვა.

2. ზედსართავი არსებითად

ზემოთ დასახელებული მეორე ჯგუფის (მიმართ. ზედსართ.) ტიპის სახელთაგან ბევრი თვით ძველ ქართულში უკვე აღარ შეიგრძნობა ზედსართავად, ისინი არსებითად არიან ქცეული და არსებითის ბედს იზიარებენ თავიდან ბოლომდე. ასეთებია, მაგალითად, საფრეს, საუნჯე, საფას, საკრებულო, სამღელელო (=ტაძარი), სამწყსო, სამნო, სამარს, მემტილს, მეცეს, მეინაჟს და სხვა.

მაგრამ უნდა შევნიშნოთ, რომ თუ ზედსართავი წარმოშობის ბევრი სახელი ძველ ქართულში ჯერ კიდევ ზედსართავად რჩება და არსებითის

თეისებები ნაკლებად აქვს შეძენილი (სამართალი=სამართლიანი და სხვა), ბევრ მათგანს ძველ ქართულში უფრო ეტყობა სუბსტანტივაციის ელფერი და მათი გამოყვანა არსებითადგან არც ზერხდება (მეგერში, მეზუერში, სასუ-ფეველი, სამეფოა და სხვა). ასეთია აგრეთვე მძღავრი, რომელიც დღევან-დელ ქართულში ზედსართავად გვესმის და „ძლიერის“ სინონიმად ვხმარობთ; ძველ ქართულში კი იგი არსებითს წარმოადგენდა და „ძალმოშრეს“, „ტი-რანს“ აღნიშნავდა, მაგრამ საერთოდ, რასაკვირველია, უფრო ძლიერია სუბ-სტანტივაციის პროცესი და ამიტომ არსებით სახელთა შედარებით უფრო ჩქარი ზრდა და გამრავლება, ერთი მხრივ, ამითაც აიხსნება.

მაგრამ აქ უნდა მივუთითოთ ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელ ერთ ფრიად მნიშვნელოვან მოვლენაზე, რომელიც იმაში მდგომარეობს, რომ აქ გვხვდება მთელი რიგი სახელები, რომლებიც ერთი და იმავე ფორმით ხან ზედსართავის ფაგებით იხმარება, ხან არსებითისა. მხოლოდ კონტექსტის მი-ხედვით არის მოსახერხებელი იმის დადგენა, თუ რომელი მნიშვნელობით არის ნახმარი თითოეულ კონკრეტულ შემთხვევაში ამ ტიპის ესა თუ ის სა-ხელი. ასეთი სახელებია: ბნელი, ნათელი, ბოროტი, საძაგელი, სამართალი და სხვა.

ორივენიური გაგებით არის მოცემული ბნელი შემდეგს წინადადებებში: უკუეთუ თუალი შენი ბოროტ იყოს, ყოველი გუაში შენი ბნელ იყოს. უკუეთუ ნათელი იგი შენ შორის ბნელ არს, ბნელი იგი რადენდა-მე? მ. ნ. 23. ამ წინადადებაში ბნელი სამჯერ გვხვდება, აქედან პირველი მათგანი ზედსართავული გაგებითაა ნახმარი (ბნელი, тѣмнѣи), ორი უკანასკნელი — არ-სებითის გაგებით (სიბნელე, тѣма, тѣмнота), მაგრამ ფუძე ყველგან ერთია: ბნელ. სხვა ენებზე ეს ორი სხვადასხვა გაგება სხვადასხვანაირი ფუძითაა წარმოდგენილი. მაგალითად, ბერძნულში ბნელს ზედსართავული გაგებით შეე-სიტყვისება τὰχάινος, სომხურში խաւարի, რუსულში тѣмнѣи (=тѣмнѣи), გერმანულში finster. მაგრამ ამავე ბნელს არსებითის გაგებით ყველა აქ აღნიშნულ ენაში სხვა ფუძე აქვს შესატყვისად: ბერძნულში τὰχάინος, სომხურ-ში խաւար, რუსულში тѣма, გერმანულში Finsterniss.

აღნიშნული მაგალითი სხვა მხრივაც არის მნიშვნელოვანი. იქ ბოროტი (უკუეთუ თუალი შენი ბოროტ იყოს) ზედსართავული გაგებით იხმარება (შდრ. τὰχάინος, ჯარ. NYHO, schlecht,) ხოლო ნათელი — არსებითისა (წან, ჯარ. CHET, Licht). მაგრამ ეგვევ სიტყვები სხვაგან არსებითის მნიშვნელობი-თაც გვხვდება, მაგალითად: მიქსნენ ჩვენ ბოროტისაგან, მ. ნ. 13; რამ ბოროტი უქმნიეს მაგას, მ. 27, 23. აქ ბოროტი ნიშნავს დღევანდელი ქარ-თულის „ბოროტებას“. ამასვე ადასტურებს ამ სიტყვის შესატყვისები სხვა ენებზე: τὰχάინος, τὸ χάχιν, 3.10, Obel, Böses.

1 ნათელი „სინათლის“ მნიშვნელობით ახლაც არაიშვიათად გვხვდება, განსაკუთრებით პოეზიაში, მაგრამ ასეთ შემთხვევაში ეს უფრო პოეტური ზერია და არქაიზმის გამოხატულებ-ბაა, ეიფრე საყოველთაოდ აღიარებული ნორმა.

ასევე ორგვარი გაგებით შეიძლება შეგვხედეს აგრეთვე **საძაგელი**. **ზედ-სართული** გაგებით იგი „საძაგელს“, „სულელს“ ნიშნავს ამ წინადადებაში: რომელმან ჰრქუას ძმასა თჳსსა რაჲა, რომელ არს **საძაგელ**, თანაჲმდებ არს იგი კრებულისაგან განსლულად, მ. 5, 22. მაგრამ იგივე სახელი ქვემოთ მოყვანილ ადგილას არსებობის მნიშვნელობით არის ნახმარი და „სისაძაგელს“, „საზიზღრობას“ — **საშინელებას** — გიშობატავს: ხოლო რაჲამს იხილოთ **საძაგელი** იგი მოოგრებისაჲ, მ. 24, 15. შდრ. ბერძნ. *βλάστης*, სომხური *պղծութիւն*, რუსული *существо*, გერმანული *Grenel*.

დასასრულ, ერთ ანგვარ მაგალითს კიდევ მოვიყვანოთ. სიტყვა **სამართალი** ძველ ქართულში წვეულებრივ ზედსართავი გაგებით იხმარება და ნიშნავს „მართალს“, „სამართლიანს“, „სწორს“. ამის ნიმუშებია: შივედით თქუენცა ვენაჲსა ჩემსა, და რაჲა-იგი იყოს **სამართალი**, მიგცე თქუენ, მ. 20, 4 (ე. ი. რაც სამართლიანი იქნება, იმას მოგცემო); ვიცით. რამეთუ **სამართალსა** იტყჳ და ასწავებ, ლ. 20, 21 (ე. ი. მართალს ამბობო, შდრ. ბერძნ. *ἐπιστάς*, სომხ. *ուղիւ խոսիս*, რუს. *устанавливаю*, გერმ. *reclit redeat*). ყველა აქედან ჩანს, რომ **სამართალი** ამ მაგალითებში ზედსართავის გაგებით არის ნახმარი. ასეთივე მნიშვნელობა აქვს ამ სიტყვას აგრეთვე ამ მაგალითშიც: ჩუენ **სამართლად** ღირსი, რომელ ვქმენით, მოგუეგების, ლ. 23, 41. მართალია, იქ **სამართლად** ზნეზღედური აზრით არის გამოყენებული, მაგრამ მისი მნიშვნელობა („სამართლიანად“) მაინც ზედსართავის შინაარსს ემყარება (სამართლიანი — სამართლიანად).

მაგრამ ამ სახელს ძველ ქართულში აქვს აგრეთვე სუბსტანტიური გაგებაც, იგი ამ შემთხვევაში დღევანდელ „სამართალს“ აღნიშნავს, მაგალითად: დივრტეებზეს უმძიმესი შჯულისაჲ: **სამართალი** და წყალობაჲ, მ. 23, 23. შდრ. ბერძნ. *ἀρετή*, სომხ. *դատաստան*, რუს. *суд*, გერმ. *Gerechtigkeit*. ასეთივე მნიშვნელობა აქვს ამ სიტყვას აგრეთვე შემდეგს ადგილებშიც: თანაჲ წარპვალთ **სამართალსა** და სიყუარულსა ღმრთისასა, ლ. 11, 42; **სამართალი** წარმართთა მან მიუთხრას, მ. 12, 18; ვიდოდეს ყოველთა შინა მცნებათა და **სამართალთა** ღმრთისათა, ლ. 1, 6 C¹. დღევანდელ ქართულში ეს სიტყვა მხოლოდ ამ მეორე გაგებით იხმარება.

ამნაირი მაგალითები ძველ ქართულში სხეც ბევრი გვაქვს.

როგორ მოხდა, რომ ერთი და იგივე სახელი ხან ზედსართავის მნიშვნელობით იხმარება, ხან — სუბსტანტიურად? თქმა არ უნდა, ეს ორი კატეგორია ზემოთ მოყვანილი მაგალითების მიხედვით არ არის ერთმანეთისაგან შვეთრად გამიჯნული; ამიტომაც, რომ ერთსა და იმავე სიტყვას ერთ შემთხვევაში ერთი, მეორე შემთხვევაში მეორე მნიშვნელობა აქვს, ამ სახელთა ასეთ სიახლოვეს ხელს უნდა უწყობდეს (თუ: ამის საფუძველი უნდა იყოს) ის გაუმოგება, რომ წარმოების მიხედვითაც ისინი ერთ პრინციპს შისდევნენ: ერთი და იგივე საწარმოებელი ელემენტი მოვპოვება როგორც ერთს, ისე მეორეს;

¹ ა. ნიჭიბაძე, სახ. ფუძ. გვ. 163—165.

შდრ. ბნ-ელ-ი, ნათ-ელ-ი, (ზედს.) და: ძ-ელ-ი, ქს-ელ-ი (არს.)¹; მალ-ალ-ი, მლაბ-ალ-ი (ზედს.) და: ძ-ალ-ი, ძუ-ალ-ი (არს.)². აქედან წარმოდგება, რომ არსებითსა და ზედსართავს შორის ძველ ქართულში უფრო მეტი სიახლოვეა, ვიდრე ახალ ქართულში.

3. ვითარებითი ზედსართავები

ჩვენ ზემოთ ვთქვით, რომ ძველ ქართულშიც ზედსართავები ძირითადად ისეა გაყოფილი ვითარებითად და მიმართებითად, როგორც დღეს.

ახლა საჭიროა შევჩერდეთ თითოეულ მათგანზე ცოტა უფრო ვრცლად. ჯერ განვიხილოთ ვითარებითი ზედსართავის მაგალითები.

ვითარებითი ზედსართავების ძირითადი მარაგი ძველ ქართულშიც იგივეა, რაც დღეს მოგვეპოვება. ამ მხრივ ენაში დიდი ცვლილება არ მომხდარა.

დავიმოწმოთ ვითარებითი ზედსართავების ნიმუშები ტექსტებიდან: არავინ სუამნ ძუელსა ღუნოსა და მეყსეულად ჰნებავნ ახალი, რამეთუ თქვს, ვითარებდ: ძუელი უტკბილეს არს, ლ. 5, 39; ესე არს დიდი და პირველი მცნებაჲ, მ. 22, 38; ალიყვანა იგი მთასა ფრიად მაღალსა, მ. 4, 8; მშვედ ვარ და მაღალ ვუღოთა, მ. 11, 29; უღელი ჩემი ტკბილ არს და ტკრთი ჩემი მცირე არს, მ. 11, 30 (—სუბუქ არს); შევიდოდეთ იწროსა მას ბჰესა, რამეთუ ფართო არს ბჰე და ვრცელ არს გზაჲ, რომელმან მიიყვანის წარსაწყმედელად, მ. 7, 13 C; ჯურულმული ესე ღრმა არს, ი. 4, 11; შეჰმოსა საშოსელი სპეტაკი, ლ. 23, 11 C; და განაჩნა მას დღესა შინა ვაცები ტრელეზი და სპეტაკი და ყოველი თნაჲ ნეზ ტრელი და სპეტაკი, და ყოველივე სპეტაკი... ყოველი თეთრი, დამ. 30, 35; კეთილმან კაცმან კეთილისაგან საუნჯისა გამოიღის კეთილი, და ბოროტმან კაცმან ბოროტისაგან საუნჯისა გამოიღის ბოროტი, მ. 12, 35. ამ მაგალითში პირველი ორი ხაზგასმული სიტყვა (კეთილმან, კეთილისაგან) ზედსართავი გაგებით არის ნახმარი და ნიშნავს „კარგს“, „კეთილს“; მესამედ ნახმარი „კეთილი“ კი არსებითის მნიშვნელობით არის გამოყენებული და გამოხატავს „სიკეთეს“, „კარგ საქმეს“, „კარგ რამეს“. ასევე ითქმის „ბოროტის“ შესახებაც, მაგრამ ამაზე ზემოთ უკვე ვეჭონდა საუბარი. აქ უნდა მოვავლინოთ მკითხველს, რომ ძველ ქართულში არა გვაქვს სიტყვა „კარგი“ იგი გვიან შემოდის ხმარებაში და პირველ ხანებში სხვა რამეს აღნიშნავს — „წესს“. აქედანაა დღევანდელი „განკარგულება“, ე. ი. განწყობა, მის ადგილას „კეთილი“ იხმარება (=хороший). დღევანდელ „კეთილს“ კი ძველად „სახიერი“ გამოხატავდა (=добрый). სწორედ ამიტომაც, რომ კარგის შემოსვლის შემდეგ „კეთილმა“ „სახიერის“ ადგილი დაიჭირა, ხოლო „სახიერი“ სულ გავიდა ხმარებიდან. აქედან წარმოდგება, რომ დღევანდელი „კარგის“ უფრო ობიექტი ხარისხი ძველებური წარმოების „უკეთესია“ და არა „უკარგესია“.

¹ ა. ჩიქობავა, სახ. ფუძ. გვ. 30.

² იქვე, გვ. 24—27.

როგორც იყო მოსალოდნელი, თუ „კარგს“ ვივარაუდებდით დადებით ბარისხად, პოლოს დავეუბრათ, რომ „კეთილიც“ ისეთივე ორი მნიშვნელობის სიტყვა უოფილა, როგორც ზემოთ აღნიშნული **პნელი, ნათელი, სამართალი** და სხვა¹.

...და გამოვიდა სხუამ ცხენი **წითელი**, გამოცხ. 6, 4; და ამა ცხენი **შავი**, იქვე, 6, 5; და ამა ცხენი **მწუანე**, იქვე, 6, 8. სხვებან ეს უკანასკნელი სიტყვა იმავე ცხენის აღსანიშნავად „ფერის“ მიმატებით არის მოცემული: ეინაფთან იასპი **მწუანის-ფერი** არს, თარგმ. გამოცხ. 4, 3; ყოველი თესლი და ნაყოფი **მწუანის-ფერი** იქმნების, იქვე. ამ „ფერის“ დამატებით სხვა კომპოზიტიებიც გვაქვს ფერების აღსანიშნავად. ყველაზე ხშირად ეს სიტყვა გვხვდება **შატბერდის, კრებულში, სახელდობრ** იმ ნაწარმოებში, რომელიც „თულთასს“ სახელითაა ცნობილი (არის მ. ჯანაშვილისა და რ. ბლეივის გამოცემა), აქ (და ზოგიერთ სხვა ძეგლში) გვხვდება ჩვენ „ფერით“ შედგენილი შემდეგი ზედსართავეები:

ლურის-ფერი, თაფლის-ფერი, ზღუს-ფერი, წყლის-ფერი, ლომის-ფერი, ოქროის-ფერი, მწუანის-ფერი, ძოწეულის-ფერი, მიწის-ფერი, სპეტაკის-ფერი, მგწამულის-ფერი, სისხლის-ფერი, ცეცხლის-ფერი, რძის-ფერი, იის-ფერი, კის-ფერი, ენდროას-ფერი, თევზის-ფერი, ნაცრის-ფერი, ლურჯის-ფერი, ჟამლის-ფერი, კაცის-ფერი, ძაღლის-ფერი, პერულის-ფერი, გუნის-ფერი და სხვა. ეს სიტყვები განხილული გვაქვს ზემოთ კომპოზიტების ერთი ჯგუფის ანალიზისას (გვ. 159–161), მაგალითებიც იქვეა მოყვანილი და აქ აღარ გავიმეორებთ.

...ესე იყო **მდიდარ** ფრიაღ, ლ. 19, 2. ეს სიტყვა იხმარება სუბსტანტიური გაგებითაც და მაშინ აღნიშნავს „დიდებულს“, „წარჩინებულს“, „დიდკაცს“ (мѣщинъ), მაგალითად: უწყით, რამეთუ მთავარი იგი წარმართთანი ეუფლნიან მათ, და **მდიდარი** კელმწიფებედ მათ ზედა, მ. 20, 25 C. სხვა ხელნაწერებში ამის ნაცვლად გვაქვს ცნობილი კომპოზიტი „დიდ-დიდნი“. ასეთივე აზრითაა ნახმარი აღნიშნული სიტყვა იმავე ძეგლში მეორე ადგილასაც: პეროდე (ქაშა) შობისა თხისასა ტაძრობას ჰყოფდა **მდიდართა** თანა და ათასის-თავთა თანა და მთავართა თანა ვაღილეამსათა, მრ. 6, 21. სხვა ხელნაწერებში ამ სიტყვის შესატყვისად ახლა უკვე გვაქვს „მთავართა“. მაგრამ „მდიდარი“ ჩვეულებრივ მაინც ზედსართავია და არა არსებითი.

ასევე ორი გავებით იხმარება აგრეთვე **ძლიერი**. ზედსართავი გავებით მას ჩვეულებრივი მნიშვნელობა აქვს: რომელი იყო... **ძლიერი** საქმითა და სიტყვითა, ლ. 24, 19; და ზღუამ იგი **ძლიერთა** ქართავან აღიროლდა, ი. 6, 18 C.

...რამათა **კნინი** გცეს ზეთი იგი, ლიტ. ქრესტ. 8, 10; **მარჯუე** თუ არს, თანა-წარმგედინ ჩემგან სასუმელი ესე, მ. 26, 39 C; **მეტი** იგი ნამუსრევი აღი-

¹ „კეთილ“ კიდევ ხშირად იყო გამოყენებული და ამას აღნიშნავდა: *хорошо, მაგალითად კეთილ, მონათ სახიერო და სარწმუნო, მ. 25, 21 C. შდრ. ან, ბიძა ძეგელს ხარ მითი, хорошо, похвалю и крестом паки. მაგრამ ამ სიტყვის ეს მნიშვნელობა აქ არ გვინტერესებს.*

ლეს ზუდი სფერიდი ხაგხე, მ. 15, 37 C; ქორწილი ესე მზა არს, მ. 22, 8; ვის თქუენგანსა უნდეს პირველ ყოფად, იყოს იგი ყოველთა მრწემ და ყოველთა მსახურ, მრ. 9, 35; მოიბო ზურააკი იგი მსუქანი და დაკალთ, ლ. 15, 23. ზოგან „მსუქანის“ მაგიერად გვხვდება „მსუქანშ“ (B, M).

...მტაცე იყენით, მე ვარ, ნუ გეშინინ, მრ. 6, 50 C; შეკრიან ტვრთი მძიმე და ძნად სატვრთველი და დასდვიან შვართა ზედა კაცთასა, მ. 23, 4; ხუთნი იგი მათგანნი იყენეს ზუდეღ და ხუთნი — ბრძენ, მ. 25, 2 C; ხწორ ჩუენდა ჰყვენ იგინი, მ. 20, 12 (=თანასწორი); ფიცხელ კაც ხარ შენ, მ. 25, 24 C; იყოს ვულარძნილი იგი (გზად) მართლად და ფიცხელი იგი გზად წრფელად, ლ. 3, 5. „ფიცხელი“ პირველ შემთხვევაში არის სახტიკო, მკაცრი, ხოლო მეორეში — არასწორი, ფლტაფლტო. იგი ამ შემთხვევაში უპირისპირდება წრფელს (გზას), რომელიც ხწორს, პირდაპირს ნიშნავს და ძველ ქართულში ფართოდ იხმარება სხვადასხვა საგნის განსაზღვრებად (გზად წრფელი, ალაგი წრფელი და სხვა).

...მოჰგუარეს მას კაცი ვრუდ და ეშმაკეული, მ. 9, 32; მსგავს არს იგი კაცსა ცოფსა. რომელმან აღაშენა სახლი თვისი ჯუშასა ზედა, მ. 7, 26; რომელი მცირესა ზედა ცრუ არს, მრავალსაცა ზედა ცრუ არს, ლ. 16, 10; ყოველი სიტყუად ცუდი, რომელი თქვან კაცთა, მისცენ მისთეს სიტყუად დღესა მას სასჯელისასა, მ. 12, 36 C; მათ იგიცა გუემეს და წარავლინეს ცუდი, ლ. 20, 11 C; რასა აქა სდევით დღე ყოველ ცუდად, მ. 20, 6 C (ცუდი აქ არის ამაო, უჭმი, უსაქმო, ცარიელი); რამთა ცხად იყენენ საქმენი მისნი, ი. 3, 21; რაოდენ ძნელ არს, რომელნი საფასეთა ესვენ, შესლვად სასუდეველსა ღმრთისასა, მრ. 10, 24; უკუეთუ მარილი იგი წბილ იყოს, რამთა დაიმარილოს, მრ. 9, 50; წმიდა არს სახელი მისი, ლ. 1, 49; ვიცით, რამეთუ კეშმარიტ ხარ, მ. 22, 16; ანუ ყავთ ხმ იგი ხენეშ და ნაყოფიცა მისი ხენეშ, მ. 12, 33; უკუეთუ ნედლსა ხესა ესრეთ უყოფენ, კმელსა მას რამ-მე ეყოფ, ლ. 23, 31; იყენენ ძნელოვანნი ადგილად, ლ. 3, 5 C; ელისაბეთ იყო ბერწ, ლ. 1, 7; მრმა ვიყავ და აწ ვხედავ, ი. 9, 25 C; გრძელ ყვიან ფესუები სამოსლისა მათისად, მ. 23, 5 და ბევრი სხვა.

4. მიმართებითი ზედსართავები

მიმართებითი ზედსართავები, როგორც ცნობილია, ნაწარმოები სახელებია. ისინი იწარმოებიან უმთავრესად არსებითთაგან, ყველაზე დიდი ნაწილი მოდის ე. წ. უქონლობის სახელებზე, რომელთაც უ—ო აფიქსები წარმოქმნის (უ-მანკ-ო, უ-შვილ-ო); აქვია უ—ურ ტიპის წარმოებაც (უ-გუნ-ური, უ-გონ-ური, უ-რწყ-ული); შემდეგ სიბშირით გამოირჩევა დანაშაულების სახელები ხა—ე და ხა—ო აფიქსებით (სა-ქორწინ-ე, სა-წუთრ-ო), აგრეთვე ქონების სახელები, რომელთაც ა-ერ, თ-ან, ოს-ან სუფიქსები იწარმოებს (გონი-ერი, ძნელოვანი, მატრ-ოსანი) და სხვა. მიმართებით ზედსართავთა ის

* ამ გაგებით ეს სიტყვა დღესაც იხმარება აღმოსავლეთ საქართველოში. აქ იტყვიან: ცუდად ვარო, იფულისხმება: უსაქმოდ ვარო, საქმე არა მაქვსო.

ჯგუფი, რომელსაც ურ სუფიქსი აწარმოებს და ახალ ქართულში ყველაზე მოქმედი, ნაყოფიერი და მრავალრიცხოვანია, ძველ ქართულში ძალზე ნაკლებად არის წარმოდგენილი (ველ-ურ-ი, სა-კიდ-ურ-ი და სხვა); იქ ამ წარმოების მხოლოდ წინასახია მოცემული, რომელიც შემდეგ და შემდეგ გაღვივდა და ახალ ქართულში დიდი გავრცელება პოვა. ძველი ქართულის ზედსართავი ამ ნაკლს სხვადასხვა საშუალებით ინაზღაურებდა (არსებითი სახელის ნათესაობითი ფორმით, ებრ, ებრ-ივ, ობრ-ივ, ი-ერ სუფიქსების გამოყენებით და სხვა) ¹. აღსანიშნავია აგრეთვე კონების სახელების მაწარმოებლის — იან სუფიქსის ძალზე იშვიათი გამოყენება ძველ ქართულში. ამ ნაკლის ანაზღაურების სიმძიმე აწევს ისევ იმავე ი-ერ, ივან, ოსან სუფიქსებს; ნაწილობრივ კი იგი სხვა საშუალებით არის ანაზღაურებული, მაგრამ ამ საკითხზე ახლა ვერ შევეჩერდებით, მას სპეციალური ძიება და შესწავლა ესაჭიროება. აქ მოვიყვანო მხოლოდ მცირე მოწმობას ტექსტებიდან.

უ — ი აფიქსებიანი

უბიწი იყენეს, ლ. 1, 6 C; უბრალომცა ვარ მე სისხლისაგან მაგისისა, მ. 27, 24; (უბრალო = უდანაშაულო, ვისაც ბრალი არა აქვს); ვითარ წარიტყუნე ზედვისა შიერ უადრახსა და უსირცხულოხსა და არა მოიწყალ მბილესული სჯილისისაგან, ანტიოქ, 78, 13; ეგრევე თქუნესა უგულისხმი ხართა, მრ. 7, 18 E; უდაბნო არს ადგილი ესე, მ. 14, 15; წარვიდა უდაბნოსა ადგილსა, მ. 14, 13. მოყვანილ ადგილებში უდაბნო ზედსართავი სახელია და მისი მნიშვნელობაა „დაუსახლებელი, უმოსახლო ადგილი“. მაგრამ ამ სიტყვას მოპოვებული აქვს სუბსტანტივის გაგებაც და მსახლერელად აღარ იხმარება, იგი დამოუკიდებლად გვხვდება: მოვიდა იოვანე ნათლის-მცემელი ქადაგებად უდაბნოსა მას ჭურისტანისასა, მ. 3, 1. რომ აქ ეს სიტყვა არსებითის მნიშვნელობით არის ნახმარი, ეს, სხვათა შორის, იქიდანაც ჩანს, რომ მას ახლავს ნაწევარი (ნაწევარი არსებითებს ერთვის). ახალ ქართულში ამ სიტყვამ მნიშვნელობა იცვალა. უდაბნო ნაწარმოებია სიტყვიდან დაბან: უ-დაბან-ო → უდაბნო, დაბან → დაბა ძველ ქართულში „სოფელს“, „დასახლებულ, დაშენებულ ადგილს“ აღნიშნავდა.

...იგი თავადი ტკბილ არს უმადლოთათესა და უკეთურთა, ლ. 6, 35; იყენით თქუნე... უმანკო ვითარცა ტრედნი, მ. 10, 16; არა არს წინაწარმეტყველი უმატიო, გარნა სოფელსა თესსა და ნათესავთა შორის თესთა, მრ. 6, 4 C; მოსრულ ხარ აქა უეამოდ, მ. 8, 29 C; ნუ იყოფი ურწმუნო, არამედ გრწმენინ, ი. 20, 27; ნურას უსახო ჰყოფთ, ლ. 6, 35; უსახუილოდ მიგილებიეს, უსახუილოდცა მისცემდით, მ. 10, 8; უსჯულოთა (უშჯულოთა DE) თანა შეირაცხა, მრ. 15, 28 C; მოწყდეს უშვილონი, ლ. 20, 31; სართ ვითარცა საფლავნი უჩინონი, ლ. 11, 44; ამას უწესოთ არაჲ უქმნიეს, ლ. 23, 41 C; უმჯობეს არს შენდა უწელოხსა შესლვად ცხორებასა, მრ. 9, 43 D;

¹ ა. მანჯგალაძე, ურ სუფიქსისათვის ძველ ქართულში: იბერკავ. V, 1953, გვ. 478—518.

აზნაურნი და უაზნონი სოფლისა ქართლისანი მოვიდეს, შუშ. 158, 32; არამელ განწყვებით დგას თჳსსა საზღვარსა უნოთოჲ, უნორშაკოჲ, უმიწოჲ მზუარბ, ხანძთ, (ისტ. ქრესტ. 256, 19); ქრისტემან დიდებაჲ უოხუნოჲ მათ ყოველთა მთანიჲ, იქვე, 266, 33; ისმინე კმაჲ უგინცოჲსაჲ და მიჰსნენ ჩუენ, ესთერ, 4, 17 (==უინედო); ხოლო ნეტარი იგი არა ისმენს მათსა, არამედ ილოცავს და უღარდილოდ ფსალმუნებნ გონებითა თჳსითა. აბო 192, 13; უღონო... მღევარნი იგი, ზარზმ. 179, 4; ვიდრე იგი უღმრთონი უცალო-ლა იყვნეს წმიდათა მათ მოსრვასა, ამონ. 213, 30; ვინმეა იყო გულფიცხელი გინა უწყალოჲ და არამცე ტიროდა და წუხდა, იქვე, 204, 29; მაშინ იწყო უჯეროსა გინებად ვარსქენ, შუშ. 150, 18; რამეთუ ძაძაჲ შეეშოსა და უჯაშოჲ და თავ-ლია, უღუნოჲ¹ და უწუელოჲ ვიდოდა გზასა მას იწროსა, ლიტ. ქრესტ. 193, 25; რომელმან-ესე ჩუენ, უნდოთა ამათ, ამისი აღწერაჲ გუაიძულა, იქვე, 193, 38 და სხვანი.

ეს უ—ო აფიქსებიანი წარმოება იმდენადაა გავრცელებული და ფართოდ გამოყენებული, რომ ეს აფიქსები საკუთარ სახელსაც კი ერთვის; და ამას ყოველსა თანა უშიშ არს გული მათი უკრისტოთა მათ ურწმუნოთაგან, ხანძთ. (ისტ. ქრესტ. 256, 36. უკრისტო—არაქრისტიანი, ვისაც ქრისტე არა სწამს).

უ—ურ (დისიმილაციით: უ—ულ) აფიქსებიანი

ნათესავი უკეთური და მომრუშე სასწაულსა ეძიებს, მ. 12, 39 C; უგუ-ნურო, ამას ლამესა მიგიღონ სული შენი შენგან, ლ. 12, 20; უძლურ ვიყავ, მ. 25, 43; განჰკურნებდა ყოველთა უძლურთა, მ. 9, 35; ნუ დღეს უჯამური ხუალ და ხვალე ცანდალთა დამაშლთა ეძიებ, ი. ჯავ. აღწ. 138, 1 ქვ.; მიმდევალ ურწუელთა აღგილთა, მ. 12, 43; შემდგომად სამისა დღისა მოიწია რისხეა იგი უგრძნულად, ლიტ. ქრესტ. 208, 17. ამავე ტიპის წარმოებაა აგრეთვე უფსკრულიც (უ-ფსკერ-ურ-ი—უფსკრული); დაინთქას იგი უფსკრულთა ზღუდათა, მ. 18, 6. მაგრამ ეს სახელი უკვე არსებითად არის ქცეული და მისი ზედსართავობა აღარ იგრძნობა ჯერ კიდევ ძველ ქართულშიც.

ი-ერ (დისიმილაციით: ი-ელ) სუფიქსებიანი

ემსგავსოს იგი კაცსა მას გონიერსა, მ. 7, 24; ძნელ არს ფახიერთაჲ შესულაჲ სასუფეველსა ღმრთისასა, მრ. 10, 23 C („ფახიერი“ ნიშნავს „ქონებიანს“, „მდიდარს“); იყო ვინმე კაცი წყლითა მანკიერი, ლ. 14, 2 (აქედანაა აბსტრაქტული სახელი მანკიერება: ივინი აღივსნეს მანკიერებითა, ლ. 6, 11); მათ შეიპყრეს და გუჟყეს იგი და წარავლინეს იგი ცალიერი, მრ. 12, 3; არა მოაკლო მორბედმან სრბისაგან თჳსისა, ვითარცა ცხენმან ოფლიერმან ჭვლილა შინა მისსა და მთიებმან ცისა შინა, იერ. 8, 6; წიგნი ჩემნი ღმრთიერ არიან, ი. ჯავ. აღწ. 168, 1; იქმნეს ვითარცა ცხოვარნი მატყიერ, ლიტ. ურთ. 23, 18; დაამტკიცო ქუეყანასა ზედა... შეუფშ მეუფეთაჲ... ჟამიერი და უკუდავი, მრავ. 297, 28; უფალმან ვინმე მდიდარმან სიტყუაჲ მოარ-

¹ გამოც.: უღუნო.

თუა ობოლსა მას უგინცოსა და მარტოსა, რომელი შეურაცხ იყო **დედიერ-მამიერთაგან**. კაცმან ვინმე აზნაურმან, **ნათესავ-ტომიერმან**, მოავლინა მთავარი მონათავანი მითხოვად მარიამისა ცოლად თჳსა, იქვე, 264, 11; პარხ. 25 ა; მოილო უნოსად **ნეზიერი**, კიმ. I, 321, 2; და **შვილიერ** ვიქმნე მეცა მისგან, დაბ. 30, 3; რამეთუ მფრინველნიცა **ნაშობიერ** არიან წინაშე შენსა... ვერცა ვემსგავსე სირთა ქუეყანისათა, რამეთუ სირნიცა **ნაყოფიერ** არიან წინაშე შენსა, უფალო, ი. ჯავ. აღწ. 185, 12-13. ამ მაგალითის უწვეულო ფორმა **ნაშობიერი** უნდა უდრიდეს უფრო გავრცელებულსა და ჩვეულებრივს „ნაყოფიერს“, როგორც ეს ჩანს მათი პარალელური ხმარებიდან. მაგრამ ეს საინტერესო ფორმა სხვაგანაც გვხვდება; ახლა უკვე პრეფიქს „ნა“-ს გარეშე: ხუროსა ეხედავ და ზაგასა და ქალწულსა **შობიერზა** და ყრმასა და საჭმრისაგან უპოვარსა, მრავ. 287, 10; და იყო (ივლით)... ბრძენ გულითა და **სახიერ** გონებითა, ივლით 8, 7.

როგორც ჩანს, მსგავსი წარმოება უნდა გვექნდეს **ხატ-იდან** (**ხატიერ-ი**), რადგანაც გვაქვს ამ უქანასკნელიდან წარმომდინარე **ხატიერება** (ი. ჯავ. აღწ. 149, 12).

ისეთ ფუძეებში, რომლებშიც გვაქვს ბგერა **რ**, **ი-ერ** სუფიქსი დისიმილაციით ლეზულობს **ი-ელ**-ის სახეს:

არა ხოლო თუ ბერძენთა სარწმუნოებად ესე ღმრთისა მიერი მოიპოვეს, არამედ ჩუენცა, **შორიელთა** ამათ მკვდრთა... აბო 184, 7; სიტყუად იგი **კორციელ** იქმნა, ი. 1, 14.

გვაქვს ქმრიდან ნაწარმოები **ქმრიელი** (შატბ. 264 ს)¹ და სხვა.

ზოგჯერ **ი-ერ** (ი-ელ) სუფიქსი ზმნური ფუძიდან აწარმოებს სათანადო სახელებს:

ოდეს გიხილეთ შენ **მშერი** და გამოგზარდეთ? ანუ **წყურიელი** და გასუთ შენ, მ. 25, 37; რომელნი გარეშე ჩანედ კაცთა წინაშე **შუენიერ**, მ. 23, 27 (საპირისპიროა: უწუერი); იყვენით თქვენ **მეცნიერ**, ვითარცა გუელნი, მ. 10, 16; ივინი არა **მეცნიერ** იყვნეს სიტყუასა მას, მრ. 9, 32 C; დაპფარე ესე ბრძენთაგან და **მეცნიერთა**, მ. 11, 25. ამ მაგალითებში **მეცნიერი** „მცოდნეს“ ნიშნავს. მაგრამ ეს სიტყვა ჩვეულებრივ „ნაცნობსაც“ აღნიშნავს, მაგალითად: მოწაფე იგი, რამეთუ **მეცნიერ** იყო მღღელთ-მოდღურისა მის, შევიდა იესუს თანა, ი. 18, 15 C (საპირისპიროა: უმეცარი); მრავალი ერი ისმენდა მისა **წადიერად**, მრ. 12, 37 C.

გვხვდება კიდევ **ი-ერ** სუფიქსით ნაწარმოები სხვა სახელებიც, მაგალითად: **გუამიერი** (შატბ. 264 ს), **საღმთბიერი**, **თუალიერი**, **ცოლიერი**² და სხვანი.

თხიერი ამგვარი წარმოშობისაა, მაგრამ იგი უკვე ბრსებით სახელად არის ქცეული (=ტიკი).

¹ ა. ჩიქობავა, საზ. ფურ. გვ. 83.

² იქვე.

ცალკე უნდა განვიხილოთ ისეთი სახელები, რომელთაც ი-ერ სუფიქსის წინ წარი აღმოაჩნდებათ ხოლმე:

არავინ ნაკლულევან იყო მათ შორის, და რომელნი-იგი **პოვნიერნი** იყვნენ დაბნებისანი გინა სახლებისანი, განჰყიდდეს და მოაქუნდა სასყიდელი მათი, მოკ. 4, 34 (პოვნიერი—*поверь, верить, верить*, მფლობელი, პატრონი). გვაქვს აქედან წარმოებები კომპოზიტი „სიტყუა-პოვნიერი“, რომელსაც განსხვავებული მნიშვნელობა აქვს: ვინააფგან ესრეთ უკეთუროა მათ და **სიტყუა-პოვნიერთა** მიმართ სიტყვს-გებად ვერ ძალ-გიც, თარგმ. გამოცხ. 2, 25. შეგვეძლო ამ სიტყვებში წარი ფუძისეულად მიგვეჩნია, რადგან ის თავს ამოყოფს ხოლმე ზმნის პირიან და უპირო ფორმებშიც. მაგალითად: **გვპოვნიეს** (კიმ. II, 55, 26); **პოვნა** (იქვე, 139, 10); **მოპოვნიებელ** (იქვე, 182, 22); **მოპოვნებად** (კიმ. I, 223, 21), მაგრამ ეს სიტყვა ცალკე არ დგას: ი-ერ წარმოებაში წარი სხვაგანაც გვხვდება. სადაც მისი ამგვარი ახსნა შეუძლებელია, ისეთებია: იმძინის მისი და ფრიალდა ყვინ და **წადნიერად** ერჩინ მას, მრ. 6, 20 ც; **კადნიერ** იყვნით, მე ვარ, ნუ გეშინინ, მ. 14, 27. ამ სიტყვაში წ-ს გამოვლენას ა. შანიძე ფონეტიკური მიზეზით ხსნის: კადრ-იერ-ი → კადნიერ-ი (დისიმილაციათ)¹. მაგრამ ეს ნ გვხვდება სხვა შემთხვევებშიც, სადაც ასეთი საფუძველი არ არის. ჩვენ მხედველობაში გვაქვს ისეთი სიტყვები, როგორიცაა: ფანნიერი, სახნიერი და სხვა. ვნახოთ ჯერ მაგალითები:

ფანნიერნი ძნელ შევიდნენ სასუფეველსა ცათასა, ბოლნ. 70, 2; **ნუ განეშორები** დედაკაცსა ბრძენსა და **სახნიერსა**, რამეთუ **მადლი** მისი **უფროსის** არს-ტქროვსა, ზიტაქ 7, 21; და ვითარცა ცოლმან **სახნიერმან** შეიწყნაროს იგი, იქვე, 15, 2. წარიანი ფორმა გვაქვს აგრეთვე ამ სიტყვის უფროსობით ხარისხშიც. ვითარცა შეამთხვა ორთა მათ კაცთა წართალთა და **უსახნიერესთა** მისთა, 3 მეფ. 2, 32. „სახნიერი“ აქ „სახიერის“ მნიშვნელობით არის ნახმარი (=კეთილი, *добродетель*).

ასეთივე წარმოშობის წარი უნდა ჩანდეს კიდევ შემდეგს ორ მაგალითში: პრქუი იაკობ რებეკას, დედასა თუხსა; ესავ, ძმაჲ ჩემი, არს **ფანნიერი**, და მე—კაც წყლტუ, დაბ. 27, 11; და კორცი და ტყავი და **ფუშნიერი** მისი და—**წუეს** გარეშე ბანაკსა მის, ლევიტ. 9, 11².

ამ ტიპის წარმოება უნდა იყოს აგრეთვე ახალი ქართულის **ბედნიერი**, **ღვთისნიერი** (თუა—ღვთისნიერი?) და სხვა.

¹ ა. შანიძე, გრამატ. საფუძვ. გვ. 125.

² ფუშნიერი გვხვდება დღეს სვსურულში. იმ. აღ. კონკრეტული, მასალა შეცნობილია ლექსიკონის ზედსართავში: ი. სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სტუდენტთა სამეცნიერო კონფერენცია, XVII, 1955, გვ. 138.

ველა აქ მოყვანილი მაგალითის 5 ერთ სიბრტყეზე დასაყენებელი და ერთი მიზეზით ასახსნელი. რის მაქნისია აქ 5? ფუძის კუთვნილება იგი არ არის, **ი-ერ** სუფიქსთან მას კავშირი არა აქვს. შეიძლება იგი იყოს ცალკე დამოუკიდებელი სუფიქსი (შეიძლება **იან**), ან ასეთი სუფიქსის ნაშთი, რომლის თავდაპირველი ფუნქცია კონიგის აღნიშვნა უნდა ყოფილიყო. მაგრამ შემდეგ იგი გადავიარდა და შეცვლილ იქნა **ი-ერ** და სხვა სუფიქსებით. 5 ნაშთის სახით შემოგვრჩა ზოგიერთ სიტყვაში.

ჩანს, **ი-ერ** სუფიქსი ძალზე გავრცელებული მაწარმოებელია ზედსართავი სახელებისა, როგორც ვთქვით, ნაწილობრივ ამით არის ანაზღაურებული კონიგის სახელთა **იან** სუფიქსის იშვიათი გამოყენება. ჩვენ მიერ მოყვანილი მაგალითების მრავალფეროვნებაც ამას ადასტურებს.

აღვნიშნავთ აქვე, რომ **ი-ერ** სუფიქსის ხვედრითი წონა ძველ ქართულში იმდენად დიდი იყო, რომ უხერხულად არ მიაჩნდათ მისი დართვა ზმნის პირიან ფორმაზე. ასეთი მაგალითად, წარმომდგარი ძველი ქართულის ცნობილი სიტყვა „მაქუსიერი“ და აქედან მიღებული „მაქუსიერება“, ამითგან პირველი წარმოდგენს **მ-ა-ქუ-ს** ზმნას, რომელსაც ერთვის ჩვენი სუფიქსი (**მაქუს-ი-ერ-ი**), ხოლო მეორე პირველიდან — **ება** სუფიქსის დართვით ტრადიტულად ნაწარმოები ფორმა: **მაქუს-იერ-ება**, შდრ. სახიერი—სახიერება, გონიერი—გონიერება, შუენიერი—შუენიერება, მეცნიერი—მეცნიერება და სხვა. მეორე, ნაწარმოები ფორმა, თავისთავად გულისხმობს პირველს, რომლიდანაც არის ის წარმომდგარი. ხოლო **მაქუსიერება** კი გვხვდება **ი. ბოლნეის** ქადაგებებში: არა თუ შეურაცხ-ჰყოფს სიტყუასა მართლისასა მამამ, არამედ ლაღადებს და უჩუენებს მამისა ფრიადსა **მაქუსიერებასა** და მოაქსენებს შერმისასა, **ბოლნ.** 41, 22.

საბაბს თავის ლექსიკონში შეტანილი აქვს „მაქუსიერი“ და განმარტავს ასე: „მქონებელი“. ეტყობა, ეს სიტყვა გავრცელებული ყოფილა ძველად.

ოვა 5 სუფიქსიანი

ოვან სუფიქსის ასპარეზი ძველ ქართულში ძალიან ფართოა. ის გაცილებით უფრო ხშირად იხმარება და მრავალ სახელს ერთვის, ვიდრე დღეს. იგი ნაწილობრივ ფარავდა იან (**ი-ვან**) სუფიქსის იშვიათ გამოყენებას; ბევრ შემთხვევაში, როცა დღეს **იან**-სუფიქსს ვიყენებთ, ძველად ამას **ოვან** ენაცვლებოდა: ტკნოვანი—ტკინიანი (**ტკონიანი**, **მსუქანი**), ცოშოვანი—ცოშინიანი (**ც. ი. საფუარიანი**) და სხვა. თვით **ოვან** სუფიქსი რთული უნდა იყოს (**ოვ-ან**), მაგრამ ამის განხილვაში ახლა ვერ შევალთ. აქ ჩვენ გვინტერესებს მიმართებითი ზედსართავები, რომლებსაც ეს სუფიქსი აწარმოებს. ამისთვის კი სათანადო მაგალითების მოყვანაც საკმარისია:

იხილა შორით ლექს **ფურცლოვანი**, **მრ.** 11, 13 C; იყვნენ **ძნელოვანი** ადგილად და **ღვრდლოვანი**—გზად წრფელად, **ლ.** 3, 5 C; ამა ესერა **კეთროვანი** ვინმე მოუქდა, **მ.** 8, 2; იყო დიდად **ფიფლოვან** ადგილი იგი, **ი. ნ.** 10 C; ერუენეს მათ **აეროვანთა** ხილვითა, უდაბნ. 134 ra; ადგილსა **კნარცოვანსა** დაშთა იგი, თბრობ, 44, 8; და შეკრბეს ლელესა ერთსა **ხერ-**

ტუფანა მალნარსი, ეტ. 11, 246, 28; გამოვიდა... წილ ტეესა მას **ნაძოვანსა**, ი. 18, 1; და მოკლდა სარტა ქალაქსა შინა არბუვასა, რომელ არს **ლელოვანსა** მას, დაბ. 23, 2; ყოველმან რომელმან კამოს **ცომოვანი**, ალივოცოს, გამოსლუ. 12, 19; და შეიცვალეს **ცმელოვანი** იგი, რომელ გამოიღეს ეგვბტით, ყურბეულად უცომოდ. იქვე, 12, 39; მანანასა კამდეს, ვიდრემდე მოვიდეს ქუეყანად **დანაკისკუდოვანად**, იქვე, 16, 35; ეგრეთ ჰყო **ვენაჯოვანი** შენი და **ლელოვანი** შენი, იქვე, 23, 11; და განვშენ შესაყრებელნი წყალთანი, ყოველი **მწუნოვანი** **ლერწმოვანი** და **ქილისა**, ესაია 19, 6; სხუად (თესლი) და-ვარდა **კლდოვანსა**, მ. 13, 5 D; ამის ზღვსა შეწამულსაგან გამოვალს ათორ-მეტი წყაროდ და მოპრწყავს იგი ფრიადსა **ფინიკოვანსა**, იმონ. 206, 18; მის-ცეს მას **სუმუროვანი** ღვინო, მრ. 15, 23 C; რომლისა მკდრნიცა მის ადგილ-სანი საესენი სენითა... **ჩარადოვანი**, პირ-მსივანი და დღე-მოკლედ ცხორე-ბულნი, შუშ. 156, 30; და მყის მიერ მოგუეგება კაცი ვინმე კეთილი, **მკუთ-ვანი**, ზარზმ. 159, 37; და ერთსა მას ცხედიარსაჲნად ისხნეს ორ კაცი; ერთი იგი **მგრცოვანი** და ერთბ იგი **კაბუკი**, ისტ. ქრესტ. 300, 35; საკუერთხი **ტუინიანი** შეეწირო შენდა ვერძებითურთ და საკუეველით, ფსალმ. 65, 14 (ტუინიანი—ტუნოვანი,=მსუქანი); და იყო იგი **ქელოვან**, კეთილად შემზავე-ბელ სულნელთა მათ საცხებელთა, აბო 185, 6; და ერქუა... მეორესა მას (კრებულსა) **ცის-ფეროვან**, წარტყ. 5, 15.

ხანდახან **ოვან** სუფიქსის წინ გვხვდება ჩ, რომლის დანიშნულებაც უც-ნობია: ყოველი ერი **კაბუკოვანი**, 2 მეფ. 10, 9; ალიღეს ქეები **დიდროვანი**, პარხ. 872 a.

ეან (→იან) სუფიქსიანი

ეან→იან სუფიქსი, როგორც აღნიშნული გვექონდა, ძველ ქართულში ძალიან ნაკლებად იხმარება. დღევანდელ ქართულში, პირიქით, ჰონების სუ-ფიქსითა შორის სწორედ ის (**იან**) არის ყველაზე გავრცელებული. ცოცხალი, და ნაყოფიერი. რა სახელი გინდა, რომ არ ერთოდეს დღეს **იან**! და რამდე-ნადაც დიდია მისი ხმარების დიაპაზონი დღეს, იმდენად იშვიათი იყო მისი გამოყენება ძველად. ამ ნაკლებ ენა ივსებდა სხვა სუფიქსების დახმარებით. განსაკუთრებით ხშირად იხმარებოდა მის მოსალოდნელ ადგილას **ი-ერ** (ქმრ-ი-ელი=ქმრიანი), **ოვან** (ტუნ-ოვანი=ტუნიანი), **ოხან** (ტვრ-ოხანი=ტვირთიანი) და სხვა. დღევანდელი **იან**-ის პირვანდელი სახე **ეან** უნდა ყო-ფილიყო¹, როგორც ამას ცხადყოფს ძველი ძეგლების წყნებანი. მაგალითები: უგალობს სული ჩემი უფალსა, რომელმან იქსნა (ტრედნი) გუელისა მისგან **წამლეანისა**, Ош. 130, 12; სიტყუთა შენითა **ოქრეანითა** **ოქრეან** ჰყვენი მორწმუნეთა სულნი, სას. პოეზ. 134, 11; დღესა პირასკვესა ვიხილეთ გემოდ სიკუდილისა **ხაშეანი**, მამ. სწავ. 314 (=შხამეანი→შხამიანი); რომელნი ემს-გაესნეს ოთხ თივად განყოფილთა მათ მდინარეთა, რომელნი **ედემეანისა** მთისაგან საქალწულოდსა სიმაღლისაგან მოივლინნეს, სვან. 392 ხ; **ძარლუანი**,

¹ ა. შანიძე, გრამატ. საფუძვ. გვ. 123.

პარზ. 85მ ჯ: ესე ნაშობი იყო **აბრამეანი**, აბო 184, 34; დი ჰამბავე მოკლა, ვითარმედ ბაღდადი **აგარეანთა** დიპერესო, ნოქტ. (ისტ. ქრესტ. 270, 6).

ო ს ა ნ ს უ ფ ი ქ ს ი ა ნ ი

ამ ტიპის სახელების დიდი ნაწილი არსებითად არის ქცეული, ზოგს კი შენარჩუნებული აქვს ადრექტიური გაგება:

(მოვიდა) **ერე მახლოსნები** და **წათოსნები**, მრ. 14, 43 C; (მოვიდა) **ერი-პრავალი მახლოსნანი** და **წათოსნანი**, მ. 26, 47 C; და ერქუა ერთსა მას კრებულსა **მწუანოსან** და **მეორესა** მას—**ცის-ფეროვან**, წარტყ. 5, 15; მოვიდა იოსებ არიმათიელი, **პატოსანი** მზრახვალი, მრ. 15, 43 C; რომელსა აქუნდა შიშითა ნელსაცხებელი ნარდიონი **პატოსანი**, მრ. 14, 3 C; ქეთთა კეთილითა და **პატოსნითა** შენებულ არს (ტაძარი), ლ. 21, 5.

...გარეშე—**პორლოსანნი** და **შინაგან**—ზრახვანი ღმრთის-მსახურებისანი; გარეშე—**ლახუროსანნი** და **შინაგან**—სამწყველი სიმდაბლისანი, Оппс. 17, 9 ქვ.; განმზადეთ ორისი **ერისაგანი**... და **ფაროსანი** ორასი, პალ. აღბ. ტაბ. 37, 4, 20; ცუდთა მათ, რომელთა არა აქუნ, არა ჰრქვან **ტჯროსანთა** მათ, ვითარმედ: გუეცით ჩუენცა, სახისმეტ. (ისტ. ქრესტ. 282, 38).

ს ხ ვ ა მ ი მ ა რ თ ე ბ ი თ ი ზ ე დ ს ა რ თ ა ე ე ბ ი

უფროდს სურვიელ იყო ბერი იგი ვიდრე **საპირფოხსა** ვორცთა საზრდელისა, ანტიოქ. 95, 35; ღუეუთუ თქუენი ეამი არს ყოფად სახლებსა **სა-ფარდულედსა**, ხოლო სახლი ესე ჩემი მოოვრებულ არს, ანგია 1, 4; მიგუა-ლე ჯინჴელისა და ჰბაძევედ, **მ მედგარო**, სახისმეტყ. (ისტ. ქრესტ. 282, 34); საზრდელად მისა იყო მკალი და თაფლი **ველური**, მ. 3, 4; რამეთუ იყვნენ დღენი იგი ქირისანი, რომელ არა ყოფილ არს **ეგევითარი** დასაბამითგან, მრ. 13, 19 C; ვითარ გელ-ეწიფების კაცსა ცოდვილსა **ეხევითარისა** სასწაუ-ლისა საქმედ, ი. 9, 16; პური ჩუენი **სამარადიხო** მომეც ჩუენ დღეს, მ. 6, 11 C; მკირედსა ზედა **სარწმუნო** იქმენ, მ. 25, 21; და ლათუ **სასაკუდინ** სუან, არა-რაჲ აენოს მათ, მრ. 16, 18; მისცეს მათ ცხორებაჲ **საუკუნო** ი. 17, 2 DE; ...**საუკუნე**, იქვე C; უმჯობეს არს უფროდს მისა, დამო-თუშტა-ება **საუქაღე** ლოდი ყელსა და შთა-მცა-ვარდა იგი ზღუასა, მრ. 9, 42 C; რომელსა არა ემოსა სამოსელი **საქორწინ**, მ. 22, 11; არა დამტკიცებულ არიედ ძირნი მის-ნი, არამედ **საწუთრო** არიედ, მრ. 4, 17; ყოველნი, რომელნი ბოროტად **სწეულ** იყვნეს, განკურნა, მ. 8, 16; **სულგარმელ** იქმენ ჩემ ზედა, მ. 18, 26; არა გამოხვედ მიერ, ვიდრემდე **უკუანაჲსკნელიცა** იგი მი-გე-სცე შენ მწული-ლი, ლ. 12, 59; ჰბადე გლახაკთა-**უმეცართა**, მკელობელთა, ბრმათა, ლ. 14, 13; და ამით არა საგმობელ ხართ თქუენ, არამედ **საქებურ**, უდაბნ. 88vib; არა ხართ **შეამხოხე**, არცა **მეურაკპარაკე**, იქვე; რამეთუ **მეცხეული** და მოულო-დებელი შიში, დიეცა მათ ზედა, სიბრძ. 17, 14, ამ სიტყვის ვითარებითი ბრუნვა „მეცხეულად“ კარგად გამოკვეთილი ზმნიზედაი და ძალიან ხშირადაც იხმარება ამ გაგებით ძველ ქართულში.

5. მიმღებანი ზედსართავის როლში

ზედსართავი სახელების როლში გამოდის მიმღებანი, განსაკუთრებით ენებში გვარის მიმღებანი. არც ბრუნების თავისებურებით, არც ხარისხის წარმოების უნარით, არც მრავლობითი რიცხვის წარმოებით მიმღებები არ განსხვავდებიან ჩვეულებრივი ზედსართავი სახელებისაგან. აღნიშნული თვალსაზრისით ერთნაირად არის გამოყენებული ენაში, მაგალითად, **ტკბილი** და **ალწერილი**, **ახალი** და **მთვალე**, **მეწაფელი** და **ფარული**, **უკეთილი** და **ხაწა-მეხელი**. მართალია, აქ წარმოდგენილი წყვილების მეორე წევრებს (მიმღებებს) ვადმოუვლილი აქვთ ზმნური კატეგორიები დროისა, გვარისა, ასპექტისა და ამით მკვეთრად განსხვავდებიან წყვილის პირველი წევრებისაგან, მაგრამ ეს სიტყვის სემანტიკური მხარეა და მას მნიშვნელობა არა აქვს ამ სიტყვათა ბრუნებისა და წარმოქმნისათვის. აქ არის კიდევ სხვა განსხვავება: მიმღებები უმეტესად გვევლინება შედგენილ შემსწავლელში: აღდგომილ არს, განრაცხილ არს, განკურნებულ არიან და სხვა, ჩვეულებრივი ზედსართავი სახელი კი — შედარებით ნაკლებად. მაგრამ ეს არ არის პრინციპული სხვაობა, რომელსაც შეეძლოდა ამ სიტყვათა ერთად განხილვის საქმეში ხელის შეშლა. ამიტომ მიმღებებიც შეიძლება მოკლედ აქვე განვიხილოთ.

როგორც ვთქვით, ილ სუფიქსიანი მიმღებანი ბრუნებისას (ცალკე და არსებითთან ერთად) სულ ისეა ენაში გამოყენებული, როგორც ილ სუფიქსით ნაწარმოები ზედსართავები. მათ შორის არც ხარისხის წარმოების მიხედვითაა განსხვავება: უფროობითს ხარისხს ერთიც აწარმოებს და მეორეც. რაც ითქვამს ილ სუფიქსიანი მიმღებებზე, იგივე უნდა ითქვას აგრეთვე სხვა ტიპის მიმღებების შესახებაც, როგორიცაა ულ სუფიქსიანი, ხა—ელ და მ—არ (დისიმილაციით: მ—ალ) აფიქსებიანი მიმღებანი. ნაწილობრივ ასეთივე ხასიათისაა აგრეთვე მოქმედებითი გვარის მიმღებებიც (მ—გალობ—ელ-ი, მ—რცხ—ელ-ი და სხვა).

ჩვენ ქვემოთ მოვიყვანთ ზემოთ თქმულის საილუსტრაციო მაგალითებს.

ილ სუფიქსიანი მიმღებანი

რომელთა იხილეს იგი აღდგომილი, მათი არა მრწენა, მრ. 16, 14; და მოვიდა ნაზარეთი, სადაცა აღწადილ იყო, ლ. 4, 16; თქუენნი თავისა თმანიცა ყოველნი აღრაცხილ არიან, მ. 10, 30 C; ვერმცა სოფელმან ამან დაიტოა დაწერილი იგი წიგნები, ი. 21, 25; დადღა იგი საფლავსა გამოყოფილსა, ლ. 23, 53; დადღა იგი საფლავსა, რომელი გამოკუთთილ იყო კლდისაგან, მრ. 15, 46; განხანილსა მის არა უკმს, გარნა ფერგნი ხოლო ბანად, ი. 13, 10; მიმსგავსებულ ხართ სამარეთა განგლორწნილთა, მ. 23, 27 C; განგოწილთა, იქვე DE; რომელნი... მიზეზით განგრობილად ილოცვედ, მრ. 12, 40; მიივლინა გაბრიელ ანგელოზი... ქალწულისა, განთხოვილისა კაცისა, ლ. 1, 27 C; დაბრმოზილნი გულნი გქონან, მრ. 8, 17; პირი მისი სუდარითა დაბურვილ იყო, ი. 11, 14; სიტყუად მისი არა არს თქუენ თანა დადგრომილ, ი. 5, 38; იერუსალჴში დათრგუნვილ იყოს წარმართთაგან, ლ. 21, 24;

რომელსა არა ჰრწმუნეს, აწვე დაშვილ არს, ი. 3, 18; ზ უგუნურნი და დაშთომილნი სარწმუნოებასა ყოველთა, ლ. 24, 25 C. ამ მაგალითში მიმღეობა (დაშთომილნი) ისეა გამოყენებული, როგორც ჩვეულებრივი ზედსართავი სახელი (უგუნურნი), ისინი გვერდი-გვერდ იხმარებიან.

...რაგანს იხილოთ ესე ყოველი უფილი, მრ. 13, 29; იხილეს ეშმაკეული იგი მუდღამარს და შემოსილი და გონიერი, მრ. 5, 15; ლერწამი შემუსრვილი არა განტეხოს, მ. 12, 20; იყო... კაცი სულითა არაწმიდითა შეპყრობილი, მრ. 1, 23 C; ჰოეს... ყრმა იგი, შთაწვენილი ბაგასა, ლ. 2, 16 C; კაცი ცოდვილი ვარი მე, უფალო, ლ. 5, 8; ჰპოოთ ყრმა იგი წარგრაგნილი სახუეველთა, ლ. 2, 12 C; რომელი განჰესნა ქუეყანასა ზედა, უხილ იყოს იგი ცათა შინა, მ. 16, 19; ძმ ესე ჩემი მომკუდარ იყო და განცოცხლდი, წარწმედი იყო და იპოვა, ლ. 15, 24. მაგრამ ეს მიმღეობა ჩვეულებრივ გვხვდება უღ სუფიქსით: წარწყმედულ (იქვე C; ლ. 15, 6; მ. 18, 11 C; მ. 10, 6; მ. 15, 24 და მრავალი სხვა).

ზოგი ასეთი მიმღეობა, ისე როგორც სხვა ტიპისა, უკვე არსებით სახელიად არის ქცეული, მაგალითად: დაუხილი (=დავარდნილი, საძვარი), მიდგომილი (=ორსული), შვილი, წერილი (=წიგნი) და სხვა.

უღ სუფიქსიანი მიმღეობანი

უღ სუფიქსიანი მიმღეობანი გაცილებით მეტი რაოდენობით გვხვდება, ვიდრე იღ სუფიქსიანები და სხვა ტიპისა. მაგალითად: მსგავს არს სასუფეველი ცათა საუნჯესა დაფარულსა ყანასა შინა, მ. 13, 44; შეგინებულითა. გელითა... ჰამდეს ბურსა, მრ. 7, 2; დაადგეს მას შეთხუთი ეკლისა გვრგვნი, მრ. 15, 17; მაძამან შენმან დაკლა ზუარაკი იგი ჰამებუღი, ლ. 15, 27. ასეთია აგრეთვე: აგზებუღი¹, აღსრული, აღესებუღი, აღმოადინებუღი, აღმოსრული, აღმოცენებუღი, აღნთებუღი, აღორძინებუღი, აღრეუღი, აღსრულებუღი, აღებუღი, აღშფოთებუღი, აღძრული, ბირებუღი, ბრძანებუღი, გამოსრული, გამოყიდებუღი, განბანილი, განხეუღი, განგრძელებუღი, განბოკლებუღი, განკეთრებუღი, გავთუღი, განზოგებუღი (=განახეებუღი), განმზადებუღი, განრისხებუღი, აღზილუღი, განსწავლული, განსხმული, განყენებუღი, განტეგებუღი, განშორებუღი, განთეთრებუღი, განთესული, განკვრებუღი, განკურნებუღი, განმართლებუღი, განმარჯულებუღი, განწესებუღი, განხუმული, განჭურვებუღი, გარდასრული, გარდარეუღი (=გადაჰარებუღი, მეტისმეტი), გარდამოსრული, გარდამოცვენებუღი, გარდაქცეული, დაგდებუღი, დაგებუღი, დადუმებუღი, დათესული, დაკლული, დამალული, დამკვდრებუღი, დამოწაფებუღი, დამტკიცებუღი, დასულებუღი, დატეგებუღი, დაუნჯებუღი, დიდებული, მიმსგავსებუღი, მოსრული, საარებუღი, შესრული, შეკრებუღი, შემკული, შეძრწუნებუღი, შეხუეული, წარსრული და ბევრი სხვა.

¹ ზაღვანაც ეს და მსგავსი მაგალითები ძალიან ხშირად გვხვდება ძველ ტექსტებში, ადგილებს აღარ ჯერკნებთ.

ნა პრეფიქსიანი მიმღეობანი

ძალნიცა ჰამედ ნაბიქსა, **გარდამონაცვნებსა** ტაბლისაგან უფალთა მათთაჲსა, მ. 15, 27 C; შინაგანი თქუენი საესე არნ **ნატაცებითა** და არაწმიდებითა, მ. 23, 25; რავდენი კუელი საესს **ნატეზისაჲ** აღიდეთ, მრ. 8, 19 C; საჭურველი მისი მოულის... და **ნატუენავი** მისი განუყვის, ლ. 11, 22 და სხვა.

ნა პრეფიქსიანი მიმღეობანი

დამასხა მაგან ნელსაცხებელი ესე გორცთა ჩემთა, **დასაფლავად** ჩემდა უო, მ. 26, 12; აჰყიდით კაცსა ტჯრთი ძნიალ **სატჯრთავი**, ლ. 11, 46 C და სხვა.

ბევრი **ნა პრეფიქსიანი მიმღეობა** არსებით სახელად არის უკვე ქცეული და სრულიად დამოუკიდებელი იხმარება. ასეთია, მაგალითად: აღმოსავალი (=აღმოსავლეთი), დასავალი (=დასავლეთი), საეჟმილაგი, შესაწირავი, სამარხავი, სალუაწი, სახილაგი, საფლაგი, სავალი (სხვადასხვა ზმნისწინებით) და სხვა. ასეთია აგრეთვე **დასაბაში**, რომელიც აღნიშნავს „დასაწყისს“ (Начало). ძველ ქართულში დადასტურებულია აღნიშნული ზმნის პირიანი ფორმების ასეთი მნიშვნელობაც (ე. ი. დაწყება), მაგალითად: ამის შეექუსისა თჳსი შემდგომად **დააბა** მარიაჲ მუცლად-ღებად, სვან. 31 ხ; და ოდეს აღესრულა თუე იგი გორპიოსი, მაშინ **დააბა** მიდგონად ელისაბედ, იქვე, 32 ა; და **დააბა** მან წიგნ-წერილებად იგი სასწაულითა ძალისა თჳსისაჲთა, უდაბნ. 160 v ხ. **დააბა** ამ მაგალითებში ნიშნავს „დაიწყო“; აქედან: **დასაბაში**, რაკივირველია, „დასაწყისი“ უნდა იყოს და არის კიდევ.

საბაში გვხვდება მისი ძირითადი მნიშვნელობითაც; უკუე ჩემდა ჯერ-არს გამოწყობად გარი იგი მთავარი, უკუანა **საბაში**, მშრომელი და ურნატ-საესედ განმმართველი იგი და ურმად მცნს იგი, ისტ. ჰრესტ. 299, 8.

სა—ელ ფიქსებიანი მიმღეობანი

სტოვისა მას **აღსაშაღღებელისაჲ** ევანგელს მარკოზის თავისაჲ (ქართ. ოთხთ. ორი ძველი რედაქცია, გვ. 168); არაწმიდაჲ იგი სული... ეძიებნ **განსახსუენებელსა** ადგილსა, მ. 12, 43 C; რომელმან დაუტეოს ცოლი თჳსი, ეცინ მას **განსატევებელი** წიგნი, მ. 5, 31 C. ორი უკანასკნელი მაგალითი აღიშის ძეგლიდანაჲ აღებული. აქ, როგორც ვხედავთ, **განსახსუენებელი** და **განსატევებელი** მსაზღვრელადაჲ აღებული, ისინი ახლავან თავ-თავიანთ საზღვრულებს: ადგილსა და წიგნს. მაგრამ DE-სა და სხვა ზეღანწერებში ეს საზღვრულები უკვე აღარ არის წარმოდგენილი; ჩანს, თვით ეს მიმღეობანი სუბსტანტივაციის გზაზე დგებიან და დამოუკიდებლობას იძენენ. მიმღეობათა გაარსებითების ეს პროცესი ბევრ სხვა ტიპის მიმღეობას (და, სიერთოდ, ზედსართავს) ემჩნევა. შდრ. საფლაგი, წერილი, მოძღუარი და სხვა.

...მუნ დგეს ტაკუნი მარმარილოსანი ექუსნი **განსაწმედელად** ჰურიათა მათ, ი. 2, 6 C; ქადაგებდა ნათლის-ღებასა სინანულისასა **მისატევებელად**

ცოდვითა, მრ. 1, 4; ნუჟუჟუ მათცა კუალად გხადონ შენ, და გეკმენს შენ მოხაგებელ, ლ. 14, 12; მოეგებოდეს მას ორნი ეშმაკეულნი... საზარელნი ფრიად, მ. 8, 28 წ; არცა საგხებელი გაქუს, და ჯურღუმული ესე ღრმა არს, ი. 4, 11 (საგხებელი = წყლის ამოსაღები, ვედრო; აქ არსებითის მნიშვნელობა აქვს); შეკრიბნ ტურთი ბიბე და ძნიად სატურთველი, მ. 23, 4; ვითარამე განერნეთ სატანჯველსა გეპენიასასა, მ. 23, 33 და სხვა. ასეთია კიდევ: საწამე-ბელი, წარსაწყმედელი, სადგმელი (=საკერებელი), სალოცველი, საკრველი, საცემელი, სარგებელი და სხვა.

ბევრი სა—ელ აფიქსებიანი მიმღეობა უკვე ქცეულია არსებით სახელად. ასეთია, მაგალითად: სამოსელი (ტანისამოსი), საშველი, საკუმეველი, საკურთხეველი (жертвенник), საკრველი (=ბორკილი), ფერგთ-შესასხმელი (=ფეხსაცმელი), საჯდომელი (სკამი) და სხვა.

უ პ რ ე ფ ი ქ ს ი ა ნ ი უ ა რ ყ ო ფ ი თ ი მი მ ღ ე ო ბ ა ნ ი

პირველი უბრუნა და ყრუსა სულსა, მრ. 9, 25; ყოველი სიტყუად უქმი რომელსა იტყოდიან კაცნი, მისცენ სიტყუად მისთვის დღესა მას საშველისასა, მ. 12, 36; ბზე იგი დაწოას ცეცხლითა მით უშრეტიოა, მ. 3, 12; სენაკთა მათთა შინა იყო მცირე სარეცელი და შეურაცხი საგებელი და თითოთა სარწყული წყლისა, ხანძთ, (ისტ. ქრესტ. 253, 25); ხოლო ქებად იგი შესხმისა, ჟამისა მის ბრძენთა მიერ შეუცავი, ფრიად სინდა კეთილად მსახურსა კურაპალატსა, იქვე, 257, 14 და სხვა.

უ—ელ აფიქსებიანი უარყოფითი მიმღეობანი

უმჯობეს არს შენდა... მისლვად ცეცხლსა მას დაუშრეტელსა, მრ. 9, 43 C. DE-ში ამის საბადლოდ მარტივი „უშრეტსა“ არის ნაბმარი. ჩანს, მარტივი (უსუფიქსო) უშრეტი და რთული (პრეფიქს-სუფიქსიანი) დაუშრეტელი ერთნაირად გასაკებრი ყოფილა ამ დროს და ამიტომ იხმარება პარალელურად.

...უზანელითა კელითა კამდეს პურსა, მრ. 7, 2; არაფინ დაადგის სადგმელი ახალი უმურკველი, სამოსელსა ძუელსა, მ. 9, 16; მ უცნობელნი გულითა სარწმუნოებისათჳს ყოველსა ზედა, ლ. 24, 25; დავიდოვი ტამარი ესე გელით, კმნული და მესამესა დღესა სხუად აღვაშენო პელით-უქმნელი, მრ. 14, 58; შეუძლებელი კაცთაგან შესაძლებელ არს ღმრთისა მიერ, ლ. 18, 27; წეს-არს წესი საღმრთოდ საეკლესიოდ ეკლესიასა შინა ჩემსა დაწესებად ბრძენთაგან განუკითხველი, ხანძთ, (ისტ. ქრესტ. 250, 19); განუგებელად ექმენ, რამეთუ წიგნი არა მიწერად გეც, იქვე, 258, 1; რამთა უქმთა მათ უდაბნოთა შინა გამოპრწყინდეს სანთელი ესე დაუცხებელი, ბრწყინვალე ზედა სასანთელსა მას მალალსა, ზეთითა მით განუპარველითა, იქვე, 239, 25; რამეთუ უკცეველ და განუპარველ არს შემდგომად ჯორცთა შესხმისა და შეერთებისა ღმრთეებისა იგი ბუნებად, აბო 181, 24; და ჰქმნენ აღსაღებელნი იგი ძელთაგან უღპოღველიადა, გამოსლვ. 25, 27 და სხვა. ასეთია კიდევ: დაუსრულებელი, დაუკადებელი (აბო 187, 25); დაუცხრომელი (ხანძთ., ისტ. ქრესტ. 243, 16), შეუსწავლელი (იქვე, 244, 20), მიუთხრობელი, მოუგონებელი (=წარმოუდგენელი) და სხვა მრავალი.

ზედსართავი სახელის როლში გამოდიან აგრეთვე საშუალო გვარის ზმნითაგან ნაწარმოები მიმღობანი, რომელთაც წარმოქმნის **მ—არ—ე** (დისიმილაციით: **მ—ალ—ე**) აფიქსები, ზოგჯერ სხვა ტიპის მიმღობებიც, განსაკუთრებით **მ—არ** (**მ—ალ**) აფიქსებით ნაწარმოებნი. ჩვენ აქ დავიმოწმებთ უფრო ტიპობრივ მაგალითებს:

ერუნა მის ანგელოზი უფლისამ, **მდგომარე** მარჯუენით საკურთხეველსა მის საკურთხეველსა, ლ. 1, 11; იხილა კიცი **მჯდომარე** საზუერესა ზედა, მ. 9, 9 C; მიმოდაიხილა... მოწიფეთა თესთა **მსხდომარეთა**, მრ. 3, 34; მოართუეს მის განრლუეული ცხედარსა ზედა **მდებარე**, მ. 9, 2; პატრუკი **მზნდუნვარე** (მდუნვარე D) არა დაშრიტოს, მ. 12, 20; ტბილ არს ნაყოფი მისი და **მგლინვარე**, უდაბნ. 81 rh; ყოველი ერი ჰხედვიდა ჯმასა მის საყვარისასა და საუუმილსა მის **მკუთხლვარესა**, გამოსლგ. 20, 18; ნუ გვინინ და ნუცა სული შენი მოუძლურდებიან იორთა მათგან **შეშათა მუგუზთა მკუთხლვარეთა**, ესა-ია 7, 4; იხილა იგი **მკუთხლვარე**, მრ. 14, 67 C; ჰპოვით ყრმა იგი შეხუეული და **მწოლარე** ბავასა, ლ. 2, 12; სამოსელი მისი იქმნა **მბარწინვალე** და სპეტაკ ვითარცა თოელი, მრ. 9, 3.

მწოლარე და მბარწინვალე ჩვენს მაგალითებში ისეთივე განსახლებებია, როგორც ნათ გვერდში მოცემული შეხუეული და სპეტაკი: ისინიც გარკვეული თვალსაზრისით განსახლებადიენ **ყრმასა** და **სამოსელს**.

6. ზედსართავი სახელის ბარისებნი

ზედსართავ სახელს ქართულში მეტი თვისების გამოსახატავად არ გააჩნია ინდოევროპული ენების მსგავსი ორი ბარისხი, შედარებითი და აღმატებითი. ამიტომ, ვთქვათ, რუსული *сильнее* და *сильнейшимъ*, *длиннее* და *длиннейшимъ*, გერმ. *stärker* და *am Stärksten, länger* და *am Längsten* ქართულად მხოლოდ ერთ ფორმას მოგვცემს; ეს იქნება: **უ-ძლიერ-ეს-ი** და **უ-გრძ-ეს-ი**. ამ ფორმას, ბუნებრივია, არ შეიძლება ეწოდოს **შედარებითი**, რადგან ეს უკანასკნელი აღმატებითს გულისხმობს. ხოლო აღმატებითი ბარისხი არა გვაქვს ქართულში; მას ამავე მიზეზით არც აღმატებითი შეიძლება ეწოდოს. ბარისხის ამ ფორმას უფროსობითს უწოდებენ¹.

7. უფროსობითი ბარისხის ფორმები

უფროსობითს ბარისხს ახალ ქართულში აწარმოებს **უ—ეს** პრეფიქს-სუფიქსი: **დიდ-ი—უ-დიდ-ეს-ი**, **ძლიერ-ი—უ-ძლიერ-ეს-ი**, **თეთრ-ი—უ-თეთრ-ეს-ი**, **შალალ-ი**, **უ-შალალ-ეს-ი** და სხვა. ძალიან განსაზღვრული რაოდენობით ეს სუფიქსის ნაცვლად გვაქვს **და** **უ-ფროს-ი**, **უ-მცრ-ოს-ი**, **უ-მსხ-ოს-ი** და სხვა. ძველ ქართულში უფროსობითი ბარისხის ფორმებს წინ კიდევ ჰქონდა პრეფიქსი **ხ** (ხანძერ ძეგლებში) და **ჰ** (ჰაემეტ ძეგლებში): **ხ-უ-დიდ-ეს-ი**, **ხ-უ-ძლიერ-ეს-ი**, **ხ-უ-შალალ-ეს-ი**, **ხ-უ-თეთრ-ეს-ი**, **ხ-უ-მგობ-ეს-ი**, **ხ-უ-ფრ-**

¹ ა. შანიძე, გრამატ. საფუძვ. გვ. 142.

ო-ას-ი (ხანმეტურად), ბ-უ-დიდ-ის-ი, ბ-უ-ძლიერ-ის-ი, ბ-უ-მაღლ-ის-ი, ბ-უ-თეთრ-ის-ი, ბ-უ-მჯობ-ის-ი, ბ-უ-ფრ-ო-ას-ი (პაემეტურად).

ა. შ ა ნ ი ძ ე მ ქართველური ენების მონაცემების შესწავლის საფუძველზე გამჩარჯვია, რომ უფროსობით ხარისხის ფორმები ზმნური წარმოშობისაა: მათი მაწარმოებელი პრეფიქსი უ გენეტურად სხვა არაფერია, თუ არა სასხვისო ქცევის ნიშანი უ (მესამე ობიექტურ პირში). ხოლო ამ უ-ს წინ მდგომარეობს წარმოშობით მესამე პირის ობიექტური პრეფიქსია. ამგვარად, პირიანი ფორმები: ბ-უ-დიდ-ე, ბ-უ-ძლიერ-ე, ბ-უ-მაღლ-ე, ბ-უ-თეთრ-ე მე (შენ) მას იგი და უფროსობით ხარისხის ფორმები: ბ-უ-დიდ-ის-ი, ბ-უ-ძლიერ-ის-ი, ბ-უ-მაღლ-ის-ი, ბ-უ-თეთრ-ის-ი წარმოშობით ერთია¹.

პირველ ხანებში ბ-უ-დიდ-ის-ი (← ბ-უ-დიდ-ე) ნიშნავდა მხოლოდ მასზე (მესამე პირზე) უდიდესს, მასზე უფრო დიდს, მაშინ მის გვერდით უნდა ყოფილიყო აგრეთვე ბ-ი-დიდ-ის-ი (← ბ-ი-დიდ-ე), ბ-ი-დიდ-ის-ი (← ბ-ი-დიდ-ე), ბ-ი-ძლიერ-ის-ი (← ბ-ი-ძლიერ-ე), ბ-ი-ძლიერ-ის-ი (← ბ-ი-ძლიერ-ე) და სხვა ფორმები, რომლებიც I და II ობიექტურ პირებთან მიმართებით იხმარებოდა და სათანადოდ აღნიშნავდა ამათ: ჩემზე დიდი, შენზე დიდი; ჩემზე ძლიერი, შენზე ძლიერი. მაგრამ ამ უკანასკნელი ფორმების დაკარგვის შემდეგ ბ-უ-დიდ-ის-ი გაწოვადდა და ყველა პირის მიმართ იქნა გავრცელებული: უდიდესი ჩემზე, შენზე და მასზე². ხანმეტობის დროიდან შემოგვრჩა ხანისი უფროსობითი ხარისხი სიტყვაში ბ-უ-ც-ეს-ი, რომელიც თავდაპირველად მხოლოდ ამას ნიშნავდა: უფროსი. შდრ. მისი მგერული და სვანური შესატყვისები: უ-ჩ-აშ-ი, ხ-ო-შ-ა, რაც ამ ენებში ახლაც „უფროსს“ ნიშნავს³.

უფროსობითი ხარისხის ფორმები, როგორც ვნახეთ, ძველ ქართულში სხვადასხვანაირია:

ბ-უ-დიდ-ე
ბ-უ-დიდ-ის-ი
ბ-უ-ფრ-ო
ბ-უ-ფრ-ო-ას-ი.

აქედან პრეფიქსის საკითხი, როგორც ვხედავთ, ნათელია: **ბ წარმოშობით მესამე ობიექტური პირის ნიშანია**, უ — სასხვისო ქცევის ნიშანი, რაღაა ეს სუფიქსები? რომელია მათში ძველი? ბ-უ-დიდ-ის-ი, ბ-უ-ფრ-ო-ას-ი, ეჭვი არაა, წარმოშობით ნათესაობითის ფორმებია და უფრო გვიანდელ წარმოშობაა მისაჩნევი. მაშასადამე, უფრო ძველი და ამოსავალი უნდა იყოს უსანი ფორმები: ბ-უ-დიდ-ე, ბ-უ-ფრ-ო. ამ წვეილიდან ა. შ ა ნ ი ძ ე მ ხარისხის მაწარმოებელ ძირითად სუფიქსად ე მიაჩნია⁴. რადგანაც უფროსობითი ხარისხის სხვა მაწარმოებლების ანალიზს ზმნებაშლის მივყავართ, ამიტომ

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე მ, პირის ნიშანი ბრუნვიან სიტყვასთან ქართველურ ენებში: თბილ. უნივ. შრომები, ტ. I, 1936, გვ. 333—334; მისივე: გრამატ. საფუძვ. გვ. 142—145.

² იქვე, გვ. 338.

³ იქვე.

⁴ ა. შ ა ნ ი ძ ე მ, გრამატ. საფუძვ. გვ. 145.

შესაძლებელია ეს-ფ-ც რაღაც ზმნური კატეგორიის ნიშანი იყოს. გ. მაქა-
ვარიანი ასეც ფიქრობს და ამ ე-ს წყვეტილის მაწარმოებელ ე-ს უკავში-
რებს, ხოლო „ხ-უ-ფრ-ო“-ის ო-ს ე-საგან (ან ა-საგან?) მიღებულია თვლის¹.
მისი აზრითაც, უფრობითი ხარისხის ფორმები თავდაპირველად ზმნური
წარმოშობისა იყო, ზმნა იყო. სვანურში ახლაც ხვდება ერთმანეთს უფრო-
ბითი ხარისხი და პირიანი ფორმა, მაგალითად: ხ-ო-ჩ-ა („ქარგი“, „უკეთე-
სი“) და ხ-ო-ჩ-ა („სჯობს“)?

მაგრამ ამნაირი შეხედრბა სვანურში ერთეული ხასიათისაა (ჯერჯერო-
ბით მარტო ეს ერთი ფორმაა დადასტურებული). ძველ ქართულში კი ასეთი
შეხვედრები თეორიულად (პრაქტიკულადაც) სავსებით შესაძლებელია. თუ
მხედველობაში გვუქნება უფრობითი ხარისხის უფრო ძველი მაწარმოებელი
სუფიქსი ე, სათანადო შეპირისპირება ასეთ სურათს მოგვცემს:

	ხ-უ-დიდ-ე	არს იგი მას (მერმე- მისა)
და	ხ-უ-დიდ-ე	მე (შენ) მას იგი
	ხ-უ-ძლიერ-ე	არს იგი მას (მისა)
და	ხ-უ-ძლიერ-ე	მე (შენ) მას იგი
	ხ-უ-თეთრ-ე	არს იგი მას (მისა)
და	ხ-უ-თეთრ-ე	მე (შენ) მას იგი
	ხ-უ-მარჯუ-ე	არს იგი მას (მისა)
და	ხ-უ-მარჯუ-ე	მე (შენ) მას იგი
	ხ-უ-ადვილ-ე	არს იგი მას (მისა)
და	ხ-უ-ადვილ-ე	მე (შენ) მას იგი და სხვა.

მაგრამ აქ კითხვა ისმის: ჯერ-ერთი, გვაქვს თუ არა მხოლოდ ე სუ-
ფიქსიანი ფორმები ძველ ქართულში (ხუდიდ-ე, ხუმარჯუ-ე...)? მეორეც: თუ
აღნიშნული ფორმები წარმოშობით ერთია, მაშინ რატომ არის, რომ პი-
რიან ფორმებს წესისამებრ ობიექტი მიცემითში მოეპოვებათ (ხუდიდ-ე შენ
მას იგი), ხოლო ხარისხის ფორმებს ჩვეულებრივ — ნათესაობითში (ხუდიდ-ე
არს იგი მის-ა)? ხომ არ არის ძველ ქართულში სადმე შემთხვევა, რომ ობი-
ექტი (შესაღარებელი საგანი) ხარისხის ფორმებთანაც მიცემითში იდგეს
(ხუდიდ-ე არს იგი მას)?

ორივე ამ კითხვაზე დადებითი პასუხი უნდა გავსცეთ. სუფიქსი „ე პირ-
ველადი იყო და სრულიად საკმარისი, რომ პრაქტიკულად ერთად ხარისხის
ფორმა მოეცა: ქ-უ-მჯობ-ე. ასეთი ფორმები დადასტურებულია სპორადუ-
ლად“². დავიმოწმით სათანადო მაგალითები ძველი ქართულის ძეგლებიდან:

¹ გ. მაქავეარიანი. შედარებითი ხარისხის წარმოშობისათვის ქართველურ ენებში
თბილ. საბ. უნივერსიტეტის სამეცნიერო სესიაზე წაკითხული მოხსენების თეზისები, 1954,
გვ. 127.

² იქვე.

³ ა. შანიძე, გრამატ. საფუძვ. გვ. 145.

ამაოებდა ამაოთად, თქუა ეკლესიასტე¹, ყოველივე ამაო და უმეამ² გელეს. 12, 8—9; უბრწყინველსლი მათსა ჩნდი და უძლიერს და უფულის-
მოღვინე, უდაბნ. 36 r; მძიმე არს ქეად და ძნიალ სატურთველი ქაშაი, ხო-
ლო რისხვად უგუნურისად უმძიმე არს ორთავე, იგავ. 27, 3; რამეთუ ნაწილი
საკურნებელი სულისად ფრიალ უადვილეს და უმარჯუე არს წამალსა ჟორცთა
წყლულუბისასა, მამ. სწავ. (II) 106 v; რად უსუბუქე არს განსუენებასა კაცისა-
სა ამის სოფლისა ზრუნვათა და შფოთთაგან, მამ. სწავ. 91; რომელნი დაე-
ბადნეს უწინარე³ კაცისა, მატბ. 7; უმჯობე არს შენდა, რადთა წარწყმდეს
ერთი ასოთა შენთაგანი, მ. 5, 29 C; რად უადვილე არს თქუმად, მ. 9, 5 C;
სოდომელთა უმოლხინე იყოს მას დღესა შინა ვიდრე ქალაქისა მის,
ლ. 10, 12; რომელი უმარწყმე იყო წმიდისა გრიგოლისა, ბალ. აღბ. 118, 18;
ხოლო ივინი უძრე⁴ განძნდებოდეს და აღეგზებოდი გულის-წყრომად მათი,
პარხ. 1165; რომელ სახარებამან კუალად უპეშმარიტე-რე გამოაჩინა, უდაბნ.
87 r.

ანალოგიურ მდგომარეობას გვიჩვენებს ამ სუფიქსის ონიანი ვარიანტი:
ნათესაობითის ნიშანი ბევრ შემთხვევაში ჯერ კიდევ არც აქ არის დამატე-
ბული, მაგალითად:

რად უფრო არს შესაწირავი იგი ანუ საკურთხეველი, მ. 23, 19 C;
სული უფრო არს საზრდელისა, ლ. 12, 23 C; ხოლო ივინი იყვნეს რომელიმე
ცხრისა წლისად და რომელიმე შვილისა წლისად, გინა უფრო, გინა უმცრო,
ლიტ.-ურთ. 186, 7; ნეკი ჩემი უმსხო არს წელთა მამისა ჩემისათა, 3 მეფ.
12, 10.

უფროობითი ხარისხის მსგავსი ფორმები დადასტურებულია ავეფქის-
ტყაოსანშიც⁵: უამე (484, 4), უარე (412, 2; 798, 4; 799, 1; 1591, 3), უმართ-
ლე (849, 1; 855, 1; 900, 1; 1161, 3); უნათლე (685, 3; 1431, 4). ასეთი ფორ-
მები დღევანდელი ქართლის ცოცხალ კილოებშიც იხმარება: უმაღლე,
უზნე⁶ და სხვა.

წარმოშობით უფროობითი ხარისხის ძველისძველ ფორმებადაა მიჩნეუ-
ლი აგრეთვე ისეთი სიტყვები, როგორიცაა: უკუანა, რომელიც „კუალ“-ს
უკავშირდება⁷, უწინ, რომელიც უფრო წინანდელს (დროს) აღნიშნავს, და
უაწ, რომლის შესახებაც ს. აბო ამბობს: „აწი არს აქა წამსა შინა, ხოლო უაწ
ანუ უწინარეს, ანუ შემდგომად მყისობით“⁸. მართალია, ამ ფორმებში უფრო-

¹ ზელნ.: ეკლესიასტე (= ეკლესიასტე).

² ზელნ.: უმეტე (= უმეტე).

³ ზელნ.: უწინარე (= უწინარე).

⁴ ზელნ.: უძრე (= უძრე).

⁵ ა. შანიძე, გრამატ. საფუძვ. გვ. 145.

⁶ ასეთი მოსაზრება გამოთქმული აქვთ ა. შანიძეს (პარხ. ნიშანი ბრუნვითი სიტყვას-
თან ქართულურ ენებში; თბილ. უნივ. შრომები, ტ. 1, 1936, გვ. 340) და ს. ჯანაშიას
(იქვე). უფრო მეტი საფუძვლით შეიძლება ვთქვათ ეს უკუ-ე-ს შესახებ, რომლის პრეფიქს-
იცა და სუფიქსიც სავსებით ერთნაირად უფროობითი ხარისხის სათანადო აღიქმებს.

⁷ უწინ და უაწ ფორმების შესახებ ეს მოსაზრება გამოთქვა ქ. დომთაიძემ მო-
სწენებაში, რომელიც წაკითხულ იქნა საქ. უმაღლესი სასწავლებლების ქართული ენის კათედ-
რათა III სამეცნიერო-მეთოდოლოგიურ სესიაზე 1955 წლის 15 აპრილს.

ობითი ხარისხის მაწარმოებელი ე (ო) სუფიქსი არა ჩანს. მაგრამ, უმჯობესი თაქვითი პრეფიქსით ისინი უფრობითი ხარისხის ფორმებს მოგვაგონებენ. თანაც, პირველ ხანებში შესაძლებელია ეს ხარისხი არც საჭიროებდა სუფიქსს. ფორმის წარმოების მთელი სიმიძე პრეფიქსს აწეა. მაგრამ საკითხი რთულია და მას სპეციალური ძიება უნდა.

რაც შეეხება მეორე კითხვას, შემდეგი უნდა ითქვას: რაკი **ხ-უ-დიდ-ე** წარმოშობით იგივეა, რაც პირიანი ფორმა **ხ-უ-დიდ-ა** მან **მას** იგი, ამიტომ მოსალოდნელი იყო უფრობითი **ხარისხის** ფორმებთან **ობიექტი** (შესაძარბელი საგანი) მიცემითში ყოფილიყო. ძველ ქართულში ეს მდგომარეობაცაა დიდხანს შემორჩენილი: უფრობითი ხარისხის ფორმასთან შესაძარბელი საგანი — **ობიექტი**, რასთან შედარებითაც მეტი აქვს მოცემულ სახელს თვისება, **მიცემითშია**. მაგალითები:

რაოდენ უმჯობეს არს კაცი **საცხოვარსა**, მ. 12. 12 D. E-ში მიცემითს ცვლის ნათესაობითი (**საცხოვრისა**) — უფრო გვიანდელი ფორმა. როგორც თანდათან შეცვალა ძველი ფორმა — მიცემითი. ნათესაობითი წარმოდგენილი აგრეთვე C-შიც (ცხოვარისა).

...არა არს სხუა გულისწყრომა უფროს **გულისწყრომისა** მის მტერისა, და არა არს სხუა სიბოროტე¹ უფროს **სიბოროტესა**² მის დედაკაცისასა, ზირაქ 25. 17 — 18. აქ ერთი წყვილი ჩვენთვის ხაინტყვოსო ფორმია მოცემული: ამათგან ერთი ნათესაობითშია წარმოდგენილი (უფროს **გულისწყრომისა**), ხოლო მეორე — მიცემითში (უფროს **სიბოროტესა**). პირველი შედარებით ახალია, მეორე — ძველი. მათი ერთად ხმარება უჩვენებს, რომ ამ ფორმების გამოყენებისას უკვე შერყეულია (და ძლიერადაც) ძველი წესი. მაგრამ სავსებით განმტკიცებული არაა ახალი. ამ ძველიდან ახალზე გარდაშვალ ხანაში, როგორც ჩანს, უხერხულობას ალარ წარმოადგენს ერთ-სა და იმავე უფრობითი ხარისხის ფორმასთან მიცემითისა და ნათესაობითის ერთდროული ხმარება. მაგრამ მივმართოთ ისევ მაგალითებს:

ყოველივე სიბოროტე¹ **ფსკირისა** არს **სიბოროტესა** მის დედაკაცისასა, ზირაქ 25. 21; და ვითარმედ მცირედისათესა და უნდომა **შეწირვასა** ღმრთისა მიმართ უმჯობეს არს ყოლადდე არა **შეწირვად**, მამ. სწავ. 17; წყალობად ღმრთისად უფროს არს **წყალობასა** კაცთასა. იქვე. 29; რამეთუ იგი უმჯობეს და უსარგებლეს არს ჩუენდა **ჭამასა** მავნებელთა საქმელთასა... და უბანთა ზედა ზღაპრობად **შეკრებასა**, მამ. სწავ. (H) 100 v; რამეთუ წამალი საკურნებელი სულისად ფრიად უადვილეს და უმარჯუეს არს **წამალსა** გორცთა წყლულებისასა. იქვე. 106 v; რამ უსუბუქე არს **განსუენებასა** კაცისასა იმის სოფლისა ზრუნვითა და შფოთთავიან და კიდევ-ყოფასა მისგან და ყოფასა შინა მყუდრომასა ნათესაყუდელისასა, უშიშსა დანთქმისაგან, მამ. სწავ. 91; და ნუმცა პატრუ-სცემი ილთქუშისა და ფიცებასა ცოლისასა უფროს **აღოქუშისა** და **ფიცებასა** ღმრთისასა, იქვე. 111; სარგებელ გვეოს იგი უფროს **ხილვასა** თიანტრონისასა მომღერალთა

¹ ხელნ.: სიბოროტე.

² ხელნ.: სიბოროტეშია.

და განმცხრომელთასა, მამ. სწავ. 10; რომელთა მიერ მოსწყდეს არა უმცროხს **მებაშედსა ნაწილსა** კაცთასა, თარგმ. გამოცხ. 8, 7; უზეშთაჲს არს **პატივსა და დიდებასა** სხუთასა, მამ. სწავ. 210; არა არს წყლულებად უბოროტეს **წყლულებასა** სიკრუვისა და ტყუილისასა, იქვე, 345; სილირწუ და ურცხვოებაჲ ეშაქისად უფროჲს არს **სილირწესა** ძალისასა, იქვე, 403.

მიცემითს ითხოვს უფროობითი ხარისხის ფორმა ხანდახან „ვეფხისტყაოსანშიც“:

ვინ **მზესაცა** უნათლეა.

ასრე ვითა ბროლი **ფისხა** (1431, 4).

მაგრამ ძველ ქართულში უფრო ხშირად გვხვდება ისეთი შემთხვევები, როცა უფროობითი ხარისხის ფორმასთან ნათესაობითი წარმოდგენილი, ეს, როგორც ვამბობდით, განვითარების შემდგომი. უფრო გვიანი საფეხურია, როცა უფროობითი ხარისხის ფორმა თანდათან წყვეტს კავშირს ზმნასთან, სცილდება მას და ნელნელა იძენს სახელის ნიშნებს — ბრუნვისა და სახელის ბრუნვაში მართვის უნარს. სახელი კი სახელს სწორედ ნათესაობითში მართავს. ხარისხის ფორმა ასეთ შემთხვევაში უკვე სრული საბელია მისთვის დამახასიათებელი აუცილებელი ნიშნებით: იგი იბრუნვის, როგორც სხვა სახელი, მას მრავლობითი რიცხვი აქვს, როგორც სხვა სახელს, იგი სხვა სახელს ნათესაობითში მართავს, როგორც სხვა ჩვეულებრივი სახელი. ერთი სიტყვით, ჩვენ წინაშეა სახელის ერთი სახეობა.

ვინახოთ ახლა ამის მაგალითებიც:

სათნო-ვეყო მე ღმერთსა უფროჲს **ჯბოჯსა** მის ჩჩლისა, ფსალმ. 68, 31; რამეთუ შეუნიერ არიან ძუძუნი შენნი უფროჲს **ღუნისა** და სულნელებად საცხებელისა შენისაჲ — უმეტესს საკუმეველთასა, იბოლ. 2, 7; სიტყუად ღმერთისაჲ არს... უმეტეტელს უფროჲს ყოვლისა **მახჯლისა** ორპირისა, ებრ. 4, 12; შენსა მოკითხვასა ხუფროს **ბუნებისა** კრთებოდა, ისტ. ქრესტ. 45, 30; რაჲ-მე უკუე იყოს **სიძისა** მის უუშუერეს, უკუეთუმცა შეიმოსა დღესა სერობისა მისისასა გლოვისა სამოსელი და ტიროდა და გოდებდა წინაშე ყოველთა მდინავეთა მისთა, მამ. სწავ. 203; განმბანე მე და უფროჲს **თოვლისა** განესპეტაკნე, ფსალმ. 50, 7; შეიყუარა მან უსჯულოებაჲ უფროჲს **სახიერებისა** და სიკრუე — უფროჲს სიმაართლისა **სიტყვასა**, ფსალმ. 51, 3; ხოლო უკუანახსენელ უმწარეს **ნავდლისა** კპოვო და უმახჯლს **მახჯლისა** ორპირისა, იგავ. 5, 4; რაჲ-მე უნათლს არს **მზისა**, ზირაქ 17, 28 (შდრ. „ვეფხისტყაოსნის“ „ვინ **მზესაცა** უნათლეა“); და შეგიყუაროს შენ უფროჲს **დედისა** შენისა, იქვე, 4, 11; ცხოვრებაჲ ჩემი უმოსწრაფეს **მხრბოლისა** არს, მამ. სწავ. 95; მოიგე ესე, რომელი უტკბოჲს **თაფლისა** არს, მამ. სწავ. (II) 32v; რაჲ-მე უკუე იყოს უძრეს და უსაწყილო ბელეს **კაცისა** მის, რომელი მარადის გულ-მწყრალ არს, იქვე, 42; და ნუ ხარ უგრილეს **ნაცრისა** და მკუდარ უფროჲს **მოკლულისა**, მამ. სწავ. 132; და სხვა.

ასეთია ბრუნვის არჩევის საკითხი უფროსობითი ზარისხის ფორმებთან. როგორც ვნახეთ, აქ ერთნაირი გვერდითი იხმარება პირვანდელი მდგომარეობის ამსახველი მიცემითი (უმცირეს არს **სიბოროტება**) და გვიანდელი ზანის გამომხატველი ნათესაობითი (უტკბოას **თაფლი** ან **არს**). ეს ცალმაგი ბრუნების დროს, მაგრამ როცა სათანადო სახელი ტექსტში მოცემულია ორმაგი ბრუნების ჩარჩოებში, ჩვენთვის საინტერესო სახელი თითქმის მუდამ ერთი **სახელი** გვევლინება: მას აქვს ნათესაობით-მიცემითი ბრუნვის ფორმა, ესეც ხაზგასმით მიუთითებს, რომ ამოსავალია მიცემითი და არა ნათესაობითი. ორმაგი ბრუნებას ამ შემთხვევაში უფრო ძველი ვითარება აქვს შემონახული, ეიდრე ცალმაცს. მაგალითები:

მაშინლა ქრისტეანნი სათნო-იყენა ღმერთმან უფროას **ჭურიათა**, ევსტ. 166, 11; ფარანელნი იგი უმრაველს იყვნეს **შაბაშთა**, ამონ. 215, 30; ვაშლისაგან გამოცემის სულენებამ უმეტეს ყოველთა **ხილთა**, აპოლ. 18, 9; უმჯობეს ნართ **მფრინველთა**, ლ. 12, 246; ნესტუმან და ლინმან მოატკიან ჳმად და მათ **ორთა** უმეტეს არს ენად ტკილი¹, ზირიქ 40, 21; განამრავლეს ბილწებამ თჳსი უფროას ყოველთა **წარმართთა**, 2 ტზრა 1, 49; და ილუაწა მისი უფროას სხუათა მათ **დედათა**, ესთერ 2, 10. მაგრამ იქვე გვაქვს მსგავს კონტექსტში ეგვე სიტყვა უკვე ორმაგი ნათესაობითის ფორმით: ქალი იგი დასჯერდა უფროას სხუათა **დედათა**, იქვე, 2, 9. ეს ფორმა ცალმაგი ნათესაობითის შორეულ გამოხმაურებას წარმოადგენს (უტკბოას **თაფლი** ან **არს**) მაშინ, როდესაც სხვა მაგალითები ცალმაგი მიცემითის გაგრძელებაა (უმცირეს არს **სიბოროტება**). ამის თითო-ორი მაგალითი სხვაგანაც გვხვდება. მაგალითად: გიცი შენ უფროას **ყოველთა**, თბრგმ. გამოცხ. 3, 8; უალტეს ყოველთა ძეთა **კაცთა**, ლიტ. ურთ. 171, 11; შეუნიერ არს იგი ხილვად უფროას ძეთა **კაცთა**, იქვე 173, 11; ვითარცა ღმერთი უფროას არს **ანგელოზთა**, ევრეთვე მისი სიტკბობამ უფროას **ყოველთა** არს, ჰარხ. 786. მაგრამ მსგავსი მაგალითები ერთობ იშვიათია და უფრო მოგვიანო დროს უნდა ვკუთვნოდეს, როცა ორმაგი ბრუნების ძველი მწყობრი წესი საკმაოდ იყო შელახული. ჩვეულებრივ კი, როგორც ვთქვით, ნათესაობით-მიცემითის ფორმა გვაქვს.

დავუმატოთ კიდევ ნათესაობით-მიცემითის ნიმუშები:

და ამისთვის თქუა უდარს **პირუტყუთა** ყოფად მისი, შატბ. 621; და ესე იყო უმეტეს მათ ყოველთა **შეცთა**, უწინარსითა მისთა, დანიელ 7, 7 ლაგ.; უკუთუ გნებაეს ცად აღმალუბამ, უსწრვე პირველად და დამდაბლდი ქუეყანისა ზედა უფროას ყოველთა **კაცთა** და იქმენ უქუემო-ეს ყოველთა **კაცთა**, მამ. სწავ. 206.

ასეთსავე სურათს გვიჩვენებს ნაცვალსაზღვებიც, როცა ისინი ორმაგი ბრუნებაში შედიან. ამ მხრივ მათი ჩვენება განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია. თუ საზოგადო სახელებში აქა-იქ იშვიათად კიდევ გვხვდებოდა ორმაგი ნათესაობითი, ნაცვალსაზღვებში ასეთი შემთხვევა გამოჩნებულია: აქ გვაქვს

¹ აქ ზარისხის ფორმას წინ უსწრებს დამატება, ასეთი შემთხვევა იშვიათია.

მხოლოდ და მხოლოდ ნათესაობით-მიცემითის (წარმოშობით), ან, სხვანაირად რომ ვთქვათ, მიცემითის ფორმები:

დალაკათუ დღისა უმრწემს ხარ, საქმით კულა უხუცეს ხარ ჩემსა, ხანძო, 103, 46; უმახლობელს ევართ ჩუენ თქუნსა, 2 მეფ. 19, 43 (შდრ. იქვე: უმახლობელს ევართ მეფისა); რამეთუ უძლიერს იყო ჩუენსა, დანიელ 13, 39; უბრწყინვალესა მათსა ჩნდა და უძლიერს და უგულს-მოდგინე, უდაბნ. 36:8; არავინ არს კაცი უბრძნეს შენსა, დაბ. 41, 39.

როდესაც უფრობითს ხარისხთან წარმოდგენილი შესადარებელი საგანი მრავლობითს რიცხვშია დასმული, შეფუძნებულია მისი ბრუნვის შესახებ ვილაპარაკოთ: ამ ბრუნვად შეიძლება მიცემითიც ვიგულისხმოთ და ნათესაობითიც, რადგანაც თ-ა სუფიქსი ორივე ამ შესაძლებლობას შეიცავს. ასე, მაგალითად, ჩვენ არ შეგვიძლია გავიგოთ, რომელ ბრუნვაშია სახელი წელთა ამ წინადადებაში: ნეკი ჩემი უმსხო არს წელთა მამისა, ჩემისათა, 3 მეფ. 12, 10. წელი რომ მხოლოდითი ყოფილიყო დასმული, ორში ერთ-ერთი გვეტყებოდა:... უმსხო არს წელსა, ან... უმსხო არს წელისა. ამნი ორი მაგალითები ხშირად გვხვდება. მაგრამ, როდესაც მრავლობითში დასმული სახელის გვერდით გვხვდება მეორე ასეთი სახელი, მხოლოდითში დასმული, ამ უკანასკნელის მიხედვით შესაძლებელი ხდება პირველის ბრუნვის გამოკვლევა. ამ მაგალითში: ხოლო გემონი ესე ბოროტნი ამის სოფლისანი არა უმტკიცეს არიან ხიზმართა და აჩრდილისა (მამ. სწავ. 94) ხაზგასხული სიტყვა ხიზმართა ნათესაობითში უნდა ვიგულისხმოთ. რადგან იქვე წარმოდგენილი მეორე სახელი (აჩრდილისა) სწორედ ნათესაობითშია.

არის ხოლმე შემთხვევები, როცა მეტი თვისების გამოსახატავად უფროობითი ხარისხის ერთი ფორმა თითქმის უძღურიდა და მას აძლიერებს მეორე ასეთი ფორმა. წყვილი უფროობითი ხარისხის ფორმიდან ერთი მუდამ არის უფროახს, მეორე შეიძლება იყოს ყოველი სხვა. ამ წყვილი ფორმიდან უფროახს, როგორც წესი, მოსდევს მეორეს (იშვიათად წინაც უსწრებს).

ამის ნიმუშები იქნება:

ხოლო მართუენი გონიერებისანი უჩუფელეს უფროახს ვეცხლისა, იგავ. 16, 16; ესე ყოველნი უფუენურს და უუბადრუკს უფროახს სულისა ყრმისა ჩულისა—მტრნი ეთისა შენისანი მძლავრობდეს მას, სიმბრძნ. 15, 14; ხიტყუამ ღრმთისა არს... უმკუთელს უფროახს ყოველისა მახლისა ორპირისა, ებრ. 4, 12; რონელი არს უფროახს უმაღლეს ყოველთა მაღალთა და უჭუესკნელეს ყოველთა ქუესკნელთა, მოქც. 78, 3; არა უმჯობეს ეარა შენდა უფროახს ათისა შეილისა, 1 მეფ. 1, 8 ლავ.; პოვა ჰური წმიდად სმეტავი და უტკბილს იყო იგი უფროახს თაფლისა, პარხ. 720 ხ.

როგორც ვნახეთ, მნიშვნელობა არა აქვს იმ გარემოებას, ერთად არის წარმოდგენილი ორივე ხარისხის ფორმა (ურჩეულეს უფროახს), თუ ისინი გათიშულია სიტყვებით (არა უმჯობეს ეარა შენდა უფროახს ათისა შეილისა).

როცა ორი ფორმის შესახებ ვლაპარაკობთ, მხედველობაში, რასაც ვიხილავთ, არა გვაქვს „და“ კავშირით შეერთებული სხვადასხვა ფორმები უფ-

რობითი ხარისხისა: აქ ისინი სხვადასხვა შინაარსს გამოატავენ და ამიტომ ასეთი ფორმა ორიცა და მეტიც შეიძლება იყოს. შდრ. უბრწყინვალესა მათსა ჩნდა და უძლიერეს და უგულს-მოდგინე (უდაბნ. 36 რა). როცა ორ ფორმაზე ვლაპარაკობთ, ჩვენ ვგულისხმობთ ხარისხის ფორმის მიერ ერთი თვისების სიჭარბის გამოატევას. უფროს ასეთ შემთხვევაში მხოლოდ დამხმარე როლს ასრულებს, მას ასეთ შემთხვევაში თითქოს დაუკარგავს თავისი დამოუკიდებელი მნიშვნელობა და სხვის დამატებად ქცეულა. ამ საკმეში არ შეიძლება წილი არ ედოს ამ სიტყვის სხვა, ჩვეულებრივ ფორმათაგან განსხვავებულ წარმოებას (უფრ. თ. ახ), რომლის მსგავსიც არც ერთ ზემოთ მოყვანილ მაგალითს არ გააჩნია. ამ ხარისხის საწარმოებელი ძირეული მასალაც — ფრ — თავისთავად არაფერს ეუბნებოდა დამწერს. ერთი სიტყვით, უფროს ასეთ შემთხვევაში ზმნიზებად უფრო ესმოდით, ვიდრე ჩვეულებრივ სინსლსავსე ხარისხის ფორმად; ხდრისხის შინაარსისაგან იგი ამ შემთხვევაში თითქოს დაცლილი იყო და ამიტომ გახდა შესაძლებელი მისი („უფროს“-ის) სხვა ფორმებთან მიტმასნება.

ზემოთ წარმოდგენილ მასალებში უფროობითი ხარისხის ფორმები ყველგან ფორმაუცვლელი სახით იყო მოცემული, ეს ფორმები არ იბრუნებოდა. მაგრამ უფროობითი ხარისხის ფორმები იბრუნება კიდევ, ამ შემთხვევაში იგი ისეა ენაში გამოყენებული, როგორც ყოველი სხვა ზედსართავი სახელი. აი ამის მაგალითებიც:

გჩუენო შენ... ბრწყინვალეობა უმაუფთელში უფროსს მახლისა ორპირისა, პარბ. 590 ხ (შდრ... უმაუფთელში უფროსს ყოველისა მახლისა ორპირისა, ებრ. 4, 12); და შევიდა მისა უშინაგანსხა საპყრობილესა. იქვე. 599 ხ; უკადნიერება ასწივბდეს მას ქრისტეანობისათჳს, იქვე. 699 ხ; და შეესძინე უდუხპირესა სიტყუათა, იქვე. 1273 ხ; რამეთუ ჩუენ, ვიძარცვა მოხუცებულთა, უსულმცირებისა ლუაწლისა სრბად თავს-ვიდევით, იქვე. 1288; ეგრეცა აღვილი იგი უზესკნელში და უდარში მის აღვილისა უფროს არს, სვან. 313 ხ; რადით, უქეშმარიტებადრე ვოქუა, იქვე. 363 ხ; ლუკიანტ საწყალობელი და უნარჩევები ყოველთა კაცთასა უფლისა მიერ გაცხობავ, პარბ. 122 ხ; მისსა უფატრსხა ძელსა უღაღადებს, სიბრ. 14, 1 და სხვა.

მაგრამ ბრუნვითა (მიც., ნით.) მოთხოვნის ზემოთ აღნიშნულ წესი ასეთ მაგალითებშიც არის ზოგჯერ ძალაში. შდრ., მაგალითად: უშეღვრება მათსა, უნარჩევები ყოველთა კაცთასა და სხვა. ეს ისეთივე შემთხვევაა, როგორც ზემოთ გვქონდა: უფროსს ყოველთა კაცთასა (მამ. სწავ. 206), უბრწყინვალესა მათსა ჩნდა (უდაბნ. 36 რა), უტკბოას საფლისა არს (მამ. სწავ. II 32 v) და სხვ.

დასასრულ, აღვნიშნავთ, რომ უფროობითი ხარისხის ფორმები ზოგჯერ ზმნიზების მნიშვნელობით იხმარება და პირდაპირ ზმნიზებად არის დაკავშირებული, მას ერთვის. ამ შემთხვევაში მის მიერ სახელის ამა თუ იმ ბრუნვაში მართებაზე ზედმეტი ლაპარაკი: მასთან ზემოთ აღნიშნული დამატება არცაა წარმოდგენილი. ყველაზე ადრე ეს თვისება, როგორც ზემოთ ვნახეთ, უფროს-ს აქვს მოპოვებული, სპორადულად ამ როლში სხვა ხარისხის

ფორმებიც გვხვდება. ამ შემთხვევაში **უფრო** (უფროსს) ისეთივე მნიშვნელობით არის ნახმარი, როგორც ჩვენ ვიკვნებთ დღევანდელ ქართულში. დავიმოწმოთ ორიოდ მაგალითი:

ხოლო იგინა **უძრე**¹ განძნდებოდეს და აღეზებოდა გულისწყრომად მათი, პარზ. 1165; ვინ **უფრო** გიუჟარს: ჩუენ, ანუ ვისდა მითხოვილ ხარ, იქვე, 1221. „**უძრე**“ აქ ნიშნავს **უძვირესად**, უფრო მეტად. „**უფრო**“ კი დღევანდელი მნიშვნელობით არის ნახმარი.

აღსანიშნავია, რომ ორივე შემთხვევაში უფროობითი ხარისხის ფორმა მარტივი სახითაა წარმოდგენილი: მას არა აქვს **ახ** — ნათ. ბრუნვის ნიშანი, რაც დამახასიათებელია ანაბირი წარმოებისათვის. მაგრამ ეს არაა ამ შინაარსის გადმოცემისათვის სპეციფიკური ფორმა: მსგავსი შინაარსი გადმოცემულია **ახ** ნიშნის ფორმითაც: **უფროახ** უხაროდის მის ზედა, მ. 18, 13; იგინი **უფროახ** ღაღადებდეს, მ. 20, 31; ვინ **უფროახ** შეიუჟაროს იგი, ლ. 7, 42 და სხვა. ეს უკანასკნელი მაგალითი ძალიან ჰგავს ზემოთას. შდრ.: ვინ **უფრო** გიუჟარს და: ვინ **უფროახ** შეიუჟაროს იგი. ჩანს, **უფრო** და **უფროახ** ფორმებს განსხვავებული შინაარსი არა აქვთ. ამ გარემოების განსაკუთრებით რძიტომ ვუსვამთ ხაზს, რომ კაცს შეიძლება ეგონოს, **უფრო** გამარტივებული სახეა **უფროახ**-ისო, პირველში **ახ** დაკარგულიაო. მაგრამ რომ **უფრო** წარმოშობით უფრო ძველი ფორმაა, ამაზე ზემოთ გვქონდა უკვე ლაპარაკი.

უფროობითი ხარისხის ფორმები ახალ ქართულში, როგორც ცნობილია, ძირითადად მხოლოდ ვითარებით ზედსართავებს აქვთ. მიმართებითი ზედსართავები, როგორიცაა ველური, ხელოვანი, ძარღვიანი, სარწყმენო, და ზედსართავის როლში წარმოდგენილი მიმლეობები (დიდებულნი, განცხადებულნი...) უფროობითი ხარისხის ფორმებს ვერ აწარმოებს. ძველ ქართულში კი სულ სხვა სურათი გვაქვს, იქ ეს ფორმები დაუნაკლებლად იწარმოება ყოველნაირი ზედსართავი სახელისაგან, — აგრეთვე ზედსართავის როლში წარმოდგენილი მიმლეობებისაგანაც. უფროობითი ხარისხის ფორმების წარმოება ძველ ქართულში უფრო მეტად იყო გავრცელებული, ვიდრე ახალ ქართულში არის. დღევანდელ ქართულში შეუძლებელია „საწადელი“-დან **უსაწადელები** ვაწარმოოთ, „განცხადებული“-დან — **უგანცხადებულები**, „შეუძრველი“-დან — **უშეუძრველები** და სხვა, ძველ ქართულში კი ასეთი ფორმების წარმოებაც ჩვეულებრივი და ნორმალურია.

გუჩვენებ აქ ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელ უფროობითი ხარისხის ამგვარ ფორმებს:

აწ **უმახლობელს** არს ჩუენდა ცხოვრებაჲ, პრომ. 13, 12; უმჯდმს იყო იგი ყოველთა კაცთა და **უსუღრძელს**, ამონ. 204, 3; სურვიელსა სმენად უტყბილეს და **უსაწადელეს** აღმოცენებთან, ანტიოქ. 117, 13; და პავლუკა **უგანცხადებულესად** თქუა, უდაბნ. 36 v a; რამეთუ არა არიან მვეცნი უმძნელარეს და **უველურეს** ვნებათა, ანტიოქ. 141, 8; **უსაწყალობელს** ყოველთა აცთასა უართ, I კორ. 15, 19; არს... **უმკუთხელს**, ებრ. 4, 12; **უდადებუ-**

¹ ხელნ.: უძრე (= უძრე).

ღეს გვო შენ ყოველთა დაბადებულთა, სას. პოეტ. 198, 80; ვინ არს უფროდ ყოფილთაგანი მისა **უტელთენს**, სიბრძ. 8, 6; ვითარცა შეამთხვა ორთა მით ქაცთა მართალთა და **უსახნიერესთა** მისთა, 3 მეფ. 2, 32; ნუჟუჟე იბილ-ნეს პირნი თქუენნი **უმრუბარს** პირთა ყრმათა მათ, დანიელ 1, 10; რომელნი ტელმწიფობით ბრძანებდეს **უმორწმუნესთა** ზედა, ესთერ 8, 12; გვრეთვე უსამართლოდ მონაგებთაგან ქველის-საქმე **უმწინეუდევანეს** და უბილწეს ამისა არს, მამ. სწავ. 16; საუაჲ **უსაკვრველსაჲ** ჩას, უდაბნ. 26 v a; ცხოვრებაჲ ჩემი **უსულმცირეს** არს მსრბოლისა წარმეცლისა, იობ 9, 25 ლაგ.; იგი **უშეგანებულეს** არს მისა, მამ. სწავ. 416; რად-ლამცა იყო უნითლს ამისა და **უსარწმუნეს** ამისა, ურპ. 331, 3; და იქმენ **უქუეშოეს** ყოველთა ქაცთა-სა, მამ. სწავ. 206; არაუინ არს კაცი უბრძნეს შენსა და **უგულისხმის-მყოფელეს** შენსა, დაბ. 41, 39; რამეთუ ესენი **უაზნაურს** იყვნეს მათ თესალონიკელთა, მოც. 17, 11; მაშინ **უშინაგანს** შეუწოდდა სწრაფით მოსრულსა, მრავ. 256, 21; ხურომან პოვის ნივთი **უსაქმარსაჲ** და **უმარჯუშაჲ** შექმნის, იქვე, 282, 26; რამეთუ ჩუენ **უშეურაცხეს** ვართ ყოველთა ქაცთა, პარხ. 1086 ა; და შეესძინე **უდუხპირესთა** სიტყუათა, იქვე, 1273 ა; რამეთუ არა ლომი **უმრისხანს** არს გულის-წყრომისა, სგან. 468 ა; **უფუფუნეულსა** და თუ არნ დედოფალი იგი სპეტაკითა მით სამოსლითა, უდაბნ. 143 v b და სხვანი.

„კეთილის“ უფრობითი ბარისხი არის **უკეთეს-ი**: **უკეთეს** არს მათა, 1 კორ. 7, 8. როგორც ჩანს, ამ (და სხვა მსგავსი) სახელიდან უფრობითი ბარისხის წარმოებისას ამოსავლია მარტივი, უსუფიქსო ფუძე: კეთ—**უკეთ-სი**¹. დღევანდელ ქართულში, როგორც აღნიშნული იყო, ამ სიტყვის დადებით ბარისხად გამოყენებული გვაქვს **კარგი**; ამის უფრობით ბარისხად კი ძველებურადვე რჩება **უკეთესი** და არა **უკარგესი**.

ასეთივე წარმოება აქვს **გრძ-ელ-ხაც**: მისი უფრობითი ბარისხია **უგრძ-სი** და არა **უ-გრძ-ელ-სი**-ი: ანუ თუ **უგრძსი** საზომისად მის ქვეყანისად, იობ 11, 9. როგორც ვხედავთ, ერთი შეხედვით საწარმოებელი სიტყვის სუფიქსი (**ელ**) არ აღმოაჩნდა წარმოებ სიტყვას (**უ-გრძ-სი**-ი). ესეც იმით აიხსნება, რომ ნამდვილად საწარმოებელი მასალა არის **გრძ** და არა **გრძ-ელ**; **ელ** კი არ დაკარგულა **უგრძსი**-ში, არამედ იგი თავდაანგე არ იყო საწარმოებელ ფუძეში: **გრძ-ელ** ი და **უ-გრძ-სი**-ი ორივე თანაბრად იყენებს სიტყვის ძირს **გრძ-ს**, რომელმაც ერთ შემთხვევაში **ელ** სუფიქსის დართვით მოგვცა **გრძ-ელ-ი**, ხოლო მეორე შემთხვევაში **უ-სი** აფიქსების დართვით—**უ-გრძ-სი**-ი.

„მკწემი“ ჩვეულებრივ იძლევა ფორმას **უმრწემსი** (მ. 2, 6; ლ. 15, 12, 13). მაგრამ ფუძისეული რ ხშირად იკარგება. ტბეთის ოთხთავში ორი უკანასკნელი მაგალითი ასეა წარმოდგენილი: **უმრწემსმან** (ლ. 15, 12) და **უმრწემსმან** (ლ. 15, 13). რაე-დაკარგული ფორმები სხვაც ბევრია ცნობილი. მაგრამ მთავარია აქ მეორე გარემოების აღნიშვნა: ზოგიერთ ძეგლში ფუძისეუ-

¹ ა. შანიძე, გრამატ. საფუძვ. გვ. 143—144; ა. ნიქოზაძე, სას. ლექს. 24.

ლი ხმოვანიც სხვა არის წარმოდგენილი: არა **ჟ**, არამედ **ა**. ასე, მაგალითად, ლავურკის ხელნაწერში ორი უკანასკნელი მაგალითი ამ სახით არის მოცემული: **უმწამესმან**. აქ **რ-ი** დაკარგულია და **ე-ს** ნაცვლიდ ა გვაქვს. გარდა ამისა, აღნიშნავთ, რომ **მ** აქ დაშლილად არის წარმოდგენილი: **ჟა**. **მ**-სა და **ჯ**-ს ($=\text{უ}+\text{ი}$) დაშლა სისტემატური სახითაა გატარებული ამ ხელნაწერის იმ (არაძირითადს) ნაწილში, რომელიც შემდეგ უნდა იყოს მასში ჩამატებული; იგი შესრულებულია მუქი შავი მელნითა და მსხვილი და გრძელი ასოებით, (ფ. 123 ა—142 ბ). მაგრამ ასეთი ფორმა გვხვდება ლავურკის ხელნაწერის ძირითადს ნაწილშიც, მაგალითად: დავით იყო **უმწამსი** და სამნი იგი—**უმწამსი**. 1 მეფ. 17, 15 ლავ.; არსლა ერთი **უმწამსი**, იქვე, 16, 21.

ეს ფორმა ფუძისეული **ა**-თი, მაგრამ რაც შენარჩუნებით გვხვდება აგრეთვე ოშკის-ხელნაწერშიც: რამეთუ **უმწამესი** იგი შესანდობელ არნ წყალობად, ხოლო ძლიერნი იგი ძლიერად განიკითხნენ, სიბრძ. 6, 6. აქ ვერ გამოვუდგებით აღნიშნული ფუძის ეტიმოლოგიის ძიებას, აღნიშნავთ მხოლოდ, რომ მისი ძირეული წ წიგნდება კავშირში იყოს **მ-კ-არ-ე**-ს **ც-ს**თან სემასიოლოგიურად ისინი ახლო ღვანან ერთმანეთთან: ორივე ფუძე **მცირეს**, „პატარას“ აღნიშნავს: ერთი (**მ-რ-წ-ემ**) დროში, ხნეში, მეორე—საერთოდ.

თუ საწარმოებელი ზედსართავის ფუძე **უ**-თი იწყება, უფრობითს ხარისხში ჩვეულებრივ ორი **უ** იყრის თავს მიჯრით. გადამწერთ კარვად ესმით, რომ თითოეულ მათგანს თავ-თავისი ფუნქცია აქვს დაკისრებული, და ამიტომ მათ დაბეჯითებით წერენ ერთად: **უუძლურსი** იგი საჭმარ არს, 1 კორ. 12, 22; არა **უუგუნურს** ვარ თქვენსა, იობ 12, 3; **უუგუნურეს** ვარ ყოველთა კაცთა, ივან. 30, 2; ამისთვის ვიპოვენი **უუბადრუკეს** მათსა, მამ. სწავ. 194; რად-მე უკუე იყოს სიძისა მის **უუშუერეს**, უკუეთუშეა შეიშოსა დღესა სერობისა მისისასა გლოვისა სამოსელი და ტიროდა და გოდებდა წინაშე ყოველთა მდინავეთა მისთა, იქვე, 203; ნაცარ არს გული მისი და მიწისა **უუჭმარს**—სასოებად მისი და თიჯისა უფროეს უპატივო—ცხორებად მისი, სიბრძ. 15, 10.

8. ოდნაოგითი ხარისხის ფორმები

ქართულში ზედსართავ სახელს აქვს კიდევ ოდნაობითი ხარისხის ფორმები, ჩვენ მხედველობაში გვაქვს ისეთი წარმოება, როგორიცაა: **მოთუთრო**, **მოგრძო** და სხვა. არის თუ არა ეს სატყუები **ხარისხის** ფორმები? ამაზე დადებითი პასუხი უნდა ვაესცეთ: **მოთუთრო**, **მოგრძო** და სხვა ხარისხის ფორმებია. ამას მხარს უჭერს სატყუების შინაარსი: მათში გამოხატულია ამა თუ იმ საგნის თვისება შეფარდებით; გვაქვს: **მოთუთრო**, **მოგრძო**, რომლებშიც საგნის თვისება შედარებით ნაკლები რაოდენობითაა მოცემული; **თუთრი** და **გრძელი** ამ თვისებას პირველთან შედარებით მეტი რაოდენობით შეიცავს, ხოლო **უთუთრესი** და **უგრძესი** კიდევ მეტი რაოდენობით. აქ ჩვენ გვაქვს სრულიად თანამიმდევრული გრადაცია საგნის თვისების გამოხატვისა, ამიტომაც საეჭვო არ უნდა იყოს, რომ **მოთუთრო** და **მოგრძო** სრულიად კანონიერი ხარისხის ფორმებად ჩავთვალოთ.

აქ აღნიშნულ საკითხზე მსჯელობისას არ უნდა შეგვიშალოს იმ გარემოებაში, რომ დადებითი ხარისხის ფორმა ორივე შემთხვევაში არ მიემართება ზევით, მეტი თვისების გამოხატვის მიმართულებით: ხარისხის ფორმები ერთ შემთხვევაში საგნის თვისებას მეტ¹ რაოდენობით უზენაეს (უთეთრესი), მეორეში — ნაკლებით (მოთეთრო). მთავარი აქ მაინც ძალაშია: გვაქვს ხარისხის ფორმათა სრულიად თანამიმდევრული საფეხურები², რომელთაგან ერთი ზევით მიემართება და საგნის თვისებას მეტი რაოდენობით აღნიშნავს (უთეთრესი — უფროობითი ხარისხი), ხოლო მეორე — ქვევით და ამ თვისებას ნაკლები რაოდენობით უზენაეს (მოთეთრო — ოღნაობითი ხარისხი). ქართული ზედსართავის ხარისხების ამ თავისებურებას ასე აგვიწერს ა. შანიძე: „მიმართება უფროობითი ფორმისა დადებითისადმი ისეთი არ არის, როგორც ოღნაობითისა იმავე დადებითისადმი: საგნის ნიშანს უფროობითი გამოხატავს მეტი ოდენობით განუსაზღვრელად, ოღნაობითი კი — ნაკლები ოდენობით, მაგრამ ერთგვარი განსაზღვრით: მიხედვით, ოდნავ; მაგალითად, „უ-თეთრ-ეს-ი“ არის ისეთი, რომელიც სითეთრით უმაღლესა ხარისხისა, „მო-თეთრ-ო“ კი ისეთია, რომელიც თეთრს უახლოვდება, რომელსაც სითეთრის ნიშნები აქვს, რომელიც ოდნავ არის თეთრი, აქედან არის წარმოდგარი მისი სახელი“³.

ოღნაობითი ხარისხის ფორმები გარეგნულად წარმოებდაც ძველ უფროობითი ხარისხისა, მათაც პრეფიქსი და სუფიქსი აწარმოებს. მაგავენება უფრო-მორსაც მინდის: მათი მაწარმოებელი სუფიქსი ერთი და იგივეა, შდრ. უფროობითი ხარისხის ფორმები, უ-თეთრ-ე, უ-მარჯუ-ე, უ-სუბუ-ე, უ-მართლ-ე და ოღნაობითი ხარისხის ფორმები: მო-თეთრ-ე, მო-მარჯულ-ე, მო-წითლ-ე, ან: უ-ფრ-ო, უ-მცრ-ო, უ-მსხ-ო (უფრ., ხარ.) და მო-მცრ-ო, მო-გრძ-ო, მო-წვთან-ო (ოდნ. ხარ.) და სხვანი. მაშასადამე, ამ ხარისხებს სუფიქსებად ერთი და იგივე მასალა (ე, ო) აქვთ გამოყენებული.

რაც შეეხება პრეფიქსებს, შესაძლებელია მათი აგებულებაც ერთნაირი იყოს. როგორც ვნახეთ, უფროობითი ხარისხის ფორმებში ძველ ქართულში პრეფიქსებად გვქონდა ზ და უ, რომელთაგან პირველი წარმოშობით შესამე ობიექტური პირის ნიშანია, ხოლო მეორე — სასუვისო ქცევის ნიშანი (შესაშე ობიექტური პირისათვის). მაშასადამე, უფროობითი ხარისხის ფორმები შესაშე (ობიექტურ) პირს უკავშირდება, არის შესაძლებლობა, რომ ოღნაობითი ხარისხის ფორმებშიც გარკვეულ პირს დაუკავშირდეს. მისი პრეფიქსების შედგენილობა (შ-ო) გვაფიქრებინებს, რომ თანამოხვედრით ნაწილი მ შეიძლება წარმოშობით პირველი ობიექტური პირის ნიშანი იყოს (ან ის მასალა, რომელმაც მოგვცა აგრეთვე პირველი ობიექტური პირის ნიშანი მ). ასეთ ფორმას ქცევის ნიშნად ბუნებრივად შეესატყვისება ა, მაშასადამე, თა-

¹ ძველად ხარისხი სწორედ „საფეხურს“ ერქვა. ამ მნიშვნელობის მიხედვით უნდა ჰქონდეს ზრტყეული „ხარისხი“ ზემოთის საინტერესო გრამატიკულ კატეგორიას, შდრ. რუსული степеней და ступеней.

² ა. შანიძე, გრამატ. საფუძვ. გვ. 142.

ვიდნენ უნდა გვქონოდა: **მ-ი-თეთრ-ე**, **მ-ი-წითან-ე**, **მ-ი-მარგულ-ე** და მისთ. ბავისმიერი **მ-ს-მეზაბლბაში** **ა-ს-ქეცეა** **ო-დ** შეუძლებელი არ უნდა იყოს. ამ **ა-ს-ო-დ** ქეცეის შემდეგ კი მივიღეთ სწორედ ის ფორმები, რომლებიც დადასტურებულია ძველ ქართულშიც: **მ-ო-თეთრ-ე**, **მ-ო-წითან-ე**, **მ-ო-მარგულ-ე** და სხვა. რაც შეეხება იმ გარემოებას, რომ უფროსობითი ხარისხის ფორმებში **ე** სუფიქსი გაბატონდა (**უ-თეთრ-ე**), ხოლო ოდნაობითისაში—**ო** (**მ-ო-თეთრ-ო**), ეს უნდა მომხდარიყო შინაირსის პეცეორი. დიფერენციაციის მიზნით, თვით ძველ ქართულში, როგორც ჩანს, ეს პროცესი იწყება მხოლოდ: ოდნაობითი ხარისხისათვის იქ ჯერ კიდევ მხოლოდ **ე** სუფიქსი გვაქვს, მაგრამ შემდეგ აქა-იქ მის პარალელურად **ო-ც** ჩნდება. **ე-ს** გადაქცევა, **ო-დ** და მისი ამ სახით გაბატონება ენაში საშუალისა და ახალი ქართულის საქმეა. ეს ნიშნავს, რომ აღნიშნული საინტერესო ცვლილება თითქმის ჩვენ თვალწინ მოხდა.

ამაშირიად, თავიდანვე უნდა გვქონოდა:

მ-ი-თეთრ-ე-მ-ო-თეთრ-ე

გ-ი-თეთრ-ე

ხ-უ-თეთრ-ე

რომელთაგან პირველი და მესამე პირის ფორმები შემდეგ და შემდეგ განზოგადდა და საერთოდ ყველა პირის მიმართ იქნა გამოყენებული. თუ პირველად „**ხ-უ-თეთრ-ე**“ მასზე (მესამე პირზე) უფრო თეთრს აღნიშნავდა, შემდეგ და შემდეგ მან იკისრა საერთოდ უფრო თეთრის გამოხატვა: **ხ-უ-თეთრ-ე** = ჩემზე თეთრი. შენზე თეთრი, მასზე თეთრი.

გვგვ უნდა იოქვას პირველი პირის შესაბამის (მ-ი-თეთრ-ე-მ-ო-თეთრ-ე).

მაგრამ აქ ორი დაბრკოლება არსებობს:

ა) როდესაც პირის გავება მოიშლება ხოლმე და ფორმა ზოგად შინაირსს შეიცავს, ასეთ შემთხვევაში III პირია ხოლმე აღებული: განზოგადდება ის ფორმა, რომელიც ენაში ყველაზე ხშირად გვხვდება, ყველაზე მეტად არის გავრცელებული. ეს ასეც მოხდა **ხ-უ-თეთრ-ე**-სთან დაკავშირებით. მაგრამ რატომ უნდა განზოგადებულიყო პირველი პირის ფორმა? ამის ახსნა შეიძლება; რაკი მესამე პირის ფორმა **უკვე** იყო განზოგადებული და გამოყენებული ზედსართავი სახელის უფრო მეტი თვისების გამოსახატავად, ენამ პირველი პირის გაუქმებული და უხმარებელი ფორმაც გამოიყენა. ამანიჩრად, ასეთ განსაკუთრებულ შემთხვევაში, როცა მესამე პირის ფორმა უკვე გამოყენებულია საერთო მნიშვნელობით (ე. ი. იგი დაცლილია პირთან მიკუთვნების შინაირსისაგან), ვხედავთ ხსნილია სხვა პირის (ამ შემთხვევაში, პირველი პირის) ფორმის განზოგადებისათვის. მაშასადამე, ეს დაბრკოლება გადაულახავი არ არის.

ბ) როგორ მოხდა, რომ ერთი და იმავე წარმოების მესამე პირის ფორმამ განზოგადებისას უფრო მეტი თვისების გამოხატვა იკისრა (**ხ-უ-თეთრ-ე** = თეთრი მეტი რაოდენობით), ხოლო პირველი პირისამ—ნაკლების (**მ-ო-თეთრ-ე** = თეთრი ნაკლები რაოდენობით)? ესეც არაა ძნელი ასახსნელი: გა-

დავარდნილი ფორმის გამოყენებას უმჯობესად უნდა მოჰყოლოდა სათანადო მნიშვნელობის შეცვლა, მნიშვნელობათა დიფერენციაციის დამყარება. ეს ასევე მოხდა: ერთმა საგნის **შეტო** თვისების გამოხატვა იკისრა (ხ-უ-თეთრ-ე), მეორემ—ნაკლებისა (მ-ო-თეთრ-ე). ამის მსგავსი მაგალითები ჩვენს ენაში (და მოძველებში) ბევრი შეგვიძლია დავასაზნელოთ. მოვიგონოთ თუნდაც **ძეწვეხა** და **ჯაჭვის** ისტორიი; განვულაკება და გავულაკება და სხვა. ამნაირად, ეს დაბრკოლებაც არ არის ისეთი, რომლის შემოვლაც არ შეიძლება.

მაგრამ ახლა უნდა ვიკითხოთ: რას აღნიშნავდა თავდაპირველად **მოთეთრე**, **ზუთეთრე**? გამოხატავდა საგნის თვისებას **შეტო**, თუ **ნაკლები** რაოდენობით? ე. ი., სხეუანაირად რომ ეთქვათ, რომელი ამ წარმოებათაგანის მნიშვნელობა არის ამოსავალი? საფიქრებელია, შესაძლოა პირთან დაკავშირებული ფორმისა, ე. ი. საგნის თვისების **შეტო** რაოდენობით აღნიშნა. ამაზე უნდა ლაპარაკობდეს ის გარემოება, რომ ძველსა და ახალ ქართულში უთეთრესი, უშავესი და მსგავსი ფორმები ძალიან გავრცელებულია, ხოლო **მოთეთრე**—**მოთეთროს** ყალიბის წარმოება—ძალზე შეზღუდული. ძველ ქართულში მაინც **მოთეთრე** და მისი მსგავსი ფორმები შეტად იშვიათად იხმარება. შემდეგ: აღსანიშნავია, რომ **ზოგიერთი** ამგვარი წარმოების ხარისხი თვით ძველ ქართულშიც გამოხატავდა გარკვეულ თვისებას **შეტო** რაოდენობით. ასე, მაგალითად, **მთრვალ**-იდან გვაქვს **მო-მთრვალ-ე**, რომელიც „ლოთს“. „გადაპარბებით მსმელს“ ნიშნავს; „მრუშე“-დან გვაქვს **მო-მრუშე**, რომელიც დღევანდელ „მომრუშოს“-ს, ე. ი. „მცირედ მრუშს“ კი არ ნიშნავს, არამედ, პირიქით, დიდ მრუშს, შეტად დიდ მრუშს. აღზათ, ეს უძველესი მნიშვნელობა ამ სიტყვისა თვით ძველ ქართულშიც იყო შერყეული და ამით უნდა აიხსნებოდეს მის გვერდით **მე-ე** ყალიბის არსებობა: **მე-მრუშე** (მ. 12, 39; 16, 4; მრ. 8, 38; ლ. 18, 11. მაგრამ: **მომრუშე**, მ. 12, 39 C; მრ. 8, 38 C). **მე-მრუშე** კი ისე-ნაწარმოები სიტყვაა, როგორც სხვა მსგავსი ხელობის სახელი: **მე-პურ-ე**, **მე-კრმლ-ე**, **მე-ნაფ-ე** და სხვა. განსხვავება ისაა, რომ ამ უკანასკნელ სიტყვებში საწარმოებლად აღებულია არსებითი სახელი (პური, კრმალი, ნაფი), **მე-მრუშე-ში** კი—ზედსართავი სახელი **მრუშე**, ამიტომ **მომრუშე**, ჩვენი აზრით, ისეთივე ფორმაა (ხარისხია) ზედსართავი სახელისა, როგორც ახალი ქართულის **მოანჩხო** (ანჩხო-იდან), **მოკაპასო** (კაპას-იდან), **შოდაბლო** (დაბალ-იდან), **მომაღლო** (მაღალ-იდან), **მოგრძო** (გრძელ-იდან) და სხვა¹.

ასეთივე მნიშვნელობა (საგნის თვისების **შეტო** რაოდენობით გამოხატვა) და ირა ოდნობა შეიძლება ზოგ სხვა სახელსაც აღმოაჩნდეს. გვერდით, ამნაირი შინაარსი უნდა ჰქონდეს „მოსპეტაკე“-საც (დაბ. 30, 40).

როგორც უნდა გადაწყდეს ძველ ქართულში **მოთეთრე**-ს ტიპის სახელთა შინაარსის საკითხი (აღნიშნავდა იგი **თეთრს**, **უთეთრეს** თუ **მო-თეთ-**

¹ შდრ. ა. ჩიქობავა, საბ. ფურ. გვ. 149—151.

როს), ერთი ცხადია: **მოთეთრე** ისეთივე ხარისხის ფორმაა, როგორც **უთეთრები**.

ახალ სალიტერატურო ქართულში ოდნაობითი ხარისხის სუფიქსად მხოლოდ **ო** გვაქვს (მო-თეთრ-ო). ძველში კი, როგორც ვნახეთ, **ო-ს** ნაცვლად **ე** გვქონდა მხოლოდ (მო-თეთრ-ე). როგორც ზემოთ ვთქვეთ, სწორედ ეს უნდა იყოს უფრო ადრინდელი და ამოსავალი ფორმა. იგი შეიძლება ზმნის პირველი ობიექტური პირის ფორმა იყოს წარმოშობით.

ახლა ვნახოთ **მ-ო-თეთრ-ე-ს** ტიპის ნიმუშები ძველ ქართულში:

1. **მ-ო-ბერ-მ-ე**: კეთილად განწყობულ არს თული ბიერილი, რომელ არს მომრუშე, სისხლის-ფერ და **მობერმე**¹, თულთ. 76, 30.
2. **მ-ო-თეთრ-ე**: მსგავს არს ფერი მისი იაკინთისა თუალისა, რომელი **მოთეთრე**² არს, თულ. 61, 11.
3. **მ-ო-მრგუალ-ე**: არს რომელიმე იძრვისი, რომელი იწოდების გრძლადი. მომრგუალე³ არს, ბირთჳს-სახე...⁴ ხატითა, სახისმეტ. (ისტ. კრესტ. 283, 22).
4. **მ-ო-მრუ-მ-ე**: არს სხუაჲა თულ უწითლს წყალთა მათ ზღუსათა, **მომრუშე**⁵ უფროჲს ყუავილთა, თულთ. 14, 14; და **მომრუშე**⁶ არს უფროჲს ამეტჳსტონისა თუალისა, იქვე, 20, 18; კეთილად განწყობულ არს თული ბიერილი, რომელ არს **მომრუშე**,⁷ იქვე, 76, 30.
5. **მ-ო-მწითურ-ე**: არა მეწამულ არს თული იგი, არცა მწუანის-ფერ, არამედ მიწის-ფერ, **მომწითურე**⁸, თულთ. 57, 10.
6. **მ-ო-საბეტაკ-ე**: ხოლო ტარიგები იგი დაარჩია იაკობ და დაადგინა წინაშე ცხოვართა მათ ვერძი **მოსაბეტაკე** და ყოვლად ჭრელი ტარიგთა შოვრის. დაბ. 30, 40. თბილისურ გამოცემაში ამის ნაცვლად გვაქვს გვიანდელი წარმოების **მოთეთრო**.
7. **მ-ო-ყვთან-ე**: „ვეფხისტყაოსანში“ „ყვთელ“-ის ოდნაობითი ხარისხი ორჯერ გვხვდება. ამათგან ერთჯერ ფორმას **ე** სუფიქსი აქვს ძველებშურად (მოყვთანე), მეორეჯერ—**ო** სუფიქსი ახლებშურად (მოყვთანო). მაგალითები:
 - ა) ვპოვე ვარდი **მოყვითანე**, შუქ-მკრთალი და ფერ-მიხდილი (997, 3).
 - ბ) რამან მეგჳმნა **მოყვითანოდ**, ვარდ-გიშერი რომე ჰრგავსო (599, 3).
 ჩანს, შოთას დროსაც უკვე უოფილა ახალი ფორმა **ო** სუფიქსით (მოყვითანოდ).
8. **მ-ო-წაბლ-ე**: რამეთუ იყო დავით უხუცეს დღითა, ჰაეროვან და სპეტაკ გორცითა, **მოწაბლე** თმითა, შეუნიერ გუამითა და ჳშირ წლე-

¹ გამოც.: მობერმე.

² გამოც.: მოთეთრე.

³ ზედნ.: მომრგუალე.

⁴ ზედნ.: ბირთჳს-სახე.

⁵ გამოც.: მომრუშე.

⁶ გამოც.: მომწითურე.

რითა, ლიტ. ქრესტ. 235, 6. მოწაზღე აქ უნდა ნიშნავდეს „წაბ-
ლისფერს“, ან „მოწაზღისფროს“.

„წით“ ფუძიდან ორნაირი ფორმა გვხვდება: „მოწითლე“ და „მოწითა-
ნე“, რომლებიც საწარმოებელ ფუძეზე ორი სხვადასხვა სუფიქსის დართვით
არის მიღებული: წით-ელ და წით-ან. მაგალითები:

9. მ-ო-წითან-ე: და არს მოწითანე¹ თუალი იგი, რომელ პოვეს ქვის-
მთელელა, თუალთ. 23, 27.
10. მ-ო-წითლ-ე: და არს თმა მოყვითლო (?), გინა მოწითლე მწულილი,
ლევიტ. 13, 30 (თბილ: გამოც.).
11. მ-ო-კმელ-ე: ზამთარი... ფებერელითგან ტფილი იყოს და მოკმელე,
გაზაფხული—წკმინი, ზაფხული—მოკმელე, სთუელი—ნოტიად, ლიტ.
ქრესტ. 28, 20 (მოკმელე=ხმელი, მშრალი, ან: მოხმელო, მოხმო,
მომშრალი).

საბაას თავის ლექსიკონში შეტანილი აქვს ორივე—ძველი და ახალი—
წარმოების ფორმები. მ-ო-ე-ს ყალიბის მაგალითებია იქ მოზრტე, რომელსაც
ის ასე განმარტავს: „მცირედ ბრტყელი“. მოზრტე—„სიგრძე შეეტყობოდეს“,
მოთხე—„მცირედ თხელი“. უფრო მეტი ჩაოდენობით გვხვდება მ-ო-ო ყა-
ლიბი: მომტაფო—„მცირედ მტავე“, მომცრო—„უპატარესი“, მოყვითანო—„მო-
ყვითალო ფერი“, მოწითლო (არაა განმარტებული), მოწლო—„ცოტად წურბი-
ლი“, როგორც ჩანს, საბაას დროს მ-ო-ო წარმოება იყო უკვე გაბატონებული,
რომელსაც შინაარსიც დღევანდელი ჰქონდა ოდნობითი.

თუ რა ურთიერთობაა ოდნობითი ხარისხის აღნიშნულ წარმოებასა,
ერთი მხრივ, და, მეორე მხრივ, ისეთ წარმოებას შორის, როგორსაც გვი-
ჩვენებს ე. წ. ხელობის სახელები და მიმღეობები, რომელთაც აგრეთვე მ-ო-ე
აფიქსები აწარმოებს, ჯერ კიდევ საკვლევეია. შდრ., მაგალითად, ერთი მხრივ:
მოსენაე, მოდასე, მოძმე, მოქალაქე, მოწესე, მოწრაფე, მოყუარე, მოქენე, მო-
თმინე, მომჭირნე, მონაცვლე, მოსაგრე, მოსურნე, მოშურნე, მოსწრაფე, მო-
ცალე, მოლუიწე, მოსაყდრე, მოძულე, და, მეორე მხრივ, ჩვენ მიერ ზემოთ
განხილული: მოთეთრე, მომრტმე, მომრგუალე, მოწითურე, მოწითლე, მოს-
პეტაკე და სხვა.

განსაკუთრებულ ყურადღების ღირსია აგრეთვე მსგავსი წარმოების
ისეთი სახელები, როგორიცაა მოდმართე (ეკლეს. 3, 16), მოზე (თამარიანი,
VII=ზეცდერს, უზენაესს), მომზე (იქვე, V) და სხვა. მაგრამ ყველა ამათ სპე-
ციალური შესწავლა ესაჭიროება.

9. ზედსართავი სახელწოდების გარეშება

აქ ჩვენ უნდა გავარჩიოთ ორი შემთხვევა:

ა) როცა ზედსართავი დამოუკიდებლად არის აღებული და ცალკე იბ-
რუნება და

¹ გამოც. მოწითანე.

ბრუნება (ე. წ. ატრიბუტულ მსაზღვრელად აღებული). ამ უკანასკნელ შემთხვევაში ჩვენ ქვემოთ განვიხილავთ, როცა მსაზღვრელისა და საზღვრულის ერთად ბრუნებას შევხვებით. აქ კი მოკლედ უნდა ვავეცნოთ ზედსართავის ბრუნებას, როცა ის დამოუკიდებლად იხმარება.

დამოუკიდებლად აღებული ზედსართავი სახელი (როგორც აგრეთვე არსებითი წარმოდგენილი) სივსებით ისე იბრუნება, როგორც სათანადო არსებითი სახელი. ასე, მაგალითად, ზედსართავი „დიდი“ ისე იბრუნება, როგორც არსებითი „კიდი“, „იწრო“ — როგორც წყარო, „ღრმა“ — როგორც „მა“, „მოსწრაფე“ — როგორც „მოწაფე“, „ცრუ“ — როგორც „ძუძუ“ და სხვა.

ზედსართავი დამოუკიდებლად მაშინ იხმარება, როცა რაიმე მიზეზით (უმთავრესად სტილისტიკური მოსაზრებით) სათანადო საზღვრული გამოტოვებულია, ან ეს ზედსართავი წარმოადგენს მხოლოდ ერთი (ერთადერთი) საზღვრულის შესაძლებელ მსაზღვრელს და ამ საზღვრულის წარმოდგენა აღარაა აუცილებელი. რადგანაც ის თავისთავად იგულისხმება; ან კიდევ როცა ეს ზედსართავი უკვე გადაქცეულია არსებითად ან ამ გადაქცევის პროცესშია. ყველა შემთხვევაში მას სულ ისეთივე ბრუნვის ნიშნები აქვს, როგორც არსებითი; იგი მრავლობითს რიცხვშიც ისე იბრუნება, როგორც სათანადო არსებითი. ეს — რაც შეეხება ბრუნებასა და რიცხვს, როგორღა წარმოდგენილი ზედსართავის ფუნქციაშიც ის ისევე იკუმშება და იკვეცება (ან რჩება უკუმშველი და უკვეცელი). როგორც არსებითი სახელი. ერთი სიტყვით, ზედსართავის ბრუნება ყოველმხრივ მისდევს არსებითის ბრუნებას. ამიტომ აქ სიტყვას არ გავაგრძელებთ და პირდაპირ წარმოვადგენთ ზედსართავთა ბრუნების პარადიგმებს. ზოგიერთი ზედსართავის ბრუნების თავისებურების შესახებ ორიოდ შენიშვნას ბოლოს დავუტოვებთ.

თანხმოდან ფუძიანი ზედსართავი სახელები

მხოლოდ ერთი რიცხვი

წრფ.	შავ	უკეთურ	მალალ
სახ.	შავ-ი	უკეთურ-ი	მალალ-ი
მოთხ.	შავ-მან	უკეთურ-მან	მალალ-მან
მიც.	შავ-ს-ა	უკეთურ-ს-ა	მალალ-ს-ა
ნათ.	შავ-ის-ა	უკეთურ-ის-ა	მალალ-ის-ა
მოკმ.	შავ-ით-ა	უკეთურ-ით-ა	მალალ-ით-ა
ვით.	შავ-ად	უკეთურ-ად	მალალ-ად
წოდ.	შავ-ო	უკეთურ-ო	მალალ-ო

მრავლობითი რიცხვი

ნარ-თანაბრი

წრფ.	—	—	—
სახ.	შავ-ნი	უკეთურ-ნი	მალალ-ნი

მოთხ.	შავ-თ-ა	უკეთურ-თ-ა	მაღალ-თ-ა
მიც.	"	"	"
ნათ.	"	"	"
მოქმ.	"	"	"
ვით.	"	"	"
წოდ.	შავ-ნ-ო	უკეთურ-ნ-ო	მაღალ-ნ-ო
ე ბ ი ა ნ ი			
წრფ.	შავ-ებ	უკეთურ-ებ	მაღალ-ებ
სახ.	შავ-ებ-ი	უკეთურ-ებ-ი	მაღალ-ებ-ი
მოთხ.	შავ-ებ-მან	უკეთურ-ებ-მან	მაღალ-ებ-მან
მიც.	შავ-ებ-ს-ა	უკეთურ-ებ-ს-ა	მაღალ-ებ-ს-ა
ნათ.	შავ-ებ-ის-ა	უკეთურ-ებ-ის-ა	მაღალ-ებ-ის-ა
მოქმ.	შავ-ებ-ით-ა	უკეთურ-ებ-ით-ა	მაღალ-ებ-ით-ა
ვით.	შავ-ებ-ად	უკეთურ-ებ-ად	მაღალ-ებ-ად
წოდ.	შავ-ებ-ო	უკეთურ-ებ-ო	მაღალ-ებ-ო

ხ მოვან ფ უ ძ ი ა ნ ი ზ ე დ ს ა რ თ ა ვ ი ს ა ხ ე ლ ე ბ ი

მ ხ ლ ო ბ ი თ ი რ ი ც ხ ვ ი

წრფ.	წმიდა	ბრმა	ნოტია
სახ.	წმიდა-ე	ბრმა-ე	ნოტია-ე
მოთხ.	წმიდა-მან	ბრმა-მან	ნოტია-მან
მიც.	წმიდა-ს-ა	ბრმა-ს-ა	ნოტია-ს-ა
ნათ.	წმიდ-ის-ა	ბრმ-ის-ა	ნოტი-ის-ა
მოქმ.	წმიდ-ით-ა	ბრმ-ით-ა	ნოტი-ით-ა
ვით.	წმიდა-დ	ბრმა-დ	ნოტია-დ
წოდ.	წმიდა-ო	ბრმა-ო	ნოტია-ო
წრფ.	მწუანე	მწარე	საქორწინე
სახ.	მწუანე	მწარე	საქორწინე
	(მწუანე-ე)	(მწარე-ე)	(საქორწინე-ე)
მოთხ.	მწუანე-მან	მწარე-მან	საქორწინე-მან
მიც.	მწუანე-ს-ა	მწარე-ს-ა	საქორწინე-ს-ა
ნათ.	მწუან-ის-ა	მწარ-ის-ა	საქორწინ-ის-ა
მოქმ.	მწუან-ით-ა	მწარ-ით-ა	საქორწინ-ით-ა
ვით.	მწუანე-დ	მწარე-დ	საქორწინე-დ
წოდ.	მწუანე-ო	მწარე-ო	საქორწინე-ო
წრფ.	იწრო	ფართო	უმჯულო
სახ.	იწრო-ე	ფართო-ე	უმჯულო-ე
მოთხ.	იწრო-მან	ფართო-მან	უმჯულო-მან

მიც.	იწრო-ს-ა	ფართო-ს-ა	უშვულო-ს-ა
ნათ.	იწრო-მს-ა	ფართო-მს-ა	უშვულო-მს-ა
მოქმ.	იწრო-მთ-ა	ფართო-მთ-ა	უშვულო-მთ-ა
ვით.	იწრო-დ	ფართო-დ	უშვულო-დ
წოდ.	იწრო-ო	ფართო-ო	უშვულო-ო

წრფ.	ცრუ	ყრუ	წყლტუ
სახ.	ცრუ-მ	ყრუ-მ	წყლტუ-მ
მოთხ.	ცრუ-მან	ყრუ-მან	წყლტუ-მან
მიც.	ცრუ-ს-ა	ყრუ-ს-ა	წყლტუ-ს-ა
ნათ.	ცრუ-მს-ა	ყრუ-მს-ა	წყლტუ-მს-ა
მოქმ.	ცრუ-მთ-ა	ყრუ-მთ-ა	წყლტუ-მთ-ა
ვით.	ცრუ-დ	ყრუ-დ	წყლტუ-დ
წოდ.	ცრუ-ო	ყრუ-ო	წყლტუ-ო

მრავლობითი რიცხვი

ნარ-თანინი

წრფ.	—	—	—
სახ.	წმიდა-ნ-ი	ბრმა-ნ-ი	ნოტი-ნ-ი
მოთხ.	წმიდა-თ-ა	ბრმა-თ-ა	ნოტი-თ-ა
მიც.	"	"	"
ნათ.	"	"	"
მოქმ.	"	"	"
ვით.	"	"	"
წოდ.	წმიდა-ნ-ო	ბრმა-ნ-ო	ნოტი-ნ-ო

წრფ.	—	—	—
სახ.	მწუანე-ნ-ი	მწარე-ნ-ი	საქორწინე-ნ-ი
მოთხ.	მწუანე-თ-ა	მწარე-თ-ა	საქორწინე-თ-ა
მიც.	"	"	"
ნათ.	"	"	"
მოქმ.	"	"	"
ვით.	"	"	"
წოდ.	მწუანე-ნ-ო	მწარე-ნ-ო	საქორწინე-ნ-ო

წრფ.	—	—	—
სახ.	იწრო-ნ-ი	ფართო-ნ-ი	უშვულო-ნ-ი
მოთხ.	იწრო-თ-ა	ფართო-თ-ა	უშვულო-თ-ა
მიც.	"	"	"
ნათ.	"	"	"
მოქმ.	"	"	"

ვით.	იწრო-ნ-ო	თართო-ნ-ო	უშჯულო-ნ-ო
წოდ.	—	—	—
წრფ.	—	—	—
სახ.	ცრუ-ნ-ი	ყრუ-ნ-ი	წყლტუ-ნ-ი
მოთხ.	ცრუ-თ-ა	ყრუ-თ-ა	წყლტუ-თ-ა
მიც.	"	"	"
ნათ.	"	"	"
მოქმ.	"	"	"
ვით.	—	—	—
წოდ.	ცრუ-ნ-ო	ყრუ-ნ-ო	წყლტუ-ნ-ო

ვ ბ ი ა ნ ი

წრფ.	წმიდ-ებ	ბრმ-ებ	ნოტი-ებ
სახ.	წმიდ-ებ-ი	ბრმ-ებ-ი	ნოტი-ებ-ი
მოთხ.	წმიდ-ებ-მან	ბრმ-ებ-მან	ნოტი-ებ-მან
მიც.	წმიდ-ებ-ს-ა	ბრმ-ებ-ს-ა	ნოტი-ებ-ს-ა
ნათ.	წმიდ-ებ-ის-ა	ბრმ-ებ-ის-ა	ნოტი-ებ-ის-ა
მოქმ.	წმიდ-ებ-ით-ა	ბრმ-ებ-ით-ა	ნოტი-ებ-ით-ა
ვით.	წმიდ-ებ-ად	ბრმ-ებ-ად	ნოტი-ებ-ად
წოდ.	წმიდ-ებ-ო	ბრმ-ებ-ო	ნოტი-ებ-ო
წრფ.	მწუანე-ებ ¹	მწარე-ებ ²	საქორწინე-ებ ³
სახ.	მწუანე-ებ-ი	მწარე-ებ-ი	საქორწინე-ებ-ი
მოთხ.	მწუანე-ებ-მან	მწარე-ებ-მან	საქორწინე-ებ-მან
მიც.	მწუანე-ებ-ს-ა	მწარე-ებ-ს-ა	საქორწინე-ებ-ს-ა
ნათ.	მწუანე-ებ-ის-ა	მწარე-ებ-ის-ა	საქორწინე-ებ-ის-ა
მოქმ.	მწუანე-ებ-ით-ა	მწარე-ებ-ით-ა	საქორწინე-ებ-ით-ა
ვით.	მწუანე-ებ-ად	მწარე-ებ-ად	საქორწინე-ებ-ად
წოდ.	მწუანე-ებ-ო	მწარე-ებ-ო	საქორწინე-ებ-ო
წრფ.	იწრო-ებ	თართო-ებ	უშჯულო-ებ
სახ.	იწრო-ებ-ი	თართო-ებ-ი	უშჯულო-ებ-ი
მოთხ.	იწრო-ებ-მან	თართო-ებ-მან	უშჯულო-ებ-მან
მიც.	იწრო-ებ-ს-ა	თართო-ებ-ს-ა	უშჯულო-ებ-ს-ა
ნათ.	იწრო-ებ-ის-ა	თართო-ებ-ის-ა	უშჯულო-ებ-ის-ა
მოქმ.	იწრო-ებ-ით-ა	თართო-ებ-ით-ა	უშჯულო-ებ-ით-ა

¹ შესაძლებელია: მწუანებ, მწუანები, მწუანებმან, მწუანებსა და სხვა.

² შესაძლებელია: მწარებ, მწარები, მწარებმან, მწარებსა და სხვა.

³ შესაძლებელია: საქორწინებ, საქორწინები, საქორწინებმან, საქორწინებსა და სხვა.

ვით. იწრო-ებ-ად წოდ. იწრო-ებ-ო	ფართო-ებ-ად ფართო-ებ-ო	უშჯულო-ებ-ად უშჯულო-ებ-ო
წრფ. ცრუ-ებ	ყრუ-ებ	წყლტუ-ებ
სახ. ცრუ-ებ-ი	ყრუ-ებ-ი	წყლტუ-ებ-ი
მლთხ. ცრუ-ებ-მან	ყრუ-ებ-მან	წყლტუ-ებ-მან
მიც. ცრუ-ებ-ს-ი	ყრუ-ებ-ს-ი	წყლტუ-ებ-ს-ი
ნათ. ცრუ-ებ-ის-ა	ყრუ-ებ-ის-ა	წყლტუ-ებ-ის-ა
მოკმ. ცრუ-ებ-ით-ა	ყრუ-ებ-ით-ა	წყლტუ-ებ-ით-ა
ვით. ცრუ-ებ-ად	ყრუ-ებ-ად	წყლტუ-ებ-ად
წოდ. ცრუ-ებ-ო	ყრუ-ებ-ო	წყლტუ-ებ-ო

10. „ძნობა“ ტიპის ფორმები ზედსართავისა

ზოგიერთ ზედსართავ სახელს ვითარებითს ბრუნვაში ი-ად დაბოლოება აქვს: ძნ-ი-ად, მაგრ-ი-ად, ფრ-ი-ად და სხვა. ად აქ გასაგებია, მაგრამ რის მაქნისია მის წინ მდგომი ი? სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია აზრი, რომ ის არის ივ სუფიქსის ნაშთი, სიტყვაში ძნ-ელ-ი ელ სუფიქსია, რადგან ის არ გადაწყვება იმ ძირს სხვადასხვა ნაწარმოებ ფუძეში: ძნ-ელ-ი, მაგრამ: ძნ-ი-ად, შე-უ-ძნ-ლ-ა და სხვა. ამ ელ სუფიქსის ნაცვლად სხვა შემთხვევაში ივ სუფიქსი გვაქვს: ძნ-ივ, რომლის ვითარებითი ბრუნვაც უნდა იყოს ძნ-ივ-ად, ვ-ს დეკარგვის შემდეგ — ძნ-ი-ად. ასე რომ, ეს ი აქ ივ სუფიქსის ნაშთია, სუფიქსი ივ ძალზე გავრცელებული უნდა ყოფილიყო ძველად. ის მოგვემოვება, მაგალითად, ისეთ წარმოებაში, როგორიცაა: გონ-ივ-ერ-ი → გონიერი, მომდევნო ე-ს შეკუმშვის შემდეგ ვ აღდგება: გონ-ივ-რ-ად¹ მაშასადამე, სადაც ზედსართავი სახელების ვითარებითში ი-ად დაბოლოება გვაქვს, ვითარებითის ნიშანი ად იქნება, წინამავალი ი კი ნაშთია ივ ბოლოსართისა, რომელიც ძველისძველი წარმოშობისაა და ძალიან გავრცელებული იყო ძველ ქართულში.

ძნ-ი-ად ტიპის ზედსართავები ძველ ქართულში საკმაოდ მოგვემოვება. ისინი შეიძლება იყოს თანხმოვანფუძიანები (უფრო ხშირად) და ხმოვანფუძიანები (იშვიათად), უკუმშველები და კუმშვადები, მარტივი ფუძისა და სხვადასხვა სუფიქსებით ნაწარმოები. უფრო ხშირად გვაქვს ელ-სუფიქსით ნაწარმოები: ძნ-ელ-ი, გრძ-ელ-ი, მრთ-ელ-ი, რომელთაც უფრო ძველად ელ სუფიქსის ნაცვლად ივ სუფიქსი უნდა ჰქონოდათ: ძნ-ივ, გრძ-ივ, მრთლ-ივ. აქედან ვითარებითი: ძნ-ივ-ად → ძნ-ი-ად, გრძ-ივ-ად → გრძ-ი-ად, მრთლ-ივ-ად → მრთლ-ი-ად.

შემდეგ გვაქვს ილ სუფიქსიანი ზედსართავები: ტფ-ილ-ი, ტბ-ილ-ი, უფრო ძველი სუფიქსაციით: ტფ-ივ, ტბ-ივ. აქედან ვითარებითში: ტფ-ივ-ად → ტფ-ი-ად, ტბ-ივ-ად → ტბ-ი-ად.

¹ ა. ბიჭიშვილი, სახ. ფუძ. გვ. 91—92.

შერევე მოიპოვება აღ სუფიქსიანი ზედსართავები: მართ-ალ-მარგუ-ალ-ი, რომელთაც პირდაპირ ემატება ფ სუფიქსი და გლეზულობთ: მართლ-ი-ად→მართლ-ი-ად, მარგულ-ი-ად→მარგულ-ი-ად.

გვაქვს აგრეთვე არ სუფიქსიანი ზედსართავები: მ-დუმ-არ-ი (წარმოშობით მიმდებარე), მაგ-არ-ი, რომელთაც ერთვის ფ სუფიქსი და ვითარებითში გვაქვს: მდუმარ-ი-ად→მდუმარ-ი-ად, მაგრ-ი-ად→მაგრ-ი-ად.

ასეთივე წარმოშობისაა აგრეთვე შემდეგი ფორმები: უნებლ-ი-~~ად~~→უნებლ-ი-ად, ფრ-ი-ად→ფრ-ი-ად, ღრმ-ი-ად→ღრმ-ი-ად, მალ-ი-ად→მალ-ი-ად და სხვანი.

ყველა აქ ჩამოთვლილი და მათი მსგავსი სხვა მაგალითები გვხვდება ძველი ქართულის ტექსტებში. აქ შეიძლება დავიმოწმოთ ზოგიერთი მათგანი:

და იტყოდნენ შენ ესოდენ გრძიად სახლისა მისთვის მონისა შენისაჲსა, 2 მეფ. 7, 18; რამთა ტკბიად... ღმერთი მოაქციოს. უდაბნ. 59 v. აქედან არის მიღებული ახალი ზედსართავი ტკბიადი, იქვე. 56 v.

...შალიად მივიდა ღედისა წინაშე მორწმუნისა, ხანძთ. (ისტ. ქრესტ. 261, 10). აქედანაა გეორგელ ნაწარმოები ახალი ზედსართავი შალიადი: ძრეითა შალიადითა, შატბ. 8. შალიად შედის ცნობილ კომპოზიტიში შალიად-მსარბოლი (ბაღე-მსარბოლი), რომელიც შეიცავს აღნიშნავს: და აღ-ქურვილი თუ ვინმე პოვიან, საჭურველითავე მისითა მოსწყუდიან და შალიად-მხრბოლი ისრითა განგუმირიან, წარტყ. 17, 5.

...ვიდრემდე დაიძმებდეს საჯივსა მაგრიად, ამატკმ 2, 6; რომელთა მუსმარნი კუერითა ძლით განაწონეს და დამჭულეს მაგრიად, პარხ. 1096 ხ. „მაგრიად“ შედის კომპოზიტიში „მაგრიად-მოისარი“: ფარულად მოუწოდა ერის-კაცსა ანჩელსა, ლიბრსა და გლახაკსა და მაგრიად-მოისარსა, ხანძთ. 145, 5; ძენი ეფრემისნი ძლიერნი და მაგრიად-მოისარნი, ფსალმ. 77, 12.

...მდუმრიად სულ-თქუმით დააღტობდა ფერჯთა მისთა ცრემლითა, ხანძთ. 136, 27; ეპოვე მონაზონი მჯდომარე მდუმრიად, პარხ. 1299. ამ სიტყვიდანაც გვაქვს ახალი წარმოების ზედსართავი: ღმერთსა ესმის მდუმრიადიცა ვედრებაჲ, მამ. სწავ. (H) 26 v.

...ვითარცა ბლუარმან ტფიად მოჰბერის და მყინვარი იგი კუალადვე წყალ ყვის, უდაბნ. 80 v.

...სახლსა ვხედვიდეთ, ვითარმცა მარგულიად იქცეოდა, მამ. სწავ. (H) 35 v. ეს სიტყვა შედის ძველი ქართულის კარგიდ ცნობილ კომპოზიტიში „მარგულიად-დასაწუველი“ (*მარგულიად-დასაწუველი*): უფროჲს არს ყოელთა მარგულიად-დასაწუველთა და მსხუერპლთა, მრ. 12, 33 C; რომელნი-იგი მარგულიად-დასაწუველთა მათ ტარივთა შესწირვიდეს ღმრთისა, აბო 201, 33.

...მდიდარი მნიად შევიდეს სასუფეველსა ღმრთისაჲსა, მ. 19, 23; სულ-მან უკეთურმან შეიპყრის იგი... და მნიად განეშორის მისგან, ლ. 9, 39, აქვე

¹ თვით საწარმოებელი მართ-ი თავის შტრიხ ნაწარმოებ ფუძეს წარმოადგენს: ა. მართ-ი-ად, სახ. ფუძ. გვ. 27.

დანაც გვხვდება ნაწარმოები ფორმა ძნ ი ა დ ი : და განმათავისუფლნა ჩუენ ძნაღდისა სიტყვითაჲსა მისგან ძუელისა ზუელისა. უდაბნ. 167 v b.

...ვაჲ მათ, რომელნი ღრშიად ჰყოფენ ზრახვისა და არა უფლისა მიერ, ესაია 29, 15; კაცი ღრშიად მეცნიერი მრავალთა მასწავლელ და თავისა თვისისა უგმარ არს იგი, ზირაქ 37, 21.

...თავადმან ჰრქუა მას: მართლიად ჰსაჯე, ლ. 7, 43; მართლიად გეტყვ შენ, მრ. 14, 30 C; მართლიად მართალსა გეტყვ შენ, ე. 3, 3 C.

...შენ გეტყვ: აღდგე და დადგე ფერქთა შენთა ზედა მართლიად, კიმ. I, 286, 30.

...აღდგინე ჰარი აღრღუეად წყალთა მათ და კუეთებად ღელვათა მყოფრიად, სეან. 314 b.

...მტერისა მახლსა მოაკლდა სრულიად და ქალაქნი აოკრდეს, ფსალმ. 9, 7; იხედვიდა სრულიად ყოველსა, მრ. 8, 25 C; რომელმან დაითმინოს სრულიად, იგი ცხონდეს, მ. 10, 22 C.

...ხოლო ჩამოვიდა ნელიად, ვიდრელა დაემტკიცა საფუძველსა ზედა, ლიტ. ქრესტ. 158, 1; და ვითარცა განვლო ნანა ღედოფალმან, მაშინლა ნელიად-ნელიად გამოვიდოდა ყოველი ერი, მოქც. (ისტ. ქრესტ. 271, 25). „ნელიად“ ნელ-ისაგან არის მიღებული. რომელშიც ელ სუფიქსი უნდა იყოს; ამ ელ-ის ნაცვლად სხვა შემთხვევაში ივ სუფიქსი გვაქვს და ვითარებითში ვლექბულობთ: ნ-ივ-ად→ნ-ი-ად: განთიად რიეურაჲს ოდენ ნიად აღდგა, მრ. 1, 35; ნიად განთიადსა მას ერთმანათისასა მოვიდეს საფლავსა მას ზედა, მრ. 16, 2¹.

...და ვითარცა იხილა ძმამან მან ძელი იგი მძაფრად მიმავალი, ზეშინ-და ფრიად, ხანძთ. 136, 4. გვხვდება ამ სიტყვის ლასიანი ფორმა: აღით მძლაფრიად ძრავნ ფრთეთა, სიბრძ. 5, 11.

გარეგნულად ამ წარმოებას ჰგავს დიად: და დიად უგუნურ ვიქმენ წიგ-ნითა, მარხ. 767 a; არანედ დავსცნოე დიად ზრახვისაგან, იქვე, 789 a. მაგრამ ეს დიად მიღებული უნდა იყოს „დიდად“-ისაგან, რომელსაც დ დაჰ-კარგვია. „დიდადი“ კი კარგად ცნობილი უდაბნო ძველ ქართულში; მაგალითად: მრავალთა მდიდართა დადგეს დიდადი, მრ. 12, 41 C².

...სახის-მეტყუელმან თქუა, ვითარმედ: მებრიად სმეტაკ არს რადთურ-თით (ქალანდრი იგი) და სიშავე არა არს მის თანა, სახისმეტ. (ისტ. ქრესტ. 280, 32). მებრიად—მებრივად და ნიშნავს „სრულებით“, „სრულიად“.

მსგავსი წარმოების სხვა მაგალითებიც ბლომად მოიპოვება, მაგრამ ჩვე-ნი მიზნებისათვის ისიც სრულიად საკმარისია, რაც აქაა მოყვანილი.

11. დამოუკიდებლად აღმაშენი ფიქსაციის გარეშე ნიშნუმი

დასასრულ, მოვიყვანთ დამოუკიდებლად აღებული ზედსართავის ბრუ-ნების ნიმუშებს:

¹ ა. შანშიძე, გრამატ. საფუძვ. გვ. 147.

² იქვე.

ვითარ-იგი უგულებელს-ყო **მაღალმან** სამწყსოდ თუსი, წარტყ. 3, 22; რომელთა მიხედვს უფალსა **ბორბი** კეთილისა წილ, იქვე, 4, 3; რაჟამს მოხედა **საზიერმან** მან ერსა თუსსა მოწყალებითა, იქვე, 11, 8; ხოლო **უკეთურმან** სცა მახვლით მით ძლიერად ნეტარსა მას ყრმასა, იქვე, 40, 12; **ბორბი** მან მან შეიპყრა იგი, იქვე, 40, 16; დგა იგი წინაშე **ბილწისა** მის, იქვე, 40, 10; და ვითარცა იხილა **ბილწმან მან**, იქვე, 40, 28; მაშინ **უკეთურთა** მათ აწყეს ცემაღ მათა, იქვე, 43, 1; მაშინ **ნეტარმან** მან მიყო გელი მისი მდინარით კერძო და იტყოდა, იქვე, 47, 4; და ვითარ **ჩაღლი** იგი იტყოდეს კირიელდმოსნსა, იქვე, 48, 17; ბრძანა **მოსისხლემან** მან ბოროტმან, კიმ. 1, 10, 13; რადთა... მოუწოდოს წმიდასა **ამას**, იქვე, 16, 13; რაჟა ყო სულთა **მკლველმან** მან და **მაცურმან**, იქვე, 51, 20; მერმე პრქა **წმიდამან უკეთურსა** მას, იქვე, 55, 21; მიიქცია **უშჯულომან** მან, იქვე, 191, 28; მოიწია მისა ძალი **მალლით**, კიმ. 11, 155, 7; იგუემნეს ივინი სიბრძნითა **მცირითგან** ვიდრე **დიდამდე**, დამ. 19, 11; და **მაღალი** იგი ეკურთხე და **ცხოველი** იგი უკუნისამდე ვაქე და ვადიდე, დანიელ 4, 32; ხოლო **მაღალმან** მოსცა მეცნიერებაჲ ზუთთა მათ კაცთა, იქვე, 14, 42; შორის **მდიდართა** დისჯს იგი, ზირაქ 11, 1; მრავალნი მიეცნეს გელთა სხუათასა, იქვე, 11, 6; ხოლო **შენ მდაბლისა** მის ზედა სულ-გრძელ იქმენ, იქვე, 29, 11; ხოლო **შავი** იგი მიუგებდა და ეტყოდა, მარხ. 1312; და რამეთუ სხუანიცა **შავნი** იყვნეს მის თანა, იქვე, 1313; მე **შენგან** მივქმ ნათლის-ღებაჲ, შენ ჩემდა მოხუალა? რამეთუ **მდაბალი** იგი **დიდისაგან** იკურთხის და არა თუ **დიდი** იგი **მდაბლისაგან**; **გლაბაკი** იგი **მდიდრისაგან** მოიღებნ, და არა თუ **მდიდარი** იგი **გლაბაკისაგან**; **სნეული** იგი **მკურნალისაგან** განიკურნის, და არა თუ **მკურნალი** **სნეულისაგან**, სვან. 370 ა.

როგორც ვხედავთ, ზედსართავი სახელები აქ არსებითსავეთ იბრუნვის; მათ აქვთ სრულიად ისეთივე ბრუნვის ნიშნები, როგორც არსებითს (მაღალ-ი, მაღალ-მან, წმიდა-სა, ბილწ-ისა, მცირ-ით-გან, დიდ-ად-მდე), ისე იცვლებიან მრავლობითს რიცხვში, როგორც არსებითები (მაღალ-ნი, უკეთურ-თ-ა), ნაწევარი მათაც ერთგის. რაც არსებითად გამოტოვებული არსებითის კუთვნილება; ასეთ ზედსართავს ახლავს თავისი განსაზღვრება (მოსისხლემან მან ბოროტმან), იგი იტყუებდა და ივეიცება ზედულებრივი წესით (მდაბლ-ისა, მდიდრ-ისაგან, მაღლ-ით, მცირ-ითგან). ერთი სიტყვით, ჩვენს წინაშეა სახელი, რომელიც ბრუნების თვალსაზრისით სრულებით არ განსხვავდება არსებითი სახელისაგან. აქ თქმულს ისიც შეიძლება დავამატო, რომ ზოგ შემთხვევაში ზედსართავი სახელი უკვე გადატყუვლია არსებითად და ყოველმხრივ ჰგავს მას (სნეული, მკურნალი, მღაერო).

ჩვენ აქ ვნახეთ, თუ როგორ იბრუნება ზედსართავი სახელი, როცა ის დამოუკიდებლად არის აღებული. ზედსართავი სახელის ბრუნებას არსებითთან ერთად, როგორც გვითხვეს შევპირდით, გავეცნობით ქვემოთ, როცა მსაზღვრელ-საზღვრულის ერთად ბრუნებაზე გვექნება ლაპარაკი (გვ. 977—993). ახლა კი ძალიან მოკლედ შევეხებით რიცხვითს სახელებსაც.

თავი მესამე

ჩიხვითი სახელები

რიცხვითს სახელებზე აქ უმთავრესად იმდენად გვექნება საუბარი, რამდენადაც ისინი ამა თუ იმ წიხვით განსხვავებულ ახალი ქართულიდან გზადგება სხვა მომენტებზედაც შეგნერდებით.

რიცხვითი სახელები ძველ ქართულში არის რაოდენობითი, რიგობითი და წილობითი.

1. მარტივი რაოდენობითი ჩიხვითი სახელები

რაოდენობითი რიცხვითი სახელები არის განსაზღვრული და განუსაზღვრელი (გაურკვეველი). შედგენილობის მიხედვით ისინი შეიძლება იყვნენ მარტივი და რთული. მარტივი რიცხვითი სახელებია: ერთი, ორი, სამი, ოთხი, ხუთი, ექვსი, შვიდი, რვა, ცხრა, ათი, ოცი, ასი, მათიონი, ბევრი... აქედან მათიონი უმთავრესად მანძილის საზომ ერთეულად იხმარება და 1000 ნაბიჯს უდრის. ბევრი ძველ ქართულში სრულიად გარკვეული რიცხვია, ის აღნიშნავს 10.000-ს, მაგალითად: წარმოუდგინეს მას ერთი თანამდები ბევრისა შანთისა, მ. 18, 24. რუსულ თარგმანში ეს აღვლილი ასეა გადმოცემული: приведен был к нему некто, который должен был ему десять тысяч талантов. აქედან ბევრეული (ლ. 12, 1) იქნება ათიათასობით, ათიათასეული, ე. ი. მრავალი.

ძველ ქართულში 50-ს აღნიშნავდა ერგასი, ან ერგასისი. მაგრამ ეს სიტყვა რთულია: ერგ+ას-ი, ან: ერგ+ას-ის-ი, რომელთაგან პირველი (ერგ) ნიშნავს შუას, ნახევარს. აქედან ერგ-ას-ი=ნახევარი (შუა) ასი, ე. ი. ორმოცდაათი. მეორე ფორმა ერგ-ას-ის-ი იქნება ნახევარი (შუა) ასისა, ე. ი. მაინც ორმოცდაათი¹.

მარტივი რიცხვითებიდან სხვადასხვა თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს ექვსი თავისი უმარცვლო უ-თი, შვიდი—ჯ-თი, რვა, რომელსაც წესის მიხედვით ფუძეში უნდა ჰქონოდა არა ვინი, არამედ უ: რუა (შდრ. მეგრ. რუო). ეს უმარცვლო უ ნახდაზან გვაქვს კიდევ რთულ ათურამეტ-ში, როცა ვინი დაარულია თავისი აღვლიდან და წინაა გადმოსული. აღსანიშნავია,

¹ ი. ჯავახიშვილი, ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და წარმოშობა, 1937, გვ. 414; ა. შანიძე, გრამატიკა, საფუძვ. გვ. 115.

რომ ვ რ-ს შემდეგ არისოდეს არ იქცევა უმარცვლო უ-დ (შდრ. რვალი)¹, თ-ს შემდეგ კი უმარცვლო უ ჩვეულებრივია: თული, სათუელი, თუნი (←თუ-ისი) და სხვა. აი ორიოდ ნიმუში ათურამეტ-ის ხმარებისა: აბა ესერა ათურამეტი წელი არს. ლ. 13, 11 C; და მუნ იყო კაცი ერთი, რომელსა ათურამეტი წელი დაეცო სნეულებასა შინა, ი. 5, 5 C.

გარკვეულ რაოდენობის უჩვენებს აგრეთვე მარჩბლი (=ორი, ორმაგი), ზოგი (=1/2), კერძო (=1/2)², ნახევარი და სხვა. ორიოდ მაგალითი:

ნუ შეიმოსო მარჩბლსა კუარტსა. მრ. 6, 9 C. DE-ში ამის შესატყვისად იკითხება: ნუცა შემოსად ორი სამოსელი. შდრ. რუს. თარგმ.: и вы поделите двух одежд... ყოველთა მათ მისცა მარჩბლი სამოსელი, დაბ. 45, 22; მარჩბ-ლი საწყაული, გამოსლვ. 16, 22.

ამ ფუძესთან არის დაცემიერებული აგრეთვე მარჩბავი³, რომელიც აღ-ნიშნავს „ტყუპს“, „ტყუპის ცალს“, ე. ი. ერთს ორიდან.

ზოგის ერთ-ერთი მნიშვნელობა ძველ ქართულში, როგორც უკვე აღნიშნული გვქონდა, იყო ნახევარი⁴: ზოგი ნაყოფთა ჩემთაჲ მივსცე გლახაკთა, ლ. 19, 8. შდრ. რუს. თარგმ.: половину имения моего я отдам нищим... ეფუ-ცა მას, ვითარმედ: რაჲცა მთხოო, მივცე შენ ვიდრე ზოგადმდე სამეფოჲსა ჩემისა, მრ. 6, 23 C. შდრ. რუს. თარგმ.: и явился ему: чего ни попросишь у меня, дам тебе, даже до половины моего царства.

...და ქმენ კიღობანი წამებისაჲ ძელთაჲთა უღბოლველთა ორ წერთა და კერძო სიგრძელ მისი, წყრთა და კერძო სიგრძელ მისი და წყრთა და კერძო სიმაღლელ მისი, გამოსლვ. 25, 9; შდრ. რუს. თარგმ.: сделайте ковчег из дерева ситтим; длина ему два локтя с половиною, и ширина ему полтора локтя, и высота ему полтора локтя.

...მათ მიუბჴრეს მას თევზისა მწურისა ნახევარი და თაფლისა გოლი, ლ. 24, 42.

განუსაზღვრელი რაიხვითი სახელებია: მრავალი, მცირე (მცირედით) და სხვა.

2. ათული რაოდენობითი რიცხვითი სახელები

(11—19)

ქართული თვლი, როგორც ცნობილია, ნარევი ტიპისაა: „ნაწილობრივ ათობითია და ნაწილობრივ—ოცობითი. ათობითი სისტემისაჲ ქართული თვლი

¹ რ თავისი სონორობით ყველაზე ახლა გამოჩნდება (ვ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, 1949, გვ. 146). ამიტომ ბუნებრივია, თუ მის შემდეგ უმარცვლო უ არ გვხვდება.

² ნ. მარი, Грам. გვ. 82.

³ ნ. მარი, Грам. გვ. 78; ი. ჯავახიშვილი, ქართული და აკადემიური ენების თავდაპირველი ბუნება და წარსაობა, 1937, გვ. 400; ა. ნიქოზაძე, სახ. ფუძ. გვ. 56.

⁴ ა. ბიქოზაძე, სიტყვა „ზოგი“-ს ეტიმოლოგიისათვის: ენიშვას მოამბე, ტ. 1, 1937, გვ. 48—54.

ერთიდან ოცამდე და ასს ზევით... ოცობითია ქართ. თელა ოცადან ასამდე¹.

თერთმეტიდან ცხრამეტამდე (ჩათვლით) თელა იწარმოება ათზე ერთეულებში მიმატებით: ათ-ერთ-მეტი (11), ათ-ორ-მეტი (12), ათ-სამ-მეტი (13), ათ-ოთხ-მეტი (14), ათ-ხუთ-მეტი (15), ათ-ექვს-მეტი (16), ათ-შვიდ-მეტი (17), ათ-რვა-მეტი (18) და ათ-ცხრა-მეტი (19).

თ+ს იძლევა ც-ს²: ათ-სამ-მეტი→ა-ცა-მეტი. ზოგჯერ ც-სთან ერთად თ-ც შენარჩუნებულია: ათ-ცამ-მეტი. ორი შანი ამ სიტყვაში ჩვეულებრივ გამართივებულია³ და ცალი შანის საბით არის წარმოდგენილი. მაგალითად: ორმოც და ათცამეტი ათას და ოთხას, რიცხ. I, 43²; სამი ათეული ზუარაკსა ერთსა ათცამეტსა მათ ზუარაკთა, იქვე, 29, 14.

ასევე თ+შ გვაძლევს ჩ-ს⁴: ათ-შვიდ-მეტი→აჩდმეტი. ზოგჯერ ანაი აქაც არის შენახული ჩ-სთან ერთად. მაგალითები: იყო იოსებ აჩდმეტი წლის, დაბ. 37, 2; არს... აღსრულებდა მისი თათესა ოკდონბერსა ათჩდმეტსა შუშ. 160, 5.

გვხვდება, რასაკვირველია, შეურწყმელი სახეობაც. მაგალითად: და გზოვეთ ეკლესიასა შინა სოფია-წმიდისასა ოთხას სამეოც და ათშვიდმეტი სული, წარტყ. 62, 26. რაც ერთ-ერთ ხელნაწერში (I) იკითხება და ნ. მარმა ტექსტში დატოვა. მაგრამ ეგვე ადგილი მეორე ხელნაწერში (მ=A 70) ასეა მოკლებული: ათჩდმეტი. სადაც თ-ც შენარჩუნებულია და ჩ-ც გვაქვს, რომელშიც თავისთავად შედის ეს თ. ასეთივე ფორმა იკითხება ახლა უკვე ორივე ხელნაწერში შემდეგ ადგილას: გზოვეთ საკრებულოსა დიდსა სამას და ათჩდმეტი სული, იქვე, 63, 15. მაგრამ ეს ფორმა ნ. მარმის მიერ უკუგდებულია და ტექსტში დატოვებულია მის მიერ აღდგენილი ათშვიდმეტი. ასევე უარყოფილია აჩდმეტი, რომელსაც ერთ-ერთი ხელნაწერი (მ) იძლევა: ეპოვეთ... ექუს ათას ცხრაას და აჩდმეტი სული, იქვე, 63, 18. ტექსტში აქაც აღდგენილი ათშვიდმეტი არის გაშვებული⁵.

ათ-რვა-მეტ-ში ვინი ჩვეულებრივ თავის ადგილზეა და არ გადმოსულა წინ: ათრვამეტი (ათრვამეტით E) წლითგან, ლ. 13, 11 D; ათრვამეტი წელი, ლ. 13, 16 და სხვა. მაგრამ ხანდახან, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ვ-ტოვებს თავის ადგილს. გადმოდის წინ, თ-ს შემდეგ მკვიდრდება და უმარცვლო უდ იქცევა (ათურანეტი). ამის მაგალითები ზემოთ იყო მოყვანილი და აქ აღარ გავიმეორებთ.

¹ ა. შანიძე, გრამატიკა, საფუძვ. გვ. 40; მისივე: ოცობით თელა და ათობით წერა ქართულში: „ჩვენი შეცნობა“, № 1, 1923, გვ. 108—112; № 11—12, 1924, გვ. 7—14; გ. თოდუა, ოცობითი თელის სისტემისათვის ქართველურ ენებში: თბილ. უნივ. მოამბე, ტ. VI, 1926, გვ. 292—296.

² გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, 1949, გვ. 39—40, 84.

³ ჩიცხრა აქ დამოწმებულია მეხეთის ბიბლიის მიხედვით (საქ. მუზ. ხელნაწერი A 51).

⁴ გ. ახვლედიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 39—40, 84.

⁵ TP, IX, 1903, გვ. 72—73.

ათ ამ სიტყვებში (11—19) ძველ ქართულში, როგორც წესი, დაცულია ხელუხლებლად. მაგრამ აქა-იქ გვხვდება გამარტივების შემთხვევები. ამ გამარტივების შედეგად იკარგება ა. ყველაზე ადრე ეს ცვლილება ათცხრა მეტს შეეხო: მან ჯერ დაკარგა თ, რომელსაც მალე მიჰყვა მისი მეორე ბგერა ა-ც და, ამგვარად, ამ რთულ სიტყვაში სრულიად გაქრა ათ-ის ყოველგვარი კვალი. ძველ ქართულში ერთიმეორის გვერდით გვაქვს დადასტურებული სამივე საფეხური: ათ-ცხრა-მეტი → ა-ცხრამეტი → ცხრამეტი. მაგალითები: ესრეთ იყოს სიხარული ცათა მიხა ერთისათჳს ცოდვილისა, რომელმან შეინანოს, ვიდრელა ოთხმოც და ათცხრამეტა მართალთაჲს, რომელთა არა ჴუმს სინანული, ლ. 15, 7 E;... ოთხმოც და აცხრამეტა მათ მართალთა, იქვე C: არა-მე დაუტევენესა ოთხმოც და ათცხრამეტნი იგი უღაბნოსა ზედა, ლ. 15, 4 E. იქვე იკითხება: ოთხმოც და აცხრამეტნი C. ოთხმოც და ცხრამეტნი D. ამ სამი სახით გვხვდება ეს სიტყვა ამ ხელნაწერებში სხვა ადგილასაც (მ. 18, 12—13).

შევნიშნავთ აქვე, რომ, როგორც ჩანს, ეს გამარტივება პირველად დაწყებულია რთულ რიცხვითს სახელებში, რომელთა მეორე შემადგენელი ნაწილია ათცხრამეტი (ოთხმოც და აცხრამეტი, ოთხმოც და ცხრამეტი). შემდეგ და შემდეგ ის გავრცელდა მარტივ სახელებშიც (ცხრამეტი). ა-ს დაკარგვა შემდეგ მოედო ყველა სახელს და დღეს არც ერთი ანიანი ფორმა არაა გადარჩენილი.

ა დაკარგულია დღეს ცამეტ-სა და ჩვიდმეტ-შიც, მაგრამ ეს მოხდა მას შემდეგ, რაც ათ-ის თ შეერწყა მომდევნო ხ-სა და შ-ს (ათ-სამ-მეტი-ი¹, ათ-შედ-მეტი-ი) და მივიღეთ აფრიკატები ც და ჩ, რაკი ათ-ის სხვა კვალი არ ჩანდა, ადვილად-იყო ამ ა-ს დაკარგვაც.

ახალი ქართულის ზოგიერთ კილოში ამ გზას ადგას ათ-ხუთ-მეტ-ი-ც: იკარგება ა და მას მიჰყვება თ-ც, ვლელაობთ ხუთმეტ-ს (იმერულში). მაგრამ ამ სიტყვაში მომხდარი ფონეტიკური ცვლილება მარტო ამით არ ამოიწურება: ათ-ოთხ-მეტ → თოთხმეტ-ის ანალოგიით ხდება ბგერათა გადანმა და ვლელაობთ კილოებში გავრცელებულ ფორმას თუთხმეტი (გურული, იმერული და სხ.).

სხვა სიტყვებში ათ-ისეული ა ყველგან ჩამოცილებულია. მაგრამ თ კი დაცულია: (ა)თ-ერთ-მეტი-ი, (ა)თ-ორ-მეტი-ი, (ა)თ-ოთხ-მეტი-ი, (ა)თ-ექვს-მეტი-ი, (ა)თ-ვრამეტი-ი (გ-ს გადმოსმით).

(21—99)

ოცდაერთიდან ოთხმოცდაცხრამეტამდე (ჩათვლით) რიცხვების წარმოება ძველ ქართულშიც ისეთივე გვაქვს, როგორც დღეს (უკეთ: დღესაც ისეა, როგორც ძველ ქართულში იყო): ოცეულს ემატება ერთეული: ოც და ერთ,

¹ ათ-სამ-მეტ-ში ჩვეულებრივ ერთმანეთს ვრწყამს ორი მანი და ერთს ვლელაობთ (ათცამეტი, აცამეტი).

ოც და ორ, ოც და სამ, ოც და ათორმეტ, ოც და ათექუსმეტ, ორმოც და ოთხ, ორმოც და შვიდ, სამოც და ათხუთმეტ, ოთხმოც და ცხრა, ოთხმოც და ათცხრამეტ და სხვა. განსხვავება ძველსა და ახალს შორის თავს იჩენს ორ რაგში:

ა) დღევანდელი „ორმოცდაათის“ ნაცვლად ძველად იხმარებოდა ერგასი ან ერგასისი, რაზედაც ზემოთ გვქონდა საუბარი;

ბ) ოცეულებში ერთეული და ოცეული შეერთებული იყო მე ნაწილაკით: ორ-მე-ოცი, სამ-მე-ოცი (→ სამეოცი), ოთხ-მე-ოცი. ახალ ქართულში ამ მე-ს ჩამოკვეცილი აქვს ე და გვაქვს მხოლოდ მ: ორ-მ-ოცი, ოთხ-მ-ოცი. რაც შეეხება სამოცს, მასში ე-ს დაკარგვის შემდეგ უნდა გვქონოდა სამ-მ-ოცი, მაგრამ ორი მანი შერწყმულია და ასეა მიღებული დღევანდელი ხამოცი.

რა არის ის მე, რომელიც ძველ ქართულში გვხვდება ოცეულების აღმნიშვნელ რიცხვითს სახელებში? ნ. მარის აზრით, ეს მე არის მრავლობითობის მაწარმოებელი სუფიქსი, რომელიც წარმოადგენს ასეთივე ფუნქციის მატარებელი ებ სუფიქსის არქაულ ვარიანტს¹. მაგრამ ნ. მარის ეს აზრი არ არის სწორი: მე არც ქართულში, არც მის მოძველებში არ აღნიშნავს მრავლობითობას. [ნ. მარის მიერ წამოყენებული დებულებაც, რომ при количественных числительных свыше одного исчисляемые ими предметы в древне-литературном стили по множ. числ., მთლად არ შეეფერება სინამდვილეს: ძველ ქართულში გვაქვს ჩვენ სწორედ საწინააღმდეგო მოვლენაც: რიცხვითი სახელიცა და არსებითი სახელიც უმეტესად მხოლოდ ერთ რიცხვის ფორმით არის წარმოდგენილი, რაც სწორად უნდა გადმოგვეცემდეს უფრო ძველ ვითარებას. აი ამის მაგალითები: ორი სამოსელი, მრ. 6, 9; ათი დრაქმ², ლ. 15, 8; ათორმეტი გოდორი, მ. 14, 20; ასი ცხოვარი, მ. 18, 12; ორას წყრთა, ი. 21, 8; ხუთასი დრაქანი, ლ. 7, 41 და სხვა. მართალია, ამის გვერდით გვხვდება მრავლობითში შეთანხმებული ფორმებიც, როგორიცაა: ხუთნი ძმანი, ლ. 16, 28; ორნი ჯელნი და ორნი ფერჭნი, მ. 18, 8 და სხვა, მაგრამ ამნაირი შეთანხმება მრავლობითში უფრო ნაკლებია: შემდეგ, ეს გვხვდება მხოლოდ განსაზღვრულ შემთხვევებში და უეჭველად ირკვევა, რომ უფრო გვიანდელი წარმოშობისაა. რიცხვითი სახელისა და არსებითის შეწყობა მხოლოდითი რიცხვის ფორმით ასახავს უფრო ძველ ვითარებას და ამიტომ რიცხვითთა ასეთი ჩვენება უფრო დასტულია ჩვენი საკითხისათვის. ამნაირად, ნ. მარის ეს მოსაზრება არ მართლდება და იგი უკუგდებულ უნდა იქნეს.

ამ მე-ს საკითხს სპეციალურად იკვლევდა ე. თოფურია. მას აღნიშნული აქვს, რომ ძველი ქართულის მე-ს შესატყვისად მეგრულში ონ სუფიქსი გვაქვს, ქანურში — ენ:

¹ ნ. მარი, I'ram. გვ. 73.

² იქვე.

მეგრ.	ჰან.
სუმლენი სუმენი 60	სუმენი
ოთხონი 80	ოთხენი

მაგრამ ამ ონ, ენ სუფიქსების მნიშვნელობა აქ კარგად არა ჩანს. ამ საქმეში გადამწყვეტი სიტყვის თქმა შეუძლია სვანურს, სახელდობრ მის ორ კილოს—ბალსქვემოურსა და ლენტეხურს, სადაც თელა ქართულსავეთ ოცობითია, აქ ქართული მე ნაწილაკის შესატყვისად გვაქვს ინ სუფიქსი, რომლის დანიშნულებაც ნათელია: ის აღნიშნავს „ჯერ“-ს. მაგალითად: ურინ-ერტეშ (40), სუმ-ინ-ერტეშ (60). ეს ინ სუფიქსი სვანურში ცოცხალ მა-წარმოებელია და სხვაგანაც გვხვდება: ეშხინ „ერთჯერ“, ჭოშელდინ „რამდენჯერ“, ხტაინ || ხტაიდინ „მრავალჯერ“ და სხვა. მაშასადამე, ურინ-ერტეშ იარის ორჯერ ოცი, სუმ-ინ-ერტეშ—სამჯერ ოცი და სხვა. ამნაირი ფუნქციისა უნდა იყოს მეგრ. ონ, ჰან. ინ და ძველი ქართულის მე ნაწილაკები¹. მაშასადამე, ქართულის ორმოცი=ორჯერ ოცი, სამეცი=სამჯერ ოცი, ოთხეცი=ოთხჯერ ოცი. ვ. თოფურიას ეს მოსაზრება საყვარელია სწორია.

(101 და ზევით)

ძველი ქართულის თელა ასს ზევით განსხვავდება თანამედროვე ქართულის თელისაგან. თანამედროვე ქართულში, როგორც ვიცით, კავშირი და მხოლოდ ოცეულებს ახლავს: ოცდერთი, ორმოცდაათი, სამოცდარვა, ოთხმოცდაცხრამეტი და სხვა. თუ ოცეული არაა წარმოდგენილი, და-ც არ-სად არაა საჭირო; ას ერთი, ას რვა, ხუთას ჩვიდმეტი და სხვა. ძველ ქართულში კი და ჩვეულებრივ იხმარებოდა ყოველი საფეხურის შემდეგ: ათასეულიდან ასეულზე გადასვლისას (ოთასთან და ორას), ასეულიდან ასეულზე გადასვლისას (შუდას და ოთხმეც). და იხმარებოდა აგრეთვე მაშინაც, როცა ოთხეულზე გადასვლისას (ასიდან ასეულზე გადასვლისას) და სხვა. ესაა ძლიერი ნიშნები, მაგრამ აქა-იქ, რასაკვირველია, დაწყებულია ამ და-ს გამოტოვება. ე. ი. ახალი ქართულის თელის ნიშნებია მოკლებული, მაგრამ, ვრცელდება, საერთოდ უფრო ნა-რია, ძველი ვითარების. მაჩვენებელი და კავშირიანი ფორმები, მაშასადამე, რატული რიცხვითი სახელების გადმოცემისას კავშირი და ძველ ქართულში გაცილებით უფრო ხშირად იხმარებოდა. ვიდრე დღეს. ეს ერთი განსხვავება ძველსა და ახალს შორის. მეორე მხრივ, რატული რიცხვითი სახელის შემადგენელი მარტივი რიცხვები ფუთის სახით იყო წარმოდგენილი. ბრუნვის ნი-შანი არც ერთს არ ჰქონდა. აქ მხედველობაში გვაქვს ახლა შემადგენელი ნაწილი; გარდა უკანასკნელისა, რომელიც კონტაქტის შესატყვისად იყო გაფორმებული. სათანადო შემთავრებებში ეს უკანასკნელიც ფუთის სახით (ე. ი.

¹ ვ. თოფურია, ოცობითი თელის სისტემისათვის ქართულურ ენებში, თბილ. უნივ. მოამბე, ტ. VI, 1926, გვ. 292—296.

წრფელობითი ბრუნვის ფორმით) შეიძლება ცოფილიყო წარმოდგენილი. ამის მაგალითებია:

ესე დასანი... სამეოც და ოთხ ათას და ოთხას, რიცხ. 26, 43¹; ...ექუსას ათის და შუდას და ოც და ათ, იქვე, 26, 51; რიცხვ იგი მათი... სამეოც და ორ ათას და ოთხას, იქვე, 1, 39; ას ერგასის და ერთ ათას და ოთხას და ერგასის, იქვე, 2, 16 (=151,450); ოც და ათხუთმეტ ათას და ოთხას, იქვე, 2, 23; ას ერგასის და შუდა ათას და ექუსას, იქვე, 2, 31 (=157,600); ეპოვეთ... ორ ათას ორას სამეოც და ათი სული, წარტყ. 62, 23; ეპოვეთ... ცხრა ათას რუას და ცხრამ სული, იქვე, 63, 23 და სხვა.

არის ზოგჯერ ისეთი შემთხვევები, როცა ათასები გაყოფილია დათი, მაგალითად: რიცხვ მათი... ექუსას ათას და სამ ათას და ხუთას და ერგასის, რიცხ. 1, 45; 2, 35 (=603,550). არსებითად ამგვარი წესითაა ნაწარმოები აგრეთვე რიცხვი 32: წელსა მეოცდაათესა და მეორესა არტაშეს, მეფისა ბაბილონელთაჲსა, შევედ მე წინაშე მეფისა, ნეემია 13, 5 (в тридцать второй год). 32 აქაც დაშლილად არის წარმოდგენილი: 30+2. შეიძლება აქ გვქონდეს თვლის ათეულებრივი სისტემის ყრუ გამოძახილი.

3. კაოდენობითი კრისხვითი სახელუბის ფორმა

კაოდენობითი რიცხვითი სახელები კონტექსტში ჩვეულებრივ წრფელობითი ბრუნვის ფორმით გვხვდება. ეს შეეხება როგორც იმ შემთხვევებს, როცა რიცხვითი სახელი არ წარმოადგენს განსაზღვრებას, ცალკეა აღებული, ისე ისეთებშიც, როცა ისინი განსაზღვრებადაა გამოყენებული, არსებითს სახელს ერთვის, ამ შემთხვევაში, ცხადია, რიცხვითთან ერთად არსებითი სახელიც წრფელობითი ბრუნვის ფორმით იქნება წარმოდგენილი. აშნაირი შემთხვევები უფრო ხშირად მაშინ გვაქვს, როცა რიცხვითი და არსებითი დროის გარეშობას გამოხატავს (ექუს წელ სთესო), უჩვენებს წლოვანებას, გამოხატავს ზომა-წონას (ას სამეოც უტევან, ოც და ათ სიკლა) და სხვა. საერთოდ ძალზე ხშირია რიცხვითისა და არსებითის წრფელობითის ფორმით გამოყენება სხვა ჩვეულებრივს შემთხვევებში. მათ შორის ისეთ შემთხვევებში, როცა ეს რიცხვითი ქვედებარედ გამოყენებული არსებითის განსაზღვრებას წარმოადგენს (სამ კაც დავეს, ორ კაც გამოწნდეს). ეს უნდა იყოს რიცხვითისა და არსებითის რიცხვში შეწყობის უძველესი სახეობა. პირველად რიცხვითი და არსებითი ყველა შემთხვევაში წრფელობითად ფორმით (და, მაშასადამე, მხოლოდ რიცხვში) უნდა ყოფილიყო ერთმანეთთან შეწყობილი. ძველ ქართულში დაცულია ამ ვითარების შედარებით კარგად შემონახული სურათი. აქ აღარ შევედგებით დაჯგუფებას იმისდა მიხედვით, თუ რა ფუნქცია აქვს თითოეულ მათგანს სპეციალურად შემთხვევაში, და ერთად მოვიყვანოთ მათ.

¹ რიცხვითადან მოყვანილი მაგალითები შიქეთის ბიბლიიდანაა აღებული, გარდა პირველი ფორმის (26, 43, 26, 51); ეს ფორმისგან ილ. აბუ ლაჰის მიერ გამოყენებული ნაწარმოებიდან მოგვყავს (დბილ. ენბ. შრომები, ტ. 18, 1911).

რიცხვითი სახელი იხმარება დამოუკიდებლად

ამ შემთხვევაში რიცხვითი სახელი უფრო ხშირად შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილს (შემასმენლის) წარმოადგენს, უფრო იშვიათად შეიძლება ქვემდებარისა და პირდაპირი დამატების როლშიც იყოს მოქმედი, მაგრამ ასეთი შემთხვევები საერთოდ ნაკლებია:

არლარა არიან იგინი **ორ**, არამედ ერთ ჯორც, მ. 19, 6; მრ. 10, 8; გალითრევედა ბადესა მას ქუეყანად, საყსესა დიდ-დიდითა თევზითა, რომელი იყო **ას ერგახის და სამ**, ი. 21, 11; და ყვნა იგინი **ათორმეტ**, მრ. 3, 14 C; და იყვნეს ძენი მისნი **შვიდ** და ასულნი მისნი **სამ**, იობ 1, 2; და იყო საცხოვარი მისი ფრიად! ცხოვარი **შვიდ ათას**, აქლემები **სამ ათას**, უღლეული ხარი **ხუთას**, ვირი ჭდალი შოფარი **ხუთას**, იობ 1, 3; იყო ყოველი სული იაკობისა **სამეოც და ათხუთმეტ**, გამოსლევ. 1, 5; უკუეთუ ემოვნე მუნ **ორმოც** და **ხუთ**, დაბ. 18, 28, რასაკვირველია, ყველა ამ შემთხვევაში ამ რიცხვითებთან იგულისხმება გარკვეული არსებითი, მაგრამ ეს უკანასკნელი სხვადასხვა ნიშნით არ არის წინადადებაში წარმოდგენილი.

რიცხვითი სახელი იხმარება არსებითთან ერთად
(მის განსახლვრებად)

ყველაზე ხშირად და ბუნებრივად რიცხვითი სახელი მაინც არსებითთან ერთად იხმარება, ესაა ყველაზე გავრცელებული და ტიპობრივი შემთხვევა რიცხვითი სახელების ხმარებისა. ეს ასეც უნდა იყოს: დათვლა და რაოდენობის ჩვენება მხოლოდ არსებითი სახელისა (საგნისა) შეიძლება. ამ შემთხვევაშიც, როგორც ვთქვით, **ორივე** ეს სახელი წრფელობითი ბრუნვის ფორმითაა წარმოდგენილი, მაგალითები:

კაცსა ვისმე ესხნეს **ორ ძე**, მ. 21, 28; ლ. 15, 11; ამა **სამ კაც** დგეს ზე და მისა, დაბ. 18, 2; ლაბანს ესხნეს **ორ ასულ**, იქვე, 29, 16; სიბას ესხა **ათხუთმეტ ძე** და **ოც მონა**, 2 მეფ. 9, 10; **ხუთ ქმარ** გესხნეს, ი. 4, 18; იყვნეს ჩუენ თანა **შვიდ ძმა**, მ. 22, 25 C; არა **ათორმეტ ეამ** არს დღისამ, ი. 11, 9 C; მოიღო მური... ვითარ **ას ლიტრა**, ი. 19, 39 C; რომელი შორავს იერუსალიმსა **ას სამეოც უბევან**, ლ. 24, 13; ოდეს-იგი დაეკმნეს ცანი **სამ წელ** და **ექუს თითუე**, ლ. 4, 25; ესე იყო ქუთრივ ვითარ **ათხუთმეტ და ოთხ წელ**, ლ. 2, 37 C; (გუიქუს) **ხუთ კუეზა** და **ორ იევზ**, მრ. 6, 38 C; არა შორს იყვნეს ქუეყანასა, არამედ **ორას წერთა** ოდენ, ი. 21, 8; გვმნეთ აქა **სამ ცალადარ**, მ. 17, 4; იფარვიდა თავსა თჳსსა **ხუთ თითუე**, ლ. 1, 24; იყვნეს მკამელნი იგი მის პურისანი **ხუთ ათას კაც**, მრ. 6, 44 C.

მაგალითები გმარია, შეიძლება დასკვნის სახით ვთქვათ, რომ რიცხვითი სახელისა და არსებითის შეთანხმება ძველ ქართულში ხდება წრფელობითს ბრუნვაში. ეს არის ძირითადი წესი, რომელიც უფრო ძველი ვითარების ასახვას წარმოადგენს.

წრფელობითი ბრუნვის გარდა, რიცხვითი სახელისა და არსებითის შეთანხმება ხდება სახელობითშიც. ეს განვითარების შემდგომი საფეხურის

ასახვია. იგი გვაჩვენებს წრფელობითი ბრუნვის თანდათან რღვევისა და სახელობითი ბრუნვის თანდათან ჩამოყალიბებისა და განმტკიცების პროცესს. მაგრამ ორივე ამ საფეხურისათვის საერთო დამახასიათებელი თვისებების გარეშეა, რომ სახელები მხოლოდითი რიცხვის ფორმით გვევლინება, იქ არ არის მრავლობითი. საკითხი არსებითად სახელობითში შეწყობილ სახელებს ეხება, რადგან წრფელობითს ბრუნვას, როგორც აღვნიშნეთ, არც გააჩნია წარ-თანხანთი მრავლობითი.

რიცხვითი სახელები ამ შემთხვევაშიც შეიძლება იყოს დამოუკიდებლად ნახმარი და ახლდეს არსებითს სახელს განსაზღვრებად. მოვიყვანოთ მაგალითები:

რიცხვითი სახელები დამოუკიდებლად

გამოიღოს (ნაყოფი) ერთმან თუ და ათი და ხამშეოცი და ასი, მრ. 4, 8 C; და დასხდა მწყობრად-მწყობრად ას-ასი და ერგახის-ერგახისი, მრ. 6, 40; მიიღე ჯელით-წერილი შენი და დაწერე ოთხშეოცი, ლ. 16, 7; აქმნა მას ზედა და შესძინა სხუადღა ხუთი, მ. 25, 16 და სხვა.

ყველა ამ მაგალითში აღვიღად იგულისხმება არსებითი, რომელთანაც იხმარება რიცხვითი სახელი. პირველ მაგალითში ასეთი არსებითია ნაყოფი. მეორეში — კაცები, მესამეში — საწნეხელი ზეთისაჲ, მეოთხეში — ქანქარი. აქ არსებითი სახელები გამოტოვებულია სტილისტიკური მოსაზრებით, განმეორების ასაცილებლად. ამნაირი შემთხვევები საერთოდ ცოტაა.

რიცხვითი სახელები არსებითთან ერთად

ორი თევზი, მ. 14, 17; სამი ტალავარი, მრ. 9, 5 C; ოთხი წილი, ლ. 19, 8 C; ხუთი ქანქარი, მ. 25, 15; შვიდი პური, მ. 15, 34; ათი მნაჲ, ლ. 19, 18; ათორმეტი გოდორი, მ. 14, 20; ათრვაშეტი წელი, ლ. 13, 16; ოც და ათი ვეცხლი, მ. 26, 15; ოც და ათრვაშეტი წელი, ი. 5, 5; ასი ღრბქანი, მ. 18, 28; ძოდო მან ორასი ჯუეზაჲ პური და ორი საწყაული ღვინო და ხუთი ცხოვარი მომზადებული და ხუთი ჯვშირი წალი და ჯვშირი ერთი სკიპი, ორასი ლელჳს-კუერი, 1 მეფ. 25, 17; ოთხასი ათასი კაცი, მსაჯ. 20, 2; გარდაუწყო მას ექუსი საწყაული ქრთილი, რუთ 3, 15 და სხვა.

რიცხვითი და არსებითი სახელობითს ბრუნვაში უმთავრესად მაშინ არის წარმოდგენილი, როცა ეს არსებითი ქვემდებარება (ოცი წელი არს) ან პირდაპირი დამატება (გარდაუწყო ექუსი საწყაული ქრთილი). მაგრამ, როგორც ვნახეთ, აღნიშნული სახელები პირველ ხანებში ასეთ შემთხვევაშიც წრფელობითს ბრუნვას მიმართავენ (ორ კაც გამოჩნდეს, შთაისხის ოთხოვლჳს მათგანმან ორ ანუ თუ სამ საწყაულ), ამიტომ სრულებით არ არის გასაყიერი, თუ ერთი და იგივე მაგალითი ხან ერთი სახითაა მოცემული, ხან მეორით, ე. ი. რიცხვითი არსებითთან ხან წრფელობითშია შეწყობილი, ხან სახელობითში, ასეთია, მაგალითად:

(ჯუაქუს) ხუთ ჯუეზი და ორ თევზ (მრ. 6, 38 C). მაგრამ: ხუთი პური და ორი თევზი (იქვე DE); დაეყო წილოვნებასა შინა ათურამეტ წელ (მ. 9, 20 D).

მაგრამ:... ათორმეტი წელი (იქვე E); ვეძნეთ აქა სამ ტალავარ (მრ. 9, 5 DE).
მაგრამ: ვეძნეთ სამი ტალავარი (იქვე C) და სხვა.

აქედან გამომდის, რომ ორ თევზ და ორი თევზი ძველ და ახალ ფორმებშია უნდა ჩავთვალოთ, მათ სხვადასხვა ფუნქცია არ გააჩნიათ.

4. რიცხვითი სახელის არსებობისა და მრავლობითობის წყვეტის საკითხი

როგორ დგას რიცხვითისა და არსებობის მრავლობითის რიცხვში წყვეტის საკითხი? რა ურთიერთობაშია ერთმანეთთან ორი თევზი და ორი თევზნი? ამ საკითხზე ზემოთ (გვ. 470) ნაწილობრივ უკვე იყო საუბარი. ზემოთ განხილული მაგალითები (ორ თევზ, ორი თევზი) ცხადად გვიჩვენებს, რომ თავდაპირველად რიცხვითი სახელის არსებობის მხოლოდობის რიცხვში წყვეტოდა. ეს გასაგებია: რიცხვითი სახელის თვით ბუნება განსაზღვრავდა იმას: იგი ხომ გარკვეულ რიცხვზე მიუთითებს, თავისი ფაქტით უჩვენებს გარკვეულ რაოდენობას, ამიტომ სხვა, მეორე საშუალებით, მრავლობითის ფორმით მისი გამოხატვა აღარ წარმოადგენდა საჭიროებას. მხოლოდ შემდეგ, როდესაც ვითარებაში, სხვადასხვა მიზეზის გამო, რომელთა შორის შეზღუდული ენების გავლენას ვერ გამოვრიცხავთ, ხდება მრავლობითის რიცხვში შეთანხმება, რიცხვითსა და არსებობის ურთიერთობის ნიშნები. ეს გარემოება წარმოადგენს რიცხვითისა და არსებობის შერწყმას და რიცხვში წყვეტის მეხამე საფუძვლად: ორ თევზ, ორი თევზი, ორი თევზნი, — ასეთია ამ პროცესის განვითარების სამსაფუძვლიანი ხაზი. ძველ ქართულში ჩვენ გვაქვს სამივე სახის მაგალითები. პირველ ორზე ზემოთ უკვე გვქონდა ლამარაგი, ახლა უფრო ახლო განვიხილოთ მესამე.

პირველად უნდა აღვნიშნოთ, რომ მრავლობითობის ნიშნად შეიძლება გამოყენებულ იქნეს როგორც ეზ, ისე ნარი და თანი. მაგრამ მათ შორის პრინციპული სხვაობაა: აქ ჩვენ მხედველობაში ის კი არა გვაქვს, რომ ეზიანი მრავლობითი ზმნის მრავლობითის რიცხვში ჩვეულებრივ ვერ ითანხმებს, არამედ ის, რომ ეზ სუფიქსი შეიძლება დაერთოს მხოლოდ არსებობის სახელს. მაგრამ არასდროს რიცხვითს, მაშინ როდესაც ნარი და თანი თანაბრად ურთვით როგორც არსებობის, ისე რიცხვითს. არ შეიძლება ნარი და თანი მხოლოდ არსებობის ერთოდეს და არ ჰქონდეს რიცხვითს. სხვათადასა, რომ ვთქვათ, მრავლობითის რიცხვში ნამდვილი შეთანხმება მხოლოდ ნარი-თანი მრავლობითში გვაქვს. ეზიანი მრავლობითი შეთანხმებას არც გვიჩვენებს, ის, თუ შეიძლება ისე ითქვას, ცალმხედ დამოკიდებულებას გამოხატავს. მოვიყვანოთ ამ უკანასკნელის ორიოდ მაგალითი: იბი ეტლება გამოვიდოდა შორის ორთა მთათა, ზაქარ. 6, 1. ეს მაგალითი შეაფიქრებელია ზემოთ აღნიშნულისა: ეზ მხოლოდ არსებობის აქვს (ეტლ-ეზი), რიცხვითს ის არ გააჩნია (ოთხი), თა კი ორივეს მოეპოვება: ორ-თა მთა-თა, ეს არის მყარი წესი, რომელმაც გამოწველისი არ იცის. სხვა მაგალითები:

ერგასისი ლილვები უკმნე ერთ კერძოსა მას მეორესა ეზოსა შესაკინძველად, გამოსლვ. 26, 5; და ჰქმნე კარშიეები ერგასისი ოქროსაჲ, იქვე, 26, 6; ახი ხუფის-თავეები ასისა მის ქანქარისაჲ, იქვე, 39, 5.

როცა ნაზი და თანი არის წარმოდგენილი, ისინი, როგორც ვთქვით, თოიფეს (რიცხვითსა და არსებითს) აქვს.

მაგრამ აქ იმალება ახალი კითხვა: ხომ არ არის რაიმე განსხვავება მხოლობითისა და მრავლობითის ფორმებს შორის? სხვადასხვა შემთხვევაში ხომ არ იმარება მხოლობითი და მრავლობითი, ვთქვათ. ორი დრაჰკანი და ორნი ავაზკანი, ორი საწოსელი და ორნი კაცი, სამი ტალავარი და სამნი ძმანი, შვიდი პური და შვიდი ეშმაკი და სხვა.

აქ ორნაირი ფორმის სხვადასხვა ფუნქციით ხმარებასთან არ უნდა გვექონდეს საქმე. ამას ყველაზე მეტად ადასტურებს ისეთი შემთხვევები, როცა ერთი და იგივე რიცხვითი და არსებითი ხან მხოლობითის, ხან მრავლობითის ფორმით არის წარმოდგენილი. მაგალითად: ორი თევზი, მ. 14, 17; მრ. 6, 41 DE და: ორნი თევზნი, მრ. 6, 41 C; ორი მწულილი, ლ. 21, 2 და: ორნი მწულილნი, მრ. 12, 42; შვიდი პური, მ. 15, 34; მრ. 8, 6 DE და: შვიდი იგი პურნი, მრ. 8, 6 C; შვიდი ეშმაკი, მრ. 16, 9 და: შვიდი ეშმაკნი, ლ. 8, 2; ხუთი ეზოჲ, გამოსლვ. 26, 3 და: ხუთნივე იგი ეზონი. იქვე; ხუთი იგი პური, მ. 14, 19 და: ხუთთა მათგან პურთა ქრთილისათა, ი. 6, 13 და სხვა.

მხოლობითი და მრავლობითი სხვადასხვა სახელთან სხვადასხვანაირად რომ იყოს ნაზნარი, ასე განურჩევლად არ გვექნებოდა გამოყენებული ორივე შემთხვევა ერთსა და იმავე სახელთან. აქ, ცხადია, არჩევანი თავისუფალია: ენა ხან მხოლობითის მიმართავს, ხან მრავლობითს. მაგრამ ერთი კია აღსანიშნავი: უფრო მეტად მრავლობითი რიცხვის ფორმები თითქოს მაშინ გვაქვს, როცა არსებითი სახელი სულიერია საგნის სახელს წარმოადგენს, ხოლო მხოლობითისა მაშინ, როცა უსულო საგნის სახელთან გვაქვს საქმე. ამიტომ გვაქვს, ერთი მხრივ: ორნი ავაზკანი¹, ორნი ანგელოზნი, ორნი ბრწანი, სამეოც და ათნი მოხუცებულნი, ორნი ჯაყნი, ორნი გურიტნი, ორნი კაცი, ორნი მოწაფენი, ორნი ძენი, ორნი ძვრის-მოქმედნი, ორთა უფილოა, შვიდი ძმანი, ხუთნი ძმანი, ხუთნი ქალწულნი, ათთა მონათა, ოთხნი მღვდენი, ორნი ასულნი, ორნი ცოლნი, ორნი მჭეეალნი, ათორმეტნი ყრმანი, შვიდნი ზროხანი, ორნი ცხოვარნი და სხვა მრავალი. ექვი არაა, რიცხვითი სახელების მრავლობითში შეწყობა, უაირველეს ყოვლისა, სწორედ ამ ტიპის სახელებში პოვებდა გაურკვევლას.

მეორე მხრივ, როგორც აღნიშნული გვექონდა, გვაქვს: ოთხი წელი, ოთხი დღე, ორი კუარტი, ორი მწულილი, ორი საწოსელი, ორი ქანქარი. ასი ლიტრაჲ, ასი მარი, ასი სათუელი, ასი საწინებელი, ხუთი დრაჰკანი, ოც და ათი ვეცხლი, ოც და ათრვამეტი წელი, სამი დღე, სამი ტალავარი, ხუთასი დრაჰკანი, ექუსი საწყაული, ოც და ათი სატირი, შვიდი პური და სხვა.

¹ მაგალითად ანგელოზი ფორმები ძალიან გავრცელებულია ძველ ქართულში, ადგილებს აღარ უძახებდნენ, ისე ეს ყველა ტიპსტებიდანაა ამოღებული.

აქ ჩვენ მივუთითეთ, თუ როდის გვხვდება **უზთაყრესად** რიცხვითი და არსებითი მრავლობითში და როდის — მხოლოდობითში. აქაა, მაშასადამე, **უფრო მეტი** გავრცელების საკითხი და არა წესი, აქ აღნიშნული წესს რომ წაიშოადგენდეს. მაშინ აღარ გვექნებოდა მხოლოდობითში შეწყობა სულიერი საგნის სახელებთან და მრავლობითში — უსულო საგნის სახელებთან. ასეთები კი გვაქვს, და გვაქვს კარგა ბლომად. მაგალითად: ასეთია, ერთი მხრივ: ოთხასი კაცი, ხუთი ზროხაჲ, ასი ცხოვარი, ორი თევზი, ხუთი სირი, ათი ჯორი, ათი ვირი და სხვა. ასეთია, მეორე მხრივ: დღენი რენი, სამნი პურნი, ხუთთა ქალაქთა, ორნი მწელილნი, ორნი ნაენი, ორნი ფშიტნი, ორნი ფერგნი, ორნი ჯელნი, ექუსნი დღენი, სამნი კურნი, სამნი ლანგანი, შვინი თავი ტუფილასანი, შვინი წელნი, ათასნი ეენიანი, ოთხნი გრკალნი, ექუსნი რტონი, ოთხნი ტაყუკნი, ორნი ივი ფიცარნი, შვინი სანთელნი, ორნი თირკუმელნი და სხვა.

შეგნიშნავთ აქვე, რომ ადამიანის სხეულის ის ნაწილები, რომლებიც ადამიანს ორი აქვს, რიცხვითს სახელს მუდამ (ნარ-თანად) მრავლობითში იწყობს: ორნი ჯელნი, ორნი ფერგნი, ორნი თუალნი, ორნი ყური, ორნი თირკუმელნი, ორნი ლაწუნი (ორნი ყურმაღნი), ორნი გუერდნი და სხვა (და არა: ორი ფერგი, ორი ჯელი და სხვა). აქ ისიც უნდა დავუმატოთ, რომ ამნაირ სახელებს არასდროს არა აქვს ებიანი მრავლობითი: ორი ჯელნი, ორი ფერგნი და სხვა.

მაგრამ, როდესაც რიცხვითი სახელი (ორი) არ ახლავს, ამნაირი არსებითი სახელი თავისუფლდება აღნიშნული შეზღუდვისაგან და უძველესი ნიშნების მიხედვით წარმოდგენის ბრუნვაში დგას, თუმცა მრავლობითი რიცხვის გავრცელება კი აქვს, მაგალითად: **თუალ** გასხენ და არა ხედავთ, და **ყურ** გადგან და არა გესმის, მრ. 8, 18 C. **თუალ**-სა და **ყურ**-ში აქ ნაგულისხმევია თვალები (ორი თვალი) და ყურები (ორი ყური). თუმცა თვით ეს სახელები მხოლოდობითის ფორმით არის მოცემული, რომ აქ ეს სახელები მრავლობითის შინაარსით არის ნაგულისხმევი (ორი თვალი, ორი ყური), ეს იქიდანაც ჩანს, რომ ზმნას ორივე შენთხვევაში მრავლობითის ფორმით იწყობს: **გ-ა-ბ-ენ**, **გ-ა-დ-ან**. ერთზე იქნებოდა **გ-ა-დ-ს**.

მაგრამ, ასეა, თუ ისე, მაინც უნდა დავასკვნათ, რომ არჩევანი — მხოლოდობითის ფორმებს უნდა ნიშნავდეს, თუ მრავლობითისას — თავისუფალია. ასე იყო საკმე ძველ ქართულში. მაგრამ, როგორც ენაზეთ, ეს არ იყო უძველესი მდგომარეობის გამოხატულება. უფრო ძველად, როგორც აღნიშნული გვექონდა, რიცხვითი და არსებითი ერთმანეთს მხოლოდობითში ეწყობოდა (ორ კაცი, ორ თევზ, ორი კაცი, ორი თევზი). ძველ ქართულში შემოჭრილი მოვლენა — რიცხვში შეწყობის არჩევანი თავისუფალი იყოს — შემდეგ და შემდეგ თანდათან სუსტდება და ქრება და ახალი ქართული ამ მხრივ უკვე დაუბრუნდა უძველეს ვითარებას: დღეს რიცხვითი და არსებითი ერთმანეთს მხოლოდ მხოლოდობითის ფორმით ეწყობა: ორი კაცი, შვიდი ძმა, ხუთი ქალი, ორი თევზი და სხვა. „შვიდნი ძმანი გურჯანელნი“ მხოლოდ სიმღერაშია შემორჩენი-

თხოვა
იოანე
1-50

11

2

ლი, რაც ძველი დროებიდან მომდინარეობს და დღეს გაქვავებული ფორმითაა დაცული.

დაახლოებით ეგვემ უნდა ითქვას განუსაზღვრელი რიცხვითის—მრავლის—შესატყუარე: ისიც ხან მხოლოდითში ეწყობა არსებითს, ხან მრავლობით. ში. ამიტომ, ერთი მხრივ, გვაქვს: ნაყოფი მრავალი, ი. 15, 5; ჟამი მრავალი, მხ. 6, 35 C; ერმან მრავალმან, ი. 12, 9 C. ხოლო, მეორე მხრივ, ასეთი ფორმებიც არის: მრავალნი გუამნი, მ. 27, 52; ერნი მრავალნი, მ. 12, 15 C; მრავალნი მეზუერენი და ცოდვილნი, მ. 9, 10; მრავალთა მდიდართა დადევს ფრიად, მრ. 12, 41 და სხვა.

5. ჩიცხევის ანოვით გამოხატვა

რიცხვებს ძველი ჩვეულებრივ სიტყვებით წერდნენ. თუმცა არაბული ციფრების გამოყენების ნიმუშები უკვე X საუკუნიდან გვხვდება, „მაგრამ მაინც ციფრების საყოველთაოდ ხმარებამ ჩვენში გვიან მოიკიდა ფეხი: მეოთხეამეტე საუკუნემდის რიცხვების გამოსახატვად ასოებს ხმარობდნენ ჩვეულებრივ“¹.

ჩვენი ანბანის პირველი ცხრა ასო ერთეულებს გამოხატავდა (ა=1, ბ=2, გ=3, დ=4, ე=5, ვ=6, ზ=7, მ=8, თ=9). შემდგომი ცხრა—ათეულებს (ი=10, კ=20, ლ=30, მ=40, ნ=50, ა=60, ო=70, პ=80, ჟ=90). შემდგომი ცხრა—ასეულებს (რ=100, ს=200, ტ=300, ჯ=400, ფ=500, ქ=600, ლ=700, ყ=800, შ=900). ხოლო უკანასკნელი ცხრა—ათასეულებს (ჩ=1000, ც=2000, ძ=3000, წ=4000, კ=5000, ხ=6000, გ=7000, ჯ=8000, ჰ=9000). ანბანის უკანასკნელი ასო ზ 10.000-ს აღნიშნავდა, ამ რიცხვს ბევრი ეწოდებოდა. ნულისათვის არ არსებობდა სათანადო ნიშანი, ამიტომ მისი აღვლილი ცარიელი იყო, მაგალითად: 101 ორი ნიშნით გადმოიცემოდა: რა (ას და ერთ), 5002-ც ორი ნიშნით გადმოიცემოდა კზ (ხუთ ათას და ორ) და სხვა. როდესაც ასოებს რიცხვების გამოხატვა ჰქონდათ დაკისრებული, მათ ქარავნით წერდნენ. ასოების რიცხობრივი მნიშვნელობის შესახებ გამოკვლევა აქვს ა. შანიძეს და ამიტომ აქ აღარ განეგარძობთ სიტყვას. დაინტერესებულ პირთ იქ შეუძლიათ ნახონ სხვა საჭირო ცნობები². დასასრულ, მოვიყვანთ ასოების რიცხობრივი გამოყენების რამდენიმე ნიმუშს:

11=ია, 15=ეგ, 18=იშ, 19=ით; 22=კბ, 24=კდ, 27=კზ, 28=კშ; 33=ლგ, 44=მდ, 56=ნვ, 61=აა, 77=ოზ, 89=ბო, 94=ედ; 103=რგ, 106=რვ, 109=ბო, 111=რია, 115=რეგ, 118=რიშ, 124=რკდ, 176=როგ, 237=სლზ, 345=ტმე, 499=ვეთ, 518=ფიშ, 652=ქნზ, 777=ლოზ, 821=ყკა, 987=შპზ; 1007=ჩზ, 1016=ჩივ, 1275=ჩსოგ, 1955=ჩშნე, 2345=ცტმე, 3333=ძტლგ, 4444=წვმდ, 5183=ჭრპგ, 6001=ხა, 7800=გყ, 8070=ჯო, 9002=პზ, 9060=ქა, 9011=პია, 9111=პრია; 10000=ზ, 10006=ჟვ, 10025=ჰკე, 12800=ჰცე, 15694=ჰქქედ და სხვა.

¹ ა. შანიძე, რიცხობრივი მნიშვნელობა ასოებისა: ძველი ქართული ენა და ლიტერატურა, 1953, გვ. 314.

² ნ. დასახელებული ნაშრომი.

6. რადიკალიზაციის რეკლამის მიზნით წარმოებული სიტყვები

რადიკალიზაციის რეკლამის მიზნით წარმოებული სიტყვები, რომლებიც გამოყენებით გვაქვს წარმოებული ზღუდრული, ზღუდრული, ათეული, ოცდაათეული, ერგასეული (ერგასისეული), სამოცეული, ასეული, ბერეული და სხვა. ყველა ამ წარმოებას ერთნაირი მნიშვნელობა არა აქვს.

ა) ზღუდრული ნიშნავს მეხუთედს, მეხუთედს ნაწილს; ათეული ნიშნავს მეათედს, მეათედს ნაწილს. ამის მაგალითებია:

და ვაგნ ესრით ფარათ და დაიდგინენ ადგილთა მთავარი ქუეყანისა ზედა და ზღუდრული ოლილდ უოვლისაგან ქუეყანისა ეგვრისაჲსა ზღუდრული ამოთ წელთა ნაყოფიერებისათა, დაბ. 41, 34. შდრ. რუს. თარგმანი: ...и собирать в семь лет изобильную часть всех произведений земли Египетской.

...მოიღებთ ათეულსა პიტნაისა და ცერცოვასა და ჰირაკისასა, მ. 23, 23. რუს. თარგმანი: дайте десятину с мяты, аниса и тмина; ათეულსა შევსწირავ ყოვლისაგან მონაგებისა ჩემისა, ლ. 18, 12. რუს. თარგმანი: даю десятую часть из всего, что приобретаю; რადიკალიზაცია მომცეს მე, ათეული მიგეცე შენ, დაბ. 28, 22, რუს. თარგმანი: ...и дам тебе десятую часть.

ახალმა სალიტერატურო ქართულმა სრულებით არ იცის ამ წარმოების ამგვარი მნიშვნელობა. ათეული დღეს არის „საანგარიშო ერთეული, რომელიც ათ ცალს შეიცავს“ (ქართ. ენის განმარტ. ლექსიკონი, ტ. I, 1950).

ბ) ზღუდრული (აბო 188, 5 და სხ.) ნიშნავს კვირის 7 დღეს, ერთ კვირას (неделя). ამ სიტყვის სინონიმი იყო ძველ ქართულში მსგეფსა (ცხოვრებად იოვანესი და ეფთჳმესი, 1946, 68, 22; 104, 21).

გ) სხვა მნიშვნელობით იხმარებოდა ოცდაათეული, სამოცეული და ასეული. ესენი შესაბამისად აღნიშნავენ: ერთი ოცდაათად, ერთი სამოცად, ერთი ასად, ე. ი. ოცდაათჯერ, სამოცჯერ, ასჯერ მეტს. ამ სიტყვების ეს მნიშვნელობა ჩანს შემდეგი ადგილებიდან:

სხუამ (თესლი) დავარდა ქუეყანასა კეთილსა და მოსცენდა ნაყოფსა, აღმოვიდოდა და აღორძნდებოდა და მოაქუნდა ოცდაათეული, სამოცეული და ასეული, მრ. 4, 8; ნაყოფი გამოიღიან ოცდაათეული, სამოცეული და ასეული, მრ. 4, 20. აღნიშნავს ოთხთავში აღიარა ასეთი წარმოება, მაგრამ მისი გამოსატყვის ფორმა უფრო გასაგებებს ხდის ოცდაათეული და მის მსგავს ფორმათა მნიშვნელობას, მაგალითად: (ნაყოფი) გამოიღიან ერთმან ოც და ათი და სამეოცი და ასი, მრ. 4, 20. ეგვედ მეორდება მეორე მითითებულ ადგილასაც: ნაყოფი გამოიღიან! ერთმან ოც და ათი, ერთმან სამეოცი და ერთმან ასი, მრ. 4, 20. ამ მაგალითებში „ოცდაათეული“ და „ერთმან ოც და ათი“=ერთი ოცდაათად, ე. ი. ოცდაათჯერ მეტი; „სამოცეული“ და „ერთმან სამეოცი“=ერთი სამოცად, ე. ი. სამოცჯერ მეტი; „ასეული“ და „ერთმან ასი“=ერთი ასად, ე. ი. ასჯერ მეტი.

არსებითად ასეთივე მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს **ბევრეულ**-საც, რომლის მნიშვნელობაცაა: ათი ათასი, ათიათასობით, ე. ი. მრავალი.

აქედან ჩანს, რომ **ეულ**-ს **ჯერ**-ის მნიშვნელობა აქვს ორივე შემთხვევაში (ა, გ): ზუთეული=ზუთჯერ (ნაკლები), ათეული=ათჯერ (ნაკლები), ოცდაათეული=ოცდაათჯერ (მეტი), სამოცეული=სამოცჯერ (მეტი), ასეული=ასჯერ (მეტი).

დ) **ოცდაათეული**, კერძოდ, საწყაოს სახომი იყო და დაახლოებით 10 კოდს (30 ფუტს) უდრიდა (ლ. 16, 7). მისი შესატყვისი სიტყვაა აგრეთვე **სათუფლი** (იქვე C).

ე) **ერგასეული** (**ერგასისეული**) ნიშნავდა: ორმოცდაათ-ორმოცდაათს, ორმოცდაათობით, по пятидесяти (ლ. 9, 14).

რიცხვით სახელთაგან წარმომდგარია აგრეთვე სხვადასხვა სახის კომპოზიტები, სახელები, ზმნები და სხვ., როგორცაა: ათასის-თავი, ერგასის-თავი, ასის-თავი, ათის-თავი, ათ-ქალაქი¹, ერთ-ბაშად, ერთ-თვალი (=ცალთვალი), ერთ-კერძო, ერთ-შაბათი (=კვირა, воскресенье), ერთ-წელი (=ცალწელი), ერთ-გუამი, ერთ-ხაზვა (=ერთი აზრისა), ერთ-ნება (=ერთი ნებისა), ექუს-ფრთე (ექსფრთიანი), ერთ-არსება, ერთ-არსი, ერთ-სული, ორ-გან, ორ-გული (ცხიერი, дуравый, лицемерный), ორ-გულება (შეეშვება), ოთხ-ფერტი (გამოსლვ. მ. 16), ოთხ-მუკლელი, ოთხ-კერძო, ორ-კეცი, ორ-თოვი, სამ-გუამოვნება, სამ-ძალი, სამ-კეცი, სამ-კედელი, სამ-ჟამი, ცხრა-ჟამი, მო-ათ-ევსება|—მეათედის მიცემა (გადასახადში) და სხვა.

ასეთივე კომპოზიტებია აგრეთვე: თითო-სახე, თითო-ფერი, თითო-პირი, მრავლის-მეტყუელი, მრავლის-მეტყუელება, მრავალ-სასყიდლისა, მრავალ-სახე, მრავალ-მოწყალე, მრავალ-ძალი და სხვა.

7. რიგობითი რიცხვითი სახელები

რიგობითი რიცხვითი სახელი წარმოებულია სათანადო, როდენობითი რიცხვითი სახელის ფუძისაგან თავში **მე**-ს და ბოლოში **ე**-ს დართვით². ასეა მიღებული **მე-ორ-ე**, **მე-სამ-ე**, **მე-ათ-ე** და სხვა, რთული სახელებიც ასე იწარმოება: **მე-ათერთმეტ-ე**, **მე-ათორმეტ-ე**, **მე-ორმეტ-ე**, **მე-ერგასის-ე** და სხვა. მაგალითები:

მეორე: და მოვიდა მეორე იგი (შონაჲ) და თქვა, ლ. 19, 18; მეორე-მან შეირთო იგი და მოკუდა, მრ. 12, 21; წელიწადსა მეორესა, დაბ. 17, 21.

მეორე-ს ძველ ქართულში უდრიდა აგრეთვე **მერმე**, რომლის შედგენილობიდანაც შეიძლება გამოიყოს იგივე **მე**-ე აფიქსები: იყო მუნ მარიამ მავდანელელი და მერმე მარიაში, მ. 27, 61 C (DE-ში=სხუა მარიამ; რუს.: дьян Мария); უკუეთუ მიერცა გლეწნიდენ თქუნ, წარივლტოდეთ მიერ მერმესა (ქალაქსა), მ. 10, 23 C, ამ მნიშვნელობის გამო

¹ ნაკუთარი სახელია, Декаполис.

² ა. შანიძე, გრამატიკა, 40.

ეს სიტყვა **ნ.** მარს სვანური წარმოშობისად მიაჩნდა¹; მაგრამ იგი ცთე-
ბოდა.

მესამე: მერვე კუალად მოაგლინა **მესამე** (მონამ), ლ. 20, 12; ეგრევე
(ყო) მეორემან და **მესამე** ვიდრე შუადმდე, მ. 22, 26; გამოვიდა **მესამესა**
ქამსა, მ. 20, 3.

მეოთხე: **მეოთხე** დღე არს, ი. 11, 39; **მეოთხესა** საჭუმეღესა ღამე-
სასა მოვიდა მათა იესუ, მ. 14, 25.

მეხუთე: **მეხუთე** ნათესავი, გამოსლვ. 13, 18.

მექუსე: ვითარცა იყო ქამი **მექუსე**, მრ. 15, 33; ესე **მექუსე**
თთუშ არს მისი, ლ. 1, 36; თთუესა **მექუსესა** მოვიღინა გაბრიელ ანგელო-
ზი, ლ. 1, 26.

მეშადე: დღე იგი **მეშადე** წმიდა წოდებულ იყოს თქუენდა, გა-
მოსლვ. 12, 16; გუშინ **მეშადესა** ქამსა დაუტევა იგი სიტყვან, ი. 4, 52.

მერვე: **მერვესა** მას დღესა მოვიდეს წინა-დაცუეთად ყრმისა მის,
ლ. 1, 59 C.

მეცხრე: განვიდა მეექუსესა და **მეცხრესა** ქამსა, მ. 20, 5; ექუს ქამით-
გან დაზნელდა ყოველსა ქუეყანასა ვიდრე **მეცხრედ** ქამადმდე, მ. 27, 45.

მეთე: ქამი იყო ვითარ **მეთე**, ი. 1, 39.

მეთერთმეტე: **მეთერთმეტესა** ქამსა განვიდა და პოენა სხუანი
მდგომარენი, მ. 20, 6; მოვიდეს **მეთერთმეტისა** ქამისანი, მ. 20, 9.

მეთცამეტე: ათორმეტ წელ ძმონებდეს ქოდოლაგომორს, ხოლო
მეთცამეტესა წელსა განდგეს, დაბ. 14, 4. გვხვდება სრულიად ახალი წარ-
მოებაც: **მეცამეტე**: ქრონიკონი იყო **მეცამეტედ** ქცული რეგ, პარსლის
ოთხთავის ანდერძი, ფ. 237.

მეთათხმეტე: **მეთათხმეტესა** წელსა მოვიდა ქოდოლაგომორ,
დაბ. 14, 5.

მეთახუთმეტე: წელსა **მეთახუთმეტესა** ტიბერის კეისრისასა, ლ. 3, 1;
და იყოს თქუენდა დამარბულ ვიდრე **მეთახუთმეტედ** დღემდე, გამოსლვ.
12, 6.

მეთაშადმეტე, **მეაჩადმეტე**: ხოლო შემდგომად იერუსალიმისა
წარტყუენვითგან **მეთაშადმეტესა** წელსა, წარტყ. 65, 21.

ასე იწარმოება აგრეთვე ოცულები (ჩვეულებრივ), ასეულები (ცალკე და
ერთეულებით) და სხვა, მაგალითად:

მეორმეოცე: და დაჰწმა ვარი და წარვიდა და **მეორმეოცესა** დღესა
მივიდა მისა და ჰრქუა, პარხ. 204 ხ; და ვითარცა იყო განთიადი **მეორმეოცი-**
სა დღისაჲ, შეგარბეს ერი მრავალი, არიმ. 69, 93, 1.

მეასე: ესე არს **მეასე** იგი ცხოვარი, პოლნ. 27, 21.

მეხუთასე: **მეხუთასით** წლით მოვიდის ხეთა ლიბანისათა, სახის-
მეტ. (ისტ. ქრესტ. 281, 21).

¹ ნ. მარი, Page 81.

ასი და ერთეულები. როგორც ვთქვით ზემოთ, ძველიდ შეერთებული იყო ჯა კავშირით: ას და ერთი, ას და ორი, ას და სამი, ას და ოთხი, ას და ხუთი... ას და ათერთმეტი, ას და ათორმეტი... ას და ათხუთმეტი... ას და ათრვაშეტი და სხვა.

რიგობითად ქცევისას ეს რიცხვები მე-ს ირთავდნენ ერთეულების წინ, ას და"-ს შემდეგ, მაგალითად:

ას და მეორე: იყო გარდაცვალებად ნეტარისა მამისა ჩუენისა გრი-გოლისი რიცხუსა წელიწადთა მისთასა-ას და მეორესა წელსა, ხანძთ. 154, 13.

ას და მეჩუდმეტე: მესამე ფსალმუნი ას და მეჩუდმეტე, წარტყ. 46, 19.

ას და მეათრვაშეტე: იტყოდა ფსალმუნსა ამას ას და მეათრვაშეტე-ხა, აბო 194, 33.

ას და მეცხრამეტე (ას და მეათცხრამეტე): პირველი ფსალმუნი ას და მეცხრამეტე, წარტყ. 46, 16.

ას და მეოცე: მეორე ფსალმუნი ას და მეოცე, წარტყ. 46, 17.

დიდი რიცხვებიც (ათასეულები და სხვა), რომელნიც შეიცავდნენ ასეუ-ლებს, ოცეულებსა და ერთეულებს, მე-ს ოცეულების შემდეგ (ე. ი. ერთეუ-ლების წინ) ირთავდნენ:

დასაბამითგან გარდასრულთა წელთა ექუს ათას ხუთას ორმოც და მეათთმეტესა წელსა, ხანძთ. 154, 15. ასეთი წესი დღესაც ძალაშია.

მაგრამ უნდა აღვნიშნოთ, რომ უძველეს ხელნაწერებში რიცხობითი რი-ცხვითი სახელების წარმოება ოცეულებისაგან ზოგჯერ განსხვავებული იყო იმისაგან, დღეს რომ გვაქვს, სახელდობრ: მე ემატებოდა არა ერთეულებს, არამედ ოცეულებს, მაგალითად:

ვიდრემდის დასცეს ზღუდშ ქალაქისაჲ მეოცდაერთესა დღესა, წარტყ. 16, 3; თავისა იესუს ეწყო ოდენ ყოფად მეოცდაათესა წელსა, ლ. 3, 23.

დღეს ჩვენ ვიტყვით: ოცდამეერთესა, ოცდამეათესა.

ზოგჯერ ოცეულსაც აქვს მე-ე აფიქსები და ერთეულსაც, ორივეს სრუ-ლიდ და დიზორდინდლიდ, მაგალითად: წელსა მეცდაათესა და მეორესა არტაშეს, მეფისა ბაბილონელთასა, შევედ მე წინაშე მეფისა, ნეემია 13, 5 (რუს. თარგმანი: в тридцать первом году); დღეს გვექნებოდა: ოცდამეორმე-ტესა.

ხანდახან პრეფიქსი გვაქვს ორმაგი: ერთი — ოცეულის წინ, მეორე — ერთეულისა; სუფიქსი კი ერთია, ის ერთეულს მოსდევს, მაგალითად:

რამეთუ ვარ მეოცდა მეათექუსმეტე მეფე. ვინაჲთგან მაძინი ჩუენნი მოაფლინეს, შოქც. 43, 2. დღეს გვექნებოდა: ოცდამეათექუსმეტე.

განხილული მაგალითებიდან ჩანს, რომ რიცხობითი რიცხვითი სახელების წარმოება ოცეულებისაგან ვერ იღვა მკარ ნიადაგზე: პრეფიქსი მე ძალზე-შერ-უობდა: იგი ხან ოცეულების წინ იყო (მეოცდაათესა), ხან აქაც და ერთეუ-ლების წინაც ერთდროულად (მეოცდამეათექუსმეტე); ხანაც ოცეულებს ცალ-კე ჰქონდა თავისი პრეფიქს-სუფიქსი და ერთეულებს ცალკე (მეოცდაათესა და მეორესა). შემდეგ და შემდეგ ეს წესი დაიხვეწა და მე ერთეულების წინ დაკანონდა. ახალ სალიტერატურო ქართულში ამ მე-ს ხმარება ერთეულების

წინ ურჯუვ კანონად ითვლება. თუმცა ცოცხალ სალაპარაკო ენაში იგი ძველ-
ლებურად შეიძლება ოცეულების წინაც იდგეს.

ერთს რიგობითად პირველი შეიფერება. ასე გვაქვს ეს ძველ ქართულ-
შიც. მაგრამ რთულ რიცხვითს სახელებში (ოცეულებთან და ასეულებთან)
მაინც მოსალოდნელი მე-ერთ-ე გვაქვს. ასე, მაგალითად, როგორც ზემოთაც
ვახსენეთ, ოც და ერთი რიგობითად გვაძლევს ოც და შეერთება (წარტყ.
16, 3; 66, 13) და არა ოც და პირველსა.

ერგასის რიგობითი შესატყვისია მეერგასისე: შეერგასისება მას
დღესა სხდეს მოციქულნი, უდაბნ. 165 v. ა. ეს უფრო ძველი ვითარების ანა-
რეკლია, ვიდრე ზემოთ მოყვანილი. „ექუს ათას ხუთას ორშეოც და შეათოთხ-
შეტესა“ წელსა, ხანძთ. 154, 15. უფრო ძველი ნორმების მიხედვით მოსა-
ლოდნელი იყო: „ექუს ათას და ხუთას და ერგასის და მეოთხესა“ წელსა.

მ. რიგობითი სახელების გამოხატვა ასოების საშუალებით

როცა რაოდენობითი რიცხვითი სახელები ასოებით იყო გადმოცემული
და საჭირო იყო მათი გადაქცევა რიგობითად, ამ სახელს (ასოს ან ასოებს)
წინ რიგობითობის მაწარმოებელ მე პრეფიქსს დაუწერდნენ, ბოლოში კი ე
სუფიქსი არ იწერებოდა, მაგალითად:

მე-ბ	თავი,	აბო	184, 16 ¹	=	მეორე
მე-გ	დასდებელი,	ბილ-ეტრ.	155, 4	=	მესამე
მე-დ	დასდებელი,	"	155 v, 1	=	მეოთხე
მე-ე	დასდებელი,	"	156, 4	=	მეხუთე
მე-ვ	დასდებელი,	"	157, 4	=	მეექვსე
მე-ზ	დასდებელი,	"	157 v, 7	=	მეშვიდე

ფსილმუნი	მე-ბ,	პილ-ეტრ.	160 v, 5	=	მეორე
"	მე-გ,	"	160 v, 9	=	მესამე
"	მე-დ,	"	160 v, 21	=	მეოთხე
"	მე-ე,	"	161, 8	=	მეხუთე
"	მე-ვ,	"	162, 3	=	მეექვსე
"	მე-თ,	"	162, 16	=	მეცხრე
"	მე-ი,	"	162 v, 7,	=	მეათე
"	მე-ია,	"	163, 2	=	მეათერთმეტე
"	მე-იბ,	"	163, 7	=	მეათორმეტე

ზემოთ მოყვანილ მაგალითებში სათანადო რიცხვითი სახელი სახელო-
ბითს ბრუნებაშია წარმოდგენილი. თუ საჭირო იყო ამ სახელის სხვა ბრუნე-
ვაში დასმა, სათანადო ბრუნვის ნიშანს ბოლოს უწერდნენ. უფრო ხშირად ასეთ
სახელებს მიცემითში ეხედებოდათ კვირის დღეების სახელებთან დაკავშირებით.
მაგალითები:

¹ ასეა ზღუნაწერში. გამოცემაში, ბუნებრივია, ეს რიცხვი სიტყვიერად აჩის წარმოდგე-
ნილი: მეორე (მ. ისტ. კრესტ. 184, 16).

მე-გ-სა	ორშაბათსა,	კილ-ეტრ.	94,4	=	მესამესა
მე-დ-სა	ორშაბათსა,	"	100 v,7	=	მეოთხესა
მე-ე-სა	ორშაბათსა,	"	114, 16	=	მეხუთესა
მე-ვ-სა	კრ-სა (=კურიასა),	"	118, 7	(=	მეექვსესა)
მე-ზ-სა	ორშაბათსა,	"	140, 6	=	მეშვიდესა.

როგორც დავინახეთ, დასდებელის სათვალავი რიცხობითი სახელით აღინიშნებოდა. რიცხობითი სახელითვე აღინიშნებოდა აგრეთვე კვირის დღეები, საათი, კვირის დღეების მაგალითები ზემოთ იყო მოყვანილი. აქ ვუჩვენებ საათის მაგალითებს („საათის“ ნაცვლად ძველად უამი იხმარებოდა):

იყო უამი მესამე, მრ. 15, 25; ვითარცა იყო უამი მეექვსე, მრ. 15, 33; ლ. 23, 44; უამი იყო ვითარ მეათე, ი. 1, 39; გამოვიდა მესამესა ეამსა, მ. 20, 3; მერვე განვიდა მეექვსესა და მეცხრესა ეამსა, მ. 20, 5; გუშინ მე-შვიდესა ეამსა დიუტევა იგი სიცხემან, ი. 4, 52.

თვეების რიცხვის სახელები რაოდენობითი სახელებით აღინიშნებოდა და, მაშასადამე, ასრუებით გამოხატვისას მას წინ პრეფიქსი მე არ ჰქონდა, მაგალითად:

თუესა მაისსა ზ-სა, კილ-ეტრ. 185 v, 15; თუესა აგუსტოსა ვ-სა, კილ-ეტრ. 207, 5; თთუესა აგუსტოსა გ-სა... მასვე თთუესა აგუსტოსა კ-ვ-სა, იტენის წარწ. (ისტ. ქრესტ. 3).

ასევე მხოლოდ რაოდენობითი რიცხვითი სახელებით აღინიშნებოდა წლისა და ქრონიკონის რიცხვებიც, მაგალითად: ქრონიკონსა ზ-გ-სა (=73), ისმაიტელთა წელსა ს-ლთ-სა (=239), იქვე.

9. წილობითი სახელები

წილობითი სახელები მიიღება რიცხობითისაგან: ამ უკანასკნელის ვითარებითი ბრუნვის ფორმა აღებულია ახალ ფუძედ და შემდეგ იბრუნება ჩვეულებრივად: სამი—მესამე—მესამედ—მესამედი¹. ასე: მეოთხედი, მეხუთედი, მეექვსედი, მეშვიდედი, მერვედი, მეცხრედი, მეათედი და სხვა. მაგრამ უნდა შევნიშნოთ, რომ ამგვარი წარმოება ჩვეულებრივ არა გვაქვს ძველ ქართულში.

ამ ნაკლს ძველი ქართული სხვადასხვაგვარად ინაზღაურებდა:

ა) ზოგიერთ რიცხვითს სახელთან წილობითის მნიშვნელობით იხმარებოდა იგივე სუფიქსიანი ფორმები: ხუთეული (=1/5), ათეული (=1/10) და სხვა².

ასეთ ფორმებს ძველ ქართულშიც და ახალშიც სხვადასხვა მნიშვნელობა მოეპოვება. მაგრამ თუ ამ ფორმებში, ამით გარდა, კიდევ წილობითის გამოხატვაც იკისრეს, ეს გასაგებია: ენას არ ჰქონდა სპეციალური ფორმები წილობითი სახელებისათვის და ამ დანაკლისის შევსებაში დარჩეული სამსახური გასწია ათეულის მსგავსმა წარმოებამ, მაგრამ შემდეგ, როცა წილობითი

¹ ა. შანიძე, გრამატიკა, საფუძვ. გვ. 137.

² ნ. ანის შვანებ აქვე ზემოთ, გვ. 479—480.

სათვის სპეციალური წარმოება იქნა ჩამოყალიბებული (თუ გამოყენებული), როგორც: მესამედი, მეოთხედი და სხვა, ეულ სუფიქსიანმა წარმოებამ (ხუთეული, ათეული) ნაწილობრივ ძველი შინაარსი დაიბრუნა (უფრო ნაკლებად), ნაწილობრივ კი სრულიად ახალი მნიშვნელობა შეიძინა—ისეთი საანგარიშო ერთეულის გამოსახატავად იქცა, რომელიც გარკვეულ ცალს შეიცავს: ხუთეული—5 ცალს, ათეული—10 ცალს, ოცეული—20 ცალს და ა. შ.

(ბ) წილობითის მნიშვნელობით თვით რიცხობითი სახელები იხმარებოდა, მაგალითად: ხოლო საწყაული იგი იყო მეათე ნაწილი სამისა მისი სიწყოლისა, გამოსლვ. 16, 36. „მეათე ნაწილი“ აქ ნიშნავს „მეათედ ნაწილს“. ასეთივე აზრითაა ნახშირი მეხუთე შეზღუდვას ადგილას: და ნაყოფი მისი, რომელი იყოს, მოეცით მეხუთე ნაწილი მისი ფარასს. ხოლო ოთხი ნაწილი იყავნ თავისა თქუენისა, დაბ. 47, 24. „მეხუთე ნაწილი“ აქ არის მეხუთედი, PARTIAI PARTIS (ასეცაა რუსულ თარგმანში). აღსანიშნავია, რომ ორივე შემთხვევაში რიცხობითის სახელს ერთვის სიტყვა ნაწილი, რომელიც თითქმის თვითონ ურვენებს წილობას.

(გ) წილობის აღსანიშნავად იხმარება ქართულში ნა—ალ აფიქსები: ნა-სამ-ალ-ი, ნა-ოთხ-ალ-ი, ნა-ათ-ალ-ი და სხვა³. ამნაირი წარმოება ძველ ქართულშიც გვაქვს და რამდენადმე ისიც ავსებს ზემოთ აღნიშნულ დანაკლისს; ამის მაგალითია:

და ღრაქმე ერთი თავად-თავად ნაზოგალი ნიკლისაჲ, სიკლითა მით წმიდითა, გამოსლვ. 39, 2 (38, 26). ნაზოგალი ნაწარმოებია ზოგ-იდან (ნა-ზოგ-ალ-ი), რომელიც „ნახევარს“ აღნიშნავდა.

მაგრამ არ იქნებოდა სწორი, თუ არ დაეუმატებდით, რომ თვით ძველსავე ქართულში უკვე აქა-იქ გვხვდება წილობითი სახელის ის სახე, რომელიც დღესაა გაბატონებული, მაგალითად:

და ესრეთ იყო საცხორებელი მათი სამ ნაწილად განყოფილი: ერთი ნაწილი გლაბაკათვის და მეორე—მოწესეთათჳს და მესამედი—მათჳს, პარხ. 1314a. სწორედ ეს სიტყვა ამ ფორმით გვხვდება იოვანეს გამოცხადების ქართულ თარგმანში (თარგმანი ეკუთვნის ექვთიმე მთაწმიდელს). მაგალითად:

და მოსწყდა მესამედი დაბადებულთა ზღვსათაჲ, გამოცხ. 8, 9; დავარდა მესამედსა ზედა მდინარეთასა, იქვე, 8, 10; და გარდაიქცა მესამედი წყალთაჲ აფსინთად, იქვე, 8, 11.

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ზეენ მიერ მოყვანილ ყველა მაგალითში წილობით სახელად გვაქვს ერთადერთი მესამედი.

10. რიცხვითი სახელუბის პარენეზა

რიცხვითი სახელები შეიძლება იბრუნოს ცალკე, დამოუკიდებლად და არსებობის სახელთან ერთად. ამასთან, ამ ორ სახეობას შორის არის განსხვავება: როცა რიცხვითი სახელი არსებითთან ერთად იბრუნვის, იგი ერთ-

³ ა. შანიძე, გრამატ. საფუძვ. 33, 137.

გვიარ თავისებურებას იჩენს, რაზედაც ქვემოთ, თავის ადგილის გვექნება საუბარი. ხოლო როცა იგი ცალკეა აღებული და დამოუკიდებლად იბრუნვის, მისდევს სათანადო არსებითს სახელს: არსებით სახელსავეთ იცვლება ბრუნვისა და რიცხვში (როცა ეს უკანასკნელი კატეგორია მოეპოვება).

განვიხილოთ აქ ცალკე მდგომარეობაში რიცხვითი სახელების ბრუნება. ამ შემთხვევაში, როგორც ვთქვით, რიცხვითი სახელი, სულ ერთია, რაოდენობითი იქნება, თუ რიგობითი, საესებით ისე იბრუნვის, როგორც სათანადო არსებითი სახელი. ეს იმას ნიშნავს, რომ, მაგალითად, **ერთი** ისე იბრუნვის, როგორც **ერთი**, **სამი** — ისე, როგორც **წამი**, **ხუთი** — ისე, როგორც **წუთი**, **შვიდი** — ისე, როგორც **ჯადი** და **სხვა**. კვეცაც ისე მოუღის, როგორც არსებითებს: **რვა** — **რვისა**, **ცხრა** — **ცხრისა**, **მეოთხე** — **მეოთხისა** და **სხვა**. კუმწვი კი არც ერთ მათგანს არ მოუღის, ყველა უკუმწველია. როცა რიცხვითებს მრავლობითი რიცხვის ფორმა აქვთ, ის სრულიად ისეთი სახისაა, როგორც არსებითს აქვს ხოლმე. ესაა მხოლოდ, რომ რიცხვითებს არა აქვთ **ეზიანი** მრავლობითი. ერთი კია აქ აღსანიშნავი: როცა რიცხვითი სახელები დამოუკიდებლად არის აღებული, მასთან მაინც **იჭულისხმება** არსებითი სახელი, რომელიც რაიმე მიზეზით (უმთავრესად სტილისტიკური მოსაზრებით) გამოტოვებულია. მაგრამ, ასეა, თუ ისე, ისინი წინადადებაში მაინც მარტოა, ცალკე დგას, მათ არ იხლავს არსებითი. გნებოთ ახლა ამის მაგალითები:

და ყენა იგინი **ათორმეტი**, რამთა იყენენ იგინი მის თანა, მრ. 3, 14; რომელ იყენეს გარემოთს მისსა **ათორმეტითურთ**, მრ. 4, 10 C; და ინაჟიდგეს პურისმტებმან **ას-ასმან** და **ერგახის-ერგახსმან**, მრ. 6, 40 C; მოვიყენოთ ათი კაცი **ასმან**, და ასი — **ათასმან**, და ათასი — **ბევრმან**, მსაჯ. 20, 10; ეგრევე (ყო) **მეორემან** და **მესამემან** ვიდრე **შვიდამდე**, მ. 22, 26; კრეტსამელი იგი ტაძრისაჲ მის განიბო **ორად**, მ. 27, 51; უკუეთუ შემძლებელ არს **ათითა** **ათასითა** შემთხვევად **ოცითა** **ათასითა** მომავლისა მის ზედა, ლ. 14, 31.

მოვიდეს მისა და მოაქუნდა განრლუეული, რომელი ზე აქუნდა **ოთხთა**, მრ. 2, 3; ესმა ესე **ათთა** მათ, მ. 20, 24; პოვნეს კრებულად **ათერთმეტნი** იგი, ლ. 24, 33; უკუანაჲსკნელ მსხდომარეთა მათ **ათერთმეტთა** ენუენა, მრ. 16, 14; **ორნი** ფქვიდენ ვქფილსა, მ. 24, 41; იყენენ... განუოდილ **სამნი** **ორთავან** და **ორნი** **ხამთავან**, ლ. 12, 52; უფროჲს უბაროდის მის ზედა, ვიდრე **ოთხმეტც** და **ათცხრამეტთა** მათ, მ. 18, 13; **შვიდავე** არა დოუტევეს მკვდრი, მრ. 12, 22 C; ოდეს-იგი ხუთი პური განეტეხე **ხუთ** **ათასთავს**, მრ. 8, 19.

ასეთია რიცხვითი სახელების ბრუნება დამოუკიდებლად, რაც შეეხება რიცხვითი სახელების ბრუნებას არსებითთან ერთად, იგი, როგორც ვთქვით, ზოგ თავისებურებას შეიცავს, მაგრამ მათ განვიხილავთ ზეენ ქვემოთ, როცა მხაზღვრულ-საზღვრულის ერთად ბრუნებაზე გვექნება ლამარაკი, ახლა კი მოკლედ უნდა შევჩერდეთ ნაცვალსახელებზე.

თავი მეოთხე

ნაცვალსახელები

ნაცვალსახელები საერთოდ ენის უძველეს თავისებურებათა შორის ერთ-ერთია. ქართულშიც მათ დაცული აქვთ სახელთა ბრუნების ისტორიისათვის შეტად მნიშვნელოვანი ჩვენებები. ამიტომაც, რომ გველეგარნი ნაცვალსახელთა ამ ძველისძველი ნიშნების შესწავლის განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდნ.

ნაცვალსახელთა შორის ყველაზე მეტ ინტერესს იწვევს პირის ნაცვალსახელები. აქ ზოგ მათგანს შენონახელი აქვს ბევრი ისეთი ნიშანი, რაც აღარსად გვხვდება დღეს ჩვეულებრივს სახელებში, მაგრამ რის გათვალისწინებასაც ვაღამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება ქართული სახელების ბრუნების ისტორიისათვის. ასეთია I და II პირის ნაცვალსახელთა უბრუნელობა, III პირის ფორმათა ბრუნების უძველესი სახე, მოთხრობითი ბრუნვის ნიშნად უძველესი ფორმანტის ნ-ს გამაჟღერება (მა-ნ, ვი-ნ) და სხვა. აქ მოკლედ უნდა შევეხოთ ამ ნაცვალსახელებს ცალ-ცალკე.

1. პირის ნაცვალსახელები

პირველ რიგში უნდა განვიხილოთ I და II პირის ნაცვალსახელები. აქ ოთხი სახელი გვაქვს: მე, შენ, ჩუენ, თქვენ. არც ბრუნვისა და არც რიცხვის ნიშნები ამ სახელებს არ გააჩნიათ: ესენი ყველგან ერთი სახით გვევლინებიან¹. ამიტომ ეს ნაცვალსახელები უნდა ასახადდნენ ბრუნების იმ საფეხურს, როცა ბრუნებები ჯერ კიდევ არ იყო ჩამოყალიბებული, არ გვექონდა გრამატიკული რიცხვის კატეგორია და ერთი და მრავალი მხოლოდ ფუძეთა მიხედვით იყო გარჩეული. თავიდანვე ასეთი უნდა ყოფილიყო ავრეთვე სხვა სახელთა მდგომარეობაც.

ამ 4 სიტყვიდან მე და შენ ტრადიციულად მხოლოდითი რიცხვის ფორმებად ითვლება, ჩუენ და თქვენ — მრავლობითისად. თუმცა, როგორც ვთქვით, არაერთი გრამატიკული ნიშანი აჩვენებს ამ ფორმებს არ გააჩნიათ.

მრავლობითი რიცხვის ჩუენ-სა და თქვენ-ს აქვს მაცოუნებელი დაბოლოება ენ, რომელსაც შეუძლია აღძრას სურვილი, რომ ეს ენ მრავლობითობის ცნობილ სუფიქსს ენ-ს გაუთანაბრონ (წერ-ენ, ჰყოფ-ენ) და აქაც ამ ფუნქციის ნიშნად მიიჩნიონ. მაგრამ ამას ეწინააღმდეგება მხოლოდ-

¹ ერთადერთი მე იცვლის ნათესაობითში ფუძეს: ჩემ, მაგრამ ამაზე ქვემოთ.

თი რიცხვის ფორმები **შენ** და **მე**¹, რომელთაც აქვთ იგივე **ენ** დაბოლოება: **მ-ენ**, **შ-ენ**. აქ კი ამ **ენ**-ის მრავლობითი რიცხვის ნიშნად მიღება ყოვლად შეუძლებელია.

ნ. შარი² არ მოერიდა აქ აღნიშნულ დაბრკოლებას და ოთხივე სიტყვის **ენ** მრავლობითობის ნიშნად გამოაცხადა. ამასთან, **ჩუენ**-სა და **თქუენ**-ში ნ. შარი ორმავე მრავლობითს ვარაუდობდა: **უ** (**ჟ** || **ჟ**) მას ხალხური მრავლობითობის ნიშნად მიაჩნდა, ხოლო **ენ**-ს არქაულ ნიშნად თვლიდა (**ჩ**-უ-ენ, **თქ**-უ-ენ). პირველი პირის მონაცვლე **ჩეშ**-საც ასე უწოდებდა: ჩემ, სადაც **ენ** აგრეთვე ხალხური მრავლობითობის ნიშნად იყო გამოცხადებული³. ნ. შარის ეს შეხედულება თავისთავში შეიცავდა გადაულახავ წინააღმდეგობას, იგი შეტად ხელოვნური და დაუჯერებელი იყო და ამიტომ არავის არ გაუზიარებია⁴.

ამ (და სხვა) ნაცვალსახელებს ფართო მასშტაბით იბილავს ი. ჯანაშია⁵. შეიძლება თავის ფუნდამენტალურ მონოგრაფიაში „ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა“⁶, სადაც ავტორს განსაკუთრებით აინტერესებს ქართველურ ენათა ნაცვალსახელების ძირები და მათი ნათესაობა კავკასიური ენების ნაცვალსახელებთან.

გრძელად ეხება ნაცვალსახელებს, განსაკუთრებით პირის ნაცვალსახელებს, ა. შანიძე თავის ქართული გრამატიკის საფუძვლებში⁷.

ი. ჩიქობავა ოთხივე აღნიშნულ სიტყვაში გამოყოფს **ნა**-ს: **მე-ნა**, **შე-ნა**, **ჩე-ნა**, **თქვე-ნა**, რომელსაც სადეტერმინაციო ელემენტს უწოდებს⁸.

ჩვენთვის აქ მთავარია აღინიშნოს, რომ ზრც ერთი ეს სიტყვა არ იბრუნება, არ იცვლება არც ბრუნვისა და არც რიცხვის მიხედვით. მაგრამ ამ სახელებს შეუძლიათ ზმნა შეითანაზონ პირსა და რიცხვში სწორედ ისე, როგორც სხვა ნორმალურ არსებობის სახელებს. როგორც ითქმის: **კაც-ი წერს**, **ქალ-ი წერს**, ისე ითქმის: **მე ვწერ**, **ჩუენ ვწერ-თ**, **შენ ხწერ**, **თქუენ ხწერ-თ**, როგორც ვხედავთ, **მე**, **შენ**, **ჩუენ**, **თქუენ** წინადადებებში ისეთივე ლირებულების ერთეულებია, როგორც სხვა არსებითი სახელები. ამიტომ **მე**, **შენ**, **ჩუენ**, **თქუენ** წინადადებებში ყოველთვის ასრულებს ამა თუ იმ ბრუნვის როლს. წინადადებაში „**მე ვწერ**“ **მე** სახელობითის როლში გამოდის, რადგან ასეთსავე შემთხვევაში ჩვეულებრივი არსებითი სახელი სახელობითში იქნებოდა: **კაც-ი წერს**; ხოლო წინადადებაში „**მე ვაწერ**“ იგივე **მე** მოთხოვნილობის როლში გამოდის, რადგან მსგავს შემთხვევაში სათანადო არსებითი სახელი სწორედ მოთხოვნილობით იქნებოდა დასმული: **კაც-მან** დაწერა.

¹ ძველ ქართულში გვხვდება ასეთი ფორმაც, მაგალითად: დაიცვენ ესენი სახელითა შენათა, რომელნი მომცნ მენ, ი. 17, 1: D.

² ნ. შარი, I, 87-88.

³ ი. ა. ჩიქობავას რეცენზია ნ. შარის გრამატიკის შესახებ: მიმოშინილელი, I, 1926, გვ. 311 და სხვა.

⁴ გვ. 428-454 და სხვა.

⁵ ა. შანიძე, გრამატ. საფუძვ. გვ. 43, 101.

⁶ იქვე, სადაც ახალი ქართულის კილოებში დაცული მე-ნა, შე-ნა, ჩე-ნა, თქვე-ნა.

⁷ ა. ჩიქობავა, განულის გრამატიკული ანალიზი, 1936, გვ. 72-74.

რია. ახევე შეიძლება იყოს ამ სახელთა მიერ მიცემითისა (მე დამიწე-
რიეს) და ნათესაობითი ბრუნვების (ჩემგან ნაწერი) როლის შესრულების შესა-
ხებ. მაშასადამე, გამოდის, რომ I და II პირის ნაცვალსახელებს შეუძლიათ
გამოვიდნენ ოთხი ბრუნვის რაოდენობა, ფორმა კი ოთხივე შემთხვევაში ერთი და
იგივე იქნება. ერთადერთ გამონაკლისს წარმოადგენს პირველი პირის ნაც-
ვალსახელი მე, რომელსაც ნათესაობითში ენაცვლება ჩემ. აი ამ ბრუნვითა
ფუნქციის შესრულების მიხედვით ვმსჯელობთ ჩვენ. როცა ვლაპარაკობთ: მე
სახელობითის ფუნქციით იხმარება, ან სახელობითის როლს ასრულებსო, ან:
მე სახელობითში იგულისხმებაო, ან, უფრო მოკლედ: მე სახელობითშიაო, ამ
პირობით ეიხმარებო ჩვენ ქვემოთ აღნიშნულ გამოთქმებს.

ბრუნვითა მიხედვით რომ ჩამოვწეროთ, გვექნება:

სახ.	მე	შენ	ჩუენ	თქუენ
მოთხ.	მე	შენ	ჩუენ	თქუენ
მიც.	მე	შენ	ჩუენ	თქუენ
ნათ.	ჩემ-	შენ-	ჩუენ-	თქუენ-

ნათესაობითი ბრუნვის მაგალითები ჩვეულებრივ ცალკე არ იხმარება,
თუ არა თანდებულით: ჩემგან, ჩემთვის, ჩემ მიერ და სხვა. თუ ასეთ ნაცვალ-
სახელებს რაიმე განსაზღვრება ახლავს, შეიძლება თანდებული იმას დაერთოს
და მასში ჩემ, შენ, ჩუენ, თქუენ სუფთა ფუძით იყოს მოცემული, მაგალი-
თად: ესე არს ჯორცი ჩემი, თქუენ მრავალთათჳს განტუბილი, მ. 26, 26. გან-
საზღვრებად შეიძლება ყველაზე ხშირად შეგვხვდეს მრავალი, ყოველი და
სხვა.

სხვა ბრუნვები ამათ არ გააჩნიათ¹.

დავიმოწმეთ მაგალითები, როცა მე, შენ, ჩუენ, თქუენ ამა თუ იმ ბრუნ-
ვის ფუნქციით იხმარება.

სახელობითი

მე თქუენ თანა ვარ, მ. 28, 20; მე სათნოებათა მისთა ვიქმ, ი. 8, 29;
რომელთა გარჯამ მე, მ. 18, 6 C; მუნ მიხილონ მე, მ. 28, 10.

გარდავარდი შენ ამიერ დაქუე, მ. 4, 6 C; შენ რაჟამს ჰყოფდი ქველის-
საქმესა შენსა, მ. 6, 3; სარწმუნოებაჲმან შენმან გაცხოვნა შენ, მ. 9, 22.

ჩუენ ვაყენებდით მის, ლ. 9, 49; ჩუენ სიძვისაგან არა შობილ ვართ,
ი. 8, 41; ჩუენ ვესაუთ, ლ. 24, 21; არაჲნი დამიდგინა ჩუენ, მ. 20, 7.

თქუენ ჰხედავთ, მ. 13, 17; რადსათჳს თქუენ გარდახუალთ მცნებასა
ღმრთისასა, მ. 15, 3; რადსათჳს სდგათ თქუენ აქა დღე უოველ უქმად, მ.
20, 6; არა დაგიტევნე თქუენ ობლად, ი. 14, 18.

მოთხრობითი

მე დავარჯო ტაძარი, ესე, მრ. 14, 58 C; მე მაშაყცი არა ვიცი, ლ. 1,
34; მე წამებაჲ კაცისაგან არა მოვიდო, ი. 5, 34; მე გარქუ თქუენ, ი. 16, 4.

¹ ა. შანიძე, გრაზატ. საფუძვ. გვ. 100.

შენ სთქუ. მ. 26, 25; შენ დაჰმარხე კეთილი ღვთისა აქამომდე, ი. 2, 10; შენ მომავლინე მე, ი. 11, 42 C.

რამსათჳს ჩუენ ვერ შეუძლებთ განკურნებად მას, მ. 17, 19; ჩუენ ყოველივე დაუტევეთ, მ. 19, 27; ჩუენ რაჲ ვუთ, ლ. 3, 12; ვიხილეთ ჩუენ უფალი, ი. 20, 25.

თქუენ ისმინეთ იგავი ესე მოესვარისაჲ, მ. 13, 18; თქუენ... არა შეახით ტურთსა მას, ლ. 11, 46; თქუენ ჰყავთ იგი ქუაზ ავაზაკთა, ლ. 19, 46 C.

მ ი ც ე მ ი თ ი

რამსა გამომცდით შე, მ. 22, 18; დამახხა შე ამან ნელსაცხებელი ესე, მ. 26, 12 C; არა მივის შე ქმარ, ი. 4, 17 C; მავასხენ შე სამნი პურნი, ლ. 11, 5.

გვხედება ერთ აღგილას ძველი ქართულისათვის მეტად იშვიათი ფორმა შენ-ც: დაიცვენ ესენი სახელითა შენითა, რომელნი მომცენ შენ, ი. 17, 11 D.

იყავ მუნ, ვიდრემდე გრჭუა შენ, მ. 2, 13; რომელი წარგიტყვედეს შენ მძლურად მილიონ ერთ, მ. 5, 41; ვინაჲ გაქუს შენ წყალი ცხოველი, ი. 4, 11; შენ აბრაჰამი ვიხილავსა, ი. 8, 57.

პური ესე ჩუენი არსობისაჲ მომეც ჩუენ დღეს, მ. 6, 11; ნუ შემიყვანებ ჩუენ განსაცდელსა, მ. 6, 13; ჩუენ გუესმა მავისი სიტყუაჲ, მრ. 14, 58.

ვინ გასწავა თქუენ სივლტოლაჲ, ლ. 3, 7 C; რომელნი გმძლავრობდენ და გდევნიდენ თქუენ, მ. 5, 44; ნუ გეშინინ თქუენ, მ. 28, 5.

ნ ა თ ე ს ა ო ბ ი თ ი

გერგინ მივიდეს მამისა, არა თუ ჩემ გამო, ი. 14, 6 C; ისწავეთ ჩემგან, მ. 11, 29; შენ მარადის ჩემ თანა ხარ, ლ. 15, 31; რაჲ თქვან ჩემოჲს კაცთა, მ. 16, 13; იგიცა ცხონდეს ჩემ მიერ, ი. 6, 57; მიეც მათ ჩემ წილ, მ. 17, 27 C; წარმოადგინეთ ჩემ წინაშე კაცი ესე, ლ. 23, 14 C.

შენგან ვამოვიდეს მთავარი, ი. 2, 6; მოვიდეთ ჩუენცა შენ თანა, ი. 21, 3; რაჲ არს, რომელი-ესე მესმის შენოჲს, ლ. 46, 2; ყოველივე შესაძლებელ არს შენ მიერ, მრ. 14, 36; მიეც მათ ჩემ წილ და შენ წილ, მ. 17, 27 C; ესრეთ სათნო- იყო შენ წინაშე, მ. 11, 26.

იყვნეს ჩუენ თანა შუღ ძმა, მ. 22, 25 C; რაჲ-მე იყოს აწ ჩუენოჲს, მ. 19, 27.

სიხარული თქუენი არავინ მიგიღოს თქუენგან, ი. 16, 22; გლახაკნი მარადის თქუენ თანა არიან, ხოლო, მე არა მარადის თქუენ თანა ვარ, მ. 26, 11; დაიმკდრეთ განმზადებული თქუენოჲს სასუფეველი, მ. 25, 34; არარაჲ შეუძლებელ იყოს თქუენ მიერ, მ. 17, 20; თქუენ წინაშე ვიკითხე, ლ. 23, 14 C.

როგორც დავინახეთ, ჩემ, შენ, ჩუენ, თქუენ სახელები ნათესაობითს ბრუნებაში წარმოდგენილია მხოლოდ თანდებულებით. ჩვენ აქ შევარჩიეთ ისეთი თანდებულები, რომელთა მიერ ნათესაობითის მოთხოვნა სხვა შემთხვევაში (არს. სახელებთან) ექვეს არ იწვევს. მაგრამ შეიძლება თანდებული მოცე-

მულ წინადადებაში უშუალოდ აღნიშნულ ნაცვალსახელებს არ ერთოდეს, არამედ მათთან წარმოდგენილ მსაზღვრელ სიტყვებს ახლდეს. **ჩემ, შენ, ჩუენ, თქუნ** სახელები ასეთ შემთხვევაშიც შეესაბამება წარმოგვიდგება. მაგალითად: რამთა ლოცვა-ყონ **ჩემ** გლახავისათვის, პირ. 1102 ა. ეს ნიშნავს: **ჩემთვის**, რომელიც გლახაკი ვარ, ილოცონ. **ჩემ** აქ, რასაკვირველია, პირის ნაცვალსახელია და ნათესაობითში დგას. სხვა მაგალითები: ესე არს სისხლი ჩემი... **თქუნ** მრავალთათვის დათხეული, მ. 26, 28; კეთილად თქუა ესაია წინაწარმეტყუელმან **თქუნ** ორგულთათვის, მრ. 7, 6; არა **თქუნ** ყოველთათვის ვიტყვ ამას, ი. 13, 18 და სხვა. მაგრამ არსებითად ეს მაგალითებიც თანდებულინიცა, თუმცა თანდებული არა უშუალოდ თვით ნაცვალსახელს, არამედ მის მსაზღვრელს ახლავს. თანდებულის ასეთ გადინაცვლებას ჩვენ ბევრჯერ შევხვდით ზემოთ და ახლა ამაზე სიტყვას აღარ განვუგრძობთ.

შესაძლებელია **მე, შენ, ჩუენ, თქუნ** ნაცვალსახელებს რაიმე ნაწილაკი ახლდეს. ამით არც მათი შინაარსი და არც ფორმა არ დიორღვევა; ნაწილაკები ემატება მათ ზოლოს და არავითარ ცვლილებას არ იწვევს.

ყველაზე ხშირად გვხვდება **ა, ცა, ჰე** და **მცა** ნაწილაკები. ვუჩვენებთ აქ ზოგიერთ მათგანს:

არღარა მიცი **შეა**, ი. 14, 9; **მეცა** კაცი ვარ ჯელწიფებასა ზედა, მ. 8, 9; უკუეთუ შეუფს ხარი **შენა**, ი. 18, 37; **შენცა** ხარ მისა მოწადე, ი. 9, 28 C; ამისა შემდგომად კამე და სუ **შენცა**, ლ. 17, 8; რამთა **ჩუენცა** მიუტეოთ თანა-მდებთა ჩუენთა, მ. 6, 12 C; აწ **თქუნცე** ეწიმებით თავთა თქუნთა, მ. 23, 31 C; რამსათვის **თქუნცა** გარდახუალთ მცნებასა ღმრთისასა, მ. 15, 3 C; ესე დაგაბრკოლებს **თქუნა**, ი. 6, 61.

ახლა დგას ასეთი საკითხი: რა ფორმებია **ჩემ-და, შენ-და, ჩუენ-და, თქუნ-და**? რომელი ბრუნვას ფორმებია ესენი? რა არის ამ ფორმებზე დაბრუნ-
ლი და?

ა. ჩიქობავას თავის „ქართული ენის გრამატიკულ ანალიზში“ აღნიშნული ფორმები მიმართულებით ბრუნვად და მათი დაბრუნება და ბრუნვის ნიშნად მიაჩნია. თუმცა არც აქ და არც მიმართულებითი ბრუნვის საკითხისადმი მიძღვნილ სპეციალურ წერილში ამ ბრუნვის ნიშნად მას და არა იქვე გამოყოფილი. ამ ფუნქციით იქ ნაჩვენებია სუფიქსი **ა** (საბჭარნეთ-ა, სადიდებელ-ა), **დ** (ბეთლემ-დ, სეგორ-დ), **ა-დ** (კაც-ად, ქალაქ-ად), რომელიც წინა ორი სუფიქსის შეერთებას წარმოადგენს¹. **ჩემ-და, შენ-და, ჩუენ-და, თქუნ-და** ფორმების შესატყვისად ავტორს მოჰყავს ქანურ-მეგრულიდან შემდეგი მაგალითები:

¹ ა. ჩიქობავა, მიმართულებითი ბრუნვის მნიშვნელობასა, წარმოებისა და ისტორიისათვის: ენმკის მოამბე, ტ. I, 1937, გვ. 15-22

ჭანურდიან

მიმართ: ჩქიმ-და || შქიმ-და, სქან-და, ჩქუნ-და || ჩქინ-და || შქუნ-და, თქვან-და.

შეგრულდიან

მიმართ: ჩქიმ-და, სქან-და, ჩქინ-და || ჩქუნ-და, თქვან-და¹.

V ა. შანძეც და ვ. თოფურდიას ჩემდა; შენდა, ჩუენდა, თქუნდა კუთვნილებით ნაცვალსახელებად შიანიათ. რადგანაც ვითარებითი (და მოქმედებითი) ბრუნვა პირის ნაცვალსახელებს არა აქვთ, ისინი სათანადო ფორმებს კუთვნილებითი ნაცვალსახელებისაგან სესხულობენ და ნაკლს მით ივსებენო². მაგრამ ამ აზრს არ ახლავს არავითარი დასაბუთება და მისი გაზიარება შეუძლებელია.

მიმართულებითი (ვით.) ბრუნვის ნიშნად ვ. თოფურდიას გამოყოფილი აქვს დ. ა-ს კი მსაზღვრელ ნაწილაკად თვლის³. საზოგადო სახელების ად სუფიქსი, ავტორის აზრით, „შებრუნებული და ბოლოსართია“⁴.

ეგვედ საკითხი არის აღძრული ვ. თოფურდიას წერილში „ზოგიერთი ბრუნვის გენეზისისათვის შეგრულ-ჭანურში“⁵, ხოლო უფრო დაწვრილებით იგი განხილულია მისსავე მოხსენებაში, რომელიც ი. სტალინის სახელობის თბილ. სახ. უნივერსიტეტის სამეცნიერო სესიაზე იყო წაკითხული 1942 წლის 13 აპრილს⁶.

თუ ანგარიშს გავუწევთ ზოგიერთ ვარაუდებს, რომელიც შე. შენ, ჩუენ, თქუნ ნაცვალსახელთა ბრუნებას აბასიათებს, შეიძლება ეჭვი გამოვთქვათ დას ბრუნვის ნიშნობაში.

1. შე. შენ, ჩუენ, თქუნ, როგორც აღნიშნულია სამეცნიერო ლიტერატურაში⁷ და ზემოთაც დაწვრილებით გავეცანით, უბრუნველი სიტყვებია, მით არ გააჩნიათ არც ერთი ბრუნვის ნიშანი, მათ არ შეიძლება ჰქონდეთ ვითარებითი (მიმართულებითი) ბრუნვის ნიშანიც. მაშასადამე, და ვერ იქნება აღნიშნული ბრუნვის ნიშანი.

2. და რომ ვითარებითი (მიმართ.) ბრუნვის ნიშანი ყოფილიყო, ამ სახელებს უფრო ადრე და უფრო ნათლად ექნებოდა გამოხატული, სხვას რომ თავი დავანებოთ, ისეთი ძველი და ძირითადი ბრუნვები, როგორიცაა ნათესაობითი და მოცემითი, მაგრამ, როგორც ვიცით, მათ არ გააჩნიათ არავითარი კვალი არც ის და არც ხ სუფიქსებისა, არც, საერთოდ, რომელიმე

¹ ა. ნიკოზაძე, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, 1936, გვ. 74—76.

² ა. შანძეც, ქართული გრამატიკა, I, მორფოლოგია, 1930, გვ. 38—39; ვ. თოფურდიას, ქართული ენა, განაკვეთი III და IV, 1933, გვ. 18—19.

³ იქვე, გვ. 19, 253.

⁴ იქვე.

⁵ ენიშვის მოამბე, ტ. I, 1937, გვ. 179—182.

⁶ ვითარებითი ბრუნვის დაბოლოებას — საკითხისათვის ქაბუთულში (მოხსენებათა თეზისები, გვ. 83).

⁷ ა. შანძეც, გრამატიკა, საფუთვე, გვ. 100.

აფიქსისა. მაშასადამე, რაღა ერთი ვითარებითი ბრუნვის ნიშანი უნდაჰქონოდეს? ვითარებითი ბრუნვის ნიშნებად, როგორც ცხობილია, ძვ. ქართულ-ში გვაქვს ა (საბერძნეთი), დ (ბეთლემ-დ), ან ა და დ ერთად (კაც-ა-დ). სხვა ნიშანი ქართულმა არ იცის, არც ძველმა და არც ახალმა. აქ კი ერთბაშად და ფორმანტი ჩნდება, რომელსაც, ვარდა ამ ოთხი სიტყვისა (და რამდენიმე ნაცვალსახელისა), არსად არა აქვს გამოყენება. ამიტომ ეს და არ შეიძლება ბრუნვის ნიშნად ჩაითვალოს.

მაშ რა არის ეს და, რომელიც პირის ნაცვალსახელებს ერთვის და რომელიც, როგორც ჩანს, არ შეიძლება ბრუნვის ნიშანი იყოს? ეს და უნდა იყოს თანდებული, რომელიც ნათესაობითს ერთვის და სხვადასხვა მნიშვნელობას ატარებს. ამიტომ ჩემ-და, შენ-და, ჩუენ-და, თქუენ-და ისეთივე ფორმებია, როგორც ჩემ-გან, შენ-გან, ჩუენ-გან, თქუენ-გან. ან: ჩემ-თჳს, შენ-თჳს, ჩუენ-თჳს, თქუენ-თჳს.

რომ აღნიშნული და თანდებული და ნათესაობითს ერთვის, ამას, „ჩემგან, ჩემთჳს“ და მსგავს ფორმათა გარდა, ამტკიცებს აგრეთვე შესამე პირის ნაცვალსახელის მეტად საინტერესო ჩვენება. ჩემ-და, შენ-და, ჩუენ-და და თქუენ-და ფორმების გაგრძელებაა შესამე პირის უფორმა შ.ის-და, სადაც გვაქვს ნაცვალსახელური ფუძე (შეკვეცილი) მ, რომელსაც მოჰყვება ნათესაობითი ბრუნვის ჩვეულებრივი ნიშანი ის და სადაც ულემენტი და. ეს და აქ, ცხადია, ბრუნვის ნიშანი ეგრე იქნება, ბრუნვის ნიშანი შას წინ უძღვის (ის), იგი თანდებულია, რომელიც ძველადაც და ახლაც ნათესაობითს ბრუნვას მართავს (შდრ. ახალი ქართული: ამისდა მიუხედავად, ამისდა კვალად და სხვ.).

რომ ჩემ-და, შენ-და, ჩუენ-და, თქუენ-და უფორმაში და თანდებულია, ამას ამტკიცებს აგრეთვე ამ ფორმებით გამოხატული შინაარსი: ისინი ზოგჯერ გამოხატავენ მიმართულებას (მოვიდა ჩემდა), რასაც თანდებულიანი ნათესაობითი კარგად უძღვებოდა ძველად. მაგრამ უფრო ხშირად ამგვარი ფორმები დანიშნულების შინაარსს შეიცავს და სხვა შემთხვევებში სხვა თანდებულის საშუალებით გადმოიცემა. თანდებულ და-ს ხშირად ენაცვლება თანდებული თჳს. ასე, მაგალითად, სამი კარვის აშენების ამბავი ასეა გადმოცემული ოთხთავის სხვადასხვა ადგილას: თუ ვნებულს, ეჴმნეთ აქა სამ ტალავარ: ერთი შენდა, ერთი მოსესა და ერთი ელიაჲსა, მ. 17, 4; მაგრამ: ეჴმნეთ აქა სამ ტალავარ: ერთი შენთჳს, ერთი მოსესთჳს და ერთი ელიაჲსთჳს, მრ. 9, 5. ეს საესებით ერთი და იგივე ადგილია, მაგრამ, ერთ შემთხვევაში შენდა რომ არის, მეორეში ამის ნაცვალად შენთჳს იკითხება. მაშასადამე, შენდა და შენთჳს ერთისა და იმავე შინაარსის ფორმებია, ამიტომ მათ ფუძეებზე დართული და და თჳს ორივე თანდებულია. არ იქნებოდა სწორი და თანამიმდევრული ერთი მათგანი (თჳს) თანდებულად ჩაგვეთვალა, ხოლო მეორე (და)—ბრუნვის ნიშნად.

მაგრამ ეს მაგალითი ერთადერთი და შემთხვევითი არ არის: ამგვარი შემთხვევები გავრცელებულია დღეს სალიტერატურო ენასა და კილოებში (მაგ. გურულში და სხვაგან); მაგ.: „ჩემთვის მიწა“ აქ იქნება: „ჩემდა მიწა“, „ჩემთვის მოიტანა“—„ჩემდა მოიტანა“, „შენთვის უთქვამს“—„შენდა უთქვამს“.

და სხვა. ასეთი შემთხვევები, როგორც ვთქვით, გვქონდა ძველ ქართულშიც, მაგალითად: ჯერ-არს ჩემდა აღსრულებად ყოველი სიმატლე, მ. 3, 15, მაგრამ: ჯერ-არს აღსრულებად ყოველივე წერილი... ჩემოვ, ლ. 24, 44; და მუნ მოგვესენოს შენ, ვითარმედ ძმაა შენი გულ-ძერ რაიმე არს შენდა, მ. 5, 23, მაგრამ: და მუნ მოგვესენოს, ვითარმედ ძმაა შენი გულ-ძერ რაიმე იყოს შენოვ, იქვე C; რაიმე იყოს აწ ჩუენოვ, მ. 19, 27, მაგრამ: რაიმე უკუე ყოფად არს ჩუენდა, იქვე C; მრავალი მაქუს თქუენდა სიტყუად და განკითხეიდ, ი. 8, 28, მაგრამ: მრავალი მაქუს თქუენოვ სიტყუად და სასჯელი, იქვე C. ამ მაგალითებიდან ჩანს, რომ თანდებულ და-ს ერთ-ერთი პირგანდელი ფუნქციითა-განი უნდა ყოფილიყო დანიშნულების (თუ კუთვნილების) აღნიშვნა: ჩემდა=ჩემოვ, შენდა=შენოვ და სხვა. ასეთი ფუნქცია, მუნებრივია, უბრალო ბრუნვის ნიშანს ვერ ექნებოდა.

ეს და შემდეგ და შემდეგ თანდათან შეეზარდა ფუძეს, დავიწყებულ იქნა მისი წარსული (რომ თანდებულ იყო), რასაც იმ გარემოებამ შეუწყო ხელი, რომ თანდებული ფუძეს პირდაპირ ერთოდა, ბრუნვის ნიშნის გარეშე (შდრ. ჩემ-და, ჩემ-გან, ჩემ-თვს). ამიტომ შესაძლებელი გახდა მასზე ბრუნვის ნიშნის დართვა და, რაც უფრო მთავარია, ამ ბრუნვის ნიშანზე ახალი თანდებულის დამატება. ეს უკანასკნელი ფორმა მიღის როგორც ორმაგი ბრუნვის ფორმა—ნათესაობით-ვითარებითა (ნათესაობითთაჩი ვითარებითი).

ამ ახალი, უთანდებულო ფორმის ნიმუშებს იძლევა ზემოთ მოყვანილი სამი კარვის მაგალითის აღიშორი ვერსია: ექმნეთ აქა სამ ტალავარ: შენდად ერთი და მოსსსა ერთი და ელრასა ერთი, მ. 17, 4 C. მეორე ადგილის ბოლოკიდური დ დანარჩენ სახელებსაც აქვთ: ექმნეთ სამი ტალავარი: ერთი შენდად, ერთი მოსსსად, ერთი ელრასად, მრ. 9, 5 C. მესამე ადგილის (ლ. 9, 33) ამავე ხელნაწერში იგივე ადგილი ისეა წარმოდგენილი, როგორც DE-ში. ეს ადგილი ასახსნელია: ლუკას თავის ეს ადგილი, როგორც ცნობილია, რედაქციულად ისეთივე ხასიათისაა, როგორც DE და მისი მიმდგომი სხვა ხელნაწერები, ე. წ. ოპაზური რედაქციის ოთხთავები¹.

ასეთი მაგალითებია კიდევ სხვა ხელნაწერებიდან:

და ვყოთ მუნ ჩუენდად სხუაჲცა მიღნარი, 3 ეზრა 4, 14; გამოირჩიე შენდად ვენაჲ, იქვე, 5, 23; გამოირჩიოთ ჩემდად ათი ათესი ერი, 2 მეფ. 17, 1; რამეთუ გამოირჩიე ჩემდად მეფედ შეთავან იესუსთაჲ, 1 მეფ. 16, 1 და სხვა.

აქ მოყვანილ მაგალითებში ჩემდად=ჩემოვ, შენდად=შენოვ, ჩუენდად=ჩუენოვ, ე. ი. ჩემდად, შენდად, ჩუენდად არის გავრძელება და შემდგომი საფუძვრი ჩემდა, შენდა და ჩუენდა ფორმებისა, რომლებიც ამ სახით ჩვეულებრივია ოთხთავის ენაში, მაშასადამე, უძველეს ენაში. ჩემდად და მსგავსი წარმოება შედარებით უფრო გვიანი ხანის მეორეული ფორმებია.

¹ ა. ა. ანანიშვილი, აღიშნის ოთხთავი რედაქციულად: თბილ. უნივ. შრომები, ტ. 30—31, B, 1947, გვ. 219—232.

მაგრამ საქმე აქ არ შეჩერებულია. უკანასკნელად აღნიშნულ ჩემდამდე და მსგავს ფორმებს შეიძლება დიერტოს მდე თანდებული და მივიღოთ საკმაოდ თავისებური ჩემდამდე და მისი მსგავსი სხვა ფორმები, მაგალითად: ღმრთისა მიერ პირველად შობად შენდამდე, სას. პოეზ. 32, 5; რომელ-იგი განგვყო ჩუენ ღმერთმან საზომითა მიწდომად ვიდრე თქუენდამდე, 2 კორ. 10, 14.

ხოლო ისეთი ფორმები, სადაც დ არ გვხვდება და თანდებული მდე უშუალოდ ერთვის და-ს, უფრო მეტია. დ-ს არ გამოვლენას ასეთ შემთხვევებში შესაძლებელია ის გარემოებაც უწყობდეს ხელს, რამაც გააადვილა დ-ს დაკარგვა ჩვეულებრივ შემთხვევებში მდე თანდებულის დართვისას (აღსრულებადმდე → აღსრულებამდე). აი ამის რამდენიმე ნიმუში:

ვიდრე მოსლვად შენდამდე, დაბ. 27, 33; ვიდრე სიჟუდილ ჩენდამდე, დაბ. 27, 7; ვიდრე თქუენდამდე, 2 კორ. 10, 15; ანგელოზთაგან იწყო და ჩუენდამდე მოიწია, თარგმ. გამოცხ. ა, 12.

ასე რომ, ყველა შემთხვევაში თქმულიდან შეიძლება დავასკვნათ, რომ ჩემ-და, შენ-და, ჩუენ-და, თქუენ-და ფორმებში ბოლოკიდური და წარმოშობით თანდებულს წარმოადგენს.

თანდებულად თვლიდა ამ და-ს ნ. მარი¹. აღნიშნული და ა. შანიძე² საც თანდებულად მიაჩნია³.

* * *

ჩვენ განვიხილეთ I და II პირის ნაცვალსახელები, რაც შეეხება მესამე პირს, ენას მისთვის საკუთარი ფორმები არ გააჩნია და ჩვენებითს ნაცვალსახელებს იყენებს. ესაა: ესე, ეგე, იგი, ისი⁴. ამიტომ ამ ფორმებს ჩვენებითს ნაცვალსახელებში განვიხილავთ.

* * *

გარკვეულ შემთხვევებში პირის ნაცვალსახელის ფუნქციას ასრულებს აგრეთვე არსებითი სახელი თავი (сѣбѣ). აქ მიედევლობაშია ისეთი გამოთქმები, როგორიცაა: თავი დადვა მეგობრებისათვის, თავი გადაიჩინა, თავი დაიღუპა, თავი მოიძულა, თავი დაიშალა, თავი მოიკლა და სხვა. ყველა ასეთ შემთხვევაში მოქმედება სუბიექტს ეხება, მის გარშემო ტრიალებს, მას უბრუნდება. ამიტომ სხვებისაგან განსხვავებით ამ თავს უკუცევიოს ნაცვალსახელს ეძახიან⁵.

რადგანაც უკუცევიო ნაცვალსახელი თავი მხოლოდ მაშინ იხმარება, როცა პიროვნება თავისთავზე მოქმედებს, ამიტომ თავა წინადადებაში ირის-

¹ ნ. მარი, OT, ტაბ. VIII; მისივე: *Грам.* გვ. 87—88.

² ა. შანიძე, გ. მთაწმიდლის ენა, გვ. 79; *გრამატიკა*, საფუძვ. გვ. 71.

³ იქვე, გვ. 42—43; ა. ჩიქობავა, ჯანუხის გრამატიკული ანალიზი, 1936, გვ. 73.

⁴ ნ. მარი, *Грам.* გვ. 93; ი. ჯავახიშვილი, ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა, 1937, გვ. 431; ა. შანიძე, *გრამატიკა*, საფუძვ. გვ. 43.

დროს არაქნება წარმოდგენილი სუბიექტად, იგი მუდამ ობიექტია, მოქმედების საგანია, ამიტომაც, რომ ის მოთხრობითში, როგორც მხოლოდ სუბიექტის პრუნვაში, არ გვხვდება და არც შეიძლება შეგვხედეს, მისი პრუნვებია: სახელობითი, მიცემითი, ნათესაობითი, მოქმედებითი.

შეიქმედება, თავისთავად მოქმედების უფრო მეტად ხაზგასმისათვის ამ თავ-ს ხშირად ახლავს კუთვნილებითი ნაცვალსახელები ჩემი, შენი (შედარებით ნაცვალსახელი) და თუხი (აბსოლუტურად უმეტეს შემთხვევაში); მრავლობითში გვექნება, ჩუენი, თქუენი, მათი. ვნახოთ ამის მაგალითები:

თავით შეირტყი სარტყელი, ი. 21, 18 C. ამ შემთხვევაში არა გვაქვს კუთვნილებითი თუხი, მაგრამ ასეთი მაგალითები ერთობ მცირეა. ჩვეულებრივ, როგორც ვთქვით, კუთვნილებითი ნაცვალსახელების დართვით გვხვდება იგი, მაგალითად:

თავი ჩემი დაედვა შენ ზედა, ი. 13, 37 C. უკუეთუ შე ვადიდებდე თავსა ჩემსა, ი. 8, 54; წარგიჟიანე თქუენ თავისა ჩემისა თანი, ი. 14, 3; მე თავით ჩემით ვიტყუ, ი. 7, 17.

განიკურნე თავი შენი, ლ. 4, 23; ნუცა თავსა შენსა ჰფუცავ, მ. 5, 36; შენ თავისა შენისათუხ თუთ ასწამებ, ი. 8, 13; შენით თავით იტყუ მაგას, ანუ სხუათი ვიეთ გრტყეს შენ ჩემოც, ი. 18, 34 C.

რომელსა უუჯარდეს თავი თუხი, ლ. 9, 24; იფარვიდა თავსა თუხსა ბუთ თოუე, ლ. 1, 24; რომელსა უნდეს თავისა თუხისა ცხორებაჲ, მ. 16, 25 C.

იშვიათად თავ-თან „თუხი“-ს ნაცვალად „მისი“-ც გვხვდება: ყოველი სამეუფოა, გავთული თავსა ზედა მისსა, ალოვრდის, მ. 12, 25 C. ეს მაგალითი აღებულა ადრეის ძეგლიდან, რომელსაც საერთოდ სწავა ბევრი თავისებურება ახასიათებს. ჩვეულებრივ კი მესამე პირთან დაკავშირებით თუხი გვხვდება.

მაგრამ აქ უნდა აღინიშნოს აგრეთვე შემდეგიც: თუხი იმდენად ხშირად გვხვდება უკუქცევით ნაცვალსახელთან, რომ იგი არაიშვიათად ტოვებს თავის ფარგლებს და I და II პირთანაც იხმარება. ამ შემთხვევაში იგი განზოგადებულია და კუთვნილების გამოსახატავად ყველა პირთან დაისმის საერთოდ, მაგალითად:

თავსა თუხსა ღმრთად გამოაჩინებ, ი. 10, 33 C. აქ მოსალოდნელი იყო: თავსა შენსა, როგორც გვაქვს კიდევ DK-ში: გიყოფიეს თავი შენი ღმერთ. ისეთივეა აგრეთვე შემდეგი მაგალითებიც: და შეიყუარო მოყუასი შენი, ვითარცა თავი თუხი, მ. 19, 19; იესენ აწ თავი თუხი, მ. 27, 40 (შდრ. C: განირინე თავი შენი).

თუხი გვაქვს თავ-ის მრავლობითის ფორმასთანაც: განიმართლებთ თავთა თუხთა, ლ. 16, 15.

მაგრამ ასეთი განზოგადება მყარ წესად არის ქცეული გამოთქმაში „თავით თუხით“, რომელიც „თუთონ“-ს აღნიშნავს, აქ თუხა დაცლილია ძველი შინაარსიდან და ამიტომაც, რომ იგი თანაბრად და დაუბრკოლებლად იხმარება სამივე პირის მიმართ, მაგალითად:

I პირთან: არა თავით თუხით მოსრულ ვარ, ი. 8, 42; მე თავით თუხით არა ვიტყვოდე, ი. 12, 49.

II პირთან: ნუ ჰგონებთ და იტყუთ თავით თუხით, მ. 3, 9; ამით სწამებთ თავით თუხით, მ. 23, 31; ანუ რაღსა თავით თუხით არა შჯით მართალსა, ლ. 12, 57.

III პირთან: რომელი თავით თუხით იტყუნ, ი. 7, 18; ესე თავით თუხით არა თქუა, ი. 11, 51; ვითარცა-იგი ნახსლევსა ვერ ჰელ-ეწიფების ნაყოფისა გამოღებად თავით თუხით, ი. 15, 4.

2. ჩვენი პირის ნაცვალსახელები

ჩვენებითი ნაცვალსახელებიდან ყველაზე საინტერესოა ეხე, ეგე, ისე, იგი. სათანადო საკუთარი ფორმების უქონლობის გამო პირის ნაცვალსახელები მესამე პირისათვის სწორედ ამ ჩვენებითის ნაცვალსახელებს იყენებენ. ამ ნაცვალსახელებს მრავალი თავისებურება ახასიათებს. უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღვნიშნოთ, რომ მესამე პირთან დაკავშირებით ხმარებისას მათ ფუნქციები განაწილებული აქვთ: ეხე პირველ პირთან აბლოს მყოფის შესახებ ითქმის (ესე იტყვს), ეგე - მეორე პირთან აბლოს მყოფზე (ეგე იტყვს), ისე იმ-ქმის I და II პირებისაგან მოშორებით მყოფზე, იქ მყოფზე, შორს მყოფზე, სხვა, მესამე პირთან მყოფზე (იგი იტყვს). ისე ძველ ქართულში იშვიათად იხმარება. სადღე გვხვდება, იმასე აღნიშნავს, რასაც ძველ ქართულში გაბატონებული იყო იგი. იგი და ისე ერთიმგორის ბადალი სიტყვებია¹. ამ ფაქტიდან გამომდინარეობს დავსება, რომ ერთისა და იმავე მნიშვნელობის გამოხატულები ეს ორი სიტყვა სხვადასხვა დიალექტური ფენის კუთვნილება უნდა იყოს². ერთს ჰქონდა ნ ძირიანი ისე, მეორეს გ ძირიანი იგი. ეს ნ და გ დადასტურებული გვაქვს აგრეთვე ეხე და ეგე ფორმებით, თუმცა ისინი განსხვავებული შინაარსით იხმარება. მაგრამ ეს შინაარსეული განსხვავება მეორეული უნდა იყოს. ძველ ქართულში ჩვენ გვაქვს მრავალი შემთხვევა, როცა ეხე და ეგე ერთიმგორის ნაცვლად იხმარება³. ეხე-სა და ეგე-ს შორის შინაარსეული დიფერენციაცია მას შემდეგ უნდა დამყარებულიყო, როცა ისინი სხვადასხვა დიალექტური წრიდან სალიტერატურო ენაში ერთად მოხვდნენ.

ჩვენებითს ნაცვალსახელებს ორ-ორი ფუნქცია აქვთ: ერთი სახელობითი-სათვის (ესე, ეგე, იგი, ისე); მეორე სხვა პირებისათვის⁴. ვიქნა რომ თქვას, ეს ორი ფუნქცია არაა, ორი სხვადასხვა ნაცვალსახელი. სხვადასხვა დროსა და სხვადასხვა პირობებში წარმოშობილი.

მაგრამ ყველაზე ფასეული, რაც ჩვენებითს ნაცვალსახელებს დაუცავთ, მაინც მათი პრუნიტის თავისებურებაა. აქ ხელშესაძებლად შემონახული პრუ-

¹ ა. შანიძე, გრამატიკა, საფუძვ. გვ. 43.

² ა. ჩიქობავა, დიალექტების საკითხისათვის „ფონეტიკისათვის“ ნიშნის მოთხი, ტ. III, 1938, გვ. 221; მისივე მრავლობითობის აღნიშვნის მიზნით „ნიშნისათვის“ ქართული ხმის უფიქსირების სისტემაში: იბერ. ენა, I, 1945, გვ. 104-105.

³ მ. ჩვენ: ნაწილობრივ ძველ ქართულში, თბილ. უნივ. შრომები, ტ. 61, 1955, გვ. 256-257, 258.

⁴ ა. შანიძე, გრამატიკა, საფუძვ. გვ. 101.

ნების ის პირველადი სახე, რაც ქართული სახელებისათვის უნდა ყოფილიყო ნიშანდობლივი. აქ შეიძლება მოვიყვანოთ ბრუნვის ცხრილი.

მხოლოდბითი რიცხვი

სახ.	ესე	მგმ	იგი	ისი
მოთხ.	ამა-ნ	მაგა-ნ	მა-ნ	იმა-ნ
მიც.	ამა-ს	მაგა-ს	მა-ს	იმა-ს
ნათ.	ამ-ის	მაგ-ის	მა-ის	იმა-ის
მოკმ.	ამ-ით	მაგ-ით	მა-თ	იმა-ით
ვბთ.	ამა-დ	მაგა-დ	—	იმა-დ

მრავლობითი რიცხვი

სახ.	ესე-ნ-ი	ეგე-ნ-ი	იგი-ნ-ი	ისი-ნ-ი
მოთხ.	ამა-თ	მაგა-თ	მა-თ	იმა-თ
მიც.	ამა-თ	მაგა-თ	მა-თ	იმა-თ
ნათ.	ამა-თ	მაგა-თ	მა-თ	იმა-თ ¹

1) ამ ნაცვალსახელებში მოთხრობითი ბრუნვის ნიშანია ნ (მა-ნ). ჩვენებით ნაცვალსახელთა ამ მოწმობას ადასტურებს აგრეთვე კითხვითი ნაცვალსახელი ვინ, რომლის ბოლოკიდური ნ ისეთივე ფუნქციისაა, როგორც მა-ნში ნ. ამნაირად, მოთხრობითი ბრუნვის უძველესი ნიშანი ქართულში მხოლოდ ამ ორმა ნაცვალსახელმა შემოინახა: მა-ნ, ვი-ნ².

2) შემდეგ, აღსანიშნავია, რომ მიცემითსა, ნათესაობითსა და მოკმედებითში დაცულია პირვანდელი მარტივი ბრუნვის ნიშნები, რომელთაც არა აქვთ დართული ემფატიკური ა (მა-ს, მა-ის, მა-ით). ამიტომ საზოგადო არსებითი სახელების ბრუნვის უძველეს სახედ ამნაირი წარმოება უნდა ვიგულოთ.

3) რომ არაფერი ვთქვათ მოკმედებითისა და ვითარებითი ბრუნვის ფორმათა არქონებაზე მრავლობითის რიცხვში, უნდა მივუთითოთ, რომ ამ ნაცვალსახელებს მხოლოდ ნარ-თანაინი მრავლობითი მოემოვებათ (იგინ-ი, მა-თ) და ძველ ქართულში არსად არ გვხვდება ებიანი ფორმების ჩანასახიც კი, როგორცაა ახალი ქართულის ესეები, ეგეები და სხვა.

ისი, იშან, იშას, იშის იშვითად გვხვდება ძველ ქართულში, მაგრამ საერთოდ არის კი. ამ საკითხზე ცოტაოდენი გვაქვს ნათქვამი ნაწევართან დაკავშირებით და აქ შეიძლება სიტყვა აღარ განვავრძოთ.

ნ. მარის აზრით, ჩვენებთს ნაცვალსახელებს ხმოვანთა წინ ჰ უნდა ჰქონოდათ³. ამ აზრს იზიარებს ა. ჩაქოზაძეც, რომელსაც სამისოდ და-

¹ ა. შანიძე, გრამატიკა, საფუძვ. გვ. 101.

² ა. შანიძე, ქართული გრამატიკა, I, მორფოლოგია, 1930, გვ. 41; მისივე: გრამ. საფუძვ. გვ. 101; ა. ჩაქოზაძე, მოთხრობითი ბრუნვის გენეზისისათვის ქართველურ ენებში, თბილ. უნივ. შრომები, X, 1939, გვ. 168 და სხვ.

³ ნ. მარი, OT, ტაბ. VIII; IpaM. გვ. 85, 90 და სხვა.

მოწმებული აქვს ჭანურის სათანადო ნაცვალსახელები (პა-მა, პა-მ, პა-მ-თ-ფე-ფ; პე-ა || პი-მ, პე-მ-თ-ფე-ფ...) და სალიტერატურო ქართულში იქა-იქ დაცული მაგრე.¹

ესე, ეგე, იგი ნაცვალსახელთა ძირეულ მასალად ა. ჩიქობავა ს, გ თანხმობენ თელის². ე. თოფურიას აზრით, მაგა, იგი, აგი ფორმებში „ა, მა, ი სიახლოვე-სიშორის გამომხატველი ნაცვალსახელებია, გ—ადგილისა, მაშასადამე, აგი=„ამ ადგილას“, იგი=„იმ ადგილას“ და სხვ.³ მასვე ესე, ახი ფორმებში ნაცვალსახელურ ძირად ს აქვს მიჩნეული⁴.

ესე, ეგე, იგი, იხი, როგორც აღნიშნული გვაქვს („ნაწევარი ძველ ქართულში“, 255), სამი ფუნქციით იხმარება: (ა) თუ ისინი უშუალოდ ზმნასთანაა დაკავშირებული, მაშინ პირის (ან ჩვენებითი) ნაცვალსახელის მნიშვნელობით იხმარება (ესე მოვიდა...); (ბ) თუ არსებითს სახელს ახლავს, — ნაწევარია (კაცი ესე მოვიდა); (გ) ხოლო თუ კითხვითს ნაცვალსახელს, — ნაწილაკია (რომელი იგი, რომელმან-იგი). ორ უკანასკნელ შემთხვევაზე უკვე გვქონდა საუბარი. ახლა მოვიყვანოთ მაგალითები პირველი შემთხვევის შესახებ. ამ შემთხვევაშიც ეს სიტყვები ხან პირის ნაცვალსახელად გვევლინება, ხან ჩვენებითად, მათი ბრუნება ორივე შემთხვევისათვის საფუძვლით ერთი და იგივეა. ამიტომ მაგალითებს ამ მომენტის განურჩევლად წარმოვადგენთ.

სახელობითი

მხ. რიცხვი: ესე არს ძმ ჩემი საყუარელი, მ. 3, 17; ესე იქმნა თავ საკიდურთა, მ. 21, 42; ესე მოვიდა პილიტესა მ. 27, 58.

ზემოთ მოყვანილ მაგალითებში ესე ქვემდებარედ არის წარმოდგენილი. მაგრამ იგი შეიძლება აგრეთვე პირდაპირ დამატებად იყოს მოცემული. ამის ნიმუშებია:

მტერმან ცაცმან ყო ესე, მ. 13, 28 C; განუტყვე ესე, მ. 15, 23; დაღათუ ესმეს ესე მთავარსა მას, მ. 28, 14.

იგი არს ჭეშმარიტად მესნელი სოფლისაჲ, ი. 4, 42 C; ეგე დაგაბრკოლებს თქუნ, ი. 6, 61 C... რაემს ესუა ეგე, მ. 26, 29 C; მოჰკუთნე ეგე, ლ. 13, 7.

აღვიდა იგი, მ. 8, 23 D; იგი ავდა ნაესა, მრ. 4, 1 C; იგი განაბნევს, მ. 12, 30 ...განკიცხეს იგი, მ. 27, 31; აღსუა იგი თესთა კარაულსა და მოიყვანა იგი ყოველთასა მას სადგურსა და ილუაწა იგი, ლ. 10, 34.

¹ ა. ჩიქობავა, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, 1936, გვ. 79—82; მიხიცი: მოთხრობითი ბრუნვის ენებისათვის ქართველურ ენებში: თბილ. უნივ. წიგნები, ტ. X, 1939, გვ. 171.

² ა. ჩიქობავა, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, 1936, გვ. 73.

³ ე. თოფურია, დ-თავსართიანი ზმნები ქართულში: თბილ. უნივ. წიგნები, ტ. 25, 1943, გვ. 150.

⁴ ე. თოფურია, ნ და ს ღვნებისათვის ქართველურ ენებში: საქ. მეცნ. აკად. შიგნით, ტ. II, № 1—2, 1941, გვ. 194, შდრ. აგრეთვე მიხიცი: ქართული ენა, განკვეთილი III—IV, 1933, გვ. 22—23.

რამეთუ თქუა გულსა მისსა: არა გამოიძიოს იხი, ფსალმ. 9, 43.
 მრ. რიცხვი: **ესენი** წარვიდეს, მ. 11, 7; გესმისა, რასა **ესენი** იტყუან, მ. 21, 16; დაიციენ **ესენი**, ი. 17, 11; წმიდა-ყვეს **ესენი**, ი. 17, 17.
 უფალსა შაგისსა უკმან **ეგენი**, მ. 21, 3 C.
 წარვიდეს **იგინი**, მ. 2, 13; **იგინი** განძღენ, მ. 5, 6 ...ალიყვანნა **იგინი** მთასა შალასა თჳსაგან, მ. 17, 1; წარავლინნა **იგინი** ვენაჲსა თჳსა, მ. 20, 2; მოწყუდნა **იგინი**, ლ. 13, 4.
 გვხედება ნაწილაკიანი ფორმებიც, მაგალითად: **ესეშცა** იცით, მ. 24, 43; **ესეცა** იყო იესუმს თანა, ნაზარეტელისა, მ. 26, 71; ანუ არა მეზუერეთაცა **იგივე** ყვიან, მ. 5, 47; ამისთჳსცა **იგინივე** მსაჯულ გეკმნენ თქუნ, მ. 12, 27; **იგინიცა** ვანაგებდეს ბაღეთა, მრ. 1, 19.
 აქ მოყვანილი იყო მაგალითები ჩვენებით ნაცვალსახელთა **ერთი** ფუძიდან, რომელიც ორივე რიცხვის სახელობითში გვაქვს. ახლა გნახთ სხვა მაგალითები **მეორე** ფუძიდან, რომელიც სხვა დანარჩენ ბრუნვებშია მოცემული.

მ ო თ ხ რ ო ბ ი თ ი

მხ. რიცხვი: დამასხა მე **ამან** ნელსაცხებელი ესე, მ. 26, 12 C; ვითარ უკუე **ამან** წიგნი იცის უსწავლელად, ი. 7, 15.
 კეთილი საქმე კმნა **მაგან** ჩემთჳს, მრ. 14, 6 C; არცა **მაგან** ცოდა, არცა მშობელთა შაგისთა, ი. 9, 3 D.
მან პირი დაიკრა, მ. 22, 12 C; **მან** დაუტევა არდაგი იგი, მრ. 14, 52; მიუგო **მან** და ჰრქუა, მ. 4, 4 C.
 მრ. რიცხვი: **ამათ** მიიღონ უმეტესი საშჯელი, ლ. 20, 47; ვინაჲ ვიყიდოთ პური, რაჲთა კამონ **ამათ**, ი. 6, 5.
მათ აღძრეს ერი იგი, მრ. 15, 11; **მათ** იგიცა გუემეს, ლ. 20, 11; და **მათ** არა ცნეს სიტყუაჲ მისი, ლ. 2, 50.

მ ი ც ე მ ი თ ი

მხ. რიცხვი: **ამას** მეკარეჲმან განულის, ი. 10, 3; **ამას** ესმა, ი. 4, 47; **ამას** უწესოჲ არაჲ უკმნიეს, ლ. 23, 41 C.
 ნუთუ მოართუა ვინ **მაგას** კამად, ი. 4, 33 C; ვინ აღუბილნა **მაგას** თუალნი, ი. 9, 21; **მაგას** ჰკითხეთ, ი. 9, 21 C.
 გამოსცდიდა **მას**, მ. 22, 35; განჰსძარცუეს **მას** კლამინდი და შგჰმოსეს **მას** თჳსივე სამოსელი, მ. 27, 31.
 მრ. რიცხვი: **ამათ** ძირი არა უბნ, ლ. 8, 13; მიუტევე **ამათ**, მამათ, ლ. 23, 34.
 თქუნ ეცით **მაგათ** კამადი, მ. 14, 16; ნუ აყენებთ **მაგათ**, მ. 19, 14; აცადეთ **მაგათ** წარსლელად, ი. 18, 8 C.
 ღრუბელი... ავრილობდა **მათ**, მ. 17, 5; რაჲთა დაუგონ **მათ**, მრ. 6, 41; სხუაჲ იგავი დაუდგა **მათ** და ჰრქუა, მ. 13, 24.

ნ ა თ ე ს ა ო ბ ი თ ი

მხ. რიცხვი: **ამის** გამო უნდა პილატეს განტევებაჲ მისი, ი. 19, 12; იგი თავადი **ამისგან** სუმიდა, ი. 4, 12; არარაჲ ბრალი სიკუდილისაჲ ვპოვე

ამის თანა, ლ. 23, 22; ამისთჳს გამოეძიებთ ურთიერთას, ი. 16, 19.

მოუღუთ მაგისგან კანქარი ეგე, მ. 25, 28; რამთა გამოცხადნეს საქმე ღმრთისაჲ მაგის ზედა, ი. 9, 3; მე მაგის თანა ბრალსა არას ეპბოვებ, ი. 19, 6; შრავალი მეგნო მე ჩუენებით დღეს მაგისთჳს, მ. 27, 19.

ითხოვდა რასმე მისგან, მ. 20, 20; დასდევ ჯელი შენი მის ზედა, მ. 9, 18 C; დაადგრა მარიამ მის თანა, ლ. 1, 56; ზრახვა-უვეს მისთჳს, მ. 12, 14 C; სოფელი მის მიერ შეიქმნა, ი. 1, 10; წარდგა მის წინაშე განბოკლებული, მ. 8, 2 C. იმისგან, ეზეკ. 48, 21.

მრ. რიცხვი: არა თუ სოფლისათჳს გლოცავ, არამედ ამათთჳს, ი. 17, 9 C.

ივლტოდა შიშუელი მათგან, მრ. 14, 52; შიში დაეცა მათ ზედა, ლ. 5, 26; იესუ წარვიდა მათ თანა, ლ. 7, 6; ცნეს, რამეთუ მათთჳს თქუა, მ. 21, 45.

მოკმედებითი

ამით სწამებთ თავით თჳსით, მ. 23, 31; ამით ცნან ყოველთა, ი. 13, 35; ამით იდიდა მამაჲ ჩემი, ი. 15, 8.

მოიციდეს მით აგარაკი მეგეცისაჲ, მ. 27, 7; რომლითა საწყაულითა პწყვიდეთ, მითვე მოგეწყოს თქუენ, მრ. 4, 24 C.

უფრო ნაკლებად გვხვდება ვითარებითის ფორმები: ამაღ, მაგაღ, ხოლო მოკმედებითი და ვითარებითი მრავლობითში სრულებით არ შეგვხვდებოდა.

დასასრულ, დაგვჩენია ეუპასუხოთ, თუ რა ფორმაა მისა, მათა (სათა-ნადოდ: ამისა, მაგისა, ამათა, მაგათა).

მისა, მათა და მსგავსი ფორმები უნდა წარმოადგენდეს და თანდებუ-ლიან ნათესაობითს, რომელშიც ხდ და თდ კომპლექსები გამარტივებულია და დს დაკარგვის გამო მიღებულია მ-ის-ა (←მ-ის-და), მათ-ა (←მა-თ-და)¹. აქაც სრულიად ისეთივე მდგომარეობა გვაქვს, როგორც I და II პირის ნაცვალსახელებთან ვნახეთ: ჩემ-და, შენ-და, ჩუენ-და, თქუენ-და, მისა←მ-ის-და.

როგორც ვნახეთ, ჩემდა, შენდა და მსგავსი პირის სახელების ამ ფორმას ორი მნიშვნელობა ჰქონდა: ა) ჩემ-და, შენ-და მიმართულებას აღნიშნავდა ისეთ გამოთქმებში, როგორიცაა: მოვიდა ჩემდა, მოიწია შენდა და სხვა.

ბ) ჩემ-და, შენ-და დანიშნულების მნიშვნელობით იხმარებოდა: ექმნეთ ტალივარ შენდა, ეს შენდა უდრიდა შენთჳს, რაც არის კიდევ ასე მოცემული ზოგიერთ ხელნაწერში.

სრულიად ასეთივეა მისა და მათა. ამნაირად, აქ ჩვენ გვაქვს ერთი სწო-რი ხაზი, რომელზედაც მოთავსებულია ჩემდა და მისა (ამისა), შენდა და მა-გისა, ჩუენდა და მათა (ამათა), თქუენდა და მაგათა.

აქ განსხვავება მხოლოდ ისაა, რომ პირველი რიგის მაგალითებში და შენახულია მთლიანად (შენ-და), მეორეში მას დაკარგული აქვს დ (მ-ის-ა←

¹ ვ. თ. ჟ. უ. რ. ი. ა., ზოგიერთი ბრუნვის გენეზისისათვის მეგრულ-ქართულში: ფნიშკის მოამბე, ტ. 1, 1937, გვ. 181; მ. ა. ს. ა. გ. ე. ვითარებითი ბრუნვის დაბოლოების საკითხისათვის ქართულში, მომსწერება ი. ს. ტალინიას საზ. თბილ. საზ. უნივერსიტეტის სამეცნიერო სესიებზე 1942 წლის 13 აპრილს (მოხსენებათა თეზისები, გვ. 88).

მ-ის-და). ეს გავსებებიცაა: **ად კომპლექსი** აუტენტული ქართული სიტყვის, **ხდ-ს-სა** ცუქარის გაძღვება (შდრ. მისთან-მასან, გურ.). მაგრამ **მ-სა** და **ნ-სთან** **დ-ს** მდგომარეობა არაერთგვარადაა დაბრკოლებას არ აწყდებიან. აქ, ამის გარდა, მეორე გარემოებაცაა აღსანიშნავი: **მ-ის-ა**, **მა-თ-ა** ფორმებში გვაქვს ბრუნვისა და რიცხვის თვისებები, რაც ასატანს გახდინა **დ-ს** დაკარგვას, მაშინ როდესაც **ჩემ-და**, **შენ-და** და მსგავს ფორმებში არაერთგვარადაა ადგილი არა გვაქვს და ამიტომ აუცოლებელი იყო **დ-ს** მთლიანად შენარჩუნება.

ანალოგიური მდგომარეობაა გურულში, სადაც **ჩხისდა**-დან მიღებულია **ჩხისა** **ხ-ს** (დ-სთან) ასიმინაქციისა და **დ-ს** დაკარგვის შემდეგ¹.

გვაქვს თუ არა სადმე ნაშთის სახით შემონახული სრული, ე. ი. **დ-და**უკარგვეთ ფორმები? ასეთი ფორმები, რასაკვირველია, მოიპოვება. ისინი გვხვდებიან როგორც მხოლოდობით (მისდა), ისე მრავლობითის (მათდა) ფორმებში. მაგალითები:

იყოს იგი **მისდა** საგმობელ და **შენდა** საქებელ, მამ. სწავ. (II) 56. ეს მაგალითი მშენებრივ ილუსტრაციას იმ დებულების ნათესაყოფად, რომ **შენდა** და **მისდა** ერთი რიგის მოვლენაა, რომ **მისა** სწორედ **მისდა**-საგანია მიღებული.

...მომზერველმან **მისდა** სულსა მეტყუელებისასა, ეტ. III, 175, 7; და მის განეზარდა იგი სიყრმით მისითგან და ესწავა **მისდა** პატიოსანი მონაზონება და ბრძოლა ეშვავთა მიმართ, ამონ. 214, 9; ზუაობასა უძლეველს **მისდა**, მამ. სწავ. 384; და ესე წიგნად **მისდა** წარმოგვცემი, ხანძთ. 143, 10.

მსგავსი ფორმები, როგორც ვთქვით, გვაქვს მრავლობითშიც. ქართული ოთხთავის უძველეს ხელნაწერებში სისტემატურად იხმარება ერთმანეთის პარალელურად **მათა** და **მათდა**, რომელთაგან მეორე უფრო ძველია, პირველი—მერმე მიღებული. მაგალითები:

გამოვიდა **მათდა** პილატეცა, ი. 18, 29 C; განუტევა **მათდა** ბარბაი, ლ. 23, 25 C; იგი არს სასყიდელი **მათდა**, მ. 6, 5 C; მე **მათდა** და **შენ ჩემდა**, ი. 17, 23 C; უკუეთუ **მათდა** ჯერ-არს, მიუღვეინ მათ, პარხ. 668. ამნაირი მაგალითები ბევრი შეიძლება დაგვასახელოთ, მაგრამ კმარა. აქედანაც შეიძლება დავისკვნათ, რომ

ა) **მისა** და **მათა** სრულიად იმ რიგის ფორმებია, როგორც **ჩემდა** და **შენდა**, **ჩუენდა** და **თქუენდა**;

ბ) **მისა** და **მათა** გამარტივებული (დ-დაკარგული) ფორმებია, მათი პირვანდელი სახეობა არის **მისდა** და **მათდა**, რომლებიც აქა-იქ გვხვდება კიდევ ძველ ქართულში;

გ) ბოლოკიდური და აღნიშნულ ფორმებში არის თანდებული, რომელიც ერთგვარ ნათესაობითს ბრუნვის (ეს ფორმა აღნიშნავს მიმართულებასა და დანიშნულებას). ეს **და** ისეთივე მნიშვნელობისა და ღირებულებისაა, როგორც ქვემოთმოყვანილ ხაზგასმულ ფორმებში:

¹ ე. თ. ფ. ურია. ზოგერთი ბრუნვის გენეზისისათვის მგერულ-ქართულში: ენისკის მოამბე, ტ. 1, 1937, გვ. 180.

ესე წმიდა მოციქული ტიმოთე არა თუ პავლესა ზოლო შედგომილ იყო და ესწავა და ესმინა მისგან საღმრთო სწავლა სულიერი, პარხ. 1214; ზოუწოდა ქმარსა მას, რომლისადა მიეთხოვა ასული მისი, იქვე, 1236; დაწერით მიჯმინა ქრისტესგან და შედგომილ ვარ ეშმაკისადა, იქვე, 1213 ხ; არამედ ვიეოდა განმზადებულ არს, მ. 10, 23 ლავ. და სხვა. [ნ. კიდეც ვისდა და ვიეოდა ქვემოთ, გვ. 506, 509].

ზოგჯერ მისა-ს პარალელურად გვხვდება მისხა-ც: შეკრბეს მისხა ფარი. სეველნი, მრ. 7, 1 D. CE-ში ამის ნაცვალ იკითხება ჩვეულებრივი მისხა. მისხა-ში ორი სანი არაა საჭირო. მისხა წარმოდგარი უნდა იყოს მისი კუთვნილებითი ნაცვალსახელის მიცემითი ბრუნვის ანალოგიით (როგორცია, მაგალითად: აღმოსლესა მისხა, მრ. 1, 10; აირდილსა მისხა, მრ. 4, 32 C და სხვ.).

ძველ ქართულში გვხვდება საწინააღმდეგო მოვლენაც: ზოგჯერ მისი კუთვნილების ნაცვალსახელს მიცემითში ერთი ხანით წერენ. ეს ახასიათებს ზოგ ძველ ხელნაწერს. ასე, მაგალითად, იგი მეტად დამახასიათებელია საქ. მუზ. A 38 ხელნაწერისათვის, სადაც, სხვათა შორის, ხშირად გვხვდება ასეთი ფორმები: ქებულეზისა მისა, ფსალმ. 65, 1; სახელსა მისა, ფსალმ. 67, 4; აღგილსა წმიდისა მისა, ფსალმ. 67, 5; პირსა მისა, ფსალმ. 68, 15 და სხვა¹, კითხვა იბადება: მისა-ს მისხა-დ წარმოდგენის ერთ-ერთი მიზეზი ხომ არ არის ერთგვარი შიში და უსაფუძვლო ზრუნვა—როგორმე არ დააქლოს ასო, რომლის ორმაგ სახეს ის სხვა შემთხვევაში ხშირად ხედავს (სახლსა მისხა)? რაღაც ამგვარი რამ უნდა ედოს საფუძვლად ისეთ ფორმებს, რომელთაც დღევანდელ ქართულში წაიწყდება ზოგჯერ კაცო, მაგალითად:

„მე თავად გავცოცდი, ეს რა მომსვლია-მეთქი, როდესაც შემდეგი დაპირისპირება წავიკითხე“ (კ. კიკინაძე, „ბოშებისა“ და „პოლტივის“ თარგმანის გამო: „ლიტ. გაზ.“ № 23, 1955, 10. VI); „მოვხვეტე საბუთები და გავცუჩინარდი“ (ა. ტიომკინი, „სერიოზული საქმე“: გაზ. „კომუნისტი“, 4 ოქტ. 1954, გვ. IV).

ძველ ქართულში არა გვაქვს ისეთი ჩვენებითი ნაცვალსახელები, როგორცია დღევანდელი ქართულის ფორმები: ასეთი, ეგეთი, ისეთი, აშნაირი, მაგნაირი, იმნაირი, ამისთანა, მაგისთანა, იმისთანა, აშლენი, მაგდენი, იმდენი². სამაგიეროდ იქ გვაქვს ზოგიერთი ამათვანის შინაარსის შესატყვისი ფორმები: ეგევითარი, ესევითარი, ეხემლეჯანი, ევოდენი, ესოდენი.

ეგევითარი და ესევითარი ერთნაირი აგებულების სიტყვებია, რომლებშიც შედის ეგე და ესე + ვითარი: ეგე + ვითარი, ე. ი. მაგნაირი, ესე + ვითარი, ე. ი. იმნაირი. ვითარ, ვითარი ცნობილი და გავრცელებული სიტყვებია ძველ ქართულში და შესაბამისად ნიშნავს: როგორ, როგორი.

¹ ამ ხელნაწერში ჩვეულებრივია ორი ერთნაირი ასოდან ერთ-ერთის გამოტოვება სხვა შემთხვევაშიც, მაგალითად: საქმენი შენა... მტრენი შენა, ფსალმ. 65, 2 (= შენა); სიმდიდრესა თჳსა, ფსალმ. 51, 7 (= თჳსა) და სხვა (აქ დამოუკიდებელი ადგილები ამოღებულია ქართული ტექსტიდან).

² ა. შანიძე, გრამატ. საფუძვ. გვ. 43.

ეგოდენ-სა და ესოდენ-ში ეგე-ს და ესე-ს მოკვეცილი აქვს ბოლოკიდუ-
რა ე. ცვლილება შოსდის მეორე ნაწილსაც: ეგდენ-ში ო ამოღებულია: ეგ-
ოდენ-→ეგდენ. ესოდენ-ში ცვლილება უფრო შორსია წასული: ესე-ოდენ-→
ესოდენ-→ესდენ-→ესტენ (დ დაყრუვდა ხ-ს გაჟღერებით). ყველა ეს სახე დაცუ-
ლია ძველ ქართულში. მოვიყვანოთ თითო-ორი მაგალითი:

ეგევიტარი: რამეთუ იყვნენ დღენი იგი ქირისანი, რომელ არა ყო-
ფილ არს ეგევიტარი დასაბამითგან. მრ. 13, 19 C; მაშა ეგევიტარა ეძიებს
თაყუანის-მცემელთა მისთა, ი. 4, 23.

ესევიტარი: არცა ისრაელსა შორის ვპოვე ესევიტარი სარწმუნოე-
ბაჲ, ლ. 7, 9; ვითარ ჰელ-ეწიფების კაცსა ცოდვილსა ესევიტარისა სასწაუ-
ლისა საქმედ. ი. 9, 16. მაგრამ ეს სიტყვა ხშირად იკუმშება ხოლმე: ვითარ-
მე შემძლებელ არს კაცი ცოდვილი ესევიტარისა სასწაულისა ყოფად, იქვე C;
ესევიტარია მით იგავებითა ეტყოდა მათ სიტყუასა, მრ. 4, 33 C.

ესე მლევიანი: (=ამნაირი, ამისთანა): და სხუისაცა მსგავსსა ესე
მლევიანსა მრავალსა იქმთ, მრ. 7, 13 C.

ესოდენი, ესტენი (=ამდენი): ესოდენ ჯამ თქუენ თანა ვარ, ი. 14, 9;
ვითარმცა განძღა ერი ესოდენი, მ. 15, 33; ძალნი ესოდენნი, მრ. 6, 2;
ესტენი სასწაული ექმნა მათ წინაშე, ი. 12, 37.

* * *

ძველ ქართულში ჩვენებითი ნაცვალსახელის მნიშვნელობით იხმარება
აგრეთვე რომელი; იგი უღრის ესე (ეგე) ან იგი ფორმებს: რომლისა მადლი-
სათჳს გეტყჳ შენ, ლ. 7, 47. რომლისა მადლისათჳს ნიშნავს „ამის გულისა-
თვის“. ...„ამის გამო“, „ამიტომ“.

...რომლისაგან არცა თავი ჩემი ღირს მიიწნა მისლვად შენდა, ლ. 7, 7.
რომლისაგან აქაც იმავეს ნიშნავს: „ამის გამო“, „ამიტომ“¹.

3. კითხვითი ნაცვალსახელი

კითხვითი სახელებიდან ძველ ქართულში სხვადასხვა თვალსაზრისით ყუ-
რადღებას იქცევს ვინ, რა, რომელი, რაოდენი, ამათგან, რისაკვირველია,
ყველაზე მნიშვნელოვანია ვინ.

ვინ

ვინ, როგორც ცნობილია, ქართულში მხოლოდ ადამიანის მიმართ იხ-
მარება: ვინ მოვიდა?—კაცი მოვიდა; ვინ კმნა?—კაცმა კმნა. არაადამიანების,
ნივთის მიმართ კი რა არის გამოყენებული: რაჲ მოვიდა?—ლომი მოვიდა;
რაჲ არს ესე? ესე არს დანაკ.

¹ ს. ყაუხჩიშვილი, ბერძნულ-ქართული სემასიური პარალელები: თბილ. უნივ.
წიგნები, ტ. 31—31 B, 1947, გვ. 421—428.

ვინ-ს თავისებური ბრუნვაჲ აქვს:

მზ. რიცხვი

მზ. რიცხვი

სახ. ვი-ნ
მოთხ. ვი-ნ
მიც. ვი-ს
ნათ. ვი-ს
მოქმ. *ვი-თ
ვით. *ვი-დ

—
ვი-ეთ
ვი-ეთ
ვი-ეთ
—

აქ უნდა შევნიშნოთ შემდეგი:

1. სახელთაგან ეს არის ერთადერთი სიტყვა, რომელსაც ფუძის ბოლოს **ი** შეტანა ყველა სხვა ასეთი სახელის **ი** სახელობითის ნიშნად იქნა გაგებული და სხვა ბრუნვებში ჩამოსცილდა; ასეთი სახელები თანხმოვანფუძიანთა კლასში გადავიდა.

2. ეს არის მეორე სიტყვა, რომელმაც მოთხრობითი ბრუნვის ნიშნად **ნ** შემოგვინახა: ვი-ნ. ეს **ნ**, როგორც ცნობილია, არის მოთხრობითი ბრუნვის უძველესი ნიშანი. მეორე ასეთ სიტყვათაგანია მა-ნ. ზღრ. ვი-ნ თქუა? — მა-ნ თქუა.

3. მოთხრობითი ბრუნვის ნიშანი ამ სახელს სახელობითში აქვს გადაჯოლილი: ვი-ნ თქუა? მაგრამ ვინ რიტყვს? ფუძე კი ორივე შემთხვევაში ერთი და იგივეა: ვი. მეორე ასეთ სიტყვას (მა-ნ) ასეთი თვისება არ ახასიათებს, რადგან ის სახელობითს ბრუნვას საკუთარი ფუძიდან ვერ აწარმოებს, სხვა ფუძეს სესხულობს: იგი. აქედან გამომდინარეობს დასკვნა, რომ:

ა) მოთხრობითი უფრო ადრეა ჩამოყალიბებული, ვინამ სახელობითი; ქართულ ბრუნვათა ისტორიაში მოთხრობითი წინ უხრებხ სახელობითს: ამიტომ იყო შესაძლებელი გვექონოდა მან მოთხრობითის გაგებით, მაგრამ არა გვექონოდა სახელობითი და, როცა ამის საჭიროება შეიქმნა, სხვა სიტყვა (იგი, ის) — ჩვენებითი ნაცვალსახელი — ესესხებინა შესაშვ პირის ნაცვალსახელს და მით შეეცხო დანაკლისი.

ბ) მოთხრობითი და სახელობითი მჭიდრო კავშირშია ერთმანეთთან: მხოლოდ ამიტომ იყო შესაძლებელი ნ სახელობითშიც გამოეყენებინა ვინ-ნაცვალსახელს (და არ ესესხებინა ახალი ფუძე სახელობითისათვის)*¹.

4. მიცემითი და ნათესაობითი ერთნაირი ფორმითაა წარმოდგენილი: ვი-ს. წარმომდგარია ეს ასე: ნათესაობითის **ის** ნიშნის **ი** და ფუძისეული **ი** შერწყმულია და მიღებულია ერთი **ი**: ვი-ის → ვი-ს. ამიტომ დაემთხვა ნათესაობითი მიცემითს. ამ ბრუნვების გარეშე მაინც ხურობდება: მიცემითი უთანდებულოდ იხმარება: ვის აქუს? ნათესაობითი კი მხოლოდ თანდებულოდ გვხვდება, როგორც პირისა და ჩვენების ნაცვალსახელებში: ვისგან, ვისთვის.

* ა. ჩ. კ. ზ. ა. ვ. ნათესაობითი ბრუნვის გვანებისათვის ქართველურ ენებში: თბილ. უნივ. წიგნები, ტ. X, 1939, გვ. 173.

ვხსდა. მაგალითად: არცა გვეჩივს ვხსდა ენებამ მცირე გინა დიდი, პარხ. 863 ჰ. ეს მაგალითი იმითაც არის საინტერესო, რომ აქ აშკარად ჩანს და-ს ხასიათი: ის თანდებულა და ერთვის ნათესაობითის ფორმის. ამიტომ და თანდებულა სხვა ანალოგიურ შემთხვევებშიც (ჩემ და, შენ-და, მის-და).

5. მოქმედებითი ბრუნვა ჩვეულებრივი მნიშვნელობით არ იხმარება. მაგრამ რომ იგი უნდა ჰქონოდა, ამას ამტკიცებს ფორმები: ვი-თ-არ (რო-ვორ), ვი-თ-არ-ცა (როგორც, როგორც კი, როცა), ვი-თ-არ-მ-ედ (რომ, ასე რომ), სადაც მოქმედებითი ბრუნვის ფორმას წარმოადგენს ვი-თ, არ, ცა, მ-ედ კი სხვადასხვა შინაარსის ნაწილაკებია. ძველი ვითარ-იდანაა მიღებული დღევანდელი ქართულის ვითა და ვით. მოქმედებითი ბრუნვის ვი-თ ისევ მიღებული, როგორც ნათესაობითის ვი-ს: ვი-ით-ვი-თ, ვით ვინ-ის მოქმედებით ბრუნვად მიაჩნდა ნ. მარსაც¹.

6. არც ვითარებითი ბრუნვა იხმარება დამოუკიდებლად, მაგრამ იგი დაცული უნდა გვექონდეს ფორმაში ვი-დ-რე, რომელიც ძველ ქართულში ნიშნავს „სად“, „საით“ და კარგად უდგება ამ ბრუნვის შინაარსს. ასეთია, მაგალითად, გამოთქმა: ვიდრე ხუალ? (ი. 13, 36), რაც ნიშნავს: სად მიხვალ? შდრ. რუს. თარგმანი: куда ты пошел? ვითარებითის ნიშნად აქ გამოდის ერთ-ერთი უძველესი ნიშანი ამ ბრუნვისა და ვი-დ.

ვი-დ-რე-ში რე ნაწილაკია და შეიძლება იგი მჭიდრო კავშირში იყოს ოდნაობის რე ნაწილაკთან, რომელსაც დიდი გავრცელება ჰქონდა ძველ ქართულში: ხუიწიდად-რე (შუშ, 148, 6), უშორესად-რე (ლ. 24, 28), შე-რე-დგინებად (ლ. 5, 3), მცირედ-რე (ლ. 22, 58) და სხვა, ამგვარად, არ არსებობს არც შინაარსეული და არც ფორმობრივი დამრტლება, რომ ვიდ(რე) ვინ ნაცვალსახელის ვითარებით ბრუნვად იქნეს გამოცხადებული.

ნ. მარა ასეც ფიქრობდა და ვიდ-ს ვინ-ის ვითარებით ბრუნვად თვლიდა², ა. შანიძე წერს, რომ ვი-დ-რე რე-დართული ვითარებითია³, ა. ჩიქობავას ვიდ-რე ვინ ფორმის დონიან ვარაიანტად მიაჩნია⁴.

7. ვინ ნაცვალსახელს მოეპოვება მრავლობითი რიცხვიც. მაგრამ საინტერესო ის არის, რომ ეს მრავლობითი შეუძლია აღნიშნოს მოთხრობითსა და სხვა ირიბ ბრუნვებში, მაგრამ არა სახელობითში, აქედანაც კარგად ირკვევა, რომ მოთხრობითის ჩამოყალიბება უსწრებს ვინ სახელობითისას: იყო მოთხრობითის ფორმა (ვი-თ), მაგრამ არ იყო სახელობითისა. მაგრამ აქ უფრო საინტერესოა მეორე გარემოება: მრავლობითის ნიშნად გვაქვს სუფიქსი ეთ, რომლის თანხმობითი ნაწილი თ კარგად ცნობილი მრავლობითობის ნიშანია (კაც-თ-ა, ხე-თ-ა). ჩვენი სახელი ამ თ-სთან ერთად შეიცავს ხმო-

¹ ნ. მარა, Древнерусско-русский словарь к 1-2 главам евангелия Марка, 1913, стр. 7; Грам. стр. 102.

² ნ. მარა, Грам. გვ. 102.

³ ა. შანიძე, გრამატ. საფუძვ. გვ. 627.

⁴ ა. ჩიქობავა, მოთხრობითი ბრუნვის განვითარების ქართულში, თბილ. უნივ. შრომები, ტ. X, 1939, გვ. 174.

ვან ე-ს და ამით ზუნებრივად ეზმურება მრავლობითობის სხვა ქართულ სუფიქსებს, როგორცაა: ენ, ეს, ეზ, ედ. ვი-ეთ-ის ეთ შესაძლებელია ედ-ის დაყრდნობით სხეობა იყოს¹; ეთ მრავლობითობის ნიშანი აქ მართლ არა დგას. მას გვერდში უდგება ასეთივე შინაარსის მქონე ეთ საკუთარ (ბირთა) სახელებში: პაილე-ეთ-ი, აზარი-ეთ-ი, დანიელ-ეთ-ი, აბიზოს-ეთ-ი და სხვა². მეორე მხრივ, ამასთან მჭიდრო კავშირი უნდა ჰქონდეს აგრეთვე გეოგრაფიული სახელების ეთ სუფიქსსაც: კახ-ეთ-ი, იმერ-ეთ-ი, სვან-ეთ-ი, თუშ-ეთ-ი და სხვა.³

ვინ-თან დაკავშირებულ ზოგიერთ სხვა საკითხზე კიდევ ვუკენება ქვემოთ ლაპარაკი. ახლა კი მოვიყვანოთ სათანადო მაგალითები.

მხოლოდობითი

სახელობითი: არასადა ვინ გამოიწინა ესრეთ ისრაელსა შორის, მ. 9, 33; ვინ გნებავს ორთაგანი, მ. 27, 17; ვინ შემძლებელ არს მიტევივად ცოდვათა, მრ. 2, 7 C; ვინ უფროდს არს, მრ. 9, 34 C.

მოთხოვნი: ვინ უძლის შესლვად სახლსა ძლიერისასა, მ. 12, 29 C; ვინ მოგცა შენ ჯელმწიფებაჲ ესე, მ. 21, 23; ვინ-ორთა ამათგანმან ყო ნებაჲ მიმისა თჳსისაჲ, მ. 21, 31.

მიცემითი: ვითარცა-თჳს ვის აქუნ ჯელმწიფებაჲ, მ. 7, 29; ვის ე-ზსგავსს ნათესავი ესე, მ. 11, 16; არცა ესმეს ვის... ვნაჲ მისი, მ. 12, 19.

ნათესაობითი: ვაჲ, ვახან მოვიდეს, ლ. 17, 1; ვერ იცოდეს, ვის-თჳს იტყოდა, ი. 13, 22; არცა გვეჩვენს ვახან ვნებაჲ მცირე გინა დიდი, პარხ. 863 a.

ამ მაგალითებში ნათესაობითი თანდებულობით არის წარმოდგენილი. იშვიათად შეიძლება ნათესაობითის ფორმა ვის უთანდებულობით შეგვეხედეს, მაგრამ ამ შემთხვევაში მას უეჭველად ეხება რაიმე განსაზღვრება, რომელზედაც გადატანილია ბრუნვითა გარჩევის მთელი სიმძიმე, მაგალითად: ვის მათგანისა იყოს ცოლ, მრ. 12, 23; ვის თქუენგანისა მუ ანუ ჯარი ჯურღუმულსა შთავარდეს, ლ. 14, 5 C. არსებითად თუ ვიტყვით, ვის-ს არაპირდაპირ აქაც ახლავს თანდებულობითი: „მათ-გან-ისა“ და „თქუნ-გან-ისა“-ს გან რამდენადმე ვის-საც ეკუთვნის. ეოველ შემთხვევაში, ცალკე აღიებული ვის ნათესაობითში უთანდებულობით არ გვხვდება.

ძალიან ხშირად ვინ კითხვითს ნაცვალსახელს ახლავს ხოლმე რაიმე ნაწილაკი. ყველაზე ხშირად ასეთის როლში გამოდის ე. წ. კითხვითი, თუ კითხვის გამაძლიერებელი ნაწილაკი მე (ვინ-მე არს ესე, მ. 8, 27). ეს ნაწი-

¹ ა. ნიკობაძე, მრავლობითობის სუფიქსთა გენეზისისათვის ქართულში: იბერ. კავ. VI, 1954, გვ. 75.

² ნ. ამის შესახებ აქვე ზემოთ, გვ. 385—391.

³ ა. შანიძე, იმ კილოს კვლი საქართველოს გეოგრაფიულ სახელებში: საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. 11, 1949, № 8, გვ. 762; მისივე, გრამატ. საფუძვ. გვ. 140; ე. თოფჩი-რაძე, გეოგრაფიულ სახელთა-თა სუფიქსისათვის ქართულში: ჩვენი მეცნიერება, 1924, № 11—12.

ლავი შინაარსს არ უცვლის სახელს: ვინ ისევ კითხვით ნაცვალსახელად რჩება. მაგრამ არის მეორე შე ნაწილაკი, რომლის დართვისასაც ვინ კარგავენ კითხვითობას და განუსაზღვრელობით ნაცვალსახელად იქცევა (კეთროვანი ვინმე მოუტდა, მ. 8, 2). ამ ორგვარი შე-ს გასარჩევად მიღებულია წესად, რომ კითხვითი შე გამოეყოს სიტყვას დღისით (ვინ-მე, ვის-მე)¹, რადგან ის სიტყვას მნიშვნელობას არ უცვლის, ხოლო განუსაზღვრელობის შე ნაწილაკი, რომელიც კითხვითს ნაცვალსახელს განუსაზღვრელობითად აქცევს, სახელთან ერთად იწეროს. ამგვარად, გვექნება:

ა) ვინ-მე არს ესე? მაგრამ:

ბ) კეთროვანი ვინმე მოუტდა.

ნაწილაკიანი ბრუნვის მაგალითები:

ვინ-მე უკუე შეუძლოს ცხორებად, მ. 19, 25 C; მო-ვინ-მე-ართუა კამადი, ი. 4, 33; შე-ვინ-მე-მახო, ლ. 8, 46 CD. E-ში ამის ნაცვლად გვაქვს: ვინ შემახო მე.

...განიგდებდეს მის ზედა წილსა, ვინ-ძი რად აღილოს, მრ. 15, 24; ვის-მე გულ-ეწიფების ცხორებად, მ. 19, 25; წილ-იგდეს მას ზედა, ვის-მე რად ხუდა, მრ. 15, 24 C; არარად ზრუნვად გიც ვის-თუხვე, მრ. 12, 14; შეიხილნეს ურთიერთას მოწაფეთა მისთა და შეზრუნდეს: ვის-თუხ-მე იტყვს, ი. 13, 22 C.

თანდებულისა და ნაწილაკის ერთდროულად დართვისას ამ ხიტუვაში რიგი ვოველთვის ერთი და იგივეა: ჯერ არის თანდებული, მას მოჰყვება ნაწილაკი (ვის-თუხ-მე, ვის-გან-მე). მაგრამ ეს რიგი საერთოდ ერთად-ერთი სრულებითაც არ არის: სხვა სიტყვებში გვხვდება პირიქითაც: ჯერ ნაწილაკი, შემდეგ თანდებული, მაგალითად: ყოვლისავეთუხ საქმისა, მ. 18, 19.

მრავლობითი

შენით თავით იტყვ მაგას, ანუ სხუათა ვიეთ გრქუეს შენ ჩემთს, ი. 18, 34 C. ვიეთ ამ შემთხვევაში მოთხრობითშია: თუ სხვა ვინმეებმა ვითხრესო. მეორე მაგალითი ნათესაობითში გვხვდება: მეუენი ქუეყანისანი ვიეთგან მიიღებენ ხარკსა ანუ ზუერსა მათსა: შეილთაგან ანუ უცხოთაგან, მ. 17, 25. ნათესაობითი აქ გან თანდებულისა და ეს ბუნებრივიცაა: ნაცვალსახელები ნათესაობითში ჩვეულებრივ მხოლოდ თანდებულით გვხვდება.

ვინ ნაცვალსახელის ბრუნების რიგში გვხვდება აგრეთვე ფორმები ვისა (მხოლობითში) და ვიეთა (მრავლობითში). მაგალითად:

ვიჩუენო თქუენ, ვიხა გეზინოდის, ლ. 12, 5; ვისა მსგავს არს იგი, ლ. 13, 18; ვისაცა უნდეს ჭესა გამოცხადების, გამოუცხადოს, ლ. 10, 22 C.

დაჯდომად მარჯუენით ჩემსა და მარცხენით არა ჩემი არს მიცემად, აჩამედ ვიეთა განმზადებულ არს მამისა მიერ ჩემისა, მ. 20, 23; მრ. 10, 40; თქუა ვიეთა მიმართ იგავი ესე, ლ. 18, 9 D.

¹ ეს წესი პირველად შემოღებულია ა. შანოშის მიერ ქართული ოთხთავის ორთქველი რედაქციის გამოცემაში (1945 წ.).

ქ-ში ვიეთა-ს ნაცვალად გვხვდება სრულიად ამნაირივე ფორმა, ოღონდ მე ნაწილაკიანი, ე. ი. განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელისა: ვიეთამე. გასაღებს იძლევა ლაგურკისა და ადიშის ხელნაწერები, რომელთაგან პირველს ვიეთ და თანდებულით მოუტია: ვიეთდა (მ. 20, 23), ხოლო ადიშის ძეგლს პარხლისასავით განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი აურჩევია, მაგრამ და თანდებული დაურთავს: ვიეთდამე მიმართ. აქედან ცხადია, რომ ვი-ეთ-ა იგივე ვი-ეთ-და-ა და ვი-ეთ-ა-მე იგივე ვი-ეთ-და-მე-ა, ოღონდ დ-დაკარგული.

ვი-ხ-ა-ც, ცხადია, ვი-ხ-და-დან მომდინარეობს. ვისდა გვხვდება კიდეც უძველეს ტექსტებში, იგი ჩვენ ზემოთ მოყვანილ სხვა საკითხთან დაკავშირებით (გვ. 506) და აქ აღარ გავიმეორებთ.

რაც ითქვა ვინ კითხვითი ნაცვალსახელის ბრუნების შესახებ, იგივე უნდა ითქვას აქედან მე-ს დართვით მიღებული განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელის ბრუნების შესახებაც; აქაც გვექნება:

მხ. რიცხვი

სახ. ვინმე

მოთხ. ვინმე

მიც. ვისმე

ნათ. ვის...მე

მრ. რიცხვი

—

ვიეთმე

ვიეთმე

ვიეთ...მე

ორიოდე მაგალითი:

მხოლოდითი:

სახელობითი: თუ ვინმე წარგიდლუანებდეს შენ მილიონ ერთ, მ. 5, 41 C; კეთროვანი ვინმე მოუქდა, მ. 8, 2.

მოთხრობითი: უკუეთუ ვინმე არა შეგიწყენარნეს თქვენ, მ. 10, 14; უკუეთუ ვინმე ქამოს მისვანი, ი. 6, 50.

მიცემითი: უკუეთუ ვისმე უნდეს თავი თვისი განრინებად, მ. 16, 25.

ნათესაობითი: რამეთუ ძმცა კაცისაჲ არა მოვიდა, ვითარმცა იმსახურო ვისგანმე, მრ. 10, 45; უკუეთუ გავსოვს რამე ბოროტი ვისაჲმე, მრ. 11, 25.

ყველა ამ მაგალითში ნათესაობითი თანდებულობითაა წარმოდგენილი. იშვიათად გვექვს ნათესაობითი უთანდებულობაც. მაგრამ ამ შემთხვევაში არ შეიძლება გარკვეულ როლს არ თამაშობდეს ნაწილაკი, რომელიც ერთვის ნათესაობითის ფორმას. ამ საინტერესო ფორმას ისევ ადიშის ძეგლი გვაწვდის, მაგალითად: ასისთავისა ვისმე მონაჲ სნეულ იყო. ლ. 7, 2 C. ქ-ში ეს ფორმა კითხვით-კუთვნილებითი ნაცვალსახელით არის წარმოდგენილი: ასისთავისა ვისიმე მონაჲ... C-ს წაკითხვა. უძველესი, უფრო ძველია.

მრავლობითი

მოთხრობითი: იწყეს ვიეთმე¹ ნერწყუეად ბირსა მისსა, მრ. 14, 65; თქუეს ვიეთმე ფარისეეელთა მათგანთა, ი. 9, 16 C.

¹ ვიეთმე. ვიეთნი მნიშვნელობით ოდნავ განსხვავებულია, მიწვას: „ზოგიერთებს“ („ზოგიერთებმა“), „ზოგიერთნი“. მაგრამ ძირითადი განსაკუთრება აქედან ძალიან შორს წასული მაინც არაა: ვიეთნიმე—ვინმეები, ვიდაცეები, ე. ი. ზოგიერთები.

მიცემითი: ნუ მოავართავანთა ვიეთმე ჰრწმენა მისი, ი. 7, 48; ესმა ვიეთმე ფარისაველთავანთა, ი. 9, 40 C.

ნათესაობითი: თქუა ვიეთამე მიმართ იგავი ესე, ლ. 18, 9 E. C-ში, როგორც ვნახეთ, თანდებულობანი ფორმა მოცემული: ვიეთამე მიმართ. ვიეთამე-დან, როგორც აღვნიშნავდით, ვიეთამე-ი მიღებული.

გვგე უნდა ითქვას მსგავსი ფორმის შესახებ მხოლოდითში: ვისამე-
ვისამე. ვისამე გვხვდება შედარებით ხშირად: ჯერ-თუ-არს ვისამე (=ვის-
დამე) განტეგებაჲ ცოლისა თჳსისაჲ ყოვლითა მიზეზითა, მ. 19, 3 C; მივედით
ვისამე ქალაქად, მ. 26, 18 C.

ჩვენ ზემოთ ვთქვით, რომ არც კითხვითს ვინ-ს, არც განუსაზღვრელობითს ვინმე-ს არა აქვს მრავლობითის ფორმა სახელობითში. ჩვენ იქვე გვქონდა მოყვანილი ა. ჩიქობავას დებულება, რომ ამ ფაქტიდან გამომდინარეობს დისკვნა: „მოთხრობითი უფრო ადრეა ჩამოყალიბებული, ვინემ სახელობითი; ქართულ ბრუნვათა ისტორიაში მოთხრობითი წინ უსწრებს სახელობითს“¹. ამიტომ იყო შესაძლებელი გვექონოდა ვიეთა, ვიეთამე მოთხრობითისათვის, მაგრამ არ გვექონოდა სახელობითი. მაგრამ შემდეგ შეიქმნა სიჭიროება სახელობითისა. ენამ ამ მიზნისათვის მიმართა მრავლობითის ნათესაობითის ფორმის, რომელსაც უფრო გვიან შემოსული მრავლობითობის ნიშანი დაუბოძა: ვიეთ-ნ-ი. აქ ჩვენ გვაქვს ორმაგი ნიშანი მრავლობითისა: ძველი ეთ და ახალი ნ. მაგალითი: ვიეთნიმე მათვანნი იტყოდეს, ი. 11, 37; უკუთუ ვიეთნიმე მიუტევენთ ცოდვანი, მიეტევენ მათ; უკუთუ ვიეთნიმე შეიბყრნეთ, შეწყრობილ იყვნენ, ი. 20, 23.

მრავლობითობის ეს მეორე ნიშანი ნ ზოგჯერ ირიბ ბრუნვებში შესაფერი მრავლობითობის ნიშნის—თ-ს გაჩენას იწვევს და გვაქვს: ვიეთთამე, ვიეთთავან და სხვა.

რ ა ა

კითხვითი ნაცვალსახელი რა არაადამიანის მიმართ იხმარება: რაა არს ესე? ესე არს ჭარ, ესე არს დანაკ. ისიც თავისებურად იბრუნება. იი მისი ბრუნების სქემა:

საბ.	რა-ა
მოთხ.	(არ გვხვდება)
მიც.	რა-ს რა-ს-ა
ნათ.	რა-ახ-ა
მოქმ.	რა-ა-თ-ა
ვიეთ.	რა-დ

აქ რამდენიმე თავისებურებაზე უნდა მივუთითოთ:

¹ ა. ჩიქობავა, მოთხრობითი ბრუნვის გენეზისისათვის კარგეულურ ნებში: თბილ. ჟნავ შრომები, ტ. X. 1939, გვ. 173.

1) რა ნაცვალსახელს ძველ ქართულში არ გაიზნია მოთხრობითი ბრუნვა (რა-მან). ეს აღვლილი გასაგებია: მოთხრობითი მხოლოდ სუბიექტის, პიროვნების ბრუნვაა. რა კი სწორედ პირს, პიროვნებას, აღამიანს არ დაესმის კითხვად, აღამიანისათვის ქართულს აქვს ვინ და სწორედ მისთვისაა სპეციფიკური მოთხრობითი. აქი ამიტომ სწორედ მას, და მხოლოდ მას (მა-ნ-თან ერთად) აქვს შემოწმებული მოთხრობითი ბრუნვის უძველესი ნ: ვი-ნ (მა-ნ); ვინ თქუა (მა-ნ თქუა).

შემდეგში და შემდეგში, როცა აღამიანისა და ნიეთის კატეგორია გადაჯარდა და მასთან დაკავშირებული წარმოება მიხედდა და გაქრა, შესაძლებელი გაადა რა-საც გასწვნიდა მოთხრობითის ნიშანი მან. იგი უკვე გვაქვს ბალაჰვიჩის სიმბოლეში (რა-მან დაგაყენნი აქამოდ, ბალაჰ. 4, 28), ხოლო „ვეფხისტყაოსანში“ რამდენჯერმე გვხვდება ამნაირი წარმოება, მაგალითად:

ვარდას ჰკითხეს: „ეგზომ ტურდა

რამან შეგქმნა ტანად, პირად“ (678, 1).

რამან გვხვდება აქ კიდევ სამჯერ (599, 3; 1130, 3; 1245, 4). აღსანიშნავია, რომ ამავე პოემაში მოიხსენიება ამ ფორმის გამარტივებული სახე: რა-მ:

ანუ ეგრე რამ დაგლია,

ანუ პირველ რამ გაგავსო? (559, 2).

2) წრფელობითი და წოდებითი ბრუნვები ბუნებრივად არა აქვს.

3) მიცემითში დაცულია ორგვარი ფორმა: ძველი, მარტივი ნიშნით (რა-ს) და მერმინდელი, რთული ს-ა აფიქსით (რა-ს-ა). ძველ ქართულში უკვე სპარბობს მეორე.

4) ნათესაობითისა და მოკმედებითში გვაქვს რა-ახ-ა და რა-ათ-ა და მით უკვე გზნაულია, რომ ეს სახელი არ იკვეცება. ახალი ქართულის რ-ახ-ა და რ-ათ-ა უცხოა ძველი ქართულისათვის.

აქ ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ რა-ახ-ა ძველ ქართულში კითხვითს ზმნი-ზედადაა ქცეული და აღნიშნავს რატომ. ხანდახან ამ მიზნისათვის თუხ თანდებულდანი ფორმაა გამოყენებული: რა-ახ-ათუხ, რა-ახ-ა, რა-ახ-ათუხ ძველ ქართულში მიზეზის გარემოების კითხვად არა არა მიზნისა, როგორც თანამედროვე ქართულში: რა-ახ-ათუხ არა მოხუდ პირველსა წოდებასა (ხანძთ. 119, 22) ნიშნავს: რატომ არ მოხუდი პირველი მოწოდებისას? აქა-იქ დღესაც წამოყოფს, ხოლმე თავს ძველი წარმოება: რახთვის ნახმარია არა მიზნის გარემოების კითხვის მნიშვნელობით (როგორც დღესაც წესად ქცეული), არამედ მიზეზის გარემოების კითხვის მნიშვნელობით (როგორც ძველად იყო მიღებული). მაგალითად, იტყვიან: რახთვის გააკეთე ეს ცუდი საქმე? რახთვის გააკეთინე ღმკცია? რახთვის დაიგვიანე? ცხადია, უფელ ამ მაგალითში რახთვის — „რატომ“.

არც რა-ათ-ა იხმარება ზეუღლებრივ მისი ძირითადი მნიშვნელობით: იგი უკვე მიზნის გარემოების კავშირადაა ქცეული, რომლიდანაც მიღებულია დღევანდელი რათა (— რომ): მითხართ მე, რა-ათ-ა მეცა მივადე და თავუანის-ვსკე მას, მ. 2, 8. ამ შემთხვევაში ამ კავშირთან შედამ კავშირებითი კილო იხმარება. ძველ ქართულში ესაა ამ სატყვის ძირითადი მნიშვნელობა. მაგრამ

აქა იქ მას ჯერ კიდევ აქვს შერჩენილი ძირითადი მნიშვნელობა, მაგალითად: ზღუდით მე ზერზეხულითა განეისხამ ეშმაკთა, ძენი თქუენნი **რამთა** განასხმენ, მ. 12, 27; ლ. 11, 19; რამ გიგო (მან) შენ და **რამთა** აღვიხილნა თუალნი შენნი, ი. 9, 26 C; უკუეთუ მარილი იგი წბილ იყოს, **რამთა** დაიმარილოს, მრ. 9, 50; **რამთა** ვცნა ესე, ლ. 1, 18. ამ მაგალითებში **რამთა** იქნება დღევანდელი ქართულის **რით**: თქვენი შვილები **რით** ერეკებიან (გარეთ), **რით** ავიხილა თვალები, **რით** დამარილდება, **რით** ვცნობ. აღსანიშნავია, რომ ასეთი გავრეშისას **რამთა**-სთან შეიძლება ყოველი მწკრივი შეგვხვდეს: რამთა **განასხმენ** (აწმყო), რამთა **აღვიხილნა** (წყვეტილი), რამთა **დაიმარილოს** (II კავშირებითი), მართალია, ამ უკანასკნელ მაგალითში ზმნა II კავშირებითში დგას, მაგრამ კილო მისი თხრობითია, ხოლო დრო—მომავალი: **რით** **დამარილდება**. ასევე: რამთა ვცნა=**რით** **ვცნობ**.

5. ვითარებითი ამ სახელს ჩვეულებრივად აქვს ნაწარმოები: **რა-დ**.
6. **რა-ს** არ გააჩნია მრავლობითი რიცხვი, არც **ნარ-თანია** და არც **ებია**ნი. დღევანდელი ქართულის რაები-რეები და მისთანანი სრულებით უჩვეულოა ძველი ქართულისათვის.

ამნაირად, **ვინ** და **რა** ნაცვალსაზღვროთა შედარებითი შესწავლა გვეუბნება, რომ მათ შორის დიდი განსხვავებაა წარმოებისა და შინაარსის მიხედვით: მაშინ როდესაც **რა** ნაცვალსაზღვრო საზოგადო სახელთა ბრუნების ცნობილ შაბლონს მისდევს ჩვეულებრივ, **ვინ** დიდი არქაიზმის თვისებებსა და თავისებურებებს ამჟღავნებს. ასეთია, მაგალითად, ფუძის **ვით** და **ცვა**, შოთხრობითი ბრუნვის ნიშნად **ნ-ს** შენახვა, მრავლობითობის უძველესი ნიშნის **-ეთ-ის** გამოვლინება, ძირითადი ბრუნვებისათვის მარტივი ნიშნების გამოყენება (**ნ**, **ს**, **ის-ს**, **ით-თ**, **დ**) და სხვა.

ახლა წარმოვადგინოთ მცირე საილუსტრაციო მასალა.

სახელობითი: **რამ** არს იგავი ესე, მრ. 4, 10; **რამ** არს, რომელი-ესე შესმის შენთს, ლ. 16, 2; **რამ** გჳამოთ, ანუ **რამ** ვსუთ, ანუ **რამ** შევი-მოსოთ, მ. 6, 31 E. D-ში მეორე **რამ-ს** ნაცვლად მოცემულია **რა** (ნ. კიდევ ლ. 12, 22 D). ეს **რა** აქ, რასავეირველია, **მ-ს** დაკარგვის შემდეგ არის მიღებული.

რა-სთან გვხვდება მრავალი ნაწილაკი, რომელთაგან ზოგი მას მნიშვნელობას უცვლის, ზოგი—არა. პირველი რიგის ნაწილაკებია: **მე**; **ესე**, **ვგე**, **იგი**. ამათგან **მე-ს** დართვა კითხვითს **რა-ს** განუსაზღვრელობითად ატყევეს (**რამე**); **ესე**, **ვგე**, **იგი** კი მას მიმართებითს ხასიათს აძლევს: **რამ-ესე**, **რამ-ვგე**, **რამ-იგი**—**რაც**.

მეორე წყების ნაწილაკები შემდეგია: **მე** (კითხვითი), **მცა**, **ცა**, **ლა**, **ძი**. ამგვარად ჩვენთვის მეორე რიგის ნაწილაკებიანი სახელია საჭირო:

რამ-მე უკუე ყოფილ არს ჩუენდა, მ. 19, 27 C; არა იცოდეს, **რამ-მცა** სიტუაჲ მიუგეს მას, მრ. 14, 40; **რამ-ლა** მაკლს მე, მ. 19, 20; აღუთქუა მას მიცემად, **რამ-ცა** ითხოვოს, მ. 14, 7; გამოვიდეს ხილვად, **რამ-ძი** არს, რომ შელ-იგი იქმნა, მრ. 5, 14.

შესაძლებელია **რა-ს** ერთდროულად ორი ნაწილაკი ახლდეს, მაგალითად: უკუეთუ ნელსა ხესა ესრეთ უყოფენ, ვმელსა მას **რამ-ლა-მე** ეყოს,

ლ. 23, 31 E. D ამ შემთხვევაში ერთ ნაწილას სჯერდება (რაა-შე), ხოლო C ამ ნაწილაკებს გადასული სახით წარმოვიდგენს (რაა-შე-ლა).

მიცემითი: რაა ძრის-საქმესა შესწინებთ კაცსა მაგას, ი. 18, 29 C; რააა პგონებთ თქუენ, მ. 18, 12 C; რააა აქა სდგვით დღე უოველ ცუდად, მ. 20, 6 C; რააა-შე ვამსგავსო ნათესავი ესე, მ. 11, 16 C; რაააა გუჟან მო-წამებ, მრ. 14, 63 C;

ნათესაობითი. ამ ნაცვალსახელის ნათესაობითის ფორმა, როგორც აღვნიშნეთ, კითხვით ზმნიშედადაა ქცეული: რაააა ნიშნავს „რაიტომ“-ს. აი ორიოდე მაგალითი: რაააა ესოდენ შესძრწუნდით, მ. 8, 26; რაააა გიმომცდით მე, მ. 22, 18; რაააა მეძიებდით შე, ლ. 2, 49.

ამავე მნიშვნელობით იხმარება თუს თანდებულობითი ფორმაც: რაააათუხ თქუენ ბოროტსა ზრახავთ გულთა შინა თქუენთა, მ. 9, 4; რაააათუხ ჩუენ ვერ შეუძლეთ მას ვანძებად, მრ. 9, 28.

მოკმედებითი. მოკმედებითის ეს ფორმები, რომლებიც ძირითადი მნიშვნელობით იხმარება, ზემოთ იყო მოყვანილი (გვ. 512). აქ ვუწვევებთ ორიოდე ნიმუშს, როცა ეს ფორმები კავშირად არის გამოყენებული: არქუ ქვათა ამათ, რააათა ბურ იქმნენ, მ. 4, 3; იესუს შოლტითა მსცა და მისცა მათ, რააათა ჯუარს-ეცუას, მ. 27, 26.

ვითარებითი. რად გულ-მედგარ ბართ, მ. 8, 26 C; რად ზრახავთ ძრსა, მ. 9, 4 C; ჩუენ რად ვერ უძლეთ ვანძებად მისა, მ. 17, 19 C; რად აქსნით კიცუსა მაგას, მრ. 11, 5 C; დედაკაცო, რად სტირ, ი. 20, 13 C; რად არა მოიყვანეთ იგი, ი. 7, 45. ამ უკანასკნელ მაგალითს გარდა, სხვა ყველა მხოლოდ აღიშის პეგლიდან არის მოყვანილი; DE-ში ამ რად-ს ყველა ამ შემთხვევაში აქვს შესატყვისად რაააა ან რაააათუხ. აქედან ჩანს, რომ რად-ს რაიტომ, ე. ი. აქ ისიც მიზეზს აღნიშნავს და არა მიზანს.

ცალკე ჟნდა იქნეს აღნიშნული რა-ა ნაცვალსახელის გამოყენება დროის გარემოების კავშირად. ამ შემთხვევაში ის აქნება დღევანდელი რა (მოვიდა რა, თქვა).

რამ ძველ ქართულში იხმარება რთულ ქვეყნობილ წინადადებაში, სახელდობრ დროის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებაში. ახალ ქართულზე შეიძლება იგი გადმოიცეს კავშირებით: რაცა, თუ არა, როგორც კი, რა, ეს უკანასკნელი წარმოადგენს ძველი რაა-ს გამარტივებულ სახეს: ა დაკარ, გულია. შევნიშნავთ აქვე, რომ თვით ძველსავე ქართულში გვხვდება აშინი მარტივი ფორმებიც. დავისახელოთ ორიოდე ნიმუში:

სულელთა მათ რა აღიხუნეს ხანთელნი მათნი, არა აიღეს მათ თანი ზეთი, მ. 25, 3 C; ამის რაა ეტყოდა მათ, ამა მთავარი უნმე მოუწდა, მ. 9, 18 C; ფარისეველთა რაა ესმა სიტყუაჲ იგი, დაბრკოლდეს, მ. 15, 12.

ხშირად ეს რაა (რა) ზმნისწინსა და ზმნას შორის არის ხოლმე მოქცეული (ტმესი): მი-რა-ვიდა ადგილსა მას, ჰრქუა მათ, ლ. 22, 40; შე-რაა-მწუხრდი, მართოდ იყო მუნ, მ. 14, 23.

რთული ქვეყნობილი წინადადების ამგვარი კონსტრუქცია ზოგს უცხო ენის გავლენად მიიჩნია. მაგრამ ეს შეზღუდულება არ უნდა იყოს სწორი. ამის

ამტაციებს, ჯერ-ერთი, ამ მოვლენის ფართო გავრცელებულობა ძველ ქართულში; ეს რომ ქართული ენის შინაგანი კანონის გამოხატულება არ იყოს, ასეთ გავრცელებას ვერ პოვებდა. მერმე: უცხო ენიდან შეთვისებული ნორმები ჩვეულებრივ არ იტყევა გამძლე ენობრივ მოვლენად, აღნიშნულ კონსტრუქციას კი დღესაც მკვიდრი საფუძველი აქვს ჩვენს ენაში.

შდრ., მაგალითად:

რა მოგშორდი, შვილო, შემდეგ

შავი ფიქრი გულს მიბურავს (აკაკი).

კი ნაწილაკის დართვით მიღებულია რაკი, რომელიც ახალ ქართულში გვხვდება ძალიან ხშირად იხმარება. მაგალითად:

რაკი მთას იქით მზე დაწებოდა

და გაეკვროდა ვარსკვლავი ცისა,

გაშლილი ძროხა მოგროვდებოდა

და დავიწყებდით ყველანი თვლასა

(ი. ჭავჭავაძე, მხატვრული ნაწერები,

1937, გვ. 180).

ან:

რაკი ტრედის-ფრად ცა ინათებდა

და შორს ცისკარი კამკაშს იწყობდა,

მეძროხე ვინმე დაგვიძახებდა

და დილის ტბილსა ძილს დაგვიფრთხობდა

(იქვე).

რომელი

რომელი სხვადასხვა მნიშვნელობით იხმარება ძველ ქართულში. ერთ-ერთ მის მნიშვნელობას გავეცანით ზემოთ (გვ. 504), იქ იგი ჩვენებითი ნაცვალსახელის ფუნქციით იხმარებოდა (რომლისათვის = ამის გამო). რომელი-ს ერთ-ერთ სხვა ფუნქციას ქვემოთ შევხებით (რომელი = რომელიც). მაგრამ რომელი, უბირველეს ყოვლისა, კითხვითი ნაცვალსახელია. აქ ჩვენ სწორედ ეს მისი მნიშვნელობა გვინტერესებს. მაგრამ უნდა შევნიშნოთ, რომ ძველ ქართულში რომელი ამ მნიშვნელობით შედარებით ნაკლებად იხმარება. მაგალითები: რომელი მცნებაა უფროაზ არს შჯულსა შინა, მ. 22, 36; ცოფნო და ბრმანო, რომელი უფროაზ არს: ოქროა იგი ანუ ტაძარი, რომელი განსწმედს ოქროსა მას, მ. 23, 17. ამ წინადადებაში რომელი ორჯერ გვხვდება: ბჭრეელი კითხვითი ნაცვალსახელია, მეორე — მიმართებითი. სრულიად ასეთივე ხასიათისაა აგრეთვე შემდეგი ადგილიც: ცოფნო და ბრმანო, რომელი უფროაზ არს: შესაწირავი იგი ანუ საკურთხეველი, რომელი განსწმედს შესაწირავსა, მ. 23, 19; რომელი გნებაჲს ორთაგანი მიგიტევო თქუენ: ბარაბა ანუ იესუ, რომელსა პრჭენ ქრისტე, მ. 27, 17. რომელი აქაც კითხვითი ნაცვალსახელია, DE-ში მის ნაცვალად არის ვინ; რომელსა კი, აქვე რომ გვხვდება, ისევ მიმართებითი ნაცვალსახელია და დღევანდელი ქართულით იქნებოდა რომელსა. მაგალითები კიდევ:

რომელი იგავი მოვიღო მისთვის, მრ. 4, 20; რომელი საქმე ექმნე, მრ. 10, 17; რომელმან-მე ორთავანმან ეო ნებაჲ მამისაჲ, მ. 21, 31 C; ძენი თქუენნი რომლითა განასხმენ, მ. 12, 27 C; რომლითა ტელმწიფებითა ამას იქმ, მ. 21, 23 და სხვა.

მაგრამ ამნაირი მაგალითები, როგორც ვთქვით, მცირეა. რომელს ეს მნიშვნელობა უფრო მეტად მაშინ აქვს, როცა ის განსაზღვრებას წარმოადგენს და იქვე მოსდევს საზღვრული. ასეთი მსაზღვრელ-საზღვრულია ჩვენი მაგალითების: რომელი მცნებაჲ, რომელი საქმე, რომლისა საქმისათჳს და სხვა.

რაოდენი, რავდენი

რაოდენი მიღებულია რა-სა და ოდენ-ის შეერთებისაგან: რა-+ოდენ-ი. რ-ს რედუქციის შემდეგ გვაქვს რავდენი. მანის ვინთან შენაცვლებით მიღებულია დღევანდელი რამდენი¹.

რაოდენი, რავდენი დამოუკიდებლადაც იხმარება და არსებითს სახელთან ერთადაც. მისი ბრუნება სრულიად ისეთია, როგორც სათანადო არსებითი სახელისა და ამიტომ მასზე აქ არ შეეჩერდები. დავისიხელეზ მხოლოდ ორიოდ მაგალითს:

რაოდენი პური გაქუს იქა, მ. 15, 34; რაოდენი სფჳრიდი აღიღეთ, მ. 16, 10; რაოდენი თანა-გაც უფლისა ჩემისაჲ, ლ. 16, 5; რავდენი წელნი არიან, გინათგან გმონე შენ, ლ. 15, 29 C.

როცა ამ სახელს ახლავს რაიმე ნაწილაკი (რაოდენიცა, რაოდენი-რაჲ, რაოდენი-იგი), ის უკვე აღარ არის კითხვითი ნაცვალსახელი, ის მიმართებითად იქცევა და აქ არ გვაინტერესებს; მას ჩვენ ქვემოთ განვიხილავთ (ნ. გვ. 520—524 და სხვა.).

4. კუთვნილებითი ნაცვალსახელები

კუთვნილებითი ნაცვალსახელებია: ჩემი, შენი, ჩუენი, თქუენი; მისი, მათი; თჳსი. როგორც თვით ფუძეები უჩვენებს, ესენი მომდინარეობენ სათანადო პირთა ნაცვალსახელებიდან: პირის ნაცვალსახელებისათვის სავარაუდებელი ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა გამოყენებულია ამაღ ფუძედ და ისევ ნაბრუნებია. პირის ნაცვალსახელების ნათესაობითი: ჩემ, შენ, ჩუენ, თქუენ, მ-ის, მა-თ, რომელთაგან მივიღეთ კუთვნილებითი ნაცვალსახელები: ჩემ-ი, შენ-ი, ჩუენ-ი, თქუენ-ი, მის-ი, მათ-ი.

მაშასადამე, აქ ჩვენ არსებითად გვაქვს ნათესაობითი სახელები, ე. წ. ნაგენეტივარი სახელები იმ ტიპისა, როგორიცაა: თბილ-ის-ი (თბილიდან), მანგლ-ის-ი (მანგალიდან), ჩუ-ის-ი, შვინდ-ის-ი და სხვა².

თჳსი, ა. შანიძის აზრით, მომდინარეობს უკუქცევითი ნაცვალსახელიდან თავი: თავ-ის-ი-ათვ-ის-ი-ათუ-ის-ი-ათჳსი. ასეთ შემთხვევაში გ-ს უბრავედ ქცევა დადასტურებულია ძველ ქართულში: თავყანის-ცემა-→

¹ ა. შანიძე, გრამატ. საფუძვ. გვ. 158.

² ა. შანიძე, გრამატ. საფუძვ. გვ. 115—116; ვ. თოფურია, ქართული ენა, III—IV განაგვ გვ. 13.

თაფიანის-ცემა → თაფუნის-ცემა. ამიტომ გასაზიარებელია ასეთი ახსნა. იგი შინაარსითაც ხელშესახები და გასაგებია: გვაქვს პირის (უკუქც.) ნაცვალსახელი **თავი**, აქედან მივიღეთ კუთვნილებითი ნაცვალსახელი **თვისი** → **თსი**. ვ. თლფუჩიას აზრით, **თსი** ნაცვალსახელი ასე ანალიზდება: **თუ+ის-ი**, ძირითადი **თუ** „თავი“. იგი ნათ. და მოქმ.-ში იკუმშება და ი-სთან შერწყმით იძლევა **ჯ-ს**: **თჯთ**¹.

კუთვნილებითი ნაცვალსახელების წარმოშობის ისტორია სულ სხვა-ნაირად აქვს მოცემული გ. როგავას. მისი აზრით, „შენ-ი, თქვენ-ი, ჩვენ-ი“ კუთვნილებითი ნაცვალსახელები შედგენილი უნდა იყოს პიროვნებით ნაცვალსახელთან ი კუთვნილებითი აფიქსის, რასე. კუთვნილებითი ნაცვალსახელის დართვით. შენ პიროვნებითი ნაცვალსახელი: შენ-ი კუთვნილებითი ნაცვალსახელი, შენ-ი, ე. ი. „შენ-თავისი“.

სახელობითის -ი აფიქსის ჩამოყალიბების შედეგად კუთვნილებითობის ეს აფიქსი აირია სახელობითის -ი- აფიქსში ისევე, როგორც ი-ზე დამბოლოებული ფუძეების -ი (შდრ. ბასილი, გრიგოლი...). ამემად ყველა ამ შემთხვევაში -ი სახელობითის ნიშნადაა გაგებული². ავტორის აზრით, სწორედ ეგევე ი არის, რომ ზმნის სათივისოსა და სასხვისო ქცევის ფორმებსა (დავიწერე, დაიწერე, დამიწერა, დაგიწერა) და სახელთა ნათესაობით-სა და მოქმედებითს ბრუნვებში (კაც-ი-ს-ა, კაც-ი-თ-ა) გვხვდება.

ეს მოსაზრებები მეტად საინტერესო და ანგარიშგასაწევია. მაგრამ აქ ბევრი რამ ჯერ კიდევ გამოსარკვევია. ჯერ-ერთი, უნდა აღვნიშნოთ, რომ ნათესაობითს ბრუნვას კუთვნილებითი შინაარსი საერთოდ ახასიათებს ეს ყველა ენაში ასე გვხვდება (книга ученика, ein Buch des Schülers...), ხოლო ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნები ამ ენებში კუთვნილებითი ნაცვალსახელებიდან არ მომდინარეობს, ყოველ შემთხვევაში, ამას დამტკიცება უნდა. მერმე: თუ ნათესაობითისა და მოქმედებითის ი კუთვნილებითი ნაცვალსახელიდან მოდის, რატომ მოქმედებითს არა აქვს ასეთი (კუთვნილებითი) გაგება? რაც შეეხება უშუალოდ აქ აღბრუნლ საკითხს, უნდა ვიკითხოთ: როგორ მოხდა, რომ შენ-ი, ჩვენ-ი, თქვენ-ი კუთვნილებითი ნაცვალსახელის მისაღებად საკირო გახდა პირის ნაცვალსახელებს დაპართოდა ი კუთვნილებითი აფიქსი. რასე. კუთვნილებითი ნაცვალსახელი? თუ კუთვნილებითი ნაცვალსახელი უკვე გვაქონდა, რაღა საკირო იყო სხვა, ახალი კუთვნილებითი ნაცვალსახელის ჩამოყალიბება? სანამ ამ კითხვაზე პასუხს მივიღებდეთ, ისევე ძველი შეხედულების საფუძველზე უნდა ავხსნათ კუთვნილებითი ნაცვალსახელების წარმოშობა.

კუთვნილებითი ნაცვალსახელები ჩვეულებრივად იბრუნვის. ისინი შეიძლება შეგვხვდეს დამოუკიდებლად და არსებით სახელთან ერთად(ა). ამ.

¹ ვ. თლფუჩია, რედუქციისათვის ქართველურ ენებში: იბერ.-კავკ. I, 1946, გვ. 80.

² გ. როგავა, კუთვნილებითი აფიქსი * ქართველურ ენათა ზმნისა და სახელის მოკლედობით: კარტლიაში (ქუთაისი და ბრუნვებში): საქ. აკად. შიამშე, ტ. III, № 3, 1942, გვ. 500.

უკანასკნელ შემთხვევას კვემოთ ჩვენ საგანგებოდ შევხებით მსაზღვრელ-სა-
ზღვრულის ბრუნების განილვისას. აქ კი მოვიყვანთ ნიმუშებს კუთვნილებითი
ნაცვალსაზღვრების ბრუნების შესახებ:

ჩემი ყოველი შენი არს, და შენი ჩემი არს, ი. 17, 10; დამან ჩემთან
მართლად დამიტემა მე მსახურებად, ლ. 10, 40; გუერდსა ჩემსა, ი. 20, 27;
შემდგომად აღდგომისა ჩემისა, მ. 26, 32; სახელისა ჩემისაჲ, მ. 10, 22;
ეგე ყოველი დამიმარხავს სიყრმით ჩემითგან, მ. 19, 20; მანაო ჩემო, მ. 26,
39; თითნი ჩემნი, ი. 20, 25; მიციან ჩემთა მათ, ი. 10, 14; გეტყუ თქუენ,
მეგობართა ჩემთა, ლ. 12, 4;

სარწმუნოებამან შენთან გაცხოვნა შენ, მ. 9, 22; აგარაკსა შენსა, მ. 13,
27; პირისა შენისაგან გასაჯო შენ, ლ. 19, 22; მაცადე და აღმოგიღო წყელი
ეგე თუალთ შენთ, მ. 7, 4 C; ტელნი შენნი, ი. 21, 18; ნუ ჰხადი მეგობარ-
თა შენთა, ლ. 14, 12.

როგორც იშვიათი ფორმა, უნდა დავასახელო შენითურთ. იგი პირის
ნაცვალსაზღვრის შესანაცვლებლად არის ნახმარი და ნიშნავს—შენიანად, შენ-
თან ერთად; და მისცეს უფალმან ისრაელი შენითურთ ტელთა უცხო- თესლ-
თასა ხვალე ამის ეამისა წინა, 1 მეფ. 28, 19.

რამ არს ჩუენი და შენი, მრ. 1, 24; შესაყრებული ჩუენი მან აღმიშენა
ჩუენ, ლ. 7, 5; ლაზარე, მეგობარმან ჩუენმან, დამიშენა, ი. 11, 11 C; გარდ-
აქცეედა ნათესავსა ჩუენსა, ლ. 23, 2; შჯულისა ჩუენისა, ი. 19, 7 C; მამაო
ჩუენო, მ. 6, 9; მომიტევენ ჩუენ თანა-ნადებნი ჩუენნი, ვითარცა ჩუენ მიუ-
ტევებთ თანა-მდებთა ჩუენთა, მ. 6, 12.

რომელმან ისმინოს თქუენი, ლ. 10, 16; განძსუენოს მის ზედა მშუდო-
ბამან თქუენმან, ლ. 10, 6; ვიდრემდის თავს-ვიდებდე თქუენსა, მ. 17, 17;
განწესებულისა თქუენისა, ლ. 3, 13; მამისა თქუენისაგან, მ. 6, 1; მოთმინე-
ბითა თქუენითა მოიპოვნეთ სულნი თქუენნი, ლ. 21, 19; მამათა თქუენთა
მოწყვდნეს იგინი, ლ. 11, 47;

რომელსა თანა-ედება მისი ასი ღრამკანი, მ. 18, 28; მიუგო დედამან
მისმან და პრქუა, ლ. 1, 60; ჰკითხა მამისა მას მისსა, მრ. 9, 21 C; ასულისა-
გან მისისა, მრ. 7, 26; წარჰკოცნა ფერკნი თმითა მისითა, ი. 11, 2 C; ალაგ-
ნი მისნი, მ. 3, 3; მიაღლინეს მისი დითა მისთა და პრქუეს, ი. 11, 3 C.

ამ სახელს შეიძლება იშვიათად წოდებითი ბრუნვის ფორმაც ჰქონდეს,
მაგალითად: მამაო, მამაო, ეტლო ისრაელისათ და მეგდარო მისო, 4 მეფ.
2, 12; 13, 14.

მათი არს სასუფეველი ცათაჲ, მ. 5, 3; იწყო კაცად-კაცადმან მათმან
სიტყუად, მ. 26, 22; და თქუენ ნაშრომსა მათსა შეხედით, ი. 4, 38 C; მა-
შინ პილიტე საჯა თხოვისაებრ მათისა, ლ. 23, 24; ნაყოფისა მათისაგან იცნ-
ნეთ იგინი, მ. 7, 16 C; დაუტევენს ბადენი მათნი, მრ. 1, 18; პრქუეს მათ
უფალთა მათთა, ლ. 19, 33.

დედაჲ თუხი, მ. 10, 37; იხილა იგი მამამან თუხმან, ლ. 15, 20; აგარაკსა,
თუხსა, მ. 13, 24; სასყიდლისა თუხისა, ლ. 10, 7; ოდეს იტყუნ ტყუფილსა,
თუხისაგან გულისა იტყუნ, ი. 8, 44; ხოლო იესუ მოწაფითურთ თუხით წარ.

ვიდა ზღუად კერძო, მრ. 3, 7 C; დიდებითა თუხითა, მ. 25, 31; მოვიდა თუხად ჭალაქად, მ. 9, 1 C. მაგრამ უფრო ხშირად ვითარებითისეული დ დიკირგულია და ამ ბრუნვაში გვაქვს თუხა: წარვიდა სახიდ თუხა, მ. 9, 7.

...მართუენი თუხნი, მ. 23, 37; გულთა შიდა თუხთა, მ. 9, 3 C; ცხოვართა თუხთათუხ, ი. 10, 11 და სხვა.

როგორც აღნიშნული გვქონდა, თუხი-ს ნაცვლად ხშირად იხმარება მინი. ეს შენაცვლება სხვაზე მეტად ადრის ბელნიწერისათვის არის დამახასიათებელი. მაგალითად: უფალმან თუხმან, მ. 18, 32 DE, მაგრამ: უფალმან მინმან C; გულსა თუხსა, მ. 13, 21 D, მაგრამ: გულსა მინსა C; მამისა თუხისა, ლ. 1, 59 DE, მაგრამ მამისა მინისა C; მოწაფეთა თუხთა, მ. 19, 10 DE, მაგრამ: მოწაფეთა მინთა C და სხვა.

მაგრამ უფრო საყურადღებოა, რომ თუხი არა მარტო მესამე პირის მიმართ იხმარება, არამედ I და II პირის მიმართაც. ამ შემთხვევაში ის დაცლილია თავისი ძველი შინაარსისაგან და საერთოდ ყველა პირისათვისაა განზოგადებული. ის ჩვენ მოგვაცოცხლებს რუსულ сѣм-ს, რომელიც სამივე პირთან დაკავშირებით იხმარება. უკუქცევითი ნაცვალსახელის თავის შესახებ საუბრისას (თავი თუხი) ამაზე უკვე გვქონდა ლაპარაკი ზემოთ (გვ. 495—497) და აქ აღარ გავიმეორებთ¹.

კუთვნილებით ნაცვალსახელებს აქვთ კიდევ ერთი თავისებურება. რადგანაც ისინი ჩვეულებრივ ისე იბრუნეიან, როგორც სათანადო არსებითი სახელები, ე. ი. აქვთ თითქმის ყველა ბრუნვის ფორმა კარგად გამოკვეთილი, იმათ ხშირად სესხულობენ პირის ნაცვალსახელები, რომელთაც ბრუნვის ნიშნები სრულებით არ გააჩნიათ, და ამრიგად, ძნელი გასაგებია, თუ რომელი ბრუნვის მნიშვნელობით იხმარება ამა თუ იმ კონკრეტულ შემთხვევაში, ამიტომაც, რომ კუთვნილებით ნაცვალსახელებს ჩვენ ვხვდებით პირის ნაცვალსახელების რიგში, განსაკუთრებით ხშირად ამას ადგილი აქვს მაშინ, როცა პირის ნაცვალსახელებს თანდებულები უნდა დავუბრუნოთ. ასეთ შემთხვევაში თანდებულის ბოლოს დართვა კიდევ არის ასატანი პირის ნაცვალსახელებისათვის, მაგრამ როცა ეს თანდებულები მათ თავში ერთვის, თავის წინაპარს ჰშველის და მონაცვლეობას უწყევს კუთვნილებითი ნაცვალსახელი. შდრ. მაგალითად: შორის: შენ შორის, მ. 6, 23, მაგრამ: შორის შენსა, ლ. 19, 44;

თქვენ შორის, მ. 10, 20, მაგრამ: შორის თქვენსა, ლ. 17, 21;

ჩვენ შორის, მ. 13, 56, მაგრამ: შორის ჩვენსა და შენსა, ლ. 16, 26;

მათ შორის, მ. 18, 2 C, მაგრამ: შორის მათსა, მ. 14, 6.

წინაშე: ჩემ წინაშე, ლ. 4, 7, მაგრამ: წინაშე ჩემსა, ლ. 19, 27;

¹ თავისი-ს (თავისი, თუხი) I და II პირთან გამოყენებაზე სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტურ ლაპარაკი აქვს ა. შანჩიძეს თავის შრომაში „ქართული გრამატიკის საფუძვლები“, 1953, გვ. 115—116. გვთქვამს, რომ უფრო კარგ-კაზრში დამატურებული აქვს, ა. ჩიქობავას შრომაში: გარე-კაზრით დიალექტოლოგიურად: არილი, 1925, გვ. 80. მისი-სა და თუხი-ს მონაცვლეობა ძველ ქართულში აღნიშნული აქვს ირ. ასათიანს თავის მოხსენებაში: „მისი ნაცვალსახელი ძველ ქართულში“, რომელიც წაკითხული იყო საქ. მეცნ. კავ. ენათმეცნიერების ინსტიტუტის III სესიაზე 1947 წ. (თეზისები დაბეჭდილია).

შენ წინაშე, მ. 11, 26, მაგრამ: წინაშე შენსა, მ. 6, 2;
 მის წინაშე, მ. 17, 14, მაგრამ: წინაშე მისსა, მ. 2, 18;
 თქვენ წინაშე, ლ. 23, 14 C, მაგრამ: წინაშე თქვენსა, მ. 21, 2;
 მათ წინაშე, მ. 17, 2, მაგრამ: წინაშე მათსა, მრ. 9, 2.

ზოგჯერ ეს შენაცვლება ხდება უბრალოდ, ზემოთ ნაჩვენები წესის გარეშე. სურვილი აქაც გასაგებია: უფრო ნათლად იქნეს აღნიშნული ბრუნვა (ფუძე ხომ ორივეს ერთი და იგივე აქვს), მაგალითად: ანუ არა ჯერ-არს ჩემდა, რამცა მიხდეს, ყოფად ჩემსა ზედა, მ. 20, 15. „ჩემსა“ ზედა, რასაკვირველია, ნიშნავს „ჩემზედა“. უფრო საინტერესოა მეორე მაგალითი, სადაც იკითხება: მან მე მადიდოს, რამეთუ ჩემსაგან მიიღოს და გითხრას თქვენ, ი. 16, 14 C. აქ ჩემსაგან ნიშნავს ჩემგან, რაც არის კიდევ მოცემული ჯრუჭ-პარხლის ხელნაწერებში. ამნაირი მაგალითები ძველ ქართულში ხშირია. აქ, როგორც ჩანს, დავიწყებული არ არის ის გარემოება, რომ შორის შენსა-ში შენსა ნათესაობითი ბრუნვიდან ზომდინარეობს, ამიტომაც შესაძლებელი მასთან შორის თანდებულის ხმარება (ის ვინ ჯგუფის სახელეში ნათესაობითს ითხოვს). შენსა აქ ისეა გაგებული, როგორც ორმაგი ბრუნვის (ნათესაობით-მცვემითის) ფორმა. სწორედ ამიტომაც, რომ შენსა, ჩემსა და მსგავსი ფორმების გამოყენება ასე ხშირია უფროსობითი ხარისხის სიტყვებთან, რომლებიც, როგორც ვნახეთ, სწორედ ორმაგი ბრუნვის ფორმებს ითხოვენ (უწინარეს მრავალთა და დიდმან მოსე გუაუწყა, პარხ. 282 a; განამრავლეს ბილწებამ თხსი უფროეს ყოველთა წარმართთა, 2 ეზრა, 1, 49). ასე გვაქვს აქაც, მაგალითად: სხუამ ჩემსა უადრეს შთაჲდის, ი. 5, 7 C; მამამ ჩემი უფროეს ჩემსა არს, ი. 14, 28; ნუუკუე უპატოისნესი შენსა იყოს ჩინებული მისგან, ლ. 14, 8 და სხვა.

5. კითხვით-კუთვნილებითი ნაცვალსახელები

კითხვით-კუთვნილებითი ნაცვალსახელია ვისი. იგი ერთსა და იმავე დროს კითხვასაც შეიცავს და კუთვნილებასაც გამოხატავს. კითხვის გამოხატვა ფუძეს აქვს დაკისრებული, ხოლო კუთვნილებითობას იმავე გზით ასრულებს, როგორც სხვა კუთვნილებითი ნაცვალსახელები: ვინ კითხვითი ნაცვალსახელის ნათესაობითის ფორმა აღებულია ახალ ფუძედ და ისევ არის ნაბრუნები: ვი-ს-ი-ი=ვისი და ა. შ. სხვა ბრუნვები. მაგალითები:

ვისი არს ხატი ესე ანუ ზედაწერილი, მ. 22, 20; ვისი ძე არს იგი, მ. 22, 42; ვისი შრალი არს: ამისი ანუ შმობელთა თხსთა, რამეთუ ბრმა იშვა, ი. 9, 2 C. აქ ვისი ისევე გამოხატავს კუთვნილებას, როგორც აქვე წარმოდგენილი აშისი, და ისევეა ნაწარმოები, როგორც ეს უკანასკნელი: ამ-ი-ი-ი=ვი-ს-ი.

მაგრამ იმ ნაცვალსახელის გავრცელების არე ძველ ქართულში ძალიან შეზღუდულია: იგი ჯერ კიდევ არ არის ხშირ ხმარებაში, მას არ მოეპოვება ყველა ბრუნვის ფორმა (ყოველ შემთხვევაში, ძველი ქართულის უძველეს ძეგლებში არა ჩანს). „ვეფხისტყაოსანში“ ვისი-ს ყველანიირი ფორმა გვხვდება და ძალიან ხშირადაც არის გამოყენებული, მაგალითად:

ამბავი ჩემი სალხინო მითხარო ვისმანღა დამან (1244, 4), ეს სამეფო ვიხი არის, ან ჰმორანილობს ვიხსა ხმასა (969, 4), თქვის: „საყვარელო, მოგ- შორდი, გული შენ დიგრჩა, ეთქვა, ვისად“ (181, 3), უთხრა: „პოვეი, პატიე- ნი ნახენ ძეგნითა ვიხითა“ (695, 4).

შეორე კითხვით-კუთვნილებითი ნაცვალსახელი რიხა (რიხი) სრულებით არ გვხვდება ძველ ქართულში. ეს გასაგებია: რა კითხვითი ნაცვალსახე- ლის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა ძველ ქართულში (რამსა) მხოლოდ კი- თხვითი ზმნიზელის ფუნქციით იხმარება (რატომ), ის თავისი ძირითადი ფუნ- ქციითაც (რასაც უნდა ასრულებდეს) არ გვხვდება: ის ვერ გამოხატავს იმ შინაარსს, რომლის გადმოცემაც დღევანდელ ქართულში რ-ის, რ-ისა (ყერ) ფორმებს აქვს დავისრებული (ამ მოვალეობას რომელი ასრულებს). აქედან ცხადია, რომ აღნიშნული ნაცვალსახელის კითხვით-კუთვნილებითი შინაარსის ქონებაზე ზედმეტია ლაპარაკი.

6. მიმართებითი ნაცვალსახელები

ახალ ქართულში მიმართებითი ნაცვალსახელები იწარმოება კითხვითი ნაცვალსახელებიდან ამ უკანასკნელებზე ც(ა) ნაწილაკის დართვით. ეს ნაწი- ლაკი კითხვის ძალას უკარგავს მათ და მიმართებითად აქცევს.

ამიტომ, ერთი მხრივ, გვაქვს კითხვითი ნაცვალსახელები: ვინ, რა, რომელი, რამდენი; მეორე მხრივ, მოგვემოცემა მიმართებითი ნაცვალსახელები: ვინც(ა) რაც(ა), რომელიც(ა), რამდენიც(ა)¹.

გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ეს ცა ნაწილაკი (←თა) ჩვენებითი ნაცვალსახელის ერთ-ერთი სახეობა უნდა იყოს². ამ მოსაზრებას მხარს უჭერს ძველი ქართულის ჩვენება, სადაც ზემოთ ნაჩვენები კითხვითი ნაცვალ- სახელები სწორედ ესე, ეგე, იგი ჩვენებითი ნაცვალსახელების დართვით აწარმოებენ მიმართებითს ნაცვალსახელებს:

რომელი (კითხვ. ნაცვ.)	+ ესე=რომელი-ესე (მიმართ. ნაცვალ.)
რომელი	+ ეგე=რომელი-ეგე
რომელი	+ იგი=რომელი-იგი
რაჲ	+ იგი=რაჲ-იგი
რაოდენი	+ იგი=რაოდენი-იგი

ამ „ესე, ეგე, იგი“ იმავე როლს ასრულებს, რასაც ცა ნაწილაკი „რო- მელიცა“ და მსგავს ფორმებში. ამიტომ სავსებით ბუნებრივია ცა წარმო- შობით ჩვენებითი ნაცვალსახელის ერთ-ერთი სახეობა იყოს.

ძველ ქართულში ცა ნაწილაკიანი ფორმები მიმართებითი ნაცვალსახე- ლისა შედარებით ნაკლებად გვხვდება. სამაგიეროდ, ამის ანაზღაურება ხდებ- და, როგორც ვთქვით, კითხვის ნაცვალსახელზე ესე, ეგე, იგი ჩვენებითი ნაცვალსახელების დართვით. ეს ნაცვალსახელები აქ უკვე ნაწილაკადაა ქცე-

1. შანიძე, გრამატ. საფუძვ. გვ. 43.

2. როგავა, იმპერატორის საკითხისათვის ქართულში: ქუთ. საბელმწ. პედ. ინსტ. ზოგადი, ტ. VIII, 1945, გვ. 377.

ული და სათანადო ნაცვალსახელების ბრუნებისას არ იბრუნება, ისინი ყველა ბრუნებასა და ორსავე რიცხვში უცვლელად რჩება: რომელი-იგი, რომელმან-იგი, რომელსა-იგი, რომლისა-იგი, რომლითა-იგი, რომელნი-იგი, რომელთა-იგი¹ და სხვა. **რომელი-იგი** შინაარსით უდრის „რომელიც“, **რომელნი-იგი** — „რომლებიც“ და ა. შ.

მაგრამ ძველ ქართულში გვხვდება ისეთი შემთხვევებიც, როცა **ცა** და **ეხე** (ფეხი, იგი) ნაწილაკები ერთდროულად ერთვის კითხვითს სახელს: **რომელი-ცა-იგი**, **რომლისათჳს-ცა-იგი** და სხვა. ეს გარემოება იმით უნდა აიხსნას, რომ მართო **ცა** ნაწილაკის დართვა ჯერ კიდევ არ არის საკმარისი, კითხვითს ნაცვალსახელს მიმართებითობა მაინიჭეს, ამიტომ იგი პირველ ხანებში იშველივნს **ეხე**, **ეგე**, **იგი** ჩვენების ნაცვალსახელებს, რომლებიც გაუცვეთელი სახით გვევლინება და რომელთაც, ამას გარდა, ადვილად შეუძლია სივრცეში საგნის ადგილმდებარეობა ზუსტად განსაზღვროს. როდესაც **ცა** ნაწილაკი შენდევ და შემდეგ მტკიცედ დამკვიდრდა კითხვითს ნაცვალსახელებთან, მან სულ ჩამოიცილა შეშველი **ეხე**, **ეგე**, **იგი** და მართო ასრულებს დაკისრებულ მოვალეობას.

ნაწილაკდართული კითხვითი ნაცვალსახელების გამოყენება მიმართებით ნაცვალსახელებად მაინც მეორეული მოვლენა უნდა იყოს. თავდაპირველად თვით კითხვითი ნაცვალსახელები (უნაწილაკოდ) ასრულებდა მიმართებითი ნაცვალსახელების ფუნქციას². სხვანაირად რომ ეთქვათ, ერთსა და იმავე ვინ, რა, რომელი, რაოდენი ფორმას სხვადასხვა შემთხვევაში შეეძლო კითხვითი ნაცვალსახელისა და მიმართებითი ნაცვალსახელის ფუნქცია ეკისრა. ეს, ბუნებრივია, უფრო ძველი ვითარების მახეწენელია. ამის საუცხოო სურათს წარმოადგენს ძველი ქართული, სადაც უნაწილაკო კითხვითი ნაცვალსახელები გვევლინება სწორედ მიმართებითი ნაცვალსახელების როლში. აქ ამას ისიც უნდა დავუმატოთ, რომ აღწერილი ტიპის მაგალითები ძველ ქართულში ყველაზე ხშირია. და რამდენადაც ეშვორდებით ძველი ქართულის ფარგლებს და პირს ახალი ქართულისაკენ ვიბრუნებთ, იმდენად მეტად აუცილებელი ხდება ამა თუ იმ ნაწილაკის დართვა და, მაშასადამე, სათანადოდ მცირდება უნაწილაკო ფორმები. ახალ ქართულში კი, როგორც ვთქვით, მიმართებითი ნაცვალსახელები მხოლოდ **ცა** ნაწილაკით იწარმოება³.

დავიწყეთ ამ უკანასკნელი ტიპის მაგალითებიდან.

¹ ა. შანიძე, ძვ. ქართ. ენა, გვ. 308.

² გ. როგავა, დანაშ. ნაწილი, გვ. 378.

³ აქ შეიძლება შეგონებით, რომ ზანდზან დღესაც არ თვლიან საჭიროდ მიმართებითს ნაცვალსახელს **ცა** დართოთ. განსაკუთრებით ეტება ეს ისეთ შემთხვევებს, როცა „რომელიც“⁴ ბათესაობითში დგას და სხვა სიტყვის განსაზღვრებას წარმოადგენს, მაგალითად: გუშინ ნახა ახანავა, რომლის აგარაკზე საღამომდე დარჩა (= რომლის აგარაკზეც). ამ **ცა**-ს დაცლება შეიძლება შემთხვევითი არ იყოს და ძველი ქართულის გავლენით იყოს გამოწვეული.

მისი ქონ
ლო არა

ა) უნაწილაკო მიმართებითი ნაცვალსახელები

ვინ (=ვინც). ყველაზე ხშირად ასეთ შემთხვევაში გვევლინება **რომელი** (=რომელიც), ყველაზე ნაკლებად — **ვინ** (=ვინც). ამას ახსნიც აქვს: **ვინ**-ს, როგორც კითხვითს ნაცვალსახელს, არა ჰყავს შემცვლელი, **რომელი** კი თავისუფლად შეიძლება შეიცვალოს მეორე კითხვითი **რა** ნაცვალსახელით. ამიტომ **ვინ** უფრო მეტად არის მიჯაჭვული თავის ძირითადს ფუნქციაზე. თუმცა ეს ასეა, მაგრამ მაინც გვხვდება იგი მიმართებითი ნაცვალსახელის როლში, მაგალითად:

რამეთუ იყო სწავლაჲ იგი მისი მათა მიმართ, ვითარცა-იგი **ვის** აქუნ კელმწიფებაჲ, და არა ვითარ-იგი მწიგნობარნი მათნი და ღარისყველნი, მ. 7, 29. **ვის** აქ ნიშნავს **ვისაც**. ერთი მაგალითი კიდევ: მოუწოდა თითოეულად, **ვის** რაჲ თანა-ედვა უფლისა მისისაჲ, ლ. 16, 50. **ვის** აქაც **ვისაც** იქნება: **ვისაც** რა ემართა მისი ბატონისა.

რაჲ (=რაც): იცის მაშამან თქუენმან ზეცათაგან, **რაჲ** გიჰმს თქუენ, მ. 6, 8. აქ **რაჲ**=**რაც**: **რაც** გვირდებათ თქვენ.

...ყოველი, **რაჲ** გაქუს, განყიდე და მიეც გლახაკთა, ლ. 18, 22 D. აქაც **რაჲ** ნიშნავს **რაც**. ეს მართლაც ასეა წარმოდგენილი DE-ში: **რაჲცა** გაქუს, ცხადია, C-ში უფრო ძველი ფორმაა დაცული: **რაჲ**→**რაჲცა**.

რომელი (=რომელიც). ეს სიტყვა, როგორც ვთქვით, წარმოდგენს ტიპობრივ მაგალითს იმისას, თუ როგორია მიმართებითი ნაცვალსახელების წარმოშობის ისტორია. ამ მხრივ, ყველაზე ძველი და ყველაზე ხშირი ფორმა ძველ ქართულში არის **რომელი**; მას მოჰყვება **ესე**, **ეგე**, იგი ნაწილაკებიანი ფორმები: **რომელი-ესე**, **რომელი-ეგე**, **რომელი-იგი** (შენდგომი საფესურის); მერმე მოდის ნარევი (გარდამავალი) სახეობა: **რომელიცა-იგი**, **ბოლოს** — **ახალი**: **რომელიცა** (ა). ყველა ეს სახეობა დაუცავს ძველ ქართულს. მაგალითები:

რომელ არს გამოთარგმანებით, მ. 1, 23; იხილა კაცი, **რომელი** ჯდა საზუერგსა ზედა, მ. 9, 9; **რომელსა** ასხენ ყურნი სმენად, ისმინენ, მ. 11, 15; ერუენა პირველად ბარიამს მაგდანელსა, **რომლისაგან** განსრულ იყო შჯდი ეშმაკი, მრ. 16, 9; მოწყდეს ყოველნი, **რომელნი** ეძიებდეს სულსა მავის ყრმისასა, მ. 2, 20;

რაოდენი, **რავდენი** (=რამდენიც): **რაოდენი** გაქუს, განყიდე და მიეც გლახაკთა, მრ. 10, 21; **რაოდენსა** ითხოვედეთ..., გეყოს თქუენ, მ. 21, 22; **რაოდენნი** შეეხებოდეს, ცხოვნდებოდეს, მრ. 6, 56.

ბ) ესე, ეგე, იგი უნაწილაკიანი მიმართებითი ნაცვალსახელები

ვინ: ვითარცაღა **ვინ-იგი** მწყემსმან პოვის ცხოვარი წარწყმედული, ლიტ. ქრესტ. 316, 26; **რაჲთა** აქუნდეს მიცემად, **ვის-იგი** უჰმდეს, ეფეს. 4, 28; ქველს-თუ-იქმოდო, უწყიმცა, **ვისთჳს-იგი** ქველს-იქმ, ზირაქ 12, 1. ამ მაგალითებში **ვინ-იგი**=**ვინც**, **ვის-იგი**=**ვისაც**, **ვისთჳს-იგი**=**ვისთვისაც**.

რ ა ჯ : იხილეთ, რ ა ჯ -ესე გესმის, მრ. 4, 24; იგულეთ, რ ა ჯ -ეგე გესმის, მრ. 6; არა აღმოგიკთხავსა, რ ა ჯ -იგი ყო დიეთ, მ. 12, 3; რ ა ჯ -იგი მე ვიქმ, მრ. 13, 7 C; მოგეტეს თქუენ მას ეამსა შინა, რ ა ჯ -იგი იტყო-
დეთ, მ. 10, 19 E.

რო მ ე ლ ი : ითქუას, რო მ ე ლ -ესე ყო ამანცა, მ. 26, 13 C; რო მ ე ლ ს ა -
ესე მე გეტყვ თქუენ, ყოველთა ვეტყვ, მრ. 13, 37; რო მ ე ლ ნ ი -ესე მომცენ
მე..., იგონიცა იყვნენ ჩემ თანა, ი. 17, 24.

რო მ ე ლ -ეგე მოიზადე, ვისა ივოს, ლ. 12, 20; გიცნი, რო მ ე ლ ნ ი -ეგე გა-
მოგირჩიენ, ი. 13, 18 C; თქუენ გეტყვ, რო მ ე ლ თ ა -ეგე გესმის, ლ. 6, 27.

რო მ ე ლ ი -იგი მისგან იშვეს, სულსაგან წმიდისა არს, მ. 1, 20; წარვი-
და, რო მ ე ლ მ ა ნ -იგი ხუთი ქანქარი მიიღო, მ. 25, 16; მოვიდა, რო მ ე ლ ს ა -იგი
ორი ქანქარი მიიღო, მ. 25, 22; ჰრქუა მათ, რო მ ე ლ ნ ი -იგი შეუდგეს მას,
მ. 8, 10.

რა ო დ ე ნ ი (რ ა ვ დ ე ნ ი) : არა გესმისა, რ ა ო დ ე ნ ს ა -ესე შეგწამებენ შენ,
მ. 27, 13; რ ა ვ დ ე ნ ს ა -იგი მამა იქმს, მას ძე ეგრევე მსგავსად იქმს, ი. 5, 19;
იყვნეს, რ ა ო დ ე ნ თ ა -იგი ეამეს, ვითარ ხუთ ათას მამაკაცი ხოლო, მრ. 6, 44.

გ) ო რ მ ა გ ნ ა წ ი ლ ა კ ი ა ნ ი მიმართებითი ნაცვალსახელები

ორი ნაწილაკიდან ერთი ყოველთვის არის ცა, მეორე—ესე, ეგე, იგი.
მათგან ცა-ს მუდამ პირველად აღგილი უჭირავს, ის უშუალოდ მოსდევს ბრუნ-
ვის ნიშანს, ესე, ეგე, იგი კი ბოლოს დგას. მაგალითები:

რ ა ჯ : მომეც მე, რ ა ჯ ც ა -იგი თანა-გაც, მ. 18, 28 C; მიუთხრეს... ყო-
ველივე, რ ა ჯ ც ა -იგი იქმნა, მ. 28, 11 C; ყოველსავე უჩვენებს მას, რ ა ჯ ც ა -
იგი იქმს, ი. 5, 20 C.

რო მ ე ლ ი : რო მ ე ლ ი ც ა -იგი მიეყრდნა სერობისა მას მკერდსა მისსა,
ი. 21, 20; ვითარცა იხილა ფარისეველმან მან, რო მ ე ლ მ ა ნ ც ა -იგი ჰხადა მას,
ლ. 7, 39; რო მ ე ლ ს ა ც ა -იგი უფროჲს მიუტევია, ლ. 7, 43.

დ) ც ა ნ ა წ ი ლ ა კ ი ა ნ ი მიმართებითი ნაცვალსახელები

ვინ : ვისაცა უნდეს ჭესა გამოცხადების, გამოუცხადოს, ლ. 10, 22 C.
ვისაცა—ვისდაცა. იგი ნიშნავს დღევანდელ ენაზე: ვისთვისაც.

რ ა ჯ : განყიდა ყოველივე, რ ა ჯ ც ა აქუნდა, მ. 13, 44; რ ა ჯ ც ა იგი იქმს,
მისა მსგავსადცა ძე იქმს, ი. 5, 19 C.

რო მ ე ლ ი : მიუტევის ერსა მას პყრობილი ერთი, რო მ ე ლ ი ც ა უნებნ
მათ, მ. 27, 15;... იუდა ისკარიოტელი, რო მ ე ლ მ ა ნ ც ა განსცა იგი, მ. 10, 4;
რო მ ე ლ ს ა ც ა სა... სეხედეთ, პირველად თქუთ: მშჯღობაი სახლსა ამას,
ლ. 10, 5.

რა ო დ ე ნ ი (რ ა ვ დ ე ნ ი) : ეგრეცა თევზთა მათგან (მისცა), რ ა ვ დ ე ნ -
ც ა უნდა, ი. 6, 11 C; რ ა ვ დ ე ნ ც ა კხოოთ, მოხადეთ ქორწილსა ამას, მ. 22,
9 C; რ ა ვ დ ე ნ თ ა ც ა შეახეს მას, ცხონდებოდეს, მრ. 6, 56 C.

ამ ტიპის ნიმუშები, მაგალითად ოთხთავნი, უფრო მეტია, ვიდრე ორ-მაგნაწილაკიანი. ეს ნიშნავს, რომ უკვე ოთხთავის ენაში ცა ნაწილაკი იკავებს დამოუკიდებელი არსებობის გზას; მისთვის აღარაა აუცილებელი ეხე. ეგე, იგი ნაწილაკების (resp. ჩვენებითი ნაცვალსახელების) ხლებს. ეს ცა ნაწილაკი სხვისი დახმარების გარეშე აქცევს კითხვითს ნაცვალსახელებს მიმართებითად, მართალია, ამნაირი მაგალითები ერთობ მცირეა, მაგრამ უფრო მეტია მისი წინა საფეხურის ნიმუშები, როცა ცა-სთან ერთად ჯერ კიდევ აუცილებელია ეხე, ეგე, აგე იყოს წარმოდგენილი.

ამნაირად, **რომელი, რომელი-იგი, რომელიცა-იგი, რომელიცა**, — ისეთი მიმართებითი ნაცვალსახელების წარმოშობისა და განვითარების გზა. ეს გზა იმით იწყება, რომ კითხვითი და მიმართებითი ნაცვალსახელები თავიდან გაუდიფერენცირებელია, ხოლო სრულდება ცა ნაწილაკის კითხვითს ნაცვალსახელებთან საზოგადო დამკვიდრებით.

7. ურთიერთობითი ნაცვალსახელები

ურთიერთობითი ნაცვალსახელებია: ერთმანეთი, ერთერთი, ურთიერთი, ერთიმეორე, ძველ ქართულში გვხვდება ურთიერთი (მიცემითში ურთიერთის), ერთმანერთი, ერთი-ერთი. ძველ ქართულში არა ჩანს ერთერთი და ერთიმეორე.

აქედან ყველაზე ძველის შთაბეჭდილებას აბლენს ერთი-ერთი, რაც ერთმანეთს, ერთიმეორეს ნიშნავს. როგორც ვხედავთ, ეს სიტყვა ფუძე-გათრეკილებული კომპოზიტია, რომლის ორივე წევრი ხმოვანშეუცვლელია და ცუდი: **ერთი-ერთი**. ერთი-ერთი ყველა ბრუნვაში შეიძლება შეგვხვდეს გარდა მოთხრობითისა, მაგრამ ყველაზე ხშირად მაინც მიცემითსა და ნათესაობითშია. მაგალითები:

ზოგნი ილოცვიდეს და ჰმადლობდეს ღმერთსა, და ზოგნი **ერთი-ერთსა** ნუგეშინის-სცემდეს, ამონ. 211, 6; ამიერითგან ჯერ-არს, რამეთუ არა **ერთი-ერთსა** სწუნობდა, ხანშ. მრავ. (ისტ. ქრესტ. 44, 30); რამეთუ არა **ერთი-ერთსა** განკითხვისათჳს შევკრბეთ, იქვე, 42, 10; ვითარ ჯერ-არს **ერთი-ერთსა** მიმართ თავ-ყოფით ფერტთა ბინაჲ, იქვე, 44, 21. ეს მაგალითები ამოღებულია უძველესი ქართული ხელნაწერებიდან: პირველი სინას მრავალთავი-ვის (864 წ.) ერთ-ერთი ძველიდან, სამი დიანარჩენი — ხანშეტი მრავალთავი-დან, რომლის გამოამცემელიც ა. შანიძე სპეციალურად ჩერდება ამ საინტერესო ფორმაზე¹. მაგრამ ეს ფორმა შემდეგი ხანების ძველებსათვისაც არ უნდა იყოს უცხო ხილი, მაგალითად:

ამიერითგან, შანიძე, შე-რამ-ჰკრებოდით ჰამად, **ერთი-ერთსა** ჰგებდით, 1 კორ. 11, 33; მახლობელად **ერთი-ერთსა** საბა ას. 5, 2; რამეთუ არა იყოს წვალუბა კორცთა მათ შინა, არამედ ეგრევე ურთიერთას **ერთი-ერთსათჳს** ზრუნვიდენ ასონი იგი; 1 კორ. 12, 25. ეს მაგალითი იმითაც არის საყურადღებო, რომ ამ ძველი **ერთი-ერთის** გვერდით გვხვდება ძველი ქართულისა-

¹ ა. შანიძე, ხანშეტი მრავალთავი; თბილ. უნივ. მოამბე, ტ. VII, 1927, გვ. 117.

თვის ასე დამახასიათებელი ურთიერთობა. აქ არსებითად ტაგტილოგიური გა-
შოთქმა გვაქვს: ჩინს, ამ ძეგლის გადამწერისათვის ძველი ერთი-ერთიხაზის
იმდენად გაუგებარი იყო, რომ იგი იძულებული გახდა მის გვერდით ამ
დროს უფრო საყოველთაოდ მიღებული და გასავები ურთიერთობა ეხმარა.

ერთი-ერთი-საგან ხმოვნის შენაცვლებით მიღებულია ერთ-ერთი და ურ-
თიერთი. პირველ შემთხვევაში ხმოვანი შენაცვლებულია მეორე ნაწილში
(ე→უ), მეორე შემთხვევაში კი—პირველ ნაწილში (უ→ე)¹. ერთ-ერთი არ
იცის ძველმა ქართულმა, ურთიერთი კი გვაქვს ძველი ქართულისათვის კარ-
გად ცნობილ სიტყვაში ურთიერთობა.

ნ. მარს ურთ-ი ერთ-ის ვარიანტად მიაჩნდა, ურთიერთობა-ში ახ იგი
მიცემითი ბრუნვის უტყველს ნიშნად თვლიდა; ძველი ქართულის ზ-ა (კაც-
ზ-ა), მისი აზრით, ამ აზ-ის გადასმის შედეგად იყო მიღებული: აზ-ზა. აზ
მიცემითში დაცულია ისეთ სიტყვებში, როგორიცაა ძირ-აზ, პირ-აზ, აღ-
ვილ-აზ, ალაგ-აზ, წამ-აზ და სხვა². აზ-ის გამოცხადება მიცემითის ნიშნად
ნ. მარს იმისათვის სჭირდებოდა, რომ ქართულისა და სემიტური ენების ნა-
თესაობა დაემტკიცებინა.

ზემოთ მოყვანილი მაგალითები ყველა ახალი ქართულიდანია აღებული
ჩვენი ურთიერთობა-ის გამოკლებით. ამიტომ ამ ახალი ფორმებით ძველი
ურთიერთობა-ის ახსნა არ შეიძლება. მათი ერთმანეთის გვერდით დაყენებაც
არ იქნებოდა გამართლებული. ეჭვი არაა, რომ ურთიერთობა მიცემითი ბრუნ-
ვის ფორმაა, მაგრამ მისი ა სხვანაირად უნდა აიხსნას. შეიძლება იგი, რო-
გორც ა. შანიძე ვარაუდობს, ასე იყოს მიღებული: ურთიერთ-ნი—ურთი
ერთობა (მრ. რ.)—ურთიერთა და ბოლოს ურთიერთობა (ახალი გააზრებით).

ურთიერთობა ძველ ქართულში გაქვავებული სახით გვხვდება და სხვა
ბრუნვის ფორმები არაა ცნობილი. შინაარსით იგი ასე გადმოიციემა: ერთმა-
ნეთს, ერთმანეთში, ურთიერთ შორის. დაეიმოწმოს ორიოდ მაგალითი:

ზრახვა-ყვეს ურთიერთობა, მ. 21, 38 C; გამოეძიებდეს ურთიერთობა, მრ.
1, 27 C; მშვდობით იყვენით ურთიერთობა, მრ. 9, 50; თქუენცა თანა-გაც ურთი-
ერთობა დაბანად ფერჯთა, ი. 13, 14 და სხვა.

რომ დაუუკვირდეთ ზემოთ მოყვანილ და სხვი მაგალითებს, სადაც
ურთიერთობა გვხვდება, დაინახავთ, რომ იგი უმთავრესად მაშინ იხმარება,
როცა აღვლილ აქვს ორ ან მეტ პიროვნებას შორის საუბარს, მოლაპარაკე-
ბას, მოთათბირებას, გამოძიებას, დავას, ზუბს, მართლაც, ყველა ამ ზმნის
მოქმედებას სწორედ ორ ან მეტ პიროვნებას შორის აქვს აღვლილი. აი ამის
მაგალითებია (მოყვანილთ გარდა): განიზრახვიდეს ურთიერთობა, მრ. 11, 31 C;
თქუეს ურთიერთობა, მრ. 12, 7; ივინი შეიზრახნეს ურთიერთობა, ლ. 20, 5;
რასა გამოეძიებთ ურთიერთობა, მრ. 9, 16 და სხვა.

შემდეგში, როცა ურთიერთობა ამ ფორმით ზოგისთვის გაუგებარი იყო,
იგი სხვანაირად გააზრებულ იქნა და ბოლოს დაემატა რ: ურთიერთობარს.

¹ ა. შანიძე, გრამატიკა, საფუძვ. გვ. 152.

² ნ. მარს, Gram. გვ. 23.

რომელშიც ამის დამწერი, ალბათ, არს ზმნას ხედავდა: ურთიერთ-არს.¹ ამის მაგალითებია:

ილაღვიდეს ურთიერთარს ჰურიანი იგი და იტყოდეს, ი. 6, 52 D; იტყოდეს ურთიერთარს ჰურიანი იგი, ი. 7, 35 D.

უფრო მოგვიანო ხელნაწერებში ნსგავსი მაგალითები გაცილებით მეტია.

გვხვდება აქედან მიღებული ზედსართავი: და ყვეს სიყუარული ურთი-ერთასი, სვან. 299 ხ.

ძველ ქართულში გვხვდება აგრეთვე ერთმანერთი. ამ ნაცვალსახელის თავისებურება ის არის, რომ იგი არ შეიძლება მოთხრობითში დაისვას. ეს აღვილი ვასაგებია: ამ კომპოზიციის პირველი ნაწილი მოთხრობითშია დასმული (ერთმან—ერთი) და მისი განმეორება აღარ არის საჭირო². გაორკეცებული ფუძის მეორე ნაწილში რ შენარჩუნებულია: ერთმანერთი. მართალია, ეს სიტყვა ძველ ქართულში იშვიათად გვხვდება, მაგრამ საერთოდ მაინც მოიპოვება თვით უძველეს ხელნაწერებშიც, მაგალითად: ჯინჭველ-ლომი მო-ისპო, რამეთუ არა იყო მისა საზრდელ; ლეკუთა ღონისათა დაუტევეს ერთ-მან-ერთი, იოზ 4, 11.

ახალ ქართულში რ ამოღებულია გაორკეცებული ფუძის მეორე ნაწილიდან და გვაქვს: ერთმანეთი.

ეს სიტყვა ჩვეულებრივად იბრუნვის ძველსა და ახალ ქართულში და ამიტომ მასზე აქ არ შევჩერდებით.

8. განსაზღვრებითი ნაცვალსახელები

განსაზღვრებითი ნაცვალსახელებია ძველ ქართულში: თუთ, თავადი, ყოველი, თითოეული (თუთოეული), კაცად-კაცადი, სხუა.

თუთ

თუთ მიღებული უნდა იყოს „თავ“ სიტყვის მოქმედებითი ბრუნვის ფორმიდან: თავით→თვით→თუთ³. იგი თხზარება სხვა სახელების, მათ შორის იდამიანის სახელის განსაზღვრებად, მაგალითად: თუთ იგი დავით იტყვს სულითა წმიდითა, მრ. 12, 36.

სანდახან ეს თუთ შეიძლება დამოუკიდებლადაც შეგვხვდეს, ზმნასთან მხოლოდ ის იყოს წარმოდგენილი, მაგრამ, რასაკვირველია, მას ზმნის შეწყობა არ შეუძლია: როგორც ენახეთ, ის მოქმედებითი ბრუნვისაგან წარმოადგება და მოქმედებითს ბრუნვაში დასმულ სახელს არასდროს არ შეუძლია პირიანი ზმნის შეწყობა, უკეთ: ზმნის პირის შეწყობა. ყველა ისეთ შემთხვევაში, სადაც ერთი შეხედვით გვგონია, რომ ეს თუთ უშუალოდ უკავ-

¹ ვ. თოფურია, ბრუნვის სისტემისათვის სვანურში სხვა ქართველურ ენათა ბრუნებასთან შედარებით, საქ. მეცნ. აკად. შიგნით, ტ. V, № 3, 1944, გვ. 340.

² ა. შახიძე, გრამატიკა, საფუძვ. გვ. 97.

³ ა. შანიძე, გრამატიკა, გვ. 43. ვ. თოფურია, ანბანი, თუთ თუ (= თავი) სახელია მოქმედებითს ბრუნვას წარმოადგენს თუთ-ით→თუთი: რედუქციისათვის ქართველურ ენებში: იტრ-კაცკ, ტ. I, 1946, გვ. 80. შდრ. ნ. მარი. [რუსულ], გვ. 95.

შორდება ზმნის პირსო, ნამდვილად სათანადო სახელი, ან ნაცვალსახელია ზმნასთან მოცემული, თუ ისეთი სახელი არა ჩანს, ის უგუყვლად იგულისხმება, მაგალითად: მან თუთ იცოდა, ი. 2, 25; თუთ თავადმან წამა, ი. 4, 44 C; უფილი თუთ იგი არს, ი. 21, 12; არა თუთ იგი იყო ნათელი, ი. 1, 8 და სხვა.

რომ თუთ ზმნასთან მხოლოდ განსაზღვრების მიზნითაა მოცემული და მას არ შეუძლია ზმნის პირის შეწყობა, ეს კარგად ჩანს ისეთი შემთხვევებიდან, როცა ზმნასთან I და II პირის ნაცვალსახელებში შეთანხმებული და ამავე დროს ეს თუთ-იც არის წარმოდგენილი: ჩუენ თუთ გუესმის პირისაგან მისისა, ლ. 22, 71; თქუენ თუთ მეწამებით მე. ი. 3, 28. ამ მაგალითებიდან პირველში ზმნის პირს ეწყობა ჩუენ; ჩუენ გუესმის, მეორეში—თქუენ: თქუენ მეწამებით. თუთ ორივე შემთხვევაში განსაზღვრავს მხოლოდ ჩუენ და თქუენ ნაცვალსახელებს. ამნაირად, თუთ-ის დავაწმირება ამა თუ იმ ბრუნვისასთან (სახ., მოთხრ.), თითქოს ის ამა თუ იმ ბრუნვის როლს ასრულებდეს, შეუძლებელია. იგი მხოლოდ სათანადო სახელს განსაზღვრავს. ამასთან, ეს სახელი შეიძლება წინადადებაში უშუალოდ იყოს წარმოდგენილი (მან თუთ იცოდა), ანდა არ იყოს, მაგრამ იგულისხმებოდეს (თუთ განვიდოდა). ამ უკანასკნელ შემთხვევაში თუთ-ის მიერ ამა თუ იმ ბრუნვის როლში გამოხველა მოჩვენებითი და სინამდვილეს არ შეეფერება.

თუთ-ის აღგილი თავისუფალია: ხან ის განსაზღვრავს სახელის წინაა, ხან—შემდეგ, მაგალითად: მან თუთ იცოდა, მაგრამ: თუთ თავადმან წამა.

თუთ უმთავრესად ისეთ სახელს ახლავს, რომელიც წინადადებაში სუბიექტად არის წარმოდგენილი, უფრო ნაკლებად—ირ. ობიექტად. მაგრამ ასეთ ირ. ობიექტს სუბიექტის გავება აქვს, ის ან ინვერსიულ ზმნასთანაა, ან მისი შინაარსის შემცველთან. აქედან ჩანს, რომ თუთ შეიძლება ახლდეს სახელობითში, მოთხრობითსა და მიცემითში დასმულ სახელებს, მაგალითად:

სახ. თუთ იგი დავით უფლით ჰხადის მას, მრ. 12, 37; შენ თავისა შენისათჳს თუთ ჰსწამებ, ი. 8, 13.

მოთხ. მან თუთ იცოდა, ი. 2, 25; (მაგან) თუთ თავისა თჳსისათჳს თქუენ, ი. 9, 21 C.

მიც. გვიდა მას თუთ ჯუარო თჳსა, ი. 19, 17; თუთ მამასი ჩემსა უყუართ თქუენ, ი. 16, 27.

ამ ნაცვალსახელის ისეთი ფორმები, როგორიცაა თვითონ (თუთონ), თვითან (თუთან) არა გვაქვს ძველ ქართულში.

თავადი

თავადი წილებულია „თავ“ სიტყვის ვითარებითი ბრუნვის ფორმიდან: თავ-ად, რომელიც ახალ ფუძედ არის ქცეული და ისევ იბრუნება: თავად-ი, თავად-მან, თავად-სა და სხვა. იგი ძველ ქართულში ერთადერთი მნიშვნელობით იხმარება, ესაა: თვითონ, ახ. ძველ ქართულში მისთვის უცხოა ის სოციალური შინაარსი, რომელიც ამ სიტყვას საშუალოსა და ახალ ქართულში აქვს (მეოფე).

თავადი, როგორც ვითარებითი ბრუნვისაგან წარმომდგარი სხვა სახე-
ლი (გულადი, ფერადი, ყოფადი), იბრუნვის ჩვეულებრივად. უფრო ხშირად
იგი გვხვდება სახელობითში, მოთხრობითსა და მიცემითს ბრუნებში.

თავადი შეიძლება შეგვხვდეს დამოუკიდებელიც და სხვა სახელის მსა-
ზღვრელადაც. დამოუკიდებელია არის აღებული იგი შემდეგს მაგალითებში:
თავადი მიეცა პეტრეს, მ. 16, 23; ვითარცა ჯდა თავადი მთასა მას
ზეთის-ხილთასა, მ. 24, 3; თავადმან მიუგო და პრქუი მას, მ. 4, 4; ხოლო
თავადსა ეძინა, მ. 8, 24.

თავადი სხვა სახელების მსაზღვრელად გვხვდება შემდეგს მაგალითებში:
არივინ იხილეს, გარნა თავადი იესუ ხოლო, მ. 17, 8; თავადმან პეროდე
მიაველინა და შეიპყრა იოვანე, მრ. 6, 17 C; თავადსა იოვანეს ემოსა სამოს-
ლად მისა სტეფისაგან აქლემისა, მ. 3, 4.

ზოგჯერ თავადთან ერთად წარმოდგენილია იგი: იგი თავადი მარტო
იყო ქუეყანისა, მრ. 6, 47; იგი თავადი ვერ იხილეს, ლ. 24, 24. ასე გვექნება
მიცემითშიც: პრწმენა მას თავადსა და ყოველსა სახლსა მისსა, ი. 4, 53 C.

მაშინ როდესაც თუთ მხოლოდ სუბიექტს ან სუბიექტად გავგებულ სა-
ხელს ახლდა, თავადი წარმოდგენილია სუბიექტად და ობიექტად (პირად. და
ირიბ.), ან ასეთ სახელებს განსაზღვრავს, მაგალითად:

ეტყუდა მათ თავადი, ლ. 11, 53; თავადი განეშორა მათგან, ლ. 22, 41;
თავადმან იცნოდა ზრახვანი მათნი, ლ. 6, 8; თავადმან მოიღო ხუთი იგი
პური და ორი თევზი, ლ. 9, 16; თავადსა ეძინა, მ. 8, 24.

როგორც ენახეთ, თავადი შინაარსით არის თვითონ, ის. თვითონ-ს გა-
მოხატავს აგრეთვე ძველი ქართულის თუთ. ამიტომ ბუნებრივია, თუ ეს სი-
ტყუები ერთმანეთის მაგივრად იხმარება, მაგალითად:

თუთ იგი დავით უფლით ჰხადის მას, მრ. 12, 37, მაგრამ:

თავადი დავით ეტყეს მას უფლით, იქვე C.

არც ის უნდა იყოს გასაკვირველი, რომ ეს თუთ და თავადი ერთადაც
შეგვხვდეს. ასეთი პლეონასტური გამოთქმები ხშირად გვხვდება ძველ ქარ-
თულში და მნიშვნელობის გასაძლიერებლად იხმარება. თავადს ამ შემთხვევა-
ში უფრო ჩვენებითი ნაცვალსახელის იერი გადაჰკრავს და ნიშნავს იგი, მან.
მაგალითად: თუთ თავადმან წამი, ი. 4, 44 C.

ამ სიტყვებს შორის მაინც არის განსხვავება: თავადმან უშუალოდ ზმნას-
თან არის დაკავშირებული, ის მართავს ზმნას პირში, თუთ-ს კი ეს არასდროს
შეუძლია, ის მხოლოდ განსაზღვრებად ახლავს ამ თავადს.

თავადი არ გვხვდება მრავლობითს რიცხვში. ეს შეუძლებელიცაა, რამ-
დენადაც ის იგი-ს, მან-ს ენაცვლება, ხოლო იგი და მან მხოლოდით რიცხვის
ფორმებშია.

კაცად-კაცადი

კაცად-კაცადი, როგორც განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი, მხოლოდ
ძველი ქართულის კუთვნილებაა. იგი დღევანდელი ქართულით იქნება: თი-
ოფელი, ყოფელი. მაგრამ იგი თითოეულიც სრული სინონიმი არ არის: თი-

თოვლი, ყველაფერზე ითქმის, ხოლო კაცად-კაცადი, როგორც თვით სიტყვის შედგენილობა მიუთითებს, მხოლოდ კაცზე, ადამიანზე შეიძლება ითქვას. ამნაირად, კაცად-კაცადი, ზუსტად რომ ეთქვათ, იქნება: თითოეული კაცი, უფელი კაცი, (КАЖДЫЙ ЧЕЛОВЕК).

კაცად-კაცადი, როგორც ზემოთ განხილული თავადი, მიღებულია აკაც სიტყვის ვითარებითი ბრუნვიდან (კაცი-ად), რომელიც ახალ ფუძედ არის გამოყენებული და იბრუნება ჩვეულებრივ, აქ მხოლოდ ის განსხვავებაა, რომ ამნაირად მიღებული ახალი ფუძე გაორკაცებულია: კაც-ად—კაცი-ად-ი.

კაცად-კაცადი, როგორც ნორმალურ სახელს, შეიძლება ყველა ბრუნვა ჰქონდეს, მაგრამ ყველაზე ხშირად გვხვდება სახელობითში, მოთხრობითსა და მოცემითში, ე. ი. სუბიექტისა და ობიექტის (პირდაპირისა და ირიბის) ბრუნვებში.

კაცად-კაცადი წინადადებაში შეიძლება მოცემული იყოს დამოუკიდებლად, მაგრამ შეიძლება იგი სხვა სიტყვის განსაზღვრებად იყოს გამოყენებული.

დამოუკიდებლად არის იგი ნახშირი შემდეგს ადგილებში: დაუტეოს კაცად-კაცადიან მაშა თუი და დედა თუი, მრ. 10, 70; იწყო კაცად-კაცადიან მათთან სიტყუად, მ. 26, 22; კაცად-კაცადიან მცირედ რაიმე მიიღოს, ი. 6, 7. ამ შემთხვევაში კაცად-კაცადი შეიძლება თავისი განსაზღვრებაც ახლდეს. ასეთია ჩვენს მაგალითებში მათთან, თქუენთან.

მაგრამ, მეორე მხრივ, კაცად-კაცადი, როგორც ეთქვათ, თვით წარმოადგენს სხვა სიტყვის განსაზღვრებას. ზოგჯერ ამ სიტყვის საზღვრული უშუალოდ არის წარმოდგენილი წინადადებაში, ზოგჯერ არა ჩანს, მაგრამ იგულისხმება კი. ორივე შემთხვევაში ზმნა ამ საზღვრულს (უშუალოდ წარმოდგენილს თუ ნაგულისხმევს) ეთანხმება. მაგალითები:

რადთა განიზნინეთ კაცად-კაცადი თუი ადგილდ, ი. 16, 32. აქ კაცად-კაცადი განსაზღვრავს თქუენს, რომელიც წინადადებაში უშუალოდ არა ჩანს, მაგრამ იგულისხმება: ზმნა სწორედ მასთანავე შეწყობილი: განიზნინეთ თქუენ. ვინ თქუენ? — თქუენ, კაცად-კაცადი (ე. ი. თითოეული თქვენგანით). ასეთივე ხასიათისაა კაცად-კაცადი აგრეთვე ამ წინადადებაშიც: უკუეთუ არა მიუტყენთ კაცად-კაცადიან მოყუასსა თუისა, მ. 18, 35. კაცად-კაცადიან აქაც თქუენ სიტყვას განსაზღვრავს: მიუტყენთ თქუენ. ვინ თქუენ? — თქუენ, კაცად-კაცადიან. ორივე შემთხვევაში ეს სიტყვა ზუსტად უჩვენებს ბრუნვის, რომლის ნიშანიც საზღვრულს არა აქვს: თქუენ პირველ შემთხვევაში სახელობითის ფუნქციით არის ნახშირი. რასაც ნათლად აღნიშნავს კაცად-კაცადი, ხოლო მეორეში — მოთხრობითისა, რასაც უჩვენებს კაცად-კაცადიან.

ორივე აღნიშნული თვალსაზრისით შეიძლება იქნეს განხილული შემდეგი მაგალითი: მოუწოდა კაცად-კაცადსა. თანა-მდებნა უფლისა თუისასა, ლ. 16, 5. თუ აქ მძიმეს დაესვათ კაცად-კაცადის შემდეგ, კაცად-კაცადი დამოუკიდებლად იქნება აღებული ირიბ ობიექტად, ხოლო თანა-მდებნა მისი განსაზღვრება იქნება: მაგრამ თუ ამ მძიმეს არ დაესვათ და კაცად-კაცად-

სა-ს უშუალოდ გადავამოთ ფორმაზე თანა-მდგმსა. მაშინ „კაცად-კაციდსა“ განსაზღვრება გამოვა, ხოლო თანა-მდგმსა მისი საზღვრული აღმოჩნდება.

სინაზღვილესთან უფრო ახლოს პირველი შესაძლებლობა უნდა იყოს, რასაც მხარს უჭერს აღიშნის ძეგლის წაკითხვა. რომელიც ამ წინადადებას როდესაც ქვეყნობილად წარმოადგენს და საზღვარს სწორედ ჩვენთვის საინტერესო ადგილზე დებს: მოუწოდა თითოეულად, ვის რა თანა-ედვა უფლისა მისისაჲ.

კაცად-კაცად-ს არა აქვს მრავლობითი და არც შეიძლება ჰქონდეს, რადგან თვით ცნება თითოეული ეწინააღმდეგება მრავლობითს. მრავლობითი აქ დაშლილია ერთეულებად, თითოეულად. სწორედ ესაა იმ სიტყვისათვის ნიშანდობლივი და დამახასიათებელი.

თითოეული

თითოეული ნაწარმოებშია ენულ სუფიქსის საშუალებით: თითო-ეულ-ი, შდრ. ათ-ეულ-ი, ოც-ეულ-ი, ზეც-ეულ-ი და სხვა. იგი ითქმის ყველა სახელის მიმართ: კაცზეც, ნივთზეც, რადგანაც თითოეულს ამ მხრივ უფრო მეტი შესაძლებლობა ჰქონდა, იგი კაცად-კაცადის ნაცვალადაც იქნა ხმარებული, ხოლო შემდეგ დააჩქარა ამ უკანასკნელის ხმარებიდან გასვლა და მისი ფუნქციებიც მან იკისრა.

თითოეული იბრუნვის ჩვეულებრივად, არა აქვს მრავლობითი რიცხვი. ეს ბუნებრივიცაა: თითოეული ხომ თითო-თითოა, ერთ-ერთია და ამიტომ ერთზე მეტი, ე. ი. მრავლობითი არ შეიძლება იყოს, თუ ერთზე მეტია, მაშინ აღიარა თითოეული.

თითოეული სხვა ორთოგრაფიითაც გვხვდება: ო-სა და ე-ს შორის ხშირად ვინი აღმოჩნდება ხოლმე: თითო-ე-ეულ-ი. ასეთი ორთოგრაფია დამახასიათებელია ძველი ქართულის ზოგიერთი სკოლისა და ზოგიერთი გადაწერისათვის. ასე, მაგალითად, იგი სისტემატურად გვხვდება ცნობილი შატბერდელი მწერლის იოვანე ბერას მიერ გადაწერილ წიგნებში, როგორცაა: პარხლის ოთხთავი 973 წლისა(=E)¹ და ე. წ. შატბერდის კრებული 976 წლის მახლობლად გადაწერილი².

ეს სიტყვა იშვიათად დამოუკიდებლად გვხვდება, მაგრამ ჩვეულებრივია სხვა სიტყვის მსაზღვრელად. მაშინაც კი, როცა ის დამოუკიდებლად არის აღებული, მასთან ადვილად იგულისხმება საზღვრული, რომელსაც ის განსაზღვრავს. მაგალითები: თითოეული ხმ თვისისაჲან ნაყოფისა საცნაურ არნ, ლ. 6, 44; შთაისხის თითოეულმან მათგანმან ორ ანუ თუ სამ საწყაულ, ი. 2, 6 C. აქ იგულისხმება საზღვრულად ტაქტი, რომელსაც განსაზღვრავს ჩვენი თითოეული.

ყველაზე ხშირად ეს სიტყვა ვითარებითში გვხვდება და მნიშვნელობაც ოდნავ გადახრილი აქვს, მაგალითად: აღუთქუა მათ სასყიდელი თითოეულად

¹ საქ. მეზ. ხელნ. A 1453.

² საქ. მეზ. ხელნ. S 1141. ხმოვნებს შორის ვინის გარეშა აქ სხვა შემთხვევებშიც არის ჩვეულებრივი, მაგალითად: სარწმუნოვება, სასოვება და სხვა.

დრაჰკანი დღესა შინა, მ. 20, 2; იწყეს სიტყუად თითოეულად, მ. 26, 22 C; განიბნინეთ თითოეულად აღგილდ თჳსა, ი. 16, 32 C.

ხაზგასმული სიტყვები პარხლის ოთხთავეში (18) გინითაა წარმოდგენილი: თითოეული, თითოეულად...

აქა-იქ გვხვდება თუთოეულიც

ყოველი

განსაზღვრებითი ნაცვალსახელთა შორის ყველაზე ხშირად იხმარება ყოველი. ჩვეულებრივ იგი სხვა სიტყვის მსაზღვრელად გვევლინება, მაგრამ ზოგჯერ დამოუკიდებლადაც იხმარება. სხვა სიტყვისთან ხმარებისას ის უფრო ხშირად თავში გვხვდება, საზღვრულის წინ (ყოველმან ერმან, ყოველსა დღესასწაულსა, ყოველითა გულითა), უფრო ნაკლებ—ბოლოში (ქალაქებსა ყოველსა). მაგრამ ამ საკითხზე ქვემოთ ცალკე გვექნება საუბარი მსაზღვრელსაზღვრულის ერთად ბრუნებასთან დაკავშირებით.

ყოველი იბრუნება ჩვეულებრივ, აქვს ყველა ბრუნვა (გარდა წოდებითისა) და მრავლობითი რიცხვიც. ეს უკანასკნელი მხოლოდ ნარ-თანხანი მოეპოვება და არა ებიანი. ყოველი კუმწვადი სახელია. ნათესაობით-მოქმედებით-ფითარებითში გვაქვს: ყოვლისა, ყოვლით (კერძო), ყოვლითა, ყოვლად-როცა ყოველი მსაზღვრელადაა აღებული, მის საზღვრულს შეიძლება ჰქონდეს ებიანი მრავლობითიც, მაგალითად: ნათესავეები იგი ყოველი, მ. 27, 27; ყოველი თესვები, ლ. 1, 48 C; ყოველივე იგი სნეულები, მ. 16 C, მაგრამ თვით ყოველს, ვიმეორებთ, ებიანი მრავლობითი არ გააჩნია.

როცა ყოველი არსებითს სახელს ახლავს, ზმნა ამ სახით განსაზღვრულ შინაარსს აქცევს ყურადღებას და სახელს ზოგჯერ მრავლობითს რიცხვში ერთხმება, მაგალითად: მეყსეულად ყოველმან ერმან იხილეს, მრ. 9, 15 და სხვა.

როგორც ვთქვით, ყოველი შეიძლება შეგვხვდეს დამოუკიდებლად აღებული, მაგალითად:

მბოლობითი რიცხვი

ყოველი... ჩემდა მოვიდეს, ი. 6, 37; იწყა თითოეულმან ყოველმან ჯმნად, ლ. 14, 18; მოწადეთა თჳსთა განუშარტებნ ყოველსა, მრ. 4, 34 C; ყოვლისა პირველად ესე არს, მრ. 12, 29; ამაილებდა მას ჰეროდიაჲსთჳს... და ყოვლისა მისთჳს, რომელი ჰმნა ბოროტი ჰეროდე, ლ. 3, 19; მოვიდოდეს მისა ყოვლით კერძო, მრ. 1, 45.

ურთ თანდებულებიანი ფორმა ყოველითურთ დამოუკიდებელი სიტყვაა და ნიშნავს სრულებით, სრულიად.

ფითარებითში დასმული ყოველად და ნაწილაკიანი ყოველადვე ივრთვეს სხვა მნიშვნელობისაა (=სრულებით, სრულიად) და აქ არ გვინტერესებს.

მრავლობითი რიცხვი

სახ.: მოწყდეს ყოველნი, მ. 2, 20; განკურნა ყოველნი ბოროტთა სენთაგან, მრ. 1, 34.

მოთხ.: კამეს ყოველთა და განძეს, მ. 14, 20; არა ყოველთა დაი-
ტიონ სიტყუაჲ ეგე, მ. 19, 11.

მიც.: მიერულა ყოველთა, მ. 25, 5; დაუკრდებოდა ყოველთა, მრ.
1, 27; ორი იგი თევზი ეგრევე განუყო ყოველთა, მხ. 6, 41.

ნათ.: იყვნეთ თქუნ მოძულეულ ყოველთაგან, მ. 10, 22; იწყო...
ქებად მისა კმითა დიდითა ყოველთათჳს, ლ. 19, 37 C.

ყოველთა გვხვდება მოკმედებითშიც. მართალია, იგი ამ შემთხვევაში
აღებულია მსაზღვრელად, მაგრამ ამას აქ არა იქვს მნიშვნელობა: მოკმედე-
ბითში დგას იგი თავის საზღვრულთან ერთად: იწყო მოსესიტგან და ყოველთა
წინაწარმეტყუელთა, ლ. 24, 27. იწყო ზმნა მოკმედებითს ითხოვს წინა სი-
ტყუაში ეს უფრო აშკარად ჩანს: მოხეხილგან ნათესაობით-მოკმედებითის
ფორმა; მართო მოხეხილგან ძველ ქართულში ძალზე იშვიათად გვხვდება. პი-
რის სახელი ასეთ შემთხვევაში ორმაგი ბრუნების სისტემას მიმართავს, ზო-
გადი სახელები (იწყო) ყოველთა წინაწარმეტყუელთა კი სუფთა მოკმედები-
თია, გან თანდებული აქ აღარ გაიმეორეს, რადგან იგი შერწყმული წინა-
დადების ერთ-ერთ (წინა) წევრს ჰქონდა უკვე.

მოკმედებითში უნდა იყოს ყოველთა აგრეთვე შემდეგს მაგალითშიც:
გამოუთარგმანებდა მათ ყოველთა წიგნთაგან, იქვე C.

ყოველი ხშირად იხმარება ვე ნაწილაკით. დავსაქნო აქვე, რომ ვე ნა-
წილაკიანი ფორმები უფრო ხშირად იხმარება დამოუკიდებლად, ვიდრე უნა-
წილაკო. მაგალითები: ვიდრემდე ყოველივე იყოს, მ. 5, 18; ყოველსავე უჩუ-
ნებს მის, ი. 5, 20; უკუეთუ ორნი თქუნთაგანნი შეიოქუნენ ქუეყანასა ზედა
ყოველსავეთჳს საქმისა, მ. 18, 19. თუმცა ამ უკანასკნელ მაგალითში ყოვე-
ლისავეთჳს მსაზღვრელია, მაგრამ მაინც აქ განვიხილეთ, რადგან გვსურდა
აღგვეჩინა ერთი გარემოება: ბრუნვის ფორმას ჯერ ნაწილაკი ემატება, ხო-
ლო ბოლოს—თანდებული: ყოველ-ისა-ვე-თჳს. სხვა სიტყვებთან პირიქითაა:
ჯერ თანდებული გვაქვს, მერმე ნაწილაკი: რომლ-ისა-თჳს-ვე, მრ. 12, 14 C;
ვი-ს-თჳს-ვე, იქვე DE; თხოვა-დ-მდე-ვე, მ. 6, 8 C.

შრავლობითის მაგალითები იქნება: ყოველნივე დაპრკოლდეთ ჩემდა
შომართ, მ. 26, 31 C; ყოველთავე ესუა იგი ცოლად, მ. 22, 28.

რაც შეეხება ნაწილაკის შეერთებას სახელის ფორმისთან, ძველ ქართულ-
ში გვხვდება მხოლოდ ერთი სახეობა, ეგრეთწოდებული შეუხორცხელი სა-
ხეობა, როცა ნაწილაკი ერთვის სახელის მზამზარეულ ფორმას: ყოველ-ი-ვე,
ყოველ-მან-ვე, ყოველ-სა-ვე, ყოველ-ითა-ვე, ყოველ-ად-ვე და სხვა. ძველი ქარ-
თულისთვის უცბოა შეხორცხული წარმოება: ჯერ სახელის ფუძე, მერმე
ნაწილაკი და მხოლოდ შემდეგ ბრუნვის ნიშანი.

ყოველ-ს შეიძლება ახლდეს ნაწევარიც, მაგალითად: თხნიერ იგავისა
არას ეტყუოდა მათ; ხოლო თხსიგან მოწაფეთა გამოუთარგმანის ყოველი აგა-
მრ. 4, 34. მაგრამ ნამდვილად აქ ნაწევარი ეკუთვნის არსებითს სახელ-
იგავს, რომელიც ავტორმა ზემოთ მოიხსენია, ხოლო აქ შეიკრულ მისი გან-
მეორება სტილისტიკური მოსაზრებით უხერხულად ჩათვილა და გამოუშ-
ვეს.

როც შეეხება **ჟოფელს**, როცა ის სხვა სახელის მსაზღვრელადაა გამოუყენებული, მას ჩვენ დავუბრუნდებით ქვევით, როცა მსაზღვრელ-საზღვრულის შესახებ გვექნება ლაპარაკი.

ჟოფელს აქვს კიდევ სხვა მნიშვნელობა, იგი **მთელს** გამოხატავს, მაგალითად: რაისათჳს სდგათ თქუენ აქა დღე **ჟოფელს** უქმად, მ. 20, 6 (=რატომ სდგახართ თქვენ აქ **მთელს** დღეს უსაქმოდ); ღამე **ჟოფელს** დავუშერიო, ლ. 5, 5; **ჟოფელი** გუამი შენი, მ. 5, 30 (=მთელი შენი სხეული) და სხვა. მაგრამ ამ სიტყვის ეს მნიშვნელობა ვერ იქნება აქ ჩვენი მსჯელობის საგანი. დიინტერესებულ პირთ მიუვითიებთ ა. შანიძის შრომაზე, რომელიც ამ სიტყვის ეხება: „ზანძღვის ცხოვრების ერთი აღდგომის გაგებისათვის“¹.

როც შეეხება ამ სიტყვის ერთ-ერთ სახეობას **ჯვალას** (**ჟუღლას**), იგი ძველ ქართულში არ გვხვდება.

სხუა

სხუას ძველ ქართულში ორი მნიშვნელობა აქვს: 1. **სხვა** და 2. **შეორე** (απρὸν, ἄρρη). მართალია, ეს მნიშვნელობანი ახლოა ერთმანეთთან, მაგრამ ἄρρη-სათვის დღეს მაინც **შეორე**-ა განკუთვნილი და **სხვა** ამ ვაგებით ჩვეულებრივ არ იხმარება.

სხვა ბრუნებისას იჩენს ერთგვარ თავისებურებას, რაზედაც უკვე გვქონდა საუბარი (გვ. 127 — 131). ორი სიტყვით აქაც ვიტყვით: მისი ფუძისეული ა იკვეცება ნათესაობითსა და მოქმედებითში; ბოლოკიდურად დარჩენილ უმარცვლო უ-ს შეერწყმის ამ ბრუნეთა ნიშნისეული ი და უ-ს ეღებულობთ: სხუ-ისა—სხუსი, სხუ-ითა—სხუთა. აქვს ყველა ბრუნვა, მათ შორის წრფელბითიც. მრავლობითს რიცხვსაც ჩვეულებრივ აწარმოებს, მოეპოვება ეზიანი მრავლობითიც, ერთი სიტყვით, ბრუნების თვალსაზრისით, ჩვენ გვაქვს სრულიად ჩვეულებრივი სახელი.

სხუა იხმარება დამოუკიდებლადაც და სხვა სიტყვის მსაზღვრელიდაც. ამ უკანასკნელ შემთხვევაზე მსაზღვრელ-საზღვრულზე საუბრისას ვიტყვით ორიოდ სიტყვის, აქ კი მოვიყვანოთ მაგალითებს. მისი დამოუკიდებლად ხმარების შესახებ:

მხოლოდითი

იყო... ხილვად პირისა მისისად **სხუა**, ლ. 9, 29; **სხუა** დავირდა კლდოვანსა, მ. 13, 5; იხილა იგი **სხუა** შან, მ. 26, 71; შენ ხარა მომავალი იგი, ანუ **სხუასა** მოველოდით, მ. 11, 3; **სხუა** ერისა სიმრავლემ (იყო), ლ. 6, 17. მართალია, აქ **სხუა** სხვა სიტყვის (ერისა) განსაზღვრებაა, მაგრამ ბრუნების თავისებურების გასათვალისწინებლად ამას არა აქვს მნიშვნელობა. ეგვიფე უნდა ითქვას მოქმედებითზეც: რადთა... **სხუთ** გზით წარვიდენ სოფლად თჳსა, მ. 2, 12; რაჟამს გდევნიდენ თქუენ ამიერ კალაქით, მიივლტოდეთ **სხუად**, მ. 10, 23.

¹ სპ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. V, № 2, 1944, გვ. 939—944.

მრავლობითი

სხუანი უწინარს ჩემსა შთაქდიან, ი. 5, 7; სხუათა შეიპყრნეს მონანი იგი მისნი, მ. 22, 6; ვენაქი იგი მისცეს სხუათა, მრ. 12, 9.

გვხვდები ნაწილაკიანი ბრუნვებით. ყველაზე ხშირად ცა ნაწილაკი გვაქვს. ნაწილაკი, როგორც წესი, აქაც სახელის მზამზარეულ ფორმას ემატება. მაგალითები:

არს სხუაცა მრავალ, რიედენი ქმნა იესუ, ი. 21, 25 C; ვეცელმან შენ-მან სხუაჲდა ხუთი სასწორი ყო, ლ. 19, 18 C; პრქუა მას სხუამანცა, ლ. 9, 61; სხუებიცა მრავალნი ღელანი (შეუდგეს მას), მრ. 15, 41 C; არიან სხუანიცა მრავალ, რომელ ქმნა იესუ, ი. 21, 25.

9. განუსაზღვრადლობითი ნაცვალსახელები

განუსაზღვრადლობითი ნაცვალსახელები სხვადასხვა ხასიათისაა. ზოგი სახელი განუსაზღვრადლობითია თავისი ფუძით, ზოგი ასეთი ხასიათისაა თავისი მნიშვნელობით; ზოგსაც ასეთი მნიშვნელობა ნიშნავებული აქვს სხვა სახის ნაცვალსახელებზე გარკვეული ნაწილაკების დართვით.

პირველი ტიპისაა ზოგი, მეორისა — ერთი, ვინ, მესამისა — ვინმე, რომელიმე...

ზოგი

ძველ ქართულში ზოგს სხვადასხვა მნიშვნელობა აქვს:

- ა) იგი აღნიშნავს ნახევარს: რაჲცა მთხოო, მიგცე შენ ვიდრე ზოგადმდე სამეფოფოჲსა ჩემისა, მრ. 6, 23 C (= რასაც მთხოვ, მოგცემ შენ ჩემი სამეფოს ნახევრამდე);
- ბ) იგი უჩვენებს ერთობას, საერთოს, ერთადობას: რბიოდეს ორნივე ზოგად, ი. 20, 4 (= შირბოდნენ ერთად); *იყვნეს ზოგად სიმონ-პეტრე და თომა, ი. 21, 2 (= ერთად იყვნენ);
- გ) უდრის დღევანდელ ზოგს, ზოგიერთს. ესაა სწორედ განუსაზღვრადლობითი ნაცვალსახელი, მაგალითად: ზოგნი იტყოდეს, ი. 7, 41 C; 9, 9 C; 10, 21 C. ყველა ამ შემთხვევაში DE-ში ზოგნი-ს ნაცვალად გვაქვს სხუანი. ეს იქნება დღევანდელ ენაზე ზოგიერთები, ვალაცები.

რთული ზოგიერთი, რომელიც მიღებულია ამ ზოგ-ზე მეორე სიტყვის, განუსაზღვრელი ერთის დამატებით. ძველმა ქართულმა არ იცის¹.

ერთი

ერთი ძველ ქართულში ფართოდ არის გამოყენებული განუსაზღვრელ ნაწევრად. ამის შესახებ ნაწევართან დაკავშირებით სხვაგან გვაქვს მსჯელობა და აქ აღარ გავიმეორებთ.²

¹ ა. ჩიქობავა, სიტყვა „ზოგი“-ს ეტიმოლოგიისათვის: ენიშვის მოამბე, ტ. I, 1937, გვ. 48—54.

² ა. იმნაიშვილი, ნაწევარი ძველ ქართულში: თბილ. უნივ. შრომები, ტ. 61, 1955, გვ. 251—253.

განუსაზღვრელ ნაცვალსახელთა ერთი ჯგუფი ნაწარმოებია კითხვითს ნაცვალსახელებზე შე ნაწილაკის დართვით: ვინმე, რამე, რომელიმე, რაოდენიმე.

მაგრამ უფრო ძველად, სანამ აღნიშნული წესი ჩამოყალიბდებოდა, თვით კითხვითი ნაცვალსახელები, უანაწილაკოდ, განუსაზღვრლობითს შინაარსსაც შეიცავდა. კითხვითი ნაცვალსახელები, როგორც ზემოთ ვნახეთ, აგრეთვე მიმართებითი ნაცვალსახელების მნიშვნელობითაც იხმარებოდა. ეს სამმაგი ბუნება კითხვითი ნაცვალსახელებისა ყველაზე კარგად ჩანს ვინ და რა კითხვითი ნაცვალსახელების მაგალითზე:

1. ერთი მხრივ, და უპირველეს ყოვლისა, ისინი კითხვითი ნაცვალსახელებია: ვინ არს ესე? რაა არს ესე?

2. მეორე მხრივ, ისინი მიმართებითი ნაცვალსახელების ფუნქციითაც იხმარება: ვის რაა თანა-ედვა (ლ. 16, 5 C); ყოველი, რაა ვაჭუს, განყიდე (ლ. 18, 22 C).

3. მესამე მხრივ, ეგვევ ნაცვალსახელები განუსაზღვრლობითი მნიშვნელობითაც იხმარება: ვინ, იქნება ვინმე, რა—რამე. ეს არის ამ ნაცვალსახელების ძველი თავისებურება. გარკვეული ნაწილაკების დამატება აქ აღნიშნულ მნიშვნელობათა დიფერენციაციისათვის მეორეული მოვლენაა და შედარებით გვიან უნდა მომხდარიყო. თავდაპირველად ვინ და რა (აგრეთვე რომელი) სამივე მნიშვნელობით იხმარებოდა, ნაწილაკების დართვა საჭირო არ იყო.

ამ ნაცვალსახელების აქ აღნიშნულ პირველ ორ მნიშვნელობაზე (კითხვითი, მიმართებითი) ზემოთ უკვე გვქონდა ლაპარაკი¹, აქ წარმოვადგენთ მაგალითებს მესამე მნიშვნელობის შესახებ, როცა ვინ და რა განუსაზღვრლობითი ნაცვალსახელის შინაარსით იხმარება.

ვინ (= ვინმე)

სახელობითი: არასადა ვინ გამოჩნდა ესრეთ ისრაელსა შორის. მ. 9, 33; ნულარამცა ვინ ჰაშა უკუნისამდე შენგან ნაყოფსა, მრ. 11, 14.

მოთხრობითი: იბაღეთ, ნუშკა ვინ უწყის, მ. 9, 30; არცა მამამ ვინ იცის, გარნა ძემან, მ. 11, 27; არცაღა იკადრა ვინ მიერ დღითგან კითხვად მისა არლარა, მ. 22, 46.

მიცემითი: არცა ესმეს ვის უბანთა ზედა ჰმამ მისი, მ. 12, 19; და არცაღა ჯაჭუბითა ვის ტელ-ეწიფა შებორკილებად იგი, მრ. 5, 3.

რაა

არცა დაფარული რაა არს, რომელი არა გამოჩნდეს, მრ. 4, 22 C; უკუეთუ ვინმე გრქუას რაა თქუენ, მრ. 11, 3; უკუეთუშკა უყვეს რაა იესუს, ლ. 6, 11 C.

¹ 6. ზემოთ კითხვითი ნაცვალსახელები, გვ. 504—515. და მიმართებითი ნაცვალსახელები, გვ. 520—574.

აქ მოყვანილი მაგალითები წარმოადგენს განუსაზღვრელობითი ნაცვალ-სახელების უძველეს სახეს. მაგრამ შემდეგ, როგორც ვთქვით, სპეციალურად ამ მიზნით მე, ვე ნაწილაკები ერთვის მათ, პირველი ძალზე ხშირად, მეორე ერთობ იშვიათად, ამით მყარდება ფორმოზიური საზღვარიც კითხვითსა და განუსაზღვრელობითს ნაცვალსახელებს შორის, რაც დღევანდელ ქართულში შეიკრატა გატარებული.

მე ნაწილაკი ერთვის ყველა კითხვითს ნაცვალსახელს: ვინმე, რაიმე, რომელიმე, რაოდენიმე.

ვ ი ნ მ ე

ვინმე სრულიად ისე იბრუნვის, როგორც ვინ:

მხოლოდითი რიცხვი		მრავლობითი რიცხვი
სახ.	ვინმე	—
მოთხ.	ვინმე	ვითმე
მიც.	ვისმე	ვითმე
ნათ.	ვის...მე	ვით...მე

სახელობითის მრავლობითი არც ვინმე-ს აქვს. საჭირო შემთხვევაში ან ისევ მხოლოდითის ფორმა იხმარება, რომელსაც ზმნა მრავლობითში ეწყობა (იყვნეს ვინმე, რომელნი ჰრისხვიდეს თვსაგან და იტყოდეს, მრ. 14, 4), ანდა ორმაგი მრავლობითობის ფორმა, რომელიც მრავლობითის ნათესაობის იყენებს ახალ ფუძედ: ვით-ნ-ი. ამ ახალ წარმოებას სხვა ბრუნვებშიც იყენებენ:

სახ.	ვით-ნ-ი-მე
მოთხ.	ვით-თა-მე
მიც.	ვით-თა-მე
ნათ.	ვით-თა... მე

სახელობითის არ ქონება იმ დროზე მიუთითებს, როცა მრავლობითობის აღსანიშნავად იყო ეს სუფიქსი, მაგრამ ჯერ კიდევ არ იყო ნ.¹

ვინმე და სხვა ფორმები ცალკეც იხმარება, მაგრამ ჩვეულებრივია მათი გამოყენება სხვა სიტყვის მსაზღვრელად. ეს ვინმე განუსაზღვრელი ნაწევრის ფუნქციასაც ასრულებს². ყველა ასეთ შემთხვევაში ის ერთნაირად იბრუნვის. აქ გნახოთ მაგალითები, როცა ვინმე დამოუკიდებლად იხმარება.

მ ხ ო ლ ო ბ ი თ ი

სახელობითი: თუ ვინმე წარგიძღუანებდეს შენ მილიონ ერთ, მ. 5, 41 C; ნუუჟუ ვინმე შეტრაცბ-ჰყოთ, მ. 18, 10; უკუეთუ ვინმე ვიდოდის დღესა, ი. 11, 9.

¹ ა. ჩიქობავა, მრავლობითობის სუფიქსთა გენეზისისათვის ქართულში: იბერ-აზგ. VI, 1934, გვ. 74.

² ი. იშნაიშვილი, ნაწევარი ძველ ქართულში: თბილ. უნივ. შრომები, ტ. 61, 1953, გვ. 253—254.

მოთხრობითი: გცეს თუ ვინმე მარჯუენესა ყურიმალსი, მ. 5, 39; უკუეთუ ვინმე არა შეგიწყნარეს თქუენ, მ. 10, 14; თუ ვინმე თქუას სიტყუაჲ, მ. 12, 32 C; ნუ ვინმე გაცთუნეს თქუენ, მ. 24, 4.

მიცემითი: უკუეთუ ვისმე უნდეს თავი თუი განრინებად, მ. 16, 25; ლეღუ ვისმე ედგა ნერგი სავენაგესა თუსსა, ლ. 13, 6; უკუეთუ ვისმე მსწყუროდის, ი. 7, 37.

ნათესაობითი: ძმცა კაცისაჲ არა მოვიდა, ვითარმცა იმსახურა ვისგანმე, მრ. 10, 45; უკუეთუ გაწსოეს რაჲმე ბოროტი ვისთჳსმე, მრ. 11, 25; ნუუკუე იყოს ვისთანამე თქუენ შორის გული უკეთური ურწმუნოებისაჲ, ებრ. 3, 12.

მრავლობითი

სახელობითი ბრუნვა მრავლობითი რიცხვისა, როგორც ვთქვით, არც ამ სახელს აქვს. მას მოეპოვება მხოლოდ თანიანი ფორმები, ე. ი. მოთხრობითი, მიცემითი და ნათესაობითი.

მოთხრობითი: იწყეს ვიეთმე ნერწყუად პირსა მისსა, მრ. 14, 65; დედათაჲ ვიეთმე ჩუენგანთა დამაკრვეს ჩუენ, ლ. 24, 22.

მიცემითი: ნუ მთავართაგანთა ვიეთმე ჰრწმენა მისი, ი. 7, 48; ესა ვიეთმე და განამწყარეს, ებრ. 3, 16.

ნათესაობითი: თქუა ვიეთდამე მიმართ იგავი ესე, ლ. 18, 9 C. E-ში და თანდებულის დონი დაკარგულია და ფორმა ასე იკითხება: ვიეთამე მიმართ.

სახელობითის ნაკლული ფორმის ნაცვლად ზოგჯერ ორმაგი წარმოების მაგალითები გვაქვს:

ვიეთნიმე მათგანნი იტყოდეს, ი. 11, 37; უკუეთუ ვიეთნიმე მიუტევნეთ ცოდვანი, მიეტევნენ მათ; უკუეთუ ვიეთნიმე შეიპყრნეთ, შეპყრობილ იყვნენ, ი. 20, 23. ასეთი სახელობითის ბუნებრივი გაგრძელებაა ვიეთთამე, რაც გვაქვს კიდევ აქა-იქ.

რაჲმე

სახელობითი. ზოგჯერ ამ სახელს დაკარგული აქვს სახელობითი ბრუნვის ნიშანი და იგი ფუძის სახით არის წარმოდგენილი, მაგალითად: უკუეთუ ვინმე გრქუას რაჲმე, მ. 21, 3 D; არა იხილოს რაჲმე მამისაგან საქმე, ი. 5, 19 D. რაჲმე, როგორც ვხედავთ, ჯრუჲის ბელნაწერშია დაცული, CE-მ შემთხვევაშიც ბრუნვის ნიშნიან ფორმებს იძლევა: რაჲმე. თვით D-შიც სხვაგან რაჲმე იკითხება. სხვა მაგალითები: უკუეთუმცა უყვეს რაჲმე, ლ. 6, 11; მაქუეს რაჲმე შენდა სიტყუად, ლ. 7, 40.

მოთხრობითი, როგორც აღნიშნული გვაქვს, არ გვხვდება არც რა სიტყვიდან და არც, მით უმეტეს, რაჲმე-დან.

მიცემითი: ითხოვდა რაჲმე მისგან, მ. 20, 20; საუცარს რაჲმე ჰგონებდეს, მრ. 6, 49 C; არავინ ფარულად რაჲმე იქმნ, ი. 7, 4.

ნათესაობითი: ნუ გარდამოვლენან აღლებად **რაახმე** სახლისავან, მ. 24, 17 C; ვერმცა შემძლებელ იყო ყოფად **რაახმე**, ი. 9, 33 C. DE-ში ეს ფორმა ემფატიკური ა-თია წარმოდგენილი: **რაახამე**, ასეთი მაგალითები იქნება კიდევ: ნაზარეთით შესაძლებელ არსა კეთილისა **რაახამე** ყოფად, ი. 1, 46; არა-ვემცა ეძლოა ამას... ყოფად **რაახამე**, ი. 11, 37.

სხვა ბრუნვის ნიმუშები არ შეგვხვდრია. მოსალოდნელია კი, რასაკვირველია, **რაახამე**, **რადმე**.

თუ დავაკვირდებით აქ მოყვანილ მაგალითებს, დაინახავთ, რომ მიცემით-ნათესაობითის ფორმები უმთავრესად ემფატიკური ა-ს გარეშეა წარმოდგენილი: **რაახმე**, **რაახმე**, და არა **რაახამე**, **რაახამე**, როგორც ეს გვექონდა კითხვითი (უწაწილაკო) **რა-ს** ბრუნვის შემთხვევაში. იქ ნათესაობითში გვექონდა მხოლოდ **რაახა** და არა **რაახ**, მიცემითშიც უმთავრესად **რაახა** იყო, იშვიათად **რაახ**. აქედან შეიძლება დავასკვნათ, რომ უფრო ძველი ვითარება განუსაზღვრელობითმა ნაცვალსახელმა შემოგვინანა და არა კითხვითმა, ამის მიზეზი შეიძლება ნაწილაკის დართვა იყოს: **მე** ნაწილაკმა დაიცვა ძველი ვითარება და ხელი შეუშალა ემფატიკური ა-ს შეტანას ბრუნვის ნიშანსა და ნაწილაკს შორის. სადაც ასეთი მფარველი ნაწილაკი არ იყო, ადვილი შესაძლებელი გახდა ბრუნვის ფორმას ემფატიკური ა დართოდა.

რომელიმე

რომელიმე, როგორც განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი, მხოლოდ **მე** ნაწილაკით გვხვდება—ჩვენ არ გავაჩნია ამ მნიშვნელობით უწაწილაკო ფორმა **რომელი**. **რომელიმე** უმეტესად დამოუკიდებლად აღებული გვხვდება: უფრო ხშირია სახელობითის, მიცემითისა და მოთხრობითის ფორმები, ნაკლები—სხვები. მაგალითები:

მხოლოდითი

რომელიმე დავარდა შორის ეკალთა, ლ. მ. 70; გამოიღო ნაყოფი და ყო **რომელმანმე** ასი, **რომელმანმე** სამეოცი და **რომელმანმე** ოც და ათი, მ. 13, 23; **რომელსამე** მისცა ხუთი ქანქარი და **რომელსამე** ორი და **რომელსამე** ერთი, მ. 25, 15.

მრავლობითი

რომელნიმე ტანჯნეს და **რომელნიმე** მოწყვდნეს, მრ. 12, 5; იწყეს **რომელთამე** ნერწყუვად პირსა მისსა, მრ. 14, 65 C; **რომელთამე** სცეს. ...**რომელთამე** ქება დაჰკრიბეს, მ. 21, 35.

იშვიათად გვხვდება აგრეთვე **რაოდენიმე**.

ზემოთ წარმოდგენილი იყო **მე** ნაწილაკიანი განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელები. ზოგჯერ ამავე მიზნით გამოყენებულია აგრეთვე **ვე** ნაწილაკი: ნაშთის სახით შემონახულია ამის რამდენიმე მაგალითი, მაგალითად:

ვიცი, რამეთუ შემართ ხარ და არარაჲ ზრუნვაჲ გიც ვისთჳხვე, მრ. 12, 14. **ც-შიც ვე** ნაწილაკიანი ფორმა, ოღონდ **ვე** აქ ემატება მეორე კითხვითს ნაცვალსახელს **რომელ-ს**: არარაჲ გვირს **შენ რომლისათჳხვე**. ერთიცა და მეორეც განუსაზღვრელობითი შინაარსისაა და უდრის: **ვინმესთვის, რომელიმესთვის**. ამ ჩვენს აზრს მხარს უჭერს ტექსტის რუსული თარგმანიც: и не заботишься о угождении кому ни.

ვე აქ ჩვენ შევნიშნეთ **ვინ** და **რომელ** ნაცვალსახელებში. მაგრამ იგი ძველად სხვა კითხვითს ნაცვალსახელებზეც უნდა ყოფილიყო დართული. შეიძლება კიდევ დაეასახელოთ ერთი მაგალითი, როცა ეს **ვე** რა-ს ერთვის და განუსაზღვრელობითს შინაარსს აძლევს, მაგალითად: იგი იყო ვანრუნილ, რომელ **რადვე** არად საჭმარ იყო, იერ. 13, 7. **რადვე** აქ უნდა ნიშნავდეს **რამედ** (ძველით: **რადმე**).

რაღ შეიხება განუსაზღვრელი ნაცვალსახელების ისეთ ჯგუფს, რომელიც დღეს კითხვითს ნაცვალსახელებზე **დაც(ა)** ნაწილაკების დართვით იწარმოება (ვილაცა, რალაცა, რომელილაც), ის ძველმა ქართულმა არ იცის.

10. უარყოფითი ნაცვალსახელები

უარყოფითი ნაცვალსახელები მიღებულია ისევ **ვინ** და **რა** კითხვითი ნაცვალსახელებიდან, რომელთაც წინ ერთვის უკუთქმითი ნაწილაკები **არა, ვერ, ნუ**.¹ ამნაირად ვლბულობთ:

არა+ვინ=არავინ

ვერ+ვინ=ვერვინ

ნუ+ვინ=ნუვინ.

რთული **არლარა** და **ვერლარა** ნაწილაკების დამატებით გვაქვს:

არლარა+ვინ=არლარავინ

ვერლარა+ვინ=ვერლარავინ.

ეს **ვინ-თან** დაკავშირებით.

რა-სთან უკუთქმითი ნაწილაკების შერწყმით მიღებულია:

არა+რა-ჲ=არარა-ჲ

ვერა+რა-ჲ=ვერარა-ჲ

ნურა+რა-ჲ=ნურარა-ჲ.

სამივე ნაცვალსახელი გამართივების შემდეგ იძლევა ახალ ფორმებს:

არარა-ჲ→არრა-ჲ→არა-ჲ

ვერარა-ჲ→ვეერრა-ჲ→ვერა-ჲ

ნურარა-ჲ→ნურრა-ჲ→ნურა-ჲ².

რთული ნაწილაკი **არლარა** პირდაპირ ამ სახით იხმარება ნაცვალსახელიად.

¹ ა. შანიძე, გრამატ. საფუძვ. გვ. 44.

იქვე

ახალი ქართულის ისეთი ფორმები, როგორცაა **ფერ**-ის საშუალებით მიღებული **არაფერი**, **ვერაფერი**, **ნურაფერი**, სრულებით არ გვხვდება ძველ ქართულში.

ამ ნაცვალსახელთა ბრუნება არავითარ განსაკუთრებულ თავისებურებას არ შეიცავს. ცხადია, რომ რთული **არავინ**, **ვერავინ**, **ნურავინ**, **არლარავინ**, **ვერლარავინ** ისე დაიბრუნება, როგორც მარტივი **ვინ**, ხოლო რთული **არა-რა-ა**, **ვერარა-ა** და **ნურარა-ა**—ისე, როგორც მარტივი **რა-ა**.

თქმულის ნათელსაყოფად მოვიყვანოთ მცირე საილუსტრაციო მასალა.

არავინ

სახელობითი: **არავინ** მათვანი განიკურნა, ლ. 4, 27; **არავინ** სუამნ ძუელსა ღუნოსა და მეცხეულად ჰნებაენ ახალი, ლ. 5, 39; **არავინ** უტევა მიდევნებად მის თანა, მრ. 5, 37.

მოთხრობითი: **არავინ** იცის, მ. 11, 27; **არავინ** დამიდგინა ჩუენ, მ. 20, 7; **არავინ** შთაასხის ღუნოჲ ახალი თხიერსა ძუელსა, მრ. 2, 22.

მიცემითი: რადთა **არავის** უთხრან, მ. 16, 20; **არავის** ეძლო დაყენებად მისა, მრ. 5, 4; მე **არავის** ვშჯი, ი. 8, 15.

ნათესაობითი: არას ზრუნავ **არავისთჳს**, მ. 22, 16; არად გვირს შერ **არავისთჳს**, იქვე C.

ამ ფორმების მრავლობითი არ გვხვდება.

ვერავინ

ძველ ქართულში უკუთქმითი ნაწილაკია **ვერ** და არა **ვერა**. ამიტომ ბუნებრივია, რომ მისი შეერთება **ვინ**-თან **ვერვინ**-ს იძლეოდეს. ახალი ქართულის **ვერავინ**, რომელიც **არავინ**-ის ანალოგიით არის მიღებული, ძველმა ქართულმა არ იცის. იქ გვაქვს ერთადერთი **ვერვინ**. გნახოთ მაგალითები.

სახელობითი: **ვერვინ** შემძლებელ იყო წარსლად მიერ გზით, მ. 8, 28 C; **ვერვინ** მოვიდეს ჩემდა, ი. 6, 65 C; **ვერვინ** განცხადებულად იტყოდა, ი. 7, 13 C.

მოთხრობითი: **ვერვინ** უძლო მას სიტყვს-მივებად, მ. 22, 46; **ვერვინ** მიყო მისა ჳელი, ი. 7, 44 C; სიხარული იგი თქუენი **ვერვინ** მიგიღოს თქუენგან, ი. 16, 22 C.

მიცემითი: **ვერვინ** ჳელ-ეწიფების სასწაულთა იმათ საქმედ, ი. 3, 2; ოდეს **ვერვინ** ჳელ-ეწიფოს საქმედ, ი. 9, 4.

ნათესაობითი: რომელი **ვერვინგან** განიკურნა, ლ. 8, 43.

ნუვინ

იგულისხმ. **ნუვინ** გაცთუნნეს თქუენ, მ. 24, 4 C; იხილე, **ნუვინ** უთხრობ, მ. 8, 4; თქუენ **ნუვინ** ჳხადით მოძღუროთ, მ. 23, 8; **ნუვინ** აჭირვებთ და ნუცა ცილსა შესწამებთ, ლ. 3, 14.

ჩამოთვლილი ნაცვალსახელების შინაარსს განასხვავებს მათ წინ დართული უკუთქმითი ნაწილაკები, რომელთაც სხვადასხვა მნიშვნელობა აქვთ:

აზა სურვილის მიხედვით, მარტივად უარყოფს (არა კიან), ვერ მოქმედების შესაძლებლობას უარყოფს (ვერ კიან), ნუ მოქმედებს კრძალავს (ნუ კიან) + აქედან: **აზავენ** დამიდევინა ჩუენ = არ სურდა და არ დავუყენა ჩვენ; რომელსა **ვერვენ** იქმოდის = სურს, მივარამ **ვერვენ** ვერ იზამს, ვერ გააკეთებს, ამის შესაძლებლობა არა აქვს; **ნუვის** უთხრობ = თხრობას კრძალავენ, სხვისთვის თქმა აკრძალულობა.

ხანდაზან აბა და ჯვრ ნაწილაგები ცვლის ერთმანეთს, განსაკუთრებით ჯვრ იმპარება ისეთ შემთხვევებში, სადაც დღეს ჩვენ აბა-ს ვიტყვით, მაგრამ საერთოდ ზემოთ აღნიშნული წესი დაცულია. ასეა ეს წესი გადმოსული უარყოფითის ნაცვალსაბელებშიც.

მტლმტლმტონ

მიმოღაიხილეს და ატლარაჟინ იხილეს, მრ. 9, 8 C (=სახ. ბრ.); ატლარაჟინ იკადრა... კითხვიდ მისა, მრ. 12, 34 (=მოთხ. ბრ.).

ვერდარავინ

ვერცა ჯაჭვთა ვერლარაფინ უძლის შეკრვად მისა, მრ. 5, 3 (=მოთბ. ბრ.).

ახლა რა-სთან დაცემშირებული ფორმები ვნახოთ. ჯერ განვიხილოთ უფრო ძველი და სრულად წარმოდგენილი ფორმები, შემდეგ—გამარტივებული.

၁၈၁၈၁ - ၂ (= ၁၈၁၈၅၈၀)

აზარაძე აქუს, რადმცა კიმეს, მ. 15, 32; აზარას ეტყუან მას, ი. 7, 26;
ესე აზარაძეთ განმკდის ეშმაკთა მით, გარნი ბელზებულთა, მ. 12, 24 C.

ილსანიშნავია, რომ მიცემითში, ნათესაობისა და მოქმედებითში აღ-
ქველი, მარტივნიშნის ფორმები გვაქვს შემონახული და არა ემპირიკური
ა-თი გავრცობილი: არაბა-ს, არაბა-ახს, არაბა-ახთ. თვით რა-ს კი ამ პრინ-
ციპში ჩვეულებრივ ა ხლავს: რა-ს || რა-ხა, მაგრამ: რა-ახა, რა-ახთა, თუმცა
ეს ორი უკანასკნელი ფორმა სულ სხვა მნიშვნელობით იხმარება და არა
დღას ჩვეულებრივი რა-ა, რა-ს* ს რავში. იგივე შეიძლება ითქვას ადრა-ს.
ნორა-ს შესახებაც.

30 ၀ ၀ ၀ - ၉

ვერაბა მთუგეს მის ამისთვის, ლ. 14, ბ; ვერაბას მოფუდებს, რამ უფონ მის, ლ. 19, 48; ესე ნათესავი ვერაბათ შესაძლებელ არს განსლვიდ, ვარბა ლოცვითა და შირხვითა, შრ. 9, 29. ეს უკანასკნელი მაგალითი საინტერესოა ერთი თვალსაზრისითაც: რაკი აქ შესაძლებლობაზეა ლაპარაკი (ვერაბათ შესაძლებელ არს განსლვიდო), ცხადია, ვერაბათ უნდა ესმარათ, რად-

¹ ა. შანიძე, გრამატიკა, საფუძვ. გვ. 630.

განაც მოქმედების შესაძლებლობის უარყოფა ვერ-ს აქვს დაკისრებული. მაგრამ ვეგვე იდგილი C-ში, როგორც ზემოთ ვნახეთ, სულ სხვანაირად არის გადმოცემული: ესე ნათესავი არარაჲთ **განვალს**, გარნა ლოცვითა. იქ არაა ლაპარაკი შესაძლებლობაზე, აქ საუბარია თავისი ნებით გასვლაზე (განვალს) და ამიტომ, ცხადია, უარყოფით ნაცვალსახელიდ **არარაჲთ** უნდა გვექონდეს. სწორედ ასე უნდა: **არარაჲთ** განვალს, მაგრამ: **ვერარაჲთ** შესაძლებელ არს განსლვად.

ნ უ რ ა რ ა ჲ

ნურარაჲ გაქუნ გზასა ზედა, ლ. 9, 3 C.

ახლა მოვიყვანოთ გამარტივებული ფორმების მაგალითები.

ა რ ა - ჲ

არაჲ აქუს, რაჲმცა კამეს, მ. 15, 32 C; **არახ** გავნებ შენ, მ. 20, 13; მე **არახ** შეტყუა, ი. 19, 10; ესე **არაჲთ** განასხამს ეშმაკთა, გარნა ბერზებულითა, მ. 12, 24; გორცნი **არაჲ** საქმარ არიან, ი. 6, 63.

რომ **არაჲ** **არარაჲ**-ს გამარტივებული სახეა, იქიდანაც ჩანს, რომ ისინი ერთსა და იმავე იდგილას იხმარებიან სხვადასხვა ხელნაწერში: DE-შია **არარაჲ**, C-ში **არაჲ** (მ. 15, 32). პირიქით: **არარაჲთ** C-შია, **არაჲთ** — DE-ში (მ. 12, 24).

არა-ჲ-ს შესახებ აქ ისიც უნდა შევნიშნოთ, რომ ბევრ ხელნაწერში უკუთქმითი ნაწილაკი **არა** **არა-ჲ** ნაცვალსახელის ანალოგიით **ჲ**-ს დაირთავს ხოლმე, მაგალითად: ხოლო იესუ **არაჲ** მიუგო მას სიტყუად, მ. 15, 23 CDE; და **არაჲ** თუ უცხოვსაგან თესლისა, არცა ხარჭისაგან შობილი, არამედ ყოვლადვე არაბიელთა თესლი, აბო, 184, 35 და სხვა. ზოგჯერ კირს ხოლმე იმის გარჩევა, ეს **არაჲ** უბრალო უკუთქმითი ნაწილაკია, თუ უარყოფითი ნაცვალსახელი. ზმნასთან ერთივე შეიძლება და შეორეც. ასეთია, თუ გნებავთ, ჩვენ მიერ მოყვანილი მაგალითებიდან პირველი: **არაჲ** მიუგო. **არაჲ** აქ შეიძლება ასეც გავიგოთ: **არაფერი** (არ) უპასუხი, მაშინ **ჲ** უნდა დაირჩეს. მაგრამ თუ გამოცემაში ეს მაინც არის გასწორებული, ამის მიზეზი ის გახლავთ, რომ **არაფერი**-ს საბადლო პირდაპირი ობიექტი იქვეა მოცემული: იესუ **არა** მიუგო მას **სიტყუად**. ამიტომ მეორე პირდაპირი ობიექტი აღარაა საჭირო და **არაჲ**-ც ვერ იქნება ასეთი, ის მხოლოდ ნაწილაკი შეიძლება იყოს.

ვ ე რ ა ჲ

ჭეროდიას ...უნდა მოკლვამ მისი და **ვერაჲ** ჭელ-იწიფა, მრ. 6, 19 E, D-ში სრული (გამარტივებული) ფორმაა მოცემული: **ვერარაჲ**.

...უკუეთუ გკითხო თქუნ, **ვერაჲ** მომიგოთ, ლ. 22, 68 C. E-ში აქაც იკითხება უფრო სრული, **ვერარაჲ**, ხოლო D იძლევა საინტერესო ფორმას: **ვერამრაჲ**, სადაც **ჲ** მარტივი **ვერა-ჲ**-ს ანალოგიით უნდა იყოს გაჩენილი.

...ვერას ჰპოვებდეს, რაჲ უყონ, ლ. 19, 48 C. DE-ში აქაც სრული ფორ-
მაა დაცული: ვერარას.

ნ უ რ ა ჲ

ნურაჲ გაქუნ გზასა ზედა, ლ. 9, 3 (C-ში: ნურარაჲ); ნურას უფროდს
განწესებულისა თქუენისა იქმთ, ლ. 3, 13; ნურას უსასო ჰყოფთ, ლ. 6, 35.

ა რ ლ ა რ ა ჲ

არლარას შემძლებელ არნ იგი, გარნა განგდებად გარე და დათრგუნ-
ვად კაცთაგან, მ. 5, 13 C.

თავი მეხუთე

მსაზღვრელ-მსაზღვრელის ბრუნება

აქამდე ჩვენ ვეცნობოდით ცალკე აღებული სახელის ბრუნებას, როცა იგი დამოუკიდებლად იდგა და მარტო იბრუნებოდა. ახლა უნდა გავეცნოთ ორი ან მეტი სახელის ერთად ბრუნებას. ამ სახელთაგან ერთი რაიმე ნიშნის მიხედვით განსაზღვრავს მეორეს. ასეთი წყვილის ერთად ბრუნება მსაზღვრელ-მსაზღვრელის ბრუნების სახელითაა ცნობილი. საზღვრულად ჩვეულებრივ ატრებიუტული სახელი გვევლინება (სახლი), მსაზღვრელად — ზედსართავი (დიდი), მიმღებობა (დაფუძნებული), რიცხვითი (ორი, მეორე), ნაცვალსახელი (შენი, ესევითარი, ყოველი...), არსებითიც (ძელისაჲ).

აქ წარმოდგენილი მსაზღვრელები ყველა ერთნაირი არაა. ზოგი ამათგანი საზღვრულთან ბრუნვასა და რიცხვშია შეთანხმებული (სახლი დიდი, სახლი დიდი...), ასეთ მსაზღვრელს ატრებიუტული მსაზღვრელი ეწოდება. ატრებიუტული მსაზღვრელია აგრეთვე დაფუძნებული (სახლი), მეორე (სახლი), შენი (სახლი). ზოგი მსაზღვრელი საზღვრელის მიერ არის მართული, იგი ნათესაობითს ბრუნვაში დგას და ისე განსაზღვრავს საზღვრულს: სახლი ძელისაჲ. ასეთ მსაზღვრელს მართული მსაზღვრელი ეწოდება.

ამ ორი ჯგუფის მსაზღვრელს შორის არის შინაარსეული განსხვავებაც: მართული მსაზღვრელი აღნიშნავს მასალას, რომლისაგანაც არის შემდგარი საზღვრული (სახლი ძელისაჲ), ან გამოხატავს კუთვნილებას (სახლი ძმისაჲ). ატრებიუტულმა მსაზღვრელმა შეიძლება გამოხატოს კუთვნილებაც (სახლი შენი), თვისება (სახლი დიდი, სახლი დაფუძნებული), რიცხვი (ათი სახლი), რიგი (მეორე სახლი) და სხვა. მაგრამ მათ შორის უფრო დიდია ფორმობლივი განსხვავება: სხვანაირად იბრუნვის ატრებიუტული მსაზღვრელი და სულ სხვანაირად იბრუნვის მართული მსაზღვრელი. არის კიდევ მათ შორის სხვა ბასიათის სხვაობაც: საქმე ეხება მსაზღვრელისა და საზღვრულის რიგსა და აქედან გამომდინარე საკითხებს. ამიტომ აღნიშნული ორი ჯგუფის მსაზღვრელები ცალ-ცალკე უნდა განვიხილოთ.

1. ატრებიუტული მსაზღვრელი

ატრებიუტულ მსაზღვრელებში, ბუნებრივია, მეტი უფრადლება ზედსართავ სახელს უნდა მივაქციოთ.

1. ზედსართავი სახელი მსაზღვრელად

ზედსართავი სახელების ბრუნება, როცა ისინი დამოუკიდებლად იმბარები, ჩვენ ზემოთ უკვე ვნახეთ (გვ. 458—462). ახლა უნდა გავცნოთ მათს ბრუნებას არსებითს სახელთან ერთად. ასეთ შემთხვევაში საჭიროა გიცოდეთ მათი რიგი. ზედსართავი სახელი ძველ ქართულში შეიძლება უსწრებდეს არსებითს სახელს (დიდი სახლი), მაგრამ შეიძლება მოსდევდეს მას (სახლი დიდი). ძველი ქართულისათვის უფრო დამახასიათებელია მეორე შემთხვევა (სახლი დიდი). შემთხვევათა მეტი-რაოდენობა მსაზღვრელს საზღვრულის ბოლოს გვიჩვენებს. ამიტომ ასეთ წყობას ძველ ქართულში პირდაპირ წყობას ეძახიან. ამის მიხედვით შებრუნებული წყობა ძველი ქართულისათვის ისეთი რიგი იქნება, როცა მსაზღვრელი წინაა, საზღვრული ბოლოს (დიდი სახლი). უნდა შევნიშნოთ, რომ „პირდაპირისა“ და „შებრუნებული“ წყობის ასეთი შინაარსით ხმარება მეტად პირობითია და იგი ატრიბუტული მსაზღვრელების განსაზღვრულ ჯგუფს ემყარება მხოლოდ (ზედსართავები, მიმლობანი) და აქაც შეიძლება ეს ზოგჯერ სადიფო იქოს. რაც შეეხება რიცხვითს სახელებსა (რაოდენობითსა და რიცხობითს) და ზოგი ტიპის ნაკვალავებს, ისინი სულ სხვა ვითარებას გვიჩვენებენ: მსაზღვრელს ჩვეულებრივ წინ წარმოვიდგენენ, საზღვრულს—შემდეგ (ორი თევზი, მცეპსი ეამი, ყოველი ნათესავი...).

დღევანდელ ქართულში, როგორც ცნობილია, გაბატონებულია ისეთი წყობა, როცა ჯერ მსაზღვრელია მოკცეული, მერმე საზღვრული (დიდი სახლი). ამიტომ პირდაპირ წყობას დღეს სწორედ ასეთ რიგს ეძახიან.

ჩვენ პირობით მივიღოთ პირდაპირი წყობა, შებრუნებული წყობა იმ გაგებით, როგორც მას ხმარობენ ძველი ქართულის მიმართ, და ამ შინაარსით ვიხმაროთ ისინი, თუმცა, ჩვენი აზრით, ტერმინოლოგიაში ასეთი არეულობის გამართლებას მეტად მცირე საფუძველი მოეპოვება. საკითხი გადასინჯვას-საჭიროებს.

ახალ ქართულში, როგორც ცნობილია, სულ სხვანაირად იბრუნვის მსაზღვრელი, როცა ის საზღვრულის წინაა მოკცეული, და სულ სხვანაირად იბრუნვის მაშინ, როცა ის მოსდევს საზღვრულს. თუ მსაზღვრელი საზღვრულის წინ არის მოკცეული, მაშინ ახალ ქართულში გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს იმ გარემოებასაც, თუ როგორი ბგერით არის დამოლოებული მსაზღვრელის ფუძე: ხმოვნით (მაგ. ფართო) თუ თანხმოვნით (მაგ. გრძელი). სულ სხვანაირად იბრუნვის თითოეული მათგანი, როცა ისინი საზღვრულის წინაა მოკცეული. შდრ. მაგალითად, ერთი მხრივ: ფართო გზა, ფართო გზამ, ფართო გზას, ფართო გზის, ფართო გზით, ფართო გზად, ფართო გზაო, ფართო გზები, ფართო გზებმა... და, მეორე მხრივ: გრძელი გზა, გრძელმა გზამ, გრძელ გზას, გრძელი გზის, გრძელი გზით, გრძელ გზად, გრძელი გზაო, გრძელი გზები, გრძელმა გზებმა...

არც ერთი ეს გარემოება ძველი ქართულის მსაზღვრელის ბრუნებაზე გავლენას ირ ახდენს, მისთვის სულ ერთია, მსაზღვრელი საზღვრულის წინაა

თუ შემდეგ, ის ხმოვნით ბოლოვდება თუ თანხმოვნით: მსახლერელი სრულიად ისე იბრუნვის, როგორც სახლერული. ამ მხრივ ძველი ქართულის სათანადო მსახლერელ-სახლერულის ბრუნება გაცილებით უფრო ადვილია, ვიდრე ახალი ქართულისა. ვნახოთ ეს სათანადო მაგალითებით.

პირდაპირი წყობა

მხოლოდითი რიცხვი

ნარ-თანაინი მრავლობითი

წრფ.	სახლ	დიდ.	—	—
სახ.	სახლ-ი	დიდ-ი	სახლ-ნი	დიდ-ნი
მოთხ.	სახლ-მან	დიდ-მან	სახლ-თა	დიდ-თა
მიც.	სახლ-სა	დიდ-სა	"	"
ნათ.	სახლ-ისა	დიდ-ისა	"	"
მოქმ.	სახლ-ითა	დიდ-ითა	"	"
ვით.	სახლ-ად	დიდ-ად	"	"
წოდ.	სახლ-ო	დიდ-ო	სახლ-ნი-ო	დიდ-ნი-ო

გზიანი მრავლობითი

წრფ.	სახლ-ებ	დიდ-ებ	(დიდ)
სახ.	სახლ-ებ-ი	დიდ-ებ-ი	(დიდ-ი)
მოთხ.	სახლ-ებ-მან	დიდ-ებ-მან	(დიდ მან)
მიც.	სახლ-ებ-სა	დიდ-ებ-სა	(დიდ-სა)
ნათ.	სახლ-ებ-ისა	დიდ-ებ-ისა	(დიდ-ისა)
მოქმ.	სახლ-ებ-ითა	დიდ-ებ-ითა	(დიდ-ითა)
ვით.	სახლ-ებ-ად	დიდ-ებ-ად	(დიდ-ად)
წოდ.	სახლ-ებ-ო	დიდ-ებ-ო	(დიდ-ო)

მხოლოდითი რიცხვი

მრავლობითი რიცხვი

წრფ.	ჯუღმუღ	ღრმა	—	—
სახ.	ჯუღმუღ-ი	ღრმა-ი	ჯუღმუღ-ნი	ღრმა-ნი
მოთხ.	ჯუღმუღ-მან	ღრმა-მან	ჯუღმუღ-თა	ღრმა-თა
მიც.	ჯუღმუღ-სა	ღრმა-სა	"	"
ნათ.	ჯუღმუღ-ისა	ღრმა-ისა	"	"
მოქმ.	ჯუღმუღ-ითა	ღრმა-ითა	"	"
ვით.	ჯუღმუღ-ად	ღრმა-ად	"	"
წოდ.	ჯუღმუღ-ო	ღრმა-ო	ჯუღმუღ-ნი-ო	ღრმა-ნი-ო ¹

¹ გზიანი მრავლობითის ფორმებს აღარ ვუჩვენებთ, ის სხვა სახელებშიც სწორედ ისე იქნება წარმოდგენილი, როგორც პირველ მაგალითში (სახლებ დიდებ || დიდ...).

მხოლოდითი რიცხვი

წრფ.	ტვრთ	მძიმე
სახ.	ტვრთ-ი	მძიმე (მძიმე-ე)
მოთხ.	ტვრთ-მან	მძიმე-მან
მიც.	ტვრთ-ს-ა	მძიმე-ს-ა
ნათ.	ტვრთ-ის-ა	მძიმე-ის-ა
მოქმ.	ტვრთ-ით-ა	მძიმე-ით-ა
ვით.	ტვრთ-ად	მძიმე-დ
წოდ.	ტვრთ-ო	მძიმე-ო

მრავლობითი რიცხვი

—	—
ტვრთ-ნი	მძიმე-ნი
ტვრთ-თ-ა	მძიმე-თ-ა
"	"
"	"
"	"
"	"
ტვრთ-ნი-ო	მძიმე-ნი-ო

მხოლოდითი რიცხვი

წრფ.	ბჭე	ფართო
სახ.	ბჭე	ფართო-ე
მოთხ.	ბჭე-მან	ფართო-მან
მიც.	ბჭე-ს-ა	ფართო-ს-ა
ნათ.	ბჭე-ის-ა	ფართო-ის-ა
მოქმ.	ბჭე-ით-ა	ფართო-ით-ა
ვით.	ბჭე-დ	ფართო-დ
წოდ.	ბჭე-ო	ფართო-ო

მრავლობითი რიცხვი

—	—
ბჭე-ნი	ფართო-ნი
ბჭე-თ-ა	ფართო-თ-ა
"	"
"	"
"	"
"	"
ბჭე-ნი-ო	ფართო-ნი-ო

მხოლოდითი რიცხვი

წრფ.	კაც	ყრუ
სახ.	კაც-ი	ყრუ-ე
მოთხ.	კაც-მან	ყრუ-მან
მიც.	კაც-ს-ა	ყრუ-ს-ა
ნათ.	კაც-ის-ა	ყრუ-ის-ა
მოქმ.	კაც-ით-ა	ყრუ-ით-ა
ვით.	კაც-ად	ყრუ-დ
წოდ.	კაც-ო	ყრუ-ო

მრავლობითი რიცხვი

—	—
კაც-ნი	ყრუ-ნი
კაც-თ-ა	ყრუ-თ-ა
"	"
"	"
"	"
"	"
კაც-ნი-ო	ყრუ-ნი-ო

შებრუნებული წყობა

შებრუნებული წყობის დროსაც, როგორც უკვე აღნიშნული გვექონდა, მსახლერელი სრულიად ისევე იქნება წარმოდგენილი, როგორც პირდაპირი წყობისას იყო. ამიტომ აქ მხოლოდ ერთი ნიმუშის მიუყვანით დავკმაყოფილდებით.

მხოლოდითი რიცხვი			ნაწ-თანიანი მრავლობითი	
წრფ.	დიდ	სახლ	—	—
სახ.	დიდ-ი	სახლ-ი	დიდ-ნ-ი	სახლ-ნ-ი
მოთხ.	დიდ-მან	სახლ-მან	დიდ-თ-ა	სახლ-თ-ა
მიც.	დიდ-ს-ა	სახლ-ს-ა	"	"
ნათ.	დიდ-ის-ა	სახლ-ის-ა	"	"
მოქმ.	დიდ-ით-ა	სახლ-ით-ა	"	"
ვით.	დიდ-ად	სახლ-ად	"	"
წოდ.	დიდ-ო	სახლ-ო	დიდ-ნ-ო	სახლ-ნ-ო

გზიანი მრავლობითი

წრფ.	დიდ-ებ	(დიდ)	სახლ-ებ
სახ.	დიდ-ებ-ი	(დიდ-ი)	სახლ-ებ-ი
მოთხ.	დიდ-ებ-მან	(დიდ-მან)	სახლ-ებ-მან
მიც.	დიდ-ებ-ს-ა	(დიდ-ს-ა)	სახლ-ებ-ს-ა
ნათ.	დიდ-ებ-ის-ა	(დიდ-ის-ა)	სახლ-ებ-ის-ა
მოქმ.	დიდ-ებ-ით-ა	(დიდ-ით-ა)	სახლ-ებ-ით-ა
ვით.	დიდ-ებ-ად	(დიდ-ად)	სახლ-ებ-ად
წოდ.	დიდ-ებ-ო	(დიდ-ო)	სახლ-ებ-ო

რაც შეეხება ფუძის კუმშვასა და კვეცას, ის სრულიად ისე ხდება, როგორც სათანადო სახელთა დამოუკიდებლად ბრუნებისას. ამიტომ მასზე აქ სპეციალურად არ შევჩერდებით.

წარმოვადგინოთ ზემოთ თქმულის საილუსტრაციო მასალა ტექსტებიდან.

პირდაპირი წყობა

მხოლოდითი

წრფელობითი: ლოდ საკიდურ ეწოდა, აბო 182, 11; რომელ არიან ხაზარნი, კაც ველურ, აბო 186, 12; რომელი-იგი იქმნა კაცი წინაწარმე-ტაუელ, ლ: 24, 19 C; და იყო ყუდროება დიდ, მ. 8, 26 C.

სახელობითი: პური ჭეშმარიტი, ი. 6, 32; სიყმილი დიდი, ლ. 4, 25; თაფლი ველური, მ. 3, 4; დრაჰიანი იგი სახარკოა, მ. 22, 19; ცხორება საუკუნე, მრ. 10, 30 C; კაცი ყრუა, მ. 9, 32; სული წმიდაა, მრ. 13, 11.

მოთხრობითი: სულმან წმიდამან, ლ. 12, 12; მწყემსმან კეთილმან, ი. 10, 11; ხემან კეთილმან, ხემან ხენეშმან, მ. 7, 17; სულმან უკეთურმან, ლ. 9, 39.

მიცემითი: ხესა კეთილსა, ხესა ჯერკუალსა, მ. 7, 18 C; სიხარულსა დიდსა, ლ. 2, 10; ძელსა ნედლსა, ლ. 22, 31 C; თაფლსა ველურსა, მრ. 1, 6; ნათესავსა ამაჲსა უკეთურსა, მ. 12, 45; ადგილსა წმიდასა, მ. 24, 15; კაცსა ცოლსა, მ. 7, 26.

ნათესაობითი: ღმრთისა ცხოველისა, მ. 26, 63; ნაყოფისა ხენწი-
სა, ნაყოფისა კეთილისა, მ. 7, 18; სულისა წმიდისა, მ. 12, 31.

ნათესაობითი ხშირად თანდებული ახლავს. შესაძლებელია ეს თანდებუ-
ლი საზღვრულსაც დაერთოს და მსახლერელსაც. მაგალითად: სულისაგან
წმიდისა, მ. 1, 18, მაგრამ: სულისა წმიდისათჳს, მ. 12, 32.

მოკმედეხითი: გულითა კეთილითა, ლ. 8, 15; ნესტუთა დიდითა,
მ. 24, 31 C; წიგნითა ბერძულითა, ლ. 23, 38; საწოლითა საქორწინითა,
მ. 22, 11 C; სულითა წმიდითა, მ. 3, 11.

ვითარებითი. ვითარებითს ბრუნვაში დასმული ზედსართავი ჩვეუ-
ლებრივ ზმნიზებად არის გაგებული, ან დამოუკიდებლად იხმარება და ამი-
ტომ სხვა სიტყვის მსახლერელად იშვიათად გვხვდება. როცა კი მსახლერე-
ლადა გამოყენებული, მასაც ბრუნვის ნიშანი სრულად აქვს წარმოდგენი-
ლი, მაგალითად:

გზად წრფელად, ლ. 3, 5; სიმრავლედ დიდად, დიბ. 48, 16; შჯულად
საუკუნოდ, გამოსლვ. 12, 17; ნათესავად წმიდად, იქვე, 19, 6; სულად სულ-
ნელად, ლევიტ. 6, 15.

გვხვდება თანდებულიანი მსახლერელიც: ვიდრე მდინარედ დიდადმდე
ეფთხატად, გამოსლვ. 23, 31.

წოდებითი: მონაო ბოროტო, მ. 18, 32; მონაო უკეთურო, იქვე C;
მოდლურო სახიერო, მ. 19, 16; მამაო მართალო, ი. 17, 25; მამაო წმიდაო,
ი. 17, 11.

წოდებითის მნიშვნელობით აქაც იხმარება წრფელობითისა და სახელო-
ბითის ფორმები, როგორც ეს არსებითი სახელების ანალიზისას ვნახეთ
(გვ. 73—85). ამიტომ ამ საკითხზე არ შევჩერდებით.

მრავლობითი

ზედსართავით გამოხატული მსახლერელისა და საზღვრულის ერთად
ბრუნება ორივე მრავლობითშია შესაძლებელი. ებიან მრავლობითზე ნაწი-
ლობრივ უკვე გვქონდა საუბარი (გვ. 309—313). აქ დაეუმატებთ შემდეგს.

ზედსართავისა და არსებითის ერთად ბრუნებისას მრავლობითობის
ნიშანი ებ შეიძლება

(ა) მხოლოდ საზღვრულს ჰქონდეს, მსახლერელს კი არა: ყრმები მცირე,
4 მეფ. 2, 23; სულელები იგი უკეთურა, მ. 8, 16; სულელები იგი არაწმიდაჲ,
მრ. 5, 13.

ბ) მხოლოდ მსახლერელს ჰქონდეს, საზღვრულს კი არა: სამოსლითა
სპეტაკებითა, გამოცა. 7, 9. ასეთი შემთხვევები ძალიან მცირეა.

გ) შეიძლება მსახლერელსაც ჰქონდეს და საზღვრულსაც; ამასთან,
მნიშვნელობა არა აქვს იმას, მსახლერელი საზღვრულის წინაა თუ შემდეგ;
წიგნები სამეფოები, მარხ. 1102 ხ; ფართოები სახლები, უდაბნ. 99 რს¹.

¹ სხვა მაგალითები ნ. ზემოთ, გვ. 310—312.

რომ მსაზღვრელისათვის ეზ-ის დამატება-არდამატება თავისუფალია და მწერლის (გადამწერის) სურვილზეა დამოკიდებული, იქედანაც ჩანს, რომ, როცა ზოგ ზელნაწერში მხოლოდბითის ფორმა გვაქვს, მეორეში იგივე ადგილი მრავლობითის ფორმითაა მოცემული. ასეთია ზემოთ მოყვანილი სულები იგი **არაწმიდაა**, მრ. 5, 13 DE, მაგრამ სულები იგი **არაწმიდები** C.

ზოგჯერ ეზიანი მრავლობითის ნაცვლიდ მსაზღვრელი გაორკეცებული ფუძითაა მოცემული და ამ გზით არის გამოხატული მისი მრავლობითობა: **დიდ-დიდითა** თევზებითა, ი. 21, 11 C; ყოველი ტაძრები **დიდ-დიდები** მოწუა ცეცხლითა, იერ. 52, 13.

ყველა ამ შემთხვევაში მსაზღვრელი საზღვრულს ბრუნეაში სრულად უთანხმდება.

ნარ-თანიათი მრავლობითის ნიმუშები იქნებოდა:

სახელობითი: მზირნი ორგულნი, ლ. 20, 20; მონანი უგზარნი ვართ, ლ. 17, 10; საფლავნი უჩინონი, ლ. 11, 44; სულნი უკეთურნი, ლ. 10, 20; გულის-სიტყუანი ბოროტნი, მ. 8, 28; რტონი დიდნი, მრ. 4, 32 C; თხიერნი ძუელნი, ლ. 5, 37.

მოდხრობითი: **ბრძენთა** მათ (ქალწულთა) მიიღეს მათ თანა ზეთი, მ. 25, 4; მიუგეს **ბრძენთა** მათ (ქალწულთა) და მრტუეს, მ. 25, 9. **ბრძენთა** აქ ნაწილობრივ ვასუბსტანტივეებულია, მაგრამ სხვაგან იგი ადიექტივად გვხვდება, მაგალითად: ემსგავსოს იგი კაცსა **ბრძენსა**, მ. 7, 24 C. საკულევე-ბელი საზღვრულის („ქალწულის“) არწარმოდგენა ნაწილობრივ სტილის-ტიკური მოსაზრებით შეიძლება აიხსნას: ქალწულებზე ზემოთ იყო ლაპარაკი და მისი განმეორება უხერხულად ჩათვალეს.

მიცემითი: ენათა **ახალთა** იტყოდიან, მრ. 16, 17; რამათა ხედვიდენ საქმეთა თქუენთა **კეთილთა**, მ. 5, 16 C; ხადე შენ გლახაკთა **უმეცართა**, ლ. 14, 13 C.

ნათესაობითი: რომელნი განკურნებულ იყვნეს სულთაგან **უკეთურთა**, ლ. 8, 2 (C-ში: სულთაგან **არაწმიდათა**).

მოქმედებითა და ვითარებითში არსებითი სანელებიც იშვიათად გვხვდება. უფრო ნაკლებად მოიპოვება ამ ბრუნვებში ზედსართავისა და სხვა შეტყველების ნაწილების მაგალითები. აქ შეგვეძლოს იგივე მაგალითები მოგვეყვანა, რაც არსებითი სანელების შესახებ საუბრისას უკვე დავასახელებთ (იწყე **უკუანახსენლთაგან** ვიდრე ბირველთამდე, მ. 20, 8 C და სხვა), მაგრამ განმეორება არ არის საჭირო.

წოდებითი: მწიგნობარნი ბრმანო, მ. 23, 16; წინამძღუარნი ბრმანო, მ. 23, 24; ფარისეველნი ბრმანო, მ. 23, 26; ფარისეველნი ორგულნი, მ. 23, 13, 14, 15.

შებრუნებული წყობა

შებრუნებული წყობის მაგალითები უფრო ნაკლებია, ვიდრე პირდაპირი წყობისა. მაგალითებს შემოკლებით მოვიყვანთ.

* წარუღობითა ბრუნვას, როგორც ვიცით, ნარიათი მრავლობითი არა აქვს.

წრფელობითი: ფიტხელ კაც ბარ შენ, მ. 25, 24 C.

სახელობითი: დიდი იგი მთავარი, მ. 2, 6 C; კეშმარიტი საკმელი, კეშმარიტი სასუმელი, ი. 6, 55; კეთილი ღვთის, ი. 2, 10 C; ტუბილი წყალნი, 3 ეზრა 5, 9; მაღალნი იგი გულისგმის-ყოფანი, თარგმ. გამოცხ. 22, 2; ათნი კეთროვანი კაცნი, ლ. 17, 12.

მოთხოვითი: კეთილმან კაცმან, ბოროტმან კაცმან, მ. 12, 35; ჯერკუთლმან ხეშან, მ. 7, 17 C; უფოტურმან მან მონაშან, მ. 24, 48 C; უმრწემესმან მან ძემან, ლ. 15, 13; ცხოველმან მამამან, ი. 6, 57.

ხანდახან არსებითი სახელიც გამოდის ატრიბუტული მსაზღვრელის როლში: მტერმან კაცმან ყო ევე, მ. 13, 28.

მიცემითი: მცირესა მაგას სამწყსოსა, ლ. 12, 32; ნედლსა ხესა, ლ. 23, 31; ბოროტსა სენსა, ლ. 5, 31; იწროსა მას ბჟესა, მ. 7, 13 C; ძუელსა ღვთისა, ლ. 5, 39; წმიდასა ქალაქსა, მ. 4, 5; დიდ-დიდთა შენებულთა, მრ. 13, 2 D; კეთილსა მარგალიტსა, მ. 13, 45.

ნათესაობითი: დიდძალისა სასყიდლისა, მ. 26, 9; კეთილისა თესლისა, მ. 13, 24 C. თუ მსაზღვრელ-საზღვრულთან თანდებულება მოცემული, იგი შეიძლება ერთსაც ახლდეს და მეორესაც. თუ იქვე ნაწევარიცაა, თანდებულები ამ უკანასკნელთან დადგება: კეთილისაგან საუნჯისა, ბოროტისაგან საუნჯისა, მ. 12, 35; იწროსაგან ბჟისა, მ. 7, 13; კეთილისა საქმისათჳს, მ. 19, 17; იწროსაგან მისგან კარისა, ლ. 13, 24; ბოროტთა სენთაგან, მრ. 1, 34; ძლიერთა ქართაგან, ი. 6, 18 C.

მოქმედებითი: მალლითი გმითა, სპიეს. 59, 2; საღიასპანოთი ცხენითა, შუშ. 146, 34; გულარძნილითა გულითა, იგავ. 6, 14; ჩქელითა სამოსლითა, მ. 11, 8; ჯორციელითა ხილვითა, ლ. 3, 22; დიდ-დიდითა თევზითა, ი. 21, 11.

ზემოთ უკვე აღნიშნული მიზეზების გამო იშვიათია ვითარებების მაგალითები საერთოდ, კერძოდ, უფრო ნაკლებია ასეთი მაგალითი წინ მდგარი ვითარებებისა. ეგევე უნდა ითქვას ორივე ბრუნვის (მოკმ. და ვით.) მრავლობითის მაგალითების შესახებ. ისინი ჩვენ არ შეგვხვედრიან.

წოდებითი: კეთილო მონაო, მ. 25, 21 CD.

როგორც ვხედავთ, წინ დასმული ზედსართავის მაგალითები საერთოდ ნაკლებია, ვიდრე საზღვრულის ბოლოს მოქცეულისა, მაგრამ მაინც საკმაოდ მოიპოვება. ეს შემთხვევითი არ უნდა იყოს, მაგრამ ამაზე ქვევით. მთავარი მაინც ყველა განხილულ შემთხვევაში ის გარემოებაა, რომ მსაზღვრელი სრულად ეთანხმება საზღვრულს, მას იგივე ბრუნვის ნიშანი აქვს (ფუტითა მიხედვით შესადერი), რაც საზღვრულს.

2. გათიშული მსაზღვრელი

თქმა არ უნდა, ასეთავე მდგომარეობა გვხვდება მაშინაც, როცა მსაზღვრელი და საზღვრული გათიშულია. მათ თანავე რაიმე სახელი (უბრალოდამატება, გარემოება...), ზმნი, ნაწ მთელი წინადადება, ასეთ შემთხვევაში

შეთანხმება ახალ ქართულშიც გვაქვს ყოველთვის, მით უმეტეს, ეს უნდა ყოფილიყო და გვქონდა კიდევ ძველ ქართულში, მაგალითად:

შეა *ძმ* დეი მისი პირმშოა, ლ. 2, 7, აქ საზღვრული (*ძმ*) და მსაზღვრული (პირმშოა) გათიშულია ნაწევრითა და კუთვნილებითი ნაცვალსახელით (იგი, მისი). ასეთ შემთხვევაში რიგი ყოველთვის ერთი და იგივეა: საზღვრულთან ჯერ კუთვნილებითი ნაცვალსახელია (ერთი მსაზღვრელი), ხოლო შემდეგ ზედსართავი (მეორე მსაზღვრელი).

ასეთია კიდევ შემდეგი მაგალითები:

მონაა იგი მისი ცოცხალი, ლ. 7, 10; *ძმ* ზემი საყუარელი, მ. 3, 17; აღაქუშაა თესი წმიდაა, ლ. 1, 720.

თუ ასეთი ორი სახის მსაზღვრელები ერთადაა წარმოდგენილი საზღვრულის ორივე მხარეს, საზღვრულის წინ ზედსართავი გვექნება, მის შემდეგ — კუთვნილებითი ნაცვალსახელი, მაგალითად: *ჯორცელი* იგი მაშაა მისი.

გათიშულია მსაზღვრელი და საზღვრული აგრეთვე ამ წინადადებაშიც: იხილნა ორნი ანგელოზნი, სპეტაკითა მოსილნი, ი. 20, 12. გამთიშველად აქ გამოდის უბრალო დამატება „სპეტაკითა“, ეს დამატება და მსაზღვრელი თითქოს წარმოადგენს წინადადების მეორე ნაწილს, ფორმითაც და შინაარსითაც გამოყოფილს. ამიტომ, ჩვენი აზრით, ასეთ წინადადებაში განსაზღვრება თავისი ამხანაგი სიტყვითურთ მძიმით უნდა გამოიყოს.

უფრო საინტერესოა ისეთი შემთხვევები, როცა გამთიშველად ზმნა გამოდის, მაგალითად:

უმეტესი მოანიჭოს მადლი, სინ. მრავ. 11; უზემთაძისი შეუდგა საიდუმლოა, იქვე, 14. მსგავს მაგალითებში მსაზღვრელად ხარისხის ფორმები გვაქვს, მაგრამ გვხვდება სხვა სახელებიც:

საუფლოა იქსოვა სამოსელი, იქვე, 40 v; სიკუდილისა იგი მძლმ გამოჰელა საჭურველი, იქვე, 41 v.

აქ მოყვანილი მაგალითები მხოლოდითი რიცხვისა იყო. გვხვდება მრავლობითი რიცხვიც:

უმრწყინელსნი... აღმოთქუნა სიტყუანი, იქვე, 12 v.

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ყველა ამ შემთხვევაში გვაქვს შებრუნებული წყობა: წინ მსაზღვრელი, შემდეგ ზმნა, ბოლოს საზღვრული.

გათიშული მსაზღვრელის ამნაირი სახეობა ძალზე დამახასიათებელია საერთოდ სინას მრავალთავისათვის.

3. ორი და მეტი მსაზღვრელი ერთ საზღვრულთან

ერთ საზღვრულს ხშირად ახლავს ხოლმე ორი და მეტი მსაზღვრელი. ეს მსაზღვრელები შეიძლება

(ა) საზღვრულის შემდეგ იყოს მოქცეული (ყველა): გულითა კეთილითა და ხანიერითა ისმინიან სიტყუა, ლ. 8, 15. ასეთი შემთხვევა ყველაზე ხშირია და გავრცელებულია ძველ ქართულში.

(ბ) შეიძლება ყველა წინ უსწრებდეს საზღვრულს: პრეტა უტყუხა და ყრუხა სულნა, მრ. 9, 25.

(6) ან კიდევ ზოგი წინ იყოს და ზოგი შემდეგ: ხარწმუნოა იგი მონაა და ბრძენი, მ. 24, 45; უკეთურა მონაა და მედგარა, მ. 25, 26.

აქედან მეორე შემთხვევა ნაკლებად ზუსდდება, კიდევ უფრო ნაკლებია შესაბამე შემთხვევის მაგალითები. მაგრამ სამივე შემთხვევას ერთი რამ იერთიანებს: ყველა შემთხვევაში მსაზღვრელი სრულად უთანხმდება საზღვრულს ბრუნვასა და რიცხვში.

თი კიდევ რამდენიმე მაგალითი:

ნათესავი ბოროტი და მტრად მ. 12, 39; ნათესავსა ამის მომრულ შესა და ცოდვილსა, მრ. 8, 38 CD; ქეთია პატოსნათა და კეთილითა შენებულ არს (ტაძარი), ლ. 21, 5; კეთილ, მონაო საბიერო და ხარწმუნოა, მ. 25, 21; იოსებ... იყო კაცი საბიერი და მართალი, ლ. 23, 50.

4. მიმღობა მსახურელად

რაც ითქვა მსაზღვრელად გამოყენებული ზედსართავის შესახებ, იგივე უნდა ითქვას მსაზღვრელად გამოყენებული მიმღობის შესახებაც. ასეთ შემთხვევაში გვაქვს უმთავრესად ენებითი გვარის მიმღობანი, იშვიათად სხვა სახისაც. მიმღობაც უფრო ხშირად მოსდევს საზღვრულს, უფრო ნაკლებ უსწრებს მას, ე. ი. პირდაპირი და შებრუნებული წყობა აქაც ისეთივე ხასიათისაა, როგორც ზედსართავის მიმართ გვექონდა. აქაც შეიძლება ერთ მსაზღვრულთან თბიან მეტა მიმღობა შეგვეხედეს, ბოლოს, მიმღობაც ისევე უთანხმდება საზღვრულს ბრუნვასა და რიცხვში, როგორც ზედსართავი. ერთი სიტყვით, ფორმობლივად არაფერია განსხვავება არაა მათ შორის, მოგიყვანოთ ამის მაგალითები:

პირდაპირი წყობა

ლერწამი შემუსრვილი, პატრუკი მზნდუნგარს, მ. 12, 20; ზუარაკი იგი მიმღობული, ლ. 15, 27; სიტყუა იგი დათესული, მ. 13, 19; ნაყოფი აღმოცენებული და აღორძინებული, მრ. 4, 8 C; სანთელი აღნთებული, ი. 5, 35; მეგლნი მტაცებელნი, მ. 7, 15 C.

აქ ყველგან სახელობითის მაგალითები იყო მოყვანილი. ვუჩვენებთ სხვა ბრუნვების ნიმუშებსაც:

ცეცხლსა მას დაუშრეტელსა, მრ. 9, 43 C; კართა დაქშულთა, ი. 20, 26; კაცისა მობუცებულისა, ი. 3, 4 C; საჭმეთა მათოჲს დამტკიცებულთა, ლ. 1, 1 C; სამოსლითა დიდებულთა, ლ. 7, 25; კურად რჩეულად, ეტ. III, 213, 30; გამად დაწესებულად, იოზ 12, 5; ზეთად საცხენელად, გამოსლვ. 30, 25.

შებრუნებული წყობა

აღწერილი წიგნები, ი. 21, 25; მოცემული იგი მოძღურებაჲ, მრ. 7, 3; შეურაცხი იგი დანჯიკა, მ. 5, 26 C; დაბრზობილნი გულნი გქონან, მრ. 8, 17; განსატყეებელი წიგნი, მ. 5, 31 C; გამოკუთხილსა მას სამარესა, ლ. 23, 53 C; განმარჯუებულსა ჯაშსა, მ. 26, 16 C; განპებულისიგან კარსა,

ამონ. 208, 4; თესულისაგან ყანისა, ლ. 6, 1; შეგინებულითა კელითა, უბანელითა კელითა, მრ. 7, 2.

ასე რომ, მიმღეობანი ამ მხრივ ზედსართავ სახელებს უდგას გვერდით და მათს თვისებებს იზიარებს.

5. რიცხვითი სახელი მსაზღვრელად

რიცხვითი სახელი მსაზღვრელად არსებითად ისეთსავე სურათს გვიჩვენებს, როგორსაც ზედსართავი: ისიც არსებითად ისე იბრუნვის, როგორც მისი საზღვრული. ამიტომ გვექნება ბრუნების ასეთი პარადიგმები:

ა) რაოდ. რიცხვითი სახელი არსებითის წინაა

მხოლოდითი რიცხვი			მრავლობითი რიცხვი	
წრფ.	ორ	კაც	—	—
სახ.	ორ-ი	კაც-ი	ორ-ნ-ი	კაც-ნ-ი
მოთხ.	ორ-მან	კაც-მან	ორ-თ-ა	კაც-თ-ა
მიც.	ორ-ს-ა	კაც-ს-ა	"	"
ნათ.	ორ-ის-ა	კაც-ის-ა	"	"
მოქმ.	ორ-ით-ა	კაც-ით-ა	"	"
ვით.	ორ-ად	კაც-ად	"	"
წოდ.	ორ-ო	კაც-ო	ორ-ნ-ო	კაც-ნ-ო

თუ არსებითი სახელი გზიანი მრავლობითით არის წარმოდგენილი, რაც ხანდახან გვაქვს, რიცხვითი სახელი ამ გზ-ს არასდროს არ დიფერენციალდება მხოლოდობითის ფორმით ეთანხმება:

წრფ.	ორ	კაც-ებ	ნათ.	ორ-ის-ა	კაც-ებ-ის-ა
სახ.	ორ-ი	კაც-ებ-ი	მოქმ.	ორ-ით-ა	კაც-ებ-ით-ა
მოთხ.	ორ-მან	კაც-ებ-მან	ვით.	ორ-ად	კაც-ებ-ად
მიც.	ორ-ს-ა	კაც-ებ-ს-ა	წოდ.	ორ-ო	კაც-ებ-ო

ბ) ასეთივე იქნება საქმის ვითარება მაშინაც, როცა რაოდ. რიცხვითი სახელი არსებითის შემდეგია მოთავსებული:

მხოლოდითი რიცხვი			მრავლობითი რიცხვი	
წრფ.	კაც	ორ	—	—
სახ.	კაც-ი	ორ-ი	კაც-ნ-ი	ორ-ნ-ი
მოთხ.	კაც-მან	ორ-მან	კაც-თ-ა	ორ-თ-ა
მიც.	კაც-ს-ა	ორ-ს-ა	"	"
ნათ.	კაც-ის-ა	ორ-ის-ა	"	"
მოქმ.	კაც-ით-ა	ორ-ით-ა	"	"
ვით.	კაც-ად	ორ-ად	"	"
წოდ.	კაც-ო	ორ-ო	კაც-ნ-ო	ორ-ნ-ო

ეზიანი მრავლობითი

წრფ.	კაც-ებ	ორ	ნათ.	კაც-ებ-ის-ა	ორ-ის-ა
სახ.	კაც-ებ-ი	ორ-ი	მოკმ.	კაც-ებ-ით-ა	ორ-ით-ა
მოთხ.	კაც-ებ-მან	ორ-მან	ვით.	კაც-ებ-ად	ორ-ად
მიც.	კაც-ებ-ს-ა	ორ-ს-ა	წოდ.	კაც-ებ-ო	ორ-ო

ასეთსავე სურათს გვიჩვენებს რიცხობითი სახელის ბრუნებაც:

ა) რიცხობითი სახელი არსებითის წინაა

წრფ.	მეორე	კაც	ნათ.	მეორ-ის-ა	კაც-ის-ა
სახ.	მეორე	კაც-ი	მოკმ.	მეორ-ით-ა	კაც-ით-ა
მოთხ.	მეორე-მან	კაც-მან	ვით.	მეორე-დ	კაც-ად
მიც.	მეორე-ს-ა	კაც-ს-ა	წოდ.	მეორე-ო	კაც-ო

ბ) რიცხობითი სახელი არსებითის შემდეგაა

წრფ.	დღე	მესამე	ნათ.	დღ-ის-ა	მესამ-ის-ა
სახ.	დღე	მესამე	მოკმ.	დღ-ით-ა	მესამ-ით-ა
მოთხ.	დღე-მან	მესამე-მან	ვით.	დღე-დ	მესამე-დ
მიც.	დღე-ს-ა	მესამე-ს-ა	წოდ.	დღე-ო	მესამე-ო

ესაა საერთო სურათი რიცხვითი სახელების არსებითთან ერთად ბრუნებისა. როგორც ვხედავთ, ბრუნების ეს სქემა ზედსართავთა ბრუნებასავე არ განსხვავდება. მიუხედავად ამისა, უნდა შევნიშნათ, რომ რიცხვითი სახელების არსებითთან ერთად ბრუნება რიცხ თავისებურების შეცვლას, რომელთაგან ზოგი პრინციპული მნიშვნელობისაა. აღვნიშნოთ ეს თავისებურებანი.

1. როდესაც ზედსართავს ვაბრუნებთ არსებითთან ერთად, მისი ბრუნება მრავლობითის რიცხვში ჩვეულებრივია: კაცი კეთილი—კაცი კეთილი, კაცთა კეთილთა. ეს არ ითქმის რიცხვითს სახელზე. რიცხვითი სახელისათვის ჩვეულებრივი მდგომარეობა მსახლობითი რიცხვია, ის მრავლობითში იშვიათად იხმარება. თანაც: თავდამირველად შეუშლებელიც იქნებოდა რიცხვითი სახელის მრავლობითში გადაყვანა, რადგანაც ის თავისი ფუძით გამოხატავდა მრავლობითს, ამასთანავე ერთად, ზუსტად უჩვენებდა რაოდენობას; ვიდრე ეს მრავლობითობის სუფიქსით არის შესაძლებელი. რიცხვის ფორმა რიცხვითს სახელს შერშე გაუხდება, ერთხანს იბოვინა, მაგრამ მალე ჩაკვდა. დღევანდელ ქართულში რიცხვითი სახელები არსებითთან ერთად ბრუნებისას მრავლობითში არც იხმარება. აღსანიშნავია, რომ თვით ძველ ქართულში რიცხობითს რიცხვითს სახელებს არ ჰქონიათ მრავლობითის ფორმა, მათ ძველი მდგომარეობა დაიცვეს და დღევანდლამდე შეინარჩუნეს.

2. ხელ სხვა იყო რიცხვითი სახელების იდგილი საზღვრულის შემართ. ზედსართავ სახელს, როგორც ვნახეთ, შეეძლო მოთავსებულიყო საზღვრულის წინაც და შემდეგაც (კეთილი ღვთისა, ღვთისა კეთილი), ამასთან უფრო დამახასიათებელი იყო მათი მოქცევა საზღვრულის შემდეგ (ღვთისა კეთილი). რიცხვითი სახელები კი საზღვრულის წინაა, დასმული, ესაი მათი ბუნებრივი ადგილი, თითო-ორილა შემთავება, როცა ისინი საზღვრულის შემდეგაც დასმულა. ძალზე იშვიათია და საერთო წესს ვერ დაარღვევს. აქ თქმული თანაბრად ეხება რიცხვითი სახელების ორივე ჯგუფს—რაოდენობითსაც და რიცხობითსაც. ჩვენი აზრით, ასეთი რიგი (წინ მსაზღვრელი, ბოლოს საზღვრული) უფრო ძველია და იგი უძველეს ქართულში ყველა ტიპის მსაზღვრელისათვის უნდა ყოფილიყო დამახასიათებელი და სავალდებულო. ამას აშტკიცებს, რიცხვითი სახელებს გარდა, ნაცვალსახელების ბედიც არსებითთან ბიარებისას: ნაცვალსახელთა უმეტესობა არსებითის წინ დაისმის და ესაა მისთვის ჩვეულებრივი და ბუნებრივი ადგილი. ასეთია, მაგალითად, ჩვენებითი ნაცვალსახელები (ესე კაცი, ესე სოფელი, ესე ნათესავი... ესევი-თარი გელწიფება, ესევითარი სასწაული...), კითხვითი ნაცვალსახელები (რომელი მცნებაა...), განსაზღვრებითი ნაცვალსახელები (ყოველი კაცი, სხუად იგავი...). ბოლოს, ამას აშტკიცებს ძველი კომპოზიციების ჩვენებაც, რომლებშიც მსაზღვრელი სახელი წინაა მოთავსებული: ურმის-თუალი, თავის-უფალი... ქუეყანის-მოქმედი, გულის-თქუმა, პურის-კამა და სხვა. ის ტალღა, რომელიც ძველ ქართულში შემოიჭრა და სცადა მსაზღვრელის ბოლოს გადატანა, მერმე თანდათან დაცხრა და მიწელდა, ძველი ბუნებრივი მდგომარეობა თანდათან აღდგა და ახალი ქართული დაუბრუნდა მსაზღვრელისა და საზღვრულის უძველეს მდგომარეობას: დღეს საერთოდ მსაზღვრელი საზღვრულის წინაა მოქცეული, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ძველი ქართულიდან მომდინარე ნაშთებს და პოეზიის ნიმუშებს, სადაც ამ ტიპის წყობა გარკვეულ პოეტურ ხერხს წარმოადგენს, ე. ი. ბელორენური ხასიათისაა.

3. რიცხვითი სახელების მიერ მსაზღვრელის ძველი ადგილის შემონახვას უქმად არ ჩაუვლია. მსაზღვრელის წინ დასმა აადვილებდა კავშირს მსაზღვრელსა და საზღვრულს შორის, ადვილად გასაგებს ხდიდა მას. ამ წინაწინააღმდეგობა გააძლიერებამ გამოიწვია მსაზღვრელის ფორმის მოადუნება¹. შესაძლებელი გახდა მსაზღვრელს აქა-იქ ბრუნვის ნიშანი ან სრულებით დამკარგობა, ან ნაწილობრივ შეეცვლა იგი. ამის ნიმუშს წარმოადგენს ახალი ქართულის მსაზღვრელის ბრუნება, სადაც ბრუნვის ნიშანი ზოგან სულ დაკარგულია (მწვანე მიწდორი, მწვანე მიწდორმა...), ზოგან ნაწილობრივად მოკვეცილი (წითელი დროშის, წითელი დროშით...), ეს მდგომარეობა ახალ ქართულში უცებ დაკრძალად არ შექმნილა. ამის სათავე თვით ძველსავე ქართულშია მოკლებული და ყველაზე მეტად იგი

1. ჩიკობავა, ქართული ენის ზოგადი დაწესიანობა: ქართული ენის განმარტებათი ლექსიკონი, ტ. I, 1930, გვ. 648.

რიცხვითს სახელებს იქვთ შემონახული. ეს ბუნებრივია: რიცხვითი სახელები არ ასტენია ძველ გზას და ძველ ქართულშიც თითქმის ყოველთვის საზღვრულის წინ იყო დაყენებული. ამიტომ ის მოდუნება მსახერხებლის ფორმისა, რომელზედაც ზემოთ იყო საუბარი, ყველაზე ადრე სწორედ რიცხვითს სახელებს უნდა დასტუბოდა. ეს ასეც არის. ძველ ქართულში ჩვენ გვაქვს საკმაო შემთხვევები, როცა მსახერხებელ რიცხვითს სახელს სრულებით მოკვეცილი აქვს ბრუნვის ნიშანი. აღსანიშნავია, რომ ბრუნვის ნიშნის ასეთ მოკვეცას მხოლოდ და მხოლოდ იმ შემთხვევაში აქვს ადგილი, როცა მსახერხებელი რიცხვითი სახელი საზღვრულის წინაა მოჭკეული, მაგრამ არასოდეს არ გვხვდება იგი, როცა რიცხვითს სახელს საზღვრულის შემდეგ აქვს ადგილი დათმობილი. მკითხველის ყურადღებას მიაქცევთ იმ გარემოების, რომ ძველ ქართულში ბრუნვის ნიშნის მოკვეცა ხდება მთლიანად და არა ნაწილობრივ, როგორც დღეს გვაქვს ზოგიერთ ბრუნვაში (წითელ-ი დროშ-ის, წითელ-ი დროშ-ით). ამიტომ ისეთი მოკვეცა (ძველიდან ახალზე) გარდასვალ საფუძვრად ვერ ჩაითვლება, რადგანაც ეს საფუძვრი ძველად სრულებით არ გვხვდება.

ბრუნვის ნიშნის მოკვეცა ხდება ყველა ძირითადს ბრუნვაში, სადაც დღესაცაა ისეთი მოვლენა დადასტურებული. ეს ბრუნვებია: მიცემითი, ნათესაობითი, მოკმედებითი და ვითარებითი. სხვა ბრუნვებში შეუძლებელიც არის ბრუნვის ნიშნის მოკვეცაზე ვილაპარაკოთ, რადგანაც: 1. წრფილობითში არ შეიძლება რაიმე შეკვეცაზე გვეტონდეს საუბარი იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ მას არ გააჩნია ბრუნვის ნიშანი; სახელობითის ნიშნის მოკვეცა სხვა ბრუნვას—წრფილობითის—მოკვეცებდა და ამიტომ აქ მსახერხებელის ბრუნვის ნიშანი არ იკვეცებოდა¹; 3—4. მოთხრობითისა და წოდებითში ჩვეულებრივ არც გვხვდება რიცხვითი სახელები, ამიტომ არც მოკვეცაზე შეიძლება საუბარი. აღსანიშნავია, რომ წოდებითში დღესაც არ ხდება ბრუნვის ნიშნის შეკვეცა, ხოლო მოთხრობითში—კი. შდრ. ი. გავგაფაძის ლექსიდან:

¹ დადასტურებულია ორიოდე შემთხვევა, როცა რიცხვითს სახელს გვევება მრავლობითობის ნ სუფიქსი და, ცხადია, მასთან ერთად ი — სახელობითი ბრუნვის ნიშანიც, მაგალითად: უკეთეს აკლდენ ერგასისთა ზეთ მართალნი, დაბ. 18, 28, ზეთ მართალნი — ზეთი მართალნი, რომ ეს ასეა, ამას მხარს უჭერს მეორე მაგალითი: უკეთეს იპოვნენ სიღობა შინა ერგასის მართალნი, დაბ. 18, 26. ერგასის მართალნი მიღებულია აქედან: ერგასისნი მართალნი. სწორედ ასე იკითხება ცოტა ჯერ: უკეთეს იქნენ მართალნი ქალაქსა შინა შინა ერგასისნი, დაბ. 18, 24. მაგრამ ამ შემთხვევაში ნ-ის ნამოკვეცა აღარ მოხდა, რადგან საზღვრული და მსახერხებელი გათვლილი იყო, ერგასისნი თითქმის დამოუკიდებლად იდგა. ზოლი დამოუკიდებლად მდგარ რიცხვითს სახელს ბრუნვის ნიშანი არასოდეს არ ეკვეცება. მაგრამ აქ, როგორც უხედავთ, საკმე გვაქვს არა ბრუნვის ნიშნის მოკვეცასთან, არამედ მრავლობითობის ნიშნის მოკვეცასთან თუ არიდებასთან. რადგანაც რიცხვისა და ბრუნვის ნიშანი ამ შემთხვევაში ერთმანეთთან მჭიდროდაა დაკავშირებული, ნ-ის ჩამოკლას ბუნებრივად და აუცილებლობით მოკვეცა ი-ს ნამოკლად.

მპ

აქლავ ქვეყნისა მჩაგრავ ძალამ
იგი დროშა დასცა დაბლა.

(ი. ქავჭავაძე, მხატვრული ნაწერები.
1937 წ. გვ. 91).

მჩაგრავ=მჩაგრავმა. მას მოკვეცა აქ ლექსის საჭიროებით არ უნდა იყოს გამოწვეული: მსგავსი მოვლენა ი. ქავჭავაძის პროზაშიც გვხვდება¹. ასეა თუ ისე, მსახდრელი რიცხვითი სახელი ძველ ქართულში ბრუნვის ნიშნის მოკვეცით გვხვდება მხოლოდ 4 ბრუნვაში, დავიმოწმოთ სათანადო მაგალითები.

მიცემითი

დღესა ორშაბათსა ე^რ სამ ჟამს წინა იკითხნან საკითხავნი, იერ. განჩ. 62; 64; 65; მოვიდა სამ ჟამს ოდენ, მ. 20, 30; დღესა სამშაბათსა ე^რ სამ ჟამსა კათაქმველთა ზედა საკითხავი, იერ. განჩ. 63. ყურადღებას მოგაქცევთ იმ გარემოებას, რომ სახდრული ორ შემთხვევაში მიცემითის მართივი ნიშნით არის წარმოდგენილი: ჟამ-ს, მესამეში ემფატიკური ა-თი: ჟამ-სა. უფრო ძველი და გამართლებული პირველია: მეორის ა მერმეა დამატებული და სხვა სახელებთან გათანაბრების მიზნითაა გამოწვეული.

მიცემითის ნიშანი ეკვეცება სხვა სახელებსაც, მაგალითად: მწუხრი პარასკევსა ცხრა ჟამს, იერ. განჩ. 66. ხანდახან ს-ს აღვილს იქერს ა, რომელიც შესაძლებელია ს-ს დასუსტებული სახე იყოს. როგორც დღესაც გვაქვს ზოგიერთ კილოში*, მაგალითები: ვითარ აღწყეს მას... ცხრაჲ ჟამს ოდენ, პარბ. 105ნა; აღდგა და ილოკვიდა ცხრაჲ ჟამს, უდაბნ. 26 vა. იამასადამე, ცხრას ჟამს→ცხრაჲ ჟამს→ცხრა ჟამს. ძველ ქართულში დაცულია ამ პროცესის სამივე საფეხური.

მოყვანილ მაგალითებში ს იყო დაკარგული, რადგანაც სახდრულსაც ს ჰქონდა მხოლოდ (სათანადო სახელი დროის გარემოებას წარმოადგენდა). მაგრამ სხვა შემთხვევაში ეკვეცება მიცემითის გავრცობილი ნიშანი სა, ამის მაგალითია: ვხედავ მე ცელსა მფრინვალესა, სიგრძით ოც წყრთასა და სიერცით ათ წყრთასა, ზაქარ. 5, 2. ოც წყრთასა←ოცსა წყრთასა, ათ წყრთასა←ათსა წყრთასა.

ნათესაობითი

ვითარ იყო იგი ათორშეტ წლის, უდაბნ. 50 ra; რომელი იყო ათორშეტ წლის, ლ. 8, 42 C; ოც და ათ დრაპკნის განსყიდულ იბოვი, იბოლ. 2, 262 (შდრ. იქვე: ღირდა სამახის დრაპკნის, 2, 254; ოც და ათის დრაპკნის კრისტე განყიდა, იქვე, 2, 50).

* ა-ჰაჰჰაჰაჰაჰ ასეთ შეკვეცილ ფორმებს ერთ დროს თეორიულადაც ამართლებდა ან. მასია ნაწერების სრული კრებული, ტ. IV, 1927, გვ. 46).

ა-ნიტობაჟა, გარე-კანეთი დიალექტოლოგიურად; არილი 1925, გვ. 65-68; ვ. თოფჩიძე, ქართულში: იქვე, გვ. 130.

ამ მაგალითებში ის უნდა იყოს მოკვეცილი, რადგანაც საზღვრულსაც მხოლოდ ეს ნიშანი აქვს. ასე უნდა იყოს მიღებული ძველი ქართულის ცნობილი გამოთქმები: ორ გზის, სამ გზის, შვიდ გზის, მრავალ გზის და სხვ.

მოკვეცილია ნათესაობითის სრული ნიშანი (ისა) აგრეთვე შემდეგს მაგალითებშიც:

უწინარის ზეთ ემისა (მოგვდ), ამონ. 208, 12; ვითარცა მიეხლნეს ვითარ ერთ დღისა საგალსა, მოკც. 78, 17.

ნათესაობითის სრული დაბოლოების ჩამოკვეცა იგულისხმება ორმაგი ბრუნების სახელთა მსახურებში:

და ზეთი ეჭუს ქსესტისაჲ ცხოზილსა თანა, ეჭუ. 45, 24; მოვიდა იესუ და პოვა ოთხ დღისაჲ სამარუსა შინა, ი. 11, 17 C. ეჭუს ქსესტისაჲ ეჭუსისა ქსესტისაჲ, ოთხ დღისაჲ ოთხისა დღისაჲ.

წინადადებაში: ვითარცა ეიქმენ მე ათორმეტის წლისა (მოკც. 80, 9) მსახურელსა აჲ არ აქვს ჩამოკვეცილი (ათორმეტის-ა?), არამედ საზღვრულს აქვს ა დამატებული, თავიდანვე უნდა ყოფილიყო: ათორმეტის წლის; წლოვანების გამომატებული სიტყვები ყოველთვის ნათესაობითის მარტივი ნიშნით არის წარმოდგენილი. შდრ. იყო იგი ათორმეტის წლის, მრ. 5, 42; ლ. 2, 42; 8, 42¹.

მოკმედებითი

დღესა ბზობასა სამ ეამთვან განვიდენ წმიდასა მთასა ზეთის-ხილთასა, იერ. განზ. 68; ხოლო ეჭუს ეამთვან დაბნელდა ყოველსა ქუეყანასა, მ. 27, 45; და იყო ვინმე დედაკაცი წყაროთა სისხლისაჲთა ათორმეტ წლითვან, ლ. 8, 43 C; რომლისა თანა იყო სული უძღურებისაჲ ათრვამეტ წლითვან, ლ. 13, 11 D. ათრვამეტ წლითვან, ცხადია, მიღებულია აქედან: ათრვამეტით წლითვან, როგორც გვაქვს კიდევ ამავე ადგილას E-ს წაკითხვაში. აღიშნის ხელნაწერიც შეკვეცილ ფორმის უშერს მხარს, ოღონდ იქ ათრვამეტ-ის ნაცვლად ათორმეტ იკითხება: ათორმეტ წლითვან.

ვითარებითი

შეკვეცილი ფორმები ყველაზე მეტი რაოდენობით ვითარებითის ბრუნვაში გვხვდება. აქ მოგვეპოვება როგორც ისეთი მაგალითები, სადაც საზღვრული თანდებულანია. (შდრ თანდ.), ისე ისეთებიც, სადაც საზღვრული თანდებულთა. ორივე შემთხვევაში მსახურელს სრულად აქვს მოკვეცილი ბრუნვის ნიშანი და ფუძის სახით არის წარმოდგენილი. მაგალითები:

ვერ ეძლო ურთიერთას შერწყუმაჲ² და ერთ წიგნად შეკრებაჲ, პარზ. 1214; ერთ წიგნად შემზადნეს, იქვე, 1215; ერთ ტყავად პოლოასად იგი

¹ ნ. ამის შესახებ ზემოთ, გვ. 190—192.

² ზედნ.: შერწყუმაჲ. ამ ხელნაწერის ბევრ ადგილას ასეა ჯამოცემული უმარცვლო უ (ჲ=უ). ხეცნ ასეთ ფორმებს ვასწორებთ, მაგრამ არ აღვნიშნავთ.

თქუა, სვან. 313 b; **არ** ძიდელ და **სამ** ძიდელ ჰქმნე, დამ. ნ, 16 ლავ. ესრეთ იყო საცხოვრებელი მათი **სამ** ნაწილად განყოფილი, პარზ. 1314 a; ვიხარეთ ვითარ **სამ** თამაძმდე, ისტ. კრესტ. 301. 7; რად არა მიშენეთ მე სახლი ძელთაგან ნაძსათა **თხ** ჯედლად გამოთლილი, ფიცრით დაწებული, 2 მეფ. 7, 7; მიხუაგო **თხ** წილად, ლ. 19, 8 (ხანშ. ტექსტ. ი. ჯავ. ვამოც.); **ხუთ** ეზოდ იყო, ი. 5, 2 C; უკითხვიდა მათ ცისკრითგან... ვიდრე **ექუს** გამაძმდე, ნეეშია 8, 3; **შუდ** თავად და **შუდად** მთად გულისგმა-გჭოლოთ **შუდა** ადგილთა, თარგმ. ვამოცხ. 17, 3. ამ ადგილის დამწერისათვის (ექვ-თიმე შთაწმიდელი). ცხადია, **შუდ** თავად და **შუდად** მთად ორივე შესა-ძლებელი ფორმა იყო, თორემ ერთიმეორის გვერდით მაინც არ გაუშვებდა მათ. აქედან ისიც ჩანს, რომ **შუდ** თავად-**შუდად** თავად.

ორი მაგალითი კიდევ: ბნელ იქმნა ყოველსა ქუეყანასა ვიდრე **ცხრა** გამაძმდე, ლ. 23, 44 C. DE-ში **ცხრა** რიცობითადაა მოცემული და ბრუნვის ნიშანიც შენარჩუნებული აქვს: **მეცხრედ** თამაძმდე.

...მეექვსით თამაძმდე დაბნელდა ყოველსა ქუეყანასა ზედა **მიცხრა** თამაძმდე, მ. 27, 45 C. DE-ში ამის შესატყვისად გვითხულობთ: **ექუს** თამაძ-გან დაბნელდა ყოველსა ქუეყანასა ვიდრე **მეცხრედ** თამაძმდე. როგორც ვხედავთ, **ცხრა** DE-ში აქაც რიცობითად არის წარმოდგენილი და სწორედ ამის გამო ბრუნვის ნიშანი შენარჩუნებული აქვს: **მეცხრედ** თამაძმდე. სამა-გიეროდ აქ მეორე რიცხვითი სახელი **ექუს** არის მოცემული რაოდენობი-თად და ბრუნვის ნიშანი მას ეკვეცება: **ექუს** თამაძგან, C-ში კი, პირიქით, ეს სიტყვა რიცობითის ფორმათაა მოცემული და ბრუნვის ნიშანიც აქვს შეტანილი: **მეექვსით** თამაძგან (ამის შესახებ ზემოთ გვქონდა ლაპარაკი). აქედან გამომდინარეობს დასკვნა: ბრუნვის ნიშანი ეკვეცება არა ყოველ რიცხვითს სახელს, არამედ მხოლოდ რაოდენობითს რიცხვითს სახელს, აგრეთვე განუსაზღვრელ რიცხვითებს (მრავალ), ბრუნვის ნიშანი არ ეკვე-ცება რიცობითს რიცხვითს სახელს. ყველა ჩვენი მაგალითი ამის დადას-ტურებაა. რა უნდა იყოს ამის მიზეზი? ერთი მიზეზი რაოდენობითი რი-ცხვითი სახელების უფრო დიდი სიმრავლე უნდა იყოს, ისინი უფრო დიდ-ხანს იყვნენ საზღვრულის წინ. მეორე მხრივ, რიცობითი სახელები საზღ-ვრულის შემდეგ უფრო ხშირად გვხვდება, ვიდრე რაოდენობითი; საზღვრუ-ლის შემდეგ ყოფნა კი დაზღვეულია შეკვეცისა და სხვაგვარი ხელყოფისა-გან. ასეა თუ ისე, ფაქტია, რომ ბრუნვის ნიშნების მოკვეცას გვიჩვენებს რაოდენობითი და არა რიცობითი რიცხვითი სახელები.

ზემოთ განხილული იყო მსახლერელად აღებული რიცხვითი სახელების ბრუნვის ნიშანთა მოკვეცის ნიშნები, ე. ი. საუბარი იყო ბრუნვის დაბ-ღვევის შემთხვევებზე.

ახლა მოვიყვანოთ იმავე სახელთა წესიერი ბრუნვის მაგალითები.

რაოდენობითი რიცხვითი სახელები

იქ თითქმის ერთადერთი წყობა გვაქვს: მსახლერელი წინაა, საზღვრული შემდეგ. ორიოდ ნიშნებს, როცა მსახლერელი ბოლოსაა, ცალკე აღვნიშნავთ.

მხოლოდითი

წრფელობითი: ორ დანაკ, ლ. 22, 38; სამ ტალავარ, მ. 17, 4; ხუთ ქმარ, ი. 4, 18; ექუს ჟამ, ლ. 23, 44 C; შუდ ძმა, მ. 22, 25 C; ათორმეტ ჟამ, ი. 11, 9 C; ხუთ ათას კაც, მრ. 6, 44 C.

სახელობითი: ორი დრაჰანი, ლ. 10, 35; სამი ტალავარი, მრ. 9, 5 C; ოთხი წილი, ლ. 19, 8 C; ხუთი ქანქარი, მ. 25, 15; შუდი გოდორი, მრ. 8, 8 D; ათი დრაჰმ, ლ. 15, 8.

მიცემითი: ორსა სამოსელსა, მ. 10, 10; სამსა გრიფსა, მ. 13, 33 C. ნათესაობითი: ორის დანგის, ლ. 12, 6; ორისა კაცისა წამებაჲ, ი. 8, 17; სამისა დღისა, მ. 27, 63; ექუსისა დღისა, მ. 17, 1; შემდგომად რვისა დღისა, ი. 20, 26.

მოკმედებითი: ორითა ფერჯითა, მრ. 9, 45; ექუსით დღით, ი. 12, 1 C; ათორმეტით წლითჲან, ლ. 8, 43; ათრვაშეტით წლითჲან, ლ. 13, 11 E.

ვითარებითი: განიყვეს ოთხად ნაწილად, ი. 19, 23; ორად ბანაკად, დაბ. 32, 7; განყო... ათორმეტად ნაწილად, მსაჯ. 19, 29; სამად გუნდად, იობ. 1, 17.

მსაზღვრელს ან საზღვრულს შეიძლება ახლდეს თანდებულიც: ათასამდე ნათესავად, გამოსლვ. 20, 6; ვიდრე ერგასისად დღედმდე, კიმ. 1, 156, 5.

მრავლობითი

სახელობითი: ორნი გურიტნი, ლ. 2, 24; სამნი პურნი, ლ. 11, 5; ექუსნი დღენი, ლ. 13, 14; შუდნი სულნი, მ. 12, 45; ათნი კეთროვანნი კაცნი, ლ. 17, 12; ათორმეტნი იგი მოწაფენი, მ. 28, 16.

მოთხრობითი: შეჰამნეს შუდთა მათ ზროხათა... შუდნი იგი ზროხანი, დაბ. 41, 20; შთანქენეს შუდთა მათ თავთა... შუდნი იგი თავნი, დაბ. 41, 24.

მიცემითი: მოუწოდა იოვანე ორთა მოწაფეთა თჳსთა, ლ. 7, 19; ზედა ხუთთა ქალაქთა, ლ. 19, 19; მოუწოდა ათთა მონათა თჳსთა, ლ. 19, 13; დასხდეთ თქუენცა ათორმეტთა საყდართა, მ. 19, 28.

ნათესაობითი: ვერ ჰელეწიფების ორთა უფალთა მონებად, მ. 6, 24; ორთა კაცთა წამებაჲ, ი. 8, 17 C; ათორმეტთა მოწაფეთა თანა, მ. 26, 20.

პირდაპირი წყობის ნიმუშებია:

ეშმაკნი შუდნი, ლ. 8, 2 D; დღენი რვანი, ლ. 2, 21; სულნი შუდნი, მ. 12, 45. აღსანიშნავია, რომ ყველა ეს მაგალითი მრავლობითშია.

რიცხვითი სახელება

სახელობითი: პირველი იგი ქმარი, მ. 22, 25 C; მეორე სასწაული, ი. 4, 54; მესამე დღე მოვალს, ლ. 24, 21; მეექვსე თთუშ არს შისი, ლ. 1, 36.

36. ი. იშნაიშვილი, სახელთა ბრუნება

მოთხოვნი. მოთხოვნიების ფორმები ჩვეულებრივ გვხვდება გამოთვლებულ საზღვრულთან, რომელიც ტექსტში არაა წარმოდგენილი (განმეორების ასაცილებლად), მაგრამ იდვილად იგულისხმება: აწ შედნი ძმანი იყვნეს ჩუნ შორის. და პირველმან (ძმამან) შეირთო ცოლი და მოკუდა. და არა დაუშოა შვილი; და მეორემან (ძმამან) შეირთო იგი და მოკუდა. და არა დაუშოა შვილი; და მესამემან (ძმამან) ეგრევე, ვიდრე შედადმდე, და არა დაუშოა შვილი, მრ. 12, 20—21. ფრჩხილებში ჩასმული „ძმამან“, რასაცვირვლია, ტექსტში არაა.

მიცემითი: პირველსა მას დღესა უტოლოებისასა, მ. 26, 17; მეორესა დღესა, ლ. 9, 37; მესამესა დღესა, მ. 27, 63 C; მეექვსესა და მეცხრესა ჟამსა, მ. 20, 5; მეგრესა დღესა, ლ. 1, 59; მეათერთმეტესა ჟამსა, მ. 20, 6; მეოცდაათესა წელსა, ლ. 3, 23.

ნათესაობითი: მეოთხისა მის გელმწიფებისა, ლ. 3, 1 C; მეოთხისა მის გელმწიფისა, იქვე; მეექვსისა დღისა, მ. 17, 1 C.

მოკმედებითი: მეექვსით ჟამითგან, მ. 27, 45 C; მეხუთასით წლით, სახისმეტყ. (ისტ. კრესტ. 281, 21).

ვითარებითი: მესამედ ნათესავადმდე, დაბ. 50, 23; მეათეთმეტედ დღედმდე, გამოსლვ. 12, 6; ვიდრე მეშვდედ დღედმდე, იქვე, 12, 15; ვიდრე მეცხრედ ჟამადმდე, მ. 27, 45.

წოდებითი: და აწ შენ, ძეო ჩემო მეორეო, მიეწიე ძმისა შენსა, პარხ. 1014a; და აწცა შენ, ძეო ჩემო მეექვსეო, დაუთმე სიკუდილსა და სცხონდე უკუენისამდე, იქვე, 1018b.

ყველა ამ მაგალითში მსახლრეული წინ იყო და ესაა სწორედ მისი ბუნებრივი ადგილი. იშვიათად გვხვდება ისეთი მაგალითებიც, სადაც მსახლრეული მეორე ადგილასაა:

წელსა მეათეთმეტესა, ლ. 3, 1; ჟამი მეექვსე, მრ. 15, 33; იყო ჟამი მესამე, მრ. 15, 25.

რიგობით სახელებს მრავლობითი რიცხვი არა აქვთ, რადგან რიგობითი სახელი რიგით განსაზღვრულ ერთ ცალს უჩვენებს: მეხუთე კაცი = ერთ კაცი, რომელიც 4 კაცის შემდეგ არის.

გაურკვეველი რიცხვის აღმნიშვნელი სახელი მრავალი სრულიად ჩვეულებრივად იბრუნვის. აქვს ყველა ბრუნვა (წოდებითი იშვიათად), ორივე რიცხვი, ეზიანი მრავლობითიც კი. საზღვრულთან რიგის დაკავება თავისუფალია: მას შეუძლია იდგეს როგორც წინ, ისე შემდეგ. ორივე რიგი გაერკელებულია. უფრო ძველი და ნიშანდობლივი მაინც ისეთი წყობა უნდა იყოს, როცა ის საზღვრულის წინაა მოქცეული. როცა ის დროის აღმნიშვნელ სიტყვებს ახლავს და წრფელობითში დგას, მხოლოდ წინ შეიძლება იდგეს და ბოლოს არა: მრავალ ჟამ (ლ. 8, 29); არა მრავალ დღე (ი. 2, 12 CE). ეგრევე უნდა ვთქვათ ამ სიტყვის ზმარების შესახებ, როცა ის ზომა-წონის აღმნიშვნელ სახელებს ერთვის: მრავალ უტევან (მ. 14, 24), არ შეიძლება ითქვას: უტევან მრავალ. ეს და ზოგი სხვა გარემოება (მრავალ გზის...) გვაფიქრებინებს, რომ თავდაპირველად მრავალ-ის ადგილი უკველ-

თვას საზღვრულის წინ უნდა ყოფილიყო და შემდეგ უნდა დაეწყო ნელა და თანდათანობით მის ბოლოს გადასვლა. ძველ ქართულში მაინც ისევე სჭარბობს ის შემთხვევები, როცა ის საზღვრულის წინ დგას. ენახოთ რამდენიმე მაგალითი:

მრავალ სადგურ არს, ი. 14, 2 C. (მაგრამ: ეშმაკეულზე **მრავალ**, მ. 8, 16 C); **მრავალი** ერი, მრ. 3, 7 (მაგრამ: ერი **მრავალი**, მ. 4, 25); **მრავალი** ნაყოფი, ი. 12, 24 (მაგრამ: ნაყოფი **მრავალი**, ი. 15, 5); **მრავალი** ეამი, მრ. 6, 35 (მაგრამ: ეამი **მრავალი**, იქვე C); **მრავალი** წილი, ლ. 18, 30; **მრავალი** ჭირი, მ. 27, 19 C; ერმან **მრავალმან**, ი. 12, 9 C; **მრავალსა** გმობასა, ლ. 22, 65; **მრავლინა** ეამისა, მ. 25, 19; **მრავლით** ეამითგან, ლ. 23, 8; დიდებითა **მრავლითა**, მ. 24, 30; **მრავალნი** გუანნი, მ. 27, 52; ძალნი **მრავალნი**, მ. 13, 58; **მრავალთა** მდიდართა, მრ. 12, 41; ძალითა **მრავალთა**, მ. 7, 22 და სხვა.

როგორც აღენიშნეთ, **მრავალი** გვხვდება ებიან **მრავლობითშიც**: მოვინებე-ვიდა კაცი... **მრავლენითა** მოყუსებითა, ისტ. ქრესტ. 293, 21.

6. ნაცვალსახელი მსახურელად

ნაცვალსახელია ჯგუფიდან მსახურელად ყველაზე ხშირად გვევლინება კუთვნილებითი ნაცვალსახელები. შემდეგ — განსაზღვრებითი, კოტხვითი, განუსაზღვრელობითი და, უფრო იშვიათად, სხვებითი. თითოეული მათგანი გარკვეულ თაფისებურებას ამჟღავნებს რაიმე თვალსაზრისით.

ჩვენებითი ნაცვალსახელი მსახურელად

ძნელია მსახურელი ჩვენებითი ნაცვალსახელისა და ნაწევრის გამო-ჯგნა. როგორც ცნობილია, განსაზღვრული ნაწევარი **ესე, ეგე, იგი** წარმოშობით იგივე ჩვენებითი ნაცვალსახელია. ორივე განსაზღვრავს სახელს, ორივე სახელთან ერთად იხმარება, ორივე იბრუნება სახელთან ერთად. ერთადერთი ნიშანი, რომლითაც შეიძლება განვასხვაოთ ისინი, მათი რიგია: როგორც ჩვენებითი ნაცვალსახელი, **ესე, მგე, იგი** ჩვეულებრივ სახელის წინ იხმარება (ესე ნეტარი მამაჲ, ამას ლამესა, მას ღლესა შინა...), როგორც ნაწევარი — სახელის შემდეგ (ჟრმაჲ ეგე, სახლსა მას...). მაგრამ განსაზღვრულ შემთხვევებში ნაწევარიც შეიძლება სახელის წინ მოგვევლინოს. ეს კია, რომ ნაწევრის დასმა სახელის წინ ზუსტად განსაზღვრულ პირობებში ხდება, ესაა ის შემთხვევები, როცა ნაწევართან ერთად სახელს ერთგვარად დასმული განსაზღვრება (რაიმე სახისა): ყოველი იგი ერი, შენმან მან ვეცხლმან, მეორესა მან საკუმულავსა ლამისასა...

შეიძლება აგრეთვე შევნიშნოთ, რომ სამი ნაცვალსახელიდან — **ესე, მგე, იგი** — ნაწევრად ყველაზე ხშირად **იგი** იხმარება. ჩვენებით ნაცვალსახელად (რომელიც განსაზღვრებად არის გამოყენებული) — **ესე**.

მსახურელადაა გამოყენებული აგრეთვე ჩვენებითი ნაცვალსახელი **ესევეთარი**. ის ჩვეულებრივ საზღვრულის წინ იმყოფება და ბრუნების თვალსაზრისით არ შეიცავს რაიმე თაფისებურებას: ბრუნვის ნიშნებს დაირთავს

ჩვეულებრივი წესით, ფუტეს ხან იკუმშავს, ხან—არა, აქვს მრავლობითი რიცხვი და სხვა. მაგალითები:

ესევეთარი გელმწიფება, მ. 9, 8; **ესევეთარისა** სასწაულისა საქმედ, ი. 9, 16, მაგრამ: **ესევეთარისა** სასწაულისა ყოფად, იქვე C; **ესევეთარი** იგავითა, მრ. 4, 33, მაგრამ: **ესევეთარი** მით იგავებითა, იქვე C; **ესევეთარი** სიტყუანი, ი. 10, 21 C და სხვა.

იშვიათად **ესევეთარი** საზღერელის შემდეგაც გვხვდება: ყრმაჲ ერთი **ესევეთარი**, მ. 18, 5 C, მაგრამ მისი ადგილი ჩვეულებრივ, როგორც ვთქვით, საზღერელის წინაა.

„ესევეთარ“-ის მსგავსად იბრუნვის აგრეთვე „ეგევეთარი“-ც. არც **ესოდენი** (ესთენი) შეიცავს რაიმე თავისებურებას. მისი რიგი უფრო თავისუფლია: თინებრად გვხვდება საზღერელის წინაც და შემდეგაც, იბრუნება. სრულიად ჩვეულებრივად, აქვს მრავლობითიც, მაგალითები:

ესოდენ ეამ, ი. 14, 9; **ესოდენი** სარწმუნოვებაჲ, მ. 8, 10; **ესთენი** სასწაული, ი. 12, 37 C; **ესოდენი** სასწაულნი, იქვე DE.

პური **ესოდენი**, ერი **ესოდენი**, მ. 15, 33; ძალნი **ესოდენნი**, მრ. 6, 2. „ესოდენ“-ის მსგავსად იბრუნვის აგრეთვე **ეგოდენი**-ც.

კითხვითი ნაცვალსახელი მსახდგრელად

კითხვით ნაცვალსახელთაგან მსახდგრელად შეიძლება შეგვხვდეს **რაჲ**, **რაოდენი**, **რაჲმელი**, მაგრამ ამნაირი შემთხვევები ერთობ მცირეა. ეს კითხვითი ნაცვალსახელები ჩვეულებრივ ცალკე დგას და სხვა სიტყვების მსახდგრელად იშვიათად გამოდის. ასეთ შემთხვევაშიც ისინი სწორედ ისე იბრუნვიან, როგორც დამოუკიდებლად აღებული, და ამ მხრივ რაიმე თავისებურებას არ შეიცავენ. აქ ვუჩვენებთ სათანადო ნიმუშებს.

რ ა ჲ

რაჲ ბორთი უკმნიეს მავას, მ. 27, 23; ნუ მზრუნავთ... **რაჲ სიტყუაჲ** მიუგოთ, ლ. 12, 11; არა იცოდეს, **რაჲმცა სიტყუაჲ** მიუგეს მას, მრ. 14, 40. ამნაირი შეხამება კითხვითი ნაცვალსახელისა და მომდევნო საზღერელისა, როგორც ჩანს, არ იყო ბუნებრივი და დამახასიათებელი ძველი ქართული-სათვის და ზოგჯერ ცდილობდნენ მის აცილებას. ამიტომაც, რომ უკანასკნელი ადგილი C-ში ასეა მოცემული: არა უწყოდეს, **რაჲმცა** მიუგეს მას. საზღერელი მოიხსნა და უხერხულობაც გაქრა. ახრი კი კელავ კარგად ვახაგები დარჩა.

გვხვდება მიცემითის მაგალითებიც: **რასა სასწაულსა** იქმ, ი. 6, 30; **რასა შესვენასა** მოიღებთ კაცსა ამას ზედა, ი. 18, 29.

რაოდენი (რაგდენი)

რაოდენ ჟამ არს, მრ. 9, 21 C; **რაოდენი** პური გაქუს აქა, მ. 15, 34; **რაგდენნი** წელნი არიან, ლ. 15, 29 C; **რაგდენთა** მორეწეთა მამისა ჩემისათა ჟარდაერევის პური, ლ. 15, 17 C.

რომელი

რომელი, როგორც ვნახეთ, საერთოდ ნაკლებად იხმარება კითხვით ნაცვალსახელად, ხოლო კიდევ უფრო იშვიათია მისი გამოყენება ამ როლში მსაზღვრელად. მაგრამ ამის მაგალითები მაინც გვხვდება. აი რამდენიმე მათვანი:

რომელი მცნებაი უფროჲს არს შეჯღოსა წინა, მ. 22, 36; რომელი საქმე ვქმნე, მრ. 10, 17 (შდრ. C: რაჲ ვქმნე, სადაც მსაზღვრელ-საზღვრულის ჩარჩო მოშლილია და რაჲ პირდაპირ არის ზმნასთან შეწყობილი); რომლისა თანა იგავისა დაუღვათ იგი, მრ. 4, 30 C; რომლითა კელმწიფებითა ამას იქმ, მ. 21, 23; რომელნი მცნებანი, მ. 19, 18.

კუთვნილებითი ნაცვალსახელი მსაზღვრელად

ნაცვალსახელებში მსაზღვრელად, როგორც ვთქვით, ყველაზე ხშირად კუთვნილებითი ნაცვალსახელები გამოდის, კუთვნილებითი ნაცვალსახელების ნამდვილი ბუნება სხვა სახელთან ყოფნა, სხვასთან ერთად ბრუნება, სხვა სახელის მსაზღვრელობა. იმათი დამოუკიდებლად ხმარება შედარებით იშვიათია და უფრო ნაკლებად გვხვდება, სხვა სახელის მსაზღვრელად გამოყენება კი ჩვეულებრივი მოვლენაა და ასეთ როლში ისინი ძველისა და ახალი ქართულის ტექსტებში ყოველ ფეხის ნაბიჯზე გვხვდებიან.

კუთვნილებითი ნაცვალსახელებს, სხვებისაგან განსხვავებით, აქვთ კიდევ ერთი დიდი თავისებურება: ისინი აბსოლუტურად უმეტეს შემთხვევაში საზოგადოების შემდეგაა წარმოდგენილი, იშვიათად — საზღვრულის წინ. მათი ეს თავისებურება იმდენად ცნობილი და თვალში საცემია, რომ რაიმე დასაბუთებას არ საჭიროებს.

ამ სახელების ბრუნება ჩვეულებრივად ხდება: ისინი იბრუნებიან როგორც სხვა თანხმოდგენილი მსაზღვრელი სახელები, აქვთ მრავლობითი რიცხვიც, ამ შემთხვევაში მხოლოდ ნარ-თანთან მრავლობითი, არსად გვხვდება ებიანი მრავლობითი.

კუთვნილებითი ნაცვალსახელთა ბრუნებას მაინც ეტყობა ზოგიერთი თავისებურება:

1) კუთვნილებითი ნაცვალსახელთა ვითარებითი საფუძვლით ემთხვევა სათანადო პირის ნაცვალსახელთა ვითარებითს, მაგალითად: მოვიდა ჩემდა (პირ.) და აღსრულებად ჩემდა (კუთვნი.); მოვიდ შენდა და მეგობრად შენდა. ასე საზიარო იქნება: ჩუენდა, თქუენდა. ამ დამთხვევის გამო გამოთქმულია მოსაზრება, რომ პირის სახელებს ფორმები ჩემდა, შენდა, ჩუენდა, თქუენდა ნასესხები აქვთ სათანადო კუთვნილებითი ნაცვალსახელების ვითარებითი ბრუნვის ამნაირი ფორმებისაგან¹. მაგრამ პირის ნაცვალსახელთა

¹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკა, I. მორფოლოგია, 1933, გვ. 39. მისივე: გრამ. მატ. საფუძვ. გვ. 100; ვ. თოფჩიძე, ქართული ენა, განკვეთი III—IV, 1933, გვ. 19.

აღნიშნული ფორმები (ჩემდა... თქვენდა) უფრო ძველია, ისინი ყოველთვის არ დაიყვანება კუთვნილებითი ნაცვალსახელების ფორმებამდე. ახალმა ქართულმა კუთვნილებითი ნაცვალსახელებისათვის განიერთარა ახალი ფორმები—ჩემად, შენად, ჩვენად და თქვენად, რომლებიც ჯერ კიდევ „ვეფხისტყაოსანში“ გაბატონებულ მდგომარეობას აღწევს, მაგალითად:

შენი სიცოცხლე მეუოფის ჩემად იმედად გულისად (1297, 1) და სხვა. მაგრამ ძველმა ქართულმა არ იცის არც ჩემად, შენად და არც მისი მსგავსი სხვა ფორმები.

(2) კუთვნილებითის ნაცვალსახელებს (ზოგს მაინც) მოეპოვებათ წოდებითის ფორმები (ჩემო, ჩუენო, მისო).

(3) არ გააჩნიათ წრფელობითი ბრუნვა. ეს გასაგებიცაა: წრფელობითი უბრუნეზნებო ბრუნვა; ის რომ გვეჩონდა, ასეთი სახე ექნებოდა: (ჩემ). შენ, ჩუენ, თქუენ, ე. ი. ფორმის მიხედვით დაუბრუნდებოდა პირის ნაცვალსახელებს, რომელთაგანაც არის წარმოშობილი. ამ უბერხული დამთხვევის ასარიდებლად წრფელობითი ამ სახელებს აღარ აქვთ. საინტერესოა ვუჩვენოთ, რომ ასეთ შემთხვევაში წრფელობითის ცვლის სათანადო სახელთა ვითარებითი. „მონა თქუენ“ (=თქუენი მონა) აბსოლუტურად შეუძლებელია ძველ ქართულში, ამის ნაცვლიდ გვაქვს მონა თქუენდა: იყავნ იგი თქუენდა მონა, მ. 20, 27. ასეთივეა აგრეთვე: იყავნ იგი თქუენდა მსახურ, მ. 20, 26 C (=თქუენი მსახური); იგი ჩემდა მტერი არს, მ. 12, 30 C (=ჩემი მტერია).

აღსანიშნავია, რომ ყველა ზემოთ მოყვანილ მაგალითში ნაცვალსახელი წინაა, წრფელობითში დასმული სახელი მას მოსდევს. არსებითად რომ ვთქვათ, აქ არცა გვაქვს ჩვეულებრივი სახის მსაზღვრელ-საზღვრული, აქ უფრო შედგენილ-შემასმენლიანი კონსტრუქციაა გადმოცემული: იგი ჩემდა მტერი არს=იგი (ქვემდ.) ჩემთვის (დამ.) მტერი (შედგ. შემ. სახ. ნაწ. =შემასმენლისი) არის. მაგრამ ნაცვალსახელი შეიძლება შემდეგაც იყოს, მისი ფორმა კი ისევ ვითარებითი იქნება: რომელი-ეგე იყავნ ოდესმე ქალაქ ჩემდა, წარტყ. 37, 15. აქ არის ტიპური შემთხვევა, თუ როგორ არიდებს ენა თავს, რომ ნაცვალსახელი წრფელობითში დასვას: წრფელობითში მსაზღვრული, მაგრამ არა მსაზღვრელი (კუთენ. ნაცვალსახელი).

სხვაფრთხი, როგორც ვთქვით, კუთვნილებით ნაცვალსახელთა ბრუნება ჩვეულებრივი ხასიათისაა და რაიმე სიძნელეს არ წარმოადგენს. აქ შეიძლება მოვიყვანოთ მცირე საილუსტრაციო მასალა.

მხოლოდბითი რიცხვი

სახელობითი: ასული ჩემი, მ. 9, 18; დედა ჩემი, მ. 12, 48; ასული შენი, მრ. 5, 35; დედა შენი, მ. 12, 47; მამა ჩუენი, ი. 8, 39; ნათესავი ჩუენი, ლ. 7, 5; ბაღ თქუენი, ლ. 5, 4; მამა მისი, ლ. 1, 67; ქალაქი მათი, მ. 22, 7.

მოთხოვნი: მამამან ჩემმან, მ. 15, 13; მამამან შენმან, ლ. 15, 27; მეგობარმან ჩუენმან, ი. 11, 11 C; მამამან თქუენმან, მ. 6, 8; მამამან მისმან, ლ. 15, 22; კაცად-კაცადმან მათმან, მ. 26, 22.

მიცემითი: მამასა ჩემსა, ლ. 22, 32; დედასა შენსა, მ. 15, 4; მამასა ჩუენსა, ლ. 1, 73; მამასა თქუენსა, მ. 5, 16; დედასა მისსა, მ. 13, 55; ეამსა მათსა, ლ. 1, 20.

თუ სახელს თანდებული ახლავს, ჯერ ის იქნება, შემდეგ — კუთვნი-
ნაცვალსახელი: თუალსა შინა შენსა, მ. 7, 3; სლვასა შინა მათსა, მრ. 2, 23 C.

ნათესაობით, აქ შეიძლება გვექონდეს უთანდებულო ფორმებიც და თანდებულიანიც. ამასთან, ეს თანდებული შეიძლება საზღვრულსაც ახლდეს და მსაზღვრელსაც. აქ მოვიყვანთ სამივე სახის ნიმუშებს:

ა) მამისა ჩემისა, მ. 26, 53; ერისა შენისა, ლ. 2, 32; მამისა ჩუენისა, მრ. 11, 10 C; მამისა თქუენისა, მ. 5, 45; დისა მისისა, ი. 11, 1; ღმრთისა მათისა, ლ. 1, 16 და სხვა.

ბ) მამისაგან ჩემისა, ი. 6, 65; ასულისაგან შენისა, მრ. 7, 29; ზეთისა-
გან თქუენისა, მ. 25, 8; გულისაგან მისისა, მ. 13, 19; თხოვისაგან მათისა, ლ. 23, 24 და სხვა.

გ) სახელისა ჩემისათჳს, მ. 10, 22; პირისა შენისაგან, ლ. 19, 22; შველისა ჩუენისაგან, ი. 19, 7; ასულისა მისისაგან, მრ. 7, 26 C; მოძლუ-
რებისა მისისათჳს, ი. 18, 19; ნაყოფისა მათისაგან, მ. 7, 16 C; ძმისა მათი-
სათჳს, ი. 11, 19 და სხვა.

მოკმედეებითი. აქაც შეიძლება გვექონდეს თანდებულიანი და უთანდებულო ფორმები. მოკმედეებითში, როგორც ვიცით, გვხვდება **გან** და **ურთ** თანდებულები. თანდებულებთან ყოველთვის მარტივი ბრუნვის ნიშა-
ნია წარმოდგენილი (იხ). ეგევე მარტივი ნიშანი აქვთ უთანდებულო ფორმებსაც მაშინ, როცა ისინი გამოსვლითი ბრუნვის მნიშვნელობით არიან ნახმარი. სხვა შემთხვევაში უთანდებულო ფორმებს გაერკობილი ბრუნვის ნიშანი აქვთ (იხ-ა):

მოწფითურთ ჩემით, მ. 26, 18; საყრმით ჩემითგან, მ. 19, 20; სახე-
ლითა ჩემითა, მ. 18, 5; თუალით შენით, მ. 7, 4 C; გულითა შენითა, მ. 22, 37; მოთმინებითა თქუენითა, ლ. 21, 19; თმითა მისითა, ი. 11, 2 C; კრებულთა მათით, ი. 16, 2 C; ბავითა მათითა, მ. 15, 8.

ვითარებითი. ვითარებითს ბრუნვაში, როგორც ვთქვით, არა გვაქვს ჩვეულებრივი სახის მსაზღვრელ-საზღვრული, სადაც მსაზღვრელად წარმოდგენილი იქნება კუთვნილებითი ნაცვალსახელი. სხვა ბრუნვებში ზემოთ წარმოდგენილი **მამა ჩემი**, **დედა ჩემი**, **ძმა მისი** ჩვეულებრივ არც დაისმება ვითარებითში, ჩვეულებრივ არ შეიძლება ითქვას: მამად ჩემდა, დედად ჩემდა, ძმად ჩემდა. ეს კი ლაპარაკობს, რომ ვითარებითი ბრუნვა მსაზღვრელად აღებულ კუთვნილებით ნაცვალსახელებს ჩვეულებრივ არა აქვთ, ამიტომ ამათგან სესხებაზე არც შეიძლება ლაპარაკი. სადაც კი ასე თუ ისე გვხვდება ვითარებითი, საზღვრულად მათ ჩვეულებრივ აქვთ

საწყისის ფორმები (დაფლავად ჩემდა, მიცემად ჩემდა, აღსრულებად ჩემდა), რომელთაც აქ სხვა შინაარსი აქვთ, ისინი არ შეიცავენ ჩვეულებრივი მსაზღვრელ-საზღვრულის გაგებას. ეს ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ ვითარებაში ჩვენ არა გვაქვს ნამდვილი მსაზღვრელ-საზღვრული, ისეთი, როგორიცაა სხვა ბრუნებებში ზემოთ წარმოდგენილი ფორმები. აღსანიშნავია, რომ თითქმის ყველა ბრუნებაში განმეორებული „მამა ჩემი“, „ისული ჩემი“, „დედა ჩემი“ (ამათ ჩვენ ყველა სხვა ბრუნებაში განგება არ ვცვლიდით სხვა მაგალითებით) ვითარებაში ან სულ არ გვხვდება, ან ძალიან იშვიათად გვხვდება; ასეთ შეხამებას ენა გაურბის და მათ სხვა ბრუნებით ცვლის. აღნიშნულში შეგვხვდა მაგალითი, სადაც **ჩემდა** ახლავს არსებითს სახელს: **სახელად ჩემდა** (მ. 18, 5 C), მაგრამ იგი აქ უცნაურად გამოიყურება (რომელმან შეიწყნაროს ყრმა ერთი ესევეთარი **სახელად ჩემდა**, მე შემწყნაროს) და ამიტომაც, რომ სხვა ხელნაწერებში (ვევლან ერთიანად) შეცვლილია მოქმედებითი: **სახელითა ჩემითა**. ასეთივეა აგრეთვე იქვე არსებული ფორმები: **მამად თქვენდა** ნუვის ხადით, მ. 23, 9 C; არს **მამად ჩუენდა** აბრაამი, ლ. 3, 8 C. რომელთაგან პირველი სხვა ხელნაწერებში ისევ მოქმედებითითაა შეცვლილი, მაგრამ მსაზღვრელი აღარ ახლავს (**მამით** ნუვის ჰხადით, DE და სხვა.), ხოლო მეორეს სახელობითი ენაცვლება, მსაზღვრელი აქაც აღარ გვაქვს (ის პირის სახელად არის წარმოდგენილი და კონსტრუქციაც სხვანაირია: **მამა** გვეს ჩუენ აბრაამი, DE და სხვა). ისეთ ფორმებს კი, სადაც საზღვრულად საწყისია წარმოდგენილი (შეპყრობად ჩემდა, განწყვედად ჩემდა, განკურნებად ჩემდა და სხვა შრავალი), მაინც ზმნისაჲს მივყავართ და აქ მსაზღვრელ-საზღვრულის ჩვეულებრივს ტიპზე ზედმეტია ლაპარაკი. ამიტომ აქ ამნაირ მაგალითებს აღარ დავასახელებთ.

წოდებითი: მამო ჩემო, მ. 26, 39; ღმერთო ჩემო, მ. 27, 46; მამო ჩუენო, მ. 6, 9; ლ. 11, 2; მამო, მამო, ეტლო ისრაელისაო და მგდარო მისო, 4 მეფ. 2, 12; 13, 14.

მრავლობითი რიცხვი

სახელობითი: მეგობარნი ჩემნი, ი. 15, 14; მოწყაენი შენი, მ. 9, 14; სანთელნი ჩუენნი, მ. 25, 8; მტერნი თქუენნი, მ. 5, 44; თუალნი მისნი, ლ. 6, 20; მწყემსნი იგი მათნი, მრ. 5, 14.

მოთხრობითი: იხილეს თუალთა ჩემთა მაცხოვარებად შენი, ლ. 2, 20; ნათესავთა შენთა და მღვდელთ-მოძღუართა მომცეს მე შენ, ი. 18, 35; მამათა მათ ჩუენთა ჰამეს მანანად იგი, ი. 6, 31 C; მამათა თქუენთა მოწყდნეს ივინი, ლ. 11, 47; მოუვლნენს დათა მისთა იესუს, ი. 11, 3; პრჭუეს მათ უფალთა მათთა, ლ. 19, 33.

შეცემითი: გეტყვ თქუენ, მეგობართა ჩემთა, ლ. 12, 4; ჰვამ დაჰკრიბე მოციქულთა შენთა, მ. 23, 37 C; ვითარცა ჩუენ მოუტევეთ თანამდებთა ჩუენთა, მ. 6, 12; თაეთა შინა თქუენთა, ი. 5, 39; ანგელოზთა მისთა უბრძანებეს შენთს, მ. 4, 6; უბანთა ზედა დაჰსდებდეს უძღურთა მათთა, მრ. 6, 56.

ნათესაობითი, მრავლობითის ნათესაობითში სათანადო ფორმებზე ჩვეულებრივ იხმარება თანდებულით, რომელიც შეიძლება ახლდეს მსაზღვრელსაც და საზღვრულსაც:

სახლელთა ჩემთაგან, ლ. 9, 61; თელთაგან შენთა, ლ. 19, 42; სიტყუთა შენთაგან, მ. 12, 37; შეილთა ჩუენთა ზედა, მ. 27, 25; ესნად მტერთა ჩუენთაგან, ლ. 1, 71 C; ყურთა მიმართ თქუენთა, ლ. 4, 21; სულთა თქუენთათჳს, მ. 6, 25; საკრეულთაგან მისთა, ლ. 13, 16; ნაყოფთა მისთაგან, ლ. 12, 15; განვიდა ჯელთაგან მათთა, ი. 10, 39; საქმეთა მათთაებრ, მ. 16, 27.

მოქმედებითა და ვითარებითში საზოგადოდ არსებითი სახელებიც იშვიათად გვხვდება, მსაზღვრელი ნაცვალსახელები მით უმეტეს. მაგრამ არის კი საერთოდ. აქ დავასახელებ მოქმედებითის ერთ მაგალითს:

ხოლო ბრძენთა მიიღეს ზეთი ჭურჭერთა მათთა სანთელთა მათთა თანა, მ. 25, 4 BM.

წოდებითი: შეილნთ ჩემნთ, ი. 13, 33 C.

ზემოთ წარმოდგენილი მაგალითები ყველა ისეთია, სადაც მსაზღვრელ კუთვნილების ნაცვალსახელს მეორე ადგილი უჭირავს. ეს, როგორც ვთქვით, არის ძირითადი და გაბატონებული წყობა ძველი ქართულისათვის. მაგალითების აბსოლუტური უმრავლესობა ამ რიგით გვხვდება.

გვხვდება შებრუნებული წყობის ნიმუშებიც, მაგრამ ასეთი შემთხვევები ერთობ მცირეა და აქა-იქ შეიძლება ვიმოვოთ იშვიათად. აქ დავასახელებ მაინც ორიოდე ნიმუშს:

ჩემი საქმელი, ი. 4, 34 C; შენი საქსენებელი, ივანე. 41, 1; თუხი იგი ეპისკოპოსი, პარხ. 1207; მათი წმად, მრ. 12, 28 C; მისი გულისწმის-ყოფა იგი, ლ. 2, 47; ჩუენნი ლოცვანი, თარგმ. გამოცხ. 16, 7 და სხვა.

ამდენ ხანს ჩვენ საუბარი გექონდა ისეთ შემთხვევებზე, როცა სახელს ახლავს ერთი მსაზღვრელი—კუთვნილებითი ნაცვალსახელი. მაგრამ შესაძლებელია ამ ნაცვალსახელთან ერთად წარმოდგენილი იყოს კიდევ სხვა მსაზღვრელი—ზედსართავი, მიმღება. ასეთ შემთხვევაში არსებითს უშუალოდ ერთვის კუთვნილებითი ნაცვალსახელი, ზედსართავი ან სხვა მსაზღვრელი ამის შემდეგლა მოდის, მაგალითად: ალექსანდრე თუხი წმინდაჲ, ლ. 1, 72 C.

თუ ასეთი მსაზღვრელი არსებითს თავში ერთვის, რაღი იგოვია: ჯერ ზედსართავი, შემდეგ კუთვნილებითი ნაცვალსახელი და შემდეგ არსებითი. მაგალითად: ახალსა მას მისხა საფლავსა, მ. 27, 60.

აქედან ჩანს, რომ არსებითი და კუთვნილებითი ნაცვალსახელი მჭიდროდ არიან ერთმანეთთან დაკავშირებული, მათი გათიშვა და შუაში სხვა მსაზღვრელის ჩართვა შეუძლებელია.

განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი მსაზღვრელად

განსაზღვრებით ნაცვალსახელთაგან აქ ჩვენს ყურადღებას იქცევს ორი წყვილი: თითოეული და თავადი, ერთი მხრივ, და ყოველი და სხუაჲ, მეორე მხრივ.

თითოეული ერთვის არსებობის სახელს მხოლოდ წინ და ბრუნვის ჩვეულებრივი წესით: თითოეული ხს, თითოეულთან ხეშან, თითოეულსა ხესა და სხვა. მას, როგორც ვხედავთ, არა აქვს მრავლობითი.

თავადი მხოლოდ წინ ერთვის სახელს. მისი თავისებურება ისაა, რომ ის მსაზღვრელად ანლაგს მხოლოდ ადამიანის სახელს და არასოდეს საზოგადო სახელს, მაგალითად: თავადი დავით ეტყუას მას უფლით, მრ. 12, 37 C; თავადი იესო შეიხალა მათ, ლ. 24, 15; თავადმან პერადე მოაგლინა, მრ. 6, 17 C; თავადსა იოვანეს ემოსა, მ. 3, 4. მრავლობითი ამასაც არ გააჩნია, ეს აღნიშნული გვექონდა ზემოთ და აქვე თქმულიდანაც ჩანს, რომ, რაკი ის მხოლოდ ადამიანის სახელებს ერთვის, ხოლო ადამიანის სახელებს მრავლობითი რიცხვი არა აქვთ, არც თავადს უნდა ჰქონდეს რგი. სხვა მხრივ მისი ბრუნება ჩვეულებრივი წესით ხდება და რაიმე თავისებურებას არ შეიცავს.

ყოველი ძალიან გავრცელებული სიტყვაა ძველ ქართულში. ის იხმარება დამოუკიდებლადაც და სხვა სახელის მსაზღვრელადაც. დამოუკიდებლად ხმარების შესახებ უკვე გვექონდა ზემოთ ლაპარაკი (გვ. 531—533). ყოველი სხვა სახელის მსაზღვრელად ძალიან ხშირად იხმარება. გვხვდება საზღვრელის წინაც და შემდეგაც. მაგრამ გაცილებით უფრო ხშირია ის შემთხვევები, როცა ეს სიტყვა საზღვრელის წინ დგას: ყოველი ერთ, მრ. 11, 18; ყოველმან ერთმან, მ. 27, 25; ყოველსა დაბადებულსა, მრ. 16, 15; ყოველისა სიმართლისა, მ. 3, 15 C; ყოველითა გულითა, მ. 18, 35.

გასაგები მიზეზის გამო არ გვხვდება წრფელობითი. მაგრამ როცა ამ სიტყვას მთელის მნიშვნელობა აქვს, მაშინ ეს ბრუნვაც ჩვეულებრივად მოეპოვება და ძალიანაც გავრცელებულია, მაგალითად: რაჟსათჳს სდგათ თქუნ აქა დღე ყოველ უკმად, მ. 20, 6 (= რატომ სდგახართ თქუნ აქ მთელ დღეს უსაქმოდ); დამე ყოველ დაეშუერთი, ლ. 5, 5. აღსანიშნავია, რომ ყოველი ამ შემთხვევაში საზღვრელის შემდეგია მოქცეული¹.

არ გვხვდება აგრეთვე ეითარებითიც. ამასაც აქვს თავისი მიზეზი: ეითარებითის ფორმა ყოველად და ნაწილაკიანი ყოველადვე ზმნიზილად არის ქცეული და სხვა მნიშვნელობით იხმარება, ესაა ჩვეულებრივი: ზულ, მთლად, სრულიად, სრულებით. ამიტომ ეს სიტყვა ჩვეულებრივი მსაზღვრელის რიგიდან ამოსულია და ცალკე იხმარება როგორც დამოუკიდებელი (ზმნიზილად).

არ გვხვდება წოდებითიც. მაგრამ ეს უკვე ნაცვალსახელითა უმრავლესობის დამახასიათებელი თვისებაა და მართო ყოველს არ ეხება.

მრავლობითი გვაქვს ჩვეულებრივი სახით, ოდონდ მარტლ ნარ-თანანო, არსად არა ჩანს ეზიანი: ყოველნი განსაცდელნი, ლ. 4, 13; ყოველთა მოწაფეთა თქუნს, მ. 26, 35 C. აღსანიშნავია, რომ როცა ყოველი მრავლობითშია,

¹ ნ. ყოველის ასეთი მნიშვნელობის შესახებ ა. შანიძის გამოკვლევა: ზნათელის ცხოვრების ერთი ადგილის გაგებისათვის; საქ. მეცნ. აკად. შობბე, ტ. V, № 9, 1944, გვ. 939—944.

მაშინ მას უფრო შეუძლია დამოუკიდებლად იდგეს და საზღვრულის დანა-
შითს არ წარმოადგენდეს.

როგორც აღვნიშნეთ, იშვიათად ყოველი შეიძლება საზღვრულის შემ-
დეგაც მოგვევლინოს, მაგალითად: ქალაქებსა ყოველსა, მ. 9, 35 (მაგრამ:
ყოველსა ქალაქებსა და დიხნებსა, ლ. 10, 11); დანი მაგისნი ყოველნი, მრ.
ბ. 3 და სხვა. მაგრამ ამათი შემთხვევები, კიდევ ვიპოვებთ, ძალზე მცო-
რეა და სრულებით არაა დამახასიათებელი ძველი ქართულისათვის. ძვე-
ლი ქართულისათვის ბუნებრივი და ნორმალური წუბაა—ყოველი წინ
უსწრებდეს საზღვრულს და არა მოსდევდეს მას.

სხუა-ც, როგორც ყოველი, იშვიათად დამოუკიდებლადაც და სხვა
სახელის მსახურელადაც. როცა ეს **სხუა** მსახურელია, **თითქმის ყოველ-**
თვის საზღვრულის წინ დგას. იბრუნება იგი ისე, როგორც დამოუკიდებლად
შმაგრებისას, რასაც ზემოთ უკვე გავეცანით; აქვს მრავლობითი რიცხვი,
კერძოდ, ებიანი მრავლობითიც.

აქ ვუჩვენებთ ამ სიტყვის ბრუნების ფორმებს.

მხოლოდითი რიცხვი

სხუა დერ იქმნა წინაშე მათსა, მრ. 9, 2 C; **სხუა** ნაე არა იყო მუნ.
ი. 5, 22 C; **სხუაცა** ცხოვარ არიან ჩემნი, ი. 10, 16 C; **სხუა** მცნებაა, მრ.
12, 31; **სხუაცა** ნაგები, მრ. 4, 36; რომელნი **სხუა**მან არაგინ კმნა, ი.
15, 24; **სხუასა** იგავსა ეტყოდა, მ. 13, 31; წარვიდეს **სხუასა** დებასა, ლ.
9, 56; **სხუასა** ერისა სიმრავლეს (იყო), ლ. 6, 17. რაათი... **სხუ** ვნით წარვი-
დენ სოფლად თჳსა, მ. 2, 12; გამოეცხადა **სხუთა** ხატითა, მრ. 16, 12;
იცვალა მათ წინაშე **სხუად** დერად, მ. 17, 2; იცვალა **სხუად** ხატად
წინაშე მათსა, მრ. 9, 2.

წოდებითი არა აქვს, როგორც ბევრ სხვა ნაცვალსახელს.

მრავლობითი რიცხვი

როგორც ვთქვით, აქ გვხვდება ებიანი მრავლობითის ფორმა: **სხუე-**
ბიცა მრავალნი დედანი... (შეუდგეს მას), მრ. 15, 41 C. **სხუება-ცა** „დედა-
ნის“ მსახურელია, ამ უკანასკნელის მსახურელია აგრეთვე „მრავალნი“,
პირველი მსახურელი წარიან საზღვრულს ებით უთანხმდება (**სხუ-ებ-ი-ცა**
დედა-ნ-ი), მეორე კი წარით (მრავალ-ნ-ი დედა-ნ-ი). DE-ში ეს უჩვეულო
ფორმა ძველი ქართულისათვის ზეუღლებრივი წარიანი მრავლობითით არის
წარმოდგენილი (**სხუანიცა**). წარიანი მრავლობითის სხვა მაგალითებია:
სხუანი ორნი ძმანი, მ. 4, 21; **სხუანი** შონანი, მ. 21, 36 და სხვა.

ირიბი ბრუნვების მაგალითებია:

სხუათა მათ კაბუკთა შეიპყრეს იგი, მრ. 14, 51; ენაწი იგი მისცეს
სხუათა ქუეყანის-მოქმედთა, მ. 21, 41; არა **სხუათა** მათ შწართა თანა იდგა,
ი. 20, 7 C.

როდესაც ერთ საზღვრულთან ამ **სხუა**-სთან ერთად მსახურელად
რიცხვითი სახელიც არის წარმოდგენილი, რიგი თავისუფალია: შეი-
ძლება **სხუა** უსწრებდეს რიცხვითს სახელს, შეიძლება მოსდევდეს მას,

მაგალითად: ამა **სხუა** ხუთი ქანქარი შეესძინე, მ. 25, 22, მაგრამ: გეცლმან მან შენმან **სუთი**ა სხუა სანწორი ყო, ლ. 19, 18.

როგორც ვხედავთ, განსაზღვრებითი ნაცვალსახელები საზღვრულს წინ დაერთვის. ასეა ზოგი მათგანი ყოველთვის (თითოეული, თავადი), ზოგი კი თითქმის ყოველთვის (სხუა), ან აბსოლუტურად უმრავლეს შემთხვევაში (ყოველი).

განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი მსაზღვრელად

განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელებიდან მსაზღვრელად გამოყენებულია **ვინმე**, **რამდენიმე** და **ზოგი** სხვა. ამათგან ყველაზე ხშირად გვხვდება **ვინმე**.

ვინმე

ნაწილობრივ ამ **ვინმე**-ზე, როგორც მსაზღვრელზე, ნაწილობრივ დაკავშირებით გვექონდა ლაპარაკი. აქ დაეუწმეტებო შემდეგს.

ვინმე, როგორც მსაზღვრელი, შეიძლება საზღვრულს წინაც დაერთოს და **ბოლოსაც**. უფრო მეტად წინ არის თუ ბოლოს, ამაში მნიშვნელობა აქვს რიცხვსა და ბრუნვებს: მხოლოდობის რიცხვში **ვინმე** უმეტესად საზღვრულის შემდეგაა (დედაკაცი ვინმე), მაგრამ თუ ეს **ვინმე** მრავლობის რიცხვში დასმულ საზღვრულს ახლავს, მისი ადგილი უმეტესად საზღვრულის წინაა (იყვნენ ვინმე წარმართნიც); სახელობითში, მიცემითსა და ნათესაობითში **ვინმე** უმეტესად მოხდევს საზღვრულს, მოთხოვნილობითში, პირობით, უფრო ხშირად უსწრებს მას წინ, ასე რომ, საზღვრულის მიმართ **ვინმეს** ადგილი მტკიცედ განსაზღვრული არ არის. მოვიყვანოთ მაგალითები.

ა) **ვინმე** მოხდევს საზღვრულს: დედაკაცი ვინმე, მ. 9, 20; კაცი ვინმე, ლ. 10, 30; შჯულის-მეცნიერი ვინმე, ლ. 10, 25; კაცმა ვინმე, მრ. 12, 1; ლ. 9, 38; 14, 16; მტევალმა ვინმე, ლ. 22, 56 C; კაცსა ვისმე, მ. 21, 28; ლ. 15, 11; კაცისა ვისგანმე განაძო ეშმაკი, ლ. 11, 14; ასის-თავისა ვისმე მონაჲ სნეულ იყო, ლ. 7, 20.

ბ) **ვინმე** უსწრებს საზღვრულს:

ვინმე კაცი, მ. 18, 12 C; ესმა ვისმე დედაკაცსა, მრ. 7, 25.

ვინმე შეიძლება ახლდეს ადამიანის სახელსაც: იყო ვინმე ბარაბა, მრ. 15, 7; ხუმონ ვინმე კვინელი, მრ. 15, 21, ლ. 23, 26.

როგორც აღნიშნული გვექონდა, **ვინმე** ახლავს აგრეთვე მრავლობის რიცხვში დაკავშირებულ საზღვრულსაც. აღსანიშნავია, რომ ასეთი უცნაური შეთანხმება გვხვდება მხოლოდ სახელობის ბრუნვაში. თუ რატომ ხდება ეს, ვცადეთ აგვეხსნა შემოთ (გვ. 506, 510, 536 და სხვა.); მაგალითები:

იყვნენ ვინმე მუნ შწიგნობართაგანნი, მ. 9, 3; იყვნენ ვინმე დედანიცა, მრ. 15, 40; იტყოდეს ვინმე იერუსალიშმელთაგანნი, ი. 7, 25.

ვინმე ამ შემთხვევებში განუსაზღვრელობას აღნიშნავს. ის უცნობ პირზე მიუთითებს, დღევანდელი ქართულით იქნება ვიღაცა. ამ მნიშვნელობის

გასაძლიერებლად შეიძლება ეს **ვინმე** დაერთოს სახელს, რომელსაც ახლავს განუსაზღვრელი ნაწევარი **ერთი**. უფრო ხშირად **ერთი** უსწრებს **ვინმე**-ს. აშვითად მოქცევა მას. ყველაზე ხშირად ამას ადგილი აქვს მოთხრობითში. მაგალითები: **ერთმან ვინმე** წინაშე-მდგომელმან იპადა მახული, მრ. 14, 47; **ერთმან ვინმე** მოწადეთა მისთავანმან პრტუა მას, მ. 8, 21 C; მაგრამ: თქუა **ვინმე ერთმან** მოწადეთა მისთავანმან, ი. 12, 4.

ვინმე სახელისაგან ხშირად გათიშულია სიტყვით ან სიტყვებით: უკუეთუ **ვინმე** პრტუას **კაცმან** მამასა თვსა, მრ. 7, 11 C; იყო **ვინმე** მუნ ღედუკაცი, მრ. 5, 25; ჰკითხა **ვინმე** მას მთავარმან და პრტუა, ლ. 18, 18.

ზოგჯერ **ერთი** და **ვინმე** გათიშულია: **ერთი** ხოლო **ვინმე** ქაბუღი მიჰსდევდა მას, მრ. 14, 51.

ვინმე ხშირად არის შეჭრილი ზმნაში (ტმესი): მას აქვს ადგილი დასაკუთრებულ ზმნისწინსა და ზმნის დანარჩენ ნაწილს შორის:

მო- **ვინმე** -ეგებულა კაცი ქალაქისაგან, ლ. 8, 27; მო- **ვინმე** -უტდეს მას თამსა შინა სადუეველნი, ლ. 20, 27.

ყველა აღნიშნულ შემთხვევაში, როგორც ენახეთ, **ვინმე** ბრუნების თვალსაზრისით სრულიად ისე იცვლება, როგორც **ვინ** ან როგორც იგივე **ვინმე**, დამოუკიდებლად აღებული.

რამე

რამე-სთან ერთად გვხვდება **რამეც**, მაგრამ არ უნდა ვიფიქროთ, რომ **რამე** სახელობითი ბრუნვია და **რამეც** — წრფელობითი. არა: **რამე** უბრალო გამარტივებული, ა-დაკარგული ფორმაა, რომელიც სწორედ სახელობითშია წარმოდგენილი: არა იხილოს **რამე** მამისაგან საქმე, ი. 5, 19 D. აქ **რამეც**-კა და **საქმეც**-კ სახელობითშია: იხილოს მან იგი: პირდაპირი ობიექტი და მისი მსახურელი II სერიის გარდამავალ ზმნასთან სახელობითში უნდა იდგეს. სწორედ სახელობითის ფორმით არის მოცემული ეს სიტყვები E-ში: **რამეც... საქმე**.

ზოგჯერ საქმე შებრუნებულადაც გვხვდება: **რამე** წრფელობითში დაყენებული სახელის მსახურედად არის გამოყენებული: შებრუნდეს და თქუეს, ვითარმედ: **ხალუარ რამე** არს, მ. 14, 26; მრ. 6, 49. ამ შემთხვევაში ა გამოყენებული სახითაა შერჩენილი ამ სიტყვაში (რა-მე) და ამიტომ შესაძლებელი გამხდარა მისი გამოყენება წრფელობითთანაც.

რამე ერთვის საზღვრულს წინაც და შემდეგაც, მაგრამ უფრო გავრცელებულია მისი ნმარება საზღვრულის შემდეგ.

მიცემითში ეს სიტყვა უფრო მარტივი ნიშნით გვხვდება (რა-მე), ნათესაობითში — მარტივითაც და გაფრცობილითაც (ემფატიკური ა-თი: რა-მ-მე, რა-მ-ს-მე). მრავლობითის ფორმები, რასაკვირველია, მას აქაც არა აქვს. ახლა ვნახოთ მაგალითები:

სახელ ობიითი: ჩუენებად **რამე**, ლ. 1, 22; ადგილი **რამე**, ლ. 11, 36; ბოროტი თუ **რამე** ეთქუ, ი. 18, 23 C. მაგრამ: **რამე** ბოროტი, მრ. 11, 25; **რამე** სიტყუად, ლ. 20, 20.

მიცემითი: საუცარს რასმე ჰგონებდეს, მრ. ნ. 49 C; უმზირდეს მას პოენად რასმე სიტყუასა, ლ. 11, 54.

ეს უკანასკნელი მაგალითი იმითაა საინტერესო, რომ მსაზღვრელს მიცემითის ნიშნად მხოლოდ ხ აქვს (რა-ხ-მე), საზღვრულს კი ხ-ა (სიტყუა-ხ-ა). თავთავის რიგზე ორივე სწორია: პირველს სწორედ ხანი უნდა, რადგან ის ნაცვალსახელია, მეორეს—ხ-ა, რადგან ის საზოგადო არსებითი სახელია. მართო ხანის დაცვაში მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს მე ნაწილას, რომელიც უშლის ხელს ემფატიკური ა იქნეს შეტანილი შიგნით. სხვა შემთხვევებში (უნაწილაკოდ), როგორც ვნახეთ, გვაქვს ანიანი ფორმებიც (რა-ს-ა). ამიტომ მოსალოდნელი იყო რა-ხა-მე-ც.

ნათესაობითი: რომელი-იგი აღჰრეხაოჯს რაჰსმე... შეყენებულ იყო საპყრობილესა შინა, ლ. 23, 19 C. აქაც ისეთივე მდგომარეობა გვაქვს, როგორც ზემოთ ვნახეთ: მსაზღვრელს ჰს ნიშანი აქვს, საზღვრულს—იხ-ა. მიზეზი იგივეა. მაგრამ აქვეა ისეთი შემთხვევა, როცა იმავე მსაზღვრელს აქვს ნათესაობითის სრული ნიშანიც: ჰსწადოდა ხილვად რაჰსმე სასწაულისა ყოფად მისვან, ლ. 23, 8; ნაზარეთით შესაძლებელ არსა კეთილისა რაჰსმე ყოფად, ი. 1, 46.

რომელიმე

რომელიმე ჩვეულებრივ ცალკე იხმარება, მაგრამ ზოგჯერ მსაზღვრელადაც გვევლინება. ის ხან საზღვრულის წინაა, ხან—მის შემდეგ. საზღვრულის წინ უმეტესად მხოლობითშია, საზღვრულის შემდეგ—მრავლობითში. ბრუნების მხრივ ის სულ ისე იბრუნვის, როგორც რომელი ან თვით რომელიმე, ცალკე მდგარი. მაგალითები:

დაბასა რომელსამე, ლ. 10, 38; ადგილსა რომელსამე, ლ. 11, 1; რომელინიმე მუნ მდგომარენი ეტყოდეს მათ, მრ. 11, 5 C; მიუგეს მას რომელთამე მწიგნობართავანთა, მ. 12, 38 C; რომელთამე მუნ მდგომარეთა ესმა ესე, მ. 27, 47.

უარყოფითი ნაცვალსახელი მსაზღვრელად

კიდევ უფრო ნაკლებად გვხვდება მსაზღვრელად უარყოფითი ნაცვალსახელები. ესენი უფრო დამოუკიდებლად იხმარებიან. აქა-იქ მაინც გამოჩნდება ამ როლში არავინ, არაჲ, არარაჲ. ისეთ შემთხვევაში მათი რიგი თავისუფალია: ხან საზღვრულის წინ დგას, ხან—მის შემდეგ. ამ ნაცვალსახელების ბრუნება ისეთივეა, როგორც სათანადო კითხვითი ნაცვალსახელებისა. რომელთაგანაც არიან ნაწარმოები (ვინ, რა), ანდა სულ იმგვარი, როგორცაც გვიჩვენებს თვით ეს არავინ, არაჲ, არარაჲ დამოუკიდებლად ხმარებისას. ამიტომ აქ ორიოდ მაგალითის მოყვანით დავკმაყოფილდებით.

არავინ

არავინ წინაწარმეტყუელი შეწყნარებულ არს თჳსსა სოფელსა, ლ. 4, 24; არავინ მონაშან შეუძლის ორთა უფალთა მონებად, ლ. 16, 13 C; არავის მონახა კელ-ეწიფების ორთა უფალთა მონებად, იქვე DE.

ზოგჯერ მსახურელი გათიშულია საზღვრულისაგან სიტყვით ან სიტყვებით: ესე არავინ ცნა ინაწით-მუდღომარეთაგანმან, ი. 13, 28.

არაჲ

არაჲ ბრალი ეპოვე ამის თანა, ლ. 23, 22 C; იოვანე სასწაული არაჲ კმნა, ი. 10, 41 D. როცა ეს არაჲ (←არარაჲ) უშუალოდ ზმნასთან არის მოხვედრილი, ის კაცს ისეც შეუძლია გაიგოს, თითქოს უკუთქმითი ნაწილაკი იყოს: იოვანე სასწაული არაჲ კმნა, მაგრამ ამ შემთხვევაში არაჲ=არარაჲ, რაც არის კიდევ წარმოდგენილი E-ში (შდრ. ამას გარდა რუს. თარგმანი: Иоанн не сотворил никакого чуда).

ზოგჯერ გათიშულია მსახურელი და საზღვრული ზმნით ან სხვა სიტყვებით: არას ეპოვებ ბრალსა კაცისა ამის თანა, 23, 4 C; მე ბრალსა მის თანა არას ეპოვებ, ი. 19, 4 C.

არარაჲ

არარაჲ ზრუნვაჲ გიც ვისთვისე, მრ. 12, 14; არარას ბრალსა ეპოვებ კაცისა ამის თანა, ლ. 23, 4.

7. არსებითი სახელი მსახურელად

არსებითი სახელის მსახურელად შეიძლება მოგვევლინოს მეორე არსებითი სახელი, აქ ჩვენ მხედველობაში გვაქვს არა ნათესაობითში დასმული (შართული) არსებითი სახელი (ძელი სახელი), რომელზედაც ქვემოთ სტეციალურად გვექნება საუბარი, არამედ საზღვრულთან ბრუნვაში შეთანხმებული არსებითი სახელი, რომელიც იმავე ბრუნვაში დგას, რომელშიც საზღვრული იმყოფება. ასეთ შემთხვევაში საზღვრული ჩვეულებრივ ადამიანის სახელს წარმოადგენს, ნოლო მისი მსახურელი პროფესიის, თანამდებობის, წარმომადგენლობის (სადაურობისა) და სხვა წოდების აღმნიშვნელი სიტყვაა, როგორიცაა, მაგალითად: მეფე (პეროდი მეფე), კეისარი (ნე-რონ კეისარი), პატრიარქი (პეტრე პატრიარქი), მღვდელი (ეზრა მღვდელი), ვატიკოსი (დემეტრე ვატიკოსი), წინაწარმეტყუელი (ესაია წინაწარმეტყუელი), მთავარი (მაქსიმოს მთავარი), არიმათიელი (იოსებ არიმათიელი), ნაზარეველი (იესუ ნაზარეველი) და სხვა. ასეთ სინტაქსურ წყვილებს ა. შანიძე სახელ-გვარულ სინტაგმებს უწოდებს¹.

რიგი ამნაირი სინტაგმებისა ჩვეულებრივ ასეთია: წინ დგას ადამიანის სახელი (საზღვრული), მას მოსდევს საზოგადო სახელი (მსახურელი), მაგა-

¹ ა. შანიძე, გრამატ. საფუძვ. გვ. 89.

ლითად: ჰეროდე მეფე, ტროილე პატრიკი, აღრნერსე ჯპატოსი, მარიამ მაგდალენელი და სხვა. ეს, როგორც ცნობილია, ძველი ქართულისათვის ბირდაპირ წყობად ითვლება. იშვიათად გვაქვს შებრუნებული წყობის ნიმუშებიც, მაგალითად: ჰრქუეს მეფესა ნაბუქოდონოსორს (დანიელ 3, 16). ბრუნების თვალსაზრისით დიდი განსხვავებაა ამ ორი წყობის სახელებს შორის და ისინი ცალ-ცალკე უნდა განვიხილოთ.

ბირდაპირი წყობა

როდესაც ადამიანის სახელი (საზღვრული) წინაა და მას მოსდევს საზოგადო სახელი (მსაზღვრელი), ეს უკანასკნელი იბრუნვის საერთო წესით; რაც შეეხება საზღვრულს (ადამიანის სახელს), ის ჩვეულებრივ უცვლელია ყველა ბრუნვაში, მაგალითად:

წრფ.	ჰეროდე მეფე	მარკოზ	მახარებელ
სახ.	ჰეროდე მეფე	მარკოზ	მახარებელ-ი
მოთხ.	ჰეროდე მეფე-მან	მარკოზ	მახარებელ-მან
მიც.	ჰეროდე მეფე-სა	მარკოზ	მახარებელ-სა
ნათ.	ჰეროდე მეფე-ისა	მარკოზ	მახარებელ-ისა
მოქმ.	ჰეროდე მეფე-ითა	მარკოზ	მახარებელ-ითა
ვით.	ჰეროდე მეფე-დ	მარკოზ	მახარებელ-ად
წოდ.	ჰეროდე მეფე-ო	მარკოზ	მახარებელ-ო

მაგრამ ამნაირი გამარტივებული ბრუნება საზღვრულისა მეორეული მოელენა უნდა იყოს, თავიდანვე საზღვრულიც იბრუნებოდა ისე, როგორც ის დამოუკიდებლად, ცალკე აღებული იბრუნება¹. აქ არსებითად საქმე ეხება მხოლოდ ორ ბრუნვას: მიცემითსა და ნათესაობითს. სხვა ბრუნვებს არც ცალკე ბრუნებისას ჰქონიათ ნიშანი, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ მოქმედებითსა და (უფრო ნაკლებად) ვითარებითში მათი ბრუნების მეტად იშვიათ შემთხვევებს. დანარჩენი 4 ბრუნვა (წრფ., სახ., მოთხ., წოდ.) ცალკე ბრუნებისასაც მხოლოდ ფუძის სახით იყო მოცემული, მიცემითსა და ნათესაობითში კი, როგორც ვთქვით, ადამიანის სახელს სახელ-გვარულ სინტაგმაშიც უნდა ჰქონოდა ნიშანი, მაგრამ იგი შემდეგ ჩამოსცილდა, ძველ ქართულში ჩვენ გვაქვს შემთხვევები, როცა ეს ბრუნვები სათანადო ნიშნებითაა წარმოდგენილი. განსაკუთრებით უნდა ითქვას ეს მიცემითის შესახებ: მიცემითში ბრუნვის ნიშნადი ფორმები (ჰეროდეს მეფესა) თითქმის მეტია, ვიდრე უნიშნოები (ჰეროდე მეფესა). თქმულის მიხედვით ამნაირი საზღვრულ-მსაზღვრელის ბრუნების სქემა ასეთი იქნებოდა:

¹ ა. შანიძე, ძვ. ქართ. ენა, გვ. 292.

წრფ.	პეროდე	მეფე	მარკოზ	მახარებელ
სახ.	პეროდე	მეფე	მარკოზ	მახარებელ-ი
მოთხ.	პეროდე	მეფე-მან	მარკოზ	მახარებელ-მან
მიც.	პეროდეს	მეფე-ს-ი	მარკოზ-ს	მახარებელ-ს-ი
ნათ.	პეროდეს	მეფე-ის-ი	მარკოზ-ის	მახარებელ-ის-ი
მოკმ.	პეროდესთ	მეფე-ით-ა	მარკოზ-ით	მახარებელ-ით-ა
	(ურთ)			
ვით.	პეროდედ	მეფედ	მარკოზ-ად	მახარებელ-ად
წოდ.	პეროდე	მეფე-ო	მარკოზ	მახარებელ-ო

განვიხილოთ მაგალითები ცალკე ბრუნვების მიხედვით.

წ რ ფ ე ლ ო ბ ი თ ი

საზღვრულ-მსაზღვრელი წრფელობითში ერთად არ შეგვხვედრია, მაგრამ ცალ-ცალკე ორივე გვხვდება, მაგალითად, ამ წყვილიდან: **იესუ ნაზარეველი**, იესუ წრფელობითი იქნება ამ წინადადებებში: შეეს ძმ და უწოდოიან სახელი მისი **იესუ**, მ. 1, 21; რომელსა ჰრქვან **იესუ**, ი. 9, 11. შდრ, რომელთაცა **მოციქულ უწოდა**, ლ. 6, 13; რომელსა ჰრქვან **ბეთლემ**, ლ. 2, 4. **ნაზარეველი** გვხვდება წრფელობითში: **ნაზარეველ** ეწოდოს, მ. 2, 23.

ასე რომ, საესებით შესაძლებელია სახელ-გვარული სინტაგმები წრფელობითშიც მოგვევლინოს.

ს ა ხ ე ლ ო ბ ი თ ი

სახელობითში მხოლოდ ერთი სახით გვევლინება ყველა ამნაირი საზღვრულ-მსაზღვრელი. საზღვრულს არ ექნება ბრუნვის ნიშანი, მსაზღვრელს ყოველთვის ექნება იგი. მაგალითები (უწინადადებოდ, მაგრამ ადგილის ჩვენებით): პავლე იპატოსი, კიმ. 1, 82, 18; გრიგოლ მეფე, იქვე, 69, 33; ტროილე პატრიკი, იქვე, 71, 16; ნერონ კეისარი, PO, 105, 5; ანა წინაწარმეტყუელი, ლ. 2, 36; იესუ ნაზარეველი, მ. 27, 37; იოვანე ნათლის-მცემელი, მ. 3, 1; იოსებ არიმათიელი, მრ. 15, 43; იუდა ისკარიოტელი, მ. 10, 4; მათეოზ მეზუერძ, მ. 10, 3; მარიამ მაგდალენელი, მ. 27, 56; ნეშან ასური, ლ. 4, 27; სიმონ კანანელი, მ. 10, 4; პეროდე მეფე, მრ. 6, 26 და სხვა.

მ ო თ ხ რ ო ბ ი თ ი

აქაც მხოლოდ ერთი სახით შეიძლება შეგვხვდეს ჩვენთვის საინტერესო საზღვრულ-მსაზღვრელი: საზღვრულს არ ექნება ბრუნვის ნიშანი, მსაზღვრელს—კი:

ტროილე მთავარმან, კიმ. 1, 70, 15; ეტჟანე პატრიკმან, იქვე, 70, 18; აკულა თარგმანმან, თუალთ. 10, 1; სოფონია მღდელმან, იერ. 29, 29; ნერონ კეისარმან, PO 100, 15; ესაია წინაწარმეტყუელმან, მ. 3, 3; იოვანე ნათლის-მცემელმან, ლ. 7, 20; იუდა სკარიოტელმან, ი. 12, 4 C; მარიამ მაგდალენ-

37. ი. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, სახელთა ბრუნება

მან, მრ. 16, 1; პეტრე პატრიარქმან, კიმ. I, 75, 33; თევდოსა იპატოსმან, იქვე, 82, 1; ჰეროდე მეფემან, მრ. 6, 22 და სხვა.

მიცემითი

მიცემითში, როგორც აღვნიშნეთ, გვაქვს შემონახული ორივე სახეობა: ძველი (ბრუნვის ნიშნით) და ახალი (ნიშნისმოკვეცილი).

პირველი ტიპის მაგალითები

პავლეს მოციქულსა, კიმ. I, 104, 3; მარკოს მახარებელსა, იქვე, 196, 9; გრიგოლს პატრიქსა, იქვე, 69, 30; პიროსს პატრიქსა, იქვე, 71, 2; პართამას ამირასა, რაფა 95, 4; ნათანს წინაწარმეტყუელსა, 2 მეფ. 7, 2; დავითს მეფესა, 2 მეფ. 11, 10; სალუქს მღღელსა, 3 მეფ. 1, 32; აბიათარს მღღელსა, 3 მეფ. 2, 26; საფანს მწიგნობართ-მოდღუარსა, 4 მეფ. 22, 8; ნაბუქოდონოსორს მეფესა, 2 ეზრა 1, 48; გესამს არაბიელსა, ნეემია 2, 19; იერემიას წინაწარმეტყუელსა, იერ. 32, 2; ორმიზდს მეფესა, პარხ. 703 ა; 709 ა; მარიამს წინაწარმეტყუელსა, მამ. სწავ. 375; აღრნერსეს ჯპატოსსა, დემეტრეს ჯპატოსსა (მცხეთის წარწ.); აღექსანდრეს მეფესა, მოქც. (ისტ. კრესტ. 267, 35); იესუს ნაზარეველსა ი. 18, 5, 7; იუდას სკარიოტელსა, მრ. 3, 19 C; კაიაფას მღღელ-მოდღუარსა, ი. 18, 24 C; მათეს მეზუერესა, მრ. 3, 18 C; მარიამს მაგდანელსა, მრ. 16, 9 E; ჰეროდეს მეფესა, მრ. 6, 14 და სხვა.

როდესაც საზღვრული და მსაზღვრელი გათიშულია რაიმე-სიტყვით, საზღვრულს (აღამიანის სახელს) ყოველთვის აქვს ბრუნვის ნიშანი, მას არ შეიძლება მოეკეცოს იგი: იესუს ეძიებთ ნაზარეველსა, მრ. 16, 6. ასეთივეა აგრეთვე ამ ტიპის მაგალითებიც: იუდას, სიმონისსა, სკარიოტელსა, ი. 13, 26.

მეორე ტიპის მაგალითები

ეზრა მღღელსა, 2 ეზრა, 8, 19; ესაია წინაწარმეტყუელსა, მრ. 1, 2; ტრაიანოს მეფესა, კიმ. 1, 130, 36; პეტრე პატრიქსა, იქვე, 69, 12; ნაბუქოდონოსორ მეფესა, დანიელ 2, 23; ნერონ კეისარსა, PO, 107, 18; ჰეროდე მეფესა, მ. 2, 3 და სხვა.

ნათესაობითი

ნათესაობითშიც ორი სახით გვხვდება საზღვრული (აღამიანის სახელი): ბრუნვის ნიშნით და უმისოდ. პირველი შემთხვევა იშვიათად არის, მეორე — ხშირად. განვიხილოთ ისინი ცალ-ცალკე.

პირველი ტიპის მაგალითები

პავლეს მოციქულისაგან, შუშ. 148, 14; ეზოსა კაიაფას მღღელ-მოდღუარსა, მ. 26, 3; (დღეთა მათგან) იოჰანეს ნათლის-მცემელისათა, მ. 11, 12 C; (დასა) მოხეს წინაწარმეტყუელისა, მამ. სწავ. 375.

როდესაც საზღვრულს თანდებული ახლავს, ცხადია, მას ბრუნვის ნიშანი ექნება:

იოვან^სსთჳს ნათლის-მცემელისა, მ. 17, 13; იესუ^სსთჳს ნაზარეველისა, ლ. 24, 19; ნაბუქოდონოსორის ზედა მეფისა, დანიელ 4, 26.

მეორე ტიპის მაგალითებია

ესაია წინაწარმეტყუელისა მიერ, მ. 3, 3 C; იერემია წინაწარმეტყუელისა თქმული, მ. 27, 9 C; უფროას იოვანე ნათლის-მცემელისა, მ. 11, 11; ჰეროდე მეფისა, ლ. 1, 5; პეტრე პატრიკისა, კიმ. I, 70, 8; ნათან წინაწარმეტყუელისა მიმართ, 2 მეფ. 7, 4; ორმიზდ მეფისა ზე, პარხ. 710 a; ნაბუქოდონოსორ მეფისა, იერ. 29, 3; მოსე წინაწარმეტყუელისათჳს, მამ. სწავ. 375; ნერონ კეისრისა, PO, 107, 2; აბიათარ მღვდელთ-მოდურისა ზე, მრ. 2, 26 E; აგუსტოს კეისრისაგან, ლ. 2, 1; დანიელ წინაწარმეტყუელისაგან, მ. 24, 15 C.

თქმული იგი ესაია წინაწარმეტყუელისა, მ. 4, 14; კეთროვნება ნემან ასურისა, კიმ. I, 243, 9; წიგნი იგი იოზ მართლისა, იქვე, 274, 36; ლუაწლ-ნი სტეფანე პირველ-მოწამისანი, PO 75, 13.

წოდებითი

იესუ ნაზარეველო, მრ. 1, 24; ლ. 4, 34; პავლე იპატოსო, კიმ. I, 82, 20.

შებრუნებული წყობა

როცა ჯერ მსახლერელია წარმოდგენილი და შემდეგ საზღვრული, ამ უკანასკნელს მუდამ აქვს ბრუნვის ნიშანი იმ ბრუნვებში, რომლებშიც საერთოდ აქვს (ე. ი. ჩვეულებრივ მიცემითსა და ნათესაობითში).

ბოლოს დასმული საზღვრულის მაგალითებია: ჰურიამან ფინეზ, ურჩ. 329, 33; მეფესა ჰეროდეს, მრ. 6, 14 C; მეფესა ნაბუქოდონოსორს, დანიელ 3, 16; მეფესა ნერონს, PO, 110, 9; ნაზარეველისა იესუს თანა, მრ. 14, 67 C.

არ შეიძლება ამ წყობისას მიცემითსა და ნათესაობითს ბრუნვის ნიშანი არ ჰქონდეს (მეფესა ჰეროდეს?). აქედან ცხადია, რომ როცა მგზავნი წყვილი გადასმული რიგით გვხვდება და წინ დასმულ საზღვრულს ბრუნვის ნიშანი ელარ აქვს (ვთქვათ, ასე: ჰეროდე მეფესა), ამ საჭეწი გადამწვევით მნიშვნელობა სწორედ რიგს აქვს: საზღვრული წინ რომ იყო მოქცეული; ამან განაპირობა მისთვის ბრუნვის ნიშნის მოკვეცის შესაძლებლობა; ბოლოს დასმულ საზღვრულს, როგორც ვნახეთ, არასდროს არ ეკვეცება ნიშანი.

წინ დასმული სახელი მართლაც ამ შემთხვევაში არ გვთვინებს ასეთ თვითებას. ამნაირი ბედისაა ახალ ქართულში წინ დასმული მსახლერელი, რომელიც ბრუნვის ნიშნის მიღების თვალსაზრისით მეტად მოდუნებულია და რიგ ბრუნვებში (თუ მსახლერელი ხმოვანფუძიანი — ვეილა ბრუნვაში) იკვეცს ბრუნვის ნიშნებს ან სრულად, ან ნაწილობრივ: კეთილ კაცს, კეთილ კაც-

ად... კეთილთა კაცის, კეთილი კაცით... ნწვანე მინდორი, მწვანე მინდორმა, მწვანე მინდორს... მწვანე მინდორები და სხვა.

როდესაც ადამიანის სახელის მაგივრად გეოგრაფიული სახელია მოცემული, მაშინ ცოტა განსხვავებული მდგომარეობა გვაქვს. აქ იმდენი შეზღუდვები აღარ არის: შედარებით უფრო თავისუფალია რიგი და შედარებით მეტად არის წარმოდგენილი ბრუნვის ნიშნები სხვა ბრუნვებშიც. ამიტომაც, რომ აქ შედარებით უფრო მეტია ასეთი შემთხვევები: ქალაქად ემეწად, კიმ. I, 120, 15; მდინარესა* აზას ფისონს, თუალთ. 32, 27. მეორე მხრივ, ვითარებითშიც ხშირად გვაქვს სრული შეთანხმების შემთხვევები: ანტიოქიად ქალაქად, კიმ. I, 250, 37; თექლ. 108, 3 (გარიანტით: ანტიოქი); ქაილაქად ქალაქად, კიმ. II, 186, 2; ლუსტრად ქალაქად, თექლ. 92, 8; ფეკიდ ქალაქად, 3 მეფ. 20, 30; მივიდის ფისონდ მდინარედ, სახისმეტყ. (ისტ. კრესტ. 280, 11).

მიცემითში აქაც უფრო ხშირად აქვს ადგილი შეთანხმებას: და მოვედით პატშოს ქალაქსა, სვან. 234 ს (მაგრამ: და მოვედით პატშო ქალაქსა, იქვე, 233 ხ); ტიბერიოსს სოფელსა, კიმ. I, 321, 28.

შეთანხმება გვაქვს ნათესაობითშიც: პატშოჲს ქალაქისაჲ, სვან. 234 ხ.

მაგრამ აქაც ხშირია წინ დასმულ გეოგრაფიულ სახელებში ბრუნვის ნიშანთა ჩამოკეციის შემთხვევები, მაგალითები:

ფისონ მდინარე, თუალთ. 9, 20; ფისონ მდინარესა, იქვე, 2, 19; ფისონ მდინარისაგან, იქვე, 12, 30; ეფესო ქალაქისასა, კიმ. I, 105, 19; ანტიოქია ქალაქსა შინა, იქვე, 295, 19; კესარია ქალაქად, კიმ. II, 57, 8; სიდონ ქალაქით, იქვე, 185, 37 და სხვები. გეოგრაფიული სახელის ბოლოს გადასმის შემთხვევაში (ე. ი. შებრუნებული წყობისას), როგორც ვნახეთ, გეოგრაფიულ სახელს სათანადო ბრუნვის ნიშანი ყოველთვის აქვს დაცული: ქალაქად ემეწად, მდინარესა აზას ფისონს და სხვა.

II. მართული მსაზღვრელი

მართული მსაზღვრელის სახელწოდებით ცნობილია ისეთი მსაზღვრელი, რომელიც ჩვეულებრივ არსებითი სახელით არის გამოხატული და დგას ნათესაობითის ბრუნვაში: ძელ-ისა სახლი, მზ-ისა მცხინვარებაჲ, ზეც-ისა იერუსალში, სალსმი..., ძმ კაც-ისა-ჲ, ძირი ხ-ისა-ჲ, საქმე სოფლ-ისა-ჲ.

1. მსაზღვრელის აღზილი

მართული მსაზღვრელი შეიძლება საზღვრულის წინ იდგეს (ძელ-ისა სახლი, მზ-ისა მცხინვარებაჲ, ზეც-ისა იერუსალში), მაგრამ შეიძლება მოსდევდეს მას (ძმ კაც-ისა-ჲ, ძირი ხ-ისა-ჲ, საქმე სოფლ-ისა-ჲ). მართული მსაზღვრელის ან ორ სახეობას შორის ძველ ქართულში მეტად დიდი განსხვავებაა, სულ სხვანაირად იბრუნვის ერთი და სულ სხვანაირად მეორე. ძველი ქართულისათვის ნიშანდობლივი და დამახასიათებელი მეორე სახეობაა, როცა მსაზღვრელი მოსდევს საზღვრულს. ამიტომ ეს ორი შემთხვევა ცალკე უნდა განვიხილოთ.

(A. მართული მსაზღვრელი წინაა

როცა მართული მსაზღვრელი საზღვრულის წინაა მოქცეული, იგი ჩვეულებრივ არ იბრუნვის, საზღვრულს არ ეთანხმება, ყველა ბრუნვაში წარმოდგენილია ფუძის სახით, რომელიც ნათესაობითი ბრუნვის სრულ ფორმას წარმოადგენს, მაგალითად:

წრფ.	ძელ-ის(ა)	სახლ	მზ-ის(ა)	მცხინვარება ¹
სახ.	ძელ-ისა	სახლ-ი	მზ-ისა	მცხინვარება-მ
მოთხ.	ძელ-ისა	სახლ-მან	მზ-ისა	მცხინვარება-მან
მიც.	ძელ-ისა	სახლ-სა	მზ-ისა	მცხინვარება-სა
ნათ.	ძელ-ისა	სახლ-ის-ა	მზ-ისა	მცხინვარება-ის-ა
მოქმ.	ძელ-ისა	სახლ-ით-ა	მზ-ისა	მცხინვარება-ით-ა
ვით.	ძელ-ისა	სახლ-ად	მზ-ისა	მცხინვარება-დ
წოდ.	ძელ-ისა	სახლ-ო	მზ-ისა	მცხინვარება-ო

ასეთი მსაზღვრელი არც მაშინ იცვლება, როცა საზღვრული მრავლო ბიტის რიცხვშია:

წრფ.	—	—	—	—
სახ.	ძელ-ისა	სახლ-ნ-ი	მზ-ისა	მცხინვარება-ნ-ი
მოთხ.	ძელ-ისა	სახლ-თ-ა	მზ-ისა	მცხინვარება-თ-ა
მიც.	ძელ-ისა	სახლ-თ-ა	მზ-ისა	მცხინვარება-თ-ა
ნათ.	ძელ-ისა	სახლ-თ-ა	მზ-ისა	მცხინვარება-თ-ა
მოქმ.	ძელ-ისა	სახლ-თ-ა	მზ-ისა	მცხინვარება-თ-ა
ვით.	ძელ-ისა	სახლ-თ-ა	მზ-ისა	მცხინვარება-თ-ა
წოდ.	ძელ-ისა	სახლ-ნ-ო	მზ-ისა	მცხინვარება-ნ-ო

მსაზღვრელი, ცხადია, ებიან მრავლობითში დასმულ საზღვრულთანაც უცვლელი დარჩება: ძელ-ისა სახლ-ებ, ძელ-ისა სახლ-ებ-ი, ძელ-ისა სახლ-ებ-მან, ძელ-ისა სახლ-ებ-სა და სხვა.

საქმის ვითარება არც მაშინ იცვლება, როცა მსაზღვრელი მრავლობითის ნათესაობითში დგას. ამასთან არც აქა აქვს მნიშვნელობა იმას, თუ როგორ რიცხვშია საზღვრული: მხოლობითში თუ მრავლობითში, მაგალითად:

¹ გრ. ხანძთ, ცხოვ. (ისტ. კრესტ. 248, 22).

წრფ.	ძელ-თა ¹	სახლ	—	—
სახ.	ძელ-თა	სახლ-ი	ძელ-თა	სახლ-ნ-ი
მოთხ.	ძელ-თა	სახლ-მან	ძელ-თა	სახლ-თ-ა
მიც.	ძელ-თა	სახლ-ს-ა	ძელ-თა	სახლ-თ-ა
ნათ.	ძელ-თა	სახლ-ის-ა	ძელ-თა	სახლ-თ-ა
მოქმ.	ძელ-თა	სახლ-ით-ა	ძელ-თა	სახლ-თ-ა
ვით.	ძელ-თა	სახლ-ად	ძელ-თა	სახლ-თ-ა
წოდ.	ძელ-თა	სახლ-ო	ძელ-თა	სახლ-ნ-ო

დასასრულ. აღვნიშნავთ, რომ სრულიად მსგავსი მდგომარეობა გვაქვს მაშინაც, თუ მსაზღვრელად აღებულია ებიანი მრავლობითის ნათესაობითი, მაგალითად:

მხოლოდობითი რიცხვი

მრავლობითი რიცხვი

წრფ.	ძელ-ებ-ის(ა)	სახლ	—	—
სახ.	ძელ-ებ-ისა	სახლ-ი	ძელ-ებ-ისა	სახლ-ნ-ი
მოთხ.	ძელ-ებ-ისა	სახლ-მან	ძელ-ებ-ისა	სახლ-თ-ა
მიც.	ძელ-ებ-ისა	სახლ-ს-ა	ძელ-ებ-ისა	სახლ-თ-ა
ნათ.	ძელ-ებ-ისა	სახლ-ის-ა	ძელ-ებ-ისა	სახლ-თ-ა
მოქმ.	ძელ-ებ-ისა	სახლ-ით-ა	ძელ-ებ-ისა	სახლ-თ-ა
ვით.	ძელ-ებ-ისა	სახლ-ად	ძელ-ებ-ისა	სახლ-თ-ა
წოდ.	ძელ-ებ-ისა	სახლ-ო	ძელ-ებ-ისა	სახლ-ნ-ო

აქ წარმოდგენილი ბრუნების სქემა არის ნორმა ძველი ქართულიწათვის იმ შემთხვევაში, როცა მართული მსაზღვრელი საზღვრულს უსწრებს წინ. როგორც დავინახეთ, ასეთი მსაზღვრელი ჩვეულებრივ უცვლელი რჩება ყველა ბრუნვისა და ორსავე რიცხვში. აღნიშნული წესი ასევე ვაძმოვცა ახალ ქართულს, სადაც იგი ერთადერთ შესაძლებელ ნორმას წარმოადგენს. ოღონდ უნდა აღინიშნოს, რომ დღევანდელ ქართულში მსაზღვრელს აღარ სჭირდება და ჩამოცილებული აქვს ემფატიკური ა მხოლოდობისა და ებიან მრავლობით-ში, თანაირ მრავლობითში კი ის ძველებურად რჩება: ხ-ის სახლი, ბ-ის სახლ-მა, ხ-ის სახლს, ბ-ის სახლის... ვმხანაგებ-ის საქმე, ამხანაგებ-ის საქმემ, ამხანაგებ-ის საქმეს, ამხანაგებ-ის საქმის... მუშა-თა საკითხი, მუშა-თა საკითხმა, მუშა-თა საკითხს, მუშა-თა საკითხის...

ძველსა და ახალ ქართულს შორის ამ მხრივ მაინც არის განსხვავება: წინ დასმული მსაზღვრელის უცვლელად წარმოდგენა ერთადერთი შესაძლებელი ნორმაა ახალი ქართულისათვის, ძველ ქართულში კი იგი წარმოადგენდა გაბატონებულ ნორმას, მაგრამ არა ერთადერთს. ზემოთ წარმოდგენილი ნიმუშების გვერდით ჩვენ გვხვდება შემთხვევები, როცა წინ დასმული მართული მსაზღვრელი ეთანამება ბრუნვაში მომდევნო საზღვრულს. ასეთი

¹ ძელთა სახლი და სხვ. ძელთაა შინაარსით შეიძლება შთაღება დამაკმაყოფილებელი არ იყოს, მაგრამ ფორმალურად უხადოა.

შეთანხმება არც თუ ისე იშვიათი და აქ რაიმე შემთხვევითობაზე არ შეიძლება ვილაპარაკოთ. მაგრამ მოვიყვანოთ ჯერ მაგალიტები.

მხოლობითი

ნათესაობით-სახელობითი

უწყულობისა იგი ზრახვად, უდაბნ. 59 v; სულისა და კორცთა არსებად, შატბ. 7; ყოველთა მეორედ შობად და მხოლოდ-შობილისა იგი ჩუნ თანა ზიარებად, კიმ. I, 11, 25; სიცოფისა ეგე ზრახვად, იქვე, 133, 8; კაცთა ნათესავი, კიმ. II, 67, 12; მღვდლისა განვებად, იქვე, 168, 24; წყალთა ბუნებად, კილეტრ. 30 v; მოგუთა იგი თაყუანის-ცემად და მწეშსთა იგი სიხარული, უდაბნ. 50 v; უფლისა იგი კლვად, PO, 77, 18; წმიდათა მათ განშეშლებად, პარხ. 978 a; ღმრთისა იგი სიტყუად, თუალთ. 52, 32; წმიდისა სახარებისა სიმართლშ, ურპ. 331, 25; მკეცთა მათ უძლები იგი მძევარებად, პარხ. 1206 ხ; კაცთა მათ კადნიერებად, იქვე, 436 ხ; სულისა იგი სიკეთშ, იქვე, 602 a.

ნათესაობით-მოთხრობითი

ღმრთეებისა მან სამქადურმან, კიმ. I, 11, 17; სამეუფოებისა მან კიც-მან, ი. 4, 49 BM.

ნათესაობით-მიცემითი

სიწმიდისა მას სქესა, კიმ. I, 11, 14; წარმართთა მას ზღაპრობასა, კიმ. II, 47, 22; მეფისა მას მატინსა, აბო 200, 7; ზეცისა ხოლო სიძლიერესა კიმ. II, 45, 2; სარჩელისა მას ფიცარსა, თუალთ. 5, 29 (მაგრამ შდრ. იქვე ძველი ქართულისათვის უფრო ჩვეულებრივი ფორმა: სარჩელისა ფიცარსა, ი. 4); ცხოვრებისა მას გზასა, კილეტრ. 111, 10; წინამწარ შესუნებისა მას აღსასრულსა, ზირაქ 46, 22; მკეცთა მას ხილვასა, პარხ. 1206 ხ; წამებისა მას სიკუდილსა, იქვე, 1207; შეხაწირავთა მას განსუნებისა, სეან. 28 ხ; ღმრთის-მსახურებისა მას სრბასა, პარხ. 448 a; სპილენძისა მას ტარსა, იქვე, 577 a.

ზოგჯერ მსახურელი და საზღვრული გათიშულია. შეთანხმება, რასაკვირველია, ისეთ შემთხვევაში მით უმეტეს არის მოსალოდნელი და გვაქვს კიდევ: ეშმაკთა სძლეთ სამრავლებსა, ანგელოზთა მღწიფენით კრებულსა, კილეტრ. 10.

შეთანხმებას ადგილი აქვს მრავლობითშიც: სიმუნისანი იგი შრომანი, საწყალობელისანი იგი კმანი სინანულისანი, უდაბნ. 59 v; ზეცისანი სულნი, პარხ. 15 a; კაცისანი წინა-გერძონი მისანი ჯულ არიან, შატბ. 21 a; რკინისანი საწეფნი, იერ. 28, 13; ზღუხანი იგი ლეღვანი, სეან. 333 a; კეთილისათა მათ ბრძანებათა უფლისათა, კიმ. I, 188, 28.

საკუთარი (აღამიანთა) სახელებიც კი მისდევნ ამ წესს: გაპრიეღიბი იგი ხარებად, უდაბნ. 50 v; იესუხი ბილვად, ი. 12, 21; ღროგინსი იგი მედგარი სარწმუნობად, კიმ. II, 211, 9; ქრისტესი იგი თავს-დებად, აბო

180, 25; დავითი კაცი, იერ. 33, 17; დანიელისი იგი თქუშული, თუალთ. 50, 12; პეტრსი განსლვად, PO, 100, 16; პავლსი თავისა მოკუეთად, იქვე, 105, 12; ოუდახი უბადრუკებად, ჭილ-ეტრ. 155; იოვანშისა ტელის-დადებასა, კიმ. I, 11, 22; ანაძისა და კაიაფასსა მღვდელთ-მოდურებასა, ისტ. კრესტ. 290, 3; დანიელისა და მოყუასთა მისთა მოკლვასა, დანიელ 2, 13; ესაიაძისა მას განხერხვასა, სვან. 334 ხ (მაგრამ იქვე: იერემიას ქვისა დაკრებისა და ჰაქარიაჰს ტაძარსა შინა შესლვასა); პეტრგაძისი ცრემლნი, ჭილ-ეტრ. 151.

თუ ნათესაობითში დასმულ მსაზღვრელს ახლავს ატრიბუტული მსაზღვრელი (ჩვეულებრივ კუთვნილებითი ნაცვალსახელი), სათახადო ბრუნვის ნიშანს ეს უკანასკნელი დაირთავს; სახერგებისა იგი ღმრთისა ჩუენისაჲ კრძალულებად, კიმ. I, 198, 25; მაშათა ჩუენთაჲ განბნევაჲ, კიმ. II, 216, 14; კაცთა ჩემთაჲ სული სულნელებისაჲ, პარბ. 616 ხ.

რატომ ეთანხმება წინ დასმული მართული მსაზღვრელი მომდევნო საზღვრულს? ეს შემდეგ შეძენილი თვისებაა, თუ ძველი ვითარების ნაშთია? უნდა იყოს მეორე, უფრო ძველად მართული მსაზღვრელი ორივე შემთხვევაში (წინ-მდგარად და მომდევნო) ეთანხმებოდა საზღვრულს ერთნაირად. ეს ხდებოდა სწორედ ისე, როგორც ატრიბუტული მსაზღვრელი ორივე შემთხვევაში ეთანხმებოდა თავის საზღვრულს (ნაყოფი კეთილი, კეთილი ნაყოფი). მაგრამ წინ დასმული მართული მსაზღვრელი ადრევე მოდუნდა, თანდათან დაკარგა მომდევნო საზღვრულთან ბრუნვასა და რიცხვში შეთანხმების უნარი და ფუძის სახით გაქვევდა (ახალ ფუძედ ნათესაობითის ფორმა იყო გამოყენებული). ეს მოხდა ძველ ქართულამდე. ძველ ქართულში ეს გაქვევებული მსაზღვრელი უკვე ნორმალაჲ ქცეული.

ატრიბუტულმა მსაზღვრელმა შეთანხმების ძალა კიდევ დიდხანს შეინარჩუნა და სივსებით დაკარგული დღესაც არა აქვს (მხედველობაში გვაქვს თანამოგანფუძიანი ატრიბუტული მსაზღვრელი).

გამოდის, რომ ზემოთ წარმოდგენილი ნიმუშები, სადაც წინ დასმული მართული მსაზღვრელი ეთანხმება მომდევნო საზღვრულს ბრუნვასა და რიცხვში, ძველის გადმონაშთია. ასეთ მსაზღვრელს ბრუნვის ნიშნები შეძენილი კი არა აქვს, შენარჩუნებული აქვს.

აღსანიშნავია, რომ ეს ძველი მდგომარეობა ძველ ქართულში უფრო მეტად მაშინ არის დაცული, როცა წინ დასმული მართული მსაზღვრელი და მომდევნო საზღვრული რაიმე სიტყვით (ან სიტყვებით) არის გათიშული. ამ შემთხვევაში უფრო მეტად იგრძნობა ბრუნვის ნიშანთა შენარჩუნების საჭიროება¹. მსაზღვრელ-საზღვრულს ყველაზე ხშირად თიშავს ნაწევარი, მერმე კავშირი, სხვა, მეორე მსაზღვრელი, ზოგჯერ ზმნაც. შდრ. მაგალითად: სოფლისაჲ ვგი ზრახვად, სამეფოფოასამან მან კაცმან, სიწმიდისასა მას სძესა, ზეცისასა ხოლო სიმდიდრესა და სხვა.

¹ ლ. კოტეხაძე, მართული მსაზღვრელის საზღვრულთან შეთანხმდლობის შემთხვევაში ძველ ქართულში; თბილ. უნივ. შრომები, ტ. 45, 1951, გვ. 203.

ზმნით გათიშული მსაზღვრელ-საზღვრულია: ღმრთის-მეტყუელებისასა შესწირვენ გალობასა, ჰილ-ეტრ. 106 v; ერთისა მხოლოდსა ადვიარებთ ვნებასა და სასწაულთა, კიმ. 1, 14, 4¹.

მაგრამ შეცთომა იქნებოდა გვეფიჭრა, რომ წინ დასმული მართული მსაზღვრელის შეთანხმება მომდევნო საზღვრულთან მხოლოდ ამ გათიშვის გამო იყოს გამოწვეული, ასე რომ ყოფილიყო, მაშინ აღუხსნელი დარჩებოდა ისეთი შემთხვევები, როცა მსაზღვრელ-საზღვრულს შორის გამთიშველი არა-ფერია, მაგრამ შეთანხმებას კი მაინც აქვს ადგილი: წყალთაჲ ბუნებაჲ, მღდელისაჲ განგებაჲ, ზეცისანი სულნი და სხვა. გამთიშველი სიტყვები ზელს უწყობს შეთანხმების შენარჩუნებას და არა იწვევს ამ შეთანხმებას.

B. მართული მსაზღვრელი ბოლოსაჲ

ძველ ქართულში, როგორც აღვნიშნეთ, მართული მსაზღვრელი ჩვეულებრივ საზღვრულის შემდეგაა წარმოდგენილი. ასეთ მსაზღვრელს სამეცნიერო ლიტერატურაში ნანათესაობითარ მსაზღვრელს, ან ნაგენეტივარ მსაზღვრელს ეძახიან, როგორც ეს სახელწოდებანი უჩვენებენ, მართული (ნანათესაობითარი, ნაგენეტივარი) მსაზღვრელის ფუძელ სახელის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმაა აღებული და წინამდებელ საზღვრულთან ერთად ის ისევე, მეორედ იბრუნება: სახლ-ი ძელ-ისა-ჲ, სახლ-მან ძელ-ისა-მან, სახლსა ძელ-ისა-სა და სხვა.

ასეთ ბრუნებას ორმაგი ბრუნება ჰქვია, ცალკეული ბრუნვის ფორმას კი—ორმაგი ბრუნვის ფორმა², ჩვენ ამ ორმაგ ბრუნებაზე დაწერილებით უნდა შევხერდეთ.

2. ორმაგი ბრუნება

ორმაგი ბრუნების მსაზღვრელი რთული ბუნებისაა: ერთი მხრივ, იგი მართულია საზღვრულის მიერ და ამიტომ ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას გვიჩვენებს: სახლ-ი ძელ-ისა-ჲ; მეორე მხრივ, იგი იმავე საზღვრულს ბრუნვასა და რიცხვში ეთანხმება: სახლ-მან ძელ-ისა-მან, სახლ-სა ძელ-ისა-სა, სახლ-ნი ძელ-ისა-ნი, სახლ-თა ძელ-ისა-თა. ამიტომ მას მართულ-შეთანხმებულ მსაზღვრელსაც უწოდებენ. ამრიგად, როცა ლაპარაკია ნანათესაობითარი, ნაგენეტივარი, მართულ-შეთანხმებული თუ ორმაგი ბრუნების მსაზღვრელის შესახებ, ყველგან მხედველობაში აქვთ ერთი და იგივე მორფოლოგიურ-სინტაქსური მოვლენა: ნათესაობითი დასმული მსაზღვრელი, რომელიც საზღვრულს მოსდევს და ხელახლა იბრუნვის, როგორცაა ზემოთ ნაჩვენები სახლ-ი ძელ-ისა-ჲ, სახლ-მან ძელ-ისა-მან, სახლ-სა ძელ-ისა-სა და სხვა.

¹ ასეთ შემთხვევაში მსაზღვრელ-საზღვრულს შორის შეთანხმება ახალ ქართულშიც გვაქვს: სიგაოულისას დაესწნაჲ ჭვირვერისა (ა. შანიძე, გრამატ. საფუძვ. გვ. 93).

² ა. შანიძე, ძველი ქართული ენა, გვ. 292. თ. ჟორდანიას მას ორჯედ ბრუნებას უწოდებო (თ. ჟორდანიას ქართული გრამატიკა, 1889, გვ. 160).

რაკი ძელ-ისა-ჲ, ძელ-ისა-მან, ძელ-ისა-სა და სხვა ორმაგი ბრუნვის ფორმებია, შეუძლებელია ამათი ბრუნვის დასახელება ერთი სიტყვით, ერთი ბრუნვით ამოიწეროს. ძელ-ისა-ჲ არ არის მარტო სახელობითის ფორმა (სახელობითის ფორმა ძელ-ი), მაგრამ იგი არც მარტო ნათესაობითის ფორმა (ნათესაობითის ფორმა იქნება ძელ-ისა). ამრიგად, განმარტება, რომ ძელ-ისა-ჲ სახელობითია, ან ნათესაობითია, **ნაწილობრივ** არის მხოლოდ სწორი, ნაწილობრივ კი შემცთარია; ყოველ შემთხვევაში, იგი ამომწურავი არ არის. ამიტომ **ორმაგი** ბრუნების ყოველი ფორმის კვალიფიკაცია **ორი** ბრუნვის დასახელებით უნდა ხდებოდეს. ამ გაგებით, ძელ-ისა-ჲ ნათესაობით-სახელობითია, ძელ-ისა-მან—ნათესაობით-მოთხრობითი, ძელ-ისა-სა,—ნათესაობით-მიცემითი და ა. შ. ნათესაობითის ფორმა აქ მართვის შედეგად მიღებული, სახელობითისა (მოთხრობითისა, მიცემითისა და ა. შ.)—შეთანხმების შედეგად. ორმაგი ბრუნებისას პირველად ყოველთვის ნათესაობითის ნიშანია მოცემული, შემდეგ — სახელობითისა (მოთხრობითისა, მიცემითისა და ა. შ.): ძელ-ი სახლ-ისა-ჲ, ძელ-მან სახლ-ისა-მან, ძელ-სა სახლ-ისა-სა და ა. შ. ამიტომ ამ ფორმებს უნდა ეწოდოს ნათესაობით-სახელობითი, ნათესაობით-მოთხრობითი, ნათესაობით-მიცემითი და ა. შ. (და არა სახელობით-ნათესაობითი და ა. შ.).

სახელის ორმაგად ბრუნებისას უნდა გავარჩიოთ 4 შემთხვევა:

I როცა საზღერული და მსაზღერელი მხოლოდ ერთ რიცხვში დგას (სახლ-ი ძელ-ისა-ჲ);

II როცა საზღერული მრავლობითშია, მსაზღერელი კი—მხოლოდ ერთში (სახლ-ნი ძელ-ისა-ნი);

III როცა საზღერული მხოლოდ ერთშია, მსაზღერელი კი—მრავლობითში (სახლ-ი ძელთა-ჲ);

IV როცა საზღერული და მსაზღერელი მრავლობითშია (სახლ-ნი ძელთა-ნი).

წარმოგადგინოთ ჯერ ორმაგი ბრუნების საერთო სქემა ოთხივე შემთხვევისათვის და შემდეგ შევხვთ კერძოობის საკითხებს. მაგალითად ავიღოთ იგივე „სახლი ძელისაჲ“ (=ხის სახლი. „ძელი“ ზეს ერქვა ძეგლად).

	I		II	
წრფ.	სახლ	ძელ-ის(ა)	—	—
სახ.	სახლ-ი	ძელ-ისა-ჲ	სახლ-ნი	ძელ-ისა-ნი
მოთხ.	სახლ-მან	ძელ-ისა-მან	სახლ-თ-ი	ძელ-ისა-თ-ი
მიც.	სახლ-სა	ძელ-ისა-სა	სახლ-თ-ა	ძელ-ისა-თ-ა
ნათ.	სახლ-ისა	ძელ-ისა-სა ძელ-ისა	სახლ-თ-ა	ძელ-ისა-თ-ი
მოქმ.	სახლ-ით-ა	ძელ-ისა-ით-ა	სახლ-თ-ა	ძელ-ისა-თ-ა
ვით.	სახლ-ად	ძელ-ისა-(დ)	სახლ-თ-ა	ძელ-ისა-თ-ა
წოდ.	სახლ-ო	ძელ-ისა-ო	სახლ-ნი-ო	ძელ-ისა-ნი-ო

¹ 5. მარს ოთხივე ეს შემთხვევა ჰქონდა გათვალისწინებული (ცოტა სხვა რიგით): Грехи. გვ. 66—67. ზღერ. ლ. კი კ ნ ა ძ ე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 206.

III

IV

წრფ.	სახლ	ძელ-თა	—	—
სახ.	სახლ-ი	ძელ-თა-ი	სახლ-ნი	ძელ-თა-ნი
მოთხ.	სახლ-მან	ძელ-თა-მან	სახლ-თ-ი	ძელ-თა-მან
მიც.	სახლ-ს-ა	ძელ-თა-ს-ა	სახლ-თ-ი	ძელ-თა-ს-ი
ნათ.	სახლ-ის-ა	ძელ-თა-ის-ი	სახლ-თ-ი	ძელ-თა-ის-ი
მოქმ.	სახლ-ით-ა	ძელ-თა-ით-ი	სახლ-თ-ი	ძელ-თა-ით-ი
ვით.	სახლ-ად	ძელ-თა-(დ)	სახლ-თ-ი	ძელ-თა
წოდ.	სახლ-ო	ძელ-თა-ო	სახლ-ნი-ო	ძელ-თა-ნი-ო

სტემაში წარმოდგენილი ფორმების შესახებ უნდა შევნიშნოთ შემდეგი:

I შემთხვევა

1. ნათესაობით-წრფელობითის ფორმა ძველ ქართულში ორი სახით გვხვდება: (სახლ) ძელ-ის და (სახლ) ძელ-ის-ა. საკითხი ემთაღიკურა ა-ს კონება-არქონებას ეხება მხოლოდ. ნათესაობითის მარტივნიშნის სახეობა (ძელ-ის) უფრო ძველია და თავდაპირველად მხოლოდ ეს ტიპი უნდა გვექნოდა. ემთაღიკური ა. როგორც ვნახეთ, განსაზღვრული ნაწევრისაგანაა (resp. წევრებითი ნაცვალსახელისაგანა) მიღებული, ხოლო იგი (განსაზღვ. ნაწევ.) წრფელობითი ბრუნვის ფორმასთან სრულებით შეუთავსებელია: წრფელობითი სწორედ რომ განუსაზღვრელობითი ბრუნვაა (თუ შეიძლება ასე ითქვას), მას ბრუნვის ნიშანი არა აქვს, მას არ შეიძლება დაპართოდა ეს ემთაღიკური ა. ნ. მართი ტყუილად არ ეძახოდა მას неопределенная часть-ს. ემთაღიკური ა-ს დართვა გვიან მოხდა, ეს მას შემდეგ შეიქნა შესაძლებელი, რაც თანდათანობით იწყო წრფელობითმა დაკნინება, რაც წელნედა, მაგრამ თანამიმდევრობით შეიკვეცა მისი ფუნქციები. შესუსტდა მისი ხმარების არე და მას სხვა ბრუნვები შეეცვლა. ა-ს შექრას წრფელობითის ფორმაში ხელი შეუწყო იმ გარემოებამაც, რომ იგი ყველა ბრუნვაში გვექნოდა, გარდა წრფელობითისა, და უნიფიკაციის საერთო პრინციპის გამო იგი აქაც უნდა დამკვიდრებულიყო. ერთი სიტყვით, ემთაღიკურანიშნი ფორმები უფრო გვიანდელი ხანისაა და თავდაპირველად მხოლოდ მარტივნიშნის სახეობა გვექნოდა. ძველ ქართულში, როგორც ვთქვით, ერთიცა გვაქვს და მეორეც,

თუქვა ნ. მარს არსებით სახელთა ბრუნვის პარადიგმაში წრფელობითი ბრუნვა შეტანილი აქვს ყველგან, მაგრამ აქ ორმაგი ბრუნვისას ამ ბრუნვას ვერ ვხედავთ¹. არ შეიძლება ითქვას, რომ ამ ბრუნვაზე ხელის აღებას მას აქ თითქოს სათანადო მიგალიტების სამცირე ავალეზდა: მსგავსი ნიმუშები ძველ ქართულში ბევრია.

დავიმოწმოთ ზოგიერთი მაგალითი.

¹ Грамм., გვ. 66-67.

ა) მარტივი ნიშნის (ტიპი: „სახლ ძელ-ის“)

ესე იყოს დიდ და ძე მალის ეწოდოს, ლ. 1, 32; შობილსა მას წმიდა ეწოდოს, ძე ღმრთის, ლ. 1, 35; რაჲთა ძე ნათლის იყენეთ, ი. 12, 36; მარცხელ მღოვჯე ეწოდა, აბო 183, 12; მზე ხიმართლის ეწოდა, იქვე, 183, 26; და რომელიმე სახილაი მოძლუარ კეთილის ექმნის, ხანძთ. 111, 36; ექმენ... ენა მცნებების, მოქც. 85, 13; და არღრა იყენენ შერმე... საწერტელ სიმ წარის და ეკალ საღმობის გარემოთიან მათთა, ეზეკ. 28, 24. ასეთივეა აგრეთვე: გვრგვან სიკეთის, ყუავილ ველის, დელე გლოვის, ღვეუ ლომის, სახლ ნაყოფიერების და მრავალი სხვა.

ბ) გავრცობილი ნიშნის (ტიპი: „სახლ ძელ-ისა“)

რაჲთა იყენეთ შვილ ნათლისა, არიმ. 3, 6. ეს იგივე მაგალითია, რაც ზემოთაა დამოწმებული: რაჲთა ძე ნათლის იყენეთ (ი. 12, 36), ოღონდ აქ შვილ არის ნახმარი ძე-ს ნაცვლად. აქ მთავარია არა ეს, არამედ ის, რომ ნათლისა უკვე ემფატურად ა-თი გაუერტიათ. სხვა მაგალითები: იქმნების იგი სუფი კეშმარიტებისა, თარგმ. ვამოცხ. 3, 12; არამედ იქმნის იგი ჭურ დაჯსნილობისა და ჭურჭერ მცონარობისა, მამ. სწავ. 331; ნაშობ ღმრთისა წოდებისა, სას. პოეზ. 272, 404 (შდრ. რამეთუ იგინი ნაშობ ღმრთის იწოდნენ, მ. 59) და სხვა.

2. ნათესაობით-ნათესაობითი (ორმაგი ნათესაობითი) ორი სახით

გვაქვს დაცული ძველ ქართულში: (სახლ-ის-ა) ძელ-ისა-ახ-ა და (სახლ-ის-ა) ძელ-ის-ა. პირველ შემთხვევაში მსაზღვრელი ეთანხმება საზღვრულს და აქვს ახალ ფუძეზე დართული ნათესაობითის ნიშანი ახ-ა (მსაზღვრელის ახალი ფუძე ძელისა მიდის როგორც უკვეცელი სახელი, ამიტომაც ბრუნვის ნიშნად ახ-ა და არა იხ-ა). მეორე შემთხვევაში ეს შეთანხმება აღარ გვაქვს, ბრუნვის ნიშანი ახ-ა ჩამოკვეცილია და მსაზღვრელის ფორმა ახალ ფუძეს ემთხვევა, რასაკვირველია, ამ ორი ფორმიდან პირვანდელი და, მაშასადამე, უფრო ძველი პირველია, მეორე გამარტივებული სახეა პირველისა, აქ, როგორც ვთქვით, ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი ახ-ა ჩამოკვეცილი აქვს მსაზღვრელს. ბრუნვის ნიშნის ჩამოკვეცის მიზეზი ნათელი ვახდება, თუ გაითვალისწინებთ, რომ ასეთ ჩამოკვეცას მხოლოდ ნათესაობითში აქვს ადგილი (ცოტა სხვაგვარი მდგომარეობაა ეითარებითში, რომელზედაც ქვემოთ გვექნება საუბარი). რაღა მაინცადამაინც ნათესაობითში ეკვეცება მსაზღვრელს ბრუნვის ნიშანი? რა აქვს ნათესაობითის ისეთი, რომელიც ხელს უწყობს ახ-ა-ს ჩამოკვეცას? ეს არის ნათესაობითის ახალი ფუძე ძელისა, რომელიც, თავის მხრივ, ნათესაობითი ბრუნვის სრულ ფორმას წარმოადგენს. ეს ახალი ფუძე აღქმულია როგორც ნათესაობითის ფორმა, ფუძისეული ისა საკმარი: სადაა მიჩნეული ორმაგი ნათესაობითის გასაფორმებლად და ახ-ა-ს დართვა აღარ წარმოადგენს აუცილებელ სიჭარბებას. მოკლედ რომ მოვიყრათ, რადგანაც ნათესაობითი ბრუნვის ერთი ნიშანი უკვე არის მსაზღვრელში (ძელ-

ისა), მეორე ნიშნის დართვა შემდეგ და შემდეგ ალარია აუცილებელი¹. აი ამიტომაც, რომ ასეთი ორი სახით გვაქვს მოცემული ორმაგი ნათესაობითის ფორმა. უფრო ძველ ძეგლებში პარვანდელი, სრული ფორმები სჭარბობს (ძელ-ისა-ასა), შედარებით გვიანდლებში—გამარტივებული ფორმები (ძელ-ისა). ერთ შემთხვევაშიც და მეორეშიც ჩვენთვის საინტერესო სიტყვის საზღვრული უთანდებულოც შეიძლება იყოს (უფრო ნაკლებად) და თანდებუ-ლიანიც (უფრო მეტად). თანდებულად ამ შემთხვევაში გვხვდება გან, თჳს, მიერ, ებრ, მამართ და სხვა. დავიმოწმოთ მაგალითები.

A. ორმაგ ნათესაობითის ახა დაბოლოება აქვს

ა) უთანდებულო საზღვრულთან

მიგეც თჳჲნ ტელმწიფება... დათრგუნვად ძალისა მტერისაჲსა, თჳლთ. 60, 15; წარმოლებად მიერ კილობნისა მის ზგუდისაჲსა, 2 მეფ. ბ, 2; მოსლვადმდე ძისა კაცისაჲსა, მ. 10, 23 C; მოსლვადმდე დლისა მის უფლისაჲსა, მოც. 2, 20 და სხვა.

ალსანიშნავია, რომ ყველა აქ მოყვანილი მაგალითი ერთი ტიპისაა: ნათესაობითის ფორმით წარმოდგენილი საზღვრული ახლავს ვითარებითს ბრუნვაში დასმულ საწყისს; დათრგუნვად ძალისა, წარმოლებად კილობნისა, მოსლვადმდე ძისა...

ბ) თანდებულთან საზღვრულთან

თანდებული შეიძლება დაერთოს როგორც საზღვრულს, ისე მსახლე-რელსაც.

ურვისათჳს მის ერისაჲსა, თჳლთ. 51, 19; სისხლისაგან ამის მართ-ლისაჲსა, მ. 27, 24 C; ძისა კაცისაჲსათჳს, მ. 12, 32 C. DE-ში ეს მაგალითი ცალმაგი ნათესაობითით არის გადმოცემული; აქ ისიც არის აღსანიშნავი, რომ თანდებული საზღვრულს ახლავს: ძისათჳს კაცისა. ასეთსავე განსაკუთრებ-ბას გვიჩვენებენ ჩვენ ეს ხელნაწერები სხვაგანაც. ამასთანავე, წითელი ზო-ლივით არის გატარებული ის თავისებურება, რომ ადიშის ხელნაწერს უფრო ძველი ვითარებისათვის დამახასიათებელი ფორმები აქვს დაცული—ორმაგი ნათესაობითი, ჯრუჴისა და პარხლისას ეს ახალი ფორმები აქვს მოცემული—ცალმაგი ნათესაობითი. ამის პარალელური ნიმუშებია:

ცხორებისათჳს სოფლისაჲსა, ი. 6, 51 C, მაგრამ:... სოფლისა DE; დიდებისათჳს ღმრთისაჲსა, ი. 11, 4 C, მაგრამ:... ღმრთისა DE; კარისა მის-გან ხაფლავისაჲსა, ი. 20, 1 C, მაგრამ:... ხაფლავისა DE; კარისა მისგან სამარისაჲსა, მრ. 16, 3 C, მაგრამ:... ხაფლავისა DE; ტაბლისაგან მის

¹ სტ. ჩხენკელი, საკუთარ სახელთა ბრუნება ომკრთი ხელნაწერის მეფეთა წიგ-ნებში: თბილ. უნივ. შრომები, ტ. 25, 1943, გვ. 186; ა. კიბარია, ნათესაობითური მსახლე-რელის ურთიერთობისათვის საზღვრულთან: იბერ.-კავკ. I, 1946, გვ. 336; ლ. კიკნაძე, მართული მსახლერელის საზღვრულთან შედთანხმებლობის შემთხვევები ძველ ქართულში: თბილ. უნივ. შრომები, ტ. 45, 1951, გვ. 207.

მდიდრისაჲსა, ლ. 16, 21 C; მაგრამ: ...მდიდრისა DE; პირისაგან ღმრთისაჲსა, მ. 4, 4 C. მაგრამ: ...ღმრთისა D;¹ თუნიერად სიტყუსა სიძვისაჲსა, მ. 5, 32 C. მაგრამ: ...სიძვისა DE.

სხვა მაგალითები კიდეც: სახლისა მისგან კირთებისაჲსა, 3 მეფ. 9, 9; რაჲსა მკითხავეთ შე იესუსათჳს, ძისა კაცისაჲსა, ისტ. კრესტ. 288, 30; წინაშე ერისა მის ქუეყანისაჲსა, დაბ. 23, 12; ყოელისაგან ხისა ხაშოთხისაჲსა, დაბ. 3, 1 ლავ.; სასუფეველისათჳს ღმრთისაჲსა, მოც. 19, 8 (მერმინდელ რედაქტებში: ...ღმრთისა); კრულებისა მისგან ცოდვისაჲსა, კიმ. I, 305, 1; კსნისათჳს ზოფლისაჲსა, იქვე, 134, 21; მოქმედისა მისთჳს წარსაწყმედელისაჲსა, იქვე, 135, 37.

B. ორმაგ ნათესაობითს ახ-ა დაბოლოება ჩამოკვეცილი აქვს

რამდენიმე მაგალითი ზემორე განხილულ საკითხთან დაკავშირებით იყო მოყვანილი. სხვებს აქ ეუწევენებო შერჩევით:

სიტყუსა მისგან წინაწარმეტყუელისა, მამ. სწავ. 382 (=წინაწარმეტყუელისაჲსა); წინაშე უფლისა ყოელისა ქუეყანისა, გამოცხ. 11, 8 (=ქუეყანისაჲსა); უფროჲს ქჳშისა ზღუსა განმრავლდენ, თარგმ. გამოცხ. 7, 10 (=ზღუსაჲსა), ორი უკანასკნელი მაგალითი ექვთიმე მთაწმიდლის თარგმანიდანაა აღებული. ექვთიმესათვის ამნაირი სიახლის ელემენტები, ფორმების გამარტივება საერთოდ, მეტად დამახასიათებელი თვისებია. მასვე ეკუთვნის ეს ორ¹ მაგალითიც: ღვინისაგან სიძვისა შისისა, თარგმ. გამოცხ. 18, 3 და: ღვინისა მისგან სიძვისა შისისა. იქვე, 17, 2. ორსავე მაგალითში ორმაგ ნათესაობითს მოსდევს ატრიბუტული მსახლერელი (კუთვნილებითი ნაცვალსახელი). რომელსაც უნდა დამართოდა საზღვრულთან შესათანხმებლად ახ-ა (მისისაჲსა). მაგრამ იგი ორსავე შემთხვევაში მოკვეცილია.

სხვა მაგალითები კიდეც: მსგავსად სიტყუსა საწარებისა, ლიტ. ჟრთ. 129, 17; პირისაგან მის ჯუღრღმულისა, დაბ. 29, 3; მოკლელისა მისგან უცხო-თესლისა, 1 მეფ. 17, 53 ლავ.; ნაყოფისა მისგან ხისა, იქვე, 3, 3; სიმრავლისათჳს მახლისა, ესაია 21, 15 (=მახლისაჲსა; ზღრ. იქვე: სიმრავლისათჳს ზეტორშილთაჲსა).

3. ნათესაობით-ვითარებითის ფორმას შემთხვევითა უმრავლესობაში ჩამოკვეცილი აქვს ბრუნვის ნიშანი და დარჩენილი ძეგლისა არ განსხვავდება სუფთა ნათესაობითის, ან გამარტივებული ორმაგი ნათესაობითის ფორმებისაგან. მაგრამ რომ აქ დ უნდა გვექონოდა და იგი შემდეგ დაიკარგა, წინს შემდეგიდან:

ა) ზეო შემთხვევაში დ ჯერ კიდევ ღვას თავის ადგილას: წყაროდ ზღუსაჲ, იოზ 38, 16 ლავ. „წყაროდ ზღუსაჲ“ უფრო გავრცელებული სახით იქნებოდა „წყაროდ ზღუსა“. შეუძლებელია, რასაკვირველია, ვთქვათ, რომ დ აქ არ იყო და მერმე დაემატა სხვა ფორმების ანალოგიით.

¹ მ-ს ეს ადგილი აკლია.

დ გვაქვს სწორედ უფრო ძველი ძეგლების ენაში და ის თანდათან ქრება და ისპობა გვიანდელ ტექსტებში. ახალ ქართულში ის აღარსად არ შეგვრჩა.

ბ) თუ ნათესაობით-ვითარებითი უორმაღ იდამიანის სახელია მოცემული, იგი ჩვეულებრივ ამ სახით არის წარმოდგენილი: შვილია აბრამამისა (შ. 3, 9), სადაც უკანასკნელი ა არის ვითარებითის აღ ნიშნის ნაწილი, დონი დაკარგულია ჩვეულებრივ. სხვა დანიშნულება ამ ა-ს ვერ ექნება¹.

ამნაირად, ნათესაობით-ვითარებითის ფორმაშიც ძველად მსახლვრელი უთანხმდებოდა სახლვრელს და ბრუნვის ნიშნად დონი გვქონდა (შემა ორმაგი ბრუნვისას ხმოვანფუძიან სახელად შიდის), მაგრამ შემდეგ და შემდეგ ეს დონი ჩამოსცილდა, ფორმა გამარტივდა და ძველ ქართულში ამ გამარტივებულ ფორმას უკვე გაბატონებული მდგომარეობა აქვს.

აქ დავიმოწმებთ ნათესაობით-ვითარებითის ორივე სახეობის მაგალითებს, გამარტივებულ ფორმებს მცირე რაოდენობით, დონიანებს — შედარებით სრულად.

A. ნათესაობით-ვითარებითის დ ნიშნაანი ფორმები

გამად დაწესებისად, იობ 12, 5 ლავ. (ოშკის ხელნაწერში ეს სიტყვა ატრიბუტულ მსახლვრელად არის წარმოდგენილი: გამად დაწესებულად); დღელ წარწყმედისად, იობ 21, 30 ლავ.; სამკაულად ოქროსად, სამოსლად დიდებისად, ზირაქ 6, 30; სახილ საფქველისად, იერ. 52, 11; გამად ლხინებისად, იერ. 8, 15; ძონად წიღოვნისად, მამ. სწავ. 209; ძელ უცხოისად, უდაბნ. 77 v; ხატად მოხუცებულისად, პარხ. 22 a; სიტყუად სიმათლისად, კილ-ეტრ. 228 v; მზედ სიმათლისად, იქვე, 124; ძელ ღმრთისად, იქვე, 134; სას. პოეზ. 244, 112; ევსტ. 171, 6; ლიტ. ურთ. 169, 18; ი. ჯავ. აღწ. 193, 17; მიმცემელად მაცხოვრისად, კილ-ეტრ. 152; ბეღ ზეცისად, იქვე, 215; ნაყოფად კურთხევისად, აბო 202, 10; მტერად შეუფისად, ლიტ. ურთ. 172, 28; ღრუბლად ნათლისად, ი. ჯავ. აღწ. 150, 29; შვილად ღმრთისად, იქვე, 153, 6; კუერთხად რკინისად, იქვე, 177, 41; სულად სულწელებისად, ლევიტ. 3, 11; ლიტ. ურთ. 6, 19; სახლად მწუხარებისად, წარტვ. 4, 26; შიკრებად ბერძენთა ლაშქრისად, იქვე, 15, 8; გზად უდაბნოისად, იერ. 39, 4; კიდემდე ცისად, მრ. 13, 27 O; სიბორგილად უგუნურებისად, კიმ. I, 190, 4; ძელ შობლისად, სვან. 380 n; ძელ კაცისად და ძელ ღმრთისა (!), იქვე,

¹ ს.ტ. ჩხენკელი ი. საკლთარ სახელთა ბრუნვა ომეური ხელნაწერის მეფეთა წიგნებში თბილ. უნივ. შრომები, ტ. 25, 1943, გვ. 186; ლ. კიკნაძე, მართული მსახლვრელის სახლვრელთან შეთანხმებლობის შემთხვევები ძველ ქართულში: თბილ. უნივ. შრომები, ტ. 45, 1951, გვ. 207.

უფრო ნაკლებად და დასაჯერებელი, რომ ფორმაში შემა (წაროდ ზღუდად) მხოლოდ ა იყოს ვითარებითი ბრუნვის ნიშანი და დ შერმე იყოს დართული ანალოგიით: ასეთი დაშვება სხვა რომ არა იყოს რა, ძალიან უკმაყოფილებს ვითარებითი ბრუნვის ნიშნად ა-ს გამოყენების ეპოქას, რაც არ შეეფერება საქმის ნამდვილ ვითარებას.

264 ხ; სახელ კიბიხად, იქვე, 309 ხ; ნაშობად იქედნიხად, იქვე, 380 ა; მიწად სიკუდილიხად, ფსალმ. 21, 16 და სხვა.

ნათესაობით-ვითარებითის ფორმად შეიძლება ებიანი მრავლობითიც შეგვეხედეს: მოღვიმად მოყუსებინად, პარხ. 245 ა.

B. ნათესაობით-ვითარებითის გამარტივებული (დ ჩამოკეცილი) ფორმები

ძველად მარილისა, სიბრძ. 10, 7; ძმად უფლისა, ისტ. კრესტ. 289, 35 (ზღრ. ძმად უფლისად, პარხ. 87 ა); კარადმდე ქალაქისა, კიმ. I, 210, 14; ქუესკენელად ქუეყანისა, პარხ. 1042 ა; ძელ ღმრთისა, ი. 19, 7; სენ. 264 ხ (ზღრ. ძელ ღმრთისად, ი. ჯავ. აღწ. 193, 17) და სხვა.

(4) თუ ორმაგი ბრუნების მსაზღვრელს თავის მხრივ ახლავს ატრიბუტული მსაზღვრელი (უმეტესად კუთვნილებითი ნაცვალსახელი), სათანადო ბრუნვის ნიშნებს ეს უკანასკნელი დაირთავს, ხოლო თვით მსაზღვრელი სუფთა ნათესაობითის ფორმით იქნება მოკეცილი:

შევარდეს იგი საწუშილსა ცეცხლისა აგზებულისასა, დანიელ 3, 11; და იტყოდე შენ ესოდენ გრძიად სახლისა მისთვის მონისა შენისაჲსა, 2 მეფ. 7, 18; ტაძრად ხულისა წმიდისად, კილ-ეტრ. 215; 296; დღედ ცხორებისა მისისად, ი. ჯავ. აღწ. 82, 2.

ეს წესი სხვა შემთხვევებშიც მოქმედებს და მასზე ქვევით ცალკე აღარ შევჩერდებით, იგი თავისთავად იქნება ნაგულისხმევი.

II. შემთხვევა

აქ, როგორც აღვნიშნეთ, საზღვრული მრავლობითშია, მსაზღვრელი მხოლოდობითში: სახლ-ნი ძელ-ისა-ნი. მსაზღვრელი სრულად ეთანხმება საზღვრულს ბრუნვასა და რიცხვში. ეს ხდება ყველა ბრუნვაში, გარდა წრფელობითისა, რომელიც არც გვხვდება II შემთხვევაში: ნარიან მრავლობითს (საზღვრულს), როგორც ცნობილია, არ გააჩნია წრფელობითი ბრუნვა. კაც-ნი შეუძლებელი ფორმაა ძველი ქართულისათვის. სხვა ყველა ბრუნვაში, როგორც ვთქვით, გვაქვს სრული შეთანხმება მსაზღვრელსა და საზღვრულს შორის: სახლ-ნი ძელ-ისა-ნი, სახლ-თა ძელ-ისა-თა, სახლ-ნი ძელ-ისა-ნი-ო.

რაკი მსაზღვრელი მხოლოდობითს რიცხვშია, ამიტომ თითქმის შეუთავსებელი ჩანს მისთვის მრავლობითობის ნ, თ-ა სუფიქსების დართვა, მაგრამ ეს სუფიქსები ერთვის არა მსაზღვრელის პირველადს ფუძეს, როგორც ერთვის ეს სუფიქსები საერთოდ სახელს, როდესაც მრავლობითს აწარმოებს, არამედ მსაზღვრელის ფორმას, ბრუნვის ნიშნის შემდეგ. რომ მსაზღვრელი მრავლობითს რიცხვში ყოფილიყო დისმული, მის პირველადს ფუძეს უნდა დამატებოდა ნ, თ-ა სუფიქსები, ვთქვათ, ასე: ძელ-ნი, ძელ-თ-ა, მაგრამ ასეთი რამ ზეენს შემთხვევაში არა გვაქვს. ნ და თ-ა სუფიქსების საშუალებით მსაზღვრელის ბრუნვიანი ფორმა ეთანხმება საზღვრულს, ეს სუფიქსები

აქ მოიღო შეთანხმების გულისათვის არის ნახაზი. შატალა, სახლ-ნი-
ტელ-ისა-ნი ნიშნავს ერთი ხისაგან („ძელისაგან“) გაკეთებულ სახლებს.

ბუთი ბრუნეა (მოთხ., მიც., ნათ., შოქმ., ვით.) ერთი სახით გვხვდება, როგორც ეს საერთოდ აბასიათებს ჰანთან მრავლობითს ძველ ქართულში. მათ გასარჩევად იმავე ხერხებს უნდა მივმართოთ, რომლებიც საჭიროა სა-
ერთოდ თანაინი მრავლობითის ბრუნვითა გამოსაცნობად. ამაზე უკვე გვქონდა ლაპარაკი და აქ აღიარებურს ვიტყვი. სხვა მხრივ ეს II შემთხვევა არ იწვევს რაიმე გაუგებრობას და ჩვენც ამათ დავამთავრებთ მასზე საუბარს. ბოლოს, დავიმოწმებთ ორიოდვე მაგალითს.

სახელობითი: ამას ყოველსა ნათესავნი სოფლისანი ეძიებენ, ლ. 12, 30; დამპლუნით კლიტენი მეცნიერებისანი, ლ. 11, 52; განმზადებით გზანი უფლისანი, მ. 3, 3; ორნი მართუენი ტრეღისანი, ლ. 2, 24.

მოთხოვნი: და შეტამენ იგინი ლეკუთა მადნარისათა, ოსე, 13, 8; აღმოჰყადნენ იგინი (თუალნი) უორანთა ჯევისათა და შეტამენ იგი მართუეთა ორბისათა, ივ. 30, 17; მფრინველთა ცისათა დაბუდეს რტოთა მისთა, ლ. 13, 19; იცნეს იგი კაცთა მათ მის აღვილისათა, მ. 14, 35.

მიცემითი: მიხედნით მფრინველთა ცისათა, მ. 6, 26; რომელნი სხდეს ბნელსა და აჩრდილთა სიკუდილისათა, მ. 4, 16; მსცხო მან თიჯა იგი თუალთა მის ბრმისათა, ი. 9, 6; განჰკურნებდა... ყოველთა უძლურებათა ერისათა, მ. 4, 23.

ნათესაობითი: რომელნი-იგი გამოიკადებოდინ მახეთაგან და სა-
ცთურთა მტერისათა, ხანძთ. 153, 21; ვიდრე მოსლუადცა მფრინველთა ცი-
სათა, მ. 13, 32 C; ვითარცა დაასრულნა იესუ სიტყუანი ესე სასმენელთა მიმართ ერისათა, ლ. 7, 1.

წოდებითი: ასულნო იერუსალმისანი, ნუ სტირთ ჩემ ზედა, ლ. 23, 28.

მართალია, მსაზღვრელად აქ გეოგრაფიული სახელია აღებული, მაგ-
რამ, როგორც ვნახეთ, გეოგრაფიული სახელების ნათესაობითი ბრუნვა არა-
ფრით არ განსხვავდება საზოგადო სახელთა ნათესაობითი ბრუნვისაგან.

მოქმედებითისა და ვითარებითის მაგალითები არ შეგვხვდება.

III შემთხვევა

საერთო წესიდან შედარებით ნაკლები გადახვევებით ხასიათდება III შემთხვევა. აქ მაგალითებს უფრო მეტად აქვთ დაცული ის სახე, რომელიც მათ თავდაპირველად უნდა ჰქონოდათ, ამიტომ შეთანხმების დარღვევებს აქ უფრო ნაკლებად ვხვდებით, ვიდრე სხვაგან. მაგალითად, IV შემთხვევაში. გამოჩაქის წარმოადგენს ვითარებითი, სადაც მსაზღვრელს ბრუნვის ნი-
შანი და უმეტეს შემთხვევაში დაკარგული აქვს, მაგალითად:

წოდებულ არს დედად წმიდათა, აბო 184, 12; დასაბამად სასწაულთა, ი. 2, 11; საქმედ მოცუქულთა, მოც. გვ. 215, 14; შჯულად ძეთა შენთა,

38. ი. მინაი შეიღი, სახელთა ბრუნება

ლევიტ. 10, 13, 14. ამ დონის დიკარგვას აქ უფრო მეტი ფონეტიკური საფუძველი ჰქონდა, ვიდრე სხვა შემთხვევებში: მსახლერელის ახალი ფუძე თა-ზე იყო დაბალივხული, თ-ს მეზობლობაში დ-ს დიკარგვა უფრო მეტად იყო შესაძლებელი, ვიდრე სხვაგან. მაგრამ, როგორც ვთქვით, აქა-იქ გვაქვს ისეთი შემთხვევებიც, სადაც ძველი ვითარება ხელუბლებლად არის დაცული და დ თავის ადგილასაა. აი ეს შემთხვევებიც:

ნუ დასწერ მეუფედ ჰურიათად, ი. 19, 21 ლავ. სხვა ხელნაწერებში, რასაცვირველია, დონი დაკარგულია და ფორმა გამარტივებული სახითაა წარმოდგენილი: მეუფედ ჰურიათა, DEM და სხვა. სამაგიეროდ, ძველი წაკითხვა დადასტურებულია ხანშეტ მრავალთაში: ნუ დასწერ მეუფედ ჰურიათად და ნუ გამოაჩინებ ჰეშვარიტსა¹.

სხვა მაგალითები: გვედმდე ნაძუთად, იერ. 31, 40; და მივსცე იერუსალში წარსაწყმედელად და საყოფელად ვეშაძად, იერ. 9, 11; ნეტარ, თუმცა ნადირად ველთად დიხადებულ ვიყავ და არა კაჯად პირმეტყუელად ქუეყანასა ზედა, მამ. სწავ. 246. სხვა ვარიანტებში ეს სიტყვა უკვე გამარტივებულად არის წარმოდგენილი (ველთა).

ვითარებითში გვხვდებით კიდევ ორი სხვა სახის დარღვევას:

ა) ნათესაობით-ვითარებითი აფიქსად იყენებს ნათესაობითის ფორმანტს და, ამრიგად, ვლენულობით ორმაგ ნათესაობითს; და დაუტყვევ იერუსალშიელთა ვიდრე ზლუდედმდე ურაკპარაკთასა, ნეემია 3, 7.

ბ) ნათესაობით-ვითარებითი აფიქსად იყენებს მიცემითის ფორმანტს: გამოვიდ... ვიდრე ბედედმდე წყაროთასა, ნეემია 2, 13. ეს მაგალითი ერთადერთი არაა, მსგავსი ფორმები კიდევ გვხვდება: ბედედმდე წყალთა გარდამოსაგანელთასა მას, ნეემია 12, 25.

რატომ არის გამოყენებული მიცემითისა და ნათესაობითის ნიშნები ვითარებითისათვის?

ნათესაობითის მთელი ფორმა, როგორც ვიცით, ახალ ფუძედ არის აღებული და ყველა სხვა ბრუნვაში ამ სახით შედის: სახლ-ი ძელ-ისა-ა, სახლ-მან ძელ-ისა-მან, სახლ-ს-ა ძელ-ისა-ს-ა, სახლ-ის-ა ძელ-ისა-ას-ა, სახლ-ით-ა ძელ-ისა-ათ-ა, სახლ-ად ძელ-ისა-(დ), სახლ-ო ძელ-ისა-ო. ამიტომ გასაკვირი არ არის, ეს ნიშანი (ახა) ვითარებითს ბრუნვაში აღმოჩნდეს, თუ, მით უმეტეს, ფუძეში შესული ნიშანი ნათესაობითისა თა-ს სახით არის მოცემული (ე. ი. მრავლობითის ფუძეა აღებული): ზლუდედმდე ურაკპარაკ-თა-ახა (← ურაკპარაკთა ← ურაკპარაკ-თა-დ).

რაც შეეხება მიცემითის სა-ს გამოყენებას ვითარებითისათვის, იგი ანალოგიით უნდა აიხსნას: მიცემითის ფორმები ძალიან ხშირად გვხვდება ძველ ქართულში; სა კომპლექსი არის შესული აგრეთვე ნათესაობითის ფორმებშიც: სახლ-ისა ძელ-ისა-ახა, სახლ-თა ძელთა-ახა და სხვა.

¹ ა. შანიძე, მანშეტ მრავალთაში: თბილ. უნივ. შობებ. ტ. VII, 1927, გვ. 138.

ასეა თუ ისეა, ვითარებითში ჩვენ გვაქვს შეთანხმების დარღვევა სამი შიშართულებით.

ზოგჯერ შეთანხმების დარღვევა შეცუპითშიც და ნათესაობითშიც გვხვდება, მიცემითში გვაქვს: საძაგელსა შას მთაბულთაჲსა, 4 შეფ. 23, 13, სადაც ხა-ს ნაცელიდ ხა გვაქვს; ნათესაობითში გვაქვს: აღსარებისათჳს ცოდვითა (მამ. სწავ. 375), სადაც ნათესაობითის ნიშანი ხა-ა ჩამოკვეცილია; უნდა გვქონოდა: აღსარებისათჳს ცოდვათაჲსა. ამნაირი დარღვევები საერთოდ არც ისე იშვიათია ძველ ქართულში, ის ქვემოთ სხვა შემთხვევაშიც შეგვხვდება.

ასეთივეა აგრეთვე შემდეგი მაგალითიც: სიმრავლისათჳს ცოდვითა მათთაჲსა და განყოფილებისა ნებათა მათთა, თარგმ. გამოცხ. 19, 19. უნდა გვქონოდა: განყოფილებისა(თჳს) ნებათა მათთაჲსა. ამ შემთხვევაში ბრუნვის ნიშანი ხა სრულიად ჩამოცილებული აქვს მსახლერელის მსახლერელს. ეს მოვლენაც ჩვეულებრივია ძველ ქართულში და იგი არა მარტო აქ (ნათესაობითში), არამედ სხვა ბრუნებშიც იჩენს თავს. მას ქვემოთ უფრო ვრცლად შევხებით, როდესაც IV შემთხვევის შესახებ გვექნება საუბარი.

თუ ამ მცირე გადახვევებს არ მივიღებთ მხედველობაში, ეს სახეობა (III შემთხვევა), როგორც ვთქვით, შედარებით უფრო კარგადაა შემონახული და პირვანდელი სახით დაცული.

აქ შეიძლება მცირე საილუსტრაციო მასალაც წარმოვადგინოთ ტექსტებითად.

წრფელიობითი: და იყოს კრეტი საქოვარ სამწყსოთა და სადგურ ცხოვართა, სოფონია 2, 6.

სახელიობითი: შემთხვევაჲ ძეთა კაცთაჲვე ვითარცა შემთხვევაჲ პირუტყუთაჲ ერთ არს მათი, ეკლეს. 3, 19; გესლი ასპიტთაჲ და ჩქედნეთაჲ და ღრიაკალთაჲ, თუალთ. 59, 33; სისხლი იგი ვაცთაჲ და კურთთაჲ და ნიკარი დიაკუთაჲ, ებრ. 9, 13; ჳმად სათნოებათა თქუენთაჲ, ჳილ-ეტრ. 10; სამწყსოთა ცათაჲ, თარგმ. გამოცხ. 7, 11; ბანაკი იგი მეგუბტელთაჲ, გამოსლვ. 14, 24; დედამ ყოველთა ცხოველთაჲ, დაბ. 3, 20 ლავ.

მოთხრობითი: ნათესაჲმან უცებთამან, მამ. სწავ. 208; ენამან ბრძენთამან, ივანე. 12, 18; უბადრუკებამან მწეცთამან, ამხაკუმ 2, 17; პირმან უღმრთოთამან, ივანე. 19, 26; შრომამან უგუნუროთამან, ეკლეს. 10, 16; პირ-შრომან საუკუნეთამან, სას. პოეტ. 262, 116; კრებულმან ჳურათამან, იქვე, 325, 14; მოყუარებმან გლაჲაკთამან, კიმ. I, 128, 11.

მიცემითი: ტირილსა შას თულთაჲსა და ღრქენსა კბილთაჲსა, მამ. სწავ. 122; განვეშორნეთ მოყუსობასა ძრახ-მოქმედთაჲსა და შევეყენეთ სიყუარულსა საზიერთასა, იქვე, 169; წუთსა წელღებთასა, იქვე, 172; მღჳმესა მას ღომთასა, უდიბნ. 54 v; ჳუეყანასა რუხთასა, თარგმ. გამოცხ. 20, 8; (წიგნი ესე) დაიწერა... ოვრებასა გლაჲაკთასა და აწყუდისა ჳაბუკთასა, იქვე, ანდერძი, 210 r; თავსა მათთასა, იპოლ. 21, 29; ბანაკსა შას

¹ ოქს თანდებული ორივე სახლერელს ეკლესიის, მაგრამ ჩვეულებრივ პირველთან იბმარება (ხ. ანის შესახებ ჳემოთ, გვ. 355—358).

მეგვრეტელთა, გამოსლგ. 14, 24 ლავ.; შესაყრებელსა მას წყალთასა, დამ. 1, 10 ლავ.; გუნდსა ეშმაკთასა, კიმ. I, 124, 26.

თუ ორმაგი ბრუნების მსაზღვრელს თავის მხრით ახლავს კიდევ სხვა, ატრინტული მსაზღვრელი (უმთავრესად ეს იქნება კუთვნილებითი ნაკვალ-
სახელი), საზღვრულთან შესათანხმებელი ბრუნვის ნიშანი ხ-ა ამ უკანასკნელს დაერთვის: განსუენებასა კორცთა თხზათა, შამ. სწავ. 330; ხუ დავიწყებ კვანა მლოცველთა მათათა, ფსალმ. 73, 26; ხუ დაადუმებ ბირსა მვალთ-
ბელთა შენათა, ესთერ 4, 17.

ნათესაობითი. აქ გვაქვს ორმაგი ნათესაობითი თანდებულებანი და უთანდებულო საზღვრულთან. პირველი ძალზე მშორია, მეორე ასევე იშვი-
ათი. ეს უკანასკნელი სხვადასხვა წარმოშობისა უნდა იყოს, ზოგჯერ იგი ფუნქციით ნათესაობით-ფითარებითს უდრის, განსაკუთრებით მისვლა-მოს-
ვლის აღმნიშვნელ ზმნებთან. მაგალითები:

რაჰამს მივიდა ნერსე ერისთავი მეფისა მის ხაზართაჲსა, აბო 186, 15; იქმნა მღდელ მონასტრისა დედათაჲსა, ხანძთ. 127, 22; და შემდგომად ტყუ-
ენისა მის ბაბილოვნელთაჲსა, თუილთ. 78, 21; მდგომარე მარჯულ საკურ-
თხეველისა მის საკუმეველთაჲსა, ლ. 1, 11 C.

თანდებულებანი საზღვრულის მაგალითები, როგორც ვთქვით, ძალიან ბევრია. აქ გვხვდება შემდეგი თანდებულები: გან, თჳს, მიერ, მიმართ, ებრ და სხვა. მაგალითები:

ნაბრალისაგან კლდეთაჲსა, უდაბნ. 39 f; ცხორებასათჳს კაცთაჲსა, იქვე, 30 v; შჯულისა მისგან მამათაჲსა, თუილთ. 81, 10; საკეთისათჳს დედათა-
ჲსა, იქვე, 86, 3; მოძღურობისაგებრ ხუცესთაჲსა, მრ. 7, 5; წუელისაგან სა-
ცხოვართაჲსა და ზროხთაჲსა, ლიტ. ურთ. 70, 18; მოწყუედიისაგან მათ წმი-
დათაჲსა, ამონ. 213, 33; სამწყსოისაგან პირმეტყუელთა ცხოვართაჲსა, აბო, 200, 28; სიმღერისაგან ყრმათაჲსა და ყოველისაგან აღრევისა კაცთაჲსა, ხანძთ. 100, 30; ტელისაგან ყოველთა მკეცთაჲსა, დამ. 9, 5 ლავ.

დასასრულ, კიდევ მოვიყვან ერთ საინტერესო მაგალითს:

სიმრავლისათჳს მეოტთაჲსა და სიმრავლისათჳს შეცთომილთაჲსა და სიმრავლისათჳს მახვლისა და სიმრავლისათჳს ისართა მორთხმულთაჲსა და სიმრავლისათჳს დაცემულთა ბრძოლისა შინა, ესაია 21, 15. ხუთი ხაზის-
მული მსაზღვრელიდან 3 საერთო წესის მიხედვითაა წარმოდგენილი, ყველა უთანხმდება საზღვრულს ახა დაბოლოებით; მეოთხე მათგანი მხოლოდითშია (მახვლისა), ხოლო მხოლოდითში მდგარი მსაზღვრელი (I შემთხვევა), რო-
გორც ვნახეთ, საზღვრულს ხან ეთანხმება და ხან არა (სახლისა ძელისაჲსა, სახლისა ძელისა); მესამე, თუმცა იგი მრავლობითში დგას, არ უთანხმდება თავის საზღვრულს, არ დაირთავს ახა ბრუნვის ნიშანს (სიმრავლისათჳს და-
ცემულთა), როგორც იმას ირთავს მისი შემოპელი მსაზღვრელები (მეოტთაჲსა, შეცთომილთაჲსა, ისართა მორთხმულთაჲსა). მეგრამ ჩვენ უკვე ვნახეთ ზე-
მოთ, რომ ამნაირი შემთხვევები სხვადა გვაქვს და ეს გარკვეული მიზეზე-
ბითაა განმარტებული (I შემთხვევა მაგალითი: განყოფილებისათჳს ნებათა მათთა).

გვ. 595). მაგრამ ამაზე ზემოთ უკვე იყო ლაპარაკი და აქ აღარას დაუშვ-
მატებთ.

მოკმედებითი: მოწყალებითა გლახაკთა, ობოლთა და ქუჩივთა-
ათა, მამ. სწავ. 18¹; სისხლითა ვაცთა და ზუარაკთაათა, ებრ. 9, 12; მთავ-
რითა მით ეშაქთაათა, ლ. 11, 15; სულმყარალობითა მით ნაზარეტთაათა,
კიმ. I, 136, 19.

მოკმედებითი ბრუნვა მარტივი ით ნიშნით, როგორც ვნახეთ. გამო-
სვლითი ბრუნვის მნიშვნელობით იხმარება. ამის მაგალითები ორმაგი ბრუ-
ნებისასაც გვაქვს; მსაზღვრელსაც, როგორც საზღვრულს. მხოლოდ მარტივი
ით ნიშანი აქვს, მაგალითად: დასაბამითგან ნათესავთაათ, შოც. 15, 21; პირ-
მშობთგან კაცთაათ, გამოსლვ. 13, 15.

ეითარებითის შესახებ ზემოთ უკვე გვქონდა საუბარი და აქ აღარ გა-
ვიმეორებთ, მაგალითებიც იქვეა მოყვანილი.

წოდებითი: ზ მწყალობელო ძეთა კაცთაო, მამ. სწავ. (H) 83.

IV შემთხვევა

ყველაზე მეტ თავისებურებას მაინც მეოთხე შემთხვევა გვიჩვენებს. ამ
თავისებურებებს მრავალი მკვლევარი შეხებია, მაგრამ ყველაზე სრულად და
საფუძვლიანად იგი ლ. კიკნაძეს აქვს შესწავლილი. ამიტომ ზოგი რამ
აქ შეიძლება აღარ გაიმეოროთ და მკითხველს ამ მკვლევართა შრომებზე
მივუთითოთ¹.

წრფელობითი ბრუნვა აქ, რა თქმა უნდა, არ გვქონდა. ამაზე ზემოთ
იყო ლაპარაკი (II შემთხვე.). სახელობითი და წოდებითი ჩვეულებრივი სახით
არის წარმოდგენილი: მსაზღვრელი ეთანხმება საზღვრულს ბრუნვასა და
რიცხვში:

სახლ-ნი ძელთა-ნი, სახლ-ნო ძელთა-ნო; წყარო-ნი წყალ-თა-ნი,
წყარო-ნო წყალთა-ნო და სხვა. რრიოდე ნიმუში ტექსტებიდან:

სახელობითი: მართუნი ტრედთანი, ლ. 2, 24 C; მთავარნი წარ-
მართთანი, მ. 20, 25; საჭმენი მართალთანი, იპოლ. 17, 24; გრძილნი ბოლო
კბილთანი შოსდნეს მრავლითა მით მარხვითა. უდაბნ. 36 რ; მძორნი კრავ-
თანი, თჳალთ. 17, 33 და სხვა.

¹ რამდენიმე ერთნაირ მსაზღვრელზე კვლავ გვქონდა საუბარი.

² Gerhard Deeters, Armenisch und Südkaukasisch: Caucasica, 4. 1927, გვ. 36-37; F. Zorell, Grammatik zur altgeorgischen Bibelübersetzung, Roma. 1930, გვ. 27-28; К. Дондуа, Об агглютинативном характере грузинского склонения: Доклады Академии Наук СССР, 4 В, გვ. 63-68; ნ. ნახევრელი, საკუთარ სახელთა ბრუნება ომეფრი ხელნაწერის მეფეთა წიგნებში: თბილ. უნივ. შრომები, ტ. 25, 1943, გვ. 186 და სხვ.; ა. კიკნაძე, ნანათესაობითარი მსაზღვრელის ურთიერთობისათვის საზღვრულთან: იბერ.-კავკ. I, 1946, გვ. 329-336; ლ. კიკნაძე, მართული მსაზღვრელის საზღვრულთან ურთიანხელობის შემთხვევები ძველ ქართულში: თბილ. უნივ. შრომები, ტ. 45, 1951, გვ. 202-221.

წოდებითი: ნამოზნო იქედნეთანო, მ. 23, 33; კრებულნო სადუკე-
ველთა და შწალეზელთანო, სას. პოეზ. 283, 288.

ამის მიხედვით სხვა ბრუნებებში (მოთხ., მიც., ნათ., მოქმ., ვით.) თეო-
რიულად მოსალოდნელი იყო: სახლ-თა ძელთა-თა, წყარო-თა წყალთა-თა,
მაგრამ ძველი ქართულის ტექსტებში ასეთი ფორმები არსად არ გავიჩნია,
რადგან (თხ-თა) არსად არ გვხვდება. სწორედ ამის გამოა, რომ აღნიშნულ
ბრუნებებში აღვიღო აქვს დიდ არე-დარეცას, თეორიულად მოსალოდნელი
თა-თა-ს ნაცვლად ნაირ-ნაირი ფორმების წარმოდგენას. მაგრამ ამ სიჭრე-
ლეში ერთი ხაზი მკვეთრად გამოირჩევა. ამ ხაზს გეზი აქვს აღებული, რომ
მსაზღვრელისათვის იგივე ფორმები გაიმეოროს, რაც მას III შემთხვევაში
ჰქონდა (ე. ი. როცა საზღვრული მხოლოდობით იდგა, მსაზღვრელი კი —
მრავლობითში: სახლ-მან ძელთა-მან და სხვა). ამიტომ III და IV შემთხვე-
ვაში აღნიშნულ ბრუნებებში მსაზღვრელი ერთნაირი სახით არის წარმოდგე-
ნილი, მაგალითად:

III შემთხვ.

მოთხ.	სახლ-მან	ძელთა-მან
მიც.	სახლ-ს-ა	ძელთა-ს-ა
ნათ.	სახლ-ის-ა	ძელთა-ის-ა
მოქმ.	სახლ-ით-ა	ძელთა-ით-ა
ვით.	სახლ-ად	ძელთა-(დ)

IV შემთხვ.

სახლ-თა	ძელთა-მან
სახლ-თა	ძელთა-ს-ა
სახლ-თა	ძელთა-ის-ა
სახლ-თა	ძელთა-ით-ა
სახლ-თ-ა	ძელთა-(დ)

ეს ხაზი არის ძირითადი, მაგალითების უმეტესობა ამ ხაზს მიჰყვება.
მაგრამ აღვიღო აქვს თითოეულ ბრუნებაში ამ საერთო ხაზიდან გადახვევის.
ეს გადახვევებიც არაა შემთხვევითი, ისინიც ერთგვარ წესს მისდევენ. აქ
შეიძლება ზოგი ქანონზომიერება დავადგინოთ:

ა) ყველაზე ხშირად აღნიშნულ ბრუნებებში ბრუნვის ნიშნად გამოყენე-
ბულია სუფიქსი **ს-ა** (მიცემითისათვის ეს ძირითადი ხაზია);

ბ) უფრო იშვიათად ამავე მიზნისათვის გვხვდება სუფიქსი **მსა** (ნათესა-
ობითისათვის ეს ძირითადი ხაზია);

გ) ზოგჯერ მსაზღვრელი სულ უნიშნოდ არის წარმოდგენილი (ვითარე-
ბითისათვის ეს ჩვეულებრივ ძირითადი ხაზია; დონი აქ III შემთხვევაშიც
დაკარგულია უმეტესად). ასე რომ, მსაზღვრელი მოთხოვნილობით შესაძლებე-
ლია 4 სახით წარმოდგეს: სახლ-თა ძელთა-მან, სახლ-თა ძელთა-სა, სახლ-თა
ძელთა-მსა და სახლ-თა ძელ-თა; სხვა ბრუნებებში იგი (მსაზღვრელი) ჩვეუ-
ლებრივ 3 სახით გვხვდება (მიცემითისა და ნათესაობითის **ს-ა** და **მსა**-
ნიშნები ამავე დროს ძირითადი ხაზის ნიშნებიცა).

სანამ ამ მოვლენის ახსნაზე ვილაპარაკებდეთ (რატომ გვაქვს მოსალოდ-
ნელი **თა-ს** ნაცვლად **მან**, **ს-ა**, **მსა**, **ით-ა** ნიშნები), მოვიყვანოთ ზემოთ აღწე-
რილი ძირითადი ხაზისა და მისგან გადახვევების მაგალითები.

მითხრობითი

ა) მსაზღვრელს ბრუნვის ნიშნად აქვს მან (ძირითადი ხაზი)

1. ბაგეთა მართალთა მან დაიციეს (sic) ივანი, ივანე. 14, 3. ბიბლიის თბილისურ გამოცემაში ნომინატიური კონსტრუქცია გვაქვს: ბაგენი ბრძენ-თანნი დაიციუნენ მას. „მართალთა მან“-ის ნაცვლად წარმოდგენილი „ბრძენთა-ნი“ არ ცვლის საქმის ვითარებას; ორივე შემთხვევაში ეს სიტყვებია მსა-ზღვრელი, შდრ. რუს. თარგმანი: уста же мудрых охраняют их.

2. და გამოვიდეს ყრმანი იგი მთავართა მათ სოფლებსათანი და გა-მოკრბეს ქალაქით, იწყეს ყრმათა მათ მთავართა მან, და ერი იგი შემდგო-მალ მათსა, 3 მეფ. 20, 19. შდრ. რუსული თარგმანი: вышли из города су-ги областных начальников.

3. ხოლო კრებულმან მან და ათისის-თაემან და მსახურთა ჰუჩიათა-მან შეიპყრეს იესუ და შეკრეს იგი, ი. 18, 12¹. C-ში ეს მსაზღვრელი გა-მარტივებული სახით (უნიშნოდ) არის წარმოდგენილი: ჰუჩიათა.

4. თულთა მრუშეთა მან იხილეს ბნელი, იოზ 24, 15².

5. რომლისათჳს, ვიყავ რაჲ იერუსალიმს, მიიხრეს მე მდღელთ-მოძღუ-ართა და ხუცესთა ჰუჩიათა მან, მოც. 25, 15 (C რედაქცია)³. სხვა რედაქ-ციებში (A, F, W) ეს მსაზღვრელი გამარტივებული სახით (უნიშნოდ) არის მოცემული: ჰუჩიათა.

6. რაჲთა გამოიძიონ ნეშტთა კაცთა მან უფალი, მოც. 15, 17 (ქუთაი-სის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის ხელნ. № 176). სხვა ხელნაწერებ-ში აქაც გამარტივებული ფორმა გვაქვს: ნეშტთა კაცთა.

7—8. მიუგო წმიდამან იგნანტი და ჰრქუი: არცა ცეცხლმან შემწუველ-მან და არცა შოვათა მვეცთა მძუნვარეთა მან... განმაშორონ მე სიყუარულსა ღმრთისასა, პარხ. 1170. აქ მართულ მსაზღვრელს ახლავს ატრიბუტული მსაზღვრელი (მძუნვარე) და ბრუნვის ნიშნისაჲ ის ლეზულობს. ეს ატრიბუტუ-ლი მსაზღვრელი რომ არ ყოფილიყო, გვექნებოდა: შოვათა (=შევათა) მვეცთა მან.

ეს ადგილი დადასტურებულია კიდევ ერთ ხელნაწერში. ოღონდ იქ „შოვათა მვეცთა“ გადასმული სახით არის წარმოდგენილი, ე. ი. „მვეცთა“ მოცემულია წინ დასმულ მართულ მსაზღვრელად და, ცხადია, ის ბრუნვებში არც შეიცვლება (ჩვეულებრივ). ამიტომ ამ ხელნაწერში გადასმული საზღ-ვრულ-მსაზღვრელი გვაქვს: ...არცა მვეცთა შუათა მძუნვარეთა მან... (ი. ჯაფ. აღწ. 175, 16).

¹ ლ. კიკნაძე, დასახ. წაშრ. გვ. 208.

² ივეს.

³ იქვე.

ბ) მსახდრელს ბრუნვის ნიშნად აქვს ხ-ა

1. ხოლო ძეთა ასურთასა ვითარცა იხილნეს იგინი, მიმოდაივლინეს მთავართა მათთა და ერისთავთა და ათასის-თავთა და ყოველთა მთავართა მათთა, ივდით 14, 12.

2. რომელი არა ყვეს მამათა მისთა და მამათა მისთასა, დანიელ 11, 24. „მამათა მისთასა“ დამახინჯებულად არის გადმოცემული, უნდა ყოფილიყო: მამათა მამათა მისთასა, რომლის შინაარსიც არის: „მისი მამების მამებმა“. მაგრამ ვადაშწერს, როგორც ჩანს, ორი ზედიზედ დაწერილი „მამათა“ შეცთომა ჰგონებია და ერთი მათგანი გამოუშვია, ხოლო მასთან შეწყობილი „მისთასა“ უცვლელად დაუტოვებია. ნახეჭდ ბიბლიაში (თბ. გამოც.) ეს შეცთომა არიდებულია, იქ იკითხება: რომელი არა ქმნეს მამათა მისთა, არცა მამათა მამათა მისთასა. შდრ. რუს. თარგმანი: чего не делали отцы его и отцы отцов его.

3. რომელი ცოდვიდეს, მას ეწიოს ძური, გზათა უღმრთოთასა შეაცთუნეს იგი, ივანე. 12, 26. შდრ. რუს. თარგმანი: путь нечестивых вводит их в заблуждение.

4. რაჟთა გამომიძიონ მე ნეშტთა კაცთასა და ყოველთა ნათესავთა, ამოს 9, 12 (თბილ. გამოც.). ოშკურ ბიბლიაში ამის ნაცვლად გამარტივებული ფორმაა წარმოდგენილი: ნეშტთა კაცთა, ხოლო მოციქულთა საქმეში ეგვივე ადგილი, როგორც უკვე ვნახეთ, პირვანდელი სახით გვაქვს დაცული: ნეშტთა კაცთამან. ამნაირად, ეს ერთი და იგივე ადგილი სამი სახით არის ტექსტებში დაცული:

ნეშტთა კაცთა-მან

ნეშტთა კაცთა-სა

ნეშტთა კაცთა

გვაქვია კიდევ ერთი (უფრო რწვითი) შესაძლებლობა—ნეშტთა კაცთა-მსა, თორემ სურათი სრული იქნებოდა.

5—ნ. და იხილეს იგი ძეთა მათ წინაწარმეტყუელთასა, თუალთ. 33, 24. ეს ადგილი აქ გადმოტანილია 4 მეფ. 2, 15-დან. ოშკურ ხელნაწერში იგი ასეა გადმოცემული: იხილეს ელისე ძეთა მათ წინაწარმეტყუელთასა, რომელნი იყვნეს იერიქოს წინაშე მათსა. წინაწარმეტყუელთასა დაცულია ბიბლიის თბილისურ გამოცემაშიც; და იხილეს იგი ძეთა წინაწარმეტყუელთასა, რომელნი იყვნეს იერიქოს შინა წინაშე მათსა, ლავურკის ხელნაწერი ოშკისას მიჰყვება კვალდაკვალ, ოღონდ „ელისე“-ს ნაცვლად იქ „იგი“-ა წარმოდგენილი.

7. და ჰრქუეს ძეთა წინაწარმეტყუელთასა ელისეს, 4 მეფ. 6, 1 (თბ. გამოც.).

8. აუწყეს მას მღელღელ-მოძღუარმან და მთავართა ჭურთხასა პაეღმს-
თუს, მოკ. 25, 2 (L, V რედაქცია, საქ. მუზ. ხელნაწერები: A 584, A 34,
A 137, A 677)¹.

9. განჭრეს იგი ნაწილისაგან მათისა მძლავრთა არაბთასა (Xp. Boer.
V, 1, 49, 9—10)².

10. და შეეცდნა რტონი მისნი პრატა მათ და რტოთა მისთა შე-
პყრიან და შეიმტყიცინ რტოთა მათ პრატასა (სახისმეტ. 3, 18 — 22; ისტ.
ქრესტ. 280, 15)³.

გ) მსაზღვრელს ბრუნვის ნიშნად აქვს ახ-ა

სულთა ყრმათა ჩაჯლთაჲსა სულთ-ითქუნეს დიდად, იობ 24, 12. გამო-
ცემაში მსაზღვრელის ბრუნვის ფორმა გასწორებულია ძირითადი ხაზის მი-
ხედვით: სულთა ყრმათა ჩაჯლთაჲსა⁴. ბიბლიის თბილისურ გამოცემაში სა-
ზღვრული მხოლოდითშია დასმული და მას მსაზღვრელი ჩვეულებრივი წესის
მიხედვით ეთანხმება: სულმან ჩაჯლთაჲსა სულთ-ითქუნა დიდად.

დ) მსაზღვრელს სულ არა აქვს ბრუნვის ნიშანი (ნული აქვს)

1. ძეთა ქალთა განგუმირნეს ივინი, ივდღო 16, 12. თბილისურ გამო-
ცემაში ეს ადგილი ასე იკითხება: ძეთა ქაბუკთა მოსწყდნეს ივინი, შდრ.
რუს. თარგმანი: сыновья молодых жен коюли их. ქართული თარგმანის
ორივე შემთხვევაში მსაზღვრელი აღარ ეთანხმება საზღვრულს; არა აქვს
მოსალოდნელი მან, არც ხ-ა (ახ-ა) ბრუნვის ნიშანი; არა გვაქვს: ძეთა
ქალთა-მან, ძეთა ქალთა-სა (ძეთა ქალთა-ახა). აქ ჩვენ გვაქვს მსაზღვრელის
გამარტივებული ფორმა, რომელსაც ბრუნვის ნიშანი მოკვეცილი აქვს.

2. ბაგეთა უგუნურთა მიიყვანიან ივინივე ბოროტსა, ხოლო პირი მისი
ხუესტი სიკუდილსა მოუწყნ, ივავ. 18, 6. შეთანხმება მსაზღვრელსა და სა-
ზღვრულს შორის აქაც არა გვაქვს, მოსალოდნელი იყო: ბაგეთა უგუნურთა-
მან (ძირითადი ხაზი), ან ბაგეთა უგუნურთასა (უგუნურთაჲსა). შეიძლება
კაცმა იფიქროს, რომ „უგუნურთა“ ატრიბუტული მსაზღვრელია და, მაშა-

¹ ლ. კიკნაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 208.

² კ. დონდუა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 66.

³ იქვე. აქ უნდა შევიწყოთ, რომ მოთხრობითში კ. დონდუა მხოლოდ ამ ს-ა სუფიქსს
უჩვენებს. ავტორი არ იცნობს ამ ბრუნვაში არც მან სუფიქსსა და არც სხვა საშუალებებს,
რომელთაც ძველ ქართულში გვხვდებით მოთხრობითის გამოსაბატავად (ახა, O), ამის მაგალი-
თებს ქვემოთ მოვიყვანოთ.

⁴ წიგნი ძეგლისა აღთქმისანი, ტ. I, ნაკვ. 2, 1948, გამოცემა ა. შანიძე. ამ ტიპის
სხვა მაგალითები არ შევხვედროი, მაგრამ საყვებით მოსალოდნელია კი: მიცემითისა და ნა-
თესაობის ნაშნები (ს-ა, ახ-ა) ჩვენთვის საინტერესო თბილისის ყველა ბრუნვაში გვხვდება
(მოთხ., მიტ., ნათ., ვით.).

სადამე, შეთანხმებაც გვაქვს: ბაგე-ნ-ი უგუნურ-ნ-ი, ბაგე-თა უგუნურ-თა. მაგრამ ეს ასე არ არის, აქ ჩვენ გვაქვს სწორედ მართული და არა ატრიბუტული მსაზღვრელი, რომ აქ მართლაც მართული და არა ატრიბუტული მსაზღვრელია, ეს ჩანს შემდეგიდან: ა) გვაქვს ბაგეთა უგუნურთა, მაგრამ იქვე: პირი მისი (მაშასადამე: ვისი და არა ვითარი); ბ) ქვევით, შემდგომს მუხლში (18, 7) სწერია: „პირი უგუნურისაჲ შემუსრვა არნ მისდავე“, რაც გვაძლავს „უგუნურთა“ ჩვენს შემთხვევაშიც მართულ მსაზღვრელად გავფიქროთ; გ) მოყვანილი წინადადების გაგრძელება: „ხოლო ბაგენი მიზნი საზრგვმ მისდავე არიან“; მაშასადამე, აქედანაც იგულისხმება: ბაგენი ვისნი და არა: ბაგენი ვითარნი; დ) ასევე მართულ მსაზღვრელადაა წარმოდგენილი ეს სიტყვა ბიბლიის თბილისურ გამოცემაშიც (ნომინატიური კონსტრუქციით): „ბაგენი უგუნურთანი მიიყვანებენ მას ბოროტსა ზედა“. მაშასადამე, ბაგენი უგუნურნი აქ გამოირიცხულია; ე) ამასვე მოწმობს რუსული თარგმანიც: *уверного иуды и сего*; ვ) დასასრულ, ამასვე ამტკიცებს იგივე მსაზღვრელ-საზღვრელი, II შემთხვევის მიხედვით გამართული: ბაგეთა უგუნურისათა დანთქან იგი, ეკლეს. 10, 13. მაშასადამე, გამოდის, რომ აქაც გამართივებული ფორმა გვქონია, მსაზღვრელს აკლია ბრუნვის ნიშანი (უგუნურთამან→უგუნურთა).

3—4. რაგთა გამოიძიონ ნეშტთა კაცთა ლმერთი, ამოს 9, 12; რაგთა გამოიძიონ ნეშტთა კაცთა უფალი, მოც. 15, 17. ზოგ რედაქციაში, როგორც ვნახეთ, კიდევ გვაქვს სრული, გაუმარტივებელი ფორმა: ნეშტთა კაცთამან (ქუთ. ისტ. ეთნ. მუზ. ხელნ. № 176).

5. და ჰრქუეს ძეთა მათ წინაწარმეტყუელთა ელისეს, 4 მეფ. 6, 1. ნაბეჭდ ბიბლიაში, როგორც ვნახეთ, გვაქვს: ძეთა წინაწარმეტყუელთაჲ. რომ აქ მოთხრობითი ბრუნვა იგულისხმება, ჩანს რუსული თარგმანიდანაც: *и были сыны пророков Елисею*.

6. ჰრქუეს პილატეს მღდელთ-მოძღუართა მათ ჰურიათა, ი. 19, 21 C. ამის სახელობითი იქნება: მღდელთ-მოძღუარნი იგი ჰურიათანი, რაც გვაქვს კიდევ DE-სა და სხვა ხელნაწერებში: ეტყოდეს პილატეს მღდელთ-მოძღუარნი ჰურიათანი.

7. ხოლო გუნდმან მან და ათასის-თაემან მან და მხახურთა მათ ჰურიათა შეიპყრეს იესუ და შეკრეს, ი. 18, 12 C¹. DE-ში, როგორც ვნახეთ, გვაქვს გაუმარტივებელი ფორმა: მხახურთა ჰურიათამან (ძირითადი ხაზი).

8. აუწყეს მღდელთ-მოძღუართა მათ და მთავართა ჰურიათა პავლს-თჳს, მოც. 25, 2². ზოგ ვარიანტში, როგორც ვნახეთ, გვაქვს სრული ფორმა: მხახურთა ჰურიათამან.

¹ ლ. კიკნაძე, დასახ. ნაწი. გვ. 208.

² იქვე.

9. რომლისათვის, ვიყავ რაი იერუსალმის, მითხრეს მე მღვდელთ-მოდუ-
ართა და მოხუცებულთა ჰურიათა, შოც. 25, 15 (ლ. რედაქცია)¹.

10. აწ უკუე ცნეს მწიგნობართა და ფარისეველთა ჰურიათა, ვითარმედ
მოკლვად შობილისა მისთვის პეროდე განმზადებულ იყო, პარხ. 88 ს.

11. რადთა ცნან ძეთა კაცთა ძლიერებაჲ შენი, ფსალმ. 144, 12.

ამნაირად, მოთხრობითში დადასტურებულია ოთხნაირი ფორმა: ✓

- ა) ნეშტთა კაცთაჲმან
- ბ) ნეშტთა კაცთასა. ✓
- გ) სულთა კრმათა ჩჩვლთაჲსა
- დ) ნეშტთა კაცთა.

მიცემითი

ა) მსაზღვრელს ბრუნვის ნიშნად აქვს ს-ა (ძირითადი ხაზი)

საყდართა მათ მსაჯულთასა არა დასხდენ, ზირაქ 38, 39; მესერ-
ვიდა, ნათესავთა მათ მჯდომთასა, იქვე, 46, 7; ქებათა მათ იგავთასა და
ხაზეთასა, იქვე, 47, 18; მიეცეს ძმ კაცისაჲ ჯელთა კაცთასა, მრ. 9, 31;
მიეცემის ძმ კაცისაჲ ჯელთა ცოდვილთასა, მრ. 14, 41; მისცა იგი ჯელთა
მტანჯველთასა, მ. 18, 34; რომელი-იგი შეფარდა ჯელთა ავაზაკთასა, ლ.
10, 36 C; ზ კრაენო უმანკონო, რომელთა-ეგე პირთა მგელთასა აღვრ-ასხე-
ნით, სბევს. 75, 1; ვითარცა გუელი დარანებული გზათა ზედა ცემად ტერფ-
თა ჰუნეთასა, თუალთ. 37, 12; კაცი იგი... სხენედ თავთა ზედა მათ მთა-
თასა, იქვე, 18, 5; შეკრიბნ ტურთი მშიმე და დასდვიან მკართა ზედა
უძლურთასა, მამ. სწავ. 356; მე გეტყვ ნაწევართა მავათ ჯორცთასა და ხის-
ხლთასა, ურპ. 337, 9; აბა ცული ძირთა თანა ხეთასა ქეს, მ. 3, 10; ლხერთ-
თა წარმართთასა უგებდენ, კიმ. II, 46, 1; მსახურებდეს... მწუერვალთა
ზეთასა, ეგსტ. 168, 3; საუნჯეთა შინა სასუენებელთა შენთასა ნუ მსწუფე
მდიდარსა, ეკლეს. 10, 21.

ამ უკანასკნელ მაგალითში მართულ მსაზღვრელს თავის მხრე ახლავს
ატრიბუტული მსაზღვრელი და სათანადო ბრუნვის ნიშნაც ის ლეზულობს:
შენთა-სა. ასეთივე მაგალითებია კიდევ: მე მიგცე შენ ჯელთა მოთულეთა
შენთასა, ეზეც. 23, 29; რაჲსათჳს მავნებელ ექმნებით კარაულთა ძმათა ჩუენ-
თასა, ლიტ. ქრესტ. 160, 38; ძმ კაცისაჲ მიეცეს ჯელთა კაცთა ცოდვილ-
თასა, მ. 26, 45.

მსგავსი ვითარება არის იმ შემთხვევაშიც, როცა მსაზღვრელი და მსა-
ზღვრელი გათიშულია, მაგალითად: და ენათაცა თუ იტყოდის ანგელოზთასა
და კაცთასა, მამ. სწავ. 288.

ზემოთ წარმოდგენილი ტიპის მაგალითები ერთობ ბევრია ძველ ქარ-
თულ ტექსტებში. ეს არის, როგორც ვთქვით, მსაზღვრელისა და მსაზღვრუ-

¹ ლ. კიკნაძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 208.

ლის შეთანხმების ძირითადი საზე IV შემთხვევისათვის. ამიტომ სხვა მაგალითებს აქ აღარ მოვიყვანთ, მათზე ხელი ყველას მიუწოდება. ჩვენ აქ განვიხილოთ ამ ძირითადი ხაზის დარღვევისა და მისგან გადახვევის სახეები.

ბ) მსაზღვრელს ბრუნვის ნიშნად აქვს სუფიქსი *აჰ-*

უკვეთუ იქნა ეგვიპტური დღეთა თქუენია, ანუ დღეთა მანათა, ანუ დღეთა მანათა თქუენთაჲსა, იოველ 1, 2 (=ძირითადი ხაზის ფორმას „თქუენთაჲსა“); და მისცენ იგინი ჯელთა მაჰირბელთა მათთაჲსა, ნეემა 9, 27 (=მათთაჲსა. შდრ. ნუ შიმცემ... ჯელთა მაგნებელთა ჩემთაჲსა, სას. პოეტ. 300, 278); და მისცენ იგინი ჯელთა მტერთა მათთაჲსა, ნეემა 9, 28; სცილდეს შესავალთა ზღუბლთა ჩემთაჲსა, იგავ. 8, 34; და აღძრნა იგინი და მისცნა ჯელთა წარმტყუენველთა მათთაჲსა, 4 მეფ. 17, 20; და მივსცნე იგინი ჯელთა მტერთა მათთაჲსა, იქვე. 21, 14.

ჯელა აქ წარმოდგენილი მაგალითი ისეთია, რომ მართულ მსაზღვრელს მოსდევს ატრიბუტული მსაზღვრელი (=კუთვნილებითი ნაცვალსახელი). რომელიც ბრუნვაში საზღვრულს უნდა შესთანხმებოდა და *აჰ-* სუფიქსი მიეღო (ჯელთა მტერთა მათთაჲსა), მაგრამ, როგორც ვნახეთ, ტექსტში ეს ასე არა გვაქვს. *აჰ-*ს იქ ენაცვლება *აჰ-* (ჯელთა მტერთა მათთაჲსა). ამიტომ ვაძიო იფიქრებდა, რომ ეს ატრიბუტული მსაზღვრელი *აჰ-*თი საზღვრულს კი არა (ჯელთა), მსაზღვრელს (ე. ი. თავის საზღვრულს) ეთანხმებაო; სხვაწაირად: „მათთაჲსა“-ს იმიტომ აქვს ნათესაობითის ნიშანი *აჰ-*, რომ ნათესაობითშია დასმული აგრეთვე მტერთა. რომელიც ამ „მათთაჲსა“-ს მიმართ საზღვრულია. ჯელთა-ს მიმართ კი—მსაზღვრელი. მაგრამ ეს ასე არაა. ჯერ-ერთი, ასეთ შემთხვევებში ატრიბუტული მსაზღვრელი ძველ ქართულში საზღვრულს ეთანხმება და არა მსაზღვრელს (მე მიგცე შენ ჯელთა მოძულეთა შენთაჲსა, იერ. 23, 29; მიცემად ჯელთა მტერთა მათთაჲსა, კიმ. 1, 244, 4); მეორე: ასეთი დარღვევა შეთანხმებისა მაშინაც გვაქვს, როცა მხოლოდ ერთი მსაზღვრელი და ერთი საზღვრულია მოცემული (ე. ი. არ არის წარმოდგენილი ატრიბუტული მსაზღვრელი); ამისთვის მივეც იგი ჯელთა ტრფიალთა მისთასა, ჯელთა ასურასტანელთაჲსა, ეზეკ. 23, 9. აქ მესამე წევრი არა გვაქვს და ამიტომ არ იქნება სწორი შეუთანხმებლობის მიზეზად ის ჩავთვალოთ. ეს მაგალითი, მეორე მხრივ, იმითაც არის საინტერესო, რომ შეთანხმების დარღვევის გვერდით გვაქვს სწორი შეთანხმება: ჯელთა ტრფიალთა მისთასა (და არა: მისთაჲსა). ასურასტანელთაჲსა, მაგრამ მისთასა! ასეთია შეთანხმების დარღვევა-დაურღვევლობის თრი კონტრასტული მაგალითი; მესამე: არის შემთხვევები, როცა ერთსა და იმავე წინადადებაში შეთანხმება-შეუთანხმებლობის მაგალითები ერთად არის მოცემული. ამასთან ატრიბუტული მსაზღვრელი აქაც არა ჩანს. მართალია, ეს მაგალითი მესამე შემთხვევას განეკუთვნება, მაგრამ აქ დასმული საკითხისათვის ამას არა აქვს მნიშვნელობა: შეთანხმება და შეუთანხმებლობაც ერთდროულად არის მოცემული, მაგალითად: რომელ უშენა სოლომონ, მეფემან ისრაელისამან,

ასტრიათის, **საძაგელსა** მას **სიდონელთასა**, და ქამონს, **საძაგელსა**¹ მას **შოა-ბელთასა**², 4 მეფ. 23, 13. აქ ორივე შემთხვევაში საზღვრული მიცემითაა: **საძაგელსა**, მაგრამ **საზღვრელს** ერთ შემთხვევაში მიცემითის ფორმა აქვს (**სიდონელთა-სა**), მეორეში — ნათესაობითისა (**შოაბელთა-სა**). ამიტომ ასეთი შეუთანხმებლობის მიზეზი სხვაგან უნდა ვეძიოთ; ატრიბუტული საზღვრული სათავის ნათესაობითი ფორმის არქევაში წართულ საზღვრელს შეეძლო მხოლოდ ხელი შეეწყო და არა მხოლოდ მას გამოეწვია იგი. ასეა თუ ისე, ცხადია, რომ ორმაგი ბრუნებისას **ნათესაობით-მიცემითის** ფორმაში ხდება დარღვევა: მიცემითის ბრუნვის ნიშნის ნაკვალად ზოგჯერ წარმოდგენილია ნათესაობითის ნიშანი (ნუ მიმეცე... ჯელთა მანებელთა ჩემთასა).

მაგრამ გვაქვს სხვა სახის დარღვევა, რომელსაც აქვე განვიხილავთ.

გ) **საზღვრელს** სულ არა აქვს ბრუნვის ნიშანი (ნული აქვს) ✕

არა არს კმარი მისი მსგავს ძეთა **კაცთა**, ზირაქ 36, 25. „მსგავს“ მოითხოვს მიცემითს (**შდრ.** მსგავს არს სასუფეველი ცათაჲ **ცოხსა**, მ. 13, 33), ამიტომ უნდა გვექონოდეს: ძეთა **კაცთასა**. აქ, უეჭველია, **სა** დაკარგულია და ფორმა გამარტივებულია. „ძეთა კაცთა“ ამ სახით ხშირად გვხვდება ჩვენ ძველ ტექსტებში, მაგალითად: ძეთა **კაცთა** რომელიმე ღმრთისა მიერ*მოცემული აქუს მადლი და რომელიმე თავით თჳსით აქუს, უდაბნ. 86:1ა; არცა მიიგებს ღირსებით მისაგებელსა ზოროტსა ძეთა **კაცთა**, მამ. სწავ. 196; წამნი მისნი განიკითხვენ ძეთა **კაცთა**, ფსალმ. 10, 6; რომელი მსგავს ძეთა **კაცთა** იქმნა, თარგმ. გამოცხ. 14, 14. სხვა მაგალითები:

ვერ ღირს ვარ განჯნად **საბელთა** კამლთა მისთა, მრ. 1, 7 (=მისთასა, ც.ში სწორედ ასეა კიდევ); აჰა დის-წულაკი ჩემი ვლდომით მოიწია ზედა თავთა მათთა გარდამოვლდომად, იპოლ. 21, 8 (=მათასა, შდრ. იქვე: ზედა ღელეთა მათასა, 21, 12; ვერ შემძლებელ ვარ თბრობად ნეშტთა საქმეთა ჩემთა, პარხ. 776 ხ (=ჩემთასა).

კაცს ეგონება, თითქოს შეთანხმება უნდა იყოს და არა გვაქვს შემდეგს მაგალითში: ჯერ-არს აღსრულებად ყოველივე წერილი **შჯუღსა მოხესსა** და **წინაწარმეტყუელთა** და **ფსალმუნთა** ჩემთჳს, ლ. 24, 44 DE. ორი უკანასკნელი სახელი (წინაწარმეტყუელთა და ფსალმუნთა) აქ თითქოს არ არის შეთანხმებული სახელთან „შჯუღსა“, თითქოს უნდა ყოფილიყო: **შჯუღსა მოხესსა** და **წინაწარმეტყუელთასა** და **ფსალმუნთასა**. მაგრამ არა: „შჯუღსა“ არის საზღვრული მხოლოდ ერთი საზღვრელისა: **შჯუღსა მოხესსა**. დინარჩენი ორი — წინაწარმეტყუელთა და ფსალმუნთა — იმ რიგის სიტყვებია, როგორც „შჯუღსა“: ...წერილი შჯუღსა... და წინაწარმეტყუელთა და ფსალმუნთა. ასეა ეს გაგებულ რუსულ თარგმანშიც: *написанному о мне в законе Моисеевом, и в пророках и вславах*. აღნიშნ ოთხთავის მთარგმნელს (თუ გადამწერს) კი ეს სახელებიც „შჯუღის“ საზღვრელად გაუგია და მათ საზღვრულად ნაკვალ-

* ზღონ.: საძაგელსა.

* ზემოდანაა დამატებული.

ფეხები „შჯულისაფვის“ შეუთანხმებია: შჯულსა მას მოსესსა და წინაწარმეტყუელთასა და ფსალმუნთასა. მაგრამ, როგორც ვნახეთ, ეს არაა სწორი. არის „შჯული მოსისი“, მაგრამ არ არის „შჯული წინაწარმეტყუელთაჲ“ და „შჯული ფსალმუნთაჲ“. ეს მაგალითიც კარგად გვიჩვენებს, რომ ორმაგი ბრუნების საკმაოდ რთული მექანიზმი ძველ ქართულშივე არის დაზიანებული: სადაც ძველი ნორმების მიხედვით ატყელებელია შეთანხმება, იქ გვაქვს შეუთანხმებლობა (მსგავს არს ძეთა კაცთა). მაგრამ სადაც შეთანხმება არ არის საჭირო, იქ უთანხმებენ ერთმანეთს: არა მსახლფრულსა და სახლფრულს, არამედ ერთი რიგის (უბრ. დამატ.) სიტყვებს (წერილი შჯულსა მოსესსა და წინაწარმეტყუელთასა და ფსალმუნთასა).

✓ ამნაირად, მიცემითში დადასტურებულია სამნაირი ფორმა: ✓

- ა) პირთა მგელთასა, ძირთა ხეთასა
- ბ) ტელთა ასურასტანელთაჲსა, დღეთა მამათა თქუნთაჲსა
- გ) ძეთა კაცთა.

ნათესაობითი

ა) მსახლფრელს ბრუნვის ნიშნად აქვს მს-ა (ძირითადი ხაზი)

აქ სახლფრულს უმთავრესად თანდებულები ახლავს (გან, თჳს, ებრ, მიმართ, მიერ...), ამ ტიპის მაგალითები ძალზე ბევრია, აქ მხოლოდ რამდენიმეს მოყვანით დაემაყოფილდებით.

რომელნი არა შეგერაცხნეს სწორად ძალთა მძოვართა ჩემთაჲსა, იობ. 30, 1; აღიხუნა ლანკანნი ტელთაჲსა კურუმთაჲსა, სევან. 248 ა; და გა მოიყვანენ ოგინი ტელთაჲსა მდევართა მათთაჲსა, ნეეშია, 9, 27; წყალთა მათგან საშინელად ძნელოვანთა ადგილთა მავალთაჲსა, ხანძთ, 115, 30; სიზრავლეთაჲსა ცოდვთა ჩემთაჲსა, პარხ. 1004 ა; მწუერვალთაჲსა ხეთაჲსა კიმ. 1, 65, 11; ნაზორვეთაჲსა კერპთაჲსა, მოც. 15, 20; ტელთაჲსა, დაბ. 39, 1.

ბ) მსახლფრელს ბრუნვის ნიშნად აქვს ს-ა

განაირნე ვნებული ტელთაჲსა მავნებელთაჲსა, ზირაქ 4, 9 (=მავნებელთაჲსა); და ზრახვაჲ შისი არნ ნაშობთა მიმართ კუროთაჲსა, იქვე, 38, 25 (=კუროთაჲსა); არა ინებეს შემდგომად ღმერთთა მამათა მათთაჲსა, ივლით 5, 7 (=მათთაჲსა); თუალნი შენნი განხუმულ არიან ყოველთა მიმართ გზათა კაცთაჲსა, იერ. 32, 19 (=კაცთაჲსა); სხუათა მათ კმათაჲსა საყურთაჲსა, გამოც. 8, 13 (=საყურთაჲსა); რამეთუ მისცეს ეშმაკმან ანტეს ყოველივე ძალი თჳსი უცნებათაჲსა სახწაულთაჲსა, თარგმ. გამოც. 13, 2 (=სახწაულთაჲსა); რომელი იმსახურებდი ზეცას მვედრობათაჲსა უჯორცოთაჲსა, სას. პოეზ. 402, 485 (=უჯორცოთაჲსა).

გ) მსახლფრელს ხულ არა აქვს ბრუნვის ნიშანი (ნული აქვს)

სხუათა მათ კმათაჲსა საყურთაჲსა სამთა მათ ანგელოზთა, გამოც. 8, 13 (=ანგელოზთაჲსა). აქ არც საყურთაჲსა არის მოცემული სწორი ფორმით;

შარტო ეს სიტყვა რომ ყოფილიყო მსაზღვრელად, უნდა გვქონოდა: ჟმათა-
გან საყურთაჲსა, მაგრამ აქ არის კიდევ ერთი სხვა მსაზღვრელი, რომელიც
უნიშნობდა წარმოდგენილი. უძველესი ნორმების მიხედვით თუ გაეშროთადით,
გვექნებოდა: სხუათა მათ ჟმათაგან საყურთა სამთა მათ ანგელოზთაჲსა.

ამნაირად, ნათესაობითაჲც დადისტურებულია საშნაირი ფორმაჲ:

- ა) ჯელთაგან ქურუმთაჲსა (ძირითადი ხაზი)
- ბ) ჯელთაგან ჰაენებელთაჲსა
- გ) ჟმათაგან... ანგელოზთა.

მოკმედებითი და ვითარებითი

მოკმედებითი და ვითარებითი თანაირ მრავლობითში, როგორც აღნიშ-
ნული გვქონდა, ძალზე იშვიათად იხმარება. აღვლილ წარმოსადგენია, რომ
ბევრჯერ უფრო იშვიათი იქნება შემთხვევები, როცა ამ ბრუნებში გამოყე-
ნებულ სახელთან ამავე დროს მართული მსაზღვრელიც იყოს წარმოდგენი-
ლი. მასალები ძალიან ცოტა მოგვეპოვება, ამიტომ საკითხის საჭირო სი-
სრულით განხილვა ძნელია. მაინც შეიძლება ითქვას, რომ ამ ბრუნებშიც
არსებითად ისეთივე სურათი უნდა გვქონდეს, როგორც მოთხრობით-მიცე-
მით-ნათესაობითში. აქაც არის მოსალოდნელი, რომ მსაზღვრელს ბრუნვის
ნიშნად ჰქონდეს:

|| მოკმ. ჟთ-ა (ძირით. ხაზი), ს-ა, მს-ა, 0 (ნული)
|| ვით. -(დ) (ძირით. ხაზი), ს-ა, მს-ა

ამათგან მოკმედებითისათვის ტექსტებით დადისტურებულია პირველი
შესაძლებლობა, ვითარებითისათვის — I და II. მაგალითები:

მოკმედებითი: და მოიღეს სამოსელი პატიოსანი და წარგრაგნეს
ნეტარი იგი თჳსთავე სამოსლითა, მას შინა საკუმეველთა სულნელთაჲთა
და ნელსაცხებლითა, ლიტ. ჟრთ. 131, 20. „საკუმეველთა სულნელთაჲთა“,
ცხადია, მოკმედებითია. მსაზღვრელს, როგორც ვხედავთ, აქვს ჟთ-ა ბოლო-
სართი: საკუმეველთა სულნელთა-ჟთა.

მოკმედებითის სხვა სახეების მაგალითები არ შეგვხვდრია.

ვითარებითი. აქ ორი სახის მაგალითები გვაქვს: ა) მსაზღვრელს
სულ არა აქვს ბრუნვის ნიშანი, ის ფუძის სახითაა მოცემული (რომელიც
ამავე დროს ნათესაობითის ფორმას წარმოადგენს); ბ) მსაზღვრელს ბრუნვის
ნიშნად აქვს სუფიქსი ს-ა, სწორედ ის სუფიქსი, რომელიც გვქონდა მოთხ-
რობითში. მიცემითსა და ნათესაობითში. ვითარებითიც, როგორც ვხე-
დავთ, მათ მიეყვება. ეს მაგალითებია:

ა) მსაზღვრელს ბრუნვის ნიშანი სულ არა აქვს
(ნული აქვს. — ძირით. ხაზი)

და გამოჭდა სისხლი საწნებელისა მისგან ვიდრე აღჯრთამდის ცხენთა
ათას ექუსასით უტევანით შორს, თარგმ. გამოცხ. 14, 20.

ბ) მსაზღვრელს ბრუნვის ნიშნად აქვს ს-ა:

და დაემონეს მათ და შეილთა მათთა ვიდრე მეფეთამდე სპარსთასა, 2 ეზრა 1, 57. ბიბლიის თბილისურ გამოცემაში ორივე სახელი (საზღვრელიცა და მსაზღვრელიც) შეცვლილია, ისინი მხოლოდითაა წარმოდგენილი (1 შემთხვევა), მაგრამ ბრუნვა, რასაც ირეველია, უცვლელადაა დაცული: ...ვიდრე სამეფოდმდე სპარსეთისა. რუსული თარგმანი უფრო ზუსტად გადმოსცემს ტექსტის აზრს: до владычества Персов.

* * *

ახლა, რაკი ორმაგი ბრუნების სურათი ძირითადად გადაშლილია ჩვენს წინაშე, შეიძლება შევეცადოთ იმის ახსნას, თუ რატომ არა გვაქვს ჩვენთვის საინტერესო ბრუნებში (მოთ., მიც., ნათ., მოკმ., ეით.) მსაზღვრელისათვის მოსალოდნელი თა-თა, ერთი მხრივ, და რატომ გვაქვს ამის ნაცვლად ნაირ-ნაირი სუფიქსები, მეორე მხრივ.

მაგრამ სანამ ამ კითხვებზე პასუხს გავსცემდეთ, საჭიროა მოკლედ გავითვალისწინოთ საკითხის ისტორია.

1) ორმაგი ბრუნება საკმაო სისრულით აქვს განხილული თ. გორდანიას¹, ავტორი მას ორჯერ ბრუნებას უწოდებს, შედარებით ერკლად აღწერს მის მექანიზმს და ზეგრ საინტერესო მოსაზრებას გამოთქვამს. მაგრამ ამასთან ერთად ავტორს მოჰყავს ისეთი ფორმები, რომელთაც ენაში აღვლილი არა აქვთ. ასეთებია: ძალისა მოთმინებ-ისა-საჲ (ნათ.-ნათ.), ლხინთა ქართველ-თა-თა (ნათ.-მიც., ნათ.-მოთ.) (გვ. 161) და სხვა. სიერთოდ უნდა ითქვას, რომ საკითხი სწორადაა დასმული, პასუხიც უმეტესად მართებულია და გაცემული.

2) ნ. მარს თავის „ძირითადს ტაბულაში“ ორმაგი ბრუნება სრულე-ბით არა აქვს გათვალისწინებული, სამაგიეროდ იგი შეტანილი აქვს „ძველი ქართულის გრამატიკაში“². ნ. მარს ამ შრომაში მოცემულია მართული მსაზღვრელისა და საზღვრელის ბრუნების (ორმაგი ბრუნების) ოთხივე შემთხვევა, მაგრამ მთელი რიგი საკითხები შემცთარად არის წარმოდგენილი. აქ ვუჩვენებ უმთავრეს მათვანს, (1) წარმოდგენილი ბრუნვა არც ერთ შემთხვევაში არაა მოცემული, ამიტომ ისეთ მაგალითებს, როგორიცაა ჩვენ შიგნით მოყვანილი: „მე ღმრთის, მარცხალ მდოვს, ნაყოფ დიდების, მოძლურ კეთილის, გვრგვ სიკეთის“ და სხვ., მის გრამატიკაში აღვლილი არა აქვს (2) ორმაგი ნათესაობითის ფორმა 1 შემთხვევიდან ერთადერთი სახითაა მოცემული: სახელ-ის-ა მამ-ისა-ახ-ა, არაა გათვალისწინებული მოვლენის შემდგომი განვითარების ამსახველი სურათი, როცა ფორმა გარკვეული მიზეზების გამო მარტივდება (სახელ-ის-ა მამ-ის-ა). სწორედ ეს გამარტივებული სახეობა, რომელიც ნ. მარს სრულეებით არა აქვს შემიწეული, წარმოადგენს ორმაგი ნათესაობითის გაბატონებულ სახეობას, (3) კითხვებითში არსებითი სახელით გამოხატული მსაზღვრელისათვის დადასტურებულია მხოლოდ

¹ თ. გორდანიას, ქართული გრამატიკა, 1889, გვ. 157—168.

² ნ. მარს, Труды, გვ. 64—67.

დღინიანი ფორმა: **სახელ-ად მამ-ისა-დ**; ასეთი სახეობა კი ძველ ქართულში უფრო ნაკლებია (თუ არ ვიტყვით, იშვიათადაა). იქ გაბატონებულია უფრო ნო სახეობა: სახელ-ად მამ-ისა. (4) ასევე ერთადერთი შესაძლებელი სახითაა მოცემული ეგვიპტე ვითარებით III შემთხვევიდან: **სახელ-ად მამა-თა-დ**, რაც კიდევ უფრო იშვიათია. მაშასადამე, აქაც არაა ნაჩვენები ამ მოვლენის განვითარების ის სახეობა, რაც ძველ ქართულში აბსოლუტურად არის გაბატონებული. (5) სრულიად არ არის ნაჩვენები ამავე III შემთხვევაში მსაზღვრელსა და საზღვრულს შორის შეთანხმების დარღვევის სხვა სახეები (ვითარებითში, ნათესაობითში). (6) სრულიად უმწეოდ არის წარმოდგენილი IV შემთხვევის პარადიგმა, სახელობითსა და წოდებითს თავი რომ დაეცემოდათ (ეს ისედაც ადვილია და არ წარმოადგენს რაიმე სიმძიმეს), ყველა სხვა ბრუნვიდან შეტანილია მხოლოდ მიცემითი და ნათესაობითი და ორივესათვის ერთი და იგივე ფორმაა მოცემული: **სახელ-თა მამა-თა-სა**, რაც არ წარმოადგენს სინამდვილეს იმ სახით, როგორც ის ძველ ქართულში გვაქვს¹. აქ არაფერი რომ არა ვთქვათ მოქმედებითისა და ვითარებითის შესახებ, კონკრეტულად არ არის დამტკიცებული მოთხოვნის შესახებ, რაც, როგორც ვნახეთ, ყველაზე მეტ თავისებურებას შეიცავს და ნაირ-ნაირი ფორმებით ხასიათდება. ერთი სიტყვით, ნ. მარის გრაფიკაში ორმაგი ბრუნვის საკითხი დასმულია, მაგრამ უმთავრეს საზღვრში კი არაა სწორად გადაჭრილი. საკითხის უმოწურავად განხილვაზე კი ზედმეტია ლაპარაკი.

ს. ჯანაშიას „საბა ასურის ცხოვრების“ ტექსტის გამოცემასთან დაკავშირებით გამოთქმული აქვს მოსაზრება, რომ „სახლ(ებ)თა მორწმუნეთათა“ სრულიად კანონიერი და პრაქტიკულად შესაძლებელი ფორმაა ძველი ქართულსათვის². მაგრამ მორწმუნეთათა და მსგავსი ფორმები (თა-თა-ინი), როგორც ვნახეთ, არსად არ გვხვდება ძველ ქართულში.

გ. დეეტერსი ერთ თავის შრომაში ჩვენი საკითხის IV შემთხვევის შესახებ შენიშნავს: ხანდახან ხდება, რომ მრავლობითობის სუფიქსი მხოლობითობის სუფიქსით შეიცვლება, და მაგალითად მოჰყავს შემდეგი ადგილი „ერუსალიმის წარტყენიდან“: „ამისთვის მიგცა შენ ღმერთმან ჯელთა მტერთა შენთა“ (წარტყ. ნ. 1)³. შენიშვნა საგსებით სწორია, მაგრამ ეს ხდება არა ხანდახან (manchmal), როგორც დეეტერსი წერს, არამედ ყოველთვის, როცა IV შემთხვევის თანთან მაგალითებთან გვაქვს საქმე (ე. ი. როცა საზღვრული-ცა და მსაზღვრელიც მრავლობითშია), და არა მარტო მიცემითში, რომლის მაგალითიც მოჰყავს ავტორს, არამედ სხვა ბრუნვებშიც (მოთბ., ნათ., მოქმ., ვით.). ყოველ შემთხვევაში, ფაქტი სწორადაა შენიშნული.

ფ. ცორელი ნ. მარის შრომებზე დაყრდნობით იშვიათებს ნ. მარისვე მოსაზრებებს და საკითხს ისე წარმოადგენს, როგორც ნ. მარს ჰქონდა

¹ სახელი მამათა ნათესაობითის გაგებით იშვიათად გვაქვს ძველ ქართულში (შას ჩვენ წესის დარღვევას ვუწოდებთ), მაგრამ ამ ბრუნვისათვის ჩვეულებრივია: სახელთა მამათა-სა, რაც არსად ჩანს ნ. მარის ამ შრომაში.

² ცხოვრება საბა ასურისა. ტექსტი გამოცემა და შენიშვნები დაურთო ს. ჯანაშიას 1925, გვ. 23.

³ G. Deeters, Armenisch und Südkaukasisch: Caucasica, 4, 1927, გვ. 87.

(ნ. ზემოთ). ოლონდ, თუ ნ. მარს „სახელთა მამათა-სა“ მიცემითისა და ნათესაობითისათვის ჰქონდა განკუთვნილი, ფ. ცორელს ამაში მოზიარედ მოთხრობითიუ ზეჟაეს (მისი მაგალითია, „გელ-თა კაც-თა-სა“)². ავტორი, რა თქმა უნდა, არ იცნობს აღნიშნულ ბრუნვებში მსაზღვრელის სხეანად ჟორნებს.

6) ჩვენთვის საინტერესო საკითხს ვრცლად ეხება კ. დონდუა წერილში *Об агглативном характере грузинского склонения*³. ავტორის მთავარი მიზანია ძველი ქართულის ამ საინტერესო საკითხში გამოავლინოს ქართული ენის აგლუტინაციური ბუნება. ამიტომ ავტორისათვის არც არსებობს საკითხი, ახსნას, თუ რატომ არა გვაქვს „თა-თა“ და რატომღა, რომ ამის ნაცვლად მხოლობითის სუფიქსებია წარმოდგენილი მოთხრობითისა, მიცემითისა და ნათესაობითის ბრუნვებში⁴. მაგრამ ეს გარემოება ხელს არ უშლის ავტორს მთელი რიგი საკითხები სწორად წარმოადგინოს. კ. დონდუას აღნიშნული წერილი ვრცლად აქვს განხილული ლ. კიკნაძეს ზემოთ დასახელებულ მის შრომაში და აქ აღარ განვადრძობთ მის შესახებ საუბარს.

რომ მართული მსაზღვრელის თეორიულად მოსალოდნელი თა-თა და-ბოლოების ნაცვლად ძველ ქართულში მხოლობითის სათანადო სუფიქსები გვაქვს, ეს აღნიშნული და გათვალისწინებული აქვს ა. შანიძეს⁵, აგრეთვე კ. კიკელიძესაც⁶.

სტ. ჩხენკელი თავის მონოგრაფიაში ეხება აგრეთვე მსაზღვრულ-საზღვრულის ბრუნვებს ძველ ქართულში. ავტორს თემის შეზღუდული ხასიათი (საკუთარ სახელთა ბრუნება) საშუალებას არ აძლევს შეეხოს საზოგადო სახელებსაც, მაგრამ ჩვენთვის საინტერესო საკითხის ზოგიერთი მხარე აქაც ირის განხილული. ავტორის ბევრ მნიშვნელოვან და სწორ დასკვნასთან ერთად აქ გვხვდება ზოგი ისეთი ჟორმა, რაც ძველმა ქართულმა არ იცის საერთოდ. ასეთია, მაგალითად, „ზანაკთა ძეთა ამონისთათა“ მოთხრობითის,

¹ F. Zorell. Grammatik zur altgeorgischen Bibelübersetzung, Roma, 1930, გვ. 27.

² *Дополны Академии Наук СССР*, 1931, 4 В, გვ. 68—68.

³ რაც შეეხება მოკმდეობისა და ვითარების, ეს ბრუნვები, კ. დონდუას აზრით, არც გაანია წარ-თანა მრავლობითის, ასე, განიხილავს რა ჟორმა „დუდა-თა“ მოთხრობითისა, მიცემითისა და ნათესაობითისათვის, ავტორი შენიშნავს *Склон по недоразумению отнесено к разн. Твор. падеж, которого на деле не существует в древнегрузинском и Plm* (დაახ. ნაშრომი, გვ. 64, 66 2). მაგრამ ეს აზრი, როგორც ვნახეთ, არ არის სწორი: მოკმდეობითი (და ვითარებითი) თანა მრავლობითი, რასაკვირველია, მოგვუბა (ნ. ამის შესახებ ზემოთ, გვ. 272—279).

⁴ ა. შანიძე, ძველი ქართულის კრესტომათია ლექსიკონითურთ. I. კრესტომათია, 1935, გვ. XI, 363. ნ. აგრეთვე ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია (ძველი ქართული ენის ძეგლები, 2, 1945), სადაც შრ. 3, 28 C წაკითხვასთან დაკავშირებით ავტორი შენიშნავს: „რთა კაცთა“-ს ნაცვლად მოსალოდნელი იყო „ძეთა კაცთა“-ს, სავსებით სწორია.

⁵ ა. შანიძე, ძველი ქართულის კრესტომათია ლექსიკონითურთ. II. გამოცემა კ. კიკელიძის, 1946, გვ. 43.

მიცემითისა და წათესაობითის მნიშვნელობით¹, ფორმა ამონისათა შეუძლებელია ძველი ქართულისათვის. ამის ნაცვლად უნდა გვექონოდ: ბანაკთა ძეთა ამონისთამენ (მოთხ.), ბანაკთა ძეთა ამონისთასა (მიც.) და ბანაკთა ძეთა ამონისთაჲსა (ნათ.). უფრო დაწვრილებით ამ საკითხზე კვებით გვექნება საუბარი.

მართული მსაზღვრელისა და საზღვრულის ურთიერთობის ეხება ი. კი-ზიჩიას წერილი „წათესაობითარი მსაზღვრელის ურთიერთობისათვის საზღვრულთან“². რომელშიც განსაკუთრებით შესწავლილია მსაზღვრელისა და საზღვრულის წათესაობით ბრუნვაში შეთანხმებისა და ამ შეთანხმების დარღვევის ზოგიერთი შემთხვევა.

მართული მსაზღვრელისა და საზღვრულის შეთანხმებლობის შემთხვევები დაწვრილებითა და საქმის საფუძვლიანი ცოდნით განხილული აქვს ლ. კიკნაძეს წერილში „მართული მსაზღვრელის საზღვრულთან შეთანხმებლობის შემთხვევები ძველ ქართულში“³. ავტორი აღწესსაეს იმ შემთხვევებს, როცა მართული მსაზღვრელი არ ეთანხმება საზღვრულს (ბრუნვასა და) რიცხვში, და იძლევა ამ წოდების ახსნას. ავტორი სპეციალურად ზღერდება იმის გამოკვლევაზე, თუ რატომ არა გვაქვს ძველ ქართულში თეორიულად მოსალოდნელი თა-თა დაბოლოება და რატომ ცვლის მას სათანადო ბრუნვებში მან, ხ-ა და ახ-ა სუფიქსები.

ასეთია მოკლედ საკითხის ისტორია.

მაშ, რატომ არის, რომ ძველ ქართულში არ გვხვდება მართული მსაზღვრელის თეორიულად მოსალოდნელი თა-თა დაბოლოება?

ლ. კიკნაძე ხსენებულ წერილში ამის შესახებ წერს:

„მართულ მსაზღვრელში მოსალოდნელი -თ-ა-თ-ა დაბოლოების ნაცვლად -თ-ა-მან, -თ-ა-ხ-ა, თ-ა-ა-ა დაბოლოებების გამოჩენა იმით აიხსნება, რომ, ჯერ ერთი, თავიდან არის აცილებული -თ-ა დაბოლოების გამოჩენა (როგორც ზემოთ ვნახეთ, მსაზღვრელი -თ-ა-ს მხოლოდ მაშინ არ დაირთავს, როდესაც მისი ფუძე ბოლოვდება -თ-ა-თი) და, მეორე, ამასთან ნათლად არის გამოხატული ის ბრუნვა, რომელშიც -თ-ა დაბოლოებიანი საზღვრული იგულისხმება, მაგრამ რომლის ნიშანიც მას არა აქვს“⁴.

ეს მსჯელობა სავსებით სწორია. სწორედ თა-ს არსებობა მსაზღვრელის ფუძეში უნდა იყოს იმის მიზეზი, რომ მას მეორე თა არ ერთვის. მართლაც, ქართულ სახელთა ბრუნების მთელ სისტემაში ეს თა წარმოადგენს ერთადერთ გამოჩენას, იგი არის ერთადერთი ფორმანტი, რომელშიც არა ფუნქციონირებს გაერთიანებული: რიცხვი (მრ.) და ბრუნვა. მაგრამ ეს ცოტაა.

¹ სტ. ნუნკელი, საკუთარ სახელთა ბრუნება ომეორე ხელნაწერის მეფეთა წიგნებში: თბილ. უნივ. შრომები, ტ. 25, 1943, გვ. 190.

² იბერ-კავკ. ტ. I, 1946, გვ. 329—336.

³ თბილ. უნივ. შრომები, ტ. 45, 1951, გვ. 205—223.

⁴ დასაბუთებული ნაშრომი, გვ. 218.

თუ რიცხვი ყოველთვის ერთი და იგივეა (მრ.), ამას ვერ ვიტყვით ბრუნებაზე. ეს უკანასკნელი კონტექსტის მიხედვით შეიძლება იყოს 5: მოთხრობითი, მიცემითი, ნათესაობითი (ხშირად), მოკმედებითი და ვითარებითი (იშვიათად). ამ ბრუნვების გამოცნობა კირს, იგი ყურადღების დაპაზვას მოითხოვს. ამიტომ ენა ამ თა-ს ვერ ითმენს და ერიდება მაშინაც, როცა მხოლოდ ისაა სახელთან წარმოდგენილი, ე. ი. როცა ცალმაგი ბრუნება გვაქვს. ენა ცდილობს ამ თა-ში მხოლოდ მრავლობითობის ნიშანი დაინახოს და ბრუნვის ნიშანს ცალკე ურთავს. ამის მაგალითები ჩვენ ზემოთ საკმაოდ ვნახეთ, როცა საუბარი გვქონდა ისეთ ფორმებზე, როგორიცაა ზარისხ-თა-მთ-ვან, მკარ-თა-მთ-ვან, ფერც-თა-მთ-ვან, წარჩინებულ-თა-მთ-ურთ, ყრმებითურთ და ქაბუკ-თა-მთ და სხვა, (გვ. 275). თუ ასე ძნელი გასაგებია ერთი თა სუფიქსის შემცველი ფორმები, რაღა უნდა ყოფილიყო მაშინ, რომ მის მეორეც დაპრობოდა. აი სწორედ ამას ერიდება ენა, ხელს იღებს ამ მეორე სუფიქსზე და მის ნაცვლად ურთავს ამა თუ იმ კონკრეტული შემთხვევისათვის საჭირო ბრუნვის ნიშნებს. ამაში არაფერია გასაკვირი, ეს იმ ხაზის გავრცელებაა, რომლის მაჩვენებელი ნიმუშებიც ზემოთ მოვიყვანეთ (ზარის-თა-მთ-ვან, ქაბუკ-თა-მთ-ურთ). ორივე ტიპის მაგალითებში ენა თა-ს განიხილავს, როგორც მხოლოდ მრავლობითობის ნიშანს¹, სხვანაირად: ენა არ თა-ს ებ-თან თანაბრებს. მაგრამ რადგანაც ებ-ს ეს თვისება თავიდანვე ჰქონდა (ე. ი. იგი თავიდანვე მხოლოდ მრავლობითობის მაჩვენებელი იყო), ენამ უპირატესობა იმას მიანიჭა, თა-ს ნელნელა და თანდათანობით განდევნა მხარე-ბიდან. დღეს იგი აქა-იქ არის შემორჩენილი და, როგორც ვტყობა, დიდხანს ყოფნა არ უწყერია.

როგორც დავინახეთ, თა-ს საფუძველი თვით ძველ ქართულში იყო შერყეული და ამიტომ საესებით ბუნებრივია ენის ტენდენცია, რომ, სადაც კი შეიძლება, გვერდი აუაროს მას და მის ნაცვლად სხვა საშუალებას მიმართოს, ეს — რაც შეეხება ერთ თა-ს. ორი თა-ს წინაილმდეგ, რაღა სათქმელია, ორჯერ მეტი მიზეზი არსებობდა.

ჟველაფერი ეს საკმაო საბუთი იყო იმისათვის, რომ მსაზღვრელში მეორე თა აეცილებინათ.

როგორც დავინახეთ, თა-თა-ს არიდება ენაში გამოწვეულია წმინდა სემანტიკური მიზეზებით და არავითარ ფონეტიკურ ფაქტორზე აქ ლაპარაკი არ შეიძლება². ფონეტიკურად სრულებით არაა შეუმღებელი თა-თა-ს არსებობა. ასე რომ ყოფილიყო, შეუმღებელი იქნებოდა აგრეთვე მათა ფორმის არსებობა ენაში (გვხვდება კი ხშირად) და კიდევ უფრო აუტანელი მათა, ათთა, ხუთთა და მსგავსი ფორმები, რომელნიც წარამარა გვხვდება ძველი ქართულის ტექსტებში.

¹ ისტორიულად ეს ასეც იყო, თ(ა) მხოლოდ მრავლობითობას აღნიშნავდა, ბრუნვის ნიშნება მას შემდეგ დაეკარა (ა. ჩიჭობავა).

² ლ. გოგინაძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 218, 358.

მაგრამ რა უნდა ჩაესვათ მის მაგივრად? ყველაზე ბუნებრივი გზა აქ იყო იმ ბრუნვის ნიშნის გამოყენება, რომელსაც (რომელ ბრუნვისაც) კონტექსტი გულისხმობდა. ეს იყო მოთხრობითისათვის შან, მიცემითისათვის ხ-ა. ნათესაობითისათვის მს-ა, მოქმედებითისათვის მთ-ა და ვითარებითისათვის ნული (ან დ). ეს მართლაც ასე გვაქვს ენაში. ძველ ტექსტებში დაცული მაგალითების აბსოლუტური უმეტესობა აქ აღნიშნულ ფორმებს გვაძლევს. ამას ვუწოდებთ ჩვენ ძირითადს ხაზს. ძირითადი ხაზი იმიტომ გვაქვს ნახსენები, რომ ყველა მაგალითი ასეთი ხასიათისა არაა, ყველა მათგანი ამ ხაზზე ვერ თავსდება. ზოგჯერ აღნიშნულ ბრუნვებში შეთანხმების დარღვევებს სხვა ხასიათი აქვს და სხვა მიზეზებით აიხსნება. ამ სახის დარღვევებზე ახლავე უნდა შევჩერდეთ. მაგრამ, როგორც აღნიშნული გვქონდა, ამ სახის დარღვევებიც სრულებით არაა შემთხვევითი და კერძოობითი ხასიათისა, მათაც ერთგვარი მთლიანობა ახასიათებთ, ისინი გარკვეულ წესს შისდევნენ. სახელდობრ:

1. გარკვეულ შემთხვევებში განზოგადებულია მიცემითი ბრუნვის ნიშანი ხ-ა და ის, გარდა მიცემითისა, სხვა ბრუნვებშიც გვხვდება.

2. ასეთი როლი ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნისაც (მს-ა-ს) აქვს დაცი-რებული.

3. არც ერთ ბრუნვას (5) არა აქვს ბრუნვის ნიშანი, თა-ს მოსალოდნე-ლი აღვილი ცარიელია. ამის ჩვენ გამარტივებულ ფორმებს ვუწოდებთ.

რატომ ხდება ეს ასე? რა მიზეზით გვხვდება ხ-ა სხვა ბრუნვებში? რა მიზეზით გვაქვს მს-ა აგრეთვე სხვა ბრუნვებში? რა იწვევს ფორმის გამარტივებას? ამ კითხვებს უნდა ვუპასუხოთ რიგრიგობით.

1. აღნიშნულ 5 ბრუნვას შორის ყველაზე ხშირად ძველ ტექსტებში მიცე-
მითი გვხვდება, ყოველ შემთხვევაში. ყველაზე ხშირად გვხვდება მიცემითი ბრუნ-
ვის ნიშანი ხ-ა¹. ამ დიდი გაფრთხილებულობის გამო უნდა იყოს იგი ანალო-
გიით გადასული სხვა ბრუნვებშიც: მოთხრობითში², ნათესაობითში (მოქმე-
დებითსა) და ვითარებითში³.

ხ-ა (ნათესაობითში) ზოგჯერ მ-ს დაკარგვის შედეგად შეიძლება აიხს-
ნას: მს-ა → ხ-ა, რაც (მ-ს დაკარგვა) ძველ ქართულში ხშირად ხდება ხოლმე

¹ ბრუნვა და ბრუნვის ნიშანი ყოველთვის ერთმანეთს არ ღარივს. მიცემითის ბრუნვას, გარდა ხ-ა ნიშნისა, აქვს კიდევ მარტივი ს ნიშანი. უფრო დამოუკიდებელია ეს ტიპები ნა-
თესაობითში. ნათესაობითის ბრუნვას ბრუნვის ნიშნად აქვს მარტივი მს, მს, რთული
მს-ა, მს-ა. ამასთან, ცალმაგ ბრუნვაში გაცილებით ხშირია მს, მსა ნიშნები, ერთობ შეიცვალა
მს, მს-ა სუფიქსები. ჩვენთვის საინტერესო შემთხვევაა (ორმაგ ბრუნვაში) მხოლოდ მს-ა
გვხვდება. აქედან ცხადია, თუ როგორ ჩამოყალიბდა ის მს-ა-ს ბრუნვის ნიშანი ხ-ა-ს.

² კ. დონდუას, მაგალითად, ნათესაობით-მოთხრობითისათვის (IV შემთხვევაში) მხო-
ლოდ ხ-ა აქვს დასაბუთებული (მძლავრ-თა არაბთა-სა, რტო-თა პრავთა-სა), როგორც ეტყო-
ბა, ავტორი არ იცნობს ამ ბრუნვისათვის შან სუფიქსს (ძირითადს ნიშანს).

³ ლ. კიკნაძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 211. ავტორი ამ ხ-ა-ს, გარდა მიცემითისა, მოთხრო-
ბითშიც ნახულობდა.

(მდრ. იესუ-ს თანა, მ. 9, 10K, მაგრამ: იესუ-მს თანა CD; გუნებას იესუ-მს-ი ხილვად, ი. 12, 21 K, მაგრამ: იესუ-ს-ი ხილვად D, იესუ-ს ხილვად C; რა ჰშვა-მოთ, ლ. 12, 22 D, მაგრამ: რა ჰქამოთ C (შქამოთენ); რა ვსუთ, მ. 6, 31 D, მაგრამ: რა ვსუთ CE და სხვ.). მაგრამ ყოველთვის ამ მიზეზთან არ უნდა გვქონდეს საქმე. ასე რომ ყოფილიყო, მაშინ ვერ აგხსნიდით, თუ რატომ გვაქვს იგივე ს-ა მოთხრობითსა (მოქმედებითსა) და ვითარებითში.

მ. მს-ს ხმარებაც სხვა ბრუნებებში (მოთხ., მიც.) აგრეთვე მისი გავრცელებულობით უნდა აიხსნას, აქაც ანალოგიასთან უნდა გვქონდეს საქმე: ნათესაობითი ბრუნვა (და მისი ნიშანი) აგრეთვე ძალიან ხშირად იხმარება ძველ ტექსტებში. განსაკუთრებით ხშირად გვხვდება იგი მსახურულ-სახლურულის ბრუნების მესამე შემთხვევაში (სახლ-ის-ა ძელ-თა-მს-ა), აქაც ერთადერთია და შემცველი არა ჰყავს. ამიტომ ანალოგიის საფუძველად მისი დადება ბუნებრივია.

მეორე მხრივ, არ შეიძლება მხედველობაში არ გვქონდეს ის გარემოება, რომ ორმაგი (და სამმაგი) ბრუნების სახელებს პირველ (და მეორე) ბრუნვის ნიშნად შუღამ ნათესაობითის ნიშანი აქვთ გამოყენებული: სახლ-ი ძელ-ისა-მ, სახლ-მან ძელ-ისა-მან და სხვ. ან: სახლ-ნი ძელ-ისა-ნი, სახლ-თა ძელ-ისა-თ-ა და სხვ. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს სამმაგი ბრუნების ისეთი შემთხვევები, როცა ნათესაობითის (პირველი) აბალი ფუძე მრავლობითობის თ-თაი ნაწარმოები, მეორედ ნაწარმოებ ფუძეში ასეთ შემთხვევაში მუდამ მს-ა გვექნება: ზეცა-თა-მსა-მ, ზეცა-თა-მსა-მან, ზეცა-თა-მსა-ს-ა, ზეცა-თა-მსა-მს-ა, ზეცა-თა-მსა-მთ-ა და სხვა. ასეთი მომწივრებული ფორმები უბიძგებს ენას იტყვიან, რომ ანალოგიით მს-ა გადაიტანოს სხვა ბრუნებებში. ასეთი გადატანა განსაკუთრებით ადვილად ხერხდება მაშინ, როცა მოცემული ბრუნვის მნიშვნელობის დადგენა სიმკვლეებს აწყდება.

ბრუნვის ნიშნების დაკარგვა და ფორმათა გამარტივება აიხსნება ენის საერთო ტენდენციით გამარტივებისაკენ. ენა საუკუნეთა და ეპოქათა განმავლობაში იმეფება, მარტივდება და ადვილად გასაგები ხდება ხალხის მასებისათვის. ამ დახვეწისა და გამარტივების შედეგად აღარ გვაქვს დღევანდელ ქართულში, სხვას რომ თავი დავანებოთ, სრული და რთული ბრუნვის ნიშნები მან, სა, ისა, ათა, რომლებიც გამარტივებულია დღეს ამ სახით: მ (მა), ს, ის, ით. ამ გამარტივების შედეგად აღარ შეგვჩნია სალიტერატურო ქართულში ძველი ქართულის ისეთი მკვიდრი და შეუცვლელი ფორმები ზმნისა, როგორცაა მან იგინი მოკლნა, წარავლინნა, განკურნნა, შეიპყრნა, მე იგინი ვთქუენ, დავუთენ, შევიპყრენ, მოვკლენ, წარველინენ და სხვა. ეგვეუ გამარტივებისაკენ მისწრაფება იყო იმის მიზეზი, რომ ორმაგი ბრუნების ფორმებს ჯერ თანდათან ჩამოსცილდა ბრუნვის ნიშნები (ძეთა კაცთისა → ძეთა კაცთა), ხოლო შემდეგ და შემდეგ სხვა მხრივაც იწყო გამარტივება და აბალ ქართულში სრულიად სადა და გასაგები გახდა.

* ორიოდე გამონაკლისზე ზემოთ გვქონდა საუბარი.

სწორედ ამ გამარტივებისაგან საერთო მისწრაფებით უნდა აიხსნას, რომ ორმაგი ბრუნების გამარტივებული სახეობა (ძეთა კაცთა) გვხვდება ჩვენ თითქმის ყველა ბრუნვაში.

ახლა შეიძლება ორმაგ ბრუნებასთან დაკავშირებულ ზოგ სხვა საკითხ-საც შევეჩვოთ.

როგორც ზემოთ ვნახეთ, როდესაც მართულ მსახლერელს თავის მხრივ კიდევ ახლავს თავისი ატრიბუტული მსახლერელი, საზღვრულს ეს უკანასკნელი ეთანხმება რიცხვსა და ბრუნვაში, მართული მსახლერელი კი წარმოადგენილია ნათესაობითის სუფთა ფორმით:

კმაღ მოკითხვია შენახა, ლ. 1, 44; ზურმან სახლისა შენახა, ი. 2, 17; დირქსა თუალისა შენახა, ლ. 6, 41; შეკრება შენა, მ. 23, 37; ამბორის ყოფითა ფერჯთა ჩემთაჲთა, ლ. 7, 45; თმანიცა თავისა თქუენისა, ლ. 12, 7; საქმეთა მამისა თქუენისა, ი. 8, 41 C; ბრკალნი ფერჯთა თქუენთანი, მამ. სწავ. 253; ნუ მიმცემ მე გელთა მტერთა ჩემთაჲ. იტვი. 327 და სხვა. ეს არის მტკიცე ნორმა ძველი ქართულისათვის.

მაგრამ გვხვდება ზანდახან ისეთი შემთხვევები, როცა საზღვრულს ორივე მსახლერელი ეთანხმება — მართულიცა და ატრიბუტულიც. ყველაზე ხშირად ამას ადგილი აქვს ნათესაობით-სახელობით ბრუნვაში, იშვიათად სხვაგანაც. ამის მაგალითებია:

სიმრავლე ნაყოფთა ღირცხუთა, 2 ესრა 6, 44; ლოცვა მონისა შენახა, ნეემია 1, 5; თავი მისი ოქროსა წმიდისა, დანიელ 2, 32; ბეჭედი სახელისა უცხოურისა მის, თარგმ. გამოცხ. 13, 17; სული მტველისა შენახა, პარხ. 810 ხ და სხვა.

3. რამდენიმე მსახლერელი ერთ საზღვრულთან

როდესაც ერთ საზღვრულს ახლავს ორი და მეტი მართული მსახლერელი, შესაძლებელია საზღვრულს ბრუნვისა და რიცხვში შეთანხმოს ყველა მათგანი, ან უკანასკნელი მათგანი, სხვები კი ნათესაობითის ფორმით (ე. ი. ახალი ფუძით) იყოს მხოლოდ წარმოდგენილი. ამ ორი შესაძლებლობიდან უფრო ძველი პირველი უნდა იყოს. თავდაპირველად, როგორც ჩანს, ყველა მსახლერელი ეთანხმებოდა საზღვრულს, გამარტივება მერმე დაწყებულა, წინამდებარე მსახლერელებს თანდათან ჩამოსცილებია ბრუნვის ნიშანი და საზღვრულთან კავშირის დამყარება და შეთანხმება მხოლოდ უკანასკნელ მათგანს უკანსრია. ძველ ქართულში ჩვენ საკმაოდ გვხვდება როგორც ერთის, ისე მეორის ნიმუშები. უფრო ძველ ძეგლებში პირველის ნიმუშებია ხშირი.

გვხვდება გარდამავალი საფეხურის ნიმუშებიც, სადაც არც ერთი წესი დატული ზუსტად და არც მეორე, ე. ი. რამდენიმე, ეთქვათ, 3 მსახლერელიდან საზღვრულს ეთანხმდება 2: I და III, 4-დან — 3 ან 2, 5-დან — 4, 3 ან 2 და სხვა. მაგრამ ასეთი (გარდამავალი საფეხურის) ნიმუშები შედარებით მცირეა, უფრო მეტად ან პირველი წესია დატული, ან მეორე.

აღნიშნული რამდენიმე მსაზღვრელი შეერთებულია ერთმანეთთან ჟუაგ-შიროდ (პაუზით, წერაში მძიმით), ან კავშირებით. კავშირებად აქ გამოყენებულია ყველაზე ხშირად და, შემდეგ აგრეთვე გინა, ანუ და სხვა.

ტექსტებში ჩვენ შეიძლება შეგვხვდეს ზემოთ განხილული ოთხივე შემთხვევის ნიმუშები. რადგანაც ეს შემთხვევები ზემოთ საკმაო სისრულითაა განხილული, აქ სიმარტივისათვის ერთ-ერთი სახეობის პარადიგმას მოვიყვანთ მხოლოდ, ერთ მათგანს ისეთი შემთხვევებისათვის, როცა საზღვრულს ყველა მსაზღვრელი ეთანხმება, მეორეს — ისეთებისათვის, როცა საზღვრულს მხოლოდ უკანასკნელი მსაზღვრელი ეთანხმება. გარდამავალი საფეხურის ნიმუშებისათვის ცალკე აღარაა საჭირო პარადიგმა, რადგანაც ეს გარდამავალი საფეხური მეტად მრავალფეროვანი შეიძლება აღმოჩნდეს და ყოველი ცალკე შემთხვევისათვის ანგარიშის გაწევა შორს წაგვიყვანდო. ნიმუშად სამ-მსაზღვრელიანი მაგალითი ავიღოთ.

I. საზღვრულს ეთანხმება ყველა მსაზღვრელი

წრფ.	მოფარდულ	ზროხათა	და ცხოვართა	და ტრედთა ¹
სახ.	მოფარდულ-ი	ზროხათა-ი	და ცხოვართა-ი	და ტრედთა-ი
მოთხ.	მოფარდულ-მან	ზროხათა-მან	და ცხოვართა-მან	და ტრედთა-მან
მიც.	მოფარდულ-ს-ა	ზროხათა-ს-ა	და ცხოვართა-ს-ა	და ტრედთა-ს-ა
ნათ.	მოფარდულ-ის-ა	ზროხათა-ის-ა	და ცხოვართა-ის-ა	და ტრედთა-ის-ა
მოქმ.	მოფარდულ-ით-ა	ზროხათა-ით-ა	და ცხოვართა-ით-ა	და ტრედთა-ით-ა
ვით.	მოფარდულ-იდ	ზროხათა-(დ)	და ცხოვართა-(დ)	და ტრედთა-(დ)
წოდ.	მოფარდულ-ო	ზროხათა-(ო)	და ცხოვართა-(ო)	და ტრედთა-ო

II. საზღვრულს ეთანხმება მხოლოდ უკანასკნელი მსაზღვრელი

წრფ.	ათეულ	იფქლ-ის(ა)	და ღუნ-ის(ა)	და ზეთ-ის(ა)
სახ.	ათეულ-ი	იფქლ-ისა	და ღუნ-ისა	და ზეთ-ისა-ი
მოთხ.	ათეულ-მან	"	"	" ზეთ-ისა-მან
მიც.	ათეულ-ს-ა	"	"	" ზეთ-ისა-ს-ა
ნათ.	ათეულ-ის-ა	"	"	" ზეთ-ისა-ისა-ა ზეთ-ისა
მოქმ.	ათეულ-ით-ა	"	"	" ზეთ-ისა-ით-ა
ვით.	ათეულ-იდ	"	"	" ზეთ-ისა-(დ)
წოდ.	ათეულ-ო	"	"	" ზეთ-ისა-ო

დავიმოწმეთ აქ წარმოდგენილი პარადიგმების მაგალითები.

¹ ა. 2, 14. მაგალითებს ვიძლევიტ იმ სახით, როგორც ტექსტში გვხვდება (აქ III შემთხვევა).

I ტიპი

კმა სიხარულისა და განცხრომისა, ლ. 15, 25; კმა... გოდებისა და ტირილისა და ღალატებისა, მ. 2, 18 C; ღმერთი ცათა და ქუეყანისა, შუშ. 149, 2; კმა საყვარისა, სტუკისა, ქნარისა და ეზნისა და სახიობისა, დანიელ 3, 10; დღე არნ დღესასწაულისა და სიხარულისა, მამ. სწავ. 19; ღმრთეება მამისა და ძისა, შატბ. 54 ხ; გესლი ასპიტთა და იქედნეთა და ღრიალოთა, თუალო. 59, 33; დაცემად საყვარისა და ღაფისა, ურს. 322, 23; აღრეული მურისა და ალომისა, ი. 19, 39 ლავ.; სისხლი ზუარაკთა და ვაცთა, ებრ. 9, 13 ლავ.

ქემან სტეფანესმან და გუდასმან (წყისის წარწ.); ათეულსა აღიღებთ პიტნაქისასა და ტეგანისასა და ყოვლისა მზლისასა, ლ. 11, 42; განსწმედო გარეშესა სასუმელისასა და პარაფსიდისასა, მ. 23, 25; ნაწევართა მიგათ ქორცთასა და სისხლთასა, ურპ. 337, 9; წუელისაგან საცხოვართაჲსა და ზროხათაჲსა, ლიტ. ურთ. 70, 18; ჟელომთა მით სიმართლისაჲთა და კეშმარიტებისაჲთა, 1 კორ. 5, 8; სუეტითა ცეცხლისაჲთა და ღრუბლისაჲთა, გამოსლვ. 14, 24 ლავ.

II ტიპი

დღე წყუდიადისა და ბნელისა, სოფონია 1, 15; დღე იგი ქირისა და ურვისა, იქვე; გემო... ძმრისა და ნაელისა, მამ. სწავ. 417; მეგობარი მეზუერეთა და ცოდვილთა, ლ. 7, 34; ტბასა მას ცეცხლისა და წუმწუბისასა, გამოცხ. 20, 10; კერბთა ოქროსა და ვეცხლისა და ქვისა და შეშისათა, განოცხ. 9, 20; იძიე იგი უბანთა ქალაქისა გინა დაბისათა, მამ. სწავ. 218; მოწყუდიისა მისთჲს დედისა და მამისა და დისაჲსა, კიმ. I, 156, 6; არა დათხევად სისხლისა მამისა და დედისა და დისათა, იქვე, 156, 19 (შეთანხმებულთა შინაარსის მიხედვით); სისხლითა ვაცთა და ზუარაკთაჲთა, ებრ. 9, 12; მოწყალებითა გლახათა, ობოლთა და ქურიფთაჲთა, მამ. სწავ. 18; უფალო ცხსა და ქუეყნისა, მ. 11, 25; კრებულნი საღუკეველთა და მწვალებელთანი, სას. პოეზ. 283, 288.

ნარევი (გარდამავალი საფეხური)

სამეაული შთაცუა უცოდველებისა და სიმშედისა და უბრწუნელებისა, იოლ. 25, 80; კმა ნესტჲსა, სტუკისა, ქნარისა, მობლნისა, ეზნისა და წინწილისა და შესხმისა და ყოვლისაჲ პირად-პირადისა სახიობისა, დანიელ 3, 15; მოიღებთ ათეულსა პიტნაქისა და ცერცოვსასა და ძირაქისასა, მ. 23, 23.

4. განმარტებული მსაზღვრელი

როგორც ვნახეთ, სახელის ორმაგი ბრუნების ფორმა მაშინ გვაქვს, როცა საზღვრულს მოსდევს ნათესაობითში დასმული მსაზღვრელი (სახლი ძელისა). მაშასადამე, თუ ორმაგი ბრუნება გვაქვს, ბრუნებაში ორი სახელი

იუკილებლად უნდა ღებულობდეს მონაწილეობას. მაგრამ ხანდახან არის შემთხვევები, როცა სახლერული არა ჩანს, მსახლრელი კი სრულიად ისე იბრუნვის, როგორც ორმაგი ბრუნებისას. უმეტეს შემთხვევაში ასეთ მსახლერელთან გარკვეული სახლერული იგულისხმება¹. ასეთ მსახლრელს განმარტოებულ მსახლრელს², ან უსახლერულო მსახლრელს ეძახიან. ასეთი, მაგალითად, „გორცთასა“ შეჰდევს წინადადებაში: რომელნი გორცთასა განიზრახვენ, ღმრთისა სათნოდ ვერ ჰელ-ეწიფებინ, სვან. 459 ხ. აქ გამოტოვებულია სახლერული, რომელიც წინაარსის მიხედვით შეიძლება იყოს „საქმესა“ ან „საქმეთა“. ორივე მათგანი ბოვეცემს ნართული მსახლრელისათვის ფორმას „გორცთასა“: „საქმესა გორცთასა“ (III შემთხ.) „საქმეთა გორცთასა“ (IV შემთხ.).

ზემოთ მოყვანილ მაგალითში მსახლრელი მრავლობითს რიცხვში დგას (გორცთა-). განმარტოებული მსახლრელების უმეტესობა სწორედ ასეთი ფორმისაა. მაგრამ ზოგჯერ მას შეიძლება ჰქონდეს მხოლობითის ფორმაც, მაგალითად: ზეცისასა ეძიებს, და უკუეთუ ზეცისა არა იყოს, არა შეიწყნარებს, მამ. სწავ. 262. აქ ჩაჯარნილი სახლერული უეჭველად მხოლობითში იქნებოდა. კონტექსტის მიხედვით იგი შეიძლება იყოს: „სიმღიდრესა“, ან „საბუასესა“, ან „საუნუესა“, ან ამის მსგავსი რამ. ასეთია კიდევ შემდეგი მაგალითიც:

შენ ზეჰმ გოვბისასა და კაკბისასა და ღრღელისასა და მრავალი სანოვაგეთა, მამ. სწავ. 42. აქ, როგორც ჩანს, სახლერულად იგულისხმება „გორცთა“.

განმარტოებული მსახლრელი ყველაზე ხშირად გვხვდება ზმნასთან „ვიტყვ“ („იტყვ“, „იტყვს“), მაგალითად: „ძმათასა იტყვს, შატბ. 266 ხ; და ანა ხოლო თუ განმარტებულთასა იტყვს, თუალთ. 74, 33; რამეთუ მელი მწვადებულთასა იტყვს, იპოლ. 20, 20 [=მელა მწვადებულებს (ერეტაკოსებს) ნიშნავსო]; ანგელთათასა ვიტყვ და ყოველთა მღვდარეთა ძალთა ზეცისათა, სვან. 386; პარხ. 281 (აქ შეიძლება სახლერულად იგივე „ძალთა“ იგულისხმებოდეს, რომელსაც ახლავს მეორე მსახლრელი „ზეცისათა“); მართალთასა ვიტყვ და წინაწარმეტყუელთასა, სვან. 393 ა; მღვდელთასა ვიტყვ და ფარისევლთასა ჰეროდესითურთ სიბრძნითა მათითა, პარხ. 82 ა; ხოლო მამასა მისსა ეგონა, ვითარმედ კერპთასა იტყვს, პარხ. 750 ხ.

ხანდახან ასეთი ფორმა გვხვდება თანდებულებთან, განსაკუთრებით შორის თანდებულებთან, როცა ეს უკანასკნელი წინ უსწრებს სახელს, მაგალითად: შორის ორთა ავაჯაკთასა, სას. პოეტ. 371 — 372; შორის ორთა მათ ცხოველთასა, იქვე, 371, 16.

გვაქვს სხვა ზმნებთან და სხვა შემთხვევებშიც, მაგალითად:

¹ ნ. შარო, *ქუთაისი*, გვ. 67.

² ა. შანიძე, *გრამატიკა*, საფუძვ., გვ. 93—94.

გოდებდით, რომელიც დამკვიდრებულ ხარტ დაჭრილთაზე, სოფონია I, 11 (მიბლიის თბილისურ გამოცემაში ცალმაგი მიცემითია: დაჭრილზე); ვითარ თავს-იდებ ცოდვილთაზე და ულბენ უღმრთოთა, 3 ეზრა 3, 30; ილუწილით სამართალსა და გლახაკთაზე, უდაბნ. 32 vii; ყოველმან რომელმან დაუტეოს ზრუნეაჲ ცოდვითა თვსთაჲ და სხუთათა ზრუნვიდეს, იგი ცუდად შერეგნის, მამ. სწავ. 434 (აქ, აღმათ, საზღვრულად იგულისხმება „ცოდვით“).

განმარტოებულად ზოგჯერ ატრიბუტული მსახდრელიც გვხვდება. ამის კარგი ნიმუშია გამოთქმა, რომელსაც ასე უწოდებდნენ ძველ ტექსტებში: მრავალი ერი ისწენდა მისსა ტკბილად, მრ. 12, 37. აქ, ცხადია, საზღვრულად იგულისხმება „სიტყუასა“; მრავალი ერი ისწენდა (სიტყუასა) მისსა ტკბილად¹. სხვა მსგავს შემთხვევებში ეს ნაგულისხმევი საზღვრული ნამდვილად არის წარმოდგენილი ტექსტში, მაგალითად: „მართამ... ისწენდა სიტყუათა მისთა“ (იესუასთა), ლ. 10, 39.

5. საკუთარი სახელი მსახდრელად

მართულ მსახდრელად საკუთარი სახელიც შეიძლება მოგვევლინოს. აქ შეიძლება შეგვხვდეს ადამიანის სახელიც და გეოგრაფიულიც. თითოეული მათგანი ხასიათდება გარკვეული თავისებურებით. ჩვენ ორივე უხეში უნდა მიმოვიხილოთ მოკლედ.

ადამიანთა სახელი მსახდრელად

ადამიანთა სახელი მსახდრელად 4-დან მხოლოდ 2 შემთხვევაში გვხვდება: ბირველსა და მეორეში. რადგანაც ადამიანთა სახელებს ბრაელო-ბითი რიცხვი ჩვეულებრივ არ ზოგოვებთ, ამიტომ, ცხადია, მათ არ გააჩნიათ სათანადო ფორმები III და IV შემთხვევაში. ეს ერთი თავისებურება.

მეორე მხრივ, ადამიანთა სახელებს ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნად, როგორც ცნობილია, აქვთ სუფიქსი ის (მარტივი, გაუფრტოვებელი ბრუნვის ნიშანი) და არა ის-ა. ეს გარემოება გარკვეულ დღეს ასევე მთელს მათს ბრუნებას: ამგვარი მსახდრელი ბრუნვის როგორც თანხმოვანსუქიანი სახელი. ამიტომ ნათესაობით-სახელობითში გვექნება არა ა, როგორც საზოგადო სახელების სათანადო შემთხვევაში (სახლ-ი ძელ-ისა-ა), არამედ ი (სახლ-ი დავით-ის-ი), ნათესაობითსა და მოქმედებითშიც აქ ა-ს ნაცვლად სრული ი გვექნება (სახლ-ის-ა დავით-ის-ის-ა, სახლ-ით-ა დავით-ის-ით-ა).

ყველაზე დიდ თავისებურებად აქ მაინც ის გარემოება უნდა მივიჩნიოთ, რომ ვითარებითში უწავრად ჩანს ად ბრუნვის ნიშნის კვალი: სახლ-ად დავით-ის-ა: ა აქ, ცხადია, ად-ის ნაშთია, რომელიც დარჩენილა დ-ს დავით-ის-ის შემდეგ. ეს კვალი საზოგადო სახელებში, როგორც ვნახეთ, არ ჩანდა, რადგან იმათი ფუძე ხმოვანზე ბოლოვდებოდა (სახლ ძელ-ის-ა) და ვითარე-

¹ ნ. მარი, Грамм., გვ. 67.

ბითში მხოლოდ დ უნდა დაპართოდა. დ-ს გადარჩენის შემთხვევაში, რაც ძველ ქართულში გვხვდება, ად უკლებლად იქნება დაცული: სახლად დავით-ის-ად¹.

რადგანაც ასეთი მსაზღვრელის ახალი ფუძე ს-ზე ბოლოვდება, მხოლოდ-ბითი რიცხვის მიცემითში ორ ს-ს მივიღებთ: სახლ-ს-ა დავით-ის-ს-ა. ერთი სიტყვით, მსაზღვრელის ახალი ფუძე აქ გაკეთებულია ის ბოლოსართის დამატებით და ზემოთ აღნიშნული თავისებურებანიც აქედან გამომდინარეობენ.

ახლა ავიღოთ სანიმუშოდ „სახლი დავით-ის-ი“ და ვაბრუნოთ ორსავე (I და II) შემთხვევაში.

I შემთხვევა

წრფ.	სახლ	დავით-ის
სახ.	სახლ-ი	დავით-ის-ი
მოთხ.	სახლ-მან	დავით-ის-მან
მიც.	სახლ-ს-ა	დავით-ის-ს-ა
ნათ.	სახლ-ის-ა	დავით-ის-ის-ა დავით-ის-ა
მოკმ.	სახლ-ით-ა	დავით-ის-ით-ა, სახლ-ით დავით-ის-ით ²
ვით.	სახლ-ად	დავით-ის-ა(დ)
წოდ.	სახლ-ო	დავით-ის-ო

II შემთხვევა

წრფ.	—	—
სახ.	სახლ-ნ-ი	დავით-ის-ნ-ი
მოთხ.	სახლ-თ-ა	დავით-ის-თ-ა
მიც.	„	„
ნათ.	„	„
მოკმ.	„	„
ვით.	„	„
წოდ.	სახლ-ნ-ო	დავით-ის-ნ-ო

აქედან ფორმები დავითისით, დავითისა დამოუკიდებლადაც იხმარება. რამდენადაც იმათ აქვთ დაკისრებული გასწიონ მაგივრობა ადამიანთა სახელების მოკმედებითი და ვითარებით ბრუნებისა, რომელთა წარმოება ადამიანთა სახელებს უჭირთ. ამნაირი შემთხვევები ძალზე ხშირად გვხვდება ძველ ქართულში, მაგალითად: დავითისითგან ვიდრე ტყუეობადმდე ბაბილონისა ნათესავი ათოთხმეტ, მ. 1, 17 C (=დავითიდან); მოიყვანეს იესუ

¹ სტ. ჩხენკელი, დასახ. ნაშრ., გვ. 172—173; ლ. კიკნაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 207.

² გამოსვლითი ბრუნვის ფუნქციით.

კაიაფასით ტაძრად, ი. 18, 28 (=კაიაფადან); წინაწარმეტყუელნი და შჯუ-
ლი ვიდრე იოვანესამდე წინაწარმეტყუელებდეს, მ. 11, 13 (=იოვანემდე).

გეოგრაფიული სახელი მსაზღვრელად

ადამიანის სახელების ზემოთ აღნიშნულ თავისებურებათაგან გეოგრა-
ფიულ სახელებს მხოლოდ ის ახასიათებთ, რომ მრავლობითი რიცხვი არა-
აქვთ. რაც შეეხება სხვა თავისებურებებს, ეს, როგორც დავინახეთ, მთლიან-
ად დამოკიდებულია ნათესაობითი ბრუნვის თავისებურ წარმოებაზე (მათ
აქვთ ის ნაცვლად ის-ა). მაგრამ რადგანაც ამ მხრივ გვთვალისწინებოდა სახე-
ლები სრულებით არ განსხვავდებიან საზოგადო სახელთაგან, ამიტომ, ცხი-
დია, ზემოთ აღწერილ თავისებურებებსაც აქ ადგილი არ ექნება.

ავიღოთ საყოველთაოდ გავრცელებული მსაზღვრელ-საზღვრული ქალაქი.
ქართლისაჲ და ვაბრუნოთ I და II შემთხვევის ფარგლებში (სხვა ფორმები
არცა აქვს).

I შემთხვევა

წრფ.	ქალაქ	ქართლ-ის(ა)
სახ.	ქალაქ-ი	ქართლ-ისა-ჲ
მოთხ.	ქალაქ-მან	ქართლ-ისა-მან
მიც.	ქალაქ-სა	ქართლ-ისა-სა
ნათ.	ქალაქ-ისა	ქართლ-ისა-ჲსა-ა ქართლ-ისა
მოკმ.	ქალაქ-ითა	ქართლ-ისა-ჲთა-ი, ქალაქ-ით ქართლ-ისა-ით ¹
ვით.	ქალაქ-ად	ქართლ-ისა-(დ)
წოდ.	ქალაქ-ო	ქართლ-ისა-ო

II შემთხვევა

წრფ.	—	—
სახ.	ქალაქ-ნი	ქართლ-ისა-ნი
მოთხ.	ქალაქ-თა	ქართლ-ისა-თა
მიც.	"	"
ნათ.	"	"
მოკმ.	"	"
ვით.	"	"
წოდ.	ქალაქ-ნ-ო	ქართლ-ისა-ნ-ო ²

გეოგრაფიულ სახელებში აქა-იქ გვხვდება ისეთი შემთხვევები, როცა
საზღვრული სახელი ვითარებით³ დასმული, მსაზღვრელ გეოგრაფიულ სა-
ხელს კი ნათესაობით-მიცემითის ფორმა აქვს, მაგალითად: მოვიდა იესუ

¹ გამოსვლითი ბრუნვის ფუნქციით.

² ა. შ ა ნ ი ძ ე, ძველი ქართ. ენა, გვ. 292; სტ. ჩ ხ ე ნ კ ე ლ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 172.

შერწყმა კანად გალილეასას, ი. 4, 46 E. ჩვეულებრივი, ნორმით მოსალოდ-
ნელი იყო კანად გალილეასას, როგორც მოცემულია ეს D-ში, ან: კანას
გალილეასას, როგორც აღდგენილია C-ში (ხელნაწერში იკითხება: კანას
გალილეასას). ასეთივე ხასიათისა უნდა იყოს აგრეთვე შემდეგი მაგალითიც:
ალეღინ იერუსალმში ჰურასტანისას, 1 ეზრი 1, 3.

მაგრამ ასეთი შემთხვევები აიხსნება მიცემითისა და ვითარებითის ფუნ-
ქციური სიახლოვით. სხვა მთელ რიგ შემთხვევებშიც მიცემითი ცვლის ვი-
თარებითს (და პირიქით), მაგალითად:

ვითარცა მიეახლნეს იერუსალმს, მ. 21, 1 E, მაგრამ: ...იერუსალმში
CD; წარიგზავნებოდა იერუსალმს, ლ. 13, 22 E, მაგრამ: ...იერუსალმში
CD; ამა წინა-ვიძღვს თქვენ გალილეს, მ. 28, 7 C, მაგრამ: ...გალი-
ლეად DE.

აქ წარმოდგენილი იყო გეოგრაფიული სახელები. იგივე სურათი გვაქვს
საზოგადო სახელებშიც: შევიდა იესუ ტაძარსა მას, მ. 21, 12 DE, მაგრამ:
...ტაძრად C; აღვიდა იესუ ტაძრად, ი. 7, 14 DE, მაგრამ: აღვიდოდა იესუ
ტაძარსა მას, იქვე C.

ამიტომ სრულებით არ არის გასაკვირი, რომ მსაზღვრელი ვითარე-
ბითის ნაცვლად მიცემითში შეეწყოს ვითარებითში წარმოდგენილ საზღ-
ვრულს.

6. მეორეი მსაზღვრელით ოკმაგ ბრუნებაში

ჩვენ ამდენ ხანს საუბარი გვქონდა ორმაგი ბრუნების ისეთ ფორმებზე,
სადაც მრავლობითობა წარმოადგენს და თანით იყო გამოსატყულო (ნარით მხო-
ლოდ საზღვრული იყო აღნიშნული, თანით — ორივე: საზღვრულიცა და
მსაზღვრელიც).

ახლა მოკლედ შევხებით ისეთ შემთხვევებს, როცა მრავლობითობის ნიშ-
ნად ებ გვაქვს.

ებ შეიძლება გვექნოდეს: ა) მხოლოდ საზღვრულში, ბ) მხოლოდ მსაზღ-
ვრულში, გ) ორივეში ერთდროულად.

სამივე შემთხვევაში იგი ერთვის მხოლობითის ფუნქს და მოცემული
სახელის მრავლობითობას აღნიშნავს. იგი თხრობის შინაარსით არის მხო-
ლოდ გამოწვეული და არა ფორმალური, ე. ი. ა) როცა იგი საზღვრულს
ერთვის, აუცილებელი არაა მისი განმეორება მსაზღვრულში; ბ) მსაზღვრულ-
ში იგი საზღვრულის ებ-ის გარეშეც გაჩნდება; გ) ამის გამო ორივეში
(საზღვრულშიცა და მსაზღვრულშიც) შეიძლება მოგვევლინოს, მაგრამ, რო-
გორც ვნახეთ, აუცილებლობით არც ერთი არაა მეორეზე დამოკიდებული.
როცა ეს რიცხობრივი დამოკიდებულება (შეთანხმება) აუცილებლად უნდა
იყოს გამოსატყულო, მაშინ ენა ებ-თან ერთად ნარ-თანთან ფორმებსაც
წიშართავს, მაგალითად: საზღვარნი თესლებსანი, ესაია 10, 13; ყრმანი
იგი მთავართა მათ სოფლ-ებ-ისა-თა-ნი (3 მეფ. 20, 19). დავიმოწმოთ რამ-
დენიმე მაგალითი:

ა) ებ მხოლოდ საზღვრულს აქვს

ტომები ისრაელისაჲ, 3 მეფ. 12, 24; მძორები მონათა ზენთაჲ, პარხ. 562 ა; ბჰეები ქალაქისაჲ, ეზეკ. 48, 31; ზუარები ვენაქთაჲ, 1 მეფ. 22, 7.

ბ) ებ მხოლოდ მსაზღვრელს აქვს

კოლტი ღორებისა მრავლისა მძოვარი, მ. 8, 30 C; კოლტსა იმას ღორებისაჲ, მ. 8, 31 C; კოლტმან მან ღორებისაჲ, მ. 8, 32; სიგრძე იგი საზღვრებისაჲ მის, ეზეკ. 42, 8; ერთა თესლეებისაჲ, სიბრძ. 6, 2; ერთი მრავალი გარემო სოფლებისაჲ, კიმ. I, 255, 24; კმითა მით ლაღდებისა ღედებისაჲ, თეკლ. 120, 19; აღბილვაჲ სოფლებისაჲ, კიმ. II, 203, 21; ამბოხი მრავალი ღედებისა და მამებისაჲ, შუმ. 153, 3; განრცხაჲ სასუმელებისაჲ და სტამნებისაჲ და ქუაბებისაჲ და ცხედრებისაჲ, მრ. 7, 4 და სხვა.

ამ მეორე ტიპის მაგალითებში საზღვრულად ხშირად საწყისები გვაქვს (განრცხაჲ, აღბილვაჲ) და შეიძლება კაცს ეგონოს, სწორედ ამიტომ გვაქვს საზღვრული მხოლობითში, ისეთ სახელებს მრავლობითი საერთოდ არა აქვსო. მაგრამ ეს არ იქნება სწორი: ჯერ-ერთი, აქ ყველგან საწყისი არა გვაქვს საზღვრულად, ბევრგან ასეთად სწორედ არსებითი სახელია, მაგრამ მაინც მხოლობითშია (კოლტი, სიგრძე, ერთ...); მეორე: ზოგჯერ საწყისიც კი გვხვდება მრავლობითში, განსაკუთრებით ნარ-თანთან მრავლობითში (შდრ., მაგ., ლოცვანი, ედრებანი, გმობანი, კაცის-კლვანი...).

გ) ებ საზღვრულსაც აქვს და მსაზღვრელსაც

ტყაეები ვერძებისაჲ, გამოსლვ. 25, 5; სახელები სოფლებისაჲ, თუალთ. 13, 15; მამები ტყაეებისა ვერძთაჲ, გამოსლვ. 39, 21; სახელები ტომებისაჲ, ეზეკ. 48, 1; კარებსა სენაკებისაჲ, პარხ. 888 ა; დაქცუასა მის ...ქალაქებისა მის ხანაზებისაჲ, დაბ. 19, 29; იდაყუებად სუეტებისა, გამოსლვ. 39, 6 და სხვა.

7. სამმაგი ბრუნება

სამმაგი ბრუნებისათვის აუცილებელია სულ მცირე სამი სახელი გვექონდეს. ამათგან ერთი იქნება საზღვრული ანა თუ იმ ბრუნებაში, მეორე ამ საზღვრულის მსაზღვრელი, უმეტესად ნათესაობითში დასმული, და მესამე ამ უკანასკნელის მსაზღვრელი (ე. ი. მსაზღვრელის მსაზღვრელი), ესეც უმეტესად ნათესაობითში დასმული. მაგალითი: რაცხ დღეთა კაცისათა დიდად თუ იკონ, სირაქ 18, 8. ამ წინადადებაში საზღვრულია რაცხ, ამ საზღვრულის მსაზღვრელია დღეთა, ხოლო ამ უკანასკნელის მსაზღვრელია კაცისათა. თა სუფიქსით ეს მსაზღვრელი რიცხვში ეთანხმება მის უშუალო საზღვრულს: დღეთა კაცისათა, ხოლო პოლოსართი ა გამოწვეულია ძირითადად საზღვრულთან ბრუნებაში შეთანხმების გამო: რიცხ (რიცხუი) დღეთა კაცისათა.

* თ. ეორ დანიჲ მას სამეც ბრუნებას ეძახის (თ. ეორდარა, ქართული გრამმატიკა, 1889, გვ. 162).

თა-ა. რაც შეეხება უკანასკნელი მსაზღვრელის (ანუ მსაზღვრელის მსაზღვრელის) პირველ ბრუნვის ნიშანს (კაც-ისა-თა-ა), იგი ნებისმიერია და თბრობის შინაარსით განისაზღვრება; აქ თავისუფლად შეეძლოთ „კაც-ისა“-ს ნაცვლად „კაც-თა“ აღოთ (მაშინ IV შემთხვევის კანონების მიხედვით გვექნებოდა: რიცხვ დღეთა კაც-თა-ასა-ა). ისეთია კიდევ ეს მაგალითიც: დი შერბა ყოველი ერი თზიასა მთავართა მათ ქალაქისათა-ა, ივლით 7, 23. აქ საზღვრულის ერი, მისი მსაზღვრელია მთავართა, ხოლო ამ უკანასკნელის მსაზღვრელია ქალაქისათა. მსაზღვრელის მსაზღვრელი ორ სახელს უწევს ანგარიშს: თავის უშუალოდ საზღვრულს („მთავართა“) იგი უთანმდებლა თა სუფიქსით (მთავართა-თა ქალაქისათა-ა), ხოლო ამ მთავართა-ს საზღვრულს (ე. ი. ძირითადს საზღვრულს — „ერი“) იგი უთანმდებლა სახელობითი ბრუნვის ნიშნით: ერიი მთავართა მათ ქალაქისათა-ა.

ახლა ავიღოთ ისეთი შემთხვევა, როცა მსაზღვრელის მსაზღვრელი მრავლობითის ფორმით იქნება წარმოდგენილი: ძალი სიმალისა კა-თა-ასა-ა მან ხოლო უწყის განზომად, ზირაქ 17, 27. ეს მაგალითი ზემოთ მოყვანილთაგან იმით განსხვავდება, რომ იქ მსაზღვრელები მრავლობითში იყო („დღეთა“, „მთავართა“), აქ მხოლოდითშია („სიმალისა“); იქ მსაზღვრელის მსაზღვრელი მხოლოდითში იყო („კაც-ისა“, „ქალაქ-ისა“), აქ მრავლობითშია („კა-თა“). ესაა და ეს. შეთანხმების შექანიში ყველგან ერთნაირია: საზღვრულთან ბრუნვაში შესთანხმებლად აქაც ა გვაქვს: ძალ-ი სიმალისა კა-თა-ასა-ა, ხოლო მსაზღვრელთან შესთანხმებლად (აგრეთვე ბრუნვაში) — ასა: ძალ-ი სიმალ-ისა კა-თა-ასა-ა.

ამნაირად, მსაზღვრელის მსაზღვრელში თავს იყრის 3 ბრუნვის ნიშანი, რომელთაგან პირველი ნებისმიერია და თბრობის შინაარსით არის განსაზღვრული: ავტორს როგორც სურს, ისე აიღებს: თუ მსაზღვრელის მსაზღვრელს მხოლოდითში დასვამს, მას ნიშნად ისა ექნება, თუ მრავლობითში — თა. დანარჩენი 2 ნიშანი კი მკაცრად განსაზღვრულია და დამოკიდებულია საზღვრულსა და პირველ მსაზღვრელზე, სახელდობრ: უკანასკნელი ნიშნით იგი საზღვრულს უთანმდებლა ბრუნვაში (ერიი ...ქალაქისათა-ა, ძალ-ი ...კა-თა-ასა-ა), შუა ნიშნით კი — მსაზღვრელს ბრუნვაში (და რიცხვში): ერიი მთავართა ქალაქ-ისა-თა-ა, ძალი სიმალ-ისა კა-თა-ასა-ა.

ამნაირად, ერთი მხრივ, გვაქვს რიცხვ დღეთა კაც-ისა-თა-ა, სიმრავლეს ერთა კა-თა-ასა-ა (ლ. 2, 13), მეორე მხრივ კი: განმანათლებელი ნათესავისა კაც-თა-ასა-ა (ჰილ-ეტრ., 49 v), ძალი სიმალისა კა-თა-ასა-ა.

აქედან ვხედავთ, რომ როდესაც მსაზღვრელი მრავლობითშია (დღეთა, ერთა), მსაზღვრელის მსაზღვრელი უშუალოდ მხოლოდითში იქნება (კაც-ისა, კა-თა), მაგრამ როცა მსაზღვრელი მხოლოდითშია (ნათესავ-ისა, სიმალ-ისა), მსაზღვრელის მსაზღვრელი უშუალოდ მრავლობითში იქნება (კაც-თა, კა-თა).

ამ ჩვენს დახეჯითებით განცხადებას, „უძველესად მხოლოდითში იქნება“, „უძველესად მრავლობითში იქნება“, ერთგვარი შერბილება ესაჭიროება, რადგან, მართალია, ძალზე იშვიათად, მაგრამ პრინციპულად მაინც არსე-

I შემთხვევა

(საზღვრული, მსაზღვრელი და მსაზღვრელის მსაზღვრელი-
მხოლოდითშია)

წრფ.	რიცხუ	დღისა	კაცისაჲსა
სახ.	რიცხუ	"	კაცისაჲსა-ჲ
მოთხ.	რიცხუ-მან	"	კაცისაჲსა-მან
მიც.	რიცხუ-სა	"	კაცისაჲსა-სა
ნათ.	რიცხუსა	"	კაცისაჲსა-ჲსა კაცისაჲსა
მოკმ.	რიცხუთა	"	კაცისაჲსა-ჲთა
ვით.	რიცხუ-ად	"	კაცისაჲსა-(დ)
წოდ.	რიცხ(უ)ო	"	კაცისაჲსა-ო

II შემთხვევა

(საზღვრული და მსაზღვრელი მხოლოდითშია, მსაზღვრელის
მსაზღვრელი — მრავლობითში)

წრფ.	რიცხუ	დღისა	კაცთაჲსა
სახ.	რიცხუ	"	კაცთაჲსა-ჲ
მოთხ.	რიცხუ-მან	"	კაცთაჲსა-მან
მიც.	რიცხუ-სა	"	კაცთაჲსა-სა
ნათ.	რიცხუსა	"	კაცთაჲსა-ჲსა კაცთაჲსა
მოკმ.	რიცხუთა	"	კაცთაჲსა-ჲთა
ვით.	რიცხუ-ად	"	კაცთაჲსა-(დ)
წოდ.	რიცხ(უ)ო	"	კაცთაჲსა-ო

III შემთხვევა

(საზღვრული და მსაზღვრელის მსაზღვრელი მხოლოდითშია,
მსაზღვრელი — მრავლობითში)

წრფ.	რიცხუ	დღეთა	კაცისათა
სახ.	რიცხუ	"	კაცისათა-ჲ
მოთხ.	რიცხუ-მან	"	კაცისათა-მან
მიც.	რიცხუ-სა	"	კაცისათა-სა
ნათ.	რიცხუსა	"	კაცისათა-ჲსა
მოკმ.	რიცხუთა	"	კაცისათა-ჲთა
ვით.	რიცხუ-ად	"	კაცისათა-(დ)
წოდ.	რიცხ(უ)ო	"	კაცისათა-ო

IV შემთხვევა

(საზღვრული მხოლობითშია, მსაზღვრელი და მსაზღვრელის
მსაზღვრელი — მრავლობითში)

წრფ.	რიცხუ	დღეთა	კაცთაჲსა
სახ.	რიცხვ	"	კაცთაჲსა-ჲ
მოთხ.	რიცხუ-მან	"	კაცთაჲსა-მან
მიც.	რიცხუ-სა	"	კაცთაჲსა-სა
ნათ.	რიცხუსა	"	კაცთაჲსა-ჲსა კაცთაჲსა
მოქმ.	რიცხვთა	"	კაცთაჲსა-ჲთა
ვით.	რიცხუ-ად	"	კაცთაჲსა-(დ)
წოდ.	რიცხ(უ)-ო	"	კაცთაჲსა-ო

V შემთხვევა

(საზღვრული მრავლობითშია, მსაზღვრელი და მსაზღვრელის
მსაზღვრელი — მხოლობითში)

წრფ.	—	—	—
სახ.	რიცხუ-ნი	დღისა	კაცისაჲსა-ნი
მოთხ.	რიცხუ-თა	"	კაცისაჲსა-თა
მიც.	"	"	"
ნათ.	"	"	"
მოქმ.	"	"	"
ვით.	"	"	"
წოდ.	რიცხუ-ნი	"	კაცისაჲსა-ნი

VI შემთხვევა

(საზღვრული და მსაზღვრელის მსაზღვრელი მრავლობითშია,
მსაზღვრელი — მხოლობითში)

წრფ.	—	—	—
სახ.	რიცხუ-ნი	დღისა	კაცთაჲსა-ნი
მოთხ.	რიცხუ-თა	"	კაცთაჲსა-თა
მიც.	"	"	"
ნათ.	"	"	"
მოქმ.	"	"	"
ვით.	"	"	"
წოდ.	რიცხუ-ნი	"	კაცთაჲსა-ნი

VII შემთხვევა

(საზღვრული და მსაზღვრელი მრავლობითშია, მსაზღვრელის
მსაზღვრელი — მხოლობითში)

წრფ.	—	—	—
სახ.	რიცხუ-ნი	დღეთა	კაცისათა-ნი
მოთხ.	რიცხუ-თა	"	კაცისათა-მან სა მსა 0
მიც.	"	"	კაცისათა-სა მსა 0
ნათ.	"	"	კაცისათა-მსა სა 0
მოქმ.	"	"	კაცისათა-მთა სა 0
ვით.	"	"	კაცისათა სა 0
წოდ.	რიცხუ-ნო	"	კაცისათა-ნო

VIII შემთხვევა

(საზღვრულიც, მსაზღვრელიც და მსაზღვრელის მსაზღვრელიც
მრავლობითშია)

წრფ.	—	—	—
სახ.	რიცხუ-ნი	დღეთა	კაცთამსა-ნი
მოთხ.	რიცხუ-თა	"	კაცთამსა-თა
მიც.	"	"	"
ნათ.	"	"	"
მოქმ.	"	"	"
ვით.	"	"	"
წოდ.	რიცხუ-ნო	"	კაცთამსა-ნო

რასაკვირველია, ყველა ეს შემთხვევა ერთნაირად გავრცელებული არაა. ძველ ქართულში, ზოგი უფრო ხშირად გვხვდება, ზოგიც — ნაკლებად. შედარებით უფრო ხშირად II, III, IV შემთხვევების მაგალითები გვხვდება, უფრო ნაკლებად — სხვები.

რაც შეეხება ბრუნვებს, ძველ ტექსტებში სამმაგი ბრუნება თითქმის ყველა ბრუნვაში გვხვდება. მაგრამ აბსოლუტურად უდიდეს ნაწილს თავში განხილული ნიმუშები წარმოადგენს, ე. ი. როცა მესამე ბრუნვა სახელობითია (ე. ი. გვაქვს ნათესაობით-ნათესაობით-სახელობითი).

ზემოთ თქმულის ნათესაყოფად დავიმოწმით მაგალითები, ტექსტებიდან.

სახელობითი

(ნათესაობით-ნათესაობით-სახელობითი)

ჰმად ფერტა წჳმისათაჲ ისმის, 3 მეფ. 18, 41; აცადეთ მორჩი ძირთა მის ხისათაჲ, დანიელ 4, 23; შენ ხარ დანიელ ძეთაგან ნატყუენავისათაჲ მურიასტანისათაჲ, იქვე, 5, 13; სისხლი მთავართა ქუეყანისათაჲ სუთ, ეზეკ.

39, 18; ყოველი ნათესავი ძეთა **იხრაშლისათაჲ**, 2 ეზრა, 8, 66; ბჰმ იგი აფი-
ზანთა მათ **ფურღმულისათაჲ**, ნეემა 3, 1; სამკაული... მწნეხართა **საწნეხ-**
ლისათაჲ, ესაია 63, 2; სიხარული კეთილთა მათ **ზეცისათაჲ**, მამ. სწავ. 206;
ვაშლი ხეთა **მადნარისათაჲ**, იპოლ. 18, 7; შეკრებაჲ ებისკოპოსთა ყოველისა
ხოფლისათაჲ, კიმ. II, 218, 11; ბურვილი იგი ტყავებისა მის **ხიავისათაჲ**,
გამოსლევ. 39, 21; მძნეირებაჲ მსაჯულთაჲ მათ **ხიცრუვისათაჲ**, პარხ. 434ა.

წიგნი შეფეთა **იხრაშლისათანი**, 2 ეზრა 1, 33; საფასენი ყოველთა
ნეფეთა **ქუეყანისათანი**, მამ. სწავ. 252; განწესებანი ძალთა **ცისათანი**, იქვე,
115; ვითარცა მნენი საიდუმლოთა **ღმრთისათანი**, 1 კორ. 4, 1; საწმველნი
იგი ბჭეთა **ჯოჯოჭეთისათანი**, სჟან. 487ა; მოივარნი ნათესავთა **ზღუხათანი**,
ეზექ. 26, 16; სახელნი ათორმეტთა მათ მოციქულთა **კრავისათანი**, გამოცხ.
21, 14.

გული მეფისა მის **ახურთაჲსაჲ**, 4 მეფ. 6, 11; სახელი უფლისა ძალთა-
ჲსაჲ, 2 მეფ. 6, 2; კარვები იგი ქუეყანისა მის **მადიამელთაჲსაჲ**, ამბაკუმ
3, 7; ნებაჲ მამისა ჩემისა **ზეცათაჲსაჲ**, მ. 7, 21; ყოველივე ცმელი გზოდსაჲ
მის **ცოდვათაჲსაჲ**, ლევიტ. 4, 8; თავი... ქალაქთა და **სოფელთაჲსაჲ**, კიმ. 1,
124, 19; ცნა უმეტესობაჲ რჩულისა **ქრისტეანეთაჲსაჲ**, პარხ. 669ა; ეზო-
მს-მოძღუარი იგი ნაბუქოდონოსორისი, მეფისა მის **სპარსთაჲსაჲ**, პარხ.
1008ა.

✓ მონანი მეფისა მის **ასურასტანელთაჲსანი**, 4 მეფ. 19, 6; მოიხუნა კლი-
ტენი სასუფეველისა **ცათაჲსანი**, მამ. სწავ. 45; მწიგნობარნი ერისა **მურია-**
თაჲსანი, არიმ. 62, 82, 1; რომელნი იყვნეს მეფისა **მეგუპტელთაჲსანი**, დამ.
40, 5 ლავ.; გუამნი ბანაქისა მის **უცხო-თესლთაჲსანი**, 1 მეფ. 17, 46 ლავ.;
მსახურნი... მეფისა მის **ზეცათაჲსანი**, პარხ. 367 ხ.

როდესაც მსაზღვრელის მსაზღვრელს თავის მხრივ ახლავს ატრიბუტუ-
ლი მსაზღვრელი, სათანადო ბრუნვის ნიშნები ამ უკანასკნელზე გადადის: ✓
შუტი სახლისაჲ მის მონათა **შენთაჲსაჲ**, პარხ. 78, 15.

სხვა ბრუნვების მაგალითები, როგორც ვთქვით, შედარებით მცირე,
მაგრამ საერთოდ არის. მოვიყვანთ მათაც.

მოთხრობითი

(ნათესაობით-ნათესაობით-მოთხრობითი)

მოივარმან აღგილთა მათ **იერუსალმისათამან**, ნეემა 3, 8; ყოველმან
კრებულმან ძეთა **იხრაშლისათამან**, გამოსლევ. 12, 6 ლავ.; მცველმან და მაცხ-
როვარმან ნათესავისა **კაცთაჲსამან**, პარხ. 853ა; და მიწერეს მღდელთ-მო-
ძღუართა ერისა **პურიათაჲსათა** კესარიად წიგნი შესვენისაჲ, არიმ. 65, 86, 1.

მიცემითი

(ნათესაობით-ნათესაობით-მიცემითი)

ერთსა ვისმე ნათესავთაჲსაჲ ძეთა წათ **იხრაშლისათაჲსა**, 2 მეფ. 7, 7;
ცთომისა მას თანა ძეთა **იხრაშლისათაჲსა**, ტომია 5, 14; ეზექ. 48, 11; შთა-

სავეალსა მას მთინა მის ზეთის-ნილთაჲსაჲსა, ლ. 19, 37 ლავ.; მოაწენებდა ...გვრგვნი სასუფეელისა ცათაჲსათა, *Онис.* 176, 14.

ნ ა თ ე ს ა ო ბ ი თ ი

(სამშავი ნათესაობითი)

ესე ნაწილი იყავნ თქუნდა ნატყუენავისა ამისგან მტერთა უფლისა-თაჲსა 1 მეფ. 30, 26; უცხო-თესლნი განეწყვნეს წინაშე განწყობილისა მის ძეთა ისრაჲლისათაჲსა, 1 მეფ. 4, 2; რომელი აწ აღმოვიკითხეთ ქაშთა მათ-თჳს ბოროტისა ანტეს მოხლეისათაჲსა არს, თარგმ. გამოცხ. 6, 13.

მ ო კ მ ე დ ე ბ ი თ ი

(ნათესაობით-ნათესაობით-მოკმედებითი)

მოღებითა მადლისა მის კრისტჲსისაჲთა, აბო 199, 24. მართალია, ეს მაგალითი სამშავი ბრუნვის ფორმით საკუთარ სახელს წარმოგვიდგენს, მაგრამ ეს არ ქმნის რაიმე დაბრკოლებას, აქ მხოლოდ ისაა განსხვავებული, რომ ნათესაობითის პირველ ნიშანს ემფატიკური ა არა აქვს (საზოგადო სახელი რომ ყოფილიყო, ა ექნებოდა), სხვა მხრივ მდგომარეობა ერთნაირია.

წ ო დ ე ბ ი თ ი

(ნათესაობით-ნათესაობით-წოდებითი)

მამაო შვილთა უდაბნოჲსათაჲთა, სევან. 299 ა; შეგინებულნო და არა-ლირსნო უფროჲს ყოველთა კაცთაჲსანო, პარხ. 1052 ა.

ასეთია ტექსტებიდან ამოკრებილი მაგალითები სამშავი ბრუნებისა. როგორც დავინახეთ, ყოველ მაგალითში სამი სახელია წარმოდგენილი: ერთი საზღვრული, მეორე ამის მსაზღვრელი, მესამე ამ უკანასკნელის მსაზღვრელი (მსაზღვრელის მსაზღვრელი). სამივე ბრუნვის ნიშანი სწორედ ამ უკანასკნელს ერთვის. მოყვანილ მაგალითებში ხაზი მართა ამ სახელს აქვს გასმული და აწით მითითებულია, რომ სამშავი ბრუნვის სახელი ესაა, სამი ბრუნვის ნიშანი მას აქვსო. ასეთია, მაგალითად, რომ დაეშალოთ და ბრუნვის ნიშნები ცალკე გამოვეყოთ, ეს სახელები: ქუეყან-ისა-თა-ჲ, სოფლ-ისა-თა-ჲ, საწნებლ-ისა-თა-ჲ, მოწამ-ისა-თა-ჲ, ღმრთ-ისა-თა-ჲ, მეფ-ისა-თა-ჲ და სხვა.

ან: ისრაჲლ-ისა-თა-ნ-ი, ც-ისა-თა-ნ-ი, ჯოჯოხეთ-ისა-თა-ნ-ი, კრავ-ისა-თა-ნ-ი და სხვა.

ან: ქალ-თა-მსა-ჲ, ვერძ-თა-მსა-ჲ, ზეცა-თა-მსა-ჲ, მარტულ-თა-მსა-ჲ, კრისტეან-თა-მსა-ჲ, სპარს-თა-მსა-ჲ და სხვა.

ან: მეგვპტელ-თა-მსა-ნ-ი, ჰური-თა-მსა-ნ-ი, უცხო-თესლ-თა-მსა-ნ-ი და სხვა.

ან კიდევ: კაც-თა-მსა-მან, ჰური-თა-მსა-თა, ზეთის-ზილ-თა-მსა-სა, ცა-თა-მსა-თა, უფლ-ისა-თა-მსა, ისრაელ-ისა-თა-მსა, უდაბნო-მსა-თა-ო, კაც-თა-მსა-ნო და სხვა.

ზოგან აქ 4 ელემენტი გამოყოფილი, მაგრამ ოთხმაგი ბრუნება კი არა გვაქვს, ერთ-ერთი ნიშანი რიცხვისაა (წ), სამი — ბრუნვისა, მაგალითად: მეგვტელ-თა-მსა-წ-ი, კაც-თა-მსა-წ-ო.

თუ მსაზღვრელის მსაზღვრელს მრავლობითში ებ აწარმოებს, ზემოთ აღწერილის მსგავს შემთხვევაში ფუძიდან 5 ელემენტი გამოიყოფა, მაგრამ ბრუნვის ნიშანი¹ მხოლოდ სამი იქნება, ამიტომ ბრუნებაც სამმაგი იქნება მხოლოდ. ასეთია ეს მაგალითი: და გამოვიდეს ყრმანი იგი მთავართა მათ სოფლებისათანი, 3 მფე. 20, 19. ეს სიტყვა ასე დაიშლება: სოფლ-ებ-ისა-თა-წ-ი. აქედან საზღვრულთან (ყრმანი) შესათანხმებლად ბრუნვასა და რიცხვში მას ერთვის წ და ი: ყრმა-წ-ი... სოფლებისათა-წ-ი, მსაზღვრელის (მთავართა) გამო თა ერთვის მას: (ყრმანი) მთავარ-თა სოფლებისა-თა-წ-ი, ხოლო თვით მსაზღვრელის მსაზღვრელის ნათესაობითს იხა უჩვენებს: (ყრმანი) სოფლებ-იხა-თა-წ-ი; რაც შეეხება ებ-ს, ის ამ სახელის მხოლოდ მრავლობითობას აღნიშნავს. ებიანი მრავლობითის ნაცვლად რომ თანაინი გვეჩონოდა, ებ და იხა-ს მაგიერობას მართლ ის გასწევდა და ფორმაში ერთი ელემენტი ნაკლები გვეჩვენოდა: ყრმანი იგი მთავართა მათ სოფელ-თა-მსა-წ-ი².

3. საკუთარი სახელი მსაზღვრელის მსაზღვრელად

არაიშვიათად სამმაგ ბრუნებაში მსაზღვრელის მსაზღვრელად საკუთარი სახელიც გვხვდება. მას აქაც იგივე თავისებურებანი ახასიათებს, რაც ორმაგ ბრუნებაში. ე. ი. ა) არ შეიძლება მისი ფუძე მრავლობითის ფორმით შეგვხვდეს (საულ-თა...), ამიტომ მისი ხმარების არე ამ თვალსაზრისითაც შეზღუდულია; ბ) ფუძეს დართული ბრუნვის ნიშანი (მხ. რ.) მუდამ მარტივია: ის || მხ. ეს უკანასკნელი თვისება მხოლოდ ადამიანთა სახელებს ახასიათებს, გეოგრაფიული სახელები ამ მხრივ არ განსხვავდება საზოგადო სახელთაგან.

სხვა მხრივ ბრუნების მექანიზმი სრულიად ისეთია, როგორც ზემოთ საზოგადო სახელების მიმოხილვისას ვნახეთ, დი ამის შესახებ სიტყვას აღარ

¹ თა რიცხვაც აღნიშნავს და ბრუნვაც (აქედან ერთ-ერთს).

² სამმაგი ბრუნების ერთი ნიმუში მოჰყავს წ. მარსაც (ნებაი მამისა ჩემისა ზეცათაჲსაჲ), მაგრამ იგი ამ მაგალითის მოყვანით კმაყოფილდება მხოლოდ და კვეთით არაფერს ამბობს ამ მოვლენის ბუნებაზე. სამკეცი (სამნაიკი) და მარაგალევი ბრუნების შესახებ თ. გოტდანიასაც აქვს საუბარი, მაგრამ, ჯერ-ერთი, საერთოდ სწორ მსჯელობასთან ერთად ავტორს მოჰყავს ძველ ქართულში არასცხელი ფორმები: გამოცდა-თა ძალთა მოთმინებ-ისა-თა-თა (ნათ.), გამოცდა-თა ძალთა მოთმინებ-ისა-თა-თა (წიკ, მოთხ.); შერბე: ოთხეცსა და ბუთყც ბრუნებაში ამ არასცხელ თა-თა-ს გარდა ავტორს სიტყვაწარმოებითი ელემენტებიც აქვს შეტანილი: ჩვენ-თა-გან-ისა-თა-თაჲ, გულ-ით-ად-ით-ისა-საჲ (თ. გოტდანიას, ქართული გრამმატიკა, 1889, გვ. 162—166).

განავაჯრძობთ. მოგზავნით მხოლოდ მცირე საილუსტრაციო მასალას აღამიან-თა სახელების შესახებ.

ყოველი იგი სისხლი სისხლისაჲ მის **საულისისაჲ**, 2 მეფ. 16, 8; ძმ იყო იგი საშაჲსი, ძმისა მის **დავითისისაჲ**, 2 მეფ. 13, 3¹; ექუსისი მბრძოლი ძეთაგან **ისმაელიისაჲ**, ამონ. 215, 26; პირა მისი იყო ვითარცა ანგელოზისა **ქრისტესისაჲ**, ისტ. კრესტ. 294, 7; მწყემსი კეთილი მრავალთა პირვეტყუ-ელთა საცხოვართა **ქრისტესისაჲ**, ხანძთ. 104, 1; მადლითა წმიდისა ადგო-მისა საფლავისა უფლისა ჩუენისა იესუ **ქრისტესისაჲთა**, Опис. ტაბ. 17 ჰ. 15; ძენი მონათა მათ **სოლომონისათანი**, 1 ეზრა 1, 55 და სხვა.

9. დარღვევები სამეფო ბრუნებაში

როგორც ვნახეთ, სამეფო ბრუნება საკმაოდ რთული მოვლენაა. ამ ბრუნებისას აუცილებელია სწორად იყოს გათვალისწინებული ბრუნვა და რიცხვი საზღვრულისა, მსაზღვრელისა და მსაზღვრელის მსაზღვრელისა. ამასთან უნდა ვიყოფეთ, რომ არა ყოველი საზღვრული და მსაზღვრელი მოგვეცეს ამ სისტემას, არამედ მხოლოდ მართული მსაზღვრელი, დასას-რულ, სიძნელეს კმნის ის გარემოება, რომ ზოგჯერ ძნელია მართულისა და ატრიბუტული მსაზღვრელის გარჩევა, როცა ისინი მრავლობითს რიცხვშია მოცემული. ყველა ამის გამო გვხვდება ხოლმე დარღვევები სახელთა სამეფო ბრუნებისას. უფრო ხშირად ეს დარღვევები ისეთი ხასიათისაა, რომ სამ-ეფო ბრუნების ნაცვლად ორმაგი ბრუნებაა მოცემული, იშვიათად პირიქი-თაც გვაქვს: მოსალოდნელია ორმაგი ბრუნება, გვაქვს კი სამეფო.

პირველი ტიპის ნიმუშებია:

მიეცა მას კლიტ¹ ჯუღრუმელისა მის **უფსკრულისაჲ**, გამოცხ. 9, 1. უნდა იყოს: **უფსკრულისაჲსაჲ**, ან, რაც უფრო ხშირია: **უფსკრულთაჲსაჲ**; კლიტ¹ ჯუღრუმელისა მის **უფსკრულთაჲსაჲ** (შდრ. კლიტენი სასუფეველი-სა **ცათაჲსანი**, მ. 16, 19); კიდობანი იგი ალთქუმისაჲ **ღმრთისაჲ**, გა-მოცხ. 11, 19. უნდა იყოს: კიდობანი იგი ალთქუმისაჲ **ღმრთისაჲსაჲ** (შდრ. საიდუმლოჲ იგი სასუფეველისა მის **ღმრთისაჲსაჲ**, მრ. 4, 11 C); თქუენ ხართ მჭურვალედ მძიმებელნი სათნოებათა **ღმრთისაჲ**, მამ. სწავ. 359 (უნდა იყოს: ...მძიმებელნი სათნოებათა **ღმრთისათანი**; შდრ. მენენი საიდუმლოთა **ღმრთისათანი**, 1¹ კორ. 4, 1). ერთი მაგალითი კიდევ: და გამოვიდეს მთა-ფარნი იგი და ყრმანი მთავართა მათ **სოფლებიანი**, 3 მეფ. 20, 17 (უნდა იყოს: ...მთაფარნი იგი და ყრმანი მთავართა მათ **სოფლებიანი**; შდრ. და გამოვიდეს ყრმანი იგი მთავართა მათ **სოფლებიანი**, 3 მეფ. 20, 19). ყველა ოთხივე შემთხვევაში სამეფო ბრუნების ნაცვლად გვაქვს ორმაგი ბრუნება, ე. ი. აქაც **გამარტოების** ის საერთო ტენდენციაა წარმოდგენილი,

¹ სტ. ზნენკელი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 187.

რომელიც ენას მისი განვითარების ყველა საფეხურზე ღრმად აჩენს კვალს და როშლის შესახებაც ზემოთ უკვე გვქონდა საუბარი.

აქ ინტერესმოკლებული არ იქნება აღვნიშნოთ, რომ წარმოდგენილი 4 ნიმუშიდან 2 (I, II) გამოცხადებიდან (აპოკალიპსიდან) და მისი თარგმანიდან არის აღებული, რომლის ქართული თარგმანი, როგორც ცნობილია, შესრულებულია ექვთიმე მთაწმიდლის მიერ მეათე საუკუნის სამოცდაათიან წლებში (975—977)¹. თვით ხელნაწერი სხვა პირის მიერ 978 წელსაა გადაწერილი. მსგავსი მაგალითები ამ თხზულებაში სხვაგანაც გვხვდება. აქედან ჩანს, რომ ექვთიმეს დროს უკვე შორს იყო წასული პროცესი სამმაგი (და ორმაგი) ბრუნების რღვევისა.

მეორე ტიპის ნიმუშია:

და უფროასლა ქეშმარიტად სიწმიდისაჲ აქუს ხატი, ნათესავისათჳს დედათა~~ა~~სა~~ა~~სა, *Опис.* 4, 20. აქ სამმაგი ნათესაობითი არ არის საჭირო; გვაქვს: ნათესავი დედა-თა-ა (ნათ.-სახ.), უნდა გვქონდეს ნათესავისათჳს დედა-თა-ა~~სა~~. მეორე *ა*სა აქ ზედმეტია. თუ ეს უბრალო კალმის შეცდომა არაა, იგი სხვა, სამმაგი ბრუნების ფორმების ანალოგიით უნდა აიხსნას. ამ შემთხვევაში ის კარგი ნიმუში იქნება იმ გარემოების დასადასტურებლად, რომ ზოგჯერ თავისუფლად ვერ ერკვევიან ორმაგი და სამმაგი ბრუნების რთულ ხლართებში და ერთის ნაცვლად მეორის ხმარება არც ისე იშვიათად წასცთებათ.

¹ ქ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. I, 1951, გვ. 174.

ნაწილი მეორე

ბრუნვათა ფუნქციები

ქართული ბრუნვების ფუნქციები ჯერჯერობით შეუსწავლელია. არსებობს მხოლოდ რამდენიმე შრომა, რომლებიც ზოგიერთი ბრუნვის ამა თუ იმ ფუნქციას ეხება. ამათგან გამოირჩევა არნ. ჩიქობავას შრომა „მიმართულებითი ბრუნვის მნიშვნელობისა, წარმოებისა და ისტორიისათვის“¹, რომელიც ვრცლად და ამომწურავად განიხილავს ვითარებითი (მიმართულებითი) ბრუნვის ფუნქციებს. ამავე ბრუნვის ფუნქციებს ძველ ქართულში ეხება ქ. მიქელაძის შრომა². ბ. რუდენკოს თავის წიგნში ერთი თავი სპეციალურად მიძღვნილი აქვს აღნიშნული საკითხისადმი (Функции и употребление падежей)³, მაგრამ ავტორი ეხება მხოლოდ ახალ ქართულს და აქაც საკითხი ოდნავადაც არ არის ამომწურავად განხილული და შესწავლილი.

ჩვენ აქ გვსურს წარმოვადგინოთ ცდა, აღნუსხულ იქნეს ბრუნვათა ძირითადი ფუნქციები ძველ ქართულში. საკითხის სისრულესა და ამომწურავად მოცემაზე აქ შედმევთა ლაპარაკი. ამ შრომას ამის პრეტენზიები არცა აქვს. აქ მთავარია, მუშაობა დავიწყოთ ამ მიმართულებით, თავი მოვუყაროთ იმას, რაც თქმულა აღძრული საკითხის შესახებ, დავსვათ ახალი საკითხები და, რამდენადაც ჩვენ შეძლება გვექნება, ვუპასუხოთ ზოგიერთ მათგანს.

ბრუნვათა ფუნქციებზე საუბარი დავიწყოთ რიგის მიხედვით. ამიტომ პირველ რიგში წრფელობითს შევხებით.

¹ ვნიაკის მოამბე, ტ. I, 1937, გვ. 9—31.

² ქეთ. მიქელაძე, მიმართულებითი ბრუნვის ფუნქციისათვის ძველ ქართულში: სტუდენტთა სამეცნიერო შრომების კრებული, წიგნი I, 1941, გვ. 190—196.

³ Б. Т. Руденко, Грамматика грузинского языка, 1940, гл. 75—83.

თავი პირველი

წარუღობითი ბრუნვის უნაყოფიერება

წარუღობითი ბრუნვის ფუნქციების შესახებ ზემოთ, სხვა საკითხთან დაკავშირებით, გაკვრით უკვე გვექონდა ლაპარაკი (გვ. 188 — 189; 368)¹. აქ მასზე უნდა შევხერდეთ უფრო დაწვრილებით.

წარუღობითი ერთი უძველეს (პირველ) ბრუნვათაგანია. ქართული ენის განვითარებაში იყო დრო, როცა არ არსებობდა სახელობითი ბრუნვა, მაშინ მის როლს წარუღობითი ასრულებდა.

ძველი ქართული ამ ორი ბრუნვის ურთიერთობის იმ მდგომარეობას ასახავს, როცა სახელობითი კარგა ხანია ჩამოყალიბებულა, წარუღობითი კი თანდათან გადის ხმარებიდან. ზოგი ძველი ფუნქცია მას თანდათან უსხლტება ხელიდან, ზოგიც კელავ შენარჩუნებული აქვს, ხოლო ზოგიც მხოლოდ მის განუყოფელ განკარგულებაშია.

აქ შეძლებისდაგვარად ვუჩვენებთ წარუღობითის ყველა ამ ფუნქციას.

1. წარუღობითი ძველმეზობელი

1) წარუღობითი, როგორც განუსაზღვრელი სახელობითი², ყველაზე ხშირად გვხვდება სწორედ განუსაზღვრელ ნაწევართან ერთ და განუსაზღვრელობითს ნაცვალსახელთან ვინმე (განსაზღვრულ ნაწევართან ვხე, ვეგ, ვგო წარუღობითი არ გვხვდება და არც შეიძლება შეგვხვდეს, რადგანაც ისინი ერთმანეთს ვამორიცხავენ). მაგალითები:

კაც ერთ მორბილდა, 2 მეფ. 18, 26; კაც ერთ სხუა მორბის, იგიცა მახარებელივე არს, იქვე; და აჰა იყო კაც ერთ იერუსალმის, ლ. 2, 25 C; კაც ერთ ვინმე იყო მდიდარ, ლ. 16, 19 C; და იყო კაც ერთ მოვლინებულ ღმრთისა მიერ, ი. 1, 6 C; მოვალს დედაკაც ერთ, მ. 4, 7 C; და მუნ იყო ხეფეწულ ერთ, ი. 4, 46 C.

2) თუ ქვემდებარეს (საერთოდ, არსებით სახელს) განსაზღვრავს რაოდენობითი რიცხვითი სახელი, ჩვეულებრივ ორივე წარუღობითში იქნება. ზნა ასეთ შემთხვევაში სახელს ხან მხოლოდობითს რიცხვში უთანამდებია, ხან მრავლობითში. როგორც ვნახეთ, პირველი შემთხვევა უფრო ძველი უნდა იყოს. მაგალითები:

¹ ნ. აგრეთვე ი. იმნაიშვილი, წარუღობითი ბრუნვის საკითხი საკუთარ სახელეში: პუშკინის სახ. თბილ: სახელმწ. სამასწავლებლო ინსტიტუტის შრომები, ტ. III, 1943, გვ. 269—289. შრომა გადმოცემილია კრებული: „სახელის ბრუნვის ისტორიისათვის ქართულურ ენებში“, I, 1956, გვ. 59—75.

² ა. შანიძე, უმლატის სვანურში, არილი, 1925, გვ. 219, მნშ. 1.

კაც ორ იყვნეს ქალაქსა ეროსა, 2 მეფ. 12, 1; აწ იყვნეს ჩუენ თანა შუდ ძმა, მ. 22, 25 C; და აპა ორ კაც გამოჩნდეს, ლ. 24, 4 C; ორ კაც ზედა-მოადგეს, იქვე DE. ხუთ ქმარ ცვალებულ არს შენდა, ი. 4, 18 C; არიან სამ ყრმა ჩემ თანა, კიმ. I, 46, 32; არიან ორ დანაკ, ლ. 22, 38 C.

მსგავსი მდგომარეობა გვაქვს განუსაზღვრელობით ნაცვალსახელთან მრავალ: მრავალ სადგურ არს, ი. 14, 2 C.

3) შერჩენილი აქვს ძველი მდგომარეობა აგრეთვე ობიექტური წყობის შემოღეს სამ ზმნასაც: ესენია: უფის (ესუა), ადგხ || უდგხ (ედგა) და აქუს. წრფელობითი დასმულ სახელს ზმნა აქაც ხან მხოლოდითი ეთანხმება, ხან მრავლობითში. ეს იმისდა მიხედვით, წრფელობითის ფორმით წარმოდგენილ სახელში ავტორი ერის გულისხმობს, თუ ერთზე მეტს. მაგალითები:

არა მივის მე ქმარ, ი. 4, 17 C; არა ესუა მას შვილ, მ. 22, 25 C; კაც არაიენ მაქუს, ი. 5, 7 C; შირ ათქს და არა იტყუან, კიმ. I, 51, 32.

თუ წრფელობითით გამოხატულ სახელში ავტორი ერთზე მეტს გულისხმობს, ადგხ (უდგხ) და უფის (ესუა) შეიცვლება ხხ ძირის ფორმით:

კაცსა ვისმე ესხნეს ორ ძე, მ. 21, 28; ლ. 15, 11; თუალ ასხენ და არა ხედვენ, ყურ ასხენ და არა ესმის, კელ ასხენ და არა იქმან, ფერჳ ასხენ და არა ელენან, პარს. 84 ხ.

4) ქვეშდებარე რქუმა და წოდება ზმნებთანაც წრფელობითშია. ეს მაშინ მოხდება, როცა ეს ზმნები ვნებითის ფორმით იქნება მოცემული¹. მაგალითები:

რქუმა

შეურაცხ ერქუას მას სასუფეველსა ცათასა, მ. 5, 19 C; რომელსა ერქუმის ოხუმ, ლ. 23, 33 C; ნუცა გერქუმინ თქუენ წინამძღუარ, მ. 23, 10; რომელსა-იგი ერქუა ბერწ, ლ. 1, 36; რომელსა ერქუა მარჩხივ, ი. 11, 16. ასეა ხანშეტ ლექციონარშიც: რომელსა ხერქუა მარჩხივ.

წოდება

უმრწმეს ეწოდოს მას სასუფეველსა ცათასა, მ. 5, 19; ებისკოპოს მეწოდების, კიმ. I, 78, 29; რომელსა საგოდებელ ეწოდების, აბო 196, 30; კარ ეწოდა, ტარიგ ეწოდა, მწყემს ეწოდა, ლოდ საკიდურ ეწოდა, მარგალიტ ეწოდა, მარილ ეწოდა, ყუავილ ეწოდა, ანგელიზ ეწოდა, კაც ეწოდა, ღმერთ ეწოდა, ნათელ ეწოდა, ქუეყანა ეწოდა, მარცუალ მდოგჯს ეწოდა, მატლ ეწოდა, მზე სიმართლის ეწოდა (აბო, 181 — 183).

5) ძალიან ხშირად იხმარება წრფელობითი მეშველ ზმნებთან. როგორიცაა: არს, იყო, იქმნა, ევოს, ექმნეს და სხვი. ასეთი კონსტრუქცია უმეტესად შედგენილ შემასწავებელშია დამკვიდრებული (რახედიც ცოტა ქვემოთ). მაგრამ იგი მაშინაც გვხვდება, როცა წრფელობითში დასმული სახელი ქვეშდებარეს წარმოადგენს. მაგალითები:

¹ მოწმედებითა ჯვარის ფორმებთან წრფელობითით პირდაპირი დამატება იქნებოდა განობატული: მან მას სახარება უწოდა (ნ. ქვემოთ).

ერთ არს ქველის-მოქმედ, მ. 19, 17 C; მთხრებლ დიდ არს შორის ჩუენ-სა და თქუენსა, ლ. 16, 26 C; ქუხილ არს, ი. 12, 29 C; ხოლო აწ მიზეზ არა არს ცოდვითა მათათჳს, ი. 15, 22 C; სირცხულ არს ჩემდა, ხანძთ. 111, 1; არა არს ჩემდა სიქადულ, 1 კორ. 9, 17.

სხუა ნავ არა იყო მუნ, ი. 6, 22 C; და იყო განთიად ოდენ, ი. 18, 28 C; და ვითარცა ციხეარ ოდენ იყო, შუშ. 150, 36; რამთა არა ამბობება იყოს შორის ერსა, მ. 26, 5 C; და იყო წვალება შორის მათსა, ი. 9, 16 C; უინელ იყო, ი. 18, 18 C; არა იყო მათა აღვილ სივანესა მას, ლ. 2, 7.

უძრეს განხეთქილება იქმნის, მ. 9, 16 C; უძრეს განხეთქილ იქმნის, მრ. 2, 21 C; და იქმნა დაჟუღება დიდ, მრ. 4, 39 E.

ეყოს მას წუარო წყლისა, ი. 4, 14 C; ექმნეს მას შინა წუარო წყლის, იქვე DE.

დასასრულ, ვუჩვენებთ ზოგ სხვა ზმნასაც, რომლებთანაც ხანდახან გვხვდება ქვემდებარე წრფელობითის ბრუნვაში:

პირი ჩუენი განღებულ არს და არა აბს კარ, ი. ჯავ. აღწ. 233, 3; არა უბნ მათ ძირ, მრ. 4, 17 C; არასიდა ეცეს ნათესაისა ამის სასწაულ, მრ. 8, 12.

ყველა ზემოთ აღნიშნულ შემთხვევაში წრფელობითის ბრუნვაში წარ-მოდგენილი სახელი წინადადებაში ქვემდებარედ არის გამოყენებული.

აქ ერთხელ კიდევ ვიტყვი, რომ აღნიშნული შემთხვევები ძველ ქართულში ფართოდ გავრცელებული მოვლენა კი არ არის, არამედ წარ-მოადგენს გადმონაშთს უძველესი დროებიდან, როცა ჯერ კიდევ არ გვქონდა სახელობითი და ქვემდებარის გამოხატვა ასეთ შემთხვევებში მხოლოდ წრფელობითს უხდებოდა. შემდეგ, როგორც ვიცით, სახელობითი წარმო-იქმნა, ეს ფუნქციები მან იკისრა, ხოლო ძველმა ქართულმა ზემოთ მოყვა-ნილი მაგალითების სახით შემოგვინახა შორეული წარსულის ძვირფასი გად-მონაშთები. წრფელობითის ფუნქციითა შესწავლისას ასეთი გადმონაშთების გათვალისწინება აუცილებელია.

2. წრფელობითი პირდაპირ დამატებად

წრფელობითი ბრუნვა პირდაპირ დამატებად თითქმის იმავე ზმნებთან გვხვდება, რომლებთანაც ჩვენ ზემოთ ქვემდებარეს ვიხილაიდით. მაგრამ ამ შემთხვევაში ეს ზმნები აუცილებლად გარდამავალი უნდა იყვნენ. გარდაუვა-ლობის შემთხვევაში მათთან წრფელობითის ბრუნვაში დასმული სახელი ქვე-მდებარე იქნება („სახარება ეწოდა“), ხოლო გარდამავლობის შემთხვევაში კი პირდაპირი დამატება („სახარება უწოდა“). ქვემდებარე ასეთ შემთხვევაში მოთხრობითის ბრუნვაში დგას, ის უმეტესად ნაცვალსახელების სახითაა წარ-მოდგენილი (მე, შენ, მან, რომელმან, მათ). მოთხრობითი ბრუნვის ნიშანი ამ-ათგან მხოლოდ ორს მოეპოვება: ერთს უძველესი (ორგანული): მა-ნ, მეორეს

შედარებით ახალი (აღწერითი): რომელ-მან. ეს მან სხვა არა არის რა, თუ არა მოთხრობითი ბრუნვის ფორმა III პირის ნაცვალსახელისა იგი¹.

როგორც ვთქვით, წრფელობითი ბრუნვი ძველი ქართულის სივრცეზე მხოლოდ განსაზღვრულ ზმნებთან იხმარება. ქვემდებარესთან დაკავშირებით ეს ზმნები უკვე აღწესზე ზემოთ. პირდაპირი დამატება კი შემდეგ ზმნებთან გვხვდება: სცა, ილო, დასდვა, იპყრა, იბილა, კლა, იგდო, უწოდა, ყო (უყო), ქმნა, პრქუა (= დიარქვა), ისხნა (უსხნა) და თითო-ორიოლა შემთხვევაში ზოგ სხვასთანაც. მაგალითები:

უქუთუ ნიშ და სასწაულ არა იბილოთ, ი. 4, 48 C; ყაე ჩემ თანა სასწაულ კეთილ, პარხ. 801 ხ; მრავალ სხუაცა სასწაულ ყო, ი. 20, 30 C; აწ ვუთ ჩუენ სასწაულ კეთილ, ხანძთ. 116, 27; იყენათ თავისა თქუენისა მევობრებ, ლ. 16, 9 C.

როცა წრფელობითი ბრუნვით გამოხატულ პირდაპირ დამატებაზე ვლბარაკობთ, მხედველობაში გვაქვს სათანადო ფორმები უმთავრესად მათი წარმოშობის თვალსაზრისით. ზოგი მათგანის დამოუკიდებლობა და თავისთავადი არსებობა ძველ ქართულში ნათლად ჩანს, ზოგისა ნაკლებად: ამ უკანასკნელ შემთხვევაში თითქო შერტებულაო ზმნა და სახელი (წრფ. ბრუნვით გამოხატული), თითქო რთული ზმნა გვაქვსო, ან შედგენილი შემასმენელი. ასეა საქმე, თუ ძველი ქართულის აღნიშნულ მაგალითებს აქედან (ჩვენი დროიდან) გავხედავთ. მაგრამ თუ ამავე მაგალითებს ძველი ქართულის წინა ეპოქიდან გამოვხედავთ, მაშინ წრფელობითს ბრუნვაში დასმული სახელების დამოუკიდებლობა უფრო ბუნებრივად მოგვეჩვენება. და როდესაც რომელიმე საკითხის ისტორიას გსწავლობთ, ასეთი უკან დახევა და იქედან შედგება აუცილებელია ამ საკითხის ძველი ვითარების სწორად გაგებისათვის. მაგალითად, წინადადებაში „თავ-უყავ მაშასა“ ძველისძველ ენაში „თავ“ ისეთივე სრული და კანონიერი დამატება იყო, როგორც დღეს არის უფველი დამატება „საქმე“ ამ წინადადებაში: „შენ კარგი საქმე უყავ მაშას“. მაგრამ შემდეგ და შემდეგ წრფელობითის გადაშენებასთან ერთად ეს „თავ“ კარგავს დამოუკიდებელ მნიშვნელობას და (რთული) ზმნის შემადგენელ ნაწილად იქცევა. ამ თანდათან ცვლილების სურათი და, განსაკუთრებით, მისი ბოლო საფეხური უფრო კარგად მოიხსნის ისეთ რთულ ზმნებში, როგორიცაა ლაღა-ყო, შეფრაცა-ყო, გულისხმა-ყო, ზრახვა-ყო და სხვა. ჩვენი მსჯელობა და მაგალითების დაღივება ქვემოთ ამ შენიშვნების საფუძველზე იქნება მოკლეული და სპეციალურად აღარ მოვიხსენებთ, რომ ცალკეული მაგალითების ანალიზისას ისტორიული თვალსაზრისიდან გამოვდივართ. სხვა მაგალითები:

ფრთ საქმე ვქმენ, ი. 7, 21 C; და ვქმნეთ აქა ხამ ტალავარ, მრ. 9, 5; საუცარ რამე იბილეს, ლ. 24, 37; მადლ იპყრას მონისაჲ მის, ლ. 17, 9;

¹ ა. ზოტოპაეა, მოთხრობითი ბრუნვის გნენისათვის ქართველურ ენებში: თბილ. ჟნიკ. შრომები, X, 1939, გვ. 168.

არცა ერთ იპურეს, ი. 21, 30; გვიხო მცა თქუენ საცუა ერთ, მ. 21, 24 C; ბრალ არაა ვპოე, ლ. 23, 14 C; პირსა შენსა შეაბ ბეგებ და კლიაგებ. ზირაქ 28, 29; რომელსა დაეყო წიღოენებასა შინა ათორავთ წელ, მ. 9, 20 D. (E-ში იკითხება უფრო წერმინდელი ათორავთი წელი, ხოლო C-ში ხაზგასმული სიტყვები დროის გარემოებადაა წარმოდგენილი: რომელი იყო სისხლისა დინებასა ზედა ათორავთ წელ).

როგორც აღნიშნული გვექონდა (გვ. 140), უძველესი ძეგლების ენაში დამატება (II სერიის მწკრივებში) წიგნის ფორმით იყო მოცემული ცემა და ლება ზმნებთანაც, ამის ნიმუშები იქნებოდა:

ადგილ ეც ამას, ლ. 14, 9; გზა შეცით მე, კიმ. I, 164, 28; და სცენ ხასწაულებ დიდ და წაშებ, მ. 24, 24 C; რამეთუ ხაზე ერთ მიგეც ი. 13, 15 C (=მაგალითი მოგეცით).

ლება ზმნის მაგალითები ბლომად გვხვდება რთულ ზმნაში ნათლის-ღება: ნათელ-ვიღე, ნათელ-იღე, ნათელ-იღო და სხვა.

არსებითად ისეთივე მდგომარეობაა საყოველთაოდ ცნობილ ფორმაში „თავიანის-ცემა“, სადაც წიგნითშია წარმოდგენილი ყოფილი პირდაპირი დამატება თავ: თავ-ჟანის-სცია. (ამის შესახებ უფრო ვრცლად ნ. ზემოთ, გვ. 187 — 190).

დასასრულ, უნდა შევეხოთ წიგნის ბრუნვას „რქუმა“ და „წოდება“ ზმნებთან. ამ შემთხვევაში ეს ზმნები გარდამავალი უნდა იყვნენ, რადგან გარდაუვალობის შემთხვევაში, როგორც ზემოთ ვნახეთ (გვ. 638), წიგნითში დასრული სახელი ქვემდებარე იქნება. პირთა რაოდენობის მიხედვით ეს ზმნები აქ სამპირიანი იქნება (რადგანაც ვნახეთ ორპირიანი იყვნენ)¹.

მაგალითები:

რქუმა

ხოლო თქუენ გარქუ მეგობარ, ი. 15, 15 D; რომელმან პრქუას ძმასა თუსსა: ცოფ, მ. 5, 22 C; არღარა გრქუა თქუენ მონა, ი. 15, 15 C.

წოდება

გამოირჩინა ათორავთნი მათგანნი, რომელთაცა მოციქულ უწოდა, ლ. 6, 13; და აღწერილსა მას უწოდა ხახარება, კიმ. I, 105, 12; რომელმანცა ბრძანებათა თუსთა ხახარება უწოდა, ხანძთ. 148, 17; უწოდდიან თავყუანის-საცემელ და ხამსაზურბელ, კიმ. I, 105, 26; ამისთუსცა დაყუდებულ უწოდდიან მას, ხანძთ. 100, 32; რომელსა კურთხეულ უწოდდიან, იქვე, 142, 10.

ამ ტიპის ზმნები კიდევ ერთი მხრივ იქცევენ ჩვენს ყურადღებას; ისინი გვაწოდენ მეტისმეტად საგულისხმო ზმნებას მოთხრობითისა და სახელობითის ფორმაციის დროის შესახებ. წინადადებაში „რომელმან პრქუას ძმასა თუსსა ცოფ“ გვაქვს მოთხრობითი (რომელ-მან), მაგრამ ჯერ კიდევ არ გავჩინია სახელობითი, ამ უკანასკნელის ადგილს წიგნითში იჭერს (ცოფ). ცხადია, მოთხრობითი უფრო ადრე ჩამოყალიბებულია: იგი გამოპყობი

¹ ა. შანიძე, გრამ. საფუძვ., გვ. 291—293.

წრფელობითს ამ უკანასკნელზე III პირის ჩვენებითი ნაცვალსახელის მოთხოვნილობის მთელი ფორმის (მან) დართვით (რომელ + მა-ნ)¹.

3. წრფელობითი შედგენილ შემასმენილში

წრფელობითი ბრუნვა ყველაზე გაერცელებულია შედგენილ შემასმენილში. აქ იგი წარმოადგენს ამ უკანასკნელის სანელოს ნაწილს. წრფელობითი ბრუნვის ეს როლი იმდენად ნათელი და თვალსაჩინოა, რომ სათანადო სამეცნიერო ლიტერატურაში იგი საკმაო სისრულითაა აღწერილი. უნდა ითქვას კი, რომ მკვლევართა უმრავლესობა, რომელნიც ამ საკითხს შეხებიან, წრფელობითი ბრუნვის დანიშნულებას მხოლოდ ამ დარგში ხედავდა. გამონაკლისს წარმოადგენენ ნ. მარი და ფ. ცორელი, ვანსაკუთრებით უკანასკნელი, რომელთაც ამ ბრუნვის არა ერთი სხვა ფუნქციაც აღნიშნეს.

წრფელობითი ბრუნვა აქ თითქმის იმავე ზმნებთან გვხვდება, რომლებთანაც ჩვენ მას ზემოთ ვიხილაყდით. ამ ზმნებს აქ ზოგი (ერქუა, ესუა...) უნდა გამოაკლდეს, ხოლო ზოგიც (ჩნდა, დაშთა...) დაემატოს.

აქ გვაქვს გარდამავალიც (ყო, ქმნა) და გარდაუვალი ზმნები. პირების მიხედვით — ერთპირიანი და ორპირიანები, არ გვხვდება სამპირიანი ზმნები. გარდამავალ ზმნებთან ქვემდებარე მოთხოვნილობის ბრუნვაში იქნება წარმოდგენილი, ყველა სხვა შემთხვევაში — სახელობითში. ქვემდებარეებად აქ გვევლინება უფრო სწორად ნაცვალსახელები, უფრო ნაკლებად — არსებითი (ან სხვა) სახელი. მაგალითებში ბევრჯერ ქვემდებარე არ არის წარმოდგენილი. ამ შემთხვევაში, რასაკვირველია, წრფელობითში დასმული სახელი არ უნდა ჩავთვალოთ ქვემდებარედ, რადგან აქ ქვემდებარე არა ჩანს შემთხვევით, მაგრამ ის იგულისხმება და ყოველთვის აღვიღად შეიძლება აღვადგინოთ. მაგალითად. წინადადებაში „ხოლო იყო სიღვითა დიდ“ ქვემდებარე არა ჩანს, მაგრამ ასეთად აქ იგულისხმება გრიგოლ (ან იგი). მაშასადამე, რაკი ქვემდებარე აშკარად არა ჩანს, „დიდ“ არ შეიძლება ქვემდებარედ გამოვაცხადოთ, „იყო დიდ“ შედგენილი შემასმენილი იქნება, ხოლო „დიდ“ — ამ შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი. მას ჩვენ ერთხელ შემასმენლისი ვუწოდებთ².

ერთპირიან ზმნასთან საერთოდ ერთი სახელი გვაქვს, ორპირიანთან — ორი. მაგრამ ამ ზმნებთან მოიპოვება კიდევ თითო სახელი, წრფელობითს ბრუნვაში დასმული, რომელსაც არ შეუძლია ზმნაში პირის გაჩენა. ერთპირიან ზმნასთან, ამიტომ, ორი სახელი გვაქვს („ჯელმწიფი იგი იყო ბრძენ“, ხანძთ, 131, 6), ორპირიანთან — სამი („რამეთუ ექმნა (იგი) ყოველთა სახე კეთილის“, იქვე, 127, 29). ეს შესაძლოა, ზმნის პირიანობის თვალსაზრისით „ზედ-

¹ ა. მ. ქობაძე, მოთხოვნილობითი ბრუნვის გენეზისისათვის კართველურ ენებში: თბილ. უნივ. შრომები, ტ. X, 1933, გვ. 173.

² ა. ი. შანაშელი, წრფელობითი ბრუნვის საკითხი საკუთარ სახელებში: პუშკინის საბ. თბილ. საზ. სამსწ. ინსტ. შრომები, ტ. III, 1943, გვ. 269.

შეტი* სახელი უშუალოდ ზმნის შინაარსს უკავშირდება. მისი მნიშვნელობის განმარტებაში ლეზულობს მოწაწილობას (ბრძენ, სახე). ამიტომ ყველა ეს ზმნა, რომლებიც ჩვენ აქ გვხვდება, ასეთ შემთხვევაში შეშველ ზმნად უნდა ჩავთვალოთ¹.

გარდამავალი ზმნები, რომლებთანაც გვხვდება წარწელობითი ბრუნვა შემასმენლისად, არის უფა და ქმნა. ძველ ქართულში სათანადო ფორმები ყველაზე ხშირად II სერიის მწკრევებში გვხვდება, ნაკლებად — I და III სერიებისაში. მოვიყვანოთ სათანადო მაგალითები.

უფა

(იგი) გონიერ ჰყოფს ჩხლთა, ხანძთ. 116, 44; (იგი მას) გურგუნოსან ჰყოფს, კიმ. I, 15, 2; უფალი მეცნიერ ჰყოფდა მას, აბო, 185, 25; პიტიახში... მეცლარ მიმოდასდევინ და მეფე ჰყოფნ მათ ყოველთა, შუშ. 153, 13.

გონიერ ჰყოფს ახალ ქართულზე იქნება გონიერად ხდის (ქმნის), მეცნიერ ჰყოფს — ასწავლის (სიტყვისიტყვით: მცოდნედ ხდის).

თქუნენ, გელმწიფენი, უფალ გყენა ღმერთმან, ხანძთ. 109, 46; გყავთ იგი წინამძღუარ ჩუენდა, კიმ. I, 212, 35; გყენე იგინი განმეცებულ და ველურ... გუღფაცხელ და უსახურ, იქვე, 276, 36; 277, 21; წრფელ ყვენიო ილაგნი მისნი, ლ. 3, 4; სწორ ჩუენდა ჰყვენ იგინი, მ. 20, 12; და ყვეს იგი ეპისკოპოს, არიმ. 79, 10; გზად სიკუდილისად წყარო ცხოვრების ჰყავ, სას. პოეტ. 42, 18.

აქ წარმოდგენილი წარწელობითი აწინდელ ქართულზე გადმოღებისას ან ვითარებითი ბრუნვით უნდა შევცვალოთ (უმრავლეს შემთხვევაში): სიკვდილის უზა ცხოვრების წყაროდ შექმენ, ეპისკოპოსად აკურთხენ (გახადენ), ანდა ზმნასთან ერთად ერთ სიტყვად (პირიან ზმნად) გადმოვიტანოთ (უმც. შემთხ.): სწორ ჩუენდა ჰყვენ — გაგვითანასწორე, წრფელ ყვენიო — გაასწორეთ, გააპირდაპირეთ (სიტყვისიტყვით: სწორად გახადეთ). როგორც ვიცით, ასეთ ოპერაციებს სრულებით ვერ იტანს წარწელობითი ბრუნვა იმ შემთხვევაში, როცა ის პირდაპირ დამატების წარმოადგენს.

ესევეთართა დაუმტაცებელ გიყოფიეს სიტყუად ღმრთისად, მ. 15, 6; ბოლო თქუნენ გიყოფიეს იგი ქუაბ აფიჰაკთა, მრ. 11, 17; გიყოფიეს თაფი შენი ღმერთ, ი. 10, 33.

ქმნა

უბაჟ ქმნა ენად ჩუენი, ხანძთ. 131, 29; ექმნეთ აქა სამ ტალავარ, მ. 17, 4.

განხილულ შემთხვევებთან უფრო ახლო დგას წარწელობითი ბრუნვის საკითხი ორპირიან გარდაუვალ ზმნებში. აქ რამდენიმე ზმნა გვხვდება, მაგრამ ახლა ცალკე უნდა შევიტყუოთ „ეყო“ და „ექმნა“ მეშველ ზმნებზე, რომლებიც

¹ ასეთი კვალიფიკაციის მიცემა წინა მუხლებში განხილული ზმნებისათვის (არს, იყო, ეწოდა, ერქვა) ჩვენ არ შეგვიძლია: იქ ისინი დამოუკიდებელი მნიშვნელობის ზმნებს წარმოადგენენ.

(განსაკ. მეორე) ძალიან ხშირად იხმარება. აქ სახელობითს ბრუნვაში დასმული სახელი ქვემდებარე იქნება, მიცემითში დასმული — ირიბი დამატება, ხოლო წრფელობითში მდგარი — შემასმენლისი. მაგალითები:

ექმნა

ექმნენით ამათ მზარდულ კეთილ, ხანძთ. 117, 6; და რომელიმე საბილაფი მოძღუარ კეთილის ექმნის და რომელიმე — განსაკრძალველ ბიროტი-სათეს, იქვე, 111, 36; ივინივე მსაჯულ გექმნებიან თქუენ, მ. 12, 27 E; გექმნეს თქუენ ესე საწამებელ, ლ. 21, 13; შვიდ ექმენ აბრაჰამს, სას. პოვ. 41, 12; ხექმნეს დაუმორჩილებელ, ხანძ. მრავ. 149 b; ექმნა საფუხველ, საბა. ას. 14, 2.

ეყო

ეყოს მათ მიჯგუ, კიშ. 1, 13, 30; ირარაჲ სარგებელ ეყო, მრ. 5, 26; (მცხ. წმიდაო მიქაელ მოფარანგელოზო, დემეტრეს ჯბატოსსა შეოხ ხეყავ წარწ.); და ტაბილ ეყო მას ჰრული მისი, ხანძთ. 106, 41.

აქ მოცემულ მაგალითებშიც ახალ ქართულზე გადმოღებისას წრფელობითს ვითარებითი შეცვლის. მაგალითად: შეილ ექმენ აბრაჰამს — შეილიდ გაუხდი აბრაჰამს; ექმნენით ამათ მზარდულ კეთილ — გაუხდით (შექმნენით) ამათ კარგ აღმზრდელებად და სხვ. ეს შესაძლებლობა წრფელობითის ვითარებითი შეცვლისა ძველსავე ქართულში არის შესაძრწევი. ჩვენ გვხვდენა შემთხვევები, როცა წრფელობითს ცვლის ვითარებითი, მაგალითად:

ხოლო თქუენ გარქუ მეგობარ, ი. 15, 15 D,

ხოლო თქუენ გარქუ მეგობრად, იქვე E.

ასეთი მაგალითები ერთეულებით არ ამოიწურება, ისინი სხვაგანაც გვხვდება. აი რამდენიმე მათგანი:

1. არლარა გრქუა თქუენ შინა, ი. 15, 15 C, მაგრამ:)
არლარა გეტყვ თქუენ შინად, იქვე DE;
2. ვისა მათგანისა იყოს ცოლ, ლ. 20, 33 DE, მაგრამ:
ვისა მათგანისა იყოს ცოლად, იქვე C;
3. ხუთ სტოვა იყო, ი. 5, 2 DE, მაგრამ:
ხუთ ეწოდ იყო, იქვე C;
4. იყვნენ ორნივე იგი ერთ ჯორც, მ. 19, 5 DE, მაგრამ:
იყვნენ ორნივე ჯორცად ერთად, იქვე C.

ყველა განხილულ შემთხვევაზე უფრო ხშირად წრფელობითი ბრუნვა მაინც ერთპირიან ხმნებათ გვახვდება. ამ დარგში წრფელობითი ბრუნვის ხმარების ყველაზე წესიერად დაცულ მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე. თუ გავითვალისწინებთ, რომ ეს ერთპირიანი ხმნები უფრო ძველი წარმოშობისაა, გასაგები იქნება, თუ რატომ არის, რომ სწორედ ასეთ ხმნებთან გვაქვს ჩვენ შედარებით შეუბღალავად შემონახული ამ უძველესი ბრუნვის წესიერი ხმარება ამას უნდა დავმატოს ისიც, რომ აბსოლუტურად უმრავლეს

შემთხვევაში აქ გვევლინება მეშველი ზმნა „ყოფა“ მისი მონაცვლე ფუძეებით (გარე, ვარე, ხარე, არს, ვართ, ხართ, არიან... ვიყავ, იყავ, იყო, ვიყვენით, იყვენით, იყვენეს), აგრეთვე „ქმნა“ (ვიქმენ, იქმენ, იქმნია...). სწორედ ეს არის ძველისძველი მდგომარეობის გამომატეელი ზმნა, მას გამოუვლია განვითარების გრძელი გზა, ის მოწვე ყოფილა ენის განვითარების მრავალსაუკუნოვანი ისტორიისა და ბევრი ძველი თვისება-თავისებურება მოუტანია ჩვენამდე. ამიტომაც, რომ ეს (მეშველი) ზმნა თითქმის ყველა ენაში „დატეხილი“ სახით არის მოღწეული ჩვენ დრომდე. ამიტომ გუნებრივია, რომ სწორედ ამ (და ამის მსგავს) ზმნებს აქვთ შემონახული წარწელობითი ბრუნვის ხმარების უძველესი სახე, ენათათ მავალითები.

ყოფა

ვარ მე ქაბუკ სახელოვან, ხანძთ. 110, 45; არა ვარ... მტაცებელ ცრუ, მემრუშე, ლ. 18, 11; გლაზაკ და დავრდომილ ვარი მე, ძე. ქართ. ქრესტ. 44, 11; მატლ ვარ. და არა კაც, ფსალმ. 21, 7; მშვდ ვარ და მდაბალ გულითა, მ. 11, 29.

ზოგიერთ ბელნაწერში, განსაკუთრებით, სომხურიდან მომდინარეში, ზოგჯერ მეშველი ზმნა ჩაგარდნილია, მაგრამ ძველი კონსტრუქცია შენარჩუნებულია: მე კეთილ, დისწულაქო ჩემო, და შუენიერ, რამეთუ მე ყოველთა საუუარელ, იბოლ. 15, 1, აქ გამოტოვებულია „ვარ“. ნ. მარი ამას სომხური ენის სინტაქსის გავლენას მიაწერდა¹.

ასეთი ვითარება სხვა (II და III) პირებშიც გვხვდება...

...ვიყო მე ქადაგ, კიმ. I, 331, 30; უცხო ვიყავ... შიშუელ ვიყავ... უძლურ ვიყავ, მ. 25, 35, 36, 43; შემსჭუაღულ - ვიყვენით, Опис. 258, 12; უბიწო ვიყვენთ, ხანმ. მრავ. 146 ზ.

...შენ ხოლო მწირ ხარ იერუსალიმს, ლ. 24, 18; მოშიშ ხართ, მრ. 4, 40; ხართ თქვენ წიგნ საშოციქულო, 2 კორ. 3, 3; კეშმარიტ ხარ, მრ. 12, 14;

არა ხარ შენ საქებელ,

არამედ საქიქელ,

არა საშუებელ,

არამედ სავენებელ,

არა საწადელ,

არამედ საძაგელ (კიმ. I, 167, 24—25. ლექსადია).

იყვენით თქვენ მეცნიერ, ვითარცა გუელნი, და უმანკო, ვითარცა ტრედნი, მ. 10, 16; მხიარულ იყვენით, მ. 5, 12; უცხო იყავ და ხტუმარ შჯულითა საღმრთოთა, სახ. პოეტ. 153, 53; მენე იყავ, მოთმინე და სულგრძელ, შუშ. 148, 1.

რომელი ადვილ და მარჯულ არს შენ ზედა და შემშინელ და შემმატებელ არს პატევსა და დიდებასა შენსა, კიმ. 1, 7, 4; მარხვამ (არს) სულწრფელ, მეცნიერ, წმიდა, მუუდრო, მხიარულ, შეუგანებელ, ბრძენ, მშვდ და უბმუნველ, იქვე, 52, 34; რომელ არიან ხახარნი, კაც გელურ, საშინელ

¹ TP, III, გვ. LIV—LV.

პირითა, შვეცო-მუნება, ხისხლის-შეაშელ, აზო 186, 12; უკმ და უდუაწ არს-
ადგილი ესე, ზარზმ. 157, 5.

ხოლო იყო ხილვითა დიდ, კორციითა თხელ, პასაკითა სრულ, ყოვლად
კეთილ, სრულიად გუამითა მართელ და სულითა უზოწო, ხანძთ. 101, 6; და
იუენენ მტერ მამასახლისისა სახლეულნი თჳსნი, მ. 10, 36.

ქმნა

ვიქმნეთ მტუერ და ჭუალებ განველ, კიმ. I, 300, 22; ეიქმენ მე...
უძლურ, I კორ. 9, 23; და აწ ნულარა ურჩ იქმნები, არამედ მორჩილ
იქმენ ბრძანებასა კრისტესსა, ხანძთ. 102, 1; სიტყუა იგი ჯორციელ იქმნა,
ი. 1, 14; და იქმნა ერთ სამწყსო და ერთ მწყემს, საბა ას. 11, 24.

აქ შეიძლება რამდენიმე შენიშვნა გაეკეთოს.

1) უპირველეს ყოვლისა, უნდა შევნიშნათ, რომ ზემოთ ჩამოთვლილი
ზმნები ყოველთვის როდი გამოდის მეშველი ზმნის როლში: ყოველ მათგანს
შეუძლია ცალკე შემთხვევაში დამოუკიდებლად გასწიოს შემასმენლობა. მა-
გალითად, „უძლურ ვიყავ“-ში ვიყავ მეშველი ზმნაა, ხოლო ამ წინადადე-
ბაში „და ვიყავ მის თანა ათხუთმეტ დღე“ (გალატ. 1, 18) იგივე ვიყავ და-
მოუკიდებელი მნიშვნელობის ზმნაა, მართლაც ის წარმოადგენს მარტივ შენას-
მენელს, ასევე ითქმის სხვებზედაც.

2) ზემოთ წარმოდგენილი ნიმუშები არის ნორმა ძველი ქართულისათ-
ვის. მაგრამ ძველსავე ქართულში გვხვდება ამ ნორმიდან გადახვევა, აიხსნება
იგი წრფელობითი-ბრუნვის ხმაარებიდან გასვლის საერთო ტენდენციით.

3) აქამდე განხილულ მაგალითებში ნაცვალსახელები ქვეშეშეარედ (ან
დამატებად) იყო წარმოდგენილი. როგორცაა, არის საჭმის ვითარება შაშინ,
როცა ეს ნაცვალსახელები შედგენილ შემასმენელში უნდა შევიდნენ? ყვე-
ლაზე დამახასიათებელი ამ მხრივ კუთვნილებითი ნაცვალსახელებია; ყველაზე
ხშირად სწორედ ისინი გვევლინება შედგენილ შემასმენელში, მაგრამ გვევ-
ლინება არა პირდაპირ შემასმენლისად, არამედ ამ უკანასკნელის მსაზღვრე-
ლად. მიუხედავად ამისა, ისინი წრფელობითში არასდროს არ არის წარ-
მოდგენილი. როცა იუცვლებელია შემასმენლისის განსაზღვრებად კუთვნილე-
ბითი ნაცვალსახელი გამოვიდეს, არის ორი გზა:

ა) ან კუთვნილებითი ნაცვალსახელი შემასმენლისის ეთანხმება ბრუნვაში
და მასთან ერთად სახელობითში დგას;

ბ) ანდა კუთვნილებითი ნაცვალსახელი ვითარებაში გადადგება და
შემასმენლისის წრფელობითის ფორმას ღებულობს, მაგალითები:

ა) რომელი არა არს ჩემ თანა, იგი მტერი ჩემი არს, მ. 12, 30.

ბ) რომელი ჩემ თანა არა არს, იგი ჩემდა მტერ არს, იქვე C.

ასეთი მაგალითებია კიდევ:

არს იგი შეგობარი მისი, ლ. 11, 8 C, მაგრამ:

არს იგი შეგობარ მისა, იქვე DE (მისა ← მისდა);

ამიტოვან არლარა ვარ შეგობარი შენი (ბილაძე, 23, 10), მაგრამ
არა ვარ მე აწ შეგობარ შენდა (იქვე, 23, 1).

რით უნდა იხსენებოდეს, რომ შეუძლებელი ხდება კუთვნილებით ნაცვალსახელის დასმა წიგნებისათვის? ამ საქმეში გარკვეულ როლს თამაშობს ამ ნაცვალსახელების წარმომადგენლობა. სახელობის ი-ს ჩამოცილებით ისევ ფუძეს მივიღებდით, ხოლო ეს ფუძე სხვა არაფერია. თუ არა სათანადო პირის ნაცვალსახელი. მაშასადამე, ამ ოპერაციით კუთვნილებით ნაცვალსახელს ვაქცევდით ისევ პირის ნაცვალსახელად, საიდანაც წარმოშობილია ის სწორედ ი-ს (და სხვა ბრუნვის ნიშანთა) დამატებით.

რომელია უფრო ძველი აქ აღნიშნული ორი სახეობიდან (იგი ჩემი მტერი არს და იგი ჩემი მტერი არს)? *იგი მტერი არს* არ შეეფერება ძველ ნორმებს, ამიტომ უფრო ძველი და ბუნებრივი მეორე სახეობა უნდა იყოს (იგი ჩემი მტერი არს), თუმცა, შესაძლებელია, უძველესი ვითარება არც აქ იყოს საფუძვლით უცვლელად დაცული.

4) რაკი წინადადებათა ბუნებრივ და არაბუნებრივ წყობაზე ჩანთვარდა ლაპარაკი, უნდა აღინიშნოს, რომ თითქმის არასდროს არ არის დარღვეული წიგნების-ბრუნვითი წინადადების კონსტრუქცია, როცა იგი შემდეგნაირად არის აგებული:

- a) თავში გვაქვს რომელიმე კავშირი (თუ ასეთი არის საერთოდ);
 - b) მას მოსდევს (მეშველი) ზმნა (ყო, იყო, იქმნა...);
 - c) შემდეგ მოდის ქვემდებარე ან პ. დამატება (უფრო ზნით III პირის ნაცვალსახელებით წარმოდგენილი, როგორცაა: ესე, ეგე, იგი);
 - d) ამის შემდეგ არის თვით წიგნების ბრუნვაში დასმული სახელი (შემასწავლებლის). აი ასეთი წყობა ითვლება ბუნებრივად და ამ პირობებში თითქმის არცა გვაქვს აღნიშნული წესის დარღვევის შემთხვევები.
- სტენოგრაფიულ ეს შეიძლება ასე გამოიხატოს:

კავშირი	მეშველი ზმნა (ყო, იქმნა...)	ქვემდებარე ან პ. დამატება (ესე, ეგე, იგი...)	შემასწავლებლისი (= წოდ. ბრ.)
---------	--------------------------------	--	---------------------------------

მაგალითები:

ყო: და ყო იგი სპასილარ, *Они*. 120, 16;

რამეთუ ყო იგი მამისახლის, *იქვე*, 184, 2 ქვ.

იყო: რამეთუ იყო იგი ფრიად სიტყუა-ქელოვან, ხანძთ. 131, 12;

და იყო იგი დავაჟულ, *Они*. 4, 1 ქვ.

და იყო იგი ზრქელ და მსხვლ ფრიად, *იქვე*, 51, 3;

და იყო იგი სნეულ, საბა ას. 19, 14;

და იყო იგი ქურივ, *ლ.* 7, 12 C;

და იყო იგი უძლურ და სნეულ, *კიმ.* I, 2, 11.

არს: ვითარმედ არს იგი ამპარტაჟან და ზუივ, საბა ას. 12, 35;

და არს იგი უგზო და მიუვალ, ხანძთ. 115, 25.

იქმნა: და იქმნა იგი მონაზონ, კიმ. I, 336, 9;
და იქმნა ერთ სამწყსო და ერთ მწყემს, საბა ას. 11, 24.

აქედან, რასაკვირველია, არ გამოდინარეობს ის დასკვნა, რომ რაც ამ სქემაში არ შემოდის, არაბუნებრივია ძველი ქართულისათვის. ბუნებრივია — ნიშნავს მეტად გავრცელებულია, ჩვეულებრივია, თუმცა შეიძლება შეგვხვდეს აქ წარმოდგენილი სქემის გადაჯგუფება, შევსება და გამოკლება, ზნის ფორმის შეცვლა და სხვა, მაგრამ ჩვენ მიერ აქ წარმოდგენილი სქემა საერთოდ ტიპურია.

5) დასასრულ, აქ დამატებით აღვნიშნავთ იმ ზნებს, რომლებთანაც სხვადასხვა შემთხვევაში იხმარება წრფელობითი ბრუნვა, აღნიშნულთ გარდა, ასეთია:

1. გონება: ეგრეცა თქუენ გარეშე ჰგონიეთ კაცთა მართალ, მ. 23, 28; გგონიეს თავი შენი უბრძნეს, კიმ. I, 87, 10; რომელ-იგი გუგონიეს არა პატიოსან, 1 კორ. 12, 23.
2. დგმა: რომელსა ჰელი განჯმელ ედგა, მ. 12, 10.
3. თქუმა || ტყუ: რამეთუ იგინი ტაძარ ღმრთისა ითქუენ, თეკლ. 93, 16; რომელნი მართალ იტყოდეს თავთა თესთა, ლ. 20, 20 C.
4. პოვა: რამთა ვიბოვნეთ ზიარ მონათა ღმრთისათა თანა, კიმ. I, 58, 38; რამთა სრულ იპოვნეთ, იქვე, 274, 28; იპოვა იგი მიდგომილ სულთსაგან წმიდისა, მ. 1, 18.
5. დაშთომა: იოვანე დაშთა ყდ უსრულ და ენაბრგუნოლ, ზარზმ. 150, 3.
6. ჩენა, ჩინება: ხატ სიწმიდისა გამოშწნდი ახალი იოსებ, სას. პოეზ. 99, 34; გარეშე ჩანედ კაცთა წინაშე შეუნიერ, მ. 23, 27; ღირს მიჩინა, კიმ. I, 49, 14.

ახლა თავი რომ მოვეუყაროთ იმათაც, რომელთა შესახებაც ზემოთ იყო ლაპარაკი და რომლებიც საერთოდ გვხვდება ძველ ქართულში, გვექნება:

1. გება, 2. გდება, 3. დება, 4. კლვა, 5. პურობა, 6. რქუმა, 7. სლვა, 8. სუ || სხ (უვის, ესუა, უსხენან, ესხნეს), 9. კმნა, 10. ქუან (აქუს, აქუნდა), 11. ღება, 12. ყოფა, 13. ცემა, 14. წოდება, 15. ხილვა, 16. ხუდომა და სხვა.

რასაკვირველია, ყველა აქ ჩამოთვლილ ზმნასთან ერთნაირი სიხშირით არ იხმარება წრფელობითი ბრუნვა, ზოგთან ძალზე იშვიათად გვხვდება, ზოგთან ძალიან ხშირად (იყო, იქმნა), მაგრამ საერთოდ ყველა ამათთან შეიძლება შეგვხვდეს.

ამნაირად, წრფელობითი ბრუნვა ძველ ქართულში ყველაზე ხშირად გვხვდება შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილად (შემასმენლისად). ესაა მისი ყველაზე დამახასიათებელი ფუნქცია.

4. წიგნების დროის გარეშე

დროის გარეშე გამოყენებული სიტყვები ზოგჯერ უძველეს ქართულში წიგნების დროის გამოყენებით. ეს წიგნები დაცულია აგრეთვე ძველ ქართულში, თუმცა აქ წიგნების დროის გამოყენებით არაა შენობის დროის გამოყენებით. ამნაირი სახელებია: განთიად, ეამ, დილეულ, წელ, წუთ, დღე, ღამე, თათუ. დავითოვით აღდგენილი ძველი ტექსტებიდან თითოეული ამათ-განის შესახებ.

1 განთიად. თვითონ განთიად ნაწარმოები სიტყვაა, ის მოდის ძირითადი: გან-თ-ი-ად → გან-თ-ი-ად, სადაც ად ვითარებითი ბრუნვის სიტყვაა უნდა იყოს წარმოშობით. ამავე ძირითადი დაკავშირებული: ა-ნ-თ-ებ-ს, ნ-თ-ი-ად, სა-ნ-თ-ი-ად და სხვა¹. დროის გარეშე აღნიშვნისას იგი მუდამ წიგნების დროის დღეს: ხოლო აღდგა განთიად პირველსა მას შინათისასა, მრ. 16, 9; განთიად. ვითარ აღმოვიდოდა ქალაქად, შეგშნა, მ. 21, 18 C. DE-ში განთიად-ის ნაცვალ იკითხება ზეალისაგან, ასეა სხვა ხელნაწერებში (ABFM). როგორც ჩანს, ზეალისაგან-საც ქონდა ასეთი მნიშვნელობა (ე. ი. დილას, აღრე დილას აღნიშნავდა)².

მაგრამ ძველ ქართულში გვხვდება იშვიათად ისეთი შემთხვევები, როცა წიგნების დროის მიხედვით არის შეცვლილი: და ნიად განთიადსა მას ერთშინათისასა მოვიდეს საფლავსა მას ზედა, მრ. 16, 2 DE. C-ში კვლავ ძველი ნორმა არის მკვიდრად დაცული: და მსთუად განთიად ერთშინათისა მას მოვიდეს სამარესა ზედა.

დროის გარეშე ნაწარმოები საშუალებით გამოყენების თვალსაზრისით: საინტერესოა შემდეგი აღდგენილი: ილქებდით უკუ, რამეთუ არა იცით, აღდგა უფალი იგი სახლისა მოვიდეს: მწუხრი, ანუ შეუა-ღამეს, ანუ ქათმისა ემასა, ანუ განთიად, მრ. 13, 35. აქ გვაქვს ნათესაობითი: მწუხრი — მწუხრის³, აქ გვაქვს მიხედვითი: შეუა-ღამეს, ქათმისა ემასა (თანაც ორნაირად: ემთატიკური ა-თი და ამის გარეშე), აქ გვაქვს წიგნების დროის. სწორედ ესაა ქართულში ძირითადი საშუალებები დროის გარეშე გამოყენებისა. მაგრამ წიგნების დროის (განთიად) ყველაზე უძველესია.

2. ეამ: ეს სიტყვა უფრო ხშირად გვხვდება მსაზღვრელებთან დაკავშირებით იხმარება; ესენია: ერთ, მეოვარ, მრავალ. ამათგან პირველთან დაკავშირებით აღნიშნავს „მცირე დროს“, „მცირე ხანს“, ორ უკანასკნელთან კი — პირიქით — „დიდ ხანს“. გარდა ამისა, პირველ შემთხვევაში ეს მსაზღვრე-

¹ ნ. აბას შესახებ ა. შანიძე. ნასაზღვარი ზნეები ქართულში: თბილ. უნივ. მოამბე, ტ. I, 1920, გვ. 92; ა. ჩიკობავა, შტრ. ლექსიკ., გვ. 277; მ. შატერაძე, „ძალიად“ ტიპის წარმოება ძველ ქართულში სამი შატერაძე ზეალისაგანის მიხედვით: მტკუნტა სამეცნიერო შრომების კრებული, VI, 1953, გვ. 365—366.

² შტრ. გერმ. am Morgen და morgen, რუს. hoytry (ytrya) და samrya.

³ ი. იმნაიშვილი, ძველ ქართულში დროის გარეშე გამოყენების ზოგადი საშუალებები და „ვეფხისტყაოსნის“ ერთი ადგილის წაკითხვისათვის: „კომუნისტური აღზრდისათვის“, № 2, 1957, გვ. 26.

ლი (ერთ) მუდამ მეორე ადგილზეა მოთავსებული (ვამ ერთ), მეორეში — თავში (მყოფარ ეამ, შრავალ ეამ). ნაგალითები:

და პრეუა პეტრეს: ესოდენ ვერ ძალ-გიც ეამ ერთ მღვდარებად ზემ თანა, მ. 26, 40; ხოლო თქუენ ინებეთ ეამ ერთ სიხარული ნათელსა მისსა, ი. 5, 35; ამათ უკუნიასკენელთა ეამ ერთ ხოლო ქმნეს, მ. 20, 12 ც. აქ „ეამ ერთ ქმნეს“ ნიშნავს: ერთ საათს იმუშავეს, ე. ი. მცირე ხანს იმუშავეს (სხევი ღიღანს მუშაობდნენ). მაგრამ თუ ეს ეამი პირდაპირ დამატებადია გა-მოყენებული, ე. ი. ზმნასთან პირის საშუალებით არის დაკავშირებული, ის სახელობითში მოგვევლინება: უკუნიასკენელთა მათ ერთი ხოლო ეამი დაკვეს (იქვე DE). საკმარისია ამ ეამმა ზმნის პირთან გაწყვიტოს კავშირი და იგი მაშინვე წრფელობითში ჩადგება. ამის ნიშნულია ზემოთ მოყვანილი ადგილი აღნიშნის ძეგლიდან (ვამ ერთ ქმნეს).

და მუნ იყოფოდეს შრავალ ეამ, ძე. ქართ. ქრესტ. 88, 15; და შრავალ ეამ სამოსელი არა შეემოსა, ლ. 8, 27; რამეთუ შრავალ ეამ წარიტაცის იგი, ლ. 8, 29.

— მცირედ ეამ თქუენ თანა ვარ, ი. 7, 33; 13, 33; კიმ. I, 300, 36.

და ვითარ ილოცეს მყოფარ ეამ, Оиис. 206, 2 ქვ.; არლარა ვიხილე მყოფარ ეამ, იქვე, 207, 26.

3. დილეულ: დილეულითგან ვიდრე სამხრადმდე გინა უმეტეს დიყვის ლამს და დილეულ წარვიდის გზასი თჳსსა, საბა ას. 7, 17—19¹.

4. წელ: რომელი იყო წყაროვთა სისხლისადათა გუემულ ათორმეტ წელ, მრ. 5, 25; ესე ... ცხობრებულ იყო ქმრისა თჳსისა თანა შუდ წელ, ლ. 2, 36; იყოფოდა მის თანა ორმეოც და ექუს წელ, კიმ. I, 33, 12; და ცხონდა იგი ას და ოთხ წელ, საბა ას. 8, 2.

რაოდენობითი რიცხვითი სახელის მაგივრად დროის გარემოების გან-მსაზღვრელად შეიძლება განუსაზღვრელი რიცხვითი სახელი შრავალი მოგ-ვევლინოს, მაგალითად: შრავალ წელ ცხონდებიან, კიმ. I, 58, 25.

იშვიათად გვხვდება აგრეთვე წელ-ის სინონიმი წელიწად-იც: წელიწად წილის ძმათათჳს... სამჯერ ორ-ორი ტვრთი კარაულისაჲ ლელჳ ქმელი, საბა ას. 11, 32; ვიყუენით მის თანა წელიწად ერთ, სენ. 254 ხ.

როცა იგივე წელი ან წელიწადი პირდაპირ დამატებად (იშვიათად სუ-ბიექტად) არის გამოყენებული, თუნდაც იმავე მსაზღვრელებითურთ, ისინი სახელობითში გადავლენ უძველად: რომელსა ოც და ათრვაშეთი წელი და-ეყო უძლურებასა შინა, ი. 5, 5; გულისხმე-ყო, რამეთუ შრავალი წელი აქუს

¹ ბეჭდურულში გვხვდება ეს სახელი დღევანდელი ფორმით (დილა და არა დილეული). აქ იგი თითქმის წრფელობითი ბრუნვის ფორმით იხმარება: დილა დაკადათ ტყავები (სენ. მასალ. წელიწად. გვ. 195, 7); დილა უნდა წაყიდათ მალედ (196, 16); დილს დილა მამიდეს კარზე ზაფრები (201, 3); მაგრამ არა გველინა აქ ძველ ვითარებასთან გვეკონდეს საქმე, აქ დილა ხან-დაკარგული ფორმა უნდა იყოს. ამას გვაფიქრებინებს ზემოთაღნიშნულთა გვერდით ზანანო (მოცემათის) ფორმის არსებობაც: მე ახიელაც ბევრ მასმის დღეს დილაჲ (204, 7).

უძლურებასა შინა, ი. 5, 6. პირველ მაგალითში წელი ზმნასთან პირის სა-
შუალებით არის დავაგზირებული, პირდაპირი დამატება: დავყო მას წელი-
მეორეში წელი ქვემდებარეა: წელი აქუს მას. აქ ახლა ესენი აღარ წარმო-
ადგენენ გარემოებას და ამიტომაცაა, რომ წიგნელობითში აღარც გვევლი-
ნებიან. შევნიშნავთ აქვე, რომ ასეთ შემთხვევაში ზმნა უმეტესად არის და-
ყო, ღაგყო, უფრო ნაკლებად აქუს და სხვა.

წიგნეობითი გვხვდება აქ წით, მაგალითად: რომელსა სიტყუაჲ
იგი ესმინ, წით ერთ სიხარულით შეიწყნარის იგი, მ. 13, 20 C. DE-ში ამ
წით ერთ-ს ცვლის მეცხეთლად, რაც კარგად უდგება მის შინაარსს. მეორე
მაგალითი: შეილნო ჩემო, წით ერთ ჟამ თქუენ თანა ვარ, ი. 13, 33 C.
DE-ში ამჯერად მას ცვლის მცირედ ჟამ, რაც აგრეთვე კარგად გამოაატებს
ამ სიტყვის მნიშვნელობას. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ამ წით-ს ახლავს
აგრეთვე ჟამ-იც, რაც აქ არ იყო საჭირო. შესაძლებელია აქ გვქონდეს წით
ერთ-ისა და ჟამ ერთ-ის არევის ნიადაგზე აღმოცენებული შეცოქა (ვთქვათ,
ერთ-ერთ ხელნაწერში, საიდანაც იწერდნენ, იყო წით ერთ, სხვაში — ჟამ-
ერთ. შეჯერებისას გაიპარა მეორეც — ნაწილობრივ). მეორე მხრივ, შეიძლე-
ბა აქ „წით ერთ“ მთლიანად იყოს „ჟამ“-ის მსახლერელი; მაშინ „წით ერთ“
ერთად უნდა იწეროს (წითერთ).

6—7. დღე, ღამე. ამ სახელების წიგნელობითი ბრუნვა იქნება დღე,
ღამე, სახელობითი — დღე, ღამე, ე. ი. ამგვარი სახელების წიგნელობითი და
სახელობითი ე და ე ასოების წერით განსხვავდებიან მხოლოდ, ხოლო თუ
რამდენად სანდოა ე-სა და ე-ზე დამყარებული მსჯელობა, ეს ჩვენ უკვე ვნა-
ხეთ¹. იქ ჩვენ უარყოფით დასკვნამდე მივდივით ამ განსხვავების სანდოდ
მიჩნევის საქმეში. ერთადერთი პირობა, როცა ჩვენ შეგვეძლება დაბეჯითე-
ბით ვილაპარაკოთ წიგნელობითზე, მაშინ იქნება, როცა ასეთ სახელებს
ახლავს მსახლერელად თანამოეხფუძიანი სახელები. ამ შემთხვევაში (ჩვეუ-
ლებრივ) რიცხვითი სახელები (სამ დღე), ანდა ხმოვანფუძიანი სახელები,
ოღონდ ა-სა, თ-სა და უ-ზე დაბოლოებულნი (ცხრა დღე, საუკუნო ღამე).
თუ ეს პირობა დაკუთვნი, ჩვენ უყოყმანოდ ვალიარებთ ასეთ სახელს
წიგნელობითად, თუნდაც თვით ამ სახელს ბოლოს ე ჰქონდეს, სხვანაირად
რომ ვთქვათ, გარკვეული სახელის ბრუნვის კვალიფიკაციისას თვით ამ სახე-
ლის ჩვენებას კი არ ვუწევთ ანგარიშს, არამედ ამ სახელის მსახლერელს
ფუძრდნობით. ეს გასაგებია, რადგან სახელის ეს ფორმა ჩვენამდე დაზი-
ანებულიაა მოსული, ხოლო მისი მოწმისა კი (თუ შეიძლება ასე ითქვას)
სრულიად საღი, შეუზღალავი და მართალია².

რაც ითქვა აქ დღე-ზე და ღამე-ზე, იგივე უნდა გავიმეოროთ თთუე-
ზედაც. ერთი შენიშვნა: ტექსტებში დღე და ღამე ძალიან ხშირად ერთ

¹ გვ. 107—111.

² ეს გარემოება და ზმნიხედების წარმოების საერთო ხასიათი ძველ ქართულში არ იყო
გათვალისწინებული ს. ჯანაშიას მიერ, როცა ის საბა ასტრის ცხოვრების გამოცემისას
სარედაქციო შენიშვნებში ამბობდა: ამ ძველში „დროის ზმნიხედის“ აწარმოებენ.

წინადადებაში გვხვდება. ამიტომ იდგილების მოყვანისას მათი გათიშვა შეუძლებელი ხდება და ჩვენი ამ ორ სიტყვას ერთად დავიწვამ. მიუხედავად ამისა მაგალითებს:

და იმარხვიდა ორმოც დღე და ორმოც ღამე და მერმე შეეშია, მ. 4, 20¹; რამეთუ ვითარცა-იგი იყო იონა მუცელსა ეგშაბისასა ხამ დღე და ხამ ღამე, ეგრეთ იყოს ძო კაცისად გულსა ქუცუანისასა ხამ დღე და ხამ ღამე, მ. 12, 40; და დაადგრა მუნ ორ დღე, ი. 4, 40; მარხვამან... ორმოც დღე შეიყვინა აღადი სამოთხედ, კიმ. I, 58, 8; მოძლუარ. ღამე ყოველ დღეშეური და არაბად მოვიდეთ, ლ. 5, 5; ეძიებდა მას შუდ დღე, კიმ. I, 219, 23; რაასათჳს სდგათ თქუენ აქი დღე ყოველ უქმად, მ. 20, 6. ღამე ყოველ დღე ყოველ აქ ნიშნავს „მთელ ღამეს“, „მთელ დღეს“.

მაგრამ, რასაკვირველია, არა ყოველი „დღე“ და არა ყოველი „ღამე“ იქნება გარემოება, ამ წინადადებაში, მაგალითად: „დასაბამ სიხარულისა იქმნა ჩემი ღამე“ (შუშ. 151, 10) „ღამე“ ქვემდებარეს წარმოადგენს. ასევეა დღე ამ წინადადებაშიც: ნწუხარ არს და მიდრეკილ არს დღე (ლ. 24, 29), ხოლო სხვა შემთხვევაში (უმთავრესად დაყო ზმნასთან) ისინი პირდაპირ დამატებად შეიძლება მოგვევლინონ. ასეთ შემთხვევაში მათი მსაზღვრელი სახელი, ბუნებრივია, სახელობითის ფორმით იქნება მოცემული.

მ. თთუე. თთუე ამ გაგებით უფრო ნაკლებად გვხვდება ტექსტებში. უმეტესად ის ახლავს წელს. ამიტომ მათ ერთად მოვიყვანო: იფარვიდა თავსა თავსა ხუთ თთუე, ლ. 1, 24; ოდეს-იგი დაეჭვნეს ცანი სამ წელ და ექუს თთუე, ლ. 4, 25; ეგრეთ განვლო ხამ თთუე და დაადგრა მარხვით და დუმილით, იბო 188, 3. მაგრამ დაყო ზმნასთან თთუე აქაც მასში პირს გააჩენს და პირდაპირი დამატების სახით წარმოგვიდგება: დაყო საპურობილესა მას შინა... ათერთმეტი თთუე, კიმ. 122, 4.

ამ მაგალითების მიმოხილვის შემდეგ შეიძლება დაიბადოს კითხვა: გვაქვს თუ არა ამ გარემოების გადმოწამით ახალ ქართულში? ე. ი. ხომ არ იღვნიწნავთ დღესაც დროის გარემოებას წიგნელობითი ბრუნვის საშუალებით (დღეს ფუძით)? ზოგადად შეიძლება გვეთქვას: რამდენადაც დღეს აღარ გავგანჩნია წიგნელობითი ბრუნვა, საკითხი უარყოფითად უნდა გადა-

ა. სახელობითი ბრუნვა—ღამე 5, 7; 5, 20; 5, 21;

ბ. წიგნელობითი ბრ.—ღამე 6, 1* (პრილი, გვ. 23). სინაშედილში აქ რასაკვირველია, ორივე ფორმა (ღამე, ღამე) წიგნელობითი ბრუნვაა, თუღონ ე-სა და ე-ს შორის განსხვავება არ არსებობს გადამწერისათვის, ის მათ თანაბრად ხმარობს; ე-ს — ე-ს მაგერად და, პირიქით ე-ს — ე-ს მაგერად.

¹ ხელნაწერშია ორმოც დღე და ორმოც ღამე. მეტად საინტერესო მაგალითია ჩვენი დიპლომის სისწორის განსამტკიცებლად. დღე და ღამე აქ ორივე ერთნაირი (დროის) გარემოებაა. ამიტომ მიუხედავად ერთი გადამწერისა ე დაწერა, შეორვა — ე. ეს იმიტომ, რომ მასთვის ე და ე გარჩეული არაა, რაგორც სივრცისა ასოები. ეს კიდევ იმით აიხსნება, რომ ზღვრის წერის დროს (936 წ.) ამ ასოების შესატყვისი ბეტრებიც არ განსხვავდებოდნენ ერთ-მანეთიდან.

წვდეს. რასაკვირველია, გაუმართავე ქართულით გამოთქმულს ასეთ წინადადებებში: „ორი დღე თოვდა“. „მთელი ღამე არ მეძინა“ დღე, ღამე სახელობითი ბრუნვაა და არა წრფელობითი, რასაც ამტკიცებს მათი მსახლგრელები **არა, მთელი**. გარდა ამისა, ასეთი გამოთქმები არცაა ლიტერატურული¹. უმთავრესი აქ მაინც ის არის, რომ თანხმობანფუძიანი სახელები (წელი, ღამე) წრფელობითი ბრუნვის ფორმით დღეს არ იხმარება.

კაცს შეიძლება მოეჩვენოს წრფელობითის ხმარების მკრთალ გადმოწამად ისეთი გამოთქმები, როგორიცაა: **ყოველ დღე, ყოველ ღამე**, რომელთაც დღეს ძალიან ხშირად მივმართავთ ხოლმე. **ყოველ დღე** ძველი ქართულის „დღე ყოველ“-ის გაგრძელებაა, ესაა ოღონდ, რომ მსახლგრელი, რომელიც ძველ ქართულში **ჩვეულებრივად** (ხოლო ამ გამოთქმაში **ყოველთვის**)² აღვიღებდით (დღე **ყოველ**), ახალ ქართულში თავში გადმოვიდა (**ყოველ დღე**). ასეთივე ხასიათისაა აგრეთვე „ყოველ ღამე“ („შენ ყოველ ღამე ხმარობ“). მაგრამ მაინც უნდა შევნიშნოთ, რომ ეს „ყოველ დღე“, „ყოველ ღამე“ დღევანდელ ენაში ერთ სიტყვად, კომპოზიტად არის უკვე ქცეული და ასეთ შემთხვევაში მსახლგრელი სიტყვის ფუძის სახით აღება ჩვეულებრივია (აღსანიშნავია, რომ ამ ფორმებს დღეს ჩვეულებრივ ერთ სიტყვად წერენ: **ყოველდღე, ყოველღამე**). ასე რომ, აქ წრფელობითი ბრუნვის ხმარების გადმოწამითაც არ უნდა გვეჭონდეს.

5. წრფელობითი ვითარების გადმოწამად

უფრო ფართოდ არის გავრცელებული წრფელობითი ბრუნვის ფორმით ვითარების გარემოება. აქ არის როგორც მარტივი სახელები, ისე ნაწარმოებნიც, მაგრამ უმრავლესობას მაინც ეს უკანასკნელები წარმოადგენენ. ყველაზე გავრცელებულია **მ-რ-მ-ლ** (დისიმილაციით) აფიქსებიანი წარმოება: **მ-კუთ-რ, მ-წრაფ-ლ**³.

მაგრამ კითხვა ისმის: არის კი **მკუთრ**, **მწრაფლ**, **მკრცხლ**, **მართლ** საერთოდ გარკვეული ბრუნვა? ბრუნვის შესახებ მაშინ შეიძლება და ლიბარაკი, თუ ამ სიტყვებს სხვა ბრუნვის ფორმებიც ექნებოდათ, იბრთადი ბრუნვებისა მაინც. ნამდვილად კი ზოგ მათგანს (მართლ, მარცხლ, მარჯულ...) ეს ბრუნვები არ გააჩნია. აქედან ამ ფორმებისათვის წრფელობითი ბრუნვის დარქმევაზეც უნდა აგველო ხელი, მაგრამ აქ მეორე გარემოებაცაა აღსანიშნავი: ამათ გვერდით მოგვემოვება სრულიად ამაღიარდვე ნაწარმოებები სახელები, რომელთაც სხვა ბრუნვებიც მოეპოვებათ (**მკუთრ, მწრაფლ, მსჯავს, მძლავრ**...); ამათგან შეიძლება შეგვხედდეს სხვა ბრუნვის ფორმებიც, მაგალითად: **მკუთერი** (იპოლ. 1, 123), **მსწრაფლი** (კიმ. 1, 332, 2), **მკუტცილნი** (მრ. 6, 33 C), **მძლავრი** (მ. 11, 12 C) და სხვა, არის სხვა

¹ ა. შანიძე, ქართ. ენის გრამატიკა, ნაწილი II, 1952, გვ. 35.

² ამ ტიპის საილთა წარმოების შესახებ ნ. ა. ნიჭიბაძე, საბ. ფუნ. გვ. 75-76.

ბრუნვებიც, ე. ი. ამათ აქვთ ბრუნვათა გარკვეული სისტემა. ამისდა მიხედვით **მკუთარ** წრფილობითად უნდა ჩავთვალოთ. მაგრამ ამ რკალში გვაქვს მოკტუვლი აგრეთვე ზემოთ ნაჩვენები **მართლ**, **მარცხლ** და მსგავსი ფორმები, რომელნიც გარეგნულად საეცებით ისე არიან გაფორმებული, როგორც **მკუთარ**, **მწრაფლ** და სხვ. ამ სახელებმა ჯერ კიდევ ვერ მოასწრეს სხვა ბრუნვების განვითარება (თუ: ვერ შემოგვიჩვენებდნენ ფორმები), ისინი მაღლე გამოდგენილ იქნენ ხმარებიდან. მოვიყვანოთ ახლა მაგალითები.

1. იდუმალ: მაშინ ჰეროდოტე **იდუმალ** მოუწოდა მოკუთა მათ, მ. 2, 70. „იდუმალ“ აქ ნიშნავს: საიდუმლოდ, ფარულად. DK-ში სწორედ ეს უკანასკნელი სიტყვაა წარმოდგენილი მის ნაცვლად. „ფარულად“ შედარებით ახალი წარმოების სიტყვაა, როცა ვითარების გარემოებისათვის ძირითადად ვითარებითი ბრუნვა იქნა გამოყენებული. სხვა მაგალითები: რომელი-იგი ყო მან **იდუმალ**, მრ. 5, 33 C; ნუჟაჟე განიყვანონ იგი **იდუმალ**, ძველი ქართ. ქრესტ. 57, 11; მივიდა იოვანსა **იდუმალ**, იქვე, 58, 2; **იდუმალ** მთაწმიდის მოვიდა, იქვე, 87, 28; მოუწოდა მარიამს... **იდუმალ**, ი. 11, 28.

2. მწრაფლ || მსწრაფლ: მოვიდეს **მწრაფლ** და პოვეს მარიამ და იოსებ, ლ. 2, 16; **მწრაფლ** შეუდგინეს საქმე სიტყუისა, ზარზმ. 178, 26; **მსწრაფლ** ხოლო დაისწავლა დავითი, ხანძთ. 100, 33; **მწრაფლ** განადგო შიში, სის. პოეს. 79, 74; ხოლო ჯოჯიკ **მსწრაფლ** აღდგა ზე, შუშ. 157, 21.

შეგნიშნავთ აქვე, რომ ეს სიტყვა უცხო არ არის თანამედროვე სალიტერატურო ქართულისათვისაც: „მსწრაფლ წიგნა მასთან“, „მსწრაფლ გადიევა წყალში“ და მსგავსი გამოთქმები საკმაოდ შეხვედბა კაცს ჩვენს ახალ ლიტერატურაში და აგრეთვე ცოცხალ სალაპარაკო ენაში.

3. მკუთარ. შინაარსით ეს სიტყვა ნიშნავს „საჩქაროდ“, „სასწრაფოდ“, „ჩქარა“, „სწრაფად“. მაგალითები: **მკუთარ** განვიდა მისგან (ეშმაკი), კიმ. 251, 24; ხოლო ფეხრონია ჰრტუა მას **მკუთარ**, ხანძთ. 138, 34. ნ. მარი ამ სიტყვას რუსულად ასე თარგმნის: **презю**, რაც არა გვეგონია სწორი იყოს, რადგან მასში ახალი მნიშვნელობაა ჩადებული.

...**მკუთარ** დასცვა მატლი იგი წულულსა მისსა, კიმ. I, 318, 10 (=სწრაფად ჩამოცვივდა მატლები მისი წულულისაგან); და მე **მკუთარ** აღვდგე და შეუდგე მას თავადსა, პარხ. 789 ა; რამეთუ ესრეთ **მკუთარ** განითქუა ყოველთა ადგილთა დღესასწაული ესე, მრავ. 267, 11.

თუ **მკუთარ** ნიშნავს „სწრაფად“, „ჩქარა“ და ვითარების გარემოებაა, **მკუთარი** უკვე ზედსართავი სახელი იქნება „ჩქარ“-ის, „სწრაფ“-ის მნიშვნელობით. სწორედ ამ შინაარსით გვხვდება იგი ძველ ქართულში (იპოლ. 1, 123)¹.

მკუთარ ზმნიზედის მნიშვნელობით (და არც სხვა რაიმე აზრით) დღეს არ იხმარება, ხოლო **მკუთარი**, **მკუთარად** (სხვა აზრით) ჩვეულებრივი სიტყვაა ყოველდღიურ სიტყვახმარებაში.

4. მკარცხლ. ამ სიტყვის ფუძე კუარცხლ, მკარცხლ მეგრ. კუჩხ-სა, ჭან. კუჩხ-ე-სა და სვან. ჭიშხ-თან ერთად „ფეხ“-ს აღნიშნავს. საბა ამბობს: მკარცხლს „ლათინურად გწოდების ჰიდესტრასი“. ესე არს ქვეითი ფრეც მავალი“. ძველი ქართულის მავალითები ვგინგენებს, რომ მკარცხლ მართლაც არის ქვეითად. ფეხით (მავალი). სათანადო აღვლილები რუსულად ნათარგმნია ასე: пешком, გერმ. zu Fasse და სხვა. მავალითები:

მისდევდეს მას მკარცხლ ქალაქებისაგან, მ. 14, 13; მკარცხლ ყოვლისაგან ქალიშვილისა შეკრება მუნ (ერო), მრ. 6, 33; ნუჟუჟე შორსა გზასა გაიძულება შენ წარსლვისა მკარცხლ, Оше. 62, 1; იწყო სობად მკარცხლ მოსლვად, მოქც. (ისტ. ქრესტ. 278, 32).

საინტერესოა ძველი ქართული ტერმინი „მკარცხლ-მავალი“ (ზარხმ. 156, 17), სადაც, ეჭვი არაა, მკარცხლ სწორედ пешком-ს ნიშნავს და არა пешки-ს; უკანასკნელ შემთხვევაში გაუგებარი იქნებოდა „მავალი“-ს მიბატება.

5. მძლაგრ. ეს სიტყვა მიღებულია ძალ-ისაგან: მ-ძალ-აგრ-მძლაგრ და აღნიშნავს „ძალით“, „ძალად“. მავალითები: და ვითარცა მიიწია (ჯოჯიკ), მძლაგრ შეხოლო-ვიდა, შუშ. 157, 16; თუნიერ განზრახვისა მათისა მძლაგრ სამცხისა ერიოთა ძმ თუსი დაადგინა კათალიკოზად, ხანძო. 129, 38.

აღნიშნული სიტყვა გვხვდება სხვა ბრუნებშიც, მაგრამ იქ ის სულ სხვა მნიშვნელობით იმარტება. იგი სოციალ-პოლიტიკური ტერმინია და ტირან-ს აღნიშნავს, მავალითად: შევიდეს წინაშე მძლაგრისა მის და პრეტეს, აბო 196, 2; განავდეს შიში მძლაგრთა მათ, იქვე, 197, 15 (აქ ლაპარაკია თბილისის ამირაზე და არამ მმართველთა მაღალი თანამდებობის სხვა პირებზე).

6. მგზავრ. „მგზავრ“-ის მნიშვნელობა ძველ ქართულში არის: „გზა-ში“, „გზაზე“, „მგზავრობის დროს“, „მგზავრობისას“, по дороге, на пути. მავალითები:

და მგზავრ ჰკითხვიდა მოწაფეთა თუსთა და ეტყოდა, მრ. 8, 27; და იგინი უთხრობდეს მათ, რად-იგი მგზავრ იყო, ლ. 24, 35 C; ნეტარი ჰაბო ეგოდენთა ამათ დღეთა მგზავრ ილოცვიდა, აბო 186, 37; და მგზავრ სლესა მათსა პრეტეს ნეტარსა გრიგოლს, ხანძო. 116, 18; ურთიერთას მგზავრ იტყოდეს, მრ. 9, 34 C.

აღნიშნის ოთხთაგიდან აქ დამოწმებული მავალითი სხვა რედაქციებში შეცვლილია უფრო გასაგები აღწერითი ფორმით: გზაზე, ეს უკანასკნელი შესულია გ. მთაწმიდლის რედაქციაშიც. როგორც ზანს, „მგზავრ“-ის, როგორც ზმნიზედის, ასეთი მნიშვნელობა ძველადაც არ ესმოდათ კარგად, ეს მნიშვნელობა თანდათანობით იჩრდილებოდა და უკვე X საუკუნეში იძულებული გამხდარან იგი სხვა, უფრო გასაგები (აღწერითი) ფორმით შეცვალათ. ეს გარემოებაც მიუთითებს, რომ მსგავსი წარმოება ზმნიზედებისა ძალიან ძველია.

4 ა. ზანიძის თანახმად, უნდა: პოდესტრის (ლათ. pedestris „ქვეითი“). გამოცემების (1884, 1928, 1949) პოდესტრას ემყარება, უთუოდ, ხელნაწერების გადამწერლის შეცდომას.

მგზავრ დღეს, რასაკვირველია, არ გავგეინია, მაგრამ მგზავრი და იქედან ნაწარმოები ფორმები (მგზავრობა, სამგზავრო) ძალიან გავრცელებული სიტყვებია ლიტერატურასა და ცოცხალ სალაპარაკო მეტყველებაში.

7. მჭედრ: რამეთუ პიტიახში იგი მჭედრ შეუდგა უკუანა კუთლსა მისსა, შუშ. 153, 1; პიტიახში... მჭედრ მიმოდასდევინ და მეოტ პუფნ მათ ყოველთა, იქვე: 153, 12. მჭედრ აქ იქნება: ამხედრეული, ცხენზე შემჯდარი, ცხენდაცხენა.

აქედან მჭედრი არა გვაქვს, მაგრამ მჭედარი კი ჩვეულებრივი და ძალიან გავრცელებული სახელია ძველსა და ახალ ქართულში.

8. მართლ: და ჰრქუა მას იესუ: მართლ მომიგე, მაგას იქმოდე და ჰსცხონდე, ლ. 10, 28; და განჰქსნდა კრულებამ ენისა მისისა და იტყოდა მართლ, მრ. 7, 35; რამეთუ ჩუენდა მართლ ღირსად საქმეთა ჩუენთაებ მოზეგების ჩუენ, ლ. 23, 41 C; და ვითარცა განადა ეშმაგი იგი, იტყოდა მართლ ყრუა იგი, მ. 9, 33.

მართლ ამ მაგალითებში ნიშნავს: სწორად, მართლად. დღეს ეს მართლ ცალკე აღებული აღარ გვაქვს, მაგრამ კომპოზიტებში იგი დაცულია ძველი მნიშვნელობით. ასეთი კომპოზიტებია: მართლწერა (=სწორად წერა), მართლმეტყველება, მართლმსაჯულება, მართლმადიდებელი, მართლმორწმუნე და სხვა.

9. ნანდულ: ნანდულ აღდგა უფალი და ერუენა სიმონს, ლ. 24, 34 C. ეს ნანდულ დღევანდელი ქართულით იქნება ნამდვილად. უფრო ხშირად ეს სიტყვა ვე ნაწილაკით იხმარება: ნანდულვე კაცი ესე მართალ იყო, ლ. 23, 47. DE-ში ამ სიტყვის ნაცვლად გვაქვს მოსალოდნელი კეშმარიტად. ორი მაგალითი კიდევ: შვილო ეშმაკისაო, ნანდულვე ღირს ხარ შენ მდომისა მის, რომელიცა შეგეწევის შენ, მთხ. 115, 3 ქვ.; და ვითარცა მიუთბრეს პიტიახსა სიტყუამ იგი, და მან თქუა: ნანდულვე ვთქუ ვგი, შუშ. 155, 34.

დღეს ამ ფორმით ეს სიტყვა ლიტერატურაში აღარ იხმარება¹, მის ნაცვლად გვაქვს ახალი წარმოების (ვით. ბრ.) ნამდვილად. გურულში კი, განსაკუთრებით მოხუცთა მეტყველებაში, ხშირად გამოგონია: „ასე იყო ნანდვილ“. აღსანიშნავია ამასთან, რომ გურულში ეს სიტყვა ძველად გავრცელებული ნაირიანი ფორმით იხმარება (ნანდვილ, ნანდვილად) და არა მანით (ნამდვილ, ნამდვილად).

¹ ძალზე იშვიათად შეიძლება იგი კაცს აქაც შეხედეს, მაგრამ აქ მას ზელოფერობის ზღვრით ახის და პოეტურ ლიცენციას უფრო წარმოადგენს, ვიდრე ძველი მდგომარეობის გადმოწერა. შერ, მაგალითად, დ. გაჩეხილამის ლექსის ეს ადგილი:

თუ კაცი იგი ნამდვილ,
რად არა აქვს მკერდში გული?
რომ ებრაჟლა როგორც ნადირს,
არ ჰქონოდა სიბრალეული.

(დ. გაჩეხილამი, „პირობი სული“, „ლაზარი“, 1941, № 4).

10. ზეპირ. ზეპირ-ის აგებულება ნათელი და ცხადია. აქ არავითარი მაწარმოებელი არა გვაქვს, კომპოზიტიში შესული ზე ზმნიხედა და წარფელობითს ბრუნვაში დასმული სახელი — პირ: ზე + პირ. ამნაირად მიღებული სიტყვის გააზრება ცხადია: პირი ზევით უნდა ჰქონოდა ასე მოქმედს, ე. ი. არ უნდა ჩაეხედა (ძირს, დაბლა) დაწერილში. ზეპირ = ზეპირად. ამის კარგი მაგალითი გვხვდება სინას მთის ქართულ ხელნაწერთა ნ. მარის მიერ გამოცემული აღწერილობის ერთ-ერთ მინაწერში: ამა გალობათა დედაა გერ ვპოვე კაზმასა შინა და ზეპირ ჩაეწერე, და რაღაცა მრუდად იყოს, ნუ დამწევთ ღმრთისათჳს, გვედრები, *Onisc.* 274, 7 ქვ.

ზეპირ გვხვდება უფრო მოგვიანო ძეგლებშიც, მაგალითად, „ამირან დარეჯანიანსა“ და „ვეფხისტყაოსანში“.

პირველის ნიმუშია:

გულსა შინა განლაშცა უმძიჳდა და ზეპირ სიხარული უგვანდა („ამირან დარეჯანიანი“, IX კარი: ძვ. ქართ. ენა და ლიტ. 1934, გვ. 85, 27).

მეორის ნიმუშია:

მე თუ ზეპირ მიცინია,
ძვე-ძვე მითქვამს იდუმალ ვა (412, 3).

მაგრამ ჯერ კიდევ X საუკუნეში უცდიათ ამ სიტყვის ახალი ფორმით ვადმოცემა. გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში იგი იმავე მნიშვნელობით მოქმედებითი ბრუნვის ფორმითაა მოცემული¹, მაგალითად: მწიგნობრობაჲცა ისწავა მრავალთა ენათაჲ და საღმრთონი წიგნი ზეპირით მოიწუართნა, ხანძთ. 100, 36; მგზავრ სლვასა ზეპირით წმიდისა მამისა ეფრემის თქმულთა საკითხავთა იტყოდა, იქვე, 145, 11.

11. ცოცხალ: ყოველი ვნებაჲ, რომელი აქუნდა ზუგელსა მისსა, განეშორა მას განსლვისა მისსა და წარვიდა ცოცხალ და აღიდებდა ღმერთსა, კიმ. I, 337, 17. ცოცხალი ძველ ქართულში „ჯანმრთელს“ ნიშნავს, ჩვენი წინადადების ცოცხალ იქნება „ჯანმრთელად“.

12. მიმდემ: მიჰმადლა მას კურნებაჲ, და აღღვა² ფერქთა თჳსთა ზედა და ვიდოდა წინაჲ ყოველთასა და მიმდემ³ აკურთხევდა ღმერთსა, კიმ. I, 338, 18. მიმდემ ნიშნავს „სულ“, „მუდამ“, „ყოველდღიურად“, „უწყვეტელად“. გვხვდება ამ სიტყვის სხვა ბრუნვის ფორმაც, მაგალითად, მიმდემი, რომელიც წარმოშობით ნათესაობითის ხან-დაკარგული ფორმა უნდა იყოს: განერცნამცა სიხარული ჩუენი... მარადის მიმდემი შუეებითა, ლიტ. კრესტ. 20, 16. მარადის და მიმდემი აქ სინონიმური ლექსიკური ერთეულებია.

13. თითოეულ: და აჰა იწყეს მამათა მოსლვად თითოეულ, კიმ. I, 211, 12. თითოეულ = თითოეულად.

¹ ზმნიხედების მოქმედებითი ბრუნვის ფორმით წარმოდგენა ჩვეულებრივია ძველ ქართულში. შდრ. სწრაფით მივიდა და სხვა.

² გაშოც: აღსდგა.

³ გამოც: მიმდებ.

14. მრჩობლ: ვითარცა დაამტკიცა სიყუარული უფლისა მჩრჩობლ კითხვისა მას მისსა და იგივე იწამა, საზა ას. 16, 1. მჩრჩობლი ძველი ქართულით **ორმაგი, ორი-ა, „მრჩობლ“ იქნება ორმაგად.**

ასეთივე ხასიათისა უნდა იყოს აგრეთვე **მწყობრ** (თუალთ. 9, 7), რაც ნიშნავს **„გერდით“**, „ერთმანეთთან“, **კეთილ, ვითარ** და ახალი ქართულის **ძალიან, ძლიერ, როგორ** (სახელობითი = ძალიანი, ძლიერი, როგორი). უახლესი ფორმა **ძლიერად!** რა თქმა უნდა, მეორეული მოვლენაა, მისი ამ სახით გამოყენება იმ ხანას ეკუთვნის, როცა წრფელობითს ძალა დაკარგული ჰქონდა და ზმნიზღდების წარმოებისათვის მას შემკვიდრედ ვითარებითი უჩნდებოდა.

წრფელობითი ბრუნვის ფორმის გამოყენება ვითარების გარემოებად აქა-იქ დიალექტებშიც გვხვდება. საინტერესოა ამ მხრივ მთიულური დიალექტი. ა. ჩიქობავას თავის წერილში მთიულურის თავისებურებათა შესახებ მოჰყავს ასეთი ფორმები: **ჩქარ** ავიარე აღმართი... **ჩქარ** გამიაროს; იმას **ლამაზ** გავთბ... **ლამაზ** ჩააცო ტანისამოსი... **ლამაზ** დაარიგა სამ-ტევენ ქაბუჭი მელიამ¹.

არც ის იქნება ინტერესმოკლებული აღვნიშნოთ, რომ ამ მოვლენის გამოძიხილი იშვიათად თანამედროვე სალიტერატურო ქართულშიც ამოყოფს ზოლზე თავს, თითქმის როგორც მხატვრული ხერხი. მაგალითად: „ერთხელ სულ **სხვაგვარ** მოირთო და მოიკაზმა სოფლის საყვარელი კრიკო“ (შ. დადიანი, „თითის ტარი“: „ნიანგი“, 1941, № 11, გვ. 4); „დავუხოთ დავარტყათ! ერთად! **თანაზარ!**“ (ი. გრიშაშვილი, „ჩვენს დებს და დედებს“: „კომუნისტი“, № 168, 1941, 18/VII);

ვით ერთი კაცი, ჩვენ მასთანა ვართ.

ყველა ძმობილი...

ყველა დობილი...

ჩვენ მისთვის გვიცემს გული **თანაზარ**,

მის სიმტკიცეზე ვართ დანდობილი (გ. ლეონიძე).

„**ბეი, არწივნო**“: „ლიტ. საქ.“, № 37, 1941, 12/IX). ეს **სხვაგვარ** და **თანაზარ**, რასაკვირველია, ნაზმარი და გამოყენებულია ასეთი მნიშვნელობით: **სხვაგვარად, თანაზრად.**

„და“ კავშირით შეერთებული ფორმები ხომ დღესაც ძალზე ხშირია, მაგალითად: მხარდამხარ, ხელდახელ, გულდაგულ, პირდაპირ, კვალდაკვალ და სხვა².

6. წრფელობითი ჩთულ ზმნებაში

სახელადი ნაწილი ისეთი რთული ზმნებისა, როგორიცაა ღიღად-ყო, უფარ-ყო და სხვა, წარმოშობით წრფელობითი ბრუნვის ფორმაა. ისტორი-

¹ ა. ჩიქობავა, მთიულურის თავისებურებანი: ვნიშვის მოამბე, ტ. II, გვ. 50, 60.

² წრფელობითი ბრუნვის გამოყენება ვითარების გარემოებად აღნიშნული აქვს ფ. ცო-რელსაც (Grammatik, გვ. 98).

უღად ლაღად-ყო ისეთივე შესიტყვება იყო, როგორც ძველი ქართულის „იოვანე სახწაულ არაა ყო (ი. 10, 41 D), სადაც სახწაულ პირდაპირი დამატებაა. შდრ. ამას D.E-ს წაკითხვა: იოვანე სახწაული არააა ქმნა. მაგრამ დროთა ვითარებაში სახელისა და ხმნის მიერ გამოხატული შინაარსი გაერთიანდა, მათ ორივეს ერთი ცნების აღნიშვნა დაეკისრა. ამნაირი ფორმები ძველ ქართულში უკვე რთულ ზმნებად არის ქცეული და მათში წრფელობითის, როგორც ბრუნვის, შესახებ საუბარი არ შეიძლება. აქ ლაპარაკია მხოლოდ იმ ისტორიულ გზებზე, რომლებიც გამოიარეს ასეთმა რთულმა ზმნებმა; ლაპარაკია იმაზე, თუ როგორ იქცა ერთ დროს დამოუკიდებელი სახელი—პირდაპირი დამატება—რთული ზმნის სახელად ნაწილად; აქ ლაპარაკი იმაზე, თუ რა მონაწილეობას ღებულობდა ამ პროცესში წრფელობითი ბრუნვა.

აქ სიტყვას აღარ განვიგრობთ ამის შესახებ და ჩამოვთვლით მხოლოდ ასეთ ზმნებს. ყველაზე მეტი რაოდენობით ასეთი შემთხვევები გვაქვს „ყო“ ზმნასთან¹, შემდეგ სცა-სთან და სხვ. ასეთი რთული ზმნებია: ლაღად-ყო, უღად-ყო, შეტად-ყო (=არაფრად ჩაადლო), ჯმა-ყო, გულისხმა-ყო, უღებ-ყო, გელ-ყო, იავარ-ყო, ზრახვა-ყო, გელ-იწიფა, ძალ-უც (ძალ-ედვა), ჯერ-არხ, ჯერ-იჩინა, ინატიდვა, წილ-იგდეს, პატივ-სცა, ნათელ-სცა, თაყუანის-სცა და ბევრი სხვა.

7. წრფელობითი ბრუნვის ფორმა სხვა ბრუნვათა ფუნქციით

ძველ ქართულში არის შემთხვევები, როცა წრფელობითი ბრუნვის ფორმა გამოყენებული აქვთ სხვა ბრუნვებს. აქ პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ წოდებითი, რომელიც თავისი საჭიროებისათვის თავდაპირველად წრფელობითს მიმართავდა. ამიტომაც, რომ რიგ სახელებში წრფელობითი ბრუნვის ფორმა წოდებითის ფუნქციით არის გამოყენებული. ასეთი სახელებია: მოძღუარ, ხუცეს, სახიერ, მაცხოვარ, ქველის-მოქმედ, მოწყალე და სხვა, რომელთა შესახებ უკვე იყო ლაპარაკი (გვ. 73—78) და აქ აღარ გავიმეორებთ.

მეორე მხრივ, წრფელობითის ფორმა ძველ ქართულში გამოყენებული იყო საბელობითის, მოთხრობითისა და იმავე წრფელობითისათვის საკუთარ (აღაპიანთა) სახელებში. ამიტომ სუფთა ფუძე (წრფელობითი ბრუნვის ფორმა), ვთქვათ, დავით, გარდა თავისი ძირითადი ფუნქციისა, გამოყენებული ჰქონდა სახელობითს (დავით მოვიდა; შდრ. კაც-ი მოვიდა), მოთხრობითს (დავით თქვა; შდრ. კაც-მან თქვა) და წოდებითს (დავით, მოვედ აქა; შდრ. კაც-ო, მოვედ აქა). მაგრამ ამ საკითხზე სხვაგან გვაქვს ლაპარაკი¹ და აქ აღარ გავიმეორებთ.

¹ ი. ი. მ. ნ. ი. შ. ვ. ი. ლ. ი. წრფელობითი ბრუნვის საკითხი. საკუთარ-სახელებში: პუშკინის: სახ. თბილ. სახელ. სამასწ. ინსტ. შრომები, ტ. III, 1943, გვ. 269—289 (გადმობეჭდილია წიგნში სახელის ბრუნვის ისტორიისათვის ქართულურ ენებში, I, 1956, გვ. 59—75).

8. წრფელობითი ბრუნვის ფორმა ჩიცხვითი სახელგზი

ჩვენ ზემოთ ვნახეთ, რომ წრფელობითი ბრუნვა ზოგჯერ ქვემდებარეს წარმოადგენს (კაც არაფინ შაქუს, არა მიეის მე ქმარ). თუ ასეთ ქვემდებარეს მსაზღვრელად რიცხვითი სახელი ახლავს, ისიც წრფელობითში იქნება, ასეთია ზემოთვე მოყვანილი მაგალითი **არ** კაც გამოჩნდეს, **ხუთ** ქმარ გესხნეს და სხვა.

მაგრამ აქ გვინდა მიუთითოთ იმ გარემოებაზე, რომ რიცხვითი-სახელეზი ამის გარეშეც თავისთავად აღებულნი. წრფელობითი ბრუნვის ფორმით გვევლინება. ეს შეეხება როგორც იმ შემთხვევებს, როცა რიცხვითი სახელი წარმოადგენს პასუხს დასმულ კითხვაზე (და ჰკიობა მათ: რაოდენი გაქუნს თქვენ ბური? ხოლო მათ პრქუეს: **შვდ**, მრ. 8, 5 (1), ისე იმ შემთხვევებს, როცა რიცხვითი სახელი პირდაპირ დასახელებას წარმოადგენს, ან ის უბრალო დავთლავია ნახნარი (ნ. ამის შესახებ ზემოთ, გვ. 472), ძველი ქართული დავთლა ჩვეულებრივ ასეთი სახისაა: ერთ, ორ, სამ, ოთხ, ხუთ, ექუს, შვდ, რვა, ცხრა, ათ, ათერთმეტ, ათორმეტ და ა. შ. მივაქცევთ გკითხველის ყურადღებას იმ გარემოებასაც, რომ ჩქარი თვლისას დღესაც ფუძის სახით (=ძველი წრფ. ბრ.) ჩამოვთვლით ხოლმე მათ, განსაკუთრებით 11 —

19-მდე, მაგალითად, თერთმეტ, თორმეტ, ცამეტ, თოთხმეტ, თხუთმეტ, ოქცხმეტ, ჩვიდმეტ, თვრამეტ, ცხრამეტ. ამ მაგალითებში **ა** დაქარგული კი არ არის, არამედ ის არ ყოფილა თავიდანვე და ძველი ფორმით მოაღწია ჩვენამდე.

წრფელობითის ფორმა რიცხვითს სახელებში ძველი თავისებურებაა ამ სახელებისა: ისინი თავიდანვე ამ ფორმით იყო წარმოდგენილი, ამასთვით რიცხვითი სახელის ბუნება მოითხოვდა.

როდულ რიცხვითს სახელებში ხომ ჩვენს დრომდისაც შემოგვრჩა ძველი ვითარება: **ოც** და ათი, **ახ** ორი (ძველად: **ახ** და ორი), **ხუთ** **ახ** **სამ** **ოც** და **სამი**, **რვა** **ახ** **ორ** **მ** **ოც** და **ექუსი**, **ათ** **ახ** **ექუს** **ახ** **ოთხ** **მ** **ოც** და **ოთხი** და სხვა. ძველად, როგორც ვნახეთ, უკანასკნელი შემადგენელი სახელიც წრფელობითში იდგა: **ას** და **ორ**, **ხუთ** **ას** **სამეოც** და სხვა.

ისე რომ, წრფელობითი ბრუნვა რიცხვითი სახელებისათვის ძველი დამახასიათებელი თვისებაა.

9. წრფელობითი განსაზღვრებად

წრფელობითი ბრუნვა ქვემდებარედ, პირდაპირ დამატებად და დროის გარემოებად ჩვეულებრივ არსებითს სახელს გულისხმობს. მაგრამ თუ ასეთ სახელებს რაიმე განსაზღვრება უნდა ახლდეს, ისიც, რასაკვირველია, ამ ბრუნვის ფორმით იქნება წარმოდგენილი. ეს გარემოება თავისთავად იგულისხმება, რამდენადაც საზღვრული და (ატრიბუტული) მსაზღვრელი ძველ ქართულში ბრუნვასა და რიცხვში ყოველთვის შეთანხმებულია: რა ფორმაც საზღვრულს აქვს, იგივე ფორმა ექნება მსაზღვრელსაც, ამიტომ ბუნებრივია, რომ თუ საზღვრული (ქვემდ. და სხვა) წრფელობითის ფორმითაა მოცემული, წრფე-

ლობითისავე ფორმა ექნება მსაზღვრელსაც (ზედსართავსა და სხვ.). ამის ნიშნები ზემოთ იყო მოყვანილი, მაგრამ იქ ყურადღება ექცეოდა მხოლოდ მსაზღვრულს (ქვემდებარეს, დამატებას). აქ გავიმეორებთ ზოგ მათგანს. ზოგსაც ახალს დავუმატებთ და გავხაზავთ სწორედ მსაზღვრელის ფორმას. დავსძენთ ბოლოს, რომ წრფელობითის განსაზღვრებად გამოყენებაზე მსჯელობა აქ გამოწვეულია სურვილით, რომ ეს ძველი ბრუნვებ რაც შეიძლება ფართოდ იქნეს ნაჩვენები სხვადასხვა გარემოებაში. მაგალითები:

ფიცხელ კაც ხარ შენ, მ. 25, 24 C; რომელ არიან ხაზარნი, კაც **გელურ**, აბო 186, 12; ლოდ **საკიდურ** ეწოდა, იქვე, 182, 12; რამეთუ ხართ თქვენ წიგნ **სამოციქულო** ქრისტესა, 2 კორ. 3, 3; მცნებაჲ მისი ცხობრება **ხაუკუნე** არს, ი. 12, 50; ვიყვნეთ ჩვენ **სრულ** კაც, კიმ. I, 58, 37; ვიქმნეთ მტუერ და ძუალებ **განჯმელ**, კიმ. I, 300, 22; და იქმნა მეცხეულად დაჟუღება **დიდ**, მ. 8, 26; შინაგან იყვნენ მგელ **მტაცებელ**, მ. 7, 15; აწ ვყოთ ჩვენ სასწაულ **კეთილ**, ხანძთ. 116, 27; და სცენ სასწაულებ **დიდ** და ნიშნებ, მ. 24, 24 C; ნუ ჰყოფთ სახლსა მამისა ჩემისასა სახლ **სავაქრო**, ი. 2, 16; სახლსა ჩემსა სახლ **ხალოცველ** ეწოდოს, მ. 21, 13; **სხუა** ნავ არა იყო მუნ, ი. 6, 22 C; **სხუა** ფერ იქმნა წინაშე მათსა, მრ. 9, 2 C; რაჲსათჳს სდგათ თქვენ აქა დღე **ყოველ** უქმად, მ. 20, 6; ღამე **ყოველ** დაგშუერით და არა-რაჲ მოვიღეთ, ლ. 5, 5.

თავი მორე

სახელობითი ბრუნვის წესები

სახელობითი ქართულ ბრუნვათა სისტემაში (წოდებითის შემდეგ) ყველაზე ახალი ბრუნვაა. ის არის წრფელობითის უახლოესი მემკვიდრე. ამიტომ ბუნებრივია, თუ წრფელობითის ბევრი ფუნქცია სწორედ სახელობითს გადმოეცა. ამ ფუნქციითაა შორის ყველაზე მთავარია სახელობითის მიერ ქვემდებარისა და პირდაპირი დამატების გამოხატვა.

1. სახელობითი ქვემდებარე

ჩვენ ზემოთ ენახეთ, რომ ქვემდებარეს ძველ ქართულში ზოგჯერ წრფელობითი ბრუნვაც გამოხატავდა: არა მივის მე ქმარ, კაც არავინ მაქუს, მოვალს დედაკაც ერთ... მაგრამ ეს იყო უძველესი დროების გადმონაშთები, რომლებიც აქა-იქ იყო შემორჩენილი. თვით ასეთ პირობებში სხვა შემთხვევაში სახელობითი გვხვდებოდა: არა მივის მამა, აქუნდა შვილი, მოვალს კაცი (ი. 1, 30) და სხვა. ყველა ასეთ შემთხვევაში, როცა წრფელობითი ქვემდებარის როლს ასრულებდა, მის მემკვიდრედ სახელობითი გამოდის. ამიტომ ქვემდებარის გამოხატვა სახელობითი ბრუნვის ერთ-ერთი ძირითადი ფუნქციაა.

სახელობითია წარმოდგენილი ქვემდებარედ ყველა გარდაუვალ ზმნასთან. აქ იგულისხმება:

- ა) ერთპირიანი (გარდაუვალი) ზმნები (კაცი მოვიდა მისა),
- ბ) ორპირიანი გარდაუვალი ზმნები (კაცი მოუწდა მას),
- გ) ე. წ. ინვერსიული ზმნები (კაცი არა მაქუს, ი. 5, 7).

ბოლოს, სახელობითი გამოხატავს ქვემდებარეს გარდამავალ ზმნებთანაც, როცა ეს უკანასკნელი I სერიის რომელიმე მწკრივში დგანან:

მამა ზრდეს მათ,
კაცი ნუ განაშორებნ,
ერი დაუფენდა სამოსელსა.

სახელობითის ფორმა III სერიის მწკრივებში (უპოვებს მას კაცი) ცალკე იქნება ქვევით განხილული (ნ. სახელობითი პირდაპირ დამატებად, გვ. 666—673).

განვიხილოთ თითოეული ამათგანი ცალ-ცალკე.

ა) ქვემდებარე ერთბირიან (გარდაუვალ) ზმნებთან

მხ. რიცხვი

შენგან გამოვიდეს **შთავარი**, მ. 2, 6; ამა ცული ძირთა თანა ხეთასა ძეს, მ. 3, 10; არა ხოლო თუ პურითა ცხონდების კაცი, მ. 4, 4; განითქუა **შამშავი** მისი ყოველსა მას ასურეთსა, მ. 4, 24; უკუეთუ **მარილი** იგი განქარდეს, რაჲთა-მე დაიშარილოს, მ. 5, 13; **მაშა** თქუენი ზეცათაჲ სრულ არს, მ. 5, 48; ეგრე ბრწყინედინ **ნათელი** თქუენი წინაჲ კაცთა, მ. 5, 16; გარდამოჲდა **წჳშაჲ**, მ. 7, 27; განზრჳნა **გული** ერისაჲ ამის, მ. 13, 15 C; როკვიდა **ახული** ჰეროდიაშის შორის, მ. 14, 6 C; და განჲმა **ლედჳ** იგი მეყსეულად, მ. 21, 19.

მრ. რიცხვი

აქ უნდა გავარჩიოთ ორგვარი მრავლობითი: ნარიანი და ებიანი; მათი სინტაქსური ფუნქციები სულ სხვადასხვაა.

ნარიანი მრავლობითი

როდესაც სახელი ნარიან მრავლობითში დგას, ის ზმნას (შემასმენელს) ყოველთვის ითანხმებს რიცხვში. დღევანდელი ქართულის რვევა სრულებით უცხოა ძველი ქართულისათვის: მისთვის სულ ერთია, რას გამოხატავს ქვემდებარე: აღამიანს, ცხოველს, ფრინველს, უბრალო საგნებს, აბსტრაქტულ სახელებს თუ სხვას. ყველა ამ შემთხვევაში ზმნა ერთნაირად ეწყობა მას მრავლობითს რიცხვში. ამ წესმა გამოწაკლისი არ იცის. ამ მხრივ ძველი ქართულის რიცხვში შეთანხმების წესი გაცილებით მარტივია, ვიდრე ახალი ქართულისა. მაგალითები:

მოგუნი აღმოსავალით მოვიდეს, მ. 2, 1; გარდამოჲდეს **წჳშანი** და აღდგეს **შდინარენი** და ქროდეს **ქარნი**, მ. 7, 25; ხოლო **მწყემსნი** იგი ივლტოდეს ქილაქად, მ. 8, 33; და განვიდეს **მოწანი** იგი გზათა ზედა, მ. 22, 10; იყვენეს ჩუენ შორის **შჳდნი ძმანი**, მ. 22, 25; იყვენენ **სიყმილნი** და **სრჳანი** და **ძრჳანი** ადგილდ-ადგილდ, მ. 24, 7; ხოლო რჩეულთა მათთჳს შემოკლდენ **დღენი** იგი, მ. 24, 22; **ვარხუღავნი** გარდამოცვენ ზეცით და **ძალნი** ცათანი შეიძრნენ, მ. 24, 29.

ებიანი მრავლობითი

ებიანი მრავლობითი, როგორც უკვე აღნიშნული გვაქვს, ჩვეულებრივ ზმნას ვერ ითანხმებს რიცხვში. ამასთან მნიშვნელობა არა იქვს იმ გარემოებას, თუ რას გამოხატავს ებ-ით წარმოდგენილი საგანი: აღამიანს, ცხოველს, ფრინველსა თუ სხვა, უსულო საგნებს. ძველ ქართულში ჩვეულებრივ მათთან ზმნა მხოლოდში დგას. მაგალითები:

სადაცა იყოს მძორი, მუნცა შეკრბეს **ჩარბები**, მ. 24, 28 („შეკრბეს“ მეორე კავშირებითა, ამიტომ—მხოლოდში; მრავლობითში იქნებოდა „შეკ-

რბენ*); რამთა დაიწეროს წიგნები სამეფოეობი, პარხ. 1102 ხ; ვიდრე წიგნის წიგნის მამები ესე, იქვე, 1272; და მუნ ოდენ ბჭეები არა განგებულ იყო, ნიქეშია 6, 1; და არღა ყოველი ტაძრები აღმშენებულ არს, იქვე, 7, 4; და შეკრება მთავრები იგი და ერის-თავეები სოფლისაჲ და ვარჯაჲ-ნები, დანიელ 3, 94; სადა იყოს მაშინ ტაძრები იგი და ეზოები შეუნიერად შეშკობილი! სადა იყოს მაშინ ჯამდეები იგი შეუნიერად განგლესილები, მამ. სწავ. 59; ზუარაკები და უსნები ჩემი დაკლულ არს, მ. 22, 4 და სხვა.

ეს არის ნორმა ძველი ქართულისათვის. მაგრამ, როგორც აღნიშნული გვქონდა, თვით ძველსავე ქართულში იწყება პროცესი ებიანი მრავლობითის მიერ ზმნის შეთანხმებისა. ამაზე ლაპარაკი გვქონდა ზემოთ უფრო გრცლად¹, აქ მხოლოდ ორიოდ ნიმუშის მოყვანით დავკმაყოფილდებით:

შეკრბეს მარჯაჲნები და ერის-თავეები, დანიელ 3, 3; იყვნეს მუნ... მამები და დედები, იერ. 43, 6 და სხვა.

ბ) ქვემდებარე ორპირიან გარდაუვალ ზმნებთან
მხ. რიცხვი

აბა ანგელოზი უფლისაჲ გამოეცხადა ჩუენებით იოსებს ეგვტეს, მ. 2, 19 C; წარმოუდგა მას გამოცდელი იგი, მ. 4, 3; ნათელი გამოუბრწყინდა მათ, მ. 4, 16 C; მოუტდა მას ახის-თავი ერთი, მ. 8, 5; მისდევდა მას ერი მრავალი, მ. 8, 1; შეუერდა მოუუასი იგი მისი, მ. 18, 29; განურისხნა მას უფალი იგი თჳსი, მ. 18, 34 და სხვა.

მრ. რიცხვი

ზემოთ ნაჩვენები წესი ნარიანი და ებიანი მრავლობითის მიერ ზმნის რიცხვში შეთანხმებისა აქაც (და საერთოდ ყველა სახის ზმნასთან) ისეთივე ხასიათისაა და ამიტომ აქ (და ქვემოთაც) მხოლოდ ნარიან მრავლობითს შევხებით, როგორც ძველი ქართულისათვის უფრო დამახასიათებელს.

და შეესუღლა განეხუწეს მას ცანი, მ. 3, 16 C; მოუტდეს მას მო-წაფენი თჳსნი, მ. 5, 1; შეეთმხუნეს მას ორნი კაცნი, მ. 8, 28; ხოლო ეშმაკნი იგი ევედრებოდეს მას და იტყოდეს, მ. 8, 31 C; მიჰსდევდეს მას მოწაფენიცა მისნი, ლ. 22, 39; არასადა მიეახლნიან ჰურიანი სამა-რიტელთა, ი. 4, 9 C.

გ) ქვემდებარე ე. წ. ინვერსიულ ზმნებთან

ქვემდებარის საკითხი ე. წ. ინვერსიულ ზმნებთან ახალ ქართულში სა-დავოდ არის გამზდარი. ზოგს ამგვარ ზმნებთან სახელობითში დასმული სახელი მიაჩნია ქვემდებარედ, ხოლო მიცემითში წარმოდგენილ სახელს

¹ ნ. ზემოთ, გვ. 305—308.

ორიბ დამატებად თვლის: დედას უყვარს შვილი, მამას აქვს წიგნი, კაცს უნდა წახვლა. ზოგი პირიქით ფიქრობს: მიცემითში დასმული სახელი არის სწორედ ქვემდებარე: დედას უყვარს შვილი, მამას აქვს წიგნი, კაცს უნდა წახვლა. რაც შეეხება სახელობითში დასმულ სახელს, მას ინვერსიული ზმნის დამატებას, ან ინვერსიულ დამატებას უწოდებენ, რომ განახვან იგი პირდაპირ, ირიბ და უბრალო დამატებათაგან, რადგან არც ერთ ამთავანთან მისი გათანაბრება არ ხერხდება. ჩვენ აქ არ შევალთ ამ დავაში, ვიტყვი მხოლოდ, რომ თუ ეს საკითხი სადავოდ არის ქცეული ახალ ქართულში, ძველში იგი უფრო ნათელია და ქვემდებარის სასწორი აშკარად სახელობითისაა, იგი არის გადახრილი, სხეანაირად რომ ვთქვათ, ძველ ქართულს სახელობითი მიანიჭი ქვემდებარედ. ზმნა მას აქცევს მთავარ ყურადღებას, მის პირსა და რიცხვს აღნიშნავს, მიცემითისა მხოლოდ პირია ზმნაში გამოსატყულო, რიცხვი კი არასოდეს. შტრ, მამასა უყვარს ძმ (ი. 3, 35), მაგრამ: მამასა ჩემსა უყუარს თქუენ (ი. 16, 27). მამასა უყუარან ძენი თქსნი; გუფულან გუშაქნი (კიმ. 1, 148, 32). აქ სამივეგან სახელობითში დასმული სახელის მრავლობითობა აისახა ზმნაში. ეს არ არის შერჩეული მაგალითები, ყველა სხვა ინვერსიული ზმნაც ასეთია, ისინი სახელობითში დასმული სახელის მრავლობითობას ასახავენ. მოვიყვანოთ დამახასიათებელი მაგალითები კიდევ:

გ აქ უნ დედ საღმრთონი წიგნი, მამ. სწავ. 37; არა ჰქუანან ქალაქნი, ეტ. II, 51, 10; არა ჰქუანან მახულნი, იქვე, 57, 7; ჰქონან მოსე და წინაწარმეტყუელნი, ლ. 16, 29 (ჰქუანან → ჰქონან, უა კომპლექსი იძლევა თ-ს); უფალო, მრ წმანან მე სიტყუანი შენი, მამ. სწავ. (H) 99 v; ღმერთსა არა ხოლო თუ სიტყუანი ოდენ ჰნებავენ, არამედ საქმენი შედრებელთა მისთანი, მამ. სწავ. (H) 4 v. ერთგან ამ ზმნას სუბიექტის მრავლობითობის ნიშნად ან აქვს: მცნებანი მისნი ჰნებვან ფრიად, ფსალმ. 111, 1⁴; რად გუშურან საკურველებანი, PO 77, 10.

მიცემითში დასმული სახელი მრავლობითში რომ ყოფილიყო, მისი მრავლობითობა ზმნაში არ აისახებოდა: რომელთა უყუარს უბანთა ზედა მოკითხვაჲ, ლ. 20, 46; რომელთა ჰნებავს სამკაულითა სლვაჲ, მრ. 12, 38; უნდა მათ, რადთამცა შეიყვანეს იგი ნაესა მას, ი. 6, 21 და სხვა.

აქედან ცხადია, რომ აქუს, უყუარს, ჰნებავს, ჰშურს, ჰხურის და ამ ტიპის სხვა (ე. წ. ინვერსიულ) ზმნებთან ძველ ქართულში ქვემდებარედ უნდა გვესმოდეს ის სახელი, რომელიც სახელობითის ბრუნვაში დგას (უყუარს მამასა ძმ, მათ... ზილვაჲ შენი ჰნებავს, ლ. 8, 20), ხოლო მიცემითში

¹ აღნიშნავ რთგორც საინტერესო ფაქტს, რომ ძველ ქართულში ამ ზმნის უწყვეტლის ფორმაც გვხვდება: რომელიმე ქვეყანა უფროას უყუარდა და ჰნებავდა ლიტს, მამ. სწავ. 271; რადამს ჰნებავდა მოციქულთა სოფელსა ზედა ქადაგებაჲ წარუდინება, ლიტ. ურთ. 148, 14. ჩვეულებრივ უწყვეტლის ამ უჩვეულო ფორმის ნაცვლად ძველ ქართულში ხვედრინება წყვეტლის (ენიანი ვნებითის) ენება.

მდგარი სახელი (მამასა, მათ) ირიბ დამატებად უნდა იქნეს მიჩნეული. მაშასადამე, ე. წ. ინვერსიული ზმნები ძველ ქართულში ამ მხრივ ცალკე არა დგას, ისინი სხვა ორპირიან გარდაუქმულ ზმნებთან უნდა იქნენ გაერთიანებული და ქვემდებარე-დამატების საკითხი მათში სხვა გარდაუქმულ ზმნებთან წარმოდგენილი სახელების მსგავსად უნდა გადაწყდეს. ე. ი. სახელობითში (იშვიათად წრფელობითში) დასმული სახელი ქვემდებარედ იქნეს მიჩნეული, ხოლო მცემითში მდგარი—ირიბ დამატებად.

დ) ქვემდებარე გარდამავალ ზმნებთან (I სერ.)

სახელობითი ბრუნვა ქვემდებარედ, როგორც ვთქვით, გვაქვს კიდევ გარდამავალ ზმნებთან (ორპირიანთან და სამპირიანთან), რომლებიც I სერის რომელიმე მწკრივით იქნება წარმოდგენილი. მაგალითები:

მხ. რიცხვი

რადსათჳს ნეზუერთა და ცოდვილთა თანა ჳაშს და სუამს მოძლუარი თქუენი, მ. 9, 11; უკუეთუ ეშჳკი ეშჳკთა განასხამს, მ. 12, 26; აწ რო-მელნი-იგი ღმერთმან შეაულუნა, კაცი ნუ განაშორებნ, მ. 19, 6; ხოლო უმრავლესი იგი ერი დაუფენდა ხამოსელსა მათსა გზასა ზედა, მ. 21, 8; უკუეთუ თუალი შენი მარჯუენს გაცთუნებდეს შენ, აღმოიღე იგი და განა-გდე შენგან, მ. 5, 29.

მრ. რიცხვი

სხუანი მოჰაფდეს რტოებსა ხეთაგან და დაუფენდეს გზასა ზედა, მ. 21, 8; რომელნი ჰყოფდენ ნაცოფსა მისსა, მ. 21, 43; ძალდნიცა ტაბლასა ქუთზე კამედ ბიჭისაგან შვილთაგანსა, მრ. 7, 28; ანგელოზნი მათნი მარადის ცათა შინა ჰხედდენ პირსა მამისა ჩემისასა, მ. 18, 10.

2. სახელობითი პირდაპირ დამატებად

სახელობითი ბრუნვის ფუნქციაა აგრეთვე აღნიშნოს პირდაპირი დამატება. ეს გვაქვს მხოლოდ და მხოლოდ გარდამავალ ზმნებთან II და III სერიაში: პოვა მამამან შვილი და უპოვიეს მამასა შვილი. მაგრამ ეს ორი ოდენობა არც ერთნაირი წარმოშობისა და არც სავსებით ერთნაირი ღირებულებისაა. პირველი მათგანი შვილი (პოვა მამამან შვილი) აშკარად დამატებაა, ქვემდებარე მასთან არის მამამან. ეს არაა სადავო. დაბრკოლებები ახლავს მეორე წინადადების შვილ-ის (უპოვიეს მამასა შვილი) პირდაპირ დამატებად მიჩნევის. უპოვიეს (ეპოვა, ეპოვოს) ინვერსიული ფორმაა, წარმოშობით იგი ვნებობს გვარს უკავშირდება: „პოვიებს, პოვა და ეპოვა“ (II თურმ.) ერთ ხაზზე ძვეს, ხოლო „ეპოვების, ეპოვა (წყვ.) და ეპოვებო-და“ — სხვა ხაზზე, პირველი გარდამავალი ზმნის ხაზია, მეორე — გარდაუქმულისა. ნაზგასმული ფორმა კი ორივესი ერთი და იგივეა: ეპოვა. ესაა

ოლიონდ. რომ პირველ მათგანში მიცემითის შინაარსია წინ წამოწეული: ეპოვა მას იგი (იგი პოოვებს მას — მას ეპოვა იგი), მეორეში — სახელობითისა: ეპოვა იგი მას (იგი ეპოვების მას. იგი ეპოვა მას). ეს შინაარსეული მხარეა, რომ წინადადებაში: „უპოვიეს მამასა შვილი“ გვაქვს ქვემდებარედ მამასა ვივარაუდოთ, პირდაპირ დამატებად — შვილი. ასეთივეა შემდეგი წყება მავალითებისა: ზრდის მამად შვილსა, განზარდა მამამან შვილი, განუზრდის მამასა შვილი; მფარავს ღრუბელი მზესა, დაფარა ღრუბელმან მზს, დაუფარავს ღრუბელსა მზს; ჰყოფს კაცი საქმესა, ყო კაცმან საქმს, უყოფიეს კაცსა საქმს და სხვა. ამ ზაზზე ერთნაირი შინაარსით არის გაერთიანებული ერთმანეთის ბადალი ჟორნები: მამად, მამამან, მამასა; ღრუბელი, ღრუბელმან, ღრუბელსა; კაცი, კაცმან, კაცსა. ყველა ესენი ქვემდებარეა და თუ ყველა ესენი ქვემდებარეა და ერთი მნიშვნელობის სინტაქსური ოდენობაა, ცხადია, ასეთივე ერთნაირი სინტაქსური ოდენობა იქნება მავალითების მეორე წყება: შვილსა, შვილი, შვილი; მზესა, მზს, მზს, საქმესა, საქმს, საქმს. ყველა ესენი პირდაპირი დამატება იქნება.

ამ ორი წყების სახელობითის წარმოშობა კი სხვადასხვაგვარია. ფორმალური ნიშნებიც მათ ასევე სხვადასხვაგვარი აქვთ. ასე, მავალითად, „პოვა მამამან შვილი“-ს სახელობითი (შვილი) ნაჩიან მრავლობითში მუდამ თბი-ექტის მრავლობითობის ნიშნით (ენ→ნ) აღინიშნება; პოვ-ნ-ა მამამან შვილნი, განზარდა-ნ-ა მამამან შვილნი, დაფარ-ნ-ა ღრუბელმან მზენი (ვარსკულაენი), უვ-ნ-ა კაცმან საქმენი; ხოლო „უპოვიეს მამასა შვილი“-ს სახელობითი (იგივე შვილი) იმავე ნაჩიან მრავლობითში მუდამ არის გამოხატული სუბიექტის მრავლობითობის (ან) ნიშნით: უპოვი-ან მამასა შვილნი, განუზრდი-ან მამასა შვილნი, დაუფარ-ან ღრუბელსა მზენი (ვარსკულაენი), უყოფი-ან კაცსა საქმენი. ეს შვილნი, მზენი (ვარსკულაენი), საქმენი იმით, რომ ისინი წარმოადგენილი სუბიექტის მრავლობითობის ნიშნით, რომ ისინი წარმოშობით სუბიექტია. დროთა ვითარებაში ამ სიტყვების სინტაქსური ფუნქცია შეიცვალა, ისინი სუბიექტები იყვნენ და ობიექტებად იქცნენ, ქვემდებარეებიდან პირდაპირ დამატებად გადაიქცნენ, მაგრამ მათი ფორმა ძველებური დარჩა: ზმნაში მათი მრავლობითობა სუბიექტის მრავლობითობის ნიშნით აღინიშნება. აი ეს ყოფილი სუბიექტი, მაგრამ შემდეგ პირდაპირ ობიექტად ქცეული შვილი, მზს, საქმს ძველსავე ქართულში უნდა ჩაითვალოს პირდაპირ დამატებად და არა ქვემდებარედ. ქვემდებარის ფუნქციას ასეთ შემთხვევებში უნაყოფოდ ასრულებენ მიცემითში დამავალი სახელები, რამდენადაც ისინი წარმოადგენენ ერთადერთ გავრძელებას ზმნის I და II სერიის მწკრივებთან წარმოდგენილი ნამდვილი და უდავო ქვემდებარეებისას: პოვებს მამად შვილსა, პოვა მამამან შვილი, უპოვიეს მამასა შვილი. ამ კონსტრუქციის ფორმა უფრო გამძლე აღმოჩნდა, მისი შინაარსი, მისი ფუნქცია უფრო ჩქარა იცვალა, ჩვენ აქ ამ შეცვლილი შინაარსის მიხედვით ვმსჯელობთ და ამის საფუძველზე ვთვლით გარდამავალ ზმნათა III სერიის ფორმებში სახელობითის ფორმას პირდაპირ დამატებად.

დაფუძნებით ბოლოს, რომ ამ ფორმების შინაარსის შეცვლას ახალ ქართულში შედეგად მოჰყვა ფორმის ცვლილებაც: III სერიის მწკრივების ფორმებთან წარმოდგენილი მიცემითი ბრუნვა ზმნას უკვე ითანხმებს მრავლობითში: უმოვითა მამებს შეილი, გაუზრდითა მამებს შეილი, დაუფარავთ ღრუბლებს ზჳე, გაუყვითებიათ კაცებს საქმე. სამაგიეროდ, სათანადოდ შესუსტდა სახელობითში წარმოდგენილი სახელის სინტაქსური ძალა: ასეთი სახელი დღეს უკვე ევლარ ითანხმებს ზმნას მრავლობითში: მამას უმოვია შეილები, მამას გაუზრდია შეილები, ღრუბელს დაუფარავს ვარსკვლავები, კაცს გაუყვითებია საქმეები. აქ აშკარად ჩანს მიცემითი ბრუნვის როლის გაზრდა, ხოლო სახელობითის — შესუსტება¹.

მოვიყვანოთ ახლა მაგალითები.

ა) პირდაპირი დამატება II სერიის ფორმებთან

მხ. რიცხვი

ვიხილეთ ვარსკვლავი მისი, მ. 2, 2; რომელმან დამწყოს ერი ჩემი ისრა-
ელი, მ. 2, 6; გამოიკითხა მათგან უამი იგი, მ. 2, 7; შეწირეს მისა ძღუენი:
ოქროს, გუნდრუკი და მური, მ. 2, 11; მოიღეს ბრძანებაჲ ჩუენებით ანგე-
ლოზისაგან, მ. 2, 12; განწმიდოს კალოჲ თჳსი და შეკრიბოს იფქლი მისი
საუნჯესა, ხოლო ზჳე იგი დაწუას ცეცხლითა მით უშრეტითა, მ. 3, 12; რო-
მელმან განუტევოს ცოლი თჳსი, მიეცინ მას განსატევებელი, მ. 5, 31; უპყრა
ველი მისი და აღადგინა ქალი იგი, მ. 9, 25; ღერწამი შემუსრვილი არა
განტეხოს და პატრუკი მზნდუნვარს არა დაშრიტოს, ვიდრემდის გამოიღოს
ძღევად საშუელი, მ. 12, 20.

მრ. რიცხვი

აქაც უნდა გავარჩიოთ ორგვარი მრავლობითი: ა) ნარით ნაწარმოები,
და ბ) ებ-ით ნაწარმოები. მათი სინტაქსური ძალა სულ სხვადასხვაგვარია.
ამიტომ განვიხილოთ ისინი ცალ-ცალკე.

ა) ნარიანი მრავლობითი

როცა პირდაპირი ობიექტი ნარიანი მრავლობითით არის წარმოდგე-
ნილი, ზმნაში მისრ მრავლობითობა ყოველთვის აისახება ენ (→ ნ) აფიქსით²:
და დაფუვენ მუნ მცირედნი დღენი, ამონ. 203, 17; შეგვკრიბენით გუ-
აზნი იგი მათნი ერთსა ადგილსა, ამონ. 216, 30; შენ მამისა შენისა საქმენი

¹ ნ. ამის შესახებ ა. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების ევოლუციის ძირითადი ტენ-
დენციება ქართულში: საჭ. შეცნ. აკად. მოამბე, ტ. II, № 1 — 2, 1941, გვ. 197 — 202; № 6,
გვ. 561 — 567.

² ა. ჩიქობავა, რათ არის წარმოდგენილი მრავლობითის სახელობითში დასმული
მორფოლოგიური ობიექტი ძველს ქართულში: თბილ. უნივ. მოამბე, ტ. IX, 1929.

განპრყუნენ და სხუად გარდაქციენ კეთილნი მისნი; მამამან შენმან წმიდანნი შემოიხუნა სახიდ თჳსა, ხოლო შენ დევნი შემოიხუნენ, შუშ. 148, 39; და-
ლევნი კერპნი იგი და დაუქვნა და დაწულილნა და დაარღვნა ზღუდენი
იგი ქარპან სასტიკმან, მოქც. (ისტ. კრესტ. 273, 10); განაზნინა ამპარტა-
ვანნი, ...გარდამოსთხინა ძლიერნი საყდართაგან, აღამაღლნა მდაბალნი, მშე-
ერნი აღავსნა კეთილითა და მდიდარნი განავლინნა ცუდნი, ლ. 1, 51 — 53;
მკუდარნი აღადგინნა და მკელთაგანნი ავლინნა და კეთილგანნი განწმიდნა
და მრავალნი კურნებანი ყვნა ქრისტემან მათ ზოგის, ევსტ. 168, 37.

ბ) ებიანი მრავლობითი

როცა პირდაპირი ობიექტის მრავლობითს ებ აწარმოებს, ის ზმნას ჩვეულებრივ ვერ ითანხმებს მრავლობითს რიცხვში, მაგალითად:

მოკვლარეს მას ეშმაკეულები მრავალი, მ. 8, 16; დაასრულა იესუ იგა-
ვები ესე, მ. 13, 53 C; შეკრიბნ ტურთები მიძმე და ძნად სატურთველი, მ. 23,
4 C; აღიღეს რტოები, ი. 12, 13 და სხვა.

მაგრამ იშვიათად არის ხოლმე შემთხვევები, როცა ასეთი მრავლობი-
თიუ ითანხმებს ზმნას: გარდავიხილენით გუამები იგი მოწამეთა, [†]
ამონ. 216, 12; განასხნა სულელები იგი უკეთური სიტყვათა, მ. 8, 16 D¹.

ბ) პირდაპირი დამატება III სერიის ფორმებთან

მხ. რიცხვი

აწ მე აღმოთქუამს უფლისადა... მართოდ-მყოფებაჲ, ხანთ. 105, 3; სი-
ტყუაჲ შენი დაუმარხავს, ი. 17, 6; არა თუ მამაჲ ვისმე უხილავს, ი. 6, 46.

მონასი შენსა თავს-მიღებდეს ყრმაჲ ეგე, დაბ. 44, 32; ხოლო მე ვეცხ-
ლი თქუენი გამოცდილი მომიღებდეს, დაბ. 43, 23; აჲ ესერა პური ჩემი
დამიმზადებდეს, მ. 22, 4 C; რაჲსათჳს ქუეყანაჲცა დაუპყრის უქმად, ლ. 13,
7; რაჲ ბორბთი უქმნიეს ამას, ლ. 23, 22; და აწ დაუტევებდეს შჯული ესე
ჩუენი, აბო 190, 18.

რომელი მე მომეზუეჲ, მიხუაგო ოთხ წილად, ლ. 19, 8 y; წარმოღვა,
რომელსა ერთი ქანქარი მიეღო, მ. 25, 24 C; მოედღუანა წმიდასა მას ეპის-
კოპოსსა საზრდელი, შუშ. 155, 8; მონაზონად ეკურთხი იგი წმიდასა მას და
მას განეზარდა იგი სიყრმით მისითგან და ესწავა მისდა პატრიოსანი მონა-
ზონებაჲ, ამონ. 214, 8; რომელსა მოეზლარდნა საბლარდნელი სპეტაკი,
ისტ. კრესტ. 295, 12.

და ყოველსა რომელსა დაეტეოს სახლი ანუ ძმნი ანუ დანი..., მ. 19,
29 C; ხოლო რომელსა ეტურთოს ეპისტოლე ესე ჩემი, არსმცა წმიდა, ი. ჯავ-
აღწ. 126, 8.

¹ ნ. სხვა მაგალითები ზემოთ, გვ. 305 — 308.

მრ. რიცხვი

მცირედ ვენაჟნი კირით და ურვით დაუნერგვან¹, ხანძთ. (115, 32).

მარიამს დახეიარხნეს **სიტყუანი** ესე, ლ. 2, 19 Y; რომელ არასადა მე-
ბილნეს ეგვეითარნი **საძაგელნი** ყოველსა ეგვბტესა, დაბ. 41, 19; წინაწარ-
მეტყუელთა წიგნი აღმოხევიტხნეს, ხანძ. მრავ. (ისტ. კრესტ. 46, 4); **კორც-**
ნი წულელ-წულილად დაეხარნეს ძეძუსა, შუშ. 152, 17; პირველადვე წარე-
ცხაენნეს მას დედა და ცოლი და შვილნი, აბო 186, 29; მრავალნი **კურნე-**
ხანი ეყვნეს ღმერთსა ჳელითა მისითა, ამონ. 206, 36; და რაოდენნი **ბო-**
რატნი აღესრულნეს კლავითა და ოჭრებითა, წარტყ. 8, 22; თუსთა მათ მო-
ნასტერთა **მამასახლისნი** დაედგინნეს, ხანძთ. (ისტ. კრესტ. 265, 14).

სუბარაკები ჩემი და **უსხები** ჩემი დამიკლავს, მ. 22, 40.

* * *

ჩვენ განვიხილეთ ზემოთ სახელობითი ბრუნვა ქვემდებარედ და პირ-
დაპირ დამატებად. ახლა ვიკითხოთ: რა მეტყუელების ნაწილებით შე-
იძლება გადმოცემულ იქნეს ერთი და მეორე? თქმა არ უნდა, ყველაზე
ხშირად აქ არსებითი სახელი იქნება წარმოდგენილი. ამის მაგალითები ზე-
მოთ იყო ნაჩვენები. ასევე ხშირად გვხვდება აგრეთვე ნაცვალსახელებიც,
განსაკუთრებით პირისა, ჩვენებითი, განსაზღვრებითი და სხვ. (მე, შენ, ჩუენ,
თქვენ, ესე, ეგე, იგი, ესენი, ეგენი, ივინი, თავადი, რომელი...), ეს იმდენად
ნათელია, რომ მისი დამოწმება არ არის საჭირო.

გვხვდება აქ ზედსართავი და რიცხვითი სახელები. პირველი უფრო მაშინ,
როცა რაიმე შემთხვევით არ არის წარმოდგენილი არსებითი სახელი, რომლის
მსაზღვრელადაც ნაგულისხმევი ეს ზედსართავი, ანდა, რაც უფრო ხშირია,
როცა ზედსართავს არსებითის მნიშვნელობა აქვს მოპოვებული, როცა ის
გაარსებითებულია. მაგალითად: ნუ სცნობნ **მარცხენ** შენი, რასა-იმოდის
მარჯუენ შენი, მ. 6, 3. აქ **მარცხენ** ნიშნავს „მარცხენა ხელს“ (რუსულ
თარგმანში მართლაც ახუა: левая рука), **მარჯუენ** — „მარჯვენა ხელს“.
ზედსართავი „კეთილი“ არსებითის შინაარსით არის ნახმარი აქ (და სხვა-
განაც): რაოდენ უფროს მაშამან თქვენთან ზეცათამან მოსცეს **კეთილი**, რო-
ნელნი სთხოვდენ მას, მ. 7, 11. „კეთილი“ აქ „სიკეთეს“ ნიშნავს (რუსულ
თარგმანშიа добрый). ასევე გაარსებითებულია შემდეგი ხაზგასმული ზედსარ-
თავები: **ბრმანი** აღიბილვენ, **შეუღობელნი** ვლენან, **კეთროვანი** განწმდებიან
(მ. 11, 5). ამიტომაც, რომ ისინი ასე მოხერხებულად და ბუნებრივად იხმა-
რებიან მრავლობითში.

იშვითად რიცხვითი სახელებიც შეიძლება იქნეს გამოყენებული ქვე-
მდებარედ და პირდაპირ დამატებად. ამას მაშინ აქვს ადგილი, როცა ის
არსებითი სახელი, რომელსაც რიცხვითი სახელი განსაზღვრავს, ჩაეარდნძლია,

¹ გამოცემებში: დაუნერგვან.

გამოტოვებულია რაიმე მოსაზრებით, უფრო სტილისტიკური მიზეზებით. მაგალითად: ესე **ათორმეტნი** წარაელინნა იესუ, მ. 10, 5. აქ ცხადად იგულისხმება **მოწაფენი**: ათორმეტნი მოწაფენი წარაელინნა. და სწორედ ამ **სიცხადის** გამოა, რომ ის გამოტოვებულია, ხოლო მის მაგივრობას ეწევა მისი მსახლვრელი **ათორმეტნი**.

ქვემდებარედ და პირდაპირ დამატებად ხშირად გვხვდება აგრეთვე **ხაწყისი**, არაიშვიათად — მიმღეობაც. მაგალითები:

საწყისი ქვემდებარედ

ხოლო იესუ ქრისტეს **შობაჲ** ესრეთ იყო, მ. 1, 18; უყუარნ შესაკრებელთა შორის და უბანთა ზედა **დგომაჲ** და **ლოცვაჲ**, მ. 6, 5; მოვედინ **ხუფევაჲ** შენი, მ. 6, 10; და იყო **დაცემაჲ** იგი მისი დიდ ფრიალ, მ. 7, 27; მუნ იუოს **ტირილი** და **ღრქენაჲ** კბილთაჲ, მ. 8, 12; ყოველი **ცოდვაჲ** და **გმობაჲ** მიეტევოს კაცთა, ხოლო სულისა წმიდისა **გმობაჲ** არა მიეტევოს კაცთა, მ. 12, 31.

საწყისი პირდაპირ დამატებად

მოიღეს **ბრძანებაჲ** ჩუენებით ანგელოზისაგან, მ. 2, 12; ვინ გიჩუენა თქუენ **სივლტოლაჲ** მომავალისა მისგან რისხვისა, მ. 3, 7; უბრძანა წიადლვაჲ მიერ კერძო, მ. 8, 18; რომელმან მოსცა ესევეთარი **ველწიფებაჲ** კაცთა, მ. 9, 8; მოსე გულ-ფიცხელობისა თქუენისათჳს გიბრძანა **ვანტევებაჲ** ცოლთა თქუენთაჲ, მ. 19, 8.

მიმღეობა ქვემდებარედ

მაშინ აღესრულა თქუმული იგი იერეშია წინაწარმეტყუელისაჲ, მ. 2, 17; და წარმოუდგა მას **გამოცდელი** იგი, მ. 4, 3; არა თუ პირით **შემაჯალი** შეაგინებს კაცსა, არამედ პირით **გამომავალი** შეაგინებს კაცსა, მ. 15, 11; კურთხეულ არს **მომავალი** სახელითა უფლისათა, მ. 21, 9.

მიმღეობა პირდაპირ დამატებად

რომელმან განუტევოს ცოლი თჳსი, მიეცინ მას **განსატევებელი**, მ. 5, 31; რომელმან **განტევებული** შეირთოს, მანცა იმრუშა, მ. 5, 32; გამოასხა ყოველი იგი **განმხიდელი**, მ. 21, 12; გამოასხა ყოველი **მოფარდული** და **მომსყიდელი**, იქვე C; **სახსდომელი** იგი მსყიდელთაჲ მათ ტრედისათაჲ დაუშჳთა, იქვე DE.

ვ) პირდაპირი დამატება ვითარებითში დასმულ საწყისთან

ცალკე უნდა იქნეს განხილული ის შემთხვევები, როცა სახელობითში დასმული სახელი წარმოადგენს პირდაპირ დამატებას, რომელიც ვითარებითს ბრუნვაში დასმულ საწყისს ახლავს.

პირდაპირი ობიექტი ჩვეულებრივ შეიძლება პირიან ზმნის ჰქონდეს ქართულში, ბრუნვიანს კი — არა, მაგრამ უძველესი ძეგლების ენაში გვხვდება შემთხვევები მისი ზმარებისა ბრუნვიან ზმნისთანაც, სახელობრ, როცა საწყისი ზმნისა ვითარებით ბრუნვაშია დაყენებული, მას, ევროპ. ენების ინფინიტივის მსგავსად, შეიძლება პირდ, ობიექტი ჰქონდეს, მაგ., „ბრძანა მიცემად იგი მას“ (რუსულად Он вел дать ему (голову) ему)¹. ეს უძველესი თვისებაა ქართული გარდამავალი ზმნისა და იმ მდგომარეობაზე მოუთხოვს, როცა ზმნის პირიანი და უპირო ფორმები ჯერ კიდევ არ იყო ერთმანეთს დიდად დაშორებული, ერთიკა და მეორეც თანაბრად მოითხოვდა პირდაპირი ობიექტსავე — იმ ბრუნვებს, რომლებიც მას შეიძლება ჰქონდეს საერთოდ, ე. ი. სახელობითსა და მიცემითს. ამიტომაც, რომ უძველესი ძეგლებში ასეთი ობიექტი სწორედ სახელობითსა და მიცემითში გვხვდება. შდრ. პირიანი ფორმა: აშენებს კაცი **სახლსა** და უპირო ფორმა: იწყო კაცი — მან **შენებად სახლსა**, ან: აღაშენა კაციმან **სახლი** და: იწყო კაციმან **შენებად სახლი**.

მაშასადამე, ვითარებითს ბრუნვაში დასმულ საწყისთან ძველ ქართულში გვაქვს პირდაპირი ობიექტი. ამ ობიექტის ბრუნვებია სახელობითი და მიცემითი, სწორედ ის ბრუნვები, რომლებიც მას ზმნის პირიან ფორმებთან აქვს.

მაგრამ ძველსავე ქართულში იწყება ზმნის ამ პირიან და უპირო ფორმათა² ნელი, მაგრამ თანდათანობითი დაცილება; უპირო ფორმები თანდათან სახელებისავე იწყვენ, მათს თვისებას იძენენ, მათ უახლოვდებიან. ბრუნვის არჩევის საკითხშიც ისინი საბოლოოდ არსებითი სახელების გზაზე დგებიან, ე. ი. ნათესაობითში³ გადადიან: იწყო **შენებად სახლისა**, ანალ ქართულში, როგორც ცნობილია, საწყისთან წარმოდგენილი სახელი **მხოლოდ** ნათესაობითს ბრუნვაში შეიძლება იდგეს: აშენება **სახლისა**, დაწერა **წიგნისა**, კამა **პურისა**, დაბარვა **მიწისა** და სხვა. ამ მდგომარეობის სათავე თვით ძველ ქართულში გვაქვს მოცემული, თვით ძველ ქართულში გვხვდება **ხოჯჯერ** ვითარებითს ბრუნვაში დასმულ საწყისთან დამატების ბრუნვად ნათესაობითი, ამიტომ ასეთი დამატება აღარაა პირდაპირი, ის უკვე უბრალო დამატებაა.

მიცემითს ბრუნვაში დასმულ პირდაპირს დამატებაზე ქვემოთ გვექნება საუბარი, ახლა კი მოვიყვანოთ მაგალითები სახელობითს ბრუნვაში დასმული პირდაპირი დამატების შესახებ:

იზრახა ფართლად **განტევებად იგი**, მ. 1, 19; რამეთუ ეგულებს ჰეროდეს მოძიებად **ყრმისა** მაგის და წარწყმედად **ეგე**, მ. 2, 13 C. ამ წინადადებაში ჩვენთვის საინტერესო კონსტრუქცია ორია: ერთი ობიექტს ძველებურად სახელობითში წარმოგვიდგენს: წარწყმედად **ეგე**, მეორე — ახლებურად ნათესაობითში: მოძიებად **ყრმისა** მაგის. მესამე, აგრეთვე ძველი

¹ ა. შანიძე, ქ. ქართ. ენა, გვ. 311.

² წარმოშობით ეს ნათესაობით-ვითარებითის ფორმაა.

გზა, მოცემულია DE-ში, ეს არის მიცემითი: წარწემდელ ურმასა მაგას. ამგვარი, აქ. ამ ერთ წინადადებაში სამივე შესაძლებელი სახე (გზა) გვაქვს მოცემული: ა) წარწემდელ ეგე, ბ) წარწემდელ ურმასა მაგას, გ) მოძიებელ ურმასა მაგის. ეს უკანასკნელი სახეობა, ე. ი. ვითარებითს ბრუნვაში დასმულ საწყისთან ობიექტისათვის ნათესაობითი ბრუნვის გამოყენება დამატებითი აღიშის ობიექტისათვის. აქ მოყვანილი ასეთი მაგალითი არ არის ერთადერთი, ეს არის საერთოდ ძირითადი ხაზი ამ ძეგლისათვის. ამნაირი ახალი ფორმებისაჲც მისწრაფება ამ ძეგლს არა მარტო აქ, სხვა მხრივაც ეტყობა, მაგრამ აქ ახლა იმაზე ვერ შევჩერდებით¹, სხვა მაგალითები:

ჯერ-არს ჩემდა აღსრულებად ყოველი სიწართლე, მ. 3, 15 (ყოველისა სიწართლისა C); იხილო აღმოღებად წუელი თულისაგან მისა შენისა, მ. 7, 5; რომელსა უნდეს საშველად შენდა და მიღებად კუართი შენი, მ. 5, 40 (კუართისა შენისა C); მოვიდა... მსახურებდა და მოცემად სული თვისა, მ. 20, 28 (თავისა თვისა C); ძალ-მიც და რღუევად ტაძარი ესე, მ. 26, 61 (ტაძრისა მის C); ასწავებდით მათ დამარხვად ყოველი, მ. 28, 20 (ყოველისა C); არცაღა ჯაბუებითა ვის ქელ-ეწიფა შებორკილებად იგი, მრ. 5, 3 (შეკრებად მისა C); არა ჯერ-არს შენდა აღებად ცხედარი შენი, ი. 5, 10 (აღებად ცხედრისა მაგის C); ვერ ქელ-ეწიფების დატანად წერილი, ი. 10, 35 (ვერ ეგების დატანად წერილისა მის C).

ამნაირი მაგალითები ბევრია ძველ ქართულში. მათ გვერდით მოყვანილი ნათესაობითის ფორმებიც საკმაოდ ხშირია. ამიტომ აქ მხოლოდ მოყვანილი ნიმუშებით დავამაყოფილდებით. შევნიშნავთ ბოლოს, რომ ძველებური კონსტრუქცია არა ყველა და ყოველნაირ ზმნასთან გვხვდება, არამედ მხოლოდ ზოგიერთთან, ყველაზე ხშირია მათ შორის მიცემად, ღებად (უკანასკნელი გვხვდება აღმო, მი, აღ ზმნისწინებით) და სხვა.

3. სახელობითი ბრუნვის ფორმა წოდებითის ფუნქციით

წოდებითი, როგორც ვნახეთ, ყველაზე გვიან ჩამოყალიბებული ბრუნვაა. მანამდე, სანამ ის საკუთარ ფორმას გაიზენდა, ეხსენებოდა წრფელობითს (მოძლუარ, ხუტეს...) და სახელობითს, როცა ამ უკანასკნელმა იწყო წრფელობითის შევიწროება და ხმარებიდან გამოდევნა. ამ შემთხვევაში სახელობითის ფორმა იქნა გამოყენებული წოდებითის მიერ საკუთარი ფუნქციის შესასრულებლად. ამის მაგალითები ნაშთის სახით გვაქვს შემორჩენილი ძველ ქართულში. აი რამდენიმე მათგანი:

და შენ, ბეთლემ, კუეყანაჲ ეგე იუდაასი, არასაღა უმრწემს ხარ მთავართა შორის იუდაასთა, მ. 2, 6; მიუგო იესუ და პრქუა მის: ჟ ნათესავი

¹ ი. იმნაიშვილი, აღიშის ობიექტი რედაქციულად: თბილ. უნივ. შრომები, ტ. 30—313, 1947, გვ. 184—192.

ურწმუნოა და **გულარძნილი**, ვიდრემდის თქუენ თანა ეიყო, ვიდრემდის თავს-ვიდებდე თქუენსა, მ. 17, 17. აღსანიშნავია, რომ C-ში ხაზგასმულ სახელებს უკვე გასჩენია წოდებითის ნიშანი **ო**: **წათესავო ურწმუნო** და **გულარძნილო**. იქვე C; რამეთუ ეტყოდა მას იესუ: **სული ეგე არა-წმიდაა**, განვედ კაცისა მაგისგან, მრ. 5, 8; C-ში აქაც წოდებითის ფორმა გვაქვს: **განვედ, სული არაწმიდაო**, მაგის კაცისაგან¹. ამნაირი მაგალითები სხვაც მოიპოვება ძველ ქართულში, მაგრამ მათი მოყვანა აღარაა საჭირო, ნათელია, რომ ძველად, სანამ წოდებითი ბრუნვა ჩამოყალიბდებოდა, მისი შინაარსის გამოხატვა ერთხანს წრფელობითს პქონდა დაკისრებული, შემდეგ — სახელობითს. სახელობითის გამოყენებაზე შეჩერდა ქართულის მონათესავე ენები მეგრულ-ჭანური და სვანური. წოდებითი სახელობითს იყენებს დღესაც რუსულში², გერმანულში და ბევრ სხვა ენაში. ამიტომ სრულებით არ არის მოულოდნელი, რომ ჩვენი სახელობითიც ერთ დროს წოდებითს გამოყენებინოს თავისი ფუნქციის შესასრულებლად.

4. სახელობითი „ვითარცა“-სთან ზოგიერთ გამოთქმაში

არის ბოლმე შემთხვევები, რომ წინადადებაში სახელს, რომელიც საერთო წესით წრფელობითს ბრუნვაში უნდა დაისვას, კავშირი **ვითარცა** უძღვის წინ, ეს სახელი ბუღამ სახელობითს ბრუნვაში გვევლინება; თითქოს იგი ამ **ვითარცა**-სთან ერთად მთელ ახალ (დამოუკიდებელ) წინადადებას წარმოადგენდეს. ამ წესმა გამონაკლისი არ იცის. ამიტომ აქ მცირე საილუსტრაციო შისალის მოყვანით დავამაყოფილებით.

უდიდესი იგი თქუენ შორის იყავნ მრწემ და წინამძღუარი იგი — **ვითარცა მსახური**, ლ. 22, 26. აქ რომ **ვითარცა** არ გვექონოდა, წინადადება ასე გაიმართებოდა: ...წინამძღუარი იგი (იყავნ) **მსახურ** (შდრ. უდიდესი იგი იყავნ მრწემ), სხვა მაგალითები:

და იქმნა იგი, **ვითარცა მკუდარი**, მრ. 9, 26. აქაც **ვითარცა** რომ არ გვექონოდა, **მკუდარი** წრფელობითში გადადგებოდა. და იქმნა იგი მკუდარ (შდრ. და იქმნა იგი **მონაზონ**, კიმ. I, 336, 18); იყავნ იგი შენდა, **ვითარცა ხარკის-მომჭდელი** და **მეწუერე**, მ. 18, 17. „ვითარცას“ გარეშე ეს წინადადება ასეთ სახეს მიიღებდა: იყავნ იგი შენდა **ხარკის-მომჭდელ** და **მეწუერე** (შდრ. იყავნ იგი თქუენდა **მსახურ**, მ. 20, 26 C; მ. 23, 11 C; მრ. 10, 43 C; იყავნ იგი თქუენდა **მონა**, მ. 20, 27; იყავნ ყოველთა **მონა**, მრ. 10, 44); რამეთუ იყენეს იგინი, **ვითარცა ზეცისა ანგელოზნი**, ხანძთ. 120, 24, თუ ეს

¹ 5. ამის შესახებ ზემოთ (გვ. 78—82); აგრეთვე ჩვენი წრფელობითი ბრუნვის საკითხი საკუთარ სახელებში: პლუკინის საბ. თბილ. საბ. სამასწ. ინსტ. შრომები, ტ. III, 1943, გვ. 277—278, 368, 2.

² ძველ რუსულს (სლავურს) პქონდა წოდებითისათვის საკუთარი ფორმა, მაგრამ შემდეგ დაკარგა იგი, ნაშთის სახით დღესაც იხმარება ძველბერძნული წოდებითის ფორმები. შდრ. სახელობითის ფორმა **дор**, მაგრამ წოდებითი: **дождь**.

„ვითარება“ არ გვექნებოდა, წინადადება ასე შეიძლება გამოთქმულიყო: რამეთუ იყენეს იგინი ანგელოზ ზეცის, ან: რამეთუ იყენეს იგინი ზეცის ანგელოზ; და იქმნის იგი. ვითარება ჰორლის-პირები, ზირაქ 43, 21. ვითარებას გარეშე იქნებოდა: და იქმნის იგი ჰორლის-პირებ (შლრ. და იქმნის იგი ზე დიდ, მ. 13, 32).

მეტად საყურადღებოა ამ მხრივ ერთი ადგილი, სადაც ორივენაირი ფორმები გვაქვს მოცემული (ვითარებათი და უმისთლ), ოღონდ ორ სხვადასხვა სახელთან კი: ვიქმენ, ვითარება რვალი, 1 კორ. 13, 1, მაგრამ: ხოლო ოდეს ვიქმენ მამაკაც, იქვე, 13, 12. პირველში ზემოთ ნაჩვენები წესის მიხედვით სახელობითია წარმოდგენილი (რვალი), მეორეში, იმავე წესისამებრ, წრფელობითი (მამაკაც).

5. სახელობითი ვითარების გარემოებად

სახელობითის ზოგიერთ ფორმას ახალ ქართულში ხანდახან შეუძლია ვითარების გარემოების ფუნქცია იკისროს. ჩვენ აქ მხედველობაში გვაქვს ისეთი გამოთქმები, როგორიცაა: ის დადუმებული იჯდა, თავჩაქინდრული მიდიოდა, გამალებული ჰამდნენ, ხმალამოწვდილი ეკვეთა მტერს და სხვა. როგორც ვხედავთ, აქ გვაქვს ვნებით გვარის მიმღოვების სხვადასხვა სახეები. ყველა ასეთ შემთხვევაში დაესმის კითხვა როგორ — სწორედ ვითარების გარემოების კითხვა: როგორ იჯდა? — დადუმებული იჯდა; როგორ მიდიოდა? — თავჩაქინდრული მიდიოდა; როგორ ეკვეთა მტერს? — ხმალამოწვდილი ეკვეთა მტერს; როგორ ჰამდნენ? — გამალებული ჰამდნენ. ასეთი კითხვები სრულიად ბუნებრივია ამ გამოთქმებისათვის და არაერთაზრს უხერხულობას არ იწვევს. შინაარსითაც „გამალებული ჰამდნენ“ ისეთივე ხანიათისაა, როგორც „გამალებით ჰამდნენ“; „დადუმებული იჯდა“ ისეთივე მნიშვნელობის გამოთქმაა, როგორც „მდუმარედ იჯდა“, ანდა „წყნარად იჯდა“. ამიტომ გამალებული და დადუმებული აქ ისე უნდა შეფასდეს, როგორც მათი ბადალი და მათ როლში გამოსული „გამალებით“ და „მდუმარედ“, ან „წყნარად“. ესენი კი სხვა არაფერია, თუ არა ვითარების გარემოება, რომ გამალებული, დადუმებული და მისთანა ფორმები წინადადებაში ვითარების გარემოების როლს ასრულებენ, ეს კარგად ჩანს ისეთი მაგალითებიდან, რომლებშიც ამნაირი ფორმების გვერდით იმავე ფუნქციის შესასრულებლად არის წარმოდგენილი უდავო მაგალითები ვითარების გარემოებისა, მაგალითად: გამალებული და ხარბად ჰამდნენ, გულამოსკენილი და გაბნეულ ტიროდა, ხმალამოწვდილი და უშიშად ეკვეთა მტერს და სხვა. ორი-ოდე ნიმუში ლიტერატურიდან:

ელგუჯა კი წყნარად, ჩუმად და პირმოკუშული იჭურვებოდა (ა. ყაზბეგი, თხზულებანი, 1948, ტ. I, გვ. 20, 8 ქვ.). აქ „და“ კავშირითაა შეერთებული „ჩუმად“ („წყნარად“) და „პირმოკუშული“. ცხადია, ავტორს ისინი წინადადების ერთნაირ წევრებად ესმის და ერთნაირად ებურობა მათ, ორივეს ვითარების გარემოებად თვლის, ვინაიდან ორივე ერთნაირად არის

დაკავშირებული **ზმნასთან** და არა წინადადების რომელიმე სხვა წევრთან. კიდევ:

ქალი მისდევდა გამარჯვებულებს **პირმოკუმული** და **გაფითრებულის სახით** (იქვე, 37, 11). აქ „პირმოკუმული“ პირველ ადგილას არის მოქცეული და ისეთსავე წევრად მიაჩნია ავტორს, როგორც „გაფითრებულის სახით“. ე. ი. ვითარების გარემოებად, რადგანაც აქაც ეს სიტყვები შემასმენელთანაა დაკავშირებული (პირმოკუმული მისდევდა) და უპასუხებს ერთადერთ კითხვას: **როგორ?** კიდევ:

ის მიდიოდა ჩქარა და **გაქანებული** (იქვე, 72, 24); შეუწყვეარ თვალს, უმეველია, ქვისგან გამოკვეთილი ეგონებოდა, ისე **გაუნძრევლად** და **გაღმობრილი** იდგა (იქვე, ტ. II, 19, 5); რამდენადაც მურთუზა **მადიანად** და **გამგელბული** სქამდა, იმდენად იმის მეგობარი ხელს არაფერს ჰკიდებდა (იქვე, 96, 11). აქაც საესებით ერთნაირ წევრებადაა გაგებული „მადიანად“ და „გამგელბული“, ორივე მხოლოდ ზმნასთანაა დაკავშირებული, ორივე უპასუხებს კითხვას — **როგორ**, ამიტომ ორივე ვითარების გარემოებაა. აქ შეუძლებელია, რასაკვირველია, „მადიანად“ ვითარების გარემოებად დავტოვოთ და „გამგელბული“ სხვა წევრად ჩავთვალოთ (განსაზღვრებად, პრედიკატულ განსაზღვრებად თუ სხვად). ეს მაგალითი მოგვაგონებს ჩვენ მიერ ზემოთ მოყვანილ ნიმუშს: „სტუმრები **გამალბული** და **ხარბად** ჰამდნენ“. ორივეგან ერთნაირი ვითარებაა: „გამალბული“ (შ. არავც.) და „გამგელბული“ (ა. ვახტ.) წინადადების საესებით ერთნაირი წევრებია, ორივე ვითარების გარემოებაა.

სხვა მაგალითები კიდევ:

თუმცა წყნარის **ოხვრით**, მაგრამ **გახარებული** წავიდოდა ქალბატონის ბრძანების აღსასრულებლად (იქვე, 317, 1); ის მიდიოდა წყნარად და **დაფიქრებული** (იქვე, 355, 12); ის მიდიოდა **გაჩქარებული**, **მგლურად** და **პირზედ** ხვრთქლი გადასდიოდა (იქვე, 392, 16). აქ, მართალია, ჩვენთვის საინტერესო სიტყვები „და“ კავშირით არაა შეერთებული, მაგრამ, ექვი არაა, ისინი ერთნაირი წევრებია: ორივე შემასმენელთანაა დაკავშირებული (ის მიდიოდა გაჩქარებული, ის მიდიოდა მგლურად). ორივეს დაესმის ერთადერთი კითხვა **როგორ**, ამიტომ ორივე ვითარების გარემოებაა.

ასეთივეა აგრეთვე შემდეგი მაგალითიც:

კარგა ხანი იჯდა ისე **გაჩუმებული**, **ხმამოუღებლად** (იქვე, 388, 8 ქვ.).

აქ წარმოდგენილ მაგალითებში **უდავო** ფორმა ვითარების გარემოებისა და **ხადავო** ფორმები (გამგელბული, დაფიქრებული და სხვა) ერთ წინადადებაში იყო მოცემული. ერთმანეთის გვერდით, რომელნიც შეერთებული იყვნენ ან „და“ კავშირით, ან უკავშიროდ, პაუზით (წერაში მძიმით).

მაგრამ ასეთი წყვილი ფორმები გვევლინება სხვადასხვა ზმნასთან და სხვადასხვა ადგილას. მაგალითად:

შე **გაშტერებით** შეეყურებდი მის არეულს და უსიამოვნო სახეს (იქვე, 201, 7), მაგრამ: შე **ვიჯექ** **გაშტერებული**, **დაბნეული** და ხმა ვერ ამომელო

(იქვე, 201, 24). ნათელია, რომ გაშტერებით და გაშტერებული აქ ერთი შინაარსით არის ნახმარი.

ინტერესმოკლებული არ იქნება აღვნიშნოთ, რომ საესეებით შესაძლებელია აქ წარმოდგენილი წყვილ-წყვილი ამხსნელი სიტყვების (ვით. გარ.) გადაადგილება ისე, რომ მათი შინაარსი ოდნავადაც არ შეიცვალოს: გამგელებული და მადიანად სკამდა, ისე გადმოსრული და გაუნძრევლად იდგა, ის მიდიოდა დაფიქრებული და წყნარად და სხვა. ა. ყაზბეგსაც ხან სახელობითში დასმული პიმღობა აქვს წინ გადმოტანილი (გაწუმებული, ხმაამოუღებლად; პირმოკუშული და გაფიქრებულის სახით), ხანაც ვითარებითში დასმული ზმნიზედა (მადიანად და გამგელებული; გაუნძრევლად და გადმოსრული). ამ მხრივაც სრულიად გაიგივებულია ეს უდავო და სადავო ფორმები.

ყველაფრიდან ცხადია, რომ გამგელებული, გაჩქარებული, პირმოკუშული და მისთანა ფორმები არ შეიძლება განსაზღვრებად ჩათვალოს, რადგან, როგორც ვნახეთ, ეს ფორმები უშუალოდ ზმნის უკავშირდება, მას ერთვის, მასთან ერთად ჰმნის სინტაგმებს: გამგელებული სკამდა, გაჩქარებული მიდიოდა, პირმოკუშული მისდევდა. ესენი არ შეიძლება განსაზღვრება იყოს, რადგან განსაზღვრება სახელს ახლავს. ესენი კი მხოლოდ ზმნებთან შეიძლება იყოს.

ზოგჯერ სამეცნიერო ლიტერატურაში კომპრომისზე მიდიან. ეძებენ რაღაც საშუალოს გარემოებასა და განსაზღვრებას შორის და ასეთ ფორმებს პრედიკატიულ განსაზღვრებას უწოდებენ (Предикативное определение, Das Prädikatsattribut)¹. რუსული ენის ზოგიერთ გრამატიკაში პრედიკატიული განსაზღვრების ნაცვლად ხმარობენ ტერმინს „დამატებითი შემასმენელი“ (Дополнительное сказуемое), ხოლო სათანადო წინადადებას „ორშემასმენელი“ წინადადებას² უწოდებენ.

მართალია, ისეთ ფორმებში, როგორიცაა გამალებული, გამგელებული, გაჩქარებული, პირმოკუშული და სხვა, არის რაღაც ისეთი, რაც განსაზღვრებას მოგვაგონებს. მაგრამ საერთოდ თავისი შინაარსით, იმ როლით, რომელსაც ისინი წინადადებაში ასრულებენ, ეს ფორმები ყველაზე ახლოს ვითარების გარემოებასთან დგანან და არ იქნება ურიტო ვითარების გარემოებადაც მოვსათოთ.

ჩვენ შეგნებული გვაქვს, რომ ამ გავებას ახლავს ზოგიერთი დაბრკოლება, როგორიცაა ანაირი სიტყვების მრავლობითში დასმის შესაძლებლობა: დადუმებულნი ისხდნენ, ხმალაშოწვდილნი ეკეთენ... (ისინი მიდიოდნენ ჯგუჟად, გაწუმებულნი, დახოცილნი, ა. ყაზბ. II, 300, 3 ქვ.), ხანდახან მრთხრობითში გადასვლაც (გაოკებულმა უცებ მოიხედა) და ზოგი სხვა, მაგრამ, ჯერ-ერთი, მრავლობითში დასმული ფორმები, კაცმა რომ-თქვას,

¹ В. И. Шендеев, Грамматика немецкого языка, 1952, стр. 258-262.

² იქვე, стр. 259.

არცაა ყოველმხრივ გამართული, მერმე: ისინი თამამად შეიძლება შეიცვალოს ისევ მხოლოდითი და წინადადება ოდნავადაც არ დაზიანდეს; მესამე: ამნაირი ფორმების ახსნა არ გაჭირდებოდა.

უფრო ნაკლებად შეიძლება ის შემასწავლელისათვის დაგვეკაფშირებინა.

ასეა თუ ისე, ერთი ცხადია: **გამაღებული, გამგელებული, თავჩაქინდრული, გაჩქარებული** და მსგავსი ფორმები **ჟველაზე მეტად** ვითარების გარემოებას უახლოვდება, ვიდრე წინადადების რომელიმე სხვა წევრს (განსაზღვრებას და სხვ.). ამიტომ ასეთ ფორმებს, ემიეორებთ, შეიძლება ისევ გარემოება ვუწოდოთ¹.

ახალი ქართულის ამ საინტერესო საკითხზე აქ იმიტომ შევჩერდით, რომ მისი სათავე ჩვენ ძველ ქართულშივე გვეგულება. ძველ ქართულშიც არის მთელი რიგი შემთხვევები, როცა სახელობითში დასმული სახელი ვითარების გარემოებას უნდა გამოხატავდეს. დავსძენთ აქვე, რომ ასეთ სახელად, როგორც ახალ ქართულში, ჩვეულებრივ ვნებითი გვარის მიმდევრები გვევლინება (იღ და უღ სუფიქსიანი).

აქ დავასახელებ რამდენიმე მაგალითს:

ალ-თავის-იქცია იონათან ტაბლისა მისგან გულის-წყებით, **განრისხებული** გამოვიდა და არა ჰამა პური, 1 მეფ. 20, 34. ფორმას **განრისხებული** აქ დაესმის კითხვა: **როგორ (ვითარ)**, ბიბლიის თბილისურ გამოცემაში ეს ადგილი ასეა წარმოდგენილი: და აღხლტა იონათან რისხვითა გულის-წყრომისათა ტრაპეზისაგან და არა ჰამა პური. „გულის-წყებით“ და „განრისხებული“ აქ შეცვლილია იმავე შინაარსის, ოლონდ სხვანაირი ფორმის გამოთქმით: „რისხვითა გულის-წყრომისათა“. ეს უკანასკნელი მსაზღვრელი (გულის-წყრომისათა) რომ არ ყოფილიყო, გვექნებოდა **რისხვით**: აღხლტა იონათან **რისხვით**. „რისხვით“ კი სუფთა ვითარების გარემოებაა, მაშასადამე, ვითარების გარემოება უნდა იყოს აგრეთვე **განრისხებულიც**. რუსულ თარგმანშიც კარგად ჩანს აღნიშნული სიტყვის ჩვენ მიერ წარმოდგენილი მნიშვნელობა: И встал Ионатан из-за стола в великом гнѣвѣ и не оидала. ბოლოს, დავუმატებთ, რომ „განრისხებულის“ გვერდით არის მოცემული უდავო ფორმა ვითარების გარემოებისა „გულის-წყებით“, სხვა მაგალითები:

თუალ უფიან და **განჩაბებული** ზედავს კაცსა ვისზე ერთსა უცხოსა, თეკლ. 95, 31 (გარიანტით: **განლიგებული**); და რაფანს ილოცვიდა ეზრა მით აღსაარებითურთ და გოდებითა დიდითა, **დავრდოშლი** იღვა პირსა ზედა ქუეყანისასა, 2 ეზრა, 8, 38. „დავრდოშლი იღვა“-ს შესატყვისი რუსულად ასეა თარგმნილი: распрощаться (на земле). იგივე მეორდება სხვაგანაც: და რაფანს თაყუანის-სცა ეზრა აღსაარებითურთ. ამით და გოდებითა

¹ ი. იმნაიშვილი, შედგენილი შემასწავლელი ქართულში: პუშკინის სახ. თბილ. საბ. ბედ. ინსტიტუტის შრომები, ტ. V, 1948, გვ. 211—212; ლ. კეკელიძე, წინადადების წევრები ქართულში, 1934, გვ. 3.

დიდიოთა, **დავრდოშილი** იღვა პირსა ზედა ქუეყანისასა, 1 ეზრა, 10, 1; მაშინ გამოვიდა წმიდა იგი **მხიარული** და სიხარულით იტყოდა, პარხ. 1163, გამოვიდა **მხიარული**, იტყოდა **სიხარულით**, **მხიარული** და **სიხარულით** აქ ერთნაირ წიგნებად არის წარმოდგენილი, ორივე ვითარების გარემოება.

...ხოლო რაგამს ესმა ესე მამასახლისსა, მწრაფლ **განკარგებული** მირბიოდა და დავიარდა წმიდასა მას გუამსა ზედა, იქვე, 1244; ანუ ვინ არა შთაიციუს გლოვად და დაადგრეს უტყუად **განცვრებული**, იქვე, 561a; მიუგებდა **განკარგებული** შიშით და ეტყოდა მას, იქვე, 390a; და მყის აღიბილნა ზეცად და **განკარგებული** დაეცა, იქვე, 662b. **განკარგებული** დაეცა მასუბია კითხვაზე: **როგორ (ვითარ) დაეცა?** ...დაუტევა (გუამი იგი) და **ზარგანჭდილი** წარვიდა სახილ თჳსა, იქვე, 843b. **ზარგანჭდილი** წარვიდა = **შეშინებული** წარვიდა, ე. ი. როგორ (ვითარ) წარვიდა; შეიპყრა იგი შიშმან და ძწოლაჲმან და **განცვრებული** დაშთა იგი უტყუად, რამეთუ ვერ შეუძლო სიტყვს-გებად, იქვე, 937b. „**განცვრებული**“ და „**უტყუად**“ აქ ორივე ვითარების გარემოება.

ამნაირად, ზემოთ განხილულ სპეციფიკურ გამოთქმებში სახელობითში დასმული მიმღეობა (ვნებიითი გვარისა) ვითარების გარემოების ფუნქციას უნდა ასრულებდეს.

სახელობითი ბრუნვის ასეთი ფუნქცია უცხო არ უნდა იყოს თანამედროვე ქართულის კილოებისათვის. ასე, მაგალითად, გურულში ხშირია ასეთი გამოთქმები; ასე **წაკვრა-წაკვრა** საქმე არ გაკეთდება. **წაკვრა-წაკვრა** ნიშნავს: ცოტა-ცოტათი, ნელ-ნელა, დროგამოშვებით, ხელის ერთი **წაკვრით** (მუშაობას)¹.

ასეთივეა კიდევ შემდეგი გამოთქმები: **ძალიანი** შეეშინა, რაც შეეხება ისეთ გამოთქმებს, როგორიცაა: „**ძალიანი** ავად არის“, „**მაგარი** ავად იყო“ და სხვა, აქ სახელობითისეული ნიშნის არსებობა შეიძლება სხვაანაირად იხსნას.

6. სახელობითი დროის გაკვეთიებად

იშვიათად სახელობითი დროის გარემოებადაც შეიძლება მოგვევლინოს. მაგრამ ასეთი შემთხვევები უმთავრესად ახალ ქართულში გვაქვს. ჩვენ აქ სახეში გვაქვს ისეთი გამოთქმები, როგორიცაა: ორი **დღე** იყო ქალაქში, სამი **წელიწადი** ცხოვრობდა სოფელში, იქ დიდი **ხანი** გაჩერდა, მუშაობამ ორი **საათი** გასტანა და სხვა. ამნაირი გამოთქმები ხშირია დღეს ჩვენს ენაში, განსაკუთრებით ცოცხალ სალაპარაკო ენაში, კილოებში. მაგრამ ამნაირი ფორმები არ ითვლება სალიტერატურო ქართულის ნორმად, ამათ ნაცვლად დღეს სალიტერატურო ენა მიცემითს მიმართავს და სწორედ ის ითვლება

¹ ამ საკითხს უფრო დაწვრილებით შესწავლა ესაჭიროება, რასაც აქ, ცხადია, ვერ შევძლებთ.

ნორმად, მაგალითად: ორ დღეს იყო ქალაქში, სამ წელიწადს ცხოვრობდა სოფელში, იქ დიდხანს გაჩერდა, მუშაობამ ორ საათს გასტანა და სხვა. აღსანიშნავია, რომ დროის ზმნიშედის საწარმოებლად შეიძლება გამოყენებულ იქნეს შიკშიშის, ნათესაობის, მოქმედებებისა და ვითარებების ფორმები, მაგრამ **სახელობითისა**, მოთხოვნიებისა და წოდებების ფორმები კი სრულიად გამოირიცხება¹.

ამიტომ ბუნებრივია, ექვსი თვალთ შევხედოთ ზემოთ მოყვანილ ფორმებს, სახელობითში რომ დგანან (იქ სამი წელიწადი ცხოვრობდა).

რალაც ამის მსგავსი ძველ ქართულშიც გვაქვს. ძალზე იშვიათად იქაც მოიპოვება შემთხვევები, როცა თითქო სახელობითში დასმული სახელი (უმთავრესად დროის აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები — წელი და სხვა) დროის გარემოებად არის გამოყენებული. ასეთად არის მიჩნეული წელი შემდეგს წინადადებაში: იყოს **შჯღი წელი** სიყმილი (დაბ. 41, 27)². მაგრამ ენა ყოველმხრივ ცდილობს აიკეთინოს ასეთი გაგებით ხმარება ამ სიტყვისა და მას იქვე ქვემდებარედ წარმოგვიდგენს: აჰა **შჯღი წელი** მოვლენ, დაბ. 41, 29; მოიწინენ **შჯღი წელი** სიყმილისანი, იქვე, 41, 30 და სხვა.

მსგავსი მაგალითია აგრეთვე შემდეგიც:

აჰა ესერა **ესოდენი წელი** გმონე შენ და არასადა მცნებასა შენსა გარდაჲჲედ, ლ. 15, 29 D. ასეთი წაკითხვა გვაქვს ჯრუჰის ხელნაწერში, მაგრამ იქვეა მოცემული ამ იშვიათი შემთხვევის ასარიდებლად ორი გზა:

ერთში წელი ქვემდებარედ არის წარმოდგენილი და გარკვეული უხერხულობა ამით მოხსნილია. ეს გზა არჩეული აქვს ადიშის ხელნაწერს: ესე **რადეჯანი წელი** არიან, ვინათჲან გმონე შენ და არასადა გარდაჲჲედ მცნებათა შენთა.

მეორეში იგივე წელი პირდაპირ დამატებადაა აღებული და ძველი ქართული სათვლის ჩვეულებრივი მდგომარეობა გვაქვს: აჰა ესერა **ესოდენი წელი გმონე** შენ, ეს გზა პარხლის ხელნაწერს აქვს აღებული. წელი მრავლობითშია დასმული, ამიტომ ის სათანადო ნიშნითაცაა წარმოდგენილი ზმნაში (გმონენ). ამ უკანასკნელი წაკითხვის საფუძველზე შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ D-ს წაკითხვაშიც წელი პირდაპირი ობიექტია, ოღონდ მხოლოდობითში დასმული, რის გამოც პირდაპირ არა ჩანს მისი რიცხვის შეთანხმება ზმნასთან. მაგრამ, როგორც უნდა იყოს, „ესოდენი წელი გმონე“ შეიძლება კაცმა ისე გაიგოს, რომ წელი დროის გარემოებად მიიჩნიოს. სრულიად აზნაირი წაკითხვა აქვს დაცული აგრეთვე ტბეთისა (B) და მესტიის (M) ოთხთავებს.

ჩვენი აზრით, აზნაირი შემთხვევა არ უნდა გვექონდეს ამ მაგალითში: დავშუერ გზისა შისგან და განვისუენე **დღე ერთი** ოდენ, ი. ჯავ. აღწ. 189,

¹ ა. შანიძე, გრამატ. საფუძვ. გვ. 608.

² ა. კიზირია, ადგილისა და დროის გარემოება ძველ ქართულში: იბერ.-კავკ. V, 1953, გვ. 114.

35. როცა ამას ვამბობთ, ჩვენ მხედველობაში არა გვაქვს ის გარემოება, რომ დღე წრფელობითი ბრუნვის-ფორმით არის მოცემული: დღე სახელობითიც შეიძლება იყოს. სახელობითს უჭერს მხარს აქ მსაზღვრელი ერთი, ჩვენთვის ამ ერთი-ს ფორმა გვემჩვენება: აქ უნდა ყოფილიყო არა ერთი, არამედ ერთი: დავუშუროთ გზისა მისგან და განვიხილოთ დღე ერთ ოდენ. საქმე ისაა, რომ როცა დღე ახლავს რიცხვითს სახელს, ან რიცხვითი სახელით განსაზღვრულ არსებობის სახელს, ორივე სახელი (არსებითი და რიცხვითი) წრფელობითში დგას, ის არ შეიძლება სახელობითში იდგეს, მაგალითად: იყო ვითარ ორ ათას ოდენ, მრ. 5, 13 C; იყო ვითარ ექუს უამ ოდენ, ლ. 23, 44 C; დასხდა კაცები იგი რიცხვით ვითარ ხუთ ათას ოდენ, ი. 6, 10; არა შორს იყვნეს ქუეყანასა, არამედ ორას წყრთა ოდენ, ი. 21, 8 და ბევრი სხვა. ამიტომ „დღე ერთი ოდენ“ შეცთომად მიგვაჩნია და აქ დროის გარემოებას ისევ წრფელობითი უნდა გამოხატავდეს, როგორც ეს მიღებული იყო ძველ ქართულში (ნ. ზემოთ, გვ. 649—653).

რაც შეეხება ისეთ შემთხვევებს, როცა ასეთი სიტყვები (წელი, დღე, თთუშ) „დაყო“ ზმნასთან გვაქვს, აქ ეს სიტყვა წმინდა ბირდაბირი დამატებაა და დროის გარემოებაზე შეუძლებელია ლაბარაქი¹.

მწუხრი და მიმწუხრი, როგორც სხვაგან გვაქვს აღნიშნული², წარმოშობით ნათესაობითის ფორმები უნდა იყოს და არა სახელობითისა (მწუხრი-ის → მწუხრი).

¹ შდრ. ა. კი ბ რ ი ა, დასახელებული ნაშრომში, სადაც დროის გარემოებადაა მიჩნეული წელი ასეთ წინადადებაში: „წმიდამან ნინო დაყო ექუსი წელი“ (გვ. 144).

² ი. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, ძველ ქართულში დროის გარემოების გამოხატვის ზოგიერთი საშუალებისა და „ვეფხისტყაოსნის“ ერთი ადგილის წაკითხვისათვის: „კომენტური აღზრდისათვის“, № 2, 1957, გვ. 75—76.

თავი მისამი

მოთხრობითი გრუნის ფუნქცია

მოთხრობითი გრუნვა სპეციფიკური ქართველური და სხვა იბერიულ-კავკასიური ენების ბრუნვაა. ეს ბრუნვა უცხოა ინდოევროპული, სემიტური და სხვა ჯგუფებს ენებისათვის. იმ ფუნქციას, რომელიც მოთხრობითს (ერგატივს) ხსენებულ ენებში აკისრია, ინდოევროპულსა და სხვა ენებში სახელობითი ასრულებს. ამიტომ მოთხრობით-გრუნვიანი კონსტრუქცია, ე. წ. ერგატიული კონსტრუქცია ქართველური ენებისა და, საერთოდ, იბერიულ-კავკასიური ენების კონსტრუქციაა.

მიუხედავად ამისა, იყო დრო, როცა მოთხრობითი ქართულ ბრუნვათა რიგში არ შეჭმუნდათ, მას სახელობითის ერთ-ერთ სახეობად თვლიდნენ (მაჯიო, ფატერი, შანშოვანი, მ. ბროსე, დ. ჩუბინაშვილი). დიდი ბრძოლის გადახდა იყო საჭირო, რომ ამ სპეციფიკურ ქართულ ბრუნვას ქართულ ბრუნვათა შორის ეპოვა ადგილი. მაგრამ ამის შესახებ აქ არაფერს ვიტყვი, რადგან სამეცნიერო ლიტერატურაში ყველაფერი ეს კარგად არის ცნობილი¹.

ქართულში მოთხრობითს ერთადერთი ფუნქცია მოეპოვება, ის მხოლოდ ქვემდებარეს გამოხატავს. მაგრამ ქვემდებარეს გამოხატავს არა ყოველთვის და არა ყოველ ზმნისთან, აქ ორი შეზღუდვა არსებობს: ა) მოთხრობითი ქვემდებარეს გამოხატავს მხოლოდ გარდამავალ ზმნებთან და ბ) ამასაც მხოლოდ II სერიის მწკრივებთან. მაშასადამე, გარდაუვალ ზმნებთან მოთხრობითის ხმარება შეუძლებელია; შეუძლებელია მისი გამოყენება აგრეთვე II სერიის გარდა რომელიმე სხვა მწკრივთან (თუნდაც გარდამავალ ზმნებთან).

შეგოულსა და ქანურში მოთხრობითს უფრო ფართო ანპარჩხი აქვს მოპოვებული: მეგრულში მოთხრობითს II სერიის ყველა ზმნა მოითხოვს — გარდამავალიც და გარდაუვალიც (მონადირეკ დაყვილუ ირემი, მაგრამ: მონადირეკ ქემორთუ, მონადირეკ დოღურუ); ქანურში მოთხრობითი მხოლოდ და მხოლოდ გარდამავალ ზმნებს მოეპოვებათ, ოღონდ ყველა სერიის მწკრი-

¹ Г. Шухардт. О пассивном характере переходного глагола в кавказских языках: краткий: Мотивная конструкция предложения, 1950, გვ. 46 — 51 და სხვა; ა. ნიქოზაძე, რატომ არის აუცილებელი ბრუნვათა რიგის შეცვლა ქართულში? („ხალ სკოლისათვის“, № 3, 1928, გვ. 164—166).

ვებთან (ავეჯიქ სვილუმს მსქვერი, ავეჯიქ დოჟვილუ მსქვერი, ავეჯიქ დოჟვილუდორენ მსქვერი)¹.

აქ, როგორც ვხედავთ, ზემოთ აღნიშნული ორი შეზღუდვიდან ერთ-ერთი მოხსნილია, ერთია ძალაში: მეგრულში მოთხრობითი იხმარება ყველა ზმნასთან მხოლოდ II სერიის ფორმებში; ქართულში იგი გვხვდება მხოლოდ გარდამავალ ზმნასთან, მაგრამ ყველა სერიის ფორმებში.

ქართულში, როგორც ვთქვით, მოთხრობითი მხოლოდ გარდამავალ ზმნებთან იხმარება და ისიც მხოლოდ II სერიის მწკრივებში.

ასე იყო ეს ძველ ქართულშიც. მაგალითები:

მხ. რიცხვი

კაცმან ვინმე დაასხა ვენაჯი, მრ. 12, 1; მამამან შენმან დაკლა ზუარაქი იგი ჭამებული, ლ. 15, 27; ჰრქუა იესუს დედამან მისმან, ი. 2, 3; დამან ზემმან მარტომ დამიტევა მე მსახურებად, ლ. 10, 40; შეირთოს ცოლი მისი ძმამან მისმან, მ. 22, 24; ყოველმან ხემან კეთილმან ნაყოფი კეთილი გაშოილის, ხოლო ხემან ხენმან ნაყოფი ხენეში გამოილის, მ. 7, 17.

მრ. რიცხვი

აქაც ორგვარი მრავლობითი გვაქვს: თანიანი და ებიანი. თ-(ა) რიცხვსაც გამოხატავს და ხუთში ერთ-ერთ ბრუნვასაც უჩვენებს, ებ კი მხოლოდ რიცხვს აღნიშნავს, ბრუნვის ნიშანი მან ცალკე ერთვის. პირველი ფორმა გაბატონებულია ძველ ქართულში, მეორე — იშვიათია; პირველი ყოველთვის ითანხმებს ზმნას ძველ ქართულში, მეორე იშვიათად. მოვიყვანოთ ორიოდ მაგალითი ორივეს შესახებ.

თანიანი მრავლობითი

იცნეს იგი კაცთა მათ მის აღგილისათა, მ. 14, 35; მამათა თქუენთა ჭამეს მანანად, ი. 6, 49; პოვეს ეგრე, ვითარცა დედათა მათ თქუეს, ლ. 24, 24; მიუვლინეს დათა მისთა იესუს, ი. 11, 3; ჰრქუეს მას ძმათა მისთა, ი. 7, 3; იხილეს მწიგნობართა მათ და ფარისეველთა, მრ. 2, 16.

ებიანი მრავლობითი

ა) ებიანი მრავლობითი ითანხმებს ზმნას რიცხვში:

ხოლო ხელისაგან ზრახვა-ყვეს ყოველმან თესლეზმან ერისამან და განიყვანეს იგი ზარეშე ქალაქსა დაშჯად, PQ, 71, 17; პარხ. 112 ხ; ამისთჳს, რამეთუ ჰურიათა ყრმებმან ვითარცა ისმინეს წინაწარმეტყუელებად, პარხ. 93 ა.

¹ ა. ჩიქობავა, ერვადიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, 1948, გვ. 1—2.

ბ) ებიანი მრავლობითი ვერ ითანხმებს ზმნას რიცხვში:

ცხენებმან მათმან დაფარნა ბორცუნი, ივლით 16, 3; დედებმან თქუა, იერ. 44, 19; ანავ-იღვა კაცებმან მან, ი. 6, 10 C; კაცებმან მან ვითარცა იხილა სასწაული იგი, ი. 6, 14 C.

ასეთია მოთხრობითის ერთადერთი ფუნქცია.

მოთხრობითი შედის კომპოზიციის I შემადგენელ ნაწილად სიტყვაში ერთმან + ერთი, მაგალითად: და არა უთხრეს ერთმანერთსა საღმრთოთა თჳსი, რამეთუ ჰრცხუნოდა ერთმანერთისა თხრობად გულის-თქუმათ თჳსი, დანიელ, 13, 10 — 11; და ჰრქუა ერთმანერთსა, იქვე, 13, 13.

ამნაირი კომპოზიტი ეს ერთადერთია.

რადგანაც ერგატიული კონსტრუქცია მხოლოდ ქართველური (და სხვა რიულ-კავკასიური) ენების კუთვნილებაა და იგი უცხოა, მაგალითად, ინდო-იბერიკობული ენებისათვის, ამიტომ აღვნიშნავთ, რომ ზოგჯერ ამ ენებიდან თარგმნისას (განსაკუთრებით მაშინ, როცა მთარგმნელი არაქართველია) ამ კონსტრუქციის დარღვევას.

დარღვევა ორი მიმართულებით ხდება:

ა) მოთხრობითი იხმარება გარდაუვალ ზმნასთან;

ბ) მოთხრობითი არ იხმარება გარდაუვალ ზმნასთან, აქ ჩნდება სახელობითი ბრუნვა, რომელიც ასეთი შემთხვევებისათვის ერთადერთია ინდო-ევროპულ ენებში.

პირველის მაგალითი განსაკუთრებით ხშირია სომხურიდან ქართულად ნათარგმნ ძეგლებში¹. აი რამდენიმე მაგალითი: ხოლო ძეგან მეფისამან და ნახაბართა — შეიღებმან, რომელნი მძევლად ჰყვანდეს, ერჩდეს მას და არა შთაყარნეს ივინი ზღუასა, ვითარცა ებრძანა მათთჳს, ლიტ. ურთ. 73, 4.

მოთხრობითის ხმარება გარდაუვალ ზმნასთან შეიძლება ყოველთვის ამ ნიადაგზე არ აიხსნებოდეს. მაგალითად: მანვე მეოტი რისხვისაგან ძმისა მართალი წარმოუძღუა და მოიყვანა ეზასა წრფელსა, სიბრძ. 10, 10. არა გვეგონია, მოთხრობითი აქ მეორე, მომდევნო ზმნის (მოიყვანა) გამო იყოს ნახბარი, ვთქვათ, ისე, დღესაც რომ ხშირად გვხვდება ჩვენს ენაში: იმ კაცმა ადგა და უთხრა². აქ, ჩვენი აზრით, საქმის ვითარება უბრალოდ აიხსნება: მოყვანილი მუხლის წინ და შემდგომ მთელი რიგი მუხლები იწყება სწორედ ასე: მანვე... დაიკვა, 10, 1; მანვე... იცნა, 10, 5; მანვე... იცნა, 10, 6; მანვე არა დაუტყუა, 10, 13. ასეთ შემთხვევაში „მანვე... წარმოუძღუა“ ერთგვარი ინერციის შედეგია.

მეორე სახის მაგალითია:

ვითარცა იხილა, რამეთუ წმიდაჲ პეტრე განისუენა, PO, 99, 19.

¹ საფუძვრებელია, მთარგმნელი სომეხი იყო, რომელმაც ქართული ენა ისე კარგად არ იცოდა.

² ვ. თ. ლ. უ. რ. ა., სინტაქსური ანალოგიის ერთი შემთხვევა ქართულში დიალექტების შიგნით: ჩვენი შეცნობები, პნ 1, 1923.

თავი მეთხუთსი
მეცხეეტი ბრუნის ჟანაჟი

მიცემითი ქართულ ბრუნეთა შორის ერთ-ერთი უძველესი ბრუნვაა.
ამიტომ მისი ფუნქციებიც ნაირ ნაირია.

1. მიცემითი ქვემდებარად

რაკი გარდამავალ ზმნებთან III სერიის მწკრივებში სახელობითში დასმული სახელი პირდაპირ დამატებად მივიღეთ, ცხადია, მიცემითში წარმოდგენილი ფორმა ქვემდებარედ უნდა ჩავთვალოთ. შინაარსით ეს სავსებით გამართლებულია: მიცემითში დასმული სახელის ფუნქცია წარმოადგენს I და II სერიის სათანადო სახელთა ფუნქციების პირდაპირ გაგრძელებას. სახელობრ, რა ფუნქციაც აქვთ ფორმებს **კაცი** და **კაცმან** ამ წინადადებებში: **კაცი** ჰპოვებს სახლს, **კაცმან** პოვა სახლი, იგივე ფუნქცია აქვს ფორმას **კაცსა** ამ წინადადებაში: **კაცსა** უპოვიეს სახლი. **კაცი** ჰპოვებს, **კაცმან** პოვა და **კაცსა** უპოვიეს ერთ ხაზზე ძევს და მათი ფუნქციების სხვადასხვაგვარად შეფასება შეუძლებელია.

მიცემითის ეს როლი ღლეს უფრო მტკიცეა. ღლეს მიცემითის ასეთ როლს, მისი მნიშვნელობის გარდა, ფორმაც სავსებით ადასტურებს. რაკი მიცემითის შინაარსი აქტიური გახდა და წინა პლანზე იქნა წამოწეული, მას მხარი დაუჭირა ფორმამაც: ზმნა მასში დასმული სახელის მრავლობითობას აღნიშნავს: **კაცს** უპოვია სახლი, მაგრამ **კაცებს** უპოვიათ სახლი. შდრ. ამას: **კაცს** უპოვია სახლი, მაგრამ: **კაცს** უპოვია სახლები.

ძველ ქართულში კი, როგორც ვნახეთ, ზმნა სწორედ სახელობითში დასმული სახელის მრავლობითობას აღნიშნავდა, მიცემითში დასმული სახელი კი უძლური იყო ზმნაში. თავისი მრავლობითობა აღენიშნა. მიუხედავად ამისა, მისი შინაარსის აქტიური ხასიათი იმდენად ნათელია და იმდენად აშკარად გვესახება იგი I და II სერიის ზმნებთან წარმოდგენილი სათანადო სახელების ბუნებრივ და პირდაპირ გაგრძელებად, რომ ამ ფორმის ქვემდებარედ აღიარება აუცილებელი ხდება. დავიმოწმოთ რამდენიმე მაგალითი:

არასადა ეგრე ვის უთქუამს **კაცსა**, ვითარ მას **კაცსა**, ი. 7, 46 C; შეღლეს მიშობიე შენ, ფსალმ. 2, 7; ხოლო თქუენ, ვითარცა ქუაბი ავაზაკთაჲ, გიყოფიეს, ეესტ. 170, 30; ანგელოზთა მისთა უბრძანებრიეს შენთჲს დაცვად შენდა, ლ. 4, 10; სულგრძელებასა ღმრთისასა თავს-უდებრიეს დათმენად უწყესოთა **კაცთა** მღდელთაჲ, ხანძთ. (ისტ. კრესტ. 238, 6); რაჲ ბოროტი უქმნიეს,

ამაზ, ლ. 23, 22; მოცულუნა წმიდასა მას ეპისკოპოსსა საზრდელი, შუშ. 155, 7; ხოლო ესე ასული იბრაჰიმისი იყო, რომელი შეეკრა ეშმაკსა, ლ. 13, 16; მამაზა მისსა დაემარბა სიტყუად ესე, დაბ. 37, 11; ვიდრე არღი ეყივნა ქათამსა, მოქც. (ისტ. ქრესტ. 277, 20); რომელთა შფოთისა შინა კაცი ეკლა, მრ. 15, 7; სამოსელი ოდენ განეკეთა მახულსა, ამონ. 216, 9; ცოლსა მისსა წარედო ყოველი მონაგები თჳსი, კიმ. I, 327, 16; და მას სხუად ზრახვად გულსა მოეცადა, შუშ. 155, 37.

მიცემითი ბრუნვის ნიშანი ყველა განხილულ შემთხვევაში არის გაერცობილი ხა (თა) და არასოდეს მარტივი ს (თ), თუ, რასაკვირველია, ადამიანის სახელი, ან ნაცვალსახელი არაა. ადამიანის სახელსა და ნაცვალსახელებს კი მხოლოდ ს ეკნებათ.

2. მიცემითი პირდაპირი დამატებად

მიცემითი ბრუნვის ერთ-ერთი ძირითადი ფუნქციაა გამოხატოს პირდაპირი დამატება. როგორც ცნობილია, ევროპულ ენებში პირდაპირ დამატებას აქვს სპეციფიკური ბრუნვა — ბრალდებითი (accusativus, винительный). სწორედ ეს ბრუნვა არ არის ქართულში. აქ მის როლს ასრულებს სახელობითი და მიცემითი. სახელობითი, როგორც ითქვამს, გამოხატავს პირდაპირ დამატებას II და III სერიის ზმნებთან (კაცმან პოვა სახლი, კაცსა უპოვიეს სახლი). მიცემითი კი ამ დამატებას I სერიის ზმნებთან გამოხატავს (კაცი პოვიეს სახლსა). მაგალითები:

ნუ მისცემთ საწმიდესა ჩემსა ძალთა, ნუცა დაუგებთ მარგალიტსა თქვენსა წინაშე ღოროთა, მ. 7, 6; რომელსა სთხოვდეს ძმ თჳსი პურსა, მ. 7, 9; გინა თევზსა სთხოვდეს, გუელი ნუ მისცეს მას, მ. 7, 10; სახელითა შენითა ეშმაკთა განვასხმდით და სახელითა შენითა ძალსა მრავალსა ეიქმოდეთ, მ. 7, 22 C; რაჲსა მოაწრომებ მოძღუარსა, მრ. 5, 35 C; და კსტებდეს ჴეთსა მრავალთა სნეულთა და განჰკურნებდეს, მრ. 6, 13; მოუქდეს მათ, რომელნი-იგი ხარკსა შეჰკრებდეს, მ. 17, 24; მე მავის თანა მრალსა არას ვპოვებ, ი. 19, 6; ნუ ჰყოფთ სახლსა მამისა ჩემისისა სახლ სიფიპრო, ი. 2, 16; ნერგსა ასხმიდეს და აშენებდეს, ლ. 17, 28.

აქვე უნდა განვიხილოთ აგრეთვე პირდაპირი დამატების საკითხი ვითარების ბრუნვაში დასმულ საწყისთან. როგორც ვნახეთ, ასეთ შემთხვევაში ძველისძველ ძეგლებში პირდაპირი დამატებები — სახელობითშია წარმოდგენილი (წარწყმედად ეგე), ხან მიცემითში (წარწყმედად ყრმასა მავას). სახელობითის მაგალითები ზემოთ იყო განხილული, აქ მოვიყვანთ მიცემითის ნიმუშებს:

მოძიებად ეალს ჰეროდე და წარწყმედად ყრმასა მავას, მ. 2, 13; რაჲსათჳს ჩუენ ვერ შეუძლეთ განკურნებად მას, მ. 17, 19 (C: ...განჯდად მისა).

მაგრამ აქ პირდაპირი დამატების შესახებ ერთგვარი პირობით უნდა ვილაპარაკოთ, რადგან პირდაპირი დამატება, ნამდვილად რომ ეთქვათ, პირიანი ზმნის კატეგორიაა, ქართულში მისი სპეციფიკური ნიშანია ბრუნვის

ცვლა: I სერიის ზმნასთან ის მიცემითშია (წარსწმედს იგი ურმახა), II და III სერიისასთან — სახელობითში (წარსწმიდა მან ურმაჟ, წარსწმედის მას ურმაჟ). რაც შეეხება ვითარებითს ბრუნვაში დასმულ საწყისთან წარმოდგენილ დამატებას, ისიც თითქმის ბრუნვაცვალეზადია, მაგრამ ეს გარეგნულად. ბრუნვაცვალეზადობა პირიან ზმნასთან მკაცრ კანონზომიერებას მისდევს (I სერიის ზმნასთან მიცემითშია, II და III სერიისასთან — სახელობითში), აქ კი ბრუნვების შეცვლა სრულიად ნებისმიერია: თვით უძველეს ტექსტებში სახელობითი და მიცემითი ერთმანეთის ადგილას იხმარება. ამის ერთი კარგი მაგალითი ზემოთ იყო მოყვანილი: DE-ს რომ მიცემითი აურჩევია, C-ს სახელობითი აულია. შდრ. მ. 2, 13: მოძიებად ეალს ჰეროდე და წარსწმედად ურმახა მაგან DE, ეგულუბის ჰეროდეს მოძიებად ყრმისა მაგის და წარსწმედად ეგე C. აქ რა შემთხვევაში უნდა იყოს სახელობითი, რა შემთხვევაში — მიცემითი, არაა აუცილებლობით განსაზღვრული და მკაცრად დადგენილი, რადგან საწყისი იმის საწყისია, რომ მას არც პირის, არც მწკრივისა (სერიისა) და არც ბევრი სხვა კატეგორია არ გააჩნია, ამიტომ ვამბობთ, რომ ასეთ შემთხვევაში პირდაპირ დამატებაზე ერთგვარი პირობით უნდა ეილაპარაკოთ, მაგრამ ამ საკითხს სპეციალური შესწავლა ესაჭიროება.

დავსძენთ აქაც, რომ ყველა ზემოთ განხილულ შემთხვევაში მიცემითი წარმოდგენილია სრული ნიშნით: ს-ა (მხედველობაში არა გვაქვს ადამიანთა სახელები და ნაცვალსახელები, რომელთაც მიცემითში სხვა ნიშანი არა აქვთ, თუ არა მარტივი ს: დავით-ს, მა-ს...).

3. მიცემითი ირიბ დამატებად

მიცემითი ბრუნვით ვადმოიკემა აგრეთვე ირიბი დამატება. ეს დამატება, რომელსაც აგრეთვე პირის (პიროვნების) დამატებასაც უწოდებენ, მუდამ მიცემითში დგას. მას არა აქვს უნარი ბრუნვა გამოიკვალოს. ამიტომ მას ბრუნვაუცვლეს ეძახიან.

ირიბი დამატება მოეპოვება ორპირიან გარდაუვალ ზმნას. ამ შემთხვევაში ის სამივე სერიის ზმნასთან მიცემითში იქნება (კაცი ემალების მტერსა, კაცი დაემალია მტერსა, კაცი დაჰმალევის მტერსა). მესამე სერიის ფორმებთან მისი გამოყენება იშვიათია.

ირიბი დამატება შეიძლება ახლდეს აგრეთვე სამპირიან გარდამავალ ზმნასაც. ამ შემთხვევაში ის წარმოდგენილი იქნება მხოლოდ I და II სერიის მწკრივებთან, მესამე სერიის მწკრივებთან კი ის გადადგება მიცემითიდან ნათესაობითში (თუხ, ჯა თანდებულების დართვით). წყვეტს მორფოლოგიურ კავშირს ზმნასთან და უბრალო დამატებად იქცევა: მისცემს დედაჲ შეილსა საზრდელსა, მისცა დედამან შეილსა საზრდელი, მიუცემიეს დედისა შეილი-სათუხ (შეილისადა) საზრდელი.

ე. წ. ინვერსიულ ზმნებთან წარმოდგენილი მიცემითში დასმული სახელის შესახებ უკვე ვეჭონდა. საუბარი: ასეთი სახელიც ჩვენ ირიბ დამატებად

ჩავთვალოთ და სხვა ორპირიანი გარდაუვალი ზმნების სათანადო სახელს გავუთანაბროთ.

არც ერთ ზემოთ აღნიშნულ შემთხვევაში ირიბი დამატების მრავლობითობა ზმნაში არ აღინიშნება:

ა) ემალების კაცი მტერსა, მაგრამ აგრეთვე: ემალების კაცი მტერთა,

ბ) მისცემს დედა შვილსა საზრდელსა, მაგრამ აგრეთვე: მისცემს დედა შვილთა საზრდელსა,

გ) უყუარს შვილი დედასა, მაგრამ აგრეთვე: უყუარს შვილი დედათა.

ასევე იქნება სხვა მწკრივებშიც. ამიტომ ქვემოთ ირიბი დამატების მრავლობითის რიცხვზე აღარ გვექნება ლაპარაკი.

ბრუნვის ნიშანი ყველა ამ შემთხვევაშიც არის ს-ა (და არა მარტივი ს)¹. ახლა გნახოთ მაგალითები.

ა) ირიბი დამატება ორპირიან გარდაუვალ ზმნებთან

შენ ერიდები აყიროსა, იონა 4, 10; ვევედრებით შენსა მაგას უფლებასა, ევსტ. 163, 32; თანა-წარჰვალო სამართალსა და სიყუარულსა ღმრთისასა, ლ. 11, 42; მოეხუევი ფერტა მისთა, ბოლნ. 50, 15; მოველოდე შესამედ მოხდვასა მისსა, ისტ. ქრესტ. 298, 31; დამოსდიოდეს მდინარენი ცრემლთანი შეფესა და მთავარსა და ყოველსა ერსა, მოქც. (ისტ. ქრესტ. 278, 38); მოწაფენი მისნი ...ემსგავსებოდეს მოძღუარსა კეთილსა, ხანძთ. (ისტ. ქრესტ. 244, 10); მიეგებოდა მას ერი იგი, ი. 12, 18; მოუტდა მას ასისთავი ერთი, მ. 8, 5; შენ ავაჯაკსა მას ესწორე, აბო 200, 31; აღდგა და... ერუენა ორთა მოწაფეთა, ევსტ. 171, 29; ეშმაკი თავსა თვსსა განევთა, ლ. 11, 18; განვეშორენით ადგილსა მას, მოქც. (ისტ. ქრესტ. 278, 20); აღვერიენით ერსა, უცხოთა შჯულისთა, აბო 201, 6; და მათ თუალნი მათნი განხეხუნეს, ლ. 24, 31 X; შეეწყაუნეს იგინი იესუს, მ. 20, 34.

ბ) ირიბი დამატება სამპირიან (გარდამავალ) ზმნებთან

ნუ მისცემთ სიწმიდესა ჩემსა ძალღთა, მ. 7, 6; რომელსა მოსცემდა მას კაცთ-მოყუარე ღმერთი, შუშ. 154, 21; აჭიდეს... ტურთი თვსი კარაულსა, დაბ. 44, 13; და გამოუცხადე იგი ჩჩულთა ყრმათა, ლ. 10, 21; და უთხარო მას ჩუენება იგი და მან განგვმარტა ჩუენ, დაბ. 41, 12; ხოლო შენ არქუ მონათა შენთა, დაბ. 44, 21; ჰრქუეს მოციქულთა უფალსა, ლ. 17, 5; მოუვლინეს მას მოწაფენი იგი მათნი, მ. 22, 16, C.

¹ შედეგულობაში გვაქვს საზოგადო სახელები.

გ) ირიბი დამატება ე. წ. ინვერსიულ ზმნებთან

არა ზემს ცოცხალთა მკურნალი, არამედ სნეულთა, მრ. 2, 17 Z; ჰსძულთ თქვენ სოფელსა, ი. 15, 19; რომელსა საყოფლიდ ჰაქუნდავე საფლავები, მრ. 5, 3 Z; არა გვეს ჩუენ მეუფე, ი. 19, 15; იესუს უნრავლესნი მოწაფენი უსხენ, ი. 4, 1; კაცსა ვისმე ესხნეს ორ ძე, მ. 21, 28; ასული მარტოა ესუა მას, ლ. 8, 42; რომელსა ედვას ცხოვარი ერთი, მ. 12, 11.

თუ ზემოთ გინხილულ რომელიმე შემთხვევაში ირიბ დამატებად გეოგრაფიული სახელი მოგვევლინა, მასაც აუცილებლად შიკენითის ს-ა ნიშანი ექნება და არა ხ, როგორც პირველი შეხედვით იფიქრებდა კაცი, მაგალითად:

იორდანესა... მაქებელ ვეჰმეთ, სას. პოეზ. 186, 144; ასწავებს ყოველსა ჰურიასტანსა, ლ. 23, 5; რომელი შორავს იერუხალშხსა ას სამეოც უტევან, ლ. 24, 13 E; არა განეშორა ზანძთასა, ხანძთ. (ისტ. ქრესტ. 249, 37); წესი აქუნდა ზანძთასა, იქვე. 252, 32.

4. მაცემითი უბრალო დამატებად

როგორც ვნახეთ, მაცემითი ბრუნვა ქართულში ხშირად გვევლინება პირდაპირ და ირიბ დამატებებად, პირველი მათგანი ზმნათა I სერიის ფორმებთან (კაცი უამს პურსა), II — ყველა სერიაში (კაცი ემაღების მტერსა, კაცი დაეშალა მტერსა, კაცი დაჰმალვიეს მტერსა). ეს ყველაფერი გვაქვს ზმნის პირიან ფორმებთან. მაგრამ ძველ ქართულში ეგვეე მაცემითი შეუძლია ჰქონდეს აგრეთვე ზმნის უპირო ფორმებს, განსაკუთრებით მიმდებარე, უფრო ნაკლებად — საწყისებს. აიხსნება ეს გარემოება იმით, რომ ძველ ქართულში ზმნის პირიანი და უპირო ფორმები ძალიან არ არის ერთმანეთს დაცილებული, რომ უპირო ფორმებს ჯერ კიდევ შეუძლიათ დამატებათაგან სათანადო ბრუნვაში ყოფნა მოითხოვონ (იმ ბრუნვაში, რომელშიც ისინი გვევლინებიან პირიან ფორმებთან). ეს ბრუნვა მაცემითი. ამიტომ, თუ გვაქვს, ერთი მხრივ, „დაუუღებად მოიპოვებს გჯგჯნსა“, მეორე მხრივ, იმავე ზმნის მიმდებარე ეგვეე უნარი შესწევს, მასაც შეუძლია დამატება ისევ მაცემითში (და არა ნათესაობითში) მოითხოვოს: „დაუუღებად არს... მომპოვებელ გჯგჯნსა ბრწყინვალესა“ [მამ. სწავ. (H) 32]. ასეთივე ხასიათისაა ეს წყვილი მაგალითიც: „სასმენელნი ემოჩილენ პიან (ერჩიან) სიტყუასა“ და „სასმენელნი მათნი მოჩილ არიან სიტყუასა მოძლუართა და ბრძენთა მეტყუელთასა“ (მამ. სწავ. 181).

გჯგჯნსა (წინადადებაში: დაუუღებად მოიპოვებს გჯგჯნსა), რასაკვირველია, პირდაპირი დამატებაა, მაგრამ რაღა იგივე გჯგჯნსა მეორე წინადადებაში (დაუუღებად არს... მომპოვებელ გჯგჯნსა ბრწყინვალესა)? ნუთუ პირდაპირი დამატება? მაგრამ რაღა პირდაპირი დამატებაა ის, როცა მას არ შეუძლია ბრუნვა-ევალოს, სახელობითში ჩადგეს? სახელობითში სხვა შემთხვევაში შეიძლება იდგეს თვით ეს უპირო ზმნა, რომელმაც მოითხოვა,

გვრგვნა მიცემითში ყოფილიყო, სახელი კი მეორე სახელს სახელობითში ეჭრ მართავს. არა, ეს **გვრგვნა** პირდაპირი დამატება არ შეიძლება იყოს, ეს არის ერთგვარი უბრალო დამატება, რომელიც მიმღებობას ახლავს.

ასევე შეუძლებელია **სიტყუასა** ირიბ დამატებად ჩაეთვალოთ (**სასმენელნი** მორჩილ არიან **სიტყუასა**) მხოლოდ იმ საბუთით, რომ ზმნის პირიან ფორმასთან ის მართლაც ირიბი დამატება იყო (**სასმენელნი** ემორჩილებიან ან ერჩიან **სიტყუასა**). ამიტომ ეს **სიტყუასა-ც** აქ უბრალო დამატებად უნდა გამოვაცხადოთ.

იშვიათად აშენიანი გამოთქმები დღესაც გვხვდება ქართულში. იგი უფრო ვნებითი გვარის მიმღებობებთან არის დადასტურებული, მაგალითად: **ხეს** ამოფარებული, **კედელს** მიყუდებული, **ჯოხს** დაყრდნობილი და სხვა. მიცემითს ბრუნვაში წარმოდგენილი სახელი ასეთ შემთხვევაში სათანადო საშეცნიერო ლიტერატურაში უბრალო დამატებად არის მიჩნეული.

აბსოლუტურად უშვავლეს შემთხვევაში ასეთი მიცემითი წარმოდგენილია მოქმედებითი გვარის მიმღებობასთან, რომლის მაწარმოებელია **მ-ელ** აფიქსები (**მ-ხედვ-ელ-ი**, **შე-მ-ძლებ-ელ-ი**, **გან-მ-შაადებ-ელ-ი**, **გამო-მ-ღებ-ელ-ი** და სხვა). აქ გვხვდება აგრეთვე ასეთი წარმოებანიც: **მ-ა-ელ** (**და-მ-ა-რლუევ-ელ-ი**), **მ-(თანა-მ-ღებ-ი)**, **მო-(მო-საე-ი)**, **მე-(მე-ოხ-ი)**, **მო-არ** (**მო-ძლუ-არ-ი**), **მო-ე** (**მო-თმინ-ე**, **მო-ძულ-ე...**), **მ-არ** და **მ-აღ**, ეს უკანასკნელი დისიმილაციით (**შ-წოვ-არ-ი**, **მ-კურნ-ალ-ი**), **მო-ელ** (**თანა-მო-რბ-ედ-ი**) და სხვა.

უფრო ნაკლებად გვხვდება ვნებითი გვარის მიმღებობებთან. აქ არის შემდეგი სახის წარმოებანი: **ულ** (**მოცემ-ულ-ი**, **დაკლებ-ულ-ი**, **სწავლ-ულ-ი...**), **ილ** (**მორჩ-ილ-ი**, **თხოვ-ილ-ი**, **გამოცდ-ილ-ი**), **სა-ელ** (**მო-სა-ტსენებ-ელ-ი**), **უ-ელ** (**გამო-უ-ცდ-ელ-ი**) და სხვა. არის კიდევ სხვა ტიპის მიმღებობები ან შინაარსით მათთან გათანაბრებული არსებითი და ზედსართავი სახელები, როგორიცაა: **ვაჭარი**, **უფალი**, **მსახური**, **ლირსი**, **ზიარი** და სხვა.

ახლა მოვიყვანოთ მოწმობები ტექსტებიდან.

მ-ელ: შემძლებელ ხარ **ჯხნაზა** სულისა შენისასა. მამ. სწავ. (H) 3 v; თუაღნიმცა შენნი მარადის მხედველ არიან **მატლხა** მას დაუძინებელსა, იქვე, 5 v; არამედ **წიგნასა**ცა მომპოვნებელ არს გონებაჲ, უდაბნ. 29 v; **განმშაადებელი** ჩუენთჳს **ადგილსა** ამას კეთილსა, ხანძთ. 105, 17; სამოთხისა **სიკეთესა** მომლოდებელო, იქვე, 152, 16; **გამომღებელი** ათორშეტსა **ნაყოფსა**, გამოცხ. 22, 2; რომელი გუშინ მფლობელ იყო და განმგებელი ყოველსა **მონაგებსა** თჳსსა, მამ. სწავ. (H) 259; სიცილი (არს) წარმწყმედელ **სულსა** მონაზონისასა, იქვე, 205 v; ეგე არს **მადლსა** და **სულსა** წინაწარმეტყუელებისასა მომცემელი, თარგმ. გამოცხ. 19, 10; **ძალსა** მტერისასა დამკნელო, სას. პოეზ. 203, 60; „**გახაროდენ**“-სა მღალადებელი, იქვე 263, 145; **ლოდსა** საცნაურსა უბიწოდ მშობელი, იქვე, 383, 50; შემძინელ და შემმატებელ არს **პატივსა** და **დიდებასა** შენსა, კიმ. 1, 7, 5; შემწირველად წმიდასა და უსისხლოსა **მხხუერპლსა**, ხანძთ. 101, 15; მოეკლა

მე ვითარცა დამთრგუნველი ხატსა სამეფოსა, ლიტ. ურთ. 68, 6; ალილე... მომკუთხელი თმასა შვილთა შეწირულთასა, პარხ. 1040 ხ; წყალსა დამწრეტელი იგი ძალი დაფიწყებულ იყოს, სიბრძ. 19, 19.

ასეთი ხასიათის სიტყვაა აგრეთვე მახლობელი, რომელიც უფრო ხშირად ვითარებითს ბრუნვაში გვხვდება და თანდებული ფუნქციის ასრულებს, დამატების კი, როგორც წესი, მიცემითში მოითხოვს:

მახლობელად ტაძრისა მის, ისტ. ქრესტ. 289, 17; მახლობელად სალიმსა, ი. 3, 23; მახლობელად დაბასა, ი. 4, 5; მახლობელად ეკლესიასა, ზუშ. 147, 23; მახლობელად წყაროებსა, აშონ 216, 16. მაგრამ გვხვდება უფრო ახალი წარმოშობის ფორმები, როცა ემთხვევა დამატების ნათესაობითში მოითხოვს:

მახლობელად ქუაბისა მისისა, აშონ. 207, 19; მახლობელად წყაროებისა, იქვე, 210, 21; მახლობელად ტაძრისა მის, ისტ. ქრესტ. 289, 16.

მ-ა — ელ: დაუდებია... განმანათლებელ არს გონებასა კაცისასა, მამ. სწავ. (H) 31; რომელნი იყვნეს ...წმიდათა ეკლესიათა აღმაშენებელ, ბარბაროზთა მანაქსა დამარტუველ, ხანძთ. 146, 38; მომკუთხებელი სიწყრალესა ბილწებისასა, მამ. სწავ. 165; გიუჟარდინ კეშმარიტსა და სამართალსა მამხილებელი, იქვე, 221; მასწავლელ და მოძღუარ ღმრთის-მსახურებასა, პარხ. 837 ხ.

მ-ი: თანამდებ არს იგი გეგენიასა მას ცეცხლისასა, მ. 5, 22; ოდეს იყოს იგი წინააღმდეგ მ ბრძანებასა ქრისტესსა, მამ. სწავ. 94; ვინ უკუე სადა იხილე მათგანი... მბრძოლ ჯელმწიფებასა პრომოა ნათესავისასა, ი. ჯავ. აღწ. 177, 15; პარხ. 1174.

მ — არ: რატანს იხილა იგი ქალწულისა ძუჭუსა მწოვიარად, სვან. 396 ხ.

მ — აღ: ადგილად მკურნალი წყლულსა ცოდვისასა, მამ. სწავ. 398.

მთ —: მოსავ ვარ მე ძალსა ქრისტეს, ღმრთისა ჩემისასა, პარხ. 1177.

მთ — არ: (თონა იყო) მოშიში და მოძღუარი გელოვანი კურნებასა, პარხ. 865 ხ; მასწავლელ და მოძღუარ ღმრთის-მსახურებასა, იქვე, 837 ხ.

მთ — ე: ვითარ-მე მოთმინე ვიქმნე ტირილსა, პარხ. 872 ხ; გულს-მოდგინედ მოსწრაფე¹ არნ განკურნებასა მისსა, მამ. სწავ. 260; ნუმცა ხართ მოყუარე სხვსა მორჩილობასა, მამ. სწავ. 399; არნ იგი

¹ შდრ. პირიანი ფორმები: ხოლო ჩვენ ვისწრაფით მონაგებთა შეტრებასა, მამ. სწავ. 260; ნუ ისწრაფი სულითა შენითა განრისხებასა, ეკლეს. 7, 10; ისწრაფეს... მოთმინებასა სატანჯელთა მათ უშჯულოთასა, კიმ. II, 21, 12; იწრაფდა სიკუდილსა მას წამებისასა, იქვე, 46, 11.

ამ სიტყვას ეს თვისება მაშინაც აქვს შენარჩუნებული, როცა ის შემახვედრისია: რამეთა მოსწრაფე ვყოს სიქმება ნათლისასა, მამ. სწავ. (H) 221.

შეთოთის-მოყუარე და მოყუახისა განსუენებასა მოძულე, იქვე 338; ნუჟუჟე გრდემლი ხარ შენ რკინისად მყარი, მოთმინე ცემა-სა, პარხ. 1171.

მე-: და აწ მეოხ არს სულთა ჩუენთათუის დიდსა წყალობასა, სას. პოეზ. 9, 66; 10, 71; 10, 83; რომლისათჳსცა მეოხ არს მოტევებასა ცოდვათასა და დიდსა წყალობასა, კილ-ეტრ. 215 v.

მო — ედ-: რადთა უბრალო იპოვოს გონებად შენი და თანა-მორბედ იქმნეს მადლსა მას, სვან. 382 ხ.

მო — ულ: რომელნი ყოვლადვე განდგომილებასა მოსწრაფე არიან და საკუდილსა მოხარულ, პარხ. 849 ა. შეიძლება ასეთივე თვისებისა იყოს აგრეთვე „მოყუარული“: რამეთუ იყო იგი მოყუარული საჰმგთა ბნელისათა, მამ. სწავ. 420.

-უჟ: დაკლებულ არს იგი შეუენიერებასა ხილვისასა, მამ. სწავ. 263; და იყო იგი სწავლულ ფრიად ჴელოვნად დაბადებასა, ურჩ. 317, 18; ხოლო მე (ვარ) შეცთომილი გონებასი და გარდასრული ნებასა ღმრთისასა, მამ. სწავ. 359.

-ილ: წყალობასა ღმრთისასა და შენდობასა ვერღა გულ-პყრობილ ვარ, მამ. სწავ. 429; მოივლინა... ქალწულისა, თხოვილისა ქმარსა, ლ. 1, 27; მკურნალობისა მოძღურებასა ფრიად გამოცდილი, პარხ. 207 ა; ხოლო მე (ვარ) შეცთომილი გონებასა, მამ. სწავ. 359; სული (არს) ბოროტსა მიდრეკილი, იქვე, 420; მორჩილ იქმენ მსახურებასა და ბრძანებასა მეფისა ჩუენისა მაქსიმიაწსსა, პარხ. 1062 ა.

სა — ელ: მოსაგსენებელად სულსა მშობელთა ჩემთასა არსენისა და მარიამისსა (ტბეთის ოთხ. ანდერძი, ა. შანიძის პუბლიკაციით: მიომხილველი, I. 1926, გვ. 222 ა).

უ — ელ: ვიხილე ქალწული, გამოუცდელი ქმარსა, პარხ. 113 ა; ესე არს განწმედად ყოვლისაგან მწინეულისა: ...სიწმიდე გულისა და სიწორეობადა მოუდრეკელი ბოროტსა, მამ. სწავ. 421.

დაეასახელებ კიდევ მსგავს მაგალითებს სხვა ტიპის მიმღეობებთან და შინაარსით მათთან გათანაბრებულ (არსებით და ზედსართავ) სახელებთან:

მაშინ მოიწინეს ყოვლით სოფლით კაცნი ჰურიანი, მეცნიერნი შჯულსა მოსესსა, მოქც. 83, 4; ღიღსა და კნანსა ნუ უმეცარ ხარ, ზირაქ 5, 18; რომელნი სურვიელ და წადიერ არიან წინამძღურობასა, მამ. სწავ. (H) 109; ტრფიალ იქმენ შჯულსა მას სულერსა, სას. პოეზ. 41, 12; მსახური უმსახურებელსა ამას შჯულსა ქრისტეანეთასა, კიმ. II, 21, 24; პარხ. 999 ა; უფალ არს ემ კაცისად შეფათსაცა, მრ. 2, 28 C; რად-თამცა ღირს იქმნა ჯუარსა ნეტარისა მის კაცისასა, ხანძთ. 137, 36; ძმად ვარო თქუენი და ზიარი ჴარსა ქრისტესთჳს, თარგმ. გამოცხ. 1, 9; არა ვარ ...ვაქარ ზიფუასა, 2 კორ. 2, 17. ამის დამწერს ვაქარი მიმღეობად ესმის, როგორც „განმსყიდელი“, „მომსყიდელი“, „მოფარდული“ და

მისთანა. მეტ-ნაკლებად სხვა სახელებშიც ამგვარი შინაარსი არის წაღებული.

უბრალო დამატება მიცემითში, რომელიც დაფიქსირებულია მიმღებთან, იშვიათად გვხვდება საწყისთანაც. საწყისი ამ შემთხვევაში არა უფრო-ბითში დგას, რასაც ჩვენ ზემოთ გავყენით (გვ. 686—687), არამედ სწორედ სახელობითში. ასეთი შემთხვევების სიმცირე იმაზე ნიუთითებს, რომ საწყისს უფრო ადრე გაუწყვეტია კავშირი ზმნის პირიან ფორმებთან, ვიდრე მიმღებებს. ეს დებულება მთელი რიგი სხვა წინმართიდან დასტურდება. ასე, მაგალითად, საწყისში არა ჩანს ზმნის გვარი¹, მიმღებაში კი იგი მკაფიოდ არის გამოხატული; საწყისი უძლურია უჩვენოს დრო, მიმღებაში კი იგი ხელშესაბეზად არის გამოხატული და სხვა. პირიანი ზმნის ეს თვისებაც — დამატება მიცემითში მოითხოვს — მიმღებაში უფრო კარგად შემოგვეჩვენა, ვიდრე საწყისში. მაგრამ, როგორც ვთქვით, იგი აქაც გვაქვს შემორჩენილი გადმოწამის სახით. მაგალითები:

რომელ არს... რიღებაჲ გემოთა და ნებაჲა ჯორცთასა და ტყუილსა და ძრის-ტყუილსა და ბოროტის-ყოფასა მოყუისასა, მამ. სწიგ. 174; ტყუილსა და სხელსა ღმრთისასა გამდევნელ ეშმაკთა არს, იქვე, 293; ნეტარ ვიუხნეთ ზუნ, იბანო, უკუეთუ არა მოვიწყინოთ რეკაჲ კარსა მას ქრისტესსა, იქვე, 304; და არა გნებაჲს დამორჩილებაჲ ბრძანებასა თვთმყრობელისა მეფისასა, კიმ. II, 49, 8.

ზემოთ განხილულ შემთხვევებში უბრალო დამატება მიცემითში იდგა. ეს მიცემითი პირიანი ზმნის შემკვიდრება იყო, იქიდან ჰქონდა გადმოტანილი მიმღებასა და საწყისს. მაგრამ ზოგჯერ გვხვდება მიცემითი უბრალო დამატებად სხვა შემთხვევებშიც, როცა სათანადო პირიანი ფორმა პირის საშუალებით არ არის დაკავშირებული მიცემითთან, მაგრამ ეს უკანასკნელი მაინც არის მასთან წარმოდგენილი, იგი კონტექსტის შინაარსით არის გამოწვეული. ზოგჯერ ასეთი ფორმა ახალ ქართულზე „ზე“ („ში“) თანდებულის დართვას მოითხოვს. ამნაირი მიცემითიც უბრალო დამატებად უნდა მივიჩნიოთ. ამის მაგალითებია:

განმხიარულდი ნიჭსა მარბვისასა, უდაბნ. 52 rb; განკურნებულ იყვნენ იგინი ფონიერებასა მის კაცისასა, იქვე, 32 ra. აქ შეგვეძლოს ეს სიტყვა ახალ ქართულზე რომელიმე თანდებულის გვეხმარა. თუმცა ისიც უნდა შევნიშნოთ, რომ ამ ხელნაწერში ხშირად გვხვდება ზმნის ისეთი ფორმები, როგორიცაა: მკურ-ს, გკურ-ს, ჰკურ-ს (რომ არაფერი ვთქვათ უკურს, უკურდა-ს შესახებ) და შესაძლებელია ეს მიცემითი აქედან იყოს გადმოტანილი და

¹ ისეთი შემთხვევა, როცა საწყისი ზმნის გვარსაც ასახავს, ძალზე იშვიათია და საერთო წესს ვერ დარღვევს. ასეთი იშვიათი ფორმებია დღეს ტება (მოქმედ. გვ.) და ტუდობა (გვ. გვ.), წყობა (მოქმ. გვ.) და წყდობა (გვ. გვ.), ხეობა (მოქმ. გვ.) და სკდობა (გვ. გვ.), მაგრამ თანამედროვე დამწერლობა პირველი ფორმები მეორის ნაცვლად გამოვიყენოთ, მაგალითად: ტიბა გატყდა — ტიბის გატყდა, თოკი გაწყდა — თოკის გაწყვეტა და სხვა. (იხ. ა. შანიძე, გრამატიკა, საფუძვ. გვ. 277).

არსებითად ესეც წინა მუხლში განხილულთა ტიპისა იყოს. მაგრამ ყველა აქ მოყვანილი მაგალითის შესახებ ეს არ ითქმის.

არის კიდევ სხვა შემთხვევები, როცა მიცემითში დასმული სახელი უბრალო დამატებად გვევლინება, განსაკუთრებით მაშინ, როცა მას რამე თანდებული ახლავს (უბრატესად „შინა“ და „ზედა“...), მაგალითად:

ვითარცა ავაზაკსა ზედა გამოხუდით მიხვლითა და წათებითა შეპყრობად ზედა, მ. 26, 55; მრ. 14, 48; ლ. 22, 52; და მოართუა თავი მისი ლანკლასა ზედა, მრ. 6, 28 C; კუაროსა ჩენსა ზედა განიგდეს წილი, მ. 27, 35; და რომელი დაეცეს ლოდსა მას ზედა, შეიმუსროს; და რომელსა ზედა დაეცეს, განაზნოს იგი, მ. 21, 44 C; ...მასვე საშველსა შინა ხარ, ლ. 23, 40; იყო რად იგი ტანჯვასა შინა, ლ. 16, 23; ოც და ათრვამეტი წელი დაეყო უძღურებასა შინა, ი. 5, 5; რომელთა შფოთსა შინა კაცი ეკლა, მრ. 15, 7; რომელი მცნებად უფროდს არს შფულსა, შინა, მ. 22, 36.

მაგრამ ამნაირი შემთხვევები საყოველთაოდ ცნობილია და გაერცელებული ენაში. ამიტომ მათზე ალარ განვავრთობ საუბარს.

დავსტენ ბოლოს, რომ ამ მუხლში განხილული ყველა შემთხვევა მიცემითის გაერცობილი ნიშნით წარმოგვიდგენს მხოლოდ (ხ-ა).

5. მიცემითი აღგილის გარემოებად

მიცემითის ერთ-ერთი უძველესი ფუნქციაა ვადმოსცეს აღგილის გარემოება. აღგილის გარემოების გამოხატვისას უნდა განვიხილოთ სამი შემთხვევა: აღგილის გარემოება ვადმოცემულია მიცემითით, რომელსაც

ა) მარტივი ნიშანი აქვს (წარვიდა უდაბნო-ს),

ბ) გაერცობილი ნიშანი აქვს (შეაყენა იგი საპყრობილე-ს-ა),

გ) ერთის თანდებული (უმთავრესად „შინა“ და „ზედა“; ბრუნვის ნიშანი აქ ჩვეულებრივ სრულია, იშვიათად — მარტივი: გზებსა ზედა, დაბასა შინა, საპყრობილეს შინა). განვიხილოთ ეს შემთხვევები ცალ-ცალკე.

ა) მიცემითი მარტივი ნიშნით

აღგილის გარემოების ვადმოცემისას მარტივი ნიშანი აქვს აღგილის ნიშნუდებს: ახლო-ს, შორ-ს; მარტივი ნიშანი აქვს აგრეთვე საზოგადო სახელებს, როგორიცაა: ზეცას, ზესკნელს, ქუესკნელს, ჯოჯოხეთს, უდაბნოს, ხამოთხეს და სხვა. ყველა ამ საკითხზე ლაპარაკია ზემოთ (გვ. 143 — 146), საილუსტრაციო მასალაც იქვეა მოყვანილი და აქ ალარ გავიმეორებთ. დასასრულ. მარტივი ნიშანი აქვს აგრეთვე გეოგრაფიულ სახელებს, მაგრამ ეს საკითხიც განხილულია ზემოთ თავის აღგილას (გვ. 397 — 400) და აქ არც ანას გავიმეორებთ.

ბ) მიცემითი გავრცობილი ნიშნით

ეს მეორე შემთხვევა I-ის განვითარების შემდგომი საფეხური უნდა იყოს: შეაყენა იგი საპყრობილესა (მ. 14, 3) თავდაპირველად იქნებოდა: შეაყენა იგი საპყრობილეს. ემთაბიკური ა მერმეა დართული უფრო გვიან მომძლავრებული ანიანი ფორმების ანალოგიით. ფრიად დამახასიათებელია, რომ ერთი და იგივე სახელი ერთნაირ გამოთქმაში ერთ ხელნაწერში მარტივი ნიშნით არის გადმოცემული, მეორეში — გავრცობილით: საპყრობილესა ვიყავ, და მოხუცდით ზნადა, მ. 25, 36 DE, მაგრამ: საპყრობილეს ჰყავ C. უფრო ძველი ვითარება, როგორც მოსალოდნელი იყო, C-ს აქვს დაცული. ასეთი შეფარდება ხშირია როგორც ამ ხელნაწერებში, ისე სხვებშიც. აქ ერთი კია ალსანიშნავი: უფრო მეტად მარტივი ნიშანი მაშინ აქვს სახელს, როცა მიმართულება ალსანიშნავი, ხოლო როცა ადგილმდებარეობაა განმარტავი, უფრო მეტად სახელს სა სულიქსი მოეპოვება. მაგრამ, ვიმეორებთ, ეს ხდება უფრო მეტად. საერთოდ კი ორივე აღნიშნული შინაარსის გადმოცემისას შეიძლება შეგვხვდეს ერთიცა და მეორეც. სხვა მაგალითები:

მწუხრსა მივიდა საგანესა მას პავლსსა, PO, 102, 4; შევიდეთ ქალაქსა და გამოვიდეთ იგი, 4 მეფ. 7, 12; რამეთუ მიიტაცა (იგი) სამოთხესა, 2 კორ. 12, 4; შევიდა ბანად აბანოსა მას, კიმ. 1, 96, 2; დაპყრობილეს იგინი ტაბარსა მას შინა: ამა კუროს და იოვანე¹. ერთსა შინა ლუხკუმასა, და წმიდანი იგი ქალწულნი და დედა მათი — ერთსა ლუხკუმასა თჳსავან, იქვე, 111, 32 — 33; შევიდა საჭარხოსა პეტრესსა, იქვე, 67, 9 (აქ შესაძლებელია ემთაბიკური ა მსაზღვრელის გამო იყოს გამოწვეული): ცათა შინა დგა დასი ანგელოზთა; ერთი აღმოსავალსა და ერთი დასავალს, იქვე, 69, 31. ეს უკანასკნელი მაგალითი წარმოადგენს იმ რყევის ნათელ სურათს, რომელსაც ადგილი ჰქონდა ძველ ქართულში: ძველი ფორმის გვერდით („დასავალს“) სრულიად გაუქრებლად დგას ახალი „აღმოსავალსა“.

დასასრულ, ერთი საინტერესო მაგალითი კიდევ:

რამეთუ გუელსა მას ენასა თჳსსა აქუს გესლი იგი, ხოლო ღრიაკალსა — ბოლოსა, სენ. 394 ხ.

გ) მიცემითი თანდებულით

აქ, როგორც ვთქვით, გვაქვს „ზედა“, „შინა“, „შორის“ თანდებულიანი მიცემითი. იშვიათად სხვა თანდებულიც არის. თანდებულის დართვა, როგორც ჩანს, ყოველთვის არაა აუცილებელი, რადგან თანდებულისა და უთანდებულო ფორმები ერთმანეთს ხშირად ენაცვლება, მაგალითად: ქადაგებდა შესაყრებელთა მათთა, მრ. 1, 39 DE, მაგრამ: ქადაგებდა შესაყრებელთა შინა მათთა C. გვხვდება შებრუნებული მდგომარეობაც: ასწავებდა

¹ გამოც.: იოვანე.

მათ **შესაკრებელთა შორის** მათა, მ. 13, 54 DE, მაგრამ: ასწავებდა მათ **შესაკრებელთა** მათთა C. რაც შეეხება ბრუნვის ნიშანს, ესეც რყევას განიცდის: თანდებულთან უფრო ხშირად სრული (ს-ა) ნიშანი გვაქვს, მაგრამ არის ხანდახან მარტივი (ს) ნიშანიც, მაგალითად: იოვანეს რამ ესმნეს **საპურობილესა** შინა საქმენი იესუჲსნი, მ. 11, 2 DE, მაგრამ: **საპურობილეს** შინა C. მარტივი ნიშანი უფრო ძველ ხელნაწერებს ახასიათებს, მათ შორის აღიშის ოთხთავსაც. მაგალითები:

ზედა თანდებულით

ქუეყანასა ზედა დიდებულთა და ზეცას პატივცემულთა, PO, 85, 13; რომელი შეპკრა **ქუეყანასა ზედა**, კრულ იყოს იგი ცათა შინა; და რომელი განჰქსნა **ქუეყანასა ზედა**, ჰსნილ იყოს იგი ცათა შინა, მ. 16, 19; გინაჲ ძალ-გვც აქა განძლებად ესოდენი ერი **უდაბნოსა ზედა**, მრ. 8, 4; პოეს კიც დაბმული კართა თანა **უბანსა ზედა**, მრ. 11, 4 C.

შინა თანდებულით

შენ ჰზი **უდაბნოსა შინა**, კიმ. I, 206, 22; ესმა, რამეთუ **სახლსა შინა** არს, მრ. 2, 1; მოუტდეს მას ბრმანი და მკელობელნი **ტაძარსა მას შინა**, მ. 21, 14; ეძინა მას **სახუნებელსა შინა** თჳსსა, 2 მეფ. 4, 5; მოკუდა მდიდარი იგი და დაეფლა სულით და ჯორციით **ჯოჯონების შინა**, ბოლნ. 71, 14; არცა კასტელს და არცა ლაერასა **სენაკსა შინა** უტევის ყოფაჲ მათ, კიმ. II, 159, 20.

ეს უკანასკნელი მაგალითი მეტად ძვირფასი ჩვენების შემცველია: ამ ერთ მაგალითში გვაქვს ზემოთ მითითებული **სამივე** საშუალება ადგილის გარემოების გადმოცემისა: ა) მარტივი ნიშნით: **კასტელ-ს**, ბ) სრული ნიშნით: **ლაერა-ს-ა**, გ) თანდებულთა: **სენაკსა შინა**.

შორის თანდებულთა

სხუაჲ დაეარდა **ეკალთა შორის**, მ. 13, 7; მსგავს არს იგი ყრმათა, მსხდომარეთა **შორის უბნებსა**, მ. 11, 16 C (DE-ში ეს სიტყვა **ზედა** თანდებულთა გვაქვს: **უბანთა ზედა**); ასწავებდა **შესაკრებელსა შორის** მათსა, მ. 4, 23 DE (C-ში ეს სიტყვა **შინა** თანდებულთაა მოცემული: **შესაკრებელთა შინა** მათთა).

გარე თანდებულთა

რომელი **ველსა გარე** იყოს, ნუ უკუნიჭევი, მ. 24, 18; ორნი იყვნენ **ველსა გარე**, მ. 24, 40; კაცი იგი... **საფლავებსა** და **მთათა გარე** იქცევი, მრ. 5, 5 (C-ში **გარე-ს შინა** ცვლის: **სამარობანსა შინა** და **მთათა შინა**); იყო მუნ კოლტი ღორთაჲ დიდძალი, **მთასა გარე** მძოვარი, მრ. 5, 11 (აქ **გარე-ს** აღიშე **თანა** თანდებულთა ცვლის: **მთასა თანა**).

6. მიცემითი დროის გარემოებად

დროის გარემოების გამოხატვაც მიცემითის ერთ-ერთი უძველესი ფუნქციაა. დროის აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები მიცემითში დროის გარემოებად ჩვენ დღემდისაც გვაქვს. ასეთია: დღეს, საღამოს, დილას. ასეთი აგრეთვე შაბათს, კვირას, ორშაბათს და სხვა.

ძველ ქართულში მიცემითი დროის გარემოებად სამი სახით იყო გამოყენებული:

- ა) მარტივი ნიშნით,
 - ბ) გაგრცობილი ნიშნით,
 - გ) მიცემითის ფორმაზე დართული თანდებულებით.
- შევეხოთ ამათ ცალ-ცალკე.

ა) მიცემითი მარტივი ნიშნით

ერთი მხრივ, აქ გვაქვს ძველ ქართულში კარგად ცნობილი ზმნიხედები: დღეს, რაჟამს, წესწუთ, მეც და სხვა. მეორე მხრივ, აქვია დროის აღმნიშვნელი სხვა ლექსიკური ერთეულები, რომელთაც მიცემითის მარტივი ნიშანი აქვთ: შუგა-ღამეს, ხამხარს, ცისკარს, დღე-საშუაღს და სხვა. ყველა ეს და სხვა მსგავსი სახელები განხილულია ზემოთ (გვ. 147 — 149), მაგალითებიც იქვე მოყვანილი და აქ, რა თქმა უნდა, არაა საჭირო მათი განმეორება.

ბ) მიცემითი გაგრცობილი ნიშნით

გაგრცობილი ნიშნით შეიძლება შეგვხედეს იგივე სახელები — გარკვეული დროის აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები: დღესა, თთუესა, წელსა, ღამესა, ცისკარსა, მწუხრსა, ჟამსა და სხვა. მიმართება „ცისკარს“ და „ცისკარსა“-ს შორის ისეთივეა, როგორიც იყო „უღაბნოს“ და „უღაბნოსა“-ს შორის: ბირველი უფრო ძველია, მეორე — ახალი, რომელსაც სხვა სახელების ანალოგიით აქვს დართული ემფატიკური ა. მაგალითები:

მე აღვადგინო იგი უკუანაჲსკენელსა დღესა, ი. 6, 44; დღესა მას აღდგომისასა არცა განჰქორწინებდენ, არცა იქორწინებოდინ, მ. 22, 30; თთუესა მეექუსესა მოივლინა გაბრიელ ანგელოზი ღმრთისა მიერ, ლ. 1, 26; უტყვი ეგე იმასცა წელსა, ლ. 13, 8; ორგეოც და ექუსსა წელსა აღუშენა ტაძარი ესე, ი. 2, 20; შოგა-ღამესა ოდენ ღალადებაჲ იყო მ. 25, 6 D; უკუეთუ ვინმე ვიდოდის ღამესა, ი. 11, 10; თქუენ ყოველნი დაბრკოლებად ხართ წემდა მომართ იმას ღამესა, მ. 26, 31; განთიადსა მას ერთშაბათისასა მოვიდეს საფლავსა მას ზედა, მრ. 16, 2; ცისკარსა მსოუდ მოვიდეს საფლავსა მას, ლ. 24, 1 DE; მწუხრსა მივიდა საფანესა მას მავლსა, PO, 102, 4; რომელთა მოსცენ ნაყოფი ჟამსა თჳსსა, მ. 21, 41.

ასევე მიცემითის სრული ნიშნით არის წარმოდგენილი დღეებისა და თვეების სახელები: შაბათსა განკურნა იგი იესუ, ლ. 13, 14. ასევეა ამ

სიტყვისაგან შენდგარი სხვა კომპოზიციებიც, მაგალითად, ერთშაბათი, რომელიც ძველ ქართულში „ვერია დღეს“ (верия днѣ) აღნიშნავდა: ვანთადერთშაბათსა მას შოვიდეს სამარესა მას ზედა, მრ. 16, 2 C; მე-გ-სა ორშაბათსა, კილ-ეტრ. 94, 4; მე-გ-სა სამშაბათსა, იქვე, 94, 8; მე-გ-სა ოთშაბათსა, იქვე, 95, 21; მე-გ-სა ხუთშაბათსა, იქვე, 96, 7; მე-გ-სა შაბათსა, იქვე, 99, 16; მე-ბ-სა კუთხიანსა ფსილმუნთ, იქვე, 88, 10 (კუთხიანსა — კუთხიანესა); თთუესა აგუხტოსა გ-სა. დღესა შაბათსა... ქალაქი ტფილისი დაწუა ბუდა (ატენის წარწ.); ესე ჟუარი აღაუმართე... ნოენბერსა ი-ზ (წყინის წარწერა); აღსრულებამ მისი (არს) თთუესა ოკონბერსა ათჳდმეტსა, შეშ. 160, 5.

ზოგჯერ დროის გარემოებას გადმოსცემს აგრეთვე მიცემითში დასმული საწყისიც; მისი მნიშვნელობა იქნება: ...ის დროს, მაგალითად: სწავლანადისჯის დროს, შესლვასა = შესვლის დროს, დუმილსა = დუმის დროს, ბრძოლასა = ბრძოლის დროს, უდაბნოს ყოფასა = უდაბნოში ყოფნის დროს და სხვა. ამნაირი ფორმები ძველ ქართულში ძალიან გავრცელებულია და დიდ პატივშიც არის. მაგალითები:

დუმილსა ჩემსა მელოდიან და ბიტუჯასა მერქდენ, სიბრძ. 8, 12. ამის შინაარსი ასეთია: ჩემი დუმის დროს (ე. ი. როცა მე გაჩუბებული ვიქნები) ისინი ლოდინს დამიწყებენ (დამელოდებიან) და (ჩემი) ლაპარაკის დროს (ე. ი. როცა მე ლაპარაკს დავიწყებ) მომისმენენ. აი შესატყვისი რუსული თარგმანი: Когда я буду молчать, они будут ожидать, и когда начну говорить, будут внимать. სხვა მაგალითები:

შვილო, ნუ სულმოკლე იქმნები **სწავლასა** უფლისასა, იგავ. 3, 11 (=უფლის მიერ **დასჯის დროს**, **დასჯისას**); გინა **უდაბნოს ყოფასა** ყოლადვე გამოიხატეთ ჟუარი ყოველთა ასოთა თქუენთა, მამ. სწავ. 297; **ქალწულეზასა** ნუუჯუე საგმომელ იქმნეს და **საქმროსლა** იყოს, ნუუჯუე სკთეს, ზირაქ 42, 10. **ქალწულეზასა** = ქალწულობის დროს. **გათხოვებამდე**, **საქმროსლა** = გათხოვების შემდეგ, **ქმრის ხელში** ყოფნისას. რუსულ თარგმანში იკითხება: в девстве, в замужестве, რაც ძალიან კარგად უდგება ქართული ფორმების შინაარსს. აღსანიშნავია, რომ **ქალწულეზასა** (=საწყისი) მიცემითის სრული ნიშნითაა გადმოცემული, მაგრამ **საქმროსლა** (არს. სახ.) — არა, მას მარტივი ხ ნიშანი აქვს მხოლოდ, შოვიყვან კიდევ ერთ მაგალითს:

მარიამ შეშინებულ იყო **შესლვასა** მას ანგელოზისასა, ხოლო უფროას შეძრწუნებულ იყო **ვმასა** მას მოკითხვისასა, მარხ. 23 a. შესლვასა = შესვლის დროს, ვმასა მოკითხვისასა — მოკითხვისას.

შეიძლება აქ აღნიშნული ნიშნის მსგავსი იყოს ქვემოთ მოყვანილი ორი ადგილიც:

წიგნის-კითხვასა სურვიელ არნ; **მარხვასა** — მოსწრაფე და **ლოცვასა** — გულს-მოღვინე, **ველთ-საქმარსა** — უცონელ და **მიცემა-მოღებასა** — მარტივ; ყოველსა **ბრძანებასა** — მორჩილ და **ბიტუჯ-გებასა** — სულგრძელ, მამ. სწავ. 337; არნ იგი... **ლოცვასა** დაქსნილ და **მარხვასა** — მოწყინე, **ლამის-თევასა** — მცონარ და **ცუდის-შეტუდებასა** — მოსწრაფე, **წიგნის-კითხვასა** — მკინარე.

და ზღაპრობასა — მღუძარე, მარჯვასა — მოლაღე და ჯელთ-საქმარსა — მოზარე, ბოროტისათჳს — ახოვან და კეთილისათჳს — ჩუქენ, იქვე, 338.

თუ ზოგი ხაზგასმულ ფორმათაგანი შეიძლება კაცმა უბრალო დამატებად გაიგოს (წიგნის-კითხვისა სურვიელ = წიგნის კითხვის მსურველი), ზოგი მათგანი არავითარ ეჭვს არ ტოვებს, რომ იგი დროის გარემოებაა: წიგნის-კითხვასა მძინარე ნიშნავს მხოლოდ ამას: წიგნის კითხვის დროს მძინარე, ზღაპრობასა მღუძარე = ზღაპრის თქმის დროს მღუძარე და სხვა. ამიტომ მთლიანად ორივე კონტექსტი ზემოთ წარმოდგენილი მსჯელობის ილუსტრაციისათვის არის გამოსადეგი.

დროის გარემოების ამ ხაზის გაგრძელებაა დღევანდელი ქართულის ნათესაობით-მიცემითის (ორმაგი ბრუნვის) ფორმები საწყისისა, რომელსაც იგივე მნიშვნელობა აქვს შემორჩენილი. ჩვენ მხედველობაში გვაქვს ისეთი ფორმები, როგორიცაა: მისვლისას უთხრა, წასვლისას გარი გაიხურა, კითხვისას ერთი ჩაახველა, გაცინებისას ოქროს კბილი გამოუჩნდა, დაწოლისას კარი დაკეტა და სხვა. აქაც მისვლისას = მისვლის დროს, კითხვისას — დროს, დაწოლისას — დაწოლის დროს და სხვა¹.

გ) მიცემითი თანდებულებით

აქ გვხვდება თანდებული შინა, რომელიც ერთვის მიცემითის სრულ ფორმას.

ალუთქუა მათ სასყიდელი თითოეულად დროჲანი დღესა შინა, მ. 20, 2; მას დღესა შინა მოუტდეს მოწაფენი იესუს, მ. 18, 1 C.

მაგრამ ამ შინა-ს დართვა რომ არ არის ყოველთვის აუცილებელი, ეს იქიდან ჩანს, რომ გვხვდება პარალელური ადგილები, რომელთაგან ერთს აქვს დართული შინა თანდებული, მეორე კი უთანდებულოა, მაგალითად:

მას დღესა შინა ჰსცნათ თქუნ, ი. 14, 20 DE, მაგრამ: მას დღესა უწყოდით თქუნ, იქვე C; და მის თანა დაადგრეს მას დღესა შინა, ი. 1, 39 DE, მაგრამ: და მის თანა დაიყოვნეს მას დღესა, იქვე C; მას დღესა შინა სახელითა ჩემითა ითხოვოთ, ი. 16, 26 DE, მაგრამ: მას დღესა ითხოვდეთ სახელითა ჩემითა, იქვე C.

ჩვენს მაგალითებში უთანდებულო ფორმებს აღნიშნავთ ძველი გვაწვდის, თანდებულიანებს — ჯრუჭ-პარხლისა.

უძველესი, ამ პარალელური ფორმებიდან სწორედ უთანდებულო წარმოება უფრო ძველი და პირველადი, თანდებულიანი ფორმები მერმინდელი და ახალი უნდა იყოს. „მას დღესა“-ს შემდეგ დამატა შინა თანდებული და არა „მას დღესა შინა“-ს ჩამოსცილდა იგი.

¹ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, ნაწ. II, 1952, გვ. 35.

7. მიცემითი რთულ ზმნებაში

მიცემითი ბრუნვა ფართოდაა გამოყენებული რთულ ზმნებში, როგორცაა (პირიანი ფორმები რომ ავიღოთ მაგალითებად): თავს-იდვა, გულს-იდვინა, კუალს-იდვინებენ, გულს-ეტყოდა, გულს-ედგა, გულს-ედვა, გულს-მიგდებდეს, ჯუარს-აცუა და სხვა. ყველა ამ შემთხვევაში სახელი მიცემითში მუდამ მარტივი ნიშნით არის წარმოდგენილი. ეს მარტივი ხ ნიშანი ზოგჯერ ზმნას გადაჰყვება საწყისსა და მიმღებობაშიც: თავს-დება, გულს-დვინება, გულს-მოდვინე, ჯუარს-ცუმა, ჯუარს-ცუმული და სხვა.

ზოგჯერ მიცემითი მრავლობითის ფორმით გვაქვს წარმოდგენილი: თუ-ალთ-უყოფდეს, ჰელთ-გვგდებოდა, ჰელთ-ედგა და სხვა.

ყველა ამანე დაწვრილებით არის საუბარი ზემოთ, სათანადო ადგილას (გვ. 135—143) და აქ არ არის საჭირო განმეორება.

8. მიცემითი უფროსობითი ხარისხის ფორმებთან

უფროსობითი ხარისხის ფორმები, როგორც გარკვეულია ლიტერატურაში¹, ზმნური წარმოშობისაა. სწორედ ამიტომაც, რომ მასთან დასმული ობიექტი (შესაღებელი საგანი) უძველეს ძეგლებში სწორედ მიცემითში დგას, მაგალითები:

რაოდენ უმჯობეს არს კაცი საცხოვარსა, მ. 12, 12 D; რომელი იყო ფრიად უმჯედეს და უდარეს საშინელებაჲსა მას მეორედ მოსლვისა მისისასა, მამ. სწავ. (H) 18 v; რომელთა მიერ მოსწყდეს არა უმცროხს მესამედსა ნაწილსა კაცთასა, თარგმ. გამოცბ. 8, 7; არა არს წყლულებაჲ უბოროტეს წყლულებაჲსა სიცრუვისა და ტყუილისისა, მამ. სწავ. 345. სხვა მაგალითები და საკითხის განხილვა ნ. ზემოთ, გვ. 441 — 452.

9. მიცემითი „ვიდრე“-სთან

მიცემითი ბრუნვა გვხვდება ორი საგნის თუ ორი მოვლენის შედარებისას, როცა ერთ-ერთი მათგანი ასარჩევია, ხოლო მეორე დასაგმობია და უკუ-საგდება. ეს ორი ოდენობა ყოველთვის შეერთებულია კავშირით „ვიდრე“.

ის მოვლენა (თუ საგანი), რომელიც, დამწერის აზრით, უმჯობესად არის მიჩნეული, „ვიდრე“-ს წინ არის მოქცეული და აზრის მიხედვით სათანადო ფორმითაა წარმოდგენილი, ხოლო დასაწუნი და დასაგმობი ოდენობა „ვიდრე“-ს შემდეგ არის მოქცეული და მიცემითში დგას. რადგანაც ამ ორ ოდენობას ერთმანეთს ადარებენ და ერთ-ერთს (პირველს) ირჩევენ, ამიტომ ამ უკანასკნელს ჩვეულებრივ უძღვის წინ „უმჯობეს არს“, ზოგჯერ: „აღიარებდეს“ და მისთ. ამის მაგალითები:

¹ ა. შანაძე, პირის ნიშანი ბრუნვებთან სიტყვასთან კართველურ ენებში: თბილ. უნივ. შრომები, ტ. I, 1936.

კეთილ არს სასოებად უფლისაჲ, ვიდრე **სასოებასა** კაცთასა. ფსალმ. 117, 8; კეთილ არს სასოებად უფლისაჲ, ვიდრე **სასოებასა** მოგვართასა, იქვე, 117, 10; უმჯობეს არს შენდა ერთ-თუალისაჲ შესლვად ცხოვრებასა, ვიდრე ორ-თა თუალთა **სხმასა** და შთაგრდომად გეტენიასა, მ. 18, 9; უმჯობეს იყო ზუენი არა ყოფად, ვიდრე ყოფასა ამას და უღმრთოებით **ცხოვრებასა**, 3 ეზრა 4, 12; უმჯობეს არს სახელი კეთილი, ვიდრე **სიმდიდრესა** მრავალსა, იგავ. 22, 1; უღირსე¹ სარწმუნო (არბან) წყლვანი შეგობრისანი, ვიდრე ნეტებით **ამბორის-ყოფასა** მტერისასა, იქვე, 27, 6; კეთილ არს ზრახვად ესე ქუშისაჲ რაქენისაჲ, ვიდრე **ზრახვასა** მას აქიტობელისა, 2 მეფ. 17, 14; რამეთუ აღირჩიეს სიკუდილი, ვიდრე **ცხოვრებასა**, იერ. 8, 3; და თუ შემეტყუების და შეგაგვს მორჩობითა სიკუდილი, ვიდრე **ცხოვრებასა** მოვსენებითა ამით საქმეთაჲთა, პარხ. 776 a; რამეთუ აღირჩიეს სიკუდილი ლავრასა შინა მათსა, ვიდრე სიველტოლით **განჩინებასა** მოსისხლეთა მათგან, იქვე, 919 a.

ზოგჯერ ვიდრე-ს და ნაწილაკი ახლავს, რაც ძალიან უწყობს ხელს სათანადო შინაარსის გამოხატვას:

გამოირჩია წიერდომად სახლსა ღმრთისასა², ვიდრეღა ერისკაცობით **ცხოვრებასა**, კიმ. 11, 142, 6; უმჯობეს არს ჩემდა, რაჲთა არა ექმნე და შეგვარდე წელთა თქუენთა, ვიდრეღა ცოდვასა წინაშე უფლისა, დანიელ 13, 23; წყლულეზად უმჯობეს არს, ვიდრეღა **განშორებასა** შენსა, იერუსალმ, გულეზად და სიკუდილი უმჯობეს არს, ვიდრეღა **დატევებასა** შენსა, წარტყ. 37, 25.

ზოგჯერ „ვიდრე“-ს მოჰყვება ხოლმე უარყოფითი ნაწილაკი „არა“. ერთი შეხედვით ეს უცნაური დამატება ამ ნაწილაკისა ნამდვილად ფრიად საჭიროა და ძალიან კარგად არის შეზოგრებული ამ გამოთქმის სულსა და გულთან. ჩვენ უკვე ვთქვით ზემოთ, რომ ორი შესადარებელი ოდენობის ის ნახევარი, რომელიც „ვიდრე“-ს მოჰყვება (ე. ი. შედარების II ნაწილი), ავტორის აზრით, უარსაყოფი და დასაგმობია. ეს უარყოფი ფორმალურადაც არის გამოხატული „არა“-ს სახით, იმ ამის მაგალითები:

მეტეცთაღა აღირჩიეს სიკუდილი, ვიდრე არა **შეხებასა** გორცთა მონათა შენთა(სა), კიმ. 11, 25, 25; უმჯობეს არს შენდა შესლვად ცხოვრებასა მკელობელისაჲ ანუ უტელოფსაჲ, ვიდრე არა ორთა ჯელთა ანუ ორთა ფერტთა **დგმასა** და შთაგრდომად ცეცხლსა საუკუნესა, მ. 18, 8 C; უადვილეს არს მისა, უკუეთუმცა ლოდი ფქვილისაჲ ზედა ედვა ქედსა და შთაგრდომილ იყო ზლუასა, ვიდრე არა **დაბრკოლებასა** ერთსა ამას მცირეთავანსა, ლ. 17, 2.

თუ „ვიდრე“-ს და ნაწილაკიც აქვს დართული, მაშინ მივიღებთ საკმაოდ გრძელ კავშირს (უარყოფითი ნაწილაკითურთ):

¹ ზელნ.: უღირსე.

² გამოც.: ღმრთისსა.

აღირწევდეს სიკუდილსა, ვიდრეღა არა ჟუარისა მის ფერქითა დატემახა, წარტყ. 45, 24; უმჯობეს არს შენდა ერთ-თუალისაჲ შესლვად ცხორებასა, ვიდრეღა არა ორთა თუალთა სხმახა და შთაერდომად გმ-ბენისა ცუტბლისასა, მ. 18, 9 C; უმჯობეს არს შენდა ერთ-ველისა ცხორებასა შესლვად, ვიდრეღა არა ორთა ველთა დგმახა და მისლვად ცეცხლსა მის დაუწრეტელსა, მრ. 9, 43 C; რამეთუ დიდად უმჯობეს არს შეტუჟებაჲ, ვიდრეღა არა გულის-წყრომახა, ზირაქ 20, 1.

ხოვ ზეუნაწერში „ლა“-ს ბოლო ა და „არა“-ს პირველი ა შერწყმულად არის წარმოდგენილი (კრახისი) და გამოთქმა ასეთ სახეს ატარებს: სჯოლს შიკრედი მრავლისაჲ, ვიდრეღა არა (=ვიდრეღა არა) მრავალსა მის სიმდიდრეხა, ფსალმ. 36, 18.

ამ მაგალითების გაცნობის შემდეგ დაესვათ კითხვა: რატომ იხმარება ასეთ კონსტრუქციებში მიცემითი? აქ ხომ (დღევანდელი ქართულის მიხედვით) სახელობითი იყო მონათლადელი? თუ კარგად დავაკვირდებით ჩვენს მაგალიტებს, დავინახავთ, რომ შედარების I ნაწილში თითქმის ყველგან წარმოდგენილია რომელიმე ზედსართავი უფროობითი ხარისხის ფორმათ. აბსოლუტურად უმეტეს შემთხვევაში აქ გვევლინება „უმჯობეს“ (უმჯობეს, უმჯობეს), შემდეგ — სხვებიც (უადვილეს, უკეთეს, უღირსე...), უფროობითი ხარისხის ფორმები კი, როგორც ზემოთ ვნახეთ, სწორედ მიცემითში მოითხოვს იმ სახელს, რომელიც შედარების საგნად არის აღებული. მაგალიტად:

არა არს სხუა სიბოროტე უფროჲს სიბოროტეხა მას დედაკაცისასა, ზირაქ 25, 18; ყოველივე სიბოროტე უმცირეს არს სიბოროტეხა მას დედაკაცისასა, იქვე, 25, 21; რაჲ უსუბუქე არს განსუენებაჲ კაცისასა, მამ. სწავ. 91; რომელი იყო ფრიად უმწესეს და უდარეს საწინელებასა მას შოროდ მოსლვისა მისისასა, მამ. სწავ. (H) 18 v¹.

ეს მაგალიტები გვიჩვენებს, რომ უფროობითი ხარისხის ფორმები შესაძარბელ საგანს სწორედ მიცემითში მოითხოვს, ასეა ჩვენს მაგალიტშიც. იქაც შედარება გვაქვს, იქაც უფროობითი ხარისხის ფორმები; ესაა ოლინდ, რომ ჩვენს მაგალიტებში ის, რაც უნდა შეედაროს, და ის, რასაც უნდა შეედაროს, ერთგვარი ბარიერით არის გაყოფილი. ეს ბარიერია კავშირი ვიდრე (ვიდრეღა, ვიდრეღა არა). მაგრამ უნდა ითქვას, რომ აღნიშნული ბარიერი ვერ კმნის დაბრკოლებას და უფროობითი ხარისხის ფორმებს ვერ უშლის ხელს შესაძარბელი სახელისაგან მისთვის შესაფერი ბრუნვა (მიცემითი) მოითხოვოს. მართლაც, ეს ბარიერი რომ მოიხსნას, ჩვენ მივიღებთ სრულიად ჩვეულებრივს ფრაზას, რომელიც უფროობითი ხარისხის ფორმებისათვის არის ტიპური და დამახასიათებელი. მაგალიტად: უმჯობეს არს სახელი კეთილი (ვიდრე) სიმდიდრეხა მრავალსა (ივავ. 22, 1).

¹ 6. სხვა მაგალიტები ზემოთ, გვ. 445—446.

მაგრამ რა უნდა ითქვას ისეთი შემთხვევების შესახებ, სადაც არ მოიპოვება უფროობითი ხარისხის ფორმა, მაგრამ მიცემითი ბრუნვა კი მაინც არის წარმოდგენილი? ასეთი შემთხვევები ერთობ მცირეა და შეგვეძლოს უფროობითი ხარისხის ფორმების ანალოგიით აგვებსა. მაგრამ ამის გარეშეც არ არის ძნელი მისი გაგება. როცა იშვიათად უფროობითი ხარისხის ფორმები არაა მოცემული, ყველაზე ხშირად მათ ნაცვლად გვხვდება ზმნები „ალირჩევეს“, „ალირჩიეს“, „სჯობს“. არაფერი რომ არა ვთქვათ „სჯობს“-ის შესახებ (რომელიც ისეც მოითხოვს მიცემითს), „ალირჩიეს“ თავისთავად ნიშნავს ორიდან (ჩვენს შემთხვევაში ორიდანაა ასარჩევი) ან მეტიდან ერთის არჩევას. შინაარსითაც ახლოა ეს „უშჯობს“-თან; ალირჩიეს, ე. ი. უშჯობესად მიიჩნიეს, უშჯობესად ჩათვალოს. ასეა თუ ისე, ასეთი შემთხვევები, ვიმეორებ, მეტად მცირეა და საერთო ფონზე მათი ახსნა განსაკუთრებულ სიძნელეს არ წარმოადგენს.

იშვიათად მიცემითის ნაცვლად ჩვენ მიერ აღნიშნულ კონსტრუქციაში ნათესაობითიც გვხვდება: უშჯობეს არს ყოფაჲ ყურესა¹ ერდოასასა, ვიდრე-ლა დედაკაცისა მაგინებელისა სახლსა შინა ზოგადსა, ივანე. 25, 24. მაგრამ ამასაც მოვპოვება ახსნა: უფროობითი ხარისხის ფორმები ზოგჯერ ნათესაობითაც მოითხოვს, მაგალითად: შეენიერ არიან ძუძუნი შენნი უფროს ღვინსა, იპოლ. 2, 7².

ამნაირად, ზემოთ აღნიშნულ კონსტრუქციაში „ვიდრე“-ს შემდეგ მიცემითი ბრუნვა უფრო ძველ და ნამდვილად შესაფერ ბრუნვად უნდა იქნეს ცნობილი; „ვიდრე“-ს შემდეგ „არა“-ს დასმაც ამ კონსტრუქციის შინაარსით არის მოთხოვნილი და სათანადო შემთხვევებშიც უპირატესობა მას უნდა მიეცეს. ისეთი შემთხვევები, სადაც „არა“ გვაკლია, ეს უფრო ძველ ვითარებას კი არ გვიჩვენებს, არამედ ამ „არა“-ს ჩამოცილების შედეგია. შემთხვევითი არაა, რომ უფრო ძველი წარმოშობის ძეგლებში ამ ნაწილაკიანი ფორმები სჭარბობს (მაგ. აღიშის ოთათავში), უფრო პერმინდებლებში კი უფრო ხშირია გამარტივებული, „არა“-დაკარგული ფორმები (მახოლოდ „ვიდრე“).

¹ ხელნ. ყორესა.

² ნ. სხვა მაგალითები ხელნ., გვ. 446.

თავი მესამე

ნათესაობითი გრძელის უწყვეტობა

ნათესაობითი ბრუნვა ერთ-ერთი უძველესი და ძირითად ბრუნვა-თაგანია ქართულში. ამიტომაც, რომ მას მრავალი ფუნქცია მოეპოვება.

ნათესაობითი ბრუნვის ფორმები ძველ ქართულში, როგორც ვნახეთ, ორი სახით არის წარმოდგენილი: მარტივი **ის** ($\rightarrow$ **ას**) და გავრცობილი **ის-ა** ($\rightarrow$ **ას-ა**) ნიშნით. ამათგან პირველი გაცილებით ძველი წარმოშობისაა, მას-თან ბევრი, განსაკუთრებით, სიტყვაწარმოებითი შინაარსის ფუნქციაა დიქავ-შირებული.

განვიხილოთ ეს ფუნქციები ამ ორნაირ (**ის**, **ის-ა**) ნიშანთან დაკავში-რებით.

A. ნათესაობითი **ის-ა** (**ას-ა**) ნიშნით

ისა ნიშნიან ნათესაობითს რამდენიმე ფუნქცია მოეპოვება. მათ შორის ერთ-ერთი ძირითადია მის მიერ განსაზღვრების გამოხატვა.

1. ნათესაობითი განსაზღვრება

ნათესაობითი ბრუნვა, უპირველეს ყოვლისა, განსაზღვრების ბრუნვაა. ამიტომ ნათესაობითი ყველაზე ხშირად სწორედ განსაზღვრების როლში გვე-ვლინება.

მაგრამ მეტად მრავალფეროვანია ქართულში ნათესაობითში დასმული განსაზღვრება (ე. წ. მართული მსაზღვრელი). აქ აღვნიშნავთ ასეთი განსაზღ-ვრების რამდენიმე სახეს.

ა) წინ დასმული განსაზღვრება

ძველ ქართულში გვხვდება ნათესაობითში მდგარი განსაზღვრება, რო-მელიც საზღვრულს უძღვის წინ. ამ შემთხვევაში იგი ბრუნებისას ჩვეულებ-რით არ იცვლება. ეს განსაზღვრება შეიძლება ახლდეს არსებითს სახელს (აღესებისა **ოთხშაბათი**), მაგრამ შეიძლება ახლდეს აგრეთვე სახელზმნებს: საწყისსა და მიმდევრებს (მამისა მოძულე, სარწმუნოებისა ზრახვა). ამ უკა-ნასკნელი სახის ფორმას ა. შანაძე უბრალოდ დამატებას ეძახის და გამო-ჰყოფს იმ შემთხვევისაგან, როცა ის არსებითს სახელს ერთვის. მაგრამ ბრუ-ნების თვალსაზრისით მათ შორის არ არის განსხვავება და მათი ერთ ჯგუფ-ში მოქცევა რაიმე დაბრკოლებას არ ხდება ამ მხრივ. დავასახელოთ ორი-ოდნე ნიმუში:

ქრისტეს მსახურთა ქალაქი ერთი არს — **ზეცისა** იერუსალმში, პარხ. 1044 ხ; **აღვსებისა** ორშაბათსა, **აღვსებისა** სამშაბათსა, **აღვსებისა** ოთხშაბათსა, **აღვსებისა** ხუთშაბათსა, **ახალ-კვრიაკისა** ოთხშაბათსა, ი. ჯავ. აღწ. 110, 1—10; ორასისა **დრამკნისა** პური, ი. 6, 7; **იაკინთისა** ფერი მბრწყინვალე, თუალთ. 11, 27; ენითა ცეცხლისადათა შესწუენ **ულმროვეებისა** ეკალნი და **ღმრთის-მსახურებისა** ნერგნი ნაყოფიერნი დაჰნერგენ სულსა მორწმუნეთასა, სას. პოეტ. 92, 41; და იბილა მითევ სატანჯველითა **მთავარ-დიაკონისა** ცოლი, ლიტ. ქრესტ. 17, 22; წმიდაჲ პავლე, მარტურის **მონახტრისა** მამასახლისი, კიმ. II, 161, 15; არცა დაადნობდა... თესლსა **ზეცისა** საზრდელსა, სიბრძ. 19, 20; აჰა კაცი მკამელი და **ღუნისა** მსუმელი, მ. 11, 19 C; და არა უნდა **წულისა** მის სუმაჲ, 2 მეფ. 23, 16; **წუშისა** მომცემელნი, **ქუფუანისა** ნაყოფთა განწრდელნი, მოქც. (ისტ. ქრესტ. 275, 1); ხამ-**უაროჲსა** მნათობთა გიცნეს შენ — **ნათლისა** მომცემელი მათი, სას. პოეტ. 174, 154.

თუ მსაზღვრელსა და საზღვრულს შორის ხანგრძლივი და მკიდრო კავშირია დამყარებული, ისინი ერთგვარ კომპოზიტად გვევლინებიან და მსაზღვრელს ამ შემთხვევაში ემატიკური ა არა აქვს (არც ჰქონია ოდესმე); ასეთია: **ოქროს-მკედელი**, **ურმის-თული**, **მზის-თული**, **მიწის-ფერი** და სხვა. ამათზე — ქვემოთ. ქვემოთვე იქნება განხილული შემთხვევები, როცა კომპოზიტური ვითარება არაა, მაგრამ მსაზღვრელს მაინც ის ნიშანი აქვს და არა ის-ა (უკეთუბების ჭურჭელ გუქნის, უდაბნ. ნვ va; რაჲთა უბრალო იყოს ერთის ცოლის ქმარ, 1 ტიმ. 3, 2).

ბ) ბოლოს დასმული განსაზღვრება

ბოლოს დასმული განსაზღვრება, როგორც აღნიშნული გვაქვს, უფრო ხშირად გვხვდება ძველ ქართულში, აქ საქმე ეხება ორმაგ (და სამმაგ) ბრუნებას. ასეთი განსაზღვრება აქ რამდენიმე სახისაა. **ხუფთა ნათესაობითი** შეიძლება შეგვხვდეს შემდეგ შემთხვევებში:

ა) წრფელიობითი ბრუნვის მსაზღვრელად. როგორც აღნიშნული გვაქვს, ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი აქ თავდაპირველად მხოლოდ ის იყო, მაგრამ შემდეგ და შემდეგ სხვა ფორმების ანალოგიით ემატიკური ა ამათაც ემატება და სრულ ნიშანს ვღებულობთ. ძველ ქართულში უფრო ხშირი სწორედ ეს, მეორეული სახეობაა. მაგალითები:

რაჲთა არა ვიყენეთ გულის-მთქუმულ **ბოროტისა**, 1 კორ. 10, 6; ესე სირცხული მეყავნ მე მიზეზ **ცხორებისა** საუკუნოჲსა, პარხ. 1011 ხ; და არ-**ლარა** იყენენ სასო **ხახლისა** ისრაჲლისა, ეზეკ. 29, 16; რამეთუ იქვენ მამისა და **დედისა** მკლველ, კიმ. I, 142, 10.

ბ) ნათესაობითი ბრუნვის-მსაზღვრელად. ამ შემთხვევაში, როგორც აღნიშნული გვაქვს, ფორმა გამარტივებულია და საზღვრულიათვის შესათანხმებელი ნიშანი **ახა** მოკვეცილია: სახლისაგან **მამისა** **ახა** → სახლისაგან **მამისა**. მაგალითები:

45. ი. იშვიათი, სახელთა ბრუნება

გარდაიგორვა ლოდი იგი კარისა მისგან საფლავისა, მ. 28, 2; მრ. 16, 3. „საფლავისა“ გამარტივებული ფორმაა, თავიდანვე უნდა ყოფილიყო: კარისა მისგან საფლავისაჲსა. სწორედ ასეც გვაქვს მოცემული C-ში: იხილა ლოდი იგი აღლებული კარისა მისგან საფლავისაჲსა, ი. 20, 1 C. ასევეა C-ში გეორგენაც, ოლონდ აქ „საფლავ“-ის ნაცვლიდ „სამარე“ იკითხება: ვინ-მე გარდაგვგორვოს ჩუენ ლოდი იგი კარისა მისგან სამარისაჲსა, მრ. 16, 3 C. სხვა მაგალითები:

რომელი მე მიესცე ცხორებისათჳს სოფლისა, ი. 6, 51 DE. C-ში აქაც უფრო ძველი ფორმაა დაცული: ...ცხორებისათჳს სოფლისაჲსა; ყოველმან რომელმან თქუას სიტყუად ძისათჳს კაცისა, მ. 12, 32. C-ში აქაც პირვანდელი ფორმაა შემორჩენილი: ძისა კაცისაჲსათჳს. მაგრამ აქ ახა შემდეგ წაუშლიათ და ფორმა გაუმარტივებიათ: ძისა კაცისათჳს. ეს ძალიან კარგი ნიმუშია იმ რყევის დასახასიათებლად, რომელსაც ადგილი ჰქონდა ორმაგი ბრუნებისას მსაზღვრელის ნათესაობითის (ნათესაობით-ნათესაობითის, ან ორმაგი ნათესაობითის) ფორმის შერჩევის დროს. აქ ჩვენ თვალწინ ხდება ძველი ფორმების წაშლა და გადასწორება და მათ ნაცვლიდ ახალი ფორმების წარმოდგენა. კიდევ:

გული-ეტყოდა განძებად ნაბიკევისა მისგან გარდამოცვლელისა ტაბლისაგან მის მდიდრისა, ლ. 16, 21. C-ში შენახულია პირვანდელი ფორმა: რომელი გარდამოვარდის ტაბლისაგან მის მდიდრისაჲსა, კიდევ:

არა შორს ხარ სასუფეველისაგან ღმრთისა, მრ. 12, 34 C. ძველი ნორმების მიხედვით მოსალოდნელი იყო ასე: სასუფეველისაგან ღმრთისაჲსა. ხელნაწერში ჯერ ასეც დაუწერიათ (თუ, უფრო სწორად, გადაუწერიათ), იქ კარგად იკითხება პირვანდელი ნაწერი ღმრთისა, რაც ასე უნდა გაიხსნას: ღმრთისაჲსა¹, მაგრამ შემდეგ ღ-დ გადაუსწორებიათ და ქარაგმა ღმრთისა მხოლოდ ასე უნდა იქნეს გახსნილი: ღმრთისა. ამრიგად, აქაც ნათლად ვხედავთ, თუ უძველესი ხელნაწერების გადმოწერისას როგორი დაბეჯითებითა და სისტემატურობით ხდება ძველი ფორმების გასწორება და ახლით შეცვლა.

მსგავსი ფორმები ბევრია, მაგრამ ჩვენი მიზნებისათვის აქ მოყვანილიც საკმარისია. მაშასადამე, მოსალოდნელი ორმაგი ნათესაობითის ნაცვლიდ უფრო ხშირად კალმაგი ნათესაობითის ფორმა გვაქვს.

ე) ეთარებითი ბრუნვის მსაზღვრელად. ფორმა აქაც უნდა იყოს გამარტივებული, თავდაპირველად მსაზღვრელსაც უნდა ჰქონოდა ვითარებითის ნიშანი ღ, მაგრამ შემდეგ მოჰყვეცია იგი და შეჰყვეცილი ფორმა სუფთა (კალმაგ) ნათესაობითის დამთხვევია. ამნაირი დონ-მოყვეცილი ფორმები ძველ ქართულში გაცილებით მეტია, ვიდრე ისეთები, სადაც დონი შემონახულია². მაგალითები:

¹ მდრ. მრ. 4, 110, სადაც ღმრთისა გახსნილია ასე: ღმრთისაჲსა, და ეს სწორია.

² ისეთი ფორმები, სადაც დონი შემონახულია, ზემოთ გვაქვს წარჩევი (გვ. 591—592) და აქ აღარ არის საჭირო მათი მოყვანა განმეორებით.

შევიდა წმიდა მარკო სახელ კაცისა მის, კიმ. 1, 194, 26; წინამძღუ-
რად მადლისა მის გამოირჩია ღმერთმან უპოვარი, სვან. 384 ხ; და შემოვი-
და ველად დამახისა დღეთა იფქლის-მისათა, ივდიო 2, 27; და დაღვა სა-
მარია ხილის-საცავად ველისა და დასანერგავად ვენაჯისა, მიქია 1, 6; არა
მოგაგლო კაცი საკურთხეველისაგან ჩემისა თულთ-საძღელად შენდა და
განსაყფელად თავისა შენისა, 1 მეფ. 2, 32. რომ აქ ნათესაობით-ვითარე-
ბითის გამარტივებული ფორმა გვაქვს, ამას ამტკიცებს აქვე მოცემული შენ-
და: თულთ-საძღელად შენდა, მაგრამ: განსაყფელად თავისა შენისა.

ძალიან ხშირად ასეთი ფორმები გვაქვს სიტყვასთან „სახელ“, რომე-
ლიც აქ ნიშნავს „მსგავსად“. „სახელ“ ამ შემთხვევაში ყოველთვის პირველ
აღგილის დგას (სახელ ტრედისა, სას. პოეზ. 223, 96), ხოლო როცა ის მსა-
ზღვრელის შემდეგ გადავა, ეს უკანასკნელი ნათესაობითის მარტივი ფორ-
მით იქნება წარმოდგენილი (ტრედის სახელ, სას. პოეზ. 112, 274). რიგს
ასეთ შემთხვევაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს. სხვა მაგალითები:

სახელ სამკაულისა, სას. პოეზ. 100, 46; სახელ სამოსლისა, იქვე, 411,
707 (მაგრამ იქვე: სამოსლის სახელ, 406, 57); სახელ ღმრთეებისა, პარხ.
914 ხ.

რადგანაც „სახელ“ და „მსგავსად“ აქ ერთი მნიშვნელობით იხმარება,
ამ უკანასკნელსაც ასეთივე თვისება აქვს:

მსგავსად ქმნულეებისა შენისა, კიმ. 1, 158, 34; მსგავსად დიდად წადი-
ერებისა ჩემისა, იქვე: 160, 23; მსგავსად ხარწმუნოებისა თქუენისა, მ. 9,
29 C; მსგავსად ძალისა თვისისა, მ. 25, 15; მსგავსად სიტყვა შენისა, ლ. 1,
38 C და სხვა.

დავსძენთ აქვე, რომ ასეთივე თვისებისა მსაზღვრელი ვითარებით
ბრუნვაში დასმულ ისეთ სახელეზთან, როგორიცაა: „შემდგომად“, „პირვე-
ლად“ და სხვა, მაგალითად:

შემდგომად პარასკევისა, მ. 27, 62; შემდგომად მოწყუდისა, ლ. 12, 5;
შემდგომად დევნულეებისა, მრ. 10, 30; რომელი მოვიდა პირველად პეტ-
რესა საფლავად, ი. 20, 8. მაგრამ „შემდგომად“ აქ თანდებულის როლში
გამოდის.

ჩვეულებრივია ასეთი განსაზღვრება სა—ელ-ით ნაწარმოებ მიმდებ-
თან, რომლებიც ვითარებითში დგანან: დასამუშებელად ეშმაკისა, ჟღაბნ.
21 vb; თავის-სახრელად ერისა¹, ფსალმ. 43, 17 და სხვა.

დ) მსაზღვრელად ორმაგი ბრუნების ყველა ბრუნვაში,
როცა ამ მსაზღვრელს თავის მხრივ კიდევ მოჰყვება ატრი-
ბუტული მსაზღვრელი, საზღვრულთან შესათანხმებელი ბრუნვისა და
რიცხვის ნიშნები, როგორც ვიცით, ამ უკანასკნელს ერთვის, ხოლო მართუ-
ლი მსაზღვრელი სუფთა ნათესაობითის ფორმით არის წარმოდგენილი. ასე-
თი ნათესაობითის ფორმა ორივე რიცხვში შეიძლება იდგეს, მაგალითები:

¹ შტრ. შრიდეს თავსა მათსა, მ. 27, 39 C.

მხ. რიცხვი

გუგამ ერთი თუალია მისისაჲ, კიმ. I, 138, 18; საბურველი თავისა მისისაჲ, იქვე, 146, 13; სასოებაჲ აღდგომისა შენისაჲ, იქვე, 148, 10; წყულულსა ამას თუალია ჩემისაჲ, იქვე, 138, 22; ოფლსა პირისა მისისაჲ, იქვე, 152, 29; ბრძანებითა ხასტიკებისა მისისაჲთა, იქვე, 134, 8; სიტყუანი პირისა მისისანი, იქვე, 134, 32; ყოველთა დღეთა ცხორებისა ჩემისაჲთა, იქვე, 137, 4.

მრ. რიცხვი

მოხუცებულებაჲ და შეუნიერებაჲ მტეთა თქუენთაჲ, კიმ. I, 142, 12; ტანჯვაჲ დედა-მამათა თჳსთაჲ, იქვე, 144, 4; მსახურებასა ღმერთთა ჩუენთასა, იქვე, 195, 37; მიბირებითა¹ ზიტყუათა შენთაჲთა, იქვე, 153, 23; ნაშრომნი მზრდელთა ჩემთანი, იქვე, 142, 34.

ე) მსაზღვრელად სამმაგი ბრუნების ყველა ბრუნვაში, როცა ამ მსაზღვრელს თავის მხრივ კიდევ მოსდევს მართულ-შეთანამეხმარი მსაზღვრელი, რომელიც კისრულობს საზღვრულთან თვითონ დაამყაროს უშუალო კავშირი და ბრუნვისა და რიცხვის სათანადო ნიშნებს თვით დაირთავს. მართული მსაზღვრელი აქაც სუფთა ნათესაობითის ფორმით არის წარმოდგენილი ორივე რიცხვში, მაგალითად:

მხ. რიცხვი

კლიტენი ხასუფეველისა ცათაჲსანი, მ. 16, 19; მამ. სწავ. 45; პარხ. 830 ხ; მონანი მეფისა მის ასურასტანელთაჲსანი, 4 მეფ. 19, 6; გუიშნი მანაკისა მის უცხო-თესლთაჲსანი, 1 მეფ. 17, 46 ლავ.; შთასაეალსა მას მთისა მის ზეთის-ხილთაჲსასა, ლ. 19, 37 ლავ.; ნებაჲ მამისა ჩემისა ზეტათაჲსაჲ, მ. 7, 21; მაცხოვარმან ნათესავისა კაცთაჲსამან, პარხ. 853 ა.

მრ. რიცხვი

საქშეელნი იგი ბჳეთა ჯოჯოხეთისათანი, სეან. 487 ა; მთავარნი ნათესავთა ზღუასათანი, ებეკ. 26, 16; სისხლი მთავართა ქუეყანისათაჲ, იქვე, 39, 18; მსგავსებაჲ ჳელთა კაცისათაჲ, იქვე, 10, 8; მორჩი ძირთა მის ხისათაჲ, დანიელ 4, 23; წიგნნი მიფეთა ისრაელისათანი, 2 ეზრა 1, 33; ვაშლი ზეთა ნაღწარისათაჲ, იპოლ. 18, 7.

ნათესაობითი ბრუნვა უძველეს საფუძვლად ორმაგი ბრუნების მსაზღვრელს და სამმაგი ბრუნების მსაზღვრელის მსაზღვრელს, როცა მათ სხვა მსაზღვრელი არ მოსდევს. ამ შემთხვევაში საზღვრულთან ბრუნვასა და რიცხვში შეთანხმების მთელ სიმძიმეს ეს მსაზღვრელი (ორმაგი ბრუნებისას) და მსაზღვრელის მსაზღვრელი (სამმაგი ბრუნებისას) კისრულობს. ამიტომ აქ სუფთა ნათესაობითი არა გვაქვს, ნათესაობითის ერთვის საზღვრულთან შესათანხმებელი სათანადო რიცხვისა და ბრუნვის ნიშნები. ვუჩვენოთ ორიოდ მაგალითი.

¹ ჯამოც: მიბერებითა.

ორმაგი ბრუნების მსაზღვრელი

მხ. რიცხვი

მოწოდებამ მამისა და დედისა, კიმ. I, 138, 35; რუმ სისხლისაჲ, იქვე, 139, 22; ქსელი დედაზარდლისაჲ, იქვე, 140, 5; ძემან კაცისამან, მ. 13, 41; ძესა კაცისასა, მ. 8, 20; სიტყვათა ხოლო ჯელფენებისაჲთა, კიმ. I, 137, 11; კარო წარსაწყმედელისაჲ, იქვე, 142, 14; მოქლონი აღმატისანი, იქვე, 158, 35; საყდართა მათ საშუელისაჲთა, იქვე, 138, 1.

მრ. რიცხვი

და იყოს კრეტი სამოვარ სამწყსოთა და სადგურ ცხოვართა, სოფონია 2, 6; სისხლი იგი ვაცთაჲ და კუროთაჲ, ებრ. 9, 13; შრომამან უგუნურთამან, ეკლეს. 10, 16; მღვმესა მას ღოშთასა, უდაბნ. 54 რხ; სისხლითა ვაცთა და ზუარაკთაჲთა, ებრ. 9, 12; საქმენი მართალთანი, იპოლ. 17, 24; ზედა ლელუთა მთათასა, იქვე, 21, 2.

სამმაგი ბრუნების მსაზღვრელის მსაზღვრელი

მხ. რიცხვი

აცადეთ მორჩი ძირთა მის ხისათაჲ, დანიელ 4, 23; და იყო სასწორი მთავართაჲ მათ მის ქუეყანისათაჲ, 3 მეფ. 10, 15; მოვიდოდა ეტლები ეგპტით... მეფეთა ასურასტანისათაჲ ზღუთ კერძო აღმოსავალისათაჲ, იქვე, 10, 29.

მრ. რიცხვი

ბალი სიმაღლისა ცათამსაჲ, ზირაქ 17, 27; და მიწერეს მღდელთ-მოძღუართა ერისა ჰურიათამსაჲთა კესარიად წიგნი შესმენისაჲ, არიმ. 65, 36, 1; ეზომს-მოძღუარი იგი ნაბუქოდონოსორისი, მეფისა მის სპარსთამსაჲ, პარხ. 1008 გ; მაცხოვარი ნათესავისა კაცთამსაჲ, ქილ-ეტრ. 41.

2. ნათესაობითი უბრალო დამატებად

ნათესაობითი ბრუნვა ხშირად გამოხატავს უბრალო დამატებას. ის შეიძლება იყოს თანდებულობითი და უთანდებულოც. უფრო ხშირია მისი ხმარება თანდებულებთან. აქ გვხვდება მრავალი თანდებულები, მათ შორის ყველაზე ხშირია **გან**, **თუ**, **მიერ**, **გამო**, **თუნიერ**, **წინაშე** და სხვა.

გან თანდებულებანი ნათესაობითი ურყენებს გამოყოფას, მოცილებას, მოშორებას; წყაროს, რომლისგანაც მომდინარეობს მოქმედება; მასალას, რისგანაც კეთდება საგანი; მოქმედების ჩამდენს ან მიზეზს, რომელიც საფუძვლად უდევს მოქმედებას,¹ და სხვა. მაგალითები:

¹ ა. მ ა რ ტ ი რ ო ს ო ვ ი, თანდებულები ქართულში: იბერ.-კავკ. I, 1946, გვ. 227.

და განეცხადოს (განეშტროს C) შამია ძისაგან და ძმ შამისაგან; დედამ ახულისაგან და ასული დედისაგან; დედამთილი ძის-ცოლისაგან თუისა და ძის-ცოლი დედამთილისაგან, ლ. 12, 53. ვისგან განეშტროს შამია? — ძისაგან. ეს „ძისაგან“ იქნება უბრალო დამატება.

გამოჭდა ბრძანებამ იგუსტოს კეისრისაგან, ლ. 2, 1; ხოლო იუდა შვა ფარშ და ზარა თამარისაგან, მ. 1, 3; სალმონ შვა ბოთზ რეკაზისაგან; ბოთზ შვა იობედ რუთისაგან, მ. 1, 5; დავით მეფემან შვა სოლომონი ურიაჲს ცოლისაგან, მ. 1, 6.

თითოეული ხმ თუხისაგან ნაყოფისა საცნაურ არს; რამეთუ არა ეკად-
თავან შეიკრიბიან ლელუ, არცა მახუალთავან მოისთულიან ყურძენი, ლ. 6, 44.

და ვითარ ეგრ შეუძლეს მიახლებად მისა ერისა მისგან, მრ. 2, 4 DE. C. ში ამის ნაცვლად იკითხება: ...ერისა მის გამო. ამ „გამო“-ს მნიშვნელობა აქვს ზოგჯერ „გან“-სა. ასეთივე დამატება იკითხება აგრეთვე ამ აღგილასაც: საქმეთა ამათგან გრწმენინ ჩემი, ი. 14, 11 DE. C. ში: საქმეთა ამათ გამო.

უბრალო დამატება გვექნება „თუს“ და „და“ თანდებულებთანაც სამპირიანი გარდამავალი ზმნის III სერიის ფორმებში, მაგალითად:

რამეთუ სტეფანეს ემცნო მუნ ჰყოფთა ქრისტეანეთადა, იესტ. 175, 25; აწ მე აღმითქუამს უფლისადა, ზანძთ. (ისტ. ქრესტ. 241, 34); რიოდენი შე-
მოწერიო შემოვლონ, მიმიცემიეს მათდა, ზარზმ. (ისტ. ქრესტ. 225, 1).

უბრალო დამატებად უნდა მივიჩნიოთ აგრეთვე ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა ვითარების ბრუნვაში დასმულ საწყისთან. როგორც ზემოთ ვნახეთ, უძველეს ძეგლებში ასეთ შემთხვევაში გვაქვს სახელობითი და მიცემითი (დარღუევად ტაძარი ესე, მ. 26, 61; წარწყმედიად ურმაზა მავას, მ. 2, 13). ეს ფორმები სამეცნიერო ლიტერატურაში პირდაპირ დამატებად არის აღი-
არებული. ამათ აღგილას თვით ძველ ქართულში ჩნდება და მერმე თანდა-
თან მტკიცდება და ბატონდება ნათესაობითი: მოძიებად ურმაზა მავას (მ. 2, 13 C), დარღუევად ტაძრისა მის (მ. 26, 61 C) და სხვა. ეს ურმაზა მავას და
ტაძრისა მის ნსუა არა არის რა, თუ არა უბრალო დამატება.

აღსანიშნავია, რომ ეს ფორმები არ არის ჩვეულებრივი ნათესაობითის ფორმები. წარმოშობით ეს უნდა იყოს ჩვეულებრივი მსაზღვრელი, რომელიც სახელწოდებას თავის დროზე ალბათ ვითარების ბრუნვაშიც ეთანხმებოდა: დარღუევა-დ ტაძრისა-დ, მოძიება-დ ურმაზა-დ. დონი ასეთ შემთხვევაში ჩვე-
ულებრივ იკარგება (ნ. ზემოთ, გვ. 592) და შესიტყვება „დარღუევად ტა-
ძრისა“ ზმნისა და სახელის ერთგვარ შეკავშირებას უფრო ჰგავს, ვიდრე სახელწოდება-მსაზღვრელის ბრუნვის ერთ-ერთ სახეს.

აქ ისიც არის აღსანიშნავი, რომ როდესაც ვითარების ბრუნვაში დას-
მულ საწყისთან ნაცვალსაბელებია წარმოდგენილი, ამ უკანასკნელთა დღობა ვითარებისში ბელშესაბელებად იგრძნობა. შდრ. მოძიებად ურმაზა მავას. მაგ-
რამ მოძიებად ჩემ-და, შენ-და, მის-ა. უკანასკნელი ა- და, ხოლო ამ -დ-სა (და ად-ს) საბოლოო ანგარიშში ისევ ვითარების ბრუნვასთან მიეჭება.

ამისვე ამტკიცებს აგრეთვე ნათესაობითში წარმოდგენილი საკუთარი სახელი, რომელიც ჩვეულებრივი ნათესაობითისაგან ა-ს დამატებით განსხვავდება: ხილვად აპოლონიხა (კიმ. I, 134, 6), ხოლო ეს ა ისევ და ისევ ვითარების ად-ის ნაშთია, დ-ს დაკარგვის შედეგად მიღებული.

ასეა თუ ისე, ვითარების ბრუნვაში დასმულ საწყისთან წარმოდგენილი ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა უბრალო დამატებად უნდა ჩითვებოდეს. ან რამდენიმე მაგალითი დამატებით:

—ოლებად ნაწილთა თანისა, მრ. 13, 16; იღვსებად წებისა, კიმ. I, 160, 23; არა დათხევად სისხლისა, იქვე, 156, 19; წარლებად ნატყუენავისა, მოლებად ოქროახსა და ყუცხლისა, ეხეკ. 38, 13; გინებად კაცისა შარაიანდისა, კიმ. I, 153, 26.

ცალკე უნდა აღინიშნოს მეგრ თანდებულობი ნათესაობითი, რომელსაც რეალური სუბიექტის მნიშვნელობა აქვს. თქმული დანიელ წინაწარმეტყველმა რომ თქვა; და-ჯდომამა მარჯუენით ჩემსა ...განმზადებულ არს მამისა მეგრ ჩემისა, მ. 20, 3, ე. ი. რომელიც ჩემმა მამამ გაამზადაო. ასეთ შემთხვევაში, როგორც ვთქვით, რეალური სუბიექტი იგულისხმება. აღსანიშნავია, რომ მეგრ-ს აქ გვერდში უდგას გან თანდებული, რომელსაც სახელთან ერთად შეუძლია იგივე შინაარსი გადმოსცეს: უკანასკნელ წინადადებაში ს. ში სწორედ გან თანდებული გვაქვს ...განმზადებულ არს მამისა ჩემისაგან.

რომ მეგრ-ს (და ზოგჯერ გან-ს) სწორედ ასეთი შინაარსი აქვს, ეს იქიდანაც ჩანს, რომ ის შეიძლება ახლდეს მხოლოდ ადამიანს და მისი ტიპის სახელებს და არა ნივთის სახელებს. შდრ. თქუნ მეგრ, მ. 17, 20; მამადედისა მეგრ, ლ. 2, 27; უფლისა მეგრ, მრ. 12, 11; ღმრთისა მეგრ, მ. 19, 26; ყოველთა მეგრ წარმართთა, ლ. 21, 24 და სხვა.

3. ნათესაობითი მიმართულებითი ბრუნვის ფუნქციით

მოძრაობის გამომხატველ და ზოგ სხვა ზმნასთან ნათესაობითი ადგილის გარემოებასაც გადმოსცემს. იგი მოგვიგებს კითხვებზე: სად, ხაით, ვინაჲ (ვისთან) და სხვა. აშინ ტიპური მაგალითია: მივდა მგუისა მისა (კიმ. I, 147, 11). უბრალო ნათესაობითი არც ეს არის. ეს არის შინაარსით მიმართულებითი ბრუნვა, რომელსაც წარმოშობაც სხვა უნდა ჰქონდეს, ვიდრე ჩვეულებრივს ნათესაობითს აქვს. თუმცა საზოგადო სახელებში არა ჩანს ეს თავისებურება ამ მიმართულებითი ბრუნვისა, მაგრამ ნაცვალსახელებში და ადამიანთა სახელებში ის მკაფიოდ გამოიყოფა და ცალკე დგას. ეს არის ნათესაობითის ფორმა პლუს ა: ადამ-ის + ა, მის- + ა, ვის- + ა, მაგალითად: მოიყვანა იგი ადამისა (დაბ. 2, 22), ყოველმან ერმან აღიმსთჳს მისა (ლ. 21, 38), უფალო, ვისა მივიდეთ (ი. 6, 68). ეს ა, როგორც ვნახეთ, სხვა არა არის რა, თუ არა ვითარებითი ბრუნვის ნიშნის ად-ის ნაშთი, დ-ს დაკარგვის შემდეგ დარჩენილი (ნაცვალსახელებში ის და-საგან უნდა მომდინარეობდეს იმავე დ-ს დაკარგვის შედეგად). საზოგადო სახელებს ბრუნვის ნიშნის შემდეგ ემა-

ტიკური ა ჰქონდათ, რის გამოც მათ მხოლოდ დ უნდა დაპართოდათ, რომლის დაკარგვის შემდეგაც მიღებული ფორმა სავსებით დაემთხვა ნათესაობითისას; ნაცვალსახელებსა და აღამიანთა სახელებს კი ნათესაობითის ნიშნად ის მოგვრეობდათ, რომელსაც ვითარებითში ად (ნაცვალსახელებში და) უნდა დაპართოდა, ა დაერთო, ხოლო დ იმავე მიზეზით აქაც დაიკარგა; ამიტომ ამათი ნათესაობით-ვითარებითის ფორმა განსხვავებული გამოდგა, ვიდრე უბრალო ნათესაობითი იყო: შდრ. აღამ-ის და აღამ-ის-ა (← აღამ-ის + ად), ამ-ის და ამ-ის-ა (← ამ-ის + და), ვი-ს და ვი-ს-ა (← ვი-ს + და). შდრ., მეორე შარივ, მეფ-ის-ა და მეფ-ის-ა + დ → მეფ-ის-ა, ბერ-ის-ა და ბერ-ის-ა + დ → ბერ-ის-ა.

ამნაირად, საზოგადო სახელთა ნათესაობითის ეს ფორმა მიმართულებითი ბრუნვის შინაარსს შეიცავს და მისი ფუნქცია სრულიად ცალკეა გამოსაყოფი. დავასახელებ ახლა ორიოდ მგელითს.

საზოგადო სახელები

მიიწია მეფისა მის, კიმ. I, 138, 18; შევიდა ყრმა იგი ზატიხა მის, იქვე, 154, 19; აღვდგე, წარვიღე ზამიხა ჩემისა, ლ. 15, 18; მსუერპლი შეწირა ღმრთიხა, ი. 16, 2; ამის ცხედრისა მისწრაფდა დედაკაცი იგი, იბოლ. 27, 53; მოვიდა ვინმე ბერისა, კიმ. I, 21, 14; წარვედით მის კაცისა, დაბ. 43, 13; მოვიდა ელია პატრეაქისა, კიმ. I, 19, 2; მივედ ფუტკრისა და ისწავე, ვითარი იგი მოქმედ არს, იგავ. 6, 8; მივუღე ჯინჯღლისა და ჰბაძედე, ზ მედგარო, სათსმეტყ. (ისტ. ქრესტ. 282, 33); ხოლო მე რაქამს ღირს ვიქმნე მისლვად უფლისა, ხანთ. 149, 36.

ნაცვალსახელები

მოვიდა მისა, მ. 21, 19; გიწუნო თქუნ, ვისა გეშინოდის, ლ. 12, 5; ვინ იცის, ამისა შეიკდამონ, ლ. 20, 13 CD; რაათა მოიქცეს სული ამისი ამისავე, კიმ. I, 281, 7; გამოვიდა პილატე მათა (მათა C) გარე, ი. 18, 29.

აღამიანთა სახელები

ბუნქუსვე მივიდა იოვანსა, ძვ. ქართ. ქრესტ. 58, 2; მიაველინეს ნეტარისა ევსტათისა, ევსტ. 160, 28; არა თუ ელისაბედისა მოივლინა გაბრიელ ანგელოზი, არამედ ზაქარიახა, კიმ. II, 68, 2; და კუალად იგივე გაბრიელ ანგელოზი არა თუ იოსებისა მოივლინა, არამედ მარიამისა, იქვე, 68, 4; და შევიდა ელიაკიმ ...ეზეკიახა, 4 მფე. 18, 37; მივიდა დედაკაცი იგი წმიდისა თეოდოსიახა, კიმ. I, 147, 20.

ცალკე უნდა აღინიშნოს ნათესაობითის გამოყენება მიმართულებითის მნიშვნელობით იმ შემთხვევაში, როცა ამ ნათესაობითს ახლავს მდე თანდებული, ამ საკითხზე დაწვრილებით გვაქვს ზემოთ საუბარი, ამიტომ აქ მხოლოდ ორიოდ ნიმუშის მოყვანით დავკმაყოფილდებით:

ამისა შემდგომად მოიწია ვიდრე მეფისამდე ანტონისი სიტყუაჲ, უდაბნ. 32 რხ. მეფისამდე აქ ნიშნავს მეფემდე, არც მეტს, არც ნაკლებს. კიდევ:

რამეთუ მრავალნი წარწყმიდნა ოქრომან და მიმეფისამდეცა გული ჟქოი-
ისვე, ზირაქ მ, 3; მოიწია მის ვერძისამდე, რომელსა ესწნეს რკანი, დანიელ
მ, 6; და ვიხილე იგი მიწვეწული ვიდრე მის ვერძისამდე, იქვე, მ, 7¹.

4. ნათესაობითი გამოსვლითი ბრუნვის ფუნქციით

ნათესაობითი ბრუნვის ერთ-ერთი ფუნქციაა გამოსვლითი ბრუნვის წინ-
ნაარსის გადმოცემა. იგი მოგვიგებს კითხვაზე **ხაიდან?** წარმოდგენილია ნა-
თესაობითის სრული ნიშნით (იხ-ა) და ახლავს **გან** თანდებული. ამის ნიმუ-
შებია: განიელტოდა **ადგილისა მისგან** (კიმ. 1, 135, 10); გამოვიდა **საკერპო-
დასა მისგან** (იქვე, 144, 35); ქრისტე ილღა **საფლავისაგან** (სას. პოეზ. 264,
189). სამივე მაგალითი ერთი და იმავე წინაარსის მატარებელია, სამივე მო-
გვიგებს კითხვაზე **ხაიდან?** **ხაიდან** გაიქცა? **ხაიდან** გამოვიდა? **ხაიდან** აღდა?
ამ კითხვაზე, როგორც ცნობილია, ძველ ქართულში პასუხს იძლეოდა ე. წ. **გამოსვლითი** (დაწყებითი) ბრუნვა, უკეთ: მოქმედებითი ბრუნვა (მარტივი
ით ბრუნვის ნიშნით), რომელსაც გამოსვლითი ბრუნვის მნიშვნელობა ჰქონ-
და. ჩვენი მაგალითები რომ აუილოთ, მოქმედებითი ბრუნვის ამ სახის გამო-
ყენებით გვექნებოდა: განიელტოდა მიერ **ადგილით**, გამოვიდა მიერ **საკერ-
პოდათ**, აღდა **საფლავით**. ეს უკანასკნელი გვაქვს კიდევ იმავე „საფლავისა-
გან“-ის გვერდით: ასდევ **საფლავით** (სას. პოეზ. 266, 228), აღდა **საფლავით**
აღამის შემოქმედი (იქვე, 265, 201).

გამოსვლითისა (**ით** ნიშნით) მოქმედებითისა) და ნათესაობითის ასეთი
შენაცვლება არც შემთხვევითია და არც იშვიათი. ეს არის სრულიად კა-
ნონზომიერი მოვლენა, რომლის დადისტურებასაც ჩვენ სისტემატურად
გვხვდებით ძველი ქართულის ძეგლებში. მოქმედებითისა და ნათესაობითის
ამგვარი კავშირი სხვა მხრივაც და სხვა სფეროშიც არის შენიშნული და
აღნიშნულია ლიტერატურაში². მასზე ნაწილობრივ ჩვენც გვქონდა ზემოთ
საუბარი (გვ. 214—215). აქ კიდევ მოვიყვანთ საილუსტრაციო მასალას:

გარდამოვყვებ **საყოფლისა მის ჩემისაგან**, რაგაბ 83, 21 (შდრ. გარდა-
მოვყვებ **ზეციით**, ი. 6, 38, 41, 42, 51); რაგამს აღმოვიდოდა **წყლისა მისგან**,
მ. 3, 16 D (...მიერ **წყლით** C); აღმოვიღო **წყელი თულისაგან** **შენისა**,
მ. 7, 4 DE (**თულით** **შენით** C); რომელნი გამოვიდოდეს **საფლავებისა მის-
გან**, მ. 8, 28 DE (**სამარხონით** **გამომავალნი** C); მოვეგებოდა მას **საფლავე-
ბისაგან** **კაცი**, მრ. 5, 2 E (**სამარხონით** C); გამოვიდა იქნუ **ტაძრისა მისგან**,
მ. 24, 1 DE (**ტაძრით** C); რადთა წარვიდეს **საზღვრისაგან** **მათისა**, ლ. მ,
37 DE (წარსლვად **საზღვრით** **მათით**, მრ. 5, 17 C); და იყო იგი **არამათიადთ**,
ქალაქისაგან **პურიათაგან**, ლ. 23, 51 DE. ეს მაგალითი მრავალმხრივ არის

¹ სხვა მაგალითები და საკითხის განხილვა ნ. ზემოთ, გვ. 333—340.

² ვ. თ. ფ. რ. ი. ა., ბრუნვების სისტემისათვის სვანურში სხვა ქართულურ ენათა ბრუ-
ნებისათა შედარებით: საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. V, № 3, 1944, გვ. 341 და სხვა.

საინტერესო: ჯერ-ერთი, კითხვაზე **საიდან** გეოგრაფიული სახელი მოქმედებითი (გამოსვლითი) ბრუნვის ფორმით არის წარმოდგენილი (არამათია-ათ), საზოგადო სახელი კი — **გან** თანდებულებიანი ნათესაობითით (ქალაქისაგან). ეს ორი ბრუნვა აბლომელი რომ არ უფილიყო, ასე დაუბრკოლებლად არ იქნებოდა ნახშირი ერთმანეთის გვერდით ერთი და იმავე მიზნისათვის; მეორე: *ც-ში* ეს განსხვავება წაშლილია: სამივე სახელი მოქმედებითის (=გამოსვლითის) ფორმით არის მოცემული (არამათია-ათ, ქალაქით, შურია-ატა-ნით). ასევე მნიშვნელოვანია შემდეგი მაგალითი: **დაბისაგან** მარიაშისა და მართაშისა, დისა მისისა, თ. 11, 1 DE, მაგრამ *ც-ში* ამის ნაცვლად გვაქვს: **დაბით** მარიაშისით და მართაშისით, **დისა მისისა**. აქაც ნათესაობითის მოქმედებითი (=გამოსვლითი) ცვლის (დაბისაგან—დაბით). მაგრამ ასეთ შესაძლებლობაზე ზემოთ არის ლაპარაკი. იქ მთავარია მეორე: ამ მეორე კონსტრუქციის მაგალითის ასახსნელად მოჰყვება პირველის შესაღწერი განსაზღვრება: „დისა მისისა“, უნდა ყოფილიყო კი „დისა მისისა-ათ“ (დაბით მარიაშისით და მართაშისით, დისა მისისა-ათ). ჩანს, გამოსვლითი ბრუნვის შინაარსის შემცველი ეს ორი კონსტრუქცია იმდენად აბლო იყო ერთმანეთთან და იმდენად შეეძლო ერთმანეთის მაგიერობა გაეწია, რომ ერთისა და იმავე წინადადების 2 ნახევრის სხვადასხვანაირად გამოხატევა კი (ნახევარი მოქმედებითით, ნახევარი ნათესაობითით) არ ქმნიდა უხერხულობას.

ზემოთ დამოწმებულია უმოფრესად ოთხთავის მაგალითები, მაგრამ მოვლენა ზოგადი ხასიათისაა და იგი სხვა ძეგლებშიც გვხვდება. ორიოდ ნიშნულს ამათგანაც დავიმოწმებთ:

ვინ არს ესე, რომელი გამოვალს **უღაზნოაგან**, ქებ. 3, 6 (თბ. გამოც.), მაგრამ: ვინ არს ესე, რომელი გამოვალს **უღაზნო-ათ**, იბოლ. 28, 2; მოაკლდა წყალი იგი **პირისაგან ქუეყანისა**, დაბ. 8, 13 ლაგ., მაგრამ: მოაკლდა წყალი იგი **ქუეყანით** (იქვე); და იყო კაცი არმათემს შინა, **მთისაგან** ეფრემისა, 1 მეფ. 1, 1 (თბ. გამ.), მაგრამ: კაცი ეინმე იყო არმათემით, **მთიდან** ეფრემისით (იქვე, ლაგ.); აღვიდოდა ვაკე იგი დღითი-დღე **ქალაქისაგან** მისისა არმათემისა... სილომსა, 1 მეფ. 1, 3 (თბ. გამოც.), მაგრამ: აღვიდის კაცი იგი **ქალაქით** თუსით არმათემით... სელომდ (იქვე, ლაგ.); და მიერიოთგან იქმნა იგი განძებულ **სამოთხისა** მისგან, პარხ. 1146, მაგრამ: განივლინოს იგი **სამოთხით**, იქვე; გამოვიდა **მონახტრისა** მისგან, პარხ. 1233, მაგრამ: ვერ დაარწმუნეს მას **მონახტრით** გამოსლვად, იქვე, 1232.

ამნაირად, ირკვევა, რომ **გან** თანდებულებიანი ნათესაობითი ძველ ქართულში ასრულებდა გამოსვლითი ბრუნვის ფუნქციას და ხშირად ამავე მნიშვნელობით გამოყენებულ ით ნიშნიან მოქმედებითის ენაცვლებოდა, ეს ვარაუზება ამ ბრუნვების გენეტურ კავშირით უნდა აიხსნებოდეს.

5. ნათესაობითი ზომიერათ ზმნასთან

ზოგიერთ ორპირიან გარდაუვალ (ე. წ. ინვერსიულ) ზმნას მხოლოდ ერთი პირის შინაარსი აქვს შერჩენილი. ეს პირი ირიბ-ობიექტური პირია. სუბიექტი, რომელიც სახელობითს ბრუნვაში უნდა მდგარიყო, დაკარგულია,

იგი ზმნაში მხოლოდ ფორმალურად არის წარმოდგენილი, მისი პირი აღინიშნება, ხოლო ამ პირის ფარდი სახელი რეალურად არა ჩანს. ასეთია, მაგალითად, მ-ე-შინ-ი-ს, მ-რცხუნ-ი-ს, მ-სურ-ი-ს და სხვა. ფორმაში მ-ე-შინ-ი-ს მ-ს ფარდი სახელია შე (შე შეშინეს), ხოლო მ-ს ფარდი სახელი (წარმოშობით სუბიექტი, რომელიც სახელობითში უნდა ყოფილიყო) ამ ზმნასთან არ არის; არა ჩანს, რა შეშინის შე. ასეთი ზმნები ფორმით ორპირიანია, შინაარსი, გავება კი ერთი პირისა აქვთ. შეიძლება ამ დავარდული პირის საკომპენსაციოდ (ან შეიძლება სხვა მიზეზით) ამ ზმნებთან შინაარსით დაკავშირებულია კიდევ ერთი სახელი, რომელიც ნათესაობითში დგას და რომელსაც უფრო ხშირად ახლავს თანდებული (გან. თჳს), თუმცა უთინდებულო ნათესაობითის ხმარებაც არ არის იშვიათი. ზემოთ მოყვანილი ზნა შეიწვებს **გან** თანდებულიან ნათესაობითს: შეშინის შე მისგან, ეშინის მას კაცისაგან, ეშინოდა მას (ან: მათ) ერისაგან. როგორც ვთქვით, ამავე ზმნასთან შეიძლება ვიხმაროთ უთინდებულო ნათესაობითიც: **ეშინოდა ერისა, ეშინის კაცისა**. მაგრამ რომ ეს უკანასკნელი ფორმები (ერისა, კაცისა) უფრო ადრე თანდებულიანი უნდა ყოფილიყო და მათგან მომდინარეობს სათანადო თანდებულებას ჩამოკლებების შემდეგ, ეს იქედანაც ჩანს, რომ ნაცვალსაბელების ნათესაობითის ფორმას მუდამ ერთვის ა: ეშინოდა მისა, ვისა გეშინოდის.

ახალ ქართულში ამ ზმნებთან ეს ნათესაობითი გვაქვს შემორჩენილი (ეშინია კაცის, გველის ეშინია), თუმცა თანამედროვე ქართულის ზოგიერთ დიალექტში აველებური წარმოება არის დარჩენილი და ნათესაობითში მდგარი სახელისაგან მოითხოვს **გან** თანდებულის დართვას: შეშინია მისგან, ეშინოდა კაცისგან, მხეცისგან ეშინოდა და სხვა. ამნაირი არქაიზმი შემონახული აქვს ხევსურულს, ფშაურს და სხვებს.

ჩვენ აქ არა გვაქვს განზრახული ამ საკითხზე ფართოდ შევეჩერდეთ, იგი სხვა დროს და სხვა ადგილას იქნება დაწვრილებით გაშუქებული. აქ მოვიყვანოთ საილუსტრაციო მასალა ზოგიერთი ასეთი ზმნის შესახებ. ასეთი წარმოება ყველაზე ხშირია **შინება** ზმნასთან. ამის ნიმუშებია:

თანდებულიანი ნათესაობითი

არა შეშინდა **შინებისაგან** ნათისა, სას. პოეზ. 9, 69; არა გეშინის შე **თქუმათაგან** შენთა, პარზ. 731 ხ; გეშინის შე **უფლისა ჩემისაგან**, დანიელ 1, 10; ნუ გეშინის **მათგან**, მ. 10, 28; ეშინოდა **ერისა მისგან**, მ. 14, 5; ეშინოდა **ერისაგან**, მრ. 11, 32 C; შეეშინა **ერისა მისგან**, მ. 21, 46 C; ელიის წინაწარმეტყველსა შეეშინა **ადედაკაცისაგან**, სინ. მრ. 203 v; ეშინის **მარხვისაგან**, იქვე, 104.

იშვიათად **გან**-ის ნაცვლად **თჳს** თანდებული იხმარება: ნუ გეშინის **სახარებისათჳს**, სინ. მრ. 26 v.

უთანდებულო ნათესაობითი

არცა გეშინის **შენ ღმრთისა**, ლ. 23, 40; **ღმრთისა** არა გეშინის, ლ. 18, 4; გუეშინის **ერისა ამის**, მ. 21, 26; მრ. 11, 32; ეშინოდა **ერისა მის**, მრ.

შინო
ქართულში
შინი

X

12, 12; ლ. 20, 19; 22, 2; ღმრთისა არა ეშინოდა, ლ. 18, 2; ვებრე არა გეშინისა უფლისა, კიმ. 1, 150, 9 (=სრულებით არ გეშინია უფლისა?).

ნუუკუე გეშინინ შათა, მ. 10, 26; ჰეროდეს ეშინოდა იოვანესა, მრ. 6, 20; ეშინოდა მისა, მრ. 11, 18; გიჟუნო თქუენ, ვისა გეშინოდის, ლ. 12, 5.

ამ ტიპისაა აგრეთვე ზმნა „პრცხუნის“, მაგალითად:

არცა კაცთაგან მრცხუნის, ლ. 18, 4; კაცთაგან არა პრცხუნოდა, ლ. 18, 2; არავისგან პრცხუნის, კიმ. 1, 204, 18.

„სირცხელის“, „დარცხუნის“ მნიშვნელობით იხმარება ძველ ქართულში აგრეთვე „შეკდმა“. რომელსაც ისეთივე თვისება აქვს, როგორც ზემოთ აღნიშნულ ფორმებს, ე. ი. მოითხოვს სახელს ნათესაობითში გან, თჳს თანდებულებით, ან უთანდებულოდ, მაგალითად:

არცა შევიკდიმონ ტეთაგან მრავლის გამისათა, სიბრძ. 2, 10 ლავ.; შეიკდიმონ ძისა ჩემისაგან, მ. 21, 37 C; შეიკდიმონ ძისათჳს ჩემისა, იქვე DE.

ასეთივე თვისებისაა აგრეთვე ხურის და ხჳდის ზმნებიც. ამათთან იხმარება ნათესაობითი უმთავრესად თჳს თანდებულებით, იშვიათად სხვებითაც, მაგალითები:

რომლისათჳს-იგი გწადოდა, მოგეცა შენ, კიმ. I, 137, 26.

ვითარცა სურინ ირემსა წჳართა მიმართ წყალთაჲსა; ეგრე სურინ სულსა ჩემსა შენდამი, ღმერთო, სახისმეტყ. (ისტ. ქრესტ. 287, 14); ვისა ჰსურის გულსა! ქრისტესა მიმართ, ანუ ხარწმუნოება ამის ხოფლისა, ი. ჯავ. აღწ. 233, 21; რომლისა მსურის მე, პარხ. 1170; ი. ჯავ. აღწ. 175, 20; რომლისათჳს-იგი შენ გსუროდა, ეტ. III, 189, 34.

6. ნათესაობითი უფროობითი ხარისხის ფორმებთან

ზემოთ (გვ. 445 — 446) ნაჩვენები იყო, რომ უფროობითი ხარისხის ფორმებთან შესაღარებელი საგნის ბრუნვა ძველისძველ ძეგლებში მიცემითი იყო. მაგრამ შემდეგში, როგორც ცნობილია, მიცემითი შეცვალა ნათესაობითმა როგორც ისეთმა ბრუნვამ, რომელიც ჩვეულებრივია სახელის მიერ სახელის მართვისას. ასეთი არჩევანი იმით იყო ზურგგამაგრებული, რომ უფროობითი ხარისხის ფორმა თანდათან დასცილდა ზმნას და სახელის დამახასიათებელი თვისებები შეიძინა. სახელი კი მეორე სახელს სწორედ ნათესაობითში მართავს. ძველ ქართულში ჩვენ გვაქვს ხშირი შემთხვევები, როცა ასეთი სახელი ნათესაობითში დგას. აი ამის რამდენიმე მაგალითი:

განმბანე მე, და უფროჲს თოვლისა განესპეტაკნე, ფსალმ. 50, 7; და ნუ ხარ უგრილეს ნაცრისა და მკუდარ უფროჲს მოკლულისა, მამ. სწავ. 132; არა ლომი უმრისხანეს არს გულის-წყრომისა, სევან. 468 ა; რამე უნათლეს არს მზისა, ზირაქ 17, 26. სხვა მაგალითები ნ. ზემოთ, გვ. 446.

ძალიან ხშირად ჩვენთვის საინტერესო სახელი იარმაგი ბრუნვის ფორმით არის გადმოცემული. ასეთ შემთხვევაში გვაქვს თითქმის მუდამ ერთი და იგივე ბრუნვები — ნათესაობით-მიცემითი, მაგალითად:

ლუკიანე საწყალობელი და უნარჩევები ყოველთა კაცთაზე უფლისა მიერ გიკითხავ, პარხ. 122 ა; განამრავლეს ბილწებაჲ თჳსი უფროჲს ყოველთა წარმართთაზე, 2 ეზრა 1, 49; და ილუაწა მისი უფროჲს სხუთა მათ დედათაზე, ესთერ 2, 10. სხვა მაგალითები ნ. ზემოთ, გვ. 447—448.

ახალ ქართულში შესადარებელი სახელის ბრუნვა ისევე მიცემითია, ოღონდ იმ დიდი განსხვავებით, რომ ამ მიცემითს უნდა დაერთოს ზე თანდებული: **შაქარზე** უტკბილესი, **თვალზე** უსწრაფესი, **თოვლზე** უთეთრესი, **კუმარზე** უშავესი, **სახლზე** უდიდესი, **შვილზე** უბედნიერესი, **ძმაზე** უფროსი, **დაზე** უმცროსი და სხვა.

იშვიათად, უფრო კუთხურ მეტყველებაში, **ზე** თანდებულიან მიცემითს ნათესაობითი ცვლის: **ხილიზ** უკეთესი რა არის, **ამიხ** უარესი რა იქნება, **იმიხ** უმაღლესი ვინ იქნება და სხვა, მაგრამ ასეთი ფორმები არაა ლიტერატურული.

აქ, რასაკვირველია, შორეული მოგონებაჲ კი არ არსებობს იმისა, რომ ერთ დროს ეს ფორმები ზმნასთან პირის საშუალებით იყო დაკავშირებული და ერთადერთი სარგო ბრუნვა მათთვის (უთანდებულთ) მიცემითი იყო. მაინც საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ახალმა სალიტერატურო ქართულმა ჩვენთვის საინტერესო სახელის ბრუნვად ისევე მიცემითი გააბატონა, მართალია, თანდებულიანი, მაგრამ მაინც მიცემითი; ნათესაობითი კი, როგორც ნეოლოგი და შემდგომ გამოყენებული, ენამ მოუბრუნებლად უკუგადო და ხმარებიდან გააძევა.

ბ. ნათესაობითი ის (ას) ნიშნით

ის (ას) ნიშნის ნათესაობითის ფუნქციები გათვალისწინებული გვაქვს ზემოთ. სათანადო მოწმობებიც იქვეა მოყვანილი. აქ მხოლოდ ჩამოვთვლით მათ და მიეუთითებთ ამ წრომის სათანადო გვერდებზე, სადაც მკითხველი იპოვის აღმრული საკითხის გამო წარმოებულ მსჯელობას და შესატყვის მაგალითებს.

7. ნათესაობითი კომპოზიტებში

ნათესაობითი ბრუნვა ქართულში ყველაზე ხშირად არის გამოყენებული კომპოზიტებში. კომპოზიტების ბრუნვა, როგორც იტყვიან, ნათესაობითია. აქ გვაქვს შრავალი ტიპის კომპოზიტი, რომლის პირველი შემადგენელი ნაწილიც წარმოადგენს ნათესაობითს, რომელსაც ბრუნვის ნიშნად მარტივი **ის (ას)** აქვს. ასეთი კომპოზიტებია: ერის-თავი, დის-წული, ურმის-თული, ყურის-ძირი, თავის-უფალი, ზეთის-ხილი, ასის-თავი, წყაროჲს-თავი, ზღუეს-კიდე, დანაკის-კუდი, ციხის-თავი, ეგრის-წყალი, ცის-გარი, მზის-თული, უფლის-ციხე, ცის-სარტყელი, კუროჲს-თავი, სეფის-კუერი, ბაღის-პირი და სხვა (ნ. ზემოთ, გვ. 151 — 158).

ასეთი ფერების სახელები: თაფლის-ფერი, იის-ფერი, მიწის-ფერი, ღვინის-ფერი, ოქროჲს-ფერი, სისხლის-ფერი, ცის-ფერი და სხვა (ნ. ზემოთ, გვ. 159 — 161).

შეიძლება ნათესაობითის ნათესაობითიც გვექონდეს: გვეცთ-ბუნება, დედათ-დიოკონი, კელთ-პოტკილი და სხვა (ნ. ზემოთ, გვ. 162 — 163).

კომპოზიციის მეორე შემადგენელი ნაწილია მიმღებობა:

ვეცხლის-მოყუარპ, ღმრთის-მოყუარპ, ქველის-მოქმედი, ქუეყანის-მოქმედი, ვეცხლის-მჭედელი, ოქროს-მჭედელი, ძუაუეს-მწოვარი, ჯუარის-მცუმელი და სხვა (ნ. ზემოთ, 165 — 172).

კომპოზიციის (რთული ზმნის) მეორე შემადგენელი ნაწილი საწყისია: გულის-წყრომაჲ, უვარის-ყოფაჲ, ნათლის-ცემაჲ, შურის-ძიებაჲ, სახელის-დემაჲ, ყურიშლის-ცემაჲ და სხვა (ნ. ზემოთ, გვ. 172 — 173).

დასასრულ, აღვნიშნავთ ისეთ შემთხვევებს, როცა მიმღებობასა და საწყისს წინ უძღვის **მრავლობითში** დასმული სახელი: თუალთ-შეუდგამი, თუალთ-ხუმაჲ, ქურუმთ-მოძღუარი, მესაპყრობილეთ-მცველი, მარტულთ-მოყუარპ, ბაგინთ-მძარცველი, მჭეტლ-შეუვალი და სხვა (ნ. ზემოთ, გვ. 173).

8. ნათესაობითი დროის გადამოგებად

ნათესაობითის ერთ-ერთი ძველისძველი ფუნქციაა დროის გარემოების გამოხატვა. აქ გვაქვს დროის აღმნიშვნელი ზმნიზედები: **გზის** (ორ გზის, სამ გზის, ათ გზის, მრავალ გზის...), **მჯის**, **შორის**...

აქ გვაქვს დროის აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები, როგორიცაა: სამხრის, ზამთრის, ზაფხულის, წუთის, მწუხრი (← მწუხრის), მიმწუხრი (← მიმწუხრის).

ამნიირი წარმოება დადასტურებულია აგრეთვე თანამედროვე ქართულის კილოებში (ხევსურულში, ფერეიდნულში, ინგილოურში, თუშურში, ფშაურში და სხვაგან)¹.

9. ნათესაობითი infinitiv-ის გნოზნელობით

მარტივიშნიანი ნათესაობითი ძველ ქართულში გამოყენებულია უცხო ენების infinitiv-ის მნიშვნელობით, მოკლენა სპორადულად არის შემონახული უძველეს ძეგლებში. დამახასიათებელია, რომ იგი გვხვდება უმოკლესად ნათარგმნ ძეგლებში (ძალზე იშვიათად თითო-ორიოლა მაგალითი ორიგინალურშიც შეინიშნება), ამასთან მეტად შეზღუდულია ზმნები, რომლებთანაც მას ვხვდებით. ასეთი ზმნებია: ნდომა (მინდა, გინდა, უნდა... უნდეს), ნებება (მინებს, გინებს, უნებს... მნებავს, გნებავს, პნებავს... მენება, გენება, ენება...), გულუბა (გვეგულებს, ეგულებოდა), ჩენა (გჩის, უჩნ, უჩნდეს), წადილი (სწადოდა, გუწადოდა), გულის-თქუმაჲ (გული-მითქუმიდა, გული-უთქუმიდა, გულჰან-უთქუა), კელ-წიფება (კელ-ეწიფების).

¹ ი. იშნაიშვილი, ძველ ქართულში დროის გარემოების გამოხატვის ზოგიერთი საშუალება და „ფუხისტყაოსნის“ ერთი ადგილის წაკითხვისათვის: ურნ. „კომუნისტური აღზრდისათვის“, № 2, 1957, გვ. 73—80.

არის კიდევ შემჩნეული ერთი მეტად მნიშვნელოვანი კანონზომიერება: ნათესაობითში დგას თითქმის მხოლოდ საწყისი.

ზემოთ თქმულის ნიმუშები იქნება:

არა მინდა ქორწინების, რომელთა უნდა სმენის. არა უნდა კითხვის. არა უნდა ნუგეშანის-ცემის, არა უნდა სუმის, უკუეთუ გინდეს ცნობის, უნებს სინანულის, მნებაეს სწავლის მეცა, ენება მათ წარზღვის, ჩუენდა გე-
გულების გამოცხადების, სწადოდა ზიდვის და სხვა. ყველა ამ შემთხვე-
ვაში უცხო ენები გვაძლევენ შესატყვისად სპეციფიკურ ფორმას — *infini-*
tiv-ს. ამიტომ ეს მოვლენა ჩვენს ენაში აღმოცენებული უნდა იყოს ისეთი
infinitiv-ის ქართულად გადმოცემისათვის (ნ. უფრო ვრცლად ზემოთ, გვ.
174—183).

10. ნათესაობითი წრფელობითი მსახდრელება

ნათესაობითი მარტივი ფორმა გვევლინება აგრეთვე წრფელობითი მსახდრელება: შეილ ღმრთ-ის, სადგურ ცხორების, გვრგვნ შუენიერების. ეს არის მსახდრელ-სახდრეულის წრფელობითში. შეთანხმების უძველესი სახე. მოგვიანო ხანის ძეგლებში ნათესაობითი მარტივი ფორმის ნაცვლად ემფატიკურ ანიანი სახეობა გვხვდება: შეილ ღმრთ-ის-ა, სადგურ ცხორებ-ის-ა და სხვა. ეს აიხსნება ორმაგი ბრუნების სხვა ბრუნების ნათესაობითში წარმოდგენილი ანიანი ფორმების ანალოგიით: შეილი ღმრთ-ისა-ა, შეილმან ღმრთ-ისა-მან, შეილსა ღმრთ-ისა-სა და სხვა. მაგრამ ძველისძველ ძეგლებში პირველი სახეობაა გაბატონებული. მსგავსი მაგალითებია კიდევ: ლელე ჭლო-ვის, ლეკუ ლომის, მზე სიშართლის, აგარაკ სიხსლის, წყარო ცხორების, ძველ მარხლის და სხვა.

ამ მაგალითებში საზღვრული წინ იყო მოქცეული, მსახდრელი — შემდეგ. ეს არის ნორმა. მაგრამ იშვიათად გვხვდება საწინააღმდეგო წყობაც: მსახდრელი (ნათესაობით-წრფელობითი) წინ, საზღვრული (წრფ.) — შემდეგ, მაგალითად: უკეთურების ჭურჭელ, ერთის ცოლის ქმარ, ერთობის წიგნ და სხვა (ნ. უფრო ვრცლად ზემოთ, გვ. 183 — 190).

11. ნათესაობითი ასაკის, ფასისა და ჯომა-წონის

გამომხატველ სიტყვაში

ნათესაობითი მარტივი ფორმა გვაქვს აგრეთვე ისეთ სიტყვებში, რომლებიც გამოხატავენ ადამიანის ასაკს, ფასს, სხვადასხვა ხასიათის ზომასა და წონას.

ასაკის გამომხატველი სიტყვების მაგალითებია

ექუსის თვს, ათის წლის, ათორმეტის წლის, ოთხმოც და ოთხის წლის, წელიწდის ერთის და სხვა (ნ. ზემოთ, გვ. 190 — 192).

ფასის გამომხატველი სიტყვების მაგალითებია

სამასის ღრეკნის, ორის დანგის, ასის სასწორის, ორის ტალანტის ვეცლის და სხვა (ნ. ზემოთ, გვ. 192 — 193).

ჯომა-წონის გამომხატველი სიტყვების მაგალითებია

სამის ოდენ ჟამის, სამასის სიკლის პილენძის, ორას ქუეხა პურის, სა-ზომით ერთის ლერწმის და სხვა (ნ. ზემოთ, გვ. 193).

12. ნათესაობითი ზოგ თანდებულთან და სახელთან

ნათესაობითი ბრუნვა მარტივი ნიშნით ზოგჯერ იხმარება აგრეთვე ზოგ თანდებულთან და სახელთან.

ა) ნათესაობითი თანდებულებთან

ქუხილის წინა, ჟამის წინა, შუდის წლის შემდგომად, ორის წილ და სხვა (ნ. ზემოთ, გვ. 193 — 194).

ბ) ნათესაობითი სახელებთან

მყინვრის-სახესა, ოქროდს-სახესა, მჭეცის-სახემან, ბროლის-სახეთა, ბადის-სახე, ნიგუზის-სახე, ქოთნის-სახენი, ელვის-სახენი, ბირთვს-სახე და სხვა. ხშირად **სახე** ვითარებითში დგას და აღნიშნავს „მსგავსად“: ცუარის სახედ, პილენძის სახედ, ელვის სახედ, ხერხის სახედ, ღრუბლის სახედ, ზღუდის სახედ და სხვა.

მაგრამ თუ „სახედ“ წინ არის მოქცეული, ნათესაობითი სრული ნიშნით იქნება წარმოდგენილი:

სახედ ტრედისა, სახედ სამკაულისა და სხვა (ნ. უფრო ვრცლად ზემოთ, გვ. 194 — 196).

13. ნათესაობითი ფუძეგარკვევად კომპოზიტაჟი

მარტივი ნიშნის ნათესაობითი გვხვდება ისეთ ფუძეგარკვევებულ კომპოზიტებში, როგორიცაა: ზღუდის-ზღუდელ, ცხის-ციხელ, შიგნის-შიგანი, კიდის-კიდე, ზატის-ზატივი, ზოგის-ზოგი, ზედადს-ზედა, გარის-გარე, კიდის-კიდე.

ასეთი ნათესაობითი ზოგჯერ მრავლობითშიც შეიძლება იქნეს წარმოდგენილი: მეფეთ-მეფე (ნ. უფრო ვრცლად ზემოთ, გვ. 196 — 198).

თავი მეექვსე

მოქმედებითი გრუნის უზნაობა

მოქმედებითს გრუნის ძველ ქართულში მრავალი ფუნქცია მოეპოვებოდა. პირველი მათგანი მას ახალ ქართულში არ გადმოჰყოლია. ფუნქციითა დიდი ნაწილი სიტყვაწარმოების საფუძველს ეყრდნობა, სხვები სხვადასხვა ხასიათისაა.

წარმოების მიხედვით უდიდესი ნაწილი ით სუფიქსით აღინიშნება, შედარებით მცირეს მოქმედებითის სრული სუფიქსი აქვს ნიშნად (ით-ა).

მოქმედებითი გრუნის ფუნქციითა დიდი ნაწილი ჩვენ განხილული გვაქვს ზემოთ (გვ. 198 — 268), სადაც ით ნიშნის მოქმედებითის ხმარების საკითხს ვეხებით. აქ მოგვიხდება მხოლოდ საკითხის უბრალო აღნიშვნა და ამ შრომის სათანადო გვერდებზე მართებება.

A. მოქმედებითი ით-ა (მთ-ა) ნიშნით

აქ პირველ რიგში უნდა განვიხილოთ მოქმედებითის გამოყენება უბრალო დამატებად.

1. მოქმედებითი უბრალო დამატებად

მოქმედებითი გავრცობილი გრუნის ნიშნით ყველაზე ხშირად გამოყენებულია უბრალო დამატებად. ის მოგვიგებს კითხვას: რით (რამით)? პასუხი იქნება: სცა **შოღლითა**, უხეტქნა **კუერთხითა**, გამოვიდეს **მახულებითა** და **წათებითა**, უგუმირეს **ლახურითა**, ზეთი მოიღეს **ჭურჭრითა** (საზეთითა), სცემდეს **კურთითა**, მისცა თავი მისი **ლანკლითა** და სხვა.

მოქმედებითის ეს ფუნქცია მკვეთრად გამოირჩევა სხვებისაგან (მაგალითად, ვით. გარემოებისაგან), განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, როცა უბრალო დამატებად საგნის სახელია წარმოდგენილი (**შოღლითა**, **კუერთხითა**, **ლახურითა**...). ამ საგნის სახელთა მიმართ აღვიღად და გაუჭირვებლად დაისმის კითხვა რით (რამით)?

მაგრამ არის შემთხვევები, როცა ით-ა ნიშნით წარმოდგენილი სახელი (განსაკუთრებით, საწყისი) თითქოს კარგად ვერ იგუებს ამ კითხვას და უფრო ბუნებრივად ჩანს კითხვა **როგორ** (ძველი ქართულით **ვითარ**). მაგალითად: დაიდგრა **ლოცვითა** და **მარხვითა**. მაგრამ, როგორც უკვე ვნახეთ, გავრცობილი ფორმანტი ასეთ შემთხვევაში უძველესი ძეგლების ენაში არ გვხვდება, იქ მოყვანილი სახელები ასეა მოცემული: დაიდგრა **ლოცვით** და

მარხვით. მაშასადამე, ზემოთ ნაჩვენები ფორმები — **ლოცვითა** და **მარხვითა** — შემდეგ მიღებული და შედარებით ახალია. მათში ემფატიკური ა შემდეგ არის შესული სხვა მსგავსი (ემფატიკურ ანიანი) ფორმების გავლენით. ამიტომ ესა და მსგავსი ფორმები ისევ ეთიარების გარემოებად უნდა ჩავთვალოთ¹.

დავიმოწყოთ რამდენიმე მაგალითი ტექსტებიდან:

მშვედ ვარ და მდაბალ **გულითა**, მ. 11, 29; როშლითა **საშფეულითა** შჭიდეთ, მ. 7, 2; შეიყუარო უფალი ღმერთი შენი ყოვლითა **გულითა** შენითა და ყოვლითა **სულითა** შენითა და ყოვლითა **გონებითა** შენითა, მ. 22, 37; არა ხოლო თუ **პურიითა** ცხონდების კაცი, არამედ ყოვლითა **სიტყუთა**, რომელი გამოვალს პირისაგან ღმრთისა, მ. 4, 4; მომეც მე აქა **ლანკლითა** თავი იოვანე ნათლის-მცემელისაჲ, მ. 14, 8; უბანელითა **ველითა** ქამაჲ არა შეაგინებს კაცსა, მ. 15, 20; ხოლო იესუს **შოლტითა** პსცა, მ. 27, 26; ხოლო მან უხეტენა **კუერთებითა** ხუცესსა მას ზურგსა, შუშ. 152, 12; (მოვიდა) ერი მრავალი **მანჯღებითა** და **წათებითა**, მ. 26, 47; ერთმან ერისაგანმან **ლახურიითა** უგუშირა გუერდსა მისსა, ი. 19, 34; ლავნი **წყლითა** ზე ედგას, ლ. 22, 10; იწყეს... **ჯვრითა** ცემაღ მისა, მრ. 14, 65; შეჰგრაგნეს იგი **ტილოებითა**, **არდაცებითა**, ი. 19, 40; წარვიდეს... **ნავითა**, მრ. 6, 32.

ამნაირი მოქმედებითი ხშირია ზოგ სპეციფიკურ გამოთქმაში და ზოგ ზმნასთან, როგორცაა, მაგალითად: **დაწუა** (ცეცხლითა), **შეიპყრა** (გულის-თქუებითა), **შემოსა** (სამოსლითა) და სხვა. მაგალითები:

ბჰშ იგი **დაწუას ცეცხლითა** მით უმრეტითა, მ. 3, 12; ქალაქი მათი **დაწუა ცეცხლითა**, მ. 22, 7; **შიშითა** ღიღითა შეჰყრობილ იყვნეს, ლ. 8, 37; იმოსებოდა იგი **ძოწეულითა** და **ბისონითა**, ლ. 16, 19.

ასეთივეა აგრეთვე გამოთქმები: **სახელითა** შენითა ეშმაკთა განვასხმდით... **ნებითა** ღმრთისაჲთა და სხვა.

ცალკე უნდა აღვნიშნოთ ზმნა **აღვსება**, რომელთანაც, როგორც წესი, ჩვენთვის საინტერესო მოქმედებითი გვაქვს ყოველთვის, მაგალითად: (ღრუბელი) **აღავსო ძმრითა**, მ. 27, 48; მშიერნი **აღავსნა კეთილითა**, ლ. 1, 53; აღავსენით **სარწყულნი** ეგე **წყლითა**, ი. 2, 7.

ასეთივე თვისებით ხასიათდება ამ ზმნის ვნებითიც: იესუ... **აღივსებოდა სიზრძნითა**, ლ. 2, 40; აღივსო **ქორწილი** იგი **მეინაჳითა**, მ. 22, 10.

„სავსე“-ც ამ თვისებისაა: შინაგან **სავსე** არიან **ნატაცებითა** და **არაწმიდებითა**, მ. 23, 25 C; გამოითრეცდეს **ბადესა** მას **თევზითა** **სავსესა**, ი. 21, 8.

მსგავსი მაგალითები ბევრია, მაგრამ მოკვანილიც საკმარისია იმის ნათელსაყოფად, რომ მოქმედებითი ბრუნვა სრული ნიშნით, რომელსაც დავს-

¹ ნ. ამის შესახებ უფრო დაწვრილებით ზემოთ, გვ. 199—203.

მის კითხვა რით (რატომ), უბრალო დამატებას გამოხატავს. ასეთ მოქმედებას საპურვლობითს ეძახიან¹.

2. მოქმედებითი მიზნის გარემოებად

მოქმედებითს ზოგჯერ შეუძლია გადმოსცეს მიზნის გარემოებაც. კითხვა აქ იქნება: რა მიზნით, რისგან, რის გამო? მაგალითები:

და არა მოკუდეს ესე ცოდვითა მამისა თჳსისაჲთა, არამედ ცხორებით ცხონდეს, ეზეკ. 18, 17. შდრ. რუსული თარგმანი: то есть не умиреть за грехомъ отца своего, но будеть живъ; სდევს (ბაღ) და ვერ უძლებდეს გამოზიდვად სიმრავლითა მტრ თევზთაჲთა, ი. 21, 6 C. არ შეეძლოთ ბადით გამოთრევა — რა მიზნით, რის გამო? — თევზების სიმრავლით, თევზების სიმრავლის გამო. DE-ში მოქმედებითს ცელის ჯან თანდებუიანი ნათესაობითი, რაც აგრეთვე ქართულში მიზნის გარემოების გამოსახატავად არის გამოყენებული. ამნაირი მდგომარეობა გვაქვს დღესაც. შდრ. გამოთქმები ზევრი მუშაობით თავი მტკიცეა, ზევრი მუშაობისაგან თავი მტკიცეა, გვაღვით გაფუჭდა ყანები, გვაღვითსაგან გაფუჭდა ყანები და სხვა. ამ ხაზის სათავე, როგორც ვხედავთ, ძველ ქართულში გვქონდა.

Б. მოქმედებითი ით (აბ) ნიშნით

გაცილებით უფრო ფართოდაა გამოყენებული მოქმედებითი მარტივი ით (აბ) ნიშნით. ამ ბრუნვის ძველისძველი ფუნქციები სწორედ ამ ნიშანთანაა დაკავშირებული. ეს ფუნქციები, როგორც უკვე ვთქვით, ზემოთ სხვა მიზნებით არის განხილული. სათანადო მაგალითებიც იქ არის მოყვანილი. აქ მხოლოდ დავასახელებთ ამ ფუნქციებს და ამ შრომის სათანადო გვერდებზე მივუთითებთ, სადაც ამა თუ იმ ფუნქციაზე არის საუბარი.

3. მოქმედებითი მითარების გარემოებად

მოქმედებითი ბრუნვა მარტივი ით ნიშნით ყველაზე ხშირად ვითარების გარემოებად არის გამოყენებული. ძველ ტექსტებში ასეთი ფორმები წარამარა გვხვდება. ასეთი მოქმედებითი მოგვიგებს კითხვაზე: როგორ (ძველი ქართულით: ვითარ?). მაგალითები:

ლოცვით და მარხვით აღვასრულეთ დღე იგი (პარხ. მნნ ხ); მოთმინებით ვრბიოდით (ებრ. 12, 1); სახარულოთ შეიწყნარა, ცრემლით გარე განვიდა. სიმდაბლით მოიკითხა, წარვიდა სწრაფით, ჰირით მოიყვანეს იგი (კიმ. I, 205, 19), რათა ვცნა ზედა-მიწეებით. წარვიდა მშუდობით, იტყუს წადიერებით, სრბით მიეგებვოდა, მუქლ-დადგმით ეტყოდა, ჰეშმარიტებით ასწავებ, მოვიდა შიშით და ძრწოლით და სხვა მრავალი.

¹ ა. შანიძე, გრამატ. საფუძველ. გვ. 46.

უფრო მოგვიანო ძეგლებში ეს წესი ზოგჯერ დარღვეულია და მოქმედებითს უჩნდება ემფატიკური ა. უფრო ხშირად ეს მაშინ ხდება, როცა ასეთ მოქმედებითს მოჰყვება რაიმე მსახურელი, რომელიც ჩვეულებრივ საზღვრულს ამ ა-თი უკავშირდება, მაგალითად: **სულ-თქუმით** აღმოუტეო ვმახ ჩემი და ვიტყვი **სულ-თქუმითა** სულისა ჩემისადათა შეპყრობილი, იოზ 10, 1 ლავ. აქ ერთი და იგივე სიტყვა ორჯერ არის წარმოდგენილი მოქმედებითის ფორმით: ერთჯერ მარტივი ფორმით (**სულ-თქუმით**), მეორეჯერ სრულით (**სულ-თქუმითა**). ეს იმიტომ, რომ მას ახლავს თავისი მსახურელი (სულისა) და მსახურელის მსახურელი (ჩემისადათა).

ხანდახან ამ მიზეზის გარეშეც გვხვდება ვითარების გარემოება სრული დაბოლოებით:

არცა გულის-წყრომით ზრახვიდა მათ, არამედ **ხახიერებითა** და **სიმშველითა**, მამ, სწავ. (H) 19¹.

4. მოქმედებითი გამოსვლითი ბრუნვის მნიშვნელობით (= ადგილის გარემოებას)

აქ უნდა გავარჩიოთ ორი შემთხვევა:

ა) მოქმედებითის ნიშანია **ით** სუფიქსი (ქალაქ-ით);

ბ) **ით** სუფიქსს ერთვის ი და ვლენულობთ რთულ სუფიქსს **ით-ი** (ქალაქ-ითი ქალაქად).

ა) ით ნიშნისანი მოქმედებითი

ძველ ქართულში ძალიან გავრცელებული იყო მოქმედებითი ბრუნვის გამოყენება გამოსვლითი (დაწყებითი) ბრუნვის მნიშვნელობით. უფრო ხშირად ასეთი მოქმედებითი უთანდებულოდ იხმარებოდა (რითაც განსხვავდებოდა თანამედროვე სალიტერატურო ქართულისაგან). მაგრამ ზოგჯერ თანდებულებსაც დაირთავდა. უთანდებულო მოქმედებითის მაგალითებია:

მოვედ **მანაკით**. განაძეს იგი **ქალაქით**, გამოვიდა ეშვ **ტყით**, რომელი გამოვალს **უდაზნოვით**, აბანოვით გამოსრული, გამოვიდეს მიერ **კიდოზნით**, რაგამს გამოხვდე **კარით**, შესრული **სარკუმლით**...

ასეთი მნიშვნელობისაა ტერმინები: აღმოსავალით, ბლუარით, დასავალით, სამხრით, ჩრდილოვით, მზის-აღმოსავალით, მზის-დასავალით.

თანდებულისანი მოქმედებითის მაგალითებია:

მზის-აღმოსავალითგან, ფერჭითგან, მკრითგან, ბეჭითგან, იდაყუთგან, ძირითგან, თავითგან, გზითგან...

სარკუმულით გამო, ნავით გამო, ღრუბლით გამო, მაღლით გამო, მაჟულოვანით გამო...

¹ უფრო ვრცლად ნ. ზემოთ, გვ. 199 — 203.

ზეცით გარდამო, ცით გარდამო, მთით გარდამო და სხვა¹.

ბ) ით-ი ნიშნიანი მოქმედებითი

გამოსვლითი ბრუნვის შინაარსით იხმარება მოქმედებითი ბრუნვის თანდევნითი სახეობა, სადაც ით-ს ბოლოს ერთვის ი და ვლენულობთ რთულ ით-ი-ს. ასეთ მოქმედებითს ყოველთვის თან სდევს იმავე სახელის ვითარებითი ბრუნვა: ქალაქითი ქალაქად, სოფლითი სოფლად, სენაკითი სენაკად და სხვა. ჩვეულებრივი შინაარსი ასეთი გამოთქმისა არის: ქალაქიდან ქალაქში, სენაკიდან სენაკში (სენაკ-სენაკ) და სხვა. ამგვარი ფორმები ძველ ქართულში ერთგვარ ტექნიკურ გამოთქმადია ქცეული და მხოლოდ ადგილის აღსანიშნავად არ იხმარება, მას ფართო გამოყენება აქვს აგრეთვე დროის აღსანიშნავად, მაგრამ იმაზე ქვემოთ. უფრო ვრცლად ამ საკითხზე ნ. ზემოთ, გვ. 215 — 219.

5. მოქმედებითი დროის გაგრძელება

აქაც არის გასარჩევი ორი შემთხვევა:

ა) როცა მოქმედებითის ნიშანია ით და

ბ) როცა მისი ნიშანია რთული ით-ი.

ეს შემთხვევები უნდა ცალ-ცალკე იქნეს განხილული.

ა) ით ნიშნიანი მოქმედებითი

ით ნიშნიანი მოქმედებითი გადმოგვცემს დროის გაგრძელებასაც. აქაც გვაქვს თანდებულებანი და უთანდებულო ფორმები. უთანდებულო მოქმედებითის მაგალითებია: დღით, ღამით, დღივით, ღამით (=ღამეებიდან), მრავლით წლით და სხვა. გაცილებით უფრო ხშირია თანდებულებანი მოქმედებითი. თანდებულებად ამ შემთხვევაში გვხვდება გან. მაგალითები:

მრავლით უამითგან, მიერ დღითგან, სამით წლითგან, საუკუნითგან, ცისკრითგან, განთიადითგან, სიყრმითგან, სიჩრდითგანვე, დისაბამითგან, დასასრულითგან და სხვა. ასეთივე ფორმებია აგრეთვე ზმნიზებად ქცეული მიერითგან, ვინაჲთგან და სხვა.

ხშირად არის ამ შინაარსით გამოყენებული აგრეთვე საწყისებიც, მაგალითად: დაბადებითგან, ჯუარ-ცუმიტგან, დაყუდებითგან, მოსლვითგან, (ქრისტეს) აღმალვებითგან, გარდაცვალებითგან, (ელისაბედის) მიდგომითგან და სხვა. (უფრო ვრცლად ნ. ზემოთ, გვ. 219 — 224).

ბ) ით-ი ნიშნიანი მოქმედებითი

დროის აღმნიშვნელ სიტყვებში ით-ი წარმოება დროს უჩვენებს. ასეთი გამოთქმებია: დღითი დღედ, უამითი უამად და სხვა. იმითგან პირველის

¹ უფრო ვრცლად ნ. ზემოთ, გვ. 203 — 215.

მნიშვნელობაა „ყოველდღე“. „ყოველდღიურად“, მეორისა — „დროდადრო“, ასეთივე გამოთქმაა აგრეთვე შეკუმშული „წლითი წლიდ“ და შეფუქმვათი „წელითი წლიდ“, რომლისაგანაც მიღებულია შემდეგ „წელიწადი“. ასევე დროს აღნიშნავს აგრეთვე ამ წარმოების ნიმუშები: **დილითი** დილაღ, **კვირ-აკითხი** კვირიაკედ, **მწუხრითი** მწუხრად და სხვა.

მაგრამ დროის გარემოების აღნიშვნისას ამ წარმოების თავისებურება ისაა, რომ მოქმედებითი აქ ცალკეც იხმარება და ვითარებითის დართვა აღარაა საჭირო. ამის მაგალითებია:

არა დაწინებს იგი (ღუნოჲ) **დილითი** არცა მწუხრი, იერ. 48, 33; იხმადენ ვალაღებაჲ **დილითი** და ლაღიდებაჲ სამხრის, იერ. 20, 16 (უფრო ვრცლად ამ საკითხზე ნ. ზემოთ, გვ. 224 — 226).

6. მოქმედებითი მიმართულებითი ბრუნვის მნიშვნელობითი (=აღმოსავალითი ბრუნვა)

მოქმედებითის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფუნქციაა, აღნიშნოს მოქმედების მიმართულება გარკვეული პუნქტისაკენ. იგი მიმართულებითი ბრუნვის ფუნქციას ასრულებს. ახალ ქართულზე ასეთი ფორმები უნდა ვადმოვცეთ მიცემითი ან ნათესაობითი ში ან კენ თანდებულის დართვით, ამიტომ ძველი ქართულის წარვიდა „თარშით“ (გარკვეულ შემთხვევებში) იქნება: წაყიდი **თარშისაკენ**, **თარშში**. ასე: **ჩრდილოთ** კერძო იქნება ჩრდილოეთისაკენ; ასევე: „აღმოსავალით“ არა მარტო „აღმოსავლეთისაკენ“ იქნება (რასაც ზემო პუნქტში ვაგვიანით), არამედ აგრეთვე „აღმოსავლეთისაკენ“.

ამინათლი მოქმედებითი გვხვდება უთანდებულოდაც და თანდებულოდაც. უთანდებულო მოქმედებითის ნიმუშებია: წარავლინა ნათგანი რომელნიმე **კახეთით** და რომელნიმე **კუხეთით** და სხუანი **ზენა-სოფლით** (ლიტ. ქრესტ. 158, 16); პირი **აღმოსავალით** ვიქციეთ (ზარზმ.) და სხვა. ეს მაგალითები ნიშნავს: ზოგი ვაგზავნა კახეთში (**კახეთისაკენ**) და ზოგი — კუხეთში (**კუხეთისაკენ**); სხვები — **ზემო მხარეში**; პირი ვიბრუნეთ **აღმოსავლეთისაკენ**.

თანდებულოანი მოქმედებითის ნიმუშებია (თანდებულოდ აქ გვხვდება მხოლოდ **კერძო**):

სამხრით **კერძო** (=სამხრეთისაკენ), დასავლით **კერძო** (=დასავლეთისაკენ, დასავლეთში), აღმოსავლით **კერძო**, ჩრდილოთ **კერძო**, ბლუარით **კერძო**, მთით **კერძო** (=მთისაკენ) და სხვა (ვრცლად ნ. ზემოთ, გვ. 226 — 234).

7. მოქმედებითი პარონომაზიულ გამოთქმებში

პარონომაზიულ გამოთქმებში გვაქვს ზმნის წყვილი ფორმა, რომელთაგან ერთი (ჩვეულებრივ პირველი) საწყისია, მეორე ზმნის პირიან ფორმას წარმოადგენს. ეს საწყისი ნუდამ მარტივი ბრუნვის ნიშნით არის ბოლმე წარმოდგენილი. ამის ნიმუშებია: წარწყმელით წარწყმდენ, განკაფით განიკაფნეს, ცხარებით სცხონდენ, ზედვით ჰედვოდენ, თრევით მოგითარიო, კაწით კაწოს, სიკუდილით მოკუდიდენ და სხვა. ზოგჯერ (უფრო იშვიათად)

ზმნის პირიანი ფორმა საწყისს წინ უსწრებს, მაგალითად: უწყა უწყებით, შექამა შექებით, მოუძღვრდენ უძღვრებით, აიძულებს მათ იძულებით, მოეკლათ იგი მოკლვით და სხვა.

თუ ზმნის საწყისი და პირიანი ფორმა სხვადასხვა ფუძისაა, ასეთ გამოთქმას სემასიოლოგიურ პარონომასიას ეძახიან: განთხევით განმიშორენ ჩუენ, განგსწავლო შენ განკითხვით, აღმოცენებით აღმოჰყედ, განისხიარპენ განრთხმით და სხვა.

პარონომასიული გამოთქმები ბშირად გვხვდებოდა ძველად, მაგრამ გაგრძელებულია დღესაც სალიტერატურო ქართულშიც და სალაპარაკო ენაშიც (შოსვლით მოვიდა, მაგრამ არაფერი ჰაჲა, დაწერით დაწერა, მაგრამ არ წაილო)¹ და სხვა.

8. მოქმედებითი ზოგ ზმნასთან

ძველ ქართულში არის ზოგიერთი ზმნა, რომლებთანაც მოქმედებითი იხმარება. ეს ბრუნვა, რასაკვირველია, შინაარსით არის დაკავშირებული ამ ზმნებთან. ასეთი ზმნებია: ხადა, წოდება, წესა, სახელი-დება, ჯმოზა და სხვა. მაგალითები: უფლით ჰხადის მას, მამით ნუგის ჰხადით (=მამას ნურავის უწოდებთ), მაცთურით ჰხადოდეს (=მაცთურს ეძახდნენ), მიწოდა მე სახელით სამ გზის (=სახელი დამიძახა), უწესნ უღმართოებით, კერპით სახელ-სდებდა (კერპს ეძახდა), უწმო ვაც-ბოტოებით. რომელსა უწმოდენ კაცნი დევოზით (=დევს ეძახიან) და სხვა.

ასეთივე ხასიათისაა კიდევ მოქმედებითის ხმარება შეკრვა, დაჟუნვა (დაჟუნვა) და ზოგ სხვა ზმნასთან, მაგალითად: და შეკრან იგი ჯელით და ფერტით. კრული ფერტით, ჯელით რეზითა (ი. 11, 44 C). აქ ფერტით და ჯელით ზემოთ აღნიშნული წესის მიხედვით არის მოცემული პარტიკი ნიშნით („კრულ“-ს ახლავს), რეზითა კი ემფატიკური ანითაა წარმოდგენილი, რადგან იგი ჩვეულებრივი უბრალო დამატებაა, მოგვიგებს კითხვაზე: რით? — შეკრული იყო რეზითა (სახვევლით). სხვა მაგალითებს მკითხველი იპოვის იმავე შრომაში ზემოთ და აქ აღარ გაეიშვორებთ (ნ. გვ. 244 — 250).

9. მოქმედებითი პარტიკული (სოციალური) მდგომარეობის გამოხატავალი ფორმები

ძველ ქართულში გვაქვს მოქმედებითში დისმულ სახელთა ისეთი ფორმა, რომელიც პარონომიის გარკვეულ (სოციალურ თუ თანამდებობრივ) მდგომარეობაზე მიუთითებს. აქ ჩვენ მხედველობაში გვაქვს ისეთი გამოთქმები, როგორიცაა: ამირა მუშნა ნერსე ერისთავი „განუტევა კუალად ერისმთავრობით აქა, ქუაყანადღე თჳსა“ (ახო 184, 30), ე. ი. როცა ნერსე დაბრუნდა

¹ ვერცხლად ნ. ზემოთ, გვ. 234 — 244. 5. აგრეთვე კ. წერეთელი, პარონომასია ქართულში: იბერ.-კავკ. VI, 1954, გვ. 461 — 499.

სამშობლოში, ის ისევ **ერისმთავარი** იყო. ისევ **ერისმთავრის** მღვთმარობაში (თუ თანამდებობაზე) იყო. ასეთივე გამოთქმებია: არა ვიტყვით **შენ კრისტიანებით**, ცხონდებოდა იგი **ერისკაცებით** (ე. ი. ერისკაცი იყო და ისე ცხოვრობდა), აღასრულნა ყოველნი **დღენი უპაარებით** (ე. ი. სიღარიბეში და ასრულა მთელი სიცოცხლე), პოვეს... არისტაკე უდაბნოსა **მარტოდმყოფებით** და სხვა (ნ. ზემოთ, გვ. 250 — 252).

10. მოქმედებითი კომპოზიტაჟი

ძველ ქართულში გვაქვს ისეთი კომპოზიტები, რომელთა პირველი შემაღვენელი ნაწილი შეიცავს მოქმედებითს ბრუნვაში დასმულ სახელს, რომელსაც მარტივი ით ნიშანი აქვს. ამგვარი კომპოზიტები ახალ ქართულში, როგორც ცნობილია, საერთოდ, გვირეა. ძველი ქართულის ასეთი კომპოზიტებია: **ველით-წერილი** (დღევანდელი ხელწერილი), **ველით-ქმნული**, **ველით-უქმნელი** (დღევანდელი ხელთუქმნელი), **ველით-საქმარი** (დღევანდელი ხელთ-საქმარი), **თულით-მხილველი** (= თვით-მხილველი), **პარით-მეგლერი** (= მოცეკვავი ერთგვარი), **კირით-ხურო** (= კალატოზი), **ქვით-კირი**, **სასყიდლით-დადგინებული** (= მოჯამავირე, დაქირავებული მუშა), **ძლევით-შემოსილი** (დღევანდელი ძლევაშოსილი), **წყლით-რლუნა** (დღევანდელი წარლუნა ← წყალთ რლუნა), **მუცლით-მეზლაპრე**, **ინაჟით-ჯდომი** და ბევრი სხვა (ერცლად ნ. ზემოთ, გვ. 252—261).

11. მოქმედებითი ზომა-წონისა და სხვა სათვალავთა

აღმნიშვნელ სიტყვაჟი

ძველ ქართულში ით ნიშნის მოქმედებითით არის წარმოდგენილი ზომის, წონისა და სხვა სათვალავ ერთეულთა აღმნიშვნელი სახელები. უფრო ხშირად აქ გვხვდება მანძილისა და წონის გამომხატველი სიტყვები. ამის ნიმუშებია: და სიმაღლეს **ერთისა** მის ქუთორაჲსაჲ **სამით წერით** (4 მეფ. 25, 17). ეს ნიშნავს: მისი სიმაღლე **სამი წერით** იყო. კიდევ: მიდგომილ იყო **სამით თუთ** (ლიტ. ქრესტ. 5, 44), **შუდით ცით** წინა-უძლოდეს მის (იქვე, 12, 25). ასეთი სიტყვებია აგრეთვე: **სიგრძით**, **სივრცით** (= განით), **სიღრმით**, **სიმაღლით**, **ზომით** და სხვა, რომლებიც ხშირად გვხვდება სპეციფიკურ გამოთქმებში ძველი ქართულის ძეგლებში (ნ. ზემოთ, გვ. 261—264).

12. მოქმედებითი სახელის, ტომის, მოღვაწისა და მისთ.

აღმნიშვნელ სიტყვაჟი

მოქმედებითი მარტივი ით ნიშნით გვაქვს აგრეთვე მაშინაც, როდესაც მოუთხოვენ ამა თუ იმ პიროვნების სახელზე, ტომზე, მოღვაწეზე, შთამომავლობაზე, ერზე და სხვა. მაგალითები: პოვეს კაცი **კერძინელი**, **სახელით** სიმონ, **სახელით** ლაზარე, **სახელით** ნიკოდემოს, **ნათესავით** ასური ზღესკიდელი.

ნათესავით მეგობრული, ცოლით სარკინოზი, ბუნებით სარკინოზი და სხვა (ნ. ზემოთ, გვ. 264 — 265).

13. მოქმედებითი კითხვაზე რით?

ამ კითხვაზე ჩვეულებრივ უპასუხებს მოქმედებითი, რომელსაც სრული ზრუნვის ნიშანი აქვს (ით-ა); ასეთი მოქმედებითი უბრალო დამატებას წარმოადგენს. პას უკვე გავეცანით ზემოთ (გვ. 721—723). მაგრამ ზოგჯერ თითქმის მსგავსიშინაარსის მოქმედებითს მარტივი ით ნიშანი აქვს. ამნაირი მდგომარეობა უფრო ძველი ვითარების მაჩვენებელია და ნაშთის სახით შენორჩენილია ძველ ქართულშიც. აი ამის რამდენიმე ნიმუში:

თული იგი ძოწეული... სამკურნალოდ არს სტომაქით სალმობიერთა და მუცლით სალმობიერთა (თულთ. 65, 24); ნიხლით იბანენით (სპევს. 76, 5) და სხვა (ნ. ზემოთ, გვ. 266—267).

14. მოქმედებითი ზოგ სპეციფიკურ

გამოთქმაში

ით ნიშნისანი მოქმედებითი წარმოდგენილია აგრეთვე ზოგ სპეციფიკურ გამოთქმაში. უფრო ხშირად აქ გვხვდება თავი, რომელსაც ნაცვალსახელის მნიშვნელობა აქვს და ბუნებრივია, თუ ემფატიკური ა არ გააჩნდეს. ასეთი გამოთქმებია: თავით თხსით (რაც ნიშნავს: თვითონ, თავად), თავით შენით, თავით ჩემით, თავით თქვენით, თავით ჩუენით, გულით თხსით, გულით შენით და სხვა (ნ. ზემოთ, გვ. 267).

15. მოქმედებითი მათადობის, თანაობის

გამოსახატავად

მოქმედებითი ურთ თანდებულის დართვით გამოხატავს თანაობას, ამა თუ იმ საგანთან ერთად ყოფნას. უფრო ხშირად ეს აღმანიშნავი აღმნიშვნელ სახელებში იხმარება. ახალ ქართულში ასეთი გამოთქმები გადავარდნის გზაზე დაზღვარი, მათ ცვლის იან სუფიქსიანი სახელი, რომელიც ვითარებითში დგას: დედიტურთ — დედიანად, ძმითურთ — ძმინად და სხვა. ძველ ქართულში მოქმედებითი ბრუნვა ურთ თანდებულის დართვისას მუდამ მარტივი ნიშნითაა წარმოდგენილი. მაგალითები: მოვიდა საბა... ათხუთმეტით ძითურთ და ცოლით და მონით და მწევლით (2 მეფ. 19, 17). აქ თანდებული ურთ ერთ სახელს ახლავს (ძითურთ), მაგრამ იგი ყველას ეკუთვნის, რომლებიც აქაა წარმოდგენილი (ცოლით=ცოლიტურთ, მონით=მონიტურთ, მწევლით=მწევლიტურთ). ასეთივე ფორმებია: დედიტურთ, ძმებიტურთ (=ძმებიანად, ძმებთან ერთად), მოყუსებიტურთ (=ამხანაგებებიანად, ამხანაგებთან ერთად), ვეცსლიტურთ და ყოვლით ჭურჭრითურთ, მვედრებიტურთ და მრავალი სხვა (ნ. ზემოთ, გვ. 268).

თავი მეხუთე

ვიტარებიტი ბრუნვის უნაყოფიერება

ვიტარებიტი ბრუნვის შესახებ, როგორც აღნიშნული გვაქვს, მოგვეპოვება ა. ჩიქობავას ცნობილი გამოკვლევა „მიმართულებითი ბრუნვის მნიშვნელობისა, წარმოებისა და ისტორიისათვის“¹. ამ შრომაში გამოკვეთილი და აღწერულია აგრეთვე აღნიშნული ბრუნვის ფუნქციებიც (ძირითადი მნიშვნელობანი, როგორც ავტორი ამბობს). ა. ჩიქობავას ამ შრომაზე დაყრდნობით ვიტარებიტი ბრუნვის ფუნქციებზე საუბარი აქვს ქ. მიქელაძესაც². ვიტარებიტი ბრუნვის დაბოლოების გარკვევა იყო საგანი ვ. თოფურიას მოხსენებისა „ვიტარებიტი ბრუნვის დაბოლოების საკითხისათვის ქართულში“³.

ქვემოთ გათვალისწინებული აღნიშნულ შრომათა შედეგები.

ვიტარებიტი ბრუნვა ერთ-ერთი უძველესი ბრუნვაა, „თუმცა ჩვენი ენის სტრუქტურისათვის ის ისე სპეციფიკური არ არის, როგორც მოთხრობითი ბრუნვა“⁴. არის მთელი რიგი შემთხვევები, როცა ვიტარებიტის შეცვლა სხვა რომელიმე ბრუნვით სრულიად უმტკიცებულოდ შეიძლება. უფრო ძველი მგვლების ენაში ვიტარებიტის ისე ფართო ასპარეზი არა აქვს დათმობილი; იმ ადგილას, სადაც შეიძლება ვიტარებიტი დამკვიდრდა, უწინ სხვადასხვა ბრუნვა იხმარებოდა (წრფელობითი, მიცემითი, მოკმეღებითი). შემდეგ და შემდეგ ვიტარებიტმა თანდათან გაიფართოვა მოკმეღების არე; მნიშვნელოვან წილად მოხდა ეს სხვა ბრუნვათა ფუნქციების შეკვეცის ხარჯზე. მეორე მხრივ, ზოგი ძველი ფუნქცია ვიტარებიტის ახალ ქართულში აღარ გადმოჰყოლია. ორივე სახის სითანადო მაგალითებს ქვემოთ ჩვენ საკმაოდ გავეცნობით.

1. ვიტარებიტი უბრალო დამატებად

საზოგადო სახელებში ვიტარებიტის ერთ-ერთი მთავარი ფუნქცია არის უბრალო დამატების გამოხატვა. ის მოვლევებს კითხვაზე რად? ამ კითხვის

¹ ენიკის მოამბე, ტ. I, 1937, გვ. 9—31.

² ქეთ. მიქელაძე, მიმართულებითი ბრუნვის ფუნქციისათვის ძველს ქართულში: სტუდენტთა სამეცნიერო შრომების კრებული, წიგნი I, 1941, გვ. 190—196.

³ სტალინის სახელობის თბილ. საზ. უნივ. სამეცნიერო სესია, 1942 წ. 13 აპრილი. ნ. მოხსენებათა თეზისები, გვ. 83.

⁴ ა. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 9.

პასუხი ვითარებითის მოითხოვს, მაგალითად: დაჭრენით საცნისნი თქუენნი¹ ჯრმლად და მანგლები თქუენი — ლახურებად, ამოს 4, 10; დაადგინა მათ ზედა მამასახლისად ბერი ვინმე პატიოსანი, კიმ. I, 247, 25. რად დაჭრეს საცნისნი და მანგლები? — ჯრმლად და ლახურებად; რად დაადგინეს ბერი? — მამასახლისად.

უველაზე მეტად ამნაირი შინაარსის ვითარებითი გვხვდება განსაზღვრულ ზმნებთან; მათ შორის უფრო ხშირია (გარდა)კცევა, ცვალება, (შე)კმნა, უოფა, წოდება, წაშება, სახელიხ-დება (სამი უკანასკნელი უფრო გვიანდელი ხანის ძეგლებში) და სხვა. ამათგან პირველი სამი ზმნა იმდენად დამახასიათებელია ამ მხრივ, რომ ჩვენთვის საინტერესო ბრუნვის ზოგიერთი სახელწოდება ამის მიხედვით არის შერქმეული: გარდაკმნითი (დ. ჩუბინაშვილი, პ. კვიცარიძე), ცვლილებითი (დ. ყიფიანი), გარდაკცევითი (ა. ჩიკობაძე). რად გარდაიკმნა? (რად შეიკმნა?) რად გარდაიკცა? რად შეიკცა? — ამაზე პასუხია: მამად, ყრმად, მონასტრად იკმნა, წყალი ღვინოდ გარდაიკცა, გოდებად სიხარულად გარდაიკცა და სხვა. ეს „მამად“, „მონასტრად“, „ღვინოდ“, „სიხარულად“ სხვა არაფერია, თუ არა უბრალო დამატება. უველა ამ სიტყვას დამოუკიდებელი მნიშვნელობა აქვს და შემასმენლისზე ლაპარაკი არ შეიძლება. მაგალითები ტექსტებიდან:

გარდაკცევა: სადა-იგი გარდაიკცია წყალი ღვინოდ, ი. 4, 46 C; რომელმან გარდაიკცია ზღუდა ჯმელად, ფსალმ. 65, 5; და გარდაიკცია გლოვად მათი სიხარულად, იერ. 31, 13; ბრწყინვალეობად იგი თჳსი ბნელად გარდაიკცა, ი. ჯავ. აღწ. 229, 11; აწ უკუე ნუ სიყუარულსა მას სიძულილად გარდაიკცევთ, პარხ. 424 b.

ვნებითის ფორმებიც ასეთსავე თვისებას გვიჩვენებს, ე. ი. სახელი აქაც ვითარებითში დგას, ეს სახელი აქაც უბრალო დამატებაა: დღე დამედ გარდაიკცა, ი. ჯავ. აღწ. 164, 22; სიხარული მწუსარებად გარდაიკცა, შუშ. 148, 20.

მიმღეობასთანაც ვითარებითი გვაქვს: წყალი იგი ღვინოდ გარდაიკცეული, ი. 2, 9 C.

ცვალება: საკუშილი ცუარად შეცვალეს ყრმათა. სას. პოეზ. 139, 100; ცვალებდა ტაძარსა მას... კათოლიკე ეკლესიად, ისტ. ქრესტ. 287, 28; გოდებად... სიხარულად გარდასცვალე, ი. ჯავ. აღწ. 110, 15 ქვ.; შეცვალეთ გლოვად სიხარულად, იქვე, 158, 3; რამეთუ მამად მარადის მამად არს და არა იცვალეზის ძედ, გინა თუ სულად, და სული მარადის სული არს და არა იცვალეზის მამად, გინა თუ ძედ, პარხ. 283 b; ეშმაკი იცვალის ანგელოზად, 2 კორ. 11, 14; რამეთუ თრბად და კუროდ, ოქროდ და ვეცხლად შეიცვალენს, პარხ. 1168; წყევისა... კურთხევად შემცვალეზელო, ი. ჯავ. აღწ. 160, 20.

¹ ზღმნა: თქუენი.

(შე)ქმნა: ნუ შეიქმნო სახლსა ნამისა ჩემისასა ხავაქროდ, ი. 2, 16 C; მამაკაცად და დედაკაცად შექმნა იგინი, მ. 19, 4; ესე ქმნა დასაბაძად სასწაულთა, ი. 2, 11; სადა-იგი ქმნა წყალი ღვწოდ, ი. 4, 46; მწუხარებად თქუენი სიხარულად გექმნეს, ი. 16, 20 C; შექმნეს იგინი წიგნად, კიმ. 1, 50, 37; ამა ესერა ყრმად ჩჩვლად შეეიქმნებო, სვან. 371 ა; დოლისყანად მო- ნახტრად უკუნაის იქმნა, ხანძთ. 120, 16 და თუთ იქმნა სიძედ, ლიტ. ურთ. 175, 2; ზედ დიდ იქმნა მთასა მას ზედა, იქვე, 180, 31.

ყოფა: სოლო თქუენ ჰყავთ იგი ქუაზად ავაზაკთა, ლ. 19, 46 (სხვაგან ყველგან: ქუაზ ავაზაკთა, მ. 21, 13, მრ. 11, 17; ლ. 19, 46 C); თავი თუხი ძედ ღმრთისა ყო, ი. 19, 7 (ზღრ. ...ძე ღმრთის ყო C); გყო შენ მამად ნა- თესავთა, გვსტ. 166, 24; იგი არა იყოს თქუენდა სიავად და თქუენ არა იყუნეთ მას შინა ჯორცად, ებრ. 11, 11; და ვიყო მე თქუენდა ღმრთად და თქუენ იყუნეთ ჩემდა ერად, ებრ. 7, 23 (მაგრამ: ...და მე ვიყო თქუენდა ღმერთი, ებრ. 11, 4).

წოდება: კლდედ უწოდო, მამ. სწავ. 41; (ზღრ. იქვე: ნაყოფ უწო- დო); რომელსაცა კლდედ უწოდა უფალმან, იქვე, 44; მიწად და ნაცრად უწოდდა თავსა თუსსა, იქვე, 209; ძალთად მკუდრად და გრწყილად და მატლად და საყუდრელად კაცთა და შეურაცხად ერისა უწოდდა თავსა თუსსა, იქვე; ძედ ზეცისა ჩინებისად იწოდე, სას. პოეზ. 181, 17; წოდებულ არს დედად წმიდათა, აბო 184, 12; უწოდს მას ნათლად სოფლისა, პარზ. 287 ა; კადონად სიწმიდის იწოდე, სას. პოეზ. 50, 116; გეწოდოს მოწამედ უფლისა, იქვე, 123, 87; ჰეროდე მელად იწოდა, სახისმეტყ. 18, 25; უწოდე ეკლესიად, ხანძთ. 109, 2; რომელსა უწოდა სძლად თუსა და ჯორცად, ლიტ. ურთ. 174, 12; უწოდს ძმად და ძედ და მოყუსად, იქვე, 173, 24; შეილაღ ღმრთისად ვიწოდე, ი. ჯავ. აღწ. 153, 6.

წამება: ძედ გწამა, სას. პოეზ. 408, 65; წამებდა ძედ საყუარელად, იქვე, 112, 277; 409, 69.

სახელის-დება: რომელსა სახელ-სდებთ მოხიდონად, ი. ჯავ. აღწ. 178, 37; თავად სიძედ სახელ-იდვა, ლიტ. ურთ. 174, 13; მორკინად სახელს-ვსდვა ...მეფერად სახელ-ვსდვა, მამ. სწავ. 41; სახელს-იდევ ქრისტე- ანედ, სას. პოეზ. 178, 26; სახელ-ედვა ღმრთისა მიერ მღდელთ-მოძღურად, ებრ. 5, 10; სახელის-დებად მათდა ღმრთად, ებრ. 11, 16; სახლისა მათჯრე- ზელად სახელ-სდებდა, შუშ. 150, 27.

თუ დავუყვარდებით აქ წარმოდგენილ ზმნებს, რომლებთანაც უბრალო დამატებად ვითარგბითი ბრუნვაა წარმოდგენილი, დავინახავთ, რომ ჯველა მათგანი გარდაქცევას, გარდაქმნას, სხვად შეცვლას გულისხმობს. მარ- თლაც, ქმნა წყალი ღვწოდ ნიშნავს, რომ გარკვეული ნივთიერება უწინ წვა- ლი იყო და მერმე ღვინოდ შექმნა, ღვინოდ გადააქცია. აქი მეორე ხელ- ნაწერში სწორედ ეს გარდაქცევა გვაქვს (გარდააქცია წყალი ღვწოდ, ი. 4, 46 C); ასევე, ყო ქუაზად იქნება: საბლოცველო სახლი იყო და ავაზაკთა ზუ- ნავად (ქუაზად) გადააქციეს; წოდება-ცა და სახელის-დება-ც ასეთსავე წინა- არსს შეიცავს. ასე რომ, გარდაქცევის, გარდაქმნისა თუ შეცვლის მოძენი-

ყველა ამ ზმნაში წინა პლანზეა წამოწეული. ამიტომაც, რომ ყველა მათთან ასე უშიშოდ იხმარება ვითარებითი.

მაგრამ აქ ხახი გვინდა გავუსვათ ერთ გარემოებას. ბევრი ამ ზმნათა-განი (ქმნა, ყოფა, წოდება, სახელის-დება) უძველეს ძეგლებში ვითარებითის ნაცვლად წრფელობითს გვიჩვენებს და სათანადო სახელები არა უბრალოდ მაღაურობის წარმოდგენენ, არამედ პირდაპირ დამატების (უწოდა სახარება), ჭეშმარიტს (კაც ეწოდა), ან ზემასწავლის (ხოლო თქუენ გიყოფიეს იგი ქუაზ ავაზაკთა). ვითარებითი ამ შემთხვევაში გვევლინება წრფელობითის კანონიერ ნიშნად; ამ უკანასკნელის რღვევისა და ხმარებიდან თანდათან გამოსვლის შემდეგ ზოგი მისი ფუნქციის შესრულება სწორედ ვითარებითა იქნება. ჩვენ მიერ ზემოთ მოყვანილ მაგალითებში ბევრია ისეთი, რომლებშიც უფრო ძველი ძეგლები წრფელობითის ფორმით წარმოგვიდგენს, ან რომლებშიც წრფელობითისა და ვითარებითის პარალელური გამოყენება დადასტურებულია. ასეთია, მაგალითად, გიყოფიეს ქუაზად ავაზაკთა და გიყოფიეს ქუაზ ავაზაკთა, ესე ქმნა დასახამად სასწაულთა (ი. 2, 11 DE) და ესე ყო დასახამ სასწაულთა (C), მწუხარება თქუენი სიხარულად გეკმნეს (ი. 16, 20 C) და გეკმნეს თქუენ ესე საწამებელ (ლ- 21, 13), უწოდე მაღესიად (ხანძთ.) და უწოდა სახარება (ხანძთ.) და ბევრი სხვა. ამ პარალელურ ხმარებაში ჩვენ ვხედავთ ერთგვარ ბრძოლას, შემოქმედებითს ქიდილს ძველსა და ახალ ფორმებს შორის, რადგანაც, როგორც ცნობილია, ძველი ფორმები ასე აღვილად და ერთი დაკერით არ გადიან ხმარებიდან, ვერც ახალი ფორმები ახერხებენ ერთბაშად დამკვიდრებას ენაში. იმ ამ მდგომარეობის, ამ გარდამავალი საფეხურის ასახვას წარმოადგენენ ისეთი მაგალითები, რომლებშიც ერთსა და იმავე დროს, ერთდროულად არის მოცემული (ძველი) წრფელობითისა და (ახალი) ვითარებითის ფორმები. ამ პარალელური ხმარების ნიმუშებია:

და ესერა გეკმნა მე ნაკადული იგი მდინარე¹ დიდ და მდინარე ჩემი შემეკმნა ზღუად, ზირაქ 24, 33; და იყვნეთ თქუენ მისა მონა და მსახურად, 1 მეფ. 8, 17; და ვიყო მათა ღმერთ და ივინი იყვნენ ჩემდა ერად, ებრ. 8, 10; და იყვნეთ თქუენ ჩემდა ერად და მე ვიყო თქუენდა ღმერთ, იერ. 11, 4 (შდრ. და ვიყო მე თქუენდა ღმერთად და თქუენ იყვნეთ ჩემდა ერად, იერ. 7, 23); და იყვნეთ თქუენ მათა სამკადრებელად და არლარა იყვნეთ თქუენ უშვილო მათგან, ეზეკ. 36, 12; ყვნეს ივინი განმწმედელად სულთა კაცთასა და განმანათლებელ, განმათავისუფლებელ, სას. პოეზ. 177, 11; ეწოდოს მათ ნათესავ სიმაართისა და ნერგად უფლისა, ესაია 61, 3; და ასულნი თქუენნი მიგიხუენეს და ყვნეს საცხებელის-მგზოლველ და მეჭოთნედ და მეპურედ, 1 მეფ. 8, 13.

მაგრამ ასეთი მონაცვლეობა გვაქვს არა მარტო ზემოთ მოყვანილ ზმნებთან, არამედ სხვებთანაც. ასე, მაგალითად, ზმნა „გამოითარგმანების“

¹ ზელნ.: მდინარე.

(„ვითარებების“) უფრო ძველ ძეგლებში წრფელობითს შეიწყობდა, მერმე და მერმე — ვითარებითს: რომელ ვითარებების: მოვლინებულ, ი. 9, 7 C; რამეთუ ისრაელი ვითარებების: ერ ღმრთისა და მონა ქრისტისა, ევსტ. 172, 26. მაგრამ: რომელი გამოვითარებების ლიგურიონი კუდად, თუალთ. 16, 9; რომელ ვითარებების მოვლინებულად, ი. 9, 7 DE. ასევე პარალელურად იხმარება ეს ორი ბრუნვა შემდეგს ზმნებთანაც: ითქუმის ეშაქიკა ღოშ და ღეკუ ღოშის, თუალთ. 38, 22, მაგრამ: ითქუმის მერმე ქრისტე ცხოვრად, ითქუმიან მოწაფენიცა მისნი ცხოვრად, იქვე, 38, 24; ზატ სიწმიდისა გამოშინდი, სას. პოეზ. 99, 34, მაგრამ: სათნოეებისა ზატად ქეშპარიტად გამოშინდი, იქვე, 100, 49; ხოლო თქუენ გიარქუ მეგობარ, ი. 15, 15 D, მაგრამ: ...მეგობრად E; არღარა ვეტყვ თქუენ მონა, ი. 15, 15 ლაგ., მაგრამ: ...მონად DE. ასეთი პარალელური ხმარება წრფელობითისა და ვითარებითისა სხვაგანაც ხშირად გვხვდება, მაგრამ სანიშნოდ აქ მოყვანილიც საკმარისია.

ზემოთ მოყვანილ მაგალითებში ვითარებითი წრფელობითის შემკვიდრედ გვევლინება. მაგრამ ზოგჯერ ვითარებითი მოქმედებითის მონაცვლედაც გამოდის. ზემოთ არა ერთხელ გვქონდა აღნიშნული, რომ ზმნა ზატა ჩვეულებრივ მოქმედებითს იწყობს: თქუენ ნუვის ჰხადით მოძღურით, მ. 23, 8; უკუეთუ სახლისა უფალსა ბერზეხუდით ჰხადოღეს, მ. 10, 25, მაგრამ ამავე ზმნასთან შემდეგ და შემდეგ ვითარებითიცაა წარმოდგენილი: თავით თჳსით ჰხადის ღმერთსა მამად, როქც. 8, 2; მამად თქუენდა ნუვის ხადით, მ. 23, 9 C; მარიამს ღმრთის-მშობლად ჰხადი, ისტ. ქრესტ. 291, 28; ღმრთისა დაბადებულსა ღმრთად ეხადოღითა, ევსტ. 173, 6. ასეთია კიდევ: არა დასცხრებოდა იგი ფხალმუნებთა (აბო 186, 38) და: დასცხვრით ცილხად ჩუენდა მომართ, უდაბნ. 31 v ხ და სხვა.

2. ვითარებითი ადგილის გარემოებად

ვითარებითი ბრუნვის ერთერთი უძველესი და ძირითადი ფუნქციაა, აღნიშნოს ადგილის გარემოება. იგი უპასუხებს კითხვებზე: სად? საით? სა-ნაშნის? საითკენ? პირველ ორ კითხვას უთანდებულო ვითარებითი მიუგებს ჩვეულებრივ, იშვიათად თანდებულნიც (კერძო, მიმართ): შევიდა ტაძრად, წარემართა იერუსალმად, განვიდა უდაბნოდ, შემოვიდა ქართლდ, წარვიდა ზღვს-კიდედ, წარვიდა მთად კერძო, აღიხილნა ცად მიმართ და სხვა. ახალ ქართულში ასეთ შემთხვევაში ვითარებითი ნაწილის სახით არის შემონახული აქა-იქ: მიმდვრად გავიდნენ სახნავედ, ჩამოვიდა ხოფლად... ჩვეულებრივ კი დღეს მსგავსი გამოთქმები თანდებულნი მიცემითით ვადმოიცემა: უდაბ-ნოში წავიდა, ქართლში შემოვიდა, ტაძარში შევიდა, იერუსალიმში გაემ-გზავრა, მთისკენ წავიდა, ცაში აიხიდა, იშვიათად მიცემითით უთანდებულო-დაც გვხვდება: მოსკოვს გაემგზავრა, იქიდან ზელვრადს გაემართა და სხვა.

მესამე კითხვას მდე თანდებულნი ვითარებითი უპასუხებს: ქალაქად-მდე, დაბადმდე, მღინარდმდე, მთადმდე, ქუყანადმდე, ხოფლადმდე და

სხვა, ვითარებითი ბრუნვის სწორედ ეს თვისება იყო გათვალისწინებული, რომ მას სახელად ერქვა **მიმართულებითი** (ნ. შარი, ი. სიხარულიძე, ა. ჩიქობავა, ვ. თოფურია).

ვითარებითი ადგილის გარემოებად გასაგები მიზეზების გამო უფრო გეოგრაფიულ სახელგანთქა წარმოდგენილი, ნშირია აგრეთვე საზოგადო სახელგანთქ. აქ დავიმოწმოთ რამდენიმე მაგალითი.

ს ა დ ? ს ა ი თ ?

კარად სამეფოდ წარგმართა ვარსკენ პიტიაში, შუშ. 146, 4; რაგამს მოვიდა იგი **ქართლად**, აბო 185, 20; თავადი განეშორის **უდაბნოდ**, ლ. 5, 16; შევიდა იესუ **ტაძრად**, მ. 21, 120; გამოვიდეს **ტყელად**, ი. 21, 90; მოგუნი აღმოსავალით მოვიდეს **იერუსალიმად**, მ. 2, 1; რომელთა გუჯურის, წარვედით **წყლად**, ი. ჯავ. აღწ. 87, 4 ქვ.; მოვიდა იგი **ქალაქად მცხეთად**, ევსტ. 160, 18; წარვედ **სახლად** შენდა, მ. 9, 6; რომელი ჭურისტანს იყოს, ივლტოდენ **მთად**, მ. 24, 16; არცაღა მისრულ ვართ **მარად**, სვან. 26 ა; წარვიდა დავით სივლტოლით **გეთად**, 1 მეფ. 27, 4; წარგზავნა **ქუჩაქანად** თესად **აფხაზეთად**, ხანძთ. 139, 4; მოვიდეს **ხანძთად**, იქვე, 110, 35; და წარვიდა მამად მაკარი **აპიზად**, იქვე, 151, 28.

აქვე უნდა დავასახელოთ ისეთი მაგალითები, როგორიცაა: საბერძნეთა, ჯოჯოხეთა, ასურეთა, სპარსეთა, კახეთა, სივნიეთა და სხვა. როგორც გამორკვეულია¹ და ზემოთაც უკვე გვქონდა ამაზე მსჯელობა (გვ. 409 — 411), აღნიშნული ფორმებიც ვითარებითი ბრუნვის ნიშნებია, რომელთაც ბრუნვის ნიშნად ა სუფიქსი აქვთ.

კითხვაზე **სად? საით?** უპასუხებს აგრეთვე ფუძეგაორკეცებული ფორმა ვითარებითისა, როგორიცაა: ქალაქად-ქალაქად, დაბად-დაბად: თავადი ვიდოდა **ქალაქად-ქალაქად** და **დაბად-დაბად**, ლ. 8, 1; ქადაგნი იგი მისნი **ქალაქად-ქალაქად** დაედგინნეს, მოც. 15, 21; უკურთხნეს მათ **ეკლესიად-ეკლესიად** ხუცესნი, იქვე, 14, 23; იყვნენ სიყმილნი და სრვანი და ძრვანი **ადგილად-ადგილად**, მ. 24, 7; მოიბნ კაცად-კაცადმან ცხოვარი **სახლად-სახლად**, გამოსლვ. 12, 3.

ბოლოს, აქვეა გასათვალისწინებელი ისეთი ფორმები, როგორიცაა: ქალაქითი **ქალაქად**, სენაკითი **სენაკად**, კართით **კარად**, ბჭითი **ბჭედ**, აღდილითი **ადგილად** და სხვა, რადგანაც ესენიც უპასუხებენ კითხვებზე: **სად? საით?** ამ ფორმებზე ზემოთ სხვა თვალსაზრისით იყო საუბარი (გვ. 215 — 219 და სხვა), მაგალითებიც იქვე იყო მოყვანილი და ამიტომ აქ აღარ ვაღიგებთ.

ადგილის გარემოების გადმოსაცემად ვითარებითის ზემოთ განხილული ფორმები ერთადერთი სრულებითაც არ არის. როგორც უკვე ნაწილობრივ

¹ ა. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრ. გვ. 15—22.

ზემოთაც გვქონდა შენიშნული, ამავე ფუნქციის აღსანიშნავად ვითარებითის პარალელურად ძველ ქართულში მიცემითიც გვევლინება. მიცემითი უფრო ხშირად გვხვდება, როცა ადგილ-მთებარებაა აღსანიშნავი (იქცეოდა იეროქოს), მაგრამ ხშირია აგრეთვე მისი გამოყენება სწორედ მიმართულების გამო-სახატავადაც. ამ მხრივ, ვიმეორებ, მიცემითისა და ვითარებითის ფუნქციები ემთხვევა ერთმანეთს: ორივეს თანაბრად შეუძლია ადგილის გარემოება აღნიშნოს, ორივე მოგვიგებს კითხვებზე: საით? მიცემითისა და ვითარებითის პარალელურად ხმარება კარგად ჩანს ერთი და იმავე ნათარგმნი ძველის სხვადასხვა რედაქციაში ან ხელნაწერში, ხან კიდევ თვით ერთსა და იმავე ხელნაწერში, სადაც ერთი და იმავე შინაარსის მქონე ფორმები სხვადასხვა ადგილას სხვადასხვანაირად არის გადმოცემული: ერთგან მიცემითით, მეორეგან — ვითარებითით. ვუჩვენოთ აქ რამდენიმე ასეთი შემთხვევა.

A. ვითარებითი და მიცემითი სხვადასხვა ხელნაწერის ერთსა და იმავე ადგილას

არა შევიდეს სახლად (გამოსლევ. 9, 19, ლაგ.) და: ...სახლსა (ოშკი); იოვანე საპყრობილესა მიეცა (მ. 4, 12 D) და: საპყრობილედ მიეცა C; დაემკდრა კაფარნაუმს (მ. 4, 13 D) და: დაემენა კაფარნაომდ¹ C; შეგაგდონ შენ საპყრობილესა (მ. 5, 25 DE) და: საპყრობილედ შეგაგდონ შენ C; რაჲსა გამოხუდით უდაბნოსა ხილვად (მ. 11, 7 DE) და: ...უდაბნოდ C; შეაყენა იგი საპყრობილესა (მ. 14, 3 DE) და: ...საპყრობილედ C²; წარვედ ზღუად (მ. 17, 27 DE) და: მივედ ზღუასა C; მიაქციე მახლი ევე ადგილსავე თჳსსა (მ. 26, 52 DE) და: ...ადგილადვე თჳსსა C; წინა-გიძღუს გალილეად (მ. 28, 7 DE) და: ...გალილეას C; აღვიდა მთასა (მრ. 3, 13 DE) და: ...მთად³ C; მოვიდეს სახლსა (მრ. 3, 20 DE) და: ...სახედ C; შევილს ...მუცლად (მრ. 7, 19 DE) და: ...მუცელსა C; ვითარცა გამოვიდა იგი გზასა (მრ. 10, 17 DE) და: ...გზად C; მთავარი ზღუად (მრ. 11, 23 DE) და: მთაგდებად ზღუასა C; მოვიდინა... ქალაქად გალილეასა (ლ. 1, 26 DE) და: ქალაქსა გალილეელთისა C; მოვიდა... ტაძრად (ლ. 2, 27 DE) და: ...ტაძარსა მას C; ორნი კაცნი აღვიდოდეს ტაძრად (ლ. 18, 10 ლაგ.) და: ...ტაძარსა მას CDE; მირბიოდა საფლავად (ლ. 24, 12 DE) და: ...სამარესა მას C; არა მოვიდის ნათელსა (ი. 3, 20 DE) და: ...ნათლად C; მოვიდა... ქუეყანად ქურთისტანისა (ი. 3, 22 DE) და: ...ქუეყანასა მას ქურთისტანისასა C; მოვიდა ...კანად გალილეასა (ი. 4, 46 DE) და:

¹ გამოცემაში გასწორებულია: კაფარნაომს.

² თუ რამდენად დიდი იყო რყევა ამ ბრუნვების არჩევანში, ჩანს იქიდანაც, რომ C-ს გადაშვრის ჯერ აქ „საპყრობილესა“ დაუწყოია. მაგრამ შემდეგ, მიცემითი ვითარებითად გადაუსწორებია. სხვა მაგალითების მიხედვით არა ჩანს, რომ მოცემულ შემთხვევაში ხელნაწერი უპირატესობას ვითარებითს ანიჭებდეს: იქ მიცემითის ზმარების შემთხვევები უფრო ხშირია.

³ ზღუნა: მთათ.

...კანას გალილეასასა C; არღა მოსრულ იყო იესუ დაბად (ი. 11, 30 DE) და: ...დაბასა მას C; შთაიგდო თავი თუხი ზღუად (ი. 21, 7 DE) და: შთაიარდა ზღუასა C; არა შორს იყვნეს ქუეყანასა (ი. 21, 8 DE) და: ...ჴმელად C.

ამ მაგალითების მიხედვით არა ჩანს, რომ, ეთქვათ. ვითარებითის ხმა-რება მხოლოდ ერთ ხელნაწერს (ან ერთ ძეგლს) აბასიათებდეს, მიცემითი-სა—სხვას. ისინი თითქმის თანაბრად იხმარებიან. ოთხთავის სამი (CDE) ხელ-ნაწერიდან ამოღებული მაგალითების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ¹, ვნახავთ, რომ ორივე ბრუნეა მათში თანაბრად იხმარება: მიცემითი C-ში 25-ჯერ არის წარმოდგენილი, ვითარებითი — 22-ჯერ; DE-ში პირიქით: მიცემითი 22-ჯერ გვხვდება, ვითარებითი — 25-ჯერ. ასევე დაახლოებით თანაბრად გვხვდება ისინი სხვა ხელნაწერებშიც, ასეთი თავისუფალი არჩევანი იმის მა-ჩვენებელია, რომ ორივე ბრუნეა ამ ფუნქციისათვის პუნებრივი და დამახა-სიათებელია ქართულისათვის და გადამწერს სრულიად ნებისმიერად შეუ-ძლია შეცვალოს ერთი მეორით. ამავე დებულებას უნდა ადასტურებდეს ის გარემოებაც, რომ თავით ერთსა და იმავე ხელნაწერში ერთ ადგილას ვითა-რებითი გვხვდება, მეორე ადგილას სრულიად მსგავს შემთხვევაში — მი-ცემითი, მაინც დავსძენთ, რომ უფრო ძველ ძეგლებში შედარებით მეტად აღნიშნული ფუნქციისათვის ვითარებითი გვხვდება, შედარებით ახლებში — მიცემითი.

B. ვითარებითი და მიცემითი ერთისა და იმავე ხელნაწერის სხვადასხვა ადგილას

ორ-ორი შევიდა ნოეს² თანა კიდობანსა მას (დაბ. 7, 9 ლავ.) და: შე-ვიდა ნოეს³ თანა კიდობნად ორ-ორი (იქვე, 7, 15); განიპო წყალი იგი იმიერ და ამიერ და განვიდეს ორნივე იგი ჴმელად (4 მეფ. 2, 8 ლავ.) და: განიყვნეს წყალნი იგი იმიერ და ამიერ და განვიდა იგი ჴმელსა (იქვე, 2, 14); რომელნიმე შთაითხინნ ჯოჯოხეთა (მაგ. სწავ. 121) და: და სხუანი შთაითხინნ მღუშესა ქუესკნელისასა (იქვე); მე... შთავედ უდაბნოდ (ქიზ. I, 19, 13) და: წარვიდა უდაბნოსა (იქვე, 20, 16); მიიტაცა იგი⁴ ჴუაზად თუხა (იქვე, 20, 29) და: მიქცევად ჴუაზსა (იქვე, 20, 28); აღვიღეთ ლავრად (იქვე, 20, 35), არა მოქცეულ იყო ლავრად (იქვე, 21, 1) და: მიხვდეთ ლავრასა (იქვე, 22, 33), ვიდრემდის მოვიდა ლავრასა (იქვე, 22, 37); შევიდა ეკლესი-ას (იქვე, 207, 29) და: შევედით ეკლესიად (იქვე, 208, 5); დათუ შევიდა მტილად (იქვე, 302, 4) და: შევიდა ოდესმე დათუ მტილსა (იქვე, 301, 3ა); მოვიღს იორდანეს (სას. პოეზ. 207, 69), მოხუდელ იორდანეს (იქვე, 209, 131) და: მოხუდელ იორდანედ (იქვე, 207, 89); იხილნეს ძმანი მათნი შეყენებულნი საპყრობილესა (პარს. 1161), და შეეყენნეს იგინი ერთობით საპყრობილესა

¹ ყველა მაგალითი აქ არ მოგვიყვანია.

² ხელნ.: ნოესსა.

³ ხელნ.: ნოესსა.

კესარიას (იქვე, 1162) და: რომელნი გუშინ შეეყენეს **საპერობილედ** (იქვე, 1162); ალვად **ტაპაკავე**, ვითარცა ძმაა შენი (იქვე, 1015 ა) და: და ალვიდა **ტაპაკად** (იქვე); და ალვად წმიდაა იგი **გოდოლსავე** მას თჳსსა (იქვე, 749 ა) და: და ალვიდა **გოდლად** თჳსა (იქვე, 749 ს). მსგავსი მაგალითები ყოველ ხელნაწერში შეიძლება დაეძვნათ, მაგრამ ჩვენი მიზნებისათვის აქ მოყვანილიც სრულიად საკმარისია. მაშასადამე, ნათელია, რომ მიმართულების გადმოსაცემად ვითარებითი და მოცუვითი ძალიან ხშირად ცვლიან ერთმანეთს, როგორც ბრუნვა ბუნებრივად უპასუხებს კითხვებზე **სად? საით?** მაგრამ თავიდანვე ამ მიზნისათვის უფრო ვითარებითი უნდა უოფიციო განკუთვნილი.

სანამდის?

სანამდის, როგორც აღვნიშნეთ, მხოლოდ **მდე** თანდებულიან ვითარებითს იგუებს პასუხად, უთანდებულო ვითარებითს იგი არ დაესმის. მაგრამ აქ უნდა გავარჩიოთ ორი შემთხვევა: კითხვაზე **სანამდის?** უპასუხებს ადგილის გარემოება (მთადმდე, მდინარედმდე) და დროის გარემოება (კვრადმდე, მწუხრადმდე, აღსრულებადმდე). მართალია, ამ უკანასკნელი ტიპის მაგალითებს შეიძლება დავუსვათ კითხვა **როდემდის?** და ამით გავმიჯნოთ ისინი ადგილის გარემოებისაგან, მაგრამ გარკვეულ შემთხვევებში **სანამდის** იც ბუნებრივად ეგუება მათ კითხვად. როდის გვაქვს ამ კითხვაზე ადგილის გარემოება, როდის დროისა? — პირველი მაშინ, როცა **მდე** თანდებული დაესმის ადგილის აღმნიშვნელ ლექსიკურ ერთეულებს (ზღუადმდე, საზღვრადმდე, ბორცუადმდე, სოფლადმდე, ეზოდმდე, ქუეყანადმდე, მდინარედმდე, მთადმდე...), ან საგნის აღმნიშვნელ არსებობს სახელებს (ხედმდე, თავადმდე, მკრადმდე, მკრდადმდე); დროის გარემოება გვაქვს დროის აღმნიშვნელ ლექსიკურ ერთეულებთან (მწუხრადმდე, დღიადმდე, ცისკრადმდე, წლადმდე, შაბათადმდე), აგრეთვე საწყისებთან (აღსრულებადმდე, მოსლვადმდე, სიკუდიდმდე, განთენებადმდე, ეზობადმდე, ქათმის გვიდმდე...).

მდე თანდებულთან ერთად ძველსავე ქართულში გვხვდება მისი **მდის** სახეობაც, მაგრამ საქმის შინაარსისათვის ამას მნიშვნელობა არა აქვს: ორივე ითხოვს ვითარებითს. დავიმოწმოთ რამდენიმე მაგალითი:

განიყვანა ივინი ვიდრე **ბეთანადმდე**, ლ. 24, 50; განვიდეთ ჩუენ ვიდრე **ბეთლემდმდე**, ლ. 2, 15; ელვა... ჩანნ ვიდრე **დახავალადმდე**, მ. 24, 27; აღმალდა **ცათამდე** განკითხეა მისი და აღიწია **მიმასკულავადმდე**, იერ. 51, 9; ხოლო პეტრე მისდევდა მას შორით ვიდრე **ეზოდმდე** მღდელთმოდტურისა, მ. 26, 58; კიდითგან ცისათ ვიდრე **კოდედმდე** მისა, მ. 24, 31; მოიყვანეს იგი ვიდრე **წუერადმდე** მთისა მის, ლ. 4, 29; რომელსავე მკარსა ენეთქნა და ორად განეზო ვიდრე **მკრდადმდე**, ამონ. 213, 38; როკავნ და იქცევენ იგი კართი კარად **მიბჳედმდე** ქალაქისა, 1 მეფ. 21, 13.

საითკენ?

ამ კითხვას უპასუხებს **კერძო** თანდებულებანი ვითარებითი, მაგალითად: **მთად კერძო**, რაც ნიშნავს: „მთისკენ“, „მთის მიმართულებით“. როგორც

ფიქრობენ, სწორედ ამ კერძო-საგან ჟუნდა იყოს მიღებული დღევანდელი კენ-კერძო → კერძ → კერ → კენ¹. თღონდ კენ დღეს მხოლოდ ნათესაობითს ზა-თავს, კერძო კი ძველ ქართულში ხშირად იმპარებოდა როგორც ვითარე-ბითთან, ისე მოქმედებითთან (აღმოსავალით კერძო), ძალზე იშვიათად მას ნათესაობითთანაც შეხედება კაცი (მის კერძო). მაგალითები:

ალიძრა ერი ზენი მთად კერძო, ნაუმ 3, 18; იწრაფონ ზღუად კერძო, იქვე, 2, 5; წარვედ ამიერ აღმოსავლად კერძო, 3 მეფ. 17, 3; იესუ... წარ-ვიდა ზღუად კერძო, მო. 3, 7 C (= ზღვისკენ, ზღვაზე. შდრ. რუს. თარგმ.: в море. DE-ში უთანდებულო ვითარებითია: ზღუ-კადდე); მოვიდა დაღმა-ნუთად კერძო, შრ. 8, 10 C; წარვიდა მთად კერძო მწრადლ, ლ. 1, 39; იელ-ტოდედ მთად კერძო, ლ. 21, 21 C და სხვა. ზოგი ამ მაგალითთაგანი დღეს შეიძლება სხვა თანდებულობით გადმოცეთ: წავიდა მთაზე (მოისკენ) და სხვა.

შეიძლება აქვე იქნეს დასახელებული აგრეთვე მიმართ თანდებულობითი ვითარებითი. ამასაც შეიძლება დაეუსვათ კითხვა: ხაითკენ? რა მიმართულე-ბით? მაგალითები:

რაათა მხედვიდეს ქუაბებად მიმართ მათა, ამბაკუმ 2, 15; ალიპყრნა გელნი და თულანი ზეცად მიმართ. ლიტ. ქრესტ. 152, 5; იხედვიდა ჯაად მიმართ, 1 მეფ. 4, 13; სულთ-ითქუნა ცად მიმართ, მოქც. 85, 8; და ჭმობდა საკურთხეველად მიმართ კაცი ღმრთისად, 3 მეფ. 13, 2.

3. ვითარებითი ღრობის გარემოებად

ვითარებითი ბრუნვა გამოყენებულია აგრეთვე ღრობის გარემოებადაც. იგი მოგვიგებს კითხვებზე: როდის? (რა ღრობს?) როდემდის? (რა ღრამდის? ხანამდის?). პირველ მათგანს უთანდებულო ვითარებითი უპასუხებს: ცხს-კრად, მწუხრად, ხამხრად, პირველად და სხვა. მეორეს მიუგებს მდე თან-დებულობითი ვითარებითი: მწუხრადმდე, ხამხრადმდე, ცისკრადმდე... შაბა-თადმდე, კვრიაკედმდე... აღსრულებადმდე, გათენებადმდე... განვიხილოთ ეს ორი ჯგუფი ცალ-ცალკე.

როდის

უთანდებულო ვითარებითი ღრობის გარემოებას აღნიშნავს ისეთ სიტყვებ-ში, რომელთა ლექსიკური მნიშვნელობა გარკვეულ ღრობზე მიუთითებს; ასეთე-ბია: მწუხარი (მწუხრად), ცისკარი (ცისკრად)... შაბათი (შაბათად), კვრიაკე (კვრიაკედ)... ეამი (ეამად, ეამად-ეამად) და სხვა. ღრობის გარემოებას გად-მოსცემს აგრეთვე ვითარებითში დასმული რიგობითი რიცხვითი სახელები: პირველად, მეორედ, მესამედ.

¹ ა. შანიძე, გრამატიკა, გვ. 622.

როგორც ვხედავთ, ღრობის გარემოების გადმოსაცემად ძველ ქართულში გამოყენებული იყო ყველა ძირითადი ბრუნვა (გარდა სახელობითისა და მოთხრობითისა):

წრთ. ლამე, დღე, დილეულ. განთიად;

მიც. შუეა-ლამეს. დღეს, დილას განთიადს(ა), ცისკარს, მწუხრს(ა), ორშაბათსა;

ნათ. სამხრის, მწუხრი(ს), ზამთრის, ზაფხულის, წუთის;

მოკმ. ლამით, დღით;

ვით. მწუხრად, ცისკრად, სამზრად, მსთუად, ჟამად, პირველად.

დღევანდელ სალიტერატურო ქართულში აქედან შემოგვრჩა მიცემითი, რომელსაც გაბატონებული მდგომარეობა უჭირავს, დარჩა მოკმედებითიც (დღით, ლამით), წრთელობითის გადავარდნასთან ერთად გაქრა მისი გამოყენება ღრობის გარემოებად; გადაშენდა ნათესაობითიც. ეტიმოლოგიის შემოთნაჩვენებო სახეებიდან აღარ გვაქვს **მწუხრად**, **ცისკრად**, სამაგიეროდ **პირველად**, **მეორედ**, **მესამედ** დღესაც ხშირ ხმარებაშია.

დავიმოწმოთ მაგალითები ტექსტებიდან:

და მოკუდა მეფე **მწუხრად**, 3 მეფ. 22, 35; და დააწვინა აქლემნი გარეშე ქალაქსა მას ჯურღმულსა თანა წყლისასა **მიმწუხრად**, დაბ. 24, 11; დიდსა ორშაბათსა **ცისკრად**, ი. ჯავ. აღწ. 89, 13 ქვ.; დიდსა სამშაბათსა **ცისკრად**, იქვე, 50, 12; ხოლო მათ მომზადეს ძღუენი მოსლად იოსებისა **ხამხრად**, დაბ. 43, 25; მასვე დღესა... **მწუხრისა ჟამად** შეკრბენ, ი. ჯავ. აღწ. 96, 10 ქვ.; **მსთუად** განთიად აღდგა, მრ. 1, 35 C.

ღრობის გარემოებას გადმოსცემს აგრეთვე ამნაირივე მნიშვნელობის ფუძეგაორკეცებული ფორმები (ღრობის აღმნ. ლექს. ერთეულები), მაგალითად:

ნეფეთა ისრაელისათა **ჟამად-ჟამად** წინაჲსწარმეტყუელი აღუდგინის ღმერთმან, ხანძთ. 110, 7; განვიდოდის მკევალი შენი **ლამედ-ლამედ** ჰევსა ამას, იველით 11, 17; **დღესასწაულად-დღესასწაულად** ჩუეულ იყო ბჭე იგი მიტეუებად ერთისა პურობილისა ერსა მას, მ. 27, 15 C; აღვიდიან მშობელნი მისნი **წლად-წლად** იერუსალმად, ლ. 2, 41 C.

აქვე შეიძლება დაეასახელოთ ღრობის აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულების ცნობილი ფორმები, როგორიცაა: დღითი **დღედ**, წლითი **წლად**, ჟამითი **ჟამად**, წელიწადითი **წელიწადად** (ზაქ. 14, 16); **მწუხრითი მწუხრად** (პარბ. 644 ა) და სხვები, რომლებიც აგრეთვე იმავე კითხვაზე (როდის?) უპასუხებენ.

ბოლოს, მოვიყვანთ აგრეთვე რიგობითი რიცხვითი სახელების ნიმუშებსაც, როცა ისინი ამავე კითხვაზე მიუგებენ და ღრობის გარემოებად არიან გამოყენებული:

დაიგე **პირველად** ძმასა მას შენსა, მ. 5, 24; აღმოიღე **პირველად** დირწ თულისაგან შენისა, მ. 7, 5; აკითხვიდა მას **მეორედ** მღელთ-მოძღუარი იგი. ნო. 14, 61; წარვიდა **მესამედ**, მ. 26, 44 და სხვა.

როდემდის? (სანამდის?)

ამ კითხვაზე უპასუხებს **მდე** თანდებულიანი ვითარებითი. როგორც აღნიშნული გვექონდა, აქ შემოდის ორი ჯგუფის სახელები: ა) ისეთი სახელები, რომელთა ლექსიკური მნიშვნელობა დროზე მიუთითებს (მწუხრამდე, ცისკრამდე, შაბათამდე), და ბ) საწყისები, ერთი და მეორეც უპასუხებს კითხვაზე **როდემდის?** (სანამდის?). მაგალითები:

ა) არსებითი სახელები

და იმარბვიდა იგი დღითი დღედ ვიდრე **მწუხრამდე** და მწუხრი ეზიარის, კიმ. I, 161, 6; ხოლო ივინი მივიდეს განთიადითგან და ილოცვიდეს ვიდრე შუგა **სამხრამდე**, სვან. 291 ს; აცადეთ იგი ერთად აღორძინებად ურთიერთას, ვიდრე **ქამადმდე** მკისა, მ. 13, 30; რაათა არა დაადგრეს გუაში მისი ჯუარსა ზედა **შაბათამდე**, ი. 19, 31; იყო ზენ დადუმებულ ...ვიდრე **დღემდე** ყოფად ამისა, ლ. 1, 20; შეეწიოს ღმერთი დილითგან **დილაამდე**¹, ფსალმ. 45, 3; მაშინ დაადვა იგი ღამესა მას ვიდრე **განთიადამდე** დაუჯდომელად ვედრებასა შინა, პარხ. 944 ა.

გვხვდება ხანდახან აგრეთვე **განთიადმდე**; და დაადგრა ადგილსა მას ნეტარი იგი ვიდრე **განთიადმდე** ლოცვასა შინა, კიმ. II, 151, 27; ვიდრე **განთიადმდე** აღიესნეს რუენი და ჰევნი ყოველთაგან მდინარეთა, იქვე, 198, 20.

ბ) საწყისები

და ვიდრე **ოხრამდე** ქუეყანისა და ვიდრე **გამობრწყინებამდე** ვარსკულავთა და ვიდრე **დამყარებამდე** საფუძველისა სამოთხისაჲსა, 3 ეზრა 6, 2; ვიდრე **აღმაცენებამდე** შეენიერებაჲ ყუავილთაჲ და ვიდრე **განძლიერებამდე** სიმტკიცეს ძლევათაჲ, იქვე, 6, 3; ვიდრე **აღსლვამდე** მისა ნავსა მას, მრ. 4, 1; და იყო მუნ, ვიდრე **აღსრულებამდე** ჰეროდესა, მ. 2, 14; მუნ დაადგერიოთ, ვიდრე **გამოსლვამდე** შიერ, მ. 10, 11; ძრვა იყო დიდ ზლუასა მას ზედა, ვიდრე ნავისა **დაფარვამდე** ლელვათაგან, მ. 8, 24; რაათა დგეს იგი ჩემდა **მოსლვამდე**, ი. 21, 22 C; არა დაიბანა ვიდრე პურისა **ქამამდე**, ლ. 11, 38; ვიდრე ქათმისა **ვმოხამდე**, სამ გზის უფარ-მყო მე, მ. 26, 34; რომელ-იგი ეწოდა ანგელოზისა მისგან ვიდრე **ყოფამდე** მისა მუტელსა დედისასა, ლ. 2, 21 და ბევრი სხვა.

4. ვითარებითი ვითარების გაკამოვბად

ვითარებითი ბრუნვის ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული ფუნქციაა ვითარების გარემოების გამოხატვა. იგი უპასუხებს კითხვებზე **როგორ?** **რამდენად?** (რა ფასად?). ამათი პასუხი იქნება: კეთილად, მეცხელად, ცუდად.

¹ ზენა: დიღმდე.

ვეშმარიტიდ, ზოგად (=ერთად) ... მილიად, მძაფრიად, ფრიად, მაგრიად...
ლაც და ათ ღრამანად და სხვა. ვითარებითი ბრუნვის ამ თვისების გამო იყო-
რომ გრამატიკოსები ამ ბრუნვას უწოდებდნენ **მოდალობით** (მ. ბროსე),
ჰმინისხედით (თ. კორდანი), **ჰმინისხედათ** (მ. ჯანაშვილი). ამ ბრუნვის
ახალი სახელწოდებაც — ვითარებითი (ი. შანიძე) აქედანვე გამომდინარე-
ობს. ყველა ამ ტერმინში, როგორც ვხედავთ, მხედველობაშია მიღებული ამ
ბრუნვით გამოხატული გრამატიკული ფორმის ჰმინისხედური მნიშვნელობა.

ყველა ის სიტყვა, რომელიც აქ ვითარების გარემოებად გვხვდება, არ
არის საფუძვლით ერთნაირი არც ფორმისა და არც შინაარსის მიხედვით. ამი-
ტომ მათი განხილვა ცალკეა სჯობს.

ა) პირველი აქ შეიძლება დავასახელოთ ჩვეულებრივი ზედსართავების
ვითარებითი ბრუნვის ფორმა. როგორც ცნობილია, ზედსართავი სახელის
ასეთი ფორმა (ვიტ. ბრ.) ყოველთვის პასუხობს კითხვაზე **როგორ** და ვითა-
რების გარემოებას გამოხატავს. ამის მაგალითებია:

კეთილად წინაწარმეტყუელა თქვენთვის ესაიო, მ. 15, 7 (კეთილად =
კარგად); უკეთურნი იგი უკეთურადცა წარწყმიდნეს, მ. 21, 41 C; დაადგრა
უბაუად, ლ. 1, 22; გზისა ღმრთისასა **ვეშმარიტად** ასწავებ, მ. 22, 16; რისა
აქა სიღვრით დღე ყოველ **ცუდად**, მ. 20, 6 C (**ცუდად** = უსაქმოდ); **ამაოდ** მსა-
ხურებენ მე, მ. 15, 9; რბიოდეს ორნივე **ზოგად**, ი. 20, 4; მათ **მეყხეულად**
დაუტევეს ბადე მათი, მ. 4, 20.

„მეყხეულად“ გაქვავებული არის შემორჩენილი ვითარებითში, მაგრამ
იშვიათად შესაძლებელია სხვა ბრუნვის ფორმებსაც წავაწყდეთ: რამეთუ **მე-
ყხეული** და მოულოდნელი შიში დაცა მათ ზედა, სიბრძ. 17, 14. ამ ფორ-
მაში კარგად ჩანს მისი მნიშვნელობა: **მეყხეული** — შეცარი, სასწრაფო თუ
სწრაფი. ამ შინაარსის გაგებას ხელს უწყობს მის გვერდით მეორე ზედსარ-
თავის ხმარება: მეყხეული და მოულოდნელი. მართლაც, შეცარი იმიტო-
მაა შეცარი, რომ ის მოულოდნელია... ამ ტიპის მაგალითები ყველაზე მე-
ტია და აქ აღარ გამოვუდგებით მათს დამოწმებას.

ბ) აქ შეიძლება შეგვხვდეს თითქმის ყოველგვარი წარმოების მიმართე-
ბითი ზედსართავები, მაგრამ ყველაზე ხშირია **უ** — აფიქსებით ნაწარმოები
სახელები და უარყოფითი მიმღებობანი **უ** — ელ აფიქსებით. პირველის მაგა-
ლითები იქნებოდა: უშჯულოდ, უსასყიდლოდ, უფაოდ, უმიზეზოდ, უმკდროდ,
უმსჯავროდ, უნდოდ, უსასოდ და სხვა. უფრო ხშირია მიმღებობები, რომელთა
ნიმუშებიც არის: განუგებელიდ, დაუყდუნებელიდ, უდრტყველად, განუკით-
ხველად, განუქარვებელიდ, უსაკუველად, დაუსრულებელიდ, უნებელიდ და
ბევრი სხვა. დავიმოწმებ ორიოდ ნიმუშს ორივე წარმოებისას.

უ — თ — დ

ამას ყოველსა ეტყოდა იესუ იგავით ერსა მას და **უთავად** არას ეტ-
ყოდა მათ, მ. 13, 34 C; **უსახუდლოდ** მივიღებინეს, **უნახუდლოდცა** მისცემ-
დით, მ. 10, 8; ხოლო ნეტარი იგი არა ისმენ მათსა, არამედ ილტყენ და
უღარდილოდ ფსალმუნებნ გონებითა თჳსითა, აბო 192, 13; გულსმრდგინედ
ისმენდე და მეცა **უწყინოდ** ყოველი გიობრა და გატნობო შენ, ევსტ. 166, 17.

უ — ელ — ად

რამათა უაღუნებელად საღმრთოთ კერძო სულიერადი შრომაჲ აღა-
სრულონ, თჳსაღ. 62, 17; დაუცადებელად ქადაგებდეს სახელსა ღმრთისა-
სა, ლიტ. კრესტ. 28, 1; განუგებელად ექმენ. რამეთუ წიგნი არა მიწერად
გეც, ხანძთ. 119, 16; დაუცხრომელად შრომათა მათ გამო დაუსივდეს ფერ-
გნი მისნი, შუშ. 156, 36; და დაგუესხნეს ჩუენ ზედა ერი მრავალი სარკინოზ-
თაჲ უგრძნობელად, ამონ. 203, 33; უნებელად ედებოდა მას განტეველად
დღესასწაულსა მას ერთი პყრობილი, ლ. 23, 17 და ბევრი სხვა.

გ) ძალიან ხშირია აგრეთვე უფროსობითი ხარისხის ფორმები, როგო-
რიცაჲ: უმეტესად, უფროსად, უმორესადრე (ლ. 24, 28), უმჯობესად, უმ-
ცირესად, უდიდესად და სხვა.

დ) მხოლოდ ვითარების გარემოებად არის გამოყენებული ისეთი წარ-
მოება, როგორიცაა: ძალიად (← მაღ-იე-ად), ფრიად, მძაფრიად, მდუმრიად,
ძნიად, მრგულიად, უნებლიად, ტკბიად, ღრმიად, ტფიად, მაგრიად, სრუ-
ლიად და მრავალი სხვა. ზოგი ამოთგანი მხოლოდ ვითარებითი ბრუნვის
აღნიშნული ფორმით არის გაქვევებულიად შემორჩენილი და სხვა ბრუნვის
ფორმები არ გააჩნია (ფრიად); ზოგსაც მოეპოვება სხვა ბრუნვის ფორმები,
მაგრამ სხვა საწარმოებელი სუფიქსით, რის გამოც მათი ერთ სიმრტყეზე
მოქცევა არ შეიძლება. ასეთებია, მაგალითად: ძნიად, ტკბიად, ტფიად, ამათი
ძირებისგანაც, მართალია. იწარმოება სხვა ფუძეები, რომელთაც აქვთ სხვა-
დასხვა ბრუნვის ფორმები (ძნ-ელ-ი, ტკბ-ილ-ი, ტფ-ილ-ი), მაგრამ სულ სხვა
სუფიქსის გამოყენებით: ძნელი და ძნიად, ტკბილი და ტკბიად, ტფილი და
ტფიად არ არის ერთისა და იმავე ფუძის სხვადასხვა ბრუნვა. ძნელ-ს
(აგრეთვე ტკბილ-სა და ტფილ-ს) ყველა ბრუნვის ფორმა აქვს, მაგრამ ძნიად-ს
გაყენებად შერჩა მხოლოდ ვითარებითის ფორმა, ამ ფუძის სხვა ფორმები
არ არის ცნობილი. ასევე ითქმის ტკბიად-სა და ტფიად-ზედაც. მაშასადამე,
მხოლოდ ვითარებითა ბრუნვამ შემოგვინახა ზოგი უძველესი წარმოების
ვითარების გარემოებიც გაქვევებული სახით შერჩა ამ ბრუნვას და მხოლოდ
ფორმები, რომლების აღსანიშნავად არის გამოყენებული.

ე) ვითარების გარემოებას გადმოსცემს აგრეთვე ისეთი ფუძეგაორკეცე-
ბული სიტყვები, როგორიცაა: გუნდად-გუნდად, ასოდ-ასოდ, ზუნად-ზუნად,
მცირედ-მცირედ, ნაწილად-ნაწილად და სხვა, ამნაირი კომპოზიტები მხო-
ლოდ ვითარებითს ბრუნვაში გვაქვს და არ შეიძლება სხვა რომელიმე ბრუნ-
ვაშიც შევხედდეს (გუნდი-გუნდი, გუნდმან-გუნდმან). მაშასადამე, ეს კომპო-
ზიტები ვითარებითი ბრუნვის სპეციფიკური კომპოზიტებია. დღევანდელ სა-
ლიტერატურო ქართულში ამნაირი რთული სიტყვები პირველ ნაწილს (ხან
მეორესაც) ფუძის სახით წარმოადგენს, მაგალითად: გუნდ-გუნდად, ასო-
-ასოდ (ან: ასო-ასო), ნაწილ-ნაწილად (ან: ნაწილ-ნაწილ), ჯგუფ-ჯგუფად,
გროვა-გროვად, დას-დასად და სხვა. როგორც ჩანს, ამ მაგალითებში კომ-
პოზიტის პირველი ნაწილის ბრუნვის ნიშანი დეკარგულია: ნაწილად-ნაწი-
ლად → ნაწილ-ნაწილად (→ ნაწილ-ნაწილ), დასად-დასად → დას-დასად და

სხვა. ვითარებითი ბრუნვის ნიშნის დაკარგვის შემთხვევები აქა-იქ ძველ ქართულშიც გვხვს. მაგალითად: მცირე-მცირედ (ისტ. ქრესტ. 274, 28) და სხვა.

აქ დაეიშოვნებო ნიშნებს ტექსტებიდან:

შეკრებოდეს გუნდად-გუნდად ძენი იგი ბენიამინისნი, 2 მეფ. 2, 25; და განუყოფდა ყოველსა მას ერსა ნაწილად-ნაწილად, 2 მეფ. 6, 19; და აღიღო დანაკი სპეტაკი და დაცლა კრავი იგი და იწყო დაქრად ბრძულად-ბრძულად, რაფა 83, 4 (რუს. თარგმ.: МЕРКО-НАМЕАКО. გვერდ სიტყვა ნ. მარის მიერ გამოცემულ აღწერილობაში გამარტივებული სახით არის წარმოდგენილი: ბრძულ-ბრძულად, ОМНО. 207, 7 ქვ.); მაშინლა ნელიად-ნელიად გამოვიდოდა ყოველი ერი, მოქც. (ისტ. ქრესტ. 271, 25); დავება აწვე გუამი შენი ასოდ-ასოდ, პარხ. 1013 ა; ესე ყოველი მცირედ-მცირედ გამოცხადებულ არს, მცირედ-მცირედ გამოცხადების წარმართებითა ღმრთისა სიტყვასითა. კიმ. II, 168, 29; ვინ არს ესე, რომელი გამოვალს უდაბნოდთ, ვითარცა ბურქუად-ბურქუად კუამლისა აღსლვად, იპოლ. 26, 3; ბუდედ-ბუდედ ჰქმნე იგი შინადთ და გარეთთ ნაფთითა და ფისითა, დაბ. 6, 14 ლავ.; ზორშად-ზორშად აღაშენო¹ ქუეშე სახლებად, დაბ. 6, 15 ლავ.; მეფე არს ბნელისად, რომელი იქადოდა დიდად-დიდად, პარხ. 759 ს; და შეკრბა იგი ზჯნად-ზჯნად და დაყროლდა ქუეყანად, გამოსლვ 8, 14; და აღიძრა ყოველი კრებული ძეთა ისრაელისათა უდაბნოდაგან სინადა ბანაკად-ბანაკად თითო-ეული მითი, იქვე, 17, 1 და სხვა.

ამ ტიპის საბეჭდებიდანაა ნაწარმოები ახალი ფუძეები, რომლებიც უკვე იბრუნვის ჩვეულებრივად, მაგალითად: ენად-ენადი (მოც. 10, 46); ნათესად-ნათესადი (გამოსლვ. 12, 21); სახედ-სახედთა (ბოლნ. 21—22); ასოდ-ასოდი (ეზეკ. 24, 6); ტომად-ტომადი (ეზეკ. 45, 9); ფერად-ფერადსა (ბოლნ. 22, 2); პირად-პირადითა სენითა (მ. 4, 24 C), პირად-პირადთაგან სენითა (მრ. 1, 34 C); ბურქუად-ბურქუადი კუამლი, იპოლ. 25, 39; მსგავსად-მსგავსადი, თესლად-თესლადი (დაბ. 1, 11, 12 ლავ.). ზოგჯერ კომპოზიტების პირველი სიტყვის ფორმა აქაც არის გამარტივებული (ბრუნვის ნიშანი ჩამოკლებული იქვს), მაგალითად: ძრ-ძრადისა ამისთჳს შემთხვევისა (კიმ. I, 142, 29); ძრ-ძრადითა ტანჯვითა (იქვე, 145, 24); ძრ-ძრადთა ამათგან წყლულებათა (იქვე, 149, 23) და სხვა.

ვ) კითხვაზე რადენად? (რამდენად ღირს? რამდენად განვიდეს?) აგრეთვე ვითარებითი მიუგებს. ასეთ ფორმებსაც ვითარების გარემოებად თვლიან².

უფრო ძველ ძეგლებში ფისისა და ღირებულების აღმნიშვნელი სიტყვები ნათესაობითი იდგა: სამისის დრატნის, ოც და ათ ვეცხლის და სხვა. მაგრამ შემდეგში და შემდეგში ასეთი კონსტრუქცია ვითარებითი იცვლება.

¹ ზედნ.: აღაშენო.

² ა, შანაძე, ქართული ენის გრამატიკა, ნაწილი II, 1952, გვ. 37.

დღეს ასეთ შემთხვევაში ჩვეულებრივად ვითარებითი გვაქვს: გაყიდეს 2 მანეთად, იყიდეს 3 თუმნად და სხვა. ამნაირი კონსტრუქციის სათავე, როგორც ვთქვით, ძველ ქართულში გვაქვს უკვე. მაგალითები:

რამათ იყიდნეს იგინი თითო დრაჰმანად და კულადკა ორნი ერთ დრაჰმანად ყოველნივე, თხრობ. 42, 13; და მიჰყიდეს იოსებ ისრაიელთა მათ ოც და ათ დრაჰმანად, დაბ. 37, 28 ლავ. (შდრ. ოშტი: ...ოც დრაჰმანის).

აქ, როგორც ვხედავთ, ვითარებითი ძველ ნათესაობითის ნაცვლად არის წარმოდგენილი.

ზ) უფრო მოგვიანო ხანის ძეგლებში ვითარებითი გვევლინება აგრეთვე ძველი მოქმედებითის მონაცვლედ. ასე, მაგალითად: იყო: წარვედ სწრაფით ჯანად ჩემდა (შუშ. 154, 4), მერმე შეიცვალა: წარვედ სწრაფად; იყო: შევიდა ძლით, მერმე შეიცვალა: შევიდა ძალად; იყო: მივიდოდა ფრჯით, მერმე შეიცვალა: მივიდოდა ქუფითად და სხვა.

5. ვითარებითი მიზნის ბარემოვება

ვითარებითში დასმული სახელების რამდენიმე ჯგუფი გადმოსცემს მიზნის გარემოებას. ესენი გვიპასუხებენ კითხვებზე: რად? რა მიზნით? აქ უნდა გაეარჩიოთ სახელთა ორი ჯგუფი: მიმღებები და საწყისები.

მიმღებანი

მიმღებობა, რომელიც მიზნის გარემოებას გადმოსცემს, ენებითი გვარი-საა, მომავალ დროს გამოხატავს და საწარმოებელ აფიქსებად აქვს სა-ელ. ამნაირი ფორმები: სადიდებელად, სალოცველად, საქსენებლად, საჭებელად, საწამებელად და სხვა.

ყველაზე ხშირად ასეთი ფორმების გამოყენებას ხელნაწერთა ანდერძებში ვხვდებით. ეს ანდერძები ხელნაწერის მომგებელთა ან გადამწერთა მიერ არის შეთხზული და დართული და ამიტომ სრულიად უპრეტენზიო და ბუნებრივი სალაპარაკო ენით არის შესრულებული. ენის ბევრი ბუნებრივი თვისება და განვითარების აბალ-ახალი ნიშნები ძალიან ხშირად სწორედ ამ ანდერძებში იჩენს თავს. დაეიმოწმოს ამის რამდენიმე მაგალითი:

სადიდებელად მამისა და ძისა და სულისა წმიდისა (ჯრუჟის ოთხთავის ანდერძი: ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია, ა. შანიძის წინასიტყვაობა, გვ. 021); შეტბერდს დავწერე და ბარხალს შევწირე სალოცველად ყოველთა ძმთა შეტბერდელთა (ბარხლის ოთხთავის ანდერძი, იქვე, გვ. 035); ღირს მყო... აღწერად წმიდისა ამას¹ წიგნსა სადიდებელად სახელისა მისისა წმიდისა და საქმებელად ყოველთა წმიდათა მისთა და განსანათლებელად ყოველთა ეკლესიათა და საღვინებელად ცოდვილისა სულისა ჩემისა და სალოცველად სულსა მოძღუართა, მშობელთა და ძმთა ჩემთა სულიერთა და ქორციელთათჳს, ი. ჯავ. აღწ. 15, 6—2 ქვ.; სალოცველად და მოსაგზნებელად თავისა და სულისა ჩუენისათჳს, Onuc. 58, 12 ქვ.; სადიდებლად ღმრთისა და სალოცველად ღმრთივ გვრგვინოსანთა ბეფეთა ჩუენთა, Onuc. 196, 10.

¹ გამოც: ამის.

როგორც დავინახეთ, ზოგჯერ მხოლოდ ჩვენთვის საინტერესო სახელის ფორმის საკმარისი მიზნის გარემოების გადმოცემად (უკანასკნელი მაგალითი). მაგრამ ზოგჯერ ეს არ არის მიჩნეული საკმარისად და მომდევნო დამატებას **თუ** თანდებული აქვს დართული (სულისა ზუნისათუხ), სწორედ ის **თუ** თანდებული, რომელიც დღეს აუცილებელია მიზნის გარემოების გადმოცემად საწყისის დიერთის (სწიელისათვის, მუშაობისათვის, წერისათვის, ბუნისათვის...). მაგრამ უძველეს ხელნაწერებსა და წარწერებში ეს **თუ** არ არის (ან იშვიათადაა): აღვაშოვნე საყოფელი ესე **საჯანებელად** სულისა ჩემისა, **თავანისაცემელად** დედათა (თემესტიის წარწერა). ოთხთავის მაგალითებიც არ შეიცავს **თუ** თანდებულს: **სახელად** მოვედ სოფლისა ამის, ი. 9, 39 C; ხოლო ამათ ნაკლულეგანებისაგან თუხისა ყოველი, რაცა აქუნდა, შემოწირა **საცხორებელად** მისა, მრ. 12, 44¹; ნუ იქმთ წინაზე კაცთა **სახილველად** მათა, მ. 6, 1 C (მდრ. რუს. თარგმ. с тем, что он видел нас); ყოველთა საქმეთა მათთა იქმედ **საჩუნებელად** კაცთა, მ. 23, 5 (с тем, чтобы видеть их живыми); სადაცა იქადაგოს სახარება ესე ყოველსა სოფელსა, ითქმოდის, რომელცა-ესე ყო, **საჯანებელად** მაგისა, მ. 26, 13 (в память ея); შეწირე შესაწირავი შენი, რომელი ბრძანა მოსე, **საწამებელად** მათა, მ. 8, 4 (во свидетельство).

იმის საჩვენებლად, თუ როგორ გადადის ენა ერთი სახეობიდან მეორეზე (როგორ უმატებს **თუ** თანდებულს), როგორ ერთიმეორის გვერდით იხმარება ორივე სახეობა ზოგიერთ ძეგლში. მოვიყვანთ ერთ ადგილს მეთექვსთნის ხელნაწერიდან, სახელდობრ ნაწყვეტს იოვანე ბერას ანდერძიდან:

ღირს ვიქმენ მე, გლახაკი იოვანე, ნართაულად ბერაი, აღსრულებად წმიდასა ამის სახარებასა ოთხთავსა... **სალოცველად** სულისა ჩემისა ცოდვილისა და **სამოძღვრებელად** თავისა ჩემისა და **სალოცველად** სულისა მშობელთა ჩემთა(ა)სა და ყოველთა თუსთა ჩუენთათჳს, სულიერთა და ჯორციელთა, და **სალოცველად** მეფეთა ჩუენთათჳს (ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია, ა. შანიძის წინასიტყვაობა, გვ. 034). როგორც ვხედავთ, ერთ ხელნაწერში, ერთ გვერდზე, ერთმანეთის მიყოლებით სავსებით ბუნებრივი და შესაძლებელი ყოფილა ეწერათ „სალოცველად **სულისა ჩემისა ცოდვილისა**“ და „სალოცველად მეფეთა **ჩუენთათჳს**“. შემდეგში და შემდეგში მიმდევრის ფორმებთან სრულიად გაქრა **თუ** თანდებულის ხმარება, სამაგიეროდ ამ თანდებულმა ნტკიცედ მოიკიდა ფეხი საწყისებთან და, როგორც უკვე აღნიშნული გვაქვს, დღეს მიზნის გარემოების გადმოცემის ერთ-ერთი გავრცელებული ფორმა სწორედ **თვის** თანდებულისა საწყისია (გადაწერისათვის, შესრულებისათვის).

¹ სხვა ვერსიებში სახელად პირდაპირ დამატებად არის წარმოდგენილი (რბა *бюв, глхакъ, пропущено*). ამათ შიგნით ადრე: შეწირა... **საცხორებელი** თხო. მაგრამ DE-სა და მათი მიმდევრთა ხელნაწერების წაკითხვა აშკარად გამოყოფს ამ სიტყვას მიზნის გარემოებად: ყველაფერი შესწირათ თავისთავის გადასარჩენად, სახსნელად...

საწყისები

მიზნის გარემოების გადმოსცემს აგრეთვე ვითარებითს ბრუნვაში დას-
მული საწყისი. იგიც უპასუხებს კითხვებზე: *რად? რა მიზნით?* ყველაზე ხში-
რად აქ გვხვდება საწყისი **ნადირობად**, ან მისი წინაარსის შემცველი სხვა
სინონიმები, როგორიცაა: **სათხევლობად**, **თევზობად** და სხვა, ქართული
საწყისის თვით ბუნება ისეთია, რომ ის ადვილად იგუებს გარკვეულ მიზანს
ამა თუ იმ მოქმედების დასახელებისას. ამიტომაც, რომ საწყისის მიერ ამ
ფუნქციის შესრულება დადასტურებულია უძველეს, ქართულ ძეგლებში.
მსგავსავე მოვლენას ვხვდებით საშუალო ქართულის ძეგლებში; იგი ახალი
ქართულის კილოებისათვისაც (ამა თუ იმ სახით) არ არის უცხო. დავიმოწ-
მოთ მაგალითები ტექსტებიდან:

ამცნო მსახურსა მას და ჰრქუა: ნუმცა ვინ შევალს ხილვად მისა. და
თუთ **ნადირობად** წარვიდა. შუშ. 151, 2. **ნადირობად**, რასაკვირველია, ნიშ-
ნავს „სანადიროდ“. „ნადირობა“ ზოგადი წინაარსის შემცველი სიტყვაა: ის
წინავეს ნადირობას ფრინველებზე, ცხოველებზე, თევზებზე და სხვა. თითო-
ეული ამ სახისათვის გვაქვს სპეციფიკური ტერმინები იმისდა მიხედვით, თუ
რით სდებდა ნადირობა; ან **რაზე** ხდებდა ნადირობა. პირველი თვალსაზრისის
მიხედვით არის შექმნილი ტერმინი „სათხევლობა“. „სათხევლი“ გარკვეული
სახის (ე. წ. სახროლ) ბადეს ერქვა ძველად, „სათხევლობა“ ამიტომ ასეთი
„ბადით თევზაობა“ იქნება. ეს ტერმინი დადასტურებულია ოთხთავში: ჰრქუა
მათ სიმონ-პეტრე: წარვიდეთ **სათხევლობად**, ი. 21, 3. „წარვიდეთ სათხე-
ლობად“ იქნება: წავიდეთ (ბადით) სათევზაოდ. მეორე მომენტის მიხედვით
გაკეთებულია **თევზობა**, რაც გვხვდება ზემოთ მოყვანილ ადგილას ადიშის
ოთხთავში; ჰრქუა მათ სიმონ-პეტრე: ნივიდე **თევზობად**. აქ შემასმენლის
რიცხვია შეცვლილი: **მივიდე** და არა **მივიდეთ**, მივიდე თევზობად = წავალ
სათევზაოდ.

მაგრამ **თევზაობის** მაგივრადაც შეიძლება ზოგადი მნიშვნელობის **ნადი-
რობის** (ნადირების) ბმარება, როგორც ყოველი ზოგადი ტერმინი გამოიყე-
ნება ამა თუ იმ კონკრეტული სახისათვის. ამის ნიმუშს იძლევა ოთხთავის
ერთი ადგილი:

ჰრქუა სიმონს: შეავლინე ნავი ეგე ღრმად და პსდევით ბად(ო) თქუენი
ნადირობად, ლ. 5, 4. (-ში აქ გვაქვს საწყისის **ებ** სუფიქსიანი სახეობა: **ნა-
დირებად**. **ნადირობად** (ნადირებად), ექვი არაა, აქ თევზის ჰერას, თევზზე
ნადირობას, თევზაობას ნიშნავს. ეგევე ტერმინი (მიცემითში) თევზის მიმართ
მეორე ადგილასაცაა მოხსენებული: განკრეგებამან შეიპყრა იგი და ყოველნი
წინთანანი **ნადარობაზა** მას **თევზისასა**, რომელი შეაყენეს. ლ. 5, 9.

ნადირობა გარკვეულ თხზსა და სხვა ველურ ცხოველებზე მოხსენებულია
სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებაში, სადაც გიორგი ჩორჩინელის შესახებ
ნათქვამია:

ხოლო უმრავლესთა ჟამთა **ინადირობნ** იგი ადგილთა მათ ცბროჲა წო-
დებულთა, რამეთუ იყო მუნ სიმრავლ(ე) თხათა და სხუათა **ნადირთა** ველურ-

თიამ (ისტ. კრესტ. 220, 36). აქ ზმნა წარმოდგენილია პირიანი უორშით (ინა-
დირობნი), საწყისად აქაც ნადირობა გვექნებოდა.

შეიძლება ასეთი სახის ნადირობა იყოს ნაგულისხმევი შეშანიკის მარ-
ტვილობის ზემოთ მოყვანილ ადგილას.

მაგრამ მიზნის გარემოებას ვადმოსცემს არა მარტო ამ ზმნის საწყისი.
ეს მოვლენა ფართოდაა გავრცელებული ძველ ქართულში და ვასაგებია, რომ
ასეთ საწყისთა წრე ერთობ დიდია, მაგალითად:

წარვიდა მიერ ქადაგებად და სწავლად ქალაქებსა მათსა, მ. 11, 1;
ოღეს ყოველი დაბადებული წარმოდგეს განკითხვად წინაშე საყდართა დაუ-
საბამოაჲსა ძისა ღმრთისათა (პარზლ. ოთხთ. ანდერძი, იქვე, გვ. 035); მოვედ
განყოფად კაცი ნამისაგან, მ. 10, 35; რომელნი მოსრულ იყვნეს სმენად მის-
გან და განკურნებად სნეულებათაგან მათთა, ლ. 6, 18; წარავლინა იგინი...
განკურნებად უძლურთა, ლ. 9, 2; მოხუცდ აქა უწინარსს ტანისა ტანჯვად
ჩუენდა, მ. 8, 29; მაიყვანეს იგი ჯუარ-ცუმადა, მ. 27, 31 C; შჯად სოფლისა
ამის მოსრულ ვარ მე, ი. 9, 39. შჯად აქ ნიშნავს „გასასამართლებლად“.
აკი ამიტომაც ც-ში იგი ვადმოცემულია მიზნის გარემოების მეორე შესა-
ტყვისი ფორმით: ხასჯელად მოვედ სოფლისა ამის. ხასჯელად და მისი
მსგავსი ფორმები (სადიდებელად, სალოცველად), როგორც ვნახეთ, სწორედ
მიზნის გარემოებისათვის იყო ზედგამოჭრილი.

მაგრამ აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ არა ყველანაირი საწყისი და არა
ყოველთვის ვადმოსცემს მიზნის გარემოებას. ჩვენ მიერ მოყვანილ მაგალი-
თებში საწყისი დამოკიდებულია სხვა ზმნებზე. ყველაზე ხშირად ასეთი ზნე-
ბია: წარვიდა (წარვიდა ნადირობად), წარავლინა (წარავლინა განკურნებად),
უტევა (უტევა დაფლვად), მისცა (მიგეც თქუენ ჰელმწიფება დათრგუნვად
ზედა გუელთა და ღრიაკალთა, ლ. 10, 19) და სხვა.

ჰანური საწყისის ანაირი ფორმების ანალიზისას ა. ჩიქობავა წერდა:
„ყველა ამ შემთხვევაში მასდარი დამოკიდებულია სხვა ზმნაზე: წავიდა, ნო-
ვიდა—საძებრად, მოსაკლავად, საყიდლად, სათხოვრად, საზიდად... მოლოდ
ასეთ კონტექსტში აღნიშნავს მასდარის მიმართულებითი მიზანს, და არა —
ყველგან“¹. ქვევით ავტორი ებება მსგავს მოვლენას ძველ ქართულში და
დასძენს:

„სწორედ ამავე პირობებშია, ძვ. ქართულში მასდარის მიმართულები-
თი რომ მიზანს ვადმოსცემს: მოვიდეს ხილვად ჰაღიშ. ლკ. 18, 35, უტევა
შესლვად ლკ 8, 51, წარავლინა ქადაგებად ლკ 9, 2, აღვიდა ლოცვად
9, 28“². მაგრამ, როგორც ვთქვით, ასეთ ზმნათა წრე საკმაოდ დიდია ძველ
ქართულში.

¹ ა. ჩიქობავა, მასდარისა და მიმდებარის ისტორიული ჟრთიერობისათვის ქართულ-
ში: იბერ.-კავკ. V, 1933, გვ. 41.

² იქვე, გვ. 42.

მაშასადამე, ქართული ენის უძველეს ძეგლებში საწყისი ვითარებითი ბრუნვაში (გარკვეულ შემთხვევებში) მიზნის გარემოებას გამოხატავდა: ნადირობად წარვიდა = სანადიროდ წავიდა, სათბელობად, თევზობად = სათევზაოდ და სხვა. საწყისის მიერ ასეთი შინაარსის გამოხატვა გადმოცემა საშუალო ქართულს. ამის ნათელი ილუსტრაციაა „ვეფხისტყაოსნის“ ცნობილი ტაეპი, სადაც იკითხება:

დაჯდა წერად ანდერძისად (788, 1). „დაჯდა წერად“ აქ, ცხადია, ამას ნიშნავს: **საწერად** დაჯდა, წერისთვის დაჯდა, დაჯდა, **რომ დაეწერა**.

მსგავსი მდგომარეობა დაცული უნდა ჰქონდეს ქართული ენის კილოებსაც.

ინგილოურში, მაგალითად, ძველი ქართულის „ნადირობად“ წარმოდგენილია ფორმით „ნადიროვან“, რომელსაც სავსებით ისეთივე მნიშვნელობა აქვს, როგორც ძველი ქართულის აღნიშნულ ფორმას, ე. ი. ის ნიშნავს „სანადიროდ“, მაგალითად:

აბსენაჲ და ვასილი ნადიროვან წასტლად (250, 1)¹ = აბსენას და ვასილის **სანადიროდ** წასვლა; ნადიროვან მიდიანუ (250, 14) = **სანადიროდ** მიდიან ხოლმე; მოჲ, ნადიროვან წაჭდეთავ (250, 25) = მოდი, **სანადიროდ** წავიდეთო; შენთან ნადიროვან წასტლაში (250, 27) = შენთან **სანადიროდ** წასვლისას და სხვა.

ფორმა „ნადიროვან“ ძალიან ჰგავს ძველი ქართულისას. **ოზ** და **ეზ** სუფიქსები ინგილოურში იცვლება **ოვ** და **ევ**-ად (ეს უკანასკნელი სახელებშიც და ზნებშიც): რაჲ ლაპარაკოვ (250, 26) = რას ლაპარაკობ; ჰალა მე ვერ მცნოვ (251, 1) = ჯერ შე არ მიცნობ; მასლაათოვენ (251, 5) = მასლაათობენ; ერთ ამბოვს (256, 20) = ერთი ამბობს და სხვა.

ეზნევიან (250, 4) = ეუზნევიან (=ეძახიან); ერ პატრა ლეკევი სოფელ არის (250, 5) = ერთი პატარა ლეკების (=თათრების) სოფელია; ხათაჲ არ დააკლდევაჲ (250, 28) = საფრთხე არ დააკლდებოა (=ასკრდებოა); საზლევ (257, 9) = სახლები; ემ გადევმა თქრს (259, 11) = ამ ბიჭებმა თქვეს და სხვა.

ნადიროვან-ის ნ შეიძლება დაუკავშირდეს ვითარებითის ნიშანს დ-ს, ასე რომ, ძველი ქართულის „ნადირობად წარვიდა“ და ინგილოურის „ნადიროვან წაჭდეთავ“ ერთსა და იმავე საზღვრს ქვეს და ერთისა და იმავე რიგის მოვლენიანია; ნადიროვან-ს იგივე ფუნქცია აქვს, რაც ჰქონდა ძველი ქართულის ფორმას ნადირობად.

ნ. ვითარებითი ბრუნვაში დასრული საშუალის ბუნება

ქართული იმ ენათა ჯგუფს ეკუთვნის, რომელთაც არ გააჩნიათ ევროპული ენების infinitiv-ი. მაგრამ ევროპულ ენათა ამ კატეგორიის გადმოცემა ძველ ქართულს ხშირად უხდებოდა, რადგანაც მას მჭიდრო ურთი-

¹ რ. დამბაშაძე, ინგილოური კილო: თბილ. უნივ. შრომები, ტ. 30—31 B, 1947.

ერთობა ჰქონდა ბერძნულთან. ბერძნულ ენაში კი ასეთი კატეგორია არსებობს.

პირველ ხანებში უცხო ენების აღნიშნული კატეგორიისათვის ქართული ენა მიმართავდა ჩვენებურ საწყისს, რომელსაც ვითარებითში დასვამდა და ამ infinitiv-ის შინაარსის გადმოღებას აკისრებდა. ასე წარმოიშვა ძველი ქართულის კარგად ცნობილი ფორმები: იწყო მან **ხატყუად** (он начал говорить). შემძლებელ არს **აღდგინებად** (может воздвигнуть), კაცმან ამან იწყო **შენებად** და ვერ უძლო **აღსრულებად**, ლ. 14, 30 (этот человек начал строить и не мог окончить), რაისათჳს ჩუენ ვერ შეუძლეთ მას **განძებად**, მრ. 9, 28 (почему мы не могли изгнать его), ვინაჲ ძალგჳც აჲა **განძლებად** ჰურიოთა ესოდენი ერი, მრ. 8, 4 (чтобы накормить их), იწყეს **განზრახვად**, ლ. 5, 21 (начали рассуждать) და ბევრი სხვა.

ასეთი საწყისების თავისებურება ძველ ქართულში ის იყო, რომ სათანადო ობიექტებს ისინი სახელობითსა და მიცემითში ითხოვდნენ (მოძიებად ეალს ჰეროდოტე და წარწყმედად **ყრმასა შავას**, მ. 2, 13; ...წარწყმედად **ეგოც**), ე. ი. საწყისი იმავე ბრუნვაში იწყობდა ობიექტს, რომელშიც გარკვეულ შემთხვევებში იწყობდა პირიანი ზმნა (წარსწყმედს **ყრმასა შავას**, წარწყმიდა **ყრმაჲ ეგე**). ამ თვისების გამოა, რომ ასეთ ობიექტს ა. შანიძე პირდაპირ ობიექტს უწოდებს¹. ამით გვერდით გვხვდება აგრეთვე ნათესაობითიც. იგი აქ მტკიცედ გვეიდრდება და ახალ ქართულში საწყისთან მხოლოდ ეს ბრუნვაა ცნობილი (დაწერა **წიგნისა**, დამუშავება **უანისა**). ვითარებითს ბრუნვაში დასმულ საწყისთან (**უბრალო**) ობიექტი ნათესაობითში თვით უძველეს ძეგლებშიც გვხვდება) ეგულებს ჰეროდეს მოძიებად **ყრმასა შავას**, მ. 2, 13 C). ამიტომ მთლად მართებული არ იქნება ასეთი ნათესაობითის უახლეს ფორმად მიჩნევა.

უცხო ენათა infinitiv-ის გადმოსაცემად ამ ცდას ნაყოფი არ გამოუღია, იგი მალე იქნა უკუგდებული.

იყო ძველ ქართულში უცხო ენათა ამ infinitiv-ის გადმოღების სხვა ცდებიც. ერთი იმათგანი გარკვეულ შემთხვევებში ისევ საწყისს მიმართავდა, მაგრამ ახლა უკვე ნათესაობითში დასმულს (მუდამ ნათესაობითის მარტივი ის ნიშნით): არა უნდა **შესლვის**, ლ. 15, 28 C (не хотел войти), არა უნდა **სუმის**, მ. 27, 34 (не хотел пить), მაგრამ ამნაირი ცდა უფრო უძველური გამოდგა და ისიც ადრევე ჩაკცდა².

ამ ცდების წინააღმდეგ თვით ძველ ქართულში იყო ჩასახული და შემდეგში და შემდეგში უფრო გაძლიერდა და განმტკიცდა infinitiv-ის გადმოცემა ჩვენი ჩვეულებრივი საწყისით სახელობითს (და მიცემითს) ბრუნვაში. ეს ბრუნვა იმდენად ბუნებრივი აღმოჩნდა ამ საქმისათვის, რომ ერთხელ დაწყებული გამოყენება სახელობითისა (და მიცემითისა) შემდეგში ერთადერთი

¹ ა. შანიძე, ძველი ქართული ენა, გვ. 311.

² დაწვრილებით ამის შესახებ ნ. ზემოთ, გვ. 174—183.

გახდა. დღეს ასეთ შემთხვევაში საწყისის სახელობითში (და მიცემითში) ესვაშთ და სათანადო (უბრალო) დამატებას ნათესაობითში ვუწყობთ, მაგალითად: მან წიგნის კითხვა დაიწყო, მოსაელის აღებას ამირებენ, ყურძნის კრეფა დაამთავრეს, არხის გაყვანა გადაწყვიტეს, ბოსტნის დაზარებას მიჰყვებიან ხელი და სხვა. უცხო ენათა infinitiv-ის გადმოსაცემად ზემოთ მოყვანილ ფორმებს (მან წიგნის კითხვა დაიწყო) დღეს მოცილე არა ჰყავს.

7. ვითარებითი რთულ ზმნეზოი

ვითარებითი ბრუნვის ფორმა გამოყენებულია რთული ზმნის შემადგენელ ნაწილად. ასეთი ზმნები ცოტაა (ძველ) ქართულში. მათ შორის ყველაზე გავრცელებულია: ყურად-ღება, მუცლად-ღება, გულად-ღება. ვითარებითი ამ შემთხვევაშიც თავისი ძირითადი ფუნქციით უნდა იხმარებოდეს (მიმართულებას უნდა აღნიშნავდეს) და „ყურად-ღება“ „ყურთან მიტანას“, ე. ი. გაგონებას, შესმენას უნდა ნიშნავდეს. ყურად-იღო, ამიტომ, იქნება „ყურთან მიტანა“ (ამბავი სიტყვა...), ე. ი. გაიგონა, გაიგო. შეისმინა. ასევე უნდა ითქვას მუცლად-ღებისა და გულად-ღების შესახებაც. მაგალითები:

ყურად-ღება

ისმინე შენ აწ, ცაო, და ყურად-იღე, ქუეყანაო, სას. პოეზ. 78, 45; ყურად-იღე, ღმერთო, ლოცვისა ჩუენისაჲ, ფსალმ. 54, 1; ი. ჯავ. აღწ. 92, 14 ქვ. (=услышь, нѡже); ყურად-იღეთ და ისმინეთ ჳმისა ჩემისაჲ. ესაია 28, 23.

როცა მოსასმენი თუ გასაგონი (პ. ობიექტი) მრავლობითში დგას, ეს აისახება ზმნაშიც, და რადგანაც ღება ზმნა, როგორც ცნობილია, ფუძემონაცვლეა, მრავლობითში აქაც გვექნება დ ძირის ნაცვლად ზუ: ყურად-იზუენით სიტყუანი ჩემნი, მოც. 2, 14. ამ უკანასკნელის საწყისი იქნებოდა „ყურად-ზუმა“ → „ყურად-ზმა“¹.

ახალ ქართულში ყურადღება უცვლელად გადმოვიდა, ოღონდ მას არსებითი სახელის მნიშვნელობა აქვს მოპოვებული. ზმნის ისეთი პირიანი ფორმები, როგორიცაა: „ყურად-იღო, ყურად-იღეთ“, რომლებსაც კაცი აქა-იქ ჯერ კიდევ მოისმენს, ულტრა არქაულია და სიტყვების ნიშანწყალი არ გააჩნია.

მუცლად-ღება

მუცლად-ღება ძველ ქართულში დაორსულებას, ბავშვის მუცელში ჩასახებას ნიშნავდა. იგი არ იყო ამ ცნების გამომხატველი ერთადერთი სიტყვა. მისი მონაცვლე იყო მარტივი ზმნა მიღგომა (ი/უ-2). ასე, მაგალითად,

¹ უბრალოდ მანის ნებობლად იყარაგბან. შდრ. თქმული — თქმული (მ. 13, 35 D); გან-ჩემულნი — განხმულნი (მრ: 1, 10 D; ი. 1, 51 D).

„ყურად-ზმა“ მოგვაგონებს ძველი ქართულის „გულის-ზმა“-ს აგებულებას. „გულის-ზმა“-ს ნიშნავს გულთან მიტანას, ე. ი. გაგებას, მიხედვას, შეტყობას.

DE რომ მუცლად-ღებას იყენებს, C-ში მიდგომა ამის მაგივრად აღებული, მაგალითად: DE: და ამა ესერა შენ მუცლად-ილო და ჰშვე ძმ და უწოდი სახელი მისი იესუ; C: და ამა მიუდგე და შვე ძე და უწოდი სახელი მისი იესუ, ლ. 1, 31 (რუს. თარგმ.: и вот, зачи́нь во чреве, и роди́шь сына, и наре́чь ему имя Иисус).

იყო თუ არა რაიმე განსხვავება ამ ორ სიტყვის შორის, ახლა ძნელია ამის თქმა. ფაქტი ისაა, რომ ისინი ერთმანეთის ნაცვლად არა მარტო აქ, საერთოდ ხშირად იხმარებიან. ჩვენთვის საინტერესო სახელის ეთარებიოთის ფორმა აქაც აღეილი გასაგებია (თუ: აქ უფრო აღეილი გასაგებია) და ის რაიმე განმარტების არ საჭიროებს. მოვიყვანოთ სხვა მაგალითებიც:

რასათუს მაიძულებთ მე თბრობად. ვინაჲ მუცლად-ვილე იგი, რომლი-სათუს მრავალ გზის ცილობით წინა-აღმდეგებით მე, ლიტ. ქრესტ. 23, 43; რამთამცა მუცლად-ილო თავადი უფალი და შვა გორციელად, კიმ. II, 67, 24; რამთა გაუწყო მუცლად-ღებაჲ ჩემი, ლიტ. ქრესტ. 23, 40; რომელნი უწი-ნარს მუცლად-ღებისა ჩუენებულ იყვნეს, მრავ. 310, 38. როგორც აქ მო-ყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, ამ რთულ ზმნაში პირდაპირი ობიექტი ჯერ კიდევ არის შერჩენილი (მუცლად-ვილე იგი, მუცლად-ილო თავადი უფალი...).

გულად-ღება, გულად-ხუმა → გულად-ხმა

გულად-ღება და გულად-ხმა სრულიად კანონზომიერი, სწორი და ბუ-ნებრივი პარალელური ფორმებია გულის-ხმისა. გულის-ხმა-ში შერჩე სი-ტყვა ხმა (← ხუმა) მხოლოდ მრავლობითის ფუძით არის წარმოდგენილი, გულად-ღება-სა და გულად-ხმა-ში კი ორივე რიცხვია დაცული იმისდა მი-ხედვით, თუ რომელი რიცხვის ფორმით არის მოცემული ის სახელი, რომელიც „გულად უნდა იღონ“: თუ მხოლობითისა, მაშინ გულად-ღება გა-მოდგება, თუ მრავლობითისა, მაშინ — გულად-ხმა.

მნიშვნელობა ამ საინტერესო სიტყვისა, ჩვენი აზრით, დაახლოებით იგივე უნდა იყოს, რაც გულის-ხმის (თუ გულისხმის-ყოფას) ჰქონდა: ვაგება, მიხედრა, შეტყობა, გულში ჩამარხვა, დამახსოვრება. ამ საინტერესო სი-ტყვაზე ჩვენ სხვაგან უფრო ფართოდ გვაქვს მსჯელობა. აქ კი ჩვენი მიზნები-სათვის საკმარისი იქნება რამდენიმე მაგალითი დავიმოწმოთ:

რამეთუ იყო იგი წარჩინებულ და ყოველთა უპატიოსნეს სამეფოსა პალატსა შინა. უმეტესადღა გულად-ილო შიში ღმრთისაჲ, კიმ. I, 63, 27; ჰმადლობდა ღმერთსა დასლვისათუჲს წუერთაჲსა, ღმრთისა მიერ გულად-ილო საქმე ესე, რამთა დამდაბლდეს და არა აღმალლდეს სიდიდითა წუერთაჲთა, კიმ. II, 155, 12.

ზემოთ მოყვანილი მაგალითების საწყისად უნდა მივიღოთ გულად-ღება (გულად-ილო შიში, საქმე...).

ქვემოთ მოვიყვანოთ ერთ მაგალითს, რომლის საწყისადაც უნდა მიღე-ბულ იქნეს გულად-ხმა, რადგანაც პირდაპირი ობიექტი მრავლობითში დგას (გულად-იბუნა ყოველნი):

და ესრეთ ყოველნივე საღმრთონი წერილნი ძუელისა და აზლისა სჯულისანი, რომელნი ოდენ ზუენსა ენასა პოენა, ყოველნივე კეთილად გულისა-იხუნა, ლიტ. ქრესტ. 192, 9.

8. ვითარებითი კომპოზიტაჲში

ვითარებითი ბრუნვა გამოყენებულია აგრეთვე ისეთ კომპოზიტებში, როგორცაა: მრგულიად-დასაწუველი, ყოვლად-დასაწუველი, მაგრიად-მოისარი, მალიად-მსრბოლი, ყოვლად-წმიდა და სხვა. მაგრამ ვითარებითი ბრუნვაში აქ დასმული სახელი ჩვეულებრივ ვითარებითს ზმნიზებად გვევლინება და ამიტომ აქ ჩამოთვლილი წყვილი სიტყვების კომპოზიტური ძალა სუსტდება, ისინი ორ სიტყვადაც შეიძლება გაიგოს კაცმა. მაგრამ თუ ანგარიშს გავუწევთ იმ გარემოებას, რომ ეს წყვილები თითქმის ყოველთვის ასე ერთად იხმარები, აგრეთვე მბედელობაში გვექნება, რომ ისინი ჩვეულებრივ ერთ ცნებას აღნიშნავენ (მაგ., მალიად-მსრბოლი = შიკრიკი) და უცხო ენებზედაც ერთი სიტყვით (კომპოზიტით) გადმოიცემა, მაშინ შეიძლება ეს და მათი მსგავსი სიტყვები ერთ რთულ სიტყვად (კომპოზიტად) მივიჩნიოთ, მაგალითები:

და შეუთარებად მოყუასი ვითარცა თავი თჳსი; და უფროჲს არს ყოელთა მრგულიად-დასაწუველთა და მსხუერპლთა. მრ. 12, 33 C. ეს რთული სიტყვა სხვა ენებზეც ერთად იწერება, მაგალითად: ძლიჯანთაჲ, იქსაქჲ, ხცხცაჲ...¹ ეს სიტყვა სხვაგანაც ხშირად გვხვდება: მრგულიად-დასაწუველნი თქუენნი არა შეწირულ არიან და საკუერთხნი არა მონდეს² მე, იერ. 6, 20. გვხვდება იგი ამ სახით ეზეკიელთანაც (43, 27). იქვეა მოცემული ამ სიტყვის სინონიმი, მსგავსად აგებული კომპოზიტი: ყოვლად-დასაწუველი. როგორც ვთქვით, შეიძლება აქვე დავასახელოთ აგრეთვე მაგრიად-მოისარი-ც:

ფარულად მოუწოდა ერის-კაცსა ანჩელსა, ლიბრსა და გლაბაქსა და მაგრიად-მოისარსა, და აღუთქუა მიცემად სამი გრივი ფეტჲ და ხუთნი თხანი და წარავლინა ხანძთად მოკლელად მამისა გრიგოლისა, ხანძთ. 145, 5; ძენი ეფრემისნი ძლიერნი და მაგრიად-მოისარნი, ფსალმ. 77, 9.

ასეთივე უნდა იყოს კიდევ მალიად-მსრბოლი, რომელსაც ხშირად „მალე-მსრბოლი“ ეწოდებოდა (ლიტ. ქრესტ. 366, 30; 409, 37).

9. ვითარებითის ად (დ) ნიშანი ახალი ფუძეების საწარმოებლად

ბოლოს, აქაც დავსძენთ, რომ ვითარებითი ბრუნვის ნიშანი (ად, დ) გამოყენებულია ახალი ფუძეების საწარმოებლად (ვითარებითი ბრუნვის ფორმა აღებულია ახალ ფუძედ და კვლავ ნაბრუნებია). დღეს ენის ეს

¹ ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია, 1945, ა. შანიძის წინასიტყვაობა, გვ. 043.

² ხელნ.: მსონდეს.

რესურსი ძალიან ფართოდ არის გამოყენებული ახალ-ახალი ფუძეების საწარმოებლად. მაგალითად, დღეს გვაქვს ამ გზით მიღებული ახალი სიტყვები: კუმშვადი, ქვეცადი, ბრუნებადი, ულუბადი, ცვალებადი, ფერადი, გულადი, პურადი, ტანადი, პირველადი; ტექნიკური ტერმინები: კედადი, ლუნვადი, ლერადი და მთელი რიგი სხვა სიტყვები. ამნაირი წარმოების სათავე ძველ ქართულში არის მოცემული; იქაც ძალიან ფართოდ იყო ეს ხერხი გავრცელებული. გაცილებით უფრო შეტად, ეიდრე მოქმედებითი ნიშნის გამოყენება (შრომითი, რისხვითი...).

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ძველ ქართულში ამგვარი წარმოების სიბზირე საწყისებში. ასეთ წარმოებასთან იქ ახალი გრამატიკული მნიშვნელობაც იყო დაკავშირებული: იგი ასრულებდა მიმღების როლს, რომელსაც მომავალი დროის გაგება ჰქონდა და ერთგვარ აუცილებლობას გამოხატავდა. ასე, მაგალითად, **განჯრწნადი** არის ის, რაც აუცილებლად უნდა გაიხრწნეს, რაც აუცილებლად გაიხრწნება. **ყოფადი** — რაც აუცილებლად უნდა იქნეს (იქნება), **დადნობადი** — რაც აუცილებლად უნდა დადნეს (დადნება), **კლვადი**, **დაკლვადი** — რაც აუცილებლად უნდა დაიკლას (დაიკვლება), უნდა დაკლან და ბევრი სხვა.

აღნიშნული ფორმების მნიშვნელობა კარგად ჩანს ისეთ შემთხვევებში, როცა მოცემულია დაპირისპირება ჩვეთვის საინტერესო ფორმისა და წარსული დროის მიმღებისა, მაგალითად: წარსული და წარსლვადი, დაცემული და დაცემადი, მოწვევნილი და მოწვევადი, შობილი და შობადი, ყოფილი და ყოფადი, წამებული და წამებადი და სხვა. ამგვარი დაპირისპირება ხშირად გვხვდება ძველ ტექსტებში, რომელთაგან ზოგს ქვემოთ ვუჩვენებთ.

ამნაირ ფორმებს ძველ ქართულში კიდევ ერთი თავისებურება ახასიათებდა. მათ ფუძეს **ყოფა** მეწველი ხმის პირიანი ფორმები ემატებოდა და მომავალ დროს აღნიშნავდა. განსაკუთრებით ისეთ მომავალ დროს, რომელიც აუცილებლად უნდა შესრულდეს; მას ნორმატიული მნიშვნელობა ჰქონდა: ყოფად არს = აუცილებლად იქნება (მოხდება), შობად არს = აუცილებლად იშობა; (მიერ გზით) წარსლვად იყო = აუცილებლად უნდა წასულიყო (იმ გზით), აუცილებლად (იმ გზაზე) უნდა გაეგლო და სხვა. მაგრამ ამ ფორმების ამნაირი მნიშვნელობა შემდეგში თანდათან მიიღო და გაქრა კიდევ. აქ აღარ განვარძობთ მსგავსი ფორმების შესახებ საუბარს, მოვიყვანოთ მხოლოდ მაგალითებს.

ს ა ხ ე ლ ე ბ ი

სარტყნელ არიელ მამისა შეილნი უსწავლელნი და ისული, ნაშობი **ნაკლულევანადი**, ზირაქ 22, 3; ცუნდრუკება **ცუდადი** უჭრსს არს სიკუდილისა, იქვე, 26, 6; ზეცისა იგი სამკვდრებელი ქრისტეს მიერ განმზადებული **აღუტრველადი** თუალითა იხილა და მეყსა მკვდრ ხოლო იქმნა, PO, 85, 15; რაჯთა უყდუნებელად საღმრთით კერძო **ხულიერადი** შრომაჲ ალასრულონ, თუალი. 62, 17; გულისხმა-გუაგ **წულილადთა** მათ ყოველთა გამოძიებაჲ, სვან. 178 b; დიდად შეუნიერ არს, იფოს თუ ეინმე მსგავს ჩინე-

ბული იგი მინებელთა თვსთა და ძმადნი იგი თუ ემსგავსნენ სიძესა მას, იქვე, 466 ხ; და შექმნა იგინი რებეკა ქამადად, დაბ. 27, 14 ლავ, (ორმაგი წარმოებაა: ქამა-დ-ად. ქამად-ი უკვე არსებით სახელად არის ქცეული და „საქმელს“ ნიშნავს).

საწყისები

რამეთუ განჯრწნადმან გორცმან დაამძიმის სული, სიბრძ. 9, 15; ვითარ-იგი შობადთა წილ საცხოვართა გამოჰსცა ქუეყანამან ბზიკი, იქვე, 19, 10; მაუწყენ ესეცა: რომელ წარსრულ არიან ეამნი იგი, უფროსს არიანა, ანუ წარსლვადნი, 3 ეზრა 4, 45 (=წასული დრო უფრო დიდია (მეტია) თუ წახსვლელით, რაც აწი უნდა წავიდესო); რამეთუ წარსრულნი უწყნი, ხოლო წარსლვადნი არა უწყნი, იქვე, 4, 46; ყოველსავე საქმესა დალპოლვადსა მოაქლდეს და მოქმედიცა იგი თანავე წარწყმდეს, ზირაქ 14, 20 (=დასაღპობი, რაც უნდა დაღპეს აუცილებლად, რაც დაღპება); მიიყვანებოდის ქენებით და ყურიმლის-ცემით... ვითარცა კრავი დაკლვადი, მამ. სწავ. 235; რომელი არა ბუნებასა მას განრყუნადსა ესმის, PO, 98, 17; და შეუტაცხ-გყოთ მყინვარი ესე დადნობადი და კაცნი მოვიძულნეთ, ქილ-ეტრ. 109; რომელმან აღმართნი დაცემულნი და განაძლიერნი დაცემადნი, იქვე, 119; რომელ არიან პირველ წამებულთა მოწამეთა კრებულნი და უკუნადასკნელ წამებადთანი, თარგმ. გამოცხ. 7, 10; არა თავს-ვიდებთ პატივსა უპატიობისასა, ფისი მომცე აქა დარჩობადი, დიდებამ ყუავილებრ დაცვენებადი, პარხ. 435 ხ; დაემორჩილენით ბრძანებასა მეფეთასა და განსთავისუფლდეთ სატანჯველთა ამითგან მოწვევულთა და მოწვენადთა, პარხ. 1079 ა; არღარა გვქმს ჩუენ მცხინვარებაჲ მზისაჲ ამის ხილულისა და შეცვალეზადისაჲ, იქვე, 1084 ხ; ნაცვალად პატივისა შენისა მწრაფლ წარმავალისა და შეცვალეზადისა, იქვე, 1111 ა; და არცა უდებ იქნა, არცა მცონარ, არამედ ესრეთ იყო, ვითარცა დლითი დღედ მოხიკუდიდი, იქვე, 1297; შენთჲს მოესწყდებით ჩუენ მარადლე და შევირაცხებით ჩუენ, ვითარცა ცხოვარნი კლვადნი, ფსალმ. 43, 26; ერი დაბადებადი აქებდი უფალსა, ფსალმ. 101, 17 და ბევრი სხვა. ერთი სიტყვა მოქმედებითისა და ვითარებითის ნიშნებითაა ნაწარმოები: გულითადი (პარხ. 990 ა)¹.

¹ მეორე აზნაირი სიტყვა — ძირითადი — ძველ ქართულში არა ჩანს.

წოდებითი პრინციპი

წოდებითს ერთადერთი ფუნქცია მოეპოვება, მისი დანიშნულებაა მიმართვა ანუ იმ პირისადმი (საგნისადმი), რომ მისი ყურადღება მიიქცეოს, მოახდლოს. ამ მიმართვის შემდეგ რაც ხდება, ის წოდებითს არ ეხება და მის ფუნქციებში არ შედის. ჩვეულებრივ ამ მიმართვის შემდეგ გვაქვს ბრძანებითი წინადადება, ხანაც კითხვითი და ხან სხვა ხასიათისა, მაგრამ წოდებითის შინაარსი ყოველთვის ერთი და იგივეა — მიმართოს გარკვეულ პირს, მოახდლოს ის და მოამზადოს მოსასმენად.

მიმართვა ზოგჯერ ერთ პირს ეხება: მაგ. ჩუენო, მ. 6, 9; ღედაკაცო, მ. 15, 28; მოძღუარო სახიერო, მ. 19, 16; შეილო, მ. 21, 28 და სხვა. ზოგჯერ მიმართვა ბევრს ეხება და სათანადო სახელი მრავლობითია. ძველ ქართულში ამ შემთხვევაში გვაქვს ჩვეულებრივ ნარიანი მრავლობითი: ორგულნო, მ. 16, 3; მცირედ მორწმუნენო, მ. 8, 26.

შეიძლება წოდებითის ფორმას თავისი მსაზღვრელიც ახლდეს. ისიც, რასაკვირველია, წოდებითში იქნება დასმული: მონაო ბოროტო, მ. 18, 32; ნაშობნო იქედნეთანო, მ. 3, 7 და სხვა. ყველა ამ შემთხვევაში წოდებითის ფორმა ერთი და იგივეა, ის ამის მიხედვით არ იცვლება.

წოდებითი, როგორც ცნობილია, ყველაზე ახალი პრინციპი ქართულში. უფრო ძველად მის ფუნქციებს წრფელობითი ასრულებდა. ამის გადმოწმობაში შემონახულია ძველ ქართულში, სადაც წოდებითის შინაარსი წრფელობითის ფორმითაა გადმოცემული: მოძღუარ, გუნებაეს შენგან სასწაულისა ხილვაჲ, მ. 12, 38; უწყია, ხუცეს, მე ბრძოლად წარვალ პონთა ზედა, შუშ. 151, 30. შემდეგში, როცა წრფელობითი გადავარდა და მისი ფუნქციების შესრულება სახელობითმა იკისრა, წოდებითის შინაარსი სახელობითის ფორმით გადმოცემოდა: ზ ნათესავი ურწმუნოჲ და გულარძნილი, ვიდრემდის თქუენ თანა ვიყო, ვიდრემდის თავს-ვიდებდე თქუენსა, მ. 17, 17; სული ეგე არაწმიდაჲ, განვდ კაცისა მაგისაგან, მრ. 5, 8 და სხვა. მაგრამ ამ საკითხებზე ზემოთ (გვ. 73 — 85) უკვე გვაქვს საუბარი და აქ არ არის საჭირო მისი განმეორება.

წოდებითი პრინციპის ნიშანი ო სულ ბოლოს, თითქმის ჩვენ თვალწინ გაიჩინეს საზოგადო სახელებმა. აღნიშნულების სახელები კი დღესაც, როგორც უძველეს ქართულში, წოდებითის შინაარსს ისევ ფუძის სახით გადმოცემს,

აქ ძველებურად არავითარი ნიშანი არ მოეპოვებათ: **პავლე**, მოდი აქ; **თამარ**, დაწერე წერილი; **დავით**, წავიდეთ ქალაქში და სხვა. მაგრამ საზოგადო სახელების ძლიერი გავლენით სალაპარაკო ენაში (ზოგ კილოში მეტად, ზოგში ნაკლებად) აქაც ჩნდება წოდებითის **ო** და კაცი ხშირად გაიგონებს ხოლმე ასეთ გამოთქმებს: **თამარო**, სადა ხარ? **დავითო**, გარეთ გამოიხედე! **პა**, **პეტრე**, არ გაბრიყვდე (ი. ქავჭ. 501, 4) და სხვა. მაგრამ ახალი სალიტერატურო ქართული მაგრად უღობავს გზას ასეთ ფორმებს და არ აძლევს საშუალებას, ლიტერატურაში დამკვიდრდეს.

საქიებლები

ა) პირთა სახელებისა

ა

აბულაძე ილ. 014, 015, 017 — 019, 021, 025,
027, 8, 22, 253, 365, 472.
ასათიანი ირ. 518
ახვლედიანი გ. 112, 467, 468

ბ

ბარამიძე ალ. 027, 365
ბატონიშვილი დავით 23
ბენეშევიჩი ელ. 017, 108
ბლეგი რ. (Blake R.) 015
ბოპი ფ. (Bopp F.) 1
ბროსე მ. 23, 289, 743

გ

გაბუტური ბ. 234, 286
გაიოზი 23
გაფრინდაშვილი შ. 300
გენკო ა. 6

დ

დეეტერსი გ. (Deeters G.). 1, 292, 697, 609
დირი ა. (Dirr A.) 340
დოდაშვილი ს. 23, 334
დონდუა ე. 387, 388, 390, 391
დონდუა კ. 6, 12, 133, 289, 296, 297, 299, 305,
597, 601, 610, 613

ე

ეარლაში (საქ. არქივებისკოპოსი) 23

თ

თოფურია ე. 11, 29, 38, 39, 46, 47, 63, 64, 72,
73, 81, 85, 106, 204, 215, 227, 363, 369,

386, 398, 468, 470, 471, 492, 499, 501, 502,
507, 515, 516, 526, 565, 684, 713, 731, 736

ი

იმნაიშვილი ი. 016, 019, 024, 8, 39, 72, 75, 174,
293, 494, 534, 536, 642, 649, 659, 673, 678,
681, 718
ინგოროვა პ. 019, 65, 110, 254
იოსელიანი პ. 23

კ

კათალიკოზი ა. 23
კეკელიძე კ. 014 — 019, 022, 024, 8, 12, 19,
194, 271, 320, 325, 336, 391, 610, 633
კვაჭაძე ლ. 678
კვიცარიძე პ. 333
კიზირია ა. 12, 589, 597, 611, 680, 681
კიკნაძე ლ. 12, 101, 584, 586, 589, 591, 597
599, 601 — 603, 611 — 613, 620
კოტეტიშვილი ვ. 371

ლ

ლომთათიძე ქ. 444
ლომთაძე ე. 300
ლორთქიფანიძე ქ. 021

მ

მანჯგალაძე ა. 430
მარი ნ. 014—018, 020, 022, 026, 3—6, 23, 25,
35, 36, 62, 82, 111, 132, 133, 138, 189, 216,
255, 280, 281, 286, 292, 336, 352, 354, 361,
467, 470, 481, 488, 495, 498, 506, 525, 526,
586, 587, 608, 609, 618, 619, 631, 642, 645,
654, 736
მარტიროსოვი ა. 112, 233, 320, 328, 333, 342,
345 — 347, 351, 352, 354, 709

მაჭავარიანი გ. 443
 მაჭავარიანი ლ. 34
 მაჭავარიანი მ. 100
 მელითაური მ. 66
 მეფისაშვილი რ. 019
 მიქელაძე ქ. 636, 731
 მოსკალსკაია თ. (Москальская О. И.) 320
 მრეწველიშვილი მ. 649
 მუსხელიშვილი ლ. 019, 63

ნ

ნემაროვსკი მ. 320

ო

ორბელიანი ს-ს. 457

ყ

ყორღანია თ. 585, 608, 623, 631, 743
 ელენტი ს. 243

რ

როგავა გ. 12, 516, 520, 521
 რუდენკო ზ. 74, 636

ს

სიხარულიძე ი. 736
 სობოლევსკი ს. 181, 182

ტ

ტრომბეტი ა. (Trombetti A.) 1

უ

უაშაიშვილი თ. 024
 ფირილოვი გ. 23

ფ

ჭავთარაძე ი. 28
 ქართველიშვილი იოანე 23
 ქუთათელაძე ა. 334

ლ

ლაშაშვილი რ. 750
 ლლონტი ა. 385

ყ

ყაუხჩიშვილი თ. 111
 ყაუხჩიშვილი ს. 019, 30, 504
 ყიფშიძე ი. 014, 352
 ყუბანეიშვილი ს. 015, 019, 025

შ

შანიძე ა. 015, 017—020, 027, 028, 2, 5 — 9, 17,
 24, 25, 30 — 34, 40, 46, 47, 49, 50, 63, 68,
 73, 81, 82, 106, 109, 111, 119, 132, 133,
 174, 189, 217, 218, 225, 233, 234, 243, 253,
 255, 268, 269, 277, 286, 301, 307, 320, 321,
 324, 328, 333, 334, 346, 347, 352, 360,
 364 — 366, 375, 385, 386, 391, 397, 408,
 421, 433, 435, 441 — 444, 451, 453, 464,
 466, 468, 478, 480, 484, 485, 488, 489, 492,
 495, 497, 498, 503, 506 — 508, 515, 518,
 520, 521, 524 — 526, 533, 539, 541, 565,
 570, 575, 576, 585, 594, 601, 610, 618, 621,
 637, 644, 649, 653, 655, 672, 680, 693, 699,
 700, 723, 740, 743, 745, 747, 751, 754

შანიძე მ. 022

შანშოვანი ზ. 22

შარაძენიძე თ. 12, 272

შენდელსი ე. (Шендэльс Е. И.) 677

შუხარტი ჰ. (Schuchardt H.) 2, 34, 69, 682

ჩ

ჩიჭიბავა ა. 026, 027, 4, 5, 9, 10, 22, 24, 28,
 29, 32, 38 — 42, 47, 50, 64, 69, 73, 82, 83,
 90, 100, 119, 121, 133, 147, 189, 204, 215,
 216, 218, 223, 227, 228, 245, 270, 271, 280,
 281, 299, 301, 305, 313, 330, 366, 386, 408,
 426, 427, 432, 451, 455, 462, 463, 467, 488,
 491, 492, 495, 497 — 499, 505 — 507, 510,
 518, 534, 536, 556, 558, 612, 636, 640, 642,
 649, 653, 658, 668, 682, 683, 731, 736, 749

ჩუბინაშვილი ი. 23

ჩხენკელი სტ. 020, 12, 83, 337, 338, 365, 366,
 380, 385, 589, 591, 597, 611, 620, 621, 632

ც

ცაგარელი ა. 020, 22, 23

ცამციშვილი ა. 66

ცორელი ფ. (Zorell F.) 1, 2, 23 — 25, 149,
 176, 190, 198, 292, 303, 305, 597, 609, 610,
 625, 642, 658

ცხადაძე ა. 66, 67, 243

ძ

ძოწუნძე ქ. 12

წ

წერეთელი კ. 234, 242, 244, 727

ჭ

ჭავჭავაძე ი. 82, 558

ჭინჭარაული ა. 433

ჯ

ჯავახიშვილი ი. 015, 019, 020, 027, 5, 6, 9, 82, 268, 466, 467, 495, 560

ჯანაშვილი მ. 015, 743

ჯანაშია ს. 018, 333, 391, 444, 609, 651

ჯაჯანიძე პ. 021

ჯეირანიშვილი ე. 300

ჯიშიაშვილი ა. 112, 354

ბ) გაანალიზებული და დამოწმებული ფორმებისა

ამ საძიებელში მოყვანილია წიგნში გაანალიზებული და დამოწმებული ფორმები შერჩევით (უფრო მეტად მნიშვნელოვანი). სათანადო აღნიშვნის პოვნაში მკითხველს დაეხმარება ცრცლად შედგენილი შინაარსი.

ფორმათა დალაგებისას სახელებისათვის გა-

მოსავლად აღებულია მათი ფუძე, ზმნებისათვის — საწყისი. პრეფიქსიანი მიმღობანი საწყისის მიხედვითაა მოცემული: „მოუღრმეული“-სათვის გამოსავლად „მოღრმეა“ იგულისხმება, „დამოტრუნელი“-სათვის — „დამოტრუნა“ და ა. შ.

ა

აბანოს 144

აბიბოსეთი 387

აბრამეანი 436

აბრაჰამიტგან 378

აგარეანი 436

აგუსტოსა 698

ადამიტგან 378

ადგილსავე 737; ადგილად 37; ადგილადვე 37, 378; ადგილდ 36; ადგიდ 17, 36; ადგილდადგილდ 36, 736; ადგიდ-ადგიდ 36; ადგილადგილ 37; ადგილითი ადგილად 736

ადგილობანს, ადგილობანს 144

აეროვანი 434

აეზაკთ-მთავარი 163

აერის-ყოფა 50

აზალეანი 391

(შორის) აზარიეთისა 389

აზოტლ 412

ათასის-თავი 151

ათელი 479, 484, 485

ათრვამეტი 466 — 468

ათურამეტი 466, 467

ათშვლამეტი 468

ათწვლამეტი 468

ათცამეტი 468

ათცხობამეტი, აცხობამეტი, ცხობამეტი 469

ალელუა 18

ალიზის-მოქმედი 167

აღის-წუთერი 151

ამაოდ 743

ამაოზს-მოქმედი 167

ამბორის-ყოფა 141

ამენი 18

ამრლუე 131

ანანიაეთნი 389

ანგელოზთამდე 278

ანგელოზთ-მთავარი 163

ანთრეები პატროსნები 310

ანტე: ანტისა, ანტესსა 97

არა-ა 18, 542

(მძლავრთა) არაბთასა (მოთხ.) 601

არაბიადთ კერძო 233

არაგუ, არაგუსა 122

არგნითა 56

არე: არცსთა, არისად 97

არვე: არვად 101

არჩმათიადთ 713, 714

არმაზლ 412

არ-სიწყნარები 95

ასარი: ასრის დანგი 50

ას და მეათრვამეტე 482

ას და მეორე 482

ას და მეოცე 482

ას და მეჩვლამეტე 482

ას და მეცხრამეტე 482

ასელი 479

ასის-თავი 151

ასკალონდ 412

- ასოდ-ასოდ, ასოდ-ასოდი 745
 ასული[ურთ] 288 (= ასულეზით); ასული ვგე (წოდ.) 80
 ასურასტანით კერძო 231; (გელთა) ასურასტანელთაჲსა (პიც.) 604; ასურასტანელთაჲსანი 629
 (მქთა) ასურთაჲსა (მოთხ.) 600; ასურთაჲსაჲ 629
 ასურეთა 409; ასურეთად 410
 აფთრისაჲ 50
 აქაჲთ 210
 აქლემებთა 314
 აღდგინებად 751
 აღებად ცხენდარი 673
 აღმოსავალსა 695; აღმოსავალით 232, 724, 726; აღმოსავალით კერძო 230, 232, 233, 346, 726 (= აღმოსავლეთისაკენ)
 აღმოსავალით-კერძო 258
 აღმოცენებად წუელი 673
 აღმოცენებით აღმოჰყვდ 235, 727; აღმოცენებადმდე 742
 აღსლვადმდე 742
 აღსრულებად 751; აღსრულებად სიმაღლედ 673; აღსრულებადმდე 742
 აღვრთამდე, აღვრთამდის 277
 აღვრთელადი 755
 აღშენება; აღშენებო 108 (= აღაშენო)
 ანრდილის-მწერალი 169
 ახლის-პირით-გუემული 151, 260
 ახლის-პირიკანი 151
 ახლოს 143, 694
 ახოვნისა 56
- ბ**
- ბაბილონ (წოდ.) 415; ბაბილონდ, ბაბილონად 414
 ბადის-პირი 151
 ბანაკით 724; ბანაკად-ბანაკად 745
 ბარაბა 34
 ბარკლითგან 54
 ბარსაბეთი 389
 ბევრი 466
 ბეთლემ (წოდ.) 415; ბეთლემად 17; ბეთლემდმდე 413; ბეთლემო 403, 416
 ბეთსაიდა (წოდ.) 415
 ბეთსამით კერძო 231 (ნ. ბეტსამუნით)
 ბერსაბე (წოდ.) 415
 ბეტსამუნით 232 (ნ. ბეთსამით)
 ბეტთამდე 278
 ბეჭდის-თუალი 15;
- ბეჭდითა 61
 ბირთვ, ბირთუნი, ბირთულები 123
 ბირთვს-სახე 123
 ბნელი 425
 ბნობის-ფერი 159
 ბობლითა, ბობლენებითა 56
 ბოლოსა 695
 ბოროტი 425
 ბოროტის-მოქმედი 167
 ბორცუსა, ბორცუნი, ბორცუთა 123
 ბოსლისა, ბოსლისაგან 58
 ბოსტნისა, ბოსტნად, ბოსტნებსა 56
 ბრძანების (გნებაჲს) 177
 ბრძენი 429; ბრძენისა, ბრძენისა 71; ბრძენისაგან, ბრძენად 61; ბრძენისაჲ 69
 ბრძენთ-მთავარი 163
 ბრძვლად-ბრძვლად, ბრძვლ-ბრძვლად 745
 ბრწყინვალეები ტაძრები 92
 ბუდედ-ბუდედ 745
 ბუვი, ბუვისათჳს 120
 ბუმბლის 66
 ბუნებით (სარკინოზი) 265, 729
 ბურჭუად-ბურჭუად 129, 745; ბურჭუად-ბურჭუადი 130, 745
 ბლუარით 724; ბლუარით კერძო 726
 ბჭეებ, ბჭეები, ბჭეებსა, ბჭეებითა 94; ბჭეთამდე 278; ბჭეთამდე 279; ბჭითი ბჭედ 736
- გ**
- გაბრიელითა 378
 გადმოხრილი (იდეა) 676
 გალილეად, გალილეას 737
 გამაღებული (სქამბა) 676
 გამობრწყინებადმდე 742
 გამოსლვის (უნდა) 176; გამოსლვადმდე 742
 გამომღებელი ნაყოფსა 690
 გამოცდილი მოძღვრებაჲსა, გამოუცდილი ქმარსა 692
 გამოცემის (უნდა) 176
 გამოცხადების (უნდა, უნდეს) 176, 177; ... (გამოცხადების) 178, 719
 განმგებელი მონაგებსა 690; განუგებელად 744
 განზრახვად 751
 განთიად 649; განთიადსა 697; განთიადმდე, განთიადამდე 41, 742
 განკაფით განიკაფენს 235, 726
 განკვრეხული (მირბიოდა, მიუგებდა, დაეცა) 679
 განკურნებად 749

- განმზადებული ადგილსა 690
 განმარტების (უნებნ) 177
 განათლება: განმანათლებელ გონებასა 691; გან-
 სანათლებლად 746
 განრისხებული (გამოვიდა) 678
 განრყუნადი 756
 განსუენების (მნებაეს) 178
 განსწავლა: განსწავლო შენ განკითხვით 235,
 727
 განსხიარება: განისხიარენ განრთხმით 235, 727
 განტყვების (უნდა) 176
 განყენების (უნდა) 176
 განყოფილ 749
 განკვრებული (ხედაეს) 678
 განკვრებული (დაშთა, დაიდგრეს) 679
 განცხადებულა 41
 განძებად 751
 განძლიერებადმდე 742
 განძებად 751
 განკმლისა 58
 განკმნადი 756
 გარდამოსაქანელთა შთამდე 278
 გარე: ველსა გარე, მთასა გარე 355, 696
 გარეგნით 56
 გარეგთ (გარტთ) 209
 გარეშე: გარეშტთა, გარეშტთ, გარეშეგთა, გარე-
 შტთა, გარეშეთ 96
 გაჩუმებული (იჯდა) 676
 გარის-გარე 197
 გაქანებული (მიდიოდა) 676
 გაშტერებული (ვიჯექ) 676
 გაჩუმებული (იჯდა) 676
 გაჩქარებული (მიდიოდა) 676
 გეთდ 412
 გემოას-მოყუარება 165
 გენესარეთა 410
 გეჰენიამს, გეჰენიამსისა, გეჰენისა, გეჰენისაჲ
 105
 გზას 144; გზითგან 724; გზად მიმართ 740; გზე-
 ები 95
 გინების-მოყუარე 165
 გიზაროდენი 18
 (მი)გლახაკისამდე 338
 გოდლის-შენებელი 169
 გოდლისაჲ, გოდლად 739; გოდლიდმდე, გოდ-
 ლები 64
 გოდრითა, გოდრებსა 64
 გოდორით კერძო 233
 გრძიად 463
 გუნის-ფერი 160
 გუამიერი 432
 გუბები 91
 გუგისა, გუგათა 104
 გულად-ილი 753; გულად-იხუნა 754
 გულარძილი (წოდ.) 79, 757
 გულითადი 756
 გულის-გდება 138
 გულის-სიტყუი (გულს-ეტყუი) 137
 გულის-წყება 138
 გულისხმა, გულისხმის-ყოფა 752, 753
 გულ-პრობილ შენდობასა 692
 გულს-დგინება 136
 გულს-დგმა (გულს-ედგა) 138
 გულს-დება (გულს-ედგა) 138
 გუნდი 316; გუნდად-გუნდად 745
 გუნდასა, გუნდასა 104
 გურიამთურთ 378

დ

- დაბა, დაბანი: დაბასა, დაბად 738; დაბისაგან,
 დაბით 714; დაბად-დაბად 736; დაბნებთა 314
 დაბადებადი 756
 დაბადებულთადმდე 279
 დაბნობადი 756
 დაბუშების (მინდა) 176
 დავითისისაჲ 631
 დავრდომილი (იღვა) 678, 679
 დათრგუნვად 749; დამთრგუნველი ხატსა 691
 დათვ, დათესა, დათუნი 123
 დაკლებულ შეენიერებასა 692
 დაკლვადი 756
 დალაოლუადი 756
 დამარხვად ყოველი 673
 დამბლისა 54
 დამკვდრებულთურთ 289 (= დამკვიდრებულე-
 ბით)
 დამორჩილებად ბრძანებასა 693
 დამოწივებულთა მისთამთურთ 276
 დამშდვრისა, დამშვრისა 50
 დამწურითა 52
 დან (წოდ.) 415; დანდმდე 413
 დანისა 104
 დანაკის-კუდი 152
 დანიელეთ ზედა 388
 დარლუევად ტაძარი ესე 673; დამარლუევად ბა-
 ნაკსა 691
 დარჩობადი 756
 დასავალს 144; დასავალით 724; დასავალით-
 კერძო 231, 346, 726
 დაფარვადმდე 742

- დაფიქრებული (მილიადა) 676
 დამშრეტელი წყალსა 691
 დაშრობითა 730
 დაუცადებელად 744
 დაცემადი 756
 (სიმრავლისათვის) დაცემულთა (ნათ.) 596
 დაცვის (უნდა) 176
 დაცვენებადი 756
 დაწერილები წიგნები 312
 დაწესებისად 591
 დაწოლისა 699
 დაქსნად წერილი 673; დამქსნელი ძალსა 690
 დელით 207; დელათაძისა 633
 დელაზარდის-ქსელი 152
 დელათ-დიაკონი 162, 718
 დედლაღ 54, 72; დედილაღ 72
 დედიტრ-მამიერი 432
 დედის-დედა 152
 დედის-ძმა 152
 დედოფლისაჲ 54
 დევობით (უკმოზენ) 248
 დიაკონ (წოდ.) 83
 დიდად-დიდად 745
 დიდებისად 591
 დიდებულაჲ 34
 დიდროვანი 435
 დილაჲ. დილითან, დილითა 221; დილითი 225, 726; დილაზდე 742
 დილეულ 650
 დიოკლიტიანემდე 379
 დის-წული 152, 717; დის-წულაკი 152
 დოთაიზმ 412
 დოლის-ყანა 152
 დრაქმაძისა 105
 დრაქნის 745; დრაქნად 746
 დუმოლსა 698
 დღე 651, 652; დღეც 108; დღესა 697; დღცსა 109; დღისამდე 338; დღემდე 742; დღეთამდე, დღეთადმდე 279; მიდღეთა მათმდე 278; დღეთა მათგან (მოკმ.) 274; დღითი დღედ 224, 725
 დღეს 147, 697
 დღე-საშუალოს 149, 697
 დღესასწაულად-დღესასწაულად 741
 დღეს-დღე 147
- ე**
- ებისტოლე ნ. ებისტოლე
 ებნითა, ებნისასა 56
 ევრეტ (= ევრეტ) 108
 ეგრის-წყალი 152, 717
 ედემენი 435
 ეფფრატით კერძო 231, 346
 ეზოას-მოძღვარი 169
 ეკლისა, ეკლითა 54
 ეკლესიას 144, 738; ეკლესიად 738; ეკლესიამაჲ, ეკლესიამაჲ, ეკლესიამაგან, ეკლესიამაგან, ეკლესიისა 105; ეკლესიად-ეკლესიად 736
 (სამოსლითა) ელვარცთა 97
 ელიანოსითურთ 354
 ენასა 695; ენად-ენადი 745
 ენდროს-ფერი 160
 ეპისკოპოს (წოდ.) 83
 ეპისკოპოსობის (უნდეს) 177
 ეპისტოლეს შესახებ 99; ეპისტოლეებით 91
 ერგასი, ერგასისი 466, 470
 ერგასეული, ერგასისეული 480
 ერთი 534
 ერთავადა 35
 ერთიანათა 34
 ერთი-ერთი 524, 525
 ერთმან-ერთი 526
 ერთშაფათი 698
 ერი 315, 316; ერთითურთ 354
 ერის-თავი 152; 717; ერის-თვისა, ერის-თავადცა 31, 57; ერისთავთა-ერისთავი 57, 198
 ერის-კაცი 152
 ერისკაცებით, ერისკაცობით 251
 ერის-შთავარი 153
 ერისშთავრობით 251, 727
 ესევიტარისა, ესევიტარიითა; ესევიტარისა, ესევიტარიითა 31, 50, 564
 ეტლებითა შემკულებითა 310; ეტლები 95, 307; ეტლებითურთ 354
 ეტლის-თელი 153
 ექვთ 130
 ეშმაკთ-შთავარი 163
 ექუსი 466
 ეშუ 123
 ეჭაჲ, ეჩვა, ეჩოა 130
- 3**
- ვარზ, ვარზსა 123
 ვაჟკაცურაჲ 34
 ვაცები პრელები 311
 ვაც-ბოტობით (უკმო) 248
 ვაჭარ სიტყუასა 692
 ველთად 594
 ველის-პირი 153

ველის-ყრდელი 153
 ვენაქები განგებულები 310
 ვენაქის-მოქმედი 167
 ვენაქოვანი 435
 ვერა-ე 542
 ვერძისამდე 337, 713
 ვერზუსა 123
 ვერზუნარი 123
 ვეშაძე 69; ვეშისამ, ვეშაძე 57; ვეშაძეთ 594
 ვეცხლით-მოსილი 257
 ვეცხლით-ფრდილი 259
 ვეცხლით-სეიდული 259
 ვეცხლის-მოქმედი 167
 ვეცხლის-მოყუარე 165
 ვეცხლის-მჭედელი 169
 ვეცხლის-ჭურჭელი 153
 ვიღრე: ვიღრე ამბორის-ყოფასა, განრინებასა,
 ზრახვასა, სისოებასა, სიმლიდრესა, სხმასა,
 ყოფასა, ცხორებასა 701; ვიღრე არა დაბრ-
 კოლებასა, ღვმასა, შეხებასა 701; ვიღრელა
 განშორებასა, დატეეებასა, ცოდვასა, ცხორე-
 ბასა 701; ვიღრელა არა გულის-წყრომასა,
 დატეეებასა, ღვმასა, სხმასა 702
 ვინ: ვიეთ. ვიეთგან, ვიეთა 508; ვიეთლა 509
 ვინაჲ, ვინაჲთ, ვინაჲთგან 208, 209, 725
 ვინმე: ვიეთმე, ვიეთამე 509, 510
 ვნებათ 112

ზ

ზაკუვითი 730
 ზამთრისა 50
 ზარგანტილი (წარვილა) 679
 ზატიკის-ზატიკი 197
 ზაფხულის-პირი 153
 ზედაჲს-ზედა 197
 ზეთის-ხილი 153; ზეთის-ხილთაჲსასა 630
 ზემოთ 209
 ზენა-სოფლით 231, 726
 ზეპირ 657
 ზესკნელს 144, 694
 ზეცას 145, 694; ზეცად მიმართ 740; ზეცით 112;
 ზეცისად 591; ზეცისათაჲ, ზეცათაჲსაჲ, ზე-
 ცათაჲსანი 629
 ზეწრითა 50
 ზიარი ჰირსა 692
 ზოგი 467, 534; ზოვად 743
 ზოგის-ზოგი 197
 ზორობაზელითურთ 377
 ზორობით[ურთ] 288 (= კრობებით)

ზუნად-ზუნად 745
 ზუარაყებითა სპეტაკებითა 311
 ზურგის-ძალი 153
 ზღაპრობასა 699
 ზღვს-კიდე 153, 740
 ზღვს-პირი 153
 ზღვს-ფერი 160
 ზღვს-ქალი 153
 ზღუაჲ, ზღუასა, ზღუასაგან 130; ზღუას 145;
 ზღუასა, ზღუად 737; ზღუად კერძო 740;
 ზღვის დონედან 99
 ზღუდე 109; ზღუდეები 94
 ზღუდის-ზღუდე 197

თ

თაბორდ 412
 თაფლი 122, 123; თაფუსა 123
 თავით 233; თავისა თვისსამდე 339; თავითგან 724
 თავილი 527, 528, 570
 თავით თვისით 495 — 497, 729
 თავის-მოყუარე 165
 თავის-უფალი 153
 თავყანისა ცემელად 747
 თანაბარ 658
 თანა-მდეგ გეჰენიასა 691
 თანა-მორბედ მადლსა 692
 თარშით 227, 231, 726
 თაფლის-ფერი 160
 თაქვ, თაქუმან, თაქუთაჲ 123
 თევზისა (გული-მითქუმიდა) 178
 თევზის-ფერი 160
 თევზობად 748
 თეკუასა, თეკუად, თეკუათ 130
 თესლები ქუეყანისანი 313
 თესლად-თესლი 745
 თთუე 652; თთუეჲ 107; თთუეჲ, თთუეჲ 131;
 თთუესა 131, 697
 თთვს-თავი 153
 თივლოვანი 434
 თითითურთ 352 (= თითებით)
 თითოეული 530, 570, 657
 თირკმლითურთ 58
 თიკის-მოქმედი 168
 თორნეჲ 107
 თოშეთა 410
 თრევით მოგითრიო, თრევით მოითრიო, თრევით
 მოითრიო 237

თუალ (გახენ, ასენ) 477, 638; თუალისა, თუალით, თუალითა, თუალისაგან, თუალისა 30, 713; თუალესა პატისნესა 311
 თუალით-მხილელი 254, 728
 თუალი-ღემა, თუალი-ხუმა 143
 თუალი-ყოფა 143
 თუალიერი 432
 (ღლემა მამათა) თქუენთაისა (მიც.) 604
 თქუმით 235
 თხიერი 432,
 თხოვილ ქმარსა 692
 თხუთმეტი 469

ი

იაკობითურთ 354, 377
 იგი (— კი) 361 — 362
 იგი (კი) 361 — 362
 ილაყუთა, ილაყუნი 123; ილაყუთგან 123, 724
 ილუმალ 654
 იუზაბელად 379
 იერუსალჴმ (წოდ.) 415; იერუსალჴმად 412, 736; იერუსალჴმისათამან 629
 იოს-ფერი 160, 717
 იმისგან 501
 ინაქით-ღაისუა 261
 ინაქით-ზის 260; ინაქით-ჯდომე 261, 728; ინაქით-მჯდომარე 261
 ინახუსა 123
 იორდანეს, იორდანელ 738; იორდანეთ 416; იორდანით კერძო 232
 იოსებითურთ 377
 იოვანშეთურთ 378; იოვანშეთურთ 354, 378
 ირეშისა 69; ირშისა 61
 ისმაელისთა 632
 ისო იოსელეკეანი 391
 ისრაჴლ (წოდ.) 74; ისრაჴლისათაჲ, ისრაჴლისათამან, ისრაჴლისათასა, ისრაჴლისათასა, ისრაჴლისათაჲსა, ისრაჴლისათანი 629
 ისრებითა 51
 ისრის-პირი 154
 იქედნისად 592; იქედნესათო 97
 იშნით 416
 იჴუსა, იჴესა, 123; იჴეთა 124
 იხუი 122, 124

კ

კადნიერი 433
 კაბისასა 57, 618
 კალმას-ჴური 154

კარით 724; კარად, კარით კარად 736
 კარვისა, კარვად 57
 კარულითურთ 289, 353 (== ვირებით)
 კასტელს 145
 კაფარნაუმ (წოდ.) 415; კაფარნაუმს, კაფარნაომად 737
 კაცითურთ 288, 353 (== კაცებით); კაცისად 591; სხუეზიცა კაცები 312; კაცისამათჴს 706; კაცისათაჲ 623; კაცთამამან 629; კაცთამანო 630; (ნეშტა) კაცთამან 599; (ნეშტა) კაცთა (მოთხ.) 599, 602; (ნეშტა) კაცთასა (მოთხ.) 600; (ძეო) კაცთა (მიც.) 605; კაცთა მათგან (მოჴმ.) 274
 კაცად-კაციადი 528, 529
 კაცთ-მოჴუარისაგან 112
 კაცის-ფერი 160
 კახეთით 231, 726; კახეთა 17, 410
 კელისაგან, კელისასა 58
 კეთილი 427, 428; კეთილის (გულმან-უფჴუა) 178; კეთილად 743
 კეთილის-მოჴმელი 168
 კეთროვანი 434
 კეისარ (მოთხ.) 83
 კელობით (არა დასცხრებით) 250
 კერპით და კერპთ-მსახურად (სახელ-სდებდა) 248
 კერძო 467
 კეცის-ჴური 154
 კიბეები 94; კიბისად 592
 კიდიტგან 214
 კილის-კიდე 197
 კილობანსა, კილობნად 738; კილობნით 724
 კითხვის (უნდა) 176
 კირით-ხურთა 255, 728
 კისრით 233
 კიცუი 122; კიცვ, კიცუსა 124
 კლდეგზა 94
 კლდის-პირი 154
 კლდოვანი 435
 კლვადი 756
 კლიტეზ 94
 კობლითა, კობლუბი, კობლუბითა 54
 კოზმან-დამიანეთასა 390
 კონონენი 388
 კოტრისა 64
 კრავისათანი 629
 კრებული 316; კრებულთა მისთადთურთ 276
 კჴკჴრის-სახეზ 92
 კჴრიაკითი, კჴრიაკედ 726 (ნ. კ. კუირიესა).
 კჴრეილჴსონი 18

კუალ-დგინება 137
 კუამლის-ფერი 160
 კუერცხის-გული 154
 კუვი 120
 კუირიფსა 698
 (ნაშობთა მიმართ) კუროთასა (ნათ.) 606
 კუროთას-თავი 154, 717
 კურთხევის (უნდა, ენების) 176, 178; კურთხევი-
 სად 591
 კუტალითა 104
 კუხეთით 231, 726
 კხოვთა 410

ლ

ლაგრას 145; ლაგრასა, ლაგრაღ 738
 ლაგნები საესეები 312
 ლაქუაჲ, ლაქვსა, ლაქვსაჲ, ლაქვსასა, ლაქუანი
 130
 ლამაჴ 658
 ლამპრისა 51
 ლანძვ, ლანძესა 124
 ლაქისლ 412; ლაქისლმდე 413
 ლაშქრისა 51; ლაშქრისილ 591
 ლახურებიოთა, ლახურებალ 51
 ლახურის-პირი 154
 ლახურისანი 436
 ლეკუ, ლეკუთა-124
 ლელოვანი 435
 ლელვ, ლელუსა, ლელვსაგან 124
 ლელვს-კუერი 154
 ლერწმის, ლერწმითა 57
 ლერწმოვანი 435
 ლომის-ლეკვ 154
 ლომის-ფერი 160
 ლოცვასა 698
 ლურჯის-ფერი 160
 ლუსკუმისა 695
 ლხინებისად 591

მ

მაგრიოთა 51; მაგრიოლ 17, 463
 მაგრიოლ-მოისარი 463, 754
 მაღაიმელთაჲსა 629
 (კელთაგან) მაგნებულთასა (ნათ.) 606
 (კელთა მტერთა) მათთაჲსა (მიც.), (კელთა მაჭი-
 რებელთა) მათთაჲსა (მიც.), კელთა წარმტყუ-
 ენველთა) მათთაჲსა (მიც.) 604
 მაკრინაიდურთ 378
 (მარჯულებსა) მალაკებსა 312

მალიად, მალიადი 463
 მალე-მსრბოლი, მალიად-მსრბოლი 463, 754
 მაპით, მაპეზითგან 207
 მაპათ-მავლობა 163
 მაპათ-მავლობა 163
 მაპათ-მთავარი 163
 მაპალად 72; მაპალად 54, 72
 მაპაო ჩუენოლ 18, 19
 მაპაიხლისობით 251
 (ღელიერ-)მაპიერი 432
 მაპის-მოყუარე 165
 მაპონაჲსა 105
 მაშფლისაჲ 54
 მანაეზალ 104
 მანანაჲსა, მანანაჲთა 105
 მანვე (წარმოუძღლა) 684
 მანგლები 75
 მანდათ 210
 (წელითა) მანკიერი, მანკიერება 431
 მანქნის-საბელი 113, 154; მანქნის-საბელი 113
 მართლისა, მართლისაჲ 54; (ბაგეთა) მართალ-
 თამან 599; მართალთასა (ვიტყვ) 618
 მართლ 656
 მართლიად 464
 მართვს-მოყუარე 131, 165
 მართუენი 131
 მარიამითურთ 377; მარიამეთა 386
 მარტოდმოყუარებით 251, 728
 მარტურიაჲსანი 105
 მარლვ 124
 მარჩბივი 467
 მარტუალ (მლოვს), (მლოვს-)-მარტუალ 124, 154
 მარტენით 210
 მარტენითი 730
 მარტენით-კერძო 258
 მარხვასა 698, 699; მარხვისა (გუწალოდმეცა) 178
 მარხვის-მოყუარე 165
 მარჯუე, მარჯუელ 131; მარჯულები 94; მარ-
 ჯუეებსა მალაკებსა 131, 312
 მარჯუენება 107; მარჯუენით 210
 მარჯუენითი 730
 მარჯუენით-კერძო 258
 მარტყიერი 431
 მაქუსიერება 434
 მაღლის, მაღლით 54; მაღლით გამო 724; მაღ-
 ლები ზღუდები 312
 მაღნარისათა 629
 მაყულოვანით გამო 724
 მაჩვ 124
 მაქოურით (მაღოდეს) 246

- მაცხოვარ (წოდ.) 74; მაცხოვრისა, მაცხოვრად 53; მაცხოვრისად 591
 მახლობელი ეგე ჩემი (წოდ.) 80
 მახლობელად დაბასი, ტაძრისა, წყაროებისა, ეკლესიასა, საღვთისა 691; მახლობელად ქუთაისი, წყაროებისა, ტაძრისა 691
 მახვლოსანი 436; მახვლოსანთა 69; მახვლოსნები 56; 436
 მბრძოლ კელმწიფებისა 691
 მგბრისა 51
 მგლისა 58
 მგზავრ 655, 656
 მდაბლისა, მდაბლითა 54
 მღვთმარეები 94, 312; მღვთმარებისა 92
 მღვთარისა 69; მღვთვრად 51
 მღვთოს-მძოვარი 169
 მდიდარი 428; მდიდრისა 51; მდიდრისაჲსა 706
 (მეჰმან იგი) მდინარე 734; მდინარები 91
 მდინარის-ქიდე 154
 მღოვს-მარტული 124, 154
 მღუმრისა, მღუმართა 51; მღუმრად, მღუმრითი 463
 მეათე (== მეათელი) 485
 მებრად 464
 მეგობარ 646; მეგობრისა 51
 მეგვრტელთაჲსანი 629
 მეღვრისა 51
 მეზოვესაჲს 99
 მეგრასისე 483
 მეეშუსეო 562
 მეზურე 107
 მეინაჲ 424
 მეისრები 92
 მექვე 424
 მეპრუშე 109
 მეშტილე 424
 მენავეთ-მოძღუარი 164
 მენესტესა 131
 მეორესაჲს, მეორეთი 99; მეორედ 741; მეორეო 562
 მეოცდაათე 482; მეოცდაათესა და მეორესა 472, 482
 მეოცდაერთე 482
 მეოცდა მეათეჲსმეტე 482
 მეოზ მოტევისა, წყალბასა 692
 მეზურეთ-მოძღუარი 164
 მგრე 480
 მესამედ 741
 მესამელი 485
 მესამეზობილეთ-მოძღუარი 163
 მესამეზობილეთ-მოძღუარი 164
 მეტავეს მღვთმარეობა 98
 მეუფე 109; მეუფეა 107; მეუფისად 591; მიმე-უფისამდე 337, 713
 მეფისებისა 92
 მეფისეთ-მოძღუარი 163
 მეფე (წოდ.) 84, 85; მეფე (სახ.) 107; მეფეა 107; მეფისამდე 338, 712; მეფისაჲსა 625; მეფეთამდე 277, 608
 მეფეთ-მეფე 198
 მეეს 62, 147
 მეესელი 743; მეესელიად 62, 743; მეესელია 41
 მეშურლუმან 65
 მეცნიერი 432; მეცნიერი შჯელსა 692
 მეძვისა 57
 მეწამულის-ფერი 160
 მეზუთ (== მეზუთელი) 485
 მზარაულთ-მოძღუარი 164
 მზარაულთ-მოძღუარი 164
 მზის-თელი 154, 705
 მზის-ქალაქი 155
 მთას 145; მთისაჲს, მთითაჲს 714; მთით გარ-ლაშო 212; მთით კერძო 346, 726; მთად 736; მთათ 112; მთად კერძო 740; მთადმდე 278; (თავთა) მთათა (მიც.) 605
 მთავრად 51; (ყრმათა მთ) მთავართაჲს 599
 მთავრობის (გინდეს, უნდეს) 176, 177
 მიღრეკილი ბორბრთა 692
 მიერითაჲს 725
 მილიონი 466
 მიმდე 657
 მისაელეთ ზედა 388
 მისნისა 56
 მისელისა 699
 მისთანადურთ 353
 მისლვის (მნებაჲს, გეგულების) 177, 178; მისუ-ლის (უნებ) 177
 მიღებად კუართი 673
 მიცემად ხული 673
 მიწათა (მოქმ.) 272
 მიწის-ფერი 160, 705, 717
 მიწონისა 56
 მკლისა 54
 მკელობლისა, მკელობრები 58
 მკრდისა, მკრდისაჲს, მკრდადმდე 62
 მკლის-მკამელი 54
 მკოდვისა 64
 მკვრცხლ 655
 მკუთრ 654

- მკურის-კევი 155
 მკურნალი წყულსა 691
 (საბეგელსა მას) მოიბელთაჲსა 605
 მობერმე 456
 მობრტყე 457
 მოგრძე 457
 მოგვ, მოგო, მოგუნი 124
 მოგუთ-მოვარი 164
 მოვლდეკელი ბორატსა 692
 მოზე 457
 მოთეთრე 456
 მოთმინე ცემასა 692
 მოთხე 457
 მოთხეგბსა 94
 მოთვლებელა 42
 მოკლვის (უნდა) 176
 მოკრივესათვის 99
 მომკუთელი თმასა 691
 მომლოდებელი სიკეთესა 690
 მომზე 457
 მომკლდრისა 51
 მომრგვალე 456
 მომრტმე 456
 მომრტმე 455
 მომრტმე 457
 მომტრო 457
 მომწითლრე 456
 მონითურთ 268, 288 (= მონებით)
 მონადირესათვის 99
 მონასტრისა მისგან, მონასტრით 714
 მონაწილედან 99
 მომპოვნებელ გვრგვნსა 689; ...წიგნსაცა 690
 მორიგესათვის 99
 მორჩილ მსახურებასა 692; ...სიტყუასა 689
 მორცხვე, მორცხვესა 132
 მოსაე ძალსა 691
 მოსტურთ 354, 378; მოსეთურთ 378
 მოსიკუდიდი 756
 მოსლვისათჲსა 630
 მოსპეტაე 456
 მოსწრაფე გაჩუტრნებასა 691
 მომატყუებელი სიმყარაღესა 691
 მოლუწისა, მოლუწად 115
 მოლმრთე 457
 მოყვითანო 457
 მოყმები 95
 მოყვთანე 456
 მოყუარედ 31; მოყუარე მორჩილობასა 691
 მოყუხისა, მოყუსად, მოყუსებითურთ 58; მოყუ-
 სითურთ 289 (= ამხანაგებითურთ); მოყუას-
 თა მისთამთურთ 353
 მომცემელი შადლსა 690
 მოძიებად 751
 მოძმები 96
 მოძულე განსტენებასა 691
 მოძლუარ (წოდ.) 75, 757; მოძლურისა 52
 მოწაბლე 456, 457
 მოწამებ, მოწამები, მოწამებისა 91
 მოწფისა, მოწფისაჲ, მოწფითურთ 113; მოწფი-
 თურთ 287 (= მოწაფეებითურთ); მოწაფით-
 თურთ 354
 მოწვენადი 756
 მოწითანე 457
 მოწითლე 457
 მოწლო 457 -
 მოწფის-მოწაფე, მოწაფის-მოწაფე 113, 155
 მოწყალე 82
 მოხარულ სიკუდილსა 692
 მოხუცებულთურთ 288 (მრ.-ის მნიშვნ.); მოხუ-
 ცებულსად 591
 მოკმელე 457
 მოსაქსენებელად სელსა 692; მოსაქსენებელად
 746
 მოჯირითესაგან 100
 მპარვისა 57
 მრავალი 563; მრავლისა, მრავლით 54; მრავლე-
 ბითა მოყუსებითა 312
 მრგულიად 463
 მრგულიად-დასაწვეელი 463, 754
 მრთაწლე; მრთაწლად 101
 (თუილთა) მრთაწლად 599
 (ნუ) იმრთაწლად 110
 მრთაწლად 248
 მრჩობლ 658; მრჩობლი 467
 მრწამსი 19
 მსახურნი შჯულსა 692
 მსგავსად-მსგავსადი 745
 მსთუად, მსთუასა 130; მსთუად 130, 741
 მსტორად 51
 მტერ 646; მტერისაჲ, მტერად 29
 მტუერისა, მტუერად 29
 მტილსა, მტილად 738
 მტკაველითა 58
 მტკივნისა 56
 მტკივრითა 51
 მტყუვრად 52
 მუნით 210
 მუცელსა, მუცლად 737; მუცლისა 58; მუცლით-
 გან 211
 მუცლად-ღება 752, 753

მუცლით-მეზღაპრე 259; 728
 მუქლითგან 211
 მუქლის-თავი 155
 მფრინველთათგან 276
 მღლეი ეგე დიდი (წოდ.) 80; მღლეისა,
 მღლეისაგან, მღლეისაჲ 30; მღლეისა
 (ვიტყუ) 618
 მღლეით-მთავარი 164
 მღლეით-მოძღუარი 164
 მყინვარითა, მყინვარისაჲთა 72; მყინვრითა 52,
 72; მყინვრისანი 52
 მყის, მყისა შინა 61, 331
 მყოვარ უამ 650
 მყოვრთად 464
 მყურითა 52
 მშვიერი 432
 მშვდობის-მოქმედი 168
 მშვდობის-მოყუარე 165
 მშვდობის-საბელი 155
 მშვდლ-კაბარტები შემზადებულები 311
 მჩაგრავ ძალამ 558
 მჩუროთა 52; მჩუართა (მოქმ.) 273
 მჩხრეკლისათჳს, მჩხრეკლისაჲ 54
 მცენარეთაშდე 278
 მცირე 114; სენაყებზა მცირებზა 92, 311; მცი-
 რედ-მცირედ 745
 მცნების-მოყუარე 165
 მცურელები 55
 მცხეთად 736
 მძაფრითად, მძლავრითად 464
 მძიშებითა 92
 მძლავრ 655; მძლავრი 425
 (მჭექთა შეუვათა) მძუნეარეთაჲთა 599
 მძლურად 52
 მწიგნობრისა 22
 მწიგნობართ-მთავარი 164
 მწიგნობართ-მოძღუარი 164
 მწრადულ, მსწრადულ 654
 მწუანის-ფერი 160, 428
 მწუნოვანი 435
 მწუნოსანი 436
 მწურისა 52
 მწუხარებისად 591
 მწუხრისა 697; მწუხრად 741; მწუხრითი მწუხ-
 რად 726, 741
 მწყემს 285 (მრ.-ის გაგებით)
 მწყემსთ-მთავარი 164
 მხლისა 55
 მხედველ მატლსა 690
 მამილიბეული ჰემარიტსა 691

მტრითა, მტრადმდე 52; მტრითგან 724; მტართა-
 დთგან 275
 მკედრ 656
 მკედრებითა რჩეულებითა 310
 მკეკლისა 55; მკეკლად 69
 მკეცთ-ბუნება 163
 მხეცის-ბუნება 155
 მკიის-ფერი 160
 მკოვანი, მკოვანი 435; მკოვანისა 56

6

ნადირებად, ნადირობასა, ნადირობად, ინადი-
 რობნ 748; ნადიროვან 750
 ნაზარეველ 577
 ნაზარეთა 17, 410
 ნაზოგალი 485
 ნავით გამო 212, 724
 ნავთ-სადგური 163
 ნავის-უფალი 155
 ნავლისა, ნავლითა 58
 ნათელი 425; ნათელსა, ნათლად 58, 737; ნათ-
 ლისა 58; ნათლისად 591
 ნათლით-შემკული 258
 ნათლით-შემოსილი 258
 ნათლის-მამა 155
 ნათლის-ღება 140
 ნათლის-კემა 140
 ნათესავი (წოდ.) 79, 673 — 674, 757; ნათესავით
 265, 729; ნათესავად-ნათესავადმან 745; ნა-
 თესავთაჲთგან 276
 ნათესავ-ტომიერი 432
 ნაკლულეგანადი 755
 ნაკუერცხალითა 70; ნაკუერცხლითა 55
 ნაკუერცხლის-ფერი 161
 ნამწურისა 52
 ნანდილ 656
 ნანდულ 656
 ნაპრალებზო 303, 314
 ნასიზნდ 412
 ნასკვ 124
 ნატრენავისათაჲ 628
 ნაყოფიერი 432
 ნაშობიერი 432
 ნატრითა 52
 ნატრის-ფერი 161
 ნაძოვანი 124, 435
 ნაძვი 122; ნაძვ 124; ნაძვთად 594; ნაძვთადმდე
 278
 ნაწლევი(ურთ) 289 (= ნაწლევი)

ნახევარი 467
 ნეზ, ნეზუსი 124
 ნელიად 464; ნელიად-ნელიად 464, 745
 ნელსაცხებლითა, ნელსაცხებლისა 60; ნელსაცხებელთა (მოქმ.) 272
 ნერწყვსაგან 125
 ნერწყუაჲ, ნერწყუანი 130
 ნესტვ, ნესტვა, ნესტო, ნესტუნი 125; ნესტუ-ისა 122
 ნეტარ არიანი 19
 ნეძვ, ნეძუსა 125
 ნცხა 110
 ნიად 464
 ნიგუზისაჲ, ნიგუზისასა 64
 ნიგუზოვანსა 64
 ნიკოდემოსითურთ 377
 ნიორისა 31
 (საკვრეველსა) ნიშებსა 312; ნიშცხი 110
 ნიგნებრსა 698
 ნოეცს თანა (= ნოეცს თანა), ნოეცსნი (= ნოეცსნი) 108
 ნონისეთ 388
 ნუგეშინის-ცემის (უნდა, გნებაჲს) 176, 177
 ნურაჲ 543

ო

ობლისაჲ, ობლად 64
 ოთხმეოცი 470
 ოთხშაბათსა 698
 ოკონზერსა 698
 ოკეანეს ქარები 99
 ოპიზად 736
 ორმეოცი 470
 ორშაბათსა 698
 ოფლიერი 431
 ოქრეანი 435
 ოქროსად 591
 ოქროით-მოსილი 257
 ოქროს-შედელი 169, 705; ოქროს-შედელისა-თა 58
 ოქროს-ფერი 161, 717
 ოცდაათეული 479, 480
 ობუნისათა 56
 ოკრად 61

პ

პავლეეთნი 387
 პამფილიად კერძო 232

პაპსი, პაპინ, პაპისა, პაპას, პაპასა 105
 პარით-შემღერი 255, 728
 პატრისა 114
 პატივის-მოყუარება 166
 პატივის-ცემა 141
 პატივისანად, პატივოსნად 71; პატიოსანი 436
 პატრიარქ (წოდ.) 83
 პერელის-ფერი 161
 (წმიდაჲ) პეტრე განისუენა 684; პეტრევე 758
 პეტრე-პავლეთაჲ 390
 პეშუთა 125
 პილენძის-ფესლი 135
 პილენძის-მოქმედი 168
 პილომ-ძეალი 155
 პილომ-ძეალედი 155
 პირ (ათქს) 638
 პირად-პირადითა, პირად-პირადთაგან 745
 პირველად 741; პირველთავე შათ (მოქმ.) 276; პირველთაჲ 278
 პირმოქმედი (იჭურვებოდა, მისდევდა) 675, 676
 პირუტყვი 122; პირუტყვსაგან, პირუტყუთა 125
 პოვნიერი, სიტყუა-პოვნიერი 433
 (რტოთა შათ) პრატასა (მოთხ.) 601
 პურის-მთხოველი 169
 პურის-მტე 155; პურის-მტებთან 91
 პურის-რთული 169

ჟ

ჟამ 649, 650; ჟამსა 697; ჟამად 741; ჟამდმდე 742; ჟამად-ჟამად 741; ჟამითი ჟამად 224; 725, 741
 ჟამიერი 431

რ

რაჲ 513, 535; რად 513; რადთა (= რით) 512
 რადთა, რადთაგან 103
 რამსა, რამსათჲს, რამსაგან 103, 511
 რასკამს, რადკამს, რადკამს 147, 697
 რეკაჲ კარსა 693
 რვაჲ 466
 რიდებაჲ ნებასა 693
 რიქურაჲს 148
 რისხითი 730
 რიცხვ, რიცხვსაგან, რიცხუთ 125
 რკინისად 591
 რომელთა-შათ 361
 როჭიკის-მიმცემელი 170
 რტოთურთ 353 (= რტოთებთ)

რუნი 119; რუნი 120
 რუხს-თავი 155
 რქითამდე 277
 რქუმა: გარქუ შეგობარ, გრქუა მონა 641

ს

საბანეანი 391
 საბელითა 70; საბლითა, საბლისაჲ, საბლებითა 59
 საბერძნეთა 409
 საგზიად 55
 საგზებლად 59
 საღამო 208
 სადიდებელად 746; სადიდებელა 41
 საღუქველითურთ 288 (= საღუქველებით)
 საეზისკობოსს 145
 სავანეა 107; სავანესა 695
 სავარძელსა, სავარძელთა, სავარძელნი, სავარძ-
 ლითა, სავარძლები 67, 68
 სავაჭრის 145
 (ლაკნები) სავსეები 94
 საზღვარად 70; საზღვრისაგან, საზღვრით 52,
 713; საზღვართაგან (მოქმ.) 274
 სათაქუე 123, 132
 სათნოებათა (მოქმ.) 273
 სათნოების-მოყუარე 166
 სათხევლითა 59
 სათხევლობად 748
 საკარები, საკარეთაჲ 92
 საკაცებისა 91
 საკითხვისასა 57
 საკრებულო 424
 საკრეულთა მითგან (მოქმ.) 275
 საკუერთხეზი დიდ-დიდები 310
 საკუმეველთა (მოქმ.) 272
 საკურთხევისა, საკურთხეველად 59; საკურთხე-
 ველად 740; საკურთხეველა 17, 41
 სალათილგანი 391
 საღმრთიერი 432
 სალოცველად 746; სალოცველა 41
 საღებები 92; საღებები 94
 საღმრთელად 746
 სამამასახლისის 145
 სამამოს 145
 სამარე 424; სამარები, სამარებსა, სამარებისა
 90; სამარეები, სამარეებსა 94
 სამართალი 426; სამართალითა, სამართალები
 70; სამართლად 54
 სამართადათ კერძო 231

სამარობნით 713
 სამარხისა 695
 სამეოცი 470
 სამეფოს 145
 სამზარეულოს 145
 სამიზნედან 99
 სამკვდრებელისაღმდე 339
 სამნო 424
 სამოცილობით 377
 სამოთხეს 145, 694; სამოთხესა 695; სამოთხისა-
 მისგან, სამოთხით 714; სამოთხები 92; სა-
 მოთხეზ, სამოთხეზი 94
 სამოსელები 72; სამოსლისა 59; სამოსლითა 72;
 სამოსლად 59; სამოსლითა სვეტაქებითა 312,
 549; სამოსლები სვეტაქები 312
 სამოსლის-მრცხელი 170
 სამოცეული 479
 სამოძღვრებელად 747
 სამეშისაჲ 31
 სამღდელი 424
 სამშაბათისა 698
 სამშულოთა 55
 სამწყსო 424
 სამხრით 230, 232, 233, 724; სამხრით კერძო-
 726; სამხრად 741; სამხრადმდე 742
 სამხრით-კერძო 258
 სანახესა, სანახისაგან, სანახეთაგან, სანახებსა 93;
 სანთლად, სანთლებითა 59
 სანთლის-პირი 155
 საპყრობილეს 145, 695; საპყრობილესა 145,
 737, 738; საპყრობილედ 737, 739; საპყრო-
 ბილეს კარებს 99; საპყრობილეთა (მოქმ.)
 273
 სარეცელისაჲ 71; სარეცლად 59, 71
 სარკუმლით 59, 212, 724; სარკუმლებით 59, 207;
 სარკუმელთაგან (მოქმ.) 274; სარკუმელთამ-
 დის 278
 სარტყელები, სარტყლები 71; სარტყლითა, სარ-
 ტყლად 59
 სასარჩულეთი 99
 სასიკუდინეთა (მოქმ.) 97
 სასიზინდელან 99
 სასმენელთა ამათ (მოქმ.) 272
 სასუმელისა 72; სასუმლად 59, 72; სასუმლისასა
 59
 სასუმლის-მოყუარე 165
 სასუმეველისა 72; სასუმეველად 71; სასუმევე-
 ლად 59
 სასყიდლისა 59
 სასყიდლითა 730

- სასყიდლით-დადგინება, სასყიდლით-მოდგინე 256; სასყიდლით დადგინებული 59, 256, 728
- სასჯელი 747, 749
- სატანამას, სატანამასა 104
- საუნჯე 424; საუნჯეთა (ვით.) 277
- საფასე 424; საფასე 107; საფასეები 94
- საფასის-მოყუარე 166
- საფლავისაგან 215; საფლავისაგან 706
- საფრტე 424
- საფუძველითა, საფუძველადმდე 30
- საფუძველსად 59
- საქალაქიდან 99
- საქებელად 746
- საქმე 107, 109; საქმის (უნდეს) 177
- საქმის-მამულებელი 170
- საქმროსად 146, 698
- საქონდაქრები 92
- საქორწინე 107
- საყდრისა 52; საყდართამდე 278
- საყოფელისა, საყოფელად 70; საყოფლისა, საყოფლად 59
- (გმათაგან) საყვრთასა (ნათ.) 606
- საყურეს თამაშმა 99; საყურები 93
- საშუებლითა, საშუებლისაგან 60
- საშუენებელად 747
- საბებელისა 60
- საბეზვრისა, მისაბეზვრადმდე 53; საბეზვრითამდე 278; საბეზვრითადმდე 279
- საბეზვრებელად 747
- საბაგელი 426
- საბოვრისაგან 52
- საწამებელად 747
- საწერტელები, საწერტელები 71
- საწუნებლისაგან, საწუნებლისანი 60; საწუნებლისათა 629
- საწრტელი 22
- საწუნებელით კერძო 232, 346
- საჭმლად, საჭმლისა, საჭმლითა 60
- საჭურის 284 (= საჭურისები)
1. სახე (= дом) სახესა 39; სახედ 17, 39, 40, 747
2. სახე (дом, двор): სახეები 92; სახეები 94
1. სახელი (= дом): სახელი, სახელსა, სახელი-საგან 39
2. სახელი (имя): სახელით 247, 264, 728
- სახელის-დება: სახელ-სდებთ პოსილიანად, სახელ-სდებთ სახლისა მათრებელად, სახელ-სდებთ ქრისტიანად, სახელ-სდებთ შორეთ-ნალად, მკედრად, სახელ-სდებთ მდელით-მოძღვრად, სახელის-დებად ღმრთად 733; კერპით სახელ-სდებთა 727; სახელის-დება 140
- სახელთაგანად 70; სახელთაგანად 56
- სახიერ (წოდ.) 76, 77; სახიერი 432; სახიერი 433
- * სახილი: სახილ 17, 40, 736
- სახილვისათვის 57
- სახის-მოქმედი 168
- სახლსა, სახლად 40, 737; სახლად-სახლად 736; სახლშით 234; ფართობი სახლები 312; სახლებსა თლილებსა 310
- სახლის-წული 155
- სახუველითა 60
- საქედარისა 70; საქედარისაგან, საქედრებითა 52
- საქმარად 70, 72; საქმრისა 72; საქმრისათვის 52; საქმრითა 53; საქმრად 52, 72
- საქორცები 92
- საქსენებელად 747
- საქსენებელთ-მოძღვარი 164
- საქსრად 53
- სელომდ 412
- სენაქებსა მცირებსა 92, 311; სენაკით სენაკად 725, 736
- სესების (უნდეს, ენებოს) 177, 178
- სერტეფიანი 433 — 434
- სეტყუა 130, 131
- სეფის-კუერი 155
- სთელისა, სთელისათა 60
- სთელით კერძო 233
- სიავისათა 629
- სიბრძნის-მოქმედი 168
- სიბრძნის-მოყუარე 166; სიბრძნის-მოყუარეები 94
- სიგლახის-მოყუარე 166
- სიღონ (წოდ.) 415; სიღონდმდე 413
- სივნიეთა 409
- სივრცე (= სივრცე) 108
- სიზმარისა 70; სიზმრითა 53
- სიკუდილი, სიკუდილმდე 37; სიკუდილით 229; სიკუდილით მოკუდილ 726; სიკუდილდ კერძო 228; სიკუდილისად 592
- სიპართლისად 591
- სიპარჯე 132
- სიმაღლე 107; სიმაღლე (= სიმაღლე) 108; სიმაღლეთა (ვით.) 276
- სიმონითურთ 377
- სიმარავე 316
- სიმძლავრებითა 92

სინამდვილედან 100
 სინანულის (უნებ) 177
 სისხლის-მოყვარე 156
 სისხლის-მჭამელი 170
 სისხლის-ფერი 161
 სიონ (წოდ.) 415; სიონით კერძო 232; სიონი 416
 სიტყვა-გება 141; სიტყვა-გებასა 698
 სიტყვა-მოქმედი 168
 სიტყვად, სიტყვას, სიტყვით 131; სიტყვასაზე
 338; სიტყვისა 698; სიტყვად 751
 სიტყვა-პოეზიური 433
 სიქალუღის-მოყვარე 166
 სიცილ 38
 სიცოცხლით კერძო 228
 სიკრუვეთა მათგან (მოკ.) 275; სიკრუვისა-
 თა 629
 სიკვებ (— სიკვებ) 108
 სიწმიდე 107
 სიწმიდის-მოყვარე 166
 სეკთიანთ კერძო 233
 სიღვის (მნება) 177
 სმენის (უნდა, უნდეს, გინებს) 176, 177, 719;
 სმენად 749
 სმენის-მოყვარე 166
 სოფელით 233
 სოფლიანისთა 632
 სომხთა 410
 სოფლისა, სოფლით, სოფლებსა 60; სოფლითა
 სოფლად 725; სოფელშით 234; სოფლებნი-
 ცი, სოფლებთა 314; (ყოველთაგან) სოფელთა
 (მოკ.) 274; სოფლებითურთ 354; სოფლი-
 სასა 706; სოფლისათა 629; სოფელთა-
 ასა 629; სოფლებსანი 632; სოფლებსი-
 თანი 622, 631, 632
 სოფლის-მოყვარე 166
 (მეფეთაზე) სპარსთა 608; სპარსთასა 629
 სპარსეთა 409
 სპასილად 53
 (სამოსლითა) სპეტაკებითა 312, 549
 სპეტაკის-ფერი 161
 სრულების (გნება) 177
 სრულიად 464
 სტამბებისა 56
 სტეფანეთურთ 378
 სტომაქით საღმრთო 266, 729
 სტუმრად 53
 სტუმრის-მოყვარე 166
 სუბუქი 114
 სუდარითა 71; სუდარითა 53, 71
 სუფრის-თავი 156

სული 680; ირაწმილად (წოდ.) 79, 674, 757; სუ-
 ლები ირაწმილები 311
 სულთ-თქუმა 143
 სულიერადი 755
 სულწლებსად 591
 სუმის (ირა, უნდა) 176, 751
 სუმურგანი 435
 სურდმდე 413
 სპალისაგან 70; სძლისა 55
 სძის-ფერი 161
 სწავლასა 698; სწავლის (მნება, გნება, გმუ-
 ლებობა) 177, 178, 719; სწავლად 749
 სწავლის-მოყვარე 166
 სწავლულ დაბადებასა 692
 სწრაფითი 730
 სხამიანი 435
 სხვაგვარ 658
 სხუა 533, 571; სხუა, სხუასა, სხუას, სხუთ 131
 სჯად ნ. შჯად

ტ

ტალავრები 53
 ტაპაკად, ტაპაკად 739
 ტაპარს 146; ტაპარსა 695, 737; ტაპარსა 53;
 ტაპარსა მისგან 713; ტაპარსი 53, 713; ტა-
 რად 53, 736, 737; ტაპარები მადლები 310;
 ტაპარები დიდ-დიდები 311; ბრწყინვალეობა
 ტაპარები 312
 ტბის-უფროსნი 156
 ტეგნისა 56
 ტირილ 37
 ტბიად, ტბიადი 463, 744
 ტომით 265, 729; ტომად-ტომად 745
 ტრფილ შჯელსა 692
 ტვნიქანი 435
 ტვრთოსანი 436
 ტვრის (წოდ.) 415; ტვრისად 412
 ტვრად 463, 744
 ტვრისა 411
 ტვრის-მოქმედი 168
 ტვით 724
 ტყუე 107; ტყუე, ტყუე, ტყუეთა 132

უ

უადვილ 444; უადვილეს 445
 უაზნურეს 451
 უამე 444
 უარე 444
 უაღრეს 447

- უაწ 444
 უბნისაჲ, უბნებაჲ, 56; უბნებთაჲნი 314
 უბნის-კარი 156
 უბოროტეს წელულეზისა 446, 700
 უბრძნეს 448
 უბრწყინვალესა 448, 449
 უგანცხადებულესად 450
 უგრილეს 446
 უგრძნობელად 744
 უგულუბელს-ყოფა 142
 უგულისხმის-პყოფელეს 451
 უგულს-მოღვინე 444
 (ბაგეთა) უგუნტრთა (მოთხ.) 601
 უგუნტრებისად 591
 უღაბნოს 146; 694; უღაბნოსი, უღაბნოდ 737, 738; უღაბნოთ 724; უღაბნოსისაგან, უღაბნოთ 714; უღაბნოსისად 591; უღაბნოსისათანო 630
 უღაბნოსს-პოყუარე 166
 უღარეს საშინელეზისა 700; უღარეს 447; უღარესი 449
 უღბად, უღბისა 62
 უღიდებულეს 450
 უღუბჭირესი 449, 451
 უეკრადი 34
 უვარის-ყოფა 718
 უველურეს 450
 უხესენელესი 449
 უხეშთეს 446
 უკადნიერისად 449
 უკეთესი 451
 უკელურადია 743
 უკუანა 444
 უკუანასკნელთაგან (მოკმ.) 274, 550
 უღობიერეთა 410
 უმართლეს 444
 უმარჯუ 125; უმარჯუე 444, 445; უმარჯუელსად 451
 უმასლობელეს 448, 450
 უმახვლეს 446
 უმაგბერიოთა 51
 უმედგერესი 449
 უმეტე 444; უმეტეს 447
 უმეტარ ღიღისა და კინისა 692
 უმეტეოელეს, უმეტეოელესი 446, 448, 449, 450
 უმოღონე 444
 უმოწყონესი 451
 უმოწყრადეს 446
 უმრავლეს 447
 უმრისკანეს 451
 უმრწამსი, უმრწამსი, უმრწამსიან 452
 უმრწამე 444; უმრწამსი, უმრწამსიან, უმრწამსიან 451
 უმსია 444, 448
 უმშვლეს 450
 უმცრო 444; უმცირეს 445; უმცროსს მესამედსა ნაწილსა 700
 უმძიმე 444
 უმძვინვარეს 450
 უმწარეს 446
 უმწინკულებანეს 451
 უმწუხარეს 451
 უმჯობე 444; ხუმჯობეს 109; უმჯობეს საცხოვარსა 700
 უნათლეს 444, 446; უნათლეს 446
 უნარჩევესი 449
 უნები (= ჰუნებია), უნებით (= ჰუნებებით) 95
 უნებელად 714
 უპოვებით 251, 728
 ურთიერთის 525
 ურცხუ, ურცხუთაგან 125
 ურმის-თელი 156, 705, 717; ურმის-თელისაგან, ურმის-თელითა 30, 61
 ურჩელეს 448
 უსაკრველესად 451
 უსარგებლეს 445
 უსარწმუნოეს 451
 უსასყიდლოდ, უსასყიდლოდია 743
 უსაწყადლეს 450
 უსაწყალობელეს 450; უსაწყალობელეს 446
 უსახნიერესი 451
 უსაჰმარესად 451
 უსიტუ 125
 უსუბუქე 444, 445
 უსულგრძელეს 450
 უსულმცირეს 451; უსულმცირესი 449
 უტკობას 446
 უტკილეს 450
 უტყვ, უტყუ, უტყუთა 125
 უუბადრუეს 452; უუბადრუესი 448
 უუგუნურეს 448, 452; უუგუნურეს 452
 უუშუერეს 446, 452
 უუძლურესი 452
 უუქმარეს 452
 უფალ შაფათისა 692; უფლისად 592; უფლისა, უფლით 55; უფლით (ეტყვს მას) 248; უფლისადა 710; უფლისათაჲსა 630
 უფლის-პოყუარე 166
 უფლის-კირე 156
 უფატრესა 449

უფრო 444, 450
 უფსკრულია 632; უფსკრულია (მოქმ.) 273
 უფუფუნეულსა 451
 უჭეუბის 447, 451
 უჭეუბის 448
 უღლისა 60
 (გზათა) უღმრთოთა (მოთხ.) 600
 უღუნებელად 744
 უშეგინებულეს 451
 უშეურაცხეს 451
 უშეუძრველესი 450
 უშინაგანს 451; უშინაგანსსა 449
 უშურითა 61
 უცბისა, უცბად 63
 უცხო-თესლამდე 277; უცხო-თესლამასანი 629
 უძლიერეს 448
 უძრავ 444, 450; უძრავს 446
 უწინ 444
 უწინა 444
 უპეშარიტერე 444; უპეშარიტესადრე 449
 უზუ, უზუად 125
 უპელენეს 451
 უპარად 70; უპარისა, უპარად 53
 (მკედართავან) უპორცოთასა (ნათ.) 606

ფ

ფარისცველთასა (ვიტუვ) 618
 ფაროსანი 436
 ფასიერი 431; ფასიერი 433
 ფაზონიერი 433
 ფერად-ფერადსა 745
 ფერტ (ახგენ) 638; ფერტი 233; ფერტიგან 724;
 ფერტილურთ 289 (= ფეხებით); ფერტამდე
 278; ფერტამდე 279; ფერტამდე 275
 ფესვ, ფესუსა, ფესვსა, ფესუები 126
 ფეტვ 126
 ფეტვს-მარტული 126, 156
 ფიციკაით კერძო 231
 ფიციკიანი 435
 ფიცილი 55
 ფიცი 126
 ფიცრით, ფიცრები 53
 ფიცხელისა 70; ფიცხელითა 70, 72; ფიცხელად
 70; ფიცხლისა, 60, 72; ფიცხლითა, ფიცხ-
 ლად 60
 ფიჭუთა, ფიჭუსა, ფიჭუნი 126
 ფრთებ 92; ფრთები, ფრთები 94
 ფურცლოვანი 434
 ფურტისა 53

ფუშნიერი 433
 ფუცხსა, ფუცხუთა, ფუცხუები 126; ფუცხუ-
 ითა 122

ქ

ქათმის-ყივილს 148; ქათმის-ყივილმდე, ქათმის
 ყივილამდე 37
 ქალითურთ 354
 (ძეთა) ქალთა (მოთხ.) 601
 ქალაქისაგან, ქალაქით 714; ქალაქით კერძო 346;
 ქალაქად-ქალაქად 736; ქალაქითი ქალაქად
 218; 725, 736; ქალაქამდე 277; ქალაქთა
 მამამდე 278; ქალაქებთა 314; ქალაქისათა 624
 ქალწულუბასა 698
 ქანაზით კერძო 231
 ქართლ 17, 412, 414, 736
 ქების-მოყუთი 166
 ქელობით 230
 ქველის-მეტყუელუბის (გნებაგს) 177
 ქველის-მოქმედ (წოდ.) 77; ქველის-მოქმედი 168
 ქვით-ყირი 255, 728
 ქვით-ხურობა 255
 ქვის-მედეგი 170
 ქმარ 638; ქმრისა 53
 ქმნა (შექმნა); შეიქმნა სავაჰროდ, შექმნა მამა-
 კაცად და ღვთაყვად, ქმნა დასაზამად, შე-
 ქმნეს წიგნად, ყრმად შეიქმნენ, მონას-
 ტრად იქმნა, იქმნა სიძელ, ხელ იქმნა, სიხი-
 რულად გექმნეს 733; შექმნა იგი მდინარე,
 შექმნა ზღულად 734
 ქმრიელი 432
 ქმრის-ცოლი 156
 ქონის-სახენი 56
 ქორები ფართოები 310
 ქორაზინ (წოდ.) 415
 ქორწილ 37
 ქორწინების (მინდა) 176, 719
 ქრისტე 382; ქრისტეან, ქრისტესა, ქრისტესს,
 ქრისტესსთვს, ქრისტესთვრთ, ქრისტედ 378,
 379, 381; ქრისტესისა, ქრისტესითა, ქრის-
 ტესისათა 632
 ქრისტეანეთად 710; ქრისტეანეთამა 629
 ქრისტეანებით 251, 728
 ქსნი 416
 ქუაბსა, ქუაბად 738; ქუაბებდ მამართ 740
 ქუესენეს 146, 694
 ქუეყანისაგან, ქუეყანით, ქუეყანად 31, 112;
 ქუეყანასა, ქუეყანად 737; ქუეყანა იგი იუ-

ღამისი (წოდ.) 79, 673; ქუეყანისამდე 337;
ქუეყანისათა 628; ქუეყანისათანი 629
ქუეყანით-მკობელი 259
ქუეყანის-მოქმედი 168
ქუერქმთ-მოძღუარი 164, 718

ლ

ლაშე 651; ლამეც (= ლამც) 108; ლამეზში, ლა-
შეზადა 96; ლამედ-ლამედ 741
ლაშის-თევსა 698
ლაწუსა, ლაწუსთა 126
ლეღე 107; ლეღესა 91
ლელოვანი 435
ღირსი ჯუარსა 692
ღმრთისა, ღმრთით, ღმრთად 63; ღმერთი ეგე
წარმართთა (წოდ.) 80; ღმრთისაჲსაჲ 625,
632; ღმრთისად 591, 592; ღმრთისაჲსა 706;
ღმრთისანი 629, 632
ღმრთით-ქმნული 257
ღმრთით-შემოსილი 257
ღმრთით-შცნებული 257
ღმრთის-მოყუარე 166
ღმრთის-მსახურებით 730
ღრმიად 464
ღრუბლისაჲ 60; ღრუბლით გამო 60, 724; ღრუ-
ბელთა (მოქმ.) 273; ღრუბელთამდე 278
ღრუდისაჲ 618
ღვნითა, ღვნიასა 120; ღვნითა (მოქმ.) 272
ღვნის-მნე 156
ღვნის-მსუველი 120
ღვნის-ფერი 161
ღვრდლოვანი 434
ღვძლის-ყური 156
ღუაწოდ 38
ღუაწლით-შემოსილი 257

ყ

ყველის-ციხე 156
ყველი 531, 570; ყოვლისაგან, ყოვლით, ყოვე-
ლად 60; ყოვლით კერძო 213; ყოვლად, ყოვე-
ლად 570; ყოველნი იგი კაცები, ყოველ-
ნივე მამები 313; ყოველთამდე 278; ყოვე-
ლითურთ 354
ყორნისაჲ 56
ყოფა: ძედ ყო, ჰყავთ ქუბად, გყო მამად, ვიყო
ღმრთად, იყო სიავად, იყვნეთ ერად, კორ-
ცად 733; ვიყოფიეს თქვენ (იგი) ქუბა (ავა-

ზაკთა) 643; ყოფის (უნდეს, გნებავს) 177,
178; ყოვლამდე 742
ყრმეებისა 95
ყვრილ 37
ყურ გაღგან 477; ყურ ასხენ 638
ყურად-ღება, ყურად-ხუმა 752
ყურიმლის-ცემასა, ყურიმლის-ცემად 55
ყურის-ძირი 156
ყურცისა 98
ყურძნისაჲ 61
ყურძნის-ჭრელოვა 156

შ

შაბათსა 697, 698; შაბათამდე 742
შაბათის-გზა 156
შავადა 35
შატბერლო 416
შაშე 126
შებორკილებად იგი 673
შეგესმინთა 18
შეკრულები ვეცხლი 313
შემასმენლობითი (Prädikativ) 25
შემატებელ დიდებასა 690
შემსგავსებულა 41
შეააკრებლით, შესაკრებლისაჲ 60
შესაკრებელთ-მთავარი 164
შესლვასა 698; შესლვის (უნდა) 176, 751
შეტყუილ 38
შექმნა ნ. ქმნა.
შეცვალებადი 756
შეძინების (უნ) 178
შეძლებელ კსნასა 690
შემწირველად მსხუერპლსა 690
შეწუხების (უნდა) 176
შეწყნარების (გნებავს) 177
შვილ 285, 638; შვილით, შვილითურთ 288 (= შვილებით)
შვილიერი 432
შვილის-მოყუარე 166
შვილის-შვილი 156
შცნ(თა), შცნნი 110
შცვიდა, შცსრულ იყო 110
შცტრაცხ-ყვეს 110
შცმეყუარა 110
შცსაძლებელ 110
შციწყნარებს, შცგიწყნარენ 110
შინის-შიგანი 197
შინაით 209
შიშლისა 61

შობითგან 223; მშობელი ლოლსა 690; შობა-
ლისად 391
შობადი 756
შობიერი 432
შორით 210
შორის ერისა მის 322; შორის ვერძისა და ვა-
ცისა 323
შორს 144, 694
შრომითა 730
შრომის-მოყუარე 167
შრომისა, შრომითა 57
შვდი 466
შვდეული 479
შოვა-ღამესა 697
შუა-სამხარს 148
შუვა-ღამეს 147, 697
შუების (გვანდეს) 177
შუების-მოყუარე 165
შუენიერი 432; შუენიერი (წოდ.) 80
შურდულსა, შურდულითა, შურდულთაგან, შურ-
დლისადთა 65
შურდლის-ქვანი 65, 157
შფოთის-მოყუარე 165, 167
შჯალ 749
შჯულის-მისწავლელი 170
შჯულის-მდებელი 170
შჯულის-მეცნიერი 170
შჯულის-მოყუარე 167
შჯულის-მოდღარი 170

ჩ

ჩარადვანი 435
ჩაფები ახლები 311
(შესავალთა ზღუდბლთა) ჩემთაჲსა (მც.) 604
ჩორდ 412
ჩრდილოთ 724; ჩრდილოთ კერძო 229, 346,
726
ჩრდილოთ-კერძო 258
(მამით) ჩუენითურთ 354
ჩუენების (გინებს) 177
ჩუეულეზათავე (ვით.) 276
ჩუკნითა 61
ჩქარ 658
(სულთა ყრმათა) ჩჩვლთაჲსა (მითხ.) 601

ც

ცით 728; ცად მიმართ 740; ცათამდე 277; ცათა
მალალოთ 276; ცისათანი 629; ცათაჲსაჲ
624; ცათაჲსანი 629, 632
ცალად 34

ცალიერი 431
ცერც 126
ცეცხლის-ფერი 161
ცვალბა: ცვალბა ეკლესიად, სიხარულად
გარდისცვალე, ცუარად შეცვალეს, შეცვა-
ლეთ სიხარულად, იცვალეზის ძედ, სულად,
მამად, შეიცვალნეს ორბად და კუროდ, ოქ-
როდ და ეცხლად, იცვალის ანგელოზად,
კუროთხევად შემცვალესელი 732
ცილობის (უნდეს, უნდეს) 177, 178
ცისკარს 148, 697; ცისკრისა 53, 697; ცისკრად
31, 53, 741
ცისკიდე 157
ცის-სარტყელი 157
ცის-ფერი 161
ცისფეროვანი 435
ციცხუები 126
ციხები 91; ციხეთა მათგან (მოქმ.) 274
ციხის-თავი 157
ციხის-ციხე 197
ციშლოვანი 435
ცნობის (გინდეს, გვანებს, გნებაჲს) 176, 177, 719
ცოდვის (უნებ) 177; ცოდვითაჲსაჲ 629
ცოლ (ესხნენ) 284
ცოლიერი 432
ცოლის-და 157
ცომოვანი 435
ცოცხალ 657; ცოცხლითა 55
ცუდადი 755
ცხებათ 112
ცხედრისა, ცხედრითა, ცხედრად 53
(აღვრთამდის) ცხენთა (ვით.) 607
ცხენის-ფიფარი 157
ცხოვარ (არბან) 284; ცხოვრისაჲ 53; ცხოვრით-
(ურთ.) 288 (= ცხევრებით).
ცხოველს-მყოფელისამდე 339
ცხოვების (უნდეს, გნებაჲს, კელ-ეწიფების) 177,
178; ცხოვრებით სცხოვრედ 726

ძ

ძლით 55; ძალთაჲსაჲ 629
ძალათა 34
ძარღუ, ძარღუსა 126
ძარღუენი 435
ძაღლის-თავი 157
ძაღლის-მწერი 157
ძაღლის-ფერი 161
ძე 107, 638; ძეჲ 107; ძეც (= ძე) 108;
ძეო; ძეწი 109; ძით 288, ძითურთ 268, 288,

353 (== ძეგლით); ძეგბ, ძეგბსა, ძეგლით, ძეგ-
ბითურთ 94
ძეგლით-ხუროთაჲ 256
ძეგვ, ძეგუმან 127
ძირითგან 724
ძის-კოლი 157
ძლევიტ-შემოსილი 257, 728
ძლიერი 428
ძმათასა (იტყეს) 618
ძმადი 756
ძმის-მოყუარე 167
ძმის-კოლი 157
ძმის-წული 157
ძმურადი 34
ძნელოვანი 434
ძნად 463, 744; ძნადი 464
ძოწეულის-ფერი 161
ძუძულის-მტე 157
ძუძულის-შწოვარი 170
ძვრ-ძვრადისა, ძვრ-ძვრადით, ძვრ-ძვრადთა 745
ძვრის-მოყესნე 170
ძუღალი, ძუღალიძე 29; ძუღალიძე 278
ძუვი, ძუვისაჲ, ძუვნი 120
ძღუენად 70; ძღუენითა, ძღუენად 61
ძღუნის-მიმპყრობელი 171
ძღუნის-შემწირველი 171

წ

წადიერ წინამძღურობასა 692; წადიერად 432
წათოსანნი, წათოსნები 436
წამლისა, წამლად 55
წამება: წამებდა ძელ, ძელ ბწამა 733; წამების
(უნდა) 177
წამებადი 756
წამის-ყოფა 141
წამლვანი 435
წარბარვის (უნდა) 176
წარსლის (უნდა, გნებაეს, ანებაეს, ენება, მბუ-
ლებიდა) 176, 177, 178, 719
წარსლვადი 756
წარჩინებულთაჲთურთ 275, 353
წარწყმელით წარწყმდენ 240; წარწყმედად ყრმა-
სა მავას 751; წარწყმედელ სულსა 690;
წარწყმედისად 591
წასვლისას 699
1. წელ 650, 651; წელსა 697; წლის, წლითგან,
- წლადმდე 61; წლად-წლად 741; წლით
წლად 726, 741
2. წელთაძე 278

წელიწადისაჲ, წელიწადისასა 71; წელიწადისა,
წელიწადისასა 58; წელიწადით წელიწადად
741
წერად 750
წერაქუთითა 127
უწესნ უღმრთოებით 727
წიგნები სამეფოებზე 310; მიმოდაწარმულანე-
ბულები წიგნები 312
წიგნის-კითხვისა 698
წიგნის-ტყავი 157
წიღონისად 591
წიღნისა 57, 416
წინად 209
წინა-იმდგომ ბრძანებასა 691
წინამძღუარ 638; წინამძღუარად 52
წინაწარმეტყუელთა (მოქმ.) 274; წინაწარმეტყუ-
ელთასა (ვითყვ) 618; (ძეთა მათ) წინაწარ-
მეტყუელთასა (მოთხ.) 600
წინწილიაჲთა, წინწილისაჲ, წინწილითა 104
წმიდაჲ ეგე ღმრთისაჲ (წოდ.) 80; წმიდითურთ-
354
წმიდაჲ ღმერთთა 19
წოდება: ეწოდა კარ, ტარიგ, მწყემს, ლოდ-
საკიდურ, მარგალიტ, მარილ, ყუფილ, ანგე-
ლოზ, კაც, ღმერთ, ნათელ, ქუეყანა, მარ-
ცულა მღოვცს, მატლ, მზე სიმართლის 638;
უწოდა მოციქულ, სახარება 641; უწოდა
ნათლად, ძმად და ძელ და მოყესად; მიწად
და ნაცრად უწოდდა, ძაღლად და გრწყილად
და მატლად და საყუდრელად და შეურა-
ცხად უწოდდა; უწოდა კლდედ, სძლად და
ჭორკად; უწოდე ეკლესიად; შეილაჲ ეწო-
დე, იწოდე ძელ, კიდობნიდ; იწოდა მელაჲ;
გეწოდოს მოწამედ; წოდებულ დედად 733;
სახელით მიწოდა 246 — 247
მწოვარად ძურუსა 691
წრფელი 21, 22, 429
წრფელობით 21, 22, 23
წგმისათაჲ 628
წუერიტა 249; წუერები ვრძელები 312
წუთ 651
წულილადი 755
წუნობის (გისხ) 178
წუსწუთ 148, 697
წელისა, წელით, წელისასა 55
წყალობის-მოყუარე 167
წყლით-მავე 259
წყლით-მანკიერი 259
წყლით-რღუნაჲ 258 — 259, 728
წყლის-კიდე 157

წყლის-ფერი 161
წყაროს-თავი 137, 717
წყრთით 728
წყურელი 432

პ

პამით პამოს 241, 726; (პურისა) პამადმდე 742
პამალი 756; პამადისა (გულმან-უთქუა) 178
პაბუკითურთ 288 (= პაბუკებით); (ყრმებიურთ
და) პაბუკათა 275
პაბუკროვანი 435
პაჟუხალი 55
პეშარიტებით (უწოდს) 247
პერკერთა მითთა (მოქმ.) 273

ბ

ბაღა: პხადის უფლით, პხადით ღმრთით, მოძლუ-
რით, მამით, პხადიდეს მაცურით, ბერზე-
ბულით, კერპით 246, 727
ბაილ 38
ბანძთად 736
ბარ ნ. ვიხაროდენი.
ბარაზისაშდის 340
ბარისხი 453; ბარისხათაგან 275
ბატიერება 432
ბაჭუა, ბაჭუსა 131
ბცსა 109; ბისათა 628; ბეები, ბეებსა 94
ბვალისაშდე, ბვალისაშდე 339
ბვილის-დღე 158
ბილვის (უნდა, სწადიდა) 176, 178
ბილვის-მოყუარე 167
ბორშად-ბორშად 745
ბუასტაგის-მოყუარე 167
ბუთელი 479, 480
ბუთშაბათსა 698
ბუთშაბათ-მეცნიერება 256
ბუროთ-მოძლუარი 164
ბუცეს (წოდ.) 77, 78, 757; ბუცისა, ბუცად,
ბუციურთ, ბუცისმან, ბუცისთა 63

კ

კამლები ვანგლესილები 311
კამლის-საბელი 158
კეცნენი, კეცნებთა 314
კელ (ასხენ) 638; (შეკან) კელით და უტრკით
248, 727
კელით-ბორკილა 163

კელით-გდება 142
კელით-ღება 142
კელით-საქმარსა 699
კელით-მსახური 254
კელით-საქმარი 253, 728
კელით-საძიებელი 254
კელით-უჭმელი 253, 728
კელით-ქმნული 253, 728
კელით-წერილი 253, 728
კელმწიფებითურთ 92; კელმწიფეებსა 94
კელოვანი 435; კელოვანისა, კელოვან 57
კელოვანთ-მოძლუარი 164
კილის-კილი 197
კმელსა, კმელად 738
კმობა: უკმობენ ღვებით 248, 727; უკმო ვატ-
ბოტობით 248, 727; (კათმისა) კმობადმდე 742
კნარცესა 127
კნარცოვანი 434
კორც და ძუალ (არა ასხენ) 285; კორცის (გული-
უთქუმიდა), კორცისა (გული-მითქუმიდა)
178; კორცისა (განიზრახვენი) 618
კორცის-მკამელი 171
კოჭისასა 64, 618
კრმლად 55; კრმლები კდილები 55, 311
კსენებასა სახელსა 693
კურელებით 207

ჯ

ჯაბა, ჯაჭუთა 127; ჯაჭუთა 122
ჯაჭვს-მოქმელი 169
ჯერკულითა 55
ჯინჭვლისა 71; ჯინჭვლისა 61
(მდგომარეობი) ჯორები 94, 312
ჯოჯოხეთს 146, 694; ჯოჯოხეთით 233; ჯო-
ჯოხეთა, ჯოჯოხეთად 17, 410; ჯოჯოხე-
თისანი 629
ჯუარითა, ჯუარად, ჯუარისასა 30
ჯუარის-მკუმელი 171
ჯუარს-ცუმა 138; ჯუარ-ცუმა 749
ჯურდმულები აღმოკუთილები 310; ჯურდმუ-
ლისათა 629

პ

პამბავისა, პამბავითა 29
პასავისაშდე 339
პც 18
პინდოთა 410
პორლისა, პორლითა, პორლებსა 64

ჰორლის-პირი 158

ჰორლოსანი 436

ჰრამადი კერძი 232

ჰროშდ 412, 736

ჰუნეები, ჰუნეებსა, ჰუნეები 94; ჰუნები 91, 92; ჰუნებსა 91; ჰუნები 91, 92

ჰურიითი 594; (ხუცესთა) ჰურიითამან, (მსახურთა) ჰურიითამან 599; (მთავართა) ჰურიითასა (მოთხ.) 601; (მსახურთა მათ) ჰურიითა

(მოთხ.) 599, 602; (მთავართა) ჰურიითა

(მოთხ.) 602; (მღვდელთ-მოძღუართა მათ) ჰუ-

რიითა (მოთხ.) 602; (მღვდელთ-მოძღუართა და

მოხუცებულთა) ჰურიითა (მოთხ.) 603; მწიგ-

ნობართა და ფარისეველთა) ჰურიითა (მოთხ.)

603; ჰურიითამსანი, ჰურიითამსათა 629

ჰურიასტანდ, ჰურიასტანდ, ჰურიასტანდ 416;

ჰურიასტანისათა 628

ქველი ქართული ენის კათედრის წარმავი

(სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამოცემა)

დაიბეჭდა:

1. ასურელ მოღვაწერა ცხოვრების წიგნთა ძველი რედაქციები. ტექსტები გამოკვლევითა და ლექსიკონით გამოსცა ილია აბულაძემ. თბილისი. 1955, XXXII + 222 გვ.

ფასი 10 მან.

2. ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა. I. მორფოლოგია. თბილისი, 1955, 08 + 330 გვ.

ფასი 15 მან. და 6 შ.

3. ვეფხის-ტყაოსნის სიმფონია, შედგენილი ა. შანიძის ხელმძღვანელობით, მისივე წინასიტყვაობით და გამოკვლევით. თბილისი, 1956, 039 + 431 გვ.

ფასი 20 მან. 80 კაპ.

4. ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში. თბილისი, 1957, 028 + 784 გვ.

ფასი 35 მან. და 45 კაპ.

მზადება დასაბეჭდად:

სინას მთის მრავალთავი 864 წლისა.

ტექნიკური რედაქტორი პ. ლაბარტუაძე
კორექტორი რ. ჩიჩგაძე
გამომცემი მ. დოლიძე

*

შე 00659.

შეკვეთა № 53.

ტირაჟი 2000.

გადაეცა წარმოებას 10/I-57 წ. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 22/X-57 წ.
ანაწევობის ზომა 7×11. ქაღალდის ზომა 70×108. სასტამბო ფორმათა
აოდენობა 69,53. სააღრიცხვო-საგამომცემლო ფორმათა რაოდენობა 56,52.

შპსი 35 მან: 45 კპპ.

სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
გამომცემლობის სტამბა, ი. ჭავჭავაძის გამზირი, 1.
ოგრაფია издательства ТГУ им. Сталина, Проспект И. Чавчавадзе, 1.